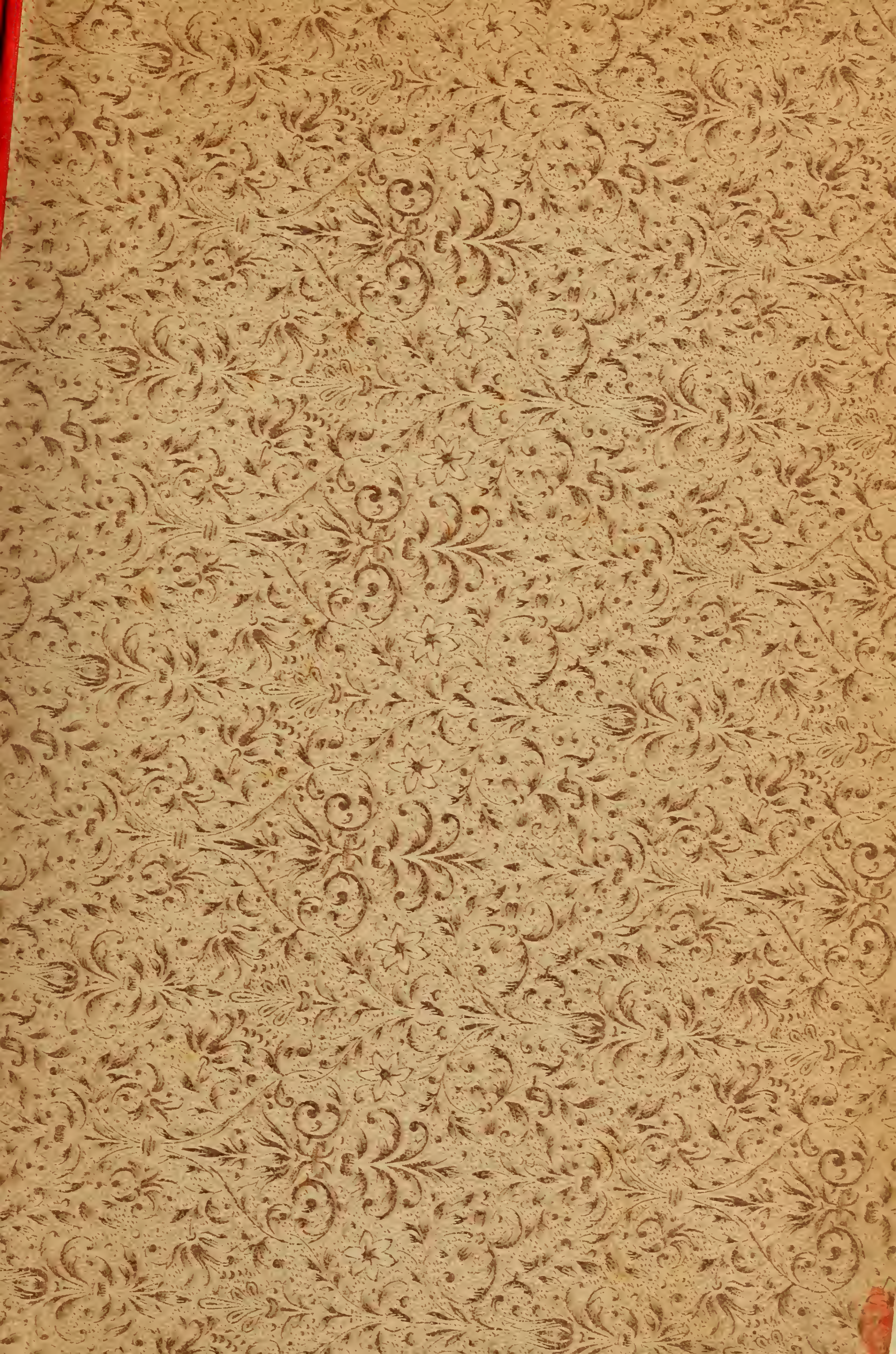
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET

SZERKESZTETTE
BEÖTHY ZSOLT

KÉPES MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE

KÉPES DÍSZMUNKA KÉT KÖTETBEN

SZERKESZTETTE

BEÖTHY ZSOLT

KIADJA

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST

1896

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE

BESSENYEY FELLÉPTÉTŐL A KIEGYEZÉSIG

1772—1867.

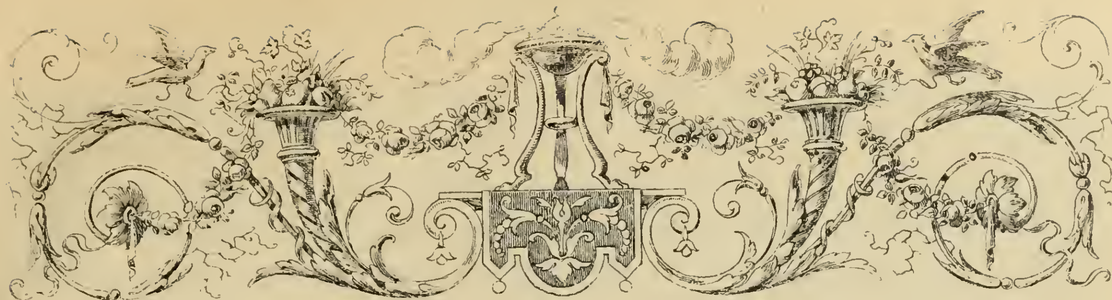

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT KIADÁSA

1896

AZ IRODALMI MEGÚJHODÁS KORA

39. A megújhodás.

(1772—1820.)

MÁRIA TERÉZIA A MAGYAR NEMZET ŐSI HŰSÉGÉNEK, vitézi önfeláldozásának és harci diadalmainak köszönhette királyi örökének megmentését, birodalmának biztosítását és koronájának fejledező fényét. Maga nemes őszinteséggel nem egyszer hálásan ismerte ezt el; s a mily büszke örömmel írta Fiume és a Temesi Bánság visszacsatolásakor, hogy jó magyar asszony, szíve teli hálával e nemzet iránt: ép oly komoly hittel vallotta mindig; mert haldokolva, halálos ágyáról is üzenetül hagyta, hogy utolsó percéig hálával emlékezett meg a magyarról. S nem feledjük el, hogy az ország területének helyreállítása, a tengeri révek rendezése, lápok lecsapolása, folyamok fegyelmezése, jobbágyaink sorsának jobbítása, a közigazgatás és jogszolgáltatás szabályozása, a tanúlmányi bizottság és tanúlmányi alap szervezése, a nagyszombati egyetemnek Budára helyezése és bőkezű javadalmazása, akadémiák állítása, népoktatás emelése és új püspökségek állítása, mind csattanósan és meggyőzően beszél az ő hálás szeretetéről, fejedelmi nagy érdeméről: de az ő hálája csak *személyi* és nem *politikai* hála volt. Mert mindez uralkodói tények között hol van csak egyetlen egy is, mely akár az ország *alkotmányának*, akár a magyar *nemzetiségének* erősítésére és öregbítésére szolgálna? A Habsburgok egész uralmi célzata: a szent római birodalmi hatalom és tekintély fentartása, az erős és egységes állam teremtése összeütközött volna politikai elismerésével; s ő nem lehetett hűtelen házi hagyományaihoz. Célzata maradt a régi, csak módszere volt új. A szíves szeretetreméltóság, mely női bájjal egyesűlt, a kényeztető kápráztatás, mely egyesek kitűntetésével osztályokat kötelezett le, a sima bánás, mely a nyilt kíméletlenség helyébe lépett, — mindez céljatudatos számítással, asszonyi aprólékossággal vezette a nemzet magához való édesgetésében és önmagától való elidegenítésében a *németesítés* végett. Hisz akkor, a mikor már európaszerte megébredett az érdeklődés a nemzeti nyelv és irodalom emelésére, a mikor már megalakúlt az olasz, a francia, a német és orosz akadémia a nemzeti szellem és közmívelődés kifejtésére, bár a

Mária Terézia politikája

A németesítő törekvés

nemzetiségi eszme politikailag még nem is hatott; hisz akkor, a mikor Ausztriában már III. Károly, a nagy királyasszony atyja és még inkább Mária Terézia idejében a kormánynak egyenes és következetes törekvése a *német nyelvnek* pártolása volt, minél fogva a maga rendeleteit németül adta ki, s meghagyásából a jezsuita-rend 1735 óta csak oly tanítókat alkalmazhatott, kik németül jól beszéltek és szabatosan írtak, felsőbb osztályokba csak oly növendékeket ereszthetett, kik a latin nyelvbeli jártasságuk mellett a német beszédben és írásban is teljesen biztosak voltak, — Magyarországon a nemzeti önérzet és öntudat elaltatására irányúlt minden intézkedése. A budai királyi lak, Mária Terézia és az országos rendek fellobanó bizalmának és megnyilatkozó szeretetének erőssége, a pozsonyi ragyogó, nagy napok emléke hiában épült: a királyasszony állandó bécsi lakos maradt. S míg előbb csak egyes családok, az Esterházyak, Pálffyak, Batthyányiak és Czoborok, meg a hivatali személyek éltek a birodalom székvárosában: addig alatta, az uralkodó pár kegyének reményében, a mint Marczali, a királyasszony buzgó és szellemes védője is elismeri, szinte az egész főnemesség felköltözött, hogy a míveltségnek, befolyásnak, kitűntetésnek, emelkedésnek osztályosa legyen; másokat a pörösködés a kancellárián vagy a szolgálat a katonáságnál vitt oda; míg a köznemességet a Teréziánum-intézet és a magyar testőrség hozta az udvarral oly szoros összeköttetésbe, minőben Mátyás óta nem állt. Mert a főnemesség Bécsbe vonása, magarontó fényűzése, az osztrák és cseh főrenddel keverése, nemzeti nyelvéből és erkölcséből való kivetközése még nem látszott elég hathatós eszköznek az egész nemzet átalakítására: a köznemességet is meg kellett ernyeszteni az idegen nevelés idegen szellemével és az udvari katonáskodás udvari érzelmének beleoltásával. Hisz a testőrködés rend szerint csak átmenetül szolgált az ezredekhez, Bécs csak állomásul az örökös tartományokba. Mert a hadi tanács a királyasszony politikai célzata szerint elegyíteni akarta a sereget, hogy a néppel a katonaságban, a katonasággal a népben gyöngítse a nemzeti érzést: ennélfogva a magyar gyalog és huszár-ezredeket nagy részint az osztrák örökös tartományokban helyezte el. Huszárok állomásai voltak: Gabel Csehországon, Troppau Sziléziában, Olatko, Horodeck, Tarnow és Tarnopol Galiciában; míg ellenben a német vasasokat és dragonyosokat magyar földre szállásolta: vasasok feküdtek Szombathelyen, Balassa-Gyarmaton, Kanizsán, Székesfehérvárott, Szentgyörgyön, Patakon, Gyöngyösön, Tapolcsányban és Szabadkán, dragonyosok Sopronyban, Nagy-Váradon és Szász-Régenben; s természetesen az egész vidéken, mert az illető városokban csak maga a törzskar székelt, s az ezred körülötte több kerületet vagy megyét behálózott; úgy hogy Magyarország, a mint egy korabeli éles megfigyelő, Riesbeck vallja, a Habsburgok minden birtoka közt leginkább meg vala rakva katonasággal. A hadi tanács a mellett a magyar ezredeket, előbb a gyalogokat, aztán a lovasokat, egészen elárasztotta német elemmel, s a hetvenes évek végén és a

nyolcvanasok elején már nem találkozott egyetlen huszár-ezred, mely csupa született magyarból állott volna; színleg azért, hogy a magyar a némettől fegyelmet, engedelmességet, fegyverbeli jártasságot és katonai erényeket tanúljon. Pedig volt idő, nem is olyan régen, mikor egy *Ligne* herceg, különben császári tábornagy, magasztalva emlegette a magyar huszárság katonai hivatását, vitézségét, becsületérzését és testületi szellemét. mely a nemzeti szellemmel a legösszhangzatosabban egyesűlt; pedig volt idő, nem is olyan régen, a mikor a bécsi udvar tudta, hogy a magyar huszár és baka a németet egyaránt lenézi; épen azért nem is nevezett ki közéje idegen tisztet. S íme, most a németesítés minden vonalon, a polgári és katonai igazgatásban diadalmasan tört elő.

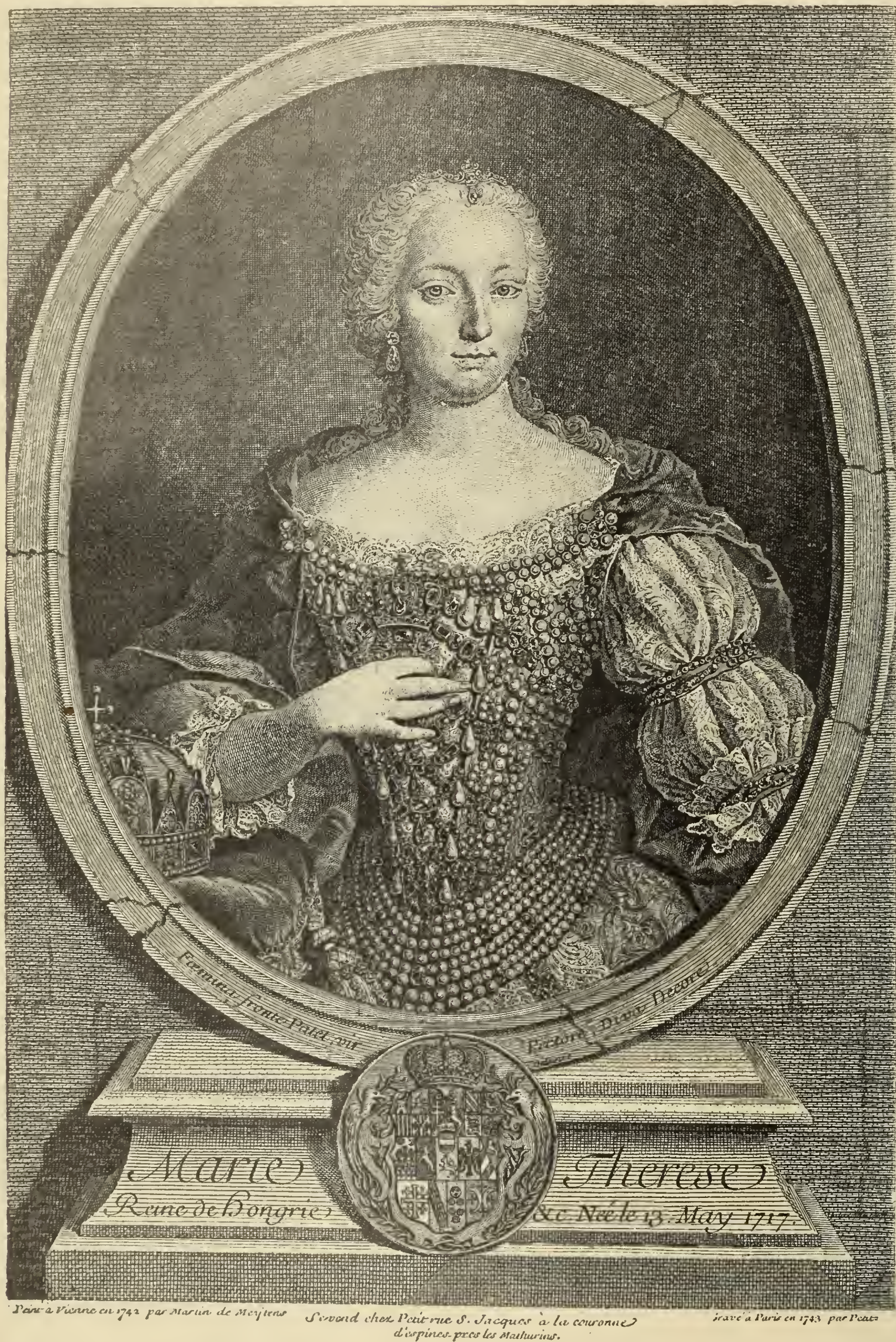
A kalapos király uralma

A Mária Terézia szeretetmutatása és jó bánása megejtette a nemzetet, a II. József önkényes hatalma és erőszakos eljárása pedig megtörte. S mintha a nemzetietlen korszak maga-megfeledkező társadalma már egyebet sem tudna, mint az alázkodó hódolatot, a kalapos király a szent koronát, melyen a magyar nemzet ezeréves történetének kegyeletes hagyományaival csüng, a bécsi császári kincstár régiségei közé helyeztette, a mivel még a mindig engedelmesen hajlongó helytartótanácsot is megdöbbentette s érzékeny fölterjesztésre ragadta, de aztán rideg válasza: »Risum teneatis, amici« elhallgattatta megint; majd a német nyelv egyetemes hivatali használatát rendelte el, s vitte keresztül a megyék minden panaszkodó feliratainak ellenére, hogy később házi használata is bekövetkezhető legyen. S a németesítést oly merészen és nyiltan űzette, hogy sok helyen, magyar iskolában, a magyar helyesírást sem tanították, mert nem tartotta szükségesnek, hogy a gyermekek magyarul tudjanak írni; még a magyar *Á*-t is németül kellett megtanúlniok, s a falusi paraszt gyermekeknek egész lapokat németül elmondaniok, pedig azután sem hordták búzájokat sem Lincbe, sem Ágostába, hanem csak a szomszédos piacra. »Sír az emberben a lélek, mondja a nemes *Péczeli,* mikor látja, miképen lesznek az istennek okos teremtései szajkókká s merő bolondokká«. Mert, mint rendesen, a nemzetietlen uralom eszközei is túlzóbbak és türelmetlenebbek voltak, mint maga az uralkodó. Ha a szegény magyar kérelmet akart beadni a magyar tanácshoz, előbb valami lézengő némettel drágán németre kellett fordíttatnia, különben visszavetették; ha beszélni akart a magyar hivatalnokokkal, előbb valami német tolmácsot kellett keresnie, hogy a maga hazájában német nyelven érintkezzék olyanokkal, a kik a magyar nyelvet vérökkel örökölték. S a derék Péczeli hazafias szomorúsággal fejtegette, hogy mindennek következése egy pár emberöltő múlva nem lehet egyéb, mint nemzetünknek, szokásunknak, természetünknek, szabadságunknak lassanként való eltörlése.

Nemzeti visszahatás

De a nemzet lelke, mely még íróiban épen él, öntudatára és hivatására ébred újra: s fölkelti a visszahatást. Mint a ragyogó nap a hajnal szürkületéből, úgy tűnik fel előtte egyszerre tiszta fényével egyetlen és örök célja: a magyarság emelése, diadala és dicsősége. Az irodalom már előbb is,

Mária Terézia utolsó évtizedében, a megújhodás magvető apostolainak szózatos ajakával nemesen hirdette azt: de a társadalom csak múló rész-

Mária Terézia arcképe.

véttel vagy megadó közönynyel hallgatta. Bessenyei György Bécs német törekvéseinek és érzéki ingereinek közepette hazafiságára eszmélt, mint szent

A megújhodás apostolai

kötelességére, s a magyar nyelv érdekében lelkesedve szólt, mert minden nemzet csak anyanyelvének kimívelésével emelkedhetik magasra. S társai álmadozva, reménykedve, tervezve és vitatkozva össze-összegyűlnek az ő szállásán vagy a Török- és Cserey-házban és szívükbe edzik azt a nagy igét: hogy nincs nemzeti haladás, nemzeti tudomány és nemzeti hatalom — nemzeti nyelv nélkül; hisz ez a nemzeti életnek nemcsak természetes kifejezése, de egyetlen feltétele is. Gyúladozó tűzök, mint a pásztortűz-égés, be-bevilágít a nemzetietlenség nagy elborulásának éjtszakájába; s a kalapos király korában a sokasodó sugár már a jövendő hajnalt mutatja. S a kik eddig csak a magok örömére és lelki szükségére áldoztak a honszerető múzsa oltárán, mint *Ráday* és *Orczy,* nyiltan a nemzet elé lépnek; a kik eddig csak álmadozva hallgattak, a nemzeti küldetés érzetével tűntetve megszólalnak; mint *Rajnis,* ez a kőszegi hienc, ki születésére, nevére, nyelvére német, mi kiejtésén mindvégig megérzik; de szent meggyőződése, hogy nem a születés teszi az igaz magyart, hanem a szív, mely becsűli és szereti azt a nemzetet, melyhez születésénél fogva az örök Gondviselés kapcsolta; mint *Dugonics,* ki a maga romlott nevével és romlatlan arany szívével a rajongó, elfogúlt fajszeretetet hirdeti; mert regényeiben minden, a mi fényes és nemes, magyar, minden, a mi bélyeges és nemtelen, idegen; hadd lássa a korcs ivadék, hogy világ végéig nincs párja a magyarnak, kinek valamennyi elnevezése ragyogó dicsőséget jelent; s mint *Gvadányi,* messzi ágazott olasz családjának és a magyar földnek közös büszkesége, ki szilaj szenvedélylyel csattog az abajdoncok ellen. Mint Beöthy jellemzően írja: a hódító magyarság emelő képe, midőn szívével, szellemével meghódol bűvös erejének s meghódítani segít a közönybe merűlt, idegenbe tévedt magyar nemzetet. S egyszerre még azok is, kik megőrízték ugyan kebelökben a nemzeti érzést, de a míveltség fejében elfeledkeztek a nemzeti féltékenységről, riadva tértek magukhoz és magukba, mint *Teleki József* gróf, ki mellveregető töredelemmel ismeri be, hogy a haza romlásának magok voltak eszközei, mint *Kazinczy Ferenc,* ki örvendezve újjong, hogy az »aqua tofana« egészen el nem olthatta a nemzeti tüzet, hogy gyönyörködve beszélnek ismét azon a nyelven, a melyen Etele és Etelka beszélt. S a társadalom most megérti, lelkesedve követi az irodalom eszméit, érzéseit, célzatait: köztük az összhang helyreáll; egymástól nyernek sugallatot, hitet és erőt. Ám előbb csak egyes biztató hangok hallszanak az elborulás szomorú éjtszakájában, szinte olyaténkép, mint a ki a sötétben azért beszél, hogy inkább magát bátorítsa, mint mást lelkesítsen. A nemzeti törekvés naiv szerénysége mélyen megindít és csodálkozó mosolyra fakaszt. *Ányos* magasztaló dalt zeng, hogy gróf Károlyi Antal Szent-István ünnepén fiastul énekelve kiséri a szent jobbot; *Szacsvay Sándor* honleányi érdemül méltatja, s lapjában az országnak dicsekedve hirdeti, hogy gróf Károlyiné magyarul oly szorgalmasan, oly előmenetellel tanúl, hogy minden órán fölülmúlja azokat, kik hazánk küszöbein születtek. *Péczeli József* ismételten

dicsérve emlegeti a pozsonyi, pesti és pécsi növendék-papokat, kik tanáraik kérdéseire magyar nyelven felelnek, köztük különösen a tótokat, kik nemzeti nyelvünk legserényebb tanulói és pallérozói, sőt nem is szivesen veszik, ha tótoknak és nem magyaroknak nevezik őket; s örvendezve nézi a soproni ifjakat, Kis Jánost és társait, kik anyanyelvünk gyarapítására önképző-társaságot alapítottak. Egyelőre csak a nyelv mívelése, a miért az írók buzognak és felszólalnak, mert kinek-kinek szíve mélyén él titkosan vagy nyiltan a vigasztaló hit, mint báró *Prónay László*nak, hogy a magyar nyelv elmúlásának ideje még nem jött el, hogy még mi is ama derűltebb időket várhatjuk, melyekre a németek csak az imént virradtak; kinek-kinek szíve mélyén él az emelő tudat, mint *Bessenyei György*nek, hogy a nemzeti nyelvvel a nemzeti lét a legbensőbben összefügg. Aztán mind elfogulatlanabb és önérzetesebb szózatok kelnek a magyarság érdekében, már a nemzeti viseletet is hatalmasan követelve. A követelők között alig van tüzesebb és türelmetlenebb, mint *Gvadányi* a maga Falusi nótáriusával. Célzata: hogy az egyszerűség és magyarosság dicséretével a nemzeti visszahatást, az erkölcsi és társadalmi tüntetést a külföld majmolása és idegenesség terjedése ellen képviselje és emelje. Kifakadó keserve és gáncsoskodó gúnyja érzésében a legigazabb és törekvésében a legjogosabb, s eszméje a maga idejében nagy és üdvös eszme volt. Azonban csalódik Arany, a mikor a nemzeti visszahatást a magyar öltözet tekintetében egészen Gvadányinak tulajdonította; ő csak fokozza, de nem okozza a magyar divatot. *Ányos* már 1782-ben lelkesen köszönti a nagyszombati ifjúságot, mely az ősi magyar öltözetet fölvette, fején csákóval, haja perecben; a vadirtó Herkules és világbiró Sándor pályájára mutat intő példaként, hogy eredeti természetük és viseletük elhagyásával megtört erejök. A szerencsés Spárta nem hordta a szomszédos nemzetek ruháját. Aztán figyelmeztetve csendűl szava a magyar hajadonokhoz.

A nemzeti viselet

Valóban alig lehet valami szánalmasabb, mint az a kép, melyet közvetlenül a nemzeti visszahatás előtt költőink a magyar leányról festenek. *Ányos* úgy állítja elénk, a mint csipkefőkötőben, korzikán kalapban, párizsi cipőben pípeskedik és csak a tükörben gyönyörködik. *Baróti Szabó* úgy rajzolja, a mint nagy-későn kel a pehelyből s kendőzni kezdi magát: előtte a sok bóbita, gyöngy, pántlika, csipke, kenet; délig a tükör előtt szemlélgeti, csinosítja magát, aztán megindúl udvarlói közt, kik bénaként vezetik; különben jó táncos, bőven költő, jó francia, német; de főzni, varrni — ahhoz nem ért. *Ráday* úgy mutatja be, a mint órákig bajmol kenőcseivel, olykor ugyan fölkel, sétál föl s alá: de kézi kicsiny tükre akkor is ujjai közt. Angyali szépsége még nem teljes, még igazítani kell: még nem elég kéksége az érnek, rózsája és liljoma az arcnak, feketéje a szemöldnek; s addig igazítja, míg csupa lárva lesz. S *Rajnis* újjongó énekkel fogadja egy igaz magyar leánynak képét, melyet a festőtől ajándékba kap: a francia módra nevelt és piperézett leányok ellenében nemzeti eszményül tűnteti fel.

S a lapok és folyóiratok is, melyek a jobb jövő reményében megindúlnak, a *Magyar Hirmondó, Magyar Kurir, Hadi Történetek, Magyar Muzeum, Orpheus, Mindenes Gyűjtemény,* s a későbbiek, közvetve vagy közvetlenül, de hathatósan emelik a nemzeti áramlatot. Péczeli már Magyar hírlapok

II. **József** arcképe.

1789-ben buzdító célzattal beszéli el, hogy két angol ismerőse Komáromban mennyire megbámúlta a nyestes és nyusztos mentéjű urakat, huszár tisztekül nézve őket. Mert a nemzeti öltözet már a Falusi nótárius megjelenése előtt feltünedezett: *Keresztesi József* naplójában már 1789-ről feljegyzi, hogy a hazafi tűz a magok szabadságához ragaszkodó országok példájára nálunk

is fellobogott s mind a férfiak, mind az asszonyok az idegen viseletet elhagyogatták, és magyar ruhába öltöztenek. Szabolcsban az alispán felesége, Szemere Klára ment elől a jó példával, Biharban, Nógrádban hazafias versenyre kelt az egész nemesség, s Komáromban is már ezen a télen a nemesi bálokon oly magyarosan jelentek meg, hogy Péczeli szerint még Hunyadi János és Mátyás király is örvendett volna látásuknak: de a teljes visszahatás a maga sodró erejével mégis csak 1790. elején nyilatkozott mind az egész országon.

A József-uralom bukása

Szegény II. József! Igazi tragikai hős. A történelmi és alkotmányi rend ellenére akar uralkodni s minden lángeszével és nemes szívével elbukik: egy évtized összes jó szándékait és összes alkotásait kénytelen megsemmisíteni, a mikor már maga is a megsemmisűlés előtt. Minden rendet, minden felekezetet, minden érdeket megtámad: s minden érzés, indulat, szenvedély kavarog ellene. Hiában hagyja vala meg, hogy a püspökök és szerzetek Rómától függetlenek legyenek; nem kell nekik az önállóság; hiában enged vala a protestánsoknak a türelmi rendelettel lelkiismereti szabadsádságot, nem kell nekik a *türelmi* szó miatt; hiában adja vala vissza a barátokat és apácákat a társadalomnak, a magok akaratának, nem kell nekik a szabadság az erőszakért; s egymás után szítja fel a tisztviselőket komoly intelmével, a megyéket az ország területi beosztásával, a nemeseket a föld-felméréssel, a jobbágyokat a népszámlálással: mikor a korona Bécsbe vitele és a német nyelv hivatali használata miatt már úgy is az egész nemzetben forrt a keserűség! S egyszerre viharosan kitör József rendeleteinek visszavonására, a szent koronának haza küldésére, a francia és belga mozgalmak hatása alatt. A merre a szent ereklye érkezik: áhitatos menetek, élükön a pappal, egyházi díszben, templomi lobogókkal és énekekkel vonúlnak elejbe, daliás bandériumok kacagányos mentében, kócsagtollas süveggel, tomboló paripákon sietnek üdvözletére; a tarackok durrogása, a magyar szabadság éltetése és a »Te Deum laudamus« zúgása tölti be országszerte a levegő-eget! S a nemzeti visszahatás elhatalmasodik, tüzes és türelmetlen tűntetésekbe csap át az idegen viselet ellen: mindenütt a legigazabb magyar köntösök támadnak fel. A gombkötők alig győzik verni az aranysújtást, rojtot, paszomántot: a Zrinyi-kucsmák és kalpagok feltűnnek újra s kócsagtolluk széltére lobog.

»Az asszonyi rend is, írja Keresztesi, fartoldó abroncsait, buffánjait, filagóriás főkötőit, pókháló réceficéit és ezer módi csúfos, majmos öltözeteit elhányta és magyarba öltözött; a kik pedig ezt nem akarták cselekedni, közönséges helyen is fejeikről letépték és összetapodták, s minden csúfságot rajtuk elkövettek. Az ifjak és urak az eddig oldalukon billegett penicilus helyett széles magyar kardokat kötöttek, paripákat vásároltak s azokon nyargaltak. A német lakosok csak lappangottak, vagy azok is mind magyar ruhába öltöztek, mert másként nem sok bátorságuk lehetett.«

Annyira forrt a visszahatás, hogy még a tót vármegyék is: Árva, Trencsén, Liptó magyar nyelven leveleznek; hogy Kazinczy egyenesen a Mária Terézia házasításai szellemében azt ajánlja, hogy a magyar ifjak költözzenek a tót hegyek közé és ott rakjanak tűzhelyet: annyira forrongott a nemzeti tűntetés, hogy Révai a volt hivatalnokra ingerűlten izgatja a nemzetet, hogy rúgja őket — félre; s a nemzeti szenvedély az ország éjszak-nyugoti határaitól délkeleti határaiig élesen, kiméletlenül, szilajon háborgott, mint a viharos tenger; s a kin német ruhát találtak, azt róla leszaggatták, társaságokban, bálokban magyaron kívül más öltözetet meg nem tűrtek. A visszahatás

Ily benyomások között ült össze József halála után az országgyűlés II. Leopold alatt. A leghevesebb nemzeti követelésekkel állott elő: a nemzeti nyelv, nemzeti hadsereg és nemzeti öltözet törvénybe-iktatásával. A karok és rendek minden egyes tagja, mint Gvadányi, ki szintén köztök szerepelt, egyet értett a költővel abban, hogy:

Ezen három pontok az igaz Gravámen,
Kitűl nem nyújtatik ezekben Levámen,
Verje meg ily magyart a menyei Flámen,
Szivemből kivánom. Mindörökké. Ámen.

S még a katonaság is megmozdúlt: a Gräven-ezred és más hét magyar ezred az országgyűléshez folyamodott, hogy az idegen tábornokoktól, törzsbeli és főtisztektől, kiknek nagy száma miatt a hazabeliek száma úgy is láthatatlan, a közkatonának sorsa pedig az örökös büntetés, szidalmazás és üldözés miatt tűrhetetlen, szabadítsa meg őket; hogy a magyar ezredek békeség idején a magyar haza kebelében maradhassanak, a német ezredek pedig, melyek a magyar levegő egészségtelen voltáról úgy is elég kényesen panaszkodnak, térjenek honukba. S habár kérelmök nem is teljesűlt: a nemzeti nyelv ügye diadalmasan haladt előre. Minden újabb országgyűlés erélyesen hangoztatta annak természetes jogait: 1805-ben kimondotta, hogy a nyelv oly szoros kapcsolatban áll a nemzet jellemével, mikép az tartja fenn a nemzetet; 1807-ben pedig, az egyik ülésen, *Nagy Pál* azt a mély igazságot véste a nemzet lelkébe, hogy a nemzetiség magánál az alkotmánynál is drágább kincs, mert az alkotmányt visszaszerezhetni: de a nyelvvel együtt a nemzet is sirba dől.

Íme, a megújhodás folyamata, a mint megeredt és lezajlott. A nemzeti eszme épen a testőrségből, melyet Mária Terézia célzata a nemzetietlenség terjesztésére szánt, kapott éltető erőre, hogy ihletve és teremtve hassa át az irodalmat, közmívelődést és velük az egész nemzetet, melyet Bessenyei éles belátása szerint mozgásba, tűzbe kell hozni újsággal, még pedig a maga nyelvével. S *Bessenyei* és társai: *Barcsay, Bároczy, Teleki József, Naláczy József, Ányos* és *Péczeli* s a többi mind, vagy a francia irodalom új eszméit hirdetik a magyar közönség fejlettebb részének, az Irodalmi irányok

Új-klasszikai vagy franciás iskola

édes anyanyelven, vagy a francia műfajok és alakok keretében, a Corneille, Racine, Molière, még inkább Crebillon, Pallisot, Destouches és Voltaire, — az új klasszicizmus e mestereinek szellemében alkotják műveiket: azért körük *az új-klasszikai vagy franciás iskola.* Törvényeik a drámában a hármas egység, epikában a természetes hősiesség és csillogó szónokiasság, lírában az érzelmek széles ecsetű festése és a bölcselkedő merengések mívelése. A szabatosságot a folyamatossággal, a finomságot áradozással egyesítik; s az alexandrint biztosan kezelik. Kedves műfajaik: a dráma, episztola, heroid, tanköltemény, leginkább a vallás és bölcselet kérdéseiről. Mindezekkel költészetünk határait messzebb vetik s a nemzeti szellemet a mívelt emberi szellemmel eleven és termékenyítő érintkezésbe hozzák. Mert mihelyt a nemzeti haladás az egyetemes haladástól elszakad: az értelmi fejlődés, a mint Bessenyei Bécsben riadva vette észre, kikerűlhetlenül megáll és rohamosan hanyatlik.

Ó-klasszikai vagy deákos iskola

Rajnis és társai ugyanazon célra, de más csapáson indúltak. Az ő eszméjök is a nemzeti nyelv fölemelése volt. Mert a mint Rajnis hirdeti, nem azért koptatja írótollát, hogy egy bizonyos törvényt követvén, a poéták azzal füleinket gyönyörködtessék, hanem a nemzeti nyelv szeretetéből, mert a nemzeteknek nyelvökkel együtt virágzott szerencséjök s nyelvökkel együtt fogyatkozott el. S *Baróti Szabó, Révai, Virág* híven osztoznak ebben a felfogásban. Mindannyian papok és tanárok, nevelésök és míveltségök gyökerei, ifjúságuk szórakozásai és örömei az antik irodalmak költőihez fűződnek: hozzájuk fordúlnak vissza. Talán ismerik, talán csak sejtik, hogy az európai renaissance is az antik eszmék, érzések, alakok megelevenítéséből bontogatta ki a maga gazdag virágait: követik a történeti tanúlságot, s az ó kasszicizmus jeleseitől veszik példányaikat: azért körük *az ó-klasszikai vagy deákos iskola.* Igazi verselésnek csak az időmértékest tekintik, melynek nyűge nem egyszer elnyomja költészetüket; mind a mellett latinos középrendünk elismeréssel fogadja ügyekezetöket. Kedvenc műfajaik: az óda, elégia, epigramma, gnóma, melyeket meghonosítanak. Küzdenek a nehéz alakokkal, törik a nyelvet, olykor a szórendet is, mint Baróti Szabó; de általok a csín, rövidség, választékosság, műgond érzete megébred s a magyar irodalomnak később nagy ékessége és nagy érdeme lesz.

Népies vagy magyaros iskola

Gvadányi viszont, valamint *Dugonics András* és *Pálóczi Horváth Ádám* a nemzeti szellemnek erejét a népiességben keresik, lüktető lendületét a hazai föld ihletésétől remélik. Közönségök — a köznemesség, mely még mindig a maga történeti dicsőségében élt s a világ haladásától és az irodalmi fejlődéstől egyiránt elmaradt; érzésben, gondolkozásban, szinte míveltségben is, a néppel osztozott. Azok a köszöntők, énekek, szép elbeszélések, és verses emlékek, melyeket fölös számmal megőrzött, jellemző megvilágítást vetnek az ő hajlamára és ízlésére. Csak az a költészet, mely érzés, gondolkozás, eszejárás és beszéd tekintetében a ***népiesség színvo-***

nalán állt, felel meg az ő szellemi szükségletének, mert benne ismer leginkább önmagára. Gvadányi és társai a múlt irodalmi hagyományait öröklik *Gyöngyösi István*on keresztül és fejlesztik tovább. Semmi közük a költői ízléssel és művészi kezeléssel; egyetlen uralkodó törvényök a magyarosság: azért körük *a népies vagy magyaros iskola.* Szerencsés ösztönnel a népihez fordúlnak, mert minden költészet, mikor elványad, a nép szellemétől újhodik meg: de inkább társadalmi, mint irodalmi sikert aratnak. Mert nem az eszthetikai szép sugallja őket. Kedves műfajaik: a történeti éposz, verses regény, az alkalmi ének és a népdal, melyekkel a nemzetiességet és fejlődésbeli folytonosságot képviselik.

Így az irodalmi megújhodás különböző elvek szerint, de egy célra dolgozik: s a nemzeti szellem a nemzeti nyelvben diadalmat ül. Az a megújhodásnak épen örvendetes és áldásos jelensége, hogy míg előbb csak szórványosan akadnak írók, addig most csapatosan támadnak s a műfajok bokrosan ágaznak. Az idő önzetlen és magasztos, minden új tehetség, a mint Kazinczy *Pályája Emlékezeté*ben lelkesedve beszéli, fölkeresi a régiebbeket, kik kiterjesztett karokkal sietnek elejbe. Leveleznek egymással, leveleikben tegezik egymást, mint a régi rómaiak, hogy a külvilág nyűgétől szabadúljanak. S aztán nemcsak az irodalom szeretetében egyesűlnek, nemcsak a célban találkoznak, de széptudományi elveikre is közelednek. A különböző iskolák vívmányait és eredményeit összeolvasztani és értékesíteni törekszenek, mint a közvetítő debreceniek, a nemzeties ingadozók és a német-görög klasszicizmus követői.

Mert vannak íróink ebben az időben, kik költészetünk e *hármas* hajtásától teljesen megnyugtató és végleges virágzást nem várnak, sőt az egészséges és természetes fejlődés föltételének az *egyeztetést* tekintik. Elismerik ugyan ők is, hogy költőink ugyanazon célra, bár külön-külön eszközzel fáradoznak: de a megoszlást aggodalommal nézik, mert szerintök alig lehet megitélni, hogy »melyik alkalmatos mívelés, melyik akadályozás«. Ez állásfoglalásuk annál emlékezetesebb, mert ösztönül és okul szolgál felfogásuk megokolására, s ezzel a *megújhodó irodalomban az eszthetikai fejtegetések és értekezések megindítására.* Egyeztető irány

Földi János, ki inkább költői természet, mint költői tehetség, a szépnek eleven érzetével, az ízlésnek fejledező ismeretével már megkisérti, hogy az elágazó irányokat elméletileg is taglalja. A *mértékelést* melegen magasztalja, mert nyelvünk természetével egyezik s az újság ingerével hat; épen az újság érdeménél fogva méltatja parnasszusi koszorúra azokat is, kik a *végezetes versben,* melyet az eredeti magyar verselésnek ismer, a két sorúakat elkezdették. Ám változatosságul ajánlja a rímek keresztezését és szótagok számának különféleségét, mert ebből a versnek ezer meg ezer alakja foly, annyi sorral és annyi hangzattal, a mennyi tetszik, vagy valamely *muzsika* dallama kivánja. Leginkább mégis a *rímelő mértékes* versekért lelkesedik, s lelkesedésében még a rímes leoninusokat

s rímes görög-deák lírai schemákat is megengedi; annál melegebben foglal állást a nyugot-európai alakok, különösen a rímes jambusok és trocheusok mellett. Elmélete az *eklekticizmus,* a nemesebb ízlésre és zengzetesebb verselésre való törekvéssel: a franciás iskolától elfogadja a rímet, a deákostól a mértéket, a népiestől az énekelhetőséget. S a miket hirdet, dalaiban, eredeti és fordított kisérleteiben gyakorlatilag nem egyszer meglepő csínnal alkalmazza. Földi és társai, *Fazekas Mihály, Kovács József,* az ifjabb, s még nehány író, ezeket a *közvetítő* elveket követik. Középpontjuk *Debrecen,* ez idő szerint a vidékiesség és felekezetiség kifejezője, s egy külön *Magyar Grammatika* készítője, de az igazi magyarosság és népiesség képviselője. Földin és társain e jellemző vonások megismerszenek: körüket azért *debreceni kör*nek nevezzük. Költészetük tisztúltabb ízléssel, mértékes alakban dolgozza fel a népies tárgyakat és alakokat, mint *Fazekas* a maga *Ludas Matyi*jában; s teli körmön-font magyaros mondással. Dicséretök és dicsőségük, hogy nyomukon indúlt és haladt a magasba *Csokonai.*

Nemzeties ingadozók

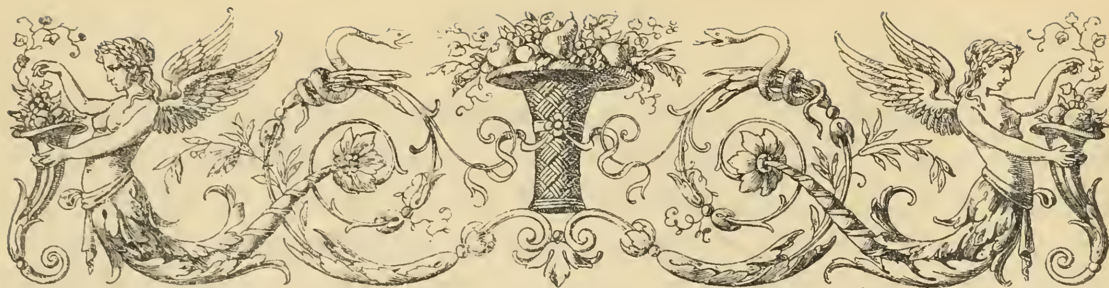
Verseghy Ferenc és társai hasonlókép az egyeztetést készítik elő. A különböző iskolák vívmányait és eredményeit egyesítik, s majd elvszerűleg, majd elvök ellenére tovább fejlesztik. Verseghy ép annyi költői hivatással, mint tudományos készűltséggel vizsgálja a zene és költészet törvényeit s egymáshoz való viszonyát. Bár alapos tévedésbe esik, mikor a ritmussal a mértéket összefoglalja, mikor népdalainkban és énekeinkben a lüktető ütemet nem érzi: az ő érdeme marad mégis a ritmus természetének és erejének, a beszéd dallamos hullámzásának első helyesebb megfigyelése és ismertetése. A metszetet és rímet a ritmus legalsó fokának veszi, a nemzeti hagyományokhoz való ragaszkodást az új irány érdekében elitéli: a haladást hirdeti, mely az *időmérték* elfogadásában és tiszteletében áll. Mindamellett erős nyelvérzéke és irodalmi tanúltsága arra ösztönzi, hogy a hangsúlyt is számba vegye s a rímet is sikerrel használja. Elméleti tanításaiban és költői alkotásaiban gyakor *ellenmondásba* jut. Teljes alapossággal fejti ki a klasszikai verselés szépségét, a különböző sorok összetételét: mégis a nyugot-európai alakokat, különösen a a mértéktelen jambusokat és trochaeusokat kedveli és ritka szerencsével míveli. A ritmus szépségei gazdagon bontakoznak ki nála s dalai épen könnyű énekelhetőségük miatt gyorsan terjednek el. Elveiben és példáiban ennél fogva *egyre ingadozik:* a tiszta mértéket vallja, a rímet és dallamosságot gyakorolja. Tanulmányaiban a nemzeti irodalomhoz fordúl s a nemzetnek szolgál és áldozik. Verseghy és társai: *Bacsányi, Szentjóbi Szabó, Dayka,* osztályosai az egyeztetésben és ingadozásban, fölülemelkedve a népiességen már nemzetiességre törekszenek: azért nevök *nemzeties ingadozók.* Valamennyi eredeti tehetség, férfias erővel és lobogó szenvedélylyel, mint Bacsányi és Dayka, vagy meleg érzéssel és naiv közvetlenséggel, mint Verseghy és Szentjóbi Szabó. Sors üldözöttei egytől-

egyig: de a múzsának avatottjai. Eszthetikai tanaikat német forrásból merítik ugyan: de költői alkotásaikban hazai földön maradnak s különösen a lírában sok szépet és becsest adnak.

Kazinczy és hívei ellenben a rímet és mértéket *egyetemes eszményiséggel* kötik össze. Nem a népi, sem a nemzeti: hanem a tiszta-emberi lebeg szemeik előtt, a mint a *görög-német klasszicizmus* elveiből kisugárzik. A vezér jeligéje a *szép*, nyelvben és ízlésben. Félszázados pályájának s lelkes csapatának hatása csakugyan a költői nyelvnek és költői ízlésnek megújítása lesz! Ám a korszakos siker kivívásában az irodalmi elevenséggel egyfelől az országos intézkedések, másfelől a társadalmi mozgalmak is közrehatottak. A nemzeti nyelv nemcsak az egyetemen, de a középiskolákon is tanszéket kapott; a nemzeti színészet kérdése megpendült, sőt megvalósúlt, Magyarországon *Kelemen László,* Erdélyben *Aranka György* kezdeményezésére; s itt szerencsésen fejlődött. Nyelvmívelő egyesületek, önképző-körök létesültek, s a magyar tudományos akadémia ügye, melyért Bessenyei annak tervével, Révai pedig kivitelével hiában fáradozott, ismét és ismét megbeszélésre került, a Teleki László és Fejér György buzgó felszóllalásaiban; s a derék *Marczibányi István* addig is, míg az intézet létre jöhetne, magyar művek jutalmazására díjat alapított, melyet 1817-ben adtak ki először. Az eszme már megért, s nem kellett egyéb, mint *Széchenyi István* fejedelmi ajándéka, hogy az akadémia életre keljen, mint a hogy a század elején a nemzeti múzeum, atyja *Széchenyi Ferenc* hazafias adományából életre kelt. S az irodalmi élet és nemzeti élet összhangzatosan, egymástól ihletve, egymástól erősödve lendülve lüktetett: *az irodalom megújhodása a közmívelődés megújhodása* lett. Eme korszak magvető és alkotó férfiai építik fel a Propylaeumokat, melyek az egyetemes virágzás nagy szellemeinek ragyogó Pantheionába vezetnek.

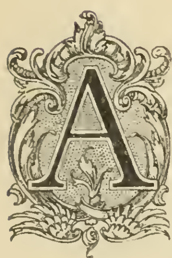
Görög-német klasszicizmus

40. Bessenyei és társai.

A múlt század magyarja

NEMZETI IRODALOM A NEMZETI SZELLEMNEK kifejtésében a nemzeti közmívelődésből táplálja és gyarapítja erejét, mert csak ez az igazi kezdete és igazi célja: de a nemzeti közmívelődésnek az egyetemes irodalom élő és éltető forrásaiból kell merítenie és fejlődnie, hogy a nemzeti szellem az egyetemes emberi szellem haladásától el ne maradjon, mert az elmaradásra elernyedés és hanyatlás következik, a mi nemcsak a közértelmesség sűlyedésére, de a közerkölcsiség satnyulására is vezet. A mi múlt századi elmaradásunk, mely a szabadságharcaiban kifáradt, szabadságálmaiban csalódott magyarság bús maga-megalázásából eredt, hisz mintha egy viharosan vivódó száz esztendő vetélt volna el, minden politikai áltatás és elnyomás mellett koránsem lesz vala oly veszedelmes, szinte végzetes, ha a nemzeti szellemnek a mívelt emberi szellemmel való természetes és egészséges összeköttetése föl nem bomlik. De a harci küzdelemben elbukott és lelki válságban elkedvetlenedett emberöltő megvonúlt falusi zugolyában s nem törődött a világgal, az egyetemes haladás áramlataival: a maga sivár szenvedélyeinek és szilaj vigadozásainak élt, vagy sajgó hazafi-fájdalommal a múlt dicsőségének emlékezetébe vissza-visszaverődő sugarain merengett, mialatt az idő rohamosan vonúlt el fölötte; s az ő lelke észrevétlenül elparlagosodott, érzéke a valódi nagyság iránt elveszett. Minden alispán és szolgabíró Nimród, Romulus, Árpád volt szemeiben. Látóköre lassan elfogyatkozott, nem terjedt tovább a faluja dombjánál, legfölebb a megyéje határainál: féltékeny figyelme az ország sérelmeire és ügyeire elalélt, mert az elszigeteltség mindig eltompulással és közönyösséggel jár együtt. Bessenyeinek és iskolájának, mely a megújhodás irodalmi irányai közül a legelőször sorakozott, ép az az egyik legnagyobb érdeme, hogy ezt az elszigeteltséget megszünteti. Idegen földön, idegen míveltség tükörében megdöbbenve eszmél és ismer a magyarság elmaradására: a nemzeti szellemet az egyetemes emberi szellemmel köti újra össze, hogy szárnya rebbenése ennek erejétől emelkedhessék. A fájdalmas Riadó, mely Bessenyeinek és társainak szivéből kitör, új erőket és új irányokat éleszt, s majdan az egész nemzet ébredésének szózatja lesz! A mozgalomnak megindítója és vezetője: Bessenyei

György, az eredeti magyarság ivadéka, ki az áldozó hazaszeretet ősi hagyományaival az új polgárosodás vágyait egyesíti s a hazai közmívedésbe az egyetemes haladás eszméit, törekvéseit és vívmányait oltja újonnan bele; s míg működésével és hatásával a maga korának életet és lendületet adott, úgy hogy a megújhodás egész dicsősége nevéhez és emlékéhez fűződik: addig példája minden időnek világol, mert ismét kijelölte az útat és módot, melyet a nemzeti fejlődésnek követnie kell.

A Bessenyei-család

Bessenyei György a szabolcsmegyei Bercelen, 1747-ben született. Családfája még a messzi Keleten fakadt, de már az új hazában lombosodott el, mint a gyökeres Szalók nemzetség sudaras hajtása. A ház története, mint annyi előkelő nemesi családnak pályája, minden különösebb jelentőség nélkül elvegyült a nemzet történetében; csakis egyes mozzanatain vőn fölismerhető folyamatot: ám e mozzanatok teljesen elegendők arra, mikép belőlük levonhassuk az *örökletes vonást*, mely a ház tagjaiban századokon át vérbeli hagyományul nyilatkozik: hogy Bessenyei Mihálytól, a Mátyás király alnádorától kezdve, ki a pallos-jogot megszerezte, le egészen költőnkig, ki az önkényes itélkezést minden nemesi kiváltságaival egyetemben élesen megbélyegezte, a *haza, vallás* és *szabadság* nagy eszméiért és nagy érdekeiért mindig melegen hevűltek és szeretettel áldoztak: egyaránt megtaláljuk őket Báthory István seregében, Thököly Imre bujdosói közt és Rákóczi Ferenc lobogója alatt, melyen ugyancsak ama hármas jelige ragyogott. Az idők viharaiban a család majd emelkedett, majd hanyatlott, s birtokai a szerint változtak, mert a mit háborúskodás és elszaporodás révén vesztett, új adományok és házasságok által pótolni törekedett; s az ország oly családaival jutott vérségi és vagyoni osztályba, mint a Tholdiak, épen a Miklós bátyja, György úr leánya kezével, mint a Bocskayak, Wesselényiek, Bayak, rozsályi Kunok, Weérek és Telekiek; míg a költő nagyanyja, s minden mai Bessenyeinek ősanyja, *Leövey Klára* volt. De az ő ura: Zsigmond, a vitéz kuruc-ezredes, a szabadságharc áldozatai fejében már adósságokba merűlt, s az ősi jószágok, még a névadó Nagy-Bessenyő is, idegen kézre szálltak; úgy hogy egyetlen fia, az ifjabb *Zsigmond,* csak romokat örökölt, s még felesége, *Ilosvay Mária,* beregi tekintélyes javaival sem állíthatta vissza a régi virágzó állapotot. A berceli udvarház mindamellett gyakori vigasságtól hangzott; vendégek és vadászok zaja verte föl. Mert ebben az időben vendég-látva s vendégségbe járva feledett a magyar: míg aztán magáról is megfeledkezett. Bessenyei György kilenc testvérével ez anyagias élet benyomásai közt nevelkedett, majd 1755-ben a pataki főiskolába kerűlt, hol különösen az erkölcsi élet, a tanítás vallásos szelleme kapta meg; a mi természetes, mert a templomjavító Bessenyeiek sarjának a vallásosság nemes magva már szívében szunnyadott és az ihlető hatástól hamar megéledett. Isten jósága, a szentháromság és menyország csodája foglalkoztatta bontakozó képzeletét. A menyországot szörnyű nagy templomnak látta, arany székekkel, arany kathedrákkal,

Bessenyei ifjukora

gyémánt oszlopokkal, fényességgel; benne az atya-isten mint öreg ember arany fellegen, a fiú-isten, mint fiatal ember és a szentlélek galamb képében. Vallásos eszmélődésének e gyermekes káprázata a pataki benyomásokból szövődött, a patriarchák, próféták életének, a bibliai történetek minden naiv bűbájának érintésétől. Mert mindez a főiskolában kiváló mívelésre talált; ezenkívül a görög és római világ ismerete, a latin nyelv és irodalom kényszergetése, a mire gondot fordítottak. Recitálni, únos-untig csak recitálni kellett: előbb a szókönyvet, aztán a grammatikát, végre Cornelius Nepost és Cicerót; de a magyar történelemről szó sem volt, még Nagy Lajos, Hunyady János, Mátyás király alakjaival sem ismerkedtek meg; Rákócziról csak a beszédből hallottak, talán a Rákóczi-vár borongó árnyában, vagy a berceli udvarház tűzhelyénél. A hazai földrajzból csak a Tisza-Bodrog közén voltak járatosak: az ország többi része s a nagy világ reájok nem létezett. A mívelt nyugot táguló tudása, fejledező eszméi és törekvéseivel, módszerének elveivel és vívmányaival a pataki elszigeteltségbe be nem hatolt. A mellett a fiatalság öltözete szennyes, viselete nyers és bárdolatlan, mulatozása szilaj és vitézkedő, bár legalább edző volt: de a modor durvaságával és tanítás avúltságával az erkölcsi felfogásnak és érzésnek egyszerű tisztasága és kérlelhetetlen szigora párosúlt fegyelemben és szellemben egyaránt, a mi az ifjú szíveket minden csepp vérökig át meg áthatotta. A hagyományos elhanyagolt külső, a mint Beöthy kiemeli, a léleknek rendkívüli kényességét takarta. Tudományban, modorban nem sokat gyarapodtak a deákok: de a testnek és léleknek ritka épségét, egészségét vitték magokkal az életbe. Bessenyei György is öt esztendei iskolai pályája alatt alig emelkedett fölebb az ártatlan együgyűségnél és boldog tudatlanságnál, a mint maga vallja; de ép testében ép lelke csak a mívelt emberi szellem érintésére várt, hogy a nyugoti haladás megismertében a nemzeti nyelv és közmívelődés nagy érdekei iránt való kötelességének tudatára riadjon! Tizenhárom éves korában, 1760-ban iskolázása megszakadt, mielőtt orátor lehetett volna; de otthon tanúlt valami embertől még egy esztendeig. Soha életében egy jó deák beszédnél többet nem csinált, azt is csak a tanítója mondotta jónak; egyéb írásait örökké javította. Aztán négy évig hevert a vidéki nemesség parlagi örömei közt: de két bátyja, Sándor, a Milton későbbi fordítója, 1764. tavaszától, és Boldizsár, a *Vas*-Bessenyeiek oszlopos képviselője, őszétől fogva már a magyar testőrségnél, a királyi udvar fényében és emelő levegőjében szolgált s hívogatta föl a legényedő Györgyöt is, kit bizonyosan az apa sürgető kérésére *Szabolcsvármegye* 1765. tavaszi gyűléséből hathatósan ajánl mind a helytartótanácsnak, mind Esterházy Miklósnak, a testőrség kapitányának azzal a reménynyel, hogy mind a herceg kegyének, mind az ő várakozásainak meg fog felelni. Az év júniusában csakugyan felesküdt testőrnek.

Még csak tizennyolc esztendős volt, de már első megjelenésekor mindenkinek feltűnt. Ritka daliás növéssel és testállással bírt, fekete üstökkel,

Bessenyei a testőrök közt

mint valami új Meleáger, kinek szemeiből emberséges és szemérmes szív tündökölt ki. Fajának és családjának ereje és szépsége egyesűlt benne, a puszták szabad fiában, az egyszerű erkölcs romlatlanságával és csiszolatlanságával. Termetére férfi, lelkére ifjú, ki a nyugoti míveltség egyik fő székhelyén a világváros finomabb szokásai, szórakozásai és élvei közt nem egyszer megzavarodhatott: de a benyomások bűbájából hamar eszmélve magának és nemzetének elmaradására riadt. Tanúlni kezdett a nemes lelkek sóvár mohóságával, éjjeli őrszobájában is felszökve pihenéséből s Lucanust

Bessenyei György szülőháza Bercelen s az u. o. ref. templom. (Széll Farkas gyűjteményéből.)

kihúzva fényes tarsolyából, olvasásban virradt. Eleinte, úgy látszik, a régi római írókhoz fordúlt, mert tizenkilenc éves korában még nem tudott németül, huszonhárom éves korában nem franciául: de helyes érzékkel fölismerte, hogy az új világ élete, szükséglete, követelése egészen más míveltséget kiván, hogy a német, francia, angol szóban már ezerszer mélyebb bölcseség fekszik, mint a deákban és meghajolt az egyetemes emberi haladás áramlatának. 1768-ban belekap a németbe és hegedülésbe, nyelvi és művészeti ismereteit összhangzatosan fejleszti; 1769 elején a pármai hercegnő kíséretében olasz földre rándúl s a renaissance nagy emlékeinek hatása alatt maga-képzésének e nemesebb iránya még

inkább megerősödik. S teljes tizenegy esztendeig szakadatlan szorgalommal míveli magát: de már a nemzeti hivatás tudatával, *szüntelen visszanézve az édes Hazára,* mert a hazafiság oly kötelesség előtte, mely alól a világon semminemű dolog, ok, idő, alkalmasság fel nem szabadíthat. A német és francia nyelv elsajátításával teljesen az új irodalmak tanúlmányába merűl, kivált a francia befolyása alá jut, még Pope költői elmélkedéseit, Bolingbroke »rettenetes könyveit«, Homér örök époszait is francia fordításban olvassa; mert abban az időben, Mária Terézia udvarában és Bécs városában a francia szellem uralkodik. A francia nagy bölcselők: Montesquieu, Voltaire, Rousseau, meg az enciklopedisták, kik a független emberi ész szabadságáért támadnak az udvar és egyház régi hagyományainak tekintélye ellen, behatoltak a császári várba, a trónörököshöz és környezetéhez is: a bécsi előkelő társadalom meg épen melegen hevűlt értök. Bár az irodalom Németországon már megébredt és hatalmasan fejlett; bár az osztrák katonák a hétéves háborúból a német nyelvnek szeretetét és kimívelésének gondolatát hozták magokkal Bécsbe: ez a társadalom egyelőre mégis a francia tudósok és költők eszméinek élt és alakjainak tapsolt. A várszínházba járt, hol francia társaság játszott, mely a francia irodalom csillogó szépségeit az előadás művészetével egyesítette. Egyfelől Corneille, Racine, Molière, XIV. Lajos nagy századának nagy szellemei találtak bemutatást, másfelől az újabb ízlés mesterei szerepeltek: Voltaire, Crebillon, Palissot és Destouches, kit nemcsak Sonnenfels, de Lessing is Molière fölé helyezett, mert a vígjáték örök mesterét a XVIII. száz avatagnak és unalmasnak találta. Ezt az újabb ízlést a bölcsészet vezette és hatotta át, költői célok helyett állami, társadalmi s vallási kérdéseket tüzött maga elé: s a színpadot ez eszmék hirdetésére csak szószékül használta. A mikor Bessenyei Bécsbe jött, a várszínház Ferenc császár halála miatt csakhamar bezárúl, és 1767-ben nyilt meg újra; s mint ha csak a hivatalos hosszú gyászt feledtetni és kipótolni kivánta volna, ettől az időtől fogva különösen az újabb ízlés víg termékei forogtak a műsoron. Így a Bessenyei maga-képzése s ennek az iránynak mívelése épen összeesik: úgy hogy mire a megújhodás vezére a francia nyelvet bírja és a francia színészetet élvezheti, épen ez áramlat sodrába kerűl. Az újabb ízlés nagy szellemei közül pedig főleg Voltaire ragadja meg és ragadja el, kihez egész életében és halálában is hű marad; írásaival követi műfajról műfajra, könyvről könyvre, gondolatról gondolatra.

Bessenyei irodalmi fellépte

Bessenyei *1772*-ben lép föl *s az irodalmi megújhodást ettől az esztendőtől számítjuk.* Első műve *Ágis tragédiája,* színdarab abban az időben, mikor nálunk sem színpad, sem drámai nyelv nincsen. A mi már maga elárúlja, hogy idegen befolyás uralkodik rajta: Voltaire hatása a bécsi színi benyomásokkal. Voltaire görög drámával, Ödipussal indúl 1718-ban költői pályájára; azzal indúl ő is s annak példájára a görög világból merít. Hőse Agis, ki Kleombrotessel Spárta nyomorának enyhítése végett népfölkelést támaszt a hatalmas uzsorások ellen Lykurg tövényeinek

visszaállítására, miben az eladósodott Agesilaus bújtogatja. Leonidás békésen enged, a főemberek gyülekezetében megigéri, hogy a kérést teljesíteni fogja; de később gyanúval és haraggal telik el Ágis és Kleombrotes iránt; mert Agesilaus, ki már megszabadúlt uzsorásaitól s most meg akar szabadúlni jótevőitől is, elhiteti véle, hogy a két hazafi a főhatalomra törekszik, mit a nép új zendülése megerősíteni látszik. A király elhatározza vesztöket, ha meg nem követik, s bűnöket be nem ismerik: de ők nem érezve magokat bűnösöknek, a lealázó kegyet megvetik. S hiában minden baráti tanács és hitvesi zokogás, meg nem hajolnak: Leonidás ennélfogva Kleombrotest számüzeti és Ágist megöleti; bár kénytelen megvallani róla, hogy noha elpártolt, de nagy volt szívével. — A tragédiának folytatása is van, *Agiaris keserve,* színi kép. Ágis felesége megjelen a sírboltban, a hamvvedrek között, hogy ott haljon. S kínosan kesereg: veszteségét siratja. De Telónis, a Kleombrotes neje, élni édesgeti, hogy örömet nemzeni tud még a természet; Ágis árnya is erősen sürgeti, hogy térjen az életbe vissza ártatlan halála megbosszulására. S az asszony e követelésben, mint isteni végzésben megnyugszik: a világba visszatér.

ÁGIS
TRÁGÉDIÁJA,
ÖT
JÁTÉKBAN,
VERSEKBEN.

BÉTSBEN,
NYOMTATTATOTT KALIWODA LEOPÓLD
BETÜJIVEL
CIↃ. IↃ. CCLXXII. dik ESZTENDŐBEN

Bessenyei Ágis Trágédiájának címlapja.

Ágis története kétségtelen alkalmas a tragikai feldolgozásra: de Bessenyeiben hiányzott a színműíró minden tehetsége. Cselekvénye kuszált, szétágazó szálait bonyolítani, fejleszteni és összefoglalni nem bírja. Nem elégszik meg az Ágis bukásával, kiterjeszkedik a felesége keservére: még szerencse, hogy legalább a gyermekeiről hallgat. Egységesíteni és alakítani nem tud; a hármas egység törvényének gúzsában csak nehézkesen mozog, minélfogva a jellemzés művészetéről, a lelemény elevenségéről és a hangszínezés indulat szerint alkalmazkodó erejéről szó nála alig lehet. Jellemei nem fejlődnek, nem cselekszenek, csak beszélnek, mert felfogása szerint a tragédiában minden mesterség abban áll: *hogy a beszélők illendőképpen keszéljenek.*

Még gyöngébb a *Hunyady László tragédiája,* mely voltaképp elsietett vázlat. Egyes részei csak laza kapcsolattal függnek össze, a szenvedélyek festése, az indítékok valószinűsége nélkül. A hős elitéléséről és kivégzéséről is csak a játékszínen keresztül siető s tévelygő magyar keserves kiáltásából értesűlünk.

Buda és Attila tragédiája, a következő esztendőből, már teljesebb: de alig szerencsésebb. A nagy hún király testvére életére tör, ki elégszer

Bessenyei György arcképe. (Az eredeti festmény a M. T. Akadémiában.)

menekűlhetne előle; de sem nem menekszik, sem Eméziával meg nem esküszik. Csak tanakodik és panaszkodik. Összes tette, hogy az elfogatására

érkező Álust elkergeti; miért Attila, mikor Buda Mikoldhoz menne, leszúrja. Lelke nappal, viharban megjelenik Eméziának. A büntetés Attilát hamar eléri: vérébe fúl, mit Mikold kikelt arccal beszél el; Álust pedig, a cselszövőt, Csaba döfi keresztül.

A költő Attila és Buda alakításában ép úgy vét a történeti tudalom, mint Mikold és Csaba jellemzésében a természetes pszichologia ellen. A többi alakja meg puszta báb. Vannak hangzatos versei merész célzattal a felvilágosodás szellemében, éles támadással az egyházi és álladalmi intézmények ellen: de ezek sem e művében, sem *Ágis*ban és *Hunyady László*ban nem a tragikai célnak szolgálnak. Bölcselkedik és szónokol, oktat és int, a mint mesterétől tanúlta. Példája szerint fordúl Tancréd, Du Guesclin Adelaide, Foix herceg hatása alatt a nemzeti mondához és nemzeti történelemhez, mikor Attilát és Budát, Hunyady Lászlót és László királyt Garával, Bánffyval, Rozgonyival dolgozza fel; példája szerint szúratja le Ágist és Álust a nyilt színpadon, mert a francia klasszicizmus Voltaire előtt irtózott a vértől és

Bessenyei György néválairása.

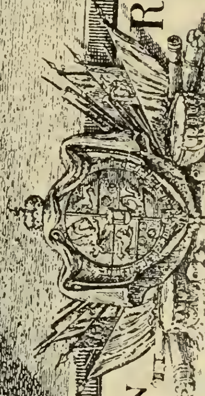
hőseinek önmagok kivételével nem volt szabad megölni senkit; a megöltek a színfalak mögött vesztek el, mint Hunyady László és Buda; példája szerint téved, mikor Buda lelke, mint Ninus a Semiramisban, világos nappal jelenik meg, s nemcsak Emézia, de Csaba is látja, mint azt az egész gyülekezet; holott a szellem-idézés elfogadhatóbb módjához is ért, a mint az Ágis árnyának megjelenése igazolja; példája szerint jár el, mikor a szerelmet, mint főindítékot mellőzi s a tragikai összeütközést egyéb szenvedélyből fejti ki. Bessenyei mindenben mesterét másolja, annak fényes tehetségei és fényes sikerei nélkül.

Vígjátékot is írt, egészen az újabb ízlés irányában. Hősei rendesen Vígjátékai valami félszeg eszme képviselői. *Láisz, vagy az erkölcsi makacs,* a vénlányságot akarja divatba hozni, de mindjárt szobalányánál megbukik, mert Kolumbina kereken kijelenti, hogy ő bizony nem kezdi, az emberiséget magán nem veszti, s a lány-okoskodás az egész világon bölcsőre megyen ki; úgy, hogy Láisznak is egyszerre, a mint a népdal mondja: szerelem az evezője, főkötő a kikötője. Komikai magva volna az eszmének: de Bessenyei sem a mesében, sem a jellemekben ki nem fejti; a darab elnagyolt kisérlet, s ma is kiadatlan. *A kedvetlen okos,* címéről ítélve, helyzeti víg-

játék lehetett. Emléke csak a könyvvizsgáló hivatal irományaiban maradt meg, s onnan is csak annyit tudunk, hogy a darab a jobbágyok érdekében sokat beszél, s egyik személye, *Argenis,* a fiskus jogait csipdesi. Hogy megtiltották, gyanítani engedi, mikép volt valami érdeme. Lehet, hogy valamely francia komédia célzatos átdolgozása, s lehet, hogy azonos az elveszett *Dudásból lett doktor*ral. A költő egyetlen vígjátéka, mely nyomtatásban 1777-ben megjelent, mely 1792-ben színre is kerűlt: *A philosophus.* Hőse Parmenió, ki a bölcselet szeretetében vonakodik a szerelem gyöngeségétől, mint Sidális is a méltó férfi hiányában. Aztán megismerkesznek és egymáséi lesznek; s a megkötetlen csomó szerencsésen megoldódik. Női jellemrajzaiban sok a finomság, párbeszédeiben az elevenség, *Pontyi* vastagabb komikumában az egészséges ér. Laczka állításaként, ki ebben az időben az író pártfogoltja és lakótársa volt, neki is jelentékeny része van benne. Gyulai azt hiszi, hogy Pontyi falusias beszédéhez, különösen a tiszttartója parlagi s ügyvéde diákos leveléhez szolgáltatott kifejezéseket. Bessenyei minden írása bizonyság, hogy efféle segítségre nem szorúlt. Laczka ekkor tanúlt tőle franciául; hogy nem siker nélkül, mutatja *Zaire* verses fordítása, melyet hálából Bessenyeinek ajánl, mint a ki elhagyatott voltában magához vette, tanítja és tartja. Együtt olvastak, fordítottak; így kerűlhetett a kezükbe *Destouches L'homme singulier*je, mely Pecz Gedeon igazolása szerint a Philosophus eredetije. A vígjáték megtetszett, az átdolgozás eszméje fölmerűlt és Laczka osztozott a terv megbeszélésében és megállapításában. S Bessenyei elkészítette a darabot: véges-végig Destouchesból, nem pedig önmagából merített, mert még a Pontyi falusi mintája is megvan nála. A többi személy sem a Bessenyei barátja és barátnéja, hanem a francia alakok mása: de az átdolgozásnak becsületére válik, hogy a Philosophus teljesen az eredetinek erejével hat, különösen Pontyi a tősgyökeres falusi nemesség képviselője. Nyers és elmaradt, az újítástól fázik, de józan eszével és természetes elevenségével sokszor csattanósan gúnyolja ki a míveltség kinövéseit és a divat ferdeségeit; a mellett nagy magyar; innen eredt népszerűsége, úgy hogy a darabot is csak nevéről emlegették, innen egyszersmind hatása, melyet a magyar vígjáték fejlődésére a parlagi nemesek ősképeként gyakorolt.

Bölcseleti munkái, természeti leírásai

Bessenyei erős alanyisága és szabad csapongása színműveiben minduntalan előtör a tárgyias alakítás hátrányára. Bölcselmi merengéseiben, természeti leírásaiban ellenben nem egyszer fényesen nyilatkozik. Kisebb költői alkotásaiban, minő *Delfén,* a híres bécsi ballerináról, kinek tánca látásába a gondolat megtéved és belehal, az *Eszterházi Vigasságok,* a magyar vendégszeretetről, melyet nemzeti büszkeséggel magasztal; minők különösen bölcselkedő levelei és leíró versei, valóban lendületes részletek fordúlnak elő. A Tiszának képe a fölkelő nappal ép oly meleg, mint a kies Venerinek *Holmi*-beli rajza, mely az örök emlékezet édességéről beszél. Általában a természet szépségei iránt fölötte fogékony, széles ecsetű leírá-

PROSPECT DER FÜRSTLICHEN RESIDENZ ESZTERHAZ VON DEN HAUPT THOR GEGEN NORDEN.

Herceg **Esterházy** kastélya Esterházán.

saiba szerencsésen foglalja bele mindazt, mi az évszakok változatos pompájából színezni való. Ám a természetfölöttihez semmi érzéke, a csodásban semmi hite, s *Pope Ember próbájá*ból, melyet 1772-ben közrebocsát, kiirtogat mindent, a mi ezek körébe tartozik. Nem csoda ennélfogva, ha sokkal több a maga gondolata benne, mint a Popeból való. Geniusa a világosságot szereti. Felfogása szerint az ördög táborozása, s istennel, angyallal hadakozása üres, cifra hang, melylyel az író csak bolondozik. Józankodása azonban árt a költeménynek, mint árt a maga époszának is. Mert Bessenyei nemzeti époszt ír *Mátyás királyról,* a legnépszerűbb magyar fejedelemről, mint Voltaire *IV. Henrikről,* a legnépszerűbb francia uralkodóról. S mestere példájára az isteni beavatkozást mellőzi, egészen a történeti események rendéhez ragaszkodik. Összes műfogása a természet megszemélyesítése, a mint ez az első énekben segítséget kér istentől az öldöklő emberiség ellen s Mátyás álomlátása, a mint a negyedik ének folyamán Szilágyi lelke elvezeti elődeinek árnyékai közé. Ez álomlátás a Henrik álmának mása, ki előtt Szent Lajos, a keresztes hadak vezére jelenik meg; Mátyás II. Andráshoz, hasonlókép a keresztes királyhoz fordúl jó tanácsokért. Az éposz töredék, a hatodik énekkel és Kázmér-féle viszálylyal megszakad. Egyszerű történeti vers, az erő és fenség minden vonása nélkül.

Izgatása a nemzeti nyelv ügyében

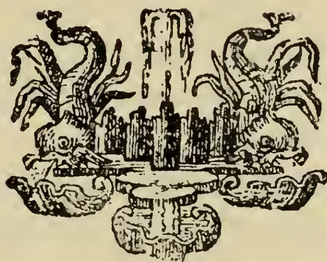
A mi teljes elismerésre és hálára méltó: az a Bessenyei lelkes izgatása a *nemzeti nyelv érdekében.* Erős alanyisága és szabad csapongása itt a legösszhangzatosabb kifejezésre jut: a nemes hazafiság lobogó tüzében s e szent kötelesség gazdag bizonyításában egyesül. Költeményeiben, ajánlóleveleiben, tudósításaiban, kezdettől fogva meg-megszólal ez az eszme: így a *Magyar Néző* tudósítása 1777-ből meggyőzően emeli ki, hogy a nemzetnek anyanyelvén is lehet beszélni, írni, a haza javát a tudományok fejlesztésével előmozdítani; minek ideje annyival inkább elérkezett, mert ha a leírt magyar szókat a leírt deák szókkal összeveszszük, országunkban egy magyar szóra mindenkor százezer deák szó jut. De nem elégszik meg az efféle futó megemlékezéssel, apró észrevétellel: a nemzeti nyelv és tudomány emelése végett rendszeres és részletes szózatokat bocsát közre. A *Magyarság,* ez a velős és hangulatos irat, 1778-ból, nyelvünk buzgó védelmezése és vonzó dicsérete. Bessenyei elítéli és megveti azokat, kiknek állításaként magyarul jól írni és gondolkodni nem lehet, mivel sem ereje, sem elégsége a nyelvnek a tudományok szépségének és mélységének előadására. Mit tehet arról a drága hegy, ha nincs bánya benne és kincseit nem szedik: mit tehet arról a magyar nyelv, ha fiai sem ékesíteni, sem nagyítani, sem emelni nem akarják? A földnek egyetlen nyelve sem származott tökéletes erőben: de az angol, a francia, a német már magasra emelkedett. »Jegyezd meg magadnak e nagy igazságot, mondja, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcseséget, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen soha.« S minden

Akadémia terve

nemzet a maga nyelvével fénylett: idegennel homályban nyögött. Ennél fogva anyanyelvének mívelése szent kötelessége, hisz arról ismeri és nevezi a világ: a nyelv a nemzeti lét kifejezése. Mozgásba, tűzbe kell hozni a nemzet elméjét újsággal, sürgeti nyomósan, még pedig a maga nyelvével, mert ha őtet a maga dicsőségével nem indítjuk: idegen dolgokra egészen meg nem indúl. S az a kivánsága, hogy a budai egyetem kapcsoljon magához oly magyarokat, csak becsülettel, fizetés nélkül, a kik hazájok nyelvét tudják s a külföldi jeles műveket lefordítják; minők a sárospataki professzorok, mert azok a »frizérozatlan fejű filozófusok« tudnak magyarul s egyébképen is. Ezt a gondolatot a tudományok anyanyelven való fejlesztésének módjára világosabban és határozottabban fogalmazza a *Holmi*ban, mely 1779-ben került ki a sajtó alól. Az érdekes és szellemes cikkek e gyűjteményében már *akadémiáról,* vagy oly tudós társaságról beszél, melynek más kötelessége nem volna, hanem hogy magyarul írjon; mert soha nemzetünket, a mi csodás tüze és természet szerint való nagy elméje van, semmi egyéb nemzet a világon az emberi okoskodásnak, újságnak, tudománynak, mesterségnek mívébe felül nem haladná; katona, filozófus tanácsos, kereskedő, törvénybíró, minden, — csaknem egyebek felett lenne. Majd megírja 1781-ben a *Jámbor Szándék*ot, az akadémia részletes tervezetét is. Javasolja, hogy az intézet élén változó elnökök és állandó titkárok álljanak, hogy legyenek fizetéses és tiszteleti tagjai, kik csupán a becsületből mozdítsák elő a társaság ügyét; hogy legyen tulajdon nyomtató műhelye, könyvtára s tűzzön ki minden esztendőben jutalmakat. Tagjait a tájszólások miatt az ország minden részéből, felekezeti különbség nélkül, minden tudományságra való tekintettel válaszsza; még pedig nem ajánlás, hanem pályázat útján, mi fölött a főrendek döntsenek. Munkássága kiterjedjen a szótár és nyelvtan

A

HOLMI

Béts 1779.

Bessenyei **Holmijának** címlapja.

készítésére, sőt ez egyedül a társaságot illesse; a magyar művek birálatára, miért pár köteles példányban részesűljön a saját könyvtára és a biráló részére; végre oly dolgozatok kiadására, melyek nála pályadíjat nyertek.

Ime, a Bessenyei terve főbb vonásaiban. Eszméje a nemzeti nyelv fölemelése: ezért lelkesedik és izgat. Föllépése és működése sem egyéb, mint ennek az eszmének példázása és igazolása cselekedettel. Semmiről mélyebben meggyőződve nincs, mint arról, hogy a ki hazája nyelvét emeli, nemzetének érdemét teszi ragyogó fénybe. Azért *Beszédében az ország tárgyáról,* később ismét melegen felszólal az akadémia mellett, mert az akadémia tizenkét taggal többet tenne az ország haladására, mint ezer iskola, mely csak az útat mutatja meg, merre menj, és azzal ott hagy magadra. Fohászkodása, vágyódása, reménysége biztatja, hogy álma teljesűlni fog: a nemzeti nyelv felvirágzik. »Én legalább a maradékokra kiáltok ezer esztendő múlva is ki síromból, mondja hazafias hévvel, hogy életemnek minden idejét e tárgyamnak áldoztam fel; a mire mehettem, megvan és lesz, a mi nem telik, abban megigazít szándékom: mivel a szép és nagy dolgokra való törekedés erőtlenségedben is megnemesít.« S nem hiában hevűlt, izgatott, tervezett: álma csakugyan teljesűlt. *Jámbor Szándék*a 1790-ben a Révai gondozásából megjelent és 1830-ban a Széchenyi akadémiájában megvalósúlt; mert voltakép az ő tervezete szolgált a mai magyar tudományos társaságnak alapúl.

Bessenyei egyszersmind az első, ki a nyelv eszthetikai hatásának, kifejezésbeli szépségének kifejtésére törekszik. Előbb a *Magyar Néző*ben, majd a *Holmi*ban kritikailag vizsgálja a régi irodalmat, s egyaránt kikel lapossága és tespedtsége, durvasága és sallangossága ellen. Meg akarja őrizni a magyarságot és természetességet, mert valami csak szép, ékes, mély és nagy, természet szerint való: de a mellett a francia írók példája szerint a jellemzetességet és könnyűséget, választékosságot és finomságot tanítja. Nem idegenkedik sem az új kifejezésektől, sem a tájszóktól; csakhogy a nyelv szellemében és mérséklettel él velök. Ízlése meg-megbotlik, de nem lehet elvitatni tőle, mikép öntudatos célja, hogy *szépen* írjon.

Bessenyei kilép a testőrségből

Termékenysége, izgatása, tanítása, személyi vonzó ereje mind közrehat, hogy a mint elsőnek lép vala föl, első is maradjon társai közt: a *megújhodás vezére.* A testőrségtől a hetvenes évek közepe felé megválik ugyan, a párducbőrt az aranyrojtos karddal és ragyogó tarsolylyal leteszi, mert élte legszebb idejében elnehezedett: de Bécset el nem hagyja. Mint a magyarországi négy református egyházkerület ügyvivője, évi 2000 forint fizetéssel, tovább is fiatalsága örömeinek s irodalmi tervezgetéseinek színhelyén tartózkodik. S eleinte barátnéja, Mária Terézia komornája, b. Grasse Teréz segítségével kedvező sikerrel működik; míg később gróf Beleznay Miklós elhidegülése s Nagy Sámuel, a rendes udvari ügyvivő, áskálódásai miatt mind kevesebb eredményt érhet el; minélfogva az egyházkerületek egymásután vonják el javadalmazásukat. S Bessenyei 1779-ben egyszerre anyagi

és lelki válságba jut. Kedélyére kedvetlenség borúl: kinos küzdelemmel viharzik. Nincs mód Bécsben maradására egyéb, mint vallásának változtatása, mire már ezelőtt is sokszor biztatták. Jelentkezik tehát Mária Tereziánál, a ki kiterjesztett karokkal fogadja, s a salzburgi érseket, ki a bécsi Szent Boromeus templomban a térítő szertartást végzi, Schönbrunnban izgatottan várja. Bessenyei áttérése fejében 1780. februárjában a bécsi császári könyvtár címzetes tiszte lőn, évi 2000 forint kegydíjjal. Kettő, a mi e lépését mentheti, az egyik felfogása, hogy egy a keresztyén vallás lényegében, szertartásai csak külsőségek; a másik szándéka, hogy a nemzeti irodalomnak tovább szolgálhasson, mert Bécs akkor a magyar irodalom középpontja volt: de maga soha bele nem nyugodott. Bizonyítja a Kazinczyhoz szóló levele vége: »Elhagyom, megfojt a meleg... purgatoriumban vagyok, minden ember pápista«. S bizonyítja a Tarimenes vallás-változtatásának rajza, melylyel nemcsak az erőszakos, de az érdekre támaszkodó térítést is keserű gúnynyal, a szívében maró fájdalom éles kitörésével állítja pellengére. Áttérése tragikus fordulója pályájának: belső gyötrelmeit növeli s anyagi zavaraitól meg nem menti; mert II. József 1782-ben kegydíját eltörli. Épen arról álmadozik, hogy a Bessenyei-házat fölemeli és adósságait kifizeti, mert Kollár András elhiteti véle, hogy családjának ősei a II. András korabeli arragoniai Simon gróftól eredő Nagymartoni grófok voltak: mikor másodszor is zátonyra verődik, s nemcsak övéin, de magán sem segíthet. Megkisérli ugyan, hogy tokaji borral kereskedjék, de beleveszt; s 1782. őszén kénytelen leköltözni Bercelre, honnan 1785-ben a biharmegyei P.-Kovácsiba telepszik át. S ezzel a Bessenyei pályájának *fényesebb első fele* bezárúl. Az irodalmi álmok, remények, tervek eloszlanak, a finomabb örömek, szórakozások, élvek megszűnnek: az előkelő világfiból pusztai gazda lesz.

Kétségtelenül ebben az időben sem egyedül a föld érdekli, melyet mível; de az ország is, melyért hazafi szíve lelkesedett. József uralkodásának izgalmai, a nagy forradalom diadalmai nem érinthetik közönyösen, noha eleinte megadó elborulással hallgat. Hisz minden okos emberi társaságtól megfosztva, senkivel nem levelezve, a pusztán lakozik, a holott könyveivel, gondolataival és a néma természettel tölti idejét, élvén a maga mondása szerint csak azért, hogy még meg nem halhatott, magán szánakozva, a világon nevetve. Életének magánossága és kietlensége bécsi emlékeinek tűkörében még sivárabbnak tetszik, s a tompa fájdalom egészen elfoglalja. Csak egy évtized múlva, 1792-ben, még inkább 1794-ben fog az írásba bele, s az első hang, melylyel megszólal, magános élte mélabús panaszától rezeg. A szenvedések éle már elveszett; csak emlékök érzete sajog még. Visszagondol ifjúságára, melynek vígságait eltűnt esztendei úgy elragadták magokkal, mint az ország útján futó sebes szelek a port. Az idő, mint a plánta növése vagy óramutató menése halad észrevétlenül. »Körülnézed magad: virágágyaidat összetapodta; kedvedet gyönyörűségednek oltárán előbb meg- Bessenyei otthon

hervasztván, végre széllyelszórta; tapasztod a szíved, hideg, megfogod fejedet, tele van száraz okokkal és elmélkedésekkel...« Sóhajt bánatosan.

Történelmi munkái

S ezzel a hangulattal fordúl újra az íráshoz és mesteréhez. Mert ama könyvek között, melyeket elhagyott hajlokába magával vitt, első helyen bizonyosan az ő művei voltak. A francia nemzet rég kiábrándúlhatott a Voltaire drámáiból, melyekben több a csillogó beszéd, mint a lüktető cselekvény; rég kijózanodhatott hősköltemenyéből, melyben több az üres cifra, mint az igazi fenség: de Bessenyeire még mindig az első benyomások ingerével és erejével hat. Az idő villongásánál és öregedő koránál fogva azonban már inkább történelmi és alkotmányi, vallási és bölcseleti tanúlmányai, mint költői alkotásai vonzzák. A történelmi elbeszélést már előbb is megkisértette: XII. Károly modorában készűlt 1773-ban a *Hunyady János élete és viselt dolgai,* hol rideg számok és számos adatok helyett a csaták kiszínezésébe és erkölcsi tételek fejtegetésébe ereszkedik; a nemzetek erkölcseiről és szelleméről szóló essay mintájára készűlt a hetvenes évek közepén *Egész Európa formája a XI. században,* mely alig egyéb mint Voltaire egyes fejezeteinek átdolgozása, valamint a *Magyar nemzet szokásairul, erkölcseirül, uralkodásának módjárul, törvényeirül és nevezetesebb viselt dolgairul* értekező csonka kisérlete, mely csak az első keresztyén századot tárgyalja, Szent Istvántól Kálmán királyig. Forrásai a magyar krónikások: Bonfini, Heltai, Pethő, Kovács, kivált pedig a Corpus Juris; ép azért felfogásában és jellemzésében elfogúlt és sötét, mert hiszen az első század törvényei elrettentésül intézkedtek olyan szigorúan; s nem annyira a nemzet vadságáról, mint inkább a keresztyén buzgóság izzásáról tesznek bizonyságot. Ám ez ifjonti vázlataiban Bessenyei csak az *előadás módjára* követi mesterét, irányának bölcseleteti szellemébe alaposan és következetesen be nem hatol. Mert Voltaire, a mint már Beöthy kiemeli, az egész múltban csak az ember örök természeti valójának nyilatkozását, s vadsága, szenvedélyei, oktalansága küzdelmeinek sorozatát látja, melyet csak a felvilágosodás terjedése vezethet némi nyugalomra; míg Bessenyei többször emlegeti az »örök isteni végzést«, mely fölöttünk uralkodik. Most pusztai magányában belemerűl a nemzetek történetének olvasásába, megalakulásuk és haladásuk folyamának vizsgálásába. Legterjedelmesebb munkája: *Rómának viselt dolgai:* két vaskos kötet, ebből az időből, századunk első három évéből való. S teljesen mesterére vall. Választása is egyenesen azért esik Rómára, hogy annak példa-mutatása szerint a nép belső életére fordúlhasson figyelő szeme, mert Rómában az uralkodásnak, polgárnak, embernek minden esete, törvénye és kötelessége, tartozása, érdeme, bűne, gyalázatja, szerencséje, boldogtalansága okaikkal egyetemben előfordúlnak. Rómának esete, a mint maga vallja, világnak tűköre, melyben az egész emberi nemzet magát nézheti. S el kell róla ismernünk, hogy különös érdeklődéssel viselkedik az állami, társadalmi, vallási, erkölcsi intézmények iránt; hogy a békés alkotások megalapítói, nem a háborúk hősei lelkesítik.

Szoló én új unalmamban, kínomban nem tud-
ván mi ~~hamar~~ [vonsz]; tsak érzek a bennem élő természetbe
oly ellene állhatatlan ösztönt, mely magát halandó tár-
saival közölni kívánnya. Koporsomon túl vit beszé-
dem úgy tettzik, mintha síromnak komor éjtzakájá-
hoz hatdolló szívemnek derülésre; egyhírben
kessetvét ennek elöre való tudása, hogy halálom-
bul elevenebbhez szólhatok ki. Ha pedig én új
írásommal, a köz boldogság templomának oszlopa
alá egy követ le tehetek, abból származos vigasz-
talásom, a halálnak örök álmai közt új hevülésbe
hozza hideg hamvaimat.

Bessenyei Természet Világának előszavából. (Eredetije a M. N. Múzeumban.)

Titus vagy Marc Aurél előtte nagyobb, mint Augustus és Traján; ennélfogva a hadi eseményeket kevésbe veszi: annak a feltüntetésére törekszik, hogy a nép fejlődése és felvilágosodása értelmi és erkölcsi forrongásain keresztül miképen halad előre, s miképen finomodik és polgárosodik. S ha nem bírja is, mint Voltaire, fejtegetéseit egy bölcseleti alapeszme sugaraiként vonni meg: a történeti elbeszélés nemesebb stíljére való törekvése elismerésre méltó.

Alkotmányi és közjogi munkái

Történeti tanúlmányaival függnek össze alkotmányi és közjogi fejtegetései, minők *Magyarország törvényes állása*, s ennek a *Toldaléka*, a *Törvénynek útja*; sőt helylyel-közzel alkalmi kitéréseiben, a *Természet világa*, a *Bihari Remete* és az *Értelemnek keresése* is, melyekből az író politikai gondolkozása nyilván kiismerszik. Bessenyei szerint a társadalmat és államot az ember önnön java kivánása hozta létre, szabad egyesülésből, miért a közakaratnak magát mindenki alávetni tartozik. Az alku a király és nemzet közt tette az ő kifejezéseként a törvényt és igazságot korlátok közé. A törvényhozás a nemzetet, a végrehajtás a királyt illeti meg; a nemzetnek e joga és igazsága oly régi, mint a természet. Maga határoz sorsáról, sorsának biztosítéka pedig alkotmánya, mert a Titus erkölcsében élő boldogság csak addig tart, míg annak élete. Ennélfogva minden államforma közt az alkotmányos monarchiát fogadja el, hol a korona dicsősége és hatalma a nemzet javával olvad össze. A király iránt való hűséget a nemzet önmaga iránt való kötelességének hirdeti: mert király nélkül a nemzet boldog nem lehet. Ez a felfogása bár fölöttébb egyezik a Voltairéval, ki a Bourbonokat hasonlókép hódoló hűséggel magasztalja: politikai egész gondolkozása mégis lényegesen különbözik. Mert Voltaire a népre keveset ád ugyan, hisz a jobb világot a fejedelmeknek a bölcsészekkel és míveltekkel való egyesülésétől és közreműködésétől várja, de a születésbeli egyenlőséget tanítja: míg Bessenyei nemcsak elismeri, de védi is a rendi társadalomban a nemesség és jobbágyság fennállását. Hálálkodik az istennek, hogy mi még földesúri nemzet vagyunk; félti a jobbágyságot a felszabadítás veszedelmétől. A vallásos türelmet, gondolat-szabadságot és emberszeretetet kívánja főként terjeszteni; s emberszeretetènél fogva a jobbágyság sorsának enyhítéseért buzog, különösen az úriszék és pallos-jog eltörlésével, mert az az igazság-szolgáltatás, melylyel az ember a maga ügyében panaszos fél és ítélő bíró is lehet, az ő szavával »orcapirulást« okoz; az a szabadság, melynél fogva polgár a polgárt halállal sújthassa, minden országban rémítő csodát mutat. Igazságos lelke elfordúl az ily kiváltságtól és megbélyegzi szóval, elitéli cselekedettel. Húsz esztendő alatt háromszor hívják úriszékre s mind a háromszor a jobbágynak adott a gazda ellenében igazat; olyan gorombasággal hálálta meg az etetést és itatást.

Tarimenes utazása

Bessenyei politikai gondolkozásának költői kifejtéseül szolgál regénye a *Tarimenes utazása* is. Hőse, mint a Voltaire Kandidja, tapasztalás gyűjtése végett az apai kastélyból útra kél. Nem járja ugyan be a két világrészt, mint ez; de tanítója, Kukumedóniás társaságában betér Puczufalvára

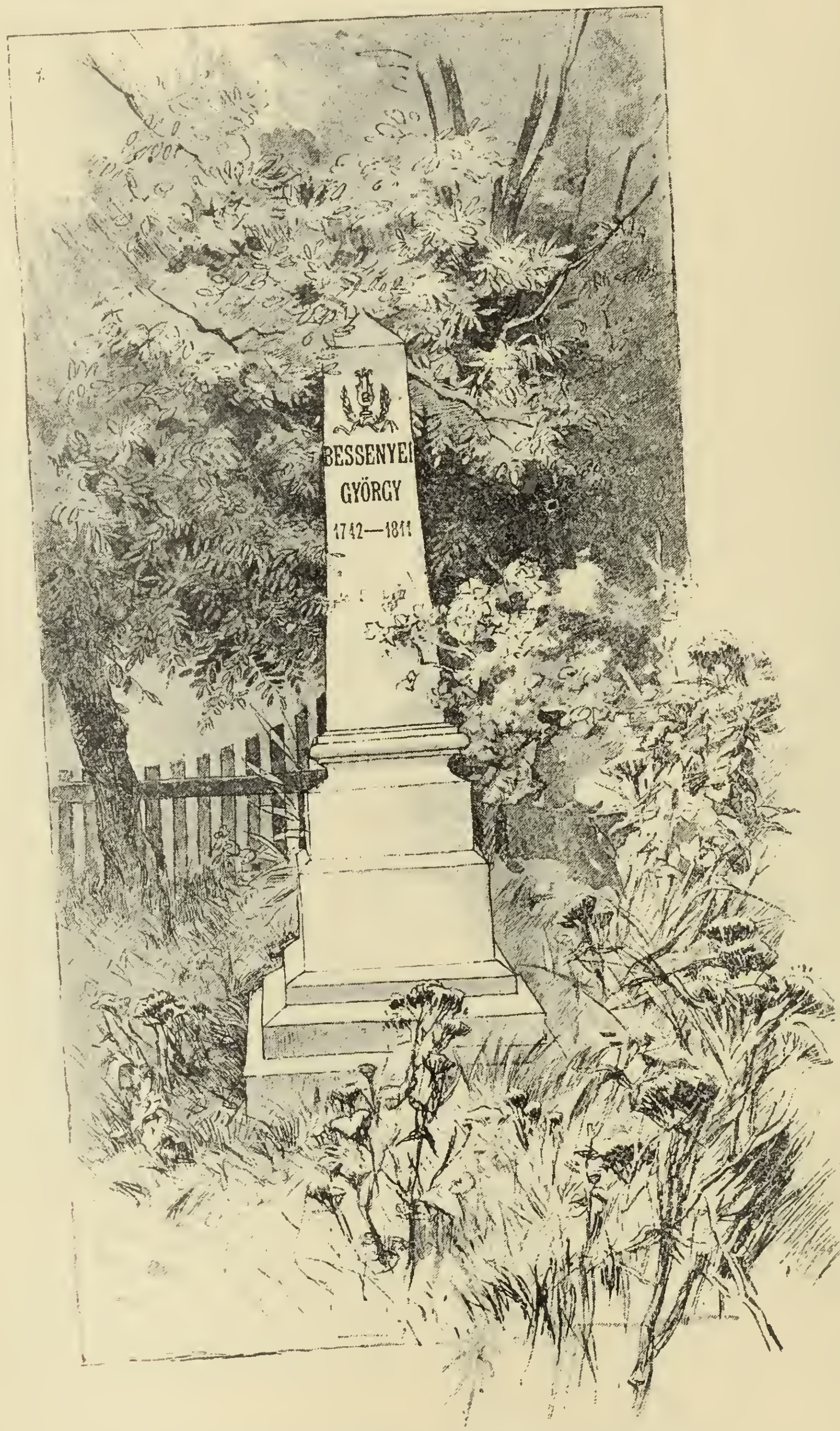
Kantakuczihoz, a remeteskedő bölcshöz, kivel hosszas beszélgetést folytat; majd eljut Totoposzba, Artemis országába, a bűvös Teneribe, a hol a királyasszonynyal, Artemissel találkozik. Aztán megismerkedik Trezénivel, az emberszerető és világismerő államférfival, mert Totoposzban, a mint Voltaire kivánja, a fejedelem a bölcsészekkel munkál a jobb jövőn; megismerkedik Kirakadessel, ki a Voltaire kanadai Ingenujeként természetes észrevételeivel nem egyszer találóan jellemzi a mívelt állapotok ferdeségeit. Majd megjelenik a totoposzi országyűlésen, hol a lámaposzik, dervisposzik és fakirposzik izgatnak; résztvesz az örökösödési háborúban, melyet Buzorkán, Jajgodia ura indított valamely 600 esztendeje élt ősanyja jogán Artemis ellen. A királyasszony népe fölkel, serege győz, elfoglalja a zsarnok fővárosát s diadallal jő meg. Most Tarimenes Tomirist, kinek előbb vallására tér, feleségül veszi s véle a jólét és boldogság földéről haza utazik.

A regény Mária Terézia magyar királynak örök dicsőségére céloz, a mint Bessenyei vallja. Meséje az ő kora történetének indítékaiból és szálaiból van szőve. Artemis: a királyasszony, Buzorkán: II. Frigyes, Trezéni: Van Swieten, Kantakuczi: maga Bessenyei. Teneri pedig Schönbrunn. A maga egészében hosszadalmas és fárasztó, teli politikai, bölcseleti és vallási fejtegetéssel, mi ép úgy árt a szerkezet egységének, mint a mese haladásának és az előadás élénkségének. Jellemei is halaványak, inkább megszemélyesített fogalmak, mint élő személyek; de mind e fogyatkozások ellenére néhány oly része van, mely a régibb magyar elbeszélés legjelesebb lapjai közé tartozik. Azok a lapok, melyeken a puczufalvi bölcsnek magánosságában és elhagyott lakhelyében a maga agglegényi életét és szállását festi, ép oly igazak, mint a mily meghatók. A mélabúnak árnyéka lebeg fölöttük, melybe itt-ott belevillan a humor egy-egy sugara, hogy a kép ridegsége szelidűljön. Azok a lapok pedig, melyeken a Tarimenes áttérésében a maga áttérését rajzolja, ép oly közvetlenek, mint a mily hatásosak. Színei durvák és rikítók, mondja Beöthy, de mélyek és erősek. Haragja fellobog; a gyűlölet és megvetés lángjai cikáznak. Kegyetlen elmésséggel ítéli el a képmutatást és gyávaságot. Hangja harsogó hahota. S minél jobban ügyelünk rá, annál inkább átmegy a jajszóba.

Valószinűleg efféle elbeszélés lehetett a *Podrokocz krónikája* vagy *Gorgonai Szarándok* is, mert a régi irodalomban a zarándok egyszerűen csak utazó helyett szerepel. Bessenyei 1792-ben ki akarta nyomatni: de a könyvvizsgáló vallásos felfogása s a sasra csinált szójátéka miatt nem eresztette sajtó alá. Kézirata elveszett.

Bessenyei minél inkább öregszik: annál nyugtalanabbul foglalkozik a vallás kérdéseivel. Vére, nevelése, áttérése, lelki emésztődése mind összehatnak vala, hogy értök egész életén át meleg érdeklődést érezzen: hisz első emlékei, gyermeki benyomásainak visszaverődő képei is a vallás örök titkairól rajzolódnak; utolsó küzködései, bánatos szíve gyötrelmeinek fájó kifakadásai is rajtok töprengenek. Pusztai magánosságánál és öregedő Vallásos munkái

koránál fogva természetesen csak fokozódik fogékonysága, hajlama, lelki szüksége a vallásos elmélkedések iránt. Már nem az egyszerű buzgóság, a mi még 1773-ban *A szent apostol Tamás ellenállhatatlan bizonyságáról*

Bessenyei György síremléke Puszta-Kovácsiban.

vagy 1777-ben a *Jézus Krisztus haláláról* szóló tanítás lefordítására bírja: hanem valami zaklató lázasság, mibe az igazság és megnyugvás kutatása a remény és vigasz sóvárgásával olvad össze. Az isten léte, a Szentháromság titka, isten és a világ viszonya, a gonosz eredete és feladata,

a lélek és halhatatlansága, a szabad akarat és beszámítás kérdése a *Természet világában*, a kilencvenes évek folyamából, a *Bihari Remetében* és az *Értelemnek keresésében* 1804-ből, ismét és ismét tolla alá kerül, beszédes bizonyságaként, hogy mennyire izzik egész belseje e nagy problémák kielégítő megoldásának vágyától. Szenvedély és szenvedés, a mi hangjában meg-megrezdűl. Mindannyiszor mestere után indúl, de a legtöbbször eltér tőle. Voltaire a francia szellem világosságával és elemző erejével halad következtetéseiben: Bessenyei visszariad a félúton, s eszétől szívéhez menekszik.

Az isten léte nála nem az okoskodás eredménye, hanem lelki szükség, mely a kinyilatkoztatás hitéből fakad. A legragaszkodóbb gyermeki szeretettel csüng rajta: de a Szentháromság egységét kínosan taglalja, azonban mégis csak hiszi. Isten és a világ viszonyának magyarázatában reá jut a gonosz eredetének és feladatának vizsgálatára; s mint Voltaire a *Lissaboni szerencsétlenséggel*, ő is egy hosszabb leíró költeménynyel, *Debrecen siralmával* példázza 1802-ben. S nincs más megfejtése az összeütköző ellentétek és kétségek kiengesztelésére, mint hogy az isten közönséges atya. A világ folyásában jelentkező gonosz is, mint a debreceni tűzvész, csak az ő valóságának és nagyságának megismerésére vezet. A lélek mivoltára és halhatatlanságára nézve tétova imbolyog: megvallja, hogy azt természeti okokkal senki megbizonyítani nem fogja oly módon, hogy a tudóst megnyugtathassa; ennélfogva a vallás igéjében keres és talál megállapodást. S hivatkozik a lélek maga-sugallására, mely véghetetlenségéről beszél és az isteni kinyilatkoztatásra, mely mellette tanúskodik. Az akarat szabadságáról és beszámítás érvényéről már nagyobb bizonyossággal érvel; meggyőződése a *Bihari Remetében* erős és heves, mert a szabad akarat tagadása annyi, mint énségemnek tagadása: a *Természet világában* maga mégis szinte egészen megtagadja, mert a természetet vallja úrnak az ember fölött s határozottan hirdeti: Bessenyei elmélkedései

Szokás az csak, a min változtatni lehet,
De természet ellen az ember nem mehet.

Bessenyei vallási és bölcseleti fejtegetéseiben általán sok az ellenmondás. *A czeglédi plébánoshoz* 1777-ben írt maró levelével hevesen küzd a katholicizmus ellen: a legújabban megjelent *Bihari Remetében* pedig a kálvinizmus dogmái, a hit által való megigazulás és az eleve elhatározás tana ellen harcol élesen. *Az amerikaiak* című elbeszélése 1773-ban a keresztyén vallás elsőségének, érdemének, emberszeretetének feltűntetésére céloz; a *Természet Világa* szerint pedig töröknek, tatárnak, zsidónak egyaránt áldás van életén, mert az isten külön egyik hitéhez sem áll, mindenikkel közös áldás, élet, halál. A rendszeres bölcselők ennnélfogva, mint Almási Balogh Pál, nem veszik sokba s nem ismerik el filozófusnak. Bessenyei maga sem számította magát hozzájok. »Az írók közt, mondja szerényen, *ember* nevezetnél egyebet kivánni sem kivánok, sem akarok, sem reám nem illik egy is.« Pedig mennyivel több volt: a megújhodásnak lelke!

Bessenyei utolsó évei

Pályájának második fele pusztai magányában folyik el. Ez a fele sikerben szegény: pedig ebből az időből valók legmagvasabb művei. Ír, tanít, buzog, noha valamennyi munkája kiadatlan marad, mert a cenzúra nem bocsátja őket sajtó alá. Nem csügged el miatta. Mert — meggyőződése szerint — nem az a kérdés, hogy a cenzornak értelme mi, hanem hogy az isten és a természet igazsága merre vezeti. Hadd legyen inkább írásban igazság, mint nyomtatásban hazugság. A jövőre számít, melyben eszméinek célzata csakugyan betölt. Így élt munka közt, egyedül, két évtizeden keresztül, bús megadással nézve a vég elébe, mikor mindenestül fogva vezeti a halál sírja szélihez, mert nincs senki, ki nevében, vérében tovább éljen. A vénségbe belefúlt élet édes vigasztalásáról, hogy magát gyermeiben megifjodni látja, ő csak merenghetett. Hisz két évtizeden át még az okos emberi társaságot is nélkülözte. 1804 után végre László bátyjának leánya, Bessenyei Anna, már maga is öreg, enyhítette elhagyatottságának fájdalmait. Legalább utolsó esztendei elégedetten folytak. 1811-ben halt el. A közadakozás 1883-ban emléket állított pusztai lakóhelyén. Ez az emlék az ő dicsőségéről és a nemzet hálájáról beszél. Mikor halálát közelegni érezte, mivel a pusztán pap nem lakott, meghagyta húgának és cselédeinek, hogy minden szertartás nélkül temessék el kertjében, egy általa kiválasztott fa árnyékába, mint mestere Voltaire, és barátja, Barcsay Ábrahám nyugodott; mi kivánatához képest történt.

A nép még nem feledte el. Beszélik róla, hogy az »öreg úr« sohasem járt templomba, s hogy lelkét »megmentse« s lelkiismereti furdalásait elcsitítsa, melyek vallása változtatása miatt utolsó éveiben zaklatták, kis gyermekeket tartott házánál, hogy apró örömeikkel és játékukkal békét áraszszanak körülötte. Gyermekek nélkül sínylett, gyermekekkel csalta áhító szívét. Hozának vala pedig oda kis gyermekeket és mondá: »Engedjétek, hogy a kis gyermekek jőjjenek én hozzám és őket meg ne tiltsátok, mert ilyeneké az istennek országa«.

Bessenyei György pályája úgy kezdődik, mint tárogató-dal, mely küzdelemre hív, s úgy végződik mint elégia, mely bánatosan borong. Csak az a szerencse, hogy mire a tárogató-dal elégiába törik: a nemzet már küzdelemre kelt és bizton haladt a diadalnak.

Báróczy Sándor

Társai közt az első, ki a nyilvánosság előtt nyomába lépett, Báróczy Sándor. Nem eredeti író, csak átdolgozó, de csodás nyelvérzékével, szép magyarságával, elbeszélésének nemes és választékos hangjával nagy nevet, sőt a széppróza fejlesztésében nagy érdemet is szerzett magának. Ispánlakán, Alsó-Fehérmegyében, 1735-ben született, s az enyedi Bethlen-főiskolában tanúlt, majd a kormányszék mellett Nagy-Szebenben gyakorolta magát. Feltörő lelke már ez idő szerint meg-megrebbentette szárnyait s a hivatalos irományok porából már nem egyszer a római és francia írók kiesebb körébe menekűlt; a mikor pedig Mária Terézia 1760-ban a testőrséget felállította, Bécsbe vágyakozott és megyéjéhez fordúlt ajánlatért. Alsó-Fehérmegye

rendei féltek, hogy pirúlni lesznek kénytelenek miatta, mert termete alacsony, arca visszatoló volt: de Mikes István gróf pártjára állt és jósolva hirdette, hogy »benne egykor az egész nemzet meg fog dicsőíttetni«; s nagy befolyása győzött. Báróczy Bécsbe kerűlt, 1760-ban feleskűdt testőrnek, s csakugyan azok egyike lőn, a kikben a nemzeti géniusz a magyarság dicsőségére megnyilatkozott. A világváros neki nem volt sem Capua, sem Sybaris; ha ép erkölcse meg nem óvja az ernyesztő élvek sodrától, megóvja vala mostoha külseje. Képe, tekintete, hangja rideg és szomorúan különböztette meg társaitól, kikre a daliásság, szépség, fiatalság az élet minden örömével mosolygott. Sokszor kötődtek véle e miatt és csak beszédének báját ismerték el. Magába vonúlt, könyvei közé, a hol bájoló beszéde szabadon folyhatott: a Calprenède *Kassandrá*jával mulatott, melynek fordításába még otthon bele fogott. Tetszett hazafias szívének a regény hőse, Orondátes, ki mint scythiai királyfi a közfelfogás szerint régi eleink véréből származott, s nemes erkölcsének a regény hősnője, Kassandra, kinek szerelme tisztaságával és hűségével minden akadályon diadalmaskodott. Fordítása 1774-ben megjelent, és egyszerre megnyerte a leghivatottabbak magasztaló dicséretét. Egyfelől jóízlése, másfelől csodás nyelvérzéke megőrizte attól, hogy a magyarosságot a póriassággal összetéveszsze, s az üdvösséget az idegenszerűségben keresse. Szerencséjére Erdély szülötte volt, hol a fejedelmi udvar előkelő hagyománya a nemzeti nyelven még a XVIII. században is megérzett, hol a nemesi nagy házak az irodalom szeretetében és mívelésében szellemi fényűzést és hazafi-érdemet kerestek: s ő ezt az örökséget tehetségeinek erejével tovább fejlesztette és gyarapította. Jelességei és fogyatkozásai, kifejezései és fordulatai nagyobb részint erdélyiességek, melyeket ritka leleménynyel és belátással válogatott meg és alkalmazott a megfelelő helyeken. Újított is, de újításaiban óvatos és tartózkodó volt. S mind azon, a mi tollából folyt, a Kazinczy találó méltatása

Báróczy Sándor arcképe.

szerint annyi báj, annyi kellem, annyi csín és kecs ömlött el, mely az ő vétkeseknek látszó szólásait még azok előtt is megkedveltette, a kik a nyelvnek tisztasága mellett buzogtak, s minden újítást nyelvrontásnak kiáltoztak. Kazinczy mesterének vallja s az ő koszorújára törekszik; Beöthy egyenesen az új magyar szép-prózai stíl megalapítójának hirdeti. Annyi bizonyos, hogy nyelve a maga idejében a legnemesebb, hangzatos és változatos, eredetisége mellett is az újdonság színével csillog. Elbeszélése eleven és hatásos; s mondatai meglepő szabatossággal és arányossággal gördűlnek. Az érzelmes és szónokias hang ritka szépséggel csendűl meg nála. Mégis mennyire szerény és bátortalan, nem bízik sem tehetségében, sem tudásában és folyvást mentegetőzik. 1775-ben még közrebocsátja *Marmontel Erkölcsi Meséit* és *Dusch Erkölcsi Leveleit*, aztán hosszú időre elhallgat. Magába vonulása miatt lassan-lassan zárkózott, különcködő lesz, ki előtt a halált még említeni sem szabad; s az irodalom szenvedélye helyett egy titkos szenvedély: az aranycsinálás foglalja el minden idejét. Kazinczynak diadallal mutatott is egy almányi nagyságú rezet, melyről azt állította, hogy ólom volt. 1790-ben újra megszólal s kiadja a *Védelmeztetett magyar nyelvet*, hogy mint az öreg Tholdi, még egyszer megvillogtassa fegyvereit faja becsületéért és jóhiréért. Az ő meggyőződése szerint valamely nemzetet halhatatlanságra csak a tudományokban való virágzása és nyelvének fölemelése vihet; de kivánatos történetének megírása, kereskedelmének fejlesztése, országának szerencsés fekvése, s az idegen nemzetekkel való maga-megkedveltetése is. A mellett az erkölcsök nemesítésére és színészet felkarolására int. Fejtegetése párbeszédes, érvelése nyugodt, türelmes; nem ellenzi a deák nyelvet, csak a magyarnak kivánja természetes jogait. Mert bár távol él hazájától s atyjával való összeütközése és fogadása következtében nem is látogatja meg többet: de kegyeletes szeretettel csüng mégis rajta. Aztán ismét belémerűlt csodakereső vegyészkedésébe s nagyratörő lelke a titkok útvesztőjében tévetegen vergődik. Utolsó két regényfordítása: *A mostani Adeptus vagy a szabadkőmivesség valóságos titka* és az *Amália története* sem egyéb, mint tévedés.

Mint katona gondos és pontos. 1790-ben őrnagy, 1802-ben alezredes, s a mikor nyugalomba lép, megkapja az ezredesi rangot. Hosszú, rideg testőri pályájának ez a vége és büszkesége. De Báróczy csak külsőleg volt hideg. Szíve melegen vert, s a kiket szeretett, mélyen szerette. Mint Kazinczy maga vallja, soha Pászthory Sándort, Vay Miklóst, Orczy Józsefet és Barcsay Ábrahámot nem említhette előtte, hogy erdélyiesen zengő szava hangosabbá ne vált volna. 1809. karácsony szombatján halt el, s 1814-ben Kazinczy, koszorújának örököse, művei teljes kiadásával s élete színgazdag rajzával állított nevének ragyogó emléket.

Naláczy József

NALÁCZY JÓZSEF báró tehetsége szerényebb, sikere kisebb: de jóra igyekvő szándéka és lelkes hazafisága tiszteletreméltó. Huszonegy éves korában, 1766-ban jut a testőrséghez, hol Báróczy barátsága buzdítja

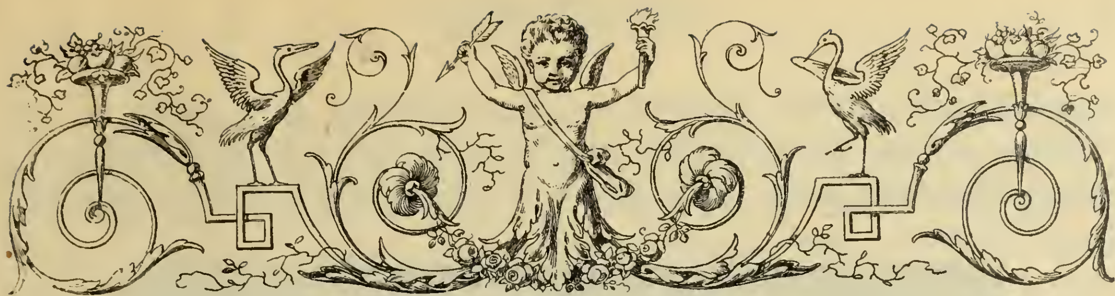
az irodalom mívelésére. Nem hiában Erdély szülötte s Nagy-Enyed növendéke ő is: sok a fogékonyság benne a magyar Marmontel nyelvi szépségének megértésére. Eleinte verseket irogat, s aztán fordításba fog: a *Young Éjszakái*nak átültetésébe. De közben kezébe akadnak *D'Arnaud páros történetei*, e siránkozó elbeszélések és tragédiák, melyek a kolostori élet rideg magányosságát és bús menedékét eszményítik, — s kettőt lefordít belőlük még a Young befejezése előtt. Inkább a maga gyönyörűsége, mint a közönség mulattatása lebeg előtte; s e munkái csak jóval később jelennek meg: *Euphémia vagy a vallás győzedelme* 1783-ban, *A szerencsétlen szerelmesek vagy Gróf Gomens* 1793-ban és végre *Young Éjjelei avagy siralmi* 1801-ben. Nyelve egyenetlen, de a hol a Báróczy tanúlmánya vezeti, nem egyszer csinos és kifejező, kivált az érzelmes helyeken lendületes A katonáskodástól megválva, a polgári pályán gyorsan emelkedik: 1788-ban a kolozsvári kerületi tábla alelnöke s a főkormányszék tagja, 1792-ben zarándi főispán és a Bethlen-főiskola főfelügyelője. Nagy magyar és erős protestáns, ki három dologért hálálkodik naponként az istennek: hogy magyarnak teremtette és nem németnek, kálvinistának és nem pápistának, férfiúnak és nem asszonynak. Négy esztendő múlva, 1796-ban nyugalomba vonúl, de a haza ügye ekkor is szívén fekszik: az *Erdélyi Muzeum tanácsába,* melyet Döbrentei 1814-ben alapított, élénk érdeklődéssel eljárogatott. Már öreg, közel a hetvenhez, bajúsza vad, viselete hanyag, külsejében semmi sincs már abból a szép ifjúból, ki még Mária Terézia udvarában is feltűnt: de lelke és tüze a régi. Még kiveri a tőrt a daliás Wesselényi kezéből, s kitartja végig a gyakorló órát. Élő és kegyeletes emléke a fejlődő nemzedék előtt a megújhodás korának, mikor álmodozástól és reménykedéstől megkapva, barátja buzdítására ő is lángra gyúlt; s még öregen is fiatalos rajongással buzog a nemzeti nyelvért és irodalomért; megírja Teleki József gróf kormányszéki tanácsos életét, Kabós János emlékezetét s lefordítja Saptál könyvét a szőlőmívelésről és az egész angol Spectatort. 1818-ban húnyt el.

A franciás iskolának hivatottabb és termékenyebb tagja Barcsay Ábrahám, a fejedelmi Barcsay-ház derék ivadéka, kora kényeztetett kedvence, ki az *elegáns poéta* név alatt ismeretes. 1742-ben született a hunyadmegyei Piskiben, 1762-ben iskoláinak végzése után a testőrségbe lépett, megemlékezve ragyogó születéséről és kecsegtető jövőjéről. Mint Kazinczy írja, gyönyörű kék szemével és szöghajával egy Antinoushoz hasonlított, s már módja mutatta benne a nagy ház gyermekét. Előkelő és szeretetreméltó, nyájas és elevendi, ki az élet örömeit lobbanó szívvel fogadja, de beléjük egészen el nem merűl. Azok közé tartozik, kik Bécsben el nem vesztik öntudatukat. Néha ugyan a világ árja elkapja, gyönyörűségre ragadja, hogy lelke habozik, a mint maga vallja: de Sybaris rabja soha sem lesz, mert habozó lelkének célja dicsőséges. Ez a cél a nemzeti nyelv biztosítása, melyért barátai, Bessenyei és Báróczy fáradoznak. S a hivságos örömöket

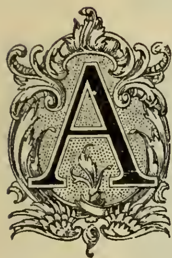
Barcsay Ábrahám

az edző vadászattal vagy maga-képző olvasgatással váltja fel, míg aztán ő is a francia felvilágosodás eszméinek hirdetőjévé válik. Nem egyszer merészebb valamennyi társánál, mint a zsarnok király és a bolond pásztor összehasonlításában, vagy katona létére a sereg elitélésében, mely felfogása szerint csak az uralkodó fogadott gyilkosa; másszor ellenben a magyar nemes rendi féltékenysége villan meg benne, mint a mikor a folyam-szabályozás és betelepítés ellen támad, vagy a biztosokat és mérőket gúnyolja. Működése 1771-ben kezdődik, eleinte a Bessenyei, később az Orczy hatása alatt; s ettől az időtől fogva részint hozzájok, részint Ányos Pálhoz és Radvánszky Jánoshoz bőven ontja verses leveleit, úgy hogy a magyar költői episztola egyik megalapítója. Könnyű kedélylyel, játékos elmével, minden hosszas tervezgetés, készülődés, csinosítás nélkül, a pillanat hangulatában ír; szeszélyes és szabados, a versből prózába, a prózából megint versbe csap át, s gyakorta oly magán-viszonyokat érint, melyek vonatkozása ma már érthetetlen. De az írónak mentségére lehet, hogy a nyilvánosságra nem számított. Nyelve mégis tiszta, szinte mindig szabatos, olykor élénk és fordulatos, a legtöbbször sima, abban az időben elegáns. Valami vonzó természetesség és vidorság ömlik el levelein s egyéb költeményein, melyekben a világot és életet a bölcs megnyugvásával vagy gúnyos mosolyával szemléli. Csak ritkán, akkor is pajkosságból vét az ízlés ellen, mint a tokaji bor eredetének elbeszélésében, vagy a Radvánszkyné-Prónay Éva névnapi köszöntőjében; bár e két verse különben a sikerűltebbek közé tartozik. Nem koszorúra, hanem a magyarság erősítésére törekszik, s minden apróságot eme nagy érdek tekintetéből ítél meg. Hosszú ideig, három évtizeden keresztül szolgál a vitézi pályán, előbb a testőrségnél, aztán a dragonyosoknál, majd ismét régi társaihoz kerűl vissza, míg 1794-ben ezredesi ranggal nyugalomba tér. S e hosszú idő alatt meglakja Bécset, bejárja Felső-Magyarországot, huzamosan szállásol Nyitra- és Pozsonymegyében, résztvesz a sziléziai táborozásban, a bajor és török háborúban, a szabácsi, dubicai és nándorfejérvári ütközetekben: de mindig és mindenütt hazája irodalma, haladása, békéje, boldogsága lelkesíti. 1794-ben elhagyja a királyi udvart, hol József és Leopold kitüntető kegye annyiszor fordúlt feléje, s az igazi bölcs fölényével megveti azt a ragyogást, melyet a törpe lelkek oly nevetséges törekedéssel keresnek; s Erdélybe költözik, hol váltakozva csórai és solymosi jószágán tartózkodik, könyvei és barátai közt mulatozva, vagy oláh jobbágyaival el-elbeszélgetve magyar költő létére oláhul, mint Montesquieu a maga földmíveseivel patois nyelven. 1806-ban végzi életét s kedves almafája alá helyezik tetemét. Művei mai napig sincsenek összegyűjtve.

41. Franciások itthon.

A FRANCIÁSOK MOZGALMA Bécsben keletkezik: de itthon foly tovább. Orczy Lőrinc
Hívei közül mindenek előtt b. ORCZY LŐRINCet, a tarna-örsi bölcset kell megemlítenünk. Már előbb irogatott ugyan, mert első kisérleteit még 1756-ban tette, s azokat gróf Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek bátorítására tovább űzte és 1765-ben sajtó alá rendezte, hogy ne henyélne ő is, írásra ébresztené nemzetét is; legalább ebben az esztendőben írja Fekete János grófnak, a magyar Epicurnak, hogy az őszszel egy tarisznya-verset visz föl Bécsbe, válogathat benne, mint tót a körtében; de Barkóczy közbejött halála miatt a gyűjtemény kinyomatása elmaradt, s a költő teljesen elhallgatott. Csak *1772-ben* veszi le újra »pókhálós lantját« szögéről, a mikor a megújhodás vezérének verses üdvözletére költői levéllel felel, tréfás szerénykedéssel védekezik a nyilvánosság ellen, nehogy régi céhmesterből inassá tegyék. Ám az ő régi céhmestersége csupán szoros baráti körben volt ismeretes; a menynyire mégis hathatott, bécsi látogatásain, társadalmi érintkezéseiben hatott. *Első nyomtatott verse* a Bessenyeihez intézett levele. Bessenyei aztán maga is, Barcsay révén is, hathatósan ösztönzi, mert megbocsáthatatlan bűn volna Minerva ellen egy olyan magyar Músának *isméretlenül* meghalni, ki az emberi társaság közt olyan jó, mint a kenyér az eledelek közt, mit örökké eszel, mégis örökké kivánsz és soha meg nem únsz. S az ösztönzés nem hiába szól: Orczy reménykedve csatlakozik, hátha az idő honnan-onnan elővet egy Gyöngyösit. Új munkásságra kél, buzog és buzdít egyaránt. Gondolkozása, míveltsége, irodalmi tanúlmánya úgyis franciás, bár nem kizárólag, mert a római költők olvasása, a magyar istenes és világi énekek hatása is megérzik alkotásain. Egyénisége azonban elég erős, hogy a különböző benyomásokat magába olvaszsza s verseire általában az eredetiség bélyegét nyomja. Még 1718-ban született, s ifjúsága épen a Mária Terézia megtámadására esett, mikor az egész nemzet fölkelt s régi vitézsége diadalmasan villogott. 1741-ben a költő is táborba szállt, s a fiatal ragyogó szép királyasszony iránt való lelkesedéssel és hódolattal végig küzdötte mind az örökösödési, mind a hét éves háborút; s nemcsak mint jeles dandárvezér a szász és porosz földön, különösen gróf Hadik oldala mellett Berlin

megrohanásakor aratott hírnevet, de mint áldozatra kész hazafi is, a ki 1756-ban a maga költségén egész ezredet szervezett: a Nádor-huszárokat, a fejedelmi figyelmet maga felé fordította. A hubertsburgi béke megkötése után

Báró **Orczy** Lőrinc arcképe.

a katonai szolgálatot tábornoki ranggal elhagyja s Abaujvármegye helyettes, majd valóságos főispánja lesz, egyszersmind a Tisza és Bodrog szabályozásának királyi biztosa. Művei Révai Miklós gondozásából jelennek meg: a *Költeményes Holmi* 1787-ben, *Költeményes Szüleményei* pedig, hosszas elmélkedése a szabadságról és verses levelezése Barcsay Ábrahámmal, 1789-ben.

Orczy költeményei

Lelkesedése és hódolata Mária Terézia iránt, ki kegyeivel halmozza el, pályája végéig híven és fényesen lobog. Énekeiben az emberi nem gyönyörűségének, országok dicsőségének nevezi, kinek halálakor ég és föld beborúl szomorú felhőkkel, Tátra, Fátra, Mátra zokog az erdőkkel, mert kegyesebb a kegyeseknél, nagyobb a nagyoknál; még Titus és Traján, Nagy Károly és Nagy Lajos sem hasonlítható hozzá. Uralkodása az *arany század kezdete*. Természetes ennélfogva, ha a költő fel-felrándúl Bécsbe, el-elmulat az udvar és testőrség körében, hisz még a Szerencse istenasszonyt sem tudja másutt képzelni, mint a székvárosban. Jobbágyi hűségénél csak magyarsága és hazafisága erősebb; fajára és hazájára igazán büszke a rajongásig. Már első költeményeiben: *A szegény paraszt néphez* és *A hadi pályára készülő ifjúhoz* ez az érzése megkapó hévvel nyilatkozik. A nemzetietlenkedő főurak helyett a parasztságot magasztalja a maga egyszerűségében és természetességében; mert benne látja mindazt, a mi ezen a földön magyar, ezen a földön, melynek határait az isten őrzi, bőséggel és szabadsággal betölti. Orczynak ez az iránya nem népieskedés, még kevésbbé demokratáskodás, a mint már Arany észrevette és kiemelte, mert a parasztságot sem felszabadítani, sem helyzetéből kiemelni nem akarja; sőt ellenkezőleg királyi biztos létére fél, hogy a folyók szabályozása s a meglendűlhető kereskedés következtében a jobbágy megveti a sarlót, nem fogja megjárni a tarlót, — hajóssá lehet. Az ő politikai gondolkodása nem emelkedik a rendi alkotmányon felül, mely meggyőződése szerint a legjobb, mert benne úr és pap, nemes és paraszt mindenik a maga megillető helyén van. A parasztságot magasztalja, mert munkája a legbecsesebb, élete a legártatlanabb; ő az ország ereje, a nemzeti jellem és nemzeti nyelv kifejezője. A költő szíve mindig felmelegszik és hangja ódai emelkedésbe kap, ha magyar fajára és hazájára gondol; s mindig keserűséggel és gúnynyal telik el, ha az idegenkedő grófokat s mindenféle srófon járó bárókat veszi tollára. Erkölcsi romlottságukat, nemzetietlenségüket, külső hivalgásukat és belső nyomorúságukat elitéli. Egész kedélyessége és ötletessége kiárad, ha a divatozó és cifrálkodó élet furcsaságain mosolyoghat, enyeleghet, hangosan kacaghat vagy zúgolódva dohoghat. Mert Orczy maga minden előkelősége, magas állása és kiváló olvasottsága mellett mindig egyszerű és természetes marad. A puszta tudást szánja, a bölcseséget hirdeti, azt a bölcseséget, mely a *boldog középszer* követésében áll. Az ő tanítása szerint elég nagy tudomány, ha jól tudunk élni: az erkölcsben előhaladunk, vétkeinket megismerjük, s a mások hibáit feddjük. S korképeiben, melyeket a városi estélyről, a magyar szépekről, az asszonyok természetéről, a bugaci csárdáról rajzol, e javuló és javító, enyelgő és feddő törekvése oly szeretetreméltóan jelenik meg, hogy egészen elbájol. Vidor és mégis gúnyos, játszi és mégis komoly, teli eredetiséggel, Arany szerint épen genialitással. Sokszor hosszadalmas, sokszor pongyola, de mindig van mondanivalója. A régi verselés nyűgét és bőbeszédűségét maga is érzi; s hogy könnyebb és

szabatosabb legyen, a négyes rímet párossal cseréli föl. *Ez az újítás az ő érdeme.* 1789-ben halt el. Emberi és költői fővonásai: a hűség a király iránt, a büszkeség fajára és hazájára, az egyszerűség és józanság életében és bölcseletében az egész magyarsággal közösek. Azért emlékezete, a mint Kazinczy találóan mondja, mindaddig áldott lesz, valamig a maradék nemzetünknek ősi jellemét s az igazi bölcseséget becsűlni fogja tudni.

Teleki József

Teleki József gróf, másik itthoni franciásunk, vérével örökli az íróságot, hisz anyja Ráday Eszter, a Ráday Pál leánya és Gedeon testvére, ki maga is meleg érdeklődést tanusít a tudomány iránt. Fia 1738-ban született, s előbb Kármán András, majd Bod Péter oldalán nevelkedett. Hihetőleg ennek hatása alatt ébredt meg lelkében az utazás vágya. Tanúlmányai végeztével apja, Teleki László társaságában Bécsbe rándúl, majd 1759-ben hosszabb külföldi útra indúl s béjárja Helvéciát, Belgiumot, Német- és Franciaországot; s a nyugoti haladás és felvilágosodás eszméivel eltelve jő vissza hazájába. 1767-ben, mint királyi táblai bíró Erdélybe költözik s megismerkedik Cornidessel, mert igaz becsülést érez az irodalom és minden

Gróf Teleki József aláírása.

érdemes munkása iránt; s a külföld számos jelesével levelezésben áll. Maga is költő és tudós, bár a békési és ugocsai főispánságot, a pécsi tankerületi főigazgatóságot férfias erélylyel vezeti: szívesebben merűl magán tanúlmányaiba, mint a közhivatal gondjaiba. Francia értekezése *Az erős lelkek gyöngeségéről* (Essai sur la faiblesse des esprits forts, 1760.) a vallástalanság ellen oly magvas bölcseleti fejtegetés, hogy egy Rousseau akart új kiadására vállalkozni; emlékverse pedig, az *Atyafiúi barátság oszlopa*, 1778-ban testvérének, gróf Thoroczkay Zsigmondnénak halálára annyi mély érzést és mély gondolatot lehel, hogy egy Bajza elismeréssel emlegeti. Beszédei tanúlt és gondolkozó főre vallanak. Egész haláláig, 1796-ig, a magyar írók buzgó pártfogója és serkentője volt.

Ányos Pál

Összeköttetései által ehhez az irányhoz tartozik a borongó szerzetes, Ányos Pál is, a meghasonlás költészetével. Igazi költő, ki a fájdalomnak, elborulásnak, pesszimizmusnak mélységei és magasságai közt hányódik, míg utoljára saját vallomásaként olyanná lesz, mint a hegyek közt fekvő magános erdők és sivatag pusztaságok, a hol semmi örömkiáltás soha nem hallszik. 1756-ban, a veszprémmegyei Esztergáron szü-

letett, mint gyermek a Bakony rengetegében és szakadékai közt álmodozott; s tizenhat esztendős korában szeretett, tetszeni vágyott s mivel nem hivalkodhatott, kolostorba, a Szent Pál rendjébe vonúlt. De fiatalsága természetes követeléseinek és rideg szerzetesi fogadalmainak végzetes összeütközésében mielőbb meghasonlott magával, állásával, az élettel és a világgal: csak az olvasás volt egyetlen menedéke. Mint egyetemi hallgató a kolostor kertjében el-elmerűlt Bessenyei és Báróczy műveibe, Ovidius, Vergilius, Horatius és Lucanus tanúlmányába, és küzködő szívének búja dalokba tört. 1776-ban Barcsay épen Nagy-Szombatban állomásozott, s Ányos levélileg bemutatta első kisérleteit: vajjon érdemes-e tovább haladnia? A délceg kapitány baráti ölelése és költői felavatása volt a felelet. Ányos lantja ezután meg-megszólal, egyes alkalmi versei meg is jelennek: de leginkább csak nyughatatlan vergődéséről zenghet. Mert hiában menekűlt könyveihez, hiában jutott felső-elefánti remeteségébe, remeteségének hideg kősziklái és hűvös völgyei közé: az édes emlékezet a régi boldogságokról s idők homályába temetett napokról véle járt mindenütt. S a szegény, szerencsétlen költőnek nem volt nyugalma sehol, hisz a szerzetesek között is csupán akkor lehetne nyugodalom, ha *csak* lelkek volnának test nélkül; ő pedig test is volt, büszke, dacos, szilaj vérrel, mely kicsinyes sérelme miatt eldobta magától egy boldog élet minden édességeit, hogy többé sem az övéivel kiengesztelődni, sem a fegyelem fékeibe beletörődni ne bírjon. Ilyen jellemnek nem lehetett egyéb fejlődése, mint a teljes reménytelenség, nem lehetett egyéb nyugodalma, mint a kora elmulás. 1782-ben Székes-Fehérvárra kerűlt tanítani, de már betegeskedve, megtörve, s két esztendő múlva, 1784-ben Veszprémben elhalálozott. Írásait Zsolnai Dávid mentette meg és Bacsányi János bocsátotta közre a Magyar Minerva első köteteként, 1798-ban. A címök *Ányos Pál Munkáji.* Hazafias darabjaiban, mint a *gróf Károlyi Antal*ról, *A régi magyar viselet*ről, vagy a később nyilvánosságra kerűlt *Kalapos Király*ról szóló versében, szilaj erő és csapkodó tűz lobog. De legszebb termékei mégis azok a panaszos énekek és önemésztő merengések, melyekben összetört szíve megnyilatkozik. Életének tragikumában a hathatós tényező *szerelme* volt, annál hathatósabb, minél ifjabban hódolt neki, mert a vesztett éden ideáljának egész ragyogásával temetkezett a kolostor falai közé, s képzeleti vagy igazi boldogságának emléke annál sugarasabban tündökölt a ködlő időn keresztül lelke előtt, minél inkább folytak az évek. Ez az az élő seb, mely miatt lassan-lassan úgy elborúl, mint a »mélységben zörgő sötétség«, mert az ő boldogságra és

Ányos Pál aláírása.

Ányos költészete

szabadságra hivatott lelke a rideg fegyelem gyötrő fékei közt majd busongva, majd lázongva vergődik. Szívbeli kielégítetlensége általános elégületlenséggé fejlik, minélfogva az élet mint szerencsétlenség nehezedik reája. Ezt az égő érzetet meg-megkisérti a hideg bölcseséggel oltogatni, de a bölcselkedés csak arra jó neki, hogy a rendi korlátok között fogékonyabb legyen az erkölcsi, társadalmi, állami és nemzeti korlátok iránt, hogy a maga fájdalmában, nyomorúságában, vergődésében és szerencsétlenségében az *örök ember* végzetét ismerje fel és sirassa meg: hogy gondolkozásának világa fölött a pesszimizmus egészen elborúljon! A mi a költészetben örök: az eszme és érzés igazsága, a kép és hang közvetlensége, ma is egész erejével érint bennök, ha nyilatkozásuk módja ma már avatagnak tetszik is. Hivatkozunk *Tünődés*ére, mely nemcsak a terhes álmatlan éjjel setétségébe, de a háborgó lélek ijesztő viharába is be-bevillant; hivatkozunk megrázó *Panaszára a halovány holdnál,* mely a temető keresztjei közt mutatja be, a mint a költő ott orvoslást keres, de bolygó bús alakjától még a síri árnyak is megfutnak; hivatkozunk az *Ifjúság*ról szóló énekére, mely hangjának rezgésével, színezetének melegségével, érzéki képeinek buja gazdagságával elárúlja, hogy a költő szívében mennyi visszafojtott láng lobog; s hivatkozunk lantjának annyi töredezett sóhajára és kitörő sikojára, melyben az egyéni és emberi sors nyomorúságának keserve jajdúl meg. Valamennyi szenvedélyének, erejének közvetlenségére, fájdalmának, pesszimizmusának őszinteségére mutat; s ebben a közvetlenségében és őszinteségében, mely költői tehetségének és hivatásának legkétségtelenebb bélyege, rejlik a titka, hogy kortársai előtt *csodajelenség*nek tűnt fel, kinek egy-egy verse, mint például *Keserve kedvese sírjánál* messzi körben visszhangot keltett. Ez éneke talán a legszebb, hangja ép oly szép, mint a mily megható, a sóvárgó, panaszló, vérző szív kesergése. Valami egyszerű és mégis művészi, a mint hosszú sorai meg-megerednek, aztán apró, egyenetlen sorokká tördelőznek, mint a hogy a meg-megáradó panasz és sirám fáradtan rövid és egyenetlen jajba és sóhajba szakadozik. Nem a kiszámítás, hanem az alkalmi hangulat szüli az alakot, mely a tartalommal belső egységbe forr, mint Ányos legtöbb költői alkotásában.

Műkedvelő írók

A hazafiság és hivatás, a franciás iskola e két indítéka az írásra, csak összhangban hathatott sikeresen. Mihelyest a hazafiság hivatás nélkül nyilatkozik csupán: munkássága meddő marad, s legfölebb a nagyra-törekvés jó szándéka érdemel elismerést. *Baranyi László,* a *Heverés párnájá*nak szerzője, *Bessenyei Sándor,* az *Elveszett paradicsom* fordítója, *Czirjék Mihály,* az *Érzékeny Levelek* átültetője és *Farkas Antal* az *Erkölcsi iskola* kiadója egyaránt műkedvelő. Nyelvök közönséges, ízlésök alantas, prózájok és versök pongyola; valamennyi mindössze arra jó, hogy gyöngeségök és küzködésök tűköréban a választottak ereje annál inkább kitessék, mint unalmas szürkeségben a villanó sugár. S mégis minden egyes könyvök érdekes és becses emlék, nem önmagában, hanem bizonyságánál fogva; emléke a

megújhodás megható lelkesedésének. Mily igaz, erős, őszinte volt a láng, ha még az erőtlenekben is ellenállhatatlanul lobbot vetett. Eltávoznak Bécsből, messze szakadnak egymástól: de szívök közös örömét, a hazafiságot híven megőrzik és cselekedettel hirdetik. Írnak, fordítnak, azzal nyugtatva meg magokat, a mivel a szerénykedő Naláczy, hogy fogyatkozásuk mellett a mostani és jövendőbeli magyar írók érdeme annál jobban fog tündökölni, mint valamely kitünő kép a nem oly szépek között.

Péczeli József

A kiben a hazafiság és hivatás ismét egyesűlten jelen meg, a nemzeti küldetés emelő eszméjével, PÉCZELI JÓZSEF, a komáromi pap. Épen abban az időben lép az irodalmi pályára, mikor már Bessenyei magányában él, Ányos meghal: s egyszerre a franciás irány vezére lesz. S Bessenyei örökében nem gondol nevével, nem erszényével, nem életével; mindenét áldozatul hozza a nemzeti nyelv és irodalom szent ügyének, csakhogy előmozdíthassa. Mint a Cyrus néma fia az apja élete ellen villanó kard láttára megszólalt: úgy szólal meg ő is a saját kifejezése szerint nemzeti nyelvünk csaknem végső pusztulásának szemlélésére, hogy érte munkáljon; talán ha nyelvünk el nem vesz, megköszöni majd neki a késő, hálásabb maradék; s hogy el ne veszszen, egyfelől szapora szorgalommal szórja műveit, mert valamit lefordítania csak annyiba került, Kazinczy állításaként, mint másnak papirosról papirosra leírni; másfelől a sima udvaronc hódoló bókjaival keresi föl a nemzet előkelőit, hogy a nemzeti eszme híveinek hódítsa meg őket. »Képzelje úgy nagyságtok, mondja egyik szép ajánlásában, mintha a mi kedves magyar nyelvünk egy mindenétől megfosztott, mély gyászba merűlt, keserves szívű özvegynek formájában nagyságtok lábai elé borúlna, s az ő rebegő ajkairól aláfolyó, s hervadó orcáján egymást űző könnyeivel megfürösztött szavaival zokogva panaszolna azok ellen az ő nagyra ment saját gyermekei, ama különben nagyhírű, fényes ranggal s érdemmel ékeskedő hazafiak ellen, a kik őtet méltatlanul megutálták s az ő születésének földéről számkivetésbe űzni engedik.« S hódoló bókjai, lekötelező elismerései annál nemesebbek, mert nem kér tőlük segítséget; az ő célja csak annak megmutatása, hogy mennyire szép és hathatós a

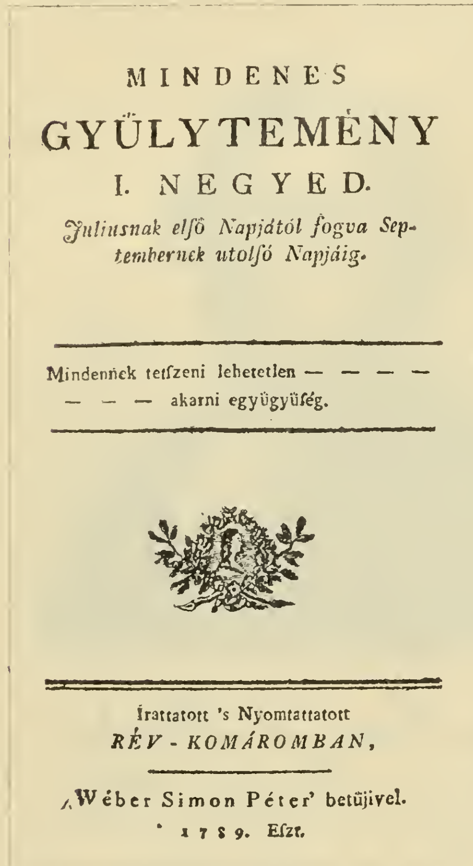

Péczeli József arcképe és aláírása.

mi nyelvünk, s mennyire méltó minden hazafi szeretetére. Önérzete, büszkesége megőrzi az alázkodástól; nem feledi el, hogy ama nemesi család sarja, mely egykor Pécel ura volt, habár atyja is, maga is már csak az egyszerű papi hajlékban talált menedéket.

Péczeli munkái

Putnokon, 1750-ben született, Szikszón, majd Debrecenben tanúlt, aztán öt esztendeig a németországi, svájci és hollandi egyetemeket járta; s 1783-ban mint a komáromi református egyház megválasztott lelkésze tér haza. S ettől az időtől fogva a nyugoti irodalmak ismertetésében, a felvilágosodás és haladás eszméinek terjesztésében senki nála serényebbül és hathatósabban nem működik. Mert alig telepszik meg állomásán, alig rendezi száz esztendő óta elhanyagolt egyháza ügyeit; 1784-ben megjelenik tőle *Voltaire Zaire*jának *verses fordítása.* S aztán gyorsan következik: a *Henriás, Merope, Tancred, Alzire;* majd *Young Éjszakái*t és *Hervey Siralmai*t ülteti át. Mindezek a fordítások, akár versben, akár prózában szóljanak, a D'Alembert utasítása szerint azzal a törekvéssel készűlnek, hogy az eredetiekkel vetélkedő szép művek legyenek. Péczeli a maga bevallásaként azzal a nemes szabadsággal bánik velök, mint a franciák Popeval és Homérral. Siető keze ugyan a Merope, Tancred, Alzire költői szépségeiből sokat letarol, minek főoka a prózában keresendő: de *Zaire*ja és *Henriás*a kétségtelenül könnyű, folyamatos és mindig magyaros; még sikerűltebb pedig *Young*ja. A borongó gondolatok, érzések, merengések és elmélkedések ama hangfutamai, melyek a welwini pap éjtszakáiban vissza-visszatérnek, mélyen megihletik vallásos szívét; s a művet a legszebb elégiának nevezi, mely valaha az emberiség nyomorúságait keserves zokogással siratta. S ez a megihletés melegséget és közvetlenséget, színt és erőt ád nyelvének; sokszor sötét és tömör. *Haszonnal mulattató meséi* 1788-ból az eredetiség színével bírnak. Ezópi indítékokat a lafontainei részletező elbeszélések modorában, de mindig erkölcsi tanúlsággal mond el. A francia szellem játszi pajkossága és csintalan szabadossága, valamint stilbeli csillogása és színgazdagsága hiányzik nála: Péczeli komolyabb és erkölcsösebb, épen mint nemzete. Hatni és oktatni akar, azért ki-kiterjeszkedik kora szokásaira és jelességeire: a nemesek idegen majmolására, József ember-szeretetére, a református papok viszonyaira s tanítása

MINDENES
GYŰLYTEMÉNY
I. NEGYED.
Juliusnak elſő Napjától fogva Septembernek utolſó Napjáig.

Mindennek tetſzeni lehetetlen — — — — — — akarni együgyüſég.

Íratatott 's Nyomtattatott
RÉV-KOMÁROMBAN,
Wéber Simon Péter' betűjivel.
1789. Eſzt.

A *Mindenes Gyűjtemény* címlapja.
(Fél-nagyságban.)

mindig nyilt, bátor és felvilágosodott. Ám a jóízű, enyelgő és kedélyes hangot is ösmeri és használja: bizonysága lehet a *Bagoly és héjja,* a *Király és kapás* meséje, mely egy-egy eleven kis elbeszélés csattanó éllel. Nyelve mindig magyaros és fordulatos, verselése szabatos, sőt meglepő szép; életírója, Takáts Sándor, nem minden alap nélkül állítja, hogy nála az alexandrin valóságos diadalt arat. Költői fordításai és meséi, hazafias énekei és alkalmi írásai, templomi beszédei és egyháztörténeti művei nevének országszerte tiszteletet szereznek: a *nemzeti eszme elismert apostola.* Mint szónok kitünő, mint ember szeretetreméltó s mint izgató fáradhatatlan. *Mindenes Gyűjteménye,* első tudományos folyóiratunk, a magyarság érdekeinek ép oly bölcs és buzgó, mint a mily büszke és bátor képviselője; s négy esztendő alatt, 1789-től 1792-ig egész kis írói kart nevel magának és célzatának: a komáromi társaságot. Péczeli Riadója ismét és ismét megzendül: »Nosza nemes hazafiak, valakinek ereiben még magyar vér csergedez, ne engedjük, hogy a mi restségünk és hidegségünk miatt a mi szép nyelvünk s azzal együtt híres nemzetünk emlékezete is eltörűltessék!« S mikor koronánk visszatérésével jobb jövőnk hajnala virrad: szava valósággal diadalittasan csattog!

Sajnos, nem sokáig. A szakadatlan munkában korán megtörik. 1792-ben elhal. Működése a franciás iskola utolsó fényes fellobbanása volt!

42. A deákosak Virág Benedekig.

Mikor az ébredés lelke mindenfelé megmozdúlt, nem maradhatott el a nemzet kultúrájának évszázadok óta fontos tényezője, a humanizmus sem, s mindjárt elején nálunk is, mint valamivel előbb a német irodalomban, megalakúlt egy klasszikai iskola, melynek paptanáraink voltak írói s a latin iskolát kijártak a közönsége, alapja pedig a deákos míveltségnek amaz ősrégi hagyományai, melyek nálunk egyházban és iskolában, közéletben és irodalomban, sőt a magánéletben is uralkodtak. A renaissance míveltsége, mely addig latin nyelven élt köztünk, most magyarosodni kivánt, s a klasszikai eszmevilágot magyar nyelven akarta hirdetni.

Deákos míveltség

Az iskola voltakép egy nagyszerű végjelenete volt a renaissance-nak, mely nálunk Mátyás korában szépen megindúlt, de a közbejött zavarok miatt nem mehetett át nyugodtan fejlődése fokain. A sokáig visszafojtott erő most annál hevesebben tört ki, s a mi klasszikai iskolánk jobban különvált a többi irányoktól s aránylag jellemzőbb vonásokat nyert, mint a német irodalom hasonló mozgalma. Ébredő irodalmunk különféle irányai közt ez lépett föl legtöbb erélylyel, leghatározottabb formában és legnagyobb hatással. Csakhamar uralkodó állásra jutott, s minthogy legkeményebb igába fogta a nyelvet, a nyelvpallérozás e korszakában legtöbb alkalmat nyújtott a nyelv erejének, szépségeinek kifejtésére; a nyelvújítás műve hozzáfűződik, s belőle ágazott ki csakhamar a modern nyugoteurópai formákkal együtt a németes irány is, mely néhány évtized múlva felváltá.

Három szerzetes: *Baróti Szabó Dávid, Rájnis József* és *Révai Miklós,* egy fölfedezéssel vetette meg ez iskola alapját. Rájöttek, hogy a görög és római költészet világszerte irígyelt mértékeit, a büszke hexametert, a harsány alkaiosi és a zengzetes sapphói strófát nyelvünkön is oly tökéletes modulációval meg lehet szólaltatni mint a görögben és latinban s mint ezeken kívül aztán semmi más nyelven. Ez a tudat és a nyelvünk erejébe vetett hit szinte fanatikus terjesztőivé tette őket az antik mértékek behozatalának és a klasszikai iránynak általán.

Régibb kisérletek

Kezdeményök nem volt egészen új dolog. *Sylvester János* már 1541-ben igen jó distichonokkal vezette be Újtestamentumát; utána is a XVIII. század

elejéig minduntalan akadt egy-egy író — csak az ismertek száma majd negyven, — a ki magyar distichont tett a könyve elé, latin helyett vagy mellett; de ezek mind tudósok voltak, és *Molnár Albert*et kivéve egy sem volt költő. A múlt század derekán azonban már rendszeres irodalmi használatát pengette néhány író, így a lelkes, de nem kitartó *Ráday Gedeon,* ki a Zrinyiászt kezdte hexameterekbe átönteni és *Szilágyi István,* debreceni tanár, később szuperintendens, Horatius és Klopstock fordítója; de kisérleteiket csak magánkörök ismerték. *Molnár János* jezsuita, később szepesi kanonok, a nagy tekintélyű író, már nyomtatásban sürgette az antik mértékek behozatalát (*Régi jeles épületek* 1760.); de maga nem lévén igazi költő, nem járhatott elül vonzó példával. A nyelvész *Kalmár György* (*Prodromus* 1770.) már több mint 5000 hexameterben közzé is tett két zavaros költeményt. De igazi irodalmi eszmévé és mozgalommá csak ama három szerzetes egyidejű és hathatós föllépése tette az addig elszórt és kuriózumnak tekintett kisérletezést.

Baróti **Szabó Dávid** arcképe.

Föllépésük néhány évvel a Bessenyeié után történt, de még a 70-es években. Már 1773-ban mind a hárman dolgoztak; de egymásról még akkor nem tudtak semmit.

Szabó Dávid, a háromszéki, baróti székely származású jezsuita (1739—1819), miután már előbb latin alkalmi verseken eléggé begyakorolta magát az antik formák technikájába, 1773-ban, kevéssel rendje feloszlatása előtt, jött rá Besztercebányán, hol a jezsuitáknál szokásos harmadik próbaévet tölté, hogy nyelvünkön is lehet ilyen formákban írni, s a következő években, mint komáromi tanár, számos ily verset írt. Meghallván, hogy egy győri társa, Rájnis József (1741—1811.) hasonló munkában fáradozik, pár — elég gyönge verssel — felhívta őt a közös fellépésre. De a kevély Rájnis elutasítá e kinált szövetséget; sem verseit, sem prozódiáját nem akarta Szabóéval összeelegyíteni. Szóval is értekeztek, de sem az elsőség, sem a prozódia ügyében nem engedtek egymásnak. Végre Szabó, ki 1776-ban kassai kir. akadémiai tanár lett, 1777-ben kiadta verseit egy vaskos kötetben *Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei* cím alatt. Hexameterek — distichonok — ódaformák: ez volt a három »könyv« tartalma, mely egészen technikai szempontból volt rendezve. A költői érték valóban csekély is; a prózai tartalom — egy-egy adoma, adatszerűen leírt élmény, üzenet, megbízás, vagy a komáromi földrengésnek antik istenekkel föl-

Baróti Szabó Dávid

cifrázott elbeszélése — messze jár az igazi klasszicitástól. Verseléséből is meglehetősen hiányzik a numerus. De nyelvében van bizonyos klasszikai szín, némi zamatos újság, melyet a forma hozott felszínre, s melyet egy-egy jelzővel, egy-egy tömött szólással, szép kifejezéssel, sőt merész inverzióval ér el. Sokszor úgy összeforgatja a szavakat, akár csak a latin költői stílus, egészen a magyartalanságig. Nem ritka nála az ily szórend:

Bűn minden kárát mondani tudja ki meg?

Magyar Pap Magyar kontösben

Állítólag **Rájnis** József arcképe.

Sok erőszak van ebben, a miért meg is támadták Rájnis és Révai, de sok olyan elem is, a mi a magyar költői stílt gyarapította. Kazinczynak ez az újdonszerű nyelv kapta meg figyelmét s Vörösmartyra is volt hatással. Később óvatosabb lett Szabó, versei utóbbi kiadásaiban eltűntette a régi inverziókat. Van egyébként pár, tartalmilag is jobb költeménye, mint *A ledőlt diófához* című óda, mely a magyar haza allegorizálásával tett nagy hatást.

Egy év múlva (1778) Révai Miklós, a későbbi nagy nyelvész lépett föl egy füzet distichonnal: *Magyar alagyáknak első könyvök* címmel. Révait Molnár János buzdítása lelkesíté fel s 1773 óta buzgón foglalkozott elégiák készítésével és fordításával (Propertius, Ovidius stb.). — Végre 1781-ben megjelent a Rájnis könyve is, mely pázmányias címet viselt: *Magyar Helikonra vezérlő Kalaúz* avagy *a magyar versszerzésnek példái és régulái.*

Rájnis József

Rájnis voltakép legkorábban indúlt meg társai közt. Még 1760-ban, mikor a leobeni szemináriumban német növendéktársai Eisenbeck német hexametereivel dicsekedtek előtte, magyar példát addig nem látva, magyarra fordítá Sannazaro olasz-latin költő velencei epigrammját, és saját magyar distichonának a németnél könnyebb perdülését teljes diadalérzettel élvezte. Pedig német származású volt ő is, Kőszegen született, de magyarabb érzésű írónk egy sem volt nála. Az ország sok helyén tanárkodván, a néptől, s még inkább a régi könyvekből, Pázmány, Faludi írásaiból oly gyökeres magyarságot szítt magába, hogy a jó székely nyelvérzékű

Barótival bízvást versenyez. Könyvét már 1773-ban, szatmári tanár korában megírta; mint mondja: korábban megfőzte a vacsorát mint mások az ebédet, noha aztán mások előbb tálaltak. Mint igaz klasszicista, meg akarta várni a horatiusi kilenc esztendőt, s azalatt munkáját javítgatta. Vers a Kalaúzban csak huszonhét van, annál több a szabály. A versek értékre gyöngék, bántó ízléstelenség kevesebb van bennök, mint Szabó darabjaiban, de a nyelv annyi új elemét sem hozzák felszínre. Egy sapphói ódája a szent jobbról elég lendületes és numerusos, de legjobb egy pásztori verse 1775-ből, trochaeusokban, az igazi költői nyelv annyi elemével, hogy a *Csongor és Tünde* dikciójára emlékeztet. Rájnis olykor a kellem hangját találja el, míg Szabó a fenségét érinti néha.

A triász későbbi munkássága

Ezzel be volt befejezve a klasszikai iskola felvonulása. De a »triász« tagjai gyorsan folytatták működésöket. Baróti már 1779-ben és 80-ban új munkával lépett föl, a Vanière után hexameterekben fordított nagy tanköltéménynyel, *Paraszti majorság* cím alatt (2 kötetben). 1784-ben jött ki a ritkább szavak abc-rendben hexameterbe szedett gyűjteménye, a *Kisded Szótár;* 1786-ban verseinek új, javított és bővített kiadása, a három kötetes *Verskoszorú,* és 1789-ben a harmadik kiadás: *Költeményes Munkáji* címmel, mely a Milton Elveszett paradicsomának latinból készült fordítását is magában foglalja. Az ő versei elég kapósak voltak, a *Kisded Szótár* 1792-ben, a *Paraszti majorság* 1794-ben újabb kiadást ért, s *Megjobbított s bővített költeményes Munkái* 1802-ben is nyilvánosságra kerültek, de a régi versek egészen átdolgozva és a merész inverzióktól megtisztogatva. Agg napjaiban, miután 1799-ben egykori tanítványa és fiúi barátja Pyber Benedek házához a komárommegyei Virtre vonúlt, Vergilius Aeneisét és Eklogáit ültette át (1810 és 1813), mely sokáig egyetlen élvezhető teljes Vergilius-fordításunk volt. — Révai is 1787-ben *Elegyes versek* címen újabb gyűjteményt adott ki, azaz distichonokon (alagyákon) kívül egyéb mértékeket is. Világos szellem művei ezek, társainál biztosabb ízléssel, különösebb költői erények nélkül. Révai azután el is hagyta a költészet mezejét s a nyelvtudomány terén szerzett babérokat. A biráló, de nem alkotó szellemű Rájnis csakhamar fordításokra adta magát, ő is Vergiliushoz nyúlt, s a Georgikát lefordítva, *Magyar Virgilius* cím alatt 1789-ben kibocsátotta. Úgy hogy a triász tizenkét év alatt (1777—1789) kilenc-tiz kötetnyi verses munkát adott ki s megtette kötelességét a keltett érdeklődés ébrentartására.

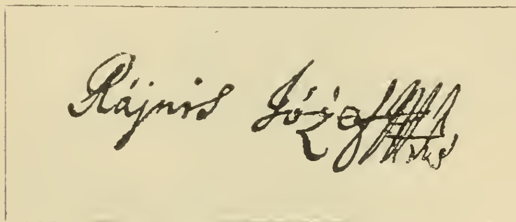
Baróti Szabó Dávid néveláírása.

De ide vonta a közfigyelmet az a híres tollharc is, mely a triász tagjai közt folyt. E vita hősei az elejétől fogva versengő Szabó és Rájnis

voltak, de beleszólt Révai, és belesodródott Rát Mátyás, később Bacsányi is. Nem mintha nagy elvi vagy gyakorlati különbség lett volna köztük, a vitát inkább az elsőbbség kérdése és a féltékenység szította. Rájnis verselése messzebb áll a vele tartó Révaiétól, mint az ellenkező Barótiétól.

Prozódiai tollharc

A triász mindegyik tagja prozódiát is csatolt első könyvéhez, azaz útmutatást, hogyan kelljen a magyar szót az antik formába illeszteni. Révai elégnek tartotta, a minthogy elég is, a természetes kiejtésre utalni, mert hiszen hosszú és rövid szótagjaink különbsége egészen világos; hosszú hangzóinkon ék van, s ha a hangzó után egynél több mássalhangzó következik, a szótag hosszú lesz; a többi szótag aztán rövid. Csakugyan nálunk soha semmi bajt nem okozott a hosszú és rövid szótagok felismerése mint a németeknél, kiknek igazán nagy akadályokat kellett legyőzniök, míg rájöttek, hogy nálok nem az a hosszú tag, a melyet több mássalhangzó végez, hanem a melyikre az ő erős és nyújtó hangsúlyjok esik. Baróti már részletesebb, de mindez nem elégíti ki Rájnist, a ki egész kazuisztikával egyenkint sorolja fel, mely szóban hosszú vagy rövid ez vagy az a hang. És rettentő vitát támasztottak olyan kérdésekről, hogy hossz*ú*-e vagy hossz*u*, ny*í*l vagy ny*i*l, ă part vagy ā(p)part stb., szóval a melyekben mindegyik félnek igaza volt, mert az illető szótagok tájejtések szerint tényleg többféleképp hangzanak s azért verselésünkben ma is közösek, nagy kényelmére költőinknek, a kik nem köszönnék meg, ha az ilyen szókat Rájnis kivánsága szerint csak egyféle alakban lenne szabad használniok. E vitának nagyobb is volt a nyelvészeti, mint a verstani fontossága, s az egységes irodalmi nyelv megalakulásával függött össze. Baróti csak az élő nyelvszokást vette figyelembe s kissé hajlott a székely ejtés felé, míg Rájnis a szóeredetre és a nyelvtörténetre is ügyelt. Afféle ellentét volt ez, mint később Verseghy és Révai közt, s valóban a *prozódiai pör* készítette elő a nyelvészeti vizsgálódást.

Rájnis József néválairása.

Volt a mi prozódiánknak kezdetben egy nagyobb baja, a latin prozódia némely szabályának majmolása, s az egész nagy vita épen ezt nem szűntette meg. A *h* betűt egyikök sem vette mássalhangzónak, hanem puszta hehezetnek; a néma és folyékony mássalhangzóból álló csoportot Baróti és Rájnis nem vették torlatnak, Révai már igen; végül Baróti teret enged az elíziónak, azaz a szóvégi hangzó kivetésének szókezdő hangzó előtt, továbbá az inverziónak, azaz a szórend latinos elforgatásának is. Leglatinosabb tehát Szabó, legkevésbbé az Révai, a ki csakhamar a *h*-t is igazi mássalhangzónak vette és előbbi verseit ehhez képest dolgozta át nem csekély fáradsággal; már az *Elegyes versek*ben egészen tiszta, magyaros a prozódiája. Rájnis e pontban s a néma és folyékony mással-

hangzók használatában csak úgy nem követte a józan példát mint Szabó. A latinosságok közül a pörben csak az elízió és inverzió került elé, de az is annyira eldöntetlenül maradt, hogy még Kazinczy, sőt Kölcsey is él vele.

A nyilvános vitát Rájnis indította meg, midőn a Kalaúz némely jegyzeteiben, bár név említése nélkül, gúnyos célzásokat tett Szabó szórendi merészségeire. Baróti erre *Ki nyertes az hangmérséklésben* (1787) című röpiratában pontosabban kifejté elveit és a Kalaúz tételeit zavarosakul tűntette föl. Rájnist felháborítá az ellenmondás s a Magyar Virgiliushoz csatolt *Sisakos, paizsos, kardos Mentőirás*ban kiméletlen személyeskedéssel cáfolgatja pontonkint Szabó tételeit, s meghurcolja Szabót mint költőt és embert is. Képzelhető, minő lett volna a ‚Sértőírás', melylyel Barótit megfenyegette, ha felelni merne. Rájnis készűltsége és dialektikája annyira imponált, hogy a közönség inkább őt tekinté győztesnek, de modorát, mely még a Pázmányék korába illett volna, sokan elitélték. Szabó, hajolva barátai tanácsára, nem felelt többé, csak jóval később, 1800-ban mondta még el tárgyilagos *Orthografia- és grammatikabéli észrevételeit.* Egyelőre Bacsányi fogta védelmébe a Magyar Museumban, védve a saját műfordítási elveit is, melyeket szintén megtámadott Rájnis. Ez volt nálunk a műfordítás elveinek első fejtegetése. A kőszegi poéta erre egy, minden eddiginél szenvedélyesebb irattal, az *Apuléjus tükré*vel készűlt egyenesen Bacsányinak rontani, de Bacsányit időközben elfogták s a máskor kiméletet nem ismerő Rájnist elhallgattatá a részvét. — Révai e polemiában Rájnis mellé állt, miután Szabó nem hallgatott ama tanácsára, hogy a magyar nyelvet ne forgassa össze-vissza, sőt némi éllel felelt, hogy a költői nyelvnek kiváltságai vannak. Még Rát Mátyással is volt Rájnisnak egy heves vitája 1781-ben, mikor az első magyar hirlap a Kalaúzt elég melegen, de nem túlságos magasztalásokkal mutatta be s némely észrevételeket is tett. Baróti és Rájnis vitairatai

Az iskola tehát elég nagy zajjal indúlt meg s magára vonta a figyelmet. Egészben azt a benyomást keltette, hogy a hol a részleteken vitáznak, ott maga az irány nem is kérdéses. Pedig ez emberek nagy dolgot mertek; szerencsére nem ismerték erejök csekélységét. Hadat üzentek a rímnek, mely nélkül pedig a közönség nem is tudott képzelni verset; idegen mértéket hoztak be, mely idegenszerű prozódiát is kivánt, más lüktetésű a ritmusa, benne a szók természetes hangsúlyát el kell fojtani és más szótagokra vetni nyomatékot. Képtelenség lett volna azt hinni, hogy e formákat valaha az egész nép megszereti. Érezték is ezt klasszicistáink s a humanista tudós elfogúltságával csak kevés számú választottakra számítottak, a latin iskolát végzettekre. »Gyömbért viszek, nem nektek való!« — kiálta Rajnis a Kalaúz előszavában a »tudatlanok«-nak és csak a »tudós magyarok«-hoz fordúl. A költészetet »poétai *tudomány*«-nak nevezik. E felfogásban benne volt a klasszikai iskola egész jelleme és végzete, mert sohasem tudott a nemzet egész tömegére hatni, s még a középosztálynak is csak férfi A harc eredménye

részére, a nőkre nem. Az egy Révai volt ebben is a legjózanabb, ki a női közönség számára rímes dalféléket is irogatott.

De a deákos míveltségűek élénk örömmel fogadták Horatius mértékeit magyar nyelven. A triász hívei napról-napra szaporodtak; megszólaltak az idősebb mozgatók: *Ráday, Molnár* és *Szilágyi;* támadtak ifjabb követők: *Kazinczy, Földi, Verseghy, Virág, Dayka,* — úgy hogy egy évtized múlva, a Museum és az Orpheus lapjain már tekintelyes karban zengett a klasszikai mérték, s e folyóiratokban, hol egyébként is találkozott a magyar íróvilág színe-java, végbe ment a klasszikai iskolára nézve is az első őrváltás fontos mozzanata, melylyel az irány létfolytatása tényleg megindúlt. Az új nemzedéknek két alakja vált ki: Kazinczy, az irodalmi szervező, ki ez irányt azért is pártolta, mert a németeknél is látta a hasonló mozgalom gyümölcseit, és Virág Benedek, a ki költő volt, s a nemzeti hagyományú klasszicizmus képviselője. Ezzel a klasszikai irány átlépett első kisérletező és technikai jellegű korszakából egy tartalmilag is jelentős korszakba, mely a klasszicizmusnak nemcsak formáját, hanem lelkét is meg akarta hódítani.

Virág Benedek

VIRÁG BENEDEK ez iránynak kizárólagos híve lett, s első kiválóbb költője az egész megújúlt magyar irodalomnak. 1754-ben született, nyilván Dióskálon Zalamegyében, de aztán a somogymegyei Nagy-Bajomban nevelkedett. Kanizsán és Pécsett tanúlt és 1775-ben a pálos-rendbe öltözött. Mint pécsi theologus, levelezésbe bocsátkozott a szintén paulinus Ányossal, s vele együtt a franciások hatása alatt kezdett verselni. 1781-ben pappá szentelték s a székesfehérvári gimnáziumba tették tanárnak, hol Ányossal együtt működött. Mikor József császár a rendet 1785-ben feloszlatta, Virág a székesfehérvári egyházmegye világi papságába vétetett föl, s megmaradhatott tanári állásában. De minthogy az egészségtelen vidék már-már életét veszélyeztette, 1794-ben megvált állásától s Pestre, majd az olcsóbb Budára költözött. Itt élt irodalmi foglalkozásainak, nemes szegénységben; egyedüli biztos jövedelme a vallásalapból húzott háromszáz váltóforint nyugdíj volt, melyet később a devalváció még jobban leapasztott, és csak a huszas években javította meg a nádor száz forinttal. Segítséget csak igen jó barátjaitól fogadott el, azt is többnyire csak úgy lopták hozzája. Pyber Benedek és Kondé Benedek azzal előzték meg, hogy munkáit saját költségökön kinyomatva a példányok eladását és a befolyó jövedelmet Virágnak engedték át. Soha segedelmet nem kért, nem hizelgett és tollát nem adta bérbe a hatalmasoknak. Az 1810-iki budai tűzvész attól a csekélységtől is megfosztá, a mije volt; elégtek a *Magyar Századok* példányai is. De Budát nem tudta elhagyni; ott élt szerény szobájában, mint a Pesten egyre szaporodó fiatal írósereg tiszteletének tárgya; olykor ellátogatott Vitkovics vendégszeretető házához s mindennap megtette alkonyati sétáját a Duna hídján, hol az ifjú írók felkeresték. 1830. január 30-án halt meg magányos szobájában, végperceiben csak kedves háziállatjai voltak vele; de az örök nyugalom helyére, a budai temetőbe rengeteg nép kísérte a remete költőt.

Virág a franciás iskolától már 1789-ben a klasszikaihoz pártolt át, leginkább Szabó hatása alatt. Párrímes alexandrinjeit ettől fogva alkaikusok és hexameterek válták fel s szelleme a klasszikai mértékekben oly alkalmas eszközre talált, hogy többé nem is vált meg tőlük. Nem magokért mívelte őket, neki már az alexandrinokban is mondani valói voltak nemzetéhez; a tárgyakat, az érzést s a fenség iránti érzéket már magával hozta e formákba. Igaz ember, jó pap és még jobb hazafi volt, ki nemzete sorsán

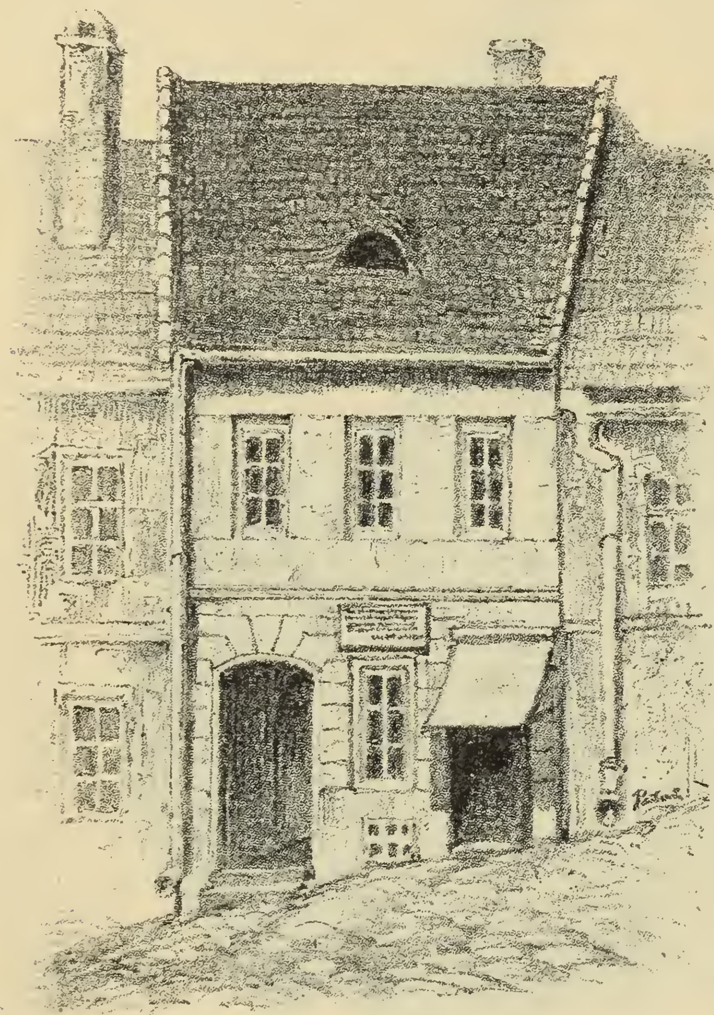
Virág Benedek ódái

Virág Benedek arcképe.

egész rajongással csüngött. Egyéniségének mély erkölcsi tartalma, forró magyar érzése arra a hivatásra ihlették őt, hogy az egyéni érték kultuszát hirdesse és a nemzeti lelket ébreszsze. A török háborúban győzedelmeskedő magyar sereget lelkes ódával köszönti, mint a régi magyar dicsőség fentartóit; a francia háborúk alatt új harcra lelkesíti a nemzetet a közszabadság, hit, haza és király mellett; örvend II. Lipót idejének, a magyar érzés, nyelv és viselet felújulásának, egyes jeles hazafiak példájának; s mikor az 1790—91-ik nemzeti buzgóság lohadni kezd, *Magyar ódá*jával (későbbi

címén *Változás)* kegyetlen szemrehányásokat tesz a puhuló nemzedéknek, mely annyi kár után sem lett okosabb, s mely a vívmányokat nem tudja megbecsűlni. Így kíséri lantja a nemzet szívének dobbanásait. A Martinovics-ügy áldozatai közül Kazinczyt, Bacsányit rejtett vonatkozású költeményekkel vigasztalja. Versei nem is mind a lapokban jöttek ki, némelyik csak röp-íveken járta be az országot, de hatása annál bensőbb volt. A 90-es évek lelkét ő fejezte ki leghívebben és legerősebben. A nemzetre nézve ily válságos időkben nem tartott jobb biztosítékot, mint járni az ősök nyomdokán, s vitézségben, szigorú erkölcsben példájokat követni; az egyénre pedig: megtenni a hazáért kitől mi telik, vér vagy pénzáldozat, avagy szellemi munka, s egyébként meghuzódni egyszerűségben, jámborságban, békességben. Ezek az ő eszméi és tárgyai, melyekkel egyrészt a hősi, másrészt a bölcselő óda alapját veti meg nálunk. Lendülete valóban ódai; de nem a képzelet varázsa vagy a költői szemlélet gazdagsága, hanem az erkölcsi felfogás rendíthetetlen szilárdsága, s a föltétlen hazafi érzés kitörése adja meg fenségi elemét. Hangja éles és kemény inkább, semmint hatalmas és gazdag változatú. Szava olyan mint a kard, erős, súlyos, de a fénye rideg. Dalszerű ódáiban megszólal olykor egy kis enyelgés, de az is nehézkes.

Virág Benedek buda-tabáni lakóháza.

A magyar Horác

»A római lelkű Virág«, »a magyar Horác« — mint nevezni szerették — csakugyan sokat vett át a római szellemből, bár nemcsak Horatiustól. Erkölcsi ridegsége a római stoicizmusra emlékeztet, s költészetének sok más eleme Horatiusra. De nem egyszerű átvétel ez, mert csak azt veszi át, a mi lelkével rokon, a római lirikus egyéniségének másnemű fénysugarait nem bocsátja át az ő egyénisége, csak az erények dicsőítésére, a hazafiság és a szigorúbb életbölcseség gondolatkörében követi. Itt Horatius gondolataival, képeivel, fordulataival sokszor találkozunk, de kevésbbé a magyar

tüzű ódákban mint a bölcselőkben. Használta ő is a horatiusi óda közkincscsé vált helyeit, de a maga tüzes érzéseit fejezte ki velök, mint a hogy akkor a hasonló míveltségűek mind az antik fogalomkörben éltek. Nyelve is tömött, hathatós ódai nyelv volt, mely minden fölös cicoma nélkül a kifejezés egyszerű erejével ékeskedett. Verselésében semmi nyoma a triász latinosságainak, csak a horatiusi enjambement mutatkozik elég szaporán, kivált régibb ódáiban, de később mind kerekebben illeszté a strófába a gondolatot.

Virág összes költeményei

Költészetének minden jellemvonása kidomborodott már a 90-es évek alatt elszórtan megjelent ódáiban, s nevét országosan ünnepelték, mikor ver-

Mint a' Tavaszszak kis füve melly magát
A' durva dértől félti, ha rá tekint
A' Nap, feléled, 's kezd örülni
Jobbadon élete életének.
Szint úgy Virágod verseidet (noha
Méltó szózatommal zengenek) éltető
Napfényt gyanánt szemléli 's érzi
'S Tégedet e' köszönettel áld meg.

Virág Benedek üdvözlő verse Vitkovicshoz. (1821. március 4.)

seinek első gyűjteménye a Bacsányitól kiadott *Magyar Minerva* harmadik kötetéül 1799-ben megjelent. E kötetben áll hatása tetőpontján s az ódaköltő koszorúja még egy évtizeden át osztatlanul az övé maradt, Berzsenyi feltűntéig. De később kevés ódát írt, inkább költői leveleket, gnómákat és állatmeséket (százat) Phaedrus módja szerint az előadásban, de új leleményekkel, s a hatos jambus mindazon felbontásaival, melyek a latinban szokásosak, míg a magyarban prózaivá teszik a verset. Szóval erőt vett rajta a didaxis, és ódai ihlete megapadt. Eredeti ösztönök híján fordításokban mívelte hát az ódát, s élte e hanyatló szakában mintaképének, Horatiusnak teljes fordítását végezte el s állítá a magyar Vergilius mellé, melyet szintén a klasszikai iskola adott volt a nemzet kezébe. Horatius átültetésére sem akkor, sem később sokáig nem volt nálunk hivatottabb erő Virágnál, s fordítása, mely részenként jelent meg 1811—1824, bár sokat avúlt, minden tekintetben felülmúlva maig sincs.

A Magyar Századok

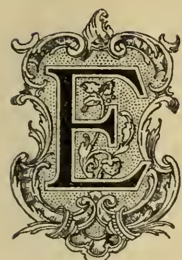
Egyéb fordításain (Cicero, Fleury után) nyelvészeti, irodalmi közleményein, költői kiadványain kívül, melyek közül az 1822-ben két könyvben megjelent *Poétai Munkák* a legnevezetesebbek, e század első tizedétől kezdve egy nagyobb nemzeti mű megírása kötötte le ereje javarészét. Hazánk történelmét írta meg, *Magyar Századok* cím alatt s a IX—XIII. századra terjedő első részt 1808-ban, a Zsigmond haláláig terjedő másik részt pedig 1816-ban adta ki; az utolsó résznek (a mohácsi vészig) kéziratát csak újabb időben találta meg s 1863-ban tette közzé Toldy Ferenc. A múlt század nagy latin nyelvű magyar történetei után ő magyar nyelven akarta megírni nemzetünk részletes történetét. Volt már efféle magyar munka, így a Budai Ézsaiás három kötetes műve, mely némi kritikai tárgyalásra törekszik; Virág azonban behatóbban és más szempontból akarta ábrázolni múltunkat. Kritikai történetet írt, de kritikája nem a források és adatok hitelessége, hanem a történelem tényei- és személyeinek erkölcsi megítélése körül forgott. Forráskészlete korlátolt; államférfiúi szemköre neki, a magányt búvó szerzetesnek, nem volt; a modern külföldi történetírókat nem ismerte, csak a klasszikus történeti stíl modorában dolgozott, gyakran beszéltetve személyeit; nem is tudott eléggé történeti álláspontra helyezkedni; de a historikus egy elsőrangú tulajdona, az igazságszeretet megvolt benne. Szembeszállt, ha kellett, a nemzeti előítéletekkel, hibáztatta akárhányszor az egyház magatartását is, tiszteletreméltó bátorságában nem törődve azzal, hogy eljárásával haragot zúdít fejére. De még erősebb volt nemzeti érzése, magyar szelleme, melylyel iskolát alapított történetirodalmunkben. Az ő hatása alatt lett történetíróvá Horvát István; hatott költőinkre, s hazaszeretetre tanította olvasóit általán. Előadása egyszerű, olykor alanyi kitörések tarkázzák; az oklevelek gyakori idézése miatt egyenetlen, de minden sorából érzik a tárgyszeretet. Sokáig ez volt a legjobb magyar nyelvű magyar történet.

Íme a klasszikai irány eddigi eredményei: előkészítette az antik szellem megközelítését, meghonosította költészetünkben a fenség hangját, előmozdítá a műfajok kialakulását, egy új technikai móddal, az időmértékes prozódiával gazdagítá költészetünket, ezzel lehetővé tette két versrendszer átültetését, úgymint egyrészt a görög és római, másrészt a modern nyugot-európai (nevezetesen a német) versformákét, a minthogy 1787-től kezdve ez iskolából válik ki *Ráday, Kazinczy, Földi, Verseghy* által a modern nyugoteurópai irány is; a költői stílt emelkedettebbé, választékosabbá képezte; a nyelvészetnek, a történettudománynak lendületet adott; a nyelvújítást bevezette és a nemzeti szellemet hatalmasan táplálta. S ez az üdvös hatás Virág után még egyre fokozódott.

43. Dugonics András.

KORNAK EGYIK LEGNÉPSZERŰBB ÍRÓJA s regényes történeteivel a régen parlagon heverő elbeszélő prózának föllendítője, egy igénytelen szerzetes volt: DUGONICS ANDRÁS. Nem annyira nagy író, mint inkább jó hazafi. Látköre szűk, de annál több a lelkesedése; leleménye kevés, de közönségét meg tudja hatni; művészi célok nem lebegnek előtte, de buzgón szolgálja a magyarság ügyét és a jó erkölcsöket, s kegyeletesen ápolja a nemzeti hagyományokat.

Született 1740-ben, október 17-én Szegeden, hol atyja tekintélyes polgár s a városi tanácsnak harminckét éven át egyik legmunkásabb tagja volt. Anyja, Imre Katalin, szintén polgári családból származott. Mind András, mind öcscse, Ádám, a leggondosabb házi nevelésben részesűltek s szülővárosuk kitünő iskolájában, a piaristák gimnáziumában nyerték első kiképeztetésüket. A tudományos pályára készülő András annyira megkedvelte e szerzetet, hogy 1756-ban tagjai sorába lépett. A próbaévek után, szép sikerrel végezvén el a bölcseleti és hittudományi tanfolyamokat — amazt Nagy-Károlyban, ezt Nyitrán, — misés pappá szentelték s Erdélybe, Medgyesre küldték tanítani. Itt a költészetet és szónoklattant adta elő a két felső osztályban. Dugonics élete

Az új életpálya s Erdélyben való tartózkodása elhatározó befolyással voltak szelleme fejlődésére. A körülötte élő mondavilág, a római és dák, hún és magyar emlékek fölébresztették a fiatal tanár érdeklődését a régiség s általában a történelem iránt s itt írta meg klasszikai tárgyú, de egészen a régi magyar költészet modorában feldolgozott első nagyobb munkáját is: *Trója Veszedelmé*t 1768-ban. Később, 1770-ben, Nyitrára tették át, hol a püspöki papnöveldében a bölcseletet tanította; majd 1774-ben a »nagyszombati tanulmányoknak királyi Mindenségében (egyetem) a tudákosságnak (mathézis) királyi tanítója« lőn. Midőn az egyetemet 1777-ben Nagyszombatból áttették Budára, Dugonics is oda költözött s dékánja, rektora, majd seniora lévén az egyetemnek, 1808-ig tartózkodott Budán, — végre aggkora és gyengélkedése miatt, 34 évi tanárkodása után, nyugalomba vonúlt övéihez Szegedre, s élete alkonyát csendes munkálkodásban és vidám öregségben töltvén el, 1818. julius 25-én meghalt.

Dugonics első munkái

Dugonics már papnövendék korában kezdett irogatni s ez időből (1760.) több verse maradt ránk, egyházi, hazafias, gúnyoros és szerelmi költemények, köztük egy hosszabb leíró költemény: *Tétény ékessége,* melyen a Gyöngyösi ékesgető ecsetének nyomai nyilván észrevehetők, s mely kocogó négyes rímeivel mintegy előfutárja *Trója Veszedelmé*nek és *Ulisszes kalandjai*nak. Ez utóbbi verses művek nem egyebek, mint Vergil és Homér épo-

Dugonics András arcképe.

szainak műfordítási igények nélkül való átdolgozásai. Amaz három könyvre oszlik, de csak középső része — Aeneas elbeszélése Dido királynő előtt — van versekben írva; a másik két rész prózai kommentár a trójai háború főbb szereplőihez és mellékeseményeihez. Sokkal gondosabb munka *Ulisszes*e, mely 1780-ban jelent meg. Tárgyilag egészen Homért követi s előadása eléggé nyugodtan folyó, tömör, egyszerű; verselése is ügyes, bár erősen meglátszik rajta a Gyöngyösi hatása, kit Dugonics, ép úgy mint kortársai,

tüneményes, egyedül való poétának tartott s kit annyira szeretett, hogy később, 1796-ban, *Költeményes Maradványai*t is kiadta két szép kötetben.

1784-ben, mintegy válaszul II. József germanizáló rendeletére s bebizonyitásául annak, hogy a magyar nyelv még exakt tudományok tolmácsolására is alkalmas: kiadta a *Tudákosság két könyvei*t, melyek a második kiadás alkalmával (1798.) négy könyvre szaporodtak. Ezekben a betűvetés (algebra), a földmérés (geometria), a háromszögellések (trigonometria) és csúcsos szelések (sectiones conici) törvényeit fejtegette magyar nyelven! Derék dolog volt ez akkor, mert Dugonics előtt nem igen törte más a jeget s bár új kifejezései és szavai nem mindig voltak szerencsések (*tudtom* = axiomata; *kéremény* = postulata; *vétel* = theoremata; *tétel* = problemata) — vannak jobbak is (*miség* = quidditas; *minemüség* = qualitas; *jegy* = exponens stb.) és tárgyát oly szeretettel, oly kimerítő lelkiismeretességgel, oly bő részletezéssel s annyira szigorú láncolatban dolgozta fel, hogy az akkori viszonyokhoz mérve a tudákosság könyveit a legjobb kézikönyvnek tarthatjuk.

Dugonics nevét országos hírűvé különben nem eddig elősorolt munkái tették, hanem az 1788-ban megjelent két kötetes regénye: *Etelka, egy igen ritka magyar kisasszony Világos váratt, Árpád és Zoltán Fejedelmink ideikben.* Ez a regény valóságos irodalmi esemény volt abban az időben. Megelőzőleg az elbeszélő próza terén alig találni egyebet, mint néhány szentimentális német román átdolgozását; Dugonics művét úgy üdvözölték, mint az első magyar regényt. Sikere jóval több volt mint a mennyit tényleg megérdemelt. Nagy közönség kapkodta és olvasta s rövid idő alatt egymásután három kiadást ért. E nagyhírű s akkor minden másnál kedvesebb könyvet Dugonics II. József 1784. május 11-iki rendeletének hatása alatt írta s tulajdonképen irány-regényt akart belőle csinálni. Át meg átszőtte politikai célzatokkal s a maga idejében főkép ez az irányzatosság adta meg a munka érdekét. Mindazáltal Etelka épen nem irányregény. Ha valaki ma veszi kezébe: nem fog abban semmi célzatosságot találni, annyira gyengék, színtelenek, homályosak, ártatlanok a vonatkozások. Dugonics *Feljegyzései*nek kommentálása nélkül jóformán titokzat maradna előttünk mindörökre. Dugonics Etelkája

Bár ez a politikai irányzatosság volt sava-borsa a regénynek: nem kevésbbé hatott maga az érzékeny történet, mely egy sok viszontagságon keresztülment szerelmes pár boldog összekelésével végződik. Íme, a mű meséje: A világosvári nagy ünnepélyen, melyen Árpád fejedelem is jelen van, Gyula kapitány leányába, Etelkába egyszerre lesz szerelmes a bolgár fejedelem fia, Zalánfi s egy messze karjeli vidékről érkezett magyar lovag, Etele. A magyar kisasszony azonban az első szerelem egész hevével az utóbbihoz, az ismeretlen, titokzatos, daliás lovaghoz vonzódik s Kádár pap jóakaratából gyakran találkozik is vele. Csakhogy ezt a hódító leventét ekközben Huba vezér leánya, Világos is megszereti s Árpád

fejedelemmel kinevezteti hadnagynak. Midőn Etele Budára megy a fejedelmi kegyet megköszönni: Világos kisasszony már az udvarban várja, hogy hálójába keríthesse. A szíve választottja iránt hűséges Etelével azonban semmiféleképen nem boldogúl. Bosszút esküszik hát és ármányhoz folyamodik. Ennek keresztülvitelével Árpád titkosát, a tót származású Rókát bízza meg. Míg ezek történnek, Árpád meghal és helyét Zoltán fejedelem foglalja el. Róka ennél is behizelgi magát; nagy oka van rá, hogy közelébe férkőzhessék. Marót leányának, a szép Hanzárnak kezét ő szerette volna elnyerni, de Zoltán kapta meg. A cselszövő viszályt akart előidézni a fejedelmi pár között, hogy a fiatal asszonyt annál könnyebben hatalmába keríthesse. Ráveszi Zoltánt, hogy Hubát foszsza meg a vezérségtől s helyébe Gyula kapitányt nevezze ki. Ez esetben Gyula leánya, Etelka az udvarba kerűlne s szépségével esetleg megzavarná Zoltán fejét. A többi aztán megjönne magától. Róka fondorkodása azonban kudarcot vall, mert Etelkát nem lehet az udvarba csalni. Újra kell kezdeni hát az akna-munkát s Róka meg is teszi ezt. A fejedelmi párral elhiteti, hogy Etelka rossz erkölcsű leány, az erdélyi fejedelem nevében pedig levelet ír Zoltánnak, azt hiresztelvén, hogy Etele a bolgár fejedelem veje, a ki a magyarok ellen tör s hogy Kádár, a tisztes főpap is szövetségese a veszélyes embernek.

Dugonics **Etelkájának** címképe. (I. k.)

Zoltán mindezt elhiszi s rögtön parancsot ad Rókának, hogy Etelét és Kádárt fogassa el, a mi meg is történik. De Hanzár kételkedik a vádak alaposságában s rábirja férjét, hogy álruhába öltözve menjen el Világosvárra s győződjék meg személyesen a tiszta valóságról. A fejedelem elutazik, meggyőződik Etelka teljes ártatlanságáról s hazamenet Szegeden elfogatja a vén gonosztevőt, Rókát, Kádárt pedig szabadon bocsáttatja. Most már Etelka is feljön Budára s az udvar körében boldog napokat él; Eteléje visszanyeri szabadságát, Rókát felnyársalják, a karjeli fejedelemnő egy

ETELKA,
EGY
IGEN RITKA
MAGYAR
KIS-ASZSZONY
VILÁGOS-VÁRATT,
ÁRPÁD ÉS ZOLTÁN
FEJEDELMINK' IDEIKBEN.

ÍRTA
DUGONICS ANDRÁS,

Kegyes Oskola-beli Szerzetes Pap; a' Józan, 's-egy-ſzer-'s-mind a' Terméſzeti Túdományoknak Oktatója; a' Peſti Tanúlmányoknak Királyi Mindenségében a' Tudákoſságnak Királyi Taníttója; a' Tanúlttaknak egygyik Tagja; a' Jeles Terméſzeti Karnak Örebbike.

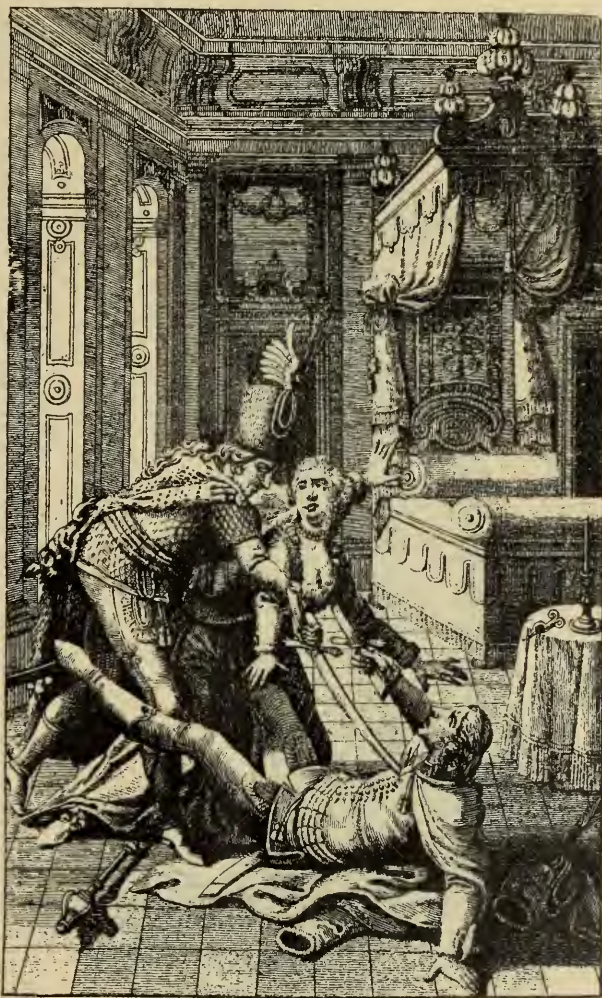
ELSŐ KÖNYV.
A' SZERENCSÉS DOLGOK.

POSONYBAN és KASSÁN,
FÜSKÚTI LANDERER MIHÁLY
költségével és betőivel,
1788.

Dugonics *Etelká*jának címlapja.

Dugonics Etelkája

leveléből kiderűl, hogy Etele fejedelmi származás s Árpád neje megigérte Etele anyjának, hogy fiát magyar fejedelmi lánynyal fogja összeházasítani. Zoltán nagyon sajnálja, hogy Árpádnak nincs leánygyermeke, — de most előáll Rima (Etelka dajkája) és felfedezi Zoltán előtt a nagy titkot, hogy t. i. Etelka az ő ikertestvére, Árpád leánya! Etele tehát fejedelmi lányt kapna feleségül, — de még nincs vége minden bonyodalomnak. Gyula vezér felboszankodván azon, hogy Etele megjelenése óta végkép fel van zavarva háza nyugalma, elhatározza, hogy vélt leányát, Etelkát, csakugyan Zalánfinak adja nőül. A titokról nem tudván semmit, hozzá kényszeríti őt. A végső jelenet egy véres csetepaté, Zalánfi, Etele és Etelka közt. Etele a nászest óráiban belopódzik Etelka sátorába s Zalánfi meglepvén őket: kardot ránt. A viadal Etele győzelmével végződik, Zalánfi elesik, de midőn Etelka részvevőleg lehajol hozzá: a megsebzett vitéz fölemeli kardját s a »világcsodálta« szép nő oldalába döfi. Erre aztán Etele végkép agyonvagdalja Zalánfit. Szerencsére Etelka sebe nem halálos, hamarosan felgyógyúl belőle s a hosszú történet sok küzdelem, ármány, keserűség után új nászlakomával végződik.

A.° Ki fel_övedzi szíjját fegyverének
Két végét Köti-fel az a' szerencséjének.

Dugonics **Etelká**jának címképe. (II. k.)

Ebből a vázlatos meséből is látható, hogy ez a regény, mint regény, nagyon kezdetleges alkotás. Egy összevisszatörténet, melynek minden alakját dróton rángatja a szerző. Sem a fő-, sem a mellékcselekmények nem gyökereznek a jellemekben, mert egyéni jellemek tulajdonképen nincsenek is a regényben. Mozgó báb itt minden alak, sem az Árpád és Zoltán »ideikbe« nem illik bele, sem II. József korába. Egy ködfátyolképes történet, minden eszthetikai tartalom nélkül. Az ártatlanság diadala az ármányok és cselszövények felett. Alakjai egy-egy elvont érzelem megszemélyesítői s mint a görög tragédiákban a karok és főszereplők: úgy oszolnak jók- és rosszakra. Az erkölcs és az ármány küzdenek egymással s a küzdők hason-

lítanak a kezdő festők azon tanúlmányfőihez, melyeknek arca csak egy indulatot, egy szenvedélyt fejez ki. De az akkori közönség ízlése is kezdetleges; megelégszik azzal, a mit kap, nem boncol, nem okoskodik, elfogad mindent, csak az ártatlanság bukását nem. Soha sem volt a magyar regénynek igénytelenebb és hálásabb közönsége.

Dugonics későbbi regényei

És ezt a közönséget Dugonics nemcsak jól ismerte, de jól is szolgálta. Későbbi regényei, az *Arany pereczek* (1790.), *Jolánka* (1803—1804.), *Cserei* (1808.) mind *Etelka* mintájára vannak készítve. Az alapeszme nem változik sehol, sem az alakok nem lesznek tökéletesebbek, csak a helyzetek módosúlnak, hogy új érdeke legyen a cselekménynek. A lehető legegyszerűbb eszközökkel dolgozva, Dugonics rendkívül hatásokat ér el. A szó teljes értelmében rajonganak munkáiért s Etelka megjelenése után akadtak olyanok is, a kik nyiltan hirdették, hogy a »szentirás után ennél szebb könyv nem létezik« s közvetlen hatása alatt az országban majd minden újszülött leányt az Etelka névre kereszteltek.

Dugonics szobra Szegeden, Izsótól.

Soós Márton és mások felhasználták Dugonics nevének népszerűségét s regényeit kezdték a színpad számára feldolgozni. Így kerűltek színre az *Arany perecek* és *Etelka* is 1792—93-ban. Dugonics, ki maga is nagy barátja és rendes látogatója volt a színháznak, látva ez átdolgozott művek hatását, sűrű egymásutánban írta meg darabjait a színpad számára s *Jeles történetek* címmel 1794—95-ben két vaskos kötetben ki is adta. Az első

Színművei

kötetben két színmű van: *Toldi Miklós* és *Etelka Karjelben:* a másodikban: *Bátori Mária* és *Kun László.* Ezek a színművek sem egyebek, mint dialogizált regények s ugyanazokból a motivumokból vannak összerakva mint előző munkái. A virtus, az ártatlanság, a meg nem érdemelt, méltatlan szenvedés, az ármány, a cselszövés, a félreértés s végül az — erkölcs diadala. Többnyire idegen termékek átdolgozásai s innen van, hogy sem Toldija, sem Kun Lászlója, sem Bátori Máriája nem hasonlítanak a történelmünkből és mondáinkból ismert alakokra. Szinte csodálatos, hogy

Anno 1790.

Etelkának Kúlcsa.

Etelka neveżetü Könyvemet 1786-dik esztendöben kez„
dettem, és két holnapok alatt szerencsésen el-is végeztem. De
á' következendö két esztendök alatt, még nyomtatás alá adtam, s„
mogattam. Ezen könyvem' irásának fö oka vala Magyar ország„
nak ekkori siralmas állapottya Második Josef Császárnak i„
gazgatása alatt. Ezen Császár, Maria Theresiának, édes Annyá„
nak halála után, 1780-dikban á' Magyar Birodalmat kezéhez vé„
vén, meg-igérte vólt á' Magyaroknak hogy öket minden szabad„
ságjokban meg-fogja tartani. De szavának embere nem vala.
Elsöben magát meg-koronáztatni nem akarta tellyes életében;
attól tartván: ne-hogy esküvéssel le-kötelezze magát á' Ma„
gyar szokásoknak, és Törvényeknek meg-tartására. Hogy pe„
dig á' Magyaroknak ezért teendö izgágájokat meg-fojthat„
ná, á' Magyar Koronát Posonyból el csipte. El-vitele idején
Nagy mendörgések és zápor essök voltanak. Ezen Koronának
el-csipése; és á' Bécsi Kincs-tartó házba le-tétele 1785-ben
esett Császárunknak meg-koronázatlan fejét eleven festékekkel
le-irtam Etelkámban, és abból következhetendö rosszakat az
Ország eleibe terjesztettem. Az Elsö konyvben: Negyedik szakasz„
ban. Harmadik Részben, Ezen szavakkal kezdvén: Arpádnak
el-temetése után. s. a. t. Ott tüstént meg-jövendeltem az Ország„
nak: hogy az esküvéssel le-nem kötelezett uralkodás kényes
uralkodásra változik. Ami meg-is történt Josef császár alatt
ki sok temérdek parancsolatokat napról napra küldözgett az
Országra, és el-tapodván régi szabadságunkat, meg-erösitett
szer-tartásainkat: uj törvényeket szabott magá' kénnye sze„
rént, mellyeket á' magyaroknak el-kellett nyögni, mert a„
zokat az országban katonáttak szedett fiakkal fenyegette.
Erössebb volt akkor Josef Császár, nagy békességben élvén: sem
hogy ellene állhattanak volna á' Magyarok. Ugyan azert
ott Etelkámban javasoltam Magyaraimnak: hogy á' Párt-ü„
tést abban hagyják mind-addig, még á' Császárt erösnek lát„

Dugonics *Följegyzéseinek* első lapja. (Eredetije a Nemz. Muzeumban.)

Beöthy Magyar irodalomtörténetéhez
Az Athenaeum kiadása

Dugor
késől
regén

Sz

Dugonics, a ki annyira rajong a magyarságért s jól ismer mindent, a mi ez alakok köré mondailag és történelmileg csoportosítható, *Toldi Miklós*ában megelégszik azzal, hogy »egy korfui történetet szab magyar rámára« s *Kun László*ját is »külső országból« kölcsönzi. Egységes drámai cselekmény, célratörő, eleven mozgalom, határozottan kidomborodó jellemek és megfelelő dikció természetesen nincs e darabokban, de van hosszan nyúló, sokszor megállapodó vagy szétfolyó mese, egy-egy érzékeny, hatásos jelenet s — végre is ugyanaz a közönség hallgatja, mely regényeihez tapsol.

Dugonics síremléke Szegeden.

A jeles történetek közül legtovább tartotta fenn magát az *Inez de Castro* után másolt *Bátori Mária,* melyet még a harmincas években is hatással adtak s mely kétségkívül legjobb valamennyi színműve között.

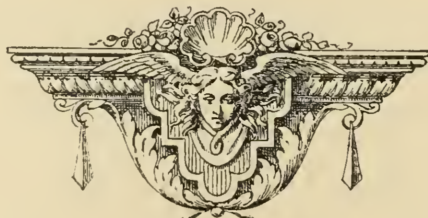
Dugonics vegyes művei közül megemlítjük még a *Gyapjas vitézek* című regényt (1794.), melyet először (1778-ban) latin nyelven írt meg s adott ki; a *Szerecsenek*et, mely Gyöngyösi *Chariclia* című verses elbeszélésének prózai feldolgozása s 1798-ban jelent meg; történelmi jellegű munkái közül pedig, melyek egyébként teljesen megbízhatatlanok, a következőket: *Római történetek* (1800.), *A magyaroknak uradalmaik mind a régi, mind a mostani időkben* (1801.), *Szittya történetek* két kötetben

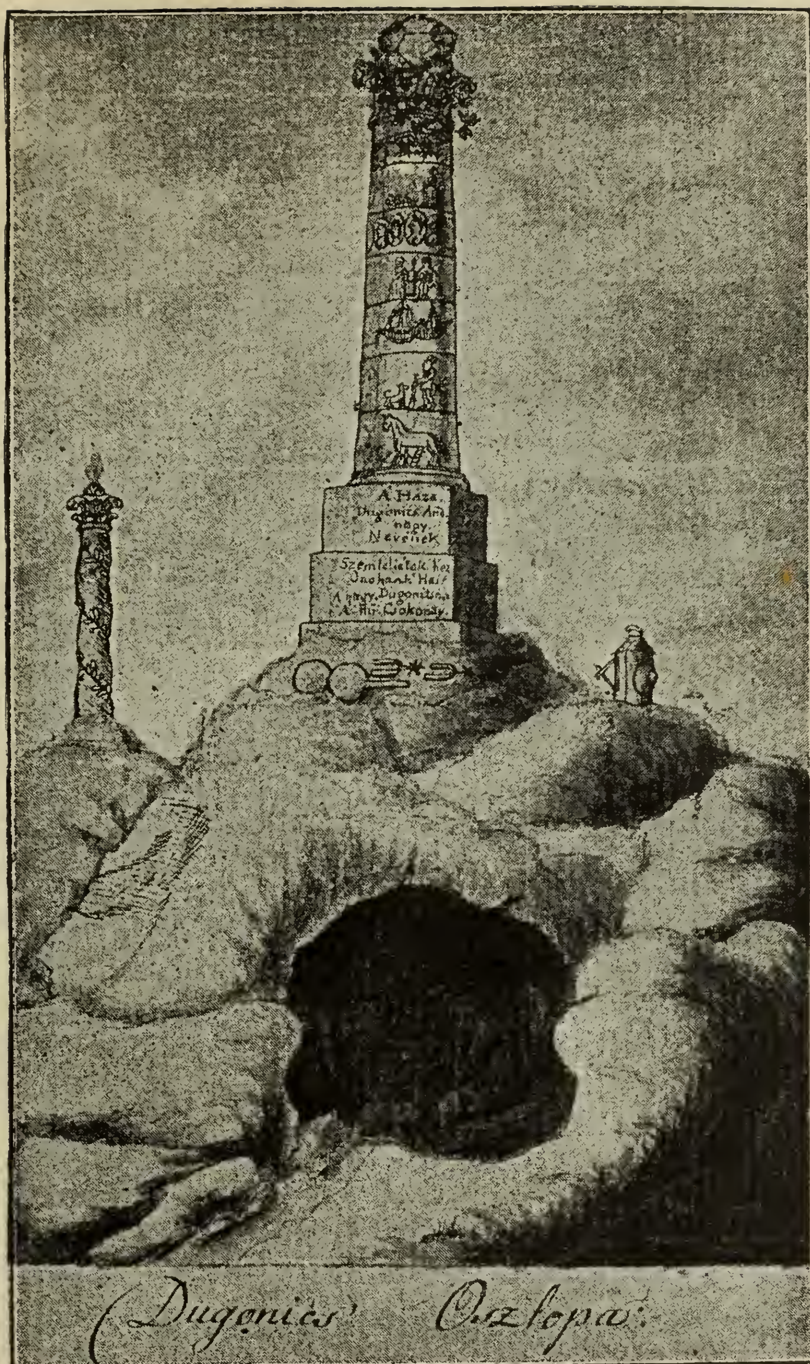
(1806—1808.), *Radnai történetek* (1810.), *Nevezetes hadivezérek* (1817.), *Magyarországi várak leirása* (kézirat, 1817.).

Vegyes művek

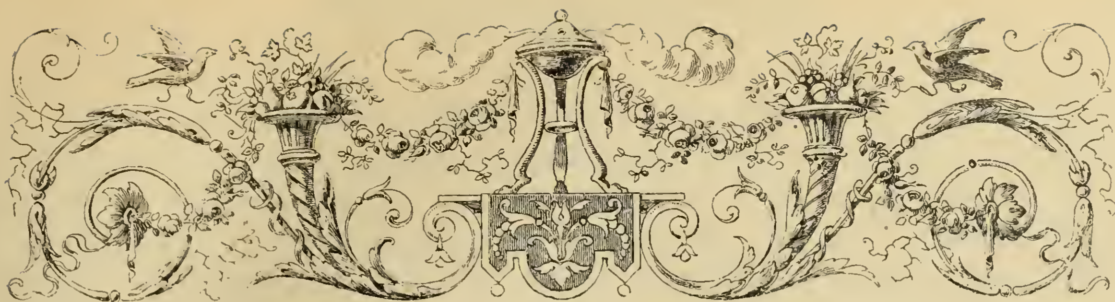
Külön kell megemlékeznünk egy valóban becses, kitünő munkájáról, a *Magyar példabeszédek és jeles mondások* című két kötetes gyűjteményéről, melyet e nagy tevékenységű író halála után ügyesen írt életrajzi vázlattal rendtársa, Chrysostom Ince adott ki Szegeden 1820-ban. E két vaskos kötetben összehalmozott nyelvkincset hazánknak különböző vidékeiről rendkívüli szorgalommal körülbelül negyven éven át gyűjtötte a fáradhatatlan író. E gyűjtemény nyelvünknek nemcsak a példákra és hasonlításokra épűlt ékes szólásait foglalja magában, de axiomákban, csattanósan kimondott alapigazságokban is bővelkedik. Felöleli népünk mindazon közmondását, szólásmódját, példabeszédét, melyek a magyar ember gondolkodásának, érzelmi világának mintegy tükrét teszik. Az első kötet húsz a második huszonkilenc szakra van osztva s a példabeszédek tárgyaik természete szerint vannak csoportosítva. Egy-egy szó körül a hasonlatok egész raja röpköd (szomorú: mint a kotlós tyúk, mint a fancsali feszület, mint a tökbe esett cinege, mint a gilice a száraz ágon, mint a megszedett szőlő, mint a havazó ősz stb.); tekintettel van a szólamok eredeti ritmusára (Vén szolgának, vén kutyának egy a fizetése — Kutyaábrázatból sohasem lesz orca — Későn nyilt rózsa későn fonnyad el — Pattog mint a száraz fenyű stb.) s a hol egy-egy közmondásnak tudja a történetét, azt a megfelelő helyen el is beszéli. Röviden: e gyűjtemény a népies szókincs oly gazdagságát rejti magában, a régi frazeologiának oly bőséges kútfeje nyilik itt meg, hogy Toldy teljes joggal mondhatta róla: e könyv a magyar népszellem ismertetésére *állandó adalék.*

A hazafias kegyelet híven megőrízte e régi jó író emlékét; rendtársai 1847-ben márvány sírkővel jelölték meg hamvainak nyugvó helyét; szülővárosa a harmincas években arcképével diszítette a városháza nagytermét, 1876. aug. 19-én ércszobrot emelt emlékezetére; legújabban pedig 1892. novemberében ugyanott megalakúlt a Dugonics-társaság, melynek működésében és hatásaiban tovább él e lelkes magyar író szelleme.

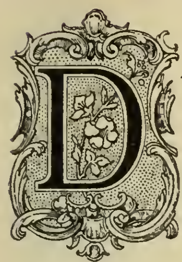

Csokonai rajza Dugonics *Szerecsenek* című munkája előtt.
(Eredetije a Nemz. Muzeumban.)

44. Horváth Ádám és Gvadányi József.

Dugonicscsal hazafias érzésben, a régi magyar erkölcsök és költészet tiszteletében, valamint termékenységben is vetekedtek: *Horváth Ádám* és *Gvadányi József,* sőt amaz, sokoldalúság tekintetében, még felül is múlta; ízlésök fejletlensége s bizonyos nemzeti elfogúltság azonban valamennyiöket egy színvonalra állítja, mint a hogy munkásságuk iránya: a régi költői hagyományok ápolása — is közös.

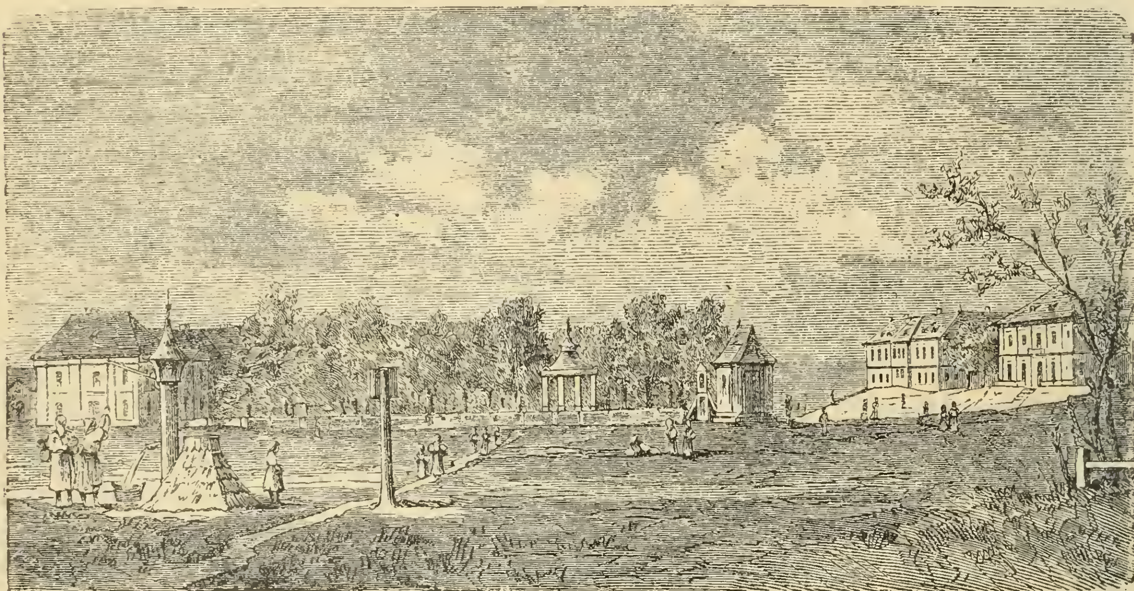
Pálóci Horváth Ádám 1760. május 11-én született Kömlődön, Komárommegyében, hol atyja, György református prédikátor volt, s néhány imádságos könyv szerzésével tette nevét kortársai előtt ismeretessé. Fiát is vallásos szellemben nevelte s ez később költői munkásságának is egyik forrása lett. Horváth Ádám élete különben gyermekkorától fogva vénségeig csupa bajoskodással telt el. Gyermekkorában sokat betegeskedett s tizenkét éves koráig falusi iskolákba járt. 1773-ban Debrecenbe ment tanúlmányai folytatására s két év múlva beöltözött togátusnak. Szilaj természete azonban sehogy sem tűrte a kollégium kolostori életmódját s e miatt többször összeütközött elöljáróival. A papi pályára nem érezvén magában hivatást, 1780. elején Miskolcra ment törvénygyakorlatra, s az eperjesi kerületi táblánál még azon év végén föleskűdött ügyvédnek, s ugyanaz nap és órában földmérőnek, mely »tudományban — mint maga mondja — még a debreceni kollégiumban vett hasznos előmenetelt«. 1782-ben megházasodott s Balaton-Füredre költözött, hol később Péczeli és Kazinczy is meglátogatták. Házasélete azonban szerencsétlen volt s utóbb el is vált nejétől. A másodikkal sem járt szerencsésebben. 1818-ban harmadszor is megnősűlt, egy barátjának örökben tartott leányát vévén el, kivel aztán 1820. január 28-án bekövetkezett haláláig végre nyugodt boldogságban élt. Horváth Ádám élete

Horváth Ádám ilyen zilált családi élete közepett a munkában keresett vigasztalást. A költészeten kívül mívelte a tudományok több ágát; azonfelül szorgalmasan gazdálkodott, közéleti szereplésével pedig tekintélyt szerzett. 1790-től kezdve egyet kivéve jelen volt valamennyi országgyűlésen, szorgalmasan járta a megyegyűléseket: 1793-ban már táblabírája volt Zala és Veszprém, utóbb Somogy és Baranya vármegyéknek. Mint a

külső-somogyi és felső-baranyai egyházmegyék világi kurátora, tevékeny buzgóságot fejtett ki egyháza ügyeiben is.

A Hunniás

A nemzeti nyelvnek szokatlan hévvel megindúlt ápolása s egyesek buzdítása korán vonták az irodalmi pályára. Első versei még 1782-ben keltek; a következő években szorgalmasan irogatott a *Magyar Musá*ba, nemcsak költeményeket, hanem értekezéseket (a versekről és a fordításokról) is. Hírét-nevét azonban első önálló művével: a *Hunniás vagy Magyar Hunyadi* című elbeszélő költeményével szerezte, melyet 1787-ben Győrött adott ki, hosszú előbeszéd és üdvözlő versek kiséretében. A hat »könyv«-re terjedő költemény ott veszi föl az események fonalát, midőn Hunyadi János a rigómezei ütközet után a rablók kezeiből kimenekűlve egy pásztorral találkozik: a Hunyadi által hűtlensége miatt megöletett

Balatonfüred a jelen század elején.

Drakula legkisebb fiával. Mint Vergilius Aeneással Trója feldulását, úgy beszélteti el most Horváth két éneken át Hunyadival a várnai és rigómezei ütközetek lefolyását. Ezután az Irígység megszállja Drakulát, s ez Hunyadit rabul viszi Brankovicshoz, de a Nagy Lajos szellemétől megintett Mátyás s a főurak csakhamar kiszabadítják. Az ötödik könyvben az Irígység, Félelem, Pártütés és Visszavonás összeesküsznek Hunyadi ellen, mikor Giskrával harcol, de nem veszthetik el; végül a hatodik könyv Belgrád ostromát s Hunyadi utolsó diadalát beszéli el. A beteg hősnek álmában megjelenik Nagy Lajos, elvezeti Budára s Mátyást mint királyt mutatja be neki. Kapisztrán magyarázza meg a jelenést, hogy Hunyadi a nagy királynak tulajdonkép unokája; erre aztán a hős vezér tanácsokat ád fiának s meghal. — A könyv előszavában azt mondja Horváth, hogy Vergiliust akarta utánozni, s Péczeli magyar *Henriás*a volt rá buzdító hatással. Az utánzásnak valóban sok nyoma van (a jegyzetekben sürűen utal is

rájok a szerző), de csak a külsőségekben. Az egészben kevés a lelemény, s hiába keressük az események egymásra ható bonyolítását és a szereplők jellemzését. Inkább verses krónikát ír, mint époszt. Mily kevés érzéke van Horváthnak a szerkesztés követelményei iránt, azt eléggé bizonyítja — akkori irodalmi viszonyainkra is jellemző — »előbeszéde«, mely szerint »úgy intézte a könyvnek utolsó részét, hogy, ha akárkinek is kedve volna kitoldani, iktathat még belé a hatodik könyv előtt is két könyvet és utána is kettőt«. De áradozó előadásának könnyen érthető népiessége, a Gyöngyösinél bámúlt »igaz magyar« négyes rímek s mindenekfölött a hazafias tárgy nem tévesztették hatásukat a nemzetisége tudatára ébredt s már akkor erősen forrongó közönségre.

Élete végén, bizonynyal első munkájának nagy sikerétől is buzdítva, még egy nagyobb elbeszélő költeményt írt, melynek teljes címe: *Rudolphiás azaz a Habsburgi I. Rudolf császár viselt dolgainak egy része. Hangmértékes és egyszersmind egyező-végezetes versekben.* (Bécs, 1817.) Rudolfnak 1250—1278-ig viselt dolgait beszéli el benne. Ott harcol atyjával a szentföldön, Akkaronnál; atyja meghal sebeiben, Rudolfot pedig egy ősz s tudós scytha pap veszi pártfogásába. Ez mindenféle titkos földalatti folyosókon át kivezeti a tengerpartra, itt aztán hajóra szállva, elvezeti a Kaukazusba. Itt megint földalatti termekbe vezeti Rudolfot, temérdek kincset s mindenféle csodaszert mutogat s magyarázgat neki; majd Abaris, a nagy scytha bölcs szelleme jelenik meg előtte s megmutatja késő unokáit egész Ferenc császárig. A két utolsó könyv Rudolfnak Ottokárral viselt dolgait s a császári trónra jutását beszéli el. — A századvégi népies irányú epikai költészetnek ez a kései terméke nemcsak az irány hanyatlását, hanem a költői feladatok teljes félreértését is mutatja. Bizonyos leleményt nem lehet tőle megtagadni, de egységes szerkezet még annyira sincs benne mint a *Hunniás*ban. Horváth itt többet akart adni a krónikánál s valót és regényes kalandokat, sőt lehetetlen dolgokat vegyít össze; a sokféle titkos tudákosság belekeverésével pedig azt akarja bizonyítani, hogy a magyar nyelv íme »a magasabb tudományok« előadására is alkalmas. Előtte különben — mint az előszóban mondja — »mindegy akár epopeiának, akár históriának vagy románnak« tartják költeményét; előtte ezúttal a verses forma volt a fő. A *Rudolphiás*t ugyanis 15 szótagú trocheusokban írta, páros rímekkel, — és ezzel külsőleg is szakított a régi magyaros iránynyal. A Rudolphiás

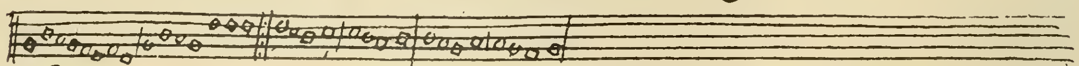
A *Rudolphiás*ban a forma nehézsége miatt fordúlnak elő erőszakos, értelmetlen mondatfüzések, de különben épen a vers zeneisége az, a mi iránt Horváthnak legtöbb érzéke volt. Meglátszik ez főkép lírai költeményeiben, melyek határozottan több költői tehetségről tanúskodnak mint az előbbiek. Első gyűjteménye: a *Hol-mi külömb-külömb-féle dolgokról írt külömb-külömb-féle Versek,* melyet 1788-ban Pesten adott ki. Kazinczy úgy ítélt felőle mint később Kisfaludy *Himfy*jéről, hogy a fele tűzbe való, és sietett a költőnek utasításokat is adni jövendő irányára; de Horváthot a kötet Lírai költemények

kedvező fogadtatása, a közönség magasztalása s a saját elvei a megkezdett úton tartották. Így jelent meg aztán a *Holmi* második és harmadik kötete 1792—93-ban; a negyedik darab kéziratban maradt. Valamennyi kisebb költeményét, másokéival s a nép száján élő régi és újabb énekekkel együtt 1813-ban maga összeírta: *Ó és Új mintegy ötödfél száz Énekek, ki magam' tsinálmányja, ki másé* című kötetében, mely az Akadémia kézirattárában őriztetik. (M. Irod. 46. sz.) A saját szerzeményei magukban is igen válto-

Ödötfélszáz Énekek

207.

273. ✝. Búsuljon a' ló; Elég nagy a' feje. (1)
Nóta: Szűz Szivem: hát vétek-e?
De mit töröm fejemet? hiszen nem csak engemet érdekelnek
A' gond 's a' sok bajok is, illy szomorún mások is énekelnek. (2)
Alig vagyon ki olly nagyon örülhessen,
Hogy néha ne keseregne keservesen: (3)
Vigasztalják magokat, ha találnak társakat a' szegények, (4)
Mint századan utazó 's egymásra találkozó jövevények: (5)
Könnyebb a' jaj, és a' sok baj fogyatkozik,
Ha sokára tíz társára találkozik. (6)
Hát ezer bajomba is, ha még ezer volna is, vigan élek. (7)
Mivel ollyat eleget, a' kivel még életet nem szerelek. (8)
Félre gondok! hoppot mondok, ha sántán is: (9)
Hopp éjfélben, hopp ebéden, 's vatsorán is. (10)
274. ✝ Csalt, de nem bánom (1)

De mit törödöm én vele? ha bár az ördögökkel
Közösködik; ha mindene fenékkel áll, 's forog fel; (2.)
Ha mit eddig tettem érte; Szivem' erre maga kérte. (3)

P. Horváth Ádám kézirata. (Az *Ötödfélszáz Énekek*ből.)

zatos tartalmúak; vannak köztük nagy számmal az akkori közállapotokra, különösen a napoleoni háborúkra vonatkozók, hazafias költemények, gúnyversek, »ekhós tárogatók« és mindenféle indulók: *Mars a törökre, Huszár Mars, Oskolai gyermek Mars, Kisérő Mars* stb. (Népszerűvé vált közülök a »Mars! siess hazádba vissza kis seregem« kezdetű *Vissza Mars.)* Vannak továbbá a saját életének egyes eseményeit, élményeit tárgyaló alkalmi, elmélkedő és szerelmi költemények. Mindkét csoportban sok a verses próza, a száraz elmélkedés, melyeknek költőiségét még csökkenti Horváth képzeletének alant szárnyalása, kifejezéseinek nyers őszintesége. Költői értékre

csak azok emelkednek, melyekben hazafias tüze vagy fájdalma némileg elragadja. Hangzatos verselése s jellemző ereje miatt sokáig kedveltek voltak a *De mit töröm fejemet!* s a *Sári rózsám hová mégy?* kezdetűek. Külön kell megemlékeznünk Horváthnak vallásos költeményeiről, melyeknek szerzésével, egy 1805-iki leveléből kitünőleg, a református egyház bízta meg. Ezek az újabbkori protestáns egyházi énekköltészetnek legjobbjai közé tartoznak s a református énekes-könyvben máig megvannak. Nem mind egyenlő értékűek (különösen szépek a *Husvéti, Pünkösdi ünnepekre* s a *Virágvasárnapra* valók); a hol az elmélkedő elem nagyobb, könnyen válik prózaivá (pl. a *hét egyes napjaira* szólókban), de valamennyit mély vallásos buzgóság hatja át.

Horváth Ádám ezekben is, mint általában minden énekében és dalában nagyon ügyel arra, hogy — saját szavaiként — »a numerust a musikális caesurák, a taktust pedig a hosszú hangok vagy ezeket amaz regulázza«. Horváth nem értett semmiféle hangszerhez, de jó dallos volt, ki sok régi nótát ismert; dalait is rendesen valami ismert melódiára írta vagy épen ilyent is maga költött verséhez. Kézirati kötetében »templombéli, misemondóforma kótákkal« le is kótázza e melódiákat.

Néphagyományok gyűjtése

Horváth irodalmi érdemeit nem kevéssé növelik azok a régi, különösen a Rákóczi-fölkelés idejéből maradt énekek és népdalok, melyeket kézirati kötetében összegyűjtött, s azoknak az »Értelmes magyaroknak« ajánlott, — »a kik az itthonit szeretik és becsülni tudják.« Ő az első irodalmunkban, ki ezekben nemcsak gyönyörködik, ezektől nemcsak hatást vesz, hanem gyűjti is őket; mert azt tartja, hogy »egy olyan régi kurta darabnak, mint *Patyolat a kuruc* vagy *Fut az oláh hegyoldalon* vagy *Árva szállásánál volt a veszedelem,* károsabb az örök elveszése, mint a hódoltató táborbul egy hatvan fontos ágyúnak.« (Kézirati előszó.) Nem kevésbbé becses az Akadémiában levő másik kézirati kötete, a *Magyar Példabeszédek, rövid nyomós és Közmondások,* minőt, a keltezés évszámával egyezően, 1819-et gyűjtött össze. Mindkét kötetet jó haszonnal forgatták később azok, kik mint Erdélyi, Thaly, Ballagi Mór stb. e néphagyományok összeszedésével foglalkoztak.

Tudományos munkák

Horváthnak összes egyéb munkáit sok volna elszámlálni. Maga írja 1818-ban, hogy addig 16 önálló megjelent művén kívül 22 volt készen s 13 készülőben. Van ezek közt bölcseleti *(A lélek halhatatlansága)* és csillagászati *(Legrövidebb nyári éjtszaka)* tanköltemény, egy-egy szomorú- és vígjáték, s több filozofiai, történet-statisztikai, természettudományi és mathematikai munka. Univerzális tanúltságára jellemző, hogy élete végén egy magyar enciklopédia s egy bibliai mutató-tábla irásába fogott. Tudománya azonban kora színvonalától is elmaradt, főleg azért, hogy a modern nyelvekben való járatlansága miatt tisztán a régi latin s magyar nyelvű munkákra volt utalva. Ez a zárkozottság elveiből, a magyarság kultuszából is folyt. Hazafiasságból lépett az írói pályára s az tartotta meg később is azon. Előtte csak egy cél lebegett: a hazai nyelv mívelése; a költői

és tudományos érdek mellékes volt, a munkásság különböző iránya pedig csak eszköz a főcél elérésére. Ez a törhetetlen hazaszeretet nagyban növelte népszerűségét s azok becsülését is kivívta számára, kik más költői elveket vallottak, mint Kazinczy, ki sokáig levelezésben állt vele, s csak orthológ maradisága miatt hidegült el iránta.

Gvadányi ősei

Gvadányi József grófot szintén a hazafiság, a régi hagyományok kultusza vonta az irodalom mívelésére. Ez annál nagyobb érdeme, mert családja alig egy század óta lakta hazánkat, mely szinte példátlan gyorsan elmagyarosítá őket. Ősei olasz ég alatt születtek s Arezzo és Firenze életében játsztak nevezetes szerepet. Költőnk dédapja: *Marchio Alexander de Guadagnis* a XVII. század közepén belép a birodalmi seregbe s mint tábornok Szent-Gotthárdnál a császár szolgálatában, de a magyar haza védelmében esik el. Ennek fia *Sándor,* mint a fontos szendrői végvár kapitánya, nőül veszi a borsodi főispán, Forgách Ádám gróf leányát, a mi elhatározó befolyással volt a család későbbi sorsára és szellemére. Nejével szép birtokot, a lengyel királytól grófságot, a magyar országgyűléstől pedig honosságot kapott. Legidősb fia, szintén *Sándor,* már a Rákóczi kurucai között harcol s alezredességig emelkedik; *János* fiától származott unokája, *József* pedig, ki már nevét is magyarosan írja, a múlt századi elkorcsosodott világban úgy tünik fel mint a régi, igaz magyarság típusa.

Gvadányi József élete

Költőnk atyja szintén katona volt, de mint kapitány kilépvén a hadseregből, nőül vette báró Pongrácz Esztert s azontúl családjának élt. Tizenegy gyermekök közül azonban nagykort csak a legidősb József ért, ki 1725. október 16-án született Rudabányán, Borsodmegyében. Középiskoláit a jezsuiták egri kollégiumában végezte. Már itt nyilatkoztak benne későbbi jellemvonásai; nemcsak élénk kedélyű, hanem nagyon is csintalan gyerek volt, de másrészt itt ébredt fel szeretete a tudományok és költészet iránt: minden osztályban első volt társai közt, a verskészítésben pedig oly ügyességet szerzett, hogy — mint később Mindszenthynek írja — három óra alatt száz distichont tudott megírni, latin nyelven. A bölcseleti tanúlmányokat Nagy-Szombatban végezte s itt is annyira kitűntette magát, hogy ő lett az első baccalaureus. Később is, »a tudományokat — írja föntebbi levelében — mindig úgy szerette, hogy már mint katona is a könyveket egész ládákkal hordotta magával és dolgaitól üres óráiban olvasgatta«.

Tanúlmányai végeztével, 1743. végén beállt a Szirmay-gyalogezredbe. Ősei példája s személyes hajlamai egyaránt a katonai pályára vonzották, melyen a háborús időkben előmenetelt is könnyen remélhetett. Még folyt a harc, melyet Mária Terézia trónjáért vívtak hű népei; Gvadányi 1744-ben már köztük harcol, előbb Csehországban, majd az olasz-francia határon, oly vitézül, hogy a háború befejeztével kapitányi ranggal léphetett be rokona, Guadagni Ascanius, Eszéken állomásozó lovas-ezredébe. 1752-ben a Baranyay-féle huszárezrednél találjuk Nyitramegyében s ugyanez évben

meg is nősűl. Neje azonban, báró Horeczky Franciska, korán elhúnyt. Gvadányi katonai pály
Gvadányi ezután végig harcolja a hét éves háborút, résztvesz több nagy ütközetben, abban a merész vállalatban pedig, midőn Hadik András rajtüt Berlinen és megsarcolja, ő vezeti be a potsdami kapun a száztizenegy

Gvadányi József arcképe.

főnyi elővédet. Vitézségének mindenesetre több jelét adhatta, mert Kleist, a porosz szabadcsapatok vezére, száz aranyat tűzött ki fejére, — ezredénél pedig őrnagyi rangot nyert.

Véget érvén a háború, a nádorhuszárok az északkeleti felvidékre, köztük Gvadányi a Tisza-menti Badaló falucskába kerűl, a következő években pedig Szatmárra és Mármaros-Szigetre. A háborús élet izgalmai

után itt annál nagyobb nyugalom és unalom várakozott rá; de Gvadányi foglalkozni szerető lelke, derült kedélye nem ismerte a tétlen nyugalmat. Hivatalos elfoglaltsága mellett sokat olvas, s azonfelül mulat és mulattat. Sok víg napot élvez a környék urainak, főkép a peleskei és géci Becsky-családnak vendégszerető házánál. Tapasztalatai s a mulatozás közben esett vagy hallott kalandok aztán bő anyagot nyújtottak később költői munkáihoz.

A hadsereg újjászervezésekor feloszlatták a nádor-ezredet s Gvadányi ezredesi ranggal Galiciába került. Itt 1783-ig szolgált, a midőn tábornoki ranggal nyugalomba vonúlt és Szakolcára költözött, melynek környékén mintegy százötven holdnyi anyai jószága feküdt. Családi tűzhelyről is gondoskodott, egy ezredesnek hozzá méltó magyar érzelmű özvegyét vévén nőül. Idejét ezentúl gazdálkodás, irodalmi munka és vidám mulatozás közt osztotta meg. Gyakran ellátogatott a vidék földesuraihoz vagy a szomszéd morva grófokhoz, télen vadászgatott, nyaranta meg a pöstyéni hévvizekre járt; mindenütt szívesen látták, mert vidám kedvével, dévaj tréfáival még öregségében is ő volt a társas örömök fő fő élesztője.

Gvadányi első költeményei

Ezek a tréfák, kalandok, meg az ő örökké kifogyhatatlan humora szolgáltatnak sokáig egyedüli tárgyat költeményeihez. »Üres órái«-ban ugyanis és »időtöltésül« a maga és mások mulattatására már a Tisza-vidéken laktában számos névnapi s egyéb tréfás verset ír, melyeket megküldött azoknak, kiket illetett, de nem lévén nyilvánosságra szánva, kéziratban terjedeztek s nagyobbrészt el is hányódtak. Ezek közé tartozik az *Igaz szeretetnek hármas kötele* című névnapi köszöntő, mely a szerint, a mint széltében vagy hosszában olvassuk, áldást vagy átkot kíván. Midőn ezt később az *Időtöltések*-ben (1795.) kiadja, maga megvallja, hogy »legalább harminc esztendők előtt munkálta« s azóta maga is többször használta, mások is elégszer árúlták sajátjok gyanánt, de Gvadányi ezzel nem törődött. Még sikerűltebb az *Aprekaszion, mellik megsinalik fersben* című hosszú köszöntő versezet, melyet egy német főhadnagy nevében a tüzes magyar Nováky Ferenc kapitányhoz intéz tört németes magyarsággal. Arra ébred a főhadnagy, hogy az olympusi istenek külön-külön szekéren, nagy robajjal mennek Hocsimirba »Szent Franz Xavér nat Pátron strenge Herr Kapitán« üdvözletére; maga is sietne, de lova megsántúlván, így kíván neki, mint jó »atyjafiának« — »jó ekessék, igen jó feleség« stb. A vers át van szőve helyi és személyi vonatkozásokkal, melyeknek jóízű előadása hónapokig mulattatta a Galiciában unatkozó huszár tiszteket. Versekbe foglalva s utóbb *Unalmas órákban vagyis A téli hosszú estvéken való Időtöltés* cím alatt (Pozsony, 1795.) kiadta a badalai kalandokat is, melyek főkép akkor estek, midőn az úgyis félreeső falut a Tisza áradása végkép elzárta a világtól. Hosszan elmondja, mikép rendez táncmulatságot a falu fiatalságának, másszor meg vadászatot a fákra menekülő vadakra; elbeszéli, mikép halásztak, hogy mulattatta egykori iskolatársát, a szatmári jezsuita

priort, a mi persze mind sok bohó tréfával történt. Ha vendégei nem voltak, olvasgatott, hegedűlt, esténkint pedig legényei közé ült s órákig elhallgatta gyerek- és huszárcsínyjeik elbeszélését. — Már Szakolcán készűl az 1788. telén esett *Szánkázásnak leirása* (megjel. az *Időtöltés* mellett), s egy korábban történt *nagy vadászatnak leirása,* (megjel. az 1790-iki *Országgyűl. leirása* epizódjaként a X—XII. cikkelyben), végül önállóan a *Pöstényi förödés.* Valamennyi tele van pajkos jókedvvel s néha nagyon is vaskos tréfával, melyeket a finom ízlésű Kazinczy »káromkodva olvas«, de a minőkön a századvégi közízlés sem Gvadányinál, sem utóbb Csokonainál nem ütközött meg.

A *Pöstényi förödés* volt Gvadányinak első nyomtatásban megjelent munkája, 1787-ben. A tréfák ezentúl sem szűntek meg, de Gvadányit mindjobban kezdik érdekelni a nyilvános élet mozgalmai. Mint katona, első sorban természetesen a háborús dolgokra, az utolsó török-magyar háborúra figyel. De mivel — saját szavaiként — »már a kengyelt nem nyomhatta, a kard helyett pennát vett kezébe«, s 1789-ben megírta *A mostan folyó török háborúra célozó gondolatait* (megjel. 1790.) »a vitézkedni kivánó magyar ifjaknak kedvekért, egyszersmind a nemes bandériumokból a Márs mezején kiszállani vágyódókért«. Ezt követte a *Nándorfejérvárnak megvétele* című munkája (megjel. 1790.), melyet »Belgrád és annak kommendánsa között eshető képzelt beszélgetésben« foglalt versekbe.

PÖSTÉNYI
FÖRÖDÉS
a' mellyet
Egy Magyar Lovas Ezeredbül való
SZÁZADOS
az ottan történt
MULATSÁGOS DOLGOKKAL,
élő Magyar nyelven, Versekbe foglalt,
1787. Esztendőbe, Rák Havának 12. napján.

Nyomtattatott Tsöbörtsökön,
a' Caspium Tenger partyán azon Esztendőbe.

Gvadányi első nyomtatott munkájának címlapja. (1787.)

Gvadányi politikai szereplése

De nem kevésbbé érdekli a politikai élet. Mint birtokos nemes résztvesz a megyei s mint honosított főúr a budai és pozsonyi országgyűléseken, és így közvetlen tanúja, tudója-látója annak a mozgalomnak, melyet a nyelve s alkotmánya elkobzásától megriadt s öntudatra ébresztett nemzet keltett. A nagytüzű lelkesedésben mindenfelé tüntetőleg szedték elő s viselték a régi magyar ruhákat, az elhanyagolt magyar nyelv pedig kezdte visszafoglalni jogait nemcsak a köztársalgásban, hanem a gyűléstermekben és tudományban is. E mozgalmakat senki sem nézte igazabb gyönyörűséggel, mint Gvadányi József, a nyugalmazott császári tábornok,

A magyar nyelv és nemzeti viselet

kinek csak nagyapja kapta a honosítást, de a ki testestül-lelkestül magyar volt, együtt érzett új rokonaival, régtől fogva fájdalommal nézvén a régi jó idők s egyszerű erkölcsök pusztulását, s a ki az idegen nyelv, viselet és szokások mételyező befolyása ellen oly hevesen kel ki, mint a legtörzsökösebb magyar. *A mostan folyó ország gyűlésének satyrico-critice való leirásá*ban, melyet »egy Isten mezején lakó palócnak színlése alatt« 1790-ben írt (megjel. Lipsiában, 1791.), elúnván a sok beszédet, sérelmi vitákat, és a hosszadalmas bizottsági tárgyalásokat, haza tér, de lelkére köti a nemzetnek, hogy törvényt alkosson: a magyar nemzeti ruha kötelező viselésére, a magyar nyelv használatára közdolgokban és tudományban egyaránt, végül arra, hogy a magyarság a hazai ezredekben szolgáljon, magyar vezérek alatt. Ezt a három pontot tartja a legfontosabb sérelemnek: »az igaz gravamen«-nek, mely ellen orvoslatot kell nyújtanunk. (A verset l. e kötet 11. lapján.)

Rajta! szúrd, vágd Pajtás, a' Költsönt ad vyssza,
A' mikép ő kiált, kiáltsad: nye boj sza!

A *Török háborúra célozó gondolatok* címképe. (1790.)

Gvadányi különben minden tüzes magyarsága s felvilágosodottsága mellett korántsem újító. Azt mondja ugyan egy helyt, hogy »szabadságainknak légyen újítása«, de ezt úgy érti, hogy »Minden régi szokás helyre állíttasson, Nyolc esztendőbéli (t. i. a Józsefkori újítás) mind kiirtasson«, az uralkodó vallás és a nemesi alkotmány pedig biztosíttassék. Konzervativ és dinasztikus érzelmű, ki áldja Mária Terézia emlékét, a nemzet atyjának tartja Lipótot, barátjának Ferencet, s uralkodásuktól minden jót remél. Szívesen barátkozik közrendű emberekkel, főkép írókkal, de azért érzelmeire nézve, mint a

nemesség általában, arisztokrata marad, ki az »adófizetők bajainak eligazításában« s »a kereskedésnek előmozdítása« által csak morzsákat juttat a nem-nemesek asztalára. Vallásos meggyőződése sem a divatos francia bölcseleti elvekből táplálkozik. Mindszenthynek azt írja, hogy »semminemű könyvekben nem gyönyörködik, melyek a religiót illetik, s mint jó keresztény (t. i. buzgó katholikus) beéri a bibliával és Kempis Tamással«. —

Magyar viselet 1790-ben.

Az ekkori »változásokra« írta még *A nemes magyar dámákhoz és kisasszonyokhoz szóló verseit* is, melyek Pozsonyban 1790-ben kerültek ki sajtó alól.

De jóllehet e munkái elég kedvező fogadtatásban részesültek, Gvadányi nem ezekkel szerezte írói hírnevét és népszerűségét, hanem a peleskei nótárius és Rontó Pál kalandjainak leírásával. Amazt *Egy Falusi Nótáriusnak Budai Utazása* cím alatt még 1787. őszén írta (80 nap alatt), de csak 1790-ben bocsátotta közre. Általánosan ismert tartalma rövidre

Egy falusi nótárius budai utazása

fogva ez: Nagy-Zajtai István peleskei nótárius, mivel még sohasem látta ős Buda-várát s hogy az itélőtáblák »systémáját« kitanúlva majd a falu dolgait is e szerint rendezhesse: »more patrio« azaz lóháton útnak indúl. De útközben sok baj éri. A Hortobágyon bikák kergetik meg, Tisza-Füreden a részeg vasasok ijesztenek rá, majd kántornak nézvén őt, énekeltetik s megtáncoltatják, tovább haladva éjtszaka lovastul beledül a Csörsz-árkába. Ennyi baj után Jászberényen, Czinkotán keresztül végre beér Pestre, s a hídon egy régi tanítványával találkozván, hozzá száll. Másnap sétára indúl s nem győz csodálkozni a két város gyönyörű fekvésén, de nagyon elbúsul azon, hogy régi díszes magyar öltözet helyett férfin, nőn idegen mezt lát, ajkaikról idegen szót hall. Tanítványa elvezeti a főrendek házába, a komédiába, a barátok templomába, mindenütt ugyanazt tapasztalja. Fölteszi hát magában, hogy kigúnyolja őket, s a Duna hídján, hol legtöbben sétálnak, rendre szólítgatja az idegen ruhás népet, férfiakat, nőket egyképen; jelen van a tabáni rác bíró temetésén, elmegy a »Hét Elektor«-ban adott bálba, s mindenütt gúnyolódik nemcsak a ruházat, hanem a furcsa szokások, az idegen életmód és beszéd ellen is. Hazafias bosszúját így kielégítvén, a török háború hírére sietve haza megy, hol a falu népe ünnepélyesen fogadja.

A peleskei nótárius

A munka előszavában úgy tűnteti fel Gvadányi, mintha a nótárius maga írta volna le kalandját s ő csak kiadója volna annak. A költő azonban e fogással csak hőse valódiságát, tárgya hitelét akarta emelni, a mit el is ért, nem csupán e fogással, hanem — mint már Arany megjegyezte — még inkább azzal az apró részletekre kiterjedő hűséggel, a hogy hőse házi körülményeit, minden dolgát, az útjába eső helyeket stb. leírja, a mit csak az ismerhet ennyire, a ki valóban járt ott. Az újabb kutatások aztán kiderítették, hogy a nótárius alakja nem is merőben »a képzelet világából van alkotva«, a mint még Arany hitte, hanem Gvadányi ebben is a valóságra támaszkodott. Nagy-Peleskén ugyan nem volt még akkor jegyzőség, de ez mellékes is; az ő személyében Nagy-Peleske földesurát, egykori barátját: Becsky Györgyöt akarta tréfásan megjátszani, kinek egyszer szintén volt egy — bizonyára »more patrio« tett — kalandos budai utazása, hogy a táblai assessorságot megszerezze, de szintoly eredménytelenül kereste ezt mint a nótárius a táblai janitorságot. Gvadányi legújabb életirója, Széchy Károly, e föltevést sok valószinűséggel bizonyítja, meglepő egyezést mutatván ki a családi hagyományokban és házi körülmények rajzában, sőt a személyek neveiben is. Gvadányi tehát mindenesetre a valóság szilárd alapján állva költött, azért oly biztos rajzának — bátran korrajznak is mondhatjuk — minden vonása. A nótárius jellemzése is csak addig sikerült, a míg az elhitetés ösztönszerűleg hűségre inti a költőt. Az a deákos míveltségére büszke, különben szörnyen tapasztalatlan nótárius, konzervatív életnézeteivel, tüzes magyarságával egy egész osztály, a Józsefkori középnemesség képviselője. Ez a nemesség nem tartotta ugyan magát olyan

EGY

FALUSI NÓTÁRIUSNAK BUDAI ÚTAZÁSA,

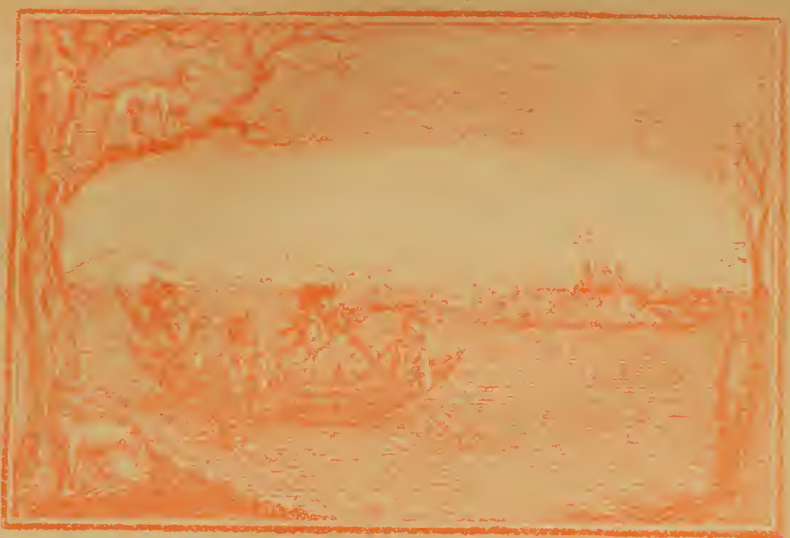
MELLYET
önnön mága abban esett
VISZSZONTAGSÁGAIVAL EGYGYÜTT
az el aludt vérü
MAGYAR SZÍVEK'
fel ſerkentésere, és múlatſágára
E' VERSEKBE FOGLALTT.

Pozsonban és Komáromban,
WÉBER SIMON PÉTER költségével és betüivel 1790.

Gvadányi Peleskei Nótáriusának címlapja.

1.

2

3.

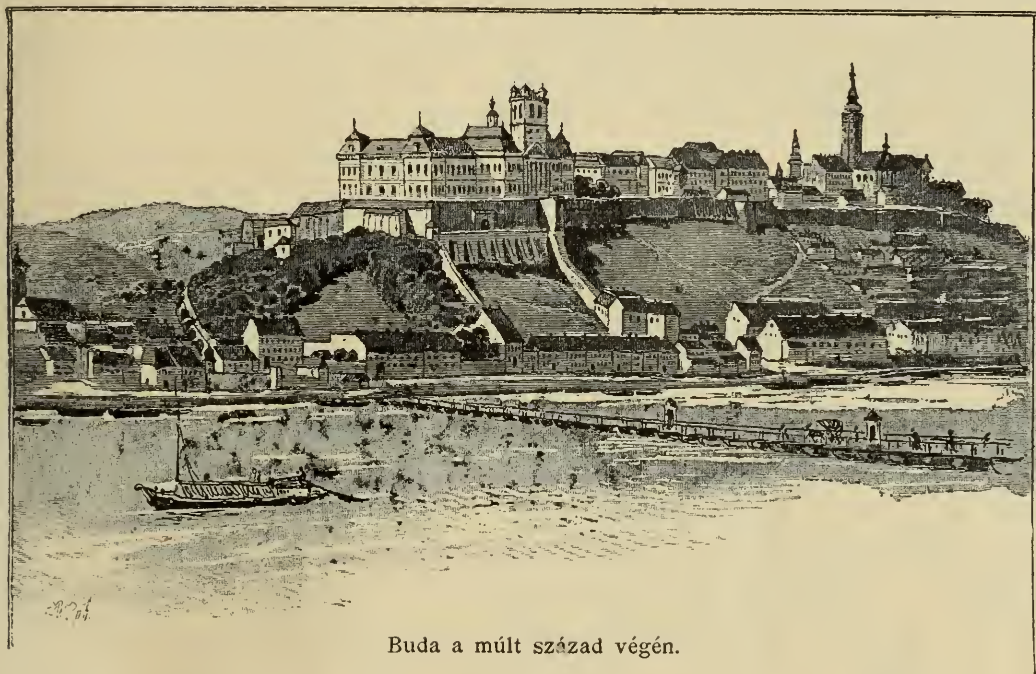
4.

Gvadányi munkáinak címképei. (1. Időtöltés. 2. Az 1790. országgyűlés. 3. Rontó Pál. 4. A peleskei nótárius halála.)

naivul korlátoltnak minő a nótárius, de vele érezett, gondolkodott, s jól esett tudnia, hogy végre *valóban* akadt egy ember, ki a korcsosuló nemzet előkelőinek is szemébe merte mondani az igazat. Hogy az a nevetségesen félénk nótárius kiesik addigi szerepéből s hazafias tüzében sem bátorodhatott ennyire; hogy beszédéből tulajdonkép a költő felháborodása hallatszik, azon ép oly kevéssé ütközött meg, ezt ép oly kevéssé vette észre, mint a mű szerkezeti hibáit, azt a kezdetleges módszert, mely a különálló kalandokat csak a főszemély azonosságával köti össze.

Gvadányi a nótárius *Budai utazás*át a címlap szerint »az elaludt vérű magyar szivek felserkentésére és mulatságára« írta; Péczelihez intézett levelében pedig egyenesen »satirá«-nak mondja, melyet »az abajdonc szívű magyar gavallérok és dámák ellen írt«. A serkentésben és gúnyban ugyan

Buda a múlt század végén.

nem volt első, a mennyiben Ányos, Baróti Szabó és mások már évekkel előbb szintén hevesen kikeltek a nemzeti viselet és nyelv elhanyagolása ellen; de tagadhatatlan, hogy Gvadányi munkája, épen a fölpezsdülés legháborgóbb idején kerülvén forgalomba, azt még fokozta s így a »felserkentésre« irányzott célzatát elérte.

A könyv népszerűségét bizonyítja, hogy — talán valamelyik külföldön tanuló ífjú — kiadta a *Peleskei Nótárius pokolba menetelé*t (Basilea, 1792.); de azonfelül, hogy prózában van írva, szerzőjének sem gondolkozásmódja sem iránya nem egyez a Gvadányiéival. A Budai Utazás sikere azonban utóbb őt is arra indítja, hogy folytassa művét; így készűl: *A falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma* című munkája (Pozsony, 1796.), melyben az »egészségében meggyengűlt« nótárius összehivatván a környéken lakó barátait: a kisnaményi orgonistát, az angyalosi jegyzőt, a tyukodi mestert, a lázári molnárt, a gyarmathi kovácsot s több ily

A falusi nótárius elmélkedései

nagytekintetű s tudós férfiút, velök aztán hosszan elokoskodik, elmélkedik »az emberi sorsnak változásáról«. A mint ezt kiki a maga foglalkozása köréből vett hasonlatokkal fejtegeti, abban van több komikus vonás, de egyébkint mindenütt a szerző gondolatait halljuk. Mint költői mű semmi tekintetben sem ér föl a *Budai utazás*sal sem; de Gvadányi alkalmat vesz, hogy munkái szerzőségét visszavívja (a nótárius váltig szabadkozik, hogy ő sohasem írta le utazását), másrészt még jobban megerősíti, hogy a nótárius valósággal élő személy volt. Pontosan leírja halála körülményeit, közli végrendeletét, melyről még az aláírások és pecsétek sem hiányzanak; az előszóban pedig szánakodó komolysággal említi, hogy »nincsen már az élők között a szegény nótárius, az a jeles hazafi, a kinek neve a késő jövendőségnél is emlékezetbe lészen«. Gvadányi nem csalódott e hitében. A nótáriusnak utazása új meg új kiadásokban terjedezve sokáig kedves könyve lett a magyar közönségnek, személye a magyar hagyománynak egyik legnépszerűbb alakja, kinek kalandjai, jámbor ijedezései — mióta Gaal József a színpadra vitte — még ma is mulattatnak.

Rontó Pál

Nem kevésbbé emlékezetes és népszerű másik fő művének alakja: irodalmunk első szökött katonája, kinek kalandjait: *Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gr. Benyovszky Móricznak életek, földön, tengereken álmélkodásra méltó történetjeiknek s véghez vitt dolgaiknak leirása* címen (Pozsony, 1793.) adta ki. »Hazánk dámáinak kedvekért« írta, a kik, midőn az 1792-iki országgyűlés alatt Budán tartózkodott, addig kérték-únszolták, hogy a nótáriushoz hasonló »játékos munkát« írjon, míg végre megigérte nekik. A könyv első fele tisztán Rontóval foglalkozik, ki — miként a nótárius — szintén maga beszéli el viselt dolgait, születésétől kezdve egész a katonaságtól való megszökéseig. Rontó e szerint a borsodmegyei Sajó-Keresztúron született, a minek örömére apja, mint jómódú parasztgazda, tizenhat komás keresztelőt tartott. A kardalakú anyajegyből már ekkor megjósolják, hogy vitéz katona lesz belőle. A szülői szeretet azonban úgy elkényezteti, hogy már gyerekkorában alig bírnak vele. Betör a szomszéd zsidó szobájába, megszökik a faluvégi koldússal, s mikor Miskolcon, Egerben jár iskolába, ott is folytatja csínyjeit. A büntetés elől megszökvén, beáll csikósbojtárnak s számadójával együtt jár lovat lopni, míg rajt nem veszt. Most aztán beáll a nádorhuszárok közé, s mivel csinos és értelmes legény, hamar megszeretik. De rossz hajlamai itt is kiütnek rajta, s megbüntetik; ekkor meg átszökik az ellenséghez, de elfogják s csak a bitófa alatt kap kegyelmet. Ezentúl két évig becsülettel szolgál, mígnem Mármarosban egyszer nehány sótiszt úgy felbosszantja, hogy fegyverrel rohan rájuk s a vérengzés után úgy a hogy van, átszökik Lengyelországba. Beáll a szövetséges hadakhoz s itt találkozik Benyovszkyval, ki magához fogadja s osztozik vele szibériai, kamcsatkai és madagaskari kalandjaiban, és csak a grófnak halála után kerül haza s Egerben élte le öregsége napjait.

A munka előszavában őt is úgy tűnteti föl Gvadányi, mint valóságos élő személyt, ki ő alatta szolgált, ő kisérte ki a bitó alá is, s a kivel hazatérte után is beszélt. A sótisztekkel viaskodó közhuszárról csakugyan vannak hiteles adataink; a Benyovszky életéhez pedig ennek naplóit használja forrásul, hibás adatait a gróf és Rontó elbeszélései után »megigazítván«; de maga Rontó Pál egészében ép oly költött alak mint a nótárius. Alakja megfestéséhez bő anyagot talált Gvadányi a katonaságnál: legényei elbeszéléseiben meg a környéken esett falusi eseményekben. Ez magyarázza meg, hogy Rontó gyermekkora, iskoláztatása (melyhez a saját tanulókora emlékeit is felhasználta), kalandjai mind oly eleven szemléletességgel vannak előadva, a főhős könnyüvérű állhatatlansága, kalandszerető természete pedig oly következetesen van bemutatva, hogy e tekintetben a nótáriust is felülmúlja. A II. részben Rontó háttérbe szorúl s csak a versbe szedett napló beszél. Különben ennek szerkezete ép oly laza mint a Nótáriusé, itt is csak a főszemély tartja össze a kalandok részleteit. Ez mutatja leginkább, hogy Gvadányi csak dilettáns költő, kiben a régi verselő kedvet a mások mulattatása tartja ébren s utóbb a hazafias tűz meg a kivívott tetszés éleszti. Maga is szerénykedve hárítja el magáról a dicséreteket, mint a ki »selejtes munkáit csak időtöltés végett irogatja, mert nem akar here lenni, de azért az author nevet meg nem érdemli«.

Gvadányi kézirata. (Péczeli Józsefhez írt leveléből.)

Dilettantizmusára mutat az is, hogy műveiben hiába keresünk olynemű fejlődést mint a nagy költőkéiben; haladást vagy inkább fejlődést legfeljebb külsőségekben látunk. Rajta ép oly kevés nyoma van a franciás mint a klasszikai vagy németes iskolának. Neki Gyöngyösi az egyedüli mestere, a kinél szerinte — »nagyobb poétát magyar anya még nem szült e világra«. Az ő leirásainak fényét, költői dikciójának, verseinek behizelgő báját ugyan meg sem közelíti; de nem lehet tagadni, hogy Gvadányinak is élénk megfigyelő tehetsége van: jól ismeri a népnek szokásait, életmódját, nyelvét, s amazok leirásában, ennek fordulatos használatában ha öntudatos erőt, művészetet nem, bizonyára sok ügyességet tanúsít. E mellett aztán a jól választott tárgyak, rajtok elöntött derűlt humora s mindenek fölött a régi magyar hagyományokért buzgó hazafias tüze nem tévesztették el hatásukat. Kazinczyt rendkívül boszantotta ez a hatás, s erősen készűlt a »hivatlan poéta megrostálására«; de Gvadányi »csak nevette a gáncsoskodókat«. Egyben mégis engednie kell meggyőződéséből, ezt is csak »a dámák kedvekért« teszi, hogy t. i. a Gyöngyösinél bámúlt s »régi igaz magyar poézisnak módján« írt *négyes rímű* alexandrínjeit a *Rontó Pál*ban és a *Nótárius elmélkedései*ben már a divatosabb *kettős* rímekben írja, — de azért ép oly áradozó bőbeszédűséggel. Kettős rímekben írja *Csizi Istvánnal és Molnár Borbálával* folytatott verses leveleit is, melyeket a feleletekkel együtt az *Időtöltés* második darabjául adott ki. Külön jelent meg: a »nemes Fábián Juliannával, ns. Bédi János élete párjával« folytatott *Verses levelezése* (Pozsony, 1798.), melyben a »Komáromban történt siralmas földindulást« is leírja.

Élete végén nagy kedvvel foglalkozott történelmi tanúlmányokkal. Ezeknek eredménye: a *XII. Károly Svétzia ország királlyának élete* (1792.) és *A világnak közönséges históriája* hat kötetben (Pozsony, 1796—1803.), melyet »néhány jeles és hiteles authorokból szedegetett ki« s utóbb Kis János fejezett be.

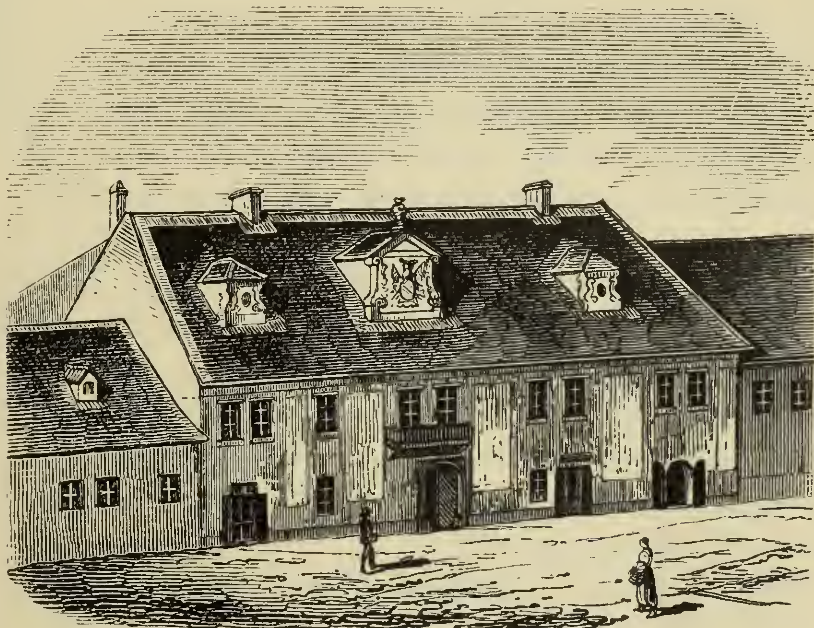
Ilyen munkásság közepett élte a vidám kedélyű »magyar lovas generális« öregsége napjait s vallásos megnyugvással várta halálát, mely 1801. december 21-én alig pár napi betegség után lepte meg. Hamvait a ferenciek szakolcai templomában helyezték el, honnét utóbb a Horeczky-család Rohóra vitette. Szakolcai lakóházát a kegyelet 1887-ben emléktáblával jelölte meg.

Népies vagy magyaros iskola

Dugonics, Horváth Ádám, Gvadányi munkásságát az irodalomtörténet egybefoglalja s *népies* vagy *magyaros iskolá*nak nevezi; mert idegen hatást legfeljebb némi klasszikai reminiszcenciákban mutatva, tárgyat legszívesebben a nemzeti történelemből vagy a népéletből, lelkesedést a régi hagyományos költészetből merítenek, s a műszabályokkal keveset törődve egyedül a magyarosságot ismerik vezérlő elvüknek. Érdemük, hogy e buzgó hazafiassággal híven ápolták s ébren tartották a fölpezsdülő nemzeti érzelmeket, és hogy munkáikkal hálás olvasóközönséget szereztek az iroda-

lomnak. De másfelől ez a nagy és tartós hatás egyszersmind az irodalmi ízlés fejletlenségéről tanúskodik, melynek helyesebb irányba terelése, képzése annál nehezebb volt, mert a népszerű vezérek köré egész csoportja szegődött a hasonló irányban dolgozóknak, kik még kevesebb költői tehetséggel, de nem kisebb lelkesedéssel igyekeznek »mívelni« a hazai nyelvet.

Ezek közé tartozik a termékeny Kónyi János, a »nemes magyar hazának együgyű hadiszolgája«, ki 1774. óta több átdolgozott és fordított munkával (*Gellert meséi*, Gessner *Első hajósa*, *Várta-mulatság* stb.) lépett föl; 1779-ben pedig Szigetvárt tartózkodva, kiadta *Magyar hadi román avagy Zrinyi Miklósnak Szigetben viselt dolgait*. Nem tagadja ugyan, hogy valami »régi eredetbeli írást használt« t. i. a Zrinyi fenséges költő alkotását; de mivel — úgymond — »a mostani mód szerint mind a Kónyi János

Gvadányi szakolcai lakóháza. (1801.)

versek, mind pedig a történet is ízetlen volna«, sokat kihagyott belőle, sokat pedig »historicus könyvekből megjobbított«. Ezzel a jobbítással aztán kiforgatta Zrinyi remekét minden művészi szépségéből s kora ízléséhez képest józan krónikává gyúrta, melynek csak a meghagyott epizódok adnak némi költői színt. — Ez a krónikás prózaiság s aprólékosan részletező, mondhatni statisztikai leirás jellemzi a többi népies epikus munkáját is. Nem hiányzik belőlük a csodás diszítmény sem; a mithologiai személyek kelletlen belevonása s a Voltairetől, Horváth Ádámtól eltanúlt álomlátás, de egyik sem művészi célzattal. Ilyenek: Kulcsár István (1760—1828.) ekkor tanár, később nevezetes ujságíró, *B. Laudonnak Nándorfejérvári győzödelme* (1790.), Gáti István ref. prédikátornak (1749—1843.) József császár magasztalására szánt *Második József a marmarosi éhségben* (1795.) című elbeszélése, mely rövid idő alatt két kiadást ért; Etédi Sós Márton pestmegyei jegyző *Magyar Gyásza* (1792.), Kulcsár, Gáti és Etédi

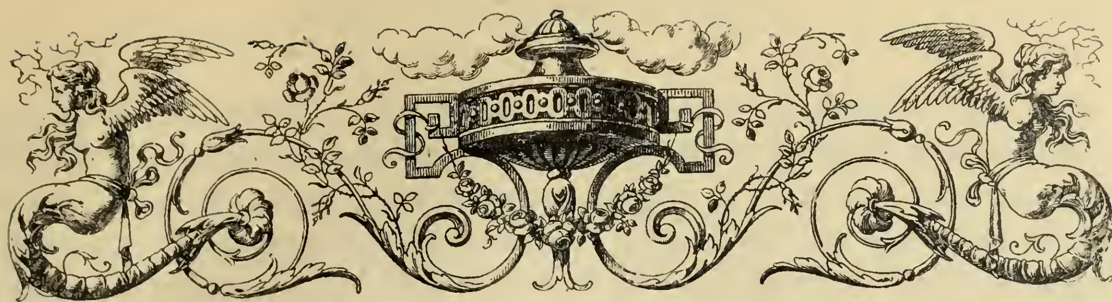
mely kilenc énekben a Szabács és Belgrád elvesztétől a mohácsi veszedelemig térjedő történeteket foglalja versekbe. Kevés becsű krónika, de Gvadányi a Rontó Pál előszavában »remek munká«-nak mondja, a közönség pedig annyira kedvelte, hogy szintén több kiadása vált szükségessé. Históriai és regényes elemek vegyűlnek *Scytha király vagyis Záton herczegnek különbb különbbféle változásokon forgott története* (1796.) című verses elbeszélésében, mely azonban költői érték tekintetében még az előbbi mögött is elmarad.

Vályi Nagy F. és mások

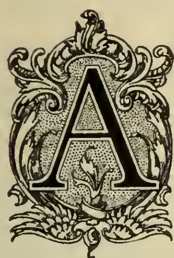
VÁLYI NAGY FERENC (1765—1820.), előbb a miskolci ref. gimnázium aligazgatója, utóbb a sárospataki főiskola tanára, szintén e körben lépett föl, 1793-ban kiadván *(Apologusok és más Elegyes versek*kel megtoldva) *Hunyadi László történetei*t tizennégy szakaszban. Költői elveire jellemző, a mit előszavában mond, hogy e nemes vitézről Bessenyei György is írt ugyan egy »eléggé szép munkát«, de ez »azonkívül, hogy többnyire csak elmés-költemény, a történet valóságához képest hiányos is«; neki is az a főtörekvése tehát, hogy részrehajlatlan hitelességű *történetet* adjon, mire nézve váltig idézi is forrásait. Kettős rímeit pedig azzal védi, hogy »ő a poézisnak természetit a dolognak velős és eleven leirásában s a szivet érzékenyítő szóknak kikeresésében állítja, nem szükségtelen összehordásában«. 1799-ben kiadott *Pártos Jeruzsálem*ének kilenc énekében Flavius Josephus nyomán a római-zsidó háború krónikáját adja. Becsesebbek ezeknél mint kitünő klasszicistának műfordításai: Horatius, Bion és Moschus s mások műveiből, melyek életében egyenkint s halála után Kazinczy által két könyvben összegyűjtve *Polyhymnia* (1820.) cím alatt jelentek meg. Ő adta irodalmunknak az első Homeros-fordítást is: *Homér Iliászá*t, mely két kötetben 1821. jelent meg.

Ha még megemlítjük CSENKESZFAI POOCS ANDRÁSnak Aeneas Sylvius után dolgozott *Senai Lucretiá*ját, mely elegyes verseivel együtt 1791-ben, s PERECSENYI NAGY LÁSZLÓ miskolci tanárnak *Léta Magyar vitéz és Zamira pannoniai kisasszony*át (1800.) és a Sajnovics kutatásai után és Dugonics példájára írt *Szakadár, esthoniai magyar fejedelem bujdosás*át (1801.) — ezzel körülbelül minden munkát felsoroltunk, mely a múlt század végén e körben feltűnt.

45. Debrecen írói és irodalmi élete.

Az újjászületés idején a nagyobb arányú fejlődést mi sem gátolta inkább, mint egy irodalmi középpont, egységes szellemi vezetőség hiánya, mint a különböző irodalmi irányoknak, sőt majdnem minden egyes írónak elszigeteltsége. E hiányt, e bajt maguk az irodalmi harcosok érzik legerősebben s azért a legcsekélyebb alkalmat is megragadják, hogy társaságba álljanak, valamilyen írói szövetkezetet alkossanak.

Ilyen irodalmi társaság létrejöttére és fölvirágzására sehol sem lett Debrecen írói
volna alkalmasabb a talaj, mint épen Debrecenben, mely százados főiskolájában, a lelkészi és szuperintendensi kathedrákban, a városi magisztrátusban, mindenkor tudott legalább egy-két kiváló írót fölmutatni, ez idő szerint vagyis a múlt század utolsó negyedében pedig a tudósoknak, az íróknak, a verselőknek egész csapatával dicsekedhetett. Mert az újjászületés korában tanítottak a debreceni kollégiumban *Hatvani,* a híres fizikus, *Varjas,* a Kazinczytól is megbámúlt mesterkedő poéta, *Budai Ézsaiás,* a polihisztor és kiváló tankönyvíró; ekkor viselte a tiszántúli egyházkerület püspöki tisztét *Szilágyi Sámuel,* a *Henriade* egyik fordítója, majd Hunyadi Ferenc, a debreceni grammatika egyik fő dolgozó-társa; ekkor ült Debrecen bírói székében *Domokos Lajos,* a tudományok kedvelője, az irodalomnak pártolója és mívelője, ekkor működtek ott *Weszprémi* és *Szentgyörgyi* doktorok, az első a magyar orvosok biografusa, a másik Kazinczy előtt is tekintély számba menő nyelvész; ekkor került haza *Fazekas Mihály,* a *Ludas Matyi* szerzője, és e korra esik, hogy a legkitűnőbbet legutolsónak említsük, *Csokonai* irodalmi munkásságának jórésze. A debreceni írókhoz bátran hozzászámíthatjuk a közel vidék irodalmi férfiait, a tiszántúli egyházkerület vezető embereit, a kiket minden nagyvásár és minden szuperintendenciális gyűlés Debrecenbe hozott, és a kik közül itt csak Földit és Budai Ferenc szováti lelkészt, a magyar polgári történet lexikonának híres szerzőjét említjük föl.

Ennyi magyar írót és tudóst egyetlen magyar város sem tud fölmutatni, még Bécs sem, holott irodalmi újjászületésünk ez idegen helyről

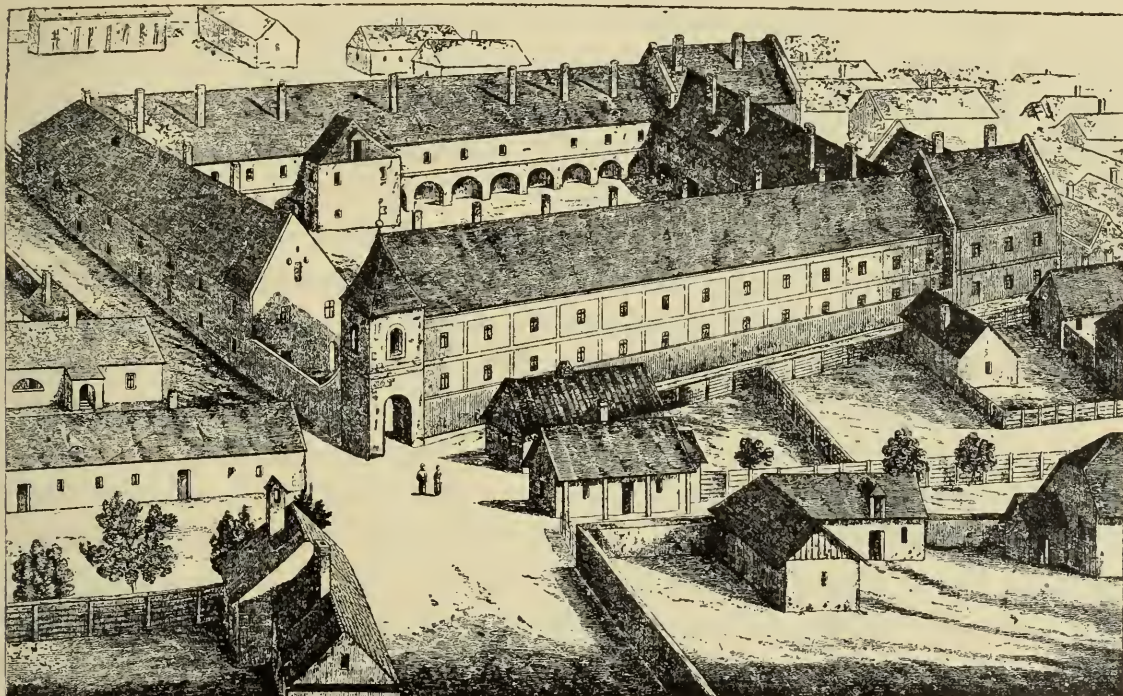
indúlt ki. S mégis mit látunk? A tudósoknak és költőknek e csapata nem tud egy irodalmi vezérségre hivatott társaságot alkotni; a magyar szellemi életet ébresztő, a magyar szellemi munkásokat összetartó folyóiratok közül egy sem jelenik meg Debrecenben, hanem Pozsony, Komárom, Kassa és főkép Bécs a magyar irodalomnak világító tornyai; a magyar nyelv fejlődését nem Debrecen és tudósai irányítják, a magyar költészet és irodalom útját nem Debrecen és poétái szabják ki, hanem hol Regmec, hol Semjén, hol Széphalom nevű falucska, a szerint, hogy melyiknek zugába huzódott vissza a nagy Kazinczynak országra ható, a magyar írói világ minden sugarát magába gyűjtő szelleme.

Debrecen zárkozottsága

E különös jelenség okai nehezen fejthetők meg és mi sem merjük magunkat biztatni, hogy megadhatnók helyes magyarázatát. Bizonyára figyelembe kell vennünk azt a sajátos véletlent is, hogy annyi író és tudós között nem akadt egy sem, a kiben a vezetésre szükséges tulajdonok egyesűltek volna, a ki tudományával, magasabb rendű képzettségével, állásának tekintélyével legalább Debrecen irodalmi férfiait tudta volna egyesíteni és vezérelni; de ennél mélyebb ok után is kell kutatnunk. Debrecennek egész társadalmát és így irodalmi embereit is, valamint ma, úgy már akkor is jellemezte az a különös felfogás, hogy nem óhajt mások előtt elöljárni, de a mások vezető uralmát sem fogadja el, országos szerepre nem vágyik, de senkinek országos tekintélye előtt meg nem hajlik; valami zárkozott büszkeség ez, némi szerénységbe burkolt elbizakodottság, mely mindenütt inkább helyén való, csak a tudománynak és költészetnek folytonos érintkezést parancsoló köztársaságában nem. E jellemvonással együtt jár az a bizalmatlanság, az az arisztokrata csekélylés, melylyel a debreceni szellem ma is, de főkép akkor a hirlapok, a folyóiratok iránt viseltetett, a melyeket a debreceni ember elolvas ugyan, de szerkesztésökre nem vállalkozik, sőt nevét sem szívesen látja bennök megfordúlni. Mindehhez járúlt némi felekezeti féltékenység és elfogúltság is, a melylyel aggódva nézett a katholikus írók nyelvének előnyomulására és a mely miatt nem tudta kellőkép méltányolni a nem református költők irodalmi munkásságát. E szándékos elzárkozást, e közéleti, kivált hirlapi szerepléstől való idegenkedést, a felekezeti gondolkodásmódnak is az irodalomba vegyülését mi sem bizonyítja inkább, mint hogy Debrecen tudósai és költői inkább kéziratban terjesztik el műveiket mint nyomtatásban; Csokonai *Lillá*ja és *Dorottyá*ja, Fazekas *Ludas Matyi*ja, Szentgyörgyi *Mondolat*ja már rég bejárják az ismerősöket kéziratban, mielőtt nyomtatásban a napvilág elé jönnének; a debreceni írók és költők, az egy Földit és Csokonait kivéve, nem állanak be a *Magyar Museum,* az *Orpheus,* a *Mindenes Gyűjtemény,* a *Magyar Musa* dolgozótársai közé, Szentgyörgyi, a tudós orvos és világlátott ember sohasem tudja megbocsátani Kazinczynak, hogy a Magyar Kurirban megemlékezett róla, mint a Csokonai orvosáról; a felekezeti szempontot még Földi, a legátalánosabb míveltségű Földi is elárúlja, midőn

Kazinczynak megvallja, hogy nem szeretné, *ha a pápista magyarság felsőségre emelné magát, mert nem a pápistáké a legtisztább magyarság.*[1]

Ily körülmények között tehát ne keressük Debrecenben a magyar irodalom középpontját, ne várjuk, hogy a magyar hirlapok Debrecenből indúljanak világgá, ne csodáljuk, ha a magyar nyelv megújhodása és a költészet újjászületése nem Debrecen nevéhez füződik, elégedjünk meg azzal, hogy *Debrecen adta az első nagyobb szabású rendszeres magyar grammatikát, hogy Debrecen alkotta meg a magyar természetrajz tudományát,* hogy Debrecen írói és költői is közreműködtek a magyar nyelv és irodalom nagy reformációjában, hogy Debrecenből került ki egy országos visszhangra talált népies tárgyú költemény, a *Ludas Matyi,* és

A debreceni kollégium 1802-ben.

kivált, hogy Debrecen szellemi világában nevelkedett a renaissance korának legkiválóbb költői tehetsége, Csokonai Vitéz Mihály.

Földi János

Földi Jánost tartja az irodalomtörténet a debreceni kör vezérének, ámbár »debreceni kör«-ön még annyira sem szabad irodalmi társaságot értenünk, mint a milyen volt a Bessenyei írói szövetkezete 1770 és 1780 között Bécsben, avagy a Kazinczyé 1790 körül Kassán. A vezéri címet mégis méltán viseli Földi, nemcsak azért, mert Debrecen összes irodalmi férfiainak fölibe emeli őt széleskörű képzettsége, a tudomány és költészet iránt egyaránt tanusított buzgó érdeklődése, főkép pedig jó ízlése és magasabb szempontokból kiinduló ítélő tehetsége, hanem mert némely nyelvészeti, költészeti és tudományos kérdésekben az ország minden írójának előtte járt.

[1] Földi levele Szatmárról 1791. legvégéről. Kazinczy level. II. köt.

Földi János mai napig sem találta meg azt a búvárt, a ki rövid, de szomorú életének érdekes adatait összeállította volna, sem azt az irodalomtörténetírót, a ki több irányú munkásságát teljes jelentőségében méltányolta volna. Nagy-Szalonta szülötte, mint Arany János, a kivel majdnem egyforma gyermek- és ifjúkort él. Születése után (1755 dec. 21.) néhány nappal elveszté édes anyját és midőn atyja halála után teljesen idegen kézre kerül, nagy szegénységben és keserűségben tölti el gyermekkorát. A szalontai elemi és algimnáziumi osztályokat, épen úgy mint Arany, ő is csak »szolgagyerek«-kép végezheti el, és már meglett ifjú, midőn bejuthat a debreceni kollégiumba. Itteni pályáját kétszer is megszakítja a szegénység és ő is, mint Arany, egyik évben faluhelyen rektorkodni kénytelen, hogy a másik esztendőt tanúlmányainak szentelhesse. Közel jár a harminchoz, midőn sikerűl szíve vágyát elérni és a pesti egyetemen az orvosi szakra beiratkozni. Alig nyeri meg diplomáját, Szatmár választja meg orvosának, majd 1791-ben a Hajdú-kerületnek lesz fizikusa, a mely tisztségében tíz évet töltött, midőn buzgó orvosi és tudományos munkásságának közepette elhal (1801. ápr. 6.).

Földi írói munkássága

E sok hányatáson átment, holta után is több tekintetben mellőzött és félreértett férfiú, kinek utolsó éveit még szerencsétlen házassága is megkeserítette, csodálatos lelkesedéssel volt eltelve a magyar nyelv, tudomány és költészet iránt, ámbár jól tudta, hogy e korban az irodalmat szolgálni valóságos áldozat, majdnem mártiromság. Költői kisérletei összegyűjtve sohasem jelentek meg, hanem a *Magyar Musá*ban, a kassai *Magyar Museum*ban és kivált Kazinczy *Orpheusá*ban láttak napvilágot. E költemények között kevés az eredeti és azok sem bizonyítják Földit önállóbb költői tehetségnek, de Horatiusnak több ódáját, Catullusnak néhány szerelmi énekét és főkép Anakreon könnyed dalait szigorú hűséggel, meglepő csínnal és majdnem kifogástalan versformában ülteti át, úgy hogy fordításait nemcsak ő maga, de mi is joggal többre becsűlhetjük Kazinczy és társainak hasonló kisérleteinél, melyek néha nagyon is távol kalandoztak az eredeti tartalmától, s az idegen versalakot csak nagy erőltetéssel tudták követni.

Eredeti költeményeiben és fordításaiban egyaránt a jambikus és trochaikus, esetleg daktilusi és anapesztusi verseket használja, még pedig nem a német, hanem a klasszikus prozódiát követve. Ebben tér el Rádaytól, kinek a németek szolgai utánzását veti szemére. Verselő eljárását elméletben is kifejti, először ismervén föl minden versformának zenei alapját; [1] s valóban az ő elvei és gyakorlata csakhamar diadalmaskodnak; Kazinczy, Csokonai és utánok az összes magyar költők, kik u. n. nyugoti versformát használnak, tulajdonképen őt követik, mégis a rímes-mértékes vers nem a Földi, hanem a Ráday nevét viseli. Ez elégtétellel tartozunk Földi emlékének, valamint azt is helyre kell igazítanunk, mintha ő népies irányban haladt

[1] A magyar versekről. M. Músa, 1787.

volna; Csokonai, a ki őt Kazinczyval egyenrangú mesterének dicsőíti, tőle nem népiességet tanúlt, hanem a nyugoti, főkép a klasszikus irodalmak kultuszát, a mértékes és rímes-mértékes versformák használatát.

Földi azonban a költészetben csak műkedvelő, ezt csak eszköznek tekinti saját ízlése fejlesztésére és a magyar nyelv mívelésére, otthon a természet- és nyelvtudományban érzi magát. *Ő a magyar természetrajz atyja.* A debreceni kollégiumban — úgy látszik — már Mélius óta hagyományos érzék mutatkozik a növénytan iránt, mely Földire is átöröklődött, sőt benne orvosi hivatásánál fogva még erősebben kifejlett. Egyrészt tehát a természetrajz iránti lelkesedés, másrészt a magyar nyelv tudományos mívelésének szüksége arra birják, hogy a természetrajznak magyarul való tanítása mellett izgasson, sőt hogy a természetrajzot, mint rendszeres tudományt, ő szólaltassa meg először magyar nyelven. Fölkutat minden régi magyar könyvet, a mely csak növényről, állatról és ásványról szól; összeszed a nép nyelvéből minden kifejezést, a mi csak a természet három országára vonatkozik; a maga gyűjtésében nem bízva, közreműködésre hívja fel mindazokat, a kik csak a magyar nyelvű természetrajz megalkotását kivánatosnak tartják; szükség esetén új szók alkotásától, az idegen műnyelv utánképzésétől vagy megmagyarításától sem riadva vissza. Élete feladatául tűzi ki a természet mind három országának magyar nyelvű leírását; követendő eljárását és munkája tervezetét egy értekezésben mutatja be, mely *Rövid kritika és Rajzolat a Magyar Füvésztudományról* címen jelent meg Bécsben 1793-ban. Nagy művéből azonban csak az első részszel készűlhetett el, mely az állatok országát írja le Linné rendszerében,[1] és a melynek műnyelve irányadóvá lett a magyar állattanban. De szelleme és úttörő példája e téren is termékenyítőleg hatott, munkája folytatókra talált és kevéssel halála után debreceni írótársai, mondhatni tanítványai, megalkották az első rendszeres magyar növénytant is.

Természetrajzi munkái

Még mélyebb nyomokat hagyott és szélesebb körre hatott az ő nyelvészeti munkássága, a melynek eddigelé igen egyoldalú itélet, kedvezetlen, sőt igazságtalan bírálat volt a sorsa. Földi nevét a magyar irodalomtörténet teljesen azonosította a Debreceni Grammatikáéval, és így nem csoda, ha azon gúnyból, nevetségből és ódiumból, melylyel a Kazinczy hívei közül kikerült irodalomtörténetírók nem egészen elfogulatlanul árasztották el a Debreceni Grammatikát, nem csekély rész jutott Földinek is. Pedig a Debreceni Grammatika tévedéseiért és többrendbeli félszegségeért távolról sem őt illeti a felelősség. E grammatika létrejöttéről bővebben a nyelvtudományról szóló szakaszban (49. sz.) lesz szó. A hirdetett pályázaton legjobbnak ítélt és a pályadíj nagyobb felével jutalmazott

Nyelvészeti munkássága

[1] Természeti Historia a Linné Systemája szerént. Első Tsomó. Az állatok országa. Pozsony. 1801. A »rendszer«-t ő használja először systema értelmében; műve különben tele van új, néha merész alkotású műszavakkal; pl. sceleton = csontállat, polypus = habarnica, organum = műszer; továbbá: áthasonlít, hasonfaj.

mű Földié volt, a belőle készült nyelvtan pedig a híres *Debreceni grammatika,* mely nemcsak azért érdemli meg teljes figyelmünket, mert az első nagyobb szabású, tudományos rendszert követő nyelvtanunk, hanem mert sok ideig, az akadémia létrejöttéig, sokak előtt még azután is, első rendű, irányadó tekintély volt a helyesírás, a ragozás, a szóképzés, sőt a nyelv egész fejlődésének legfőbb kérdéseiben. E tekintélyre nem is volt méltatlan, ámbár a szenvedő igék elleni hadjáratával, az ikes ragozás elhanyagolásával, egyrészt állhatatos purizmusával, másrészt és főkép az új szók elleni makacs ellenszegülésével joggal kihívta a kritikát, de hogy gúnyba és nevetségbe füröszszék, mint a hogy Kazinczyék bántak el vele, mint az orthologia főerősségével, azt valóban nem érdemelte.

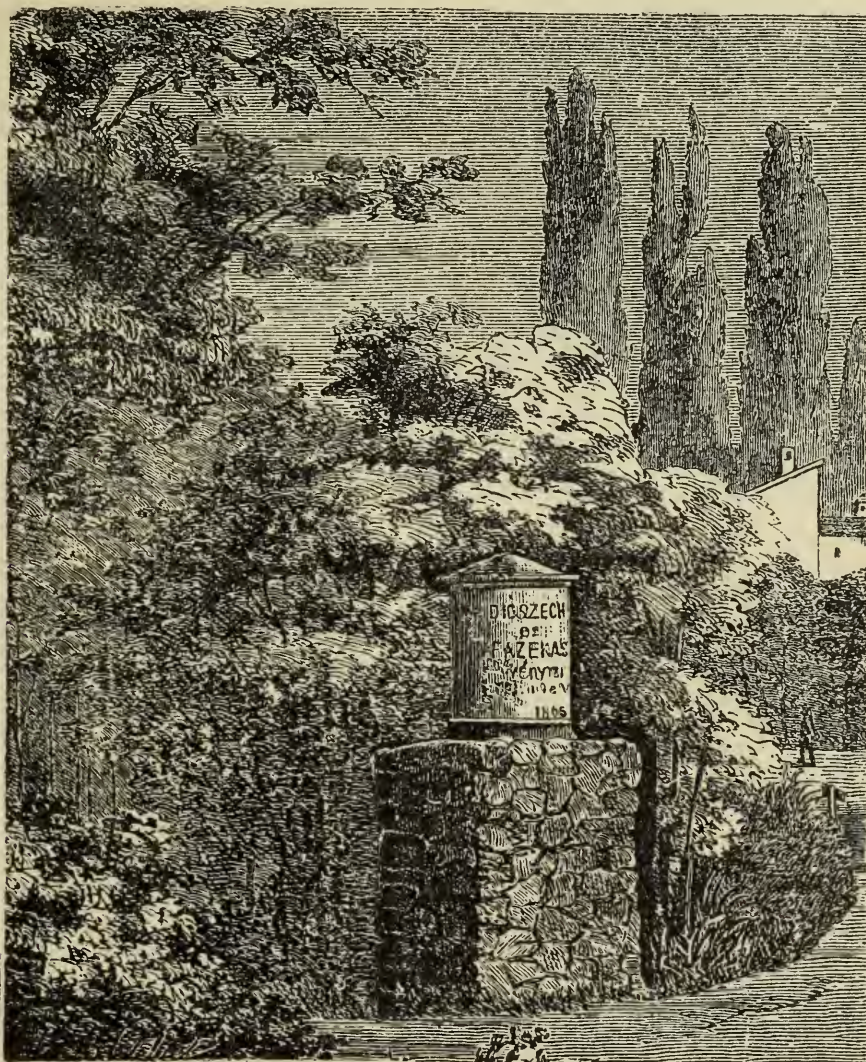
Földi pedig, ha megérte volna az orthologia és neologia harcát, sehogy sem tudta volna elképzelni, mint éri őt az a megtiszteltetés, hogy neve az orthologusok zászlajára kerűljön. Földi, mint az Kazinczyhoz intézett leveleiből kitűnik, átalában a reformok híve, nemcsak jó szemmel nézi a helyesírás, a ragozás, a szóképzés terén tervezett újításokat, hanem, mint a prozódiában, itt is maga lép föl a reformoknak egész sorozatával. Bizvást elmondhatjuk, hogy 1790 körül Kazinczynak ő a tanítómestere a helyesírási és grammatikai kérdésekben; az etimologikus helyesírást Geleire hivatkozva, ő eleveníti föl, az ikes és iktelen igék különbségét jól látja; idegen szókat szívesen vált föl újakkal, a hónapnevek megmagyarosítását lelkesen sürgeti, átalában úgy az ortografiában, mint a grammatika egészében magasabb szempontok, rendszerint helyes szempontok vezérlik, úgy hogy hozzá fogható képzett és mély belátású nyelvészt a kor csak Révaiban tud felmutatni. Méltatlanabbul tehát nem vádolható Földi, mint ha a *Debreceni grammatika* csökönös maradiságáért reá hárítják a felelősséget. Az irodalomtörténetnek elvégre ki kell mondani, hogy a mi jó, a mi maradandó van a *Debreceni grammatiká*ban, az Földi dicsősége, a mű tévedéseiért pedig a debreceni szerzők a felelősek, kikkel csak az *ódik-ődik* féle szenvedő igék kedveléseért mondható közösen hibásnak.

Fazekas Mihály

Földi mellett Fazekas Mihály válik ki leginkább a debreczeni írók közül. Hű tanitványa Földinek a poétikában, a leíró természettudományban és a nyelv használatában egyaránt. Fazekas (1766—1828.) ifjúkorát katonáskodásban és jórészt külföldön töltvén, 1796-ban, mint meglett férfiú főhadnagyi ranggal haza tér és itthon verselgetésre, a növények ápolására és tudományos megfigyelésére, egyszersmind városának és egyházának önzetlen szolgálatára szenteli zajtalan, csöndes életét. Mint világlátott, költői hajlamú, míveltebb ember szorosabb barátságot kötött Földivel és Csokonaival, a kiknek halála után ő lett Debrecennek egyik legtekintélyesebb tudósa és poétája, a ki a többi írókkal, így Kazinczyval is, még egy ideig föntartotta a debreceniek irodalmi érintkezését.

Midőn Földinek természettudományi munkásságát az állatország ismertetése után félbeszakította a halál, ő kötelességének tartotta a magyar

természetrajz nagy művét folytatni, és így jött létre már 1807-ben az *első magyar rendszeres növénytan,* melyet sógorával, DIÓSZEGI MIHÁLY debreceni lelkészszel szövetkezve írt meg. Teljesen Földi nyomdokain haladnak, legfölebb, hogy a nyelv használatában inkább tartózkodnak az új szók alkotásától. Érdemök, hogy a magyar botanikának és botanikai műnyelvnek ők az alapvetői. E munkának folytatásául tekinthető az *Orvosi füvészkönyv,* mely 1813-ban jelent meg egyedül a Diószegi neve alatt, Diószegi Mihály

Diószeghi és **Fazekas** emlékoszlopa a budapesti növénykertben. (1865.)

azonban kétségkívül részt kellett benne venni Fazekasnak is, ha egyébbel nem, gondos megfigyelésen alapuló gazdag tapasztalataival és ép nyelvérzékéből fakadó műkifejezéseivel.

Verselgető kedvét Fazekas még a katonáskodásból hozta magával, a mely itthon Földi s Csokonai hatása alatt csak növekedett benne. A debreceniek csakhamar Csokonai mellé kezdték állítgatni, holott ily magas polcra távolról sem tarthat számot. Versei csak egy szűk körnek voltak szánva, hiszen jórészt kéziratban és főkép Debrecenben forogtak, legföljebb az általa 1819-ben megindított *Debreceni Kalendáriom*ban nyomatta ki

egynéhányát; innen a debrecenieknek erős lokális patriotizmusok az ő saját költőjük iránt. Kisebb költeményei különben tárgy szerint is szűk körben mozognak; megénekli a tavaszt, a nyári estét, a hosszú telet, a csermelyt, a violát, az ő kis kertjét a német költészetből eléggé ismeretes szentimentális hangon, szerelmes dalokat intéz egy ismeretlen széphez minden egyéni érzés nélkül, ír nehány alkalmi verset Csokonai és mások halálára ódai formában, de ódai tűz nélkül, sőt egy pár könnyed anakreoni dalt is megpróbál, Földit és Csokonait utánozva. Mindezt pedig teszi a Kazinczy-Dayka édeskés, választékos nyelvén, melybe csak itt-ott vegyűl egy-egy nem annyira népies, mint ízléstelen kifejezés. Átalában ép oly kevéssé népies, mint akár Földi, tekintsük verseinek akár tárgyát, akár nyelvét és külalakját. Kisebb költeményeinek legalább fele klasszikus versformát követ, melyet elvben ő maga is többre becsűl, mint a rímes versalakot. A magyar ritmus iránt csekély az érzéke, s verssorai, kivált a fordított költeményekben, csupán szótagszámláláson alapúlnak.

Fazekas Ludas Matyija

Népies tárgyat csak egyszer választott és mégis csak ez az egy költeménye tett országos hírre szert és juttatott helyet Fazekasnak az irodalomtörténetben. *Ludas Matyi*t értjük, ezt az adomaszerű, jóízű tréfás elbeszélést, mely még 1804-ben készűlt, de Kazinczynak tetszésével nem találkozván, csak 1815-ben jelent meg nyomtatásban a szerző megnevezése és tudta nélkül. Az első kiadást csakhamar egy második követte, melyet maga Fazekas rendezett sajtó alá; később ponyvára kerűlt a kis munka, sőt színi feldolgozás tárgyául is szolgált, úgy hogy *Ludas Matyi* a legnépszerűbb olvasmányok közé tartozott, melynek egyes sorai röpke szókká, közmondásokká váltak, Ludas Matyi alakja pedig csak oly örök életet nyert a magyar nép képzeletében, akár a Peleskei Nótáriusé vagy Rontó Pálé.

E bámulatos sikert távolról se tulajdonítsuk Fazekas nagy költői tehetségének, sokkal inkább valamely szerencsés véletlennek, a mely a szerzőt kedvező tárgyra vezette. Ludas Matyi ugyanis egy mihaszna falusi suhanc, a ki egyszer egy falka ludat hajt a döbrögi vásárra. Döbröginek, a falu zsarnok földesurának szemet szúr Matyi hetyke magatartása, egyszersmind szemet vet a ludjaira, a melyeket erőszakkal elvétet tőle, sőt meg is csapatja a legényt. Matyi bosszú-fogadást tesz ez ismeretes szavakkal: »Háromszor veri ezt kenden Ludas Matyi vissza!« Fogadását meg is állja; először ács képében csalja ki Döbrögit épületfát válogatni az erdőre és ott félholtra veri; Döbrögi még az ágyat nyomja ez ütlegek miatt, midőn Matyi mint felcser jelentkezik nála és lerójja tartozása második részét; Döbrögi ettől fogva hajdúkkal őrizteti magát, de Matyi egy ál Ludas Matyi után futamítja a hajdúkat és a magára maradt földesurat harmadszor is irgalmatlanul elpáholja.

Ezen adomaszerű, egészen a nép szája íze szerint való tárgynak csak emeli a komikumát a klasszikus versforma, a hexameter, a mely azonban nem akadályozza a szerzőt, hogy a legnépiesebb kifejezésekkel,

Háromszor veri ezt kendenn Ludas Matyi viszsza!

Illyen lenne derék, ha hogy ölnyi kerülete vólna.

Fördő-víz szaporánn, és fűvek!

Mit bámúl az Uram? nem fogják azt ma el.

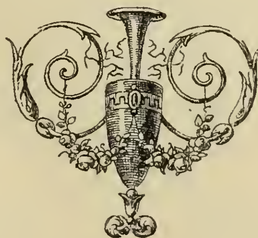
„Ludas Matyi." (A második, 1817-iki, kiadás illusztrációi.)

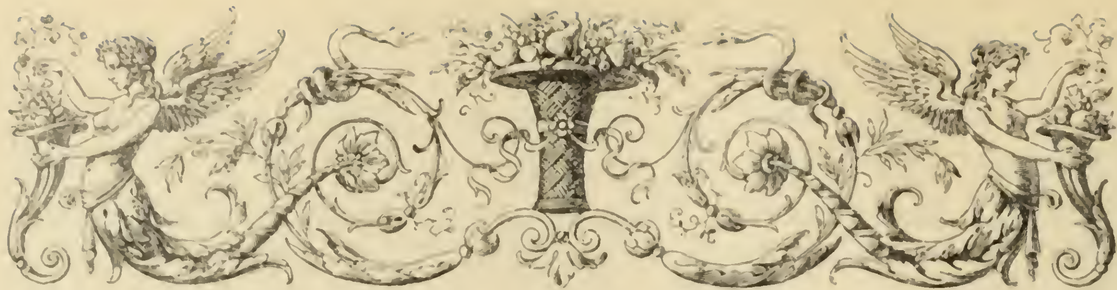
tősgyökeres magyar szólásokkal ne fűszerezze egyszerű előadását. De az elbeszélést oly páratlanul népszerűvé, Ludas Matyit tipikus alakká főkép az a kettős célzatosság tette, mely végig vonúl a kis munkán; egyrészt a természet fiának, az egyszerű paraszt suhancnak furfangos esze győzedelmeskedik a tanúlt úri emberen, másrészt az elyomott jobbágy torolja meg sérelmét a kegyetlenkedő földesúron. E tendenciával lesz *Ludas Matyi* az első irodalmi támadás a nemesi kiváltságok ellen a jobbágyság érdekében.

Az Arkádia-pör

Ludas Matyi utolsó fellobbanása a debreceni irodalmi, kivált szépirodalmi életnek. Maga Fazekas is csak az Arkádia-pörben vesz részt, mely nem sok dicsőséget hozott reá és a debreceniekre. A debreceniek, kik Csokonai haláláig a legnagyobb tisztelettel viseltettek Kazinczy iránt, és a kik közül öten-hatan tartottak fenn véle állandó levelezést, egymás után fordúlnak el a magyar nyelv és költészet nagy reformátorától, az Arkádia-pör következtében pedig minden érintkezést megszakítanak Debrecen és Kazinczy között, ezzel egyszersmind majdnem teljesen elzárják magukat a magyar nyelv és irodalom fejlődésének újabb útjaitól. Összes költői tevékenységük egy szűkebb körű, felekezeti tárgyú irodalmi mozgalomra szorítkozik, a ref. énekeskönyv kijavítására, melyben Fazekason kívül résztvesznek Diószegi, Szentgyörgyi, egykor Csokonai és Kazinczy orvosa, Lengyel kollégiumi tanár, Kerekes, a Ludas Matyi első kiadója stb.

De az újabb költői irányok, a klasszicizmus és romanticizmus küzdelmeiről alig vesznek tudomást, az Auróra-kört nem támogatják, Vörösmarty felléptét nem veszik észre, míg végre körülbelül húsz évi szomorú elszigeteltség után az ifjabbik Péczely megnyitja a debreceni kollégium kapuit az új nemzeti költészet szellemének és ismét kapcsolatot teremt Debrecen és az egész ország irodalmi élete között.

46. Az egyeztető irány.

NÉHÁNY JELES FIATAL IRÓ az eddig ismert költői irányok egyikéhez sem csatlakozott szigorúan, bár mind a háromhoz vonzódott többé-kevésbbé. Nem idegenkedtek a franciások bölcseleti eszméitől, sem a klasszikus formáktól, sőt a hagyományos vagy népies irány tárgyaitól s külalakjától sem: de első sorban a német költészet hatása alatt állottak. Elméletben és gyakorlatban a művészi szép eszménye lebegett előttük s a nyugot-európai versformák meghonosításán fáradoztak a nélkül, hogy kizárólag csak ezeket mívelték volna. A költői nyelv csinosítása, az ízlés nemesítése, a versformák bővítése volt főcéljuk, mint Kazinczynak, a kivel jobbadán egy időben kezdték működésüket; de míg Kazinczy a föllépése előtt kifejlett irányok közül csak a klasszikainak hódolt s a német szentimentálizmus hatását éreztette: Verseghy Ferenc, Bacsányi János, Szentjóbi Szabó László, Dayka Gábor és mások a hagyományos magyar verset sem mellőzték s a franciások eszméit és tárgyait is tovább fejlesztendőknek tartották. Életsorsuk és költői irányuk egyaránt sok hasonlóságot mutat. Verset és prózát írtak a *Magyar Musá*ba, *Magyar Museum*ba és *Orpheus*ba; a József császár uralkodásának végén felbuzdúlt nemzet küzdelmeibe vegyűltek, ünnepelvén az abszolut uralom súlyától szabadúlt magyar alkotmány visszaállításának napjait. Útmutatójuk és sok tekintetben mesterük Ráday Gedeon volt, a kitől nemcsak Kazinczy tanúlta a nyugot-európai versformákat, hanem ez utóbbiak is, osztozván Rádaynak egész felfogásában, mely a klasszikai és hagyományos magyar vers mívelését sem zárta ki a nemzeti költészetből.

Ráday Gedeon

RÁDAY GEDEON (1713—1792.) előbb báró, majd gróf, már 1735-ben írta *Tavaszi estve* című versét, a melyben nálunk először tett próbát a mértéknek rímmel való összekapcsolásában. Később az ötvenes években egy hőskölteménybe kezdett Árpádról s a fenmaradt néhány verszakban már némi biztosságot mutatott az új forma írásában s a strófa-szerkezetben. E kisérletekhez járúltak *A török ifjú éneke* s Gellertből való fordításai, a melyekben a tisztább jambusi lábak lüktetése még inkább kiérezhető. E verseket tekinthetjük a magyar mértékes-rímes verselés első csiráinak. E mellett Ráday a Zrinyi époszának hexameterekben való átdolgozásába is

belefogott s a régi nemzeti versidomot klasszikai formával kivánta helyettesíteni valószínűleg sokkal előbb, mint a klasszikai irány kizárólagos mívelői. S midőn ez utóbbiak a görög és római versmértékek meghonosítása mellett szálltak síkra: ő, mintha ifjúkori lelkesülésének emlékei, a melyek Gyöngyösi alexandrinjeinek zengzetes ritmusához oly szorosan kapcsolódtak, Ráday költői működése

Ráday Gedeon arcképe.

újra feltámadtak volna, meg akarta mutatni, hogy a hagyományos magyar versidomot sem szabad végkép eldobnia költészetünknek, s a Vergilius *Aeneis*ét magyar alexandrinokban kezdte fordítani. Tehát míg egyfelül a nyugoti versformák átültetése lebegett főcélul előtte: a többi, már meghonosúlt alakokat is fenn kivánta tartani s a régi magyar Sándor-verset, mely színtelenné s erőtlenné lett a XVIII. század kontár verselőinél, rímben

és ütemben művésziebbé ügyekezett alakítani. Jóllehet e kisérletek csak a nyolcvanas évek vége felé lőnek ismeretesekké: a köréje csoportosúlt feltörekvő ifjú írókra kiválóan jótékony hatással volt a régi magyar és külföldi irodalomban egyaránt jártas Ráday, a kinek szelíd, gyermeteg kedélye, fejlett ízlése, nagy olvasottsága, széleskörű levelezése, irodalmi kisérletei s kivált gazdag könyvtára mintegy önkénytelenül is vonzották az ébredő irodalom munkásait.

Ráday Gedeon működése a magyar vers technikájában kiváló fontosságú; épen ezért követői iránta való tiszteletből a mértékes-rímes verset *Ráday-nem*nek kezdték nevezni. Különben ő inkább csak a formalizmus híve volt. Eredetit alig írt, de fordítani több klasszikai és újkori, olasz és német költő műveit megkisérlé. Költői eszméi nem igen voltak, sőt a külalaknak is inkább elméletét értette a nélkül, hogy a gyakorlatban derekasabban tudta volna azt megvalósítani. De már követői sikerrel ügyekeznek a magyar vers reformját tovább fejleszteni, a Rádaytól csak formában utánzott német költők eszményi irányát átültetni, a hideg formákba költészetet

Ráday Gedeon aláírása.

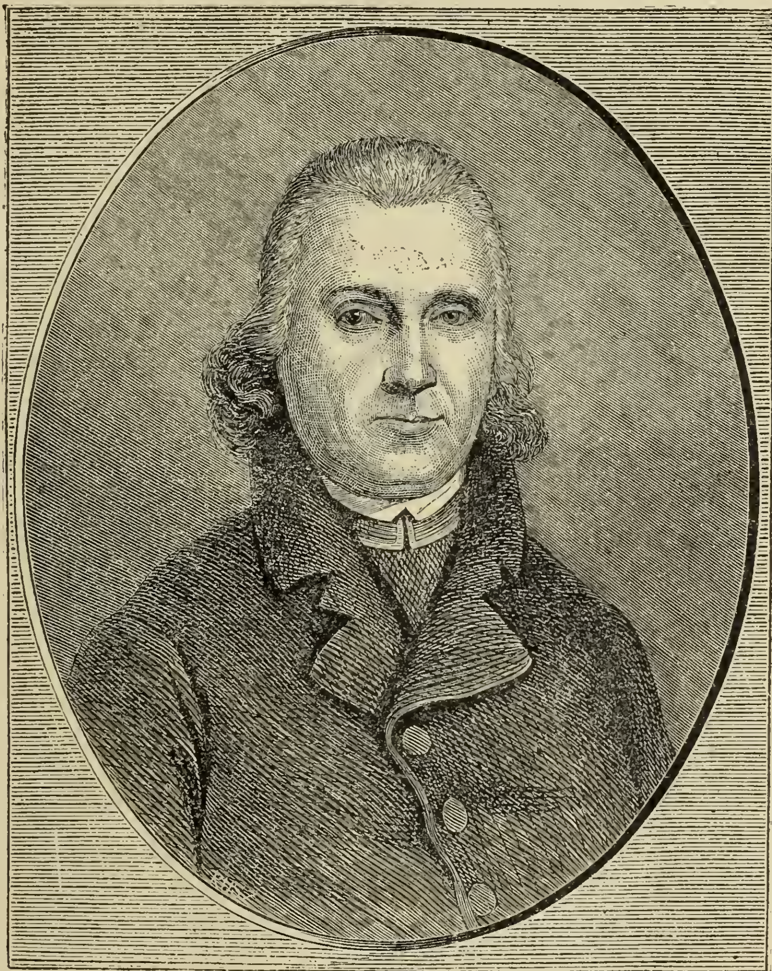
önteni s résztvenni abban az irodalmi mozgalomban, a melynek célja a magyar költői nyelv újjáalakítása és evvel együtt a magyar nemzetiség kifejtése volt. Kazinczyn kívül, a kinek korszakalkotó működéséről külön kell szólanunk, ide sorozzuk Verseghy Ferencet, Bacsányi Jánost, Szentjóbi Szabó Lászlót és Dayka Gábort.

Verseghy Ferenc

Verseghy Ferenc a szolnoki Verseghy János Ferenc só-tiszt fia, 1757. ápril. 3-án született. Középiskoláit Pesten kezdte s Egerben folytatta, a hol belépett a papi szemináriumba. Mint papnövendék bölcseletet és theologiát tanúlt s 1777-ben kilépvén a szemináriumból, egy évig a budai egyetemet látogatta, majd a pálos-rendbe vétette föl magát a mária-nosztrai kolostorba s itt 1781-ben áldozó-pappá szenteltetett. Miután pár évig az ifjabb növendékeket a bölcseletben oktatta, Pestre költözött, hol mint egyházi szónok nagy hírre jutott. Pár év múlva tábori lelkész lőn s majd Kis-Cellben, majd Budán tartózkodott. Súlyos betegsége miatt állásától megválván, néhány évig egészen az irodalomnak élt. A Martinovics-féle összeesküvés őt is magával sodorta s majdnem kilenc évi fogság után nyerte vissza szabadságát, 1804-ben. Innentől kezdve részint csekély

nyugdíjából, részint azon jövedelméből élt, a melyet József nádornál mint »magyar nyelvgyakorló mester« szerzett. Meghalt 1822. december 15-én.

Verseghy munkássága igen sokoldalú. Nemcsak a költészetnek mind a három fő fajában tett próbákat, de azon kívül foglalkozott a magyar vers technikájának reformjával, a fogságból kiszabadúlta után pedig nagyrészt a nyelvészet terén működött. Mint költő, írt dalokat és ódákat, kisebb és nagyobb elbeszéléseket versben és prózában, sőt drámákat is. Költeményei között igen kevés az eredeti. Nemcsak drámai művei és regényes rajzai Verseghy költeményei

Verseghy Ferenc arcképe.

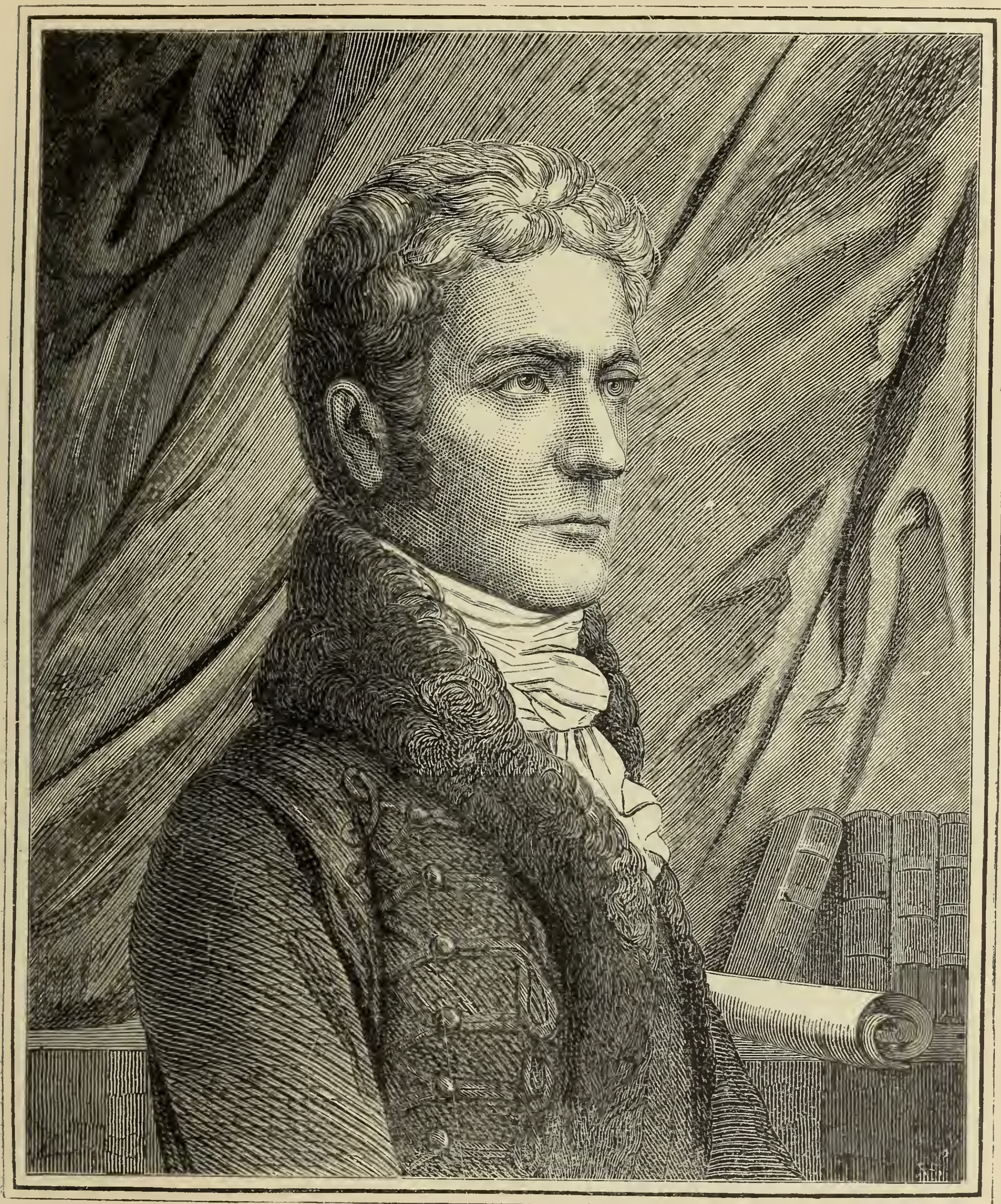
nem eredetiek, de kisebb költeményeinek eszméiben és tárgyaiban is jórészt utánozza Horatiust és Anakreont s a korabeli német költőket, Gellertet és Kleistot, stb. Lírai művei közt, a melyek jobbára névtelenül jelentek meg, igen kevés van, melyben a saját egyéniségét mutatja be: inkább egy-egy idegen költői gondolat ragadja meg képzelmét, egy-egy bölcselmi eszme szélesűl ki verseiben némi gúnyos éllel vagy játszi kellemmel. A szerelemnek csak vágyait és sóvárgásait érezteti, de lelkének felindulását épen nem. Legsikerűltebb dalszerű költeményeiben is csak általános vonatkozásokat találunk a szerelemről s nem egyéni érzelmeket, mint a *Lilla, A nefelejtsvirág,*

A barátság, A szerető boldogsága, Egy álom stb. Egy páron csín és gyöngéd érzelmesség ömlik el, s e részben Verseghy közel áll Szentjóbi Szabóhoz. Hazafias ódái és szatirái épen nem sikerűltek. Még legkisebb bajuk a terjengősség, de amazok kevésbbé tudják éreztetni a hazafias felbuzdulást, emezek pedig mintegy elburkoltan mutatják a gúnyos célzatot. Elbeszélő művei egy-egy anekdotát szélesítenek ki hosszabb mesévé, a melynek valószinűsége s jellem-fejlesztése jobbadán hiányzik. A *Szentesiné*ben a női hűtlenséget példázza, a *Györgyiné*ben pedig a szó-fia beszéd, rágalmazás káros hatását, míg az *Örömfi Tamás*ban a próbára tett szerelem kitörését. Verseghy mindegyik elbeszélő művét tanító célzattal írta. Leghíresebb elbeszélése a *Rikóti Mátyás,* a melylyel, úgy látszik, a rossz költőket akarta kigúnyolni. Az elbeszélés főhőse egy ezermester, a ki foglalkozására nézve orgonista-kántor, de ért a képíráshoz, képfaragáshoz s a verscsináláshoz is, azonban mindenben kontár, még az orgonistaságban is, mert megesik rajta sokszor, hogy a templomban táncdalokat orgonál, a min egyszer a falu bolondja valósággal elkezd táncolni. Az orgonista falujába új pap kerűl, ki Rikótit nem szívelheti s azért ráveszi az egyházi pártfogót vagy kegyurat, hogy mozdítsa el Rikótit állásától. A kántort megkoszorúzzák s aztán nyugalomba vonúl. E műről jegyzette föl Horvát István, hogy ez »a szerencsétlen magyart tréfáival élesztgette, vidámította, sőt talán . . . életben is megtartotta« a jelen század első tizedében. Ezen kívül számos eredeti és fordított elbeszélése van még Verseghynek. Elbeszéléseit rímes alexandrinokban, ódáit hexameterekben, dalszerű műveit mértékes rímes sorokban írta. Ő írt nálunk először rímes daktilus sorokat.

Verstani értekezések

Mint a gyakorlatban ügyekezett a mértéknek rímmel való kapcsolatára, úgy az elméleti téren is a mellett küzdött, hogy a vers szótagjainak simúlniok kell az ének hangjegyeihez. Értett a zenéhez, sőt verseihez dallamokat is csatolt, ezért nevezték korában »magyar hárfás«-nak. Több jeles, korában páratlan készűltségre valló értekezést írt ez irányban *Rövid értekezések a muzsikáról* (Sulzer után), *Mi a poézis és ki az igazi poéta* címmel. Legfontosabb a *Magyar Aglája* című kiadványa, a melyben versek és dallamok vannak, de egyszersmind elméleti fejtegetés is: *A magyar versnek különféle nemeiről.* A magyar költészetben meghonosúlt versformák mindegyikét igyekszik ritmikai alapra helyezni s mindegyiket önálló verselési módnak tekintvén, egyformán mívelendőknek tartja. Azonban nem a magyar, hanem a német zene ritmusa lebeg előtte, mert azt hiszi, hogy sem a magyar zenében, sem a magyar versben és táncban nincs szabályos taktus. Ezért kivánja, hogy a »taktus ízei« szabályoztassanak s maga is zenei ritmusra törekszik verseiben, a melyek elméletéhez mérten elég zenei zengésűek is. Bizonyos, hogy versei és elméleti fejtegetései igen sokat hatottak a magyar ritmus fejlődésére. Ebben határozódik legfőbb érdeme, mint verselőnek és ritmikusnak.

Bacsányi János egyike azon kevés számú íróinknak a múlt század végén, a kik nagy tehetségüket folyton tanulással, önmíveléssel képzették, a kik izgató erélyt kitartással párosítottak, s a kik épen ezért az ébredező irodalmi mozgalom vezetésére voltak hivatva. De Bacsányi életsorsa s írói Bacsányi János

Bacsányi János arcképe.

pályája egyaránt szerencsétlen volt. Mint ember úgy szólva háromszor is újra kezdi az élettel való harcot, a melynek csapásai alatt többször közel van a végbukáshoz, de szívós kitartása, makacs jelleme, szenvedésektől megedzett lelki ereje mindannyiszor kiemelik az örvényből. Mint író nálunk

majdnem páratlan esztheikai ízléssel lépett a szellem fegyverével küzdők táborába s a gyakorlati költészet és kritikai vizsgálódás terén egyaránt az elsők közé jutott; de később a már-már diadalra jutott reform-iránynak egyik leghevesebb ellensége lőn. Szellemi tehetsége nyitott pályát előtte, a mely fényesen kezdődött, s nagy sikert igért, de szánalmasan végződött.

A tapolcai származású jobbágy-fiúnak 1763. május 9-én kezdődő élete, 1845. május 11-éig tartó folyama alatt, a szenvedések szakadatlan láncolatából áll, de még sem úgy, hogy közben-közben ne érezhette volna az élet

Bacsányiné **Baumberg Gabriella** arcképe.

kellemes derűjét, a nyugodtabb működés lelket emelő sikerét. Veszprémi, soproni, majd pesti iskolázása után a budai egyetem jogi tanfolyamát végzi, valószinűen önerejére támaszkodva s innen báró Orczy Lőrinc házához jut nevelőnek, a hol először mosolyg felé a múzsa, s először ébrednek vágyai és eszméi. Ezeknek valósítását tanítványának halála mintegy csirájukban elfojtotta volna, ha ekkor már szellemi ereje s ifjú tüze valami nagyobb hívatás jeleit nem mutatják. De így a nagytekintélyű főispáni ház rokonsága útján sikerűl hivatalt szereznie Kassán, a kamarai osztálynál s egyelőre biztosítania megélhetését. 1787-től 1793-ig tart kassai nyugodtabb

s munkás élete, jórészt a *Magyar Museum* szerkesztésében s kiadásában, költemények, eszthetikai és irodalomtörténeti értekezések írásában. E hetedfél esztendő alatt jutott hírnévre íróknál, mecenásoknál s a közönségnél. Izgató erélye ép oly türelmetlenül nyilatkozott, mint a Kazinczyé. Emezé volt a folyóirat megalapításának eszméje s első sikere, de Bacsányié volt a több mint három évig fennálló, rendkívül fontos vállalat szerkesztésének, kiadásának minden fáradságos munkája, az újabb eszthetikai s irodalomtörténeti nézetek magyarázatának és terjesztésének, az ósdi vélemények elleni harc megküzdésének egyik főérdeme, vesződsége s izgalma.

A *Magyar Museum*ot ő, Kazinczy és Baróti Szabó (a »kassai magyar társaság«), indították meg 1788. július 1-jén. Mindjárt az első füzet bevezetésének és szerkesztésének munkája közben meg kellett győződnie a két feltörekvő ifjú írónak, Kazinczynak és Bacsányinak, hogy — mint két hegyes tőr — sehogy sem férnek össze. Az eszme Kazinczyé volt, ki természetesen legönállóbb jogot is követelt; Bacsányin pedig, a ki alacsonyabb sorsból küzdé föl magát azok közé, a kik a születés előjogainak alapján mindjárt ott kezdhették az életet, a hová neki följutnia is keserves munkába kerűlt, önérzetének heve sokkal inkább uralkodott, semhogy önállóságán csorbát ütni egy vele hasonló korú egyéntől elszenvedhette volna. Először a Kazinczytól készült »Bevezetés«-t elfogadta, de behatóbban elmélkedvén annak tartalmán, helyette egészen újat készített s azt nyomatta ki Kazinczy tudta nélkül. Kazinczy sértődve vált ki a szerkesztőségből s útjaik innentől kezdve ellenkező irányba tértek, nem annyira a gyakorlatban, mint az elméletben. Írói s költészeti elveik nagyjából megegyeztek, de a helyesírásra nézve Bacsányi ypszilonista (p. o. *attya),* Kazinczy jottista *(atyja)* volt. Mind a ketten bővíteni s csinosítani kivánták nyelvünket, s mind a ketten jártasok voltak a régi és külföldi irodalmakban; de Bacsányi a francia írók közül nemcsak a filozófokat, hanem a politikusokat is tanúlmányozta, a kiknek eszméi az ő lantján szólaltak meg nálunk először. *A francziaországi változásokra* című merész hangú költeménye, a melyben igen jellemzően ő követel először jogokat a jobbágyok részére, alapja lett sok évig tartó zaklatásainak.

A kassai magyar társaság

Nemzetek, országok! kik rút kelepcében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében;
S gyászos koporsóba döntő vas igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhattátok;

Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hiv jobbágyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek s hogy sorsotok előre nézzétek:
Vigyázó szemetek Párisra vessétek.

E miatt bocsáttatott el hivatalából, a mely rá nézve különben is elviselhetetlenné kezdett válni, mivel főnökével sem tudott megegyezni. Ekkor valami kevés ideig gróf Forgách Miklósnál, a hazafias és felvilá-

gosúlt szellemű nyitrai főispánnál húzta meg magát titkári minőségben, de a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétel gyanúja miatt elfogják, vizsgáló biróság elé állítják, hol ő védelmében tanúsított »veszélyes elveiért« egy évi börtönre itéltetik s előbb Budán, majd Kufsteinban raboskodik.

Bacsányi Bécsben

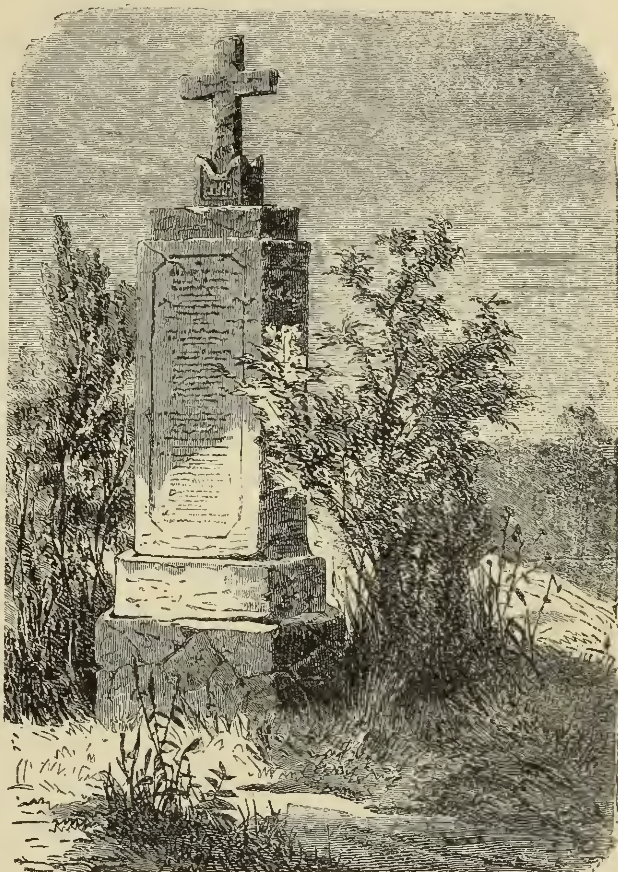
Kiszabadulása után megint elülről kellett kezdenie megszakított életét. Törhetetlen lelki erővel s dacos jellemével neki indúlt a világnak, hogy a mindennapit megszerezze. Bécsben állapodott meg, hol a bankóhivatalnál saját följegyzése szerint »finánctiszt« lőn, később a pénzügyi igazgatóságnál udvari fogalmazó. A mint anyagilag biztosítva érezte magát, újra az irodalom felé fordúlt tekintete, folytatni akarván azt a munkát, a melyet Kassán oly derekasan megkezdett. Nem a saját műveit, hanem az előtte tekintélyben álló más írók költeményeit óhajtá megismertetni a nemzettel s így indítá meg Dunántúli íróbarátainak költségén a *Magyar Minerva* című nagy fontosságú vállalatot Ányos Pál munkáival. A bécsi írói és művészi körökben, kivált Blumauer társaságában, újra éledt munkakedve, főleg miután Baumberg Gabriellával, a bécsi közönség kedvenc költőnőjével megismerkedett, kit aztán 1805-ben nőül is vett. Családi boldogsága azonban nem lehetett zavartalan. Egy végzetes körülmény 1809-ben, midőn Napoleon Bécset megszállotta, újra feldúlta nyugalmát. Mi volt e végzetes körülmény: mai napig sem tudható egészen biztosan. Kazinczy szerint ő fordította le Napoleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványát. Jóllehet Bacsányi irodalmi hagyatéka e pontra nézve semmi felvilágosítást nem nyújt; de abból, hogy Bacsányi folyvást csak a Kazinczytól említett gyanú igazsága ellen védekezik, hogy a béke megkötése után ő is eltünik a francia sereggel és Párizsba érve a francia pénztárból kétezer frank kegydíjat kap, a melyet élte végeig húz, midőn pedig Metternich Párizsba nyomúl a szövetségesekkel, Bacsányi szükségesnek látja azonnal jelentkezni, de mielőtt ezt tehette volna, kora hajnalban fogságba hurcolják s később is újra és újra vizsgálat alá veszik: hajlandók vagyunk Kazinczynak hitelt adni, bár ellenérvek is vannak, a melyek föltevésünket nem igazolják. Annyi azonban bizonyos, hogy Bacsányinak 1809-ben bármikép a franciák kezére kellett járnia, vagy a hogy Kazinczy írva hagyta, vagy más úton.[1] Felesége minden követ megmozdított, hogy Bacsányi visszanyerje szabadságát, mit csak 1816-ban érhetett el, mikor Brünnből kiszabadították ugyan, de folyvást rendőri felügyelet alatt tartották Linzben. Itt, elszakítva honától, elszigetelve azoktól, a kikkel az irodalmi élet terén fáradozott, nem érezhetve munkásságának hatását, a mi neki új ösztönt adhatott volna, megrontva egészségében s életkedvében, élte le hosszú életét. Föl-fölvette írótollát, hogy a nyelvujítás harci zajában ő is hallassa véleményét, de szava megszűnt irányadó lenni, a mi csak jobban elkeserítette. Bizonyos fanyar

[1] L. bővebben Széchy Károly értekezését: »Magyar költő idegen földön.« Az erd. Muzeum-egylet bölcseleti stb. kiadványainak VI. kötetében.

büszkeséggel, hideg közönynyel olvasta azokat a kritikákat is, a melyek 1827-ben s 1835-ben összegyűjtött és általa kiadott költeményeire vonatkoztak. Mind ebben sértő mellőztetést látott s okául első sorban Kazinczyt tekintette, a kinek tanítványai alkották akkor az irodalmi közvéleményt.

Bacsányi művei

Bacsányinak költői és eszthetikai munkái múlt századi irodalmunknak java termékei közé tartoznak, sőt emezek határozottan a legszélesebb tudásról, legmélyebb elmélkedésről s oly finom s éles érzékről tanúskodnak, a milyent Kazinczynál is alig találunk fogsága előtt. Mint költő, kizárólag lirikus. A hazafiság mély érzelme uralkodik lelkén s majdnem kizárólag ebből a körből veszi tárgyait. A szerelemért epedő sóvárgása alig egy pár költeményében érezhető. Nemzetünk szenvedései, a jobb napok reménye, az európai politikai változások, íróink küzdelmei s kiválóbb államférfiaink dicsősége adnak eszméket s érzéseket költészetének. Majd búsongva tekint a nemzet viszontagságos múltjára, a »visszavonás« és »irígység« pusztításaira, majd óvja a nemzetet, hogy tüze el ne ragadja, bár örömmel telik el szíve, midőn nyelvünk s irodalmunk föllendülését látja. S noha a francia mozgalmak eszméit szeretné átültetni a magyar szellemekbe s óhajtja, hogy a természeti jogok politikai tekintetben is érvényesűljenek a jobbágyokra nézve: József uralkodásának végén a nemzeti kiváltságok visszaállítását sürgeti. De egyszersmind kétség és remény hullámzanak lelkén, midőn látja, hogy a szabadság kigyúlt fényét milyen sűrű homályba vonja a patakként ömlő embervér. Hangjában, akár episztolát, akár ódát vagy elégiát ír, sok igazság és közvetetlenség van, s nem hiányzik belőle valami komor páthosz sem. De az elmélkedő elemet nem mindig tudja áthatni az érzés melege. Legkevésbbé sikerűltek heroidjei, a melyek egy képzelt helyzetből eredő bánatos érzéseket zengenek. Legjobban sikerűltek a fogságban átélt kínos napok végtelen egyhangúságát, a léleknek önmagával folytatott tépelődését, rabtársának (Szentjóbi Szabónak) a lassankint pusztító kórral való végső küzködését panaszló, több helyen az ódai fenségig vagy a himnusz áhitatáig szárnyaló elégiái,

Bacsányi és nejének közös síremléke Linzben.

a melyek épen olyan meghatók, mint a mily értékes költői termékei az újabb lírai iránynak.

Bacsányi prózai műveiben először találunk tisztább eszthetikai ízlést és mélyebb történeti felfogást. A mit ő a fordításról ír Gatterer után, a hogy Bessenyei pályáját, Ányos költészetét, Milton remek époszát s Ossián műveit fejtegeti, mely utóbbiakat sikerűlt részletekben ő ismerteti meg először a magyar közönséggel, mindaz ma is értékes és becses. Ő is, mint Kazinczy, nagy hasznot remélt irodalmunkra az elismert jeles művek fordításából. S míg Kazinczy a gyakorlatban adta számtalan példáját a különféle nemű és stílű munkák szabados vagy szigorú fordításának: Bacsányi elméletileg kivánta először tisztázni e nagy fontosságú kérdést. A tartalmi és alaki hűség követelményeit egyformán sürgeti s kimondja, hogy »a fordításnak az eredeti írás hív és igaz másának kell lennie.« Később még részletesebben magyarázza, hogy »az írót, kinek munkáját fordítjuk, nyelvünkön úgy beszéltessük, mint ő, tulajdonságaihoz és írása módjához képest beszél vala, ha maga ezen a nyelven írt volna«. A Rájnissal e kérdésben folytatott polemiája, a melyben Milton művészetét is védelmezi, határozottan az ő részére biztosítja a győzelmet. Nagy olvasottsága, tág látköre, eszthetikai finom míveltsége, alapos felfogása, szinte hasonlíthatatlan történeti érzéke valamenyi prózai dolgozatában láthatók.

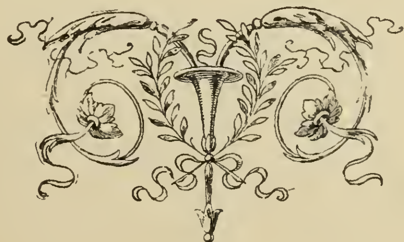
Szentjóbi Szabó László

Bacsányival egy időben kezdte költői pályáját két más ifjú költő: Szentjóbi Szabó László és Dayka Gábor. Amaz 1767-ben született a bihar-megyei Ottományban, emez a következő évben Miskolcon. Mindkettő a tanári pályán működött: amaz előbb Nagyváradon mint a közös iskolák tanítója s később mint a nagybányai gimnázium tanára, végre mint bihar-megyei aljegyző; emez kilépvén az egri szemináriumból mint negyedéves theológus, előbb Lőcsén, majd Ungvárott tanárkodott. Mindkettő kora ifjúságában hanyatlott sírba; amazt a kufsteini börtön szenvedései törték össze, mint a Martinovics-féle összeesküvés részesét; emennek tüdősorvadás oltotta ki életét. Még csak huszonnyolc évesek voltak. Mindkettő lirikus, bár amaz írt egy drámát is, és mindkettő a német és klasszikus költészet hatása alatt áll. De míg amaz áthajlik a népi irány felé s rímes verseiben legtöbbször eldob minden mértéket, csupán a szótagok számához köti magát: emez az olasz és francia költészet hatását is érezteti és legsikerűltebb műveiben Kazinczy költői eszméinek mintegy gyakorlati megvalósítója.

Szentjóbi Szabó László eredeti költeményeinek tárgyait ugyanabból a körből meríti, mint Bacsányi, bár inkább az eszményi szerelem édességét s bizonyos szelíd melancholiáját érezteti *(A Czenczi rózsája, A sírhalom, Egy megvetettnek keserve).* A természet változásait is érzelmes hangjába olvasztja, de e nemű pár költeménye *(A tavasz, A reggel)* nem versenyezhet az előbbiekkel. Bölcselmi alapú verseiben kevés a mélység, bár némi epigrammai hatásra mindig törekszik. Tiszta lírai műveiben a dallamosság csínnal, naiv érzése gyöngéd kellemmel vegyűl. Egyben azonban eltér társaitól.

T. i. kisebb költői elbeszéléseket is ír s ezekben komikai ere és szeszélye legélénkebben nyilatkozik az idétt. *Az együgyű paraszt, A nagy szüret Telegden, A bús puttonos* című költeményei tárgyukra, előadási formájukra s hangjukra páratlanok akkori irodalmunkban. Kivált az első maig is legsikerűltebb rövid költői elbeszéléseink közé tartozik a víg nemben: a paraszt és póstamester néhány találó komikai vonású rajza s a befejezés csattanóssága miatt mostani olvasókönyveinkben is rendesen előfordúl. Drámája: a *Mátyás király vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma,* mint színmű, bár többször előadatott, kevés becsű, de szónokiasan emelkedett hangja méltánylatot érdemel. Prózai művei közt az *Első Mária magyar királynő élete* című a legnevezetesebb, a melyben az író a komoly történeti előadás hangját némi regényes színezettel törekszik vegyíteni. Sajnos, hogy e műve csak töredék maradt, de stílje így is bátran hasonlítható a Kármánéhoz és Kazinczyéhoz.

Dayka Gábor valódi forrongó lírai természet, a kinek rövid élete, szenvedései, egyéni fájdalma, elégedetlensége s egy eszményibb világért való sóvárgása, epedése megható igazsággal szólalnak meg költeményeiben. Hiába kereste a boldogságot, nem találta föl a szerelemben sem. Valami megmagyarázhatatlan kór pusztít kedélyén s e miatt nevéről is alig ismeri az örömet, de annál jobban a mély bánatot, mely legszebb költeményeit sugalja. Mélabús hangjának változatos színe és fokozata van: az elégiai szemlélődéstől a kétségbeesés határaig emelkedik; a szerelem és barátság, az élet nagy kérdései s a hazafiság érzései többször ódai hévvel vagy szelíd iróniával nyilatkoznak, de mindig őszintén, lelkéből fakadnak. Nem hiába tartotta őt Kazinczy oly kiváló lirikusnak, bár egészen más szempontból, mint mi: ő egyénibb abban a korban mindenkinél s csak Ányos hasonlítható hozzá. Legsikerűltebb költeményei a szerelmi epedést, a szenvedély tépelődését, a keserű fájdalom lassan emésztő pusztítását zokogják. A lélek felindulásának erős kitörését kevésbbé érezhetjük nála, de annál inkább azt a soha nem szünő, soha nem enyhülő bánatot, mely rövid életének állandó kisérője, lelkének romboló örvénye, a melytől sem nem tud, sem nem akar menekűlni s még az emlékezés gyötrődéseivel is nagyítja azt. A *Titkos bú, Esdeklés, Esztendő első napján, Rettenetes éj, Bárdosy Jánosné halálára,* stb. című költeményei a német költészet hatásától föllendűlt tisztább lírának legvalódibb gyöngyei közé tartoznak irodalmunkban. Dayka Gábor

47. Csokonai Vitéz Mihály.

Csokonai született 1773. november 17-én Debrecenben, polgári családból. Atyját hamar elvesztette s anyja oldalán nevelkedett fel. Korán érő lelke nem érte be azzal, mit az iskola nyújtott: gyönge egészségét aláásó mohósággal tanúlmányozta a külföldi irodalmakat s e célból az olasz és francia nyelvet is elsajátította. Kéziratban keringő versei lassankint a kollégium, sőt a város falain kívül is ismertté tették nevét. Kazinczy dicséretekkel halmozta el a tizenkilenc éves ifjút s a német költészet behatóbb ismeretére utalta. Husz-huszonegy éves korában, a kollégiumnak immár elismert hivatalos poétája, egyházi s világi hatóságok ünneplésekor; ott szerepel a Kármánék által indított *Urania* munkatársai közt, s a tekintélyes bécsi újság, a *Magyar Hirmondó* mint nagy remények zálogosára híván fel reá az ország figyelmét, négy kötet művére hirdet előfizetést. Ez előfizetési felhivás ép úgy tanúskodik Csokonai korán nyilvánúló termékenységéről mint arról, mily hamar fejlődött ki tehetsége a maga sokoldalúságában. Azon végletek, melyek közt kedélye egész élete végeig hányattatni fog, az ábrándos hevületek, érzelgősség meg pajzán jókedv, sőt sivárabb léhaság már mind visszhangzanak itt az ellentétesen változatos hangnemekben. A költészet minden nemében próbálkozik már; Herder hatása alatt buzgón kultiválja a népdalokat is; s az eszthetikai, elméleti értekezések nagy száma bizonyítja, mennyire tudós, tanúlt költő Csokonai kezdettől fogva.

Gyermek- s ifjúkora

Ez időtájt a poétai osztály köztanítóságával tűntette ki tanárainak bizalma, kik tudták méltányolni szorgalmát és tehetségét, dacára kevéssé épületes, a fegyelem pedanteriáit s elemi szabályait egyformán lábbal tipró különcködéseinek. Azonban most még többet engedett meg magának mint azelőtt, mígnem hivatalából letették s megfeddték. Csokonai, ki már ekkor — mint egész életén át — erős tudatával bírt tehetségének és szilaj fel-fellobbanások s túlságos alázkodások közt sohse tudott középutat tartani, először ugyan alávetette magát a törvény szigorának, de másodízben már tűntetéssel hagyta oda az iskolát.

Kedélye csillapúltával Sárospatakon próbált jogot tanúlni, majd elvándorolt Dunántúlra, hol évek során át marad. Egy bicskei tanítónál,

volt iskolatársánál telepszik meg, kinek verselgető körében visszatér kedve a költészethez, hogy aztán egy országos esemény hatása alatt e kedv egészen lobbot vessen s lelke végleg kiragadtassék lethargiájából. 1796-ban összeül a pozsonyi országgyűlés, megszavazni Napoleon ellen a pénz- és véradót: Csokonai dobogó szívvel siet oda, *Diétai Magyar Múzsa* címmel lapot indít meg, melyben alkalmi s egyéb verseivel a főrendek figyelmét magára vonhassa s mecenást szerezhessen. Reményében ugyan csalódik, az országgyűléssel vállalata is abban marad, sőt az utóbbi miatt anyagi zavarokba is bonyolódott: de legalább fel van éledve tettvágya. Újult illuziókkal megy Rév-Komáromba, hol a vármegye a felkelés ügyében hirdetett gyűlést: célját ezúttal sem éri el, költészete most sem ébreszt óhajtott figyelmet, de egy új szerelem aranyozza meg hányatott életét. Megismerkedik egy Vajda nevű kereskedő lányával, Juliánnával, kit aztán *Lilla* néven örökít meg. Kilenc hónapig tart e szerelem, de míg ő Dunántúlnak irodalombarát grófjánál, Festetics Györgynél tanári állásért könyörög, hogy mint »érdemes hivatalú s elegendő fizetésű ifjú ember« kérőként léphessen fel: azalatt a szülők rábírják imádottját, hogy másnak nyújtsa kezét.

Csokonai Csurgón

Csokonai, ki mindig tetszelegve merült az abban a korban úgyis divatos melancholiába, most is átadja magát a hol komor, hol érzelgős mélabúnak. Természete azonban nem tagadhatja meg magát: nemsokára beáll kedélyében a visszahatás, fokozott vígságban keres s talál vigasztalást a derűlt Dunántúl »vidám házainál«, múzsája pajkosabban hangolódik mint valaha. Ekkor írja *Dorottyáját* és több más, még erősebben fűszerezett víg versét. Lilla emléke lelki fájdalomból rövid idő alatt tisztán költői motivummá változik át, melyben — mint látni fogjuk — nem minden mesterkéltség nélkül keres ihletődést múzsája. Ez idő alatt Csurgón másfélévig tanított mint helyettes-professzor oly tudományos készűltséggel, mely főiskolai előadásokra is elegendő lett volna. Bár ez állásában is az otthoni emlékektől üldözöttnek »méltatlan szívszoríttatásokat« kellett szenvednie, mégis ekkor élte legderűltebb napjait szerető s tisztelő jó barátok, előkelő pártfogók és rokon szellemű költőtársak körében, kik közt a lelkes kuruc lantost, Horváth Ádámot névleg is meg kell említenünk. Vegyük ehhez, hogy az egész Festetics-családnak, sőt még az ezzel női ágon rokon más arisztokrata családoknak is gyakran részesűlt kézzel fogható jótéteményeiben, egészen udvari költőjükké vált. Debrecenbe visszatérte után is fentartották vele az összeköttetést s művei megjelenését részben ők tették lehetővé.

Öt évi vándorlása után Csokonai elvégre visszatért Debrecenbe, 1800-ban. Művei ekkor már rendkivül felszaporodtak. Nagyobb tervet már csak egyet forgatott fejében, egy Árpádról szóló nagy hőskölteményt, melylyel munkásságát be óhajtotta tetőzni; máskülönben, a mire művészi természete azelőtt is többször ösztönzé, mind előbbi művei csiszolgatásával foglalatoskodott, hogy minél hamarább elkészűlhessen végre velük a sajtó alá. Olykor most is ki-kirándúl, mint régente, vidéki barát-

Csokonai Debrecenben

jaihoz s ezek körében fel-feltámad benne a régi dévaj kedv, de bent a *lugubris tonusú* városban egészen elzárkózva él az anyai hajlékban, mely a gyűlölt kollégium szomszédságában áll; csak az irodalom történetében *debreceni kör* néven ismert írók közül érintkezik egygyel-kettővel, Földivel, Fazekassal, kikhez őt szorosabb kötelékek csatolják. Egészen a munkának él ott a hátsó udvar kis kertjében. »Itt a magánosságban eltemetve élek

Csokonai Vitéz Mihály

Csokonai arcképe és névaláírása.

magamnak, hazámnak és az én szokott studiumimnak; az irígy fel nem talál ősi nádfedelem között s a bigottnak sziszergési könyveim közé bé nem hallanak. Érzem, hogy az esméretlen csendességben lelkem is, mely a szerencse hányása között törpévé lett, óriásodni kezd...« Majd megindítja az akciót a kiadás ügyében, oly lázasan, mintha érezné, mily kevés ideje van még hátra. Levelezés útján pártfogót hajszol, előfizetést hirdet; a cenzurával, aztán a nyomdászokkal van baja, kik miatt ismételten fel

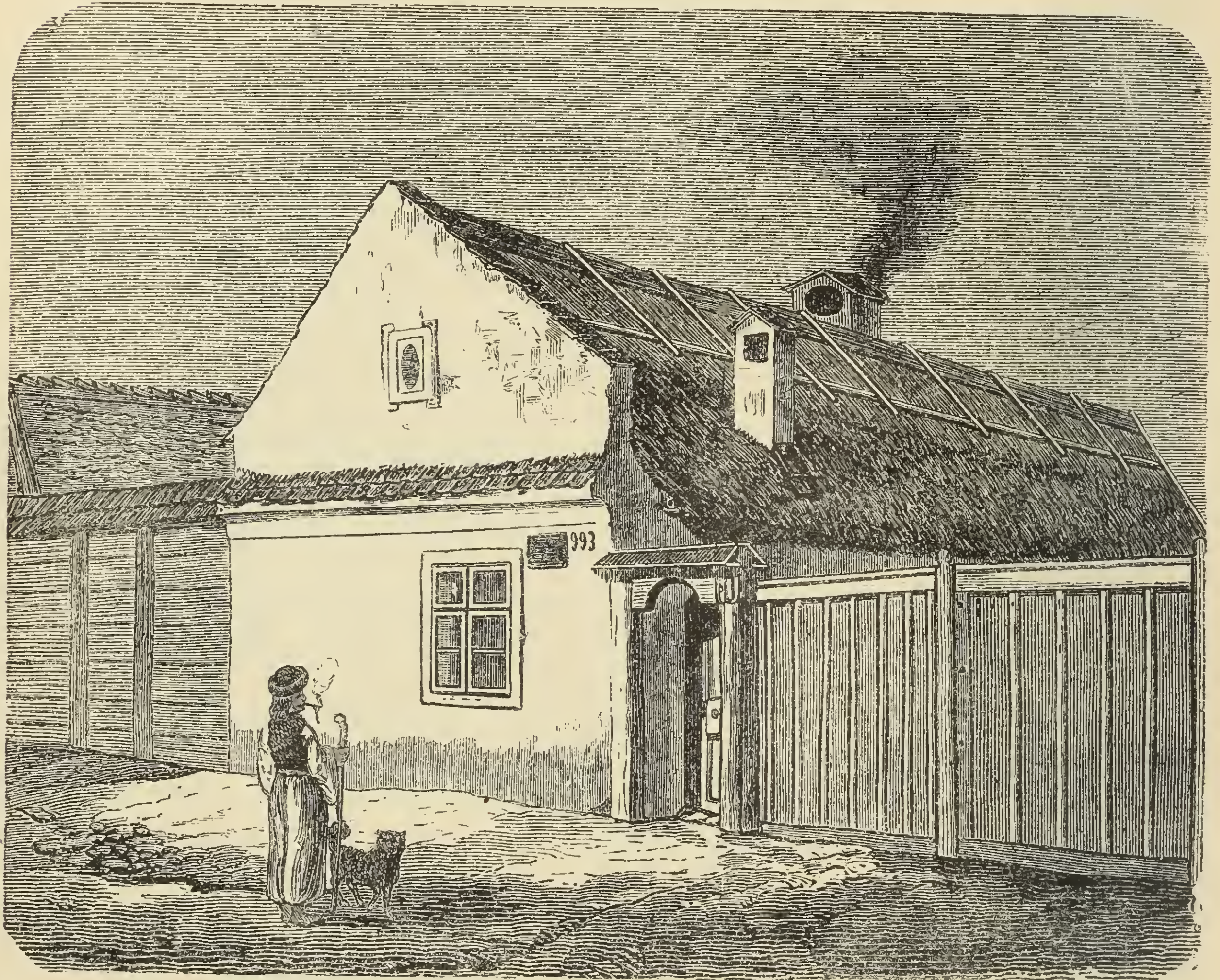
kell utaznia Pestre, Komáromba, Váradra stb. Napjai kimerítő zaklatás közt telnek el, míg az örökölt aszkór mind jobban fejlődik testében s egyre erősebb rheuma kínozza. Bécsbe készűl szerkesztőnek a *Hirmondó*hoz, majd Pesten nevelősködik s lapot tervez; mérnöki pályára akar átcsapni; időközben a nagyváradi fürdőkbe kénytelen elvánszorogni; majd leég s most már irodalmi adósságai mellett a megélhetés gondjai is bántják. Kétszerezett mohósággal kapkod mindenfelé: az országos múzeumnál remél otiumot találhatni, majd szatócsnak, marhakereskedőnek akar beállni, s más ily prózai vállalatokon töri fejét, mi közben egyre javítgatja műveit ama ruhaszekrényben, melyben dolgozó-szobát improvizált magának, mióta anyjával egy szobába szorúlt. Leégett házacskájuk felépítésének tervei is foglalkoztatják. Így éri meg harmincegyedik évét, mikor Rhédei kamarás Nagy-Váradra hívja, hogy neje temetésén, mint ismeretes alkalmi verselő s ebben a kálvinista genreben is gyakorlott poéta, búcsúztatót tartson. Csokonai elutazik; banális búcsúztatóirás helyett megalkotja s elszavalja a magyar filozofiai költészetnek legnagyobb szabású remekét, a *Lélek halhatatlanságáról* írt költeményét; immár rendkivül ingerlékeny lelkét roppant felizgatják holmi figyelmetlenségek s félreértések; meghűl, tüdőgyuladásba esik. Úgy a hogy fellábbadva haza utazik; halálát már csak lelki ereje késlelteti. Nem sokára ez is megtörik s keserű tréfával ajkán elhúny 1805 január 28-ikán, a férfikor küszöbén, mielőtt megérte volna, hogy néhány alkalmi versén, egy fordításán s az említett búcsúztatón kívül egyéb műve is napvilágot lásson mint *Dorottya*....

Csokonai költészete

Csokonai ama rövid és zaklatott harmincegy év alatt, a mennyire élete terjed, oly széleskörű munkásságot fejtett ki, hogy műfajok szerint kell végig tekinteni költészetén.

Lírai verseinek túlnyomó része szerelemről szól s ezek legszembetűnőbb két főbokrétája az *Anakreoni dalok* s a *Lilla-dalok.* Az anakreontikák, melyek közkeletét széles irodalmi ismeretekkel mutatja ki az előszóban, a század mesterkélt szellemének egyik korcshajtását képezik. Tartalmuk az érzékiségnek s érzelgősségnek édeskés vegyülete, mi antik mezt negélyez. E raffinált szellemeskedésekből álló versecskék hangját ha nem is mindig találja el kellően költőnk, de a forma olvatag, lágy zenei bájával ő teremti meg nálunk ez affektált szobaköltészetnek legkiválóbb képviselőit. Az affektációnak nincs híjával a *Lilla* neve alá foglalt »érzékeny dalok« csoportja sem, melyet *Himfy* példája után, részben Vajda Juliánnához, részben másokhoz írt költeményeiből »poetai románná«, összefüggő szerelmi történetté igyekszik Csokonai kikerekítni. Itt is hemzsegnek az anakreontikákhoz illő elmejátékok közhelyei, melyekkel rikító ellentétet képeznek aztán az itt-ott jelentkező filozofiai és hazafias horáci ódák. Gyakori továbbá bennük az irodalmi reminiszcencia, utánzás, esetleg fordítás, főleg német költőkből (Bürger, Mathisson stb.). Mindazonáltal némely darabok igazi *intim* költészetnek, valóban szubjektiv lírának sejtelmét nyújtják, elvont

költői konvencionálizmus helyett egy élő embernek erős egyéniségét sejtetik. Legszebb e nemű művei ez úgynevezett *dal*-ciklusban, kétségkívül nem modérn értelemben vett dalok, hanem elégiák: a mi e műfajnak lényegét képezi, a terjengő merengés, melynek erősödtével az elfojtottan emésztődő szenvedély fel-fellobban, aztán resignálva csendesedik el, fájó harmoniában hangozva ki, — ez egyezett meg leginkább kedélyével. A *Tihanyi ekhóhoz* s a *Magányossághoz* intézett fohászok — utóbbi az *Ódák* csoportjában — a világirodalom legigazibb érzéssel s legszebben írt elegiái közé tartoznak.

Csokonai lakóháza Debrecenben.

Különben, ha Csokonai lírájának jelentőségét helyesen akarjuk megítélni, ne az érzelmek mélységét, erejét vagy a gondolatok újságát tekintsük nála: a tartalom az ő költészetében is nagyrészt nem egyéb mint a század egyetemes közhelyeinek visszhangja. A fődolog, mit a legtöbb e korbeli költőnél s kivált a mi hazai, új irányba terelődött költészetünknél, következőleg Csokonainál is első sorban kell figyelembe vennünk, a forma. Kazinczy, Kisfaludy Sándor és Csokonai ez időtájt mind a forma művészei, kik nyelvet, stílt és verset valósággal újra teremtenek.

Csokonai a nyelvújításban a leghelyesebb elveknek hódol. »Egy félfaragású nyelvben, úgymond, törnünk, rontanunk, építnünk, újítnunk kell.« »Az új ideák kimagyarázhatásáért új szók és szófoglalások szükségesek.« E végből feleleveníti számos elavúlt szép szavunkat; s bár gyűlöli »a pajkos szófaragóknak törvénytelen ágyból született csonka, béna idétlenjeit«, nem retten vissza a helyes analogiák szerinti származékok képzésétől; viszont a »hosszú, hármóniátlan« szavaknak meg gyökét juttatja érvényre. Végül a nép nyelvének parlagon heverő kincsét, a tájszavakat is gondosan gyűjti, alkalmazza. Igaz, hogy mind e helyes elvek nem akadályozzák meg, hogy versei telve ne legyenek ma paródiaszerűen hangzó dísztelen kifejezésekkel s idegen szavakkal; de e gyarlóságok dacára is méltányolnunk kell azt, mennyire törekszik költőnk nyelvünk árnyalatainak gazdagítására, s ha itéletet akarunk mondani, úgy ne fogyatkozásait vegyük mértékül, hanem azon helyeket, hol nyelve az ihlettől fenkölt szárnyalást nyer, majd enyelgő, játszi, gyöngéd tud lenni, az érzelmek nemességét a kifejezések választékosságával s előkelőségével társítja, úgy hogy gondolat és forma benső harmoniában olvadnak össze. Csokonai költői nyelve

Az így összeszerzett szókincsből »az eszthetikai magyar stílusnak« oly példányát alkotja meg nálunk Csokonai, mely az ő korában nem ismert erejű képzelőtehetségre vall. Fantáziájának ez élénksége rendkívüli természetérzékben nyílvánúl. A XVIII. század betegesen rajongott a természetért s nagyban kultiválta a leíró költészetet: ennek egyik német képviselőjét, Kleistot, Csokonai le is fordította; de ez egészségtelen rajongás nem akadályozhatta meg, hogy hamisítatlanabb természetszeretet is ne fejlődjék a magyar alföld gyermekében. A *Déli aggodalom,* bár érzik rajta bizonyos üres művészkedés, az alföldi táj déli képével erősen emlékeztet a *Toldi* első énekére. Majd midőn Dunán-túlra kerűl, úgyszólva felfedezi Csokonai költészetünk számára a Balatont, mely kicsiben aztán oly szerepet játszik nála kedélyvilágával összeolvadva, mint nagyban a nyugoteurópai költőknél a genfi tó. Üde színérzéke folytán némileg jelentkezik már nála a romantikus költészet egyik főeleme, a *couleur locale*, akár *Konstancinápoly* keleti színpompáját kísértse meg leírni, akár a tihanyi partot rajzolja szívtörténetének hátteréül, »*zengő* bércű, *zordon* erdejű *szent* hegyével, hol sem ember, sem madár nem jár . . .«, vagy azt írja le, mint vándorolt hazafelé, átkelve a »Dunának *szőkén zajgó* habjain«, »az alföld gazdag lapályán, e kenyér sík oceánján, hol semmi echo nem szól«. Minden lapról a harmat frissesége s átható virágillat száll felénk. Senki addig oly fogékony érzékelhetőséggel le nem írta nyelvünkön »a magányos völgyek és cserjék *megfrisselő árnyékát*«, hol »a csonka gyertyánok *mohos* tövében *tiszta* forrás csergedez«, nem főleg az este enyhe báját, a clair-obscur egész festőiségével:

A *lenge* hold *halkkal* világosítja
A *szőke* bikkfák oldalát,
Estvéli *hűs* álommal elborítja
A *csendes* éjnek angyalát...

LII

A' Tihanyi Ekhóhoz

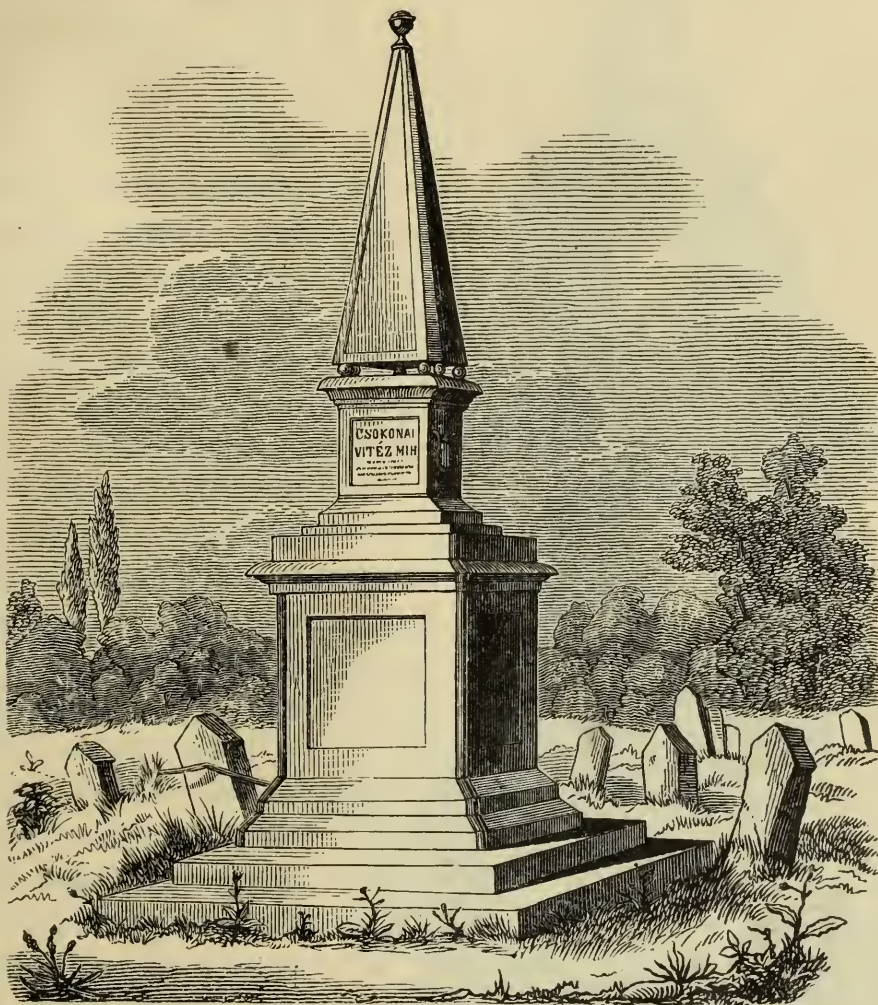
Óh Tihannak rijjadó Leánya!
Szállj ki szent hegyed közül.
Ím, kit a' sors eddig annyit hánya,
Partod' ellenébe ül
Itt a' halvány Holdnak fényén
Jajgat és sír elpusztúlt reményén
Egy magános árva szív. /

Még azok, kik bút, bajt nem szenvednek
A' boldogság' karjain,
Vígadoznak a' kies Fürednek
Hűsfején és partjain; —
Addig én itt sírva sírok.
És te, Nimfa! a' mit én nem bírok
Verd ki zengő bérczeden. /

Zordon erdők, durva bérczek, szirtok!
Harsogjátok jajjaim!
Tik talám több érzéssel bírtok,
Mintsem embertársaim,

Csokonai kézirata. (Eredetije a M. T. Akadémiában.)

Az ily sorokkal még csak az versenyez, midőn azt varázsolja elénk a költő addig nem sejtett, azóta felül nem múlt művészettel, mint »*ringatja* magát a hold *rezgő* fényénél a *csendes* berek *barna* rajzolatja«... A természet képeinek kedvellése a metaforák egész kincstárát bocsátja Csokonai múzsájának rendelkezésére: csak a *Remény*hez szóló versre, a Lilla-dalok utolsójára s legismertebbjére emlékeztjük az olvasót, melyben a költő mind a természetből vett képeknek hosszú sorozatával fejezi ki kedélyállapotát; elvont gondolatok helyett a legszélsőbb határokig elmenve a költői stíl Csokonai festő jelzői

Csokonai síremléke Debrecenben.

érzelkelhetőségében. — Nem részletezhetjük itt e stíl technikai virtuozitásait behatóbban, de már az imént idézett példáknál feltűnhetett a jelzők s határozók festői és plasztikai volta. Csokonai a jelzőkben mindig rendkívül szerencsés, új s merész tud lenni. »Oh Tihanynak *riadó* leánya!« így aposztrofálja a visszhangot. A maga idejében szokatlan szóösszetételekkel lep meg: »Sírhalmok, ti *köd-lepte* kertek!« A ciprust »bágyadtan ringatja a *sír-fuvallta* szél«. E horáci ódából vett versek méltók Berzsenyihez: »Oh idő, futós idő, esztendeink *sasszárnyadon* repűlnek. Elfut a nyájas tavasz, a *bársonyos* hajnalra *gyászköd* árad...« Ime végül egy megragadó hiperbola, mely Petőfire emlékeztet merész szárnyalásával: a halál

Mikor már lelketlen porrá változtatott,
Szóljál sírom felett csak egy félszózatot:
Akkor is szikrái a hév szeretetnek
Fagyos tetemim közt egybe lángot vetnek.

Csokonai verselése

A mi pedig Csokonai verselését illeti, e téren is elméleti értekezései tanúsítják, mennyire öntudatosan járt el. A magyar verselés történetében a rímnek, a debreceni verselők vesszőparipájának theoriájában érdekes elődje Aranynak, ki maga is a kollégium hagyományai közt növekedett. A túlzásoktól nem mindig bírt ugyan itt se szabadúlni, de annál szerencsésebb magukban a versformákban. Himfy esetén okúlva, minél nagyobb változatosságra törekedett. Mi több: az ő lírája még nem pusztán *szó*-költészet, hanem szoros kapcsolatban van az énekkel, zenével. E pontban különösen az olasz dal-költészet volt befolyással Csokonaira, melynek hatása alatt duetteket irogatott, a szavaknak első sorban zengő dallamosságára volt főgonddal, s valóban oly zeneiséget tudott bevinni a magyar versbe, hol szilaj szenvedélyességre, hol bánatos andalgásra, majd enyelgő, pajzán szökdelésre képesítvén azt, mi őt a technika egyik első rangú virtuozává emeli irodalmunkban....

Csokonai szobra Debrecenben, Izsótól.

Az anakreontikákban s a Lilla-dalokban mindegyre az akkortájt divatos Geszner-féle édeskés, balletszerű mithologiának kecsességeivel találkozunk. Luna »pamuthintócskában« halkan nyomja »a harmattól nyirkos eget«, míg ide lent a költő Chloekről, Daphnisokról, Phyllisekről énekel. De ez obligát írói cicomák kultusza dacára is kitör belőle a debreceni civis család demokratikus szelleme s a népköltészethez is áthajlik. És pedig nemcsak oly stilizált népdalnak nevezhető darabokat ír, mint a *Siralom* című Lilla-dal (»Gerliceként nyögdécselek . . .«), hanem valóságos népdalokat, melyek formáit, dallamait Horváth Ádám példáján buzdúlva nagyban gyűjti. *Szegény*

Zsuzsi a táborozáskor egy parasztlány bánatát tolmácsolja érzelmesen, kinek szeretőjétől meg kell válnia, mert háborúba viszik; még ma is él a nép ajkán s valóban olyan is a maga keresetlen egyszerűségével, igaz bensőségével, mintha csakugyan a nép ajkáról lenne ellesve; stílje, verselése mind hamisítatlanul népies. Viszont a Kazinczytól is »csudált, írigyelt, lelkes *Parasztdal*« egy szeretőjétől, ennek vén anyja által kizárt parasztlegény keserveit visszhangozza oly egészséges humorral, mi e pompás realisztikus genreképet páratlanná teszi költészetünkben egész Petőfiig. S említsük-e a még mindig jól ismert »szerelemdalt« a *Csikóbőrös kulacsról?* Az anakreoni mámorról zöngedező versecskék affektációjával szemben mily fesztelenül csapong itt a költő természetes, széles jókedve! Dévaj, kissé paprikás tréfáit Kazinczy maga már ízetleneknek találta ugyan, de nem jellemezhetni helyesebben ez elévűlhetlen költeményt, mint a hogyan épen az ő tanitványainak egyike tette. »Mely eredetiség, mely nemzeti karakter van ebben...! Vidám kedv, szeszély, búsongás, szinte a szilajkodásig csapongó dévajsággal kellemes természeti összeolvadásban!«

Legalább pár szót kell szólnunk Csokonai elvontan elmélkedő lírájáról is, melynek termékei ugyan gyakran sülyednek az alkalmi verselés posványaiba, de többször oly szárnyalást vesznek, mely szintén méltó tehetségéhez. A századot foglalkoztató legfontosabb eszméknek visszhangot ad költőnk, tanuságot téve arról, mennyire nem volt a mívelt nyugot eszmeáramlataitól elszigetelve hazánk, legchauvinisztikusabb pontjain sem. A *Marosvásárhelyi gondolatok*ban mily hévvel tör ki a lángoló honszeretet, az erős fajérzék: mi több, lélekemelő összhangban olvad egybe a felvilágosúltságnak, az egyetemes míveltségnek rajongó magasztalásával. A *Konstáncinápoly* címűben pedig voltairei lélekkel dicsőíti a liberalizmust, a vallási türelmességet s elkeseredve támad a »babona, vakbuzgóság« ellen. A társadalmi eszmék teréről már a metafizika légkörébe ragad föl a *Lélek halhatatlansága,* melyben Csokonai ez akkor oly egyetemes költői thémát tárgyalva, az összes nagy vallásoknak a túlvilágra vonatkozó nézetei felett időrendben egymásután szemlét tart, és saját lelke hánykolódásaiban tárja elénk a kor megrendítő küzdelmeit skepticizmus, deizmus és szorosabb értelemben vett hitvallás közt, — hogy aztán a legsötétebb kétségbeesés pillanatában ráhulljon felülről a keresztyén hit fénysugára s ő túláradó szívvel borúljon le a Mindenható előtt. Ne boncoljuk hideg észszel e nagyszerű vallástétel érveit; maga költőnk mondja imádott Rousseaujától vett jeligéjében, hogy ő nem vitatkozni, nem meggyőzni akar, hanem csak azt akarja előadni, mit szive egyszerűségében érez. De igenis bámúljuk a hívő lélek hányattatásainak e megrázó ékesszólással nyilatkozását, mely helyenkint a kinyilatkoztatástól mintegy apokaliptikusan ihletődik s ittasúlt dithirambokban tör ki. Érezni e felizgúltságból, hogy a költő mintegy saját lelki szemei számára kivánta tisztázni azt az örök utat, melyre nem sokára rálépendő volt.

Elmélkedő költemények

A Béka-egér-harc és Dorottya

Csokonai epikai költészete ismét derűltebb hangnemhez, a *Csikóbőrös kulacs* tónusához vezet vissza, sőt még erősebbhez. Egy új Csokonaival ismerkedünk itt meg, ki sajátságos világot vet akkori társadalmi életünk míveltségi viszonyaira. *Béka-egérharcát*, melynek thémáját Homértól kölcsönzi, de az azon időben nálunk is igen kedvelt Blumauer burleszk modorában alakítja át, még a kollégiumban írja, a hazai viszonyok merész gúnyolásával és vastag, néhol obszcén tréfákkal fűszerezve meg. Ez elég élénken s helyenkint nem épen szellemtelenül elbeszélt léhaság a kollegium falain kívül is, érettebb olvasóknak is tetszett, mert ilyen volt a társadalom ízlése. Ugyanily ízlésnek szülötte *Dorottya* is, Csokonai férfikori főműve, mely egyébiránt már magasabb rangú alkotás, noha nincs annyi komoly magja se még mint a *Béka-egérharc*nak; mert a külföldieskedés csipkedését ép oly kevéssé vehetjük politikai irányzatosság számba, mint a mily kevéssé vehetjük a nők esetleges csipkedését társadalmi szatirának, habár Csokonai utólag előszavában határozottan igényt formált rá. Itt-ott meg-megenged magának a pártfogótkereső poéta egy-egy bókolást, megemlékezik a somogyi főispán fényes installációjáról, elragadtatott honfi tűzzel énekli meg a magyar táncot, de e hors d'oeuvre-ektől eltekintve, pusztán tréfás anekdota az, mit elbeszél. »Dorottya a maga leánytársaival a rövid farsang és a kevés menyekző miatt Karneválés az ifjak ellen hadat indít, és mikor már őket szinte meggyőzte, Venus a dámáknak minden kívánságukat megigérvén, emezek iránt megbékélteti.« A tárgy ép oly semmis, látjuk, mint a XVII. s XVIII. század divatos komikai eposzköltőinek Tassoninak, Boileaunak, Popenak tárgyai; de Csokonai aztán egész komikai erét, tehetségének egész költőiségét kifejtve versenyez mestereivel. Mindenekelőtt vén lánynyá teszi Dorottyát s ez olcsó, de bő thémát annyira kiaknázza, a mennyire csak korának ízlése és saját temperamentuma képesítik. Rendkívül eleven, mulatságos karrikaturát rajzol, s bár olykor már nem annyira naivságukban nevetségesek, mintsem visszataszítók a düh fiziológiai vonásai ez élvsovár aggszűznél, általában véve kitünő plasztikaisággal domborítja ki jellemét s az egyes lelki állapotok rajzában van bizonyos finom megfigyelés. E főalak ugyan aztán minden tért saját magának foglal le, a költőnek azonban elég helyes érzéke van nemcsak aggszűzeket, de kellemes ellentétül bájos ifjú, itt-ott kissé frivol modorban rajzolt nőket csoportosítni körülötte s rájuk pazarolni palettájának változatos színeit. (V. ö. pl. Amália leirását az I. énekben.) Vegyük ehhez a találékonyságot komikus helyzetek kigondolásában, az élethűséget, drámai mozgalmasságot a leirásokban, az események folyásának érdekfeszítő előadását, az egész elbeszélés ötletességét, kifogyhatlan verveét, bolondos dévajságait, melyek különben gyakran nyersek, durvák.

A leirásokban, kivált a hasonlatokban, a fantaziának ugyanazon üdesége nyilvánúl itt több helyt, miként Csokonai lírájában. Továbbá akárhányszor nemcsak genreképekkel remekel, de oly komoly akkordokat üt

meg Csokonai, hogy némely sorai mintegy komoly hősköltészet előhangjainak illenek be. Idővel csakugyan mind erősebben dolgozott benne a vágy, hogy tehetségét hozzá méltóbban is foglalkoztassa, s egész odaadással fogott egy Árpádról szóló nagy éposz megírásához. Ritka erudicióval tett hozzá előkészületeket, minél több kor és irodalom feljegyzéseit összegyűjtve a magyarok őskoráról. A mennyire a fentmaradt vázlattervből megitélhetjük, tulajdonkép történeti époszt akart alkotni, ép úgy a kor chablonának, Voltaire Henriadejának nyomdokain haladva mint a *Hunniás* szerzője, — s ép úgy érzelgős szerelmeseknek rajzolta volna hőseit mint az *Etelka* írója, kinek más naivságait is át volt veendő. Ezt nem tekintve, csak sajnálhatjuk, hogy tervnek maradt az első honfoglalási éposz, mely szintén hexaméterekben lett volna írva, s mely mindenesetre nem egy részletében rá vallott volna költőjének geniálitására, a magyar költői stílt pedig hatalmas lökéssel vitte volna előbbre.

Leggyöngébb alkotásai Csokonainak a színművek. A fordításokat s az ez időben szokásos adaptációkat mellőzve, melyek Terentiustól Molièreen át Goldoniig elkalandoznak, hogy Metastasióról, főkedvencéről ne is szóljunk: tulajdonkép csak kollégiumi darabokat ír, minden kiválóbb eszthetikai érték és színi érzék híján, de melyek mégis figyelemre méltó jelenségei a színköltészet fejlődésének hazánkban. *A méla Tempefői, vagy: az is bolond, a ki poëtává lesz Magyarországon,* epés, durván mázolt karrikaturája az irodalom állapotának, telve dagályos kifakadásokkal. Alakjaiban semmi élet, merő torzítások; azonban már a társadalmi osztályok típusait akarják feltűntetni, s Kisfaludy Károlynak úttörői. *Gerson du Malheureux* hősében, egy mizantróp ifjúban saját kedélye meghasonlottságát rajzolta Csokonai, Kotzebuetól kölcsönzött motivumokkal; de tulajdonkép a humoros genrealakok teszik e darabot érdekessé: a szájaskodó invalidus, a deákos iskolamester, az intrikus zsidó, s főleg a kályhafűtő cigány, — megannyi elődje a *Pártütők* világának. *Karnyóné,* a *Lumpácius*sal s a *Garabonciás diák*kal majdan átültetendő német tündéries bohózatokat előlegezi, egészen magyar alakokkal, melyek közül egy hülye gyermek, két hozományleső divatmajom, egy politizáló tót boltoslegény, s mindenekfelett egy szobalány válik ki, — némi nagyzással szólva: az első magyar soubrette, kinek elhangzik ajkáról a színpadon a magyar népdal....

Csokonai színművei

Így gyökerezik Csokonai, ki a költészet minden faját műveli, a múlt században egyfelől, s így képez másfelől átmenetet egy új, romantikus, sőt népies-nemzeti költészethez.

48. Kármán József.

Kármán József egyike régibb irodalmunk legérdekesebb alakjainak. Rövid pályáját csak nagyjából ismerjük ma is s egész személyiségét bizonyos titokzatos varázs környezi, egy szenvedélyes szív-élet varázsa, mely nem úgy hamvadt el, hanem hirtelen, lobogva roskadt össze. Alig egy-két évre jelent meg nemzetének szemei előtt és tova sietett. Emléke az ifjúságnak, szépségnek, szerelemnek, szellemnek és korai halálnak glóriájában él közöttünk, mely, bár szerényebb és kisebb körre világító fényével, emlékeztet a Rafaelére. A titokzatos mindig vonzó s az ő szívélete ennek félhomályában maradt. Még kevésbbé ismerjük pontosan pályájának azokat a mozzanatait, melyek titkos társaságok gyülekezeteiben folytak le. Szellemének fejlődésével, míveltségének útjával és eszközeivel is alig vagyunk tisztában. Készen jelenik meg: a magyar nyelvnek és a prózai művészet stíljének oly tökéletes birtokában s az emberi szív életének, leggyöngébb megrezdüléseig, oly finom ismeretével és kifejező képességével, mint korában senki. Sokat okoskodtak akkor a nemzeti élet és mívelődés átalakításáról és fejlesztéséről; de magát ezt az életet, hiányait és szükségeit, feladatait és célját, akadályait és segítő eszközeit senki akkoriban magasabb szempontból, teljesebben és tisztábban nem látta, mint Kármán.

Kármán atyja

E nagytehetségű világfi — akkor az úgynevezett *aufkläristának* s a széptéleknek vegyűlete volt a divatos világfi — elég csodálatosan egy régi kálvinista papi családból, egy szerény parochiából kerűlt. Atyja, szintén Kármán József, a losonci egyház papja, majd a traktus esperese, utóbb a kerület főjegyzője s életének utolsó esztendejében, 1794-ben szuperintendense. Ennek az atyának, ki ifjan Hollandiában járt egyetemeken, azután a régi szokás szentelte nyelven és szellemben imádságokat, agendát, katekizmust írt és fordított, az 1791-diki mozgalmas napokban lelkesen képviselte a protestantizmusnak a magyar nemzetiséggel kapcsolatos ügyét, — mint atyái háromszáz év óta folytonosan, — ennek az atyának meg fiának pályájával élesen különűl el egymástól a magyar mívelődésnek, szellemi életnek régibb és újabb kora. Amaz Németországból és a reformációból indúl ki, emez pedig, Bessenyeivel, Franciaországból és a felvilágosodás

irodalmából. A nemzeti érzés mindegyikben uralkodik: de amabban inkább a lelkiismereti, emebben pedig a gondolatszabadság szövetségében és törekvéseiben. A nyugottal való közösségünket amaz inkább a vallásos élet terén ápolja és fejezi ki, a katholikus félen úgy mint a protestánsokén; eméz az irodalomban, tudományban, egész mívelődésünkben, társadalmunkban, politikánkban.

Kármán József élete

Ez új felfogásnak, a nemzeti élet új útra térítésének egyik legnagyobb tehetségű és leglelkesebb képviselője a fiatal Kármán. Születésének éve 1769; napjául maga, a hét csillagról nevezett szabadkőmíves páholyba való fölvételekor március 14-ikét vallotta, de Markovicsnéval folytatott levelezésének van egy helye, mely inkább március 19-ikére látszik mutatni. Alsóbb iskoláit szülővárosában, Losoncon végezte. Eleven, sőt izgatott képzelődésű gyermek volt, kinek lelkébe, a nagy világnak ezen a félreeső pontján, korán útat talált kora forrongó szellemének az a vonása, mely a képzeletre legizgatóbb: a titkos hatalmakban, szellemekben való hit, melyet világszerte a nyegléknek és fantasztáknak egész serege ápolt és terjesztett. A gyermek is szellemeket idézett s mint *Sejtelmei*ben mondja: jobban ismerte nevöket, mint szülővárosának embereit és utcáit. 1785-ben jött Pestre az egyetemre, hol jogot hallgatott. Izgékony képzelete ép oly mohón fogadta az új világ benyomásait, mint korábban a szellemekét. Ezek szétrobbantak s helyöket az ifjú világában mások foglalták el: kitünő költők, kiknek műveivel megismerkedett; a József császár rendszerével beköszöntő felvilágosodás; vagy ennek eszméivel, vagy a nyomott nemzetiség érzésével tele fiatal barátok; vidám társaságok és szép leányok. Mindezekhez ép oly szenvedélyesen ragaszkodott, mint korábbi képzelt társaságához. Szép ifjú volt s képzeletének elevensége egész szellemét elevenítvén, jó társalgó is. Személyisége, úgy látszik, mindenütt és mindenkire azt a varázst gyakorolta, melylyé a szépség és míveltség természetes hatását a nagy fogékonyság és izgékonyság fokozni szokta. Nyelveket is tudott s pesti tartózkodásának már első idejében egészen jól írt németül. Szerette Wielandot és Schillert, Horatiust és Senecát, saját vallomása szerint jobban, mint a »kenyérkereső tudományokat«, noha ezekben is igen tisztességes, sőt a római és magyar jogban jeles előmenetelt tett. 1788-ban Bécsbe ment, mert az ottani egye-

Kármán költött arcképe. (Toldy kiadása a Nemz. Könyvtárban.)

temen végzetteknek a császár több kilátást nyújtott hivatalra. Bécsben Kármán, úgy látszik, magán ágensi tevékenységgel tartotta fenn magát, s hiába keresvén állást a kancelláriánál és vizsgálatait Pozsonyban letevén, a következő esztendő végén visszajött Pestre.

Nemzeti mozgalom és reformtervek

Abban a lázas nemzeti mozgalomban, mely József császár halálát megelőzte és követte, az ország szíve itt Budán és Pesten lüktetett legerősebben. Itt fogadták, a fölvilágosodás, egységesítés és németesítés rendszerének bukása után, legrajongóbb lelkesedéssel és legfényesebb ünnepélyekkel a magyar fenség száműzött jelvényének, a szent koronának visszatértét. Itt jött össze az országgyűlés, a forrongó nemzeti szenvedélynek egész viharát hozván magával s a francia nemzetgyűlés példájára megesküdvén, hogy a rendek tudta nélkül egyetlen tagja sem fog elfogadni sem adományt, sem kitűntetést. A nemzeti önállás biztosítása volt első és fő törekvésök. A közelmúlt szomorú tanúlságai a legtöbbek szemében a nemzeti érdeket a régi rendi alkotmánynyal elválaszthatatlan kapcsolatban tűntették föl. A levegő tele volt reform-tervvel, de általában a konzervativ felfogás kerekedvén felül, a protestáns vallás szabadságának biztosításán kívül, elhallgattattak vagy egyelőre elodáztattak. Azonban az ifjúság s épen az írók a mily melegen éreztek a nemzetiség ügyeért, ép oly kevéssé tudták megtagadni a haladás eszméit, melyekben növekedtek. Nagyobb olvasottságuk, hevesebb képzeletök, többnyire szegény sorsból származásuk más utakra vezették őket, mint a főrendi és vármegyei politikusok seregét. A fölvilágosodás és nemzetiség érdekeit nemcsak ki tudták egyeztetni, hanem egyiket a másik föltételének fogták föl és hirdették. A mit maguk körül láttak: a nemzeti érzés fellángolásának száz és százféle képét, mindez csak hevítette hazafiságukat; de tevékenységök ösztönét is a haladás, a politikai és társadalmi élet átalakítása irányában. Kármán is közöttük volt s idegen míveltsége ellenére a leglelkesebb magyar. Buzgó, sőt vezető részt vett a fiatalságnak olyan irányú törekvéseiben, a magyar nyelv mívelése és terjesztése kedveért, melyek az országgyűlésen nem ébresztettek élénkebb viszhangot: a nyelvmívelő és színjátszó társaságok ügyében. De ugyanakkor belépett a szabadkőmívesek közé s szivében gondolatok értek, melyek utóbb Martinovicsék társaságába vezették.

Kármán, úgy látszik atyja révén, összeköttetésbe került nehány protestáns arisztokrata családdal: a Rádayakkal, Beleznayakkal, Podmaniczkyakkal. Gróf Beleznay Miklósné szalonjának, a nem rég lebontott kerepesi-úti Beleznay-kastélyban, szivesen látott vendége, sőt pártfogoltja volt; gróf Ráday Pállal pedig szorosabb viszonyban is állott. Ráday egy ideig, 1792-ben igazgatója volt a Kelemen László-féle első budai magyar színjátszó társaságnak. Dolgaiban, mint ügyvédje vagy titkára, Kármán helyettesítette s ő dolgozta ki a társaság rendszabásait is. E szabályok azonban nem tudtak rendet teremteni a zilált állapotok közt s a társaság, melyet nyomás, részvétlenség és belső viszálkodás bomlasztottak, feloszlása

felé közeledett. Kármán is otthagyta, hogy egész erejével és tehetségével arra a térre lépjen, mely a nemzeti mívelődésnek még hatalmasabb eszköze a színpadnál, az irodalom terére.

A pesti magyar társaság

Irodalmi életünknek, Bessenyei föllépésétől, egyik jellemző vonása a társulásra való törekvés, az egyesülésben rejlő hatás keresése. Bessenyei megírja az akadémia tervét, melyet Révai kiad, de egyelőre hiába kopogat *Jámbor szándék*ával az országgyűlés ajtaján. A létre nem jöhetett nagy intézetet az eddigi módon, kisebb szövetkezetekkel pótolták íróink. Már nemcsak Bécsben, Kassán, Kolozsvártt, Komáromban, hanem Pesten is alakúlnak ilyen egyesületek. Az első volt itt gróf Cziráky Antal *pesti magyar társasága,* mely 1792-ben egy kis szépirodalmi évkönyvet adott ki, azután nyom nélkül elenyészett. Jelentékenyebb emlékű Kármán kisérlete. 1793-ban Schedius Lajosnak, a németországi egyetemekről nem rég visszatért fiatal eszthetikusnak, egy estélyén állott elő a tervvel, hogy Pestet kell irodalmunk központjává tenni, mert csak itt alakúlhatna meg egy egységes irodalmi nyelv; irodalmunk hangja itt nemesedhetnék egy előkelő magyar társaság befolyása alatt; látóköre itt szélesedhetnék a közmívelődés intézeteinek, egyetemnek, könyvtáraknak, könyvkereskedéseknek segítségével s a külföldi közlekedés könnyűségével; itt jön össze a királyi törvénygyakorlatra az egész magyar nemes ifjúság, melyből irodalmunk híveit és munkásait nyerhetné. Az eszme egészen Kármán lelkére utal, melyben a társas élet örömeihez való vonzódás az emberi és nemzeti eszményekért való lelkesedéssel egyesűl, melyeket azonban nem lett volna képes, mint Kazinczy tette, egy isten háta megett fekvő falu magányos szobájában szolgálni. Iratai bizonyítják, hogy eleven mozgású, képzelődő lelke néha oly bámulatosan tiszta és helyes világításban

Az **Uránia** címlapja.

látta az élet viszonyait, követelményeit, visszásságait és orvosszereit, mint, legalább a mívelődés terére vonatkozólag, korában senki. Egy ilyen világító sugár volt az, mely Schedius körében villant ki szelleméből. Még Széchenyi is ennél a sugárnál látta a dolgokat s megalkotta azt, a magyar irodalom városát, a mit Kármán csak elképzelt. De akkor Kármánról senki sem tudott; nevét is elfelejtették.

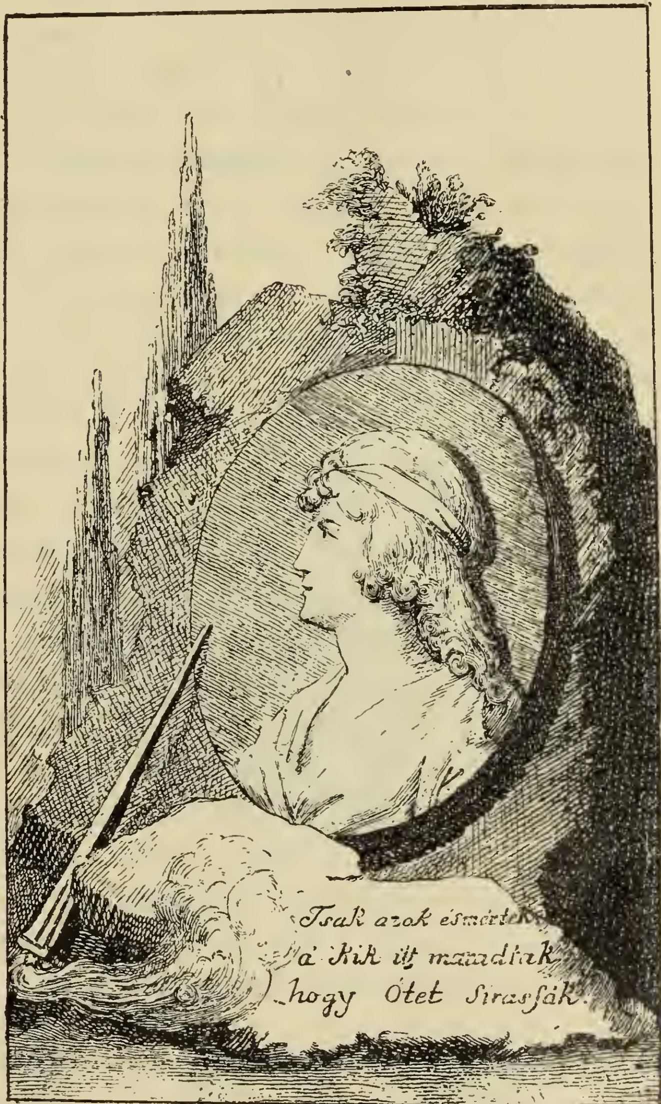
Az Uránia megindítása

Hogy az eszme útat törjön, mindenekelőtt egy folyóiratot kellett volna alapítani Pesten. Hárman vállalkoztak rá. Kármánon és Schediuson kívül még egy Pajor Gáspár nevű fiatal orvos. Mecenásra is találtak Beleznay grófnéban s egy ismeretlenben. Így indúlt meg 1794 elején az *Uránia* című évnegyedes irat, melylyel a következő év elején történt megszünéseig összesen három kis nyolcadrétű kötet látott napvilágot. Előfizető kevés jelentkezett ugyan, alig több száznál, de jegyzékök főrendünknek a magyar irodalom iránt mutatkozó érdeklődését mutatja, melyet azután Ferenc császár áldatlan kora ismét kioltott. A folyóirat több nevezetes tekintetben újító. Így mindenekelőtt azzal a törekvésével, hogy Pesten gyökereztessen meg és fejleszszen irodalmi életet. Kiváltképen a magyar nőkhöz fordúlván, az első öntudatos és határozott kisérletet képezi abban az irányban, hogy a magyar mívelődési életbe a haza asszonyai is bevonassanak. Hangjában a magyar eredetiséget igyekszik a haladottabb ízlés változatosabb és könnyebb formáiban fejleszteni. Gondot fordít művészeti ismeretek terjesztésére is. A vállalat lelke, mint Kazinczy leveleiből is tudjuk, Kármán volt. Munkatársai közül csak Pajor Gáspárt és Schediust ismerjük; azután a fiatal Csokonait. A cikkek, egynek kivételével, név nélkül vagy csak betűkkel jelölve jelentek meg. Közülök Toldy Ferenc válogatta ki, Kármán műveinek 1843-diki kiadásába, a miket az övéinek tartott. Minthogy e válogatást kétségkívül Schedius segítségével végezte, mindaddig, míg egyik vagy másik tévedéséről határozott adatok nem állanak előttünk, nincs okunk kételkedni benne, hogy a mit ő Schedius emlékezése alapján Kárménénak adott, az csakugyan Kármáné.

Fanni hagyományai

Legterjedelmesebb, legismertebb és legkitünőbb e dolgozatok között az a kis regény, mely a *Fanni hagyományai* címet viseli. Toldy, bár lehető tartózkodással, azt sejteti, hogy a mű valóban egy ifjan elhalt nő leveleiből és naplóiból van összeállítva. Székely József a hatvanas évek elején talált Kármán hagyatékában egy 78 levélből álló német szerelmi levelezést, melynek egy részét lefordítván, az egész viszonyt mint a Fanni hagyományainak alapját állította a közönség elé. Az összes levelek, melyeket azóta Abafi Lajos adott ki, könnyen meggyőzhetnek Székely tévedéséről. Kármán kedvese Grünthalli Öffner Marianna volt, felesége a dalmata gróf Markovics Miklósnak, ki vizen és szárazon a században tipikus katonai kalandor életét élte, míg a Bánságban egy adományt kapott. Felesége hol itt, hol ott nyomorgott s Bécsben és Bécsújhelytt 1789-ben félévig folytatott viszonyt Kármánnal. Kacér, szenvedélyes és érzéki asszony volt,

kiben nem hiányoztak nemesebb felindulások, de alakja egészben a könnyelmű kalandornő színében áll előttünk, kinek hányatott életében Kármán csak epizód volt. A ki figyelmesen olvassa leveleit, okvetlen arra a meggyőződésre jut, hogy ez az asszony nemcsak mintája nem lehetett Fanninak, hanem Kármánnak egyenesen el kellett feledkeznie róla, mikor Fannit s benne a szerénységnek, lemondásnak, szeretetnek, örök hűségnek bájos képét megalkotta: a hiú és könnyelmű szép asszony már akkoriban saját fogatáról nézte le a költőt. Már a kik Markovicsnéban keresték Fanni eredetijét, leveleiben a hagyományok alapját, eltértek Toldy sejtelmétől Fanni íróságára nézve. Baráth Ferenc, de különösen Gyulai Pál, meggyőzőleg és szépen mutatták ki, hogy a novella Kármán eredeti munkája, s e felfogást csak megerősíteni látszik az a negativ eredmény, mely Heinrich Gusztávnak a német Werther-irodalomban a hagyományok forrását illető szorgos kutatásait kisérte. Mindez azonban nem zárja ki, hogy elfogadjuk Toldynak azt a »hiteles forrásból« merített s »egy kortanú által bizonyított« állítását, hogy a hagyomány való történeten alapúl, »Fanni, egy nemes ház gyermeke, Kármán kedvese volt, s mert szülei gátolták szerelmét, ennek kora áldozata«.

Fanni arcképe az *Urániá*ban.

A szenvedélyes és érzékeny szívélet képe, az alak és stíl, melybe öltöztetve van, mind Rousseau *Nouvelle Héloïse*ére és Goethe *Werther*ére emlékeztet. A mint e halhatatlan könyveket Houdetot Zsófia és Buff Charlotte sugallották, úgy jelenik meg az elhalt kedvesnek testi, lelki képe Kármán emlékezetében. Nevét valószínűleg Klopstock Fannija után kapta, kiben a szerelem ereje s a halhatatlanság hite olvadt össze. A szív érzésének jogát és szentségét hirdetik ez áramlat költői mind, közöttük Kármán, midőn lángoló szavakkal vívják ki a világ részvétét a jogukhoz nem juthatott s megtört szivek iránt. E gondolat Kármánnál igazságban

is, megillető hatásban is nyer az által, hogy egy fiatal leány pályájában fejezi ki. Ennek az egész iránynak kedvelt elbeszélő alakját, a naplót és levelet, melyet először Richardson *Pamelá*jában találunk, használja Kármán is, s bevezetésében, mint Rousseau és Goethe, ő is él az elhitetésnek azzal a módjával, hogy magát csak gyűjtőnek, kiadónak tűnteti föl. »Az igaz szerelem: emésztő tűz« — ezt tanítja Rousseau, ezt példázza Kármán is egy »szép léleknek és érzékeny szívnek« történetével. Hőse Fanni, egy vidéki nemes ház gyermeke, tele természetes finomsággal és a ragaszkodás ösztönével, búsan érzi elhagyatottságát, megaláztatását, rideg atyja, szívtelen mostohája és kényeztetett testvérei oldalán. Magányában szeretet után sóvárog, egy vidéki bálon találkozik egy ifjúval, a kit megszeret s a ki viszontszereti. Nemes szerelmét nem tudja titkolni s irígylik és feddik miatta. Atyja elszakítja kedvesétől, a világ méltatlanul elrágalmazza. Fanni szomorú sorsában elhervad s halálos ágyánál atyja átlátja igaztalanságát, de már hasztalan. Haldokló szemeit kedvese fogja be. Fő érdeme a munkának a gazdag és olykor lehellet-finomságú lélekrajz, mely maig páratlanul áll irodalmunkban. A múlt században divatos pastellek áttetsző, olvadó gyöngédsége ez. Csak Kármán eleven képzelete, éles szeme és nagy érzékenysége festhette ennyi művészettel a fiatal leányszív sejtelmeinek, hangulatainak, vágyainak és emlékezéseinek e mozgalmas fodrozatát, s szerelme pusztító árjának mélyeit és csillogó színjátékát. Rousseau után először fest természeti képeket az emberi érzésvilág tükréből, mely utóbb, szintén Rousseau nyomán, Kisfaludy Sándor lírájának fő indítékává lesz. A külföldi hatások mellett, a történet épen alapjellemében, a régi magyar felfogást is elénk idézi. Fanni gyászos sorsának kulcsa: szerelmének rohamossága, kizáró uralma egész valója fölött, beleütközése a korabeli magyar társadalom formáiba és nézeteibe, melyek szerint »a leányban a legelső virtus a szemérmetesség«. Fanni szerelme, bármily tiszta volt, már megsértette ennek hagyományos bilincseit s áldozatául kellett esnie. Emlékének s egyszersmind Kármán művészetének, félszázad múlva, Kerényi Frigyes gyújtotta a legköltőibb áldozatot:

Mióta alszol, annyi év lejárt.
Érezlek mégis, mint a napsugárt,
Mely új tavaszkor nyájasan lesüt,
Verő szivet találva mindenütt.

Uj házas levelei

Mint *Fanni*ban a szerencsétlen szenvedélyt, ép annyi művészettel festi Kármán az *Új házas levelei*ben a boldog szerelmet. Az érzéseknek az az áradozása, mely a három levélnek különösen elsejében ömlik korláttalanul, ma kissé idegenszerűnek tűnhetik fel előttünk, de akkor ez igazság és természet volt. Az egész egyike régibb irodalmunk legkedvesebb olvasmányainak: annyi benne a melegség, tisztaság, derű, mint egy verőfényes májusi tájképen. *A módi* című szatirában egy előkelő ház életét festi, a melyet divatbáb úrnője megrontott és szerencsétlenné tett. Csak kiváló szellem képes ily tárgyiasságra. Im mily éles szemmel látja Kármán a

kornak és míveltségének, melynek eszméiért és szépségeért lángolt, visszáját is: a kecses, aranyos rokokónak belső romlottságát. Egy-két jelenete élénken idézi emlékünkbe Hogarth *Divatos házasság* című kép-ciklusának némely rajzát; talán előtte is lebegtek, mikor szatiráját írta. Még pedig írta a hangnak oly mesteri változatosságával, a könnyed enyelgés, keserű merengés, szónokias feddés különböző hangjain, hogy a stílnek ezt a jellemző változatosságát ezidétt másnál hiába keressük. Hiába a prózának azt a numerusát, az archaikus utánzatú beszédben nyilatkozó erőt, melyet egy *Fejveszteség* című történeti regénytöredéke mutat: egy erőszakos várúr, a Hunyadiak korában, magáévá tenni készűl egy szegény fiatal leányt, ki mást szeret. A módi és egyéb munkák

Mind ezekben, mind *meséi*ben, melyek különösen a női életre vonatkozó tanúlságokat példáznak, Kármán első rangú stilisztaként áll előttünk. Ellensége a szófaragásnak. »Elborította a sok korcs szók, idétlen faragású, hangú, a nyelv természetével ellenkező és fületsértő korcs szók sáskaserege egész literaturánkat, és ezt nyelvmívelésnek neveztük!« A nyelv első törvénye szerinte az értelmesség és nem a purizmus. Helyes mívelése csak a beszéd természetén, nemzeti karakterén alapúlhat. Ezen alapúl az övé. Íróink között, kik idegen irodalmak tanúlmányán nőttek, az ő korában és soká utána nincsen, ki ily magyaros prózát írt volna. Némely elvétett germanizmusa nem jöhet számba. De prózája nemcsak magyaros, hanem épen e tulajdonságával mutatja ki nyelvünknek simuló, fejlődő, alkalmazkodó képességét. Kármánnál könnyű és fordulatos, árnyékoló és színező, hangzatos és numerusos. Faludiénál több hangú és változatosabb, Kazinczyénál magyarosabb és természetesebb. Stíljében nemcsak ritka nyelvadománya, hanem úgy szólván egész jelleme és gondolkodása megnyilatkozik: haladjunk a külföld után, de csak hogy minél biztosabban magyarok maradhassunk.

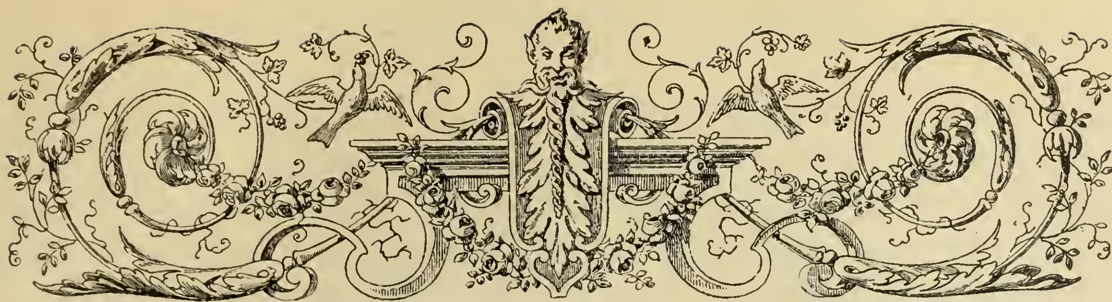
Fanni költött arcképe. (Toldy kiadása a Nemz. Könyvtárban.)

Nemzeti mívelődésünkről írt gondolatait, ezeknek kerek és rendszeres foglalatát *A nemzet csinosodása* című kitünő értekezésében írta meg, az Uraniának harmadik, utolsó kötetében. Mindenekelőtt önismeretet sürget s óv a »kényeztetőktől«, kik a nemzet gyöngeségeinek hizelegnek s ezzel haladását akadályozzák. Úgy e helytt, mint később a sallangos és ízetlen, példabeszédes előadás ellen való kifakadásában, legvilágosabban Dugonicsra céloz Kiemeli, hogy fizikai és értelmi erőben nincs hiány nálunk; de aztán A nemzet csinosodása

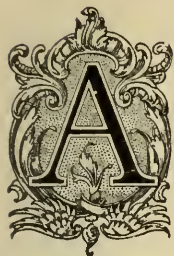
a magyar gazdasági, társadalmi és magánéletnek igazán hatalmas rajzában sorra kimutatja mívelődési fejlődésünk gátoló körülményeit. Nevelésünk fogyatékos, életmódunk ernyesztő, szellemünk alantas, országos nyelvünk a latin s népéletünké is részben idegen; ezeken kívül irodalmi törekvéseink útjai is gyakorta tévesek. A féltudósság elterjedettsége, az ízléstelen verselők dédelgetése, a grammatizálás szenvedélye mind csupa baj. Élvezetes és nem tudákos könyvek kellenek, inkább eredetiek mint fordítottak, inkább kevés jó mint sok rossz s a nyelvmívelés dolgában is többre megyünk, mint a szófaragással. Kazinczyval szemközt három tekintetben is ellenzéket képez: az irodalomban inkább a lényegre kell fektetnünk a súlyt mint a formára; az igazi emelkedést csak eredeti munkák segíthetik, nem fordítottak; a nemzeti karakter fentartása a fő dolog. E híres értekezésnél mi sem tűnteti elevenebben szemünkbe Kármánnak, éleslátása és eszmékben való gazdagsága mellett, rendkívüli fogékonyságát. Gyöngébb vagy erősebb, itt-ott még kiegyenlítetlen és ellenmondásos viszhangja hangzik füleinkbe kora mindazon áramlatainak, melyek a múlt század végén felmerűltek. Az irodalomnak Bessenyeitől vezérlő gondolata: a magyarságnak és a fölvilágosodásnak kapcsolatos kultusza; a politikai élet nyilvános köreiben: ragaszkodás a »nemzeti characterhez« s ennek kedveért még »a régi szertartásokhoz« is; a titkos társaságokban: az emberjogok kivívására való törekvés. A mi ezekben s Kármán megfelelő nyilatkozataiban ellenmondás is: oda tartozik a kor képéhez, melyet az ő fogékony lelke egész teljességében tükröz vissza.

Atyjának betegsége és halála 1795 tavaszán Losoncra hítta. Már akkor maga is egy emésztő és gyógyíthatatlan betegség martaléka volt. Elerőtlenedve, érezte közel végét. 1795 május 20-dikán, egy szép tavaszi napon kivitette magát kertjökbe s egy bús sohajjal emlékezett meg barátairól, Martinovics társairól, kiket ez órában végeztek ki a budai Vérmezőn. Az ő részességét, úgy látszik, nem fedezték föl. Rendelkezett, hogy a nála levő titkos iratokkal mi történjék, s — mint egy nőrokona Baráth Ferenccel közölte — két hét múlva, valószínűleg június 3-dikán, huszonhat éves korában meghalt.

49. Révai Miklós és a korabeli nyelvtudomány.

A XVIII. SZÁZAD VÉGE s a XIX-nek eleje valóságos virágkora volt a magyar nyelvészetnek. *Sajnovics, Gyarmathi, Révai, Verseghy, Beregszászi Nagy Pál* olyan nevek, melyeket mindenha büszkén fog emlegetni tudományunk története. Sajnovicsot, Gyarmathit és Beregszászit külföldi filológiai tanúlmányaik, Révait és Verseghyt a hazai irodalmi és nyelvújítási mozgalmak vezették a nyelvtudományi kutatáshoz, s a nyelvújítás harcai ösztönözték Beregszászit is legbecsesebb munkája megírására.

Volt ugyan régebben is nyelvtani irodalmunk, de az jobbára a hagyományos latin grammatika jármát nyögte, ámbár nincs híjával az elmés és érdekes részleteknek.

Régi nyelvtan-irodalmunk

Első nyelvtanunknak a XVI. századbeli *Sylvester*-félének, nem is annyira a magyar nyelv fejtegetése volt a célja, mint inkább a latinnak megvilágítása a magyar segítségével; ezt már a címe is mutatja: *Grammatica Ungaro-latina.* De azért vannak igen értékes magyarázatai, melyekre többnyire héber-nyelvi ismeretei vezették. Ezek közül csak egyet emelek ki, a miben az elsőséget Révainak szokták tulajdonítani: az igeragoknak a névmásokból való magyarázatát. A héber tárgyas ragozás olyan átlátszó, hogy Sylvester, midőn összevetette vele a magyar tárgyas ragozást, könnyen juthatott arra a gondolatra, hogy a tárgyi személyragok voltaképen ragokul használt névmások (*»pronomina affixa«*, Corpus Grammaticorum 43—45). Ugyanígy magyarázta névszóinknak szintén a héberhez hasonló birtokos személyragozását (39).

Szenci Molnár Albert

Szenci Molnár Albert gyakorlati irányú nyelvtana (1610.) már bőven tárgyalta a magyar szóképzést, ragozást és mondattant, számos jó megfigyeléssel, de egészen a latin nyelvtani keretben (ismertetését l. itt I. 301. lapon). De még fontosabb Molnárnak már előbb megjelent szótára (1604., l. itt I. 297. lapon). Itt különösen egy hasznát akarom kiemelni. Minthogy Nürnbergben jelent meg, Németországban, sőt az északibb országokban is csakhamar ismeretessé lett. Azon tudósok közt pedig, a kik ott érdeklődéssel forgatták, akadtak a finn nyelvnek ismerői, s természetesen azonnal föltűnt nekik, a két nyelv mennyire megegyezik sok fogalom elnevezésében. Fogel

Márton, a nagytudományú hamburgi orvos (1669.), Stiernhielm György, az Ulfilas-fordító (1671.) és mások is Molnárból vették a szóegyeztetések anyagát. Sőt *Fogel* már Molnárnak nyelvtanát is átkutatta s tanúlmányai alapján a két nyelvnek szerkezetbeli hasonlóságát is megállapította: hogy egyik sem kedveli az olyan mássalhangzó-csoportokat, minők a szláv és germán nyelvekben vannak; hogy egyik sem különbözteti meg a névszókat nemek szerint, s ez az idegen nyelveket tanuló finneknek s magyaroknak sok nehézséget okoz, ellenben az idegeneknek megkönnyíti a finn s magyar nyelv tanulását; hogy prepozíciók helyett mind a két nyelv ragokat és névutókat alkalmaz; hogy a héberhez hasonlóan személyragokkal jelölik a birtokviszonyt stb. — Fogel tanúlmánya kéziratban maradt, de már a XVIII. század elején a nagy Leibniz mondja rokonnak a magyar, finn és lapp nyelvet; ugyanakkor Rudbeck Olaf mintegy száz szóegyeztetés alapján kimondja, hogy e nyelvek »oly közeli rokonsággal kapcsolódnak egymáshoz, hogy méltán mondhatók testvéreknek«.

Pápai Páriz Ferenc arcképe.

Hazai nyelvészeink közül a XVII. században *Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György* és *Pereszlényi Pál* válnak ki. Geleji Katona egészen eredeti elme. A *Magyar Grammatikátska* (1645.) korántsem rendszeres nyelvtan, hanem egyrészt »az igaz magyar írásnak«, másrészt »az igaz magyarán szóllásnak módja felől való néhány legmegjegyeztetendőbb observatiotskák« gyűjteménye. Az igaz írásban vagyis helyesírásban ő vitatta először az etimologiai elv uralmát (lásd itt I. k. 310. lapon). Érdekes az az észlelete, hogy »a zsidóból, görögből, németből, tótból etc. sok szók ögyeledtek« a magyar szók közé, s hogy »valamellyek két consonansokon kezdetnek, inkább mind idegen szók, mint: *spék, spitz; préda, proba* etc«. — Komáromi Csipkés *Hungaria Illustrata*ja (1655.) meglehetősen gyönge nyelvtan; legérdekesebb még a IV. fejezete: *De stupenda verbi Hungarici fecunditate,* melyben a *ver* igének nyolcvan származékával mutatja meg a magyar szóképzés gazdagságát. — Legértékesebb a jezsuita Pereszlényi Pál nyelvtana *(Gramm. Linguae Ung.* 1682.), mely számos

Geleji Katona és Csipkés György

új megfigyelést tartalmaz, p. az ikes ragozás mintáját, és valóban filologiai módszerrel van dolgozva, amennyiben az egyes szóalakok és szerkezetek példáit pontosan idézi Pázmányból és Káldi bibliájából. — Hadd említsük még Révaira való tekintettel *Otrokocsi Fóris Ferenc* hírhedett könyvét: *Origines Hungaricae* (1693.). Már Leibniz helytelenítette azt a hiedelmet, mely szerint a héber az emberiség ősnyelve s belőle származik valamennyi többi nyelv. Minálunk azért tartotta magát legtovább ez a hit, mert hisz a honfoglalók napkeletről jöttek, tehát a magyarok nyelve is napkeleti nyelv, mint a zsidóké. S így Otrokocsi a legnagyobb könnyedséggel magyarázhatta a magyar történeti neveket és egyéb szavainkat a héber nyelv szavaiból! Otrokocsi Fóris és Pápai Páriz

A XVIII. század elejéről *Pápai Páriz Ferenc* kitünő szótárát kell említenünk (1708.), mely másfél századon át a legelterjedtebb könyvek közé tartozott (l. itt I. 297. l.). A századnak közepén pedig *Adámi Mihály* németül írt nyelvtana érdemel figyelmet *(Ungarische Sprachkunst* 1760. és 1763.). Érdekesek egyes helyesírási újításai, kivált a *zs* hangra a középen áthuzott *z* használata. A második kiadást gyakorlati célból megtoldotta a törzsökszók jegyzékével, de ebbe fölvett a használtak mellett olyan ki-következtetett alapszókat is, minők p. *fold:* Fleck (v. ö. *foldoz), abaj:* Haufen, Menge (v. ö. *abajdoc* és *abajgat)* — ezzel a nyelvújításnak példát adott a gyökelvonásra; egyes ilyen elvonásait az irodalom csakugyan elfogadta: *alkony, fohász, telep, űr* stb.

Pápai Páriz F. szótárának címképe. (1782.)

E közben a külföldön két tudós folytatta nyelvünknek rokonítását: egy utazó, Strahlenberg F. J. (1730.), ki már a magyar-finn rokonsághoz csatolja a szamojéd, török, mongol, tunguz nyelveket is, — s egy történettudós, Fischer J. E. (1768—70), kinek munkáiból különösen két fontos észleletet emelhetünk ki: hogy t. i. az ugor nyelvek közül a vogul hasonlít leginkább a magyarhoz, s hogy a magyar sok szót a török nyelvből vett át.[1] Nyelvrokonítás

[1] Az ugor nyelvhasonlítás történetét legtüzetesebben Munkácsi B. tárgyalta a M. Nyelvőr 11. kötetében.

— Hazánkban a magyar-finn rokonság kérdésével tudtunkra először *Huszti András* foglalkozott 1760. tájban, de szóegyeztető jegyzetei kéziratban maradtak, s csak Pray György által van róluk tudomásunk, de e hírneves történetbúvárunk még 1761-ben nagyon kétkedőleg nyilatkozott a rokonító kisérletekről (*Annales Hungarorum* című munkájában).

Sajnovics János

Ilyen előzmények után lépett föl Sajnovics János a maga *Demonstratio*-jával s erre az ösztönzést egy érdekes csillagászati esemény alkalmával kapta. Az 1779. év nyarán várták a Venus elvonulását a nap előtt. Erre az alkalomra a többi közt Dánia és Norvégia akkori királya, VII. Keresztély is berendezett egy észlelő állomást, s az észleletek megtételére a magyarországi születésű Hell Miksát hítta meg, a bécsi csillagvizsgáló intézet nagymíveltségű igazgatóját. Ez pedig segédül magával vitte a fehérmegyei Sajnovics János jezsuitát, ki akkor Nagyszombatban működött, s útközben sokat beszélgetett vele a magyar, finn és lapp nyelv állítólagos rokonságáról.[1] Sajnovics Vardöhusban tanúlmányozta a lappok kiejtését s a lapp szótárt és csakugyan meglepő egyezéseket talált. Ezekről visszatértében értekezést olvasott a kopenhágai akadémiában, mely, elismerése jeléül, tagjai sorába is beválasztotta. Még ott Kopenhágában kiadta Sajnovics 1770-ben az ő híressé vált munkáját, s haza térve ugyanazon évben Nagyszombatban bővítve még egyszer kinyomatta: *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse.*

A címben azonosnak mondja a magyarok és lappok nyelvét, de könyvének egész tartalmából kitünik, hogy ő ez alatt csak *hajdani* azonosságot, vagyis azonos *eredetet* ért, hisz mindjárt az első fejezet fölirata megmondja, hogy »a magyarok és lappok nyelve azonos lehet, a nélkül hogy egymás beszédét megértenék«. Korához képest valóban meglepő világos gondolatmenettel fejtegeti a nyelveknek rokonságát s elágazását, és meggyőzőleg bizonyítja, hogy idő folytán minden nyelv elváltozik, ha valamely nép két ágra szakad, mindeniknek a nyelvében más-más hangváltozások történnek, s így idővel nagy különbségek keletkezhetnek. Hogy a magyar nyelv valóban változott, a *Halotti beszéd*del bizonyítja, s ezúttal teszi közzé Sajnovics (a nagyszombati kiadásban) legelőször a Halotti Beszéd teljes szövegét s mellékli a szövegnek olvasását is, melyet rendtársa Faludi közölt vele. Azután egybeveti a két nyelvnek hangjait és szavait, de az utóbbiak közül tudatosan kirekeszti az idegen eredetű szókat, jelesen az államéletre, a fejlettebb gazdálkodásra vonatkozókat s egyéb míveltségi szókat. Szóegyeztetései közül harmincnál több van olyan, mely a mai tudomány kritikája előtt is helyt áll.

De Sajnovics nem szorítkozott csupán a szókra, hanem nyelvtani szempontból is összehasonlította a két nyelvet. Megemlíti, hogy a lappban

[1] Hell és Sajnovics vállalatát tüzetesen ismertette Herman Ottó *Az északi madárhegyek tájáról* irott könyvében 1893.

is *k* a többes képzője, *b* a középfok jele, kiemeli továbbá a míveltető képző, a kicsinyítők, a személyragok megegyezését.

A lapp szókincs gazdagságát fejtegetve, elmondja, mennyire lehetne gazdagítani nyelvünket, ha egyes szavakat elfogadnánk a lappoktól, s a legérdekesebb a dologban az, hogy ajánlottjainak egyike csakugyan meghonosúlt nálunk. A 80. lapon a forma fogalmát említve azt mondja: »Ungari id vocant a Latinis mutuato vocabulo *Forma,* sed Lappones dicunt *Minta,* magis certe ungarice quam nos; *modulus* enim ab Ungaris rectissime diceretur *minta* seu: *sicut illud*« *(mint a).*

Érinti a lappnak a finnel való közeli rokonságát is. Megemlíti különösen a karjalai (karéliai) finnséget, melyet a lappok *Karjel*-nek neveznek, s közölve e tartománynak címerét, melyben két fegyveres *kar* látható, előadja Hell véleményét, mely szerint *Kar-jel* tulajdonkép magyar név és *karral jeleskedőt* jelent, sőt a magyarok vitéz elei onnan jöttek mai hazájukba. Ezt az elméletet elfogadta Dugonics, mint egyik regényének címe is mutatja: *Etelka Karjelben.* Voltak még néhányan kik lelkesen üdvözölték s költeményekben magasztalták Sajnovics fölfedezését, a többi közt Molnár János az 1783-i Magyar Könyvesházban:

Tordasi Sajnovicsom! Vardhúszai, Karjeli Félem! . . .
Nincs az az *addaldás,* noha szinte *boándamus* ország
Tsákkeszszel vinné, s szint olly bévséggel elődbe
A gyöngyöt vagy aranyt: . . nincs olly kintse, minél még
Sok százszorta *boándábbat* nem érdemlene könyved.[1]

De többen voltak azok, a kik nemzeti hiuságtól indítva, tiltakoztak Sajnovics elmélete ellen s Barcsai Ábrahámmal riadoztak:

Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,
Ki Lappóniából hurcolja nyelvünket!

Azonban a tudós *Pray György* meghódolt a tudományos bizonyítékok erejének s midőn megírta az említett *Annales* című könyvéhez pótló munkáját,[2] ebben — saját kijelentése szerint — »inkább maga akarja megoldani, a mit előbbi művében kötött, mintsem mások kaszája vágja szét csomóját«. — *Hager* is húsz évvel utóbb e tárgyról kiadott könyvében[3] igen józanul ítél a dologról. »Nekünk magyaroknak — azt mondja — nincs mit szégyelnünk, hogy rokonaink között olyféle népek is vannak, mint a lapp; sőt dicsőségünkre szolgálhat, mert kiemelkedésünket, nagy míveltségi képességünket bizonyítja. Azután meg a lapp nem is olyan vad, aláváló nép, mint hiresztelik; vannak jelességeik, miket más népek is méltán követhetnének. Lám a németek sem restelik az izlandiak atyafiságát, a gangesi népek sem a cigányokét, miért tegyük tehát épen mi ezt lapp testvéreinkkel?«

[1] *Félem:* vö. HB. *feleim.* — *Addaldás,* lapp szó, ajándék; *tsákesz* zsák; *boanda* gazdag, *boandab* gazdagabb, *boandamus* leggazdagabb.

[2] Dissertationes historico-criticae in Annales . . . Hungarorum. Bécs, 1774.

[3] Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländern. Bécs, 1794.

Azzal mindenesetre dicsekedhetik a magyar tudomány, hogy Sajnovics a tüzetes nyelvhasonlításban majdnem félszázaddal megelőzte Bopp Ferencet, az összehasonlító indogermán nyelvészet megalapítóját. Utána majdnem harminc évvel akadt csak ismét magyar ember, a ki szintoly behatóan, vagy még behatóbban foglalkozott a magyar nyelvrokonság kérdésével. Ez GYARMATHI SÁMUEL hunyadmegyei orvos volt.

Gyarmathi Sámuel

Gyarmathi már 1794-ben kiadott egy igen tartalmas, két kötetes nyelvtant ilyen címmel: »*Okoskodva tanító Magyar Nyelvmester.* A Nagy Erdély országi t. n. rendek költségével« (Kolozsvárt). A szerző elégteleneknek látja régibb nyelvtanainkat, »gyülevész jegyzések rendetlen rakásának« nevezi őket s helyettük olyant akar adni, mely rendszeresen földolgozza nyelvünk egész szerkezetét. A latin grammatikától iparkodik függetleníteni magát s »a magyar nyelv minémüségeit akarja a józan okosság vezérlése szerint, a magok természeti rendiben előadni«. Mindenesetre teljesebben összegyűjtötte ő nyelvtanunk részleteit, mint akármelyik elődje. Említést érdemel az is, hogy művének egész második kötete a mondattannak van szentelve, s hogy a grammatikai műszókat egytől-egyig magyarul fejezte ki. Azonban elnevezései, fölosztásai, okoskodásai sokszor nem szerencsések. Ő is tudja, hogy »emberi nyelv esztendőről esztendőre, századról századra szüntelen változott«, ő is közli az egész Halotti Beszédet, midőn azt akarja bizonyítani, hogy artikulus nincs a magyarban, de egyéb következtetést nem von le e nyelvemlékből. A rokon nyelvekről pedig e munkájában még semmit sem tud, csak annyit mond, hogy nyelvünk mint napkeleti nyelv sokban hasonlít a héber, kaldeai, szír és arab nyelvekhez.

Görög Demeter arcképe.

Gyarmathi Nyelvmestere tulajdonkép pályamunkául készült *az első hazai tudományos pályázatra.* Akkoriban, az »újjászületett« irodalom s a kezdődő nyelvújítás mozgalmas korszakában, sokan hangoztatták azt a nézetet, hogy az irodalmi nyelv fejlesztésére és szabályozására egy nagy magyar *szótár* s egy kimerítő, irányadó *nyelvtan* volna szükséges. Buzgón óhajtották a magyar akadémia fölállítását, mert azt is ilyen nyelvi törvényszéknek képzelték, attól is első sorban ezen sürgős szükségletek kielégítését

várták. A szótárirodalom csakugyan nagy lendületet vett. Baróti Szabó Dávid *Kisded szótára* (1784., 1792.), Sándor István *Toldaléka a magyar-diák szókönyvhöz* (1808.), Márton József többnyelvű *Lexikon*jai (1799—1818), Simai Kristóf *Végtagokra szedett szótára* (vagyis rímszótára), Gyarmathi Szótára (melyben idegen szavainkat állította össze, toldalékában pedig székely szókat 1806.), mind nagyon gyarapították a nyelvkincs ismeretét, valamint az ekkor keletkezett különféle szólás- és közmondásgyűjtemények is. De keletkezőben volt néhány nagy tudományos, kritikai szótár is e korban. A nagytudományú Kalmár György, — ki sok munkáját külföldön adta ki, s *Prodromus*ában a héberrel s törökkel rokonította nyelvünket, — 1781-ben előfizetést hirdet egy nagy szófejtő szótárra. Ennek terjedelméről fogalmat adhat az a körülmény, hogy terve szerint maga az *A* betű egy negyven ívnyi kötetet betöltött volna. A terv azonban nem valósúlt meg, valamint Simai Kristófé sem, kinek nagy szótára jó részben el is készűlt, de kéziratban maradt. Ugyanakkor mások is többen hozzáfogtak ilyen nagyobb szabású szótárakhoz.[1] *Kresznerics Ferenc* is ebben az időben készítette már a tervet s gyűjtögette az anyagot kitünő kritikai szótárához; magát a kidolgozást 1808-ban kezdette meg, de csak 1831-ben adhatta ki. Szótár-irodalom

A tudományos *nyelvtan* megírására a Hadi Történetek lelkes kiadói, Görög és Kerekes, már 1789-ben fölajánlottak húsz aranyat; a pályadíjat Nunkovits György pécsi nagyprépost harminc aranynyal gyarapította s így hirdették ki újra 1790-ben. A pályázatnak örvendetes eredménye volt. Öt munka érkezett be; köztük volt Gyarmathi *Nyelvmester*e, továbbá az éleseszű Földi János nyelvtana és Kerestély Ignác munkája, melyben Kassai József is résztvett, ki később maga adott ki egy *Nyelvtanító könyv*et s egy több kötetre terjedő szótárt. — A bírálóknak az az eredeti ötletük volt, hogy e különböző nyelvtanokat földolgozzák maguk s így egybeolvasztva adják ki. Így keletkezett és Széchenyi Ferenc gróf támogatásával jelent meg 1795-ben az úgynevezett *Debreceni Grammatika*, melynek egyes tételeit Révai és Verseghy is cáfolgatták, melynek azonban rossz hírét csak Kazinczy s utóbb Toldy Ferenc költötték. Elfogúltságukon nincs mit csodálnunk, hiszen a Debreceni Grammatika szigorúan bírálta a nyelvújítók szóalkotásait egy külön toldalékban: »A Magyar Nyelv Regulái (v. Analogia) ellen tsináltt Új Szók«. Kazinczy nevetségesnek mondotta, hogy a debreceniek »mások sok esztendei studiumokból magok irtak eggy új Grammatikát«, még pedig »a Nemesis bosszúló igazgatásából« nagyon rosszat. »Én, azt mondja, szüntelen azon vagyok, hogy azt a nyomorúlt munkát abba a becsbe hozhassam, a melyet érdemel, mert nincs bizonyosabb, mint az, hogy ezeknek tanításaik szerint literaturánk soha előbbre lépni nem fog«. (Levelez. IV. 386.) Görög és Kerekes nyelvtani pályázata

[1] Balog Sándor és Fábchich József győri professzorok, továbbá Rát Mátyás, a Hirmondó szerkesztője, és Verseghy Ferenc.

A Debreceni Grammatika

A *Debreceni Grammatika* jobb volt a hírénél. Voltak hibái s különösen következetlenségei, melyeket megmagyaráz keletkezése módja. A benne fölállított »csonka igeragozás« (szeretlek, szeretel) egészen alaptalan. Voltak érezhető hiányai is, pl. hogy a mondattannal igen mostohán bánt. Mindazáltal igen tartalmas, jó megfigyelésekben gazdag, elrendezésében és magyarázataiban igen logikus, világos és sokszor valóban mélyre ható. Kiemeljük pl. hangtani észleletei közül azt, hogy nyelvünkben kétféle *é* van, az egyik a nyelvjárásokban *í*-vel vagy *ié*-vel váltakozik *(szíp, sziép)*, de nem válogatás nélkül, hanem csak bizonyos szókban, s »ebből megtetszik, hogy ez a kimondás a Nyelvnek természetinn fundált ösi hagyomány« (145). Az alaktanban pl. azzal a jó megjegyzéssel találkozunk, hogy az *-at* és *-tat*-féle szenvedő igék nagyon is megegyeznek a cselekedtetőkkel vagyis míveltetőkkel »és így zavarodást és kettős értelmet okoznak, melyenn, kivált az Idegeneknek nehéz elmenni. Sőt bizonyos, hogy a köz Nép is, ezt a Szenvedő Formát, mind hallgatva, mind olvasva, hibássann érti, és Tselekedtető gyanánt vészi« (110). Ezért ajánlja a régi irodalmi forma mellett a népies *-ódik ődik*-féle szenvedőt: *megmutatódott, lekaszállódott,* mint már *megjegyződött* stb., de ezt mind Révai, mind Verseghy hibáztatták. Furcsán emlékszik meg a Debreceni Grammatika a Halotti Beszédről. Azt mondja, hogy írójának »következő szavai: *zumtuchel* e helyett: *zumutuchal* vagy *zemetechel, paradisumben* e helyett: *paradisumban, halalnec* e helyett: *halalnac*... sat. nyilván mutatják, hogy az magyar nem lehetett: mert az igaz Magyar a Kemény és Gyenge Magábannhangzókat ezekbenn a szókban így öszve nem rakta vólna« (147).

MAGYAR

GRAMMATIKA,

MELLYET

KÉSZÍTETT DEBRECZENBENN

EGY

MAGYAR TÁRSASÁG.

BÉTSBENN

A MAGYAR HÍRMONDÓ ÍRÓINAK KÖLTSÉGÉVEL,

ALBÉRTI BETŰIVEL.

1795.

A Debreceni Grammatika címlapja.
(Fél-nagyságban.)

Böjthi Antal nyelvtana

A pályázattól függetlenül készűlt s Gyarmathiéval egy időben jelent meg *Böjthi Antal* »királlyi Zsoldon lévő Áldozó Pap« könyve: *A' nemes magyar nyelv irásának, és szólásának tudománnya ... mely irattatott 1790.* (Marosvásárhely 1794). Az a nevezetes, mit nem igen méltattak még figyelemre, pedig Révai maga is hivatkozott rá (Gramm. 2. kiad. 929. 1047—1050.): hogy Böjthi Antal követelte először határozottan az ikes

igék külön ragozását, mely akkor el volt hanyagolva az irodalom legnagyobb részében. Gyarmathi csak védi »az *ik*-be végződő időszókat«, hogy »nem törvénytelenek, a mint azt más nyelvtanítók hiszik« (209.), s csak szeliden helyteleníti az ***aggódjon, híresedjen*** alakot, különösen azért, mert a szenvedő ***verettetik*** igéből a ***verettessen*** formának míveltető értelme is lehet (214. l. tábla); a ***szóljál, lopjál*** alakokról azt mondja: »Ez tsak Magyar Országi mód, a' köznép szájából hallottam, és nem-is helyes« (223). Ellenben Böjthi már hévvel, mondhatni fanatizmussal kel ki azon *eb usus* ellen, mely nem tartja tiszteletben »az igaz, tiszta, Nemes ajku Magyarok« vagyis az »Erdéllyiek« *m*-en végződő igéit *(eszem, merevedem).*

A' Haza az, a' ki kárát nem felejti.

Nunkovits-emlék. (Kininger metszete a Debr. Gramm. első lapján.)

Az ikes igék védelme

Hadd idézzem kifakadásainak egy részét, mert ebből ki fog tűnni hogy az ő tüze ragadt át a fogékony Révaira, midőn csatára kelt az ikes igék ősi jogai mellett. Böjthi így beszél:

»*Merevedek, merevedsz, mereved*, vagy pedig: *Merevedem, merevedel, merevedik*, már mellyik tetszik néked jobbnak? Nékem jobbnak tetszik *Merevedem, merevedel, merevedik*. Nékedis így fog tetszeni, ha csak Bitang Magyar Tejet nem szoptál. És imé ez az a' botránkoztató kő, melybe sokan belé botlanak, meg nem tudván különböztetni jól, mely Közép Igék mennek ki *k*, mellyek *m* betűn; 's innen a' Kívánó és Egybe kötő Módokban szoktak illyen szókkal élni: *külömbözzön, szomorkodgyon, gyönyörködgyön*, 's a' t. ezek hellyett: *külömbözzék, szomorkodgyék, gyönyörködgyék.* Sőtt még a Tiszta Szenvedő Igéket is, egybe zavarják a' Parancsoló (míveltető) Igékkel, midőn így szoktak beszélleni: *Ha ez a' könyv jól megolvastatna, olvastatnék* helyett«. (165—6.)

»Mi Erdéllyiek a' Tiszta Szenvedőnek Első Személlyét *m* betün, Harmadik Személlyét *ik* Tagon Formállyuk, úgy mint: *Üttetem, üttetel, üttetik Pétertől,* vagy *Valakitől,* hogy megkülömböztessük a' Parancsoló Szenvedőtől: *Üttetek, üttetsz, üttet vkit* Határozottan, és *üttetem, ütteted, ütteti Pétert* Határozva«. (217.)

»Még inkább haboznak sokan az *m* vagy *kán* kimenő Közép Igékben, igen ritkát akarván *men* kimenőnek ismérni, holott számtalanok, és sokkal többen vagynak, mint sem a' *kán* ki menők. Innen történnek azok a szarvas hibák a' Magyar Nyelvben, hogy némellyek így beszéllenek: *most esz, most isz, most alusz,* 's a' t. azt tartván, hogy *eszek, iszok, aluszok* mondatik, bizonyára, ha valakitől kérdeznék, mondatike *iszok,* vagy *iszom,* 's azt mondaná *iszok,* kiki tudja, mit érdemelne... De ezeket soha egygy Magyar sem tudgya jól megválasztani, ha csak Annya tejével nem szopta.« (218.)

»Nevetséges, ha azt mondod: *egy te kenyeret, igy te vizet,* ellenben a' Tiszta Cselekedő ige így adgya a' maga Parancsoló Módgyát: *adgy te kenyeret, adgyon ő vizet,* és *eb usus,* mikor a' *Tiszta Cselekedő* Igének Parancsolóját így fordítod: *adgyál te kenyeret, adgyék ő vizet.*« (219.)

»A' mennyit Erdélynek és Magyar Országnak minden szegleteiben laktam, nem is tapasztaltam, hogy ezeket úgy meg tudná valaki egygy mástól választani, mint a' Székely.« (221.)

Révai az ikes igékről

Fölötte valószínű, hogy Böjthi hatása alatt írta Révai a könyv megjelenése utáni évben [1] első kifakadását az ikes ragozás megrontói ellen. *(A Magyar Hirmondó* 1795. III. 20.):

»Haragszom, hogy a *szenvedő időszavakban,* in verbis passivis, a harmadik személyt oly szörnyü solecismussal irják. Mi az? *iratasson, olvastasson,* s több e féle. Az Erzsébet gyüszüje *eladatasson* és *elosztassék* a szegények között. Már mért *eladatasson?* ha jól következik reá az *elosztassék.* Ez jól vagyon, de az *eladatasson* nem. Ugy megrémülök, hogy magamon kivül vagyok, ha azt az *eladatassont, parancsoltassont, mondatassont* hallom«.

»Terengette! *eladatasson, elosztasson, hivatasson,* s több ilyen csoda úgy-e? Haragszom. De majd azt mondják sokan, *haragudjon ő kegyelme,* nem gondolunk vele. Mégis ha azt mondanák, *haragudjék ő kegyelme,* örülnék neki, mert Pázmán, Károlyi, Káldi, Sylvester János, Pesti Gábor után mondanák.«

A régiséget mint irányadó tekintélyt ez alkalommal idézi Révai először. Példákat említ még a Halotti Beszédből, a Margit-legendából és Heltaiból, és így kiált föl: »Bizony csak jó volna az igen igen régi könyveket elővenni, szorgalmatosan általolvasni.« — De ebben is volt része Böjthinek, mert már ő is hivatkozott — egyéb okok mellett — a régi írók tekintélyére:

»Nézze meg akárki a' Gothus betükkel, és a' Deák betükkel nyomtattatott legrégibb Könyveket, mindenütt feltalállya mind az *m* betüt sok Igéknek Első Személlyében, mind az *ik* Tagot a' Harmadik Személlyben, és ezt mind a' kettőt igen sokakban megtalállya; jele tehát, hogy elejétől fogva a' régi jó Magyarok éltek mind ezekkel; de minek utánna meg abajdoczosodott a' Magyar Nemzet más Nemzetekkel, azoknak nyelvek pórászára kezdette maga Nyelvétis mérni, és igy a'

[1] Azelőtt Révai maga sem ügyelt a két ragozás közti különbségre. Elegyes Verseiben pl. 1779—1783. ilyen alakokat találunk: *gerjedel, hozol, viszel, nézzél, bátorkodj;* egy 1790-i levelében: *munkálkodj* stb. (idézi Bánóczi: Révai M. élete és munkái 349.).

méltó okokon fundált jó Élést, jó Szókot, jó Szokást ki akarják irtani. Ne nyúljon azért ehez abajdócz Magyar, ha nem akar nagy Magyar Elei ellen véteni.« (220.)

Révai azonban már előbb is foglalkozott a nyelvemlékekkel. Sajnovics könyvét s a benne közölt Halotti Beszédet alkalmasint már huszonöt éves

Révai skff

Révai Miklós arcképe és névaláírása.

ifjú korában olvasta a bécsi könyvtárban, mert nemsokára azt írja egy Barótihoz intézett költői levelében:

Még nálunk nagy könyvtárak s a régi magyarság
Kincsei és nyelvünk titkai ritka nevek.

Második bécsi tartózkodása alatt a Pannóniai éneket közölte vele a tudós Cornides Dániel (1780.). Midőn harmadszor ment Bécsbe (1782 végén), útjában betért Pozsonyba s lemásolta a Halotti Beszédet az eredeti kéziratból.

Révai nyelvtudományi munkássága

1783-ban írta első nyelvtudományi munkáját, mely azonban kéziratban maradt: *A régi magyar irásmódról.* Ebben a magyar helyesírás fejlődését akarta megállapítani, s erre a Halotti Beszédet is fölhasználta, ámbár ekkor még oly véleménynyel volt róla, hogy idegen ajkú pap írta, a ki nem tudott teljesen magyarul. Mégis levon egyes szótani tanulságokat is a Halotti Beszéd vizsgálatából. Megállapítja itt a külön ikes ragozást, de még nem követeli meg szigorúan a megtartását. Az *isemuc* alkalmával azt fejtegeti, hogy a magyarok is mint »a zsidók az igéket személyekre úgy változtatják, hogy a gyökérhez oda akasztanak valamit a személy név másaiból«. Az *ildet* főnévhez megjegyzi, hogy most is lehetne még több ilyen *-at et* képzős szót alkotni, p. »*kötés* egyenesen a kötésnek mívelését jelentve: *kötet* már az a valami, a mi egybe köttetett«. — Ezt a művecskét Révai sohasem tette közzé: átlátta, hogy (mint egy későbbi bejegyzése mondja) »méltó ezt a különös ritkaságot nagyobb gonddal is megforgatni s megvizsgálni, mert sokat foglal magában«, hogy tehát a Halotti Beszédet szükséges lesz bővebben fejtegetnie. — Érdekes, hogy Sajnovicsról ebben az első értekezésben kicsinylőleg nyilatkozik Révai; nézete szerint »oly temérdek nagyon«, a hogy Sajnovics képzeli, a magyar nemzetnek »az ő nyelve soha meg nem változhatott«.

Később Révai — részint a nyelvmívelés céljait óhajtva szolgálni, részint az említett nyelvészeti mozgalmaktól serkentve — mindig többet foglalkozott a régi nyelvemlékekkel. Bosszankodott, hogy »ma épen úgy írnak tudósok és tudatlanok nyelvtanokat, mint verseket«, s meggyőződésévé lett, hogy a nyelv megértésének és mívelésének egyedüli biztos alapja a nyelvtörténet ismerete lesz. 1796-ban már a Bécsi kódexet tanúlmányozta s nemsokára le is másolta az egészet. Egyúttal az a terv fogamzott meg benne, hogy több kötetre terjedő munkában fogja közzétenni és magyarázni legrégibb emlékeinket. Az első kötetbe a Halotti beszédet, a másodikba a Bécsi kódexet szánta, a harmadikban a Bécsi kódexhez füződő nyelvtani magyarázatok lettek volna: observationes grammaticae. Az első rész kézirata már 1799-ben készen volt (megjelent 1803.), a második félbemaradt.[1] De ugyanakkor már serényen dolgozott nagy grammatikája egyes részein is.

1800-ig Révai a régi nyelvemlékeken kívül a grammatikai szerkezet magyarázatára csakis a héber és arab nyelvvel való összehasonlítást használta eszközül. Megerősítette ebben az addigi általános hiedelmen kívül Verseghy példája, ki első kis nyelvtani munkájában[2] fejtegeti a magyar-

[1] Hasonló gyűjteményt tervezett akkortájban Kazinczy is. De ebből is csak egy kötet jelent meg, mely Sylvester Grammatikáját és Dévai m. ortografiáját foglalta magában. A II. kötetbe a Debreceni kódex volt szánva.

[2] Proludium in institutiones linguae Hungaricae. Pest 1793.

héber nyelvtani egyezéseket, másrészt Beregszászi, ki egész nagy könyvet adott ki akkoriban a magyar nyelvnek a napkeletiekkel való rokonságáról.[1] 1800-ban Révai így nyilatkozik a magyar-héber rokonságról: »Oly nagy a megegyezésük, hogy a kettőnek közös eredetét senki sem tagadhatja, hacsak nem esztelen... Sőt még tovább megyek s megmutatom, hogy nyelvünknek természete egészen héberes«. (Id. Bán. 267.) E mellett elfogadta Beregszászitól a törökkel való rokonítást is.

Ekkor került kezébe Gyarmathi Sámuel új munkája a magyarnak a finn eredetű nyelvekkel való rokonságáról.[2] Gyarmathi a szókincs egyezésein kívül már annyi alaktani, sőt mondattani egyezést mutat ki a magyar s a finn, észt, lapp, vogul stb. nyelvek közt, hogy Révai sem tagadhatta többé e nyelveknek a magyarral való rokonságát. Ezentúl tehát fölhasználta ő is a Sajnovics és Gyarmathi eredményeit, a héber nyelvet azonban továbbra is »elsőrendű rokonságnak« tartotta.

1802-ben tartotta Révai mint a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanára beköszöntő előadását, »arról az elterjedt ártalmas balvéleményről, mintha a született magyarnak a hazai nyelvet nem kellene tanúlmányoznia«, s ilyen merész szókkal kezdi, melyekben ki van fejezve a köz nyelvszokásról való kicsinylő nézete: »Nem tudunk magyarul. Mert úgy beszélni magyarul, mint közönségesen beszélünk legtöbben, nem érdemli meg a tudás nevezetét«.

Az Antiquitates és Elaboratior Grammatica

Most fogott hozzá nagyobb művei kiadásához. 1803-ban már kiadhatta »a magyar irodalom régiségei«, az *Antiquitates* I. kötetét.[3] Még ugyanazon évben megjelent két részben *nagy nyelvtan*ának I. kötete,[4] mely magában foglalja a hangtant és helyesírástant (ebben legérdekesebb a kettős betűk egyszerűsítését célzó javaslata), továbbá a névragozást s a névmásokat. 1805-ben jelent meg a II. kötet, s ez egészen az igeragozással foglalkozik. 1806-ban mind a két kötetet új címlappal adta ki, s minthogy időközben Verseghy keményen megtámadta az ikes igékről szóló tanát, a II. kötethez egy egész vitairatot csatolt: *Vindiciae justissimae de secunda verborum forma indeterminata.* Ugyanakkor magyarul is kiadott két vitairatot álnevek alatt, mintha lelkes tanítványai szállnának síkra mesterük tanai mellett.[5]

[1] Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen. Bécs 1796.

[2] Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammatice demonstrata. Göttinga 1799.

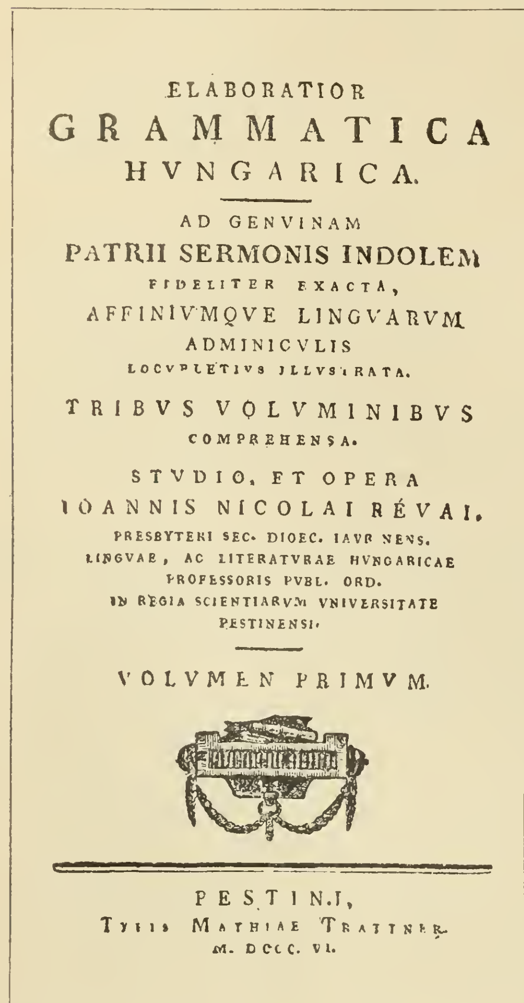
[3] Antiquitates Literaturae Hungaricae volumen I. quod complectitur duas allocutiones funebres, genuinae veteri pronunciationi restitutas et commentario grammatico illustratas. Monumentum inter manuscripta Hungarica .. vetustissimum.

[4] Elaboratior Grammatica Hungarica. Ad genuinam patrii sermonis indolem fideliter exacta, affiniumque linguarum adminiculis locupletius illustrata.

[5] Verseghy Ferencznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága ... Világosvári Miklósfi Jánostól. 1805. — Verseghy Ferencnek megcsalatkozott illetlen mocskolódásai a Tiszta magyarságban ... Fényfalvi Kardos Adorjántól. 1806. — Hozzájuk járult Horvát Istvánnak szintén álnevű könyve: Verseghy Ferencnek megfogyatkozott okoskodása a Tiszta magyarságban ... Boldogréti Víg Lászlótól.

Verseghy Ferenc

Verseghy Ferenc írói és nyelvészeti működését a Martinovics-féle mozgalom szakította volt meg. Akkor őt is elitélték s csak 1804-ben jött haza az osztrák börtönökből. S már 1805-ben két munkája jelent meg: a németül írt magyar nyelvtan s a Révai ellen és egyszersmind a nyelvújítók ellen intézett *Tiszta Magyarság.*[1] Míg Révai szerint az íróknak lehetőleg változatlanul meg kell őrizni a nyelvnek régi szabályait és formáit: addig Verseghy, mint Herder tanítványa, a nyelvbeli *fejlődés* jogait vitatja. Ő azt kivánja, hogy »legyünk figyelmetesebbek a természetnek szokott járására, mely parányi magból, kicsiny kezdetből csak lassankint visz tökéletességre mindent«. Szerinte »nevetséges volna azt kivánni, hogy most magyarul úgy beszéljünk és írjunk, a mint a régiek beszéltek és írtak«. »A nyelv eránt való vélekedésekben a *most élő nemzetnek közakaratját* ösmerem én legfőbb, legbátorságosabb és egyetlenegy bírónak; feltalálni ezt ama közönséges szokásban, mely a hasonló szókkal hasonló esetekben egyenlőképen bánik és a filologiában *analogiának* neveztetik.« Verseghy azt vitatta, hogy a *teszek, hozok* analogiája megköveteli az *eszek, iszok* alakokat, mert *eszem, iszom* épen olyan tárgyas formák, mint *teszem, hozom.* Az *eszem, iszom* tárgyatlan használata az ő nézete szerint tót hatás eredménye. Viszont Révai az ikes ragozásnak megromlását tulajdonította idegen hatásnak.

ELABORATIOR
GRAMMATICA
HVNGARICA.
AD GENVINAM
PATRII SERMONIS INDOLEM
FIDELITER EXACTA,
AFFINIVMQVE LINGVARVM
ADMINICVLIS
LOCVPLETIVS ILLVSTRATA.
TRIBVS VOLVMINIBVS
COMPREHENSA.
STVDIO, ET OPERA
IOANNIS NICOLAI RÉVAI,
PRESBYTERI SEC. DIOEC. IAVR NENS.
LINGVAE, AC LITERATVRAE HVNGARICAE
PROFESSORIS PVBL. ORD.
IN REGIA SCIENTIARVM VNIVERSITATE
PESTINENSI.
VOLVMEN PRIMVM.
PESTINI,
Typis Mathiae Trattner.
M. DCCC. VI.

Révai magyar nyelvtanának címlapja (Kisebbítve.)

Ma már tudjuk, hogy mind Révainak, mind Verseghynek volt az igazságban része. Abban Révainak volt igaza, hogy az ikes ragozás megkülönböztetése régi és eredeti magyar sajátság, mely régibb irodalmunkban még a legszebb szabályossággal föllelhető. Viszont Verseghynek volt igaza abban, hogy a régibb nyelv nem szabályozhatja a mait, s hogy a nyelvnek változása nem csupa romlás, hanem egyszersmind fejlődés, mely a régi szabályosságot új szabályossággal helyettesíti.

[1] Neuverfasste Ungarische Sprachlehre. — A tiszta magyarság, avagy a csínos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. — Emezt utóbb ő is kiegészítette egy toldalékkal, melyben Révai támadásaira felelt.

De ámbár Verseghy iskolai nyelvtanokban is érvényesítette fölfogását, az ikes ragozás kérdésében Révai lett a győztes. Ezt pedig Kazinczynak köszönhette, ki az ikes ragozáson mint újságon kapott, mely hozzájárúlhat az irodalmi nyelvnek finomításához s egy új válaszfalat állít az irodalom s a nép nyelve közé.

Minthogy Kazinczy abban is egyezett Révaival, hogy *jottista* volt az *ypszilonista* Verseghyvel szemben *(botja: bottya):* a nyelvújítók hosszú ideig a maguk táborához számították Révait s visszaéltek nimbuszával. Pedig ha kinyomathatta volna Révai *a magyar széptollról* (stílusról) szóló kéziratát, akkor látták volna, hogy az önkényes nyelvújítást ép oly keményen elitéli, mint ellenfele Verseghy. Révai és a nyelvújítás

Révai szobra az Akadémia homlokzatán.

»Ártalmas következéssel rettent«, úgymond, »az írónak maga elvéltében gőgösködő hiúsága: hogy az ő kezében vagyon a nyelv, ő annak az alkotója. Mert veszett ízlésű s a nyelvben is nem eléggé járatos lehet, s azért könnyen eltávozhatik a szépségestől, a közönségestől. Az ilyen elhitt író, mikor maga akar teremteni, megveti a nyelvnek tiszta hibátlanságát, keveri a szólás módjait, s ő gondolta hasonlóságok után új nyelvet kohol magának.«

Különben már az *Antiquitates*ben elitéli a purizmust, az idegen szók üldözését; *Grammatikájá*ban is nem egyszer nyelvőrösködik, s egy helyt így kiált föl: »A szerencsétlen újságok is terjesztettek s ma is terjesztenek némely szörnyű alkotású szókat. Így hálálják meg a hazának az előfizetők bőkezűségét!«

Révaival és Verseghyvel együtt tiltakozott a nyelvújítók önkénye ellen Beregszászi Nagy Pál is, ki különösen a szóképzésről írt fölötte értékes fejtegetéseket, előbb röviden, németül szerkesztett nyelvtanában, később tüzetesebben egy külön e tárgyról kiadott latin könyvében.[1]

Révai még nagy nyelvtana III. kötetét is nagyrészben megírta, továbbá a *Magyar Deákság*ot vagyis irodalmat (I. k. a deákságnak története, II. a széptoll, III. chrestomathia), és tervezett egy magyar összehasonlító

[1] Versuch einer magyarischen Sprachlehre mit einiger Hinsicht auf die türkische und andere morgenländischen Sprachen... von Paulus Beregszászi. Erlangen 1797. — Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione et formatione. Pest 1815.

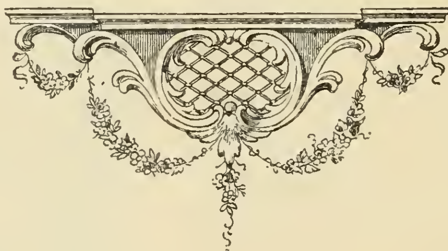
szótárt (Vocabula Hungarica) — de mindezen terveit meghiúsította 1807-ben, 55 éves korában bekövetkezett halála.

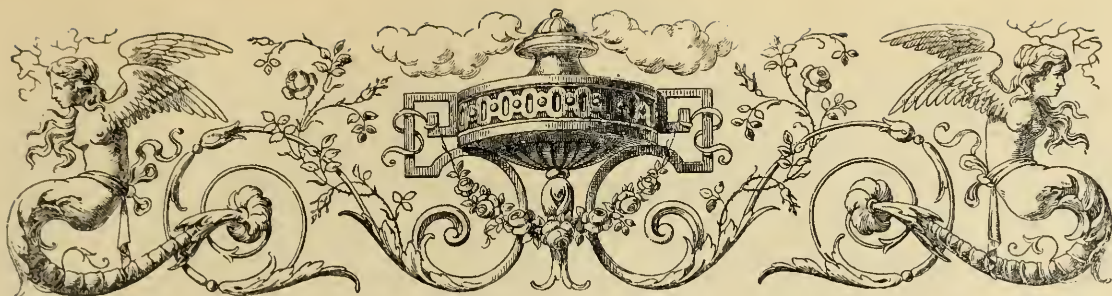
Verseghy azonban még soká működhetett s több becses munkát kiadhatott. Köztük fontosabbak: négy kötetes latin munkája, mely a nyelvtanon kívül stilisztikát, retorikát, poétikát foglal magában,[1] továbbá *Magyar Grammatiká*ja (Budán, 1817.), *A filosofiának talpigazságaira épített felelet a Nemzeti Múzeum nevében a magyar nyelv iránt tett... kérdésekre* (Budán, 1818.), végre *Tudományos Mesterszókönyv*e 1826.

Révai hírneve túlszárnyalta Verseghyét, mert azzal dicsekedhetünk, hogy a mi Révaink volt az első tudós, ki fényes eredménynyel alkalmazta a nyelvtörténeti módszert s ezzel megelőzte Grimm Jakabot, a német nyelv történetíróját. Azonban, mint helyesen mondja Révai életírója,[2] »a magyar tudomány története jogos büszkeséggel említheti mindkét fiát. Egyetlen európai nemzet sem dicsekedhetett ez időben két ily kiváló nyelvészszel, mint a milyen a nagy Révai és az ő méltó ellenfele: Verseghy«.

[1] Analytica institutionum linguae Hungaricae Budа 1816—7. — Verseghy munkásságát alaposan méltatta Riedl F. M. Nyelvőr IX.

[2] Bánóczi: Révai Miklós élete és munkái 334. l.

50. Kazinczy Ferenc.

Bessenyei György és gárdista-társainak hatása alatt fejlődésnek indúlt a magyar közszellem és kezdett kiemelkedni sűlyedtségéből. A magyar nyelv mívelésében lassanként fölismerték azt az erőt, a mely a nemzet elmaradottságának, veszélyeztetett jogainak s az idegen szellem hódító beáradásának egyedüli ellensúlyozója lehet. Az irodalom öntudatos mívelése a nemzetiség megmentését, a magyar közszellem és társadalmi élet fölelevenítését s a polgárosúltság eszméinek terjesztését célozta. Hogy azonban íróink nemes buzgalma s lelkes törekvése nemzetünk elalélt idegeit mozgásba hozhassa és eszméik a társadalmi élet fejlesztő elemeivé válhassanak, semmire sem volt nagyobb szükség, mint hogy az ország különféle helyein lakó, nagyrészt elvonúlva működő írók egy célra egyesűljenek, egymást ösztönözve s egymásra hatva, irodalmi életet alkossanak, a mely közelebb érintkezzék az egész nemzettel, a társadalom míveltebb osztályaival. Bessenyei és társai Bécsben éltek és működtek, s eszméik mintha nem találtak volna természetes levezető csatornára a magyar közszellemhez. Révai Miklós, a Bessenyei törekvéseinek úgyszólván egyenes örököse, sem irányánál s ízlésénél, sem helyzeténél s egyéniségénél fogva nem lehetett alkalmas a szétforgácsolt írói erők egyesítésére s azoknak vezérletére. S különben is, midőn Révai a Bessenyei eszméinek harcosává szegődött: az újkori magyar míveltség első zászlóvívője, Bessenyei, már magányba vonúlt s hatása bezárúlt. Ekkor lépett föl Kazinczy Ferenc, a ki mind általános míveltségével s korán fejlett ízlésével, mind az előkelő körökben való ismeretségével s rendkívüli fogékonyságával, mind született írói tehetségeivel, erős fajszeretetével, szélesebb látkörével és sokoldalú képzettségével mintegy hivatva látszott a Bessenyei és Révai agitátori működésének egyesítésére s a szellemi erők vezérletére. Veleszületett nagy tehetsége a családi légkörben bő táplálékot lelt, s az írói dicsőség utáni vágya szüleinek benne helyezett büszke reményétől fogant meg keblében. — A magyar közszellem Kazinczy előtt

A Kazinczy-család a felvidék előbbkelő, vagyonosabb családjainak egyike, valószinűleg a borsodmegyei Kazincból származott. Legelső tagja, a kit ismerünk, Péter, borsodmegyei szolgabíró volt a XVII. század harmincas — A Kazinczy-család

éveiben. Ennek egyik dédunokája volt József, három testvére közt a legidősb, a ki Bossányi és Nagyugróci Bossányi Ferenc leányával, Zsuzsánnával összekelvén, házassága kilenc gyermeknek ada életet. Ezek közt első vala *Ferenc*, a ki 1759. október 27-kén született Ér-Semlyénben, Biharmegyének egyik falujában, anyai nagyapja házánál, a hol hét esztendős koráig a magyar nyelven kívül más nyelvet nem hallott, s a hol a régi patriarkhális szokások és erkölcsök tiszta légkörében erős nemzeti érzés fejledezett lelkében, a mely korán fogékonyságot mutatott a szépnek bármily kezdetleges nyilvánulása iránt.

Kazinczy gyermek- és ifjúkora

Különösen nagy hatással volt reá nagyapja, Bossányi Ferenc, Biharmegyének egykori főjegyzője s a Mária Terézia alatti két utolsó országgyűlésen Biharmegye követe, a kinek nemcsak szelíd engedékenysége, humanitása, vallásos jámborsága s felvilágosúltsága vertek erős gyökeret a fogékony fiúban, hanem kivált levélíró, vagy helyesebben levéldiktáló hajlama, mely — mint maga Kazinczy mondja — »örökös passziójává« lőn. Hét éves korában elhagyta a nagyapai házat s atyjához Alsó-Regmecre költözött, a hol öcscsével, Dénessel együtt egy késmárki lutheránus deák kezdte oktatni őket az elemi ismeretekre s a német és latin nyelv grammatikájára. Ferenc csakhamar a bibliát kezdte olvasni magyar s német nyelven és áhitattal hallgatta kora míveltségének színvonalán álló atyjának a közéletből és történelemből vett anekdotáit. Az atya hamar észrevette fiának fogékonyságát s ezért maga is kedvvel tanítgatta, nevelőjének pedig helyes utasításokat adott. 1768. őszén Késmárkra ment öcscsével és tanítójával együtt s itt játszva és örömmel sajátította el a német nyelvet. Késmárkon mint »donatista« egy évig maradt s a következő évben Patakra ment grammatikára. Itt végezte Kazinczy nemcsak a grammatikai, hanem a syntaxisi, poétikai, rhetorikai és logikai osztályokat is, a honnan 1775-ben a »publicusok« közé lépett s mint ilyen theologiát és jogot hallgatott.

A Sáros-Patakon töltött tíz év, jóllehet ismeretei egyben-másban fogyatékosak maradtak, jótékony hatással volt Kazinczyra. Nemcsak az erkölcsi felfogás puritán szigorúsága nyomott kitörűlhetetlen jegyet lelkére, hanem az olvasás és írás szenvedélye is itt nyert hatalmas ösztönt benne. Itt szerette meg a klasszikusokat, Ovidius Keserveit és Metamorphosisát, Vergil Eclogáit s Horatiusnak könnyebben érthető ódáit és epistoláit; itt jutottak kezébe az akkori magyar irodalom ujdonságai, a *Kartigám* és Bessenyei művei; és ábrándozva, álmadozva sétálgatván a Bodrog partjain, egyfelül a görög és latin idill-költők eszményi világa vonzá, másfelül a Rákócziak dicsősége s a pataki vár hajdani emlékei lebegtek körűle. Így mintegy a régi és új szellem együttes táplálékán fejledezett, forrt s erősbűlt.

Atyja katonai pályára szánta őt, de látván, hogy Ferenc semmi hajlamot nem mutat a vitézi élet iránt, s észrevevén írói szenvedélyének fejlődő csiráit, arra ösztönözte, hogy Gellert vallási értekezését fordítsa le, a melyet még más darabokkal pótolva, ki fog nyomatni az iskolai év

végén. Mielőtt azonban Ferenc atyjának ez utolsó kivánságát teljesíthette volna, Kazinczy József 1774. március 20-dikán tüdőgyulladásban váratlanul elhúnyt. De az özvegy Kazinczyné nem hagyta abban a tervet; ő is ösztönözte fiát, hogy akár Gellert vallásos értekezését, akár meséit fordítsa le, vagy bármi mást, a mi tanárainak tetszését megnyerheti. Ekkor Kazinczy először Pray Annaleseiből akart egy részletet fordítani, de belátván, hogy a történelmi események kellő megértésére előbb az ország geografiájával kell tisztában lennie, Losonczy Istvánnak a *Kis Tükör* című ismert mun-

Kazinczy gyermekkori arcképe. (Az eredeti festmény az Akadémia birtokában.)

kájához hasonló s jórészt annak adatain épűlő munkácska írásához fogott, mely épen a vizsgálat utolsó órájában jelent meg nyomtatásban, s a tanárok és vendégek között kiosztogatták. A munkát, mely a következő címet viseli, »*Magyarország geographika, azaz földi állapotjának lerajzolása,* melyet egynehány fő geographusok munkájából kiszedegetett és azoknak, a kik hazájokhoz illendő szívességgel viseltetnek, szemeik eleibe terjesztett Kazinczy Ferencz«, csak Szilágyi Sámuel szuperintendens méltatá némi figyelmére s jóllehet észrevette annak gyöngeségeit, néhány szóval bátorítá a fiatal kezdőt; tanárai elllenben minden becs nélkülinek tekintették. A kelletlen fogadtatás elvette Kazinczy kedvét az írástól s nem kivánta nevét többé nyomtatva látni.

Az első munkák

Anyja azonban nem tudott belenyugodni az első próba sikertelenségébe s folyton buzdítgatá fiát valami újabb kísérletre. Így Bessenyeinek *Die Amerikaner* című elbeszélését kezdte fordítani és csakhamar be is végzé azt, mely *Az amerikai Podoc és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése* címmel (Kassa, 1776.) jelent meg, némi önérzetet keltve a kezdő íróban, a ki e munkáját magának Bessenyeinek is megküldé. Bessenyei válasza: »ne szűnjön meg az úr szívének hajlandóságai után menni és az emberi viselt dolgoknak ahhoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csaknem bölcsőiből láttatik vetni,« erősítette ugyan önbizalmát, de egyszersmind arra is ösztönzé, hogy mielőtt újabb kísérleteket tenne, mélyebben kell tanúlmányoznia a klasszikusokat s az újabb népek fejlettebb irodalmát, hogy lelke elegendő táplálékot gyűjtsön a munkához. Most tehát Morhof Polyhistorát, a »csókok kedves énekese«, Janus Secundus, Catullus, Tibullus és Anakreon verseit olvasgatá s a rajzban gyakorolta magát.

Az első bécsi út

Erre az időre esik első bécsi útja, melyet nagybátyjával, Kazinczy Andrással tett 1777-ben. Ekkor ismerkedett meg Gessnernek egy pár idilljével, Wieland Musarionával s egyéb műveivel, a melyek egészen magukkal ragadták az eszményi törekvésű ifjút. A Belvederben mohó vágygyal nézegette a festészet remekeit, kivált a németalföldi iskola mestereinek képeit s a szép iránt természetes fogékonysággal bámúlta különösen Van Dyck művészetét, a melylyel nem tudott betelni. Szomorúan hagyá el Bécset s avval az erős elhatározással, hogy a mint viszonyai megengedik, hosszabb időre megy Bécsbe a képzőművészet bővebb tanúlmányozására. A mint Sárospatakra visszatért: két új könyvvel ismerkedett meg, a melyek kiváló hatással voltak reá. Baróti Szabó distichonaiból először ismerte meg a magyar mértékes verseket s csakhamar ő is próbálgatni kezde hasonlókat, a melyeket nem késett Barótival láttatni. De a másik új munka még nagyobb hatást tett Kazinczyra. Bároczytól a Marmontel regéinek fordítása először kelte érzéket benne a művészibb magyar próza szépségei iránt, a melyeket vizsgálni, tanúlmányozni és utánozni legfőbb célja lőn. »Még ma is bírom a könyvet — írja Kazinczy pályája vége felé — mert rajta van ifjú esztendeim örömeinek emlékezete; még ismerem a helyeket, hol a Bároczy olvasásában fel-felsikoltozám. Már akkor feltevém magamban, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, a mi lesz.«

Az ifjú költői álmadozásainak közepette így értek véget a sárospataki iskolai évek s Kazinczy 1779. őszén Kassára ment patvariára, hol az ügyvédi segédkezés mellett idejét nagyrészt Hagedorn, Bürger, Gessner, Gleim, Jacobi és a már említett klasszikusok műveinek olvasása és e művek prózai s verses fordítgatása foglalta el. Itt gyulladt először szerelemre Rozgonyi Erzsi iránt, a kinek kedveért a *Siegwart klastromi történetét* kezdé olvasni s fordítani. Kassáról 1781. elején Eperjesre ment a törvénygyakorlat folytatására s itt szíve és elméje újabb táplálékot leltek. Másfél

év múlva aztán Pestre jutott Bernáth József patvaristái közé s feleskűdött a királyi táblánál. Pesti tartózkodása igen fontos lőn reá nézve, mert önmívelése nemcsak tanúlmányaitól vett határozottabb irányt, hanem az Orczy Lőrinc báróval s a Ráday Gedeonnal való ismeretségétől is.

Báróczy és Ráday hatása

A magyar írók közül Báróczy és Ráday voltak Kazinczyra legmaradandóbb hatással. Amaz mint stilista, emez mint nagy míveltségű ember. Amannak írói sikerei keltették föl benne az írói dicsőség utáni vágyat: az emezzel való személyes érintkezés nem kis mértékben tágította általános

Kazinczy ifjúkori arcképe. (1791.)

látkörét, fejlesztette eszthetikai érzékét s itélő képességét. Míg Ráday élt, majd minden munkáját közlé vele Kazinczy, akár eredetit írt, akár fordított. Tőle vett ösztönt a régi magyar írók, Zrinyi és Gyöngyösi műveinek olvasására, sőt a magyar nyelvújítás lehetőségének és szükségének bizonyítékait is Ráday fejtette ki először Kazinczy előtt.

Kazinczy mint megyei aljegyző

Kazinczy első nagyobb művét, melylyel az irodalom mezejére lépendő volt, a Gessner idilljeinek fordítását, épen ezen időben, 1783-ban készítgeté. Pestet ez évben elhagyta s anyjához költözött Alsó-Regmecre. Terve volt egy nagyobb külföldi útat tenni Német-, Francia- és Olaszországba; anyja

és nagybátyjai azonban hallani sem akartak e tervről s folyvást ösztönözték, hogy megyei szolgálatba lépjen. Kazinczy kénytelen-kelletlen hajlandónak mutatkozott e kivánságot teljesíteni, s még azon évben szerencsét próbált Orczy Lőrinc abaujmegyei főispánnál, ki meg is igérte, hogy a következő évben kinevezi »kis barátját« tiszteletbeli aljegyzőnek, a mi 1784. október 13-kán meg is történt. Mivel azonban ez év augusztusának vége óta a zemplénmegyei székben ült s alapos reménye volt, hogy a főispán őt fogja oda végleg kinevezni, nem foglalta el abaújmegyei hivatalát. De Szirmay Antal főjegyző cselszövénye miatt Zemplénben is csak tiszteletbeli aljegyző lehetett s félvén a főjegyző fondorlataitól, néhány hónap múlva — mint írja — »magát Zemplénből egészen elvonta«. Ettől fogva mintegy másfél évig mint abaúji tiszteletbeli aljegyző működött, nagy hasznát vevén a német nyelvbeli jártasságának, mivel József császár rendelete értelmében a hivatalos fölterjesztéseket németül kellett fogalmazni, Abaújban pedig sem az alispán, sem a főjegyző nem tudtak németül, s így a munka jórészt az ő vállaira nehezedék.

Gessner idilljei és Bácsmegyey

Ekközben Kazinczy írói munkássága mind nagyobb arányokat öltött. Gessner idilljeit kéziratban már elküldé Báróczynak is, Rádaynak is bírálatra, a mely mind Bécsből, mind Pécelről kedvezően s biztatólag hangzott Alsó-Regmec és Kassa felé. A gárdisták »megsejdítvén az abban lappangó lélek árnyékát«, kiadásra ösztönözték. Báróczy nemcsak az írót üdvözölte Kazinczyban, hanem a merész kezdőt is, a kinek »isteni tűz melegíti ereit«. »Légy ébresztő példája — így buzdítja őt Báróczy — az elzsibbadt magyar ifjúságnak. Légy második Prometheus: lelkesítsd meg az elevenség nélkül heverő testeket!« Ráday szintén örömmel értesíti, hogy a fordítás egészen megnyerte tetszését s néhány nyelvbeli igazítást tesz a kéziraton, a melyeket Kazinczy nagyrészt föl is használt a kiadásban.

Báróczy és Ráday buzdításai mély nyomokat hagytak Kazinczy pályáján. Ébredező becsvágya azoktól szilárdúlt meg s iránya helyes választását két mestere javalá. E fordítás már kéziratban bizonyos tekintélyt kölcsönöz nevének, s az ifjú írók új jelenségnek tekintik őt és fordítását nem győzik eléggé magasztalni. A munka nyomtatásban csak 1788-ban jelent meg Kassán, ily címmel: *Gessner Salamon idylliumi* s mindjárt követte szintén Kassán egy, már évekkel az előtt megkezdett műve: *Bácsmegyeynek öszveszedett levelei, költött történet.* Mindkét műve félreismerhetetlenül magán viseli ama kor bélyegét, azt az ideális lelkesülést, a melynek a német irodalomban legfőbb képviselője a Goethe Werthere. Ez irány Kazinczy összes működésén végig vonúl, de kivált a *Bácsmegyey levelei*n, a mely egy rég feledett német regénynek (Adolf's gesammelte Briefe) átdolgozása. Kazinczy az eredetinek tartalmát nagyjából meghagyja, csak személyeit cseréli föl magyar nevekkel s a történet színhelyét teszi magyar földre.

E nagyobb műveken kívül kisebb költeményeket is írt Kazinczy s fordítani kezdte Klopstock *Messiás*át, Stolbergnek és Metastasiónak néhány

dalát, Anakreont és Horatiust, sőt Shakspere német átdolgozásait is. A Báróczy tanácsa, hogy »a méhek sokféle virágról szedik az édes mézet«, vele született fogékony lelkére nem tévesztheté hatását. Sok különféle tárgyú és stílű művet tanúlmányoz és fordít, hogy az előadás legkülönfélébb formáiban gyakorlottságot szerezzen, hogy változatos színt nyerjen stílje, a mely a lelki élet bármely nyilatkozatának hű tolmácsa lehessen.

Kazinczy mint iskolafelügyelő

Ilynemű törekvései között a megyei szolgálat szigorú korlátainak ólomsúlyát mindinkább elviselhetetlennek tartja. Egyfelül József császár alkotmánysértő rendeletei, a melyek a megyét mintegy a törvénytelenség eszközévé sűlyesztették s a megyei szolgálatot népszerűtlenné tették; másfelül a világpolgárias míveltség fénye, a mely íróink közt senkit sem vonzott oly melegen, mint épen Kazinczyt, természetes változást okoztak lelkében. Hazafias felfogása a megyei szolgálatra nézve kegyetlen anakronizmussá lőn, míg emberbaráti szeretete, az egész nemzet mívelődéseért égő lelke épen József császár alatt találhattak legbővebb táplálékot, ha a tanügyi pályára lép. Hiába nevezte ki a főispán Abaújban főjegyzőnek, hiába hívogatta a szabolcsi alispán, Vay József, maga mellé szintén főjegyzőnek: Kazinczy határozott, s gróf Török Lajos tanácsára Pászthory Sándor, udvari előadó, részint írói érdemeiért, részint a felvilágosúltság eszméinek terjesztéseért, mint a ki ezidétt lépett a szabadkőmívesek társaságába, őt 1786. november 1-jén iskolafelügyelővé nevezteti ki.

Kazinczy új hivatalához a kötelesség teljesítésének avval a komolyságával látott, melyet a nemzet egyetemére teendő hatásának tudata érlelt meg benne. Hitte, hogy »eszköz lehet egy szebb kornak felhozásában, hogy itt a hon fiainak nevelésökre fog hathatni s vallásbeli különbség nélkül« s így »valóban hasznos hazafivá formálhatja magát«. Hatásköre mintegy az ország éjszak-keleti negyedére terjedt ki. Kerülete tíz vármegyéből (Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Gömör, Torna, Abaúj, Borsod, Heves) állott s magában foglalta a Jászságot és Kúnságot is. Fizetése 1789-ig hatszáz forint volt, ekkor ezerötszáz forintra emeltetett.

Azonban a közös iskolák eszméje mind a katholikusok, mind a protestánsok előtt kedvetlen vala, s így képzelhető, mennyi fáradságába került Kazinczynak az új rendszert, a német nyelv tanulását megkedveltetni, a községi előljárókat, földesurakat, papokat a császár akaratának »helyességéről« meggyőzni, velük új szerződéseket kötni, a felekezeti iskolákat közösekké változtatni. S ámbár erélyesen sürgette a német nyelvnek, mint az akkori hivatalos élet közegének tanulását, volt bátorsága kimondani, hogy nagyon félreértik a fejedelem szándékát azok, a kik azt hiszik, hogy »a német nyelv terjesztésével, a hazaiak, különösen a magyar nyelv elnyomása vétetik célba«. »Fordítsanak a magyar nyelvre — így szólt vizitátoraihoz, midőn őket hivatalaikba beiktatá — a menynyiben azt más tárgyak engedik, különös figyelmet s tudják meg, hogy ennek mívelése által azon nemes nemzet ízlését mívelik, mely arra,

hogy nála a tudományok virágozzanak, csak buzdítás hiával van.« Működésének legfőbb eredménye, hogy mintegy kétszáz iskolát állított föl, a melyekben mind a nevelés, mind a tanítás módszerét az idők követelményeihez alkalmaztatta. Egész életében büszke volt e működésére, a melylyel Swietennek és Pászthorynak jóakaratát s pártfogását sikerűlt megnyernie. Különösen önérzettel emlegette, hogy »egy pápista papnak arany medaillt,

Kufstein vára.

egy másiknak vörös övet adatott Swietennel«, s hogy »tenyerükön hordozták a papok, mert érzették, hogy feje, szíve tiszta«.

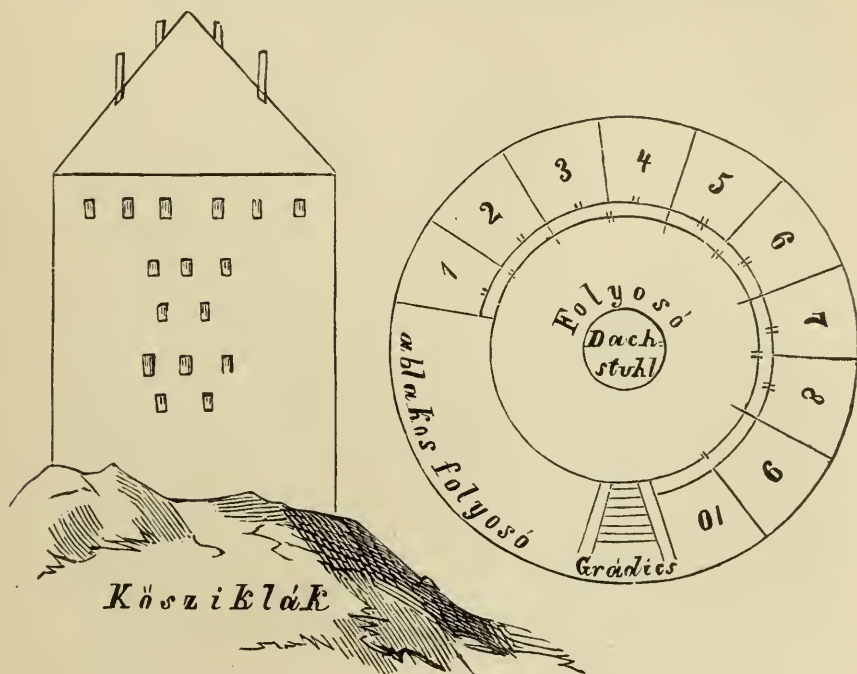
A kassai magyar társaság

Bármennyire elfoglalta is hivatala, bármennyit utazott, levelezett, tanácskozott az iskolafentartókkal és a kormánynyal: mind ez nem hogy ernyesztette volna írói tevékenységét, sőt inkább fokozta azt. Hivatala székhelyén, Kassán, alkalma levén Bacsányival, Baróti Szabóval és utazásaiban Daykával s másokkal ismeretségbe lépnie, a német folyóiratok mintájára csakhamar egy magyar folyóirat terve fogan meg elméjében, s

megalkotja a *Magyar Museum*ot, a melynek szerkesztésétől ugyan már a második füzetnél visszalép, de agitátori egyéniségét evvel mutatja be először nemzetünknek. A Magyar Museum alapításában és első sikerében neki volt legfőbb része. Ő érintkezett először az írókkal, kiadóval, cenzorral, mecénásokkal, sőt az előfizetőkkel is.

Kazinczy az írók összekötő kapcsa

Az élénk eszű, gyors elhatározású, a főúri körökben is otthonos, míveltségre páratlan, finom modorú, felvilágosúlt, anyagilag is eléggé tehetős Kazinczy épen alkalmas volt arra, hogy némi középpontot teremtsen maga körül. Mozgékony természetére jó hatással volt gyakori hivatalos utazgatása s levelezése. A vele érintkező ifjú tanítókat s papokat szívesen bevezette az irodalomba, s mintegy írókká avatta őket, thémákat adva, olvasmányokat küldözve nekik s kiosztva megfelelő szerepeiket. A régi írók között is

Kazinczy rajza a kufsteini várbörtönről.

megpróbál szorosabb kapcsot létesíteni, fölkeresi leveleivel az ismeretlen írókat és tudósokat, barátságukat kéri vagy a magáét ajánlja föl nekik; aztán ha ő megismerkedik egy-egy új íróval, siet azt minden író barátjával megismertetni rang-, állás- és valláskülönbség nélkül, valamennyit buzdítva a közös írói működésre s valamennyit értesítve saját terveiről. S jóllehet legtöbbször az irodalom és nyelv legújabb termékeiről, fontos vagy mellékes kérdéseiről szerette véleményét hallatni, vagy barátjainak véleményét kikérni: örömest szólt a politikai és társadalmi életről is, a megyei szerepvivőkről, a felvilágosúltság ábrándozó apostolainak újabb eszméiről, figyelemmel kisérve minden ébredező mozgalmat, a melynek erősödését vagy elnyomását kivánatosnak tartotta. Az ország nádorától s az esztergomi prímástól kezdve a főurakat, megyei tisztviselőket, katholikus és protestáns papokat, egyetemi, gimnáziumi tanárokat, sőt még érettebb tanulókat is fölkeresett leveleivel,

kérve, könyörögve és tanácsokat osztogatva nekik egy-egy újabb mű megszerzésére, szegényebb írók munkáinak kiadására vagy segélyezésére. Maga is szívesen nyújtott segédkezet íróbarátainak (Aszalaynak, Vitéz Imrének) munkáik kiadásával vagy tehetős pártfogók megnyerésével. Dicsért és magasztalt, bírált és hibáztatott finom ízlése s a klasszikusok és újabb jeles külföldi írók véleménye, legkivált pedig saját költői iránya alapján, mindig az általános mívelődés kifejtésére s fokozására, a tisztúltabb eszmék terjesztésére, egy szóval a nemzet haladására célozván. E szempont szabja meg agitátori, nyelv- és ízlésmívelő irányát s körét.

Kazinczy az irodalmi mozgalmak vezetője

Mint egy újkori Bryareus, száz kézzel keresi a közmívelődés szálait, hogy egymásba fonja s központba irányítsa azokat. Eleven érzéke levén az emberek hiúsága iránt, mindig azon a hangon szól hozzájuk, a mely leginkább szívükhöz talál, hogy céljainak megnyerhesse őket. Tudván, hogy a magyarság fenmaradásának és pallérozottságának alapja nyelvünk kifejtése: arra törekszik, hogy a meginduló mozgalom a nemzet minden rétegét magával ragadja. József császár utolsó évében már előre látja a nemzeti felbuzdulást, a melynek szellemi iránymutatója kíván lenni, s fogsága után fokozott erővel gyűjti össze régi híveit s keres új tehetségeket erőszakkal félbeszakított, de annál nagyobb hévvel felkarolt céljainak kivitelére. Senki sem érti a módját jobban, mikép lehet egy pangó társadalom szunnyadó erőit pusztán a toll fegyverével fölkelteni, egymásra s az egyetemes nemzetre utalni, mint Kazinczy, a ki bámulatos tevékenységgel és soha ki nem fáradó buzgalommal élesztgeti a magyar írók különféle munkásságát, magyarázza a tisztúltabb ízlés kivánalmait, terjeszti a nyugoti nemzetek irodalmának ismeretét és sürgeti a magyar nyelv jogainak védelmét. József császár halálakor, a nemzeti fölbuzdulás napjaiban szinte türelmetlen erélylyel siet a mozgalom élére állani. *Orpheus*át már előbb megindítja, s evvel mindenkit fölkeres, a ki csak némi érdeklődést mutat a nemzeti míveltség iránt. Hírlapban és leveleiben egyaránt hévvel küzd a magyar nyelvnek hivatalossá tétele mellett, ennek kivívását reméli az országgyűléstől. »Vétkezik a haza ellen — kiált föl — a ki ezt a szent szándékot teljes erővel elő nem mozdítja, a ki kész nem lesz ezért minden hasznát, előmenetelét föl nem áldozni.... Ha a magyar nyelvet hozzuk be, állani fogunk: ha a deák nyelv hozatik vissza, később vagy előbb elöl az idegenek özöne s nemzetünk korcs zűrzavar lesz!« A felvilágosúltság, a gondolkozás szabadsága nevében követeli a magyar nyelv hivatalos használatát megyei és állami hivatalokban egyaránt s tanítását iskoláinkban. Szilárd hite levén a nemzet jövőjében: a mívelődés minden szálát e főpontra igyekszik összevonni. Nemcsak az írók és főúri mecenások szorosabb egyesítésén fáradozik, hanem az ébredező magyar színészet kifejtését is céljául tűzi ki s megnyeri Ráday Pál grófot, hogy álljon élére az első magyar színjátszó társaságnak. Lázas sietséggel dolgozik a *Hamlet, Miss Sara Sampson* és *Stella* fordításán, s maga is kész a színpadra lépni, hogy fordított darabjainak, kivált a *Hamlet*nek sikerét biztosítsa.

Sajnos azonban, a nemzetiség kigyúlt lángja csakhamar hamú alá rejtőzködött. A francia forradalom vihara megrémítette nemcsak a bécsi kormányt, hanem még azokat is, kik a haladás eszméit pártolni kezdették. A merész agitátor önmaga is kétkedni kezdett a sikerben s a ki nem elégített becsvágy érzetével vonúlt vissza Pestről hivatala székhelyére, Kassára, s itt kapta főigazgatójától, gróf Török Lajostól 1791. ápril elején a helytartótanácsnak iskolafelügyelői állásától való fölmentését avval az igérettel, hogy egy évig megkapja teljes fizetését, s az alatt más alkalmas Fordítások

Kazinczyné **gr. Török Sophie** arcképe. (Az eredeti festmeny a Kisfaludy-társ. birtokában.)

állásra fog kineveztetni, de a mi többé soha nem történt. Kazinczy szomorúan vált meg hivatalától s anyjához, Alsó-Regmecre vonúlt, el levén határozva, hogy minden idejét irodalmi működésére fordítja. Csak imént, 1790-ben adta ki a *Hamlet*et, Kassán, 1791-ben a *Helikoni Virágok*at, Pozsonyban, 1793-ban *Sokrates mainomenos, az az a Szinopei Diogenes dialogusai* című fordítását Wieland után, Pesten, továbbá *Lessing meséit* és *Herder Paramythionjait*, Bécsben; a következő évben pedig megjelent a *Sztella, dráma öt felvonásban, azoknak, a kik szeretnek,* Goethe után, s ehhez járúlt *A Vak Lantos, rege a hajdankorból,* Veit Weber után, Pozsonyban. Ezeken kívül készen várta a sajtót a *Messiás* fordítása is,

a melyre már előfizetést is hirdetett: de a »két magyar hazából« mindössze tizenhárom előfizető jelentkezett, s így Kazinczy a fordítást természetesen nem adhatta ki. Ez azonban nem csüggeszté. Kisebb műveinek s a *Helikoni Virágok* II. kötetének kiadása, sőt a nyolcadik füzettel elakadt *Orpheus* folytatása volt legfőbb igyekezete. E mellett a megyei gyűléseket látogatta s egy alkalommal a cenzúra ellen és a vallási egyenlőség mellett hatásos beszédet tartott. Széphalmi házát építtetni kezdé, falait megrakatta és zsindelytető alá vételé; kertjét szorgalmasan gondozgatá s épen a maga kezére akart gazdaságot állítani, midőn 1794. december 14-kén éjjel Alsó-Regmecen elfogták s Budára kisérték, mivel a Martinovics-féle kátét Szentmarjay tanácsára ő is leírta magának. A királyi és hétszemélyes tábla fej- és jószágvesztésre ítélte, a király azonban főleg Kazinczy András és mások közbenjárására bizonytalan ideig tartó fogságra változtatta az ítéletet. Fogságát Budán kezdte, majd Brünnben, Kufsteinban folytatta s Munkácsról szabadúlt meg hetedfél évig tartó rabsága után. Kiszabadulását jórészt öcscsének, Lászlónak köszönheté, a ki ugyan eleinte hidegnek és érzéketlennek mutatta magát bátyja iránt, de végre mégis meghatották anyja könnyei és bátyja szenvedései, s 1801. áprilljában beadta kérvényét a királyhoz, mint majdnem húsz éves katona, s ekkor már őrnagy, és folyamodványának eredménye Kazinczy kiszabadulása lőn 1801. június 28-án.

Kazinczy fogsága

Kazinczyt írói szenvedélye a fogságban sem hagyta nyugodni. Míg meg volt engedve neki a toll s tinta használata: kora reggeltől késő estig asztalánál ült, részint régebbi fordításait javítgatva, részint újabb műveket fordítva. Itt végezte be a *Titus kegyelmessége* című fordítását Metastasio után, itt dolgozta újra *Sztellát*, *A vak lantost*, *Yorick leveleit Elizához, Clavigót*, *Emilia Galottit*, Molièrenek két vígjátékát, *A kénytelen házasságot* s *A bot csinálta doktort* és Hollmann után *A természet ekonomiája* című valláserkölcsi tárgyú művet. Mikor a tinta használatától eltiltották: a börtön vasajtainak rozsdájából készített valami színes folyadékot s rejtve tartott tollát abba mártogatta. Sőt némely levelét épen vérével írta. A börtön bűzhödt levegője többször megrontá egészségét, de édesanyjának gyöngéd gondossága ügyekezett azt helyrehozni finom aszúborokkal s másnemű táplálékkal, miket Kazinczy készséggel osztott meg fogolytársaival.

Kiszabadulásakor föltette magában, hogy életét »boldog homályban« fogja folytatni annál is inkább, mert néhány évig a nyilvános szerepléstől tiltva is volt. Szenvedésének emlékei azt a hitet gerjesztették lelkében, hogy azon irtóztató útakat, a melyeket hetedfél évig járt, az isteni Gondviselés szabta ki eléje, a mely »pártjára kél a jó embernek és szenvedéseiért neki mindig megadja a bért, még pedig néha előre«. Remélte, hogy háborítatlan nyugalmat élvezhet s nagy tervein munkálkodhatik. Szenvedései és anyagi romlása azonban még korántsem értek véget. Kiszabadulása után is még két ízben kellett nagyobb összeget fizetnie tartási költség fejében, holott ő, a mikor meg volt engedve, mindig a saját pénzén élt. Két-három

testvére meg arra törekedett, hogy fogságának költségeit, a melyek a család vagyonából sokat fölemésztettek, tekintetbe vegyék az apai örökség megosztásánál. Így a remélt nyugalom helyett örökös zaklatásban töltötte napjait. »Édes barátom — írta ez idétt Kis Jánosnak — Ulysses hazajutván hosszas vándorságából, sokaknak kedvek ellen esett hazajötte. Ez az én sorsom is. Irtózom papirosra tenni, a mik értek és érzek. Én sem telhetetlen, sem háládatlan nem vagyok. De az a juh sem vagyok, melyet kényekre nyírjenek.«

Házassága

A testvérek közötti egyenetlenséget nem simította el végképen a Kazinczy házassága sem, mely szintén nem volt ínyére testvéreinek. Pedig

Kazinczy széphalmi lakóháza.

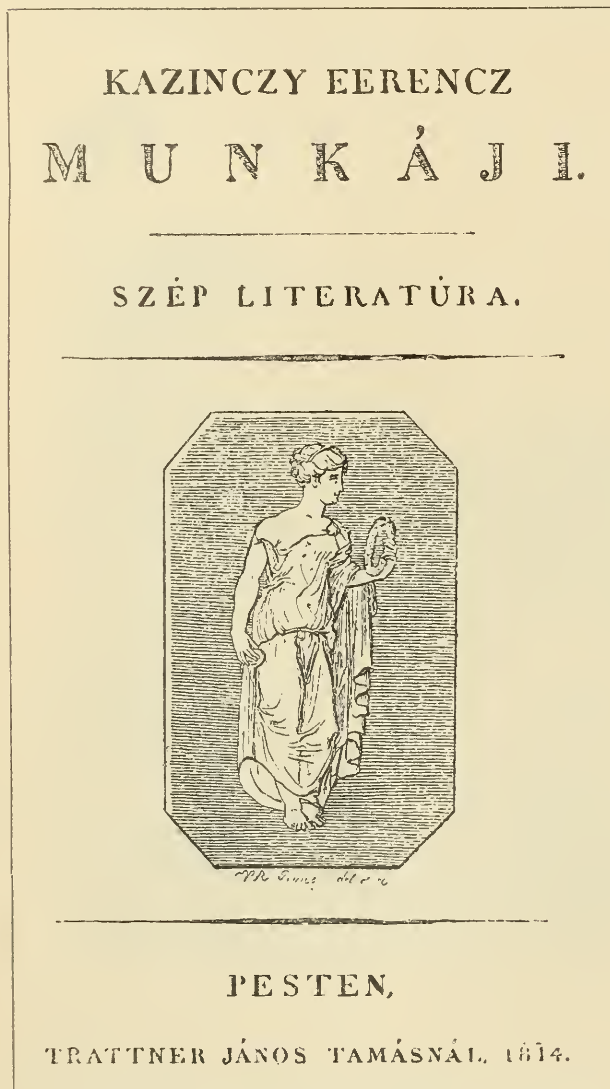
gróf Török Zsófia, Török Lajos volt kassai főigazgató leánya, kivel Kazinczy 1804. november 11-kén kelt össze, mindenképen méltó volt úgy férje szeretetére, mint a Kazinczy-család becsülésére. Kazinczy a legédesb jutalmat is találta házasságában életének soknemű keserűségeiért. S midőn 1806. júniusában a zempléni Sátorhegyek bérceivel szemközti Bányácskára költözik zsindelyes házába: csak áldani tudja sorsát, hogy kemény megpróbáltatásának napjai véget értek, s családi boldogságának szelíd fénye mosolygott reá nejének önfeláldozó szeretetében s növekedő gyermekeiben.

Kazinczy 1806. közepétől kezdve állandóan Bányácskán, vagy a mint ő nevezte, *Széphalmon,* lakott. Földbirtoka mellett két szőlleje is volt a Hegyalján; de adósságai, a melyekből házát építteté, nem hogy fogytak

volna, hanem évről-évre szaporodtak. Írói kiadásai, a saját és felesége testvéreinek, a kikkel később szintén pörbe keveredett, épen nem testvéries bánásmódja miatt mind szorongatottabb helyzetbe jutott. Folyvást nélkülözésekkel kellett küzdenie, s hogy gyermekeit neveltethesse, magától sokszor a legszükségesebbeket is meg kelle vonnia.

Kazinczy agitátori munkája

Mind e mellett írói szenvedélye, agitátori heve épen nem csüggedt. Kiszabadulása után pár évre újra kezébe vette az irodalmi vezetés zászlaját s az önként köréje csoportosuló régi és újabb írói nemzedék méltánylata s elismerése folyton táplálták becsvágyát s tetterejét. Az írói dicsőség fenye csábítóbban mosolygott felé, mint valaha. Leveleivel újra fölkeres mindenkit, a kit csak a nemzet élete, az irodalom mívelése, az ízlés fejlesztése érdekelnek. Lelki erejét, lankadatlan buzgalmát s rendkívüli fogékonyságát tisztán kialakúlt céljai, a klasszikai és nyugoti nemzetek irodalmának behatóbb tanúlmányozása és saját irányának helyességéről való mély meggyőződése egyre fokozták. A fogsága előtti Kazinczy agitátori munkássága most még erélyesebben s öntudatosabban nyilatkozik. Széphalmot pár évtizedre irodalmunknak mintegy középpontjává teszi, s innen árad szét a magyar míveltség ébredező fénye, a melyet minél gondosabb fordításokkal, folyóiratokkal, egy-két »lármás, de nemes tollcsatával« hisz mind jobban erősíteni s terjeszteni.

KAZINCZY FERENCZ

MUNKÁJI.

SZÉP LITERATÚRA.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁSNÁL. 1814.

Kazinczy összes munkái I. kötetének címlapja.
(Kisebbítve.)

Főtörekvése, hogy fogékonyságot keltsen a nemzetben a nyelv mívelésének, az irodalmi stíl fejlesztésének, az ízlés finomításának, szóval a míveltség eszméinek haladása iránt; hogy az írókat egymásra és a közönségre utalja, az írói működést a nemzetiség erősbülésének hatékony tényezőjévé avassa s a nyugoti nemzetek irodalmának haladási irányát úgy állítsa nemzetünk elé, mint a mely a mi irodalmunk fejlesztésének is egyedüli helyes iránya lehet. A készületlenség, a melyet a magyar gram-

Kazinczy Ferenc arcképe, 1808. (Kreutzingertől.)

matikában, stilisztikában tapasztal, az ízléstelenség, a melyet könyvnyomtatóink működésében lát, a részvétlenség, a melyről a magyar könyvek iránt általánosan panaszkodnak, a magyar társadalom érzéketlensége, a mely minden eszmemozgalomnak szárnyát szegi: mind olyan akadályok, a melyeket el kell hárítania a haladás útjából. Kazinczy azt hiszi, hogy a merész neki-kezdés minden akadályokat legyőzhet; más nemzeteknél is a merész kezdők arattak sikert. »Ne hallgassuk — úgymond — a mások javalását, ne a vádakat, hogy rontjuk, a mit segélnünk kellene; a bennünket hívó, a bennünket toló, a parancsoló istent hallgassuk keblünkben.« Azzal nem törődik, hogy véleményét a debreceni, erdélyi és dunántúli írók nem helyeslik; nem kívánja, hogy »mindnyájan egyarczúakká« váljunk: csak megindúljon a haladás munkája, az egységet, az egyszínűséget majd meghozza az idő.

De hogy az irodalom a nemzeti fejlődésnek szilárd eszköze lehessen, szükség, hogy íróink tanúlmányozzák a míveltebb népek irodalmát, elmélkedjenek a magyar nyelv csinosításának módjairól s ne hagyják magukat elrettenteni a nagy közönség ítéletétől. Kazinczy bátran vallja Goethe arisztokratikus elvét, hogy »Werke des Geistes sind für den Pöbel nicht da«, s megelégszik vele, ha eleinte Kis János, Révai és Virág, később pedig Szemere, Vitkovics, Horvát István s Dessewffy József javalják működését. A magyar nyelv mívelésének, a költői és prózai stíl fejlesztésének kizárólagos joga szerinte csak a tanúlt s az arra született írókat illeti, ilyenek pedig az ő legbensőbb barátai. Ellenségeinek véleménye épen azért nem nyom előtte semmit a latban, mert hite szerint annak nincs tudományos alapja. Ő az irodalom minden kérdésében sürgeti a tanúlmányt s nem győzi magyarázgatni leveleiben s hírlapi cikkeiben saját irányának helyességét, a melyet a legjobb írók magukénak vallanak. Nyiltan kijelenti, hogy nem bánja, ha »feszítsd meg«-et kiált is rá az ósdiak serege, a kik majdnem úgy idegenkedtek a nyelvújítástól, mint attól a törekvéstől, hogy a magyar költői és prózai stíl művészivé legyen, a mi Kazinczynak egyik főcélja volt. Ezért sürgette pályája kezdetétől fogva a kritikát, hogy a saját nézete s az ellenvélemények közt súrlódást idézzen elő, mi által »azok az ideák, melyek annak előtte csak kevés főben voltanak meg s talán csak ott is homályosan, elhatnak a publikumra s közönségesekké lesznek«. A kritika jogát és hasznát senki sem látta élesebb pillantással, mint ő. Azért kérte Kis Jánost és Kulcsár Istvánt, később pedig Szemerét és Kölcseyt, hogy kritikai folyóiratot alapítsanak.

Irodalmi elvei

Egyelőre csak leveleiben hirdette irodalmi elveit, majd később Dayka és Báróczy életrajzában s műveik kiadásában, továbbá a *Tövisek és Virágok*ban, episztoláiban, német és magyar nyelvű bírálataiban, polemikus cikkeiben. A költészetben a klasszikai eszményiség híve; ez az ideál lebeg ő előtte, s ezt állítja követendő például minden kezdő vagy régibb költőnek. Goethe és Schiller művei közül is azok nyerik meg leginkább tetszését, a melyekben a

klasszikai költészetnek némi reminiszcenciáit láthatja. Ezzel az ideállal társítja a német szentimentális költőknek, Matthissonnak, Salisnak és Höltynek lágy érzelmességét s kecses hangját. Az egyéni szenvedély lüktetése helyett az

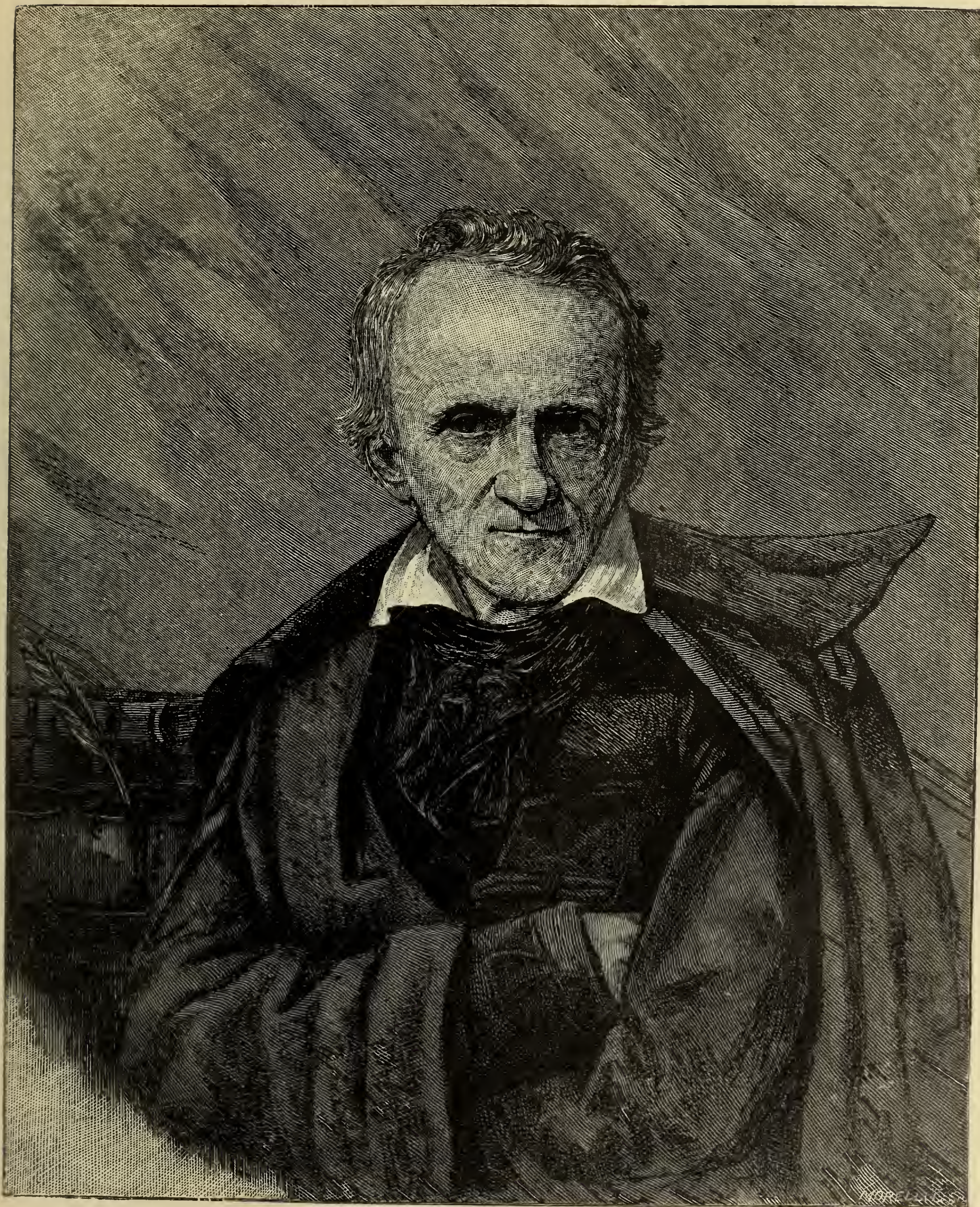
A' KÖTÉS' NAPJA.

Melly boldog óra tűnt fel életemnek
Midőn a' két szép testvér' karjai
Szökdelve jártam a' rom' halmain,
S hol a' pataknál lengenyék teremnek.
Itt, lábainál imádott kedvesemnek
Elnyultam a' part' bársony hantjain.
Dallott, s elfogva alakján s hangjain,
Megnyilt az ég szememnek és fülemnek.

Storazzi' szép ajkán nem lebegének
Mennyeibb hangzások mint e' bájos ének,
Mint e' hajlékony rezgő lágy beszéd.
De bájosbb, édesbb volt, mellyel pirúlva
A' hold' szelíd fényében, s rám simúlva
Ezt nyögte az édes lyány: Tiéd! Tiéd!

Kazinczy kézirata. (Eredetije az Akadémiában.)

általános emberi érzést, a merev alakú, hideg méltóságú, de mesterkélt s túlfinomított stílt kedveli, a mi összeütközésbe hozza őt a nemzeti és egyéni érzelmeket zengő lirikusokkal, Csokonaival és Kisfaludy Sándorral, sőt még

Kazinczy F. arcképe és névaláírása.

Berzsenyivel is, annál inkább pedig Kisfaludy Károlylyal és körével, a kiknek költészetével a nemzeti elem hatalmas erővel kezd hódítani irodalmunkban. Kis János hideg bölcselkedéseit, Dayka lágy érzelmességét, Virág Benedek klasszikai reminiszcenciáit, Szemere és Kölcsey érzelgős hangját, finom kecsességét s egyszersmind formatökélyét tartja utánzandóknak. Berzsenyi költészetében is Matthisson és Horatius utánzása ragadja dicséretre leginkább. Szóval az eredetiség és természetesség, akár mint egyéni szenvedély, akár mint nemzeti érzés nyilatkozzanak, távol állanak az ő költői felfogásától. De a nyugoti versformák mívelése, a mértéknek a rímmel való összekapcsolása, a ritmus könnyed gördülékenysége, a kifejezések választékossága, a stíl finomsága s a művészire való törekvés minden mű eszthetikai becsének legfőbb ismertető jele az ő ítélete szerint.

Kazinczy vezéri szerepe

Elméleti fejtegetéseinek valósítása a gyakorlatban írói tekintélyét körülbelül Kisfaludy Károly *Aurórá*ja megalapításáig határozottan a legmagasabbra emelte, a melyre eladdig magyar író tekintélye jutott. Nemcsak a kezdő, de a régibb írók is az ő bírálatától vártak buzdítást további működésükhöz. Föltétlenül uralkodott a magyar míveltség birodalmában, s hatása és sikerei mindig nagyobb és túlzóbb merészségre ösztönözték. Levelei pótolták az időszaki iratok hiányát, s a míveltség eszméi azok révén kezdtek az írók és tudósok közé szivárogni. Így ha múlt századbeli törekvése nem érhette el kitüzött célját: a jelen század első két tizedében sikerült az irodalmi átalakulást előkészítenie, egy ideig vezetnie és útat egyengetnie Széchenyi István politikai reformjainak számára. Kazinczy agitátori működése előfutárja volt Széchenyinek, az irodalmi újítás a politikai újításnak. Ez a Kazinczy pályájának legfontosabb eredménye s legmaradandóbb emléke. Nemzetünk újjáalakításának történetében Kazinczy neve mint egy álló csillag fénylik, és sugarai a magyar művelődésnek töretlen és nehéz útjaira világítanak. Önérzettel vallhatta meg pályája vége felé a fölzsendűlt irodalom láttára, hogy ő is hatott a nemzetre társai közt. »Mi csak — úgy mond — kezdénk a menést és életünk az irtás lelket ölő munkájában folyt el. De az igazságos maradék mindenkinek megszabja érdemlett bérét, s a mit hagyok, úgy hiszem, az hevíteni fog szíveket, mikor már nem leszek is. Közel az idő, hogy istenfiak lépnek a pályára s ragyogtatni fogják a magyar nevet, a mi nekünk nem jutott és nem juthatott. De mienk a dicsőség, hogy el van készítve útjok. Nem futnának ők, ha mi nem irtánk vala, s javokra lesznek tévedéseink is, mert ezeken fogják láthatni, mit kell kerűlniök.«

Költeményei

Kazinczy pályájának e fontosságához mérve költői működését, az tisztán eszthetikai tekintetben meglehetős csekély becsű, de irodalomtörténeti szempontból méltánylatot érdemel. Kazinczy fogékony költői lélek, de az alkotó tehetség jóformán hiányzik benne. Múzsája a német szentimentális költők reminiszcenciáiból táplálkozik s a görög és latin költők eszméin hevűl. Általános emberi érzéseket zeng az egyéniség jellemző ereje nélkül,

szelíden és kecsesen. A lélek felzaklatott indulatainak és szenvedélyeinek hangja épen oly idegen lantjától, mint a méla borongásé s megható ellágyulásé. A külhatást könnyen megérzi ugyan lelke, de azt addig érleli, míg utoljára a hatás ingere teljesen megszünik, s csupán emléke marad meg, a mely aztán nem képes egyénibb kifejezésre jutni (pl. *A szabad Erdély*). Épen ezért lírája hidegen hagy bennünket. Sem bor-, sem szerelmi dalaiban (*Bor mellett, Minnyihez, Új lánc, A tavaszhoz*) nincs igazi hév, igazi természetesség. Egy-egy költői eszme meg-megragadja, de az alakításhoz nincs elég költői ereje. A benső műalkatnak nincsenek oly törvényei, a melyeket tanulással, rátermettség nélkül is el lehetne sajátítani. Legfőbb gondja a nyelv csiszoltsága, a kifejezések választékossága, a hibátlan verselés, a verslábak könnyed gördülékenysége s folyamatossága.

Hódolat Kazinczy szellemének, 1859. (Egykorú rajz, kisebbítve.)

Legszokottabb tárgyai a bor és szerelem, az isteni Gondviselésben való hit s ritkán a hazafiság. Eleinte a német anakreontikusok gondolatai viszhangzanak líráján, később a latin költők mithologikus képeiből szövi műveit, a melyekről azt hiszi, hogy a »régi ízlet« legjobban meglátszik rajtok. Szonettjei, ritornelljei és ódái hibátlan külalakúak, de mint művészi termékek alig jöhetnek szóba. Mindössze egy kötet verset írt s annak is nagy része episztola és epigramm. Toldynak 1827-ben azt írja, hogy verseit, míg azok önmagának nem tetszettek, ki nem eresztésé kezei közül, keveset eresztett ki, sokat elégetett. Episztoláit korában sokra becsűlték, noha azok, mint költői művek, ámbár itt-ott megvillan bennük a Horatius gúnyja és emelkedett bölcselmi nézete, a Berzsenyiéi mellett is hátramaradnak. Ő maga szonettjeiről és epigrammjairól tartott legtöbbet, s ez utóbbiak közt kétség kívül van néhány eléggé sikerűlt (*Iphigenia halálára, Id. Wesselényi Miklósra, Férfi lélek, Vigasztalás, Vajda-Hunyad*, stb.), a melyeknek költői eszméjök az alakításban sem vész el; de a legtöbb

epigrammjában mégis inkább a hideg feszességet, csinált elmésséget látjuk, mint a költői leleményt. Szatirai ere a nyelv és stíl kérdéseiről írt epigrammjaiban csörgedez legbővebben s finnyás ízlését, sima csiszoltságát ezek mutatják leginkább.

Kazinczy költészetének irodalomtörténeti értéke abban határozódik, hogy ő nyitotta meg bővebben a német költészet forrását a magyar költők előtt és kezdte meghonosítani azt a lágy érzelmességet, a melynek költészetünk addig jobbára híjával volt Aztán a klasszikai költészet mintáira utalt, a melyből ő is, mások is termékenyítő eszméket merítettek. Továbbá példákat adott a külforma csinosságára, a verselés hibátlanságára. A nyugoti verselés meghonosítását elméletben és gyakorlatban sürgette; a népies versformákat művészietleneknek tartva, mintegy közvetve kihívta az utána jövendő igazi költőket, hogy megmutassák, mikép az eredeti magyar ritmus is művészivé tud válni, ha hozzá értő tehetség veszi lantjára.

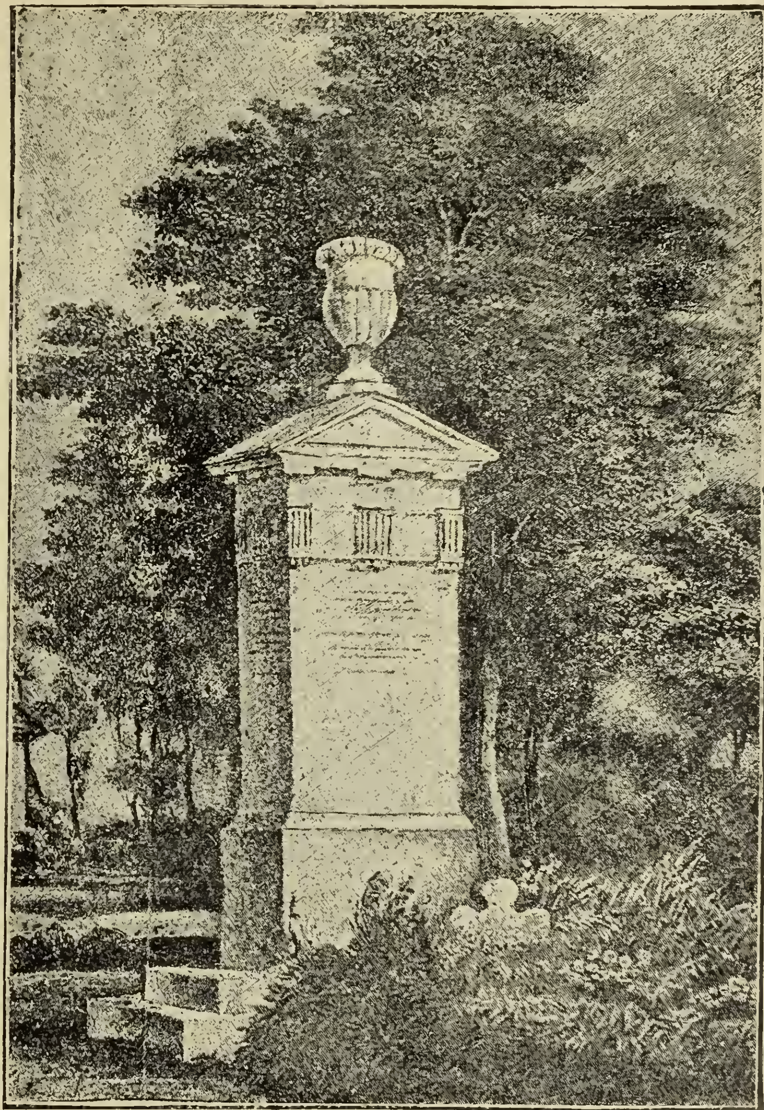
Kazinczy fordításai

Azonban Kazinczy működésének súlypontja fordításaira és leveleire esik. Rendkívül sokat és sokfélét fordított. Összes fordításainak kiadását kiszabadulása után mindjárt pár év múlva tervezte s 1805-ben Wesselényi Miklós küldött is neki ötszáz forintot, hogy az első kötetet Marmontel regéivel megkezdhesse. Ez a munka azonban csak 1808-ban jelenhetett meg a bécsi nyomdász, Haykul Antal, halogatása miatt s így 1814-ben újra megindította összes fordításait, a melyek *Kazinczy Ferencz Munkáji, Szép Litteratura* címmel kilenc kötetben meg is jelentek. Ezeken kívül Rochefoucauld *Maximái és morális reflexiói* 1810-ben, Lessing *Galotti Emiliá*ja, *Barnhelmi Minná*ja és *Miss Sara Sampson*ja, Molièrenek *A bot csinálta doktor*a és *A kénytelen házasság*a részint Bajza, részint az Akadémia Külföldi Játékszínében láttak napvilágot, míg Pyrkernek *A szent hajdan gyöngyei* 1830-ban külön, *C. C. Sallustius épen maradt minden munkái* 1836-ban és *M. T. Cicero beszédei, levelei és Scipio álma* 1837-ben jelentek meg. E mellett számos töredék fordítása maradt kéziratban s megjelent műveinek többféle átdolgozása szintén kézirataiból ismeretes.

Az írás művészetének általa vallott egyik főelve, hogy folyvást tisztogassuk, csinosítsuk munkánkat, mert e nélkül hasztalanul törekszünk halhatatlanságra, épen fordításaiban érvényesűl első sorban. Soha egyetlen művet nem fordított, a melyet részint önmagától a legszigorúbb önbírálattal, részint mások ítéletének alapján át meg át nem javított volna. »Ismertem — úgy mond — magamat és a kort, a melyben éltem; s ámbár tudám, mennyivel áll fentebb, a ki teremt, mint a ki másol: inkább vágyék nem rossz másolónak találtatni, mint nem jó alkotónak.« Ezért bámulatos gyakorlatot szerzett az eredeti értelmének többféle visszaadásában. Mindent fordítani kezdett, a mi eredetiben megtetszett neki, s a mit »versben vagy prózában dolgozott, azon nép nyelvére önté által, melynek ízléséhez dolgozása neme tartozni látszott«. Így kutatta a homályos helyeket, foltokat és hibákat s így érzé meg, min kell még simítania, csiszolnia.

Kazinczy stílusa

Fogsága előtt fordított műveit, jóllehet mind a Gessner idilljei, mind a Bácsmegyey levelei nagy hatást tettek a korabeli írókra a mívelt társalgás hangjának helyenkint szerencsés utánzatával,[1] mind újra dolgozta; összehasonlításokat tett a maga és Báróczy fordítása közt a Marmontel regéire vonatkozólag, folyvást gyalúlva a kifejezéseket s egyes szavakat is. Nem nézte elégnek, mint mondá, hogy csak a munkát ültesse által nyelvünkre; azon volt, hogy az »író is általjőjjön minden szeretett sajátságaival«, s hogy ne ő láttassék szólani az író helyett, hanem az író ő általa. Gyakorolta magát a legkülönfélébbnemű művek, elmélkedések, elbeszélések, rajzok, idillek, levél-regények, komoly és víg színművek fordításában, hogy stílje sokszínű legyen s az eredetinek hangulatához, kifejezéseinek sajátosságaihoz találjon; hogy nyelvét alkalmassá tegye mindenféle stílnem speciális tulajdonságainak visszaadására, szóval, hogy nyelvünket hajlékonynyá, művészivé emelje. Öntudatosan válogatta össze a fordítandókat. A korabeli irodalomban sem az elmélkedés, sem az elbeszélés hangjára nem talált utánzandó példát; a magától »fentebb nem«-nek nevezett komoly és fenséges, könnyed és kellemes, változatos és kifejező, klasszikus tisztaságú s mégis erőben gazdag stílnek sehol sem látta nyomait. A népies hangot szándékosan kerűlte, bár tudta, hogy némely

Kazinczy síremléke Széphalmon.

[1] Kazinczy maga megjegyzi, hogy »nem kevesen és nemcsak szerelemben epedezők phraseologiákat csináltak belőle; az ország elsőbb tisztviselői öszvegyűlének Rádaynénál Budán s felolvastatták a könyvet, hogy abból lássák, hová fog emelkedhetni nyelvünk«.

művek épen megkövetelik azt; csakhogy a népies sem tiporhatja lábbal a művészinek bizonyos sérthetetlen szabályait, abban is ízlésnek kell az írót vezérelnie. Ezért akart a művészivé emelt népiesre példát adni a Molière említett két vígjátékának fordításával. A népies hang különben hova-tovább terjedni kezdett íróinknál s Dugonics óta nem veszett ki többé költészetünkből. De a stílnek annyi más faja, az érzelmek árnyalatainak különféle kifejezései annál gyérebben mutatkoztak a maguk művészi egyénítésökben. Gessnernek a természeti képekbe olvasztott hajlékony lágysága, Marmontelnek finom érzelmessége, Lessingnek drámai bölcselkedése, Ossiánnak fenséges bús komolysága, Goethe klasszikai eleganciája, Cicerónak szónoki ereje s tömörsége, Sallustiusnak arkhaizmusokkal teljes és mégis eleven festőisége Kazinczynál jutnak először mesteribb kifejezésre mind a hangban, mind a mondatszerkesztésben, mind az egyes szavakban és szóárnyalatokban.

Kazinczy fordításai valódi műfordítások, s prózája a szó valódi értelmében klasszikus próza, a melynek megvan a maga sajátos üde zamata, friss színezete s könnyed bája. Túlfinom ízlése megérzi a különféle műfajoknak nemcsak lényeges, de mellékes sajátságait is. Legtöbbet küzd a Marmontel regéinek, Lessing drámáinak, Rochefoucauld maximáinak és Sallustius történeti műveinek fordításával, a melyekkel a francia atticizmust és választékosságot, a német nyelv erejét s a latin nyelv klasszikai báját kivánja irodalmunkban meghonosítani. Rochefoucauld maximáit eredetiben, Schulz német s a maga magyar fordításában adja ki, versenyezni akar a német fordítóval, megmutatván, hogy »ámbár nyelvünk a metafizikai oldalról tekintve felette messze maradt az európaiak mellől, mégis alkalmatos Rochefoucauld szépségeit, könnyűségét, eleganciáját felfogni«. Ő érezte meg nálunk legelőször a stílnak azt a művésziségét, mely »mint a virágok illatja, megmagyarázhatatlan módra érezteti magát és nem szenvedi az analizálást és hideg vérrel való feszegetést«. E miatt lőn stílje sok helyen idegenszerű színben és hangban, mondatszerkesztésben és a kifejezések fordulataiban, a melyek ellen még az ő életében megkezdődött a visszahatás. De minden során bizonyos művészi melegség, a csínnak és választékosságnak bizonyos kellemes bája ömlik el, jóllehet igen sokszor nagyon is érezzük mesterkéltségeit s a nyelven tett erőszakoskodásait, a melyeket a széphalmi reformátor legbuzgóbb hívei sem helyeselhetnek.

Eredeti munkák

A művészi stílnek említett sajátságai még szembetűnőbbek *eredeti dolgozatain.* Kazinczy aránylag kevés eredetit írt. A *Pályám emlékezete* és a történeti életrajzok, a melyek összegyűjtve *Magyar Pantheon* címmel jelentek meg (mindkettő az Abafi Nemzeti Könyvtárában a III. és XXXVI. kötetben), aztán az *Utazások* (először az Akadémia által 1836-ban megindított eredeti munkáinak II. kötetében, később az *Erdélyi Levelek* Abafi említett vállalatának XII. kötetében) s végre a *Fogságom Naplója* című munkája, a mely egészben véve még kiadatlan: többé-kevésbbé mind önéletrajzi dolgozatok, kivéve a *Magyar Pantheon* néhány darabját, mint

Széphalom, Jun. 16d. 1808

Tisztelt, kedves barátom,

Némethnénk bizonyosan közlötte Veled hozzája írt levelemet. Tudod tehát eddig, hogy a' mi kedves barátunk halálának híre hozzám is elhatott. Még csak a' Pozsonyi újságnak 30dik Májusi darabjából tudom azt, hol neve a' Nevezetes Megholtak között áll. E' szerint Németh kiméne az életből a' nélkül hogy én őtet láthattam volna! Nem szükség mondanom, hogy azt mennyire fájlalom. Barátságunk alig nevekedhetett volna az egymás-látása által: de a' láthatás olly öröme az életnek a' mellyel mintegy egész birtokba fogjuk az addig csak félig birtakat. Szegény Németh, olly korán ragadtatni-ki hitvesének karjai közzül; kit levelei egészen méltónak festettek az ő becsülésére, szeretetére! Megfosztatni attól az örömtől, hogy gyermekét a' maga nevéhez ~~[illegible]~~ érdemessé képzhesse! 's pályájának csak közepéig hathatni! Az ő panasza tehát előízése vala a' halálnak, 's nem hiú megrettenés. Nyugodjanak csendesen hamvai 's emlékezete maradjon szent közöttünk. Édes barátom, őtet senki sem ismerte úgy mint Te. Írd-meg életét, és tedd-bé akár a' magad Irásodba, akár a' Kultsár Hazai Tudósításaiba. Az Austriai Annalisokba, úgy vélem, maga iktatta-bé Notitiáját; legalább azt mutatja a' Te Notitiád, mert ott reá ismertem az ő tollára. De ott nincs halálig víve a' tudósítás 's Magyar Olvasók nem ismerik belőle.

Aristippnak feleségje felöl /: a' szót a' franczia értelemben vé-
vén :/ nincs okunk gondoskodni; Kazinczy' leveléből tudom, hogy
néki valamelly nötelen igen tehetős Indelje vagy Louisinje van,
's az a' gyermeket ex asse heres-nek teszi. Ö nem nevelése eránt
nem aggódom; Asbóth testvére az anyjának, Te pedig, édes Szeplel,
kis barátom, a' gyermeknek atyja vagy 's közel lakol hozzá. Lé-
gyetek szemmel a' gyermekre, hogy ne csak semmit el ne múlasson
magáévá tenni, sem meg ne romoljon. Szeretném, ha nékem
megírnád, a' gyermek melly nagy lett, hogy jegyző könyvembe
írhassam, 's mindég tudhassam, mennyi korú. Most még gyen-
ge; Nyelveket kell vele tanúltatni és semmit egyebet. Szentgyör-
gyitől tudom, hogy az Anyja is sok ismeretekkel bír. Rajta
légyetek, hogy a' gyermek hamis intézetet ne kapjon, melly az
Asszonyi kezek közt megtörténhetik, noha nincs okom ezt Némethi-
nénél rettegni. — Én Aristipptól távol élek 's érette nem tehe-
tek semmit. De gyönyörködni fogok előmenetelén, és leveleim
az atyjára fogják emlékeztetni. αει αριστευειν και υπειροχον
εμμεναι αλλων μηδε γενος πατερων αισχυνεμεν.

Döbrenteinek Majusban írt levelét vevém e' napokban.
Szeretem azt az embert. Szíve meleg; az pedig nagy ajándéka az
égnek. Úgy látszik, hogy vére kelleténél hevesebb. De arról té-
szen az idő és tapasztalás. Báróczy felől elragadtatva szóll, 's
ezt gyönyörködve értem.

Eŭ Mártiusban örökre elhagyám Ersemlyént, 's Jún. 10dikén ide költözém Kázmérból. Széphalom Sáros-Patakhoz 's, Sátor-Alja-Ujhelyhez és Borsihoz pedig eggy óránnyira fekszik Abaújban ugyan, de csak ötszáz ölnyire fekszik házam Zempléynnek széléhez. Sáros-Pataknak nem csak a' Collégiuma, hanem a' Rákóczyak' vára és hajdani legfényesebb lakozások' adták nevet; Ujhely, (mellynek epithetuma Sátor-Alja, minthogy Sátor forma hegy alatt fekszik) Zemplény Vgyének Gyűléseket tartó Városa, és arról nevezetes, hogy a' Magyar Hazában itt prédikáltatott legelébb a' Luther új és egyszersmind ó tudománya. Borsiban Zrínyi Ilona szűlt eggy nagy fiat /: II Rákóczy Ferenczet :/ Hadd ismertesselek-meg az egész fekvéssel

hegyek

Lasztócz. Legenye ○N. Torbonya
○Mihalyi Görgő. Kis Toronya
○Borsi.
A. Regmecz Hosszú Láz Ujhely
○Kázmér. ○Széphalom
○F. Regmecz

Siksdg. Bodrog

Sáros Patak

Liszka Tokaj.

hegyek

Keresztúr.

Széphalom ~~[illegible]~~ mintegy 20 házból álló prædium. Halmán napkelet-felé áll ide rajzolt házam, 150. ölnyire az Ország útjához; a' közt semmi fa nem lépi el, hogy a' kinézés szabadon maradjon. Látom tehát Ujhelynek tornyát, Borsinak omladékit, a' két Toronyát, Hosszúlázt, Görgőt, Legenyének és Lasztócznak parton épűlt kastélyait, (mellyek utóbbika a' Kazinczy Péteré,) Mihalyit és a' két Regmeczet. Kazmér 2. óra hozzám, de el fogják a' hegyek

de szép formájú

Nyúgot felé pitvarom' ajtajából sivatag, erdős, nagy hegyeket
látok. Bészeg nincs messzebb hozzám 1½ órányinál, szőlőm pedig
egy fertálynyinál. Toronya még egy része a' Nectárt termő
Hegyaljának. Szép szőlejű hegyei előttem a' szerint nyúlnak-el,
mint egy lefelé tartott szellőztető (Fächer; eventail), 's köztem
és Toronya közt egy órányira a' legszebb rétség, azután pedig szép
mivelésű földek fekszenek, 's kertemtől, szögön keresztűl Ujhe-
lyig megyen a' Chaussée. Látok minden szekeret, üveg által pe-
dig sokszor ki is ismerhetem. A' birtok kicsiny, de szép. Horátznak
szavai Hoc erat in votis modus agri non ita magnus &c. egészen
azt a' kis birtokot festik. Tibur és [illegible] nem lehetett szebb.
Feleségem 's Eugeniem még Kázmért vannak. Magam azért va-
gyok itt, hogy e' nyáron lakhatóvá tegyem házamat. Az épű-
let, úgy a mint de festém, áll zsindely és boltozat alatt,
de az ablakok és ajtók 1794 olta felveretlenűl állottak. Ha
a' szerencsétlen történet Budára, Brünnbe, Kufsteinba 's Mun-
kácsra nem vitt volna, régen ott fogtam volna lakni már. De
úgy Sophie nem volt volna enyém! bizonyosan nem volt vol-
na! és így jól van minden. Áldom azt, a' ki kigyókon és far-
kasokon 's a' poklnak minden iszonyaiban vitt keresztűl, 's
most jutalmaz — Ezen kis hézag papirosra még azt hagyd
mondanom, hogy Fizi már el van választva az annya emlő-
jétől; ép, kövér, egésséges, igen szép, szívbájoló képű gyermek.

Féppen

Kazinczy F. levele Kiss Jánoshoz (Eredetije a M. T. Akadémiában.)

Mária Terézia, Martinuzzi cardinális, Ürményi József, stb. címűeket. Kazinczy valamennyiben ragyogtatja művészi tehetségét, a mely legkivált az eleven festőiségben s abban a mesteri vegyítésben érvényesűl, a melylyel az élet aprólékos, de jellemzetes vonásait finom ízléssel tudja beolvasztani az író vagy államférfiú fejlődésének s jellemének körrajzába. Éles szeme mindenütt meglátja az egyéniség különös sajátságait s észreveszi a fejlődés tényezőit, a melyeket festői csoportba sorakoztat. A merre megfordúl, a felső vidéken, a Dunán-túl, Erdélyben, mindenütt áttekinti a táj egész körvonalát épen úgy, mint az egyes kimagaslóbb pontokat. Érdeklik a természeti alkotások minden szépségei, az egyes helyekhez fűződő történelmi emlékek, legkivált pedig a művészi szép nyilvánulásai a kertek mívelésében, a kastélyok építésében s berendezésében, az esetleg látható képek mesteri kivitelében vagy az ecset hibáiban, a melyeket sohasem feled megjegyezni. Jellemezni a színek élénkségével s a kifejezés erélyével akár természeti tárgyat, akár élő személyt s a körvonalakat egy pár mondatban hűen és összefüggően megrajzolni: ehhez senki sem értett úgy korában mint Kazinczy, sőt e tekintetben maig is kevesen versenyezhetnek vele a leíró nemben. Elbeszéléseibe s leírásába mindenütt beleszövi gyöngéd érzelmességét vagy erősebb fölhevülését, a mely nem egyszer a szónoki páthoszba csap, mi mostani ízlésünk szerint sokszor indokolatlannak tetszik ugyan: de azért eredeti dolgozatainak véghatása mindig egy született nagy írói tehetség mesteri nyilatkozata a fogékony lélekre.

Bírálataiban, fejtegetéseiben, polemikus cikkeiben az erős meggyőződés sugalma vezérli tollát; azért hangja legtöbbször éles és szatirikus. Tanúlmányainak s műérzékének hatása mindenütt látható. Különösen méltatlan ellenfeleivel szemben az irodalmi diktátor hangján szól büszke lenézéssel s keserű megvetéssel. A hol az újítás szükségéről s lehetőségéről, az ízlés kivánalmairól, a nyugoti íróknál elfogadott eszthetikai nézetekről, vagy az ő költői irányáról, a görög-német klasszicizmus elveivel ellenkező elméleti és gyakorlati művekről szól: mindenütt dús adatkészlete s bizonyítéka van, a melynek használatában erős polemikus tehetséget mutat. A mit epigrammai morálként felállít, azt jobbára valósítja is, kivált a *Mondolat* megjelenése után írt cikkeiben:

»Bántani mást vadság« . . . s *más* a lélektelen író?
Azt hozzád s hozzám nem köti semmi kötél.
Csípd, döfd, rúgd valahol kapod a gaz latrot! az illyet
Ütni, csigázni s agyonverni (nevetve) szabad.

Kazinczy mint levélíró

Írói művészete azonban mégis leveleiben a legragyogóbb. Mint levélíró bátran összehasonlítható a világirodalom legnagyobb levélíróival. Roppant fogékonysága, eleven és mozgalmas képzelete segítségével minden tárgyról kellemesen tud beszélni. A lélek minden hangulatába beletalálja magát s a pillanat hatásai szerint gyorsan tud változni s egyik tárgyról a másikra művészileg tud átsiklani. Ide járúl természetes hiúsága, melynek egész

Kazinczy széphalmi mauzóleuma.

elméletét fejti ki leveleiben, s mely a tetszés legcsekélyebb eszközeit sem veti meg. Kazinczyban megvan Cicero könnyűsége s az a tulajdonsága, a mely szerint a külhatások változatosságának mintegy önkénytelenül átengedi magát; megvan a XVII. századbeli híres francia levélíró nők feltünő hiúsága s az a művészi érzékök, a melylyel a köznapi dolgokat mesterileg tudják az irodalmi és társadalmi fontos kérdésekkel vegyíteni. E mellett őszintesége s természetessége leveleiben nyilatkozik legjobban, és pedig majd a csöndes szemlélődés, majd a lírai hevülés vagy szónoki páthosz hangján. Néha egy született tárcaíró könnyűségével beszéli el magán és családi életének napi eseményeit, gyermekeinek fejledező értelmi világán érzett ártatlan örömeit, testvéreivel meg-megújuló viszályait, s eleven színekkel rajzolja szorongató anyagi helyzetét és áldott optimizmusát, melyet folyton táplál a remény; majd egy komoly elmélkedő rendszeres logikájával értekezik a költészet, kivált a lírai költészet tárgyairól, a különféle versformákról, a nyelvmívelés irányairól, az általános míveltség követelményeiről; majd ismét egy lelkes hazafi örömével vagy bánatával kiséri a megyei és országgyűlési események folyamát, s mind a régi kiváltságaira büszke nemesnek, mind a szegény nép helyzetén javítni akaró humánus gondolkozású bölcsnek, mind a lojális alattvalónak felfogása visszatükröződik sorain.

Írói és magán életének, a vele együtt élő s küzdő férfiaknak, történelmünk félszázadának — nemcsak irodalmi, hanem politikai és társadalmi fejlődés tekintetében is — hű képe az a levelezés, a melyet Kazinczy 1776-tól haláláig folytatott, s a melynek kiadását az Akadémia 1890-ben indította meg, mint összes munkáinak harmadik osztályát. Bármily gazdag tartalmú is azonban e levelezés, első sorban mégis egy feltörekvő ifjú képe domborodik ki belőle, a ki érzi nemzete sűlyedtségét s elhatározza, hogy lelkének összes erejét a nemzeti nyelv kimívelésének szenteli, de a kinek korán szenvednie kell s már-már az életről is lemondania; majd egy küzdő férfiúé, a kit a csapások folyton látogatnak, de a ki az isteni Gondviselésben remélve, nagy céljainak megvalósításában bízva s elért sikereitől ösztönöztetve, egészen a jövőnek él s egy pillanatra sem tántorodik el választott ösvényéről; végre egy testileg agguló, de lelkileg mindvégig ifjú, könnyen lelkesülő s folyvást lelkesítő emberé, a ki megérte, hogy ideális életküzdelmét győzelem koszorúzza és a ki a fejlődés újabb folyamában is fölismeri a saját pályája eredményeit, de a ki — keserű ellentétűl — kivált meghitt barátainak és jó testvéreinek megható lemondásával emlegeti a »domi angustae res« sanyarúságait s családja reménytelen helyzetét, ha ő szemeit lehunyja örökre.

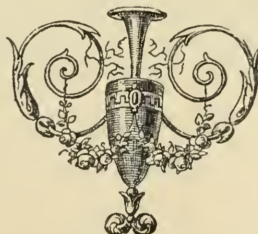
Kazinczy vagyoni állása

Kazinczy nemcsak szelleme legdrágább kincseit áldozta nemzetének, hanem anyagi erejét is jórészt a saját és kiválóbb íróink munkáinak kiadása emészté föl. Kiadásai nemcsak tartalmilag, de pusztán nyomdai kiállítás tekintetében is méltók voltak hozzá. De azért — mint Kölcsey mondá —

»tizenegy millió népesség közt vevőt nem leltenek, legnagyobb becsű kéziratainak nyomtatót nem talált az országban«. Így folyvást adósságokkal kellett küszködnie, a melyeket 1825-ig felesége vagyonából vélt törleszthetni. Jóllehet azonban neje testvérei ellen indított pörét a kir. táblán megnyerte, annak érvényt nem volt képes szerezni. A Magyar Tudós Társaság megalakulásakor a főtitkári tisztségre némelyek őt szemelték ki, de e terv meghiúsúlt. Azonban a II. osztálynak első vidéki rendes és fizetéses tagja lőn s résztvett az alapszabályok kidolgozásában is, midőn a nyomában támadt új írók örömmel üdvözölték körükben. A fejlődő irodalmi élet kiengesztelte némileg sorsával, bár észre kellett vennie, hogy iránya immár a múlté, közte és az új nemzedék közt a nemzetiség erősbülő érzése, a romanticizmus szelleme széles válaszfalat vont. De azért is írói szenvedélye nem hagyta el őt utolsó percéig. Az 1831-ki kolera s a felsővidéki zendülés azonban megrémítették; azt hivé, neki is menekűlnie kell hazulról. Augusztus 21-én őt is meglepte az öldöklő vész, s 23-án meghalt. Gyászba borúlt özvegye s gyermekei ott temették el saját birtokán s egyszerű emlékkövét özvegye emeltette.

Kazinczy emlékezete

Az Akadémiában Kölcsey mondott róla emlékbeszédet, a mely mintegy szemrehányó szózat s egyszersmind intés volt, hogy ha már a több mint félszázadig küzdő író részvétlenség között roskadt sírjába, legalább özvegyét s hét árváját ne hagyja éhezni a nemzet. Dessewffy József gróf fölkérte az Akadémia védnökét, József főherceg nádort, s felszólítá az Akadémiát, hogy az adja ki Kazinczynak hátrahagyott iratait, fizesse ki adósságait és segítsen az özvegy és árvák helyzetén. Az Akadémia el is határozta Kazinczy munkáinak kiadását, a melyből összesen öt kötet meg is jelent, s minden ívtől négy arany tiszteletdíjat kapott özvegye. De a tetemes anyagi áldozattal járó vállalat elakadt. Később, Kazinczy születésének századik évfordulóján, 1859-ben Dessewffy Emil gróf a nemzet közlelkesedése között rendezett ünnepélyen kezdett gyűjtést, hogy újabbkori míveltségünk halhatatlan bajnokának maradandó emléket állítsanak s egyszersmind munkáinak kiadását is folytassák. Így közel ötvenezer forint gyűlt össze, a melyből egyrészt Kazinczynak szegény sorsú maradékait segélyezték; másfelül pedig megvásárolták a széphalmi birtokot, a hol a mester emlékére díszes dór stílű mauzoleumot építettek. Összes műveinek kiadását 1884-ben határozta el az Akadémia, a melyből eddig négy kötet jelent meg.

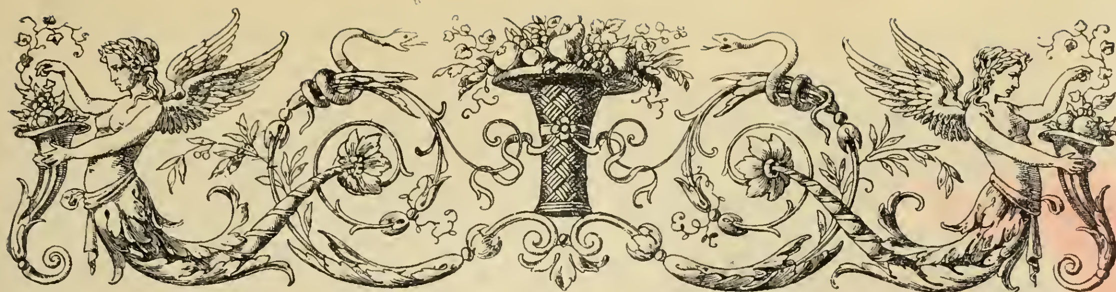

Kazinczy-ünnep Pesten a Muzeum dísztermében, 1859. okt. 27-én. (Egykorú kőnyomat után.)

Beöthy Magyar irodalomtörténetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

51. A nyelvújítás története.

I.

Un néologisme mal conduit, altère, bien conduit, développe la langue.

Littré.

Kazinczy Ferenc korára esett s az ő vezérlete alatt folyt le a nagyja annak az irodalmi és nyelvügyi mozgalomnak, melyet nyelvújításnak nevezünk. Ez a sajátságos mozgalom fontosabb, tartósabb és zajosabb volt itt, mint akármely más nemzetnél. És mivel ilyen volt s maig sem szűnt meg egészen, méltó vele tüzetesen megismerkednünk.

A magyar nyelv a múlt században

A nyelv szókincsére, alakjaira, kifejezésben való gazdagságára s erejére nézve olyan, mint a nemzet szelleme, a mely beszéli és írásban használja. Ismeretekkel gazdag, ismereteit minden irányban jól előadni tudó, nagy eszméket kigondolni, eltanúlni, jól kifejezni, nemes érzéseket magasztosan énekelni, komolyan és humorral nemesen beszélni tudó nemzetnek a nyelve is gazdag szókban, kapcsolatokban, a beszéd fordulataiban.

A magyar nyelvet ily értelemben a XVIII. század elején eléggé fejlettnek találjuk. Az akkori tudomány eszméit, fejtegetéseit, a nemzeti költés érzelmeit, a mívelt társalkodásnak fejedelmi és előkelő udvarokban járó szólásait, a míveltek és nép tréfáit, humorát elég jól tudták magyarul adni. Az írók és míveltek, ha egyfelől idegen szókkal és szerkesztésekkel éltek is, de másfelől látták az utat, melyen nemzeti nyelvünket, újabb eszmékhez idomítva, tulajdon és magunknak való szólásokkal gyarapíthatták volna.

Azonban a szellemi és irodalmi, tehát a nyelv-gyarapodást is meggátolta, sőt félbeszakasztotta a XVIII. század első felében a szabadságharcok és lelki szabadság megszűntével beállott nemzeti eltompulás. A költés, a lelket adó irodalmi nem, megszűnt a nemzeti életből, a nép szelleméből táplálkozni, az előkelők elkorcsosodása miatt idegen, kivált francia művek és formák utánzására adta magát; nem azt énekelte, a mi ezt a nemzetet érdekelte, nem úgy a mint ez a nemzet értette és szerette volna, hanem a mit a külföldtől eltanúlt vagy átvett. A tudományok latinul vagy annak utánzott modorában irattak magyarul, elevenség, élet és erő nélkül,

meglévén a szabad gondolkozás fojtva. Élő nyelven, az életnek beszélni, nem érezték szükségesnek. Csak az egyháznak és iskoláknak írtak; mívelt közönség alig volt; a közönség részben idegen lelkű és ízlésű, részben szellemi élet nélkül való.

A latin klasszikusok tanulása élet és szellemi elevenség nélkül folyt, ezért nem eszközölte a beszéd és nyelv nemesedését. Nem igyekeztek, nem tudták, lehetségesnek sem tartották azok szépségeit a magyar nyelv szólásaihoz mérni, ezek által azokat követni, utolérni s így lehetőleg elsajátítni. A szép és röviden tartalmas szólások díszét, éles hatását, finom alkotását meg sem kisértették hasonló rövidséggel, csínnal adni vissza; csak terjengő, magyarázó beszéddel adták. Tompa elmével, mintegy szenvedőleg tanúlták azokat; innen származott a szellem zsibbadtsága, a nyelv erejének kifejletlensége, a jellemző szók hiánya, a beszéd és stíl terjengése, nehéz mozgása, mely kellemetlenül tűnt fel azoknak, kik az új külföldi irodalmakkal foglalkoztak, kivált az újabb német költés nemzeties és klasszikus irányú megújulását ismerték.

Csak egy-két esetben találjuk a finomabb beszédre, a tartalmas, jellemző s rövides szép stílra törekvést, mint *Mikes*nél és a nép szellemétől mozgatott *Amadé*nál. A magyar szellem eltespedve.

És ez a tespedés mind addig tartott, míg az irodalom a külföldiek példájára a társalkodás, az élet szükségévé nem lett, másfelől míg a nyelvet a mívelt osztály ősi erővel gazdagnak, mívelhetőnek, a nemzeti szellem nemesedése méltó eszközének, tehát életre, szeretetre, pártolásra méltó kincsének el nem ismerte s így igyekezetének tárgyává nem tette, komolyan nem tanúlta, az elenyészéstől, vagy elkorcsosodástól félteni nem kezdette s megmenteni nem törekedett.

Magyar tudományos műszók

Elsőben is a tudomány és iskola emberei közül találkoztak, kik részint elemi és középoktatásban, részint a tudományos olvasók és felsőbb tanulók számára igyekeztek magyarul adni elő és írni meg legalább a tudományok elméletét, népszerű filozofiát stb., magyaros írásmódra, magyar műszók formálására törekedvén. Ezek közül első FALUDI FERENC volt, ki erkölcsbölcselmi fordításaiban, önálló, csinos nyelvvel, megújított magyarsággal igyekezett szólni. Szavai közt nagy számmal találjuk a felélesztett régieket, a jól használt vidékieket, a maga alkotta új szókat (már 1748-tól); így: ***bányászna, szemlegelő képek, csenddel csendetlen erkölcs, baromostoba, gyapottlágy pávahosszú, csudahamar, vagyonság:*** lényeg, ***egyedűliség, ragyogvány, csalakozás, jámbortalan, engedelmeskedik, látszatos, feljebbező, elfenűl, távolít*** stb. Verseiben megfelelő szabad mozgást, könnyedséget, élénk, csinos nyelvet, s általában jó ízlést találni. Utána SÁRTORI BERNÁT említhető, ki már 1772. megkisérti magyarul adni ki a filozofiát *(Magyar nyelven Filozofia)*. BENYÁK BERNÁT egy pesti középiskolában tanítja magyarul ugyanazt és nyilvánosan tárgyalja s védi nagy közönség előtt a magyar nyelv ebbeli képességét és jogát. Majd még nagyobb ügyességgel írja már

1776-tól kezdve RÁCZ SÁMUEL egyetemi tanár az orvosi tudományokat, még pedig kiválón csinos és velős magyar nyelven. DUGONICS a pesti egyetemen magyarul adja elő a mathematikát s így megírva teszi közzé (1784.). Tudományos műszavain (*mekkoraság:* quantitas, *hosz:* linea stb.) kívül övéi: *nedv* (régi, M. A. szótárában), *kurtács* (sagum), *hosszács* (toga), *sérv* (sérülés), *csip* (csipő), *fin* (finom), *telhetlen, temetlen, válaszlan, viszont, inger* stb. Mind Ulisszesben. Alakok: *kezdéd volt, vivék volt.* MÁRTON ISTVÁN pedig kis mértékben a Kantféle filozofiát kisérti meg magyarul adni (1796).

A két Szabó Dávid

De a magyar nyelv kimívelésére, újítására az elsőbb években senki sem tett annyit, mint a két *Szabó Dávid.* BARÓTI SZABÓ DÁVID először *Kisded Szótárá*ban, mely előbb daktilikus sorokban (1789), majd szótár alakban jelent meg (1792), elsorolva a legérdekesebb s általa összeszedett régi és új szókat, valamint a vidékieket is. De ezekhez adta némely saját alkotásait is *(erény, szörnyeteg).* Utóbb pedig a *Magyarság Virágai*ban (1803) a szépnek tartott (de kevéssé új vagy újított) szólások nagy mennyiségét gyűjtötte össze és tette közzé s ez által máig becses munkát végzett. Merészebb volt, kevesebbet használt BARCAFALVI SZABÓ DÁVID a bécsi magyar hirlapírók egyik tevékeny társa, *Szigvárt klastromi történeté*nek (1787.) fordítója, ki első volt azok közül, kik új szókat rendszeresen, öntudatosan formáltak. E fordítása függelékében az általa formált szók két sorozatát adja, melyeket leginkább a használatban alig érthető, csak általa erőltetve kiokoskodott jelentésű képzőkkel csinált, a nyelv bővítése és kimívelése végett. Megjegyzi azonban, hogy ezeket csak próbául mutatja fel, nem követelve nekik végleges elfogadtatást s az olvasó közönségre bízva életöket vagy vesztöket. Szavait a közönség, kettő-három kivételével, nem fogadta el; csak egy-két írónál találunk irántuk némi figyelmet; péld. ILLEI *Elmefuttatásá*ban (1790), hol némely szavait előtaláljuk, NYÚLAS chemiai munkáiban, hol szintén egy pár található. Csak *Dugonics* kedvelte különösebben *Barcafalvi Szabó Dávid* törekvését s követi is, miután ő maga már előbb kezdett, bár szerényebb ily munkálkodást.

Magyar írók Bécsben

Ezek után a bécsi magyar testőrök, a hazai és bécsi első hirlapírók s ezekkel egy irányt követő hazafias és nemzet-szerető bécsi egyetemi tanulók, mind az új idők szellemének hódolók és szabad gondolkozásúak, tettek sokat a nyelv érdekében s igyekeztek azt bővíteni és szépíteni. Ezek közé az ismeretes *Bessenyei-kör*ön kívül számíthatjuk RÁT MÁTYÁSt, az első hirlapkiadót, DECSY SÁMUELt a *Magyar Phoenix* szerzőjét, SZACSVAY SÁNDORt az elmés és tevékeny szerkesztőt. Maga *Barcafalvi* is közéjök tartozott. Mindezeket újítókul tekintette, dicsérte vagy kárhoztatta a magyar közönség, melynek a hirlapírás neologizmusa kezdettől fogva szemébe tűnt.

Mindezeknél már az első években (1800 előtt) többet tett egy oly ember, ki mívelt ízlésű szépirodalmi művei által tudta meghatni s a nyelvhez vonzani azt az osztályt, mely a nemzet ügyeiben leginkább tényezhetett, a

magyarsághoz leginkább csatlakozó, e mellett a külföldi német, francia irodalommal valamennyire ismerős volt: a vidéki nemességet. Ezeket kivánta szép magyar olvasmányok által a külföldi irodalmaktól és nyelvektől elvonni, a jó ízlésre és szép stílre figyelmeztetni, a hazai művek élvezésére ösztönözni s ehhez előkészíteni, velök a hazai nyelv és stíl szépségeit, az eszthetikai színű, művészi csinosságú, klasszikai becsű kifejezéseket megszerettetni, miután már efféléket más nyelvekben megismertek, megszerettek s eltanúltak. Arra is törekedett iratai által, hogy a nyelvet megszerettesse, hogy annak mívelésében, tehát a nyelvújításban, a nemzet érdekét lássák, a mint hogy oly idők jártak, hogy így gondolkozni természetes volt. Azt akarta, hogy meggyőződjenek, hogy a nemzet nyelvében él, és ha a nyelvet a felsőbbek s értelmesebbek mellőzik, fokról-fokra mívelés által nem emelik, annyival inkább ha nem is beszélik, ez a nyelv előbb megszűnik, mert nem tud állami vagy nemzeti lenni; s csak népnyelvvé lesz, így csak alantas életet él, míg idők folytában el nem enyészik, — mint a kelta Nagy-Britanniában és sok más. Már látható is volt a magyar nyelv ilyen jövője. Az idegen kormányzat kimondta, hogy tudományhoz, közigazgatáshoz nem alkalmas; és ennek a magyar előkelők nem mondtak ellene. A felsőbb képződés eszköze a német és francia lett, már régecskén vagy az iskolákban a latin; a magyar az alsóbb körök érintkezéseinek volt közlönye. A legmagyarosabb úri családokban, Bécstől távol is, két nyelv divatozott: a német az úri nép s a magyar a cselédség számára. A költés elnémúlt, vagy csak ízetlenül zengett, nem hatott erősen, nem csatolta a szíveket az ősökhöz, azok szelleméhez és nyelvéhez.

Kazinczy Ferenc

Ez irány ellen, a nyelv érdekében, magával az idegen művelődés fegyverével lépett fel s leghevesebben munkált Kazinczy Ferenc. Leginkább fordítások által akarta az idegenek remekeit, magas szellemét megismertetni, magyarrá hódítani s ez által a magyar nyelvet megkedveltetni. Azt akarta — így mondja ő maga — hogy a nemzet irodalma más nemzetekkel közös úton haladva a nemzetiből magasabbra emelkedjék, a világpolgárság színvonalára, a hazait az idegennel egyenlővé tegye, a *color patriius*nak a külföldi és ideális által magasabb bájt adjon.

Már első fordításaival, *Gessner*rel, *Herder Paramythionai*val és *Bácsmegyei*vel (1788—89), mint érzékeny, vonzó olvasmányokkal széles körben nagy hatást tett, kivált női olvasókra. Különös szavait, némi erőltetettségét, érzelgősségét elengedték nemes érzéseiért, vonzó társalkodási nyelvéért, emelkedett hangulatáért, mikkel azelőtt a hazai íróknál nem találkoztak s mikért a külföldieket szerették. Voltak, kik szólásait kijegyezgették és tanúlgatták, sőt vitatkoztak felőlök. Így kezdett a nyelv ügye a családok ügyévé lenni, a szépirodalom élvezésével kapcsolatban, a szív ügyévé, a legbensőbb érdekké. Voltak, a kik komolyabb munkára, nemzeti éposz, vagy dráma irására ösztönözték; de a legjelesb íróknál elismerést nyert és az irodalompártolók megértették.

Valóban egy ideig a nyelvújítás nem is talált a közönségben erős, határozott ellenállásra, legfeljebb javítókra, mérséklőkre. Pártolták legalább elvét, irányát a legjelesebbek. Így *Ráday Gedeon* az idősebb, ki csak mérsékletet ajánlt, *Szilágyi Sámuel*, *Voltaire Henriás*ának fordítója, a klasszikai formák kedvelője, ki *Horác* ódáit a legmerészebb szórend-forgatásokkal kísérti magyarrá tenni, s ki, mint *Péczeli József* is, hiánynak érzi a magyar nyelvben a nemek nemlétét is min utóbb Kazinczy *angyalné* stb. szókkal igyekezett segíteni. *Horváth Ádám* népies költő létére nem ellenezte a nyelvújítást, elismerte a nyelv szegénységét, mely újító javítást tett szükségessé s a nyelv baját így fejezte ki: »A magyar nyelv régóta gutaütésben szenved s abból csak most lábbadozik«. *Révai Miklós* a nyelv régi emlékei s írói tanúlmányozásából látta át, hogy sok szónk elavúlt s felélesztést érdemel; és sokan úgy vették, hogy midőn a szók elemeiről kimutatta, hogy azok eredetileg eleven szók, az által önálló törzsekül használhatóknak mutatta ki. Továbbá *Sándor István*nak, a magyar nyelv és mívelődés története szorgalmas tanulójának, *Pótlék-szótárá*ban (1807) találni elég olyan szót, melyet a közszükség érzetében maga formált, bár sajnos, hogy ezek többnyire nem elég műszói szabatossággal bírók (*leveles:* notarius, *igazlátó:* judex, *titkos:* secretarius, *levelész:* archivarius, *széküllő:* assessor, *zárfő:* guardian, *várfő:* commendans; de: *ügyész, országnagy* stb. is). Még utóbbi ellenei is egyelőre barátai a mérsékelt újításnak, köztök *Bacsányi* és *Verseghy;* amaz a költőnek megadja az újítás jogát, midőn még korán így szól: »Több szokatlanságok találhatók az munkámban, sed ex insvetis fient consveta, ex ignotis cognita... Ha energiával akar a poéta költeni... gyakran még a grammatikai regulát is félre kell vetnie«. *Verseghy* így szól *Tiszta Magyarságá*ban: »A nyelvet csak a szendergő gyöknek felköltögetése által tisztíthatjuk és csinosítgat-

A nyelvújítás pártolói

A **Tövisek és virágok** címlapja.

hatjuk« Másfelől többen neki tulajdonítanak némely efféle szót: *egyetem, mosoly, magány* s más csonkításokat.

A nyelvújítás ellenzői

Az első évtizedekben a nyelvújítás ellen nyilatkozott a debreceni *Magyar Grammatika* (l. feljebb). Ez általában minden újítást rosszal, néhány oly szót is elítél, mely az utódok méltányolását megnyerve közhasználatban maradt máig. Ennek szerzői, mint erősen konzervativ s nagy részt szépirodalmi újabb míveltség nélkül való emberek, minden újítástól, a megszokott beszédmódnak legkisebb változtatásáról is úgy irtóztak, mint veszélyes felforgatástól. Nem ismervén a magyar és más nyelvek történetét, mívelődésök folyamát s ebben az egyéni akarat hatását, de még a kezökön forgó régi magyar művek és szótárak nyelvét sem, ferdén ítéltek minden ilyesről. Az újítás ellen nyilatkozott még *Aranka György* erdélyi tekintélyes tudós is, ki főkép Barcafalvi Szabó Dávid újításaira célozva mondhatá, hogy »a nyelv naponként rontatik vagy erőltetésből vagy cifrázásból, vagy tudatlanságból, vagy a különösségeknek s nem közönséges szájízű szólás formáinak, új és többnyire hamis kohóban vert szóknak formálásával a tiszta szép nyelv mintegy megszeplősíttetik...«

Az első nyelvújítók eljárása

A megrovásra csakugyan volt is ok. Már az első időszakban sokan csapongtak túl a nyelvújítás dolgában. Kivált a Barcafalvi Szabó s olyanok szavai voltak törvény és szokás ellen képezve, érthetlenek, ízetlenek. Maga Kazinczy, a maga tévedéseiről még most nem szólva, már *Orpheus*ában (1799) megrótta a mohó újítást, mérsékelni igyekezett az ebbeli buzgóságot s négy elvet ajánlott, melyekhez kellene magokat az újítóknak szabni. Ezek: 1. hogy az új szó, a mit kell, eléggé kifejezze; 2. hogy bizonyos gyökértől jőjjön; 3. hogy magyar hangzású legyen, és hogy a nyelvnek analogiájához alkalmaztassék, végre 4. hogy félénken és ritkán hozassanak elő; azaz hogy valóban szükségesek legyenek.

Mit tettek eddig az újítók? Mikép alkották az új szókat?

1. A meglevő szók értelmét változtatták sokszor az által, hogy a közbeszédbeli szókat tudományos műszókká tették. Péld. *nyaláb:* térfogat, *kertelet:* peripheria, *szopó köpű:* antlia pneumatica, *íz:* ízlés.

2. Vidéki vagy táj- és népszólásokat vettek használatba: *hossz:* hosszúság, *vagyonosság:* massa, *mekkoraság:* quantitas, *szög:* angulus.

3. Régi szókat, jórészt méltatlanul elfeledteket, felelevenítettek: *nedv, agy, kér:* kéreg, *kegy, terem, csel, honnő, dagály, hős.*

4. Új összetételeket alkottak: *könyvház, szókönyv, mérműszer, hadszakasz.*

5. Ismert és használt törzsekből oly képzőkkel alkottak szókat, melyekkel eddig nem: *folyadék, érzemény, érzelem, következmény, erény.*

6. Képzőket mellőztek s ekképen alkottak szókat rövidítéssel: *szorgalom, hűtlen, hála.*

7. Ez által néha a puszta és nem élő, legalább szokásban nem levő törzset tették élővé: *kecs, kéj, inger, idom.*

8. Sőt ismeretlen s alig érthető gyökérformájú egyszerű elemeket is saját értékű szókká tettek: *éd, táv.*

Az idegen szók átvételét, melyeket főkép egy időben Kazinczy kedvelt és bizonyos írásnemben sűrűn alkalmazott, nem számlálhatjuk a szóképzés módjai közé.

Könnyű átlátni, hogy ezek nagyobb részéhez joga volt oly írónak, ki eszméit, gondolatai módosulásait nem tudta magyar nyelvünk akkori szókincséből vett alakokkal kifejezni, és sok oly gondolattal bírt, melyet kifejezni méltó volt s úgy tudta a nyelvet és oly műérzékkel bírt, mely alkotólag tudott bánni a nyelv elemeivel. Így a vidéki és régibb szók behozásához, ha a szó és jelentménye az újkori szükségekhez illett. Így a képzők és összetétel által való alkotáshoz, a mit maga a köz- és népi nyelv folyvást cselekedett. A nem élő törzseknek *(idom, inger, nő)* használatba vételéhez, a képzők kevesítésével rövidítéshez, sőt az eléggé érthető gyökerek törzsekké tevéséhez is, mert a régi és népnyelv szándékos egyrangúsításai igazolták. Némely dolgokban pedig fontos és mellőzhetlen kötelességet teljesítenek: a régi szók felélesztésében, a régi rövidség visszaállításában.

Természetes volt, hogy a helyes úton a mohó újítók tovább mentek mint szabad volt. Mert a nyelv törvényei annak történelméből nem voltak kellőn ismerve. Ez a költői lelkesedés és hazafias tűz épen úgy túl ragadta az újítókat mint a konzerválókat.

II.

A kilencvenes évekbeli országgyűlések s az utóbbiak mindinkább megerősítették s mind szélesebben kiterjesztették közoktatásban, közügyvitelben a magyar nyelv használatát. Egyik ez a körülmény indította az írókat arra, hogy a magyar nyelv »pallérozását« fődolguknak nézzék

Kazinczy a nyelvmívelésről

Maga Kazinczy, mint a tudós cenzor Retzerhez írja, fogságában sokat foglalkozott ezzel. Sok tépelődés után meggyőződött, hogy jó úton jár, hogy az újítás szükséges és lehetséges. Régen belátta, s most is vallotta, hogy »nem lehet ott az ideákat tisztogatni, hol a nyelv az ideákat összezavarja«. Meggyőződött arról is, hogy a ki a magyar nyelv hiányait át nem látja, mit már előbb Bod Péter és többen átláttak és vallottak, ez azt csak koldús-gőgből nem teszi. Továbbá, hogy az a nyelv oly nemes alkotmány és a tovább-képződésnek oly sok eszközével, oly gazdag forrásaival bír, hogy magasabbra kell emelkednie. Utóbb kimondá, hogy a mi nyelvünk, »véghetetlenül szebb a németnél.« Szépségre nézve csak az olaszhoz hasonlítható. És forró szeretettel nyilatkozik róla mondván: »Mi ezt a nyelvet

szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is; mert a miénk«.

A nyelvmívelés jogát a szépíróknak vette mások felett. Erre nézve főtényező az aesthesis, miről így szól: »A szépíró nem ismer más törvényt mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetét segíti, az neki mind szabad; akar engedi a grammatika és szokás, akar nem«; »az író parancsol, hogy úgy legyen és úgy lesz«; »az író s ezek közt leginkább a poéta, semmi törvényt nem tartozik esmerni« stb. E fontos és alapjában igazolhatott nézete sok jót és rosszat okozott; a hivatott költők szép szavai és szólásai megalkotását, és így a nyelv gazdagodását, másfelől annak szeszélyes szóalkotások által lett korcsosítását. E jogot Kazinczy sok helyen sokképen követeli és élvezi is: de már korán igyekszik társait ennek gyakorlatában korlátozni. Többek közt így szól: »Újítani a nyelven csak annak szabad, ki a maga nyelvét nemcsak tudja, hanem tanúlta is; a ki a régi és újabb klasszikusok munkáival ismeretes; a ki úgy ir, hogy még szabadságait is, mint a táncoló szép a törvénynyel nem egyező lépést, akár szorúltságból tegye, akár pajkosságból, szépségek gyanánt vétetheti . . .« Ezt máskép így is mondja: »Az író ura a nyelvnek, szabad kéjű, de nem vak kéjű, nem tudatlan kéjű . . . barátja, nem ellensége, mívelője, nem pusztítója, nem rontója, de építője.«

Kazinczy elvei a nyelvújításban

Mennyire terjedhet az újítás, arra nézve úgy vélekedett, hogy a nyelv csak akkor elég mívelt, ha különböző színű szép stílhoz alkalmas; tehát sok-színűségre törekedett s ezt főkép fordítások által kivánta elérni, az által, hogy szintúgy a legújabb mint a régi költők és próza-írók legkülönbözőbb műveit, benső s külső erejökben, tehát szellemöket, nyelvöket híven visszaadja. Tehát úgy *Homér*t mint *Klopstock*ot, *Ossián*t mint *Göthé*t vagy a *Sz. hajdan gyöngyei*t, a szonett-író olaszokat mint *Horácz*ot, *Lessing* drámáit mint a filozófok vagy humoristák írását, sőt *Molière* népiesített komédiáit is. E célra idomítni kell a nyelvet; szavait, szófűzését módosítni, alakítni; elébb rontani, azután építni. A nyelvrendszeren épülő régi keleties méltóságából és merevségéből, s komoly járásából nem keveset kell elengedni, lejtésre, szökellésekre élénkűlni s durva testi szépség helyett lágyságra s bájos modorra törekedni. Meg kell tűrni az idegen szépségeket s ezekkel együtt az idegen hajlékonyságot, kecses mozdulatokat, kényeskedést, selypséget; a tisza-vidéki vaskos nimfák ellenében a régi Hellász és új népek Gráciáihoz kell vonzódni, ezeket magyarul énekeltetni, beszéltetni, ezek enyelgésének megfelelő beszédhez kell szokni, szavainkat is ezekhez szabni, »az idiotismust az energiának feláldozni«.

A dolognak sok magános és kevesebb nyilvános vitatkozás folytán szélesebb tudományos alapot igyekezett adni, hogy kivált az ó-klasszikusok tanulóit meggyőzhesse. Hivatkozott a régibb magyar költőkre, kivált *Gyöngyösi István*ra, ki valóban szép nyelvű s gyakran bátor újító volt, a szótárakra, több jeles íróra. Ez által akarta elvét igazolni, hogy a nyelv-

mívelés a jeles írók dolga. Ezt bizonyította *Horác* és *Quintilián* szavaiból, *Sallustius* példájából, — többek közt *Horvát Endre* ellenében, ki leveleiben nem ügyetlenül hivatkozott *Senecá*ra (Glottomach) s úgy ostromolta az újítás hibáit. De főképen tanúlta és tekintélyül ismerte a németek példáját. Ebből ismerte meg és fejtegette az új nyelvek gyarapodása módját s a nyelvújítás természetét. Vallotta, hogy a nyelvnek, ama hajlékony, sokszínű, tökéletes nyelvnek van valamely ideálja, melyre már *Baco* figyelmeztette a tudósokat, melynek kifejtését már ő óhajtotta, s melyet utána sok idővel a berlini akadémia fejtegetés tárgyául kitüzött (1796), melyet ennek következtében egy pályaművében *Jenisch* ismertetett, majd utóbb *Herder* is tárgyalt, mely ideált itt nem ismertethetünk. Erről mondja Kazinczy *Báróczy életé*ben: »Nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, a minek lennie illik: hív, kész, tetsző magyarázója annak, a mit a lélek gondol«. És *Cserei*hez így ír (1805): »Az eszthetikus írónak nem azt kell kérdeni, szólanak-e így és szólott-e így már egy más? Ez a kérdés csak a kiholt nyelvekhez való; hanem ezt: lehet-e nekem így szólnom, hogy szólásom *elegáns, energikus* és *jó zengésű* legyen. Én tehát neologus vagyok s azt tartom, úgy kell«. Támaszkodott *Wieland* újítást pártoló nézeteire *Adelung* ellen, ki egy kor és írói csapat nyelvét tartotta tekintélynek vagy ideálnak, — úgy mint némelyek tették Debrecenben; kivált pedig arra, ki neki mindenben legnagyobb volt: *Göthé*re, ki többek közt egy helyen így szól: »Der geistreiche Mensch knetet seinen Wortstoff ohne sich zu bekümmern aus was für Elementen es besteht; der geistlose hat gut rein zu sprechen, da er nichts zu sagen hat«. S ezt csaknem lefordítja *Dessewffy József* gróf, midőn így szól: »Bizonyosan kevés új szóra van szüksége a tudatlannak, a gondolatlannak, mivel kevesek az ideái«. *Göthe* csakugyan sok jelét adta újítás-szeretetének, rövidített és némely képzőkkel új szókat csinált s kivált szófűzésben eredeti tudott és akart lenni. *Vischer* mondja, hogy Göthe ifjúkori nyelve telve van aposziopézisekkel stb., alkalmazta benne a végszótagok kurtítását, provincializmusokat is. És *Lehmann* kimutatja, hogy formált az *-er, -inn, -heit, -ling, -ei* képzőkkel stb. A németek példája

Ily elveket és tényeket hirdetett műveiben, kivált leveleiben, melyek által magával kapcsolatban s ügye iránt érdekeltségben tudta tartani a kor legjobb íróit, irodalom-pártolóit, a neologizmus s általában az új szellem kedvelőit. Így lelkesítette társait, állítván biztatásul, hogy a magyar nyelv nagy írók által nincsen megállapítva s itt a neologizmus épen úgy helyén van, mint egy megállapodott nyelvben tűrhetetlen. (Dayka költem. előtt és Glottom.) S ezt *Kölcsey* utóbb (Élet és Literatura 1825.) kiválón a szófűzésre nézve állította.

Így a munka haladt. Új szók szaporodtak el az írók, kivált szépírók műveiben, a köz tanácskozások termeiben, törvényszékeken és az egyházak szószékein. És nem ritkán túlzás, ügyetlenség, ízetlenség. Maga Kazinczy is

sokszor túlzott. Érzelmesebb nyelvet akarván meghonosítani, sokszor lett érzelgőssé, kényeskedővé s mint maga mondá: selypítővé. Sok affektált szólással sértette a művészietlen közönséget s a régihez bensőkép csatlakozó komoly olvasókat. Mindenféle stílnak megfelelővé akarván a magyar nyelvet tenni, sokképen tett erőszakot a nyelvszokáson, a nyelv világos törvényein. Idegen nyelvérzéssel alkotott szókat, mondatokat, idegen szórendet, hangzatosabb, de korcs alakokat használgatott erőlködve, ábrándosan és sokszor csak képzelt szépség kedveért. Ez által némely becses és szép dolgozatát a közönség nagy részének kelletlenné tette s olyanokat is maga ellen ingerelt, kik a réginek mérsékelt javítását elnézték s talán kivánták volna. Szerencse, hogy ez a gyarlóság csak fordításaiban található; eredeti költeményeiben s legnagyobb értékű leveleiben alig, csak néha és kisérletképen, — úgy hogy ezek értéke teljes maradt.

A' bólts APOLLÓ' függve-hevert ezüst
Lantjára kezd eggy Isteni bájoló
Erő patakkal folyni, 's Pannon'
Énekesit heve lelkesíti.
Örül Hazám -- már láttya Te benned a'
Boldog Jövendőt!
NAGY

A **Mondolat** címképe.

Ez időtájon kezdett tisztúlni, magyarosodni a közügyvitel nyelve is. Az 1805-dik országgyűlés a magyar nyelv használatát minden körben megkezdte. Az iskolákban előbb csak tanítás tárgyául, most eszközeül kezdték felvenni, kivált ott, hol a latin nyelvhez való szorosabb ragaszkodást valamely különösebb érdek nem kívánta. A törvényhatóságok kezdtek gondoskodni a hivatalos nyelv magyarrá tételéről, törvénykezési szólások gyűjteményeiről. Már 1805-től fogva tették ezt Pest, Veszprém, Zala, Borsodmegyék, felhasználván régibb idők ilynemű szavait is, melyek még itt-ott éltek vagy a szakbeli könyvekben voltak, de újabbakat is, bár nagy tartózkodással adván amazokhoz. Biharmegye ez ügyben több megye összejövetelét s közös gondoskodását javaslotta; mit azonban

a kormány megakadályozott. (Mert sok ideig ellenségnek tekintették a magyar nyelvet a monarchia irányában.) Így a nyelv ez úton is gyarapodott, másfelől közérdekké vált s a polgári és nyilvános életben is nagy tért foglalt el.

A köz figyelem és buzgólkodás indította egy jóakaratú irodalmi emberünket *Kulcsár István*t, a *Hazai Tudósítások* szerkesztőjét, hogy egy pályakérdést tegyen fel a nyelvmívelés ügyéről, mely kérdés a nyelvújítást is érdekelte. Erre *Kis János* költő s *Pánczél Pál* feleltek, kiknek művei 1806-ban jelentek meg. De felelt gróf *Teleki László* is *Buzgó esdeklések* című munkájában (1808). Mindezek a nyelv ügyéről melegen, a nyelvújításról tartózkodó mérséklettel írtak. Majd *Marczibányi István* hazafias főúr alapítványából tűzvén ki kérdést, pályázat tárgyává tették a nyelvújítás dolgát is (1817), midőn a kérdésre nagy alapossággal és bőséggel felelt meg gróf *Teleki József,* utóbb az akadémia elnöke. Az újítást elvben pártolja és követi, az újabb európai nyelvek és irodalmak történetéből, a nyelvek bölcselő fejtegetéséből s gyarapodások módjainak egybevetéséből ad a dologra nézve útmutatást. (A többi nyelvügyi kérdésekre e tájon adott feleleteket l. Jutalomfeleletek a magyar nyelvről I., II. k. Pest, 1821.)

MONDOLAT.

SOK BÖVITMÉNYEKKEL,

ÉS EGGY

KIEGÉSZÍTETT ÚJJ-SZÓTÁRRAL

EGGYÜTT.

Angyalbörbe kötve, eggy Tünet-forint.

DICSHALOM.

1813.

A **Mondolat** címlapja.

Kazinczy védői

Az újítást határozottan védik s Kazinczy mellett állanak első sorban a költők. Már korán *Dayka, Kis János,* majd *Berzsenyi, Vitkovics* és egy ideig *Bacsányi, Döbrentei,* kik utóbb ellene fordúltak. Elméleti dolgozatokkal is segítették az ügyet többen, mint *Szemere Pál,* ki Kazinczynak e részben legmunkásabb társa és sok szép új szó szerzője volt; *Kölcsey,* ki az *Élet és Literaturá*ban ide vágó értekezést közlött; *Helmeczy Mihály,* ki *Berzsenyi* költeményei második kiadásához egy bevezetést csatolt: *Az úgynevezett újításokról* (1816) s itt a régi és új nyelvek, sőt régibb és újabb

magyar írók példáiból igyekszik az újítók törekvését igazolni, melynek maga is kitünő merészségű gyakorlója volt *Jelenkor* című hirlapjában. Mérsékelten, de határzottan szól a nagy míveltségű gr. *Dessewffy József* is az *Avúló és nagyon újító írásmódról.* (Minerva 1829.) Az újítás híve, de nem minden új szót fogad el; maga pedig, mikor erre gondolja magát, ügyetlenül alkot.

De az ügy legfőbb harcosa maga Kazinczy volt. Az ő védő-iratai nemcsak akkor voltak nagy értékűek, hanem állandó példái maradtak a jó prózának, a nyelv lelkes szeretetének, szép és ügyes nyelvfejtegetésnek. Ilyen található a *Dayka versei* (1813), *Bároczy munkái* (1813, 14.) előtt álló életiratokban. Ilyen a munkáit megtámadások ellen védő antikritikája, kivált a minden más ily művénél teljesebb, tartalmasabb *Orthologus és Neologus* című irata. De folytatta védő harcát haláláig leveleiben s más dolgozataiban. Mert sok ideig erős küzdés folyt ellene már a század első éveitől kezdve, s ez a harc sok irodalmi műnek volt okozója.

Gúnyiratok Kazinczy ellen

Már 1806-ban megjelent: *A búsongó Amor: Egy hajnali édes andalmány* című gúnyirat, mely az újítók érzelgős, mesterkélten pathétikus s finomítottan fintorított nyelvezetéből rak össze egyet-mást, mondatokat, szakaszokat, torzítva, kevés értelemmel.

A Mondolat és a Felelet

Majd Kainczynak s egy-két társának sértő szavaitól, kivált pedig a *Tövisek és Virágok* (1811) című szúrós epigrammáitól, Vitkovicshoz írt nagy értékű episztolájától stb. felizgatva írták *Somogyi Gedeon* és mások a *Mondolat, Dícshalom* (1813) című gúnyiratot, melyhez adatokat Debrecenből *Szentgyörgyi,* a Dunántúlról mások szolgáltattak. Ez az újítók, kivált *Barcafalvi Szabó Dávid* képzéseiből összeállított gúnyos cikkeken kívül, 52 lapra terjedő szótárban gyűjti össze szavaikat, nem tévén különbséget Kazinczynak és általa is megrótt ügyfeleinek szavaik, tehát a tőle helyeselt (például jó régi szók) és a megrótt újítások közt. A gúnyirat elejére pedig egy torzképet tettek, mely Kazinczyt megkoszorúzva, szamáron ülve s így haladva a Parnassus felé ábrázolja, — és ízetlensége s még akkor páratlan durvasága miatt mélyen sértette a botlásaiban is nemeslelkű férfiút és társait, de általában elundorította a jobb érzésű közönséget is. Társai közűl *Szemere Pál* és *Kölcsey* adtak *Feleletet* a *Mondolatra.* (1815.) De sem ennek kevéssé sikerűlt gúnyos versei s visszatorló elméskedései, sem más igyekezet nem bírta megszűntetni az ellenkező nézeteket, melyeket a megszokás, a régi erőtlen értelmességre törekvés, kivált pedig a magyartalanságtól, korcs németességtől való nem alaptalan félelem fentartott. Ezenkívül nálunk is, mint másutt, az irodalmi és nyelvbeli újítás a bölcselmi és vallásbeli szabadabb nézetekkel, szabadelvűséggel volt kapcsolatban és Kazinczytól naturalizmusáért, melynek eleinte hódolni látszott, sokszor kifejezett felvilágosúltságáért (melyet nem régiben is oly erősen üldöztek) vagy közönyösségeért is idegenek voltak sokan, a mellett hogy az iskolák közössé tételében való közreműködését sem igen felejthették s ezt fogságabeli szenvedéseiért sem tudták egészen elengedni.

Nyilatkozott is ellene folyvást és többfelől a nem-tetszés. Folyóiratok cikkeiben és önálló munkákban. Amazok közé tartozik egy paródia a nyelvújítás ellen (MKurir 1814). Gúnydal ugyanaz ellen, utóbb kiadva (ÚMMúzeum 1853.). *Halottak beszélgetése,* mely a németeskedést csúfolja (Kedveskedő 1824.). *Kazinczy munkái*nak birálata (Tud. Gy. 1818.). *A magyar irás mostani állapotjáról* (Tud. Gy. 1824.) stb.

Az önálló művek közt említendők a nyelvtudós *Beregszászi Nagy Pál*tól De derivatione et formatione vocabulorum (Pest, 1815.), mely a szóképzés módjait oly korlátozottaknak véli s az analogiát oly szűk körre szorítja, hogy a legtöbb új szónak ellene kell mondania. Ezt a nézetet hirdeti *Kis értekezés* című füzetében is, mely amannak védelme és kiegészítése. Álláspontját, valamint sok másét, könnyen megérthetni. Ha a nyelv-gyakorlat minden szokásalkotta szabályát a szók alkotására nézve szoros törvényeknek, minden alkatot rideg, változhatatlan alaknak tekintünk, mint a természet törvényeit és alakjait: nem könnyen ismerhetjük el az új alkotások jogosúltságát, a meglevő alkatoktól elvont analogia tovább terjesztésének jogát. E szerint kötelesek volnánk mindent természetes önfejlődésnek tulajdonítni (a nép szellemének s egyéni akaratnak csak szenvedőleges szerepet engedvén) s jövendőre is minden alkotást ennek engedni át. Vagy csak a legkonkrétebb esetekre szabadítni fel az öntudatos egyéni elmének alkotási jogát; úgy hogy lehet képezni *-ás*-sal minden törzstől, *-at*-tal kevesebbtől, *-ár, -ály, -ag* stb.-vel már egytől sem újonnan. Bizonyos is, hogy a nyelv körében egyéni akarat csak az összesre való tekintettel, annak szellemében, annak helyeslése biztos reményében alkothat újat; vagyis az új alkotás csak az összes nemzet szellemének méltó képviselőitől megérzett szükség esetén jogosúlt, csak igen ritka esetekben, mint Kazinczy idézett állításaiból is kitetszik (szabad legyen ily eset példáit: *erény, jog, állam* — előbb álladalom, — *elnök, elv,* stb. új szavainkban keresni). De az is kétségtelen s a mondottakból következik, hogy a nyelvek történetében sokszor volt tényező az egyén akaratja és szükség-érzete, mint többek közt *Helmeczy* is kimutatá. Alig tagadható az is, mit Kazinczy és a német nagy írók állítottak, hogy az irodalmi vagy magasabb hivatású nyelv, melyet ők a mindennapi életétől mindig megkülönböztetnek, jeles írók hatása, talán hatalma alatt is állott, s hogy a szépirodalom nyelvében csak az a szép és jó, a mit azok megállapítottak. Hogy a kora felett, de azzal szoros kapcsolatban álló, korát sejtelmesen megelőző, mélyen megértő írónak géniusza ad jogot a nyelvvel egyben-másban, bár nem önkényesen, rendelkezni mint genialis hadvezérnek az ellenséget *sine imperio* (hadvezéri hivatal nélkül) is megverni, — tehát a grammatika ellenére is szépet és jót alkotni. Ezt igazolta némely tudományos tekintély véleménye is. *Győri Sándor,* a mathematikus író, így szól: »Nyelvészeti szabályok szerént alkotott, de az eszmét ki nem merítő szó rossz, ellenben egy nyelvészetileg hibás, de a tárgyat értelmező, elfogadandó.«

Beregszászi Nagy Pál

Vitairatok a nyelvújítás ellen

További vitairat: *Az új szellem.* (Szeged, 1824.) Vigjáték alakban szól s így állítja elő az idő lelkesebb íróit: *Kazinczyt* Kolomposi, *Bajzát* Bojszi stb., nevek alatt. Fellépteti *Gyöngyösi István, Révai, Csokonai* árnyékait s mindezen és más ízetlenségei által figyelemre méltót alig teszen és figyelmet alig is érdemelt. — Bővebb és komolyabb *Vidovich Ágoston* lelkésznek *Zsoldos János* bevezetésével kiadott műve: *A magyar neologia rostálgattatása* (Pest, 1826.) Kazinczy törekvései iránt tisztelettel van, de botlásaikat részletesen, leginkább csekélységekkel bibelődve rovogatja. — Ez időből való *Bacsányi János*nak *A magyar tudósokhoz* című (1821) heves vitairata, mely Kazinczy ellen a kevésbbé újító írók és költők ügyét védi; későbbi *Lovász Imre* becsesebb műve: *A nyelújítás hibáiról.* (Pest 1834.) Sok figyelemre méltót és helyest mond; semmi gúnyt vagy becstelenséget eszközül nem használ. — A debreceni kalendáriom 1830-diki folyamának gúnyversét: *Verspritty pir leplét* stb. figyelemre méltatták, bár silánysága épen nem érdemli.

Kazinczy vitázó levelei

Elleneinek Kazinczy már említett értekezésein kívül legbővebben leveleiben felel. Mert köztök állandón folyik az érintkezés, melynek mint az ő egész életének, legfőbb tárgya a nyelv ügye. Az újításról, kivált annak jogos voltáról általában bőven, lelkesen, maig páratlan csinossággal, csapongó nemes kedvvel, maig fontos okoskodásokkal beszél. Kitűzött célja a magyar nyelvnek lehető tökéletességre emelése, tehát a külföldi remekek jelességeinek, a nyelvezet rövidségében, szép színében, hangzatában, más tulajdonaiban utolérése. Bőven és lelkesen beszél: okoskodásai néha áradozók, talán túl is csapongók; néha inkább költői hevű szépíró, mint higgadt bölcselő műve. Erősen gyűlöl és erősen szeret. A konzervatizmus féltékenységét nem tudja felfogni; a népies nyelvet nem méltányolja. Sokszor a pillanat hevének engedve, gondolatait inkább elmésen és szeszélyesen mint szabatosan fejezi ki és fűzi össze. Olykor homályos, néha ellenmondó és fogyatékos. Legalább azt, hol legyen az író kénye és a nyelv természetes szabályai közt a határvonal, megállapítni nem tudá. Ezért hárúlt reá sok vád. De igaz is, hogy a nyelvbeli alkotásokban nem mathematikai pontossággal megállapítható törvények, nem az ész kategoriái határoztak kezdetben és soha sem; hanem naiv felfogások és ösztönök, hangérzés és sok olyas, a mit ma csak sejteni birunk, kimagyarázni nem. S az ő bálványáról, a szépről elmondhatni *Shelley*vel: Kedves a kelleméért, de inkább a rejtélyes voltáért.

Vitázó és apologetikus levelei közt talán legbecsesbek azok, melyeket *Takács József*hez, *Horvát Endré*hez, *Kisfaludy Sándor*hoz, *Ruszek*hez és b. *Retzer*hez írt és ezektől vett. Ezeket ő maga gyűjtötte össze *Glottomachusok* cím alatt; nagyobb részök maig kiadatlan. Vitázó társai közt legerősebb *Horvát Endre* volt, ki sok figyelemre méltó megjegyzései között úgy fejezte ki rosszalását Kazinczy túlzásai ellen, hogy ez merész próbára tette és megerőltette a nyelvet, a szokást megveté, s a maga kénye szerint

járt el. E mellett aztán *Horvát* némely újítást elfogadott, sőt költeményében ót és újat bátran egyesít, ó és új színt ragyogtat époszain. *Kisfaludy Sándor*t verseinek némileg kedvezőtlen bírálata bántotta; különben *Horvát*tal tartott, a nyelvet féltette, a nyelvújítást egyben-másban elfogadta, utóbb Kazinczyval megbékélt és érdemeit elismerte. *Takács* és *Ruszek* őszinte barátai s elfogúlatlan bírálói nem voltak, s tőle szabadelvű nézetei miatt idegenkedtek. Sok becses van a *Kis János*sal, *Szentgyörgyi József*fel és *Cserei Farkas*sal váltott levelekben is.

Kazinczy mérséklete

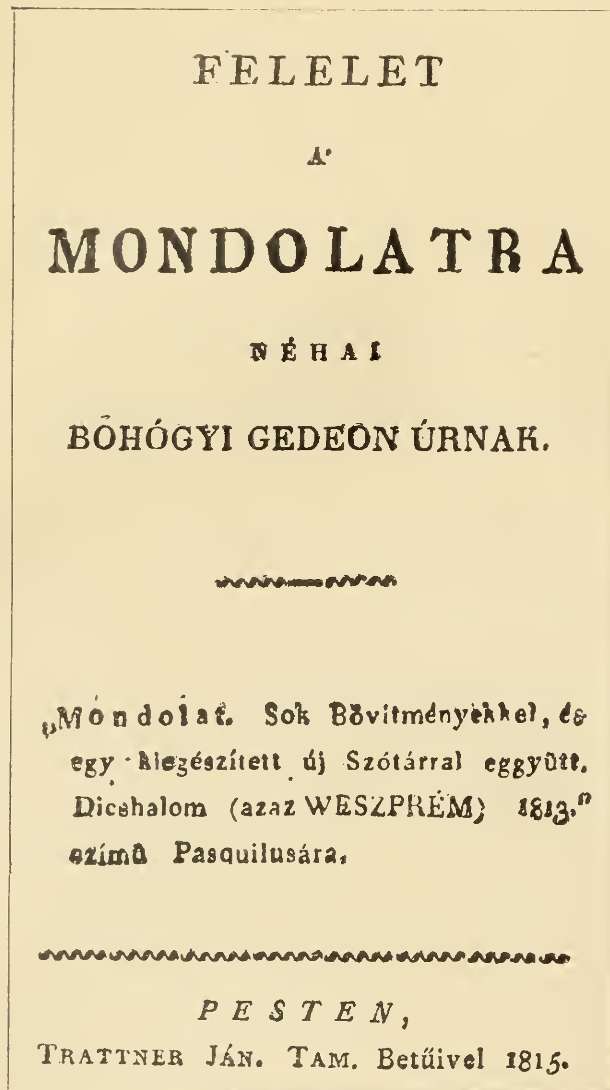
Ő maga sokszor számadásra vonja és mérsékli magát, bár ügyétől eláltani, kezdeményével felhagyni okot nem talál. *Kis János* és *Szentgyörgyi* intéseikre sokat javít. A grammatika lelketlen törvényeit gyűlöli, valamint a javításról, újításról hallani nem akaró szokást is. Főkép pedig a szépírók jogait kevélyen visszautasító, önmagokkal megelégedő tespedt embereket és köröket. Ezek ellen írta többek közt *Vitkovics*hoz címzett episztoláját, melyben az *Adelung* példájára egy kor és kör íróihoz ragaszkodást és mások mellőzését ostorozza. A rideg grammatika ellen oltalmába veszi az idegen szépségeket és soloecismust is. Így az ifjú gr. *Széchenyi István*hoz írt episztolájában, melyben öngyarlóságát is érzi s bevallja, de gúnyolódva menti s mondván:

»... a nyelvpecér (orthologus nyelvész)
régóta zaklat engem is, kit a
külföld szerelme vétkes útra szédít.
Én a magyart németté tenni igyekszem,
és franciává, rómaivá, göröggé,
és rontom a szép nyelvet, szabdalom
szavainknak farkokat, teremtem a szót,
a régit új formába fűzöm össze.«

De határozottan be is vallja tévedéseit, és több helyen. Igazolni igyekszik néhol, midőn korlátok közé szorítja és szabályozza. Így ebben: »Az újításokat nem kell halmozni, hanem félénken behozni, hogy az írás egészen tarka ne legyen s az újítás kedvetlenségeit két úton pótolni; 1. hogy az olvasó érezze, hogy arra szükség volt; 2. hogy az újítás édes legyen, legalább ne kedvetlen«. Ismét: »Az én tudományom nem lehet sokaké, valamint nyelvem nem az élet és írás alantabb neménck nyelve, hanem a poesisé«. Soloecismusait azzal menti, hogy »szabad kézzel« nem fordíthat, köti az eredeti. »*Lessing*, *Göthe* fordítójának nem szabad auktora szavaihoz semmit adni a magáéból.« Határzottan szól pedig ekkép (Kisfaludy S.-hoz 1822. febr. 13.), »hogy én sok vétket követtem el a nyelv ellen, senki sem kiálthatja inkább, mint a hogy én vallom. A kezdő ritkán áll meg a középpont mellett. De ez a nagy dísz, melyet lelkes öcséd *Auróra*ján elöntve látunk, az én munkám«. És tévedéseit nemcsak vallotta, hanem helyrehozni is igyekezett. Összes munkáit ily szándékkal akarta újra dolgozni már 1817-ben, tehát mindjárt kiadások után, de ez a szándéka,

miért-miért nem? nem teljesedhetett. A mint egyfelől joga volt úgy vélekedni, hogy az újítás jogosúlt s az ő újítása hasznos volt, úgy másfelől lehetetlen volt nem éreznie, hogy tanúlmánya közben feltalált, költői és művész lelkének tetsző, a szépirodalom régióiba behozhatott, de maga szerint is keveseknek való szólások, sokak, a nem művészi érzékűek megbotránkozását csakugyan nem méltatlanúl okozták s valóban mentegetést, sőt javítást tettek szükségessé.

A nyelvújítás hatása a tudományban

FELELET

A'

MONDOLATRA

NÉHAI

BÖHÖGYI GEDEON ÚRNAK.

„Mondolat. Sok Bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral eggyütt. Dicsőhalom (azaz WESZPRÉM) 1813."

czímű Pasquilusára.

PESTEN,

TRATTNER JÁN. TAM. Betűivel 1815.

A Felelet címlapja.

Azt azonban ellenfelei (Kisfaludy S., Horvát E.) is elismerték, hogy a szépirodalmi jobb ízlést s megfelelőbb szép nyelvet ő alapította meg és terjesztette el. És egyfelől ő okozta, hogy a nyelv tisztítása s újítása más körökben is folyt. Az ő és régibb elődök nyomán elindúlt tudósok arra törekedtek, hogy a tudományok nyelve magyarrá, érthetővé, a tudományhoz és ízléshez méltóvá, csinossá legyen. Így történt, hogy *Földi János*, kinek nyelvtani leveleit Kazinczyéival együtt olvashatni, *Állattan*ában új szókkal jelöli meg az idegen vagy méltatlan népies nevekkel elnevezett állatokat, vévén az új szókat azok tulajdonságaiból s nézeteit erre nézve külön iratban igazolván. Az ő nyomain haladtak *Diószegi Sámuel* és *Fazekas Mihály* a *Magyar Füvészkönyv* (1807) szerzői, kiknek e művében a legmagyarabb s mégis igen merész újításokat találjuk *(árnő, csipkepikk, kőtör, rezge* stb.), melyek a szokatlan rövidítések, összetételek stb. példái lehetnek. Korán igyekezett *Nyúlas Ferenc* is *(Az Erdélyországi orvosvizek bontásáról,* 1800) a vegytan műszavait magyarokká tenni, műve előszavában »az előfordúló új szókról« értekezvén s cáfolván azt a véleményt, hogy a magyar nyelv már mindenre elég bő volna s maga is új szókat formálván *(aránlat:* proportio, *boncmester:* anatomus, *gőzörvény:* atmosphaera, *hammadag:* cinerus. Kívüle még *Kovács Mihály,* ki hosszas pályáját már ekkor kezdé, *Pethe Ferenc* a *Magyar Gazda* szerkesztője stb.

szaporították a mathematika és természeti tudományok műszavait, általában azon igyekezvén, hogy érthető, gyakran népies szók által tolmácsolják a tudományt. Ugyanezt tették utóbb *Gebhardt, Bugát* és mások az orvosi tudományokkal, *Kövy Sándor*, *Szlemenics Pál*, *Imre János* stb. a jogtudománynyal és bölcselettel. Nagyobb részök arra törekedett, hogy a műszók a dolgok tulajdonait jeleljék *(éleny:* éltető, *neheny:* nehéz, *delej:* dél- és éjszakmutató stb.).

A nyelvtan műszavai is magyarosodtak. *Vajda Péter,* talán legönállóbb és elmésebb nyelvtanírónk, a régiek nyomán újra fel akart venni a nyelvbe s pedig megszaporítva egynémely alakot *(látandana, látandott, -jon, -ani, láttani* stb.) s némely rag *(-nak)* hangzat kedveért való átalakítását *(-nan)* javasolta. Szerencsére csak az igealakokra nézve akadtak követői (elődе is volt: Verseghy F.); az utóbbira nem.

A nyelvújítás hatása a költészetben

Legfontosabb az a megújúlás, melyet a költés nyelvén tapasztalunk. Költők közűl alig maradt csak egy is az újítás hatásán kívül. A régi klasszikusokat követők azoktól, az új németek s új népek költőit kedvelők ezektől tanúlták el a nemesebb, rövidebb, hangzatosabb formák, előkelőbb beszédhez, csinosabb ízléshez való szólások keresését, válogatását. A szenvedélyesebb, ihlettebb, valódibb költés ahhoz való szebb, igazibb szólásokat sugallt. Említők, hogy a Kazinczy ellenei, *Kisfaludy S.*, *Horvát E.* is újítottak, s nem keveset. Amannál könnyebb s régies bőségű nyelvének dacára több csinos rövid szót *(csend, láz, tökély* stb.); ennél hőskölteményeiben egész sorát találjuk az új alkalmazású régieknek *[ádáz, ara, cselleng, elve* (névutó), *elv, gyér, hölgy, ernyed]* s az elfogadott vagy nem fogadott újaknak *[alap, korha (-dó), körék, finnya, folyany, haladékony, sudamos, borzalom, forralom, vélelem* stb.]. E mellett sok új tulajdonnevet alkotott, régiek (hősei) számára régiesen, époszának régi színt adva. Ő és epikus társai úgy érezték, hogy az ősidők levegőjében járva, mikor a nevezetek legelsőbb szülemlettek, szabad az epikusnak ezeket követni, — tehát a szó-elemekkel, gyökerekkel, hangzatokkal rendelkezni, csaknem játékot űzni. Mint *Horvát István* és néhány társa bántak a régi nevekkel, melyeknek hangzatából magyar szókat és jelentéseket magyaráztak ki, betűket cserélgetve, változtatva, úgy a mint a képzelt nemzeti érdek kivánta. Ha ábrándozott a történetírás, tehette azt a történelem tolmácsa: a nyelvészet is.

Utóbbi jeles költőink Kazinczy útján haladtak, újítva, de higgadtabban, az ő túlzásaitól óvakodva; oly hangon, oly magas stíllal szólva, de erőltetéstől mentebb nyelven. A közönség nagyobb, a nemzet szelleme erősebb lesz; ítélt az újítás felett, elfogadta, egyszersmind megtisztította a külföldies cifraságoktól s közérzésnek kellemetlen nehézkességétől.

De az újítással vagy annak nyomain egy gyarlóság kezdett elterjedni. Tudniillik evvel a joggal némely költőink s íróink igen szabadon éltek, a gyarlóbbak vissza is éltek; megszokták, hogy a szókkal pompázzanak, a szók és stíl gondja mellett az eszmékkel, gondolattartalommal

keveset törődjenek. Így aztán gondolataik nem természetes formában születtek meg, nem ilyenben és szabadon mozogva jelentek meg irataikban, hanem hangzatosan, cifra köntösben, kevés belső erővel és értékkel. Némely verselőnket csakis ez a hangzatosság és szódísz érdekelte s talán egyedül ez is indította a verselésre s ebben is állott költői érdemök. Ez a gyarlóság sok ideig szembe tűnik s találni jeleit némely tehetséges költőnk munkáin is. És ezt csak a népiesség újból feljutása, a szabadabb, demokratább időkben megerősödött s önállóvá lett nemzeti szellem és szépérzés javította meg.

III.

A nyelvújításnak vagy megújított nyelvnek a nemzet köz akarata, a társadalom felsőbb és alsóbb osztályainak a nyelv ügyéhez egyetértő csatlakozása és a jobb írók elszaporodása végképen diadalmat szerzett. A mi jó volt benne, a mi a nemzeti közérzéssel összefért, kész szívvel és nem sokára elfogadta a közönség egyetértése. Egyesek akaratja, néha kénye kezdte vagy eszközölte, de a mozgalom, ha néha forradalmivá fajúlt is, valódi szükséget pótolt és jó munkát végzett; ezt igazolta a közvélemény.

Az Akadémia és a nyelvmívelés

Ennek a nemzeti akaratnak felelt meg az akadémia, mely 1830-tól fogva kezdett főkép a nyelv mívelése végett munkálkodni. Első dolgává tette, hogy a bővűlt nyelvnek szótárát adja. E végre egyelőre közhasználatú magyar-német (kisebb) szótárt és a tudományszakok szerint különféle, filozófiai, törvénytudományi, mathematikai műszótárakat készíttetett. És hogy a nyelv az irodalomban szerkezete és jelleme épségben tartása mellett folyvást gyarapodjék s a múltnak hibái javíttassanak, igyekezett a nyelv rendszerét tudományosan kifejteni és megismertetni. Tehát a *Helyesírás szabályai*n kívül pályairatokat tett közzé a *Szóragozás*ról, *Szóképzés*ről, *Tiszta magyar gyökerek*ről a *Szófűzés*- és *Ékes szófűzés*ről. Majd rendszeres magyar nyelvtant: *Magyar nyelv rendszere* cím alatt adott ki. Így a nyelv bővebb megismerése mellett a szóképzés is tovább haladt, javítva, újítva folyton folyt. Mert újabb tennivalók folyvást akadtak; az ismeretek terjedtek, tisztúltak, új ismeretek és tudomány-ágak honosodtak meg, melyeket magyar nevezetek által kellett magunkévá tenni. És újabb nehézségek is támadtak. Több oly tudósunk volt akkor is, kik magyar szellemmel, biztos nyelvérzéssel, tapintattal, annyival inkább az ide szükséges geniálissággal nem bírtak. És akadtak túlzók, kik sokat, lehetetlent akartak. Azt, hogy a nyelv köréből minden idegen eredetű szót kiirtsanak, vagy hogy a természeti vagy ősi alkotásmódokat a nyelvbölcselet segítségével kifejtve, kikeresve, azok szerint újítsanak, formáljanak (Fogarasi, Engel stb.), kivált természeti hangokból (*éh:* étvágy, *berz:* villany stb.). Vagy rövidítés által alkottak elég tetsző, de nem életre való szókat (*bar, bód, buk, busz, sav, ev, terj* stb.). Néha szükségtelenül is formáltak meglevő és használható szók helyett,

egyik szépítni, másik értelmesítni akarván lehetetlen módokon. Némely képzőkkel igen gyakran és visszaéltek *(-nok, -ár).* Másokat alkalmaztak értéköket és alkalmazásukat nem ismerve *(-ály, -ány, -ag* stb.). Némelyeknek a szükséghez képest adtak szerepet, péld. Bugát a *Szóhalmaz*ban. Az *-i* képzőt ragos nevek után rakva számtalan torzalakot csináltak. A *látandanék* s ily alakokat már említettük. A szenvedői alakok *(láttatik)* helyett a körülírt német szólásokal *(látva lesz)* hozták divatba a jobbak érzése ellen.

A túlzók hibái

A dolgot rosszabbá az tette, hogy az olvasóközönség szaporodván, nagyobb irodalmi munkásság s hirlapírói gyors működés lett szükségessé. Sok fordítás, utánzás, gyarló eredeti dolgozatok, melyekben tűrni kellett a sok hibát. Ezek ellen időnként nyilatkozott a rosszalás. Egyes alakokat rovogattak már előbb *Vörösmarty* és *Bajza* is, kik a *-nok* képző gyakorisága ellen tettek észrevételt. Majd többen is felszólaltak az újra felmerült merészségek ellen, melyek némely része az akadémia köréből eredt. Így kivált *Bugát Pál,* különben nagyérdemű természettudós, nyelvbeli újítása okozott megbotránkozást. Ez a társaival közösen formált, részben a régibb nyelvből felvett természettani és egyéb szókat *Természettudományi Szóhalmaz* cím alatt már 1844-ben adta ki, a királynak ajánlva és attól kitüntetést nyerve. E mű, bár sok képtelenséget foglalt magában, nem tetszett nagyon vissza. De az 50-es években megkisértett szóalkotás-módja, melyet rendszerbe is akart foglalni *(szócsintan),* s melyben legbotrányosabb a ragos nevekből csinálandó igék *(akolbólit:* -búl kivet, ma is: *kézbesít)* javaslása volt, — mi által ismét a mondatszerkesztés helyes módja ferdűlt volna el, képtelen alkotású és nehéz mozgású igefélékkel fejeztetvén ki, a mit ragos névvel és alaki jelentésű igével könnyedebben mondunk — az akadémia és a közönség egyértelmű rosszalását vonta magára. Szükségesnek ítélték az újítás további ellenőrzését. Többek közt kifejezte az efféléken megbotránkozását *Arany János,* az újítás józan kedvelője s a magyar szellem legméltóbb képviselője, midőn így szólt: »A szócsintan már nem elég rontani a nyelvet: *mond-csintan* kell, hogy syntaxisunk tönkre jusson. Egyes szók csupán levelei, vékony ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható; de a szókötési formák, azon nemesebb ereket, csatornákat képezik, melyekben a fa éltető nedve kereng. Dúljuk fel ezeket, és a fa nem lesz többé.«

Visszahatás

A nyelv hibái épen nem kevesedvén, a hatvanas évek végén a magyar akadémia magáévá tette a nyelv megóvásának ügyét s ide tartozó pályakérdéseket tett fel s pályamunkákat adott ki. (P. Thewrewk E. *A helyes magyarság elvei,* Pest, 1872. Imre S. *A nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások birálata,* U. o. 1873.), s hogy állandóbb hatást tehessen, egy folyóiratot *(Nyelvőr.* Szerk. Szarvas G.) alapított. Ez az újítás rontásai ellen nagy erővel harcolt és küzd maig. Küzdésének jelentős sikere van; mert többek egyetértésével sok rosszat (hibás szókat és alakokat) megrovott és megszűntetett; de a hibás szólásokat általában ki nem irthatta. Mert lehetetlen volt megtennie, hogy a mindinkább szaporodó művekben minden-

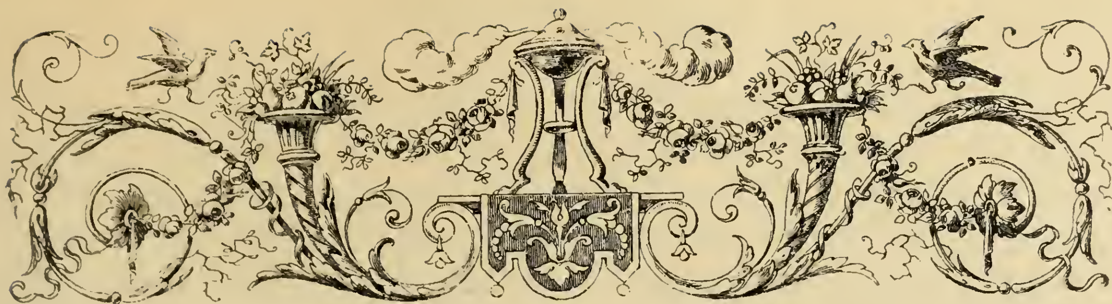
felé divatba jövő, most már a legalsóbb társadalmi rétegekben is meghonosodó vétkes és ferde szólások kiveszszenek. Találhatók, rovogattatnak ezek más míveltebb nemzeteknél is, — s a dolog kútfejét az írók szaporodásával nem aránylag gyarapodó tudományos készűlet s komolyságban kereshetni. Másfelől az újítást elvben és feltétlenül elítélők, a megállapított nyelvtörvények ellen alkotott minden szót kiirtani kivánók meggyőződhettek, hogy a már általán elfogadott s valóban szükséges ily szók megtarthatók. És hogy a nyelvtehetség szóalkotó munkájáról minden egyes esetben végleges ítéletet mondani igen nehéz dolog.

Eredmények

A nyelv szók- s szófűzésbeli hibáit a mívelt beszélőkben nem egyenlőn, nem önállóvá s szabaddá fejlett nemzeties nyelvérzés okozza. Ezt pedig sok nyelvű hazában, több nyelv használata, kivált az üzleti élet soknyelvűsége, idegen és tarka-barka beszédének befolyása mellett sem irodalom, sem iskola által könnyen nem lehet kifejteni. A mívelt és igaz magyar nyelvet számosan inkább csak iskolákban, elméletből, szárazon és hiányosan sajátítják el, nem házi nevelésből, nem mívelt társalkodásból és a népéletből. Ezért az igaz magyar hangoztatás, szórendezés, szófűzés, de a szóképzés sajátossága is ismeretlen, eltanúlatlan marad, igen sok irodalmi s mai körökben tényező embernél. Íróink egy részére nézve a magyar nyelv csak tanúlt nyelv, ügyesen kezelt közlekedő eszköz, nem természet adta, egyedül biztos kifejezője az érzések és gondolatoknak. Ügyesen írhatnak; »kezelhetik« a néhány száz szót, a megszokott néhány szófűzési formában, gépiesen bár, de elevenen mozoghatnak köreikben; de a nyelvet, annak szellemét, zenéjét, mélységeit, szavai árnyékkülönbségeit nem közvetlenül, nem érzéseik által is elsajátítva, nem beléjök nőve, gyökeredzve bírják s nem is gyakorolták annyira, hogy szeressék, élvezzék, kedvvel, műérzéssel beszéljék, — hibáit úgy kifejtsék s ösztönszerűen úgy kikerűljék mint énekben, zenében a művész a hibás hangokat. Csak a nyelvnek általánosabb, családi és házi, népies és iskolai, érzelmes és eszes használata teheti, hogy irodalmi nyelvünk valaha eredetien magyar, és nyelvkincsünk minden irodalmi ághoz elég gazdag, megfelelő és tiszta legyen.

Ide megyen ki, a mit *Whitney* mond: »A helyes nyelvészeti konzervatizmus abban áll, hogy jól rendezett, erényes demokraciát létesítsünk, érdekeltté tevén az egész közönséget erővel teljes és átható nevelés által az iránt, hogy sajátságában és épségében fentartsa a beszéd elfogadott helyes szokásait; — ezután magára hagyhatjuk a nyelvet, hogy a változások, melyeknek elébe kell néznie, rajta végbe mehessenek.«

52. Kazinczy költői iskolája.

Kazinczy költői irányának s eszthetikai elveinek legszorosabb követői *Kis János, Döbrentei Gábor* és *Szemere Pál.*

Kis János élete

Kis János, a Kazinczy leghívebb barátja, a sopronmegyei Szent-Andráson született 1770. szeptember 22-kén, hol szülei a Festetics grófok jobbágyai voltak. Gimnáziumi tanúlmányait Sopronban végezte s itt alapította jelesebb tanulótársaival a külföldi iskolai önképző körök mintájára a Magyar Társaságot, a mely először mutatott példát az érettebb tanulók önmívelésére. Ennek mintájára aztán más protestáns iskolákban is keletkeztek hasonló egyesületek. E társaság tagjai részint eredeti költemények írásában, részint az akkori divatos — jobbára német — költők és eszthetikusok műveinek fordításában gyakorolták magukat; gyűléseket tartottak, egymás munkáit megbírálták s így egymást serkentve és ösztönözve készűlgettek az írói pályára.

Kis János 1791-ben a külföldi egyetemek látogatására Göttingába, majd Jenába ment s 1793-ban visszatérvén, előbb a győri evang. iskolánál mintegy harmadfél évig tanárkodott, 1796-ben pedig pappá szenteltetvén, a nagybarátii község papi hivatalát foglalta el. Három év múlva Kővágó-Örsre, innen Nemes-Dömölkre hivatott, majd 1808-ban Sopronba, hol írói és prédikátori működése tetőpontját érte el. Itt töltötte életének java részét 1846. február 19-én bekövetkezett haláláig. Tovább harminc évnél volt a Dunántúli evang. egyházkerületnek szuperintendense s e kitűntetést épen úgy lelkes papi s hasznos írói munkásságának köszönhette, mint azt, hogy éltes atyját Festetics Ignác gróf 1808-ban felszabadította jobbágyi szolgálatai alól, 1821-ben pedig őt magát Ferenc király nemesi rangra emelte.

Kis János mint író s mint ember egyaránt szerény, csöndes, de kiválóan hasznos működést fejtett ki. A hírnév s dicsőség soha sem irányozták működését, de annál inkább az a törekvés, hogy híveinek lelki szükségletét mennél jobban kielégítse s hogy a népet nevelje, oktassa. Jóllehet Kazinczyhoz meghitt barátság csatolta: mint író tartózkodott a széphalmi mester merész újításaitól s nem csatlakozott szorosan a nyugoti versformák mívelőihez is. Bizonyos józan középúton maradt mint nyelvművelő, épen ezért az orthologok és neologok egyaránt magukénak vallották. Mint ember

szintén a békülékenységnek, mint pap a vallási türelemnek volt megtestesítője. »Egyetlen egy halandót sem tudok — írja — ki iránt ellenséges indulattal viseltetném, ha szintén némelyek cselekedeteit gáncsolom vagy talán gyűlölöm is. Egész földi életem sem egy, sem más tekintetben regényes nem volt; de oly csendes folyamú, hogy legjobb barátaimnak is alig kívánhatok kellemesebbet.«

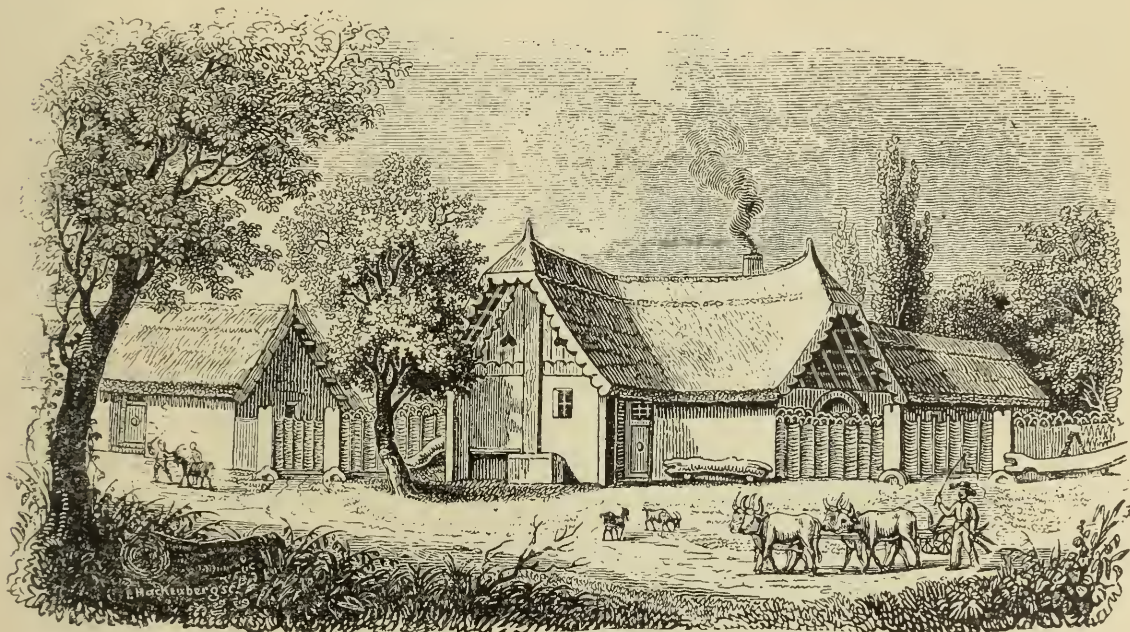

Kis János arcképe és névaláirása.

Kis János munkái

Írói pályáját költemények írásával kezdte még soproni tanuló korában s bár majdnem élte végeig hű maradt a múzsához: hatása nem mint költőnek, hanem mint fordítónak, átdolgozónak és szerkesztőnek volt jótékony. Több mint nyolcvan kötet munkát írt és fordított a görög, latin, német, francia és angol irodalomból. Szerkesztette a *Flóra* című zsebkönyvet (4 köt.), a melyben kisebb novellák, mesék és versek jelentek meg; aztán a *Nevezetes Utazások Tárházá*t (8 köt.), a *Helikoni Kedvtöltés*t (4 köt.)

a *Soproni Estvék*et (5 köt.) stb. Fordításai közül különösen *Horatius levelei,* a melyeket Wieland magyarázó jegyzeteivel Kazinczy fordításában az Akadémia adott ki (1833.), *Longinus könyve a fenségesről, Pythagoras aranymondatai, Cato verspárjai, Anaximenes rhetorikája* és *Aristoteles rhetorikája* s *Blair Hugó Rhetorikai és aestheticai leczkéi* érdemelnek kiválóbb figyelmet. E mellett számos vallás-erkölcsi tartalmú műve, prédikácziója és neveléstani munkája forgott közkézen. (*Sebbe való könyv, Meiners Kristóf oktatása, Az emberekkel való társalkodásról, Erkölcsi oktatás az ifjabb asszonyságok számára,* stb.). *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimíveltethetése módjairól, eszközeiről* (1805.) cimű pályamunkája pedig húsz társa közt az első díjat nyerte el, s a bírálók azt hitték, hogy azt senki más nem írhatta, mint Kazinczy. Önéletírását

Kis János szülőháza.

s közeli ismerőseinek fontosabb életrajzi adatait *Kis János superintendens emlékezései életéből* című munkában hagyta reánk (először megjelent Sopronban 1845—1846. két kötetben; bővített kiadása az Olcsó Könyvtár 283. számában), a mely sok becses irodalomtörténeti adatot tartalmaz.

Kis János költeményei

Költeményeit Kazinczy adta ki 1815-ben három, s 1846-ban Toldy Ferenc *Poétai munkák* címmel egy kötetben. Mint összes munkáival a nemzet erkölcsi mívelődésére törekedett, költeményeivel is tanítani, az ízlést terjeszteni ügyekezett, úgy lévén meggyőződve, hogy a költészetnek a gyönyörködtetés mellett az értelem és szív hasznos foglalkoztatása is főcélja Innen dalaiban, elégiáiban, ódáiban, episztoláiban, a melyek idegen költők eszméinek reminiszcenciáiból alakúltak, alig van hév, költői lelkesedés. A »magyar nemzet philosophus poétája« költészeti felfogását hosszas bölcselkedésekben, terjengő leírásokban, erkölcsi tisztaságra serkentő oktatásaiban hirdette. *Hajósének*ét, *A bölcseséghez* címűt és *Kazinczy F. házas-*

ságára írt költeményét a század elején a legsikerűltebb lírai műveknek tartotta Kazinczy, főleg az utóbbiról mindig nagy lelkesedéssel szólt és németre is lefordította, hogy a fordítással Schillernek kedveskedjék, a ki azonban időközben meghalt. Még Kölcsey is különös méltánylattal szólt Kis János költeményeiről, a melyeknek legfőbb értéke az, hogy az oktató elemet néhol hibátlan versekben, itt-ott könnyedséggel, bizonyos érzelmességgel párosítva ügyekszik költészetté emelni, noha kevés sikerrel. Ifjúkori dalszerű műveiben pedig a Matthissonra és Schillerre emlékeztető érzelmes leírások, hangulatos rajzok, csöndes szemlélődések tetszettek leginkább Kazinczynak s a közönségnek is.

Döbrentei Gábor

DÖBRENTEI GÁBOR Kazinczy hatása alatt kezdte írni első költeményeit s az ő pályája serkentette sokoldalú tevékenységre. 1786. december 1-jén született Nagy-Szőllősön (Veszprémm.); iskoláit Pápán kezdte, Sopronban folytatta s végezte be, a hol a Magyar Társaságnak mindvégig legmunkásabb tagja s titkára volt. 1806. elején Wittenbergbe ment, a hol történelmi, eszthetikai és hittudományi előadásokat hallgatott; innen Lipcsébe tért tanúlmányainak folytatására, de már előbb levelezni kezdett Kazinczyval, a ki őt 1807-ben Erdélybe a gróf Gyulay-házhoz nevelőül ajánlotta. Döbrentei mint nevelő nagy sikerrel felelt meg a benne helyezett bizalomnak; nemcsak nevelte és tanította növendékét, de maga is folyvást tanúlt, képezte magát, jegyezgetett, emlékező tehetségét bámulatos gyakorlottságra edzette s nemcsak környezetének szeretetét megnyerte, hanem csakhamar szívesen látott vendég volt a legelőbbkelő erdélyi családoknál s az ifjú Wesselényi Miklósnak is barátja lőn. Évekig maradt Döbrentei a Gyulay-családnál, mígnem 1819 után Pesten telepedett le, hogy egészen az irodalomnak éljen. Többször megfordúlt Bécsben s Pozsonyban, de mégis legállandóbban Pesten tartózkodott, folyvást roppant tevékenységet fejtve ki az ébredező irodalmi és társadalmi élet több ágában; a színészet ügyeinek rendezésében, a M. T. Társaság alapszabályainak kidolgozásában, a nemzeti kaszinó és lóverseny-társaság szervezésében Széchenyi mellett. 1824-ben a budai kerületbe másod-albiztossá, 1841-ben főbiztossá, majd 1844-ben kir. tanácsossá neveztetett ki. Meghalt 1851. március 6-kán.

Döbrenteit kora s viszonyai, a melyek közé Erdélyben s Pesten jutott, arra ösztönözték, hogy izgató tehetsége többé-kevésbbé ugyanazon arányokat fejtse ki, mint Kazinczy. Nemcsak a költészet több ágában tesz kisérleteket, ír lírai és epikai műveket *(Klára Visegrádon* s *A kenyérmezei diadal)*, fordítni kezdi Ossián műveit és Shakspere drámáit, levelez a magyar írók és államférfiak legkiválóbbjaival; e mellett ismeretterjesztő irodalmi, eszthetikai, nyelvészeti értekezéseket közöl az akkori lapokban, ír neveléstani műveket *(Pali és Minka olvasni tanul* és *A kis Gyula könyve)*, megindítja az *Erdélyi Muzeum*ot (1814.), a *Külföldi színjátékok* gyűjteményét (1821.), a *Közhasznú Esmeretek Tárát* (1830.), a *M. T. Társaság Évkönyvei*t (1833.), felkutatja a magyarországi nevezetesebb levéltárakat s roppant sok

becses anyagot hord össze (így a nevéről nevezett kódexet), szerkeszti a *Régi Magyar Nyelvemléktár* I—IV. kötetét, kiadja Berzsenyi összes műveit (1842.) s felolvasásokat tart az Akadémiában, mint annak titkára s rendes tagja.

Az Erdélyi Muzeum

Életének s működésének legjótékonyább hatása a magyar mívelődés különféle ágai iránti sokoldalú fogékonysága s lelkes izgatása, a melynek maradandó emléke az *Erdélyi Muzeum.* E folyóirattal olyforma szerepre vállalkozott Döbrentei Erdélyben, mint a melyet Kazinczy leveleivel vitt a

Döbrentei Gábor arcképe.

Királyhágón inneni Magyarországon. 1814-től 1818-ig szerkeszti a folyóiratot s köréje vonja Erdélynek a közmívelődés iránt érdeklődő majd minden íróját, tudósát, politikusát részint dolgozótársakul, részint anyagi támogatókul. E mellett a magyarországi legkiválóbb írókat is megnyeri vállalatának, s ő maga rendkívüli tevékenységet fejt ki a folyóiratnak úgy szellemi tartalma kiállításában, mint a nyomtatás költségeinek összeszerzésében. Éltető buzgalmával irányadó lelke a vállalat köré csoportosúlt hazafiaknak, a kik egyaránt szívükön viselik annak célját, hogy »mennél éietrevalóbb, változatosabb s az irodalomra mennél termékenyítőbb legyen«.

Ő maga történelmi, eszthetikai s nyelvészeti értekezéseket írt, ismertette a klasszikai, a német és francia irodalmat, s néhány ifjú mágnás adományából kitűzte azt a híressé lett pályadíjat, a melyet a *Bánkbán* mellett Tokody Jánosnak a *Pártosság tüze* című drámája nyert el. Az *Erdélyi Muzeum* — írja Széchy Károly — »az eredetiség hiányában is nagybecsű és magvető vállalat volt, melyből tanúlt az író és okúlt az olvasó; Erdélyben a tudományos működést élesztette és fölserkentette, az írói kedvet és tehetséget ébresztette és nevelte; de nem menekűlhetett befolyása alól Magyarország sem«.

Döbrentei és az Auróra-kör

A mily lelkes hívéül vallotta magát pályája első felében Kazinczynak, épen annyira ellene fordúlt később leveleiben s hírlapi cikkeiben. S nemcsak a széphalmi mester nyelvújítása ellen izgatott, hanem az Aurora-kör költői és eszthetikai irányát is megtámadta, a mely sok tekintetben Kazinczy hatása alatt állt. Döbrentei maga szeretett volna központja lenni az irodalomnak, mint Erdélyben volt, de sem elég ízlése, sem elég tehetsége nem volt arra, hogy az ifjabb írók előtt tekintélyre juthatott volna. Sőt a régi nyelvből föléleszteti s gyökereire vagdalt szavaival, nehézkes, sokszor idegenszerű mondatfüzéseivel és sokoldalú ismereteit helyén kívül is mindég fitogtató modorosságával épen elrettentette a Kazinczy művészi prózájának hatása alatt tisztúltabb és könnyedebb művészi stílre törekvő íróinkat. Szerencsére az ő ízléstelen arkhaizmusait s modorosságát senki sem követte íróink közül, s Döbrentei úgy szólván teljesen elszigetelt álláspontra jutott: az orthológok nem mondhatták magukénak az újítás elvének elfogadása, a neológok szintén nem, annak hibás alkalmazása miatt. A »Conversations-lexikoni pör«-ben pedig Bajza élesen torolta vissza az Auróra elleni támadásait s egész működését kemény bírálat alá vette. Az Auróra köré csoportosúlt írók folyvást harcban álltak vele s epigrammáikban maró gúnynyal tamadták meg a régi nyelvből életre támasztott s a tájnyelvből irodalmivá avatott szavait, sőt egész egyéniségét. Döbrentei prózai műveinek nyelve hovatovább oly tarkává, modorossá s élvezhetetlenné vált, hogy épen talán e miatt irodalomtörténetíróink maig sem foglalkoztak behatóbban egész működésével, a melynek pedig izgató iránya s a nyelvtörténet adatainak rendkívüli szorgalommal való felkutatása nagy méltánylatot érdemelnek. Ő nem szorítkozott csupán a nyelvemlékek összegyűjtésére: magyarázni, fejtegetni is ügyekezett azokat, s noha e részben az újabb vizsgálódások jóval felülmulták az ő megállapodása eredményeit, tisztán irodalomtörténeti szempontból számos adata kiállta az újabbi tudósok kritikáját is.

Döbrentei költeményei

Legcsekélyebb hatást tett költői munkássága. Epikai művei, a melyekben a történelemből vett anyag alakításában itt-ott némi tehetséget találhatni, jóformán semmi figyelmet nem keltettek. Sem jellemezni, sem mesét szőni nem tud. Csak hazafias hangjában, mely Ossian borongásának hatását mutatja, volt valami újszerű. Lírai művei a német költészet hangját s eszméit utánozzák, a nélkül hogy a költői eszmét elevenebb vonásokkal

tudták volna megérzékíteni. Hosszas, terjengő leirásaiban sem hűség, sem szín; érzései kiforratlanok és sem a hazába visszatérhetésének reményét, sem egyes kiválóbb hazafiak iránti csodálatát, sem homályosan jelentkező szerelmét nem tudja tisztúltabb költői érzékkel kifejezni. Ó-klaszszikai s nyugoti versformákat egyformán használ, de minden különösebb báj és csín nélkül. Magyaros strófáiban, a milyeneket a *Huszárdalok*ban (Buda, 1847.) használ, még legtöbb eredetiség s aránylag könnyedség van, de nincs bennük melegség, közvetetlenség. Többnyire egy képzelt vagy erőszakolt helyzetből fakadnak e dalok. Irójuk úgy gondolkozott, hogy jók lesznek a »huszár-tarsolyba s bakancsos bornyába«. Némely versszakában megcsendűl egy-egy népdalias hang, s néhol a költő egy-egy népdalt is sző közbe, de modorosságától itt sem tud szabadúlni. Legsikerűltebbek közűlök azok a versek, a melyekben némi drámai haladás észlelhető, mint a *Toborzó*ban, *Katona hugá*ban, *Kapitányok kapitányá*ban.

Döbrentei mint műfordító is figyelemre méltó. Ossiánt már ifjabb korában kezdte fordítani, majd Shakspere drámáit tanúlmányozta, korán fölismervén azoknak világirodalmi fontosságát. A *Macbeth*et le is fordította egészen, még pedig úgy, hogy e fordítás korához mérve (1830.) mindenesetre számot tevő kisérlet a nagy britt költő műveinek magyar fordítási kisérletei között.

SZEMEREI SZEMERE PÁL Kazinczynak leghívebb tanítványa, költői ízlésének, eszthetikai s nyelvészeti küzdelmeinek osztályosa s Vitkovics Mihálylyal és Horvát Istvánnal együtt a széphalmi mesternek pesti helytartója, egész irányának védője, magyarázója s terjesztője. Kazinczy *pesti triász*nak szerette őket nevezni és Szemerét érezte legközelebb önmagához, a ki távoli rokona volt s némi külsőségekben (pl. a kézírásban) is hasonlított hozzá. De bármennyire hatása alatt állott is Szemere Kazinczynak: az újabb változások és alakulások elől nem zárkózott el oly mereven, mint Kazinczy. Tudta, hogy az újabb irodalmi irányok a fejlődésnek különböző fokozatai, s vagy négy írói nemzedékkel azonosította magát félszázadig tartó pályáján. Mint mestere, ő is számos tehetséget vonzott az írói pályára, lelkesítette, ösztönözte, segítette őket, s ha kellett, a nyilvánosság előtt is síkra szállt mellettük, legsikeresebben Kazinczy mellett az »Arkadiai pör«-ben és a Mondolatra írt *Felelet*ben. Mint embert az őszinteség és egyeneslelkűség különböztette meg másoktól; mint írót pedig a tisztúltabb ízlés és az akkor majdnem páratlan filologiai ismeret. Mind az emberben, mind az íróban sok különcség mutatkozott. Keresve-kereste a nehezet, a rendestől, szokásostól elütőt, hogy edzze erejét, acélozza szellemét. De épen e miatt aránylag kevés művét adta nyilvánosságra. Szemere Pál

Szemere 1785. febr. 19-én született Pécelen. Iskoláit s a jogi tanfolyamot Budán, Pozsonyban és Sáros-Patakon végezte, mi közben korán ismerni kezdé a magyar s német irodalmat. Huszonhárom éves korában, midőn neve már ismeretes volt a magyar közönség előtt részint a *Magyar Kurir*ban megjelent kisebb költeményeiről, részint az »Arkadiai pör«-ben

írt cikkéről: önérzettel vallotta be atyjának, hogy író lesz és teljes öntudattal készűlt e pályára. Barátsága az említett írókkal, kivált pedig Kölcsey Ferenccel, megszabta működésének egész irányát. A mellett, hogy a múzsa látogatásait szívesen fogadta, eszthetikai és nyelvészeti értekezéseken is folyvást dolgozott s korának egyik legtanúltabb filologusává lőn.

Szemere költeményei

Költői hírnevét a *Vida Lászlóhoz* írott episztolája alapította meg, a mely az elégiai szemlélődésnek s ódai hévnek különös vegyülete; míg első részében hazafias panaszt emel azok ellen, a kik tehetnék s még sem

Szemere Pál arcképe.

segítik a magyar míveltség előharcosait, a szegény színészeket, második részében magasztalja Vidát, a ki megfosztatván édes övéitől, a közcélnak szenteli életét s »nemzetének erkölcsét szebbíti«. Szemere azonban legkivált mint szonettíró ismeretes költészetünkben. Három szonettjét Kazinczynak ugyanannyi szonettjével együtt Horvát István adta ki 1811-ben, s a következő évben *Dalok azoknak, a kik szeretnek* címmel jelentek meg kis füzetkékben más lírai költeményei is.

Szemere kevés költeményt írt. Képzelete nem volt erős és eleven s érzelmei a vers folytonos javítgatása alatt túlfinomakká, előadása s

nyelve sokszor mesterkéltekké lőnek. Az alakításban mindig bevégzettségre, epigrammai élre törekszik. Mint mestere, ő is minden művében érezteti, hogy tanúlmánynyal és korrekcióval a jót is jobbá lehet tenni. Nagyrészt a szerelem és barátság köréből veszi eszméit, tárgyait, s alig van egy pár költeménye, a melyekben valamely jeles hazafit dicsőit. A csendes szemlélődés, lágy elégiai borongás legkedvesebb hangulata. Akár szerelemért esd, akár elvesztett kedvesén támadt szelid bánatát zokogja: érzései soha sem vetnek nagyobb hullámokat, hanem csöndesen elsimúlnak, mint a lágy szellőtől susogó csermely habjai. Egyéniségének jellemzetesebb nyilatkozatait kevésbbé találhatjuk meg lírájában. De egész irányán sokkal jobban érzik a korabeli német költészet hatása, mint a klasszikai költészeté. Emennek egy-egy reminiszcenciáját csak elvétve találjuk nála, míg Kazinczynál a két hatás legtöbbször összeolvad. Szonettjeiben az elmélkedés útján igaznak bizonyúlt gondolat jelenik meg valami kellemes hévvel; így az *Emlékezet*ben: hogy nincs keservesebb az elvesztett boldogságra való visszaemlékezésnél; a *Himfy*ben: hogy mily boldog volt, míg kedvesét nem ismerte; a *Remény*ben: hogy a mily kedves a bánatos szívnek a remény, épen oly elhagyatva érzi magát, ha nincs mit remélnie. Van azonban néhány költeménye, a melyeket a Mondolat ellen írt, aztán a Vitkovicshoz szóló episztola s epigrammjai, a melyekben az iróniának s élces ötleteknek fullánkját érezzük. Hazafi bánata legmélyebb az *Aratáskor* című rövid kis költeményében, mely a forradalom leveretése után keletkezett s a maga nemében valódi remek. A külformának, akár klasszikai vagy nyugot-európai, akár magyaros idomban írjon, s a rímelésnek valódi mestere. A szonett Szemere verselő tehetségének legkiválóbb próbaköve. Annyi könnyűséggel mozog e sok rímű versalakban s az ellentéteket oly természetesen emeli ki, hogy olvasásuk alatt megfeledkezünk a mélyebb vizsgálat után felötlő mesterkéltségéről. A külső forma tökélye előtte a legfontosabb és sikereit ennek is köszönhette. Az olasz nyolcast is ő írja először művészien költészetünkben *(Zrinyi)*. Nyelve egészen a megújított költői nyelv, s összetett szavai (esttünemény, lángarc, fennrév, istenálom, csillagfátyol, szellemkar stb.) egész Vörösmartyig s tovább is divatosak voltak. A Körner *Zrinyi*jének fordítása pedig az első igazi drámai fordítás irodalmunkban. Ő alkalmazza először az ötös jambust, mely azután a magyar drámának rendes külalakjává lőn.

Szemere folyóiratai

Szemere nemcsak költészetével segítette a Kazinczy irányát diadalra, sőt nem is evvel a legkiválóbb mértékben, hanem folyóiratával, az *Élet és Literaturá*val és ennek folytatásával, a *Muzarion*nal. Alig hogy ismeretségbe jutott Kazinczyval 1807-ben: legott tervezgetni kezdett egy folyóiratot a *triász* tagjaival; az összeszedett kéziratokat azonban egyelőre asztalfiókjába rejté, kész lévén azokat bárkinek átadni nemcsak ekkor, hanem később is, ha nálánál rátermettebb ember foglalkozik hasonló tervvel. Életének sok változása évekre megakadályozta tervének valósulását, végre 1826-ban Kölcseyvel együtt csakugyan megindította az *Élet és Literatura*

című kritikai folyóiratot, mely a szerkesztésben mutatkozó minden különcsége mellett is az első kritikai vállalat volt, a mely jótékony hatást tett az önálló tehetségek méltánylatára s a kontárok elriasztására. Szemerének, Kölcseynek, Kazinczynak, Döbrenteinek itt jelentek meg eszthetikai s míveltségtörténeti értekezései. Félreismerhetetlen hatását mutatja az is, hogy a pozsonyi ifjúság 1827-ben üdvözlő irattal tisztelte meg a szerkesztőket, s egyszersmind Szemere is meghivatott a M. T. Társaság alapszabálykészítő bizottságába. A folyóiratból említett címén két kötet jelent meg, harmadik és negyedik kötetét *Muzárion* címmel folytatta és 1833-ban új folyamát adta ki, s a Bajzától szerkesztett *Auróra* ellen egy másik *Aurórá*t is szerkesztett, de már koránsem avval a hatással, mint az Élet és Literaturát. Bajza *Kritikai Lapok* című folyóirata először kelt ki »elvtelennek« hirdetett szerkesztési módja ellen. E támadások következtében lassankint fölhagyott kritikai működésével. Csak a Vörösmarty *Fóti dal*a élénkítette meg fásúlt kedélyét s edzette meg újra kritikai s költői tehetségét. A *Tandithyramb és dalverseny* Vörösmarty említett bordalának méltatása ugyan, de egyszersmind Szemere elemző értelmének oly nyilvánulása, a mely ritkítja párját. Tizenöt-húsz évig foglalkozott e mű boncolgatásával verses formában: eszthetikát és grammatikát, filozófiát és költészetet, komoly elemzést és tréfás ötleteket halmozva egymásra. Az eszthetikai és grammatikai szempontok a vizsgálódás sarkpontjai, de belévegyűl a hazafias érzelem is és ez tartja mintegy össze a szerfölött különböző irányú fejtegetéseket. Tehetsége legpregnansabban ebben mutatkozik; Szemere itt valódi *költő-filológus,* mint prózai leveleinek is nagy részében. Ez utóbbiak pusztán a filológiai ismeretek szempontjából versenyeznek a Kazinczy leveleivel. E részben nemcsak Kölcsey tanúlt tőle, de maga Kazinczy is. Mert Szemere nem az a tudós volt, a ki véka alá rejti, a mit tud. Általános hatásának egyik titka épen az, hogy egész írói csoportoknak feltárta elméje és szíve legdrágább kincseit.

Az ötvenes évek komor hangulata meg-megbénította kedélyét, de a köréje csoportosúló fiatal írókat mindig bátorította: »Nem kell félni! — mondá. — Fiatal nép vagyunk! Megmutattuk ezt a minapi csatában, hol az orosz győzött ugyan s az osztrák nyert, de a diadal a miénk!« Míg azonban másokban reményt élesztett: ő maga mind kevesebbet hitt saját erejében, mígnem 1861. március 14-én bevégezte földi pályáját.

53. Kölcsey Ferenc.

Kazinczy hívei közt tehetségre, tudományra és hatásra a legkiválóbb Kölcsey Ferenc volt, kinek nemes alakja mint az átalakuló Magyarország törekvéseinek legeszményibb képviselője rajzolódik le korának mozgalmas hátterén. Munkásságában a reform-korszak irodalmi és politikai küzdelmei egy harmonikus képpé olvadnak össze. Előbb mint költő és műbiráló, később mint szónok és államférfiú működött a nyilvánosság terén, de pályája e különböző szakaiban ugyanegy eszményért harcolt: a nemzeti haladás és felvilágosodás eszményeért.

Kölcsey Ferenc Sző-Demeteren, Közép-Szolnokmegyében, 1790. aug. 8-án született, ősrégi nemesi családból. Atyja, Péter, Álmosdon, Biharmegyében lakott; anyja, Bölöny Ágnes, az akkori közép-szolnokmegyei alispánnak volt a leánya. A Kölcsey-nemzetség tagjai élénk részt vettek a megye igazgatásában, melynek alispáni tisztségét is többen viselték közűlök. E szerint származása úgyszólván predesztinálta Kölcseyt arra a pályára, melyet később a politikai téren megfutott. Atyját igen korán elvesztvén, anyja az öt éves fiút Debrecenbe adta iskolába. Néhány év múlva anyja is meghalt s az árva fiú idegenek gondviselése alatt növekedett fel. Csendes, mélázó, a magányt kereső gyermek volt, s még zárkózottabbá tette, hogy a himlő balszemétől megfosztotta. A gyermek és ifjú tanulóévei a debreceni kollégiumban folytak le, folytonos tanúlmány és önképzés közt. Megtanúlt latinul, franciául és németül; Kazinczy buzdítására behatóan olvasgatta a görög írókat is. Vonzalma az irodalom iránt már korán felébredt. Tizenhárom éves volt, mikor legelső versét írta; ennek »themája nem szerelem, de a haza és király iránti szeretet vala«. A Lilla-dalok népszerű énekese 1805-ben halt meg s temetésén Kölcsey is jelen volt. »Halála után egyremásra jöttek ki versei; azok valának bálványaink« — írja önéletrajzában.

Kölcsey ifjúsága

Hogy ízlése mégis elfordúlt a népiestől s az ellenkező irányban fejlődött, annak okát Kazinczy befolyásában kell keresnünk. Levelezésük 1808-ban kezdődött. Kazinczy csakhamar egészen magához fűzte a törekvő

ifjút, ki korán felébredt bölcsészi és kritikai hajlamainál fogva úgy is idegenkedett a debreceni vallási meg irodalmi orthodoxiától s egész szívvel-lélekkel ama zászló alá esküdött, melyre a nyelv és ízlés megújítása volt jelszóul írva. Nagyban erősítette Kazinczy befolyását a Szemere Pálé, kivel 1810 elején szövődött barátsága Pesten, hova az iskola-végzett Kölcsey törvénygyakorlatra ment. De sem az ügyvédséghez, sem hivatalhoz nem érzett kedvet. Egyedül az irodalom vonzotta, bár ennek jövőjében nem igen bízott. Első példányképei a kritikában, mint maga elmondja, a franciák voltak: Boileau az első kritikus, a kit ismer, s Voltaire példája után próbálkozik meg először a drámabírálással; de attól kezdve, hogy Szemerével érintkezésbe lép s ez a német irodalom ismeretébe bevezeti, mindinkább ennek hatása alá kerűl. A német költők és műbölcsészek: Herder, Lessing, Goethe, Schiller, Engel, Bouterwek, Krug, Sulzer műveit nagyobbrészt Szemerével együtt olvassa s alkalma nyílik eredetiben is megismerkedni a német-görög eszményiség tanaival, melyeket Kazinczy révén másodkézből már ismert és vallott. Az irodalom és a függetlenség szeretetétől vezetve, lemondott az ügyvédi pályáról s Pestről előbb a biharmegyei Álmosdra, innét pedig, miután testvéreivel megosztozott, egy szatmármegyei tiszaháti faluba, Csekére ment lakni 1815-ben.

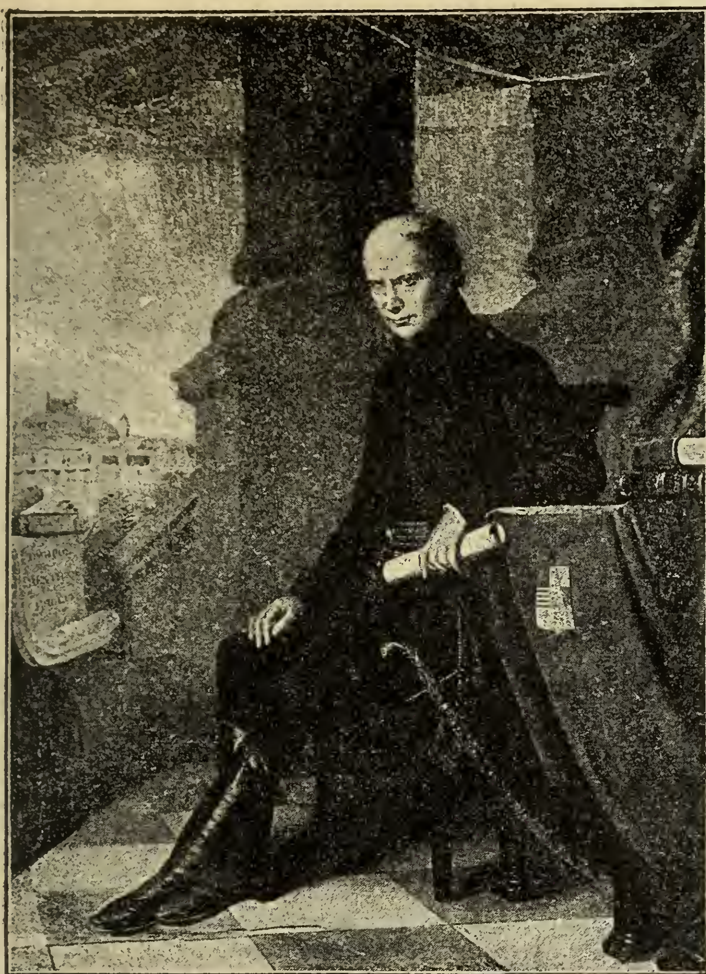
Kölcsey fellépése az irodalomban

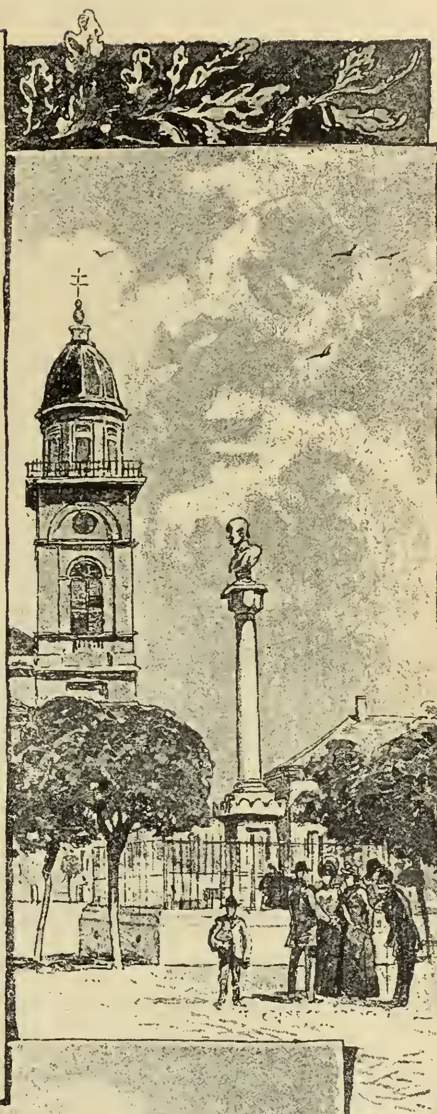
Ez időre esik első nyilvános fellépése néhány költeménynyel a Horvát István által kiadott *Magyar Dámák Kalendáriomá*ban s Döbrentei Erdélyi Muzeumában. Majd Szemerével közösen megírta a *Felelet a Mondolatra* című gúnyíratot (Pest, 1815.), mely a nyelvújítók fegyvereit már egész félelmességükben mutatta be s jelentékenyen hozzájárúlt a nyelvreform sikeréhez. A küzdelem, melyet Kazinczy és követői a régi Magyarország ellen folytattak, a nyelv teréről csakhamar átcsapott más térre is: az irodalmi kritika és az eszthetika terére. Itt Kölcsey volt az, ki az eszmék forradalmát megindította.

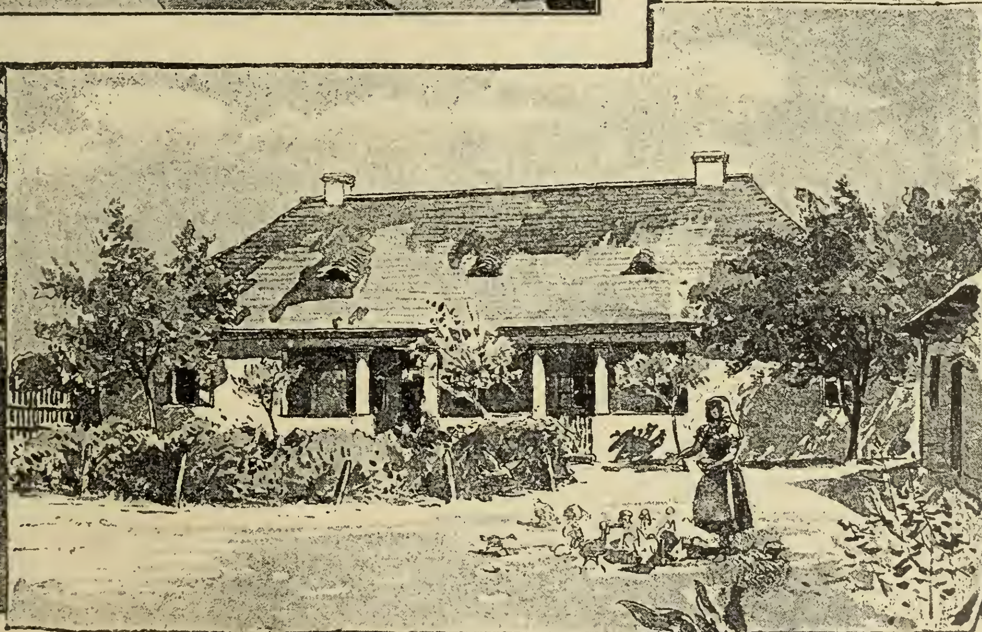
Kritikai dolgozatai

Első dolgozata a kritikai nemben *Csokonai munkáinak kritikai megítéltetések* címmel 1817-ben jelent meg. Eredetileg az Erdélyi Muzeum számára készült még 1815-ben, hanem Döbrentei addig halogatta a szokatlanul kemény hangú bírálat kiadását, míg Kölcsey végtére megsokalván a dolgot, bírálatát az időközben megindúlt Tudományos Gyűjteménynek engedte át közlésre. A bíráló abból indúl ki, hogy vizsgálja: kihez hasonlít leginkább Csokonai költői egyénisége? Úgy találja, hogy a német Bürgeréhez. E párhuzam alapján arra az eredményre jut, hogy »sokat, a mit Schiller a maga nevezetes recenziójában Bürgerről mond, szóról-szóra lehet a magyar poétáról is mondani«. Csakhogy a Schillertől kölcsönzött mérték igazságtalanná, a német eszthetikusoktól elsajátított idealisztikus elvek elfogúlttá teszik Kölcseyt a megbírált költővel szemben. Csokonait legélesebben fejletlen ízlése s népies hajlamai, a köznép nyelvéhez való ragaszkodása miatt rója meg. Valóban, ez az erős egyéniségű, izmos, bár kiforratlan tehetségű költő, a maga vaskos népiességével s nyers

2.

1. **Kölcsey** arcképe. (Eredetije Szatmármegye nagykárolyi székházában.) 2. Emlékoszlopa Szatmár főterén. 3. Szülőháza.

ízlésével, szükségképen ellentétben állott Kazinczyék eszményi irányával, a harmóniára törekvő, választékos klasszikai szellemmel. De Kölcseyből, midőn Csokonai felett pálcát tör, nemcsak az idealista eszthetikus, hanem a lelkes nyelvújító is beszél. Az ósdiak Csokonaira szerettek hivatkozni, mint a ki nem volt nyelvújító s új szavak nélkül is nagy poéta tudott lenni, a mi szerintük a nyelvreform szükségtelenségét bizonyítja. Ezt az érvet igyekszik Kölcsey semmivé tenni, mikor kimutatja, hogy Csokonai emelkedésének egyik akadálya az volt, hogy a köznép nyelvét és ízlését követte. E szempontok magyarázzák meg, hogy Kölcsey, bár a megítélt költő fényoldalai közül is találóan emel ki néhányat, egészben véve túlszigorú, sőt igazságtalan volt iránta. — A hatás, melyet e bírálat keltett, ma szinte különösnek tetszhetik. A közönség és az írók egyaránt felzúdúltak a vakmerő kritikus ellen, ki ily kíméletlen kézzel nyúlt a nemzet egyik bálványához. Magában a Tud. Gyűjteményben Pálóci Horváth Ádámtól egy hosszabb gúnyvers jelent meg ellene *(A meghalt Csokonai Vitéz Mihály az élő Kölcsey Ferencnek)* s ugyanazon évben, 1818-ban, Némethi Nagy János röpiratban igyekezett Kölcsey »olcsárlásait« megcáfolni. Egyedül Kazinczy üdvözölte örömmel tanítványát az új téren. Szentgyörgyihez és Kishez intézett leveleiben azt írja, hogy literatúránk ily kezdet után bizonyosan haladni fog. Igazságot a megbíráltnak utóbb Toldy Ferenc szolgáltatott a Csokonai műveihez 1846-ben írt életrajzban.

Kölcsey Berzsenyiről

Kölcsey második kritikai dolgozata, melyet azonban a nevezett folyóirat előbb közölt mint a Csokonairól szólót, Kis Jánossal foglalkozik, ki, mint Kazinczynak s a klasszicizmusnak híve, enyhébb elbánásban részesűl. Annál szigorúbb a harmadik, mely *Berzsenyi Dániel Versei* czímmel ugyancsak a Tud. Gyűjtemény 1817-iki évfolyamában látott napvilágot. A bírálat elismeri Berzsenyiről, hogy valódi lirikus s nagy ódaíró, de rámutat arra, hogy Matthisson és Horác hatása alatt áll. Erősen megrója nyelvének dagályosságát, valamint tájszavakkal élését. Mértéktelen rímes verseinek gyönge technikáját is szóvá teszi, gúnyolódik rímein s általában lenézi azért, hogy nem híve a nyugot-európai (rímes-mértékes) verselésnek, mely Kazinczy műgondot sürgető iskolájának dogmáihoz tartozott. — Berzsenyiben e bírálat engesztelhetlen haragot keltett; abbanhagyta a költészetet s eszthetikai tanúlmányokba temetkezett, hogy ország-világ előtt megcáfolja bírálóját. A finom lelkű Kölcseynek magának is fájt később a tudat, hogy nemzete nagy énekesének egész életére kiható mély fájdalmat okozott. Az életben nem nyílt alkalma kibékíteni, tehát sírjánál mutatta be engesztelő áldozatát gyönyörű emlékbeszédében, mely fenkölt jellemére és nagy szívére a legszebb fényt veti. Beszédének végszavai ezek: »Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat! Nemsokára követlek tégedet s a maradék írói harcainkat nem fogja ismerni; s neveinket békés gondolattal nevezendi egymás mellett, ha korunk énekeseire visszaemlékezik. Emberek valánk; miért szégyenlenők azt? az élet útai keresztűljárnak egy-

máson; s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár tévedéstől, akár félreértéstől; de a sírdomb békesség laka; s küszöbén emberi érdek nem léphet be. Te a földi leplet s vele a halandó gyarlóságait levetkezted. Elköltözött az ember; a költő a miénk, a nemzeté maradt végiglen; e nemzeté, mely neved és dicsőséged szent örökség gyanánt birandja.«

Kölcseyt kritikai munkásságában, melyet kora annyira félremagyarázott, a legmagasabb szempontok vezették. Legnépszerűbb költőinket bírálta meg, hogy kiábrándítsa a közönséget abból a vak hódolatból, mely e költők hibáit is erényeknek tekintette. Önismeretre akarta oktatni nemzetét, hogy belássa, mennyire elmaradt más nemzetek mögött. »Ha recenseáltatni nem akarunk, soha sem fogunk előbbre menni« — volt vezérelve. Ebben áll Kölcsey kritikai föllépténeк jelentősége. A mesternek, Kazinczynak egész munkássága sokkal inkább gyakorlati irányú volt, semhogy az eszthetikai fogalmak elméleti tisztázására is kiterjedt volna; különben sem tulajdonított nagy értéket a theoriáknak. Alig merűlt fel jelenség irodalmunkban, mely felől ítélő szavát ne hallatta volna, de kritikáját nem annyira eszthetikai szempontok irányítják, mint az a szándék, hogy a fiatal tehetségeket magának megnyerje. Mások még kevésbbé mertek a kritika mezejébe vágni. Azok a könyvismertetések, melyeket folyóirataink közöltek, jobbára csak néhány jóakaró megjegyzés odavetésére szorítkoztak. E viszonyok érthetővé teszik a vihart, melyet Kölcsey bírálatai támasztottak. Az íróknak annál több okuk volt a megdöbbenésre, mert abból, hogy a vakmerő kritikus Csokonain kívül Kis Jánost és Berzsenyit is tolla hegyére vette, azt következtethették, hogy a megítéltetés sora rájuk is fog kerűlni. Csakugyan szándéka volt Kölcseynek a nevesebb magyar költőket sorra vizsgálni, de az általános ingerűltség láttára elállt tervétől s visszavonúlt a kritikai pályától. Hasztalan szólította fel a Tud. Gyűjtemény szerkesztősége több ízben is a bírálatok folytatására, Kölcsey néma maradt.

Eszthetikai tanúlmányok

Csak mikor egy évtized múlva, 1826-ban Szemere Pállal egy széptani folyóirat kiadására szánta el magát, vette fel ismét eszthetikai és kritikai munkássága fonalát. Az Élet és Literaturában s folytatásában, a Muzárionban jelentek meg formailag és tartalmilag legkiválóbb dolgozatai. Több vallásbölcseleti és bölcselettörténeti tanúlmánya mellett e folyóirat közölte a *Körner Zrinyijéről* írt bírálatát és *A komikumról* szóló fejtegetését, melyek megvetették dramaturgiánk alapját. Mindkét dolgozat a német dramaturgok tanítványának mutatja Kölcseyt, de oly tanítványnak, ki nem méltatlan mestereihez. A mit a komikumról ír, nagyobbrészt Bouterwek és Jean Paul fejtegetéseinek viszhangja, de az idegen íróktól tanúltakat formába tudta önteni s számos, irodalmunkra vonatkozó észrevétellel érdekessé tenni a magyar közönség előtt. Eredetibb és becsesebb a Körner drámájáról írt bírálata, mely a Szemere által lefordított *Zrinyi*vel együtt jelent meg s Kölcseynek a »magyar Lessing« nevet vívta ki. Első

Nyögve kél az esti szellet,
Balzamillat szárnyain;
Csolnakom ~~leng~~ száll a part mellett
Csörgő víznek habjain.
Csillag 's hold a' vízstükrében,
Zöld erdő partja mentében,
Bokrain száz rózsa leng,
Philoméla köztök zeng.

Csattogó báj hangozatja,
Mint ezüsthab, ömledez,
Lengeni minden gondolatja
Lágy érzésben sülyedez.
Szívem hallik, mint az ének,
'S cseppje hő szemem' könyének
Vizen, parton, erdőn túl
Ismeretlen tárgyért hull.

Ég oh sátorod' pompáján
Merre vonz a' messzeség?
Leng egy csillag nyúgot' táján,
Melly ott rózsatűzben ég.
Csillagá a' szerelemnek,
Habja mért dagad keblemnek?
Hozzád mért gyújt illy erő?
Idvesség tán tőled jő"..!

Kölcsey »Alkonyi dal« című költeménye. (Eredeti kézirata a M. T. Akadémiában.)

bírálataiban, láttuk, oda törekedett, hogy legnépszerűbb íróinkkal szemben is elismerést szerezzen a kritikának; a *Zrinyi*ről írt bírálatban ugyanezt teszi a színpaddal szemben, melyet még általánosan a hazafiság iskolájának és a nemzeti nyelv pallérozójának tekintettek. Kölcsey a darab elemzése fonalán kimutatja, hogy az a színpadról nem művészi értékénél fogva hatott a magyar közönségre, hanem pusztán tárgyának történeti érdekével. Ezzel kimutatta, hogy a hazafiság szempontja nem esik össze a művészi szemponttal. S itt van Kölcsey kritikai működésének súlypontja: annak hangsúlyozásában, hogy a nemzeti elfogúltság akadálya a művészi tökély felé haladásunknak.

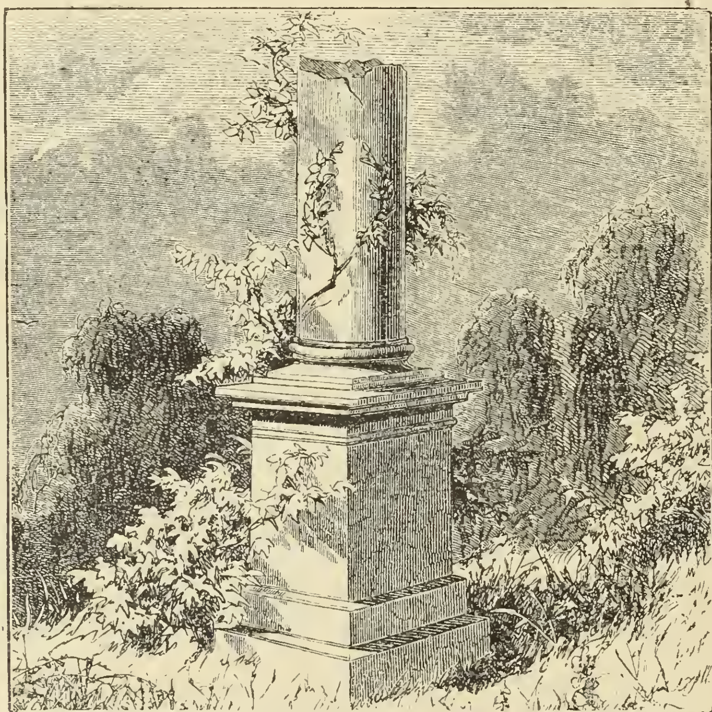
De másfelől a *Nemzeti hagyományok* című értekezésben költészetünk nemzetibb fejlődésének jelöli meg igazi forrásait és irányát. Vissza kell térnünk a nemzeti hagyományokhoz, úgymond, »mert a nemzeti poésis a nemzeti történet körében kezdi pályáját s a lírának később feltámadó s individuális érzelmeket tárgyazó zengése is csak ott lehet hazaivá, hol a nemzeti történet régibb muzsájától kölcsönöz sajátságot és személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és nemzeti megnemesített életkör nimbusán keresztül sugároztatja«. Egyszersmind kimondja, hogy a nemzeti költészet eredeti szikráit a népdalokban kell keresni. S íme, alig két évtized alatt valóra váltak Kölcsey eszméi: Kisfaludy Károly és Vörösmarty megindították, Petőfi, Tompa és Arany betetőzték irodalmunk nemzeties irányát.

Az eszthetika terén kifejtett tevékenysége mellett buzgón áldozott a költészet múzsájának is. Költeményeiben, különösen pályája első felében, szintén Kazinczy németes és görögös klasszicizmusának híve, de jobbadán csak a külsőségekben: versforma, kifejezésmód, mithologiai sallangok tekintetében; tartalomban egészen modern. Egyéniségének és költészetének alapvonása a szentimentálizmus, az a fájó érzelmesség, mely az élettel nem tud s nem akar kibékűlni. Kölcseynél e szentimentálizmus nem mondható idegen költőktől eltanúlt affektációnak, hanem jórészt véralkatának, nevelkedésének és sorsának kifolyása, de az is bizonyos, hogy a német érzelgős költők hatása nagyon megérzik rajta s az érzéseknek, melyeket lantja zeng, sokszor kevés közük a valóság világához. Sóhajtozása az elérhetetlen vágyak után, siránkozás a szétfoszlott ábrándokért és elsülyedt boldogságért többnyire csak képzelt fájdalmak s hidegen hagyják az olvasót. Van azonban néhány dalszerű költeménye, melyekben szentimentálizmusa igen kedves kifejezést nyer, ilyenek a *Bú kél velem, Esti dal, Alkonyi dal, Vágy, Hervadsz, hervadsz* címűek. Ezekkel Kölcsey jelentékeny lépést tett a specifikus magyar dal megteremtése felé s érdekes, hogy épen a *népdal* alapján. Mint önéletrajzában elbeszéli, felvett valami rímről rímre s tárgyról tárgyra ugráló parasztdalt s annak formájára csinált a legmindennapibb, keresetlen, pór kitételekkel dalt, s azután úgy nemesíté meg egyik sorát a másik után. Valószínűleg Goethe népies dalai vezették Kölcseyt ez eljárásra (később Bajzának is tanácsolja, hogy Goethe dalait

Kölcsey költeményei

és románcait tegye főstudiumává), mégis nevezetes haladás ez a magyar népdal költői jogainak elismerése felé.

Egy pár költeménye azt mutatja, hogy a fájdalmas borongásból a bölcselmi reflexió segélyével fel tudott emelkedni a humor magaslatáig *(Vanitatum vanitas, Bordal),* a mi egészen új elem líránkban. De költészetének értékesebb részét hazafias költeményei teszik, melyekben megkapóan nyilatkozik a költő hazafiúi fájdalma, olykor a kétségbeesésig fokozódva. Romladozni látja hazáját, melyet »lassan őrlő féreg emészt belől«. A sülyedés és elkorcsosodás jelenségei mélyen leverik s nem tud hinni nemzete jövőjében. Honfi-reménye, mely még 1823-ban a nemzeti imává lett *Hymnus*t sugalta neki, később, mikor maga is a politikai küzdelem

Kölcsey síremléke Csekén.

homokjára lépett, mindinkább tűnedezett s komor pesszimizmusnak engedett helyet. Kétségbeesése megrázó erővel szólal meg *Zrinyi dala* (1830.) és *Zrinyi második éneke* (1838.) című hazafias ódáiban.

Kölcsey balladái

A szerelmi és hazafias költészet mellett egy, nálunk új műfajban is megpróbálkozott: ő az első ***balladaköltőnk.*** A német irodalom, főleg Schiller és Bürger balladáinak hatása alatt honosította meg nálunk e műfajt. Legjobb balladái *Dobozi* és *Szép Lenka,* de részletező előadásuknál, pompázó, szónokias hangjuknál fogva ezek is inkább csak kisebb költői beszélyeknek nevezhetők, mint balladáknak a szó mai értelmében.

Költői művei meg széptani dolgozatai nagy lassan lecsillapították az első birálatok által felingerelt kedélyeket s tehetségének meghozták a közelismerést. Jól esett neki az a tisztelet is, melylyel 1826-ban, mikor egy pörös ügye s az Élet és Literatura szerkesztésében való részvétel miatt

huzamosabban Pesten tartózkodott, az írói körök részéről találkozott. Ekkor ismerkedett meg az újabb irodalom vezéreivel, Kisfaludy Károlylyal és Vörösmartyval, s legtevékenyebb harcosaival, Toldyval és Bajzával. Fájó szívvel hagyta el 1827 elején az irodalmi központtá lett Pestet, hogy visszamenjen csekei magányába. Pár hónap múlva megrendítő csapás érte: öcscse Ádám, kivel közösen gazdálkodott, meghalt, özvegyet és árvát hagyva hátra, kiknek Kölcsey lett gondviselőjük. Nehezítette helyzetét az a körűlmény, hogy az elhúnyt rossz gazda volt s ezért neki most nemcsak a saját gazdaságával kellett bajlódnia, hanem öcscse birtokát is takarékos és okszerű gazdálkodással rendbe kellett hoznia. A fájdalomtól sújtott s gazdai gondokkal terhelt Kölcsey lelkén csakhamar erőt vett régi lethargiája, melyből csak 1829-ben ragadták ki a politikai élet mozgalmai, hogy fényes tehetségének új működési kört nyissanak.

Kölcsey politikai működése

Ez évben ugyanis báró Vécsey Miklós, Szatmármegye főispánja a júliusban tartott tisztújító gyűlésen Kölcseyt aljegyzővé nevezte ki. E hivatalában hathatós támasza lett a megyei szabadelvű törekvéseknek, melyek élén két fiatal főúr, ifj. báró Wesselényi Miklós és gróf Károlyi György állottak. Buzgólkodásuknak meg is volt eredménye: rövid időn Szatmármegye, az ólmos botok hazája, vezérszerepre emelkedett azokban a küzdelmekben, melyeket megyéink a kormány alkotmánysértő célzatai ellen folytattak. A megyei tárgyalásoknak nagy részét Kölcsey tette papírra. Abban a megyei bizottságban is, melynek feladata volt az 1825—27-iki országgyűlés által kiküldött regnikoláris bizottság »rendszeres munkálatainak« megvizsgálása s ennek alapján a reformokra vonatkozó követi utasítások elkészítése, Kölcsey vállára nehezedett a véleményadás kidolgozásának oroszlánrésze. Ismeretes, hogy e dolgozat oly hírre kapott, hogy más megyékbe is átkérték.

1832-ben Kölcsey főjegyző lett, november 6-án pedig a megye rendei országgyűlési követnek választották meg. Pozsonyban, az országgyűlésen, mindjárt kezdetben rendkívüli munkásságot fejtett ki. December 22-én a tiszántúli követek közül őt érte a kitűntetés, hogy kerületi jegyzővé választatott. Mint ilyen számos üzenetet (a főrendekhez) és feliratot (a koronához) fogalmazott. Nappal az országos és kerületi ülések vették igénybe, éjjel az üzeneteken dolgozott s akárhányszor íróasztala mellett virradt meg. Mint szónok a magyar nyelv ügyében mondott beszéddel tűnt fel először, melyet abból az alkalomból adott elő, hogy a főrendek nem akartak beleegyezni a rendek kivánságába, hogy a feliratok és törvények magyarul szerkesztessenek. Egymásután következtek most szebbnél szebb beszédei, formában s tartalomban egyaránt jeles szónoklatai a vallásszabadság, az örök váltság, a lengyelek stb. ügyében, melyek az országgyűlés vezérférfiai közé emelték őt s hírét országossá tették.

Szónoki művei

Valóban nem volt ez idétt magyar szónok, ki tehetség és elméleti készűltség dolgában Kölcseyt megközelítette volna. Szónok volt, mielőtt

még a szónoki pályára lépett. Stílje még leveleiben és költeményeiben is szónoki lendületet vesz. Hogy mennyire szónoki tehetség, mi sem mutatja jobban, mint a régi rhetorokra emlékeztető szokása, hogy költött esetekre is készített beszédeket. Ily rhetorikai stílgyakorlatok a *Védelem P. J. számára* (egy férjgyilkossággal vádolt nő védelme), *A gyilkos anya* (alperesi védbeszéd egy gyermekgyilkos anya mellett), a *Beszéd a játékszín ügyében* stb. Hasonló előtanúlmánynak tekinthetők a *Mohács, Vilma* (Szemere Pálné emlékezete) és *Czelesztina* című beszédek is, melyek közül a két utóbbi a francia éloge-ok modorában készűlt.

E dolgozatok fényes bizonyítékai Kölcsey szónoki lángelméjének. De legszebb babérait a politikai és akadémiai szónoklat terén aratta. Pap Endre nyomán érzelmi politikusnak szokás Kölcseyt nevezni, ahogy később Kossuthot is nevezték. Igaz, érzelmes természetét mint politikus sem tudta megtagadni s szónoklataiban inkább a szív emberét halljuk, mint a gyakorlatias államférfiút. De maga mondja *Országgyűlési Napló*jában: »Képzelhetitek-e, hogy kinek idegein lángfolyam futkos, az nektek száraz, puszta, hideg szavakat találhat fel s épen akkor, mikor szerelme tárgyáról van szó?« Az ő szerelmének tárgya pedig nemzete volt. Ennek egységét a Részek s majd Erdély visszacsatolásával helyreállítani, nyelvét diplomáciai polcra emelni; alkotmányának modern szellemben való reformálását a nép felszabadításával előkészíteni: ezek Kölcsey vezérelvei, melyek legszebb beszédeit sugalták. Mily változatosság a hangulatokban, mennyi erő és hangzatosság a nyelvben, mily klasszikus művészet a formában! Elmondhatni, hogy a humanizmus és hazafiság magasztos eszméit e korban senki sem védte több hévvel és megragadóbb ékesszólással Kölcseynél. Az ifjabb szónoki nemzedék, élén Kossuthtal és Deákkal, az ő iskolájából került ki. Épen így iskolát alkotott az akadémiai szónoklatban is: *Emlékbeszédei Kazinczy* (1832.) és *Berzsenyi* (1836.) *felett* ma is mintaszerűek.

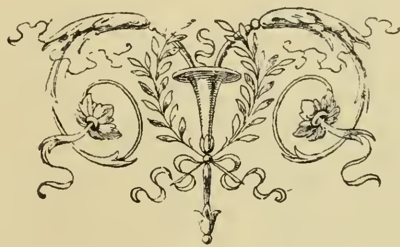
Szónoki pályája derekán kellett megválnia legnagyobb sikerei színhelyétől. Megyéje a maradiak pártjának felülkerekedtével az örök váltság ügyében az eddigivel ellenkező utasítást küldött neki, mire Kölcsey 1834. lement megyéjébe, hogy küldőit az új utasítás visszavonására bírja. Nem sikerült s ő a maga és követtársa, Eötvös Mihály, nevében lemondott. Csak búcsut venni tért vissza Pozsonyba, hol beszédével annyira meghatotta az országgyűlést, hogy ez felfüggesztette ülését s aznap nem tanácskozott. Kossuth gyászkeretben küldte szét e napról országgyűlési tudósításait.

Elbeszélések

Ezentúl újra megyéjében élt, idejét főjegyzői hivatalos teendői, gazdasági és családi ügyei közt osztván meg. Különös gondot fordított unokaöcscsének, Kölcsey Kálmánnak nevelésére, ki utóbb 1849-ben Komárom falai alatt fejezte be fiatal életét. Hozzá intézte Kölcsey a *Parainesis*t, e fenséges elmélkedést az isten, szülők, haza, emberiség és tudomány iránti kötelességeinkről. Megkisérlette erejét egy, most fejlődésnek indúló műfajban, a beszélyben is: *A vadászlak, A kárpáti kincstár* és *A ferrói szentfa*

című elbeszéléseivel, melyek közül az első azért is érdekes, hogy a megyei börtönrendszer és igazságszolgáltatás nyomorúságát tárja fel s így mintegy előfutárja Eötvös *Falu jegyzőjé*nek.

Utolsó műve egy óriási per volt, Wesselényi védelme a hűtlenségi vádak ellen. Kölcsey e védiraton rendkívüli buzgósággal dolgozott, de a megfeszített munka aláásta egészségét s élte 48-ik évében, 1838 aug. 24-én sírba vitte. Akkor tűnt el kortársai szeme elől, mikor eszméinek hatása a legelevenebb volt s a hírnév a legszebb fényben ragyogta körül nemes alakját. Wesselényi, mikor barátja haláláról értesült, megrázkódott, szemei könnybe lábadtak s arcát kezébe rejtve így kiáltott fel: »Nem közénk való volt.« Emlékének 1864-ben Szatmártt szobrot emeltek s születése évszázados fordulóját 1890-ben nagy ünnepélyességekkel ülték meg.

54. Kisfaludy Sándor.

Kisfaludyt már Toldy az »önállók« közé sorolta s valóban nehéz is lett volna a Himfy költőjét akár a klasszikai, akár a francia, akár a népies iskola hivének vagy folytatójának nevezni. Azt sem mondhatjuk róla, hogy szándékos törekvéssel újított. Szabadon járt a maga útján, tetszése szerint követett új útat vagy régi hagyományt, élményeit alakította költeményekké s még a külföldről vett benyomásoknak is eredeti és magyaros színt adott. Munkásságának nagy s mindenesetre legjelentékenyebb részét bajos volna megérteni élete történetének ismerete nélkül.

A Kisfaludy-család

Kisfaludy Sándor az ország egyik legősibb családjából származott. Nemzetségéről Horvát István azt állította, hogy egyenes vonalban Szabolcs vezértől veszi eredetét. A család régi oklevelein a *de genere Chák* olvasható az ősök nevei mellett. Költőnk állítása szerint Ugolin esztergomi érsektől kezdődik 1198-tól számítva »a királyi Curián bebizonyított, és megállapított nemzedéki származás«. Hanem a fénynek árnyéka is volt. A hatalmas család elágazott és elszegényedett. Kisfaludy szavai szerint: A férjfiak vitézkedtek, az asszonyok rosszúl gazdálkodtak, és a sógorok foglaltak.

Kisfaludy S. ifjúkora

Költőnk 1772 szeptember 27-én született Sümegen, mint Kisfaludy Mihály és Sándorfi Anna nyolc gyermeke közül a legidősebb. Öt éves lehetett, midőn szülői a győrmegyei Csécsénybe, majd meg Téthre költözködtek. Az első normális iskolától a filozofiáig Győrött végezte iskoláit. Többnyire első eminens volt, az iskolán kívül zenét tanúlt s már igen korán magyarul is verselt. Hanem Pozsonyban, hol Kisfaludy a filozofiát s a jogot tanúlta, már lankadt szorgalma s mint jogász nem igen látogatta Fleischhacker »törvényt tanító Praelectióját«.

Természetes is volt, hogy az ország akkori fővárosában, a múlt század nyolcvanas éveinek végén és a kilencvenesek elején a heves vérű és élénk képzeletű ifjút mélyen érdekelték az egykori események: II. József halála, a zajos megyegyűlések, a korona hazaszállítása, II. Leopold koronázása s az 1791-ben Pozsonyban folytatott országgyűlés. Különben a zene, a színház és az új magyar irodalom is sok idejét foglalták el. Az

1776-ban megnyilt pozsonyi német színházban akkor Goethét, Schillert, Ifflandot, Kotzebuet és Professzor Wagnert *(Die Kindesmörderin)* is játszották. Kisfaludyt leginkább Schiller ifjúkori művei ragadták el, de azért tetszett neki sok minden, a mi érzelmes vagy szónokias volt, és szép vagy nemes lelkeket hangzatosan dicsőített. Noha a német színházba járt, sok német könyvet olvasott s félig német ruhát viselt, mégis »korcsultnak« tartotta Pozsonyt és ha magyar szót vágyott hallani, a várbeli »papsereghez« kellett mennie.

A fiatal papok közt jó barátjai voltak s részben maradtak is Fejér György, Horváth János, Döme Károly s Juranics László. Ez ifjak olvasták az idegen s a magyar írókat és 1790-ben Kázinczynak »látására kimondhatatlan örömmel ömlöttek«. Színi előadásokat is rendeztek és kiadtak három fordított darabot, vagy az ő nyelvökön szólva »megölelték a ditső hazát« három drámával, hogy »a magyar vígjátékokat szaporíttanák«. E példa hatott Kisfaludyra. Már 1791-ben befejezte Kleist Ewald *Senecá*jának fordítását. Ezt még be sem végezve, hozzáfogott az *Ulisszes és Penelope*hoz. E tragédiának ránk maradt töredéke fordításnak látszik és pedig kezdetlegesebbnek, mint a *Seneca*. Azt gyanítjuk, hogy Kisfaludy valami latin munka után dolgozott, hisz pozsonyi barátai is »bizonyos Deák kéz-írásból magyarosították« drámáikat. Egy harmadik tragédián is dolgozott akkortájt, de ennek csupán a címét ismerjük. A *Testvérgyilkosság* volt a címe s talán nem alaptalan az a föltevésünk, hogy e tragédia fordítása vagy utánzása akart lenni Leisewitz *Julius von Tarent*jének, vagy Klinger *Zwillinge* című véres szomorújátékának.

Kisfaludy Sándor ifjúkori arcképe. (Kisfaludy K festményéről. Eredetije a Kisfaludy-társ. birtokában.)

Az öreg Kisfaludy nem szivesen látta, hogy fia nem igen halad előre a prókátori tudományokban. Az öreg úr a fődolognak azt tartotta, hogy fia valami biztos pályára készűljön és azért hamar megbékűlt költőnkkel, midőn ez kijelentette, hogy katona akar lenni. Kisfaludy a testőrséghez vágyódott s mivel e seregbe többnyire a már katonailag gyakorlott nemes ifjak vétettek fel, 1792. tavaszán kadétnak állott az Erdélyben állomásozó Sándor Leopold-huszárezredbe. Itt látta a sok idegent a magyar Kisfaludy huszár kadét

földön s a kevés magyarnak elmaradottságát. E tapasztalat hatása alatt írta Skublics Imrének azt az ismeretes levelét, mely bizonyára legszebb műve ifjúsága első idejéből, ha ugyan át nem dolgozta azt, midőn önéletrajzát írta. Látván a magyarság romlását — úgymond — »eltökéllettem magamban, hogy én szegény magyar nemes Ifjú, ... homályomba rejtezve ... szívem véréből, hazafiúi érzelmeimből, mint a selyembogár gyomrából, egy fonalat fonok, melynél fogva veszni indúlt magyar nemzetiségünket magyar nyelv, érzés és írás által, ha csak kevés idővel is, tovább életben tartsam«.

Kisfaludy Sándor szülő- és lakóháza Sümegen.

A testőrségnél Bécsben

1793. január 5-én neveztetett ki hadnagyi ranggal a magyar testőrséghez Zalamegye részéről, egyszersmind Győr és Veszprém ajánlatára is. Bécsben szép napokat élt, kivált míg Esterházy Antal herceg volt a gárda főkapitánya. Jeles német írók, színészek és zenészek társaságába is ellátogatott s másrészt Görög Demeter, Sándor István, Takáts József és Bacsányi János körében a magyar irodalomról sem felejtkezhetett meg.

Bécsbe érkezte után rögtön a francia és olasz nyelv tanulásához fogott. 1793-ban lefordította Tasso époszából a *Rinaldó és Armida* epizódot. Még később is örömmel emlékezett vissza arra, hogy Esterházy herceg ép akkor lépett be szobájába két angol lord kiséretében, midőn ő pongyo-

lában és pipájából füstölve Tassót fordította. Bécsben neki is volt Armidája, kitől olaszul is tanúlt s talán többet mint Tassótól.

A szőke német leányt, Veinstein Terézt, a pozsonyi ideált, ugyancsak elhomályosította Salvatore Vigano, a ballet reformátorának neje, kit családi néven Medina Máriának neveztek. Kisfaludy ritka asszonynak nevezte az »imádottat«, ki »isteni gyönyörűséget varázsolt« neki s »a földön idvezítette«. Meg is akarta írni szerelme történetét Medina életével együtt, változtatott nevekkel, a »szivek gyönyörűségére«. Célzásaiból kivehetjük, hogy Medinának a csábító Danae szerepét szánta s hogy ő majdnem olyan lett volna, mint a szűzies Agathon Wieland regényében.

Különben a ballet kedvelése nem maradt nyom nélkül Kisfaludy írói munkásságában. Talán még bécsi tartózkodása alatt vagy nem sokkal későbben fordította a *Táncról* szóló értekezését Sulzer *Allgemeine Theorie der schönen Künste* című művéből. Kisfaludy mindenesetre nagyon szerette e művészetet úgy annyira, hogy alig bírta elhagyni »a pompás Bécset«. De 1795. nyarán mégis szabadságot kért s ez évben a badacsonyi szüreten ismeretséget kötött szép rokonával, Szegedy Rózával. E szüreten neki örökké emlékezetes napokat töltött.

Szegedy Rózi, ki sok könyvet olvasott s olykor német verseket is írt, leveleiben szintén szerette »fejtegetni« a badacsonyi szüretet némely román andalgások kiséretében. E levelek nagy része Skublicsnak szólt, ki azután mindenről tudósította barátját. 1795. végén Skublics biztosra vette, hogy Kisfaludy egy év múlva nőül veszi a »nemes gőggel«, szellemmel, szépséggel és más földi javakkal is megáldott rokonát. De nem úgy történt. Kisfaludy szeretett volna a kancelláriához jutni, de ebből semmi sem lett és a katonai pályán is akadályba ütközött.

Esterházy herceg halála után Splényi alkapitány keményebbre fogta a gyeplőt, semmint a testőr urak megszokták s úgy látszik, hogy sokszor fölöslegesen akadékoskodott. A testőrök panaszra mentek és Kisfaludy egyike volt a leghevesebb panaszkodóknak. A testőrök elvesztették a pört. Kisfaludy és öt társa ellenszegülés és lázítás miatt két, Olaszországban állomásozó ezredhez tétettek át. Elutazása előtt mégis haza látogatott s ez alkalommal Szegedy Rózával is találkozott. Úgy látszik, hogy szerelmet vallott neki, hanem a válaszszal nem volt megelégedve.

1796. március 6-án elindúlt ezredéhez Milanóba egy ezer főből álló hadi szállítmánynyal. Április végén olasz földön volt, Európa paradicsomában, mint örömében felkiáltott. Április 29-én utazott Goitóból Mantuába. Ökrök vonták szekerét s így kényére olvashatta Vergil Eclogáit a Bacsányitól kapott példányból, azon a vidéken, a hol a költő hajdan éneklé azokat »a sásos Mincionak pázsintos partján«. Alig birt eltelni a gyönyörűséggel, midőn összemérte a tájékot Vergil soraival, és szinte kiesett kezéből a könyv, midőn olvasta a *nos patriam fugimus*t s a *me tamen urit amor*t. És hozzá még oly gyönyörű volt a nap, a *ver purpureum* nemcsak a

Kisfaludy Milanóban

könyv lapján ragyogott, s »a szív, epedve szakadva kivánta a szerelmet«. Kisfaludy május 6-án érkezett Milanóba, tehát négy nappal Bonapartének Lodinál kivívott diadala előtt. Milanóban végig szenvedte a hosszú s mindenféle veszélylyel fenyegető ostromot. A citadellának junius 29-én történt átadása után Kisfaludy hadi fogolylyá lett.

Hadi fogságban

Draguignanba vezette útja. Citoyen Valentin házában pihent meg; szemközt lakó szomszédja D'Esclapon Karolina volt, egy párizsi nő, ki a rémuralom alatt Draguignanba menekült nagybátyjához. Karolina »szép lélek« volt, Vergilt is olvasta és sok francia könyvet adott Kisfaludynak, ki »frank nyelvének tudományát« D'Esclaponnak tulajdonítja, ép úgy mint olasz tudományát Medinának. Hanem a draguignani viszony távolról sem volt oly szenvedélyes mint a bécsi, s úgy látszik, hogy a széplelkű ömlengések körén belül maradt. A *Kis Dorilis, Irishez,* a *Gyónó Grófné* s még néhány hasonló verse francia költemények utánzatai, vagy épen fordításai lehetnek. Valószínűen Draguignanban fordította le Chaulieu *Voyage de l'Amour et de l'Amitié* című költeményét s Parny *Chansons Madécasses*jai egy énekét. Montesquieu *Temple de Gnide*jét még a milanói fellegvárban dolgozta át, de a *Magyar Thaliá*nak többi darabjai, melyek bizonyára fordítások vagy átdolgozások, a francia fogság alatt készűlhettek el. Ugyanez időtájt vagy talán még korábban kapcsolta össze a két xenofoni történetet *A szép lélek* címe alatt.

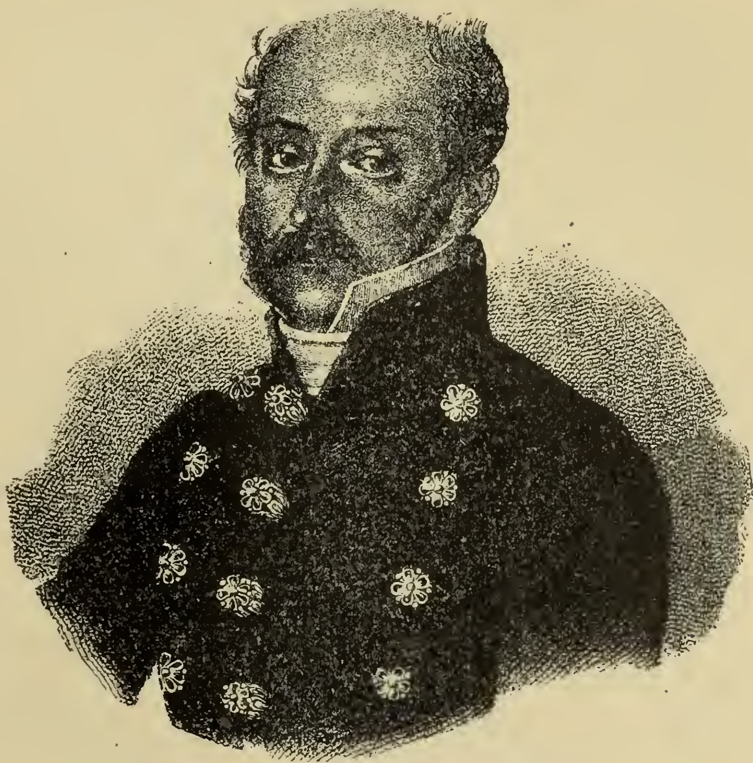
Ez első prózai kisérletek keletkezésök korát tekintve valóban meglepőek, mint Toldy mondotta, midőn kiadta őket. Kisfaludy elismerte, hogy nyelvén formált valamit Báróczy s hogy Kazinczy prózájának igen sokat köszön. De még többet köszön szerencsés adományának; könnyű, eleven és fordulatos stíljök miatt fordításait kiváló hely illeti meg a magyar próza történetében. Még inkább áll ez a *Napló* és *Franczia Fogságom* című művéről. E Skublicshoz intézett úti leirás, mely eleinte valóságos levelekből állott, de később a levél formájától mindinkább eltérve naplószerű följegyzéssé lett, Kisfaludy legértékesebb prózai műve. A század elején nagy lelkesedéssel olvasták volna, ha a költő befejezi és kiadja, mint szándékában volt. Akkor leginkább az érzékeny helyek, a baráti és szerelmi ábrándozások tetszettek volna. Ezek ma is érdekesek, de mi most inkább a leirások friss közvetlenségét s a változatos élmények élénk elbeszélését szeretjük a *Napló*ban.

Az említett műveken kívül még másokkal is foglalkozott Kisfaludy a francia fogságban. Draguignanba utaztában Paviában megvette Petrarcát. Már régebben ismerhette a költőt, kit akkor annyian idéztek, dicsőítettek és fordítottak. De most a Provenceba jutott, Vauclusetől nem messze lakott és D'Esclapon Karolina is arra ösztönözte, hogy írja le Petrarca szerelme történetét Tasso strófái nemében. Kisfaludy rögtön hozzáfogott a munkához és csakhamar pár száz verset írt össze. Hanem e közben saját érzései is éneket kértek. Karolina szobájában függött Laura képe s Kis-

faludyt e kép Szegedy Rózára emlékeztette. Már eddig is emlegette a magyar szépség büszkeségét s neheztelését, s most a messze földön, a hadi fogoly kényelmetlen állapotában, Petrarca emlékeinek ostroma alatt hamar beleképzelte magát a boldogtalan szerelmes hangulatába.

Szeptember elején tudta meg, hogy a hadi foglyok haza mehetnek; e hó 16-án bucsúzott el Karolinától, ki sürű könnyzápor között megvallotta neki, hogy szerelmes belé. Örök emlékezetül Mad. Deshoulières költeményeit ajándékozta Kisfaludynak.

Szeptember 28-án indúlt el költőnk a hajón Génua felé a legcsendesebb időben. Délután iszonyú vihar keletkezett, a hullámok majd hogy elborították a hajót, s az utasok segítettek a hajóslegényeknek a vizet kilapátolni. E munka közben Kisfaludy író »táblácskája« is a tengerbe veszett. Pedig e táblácskában volt a Himfy nagy része, csak tizenhárom másutt elrejtett dal maradt meg belőle. Hasonló sors érte a *Petrarca és Laurát* is s így csak néhány Himfy-dalt vitt magával Tirolba, honnan Klagenfurtba utasították, mivel kiváltatásáig ellenség előtt nem szolgálhatott.

Kisfaludy Sándor arckepe.

Kisfaludy Klagenfurtban

Itt töltötte az 1796—97-iki telet a lehető legvígabban. Egyébiránt a klagenfurti nagy kórház felügyeletével volt megbízva, majd Bonaparte 1797-iki előnyomulásakor biztosságba helyezett sok száz katona-öltözettel tömött hordót. Ezért megdicsérték és a garnizon-ezredből, melybe büntetésből helyezték át, a büntetés idejének letelte előtt áttették a Wallis morva gyalogezredbe. Jó kedvben s szép társaságban hagyta el Klagenfurtot. Sok szerelmes kalandja volt Karinthia fővárosában, hanem egy grófnét (Pepinek hívták) a »dühösségig« megszeretett. Kisfaludy Sopronig kisérte a franciák elől menekülő grófnét s innen ezredéhez utazott Stuttgart környékére. Még vagy egy évig szenvedélyes leveleket váltott a grófnéval, de úgy látszik, hogy 1798 közepe felé már vége szakadt a levelezésnek.

A' Föld egész kerekében
Sehol sincs olly rengeteg,
Mellynek vadon Sűrűjében
Laknék egy olly Szörnyeteg,
Kiben olly vad Szív dobogna,
Érzéketlen és Kemény,
Hogy rajta semmi se fogna,
'S ne benne bún' érzemény,
Mint a' millyen Szíve annak
A' kit meg nem lágyítanak
Annyi tenger könnyeim, —
'S nem olvasztnak tüzeim.

20 Dal.

Et nunquam misero vincla remittit Amor. Tibull.

Mars, a' kínok rabja vagyok,
Mind ezfel messzebb hajtogat;
Egy két lépést alig hagyok, —
'S Ámor vissza ránttogat.
Meg megállok, és szemeimet
Napkeletre meresztem.
„Ott lakik Ő!„ — 'S kebelemet
Könnyeimben füresztem.
Így szörbölvén Ámor' mérgét,
És táplálván a' bú' férgét
Mars hívó — eljajdulok;
'S meg meg tovább indulok.

Kisfaludy S. kézirata: A *Himfy* 25. és 19. dala; Takáts Józsefhez írt 1797. július 7-iki leveléből. (Eredetije a M. T. Akadémiában.)

E közben előmenetele lassan haladt, csak 1798 őszén nevezték ki főhadnagynak. El szerette volna hagyni a katonaságot, hanem előbb Szegedy Rózától levélben *igen* vagy *nem* választ kért. A leány most már nem volt büszke, neheztelése sem volt igen komoly, hanem családja s különösen nagybátyja, az eörsi prépost — Szegedy Róza 1796 óta árva volt — sokáig ellenezték a viszonyt. Róza válasza biztató lett volna, ha nem az osterachi ütközet előestéjén érkezik. De így a költőt komor sejtelmek fogták el s állítólag elküldé jegyesének »végrendeletképp Himfyt, felbonthatót, csak ha élte veszend a harc vészébe . . .« Mert *Himfy* 1797. július 7-ig 60 dalra s 7 énekre szaporodott, 1798. decemberében pedig készen volt a *Kesergő Szerelem*. Szegedy Róza

Kisfaludy a következő évben véres harcokban vett részt. Ott volt Osterachnál, Stockachnál, Winterthurnál és Zürichnél. 1799. szeptember közepe táján, a második zürichi csata előtt lemondván rangjáról, haza sietett. 1800 elején vette nőül Szegedy Rózát. Azonban a vérrokonság miatt a házasság érvénytelen volt, azért is a házasfelek kérésére Bajzáth veszprémi püspök kiállította az utólagos dispenzációt, melynek alapján 1800. május 17-én a házasság megújíttatott Szegedy János prépost előtt. Kisfaludy 1805-ben Sümegen telepedett le s abban a házban lakott, a melyben született.

Régente senki sem gondolt arra a kérdésre, hogy tulajdonkép ki volt a Himfy-dalok múzsája? Mindenki megnyugodott abban, hogy a *Kesergő Szerelem*ben a költő későbbi nejéért epedett és rajongott. Hanem Toldy 1874-ben birtokába jutott Kisfaludy levelének, melyben a klagenfurti grófnéról van szó s ekkor módosította régi nézetét, kijelentvén, hogy Szegedy Róza »hasznos partie«-nak volt kiszemelve s Kisfaludy tulajdonkép a klagenfurti grófné iránt érzett szerelmétől vette Himfyhez a lángot. E kijelentés nyomán terjedelmes irodalom keletkezett. A »kérdés« megoldásához nagyon sok kulcsot készítettek. Némelyek a régi nézet mellett maradtak, mások társmúzsának ismerik el a grófnét, némelyek végül D'Esclaponnak is részt kivánnak juttatni a múzsák e dicsőségében. A Himfy-dalok múzsája

Bizonyos, hogy költőnk Goethe szavai szerint »szeretve dicsérte a szerelmet«, de úgy senkiért sem epedett és szenvedett, mint a hogy dalaiban leírta. Múzsája volt a szenvedély, a lírai hév, a költői képzelet, melyet költők olvasmánya s élményei is tápláltak. De mennyire átalakúlnak ez élmények *Himfy*ben! Ép oly lehetetlen volna az összes dalokat felosztani az egyes imádottak közt, mint a mily lehetetlen kimutatni azt, hogy azok egészben okvetetlenül csak egy nőre vonatkozhatnak. Kisfaludy azt írta Majláth Jánosnak, ki nejéről kérdezősködött, hogy hagyja ezt, a Himfy tárgya csak olyan ideál. Goethe is azt felelte, midőn Lotte mintaképét keresgélték, hogy úgy tett, mint a művész, ki több női szépségből alkotott egy Vénus-szobrot.

Kisfaludy már Draguignanban megírta a Himfy-dalok egy részét s az elveszetteket jó részt emlékezetéből pótolta, de bizonyára ép oly hangon

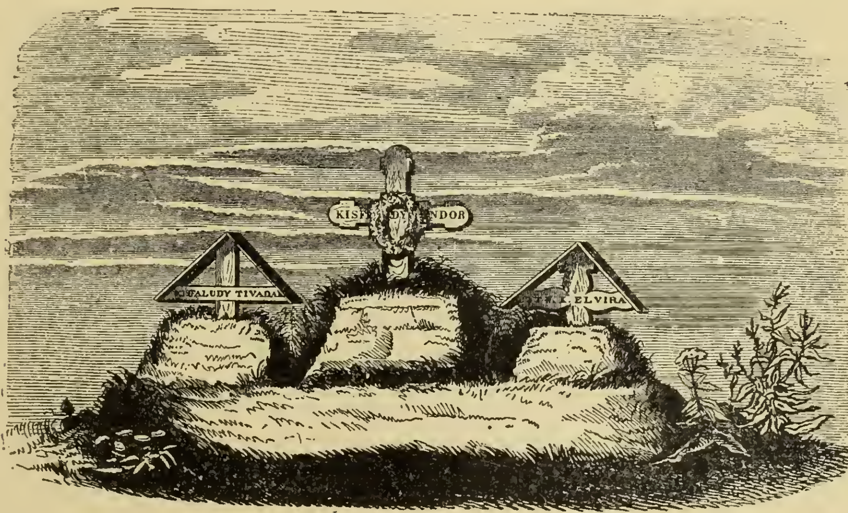
folytatta, mint a hogy elkezdette, s abban a dalban, melyről biztosan tudjuk, hogy a lágyszívű grófné imádásának évében keletkezett, csak úgy panaszkodik az imádott meg nem indítható szivéről, mint Franciaországban tette. Igaz, hogy a grófnét nagyon szerette, heves, erősen érzéki szenvedélylyel. De azért a badacsonyi szüret óta soha sem felejtette el Szegedy Rózát. S ez nem volt számítás. Avagy oly nehéz-e megérteni, hogy a heves vérű fiatal tiszt kisebb-nagyobb szenvedélyességgel szerelmi kalandokra vadász hosszas bolyongása közben s mégis állandó vonzalmat érez egy nő iránt, kivel a legkülönbözőbb okokból egyesűlni kiván? Miért kellene a hasznosság szempontját annyira élére állítanunk? Mintha a nem gazdag, de mégis előkelő származású ifjú más »hasznos partiet« nem is remélhetett volna. Különben a Himfy-daloknak volt némi része a házasság megkötésének történetében. Szegedy Róza mindjárt keletkezésök után olvasta azokat, mert Takáts és Görög, a kiknek a költő elküldé verseit, Szegedy Róza kezébe juttatták az érdekes ujdonságokat. És a leány nem volt érzéketlen Kisfaludy ama jóslata iránt, hogy a »könnyű Múzsa« még dicsősége lesz a büszke szépnek. Midőn a költő haza tért, átvette barátaitól a kéziratot, átnézte s elküldötte Takátsnak, ki a kiadás gondjaira vállalkozott. 1801. július végén jelent meg a *Kesergő Szerelem;* eleinte nem igen kelt, de 1802-ben már kapós volt s a *levis Musa* dicsősége egyre növekedett. »A munka szokatlan figyelemmel fogadtatott« — írja Kazinczy. — »Nehány ifjaink, kiknek mellyeiket ugyanez az erős indulat hevítette, utána kezdék dadogni a csudálva hallott zengést.«

A Kesergő Szerelem

A hatás könnyen érthető. Egy kötet tiszta szerelmi dalnak megjelenése már magában véve is ritkaság volt. S vegyük még hozzá az új strófákat, a nyelv meglepő hajlékonyságát és magyaros zamatát s végül a kor ízlését. Épen kapóra jött a »magyar andalgó« azoknak az olvasóknak, kik úgy szerették az epedő sóvárgást és érzéki melegséget a kor divatos regényeiben. Mindjárt elnevezték *magyar Petrarcá*nak. Kisfaludy nem akarta tagadni Petrarca hatását, de kijelentette, hogy ő az előtte író magyar költőknek többet köszön, mint az olasznak s hogy Petrarca nélkül is megírhatta volna Himfyt. Ez igaz, de tegyük hozzá, hogy Petrarca nélkül nem úgy írta volna meg, mint a hogy megírta. A Himfy-vers, a dalok s énekek váltakozása, a költemény két részre osztása, a mire már akkor határozta el magát Kisfaludy, midőn még távol állott a második rész tárgyától, a házasságtól: mindezek Petrarcára vezethetők vissza. Ha olvassuk a *Kesergő Szerelm*et, mindig eszünkbe jut, hogy Kisfaludy előbb egy *Petrarca és Laura* című költeményt írt, melyben az olasz költő szerelmét énekelte meg valószínűen a költő munkáiból vett fordulatokkal, melyeket azután emlékezetből átvett a *Kesergő Szerelem*be. De azért Kisfaludynál ritka az a dal, s még ritkább az az ének, melyet Petrarca fordításának nevezhetnénk. Kisfaludy több helyről válogat, vagy új fordulatra csap át, ha Petrarcából veszi is a kezdetet s néha egész dallá bővít néhány sort.

Mindenesetre vigyáznunk kell, ha a két költőt összehasonlítjuk, mert Kisfaludy nem éri el az olasz költőt a fantázia erejében s a nyelv csudálatos művészetében. Azt sem kell elfelejtenünk, hogy költőnk mennyire olvasta a kisebb francia lirikusokat, Deshoulièrest, Parnyt, Bertint, s hogy az elmés szerelmi panaszok, a pásztori érzelmesség s érzéki örömök e költői mennyire hatottak reá. Ha mindezt tekintetbe veszszük s ha az egyes fordulatoknál még más forrásokra is mutathatnánk, mégis Kazinczynak kell igazat adnunk, ki a *Hallottam én szép szavának* kezdetű dal szépségét emelve ki így folytatja: »Igazságtalan, a ki azt kérdi, ha ez itt mondatik-e legelébb, mert elég, ha úgy mondatik, mintha legelébb volna mondva, s ha szépen mondatik.«

Kazinczynak igen szerencsés szava volt az, hogy Kisfaludy dalai »szerelmi epigrammok«. A költő is elfogadta ez elnevezést. A tartalom

Kisfaludy Sándor sírja. (1858.)

epigrammatikus kiélezése természetes összefüggésben van a sorok és szótagok meghatározott és a szonetthez mérve aránylag csekély számával. S hogy mily hasznos volt e korlátozás, azt Himfy egyes énekeinek szétfolyó szerkezete s hosszadalmassága eléggé mutatják. De másrészt nem mindig sikerűlt a pointe, néha hiányzik a kezdethez méltó kihangzás. Hanem ezek ritkább esetek, legtöbbször ép az egyöntetűségben van a dalok szépsége. A tartalom és ritmus összeforrását értjük. Látszik, hogy a versek nem az íróasztalnál keletkeztek, a költő többnyire magános sétáin vagy lovaglás közben költötte azokat. Lelkében a gondolat már bizonyos ritmikus formában született, s a szavak zenei hullámzása közben kerek, hangulatos költeménynyé alakúlt. A leirás után azonban még sokat »gyalúlt« versein.

Házassága után hozzá fogott Himfy második részéhez, de a *Boldog Szerelem* csak 1807-ben jelent meg a *Kesergő Szerelem* második kiadásával együtt. Kazinczy a *Boldog Szerelem*nek adta az elsőséget, de ma A Boldog Szerelem

már az első részt többre becsűljük s Kazinczyval ellentétben úgy látjuk, hogy Kisfaludyt a vágyakodó és epedő szerelem általában véve hangulatosabb költeményekre inspirálta, mint a nyugalmas boldogság. De azért itt is gyakran igen szerencsés vonásokkal rajzolja boldog otthonát, szép, magyar nemesi függetlenségét, különböző szórakozásait s megállapodott elégűltségével szemben a természet változó képeit. Ki ne ismerné *A bereknek gyors kaszási* kezdetű dalt, melyet már Kazinczy is dicsért?

Természetes az életem,
Természetes versezetem;
A mi nincs, nem tettetem,
Csak szivemet követem.

Ez a *Boldog Szerelem* filozofiájának kivonata. Kár, hogy kivált az Énekekben néha oly terjengős bőséggé árad e tisztes józanság.

Két Szerető Szívnek Története

Kisfaludy még prózában is meg akarta írni szerelme történetét. 1796-iki utazása alatt olvasta a *Nouvelle Héloïse*t s »szemei keserűvel elegy édes könnyekben lobogtak«. Úgy gondolta, hogy valami hasonló regénynyé alakíthatja át a maga ifjú kora történetét egészen házasságáig, de nem fejezte be művét. Ha kiadja, regénye nevezetes adaléka lett volna a magyar érzékeny irodalom történetének. Nem mondhatjuk, hogy kiváló művészettel rajzolja benne a lelki állapotokat, sőt Bodorfy Imre és Meződy Liza, Rousseau e lelkes olvasói, némikép fárasztó egyhangúsággal bizonyítgatják szenvedélyök és erényök kiválóságát. Hanem így is jeles a regény szép, magyaros stílje miatt s kiválóan érdekes, mint életrajzi forrás. Igaz, hogy óvatosan kell használnunk. Mert nem áll az, vagy csak részben igaz, hogy a regény hiteles levelek gyűjteménye. Csak annyi bizonyos, hogy a költő és neje hasonló stílban leveleztek egymással és pedig többnyire németül, legalább Szegedy Róza még mint Kisfaludyné sem igen írt magyar levelet. És így természetes, hogy fordítás közben Kisfaludy átdolgozta nejének leveleit; tudjuk, hogy német írókból vett szép mondásokat iktatott leveleibe és egészen bizonyos, hogy új levelekkel is gyarapította a gyűjteményt. Bouterwek *Graf Donamar*jából több »szép mondást« fordított, s általában bizonyos hatással volt reá e regény is, melynek hőse a táborból irogat leveleket, ép úgy mint Bodorfy Imre. Úgy gondoljuk, hogy e regényt még 1800-ban vagy házassága első éveiben írta, eltelve 1799-iki szenvedéseinek, ifjúkori reményeinek s félelmeinek emlékével, de a zürichi csata után elszakad a regény fonala, mert hisz a többit jobban elmondhatta a *Boldog Szerelem*ben.

A Regék keletkezése

A *Boldog Szerelem* és az első *Regék* egy évben jelentek meg. 1795-ben bécsi barátaival együtt több téli estét töltött Kisfaludy *A hajdani kor regéi*nek olvasásával, »melyeket Veit Weber oly eredetien és szépen ád elő«. Midőn a következő évben megfordúlt Ausztriában, majd később délnémet földön, képzelete áthelyezte Veit Weber »scénáit« a sok váromladékba; »nagy érzemények támadtak benne« és »lelke emelkedett«. Majd

később, midőn letelepedett szülőhelyén, s oly sürűn láthatta Sümeg, Tátika, Csobáncz, Szigliget, Somló és Rezi várának omladékait, újra fölelevenedtek benne a külföldön keletkezett nagy érzemények és úgy gondolta, hogy a magyar hajdankorból ép oly megható történeteket lehet meríteni, mint a minőket Weber merített a német középkorból. Weberben bizonyos lapos felvilágosúltság egyesűl a romantikai hajlamokkal. Sötét lelkű bűnösök, vagy hófehér ártatlanságok szerepelnek részint borzalmas, részint érzelgős történeteiben. Leginkább az első *Regék*en érezhető Weber hatása. Különösen *Somló,* melyet Kisfaludy legkedvesebb »kölykének« nevezett, igen élénken emlékeztet Veit Weber *Wolff*jára. A hasonlóságokat, melyek Bakacs Elek s Ritter Hartmuth, Kéry Lóra s Elsemuth, Lucza asszony s Ida von Anglau, Kanóth s Péter barát viselt dolgai közt kimutathatók, nem tulajdoníthatjuk a puszta véletlennek. Annyi bizonyos, hogy a lovagromantika motivumai Weber utján jutottak a *Regék*be.

S e motivumok nagyon tetszettek a kortársaknak, annál is inkább, mert a *Regék*ben egészen magyar színben tűntek föl. És a szerencsétlen, vagy néha szerencsés, de mindig szenvedő szerelmesek történetei Lajos, Zsigmond, Mátyás és a török háborúk korából Döbrentei Gábor szavai szerint »fájdalmat égettek az enyészete felé andalgott magyar kebelbe«. A hazafias érzésnek s a szerelmi szentimentalizmusnak egyenlő része van a *Regék* hatásában. Nem is tisztán epikai költeményeknek kell tekintenünk azokat, hanem lírai hangulatokban áradozó beszélyféléknek. Szép leíró s lírai részletek a későbbi regékben is előfordúlnak, de a leghatásosabb volt mégis *Csobáncz,* az első rege. Ez rövid költemény, meséje egyszerű, noha kevés művészettel van kigondolva és rövid, nyolcsorú strófái mindjárt az emlékezetbe vésődtek. A *Csobáncz*ból való az *Ülj mellém a kandallóhoz,* a *Szigligetben fogunk élni* s a

Kisfaludy regéi

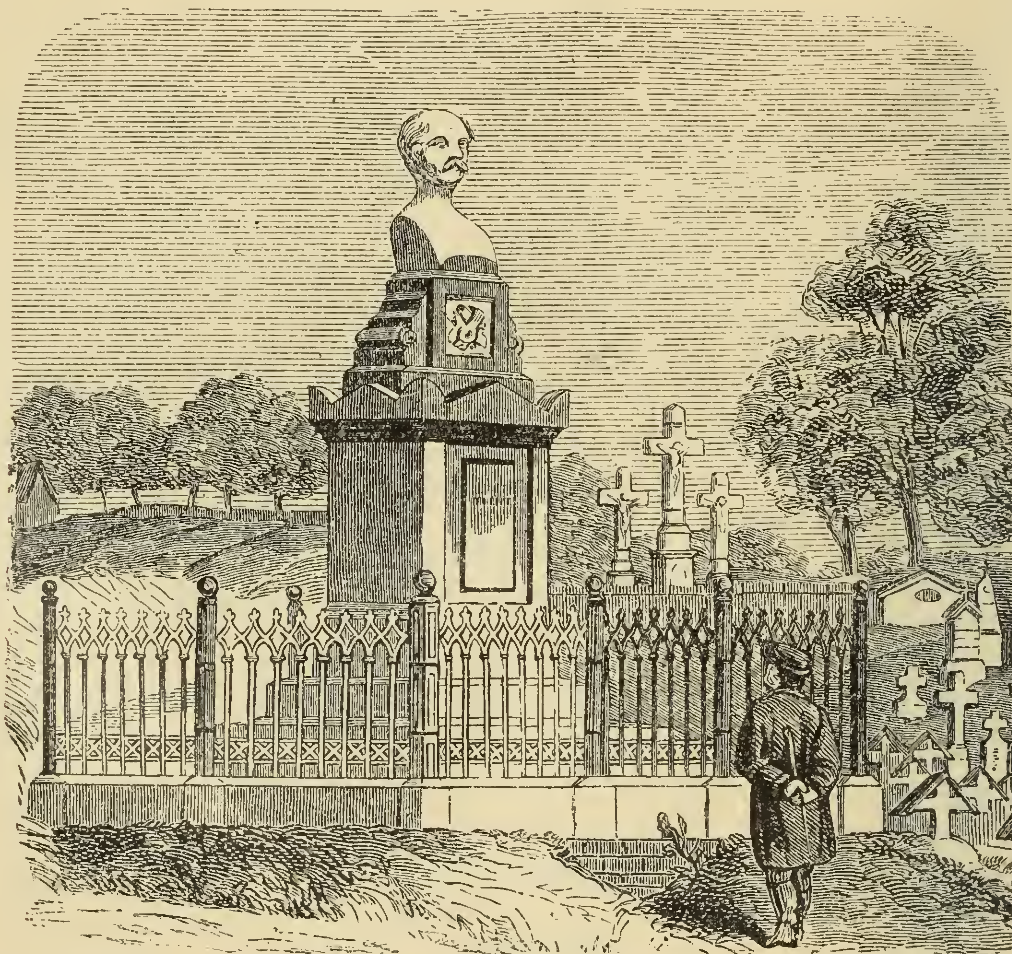
Késő őszben volt ez a nap,
Már mindenütt elkele
Márton lúdja, a Bakonynak
Már lehullott levele.

A Regék két csoportra oszthatók: *Dobozy, Balassa, Frangyepán Erzsébet, Micz Bán* vagy országos eseményeket tárgyalnak, vagy nem tartoznak a dunántúli várak és várurak történetének köréhez. A nevezettekhez tartozik még a *Viola és Pipacs,* melyet »molnár Margitnak, a piros, szép, dajna lánynak« sikerűlt rajza miatt külön említünk. A másik csoportban a Ládonyi, Himfy, Eseghvári nemzetségek szerepelnek, melyeket Kisfaludy a maga nemzetsége ágainak tartott. *Antiochus* ókori történetet beszél el, mint a *Tyrann Poéta.*

Már 1808-ban írja Kisfaludy Bacsányinak, hogy »a magyar színjátszó Társaságnak szükségét látván a Teátromi darabokban, kedvem duzzant egy eredeti hazai szomorú játékot írni«. Közbe jött az inzurrekció s másnemű elfoglaltság. 1814-ben költőnk újra hozzálátott a drámaíráshoz,

Drámai művei

de már nem a színpadra gondolt, hanem drámai költeményt írt a hazafiság ébresztésére. *Hunyadi János* 1816-ban jelent meg s Kisfaludy még folytatni akarta a Hunyadiak történetének dramatizálását, de nagyon bántotta Buczi Emil bírálata és Kazinczynak azt a megjegyzését sem felejtette el, hogy jobb lett volna, ha mint poéta írja Hunyadyt s nem mint hazafi. Kisfaludy érezte az ellenvetés erejét s mégis megmaradt annál a szándékánál, hogy a színpadról hazafiságot fog hirdetni, a mit mint drámai költő

Kisfaludy S. mostani síremléke Sümegen.

is megtehetett volna, csakhogy ő a színpadon is szónok volt s ezt úgy fejezte ki, hogy mindenekelőtt hazafi akar lenni.

Eredeti Magyar Játékszín

Hunyadi-jának megjelenése után már inkább gondolt a színpad követelményeivel. Pozsonyi évei óta sokáig szerette a színpadot, sok drámát olvasott, több nevezetes színházat látott s a magyar színház fejlődésétől sok jót várt a nemzetiségre nézve. Erre vonatkozó nézeteit fejtegeti abban az *Előszó*ban, melyet a cenzúra tilalma miatt ki nem nyomtathatott az *Eredeti Magyar Játékszín* előtt. Érdekesek e nagy hévvel írt előszóban a francia vizsgáló szavai. Alighanem Kisfaludy beszél ott a francia vizsgáló álarca alatt, vagy legalább lényegesen kibővíti a francia irását. Kisfaludy

1816—1820 közt hat drámát írt, ezek közűl az *Elmés Özvegy*et és *Bánk*ot halála után adták ki.[1]

Még több drámát is akart írni, mint töredékes tervrajzaiból s azon apróbb verseiből látjuk, melyek a saját szavai szerint néhány »még születése előtt megfojtott drámának töredékei, forgácsai«.

A drámák jellemzése

A történeti drámákra nézve az volt elve, hogy buzdítás és elrémítés kedvéért legtanácsosabb a történet igen fényes, vagy igen sötét korszakaiból meríteni a tárgyakat. Azért írta egyrészt *Hunyady*t, másrészt *Kún László*t és *Bánk*ot. De társadalmi drámáiban is erős a hazafias célzat, sőt ez talán legnagyobb erejök. A *Dárday Ház*ban Dárday Lamarinenak, kedves barátja fiának, nem akarja oda adni leányát, mivel azt hiszi, hogy Lamarine nem magyar, már pedig — így szól — »Nemzetemnek káros korcsosodását én az én véremmel soha sem fogom előmozdítani«. A *Lelkes Magyar Leány*ban Liza elhagyja a gazdag, de nem igen hazafias Karvayt s a szegény, hanem annál lelkesebb Ordayhoz megy nőül. Orday különben költő s midőn a táborba megy, egy levélbe zárt versgyűjteményt ad át Lizának azzal a kéréssel, hogy csak halála után bontsa fel, épen úgy, mint Himfy tevé, ha a *Hattyúdal*nak hihetünk. Az *Elmés Özvegy*ben Nina megveti Kénkövyt, ki Körner Zrinyijét a német színpadon akarja látni és férjéül Alkonyit választja, ki átérzi a magyar színjáték fontosságát és nagyra becsűli a »kellemes magyar ajkú« Szemere Körner-fordítását. Kisfaludy az *Emberi Szív örvényei*t tartotta legköltőibb s lélektanilag legerősebb drámájának. Hőse Heróthy Kálmán több éven át boldog házasságban élt az olasz Amalfi Millával s nejét még mindig becsűli, hanem egyszerre egy magyar lányhoz vonzódik,

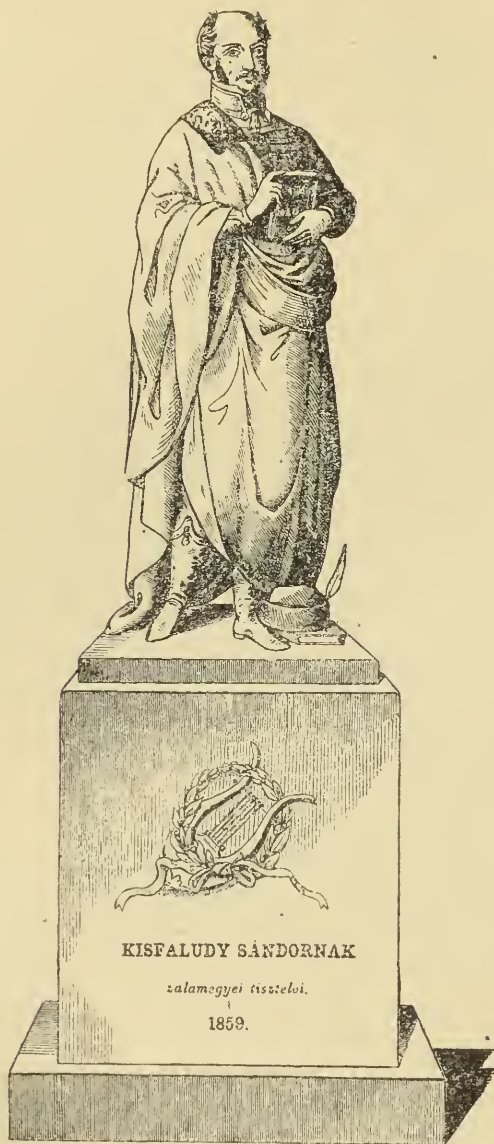
Mert a ki külföldit veszen,
Egészen otthon nem lehet soha.

E dráma valamint *Kún László* és *Hunyady* szabad jambusokban van írva, mig *Bánk* prózában maradt. Bizonyára ezt is jambusokba szedte volna, hanem attól tartott, hogy tárgya miatt ízetlenségei lesznek a cenzúrával s azért nem akart tovább bajlódni vele. Érdemes megjegyeznünk azt, hogy már 1808-ban gondolt *Bánk* drámai feldolgozására. Regényesnek találta Bánk történetét, de II. András korának viszonyai tulajdonkép jobban érdekelték mint a nádor történetének lélektani problémái. Vajjon hatott-e Kisfaludyra Katona *Bánk bán*ja? Költőnk írásaiban nem említi Katonát és annyi bizonyos, hogy az ő *Bánk*ja 1820-ban már készen volt s azóta hevertette vagy csak keveset változtatott rajta. Feltünő e drámában Shakspere hatása. Kongó, az udvari bolond, nem korholná Gertrudot, ha Lear bolondjától nem tanúlta volna; őt is »keserű bolondnak« nevezik, mint elődjét.

[1] Az utóbbi dráma Kisfaludy összes műveinek negyedik kiadásában jelent meg először. Ugyane kiadás jegyzeteiben össze van állítva a Kisfaludy-irodalom bibliografiája.

Kisfaludy Hattyúdala

Utolsó éveiben Kisfaludy még csak egy nagyobb költői munkával foglalkozott, a *Hattyúdal*lal. Ebben életét mondja el és az utolsó száz év országos eseményeit. Önéletrajzában költészetet és valót akart egyesíteni, de nem mindig tudjuk, meddig terjed a való s hol kezdődik a költészet, vagyis inkább a költött rész. És a mi történeti rajzát illeti, Kisfaludyt szenvedélyes egyoldalúsága félrevezeti itéleteiben. Esterházy Pál nádorról úgy beszél, mintha Czilleyvel vagy Splényi testőrkapitánynyal volna dolga. De bármily egyhangúan ömlenek is a *Hattyúdal* könnyű versei, néha megállunk és figyelmesebben olvasunk. Csak a VI. Ének 8. versszakát akarjuk itt kiemelni, mert ez megérdemelné, hogy ismertebb legyen. A bécsi kongreszszus utáni magyar állapotokat akarja rajzolni a költő s így kezdi:

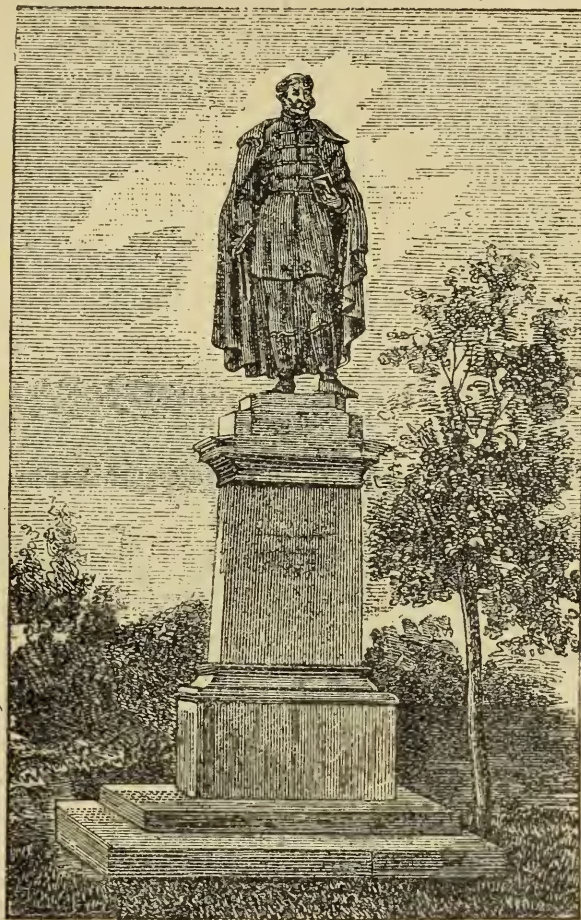
Kisfaludy S. régi szobra B.-Füreden (Züllichtől.)

Tiz év mulik, és a Magyar
A régiben tespedez,
Mint Fertője, melynek nádja
Csak szellőben lengedez.
S a bujkáló szárcsa tud csak
Egy-egy szálat lendítni,
Mint a magyar író s költő
Egy-egy magyart indítni.

Ő maga sok szálat lendített. Széltiben olvasták és dicsőítették *Himfy* s a *Regék* költőjét. Nyugodt önérzettel örült dicsőségének, mintegy nemesi előjogának tekintette. Hanem a kritika kisodorta nyugalmából. Mennyire tisztelte Kazinczyt még pozsonyi évei óta, egészen hívének vallotta magát, de az 1809-ben németül megjelent Himfy-bírálatot, melyet Kazinczy 1814-ben magyarul is kiadott, nem bírta elfelejteni. Kazinczy finom érzékkel dicsér s hibáztat, de kisebb tehetségű költőkről, kik szerinte *grammatisch correct*-ebb nyelven írtak, nagyobb lelkesedéssel szólt s ezért hatottak oly sértően megjegyzései, kivált a *Tövisek és virágok* szúrós epigrammjával együtt. Kisfaludy haragja hevesen kitört a Ruszekhez írt levelekben. Nem hiába nevezte Kazinczyt és önmagát a magyarok istene két igen különböző lehelletének; a két természet gyökeres ellentétében kell keresnünk a harag egyik okát s némikép mentségét is. Különben bármily messze megy

Kisfaludy, sohasem tagadja Kazinczy érdemeit s még a neologizmus jogosúltságát sem, csak kinövéseit gúnyolja s leginkább az idegen kifejezések átvételét kárhoztatja. Haragja sokáig tartott, csakhogy később már csillapodott. 1821-ben így szólítja meg Kazinczyt: »Te engem elmédnek legkegyetlenebb élével sértettél meg, épen irántad való tiszteletemnek lobogó lángjában.« Ez már a békülő Cassius hangja, mely azután mind jobban ellágyúl.

Hanem a recenziókat alaposan meggyűlölte. Nem tartotta magyar emberhez illőnek a recenzensi mesterséget és kereken kijelentette, hogy ő mint magyar poéta nem ismeri el az elmélet uralmát s mint magyar nemes csak oly törvényt ismer el, melyet az országgyűlés hoz 's a király szentesít. Kisfaludy s a recenziók

Kisfaludy S. mostani szobra Balatonfüreden. (B. Vay Miklóstól.)

A recenziók miatt az Akadémiával is meggyűlt a baja, noha tagja volt az »alaprajzot« megállapító bizottságnak s örömmel fogadta vidéki rendes évdíjas taggá való kineveztetését. (1830 november 17.) Első regéit már 1820-ban megjutalmazta a Marczibányi-intézet 400 forinttal, s e jutalmat az *Aurora* kiadására kölcsön adta öcscsének. Az Akadémia pedig *Dobozy*t, *Kemend*et, *Döbröntét*, *A megbosszúlt Hitszegő*t tűntette ki az 1833-iki nagyjutalom felével, a másik felét Vörösmartynak ítélvén. A jutalom e ketté osztása volt egyik oka annak, hogy költőnk 1835-ben lemondott a rendes tagságról, de nemsokára tiszteleti tagnak választották.

S így megmaradt az akadémiában, de különösen Bajza miatt haragudott reá. Mert Bajza kiméletlenül megbírálta *Himfy*jét s *Regé*it és Kisfaludy »kedves Múzsácskájával« szembeállította Vörösmarty »nagyszerű Jupiter istenét«. Haraggal emlegette az öreg költő Bajza »öklelő szarvát« s csak azzal vigasztalta magát, hogy bármint »dühödjék az új nyelv és új literatúra, a nemzetnek nagyobb része mégis még az én publikumom«. Különösen a női közönség volt még utolsó regéinek hálás olvasója s ennek örűlt a költő, mert az irodalom egyik legfőbb feladatának tekintette, hogy a nőkkel megkedveltesse a nemzeti míveltséget.

Kisfaludy-ünnep Pesten

Különben az ifjú irodalom nem tagadta meg tőle a köteles tiszteletet. 1842-ben lett a Kisfaludy-társaság tagjává s 1843 március 17-én, hetvenedik nevenapja tiszteletére, »dalünnepet« rendeztek a megyeház termében, hol Eötvös tartotta a megnyitó beszédet. Csakhogy Kisfaludy nem volt mindig megelégedve az iránynyal, melyben fiatal barátai az Eötvös beszédében említett szép jövőt előkészíték. Örűlt az új alkotmányos életnek s a nemzetiség haladásának, hanem féltette a reformszellemtől a birtokos középnemesség fenmaradását. Az *onus inhaeret fundo* elvének felállításában a nyolc századnál idősb konstitució lélekharangját hallotta hangzani! Bizonyos gyanakodással tekintett a protestantizmus térfoglalására, mivel a »protestantizmus zászlaja egyszersmind a liberalizmusé« is. Erősen gravaminális politikus volt, de azért a dinasztiával való egyetértést meglazítani sehogy sem akarta. A közösügyek terve is felmerűl *Hattyúdal*ában.

Élete végén szívesen emlékezett vissza 1809-iki szereplésére. Zalamegye ekkor a lovas inzurgensek őrnagyává választotta, de a nádor maga mellé vette szárnysegédnek. Kisfaludy ekkor egy hosszas *Szózat*ban lelkesítette »a szittya ősök unokáit« a jó király s a konstitució védelmére az idegen hódító ellen. Nagy buzgalommal teljesítette a reá bízott munkát: a napkönyv vezetését, az inzurrekció históriájának leírását, a magyar proklamációk, hadi parancsolatok és levelezések szerkesztését. Később Ferenc király meg akarta iratni az inzurrekció történetét s a nádor e feladattal Kisfaludyt bízta meg. Költőnk két éven át írta e történetet német nyelven. A legfelsőbb helyről nem kapott elismerést, állítólag előadása szabad hangja miatt. Munkája a titkos levéltárba jutott s a szerzőt figyelmeztették, hogy tartalmát senkivel se közölje. Azóta az inzurrekciót folyvást gyalázták, de Kisfaludy nem szólhatott, mert a nádor mindig másra fordította a beszédet, ha a védelem szükségét említette neki. Pedig együtt volt Kisfaludynál a becses anyag, de minek dolgozta volna fel, ha ki nem adhatta? Inkább regéket írt s *Hattyúdal*át folytatta a somlói szőllő kis kastélyában, gondjai e menedékhelyében, »a pompás kilátású ablaknál«.

Mert voltak gondjai, kivált nejének hosszas betegeskedése alatt. Szegedy Róza 1832 május 18-án meghalt és költőnk, ki nagyon gondos gazda volt, nem akarta gazdasszony nélkül hagyni házát. Elvette Vajda Amáliát, kinek nagyanyja Kisfaludy-leány volt, hanem második nejét is túlélte.

Az inzurrekció védelme

Talán már megnyugodott volna abban, hogy az inzurrekció történetét magyarul meg nem írhatja, ha nem olvassa 1843-ban a *Pesti Hirlap* cikkét. E cikkben Kossuth a győri csatát évkönyveink koromfekete lapjának nevezte és az inzurrekciót a lelkesedés hiányával vádolta. Kisfaludyt ez annál mélyebben sértette, mivel Kossuthot nagyra becsűlte. Hanem a cikkre küldött válaszában Kossuthot megróvta azért, hogy ő is *bon ton* históriát ír. Kossuth már kiszedette a választ, de a cenzúra tilalma miatt ki nem adhatta.

Kisfaludy megdöbbent. Halála után ki fogja megvédeni az inzurrekció jó hírét? S ha rajta tapad a szégyenfolt, mivé lesz a személyes fölkelés kötelessége s ennek megszünésével nem enyésznek-e el a nemesség kiváltságai is? Így tépelődött magában. Munkájában be akarta bizonyítani, hogy az inzurrekció lelkes csapat volt, hanem a kudarcnak »a kormány balfogása, János főherceg és főleg annak rosszul választott tábormestere voltak okai«. 1844 elején Batthyányi Fülöp herceghez fordúlt, ki szintén tagja volt a fölkelésnek, hogy anyagi segélyével tegye lehetővé a munka megírását. Hanem a herceg »egy fenséges személy iránti tiszteletből« nem fogadta el az ajánlatot. Kisfaludy most Kossuth segítségére gondolt, de már a sikerben nem igen bízott s arra kérte Kossuthot, hogy halála után védje meg emlékét, nehogy azt mondják róla, hogy »talán leghasznosabb szolgálata végrevihetését buzgalma akadályozta«. Érezte már, hogy az idő szorítja, »az idő, melly egy feneketlen, setét mélységre mutat, mellyben ezen szavak lebegnek: *volt* — *nincsen!* —«

1844 május 20-án írta e sorokat. Ugyanez év október 28-án már meghalt.

55. Berzsenyi Dániel.

Keszthelyi Helikon. Költőnők.

Kevéssel Kisfaludy Sándor föllépése után egy másik nagy költő tűnt fel, szintén a dunántúli nemesség kebeléből, a Sümeghez jól látszó Ság hegye tájáról, szintén váratlanul és kész nagyságában. Ugyanazon nemesi hagyományok lelkesítették; de nem a nagyvilág zajában s nem egy élő külföldi költészet hatása alatt fejlődött, hanem falusi magányában a római klasszikusok olvasása vezette ihletét. Nem is lett az édes dal és a szépnem költője, hanem a legmagasztosabb férfi-költészet avatottja, klasszikus ódaköltő. Fejlődését senki sem látta; akkor fedezték fel, mikor Kazinczy, kiszabadúlta után, újra hozzáfogott az elszakadt fonalak összekötéséhez, új célokra új munkatársak szerzéséhez, mert a régi írók nagy részét börtönbe vagy sírba temette az előző évtized, mások elnémúltak, csak két-három kiválóbb író dolgozott: Virág, ki pályája tetőpontján állt, a java fejlődésben levő Csokonai, a szorgalmas Kis János és az épen feltűnt Kisfaludy Sándor. Nem csoda, hogy a széphalmi mester a Gondviselés különös és ingyen ajándékának tekintette az új jelenséget, kinek iránya is épen egyezett az ő terveivel.

Berzsenyi fellépése

Berzsenyi Dániel az elszigetelt fejlődésnek igen érdekes példája. Írókkal való érintkezés nélkül, sőt elegendő iskolázás nélkül, mint egyszerű műkedvelő képezi magát s mégsem válik nyers naturalistává, hanem a klasszikus művészet híve lesz, szellemben és formában annyira klasszikus, hogy a régi hivatásos írók nem győzik bámúlni s Kazinczy csak külsőségekben tudja költészetének klasszikai színét fokozni.

Az ő lelke messziről, minden vezető közeg nélkül fogadta magába az irodalom klasszikai szellemének kisugárzását és csendes magányban fejlesztette ki sajátos és hatalmas költészetét, mely a líra felsőbb nemeiben minden régibb terméket feledésbe borított, Vörösmartyig páratlanul állt, a nemzeti lélekre tett hatásával történeti jelentőségű, míg irodalomtörténeti szempontból a klasszikai iskolának legfelsőbb kivirágzása és a magyar klasszicizmus legtökéletesebb megvalósulása.

Berzsenyi gyermekkora, iskolázása

1776 máj. 7-én született Hetyén, Vasmegyében, a Kemenesaljának egy helységében. Az atyja, Lajos, régi nemesi család ivadéka, földesúr és hites

ügyvéd, egy stoikus jellemű férfiú, a megyei és országos közügyektől visszavonúltan élt, de a léha élvezeteket is kerűlve, Senecát olvasgatta. Fiát, a ki kis korában erőtlen testalkatúnak látszott, a legtermészetesebb szabad élettel edzette, tanulásra csak későn fogta, akkor is csak játszva taníttatá, hogy a szellemi erők szabad fejlődését semmi se korlátozza. Maga beszélt neki a görög és római történelem nagy alakjairól és a magyar történet és közélet jeleseiről. Itt kell keresnünk Berzsenyi klasszikai fogalomkörének alapját, a közéleti kiválóság iránti érzékének és erkölcsi komolyságának forrását. Lehetett a fiú tizennégy éves, mikor felekezetének legközelebbi híres főiskolájába, a soproni evang. liceumba kerűlt. S nem maradt ott sokáig, már a rhetorika első évének (körülbelül a mai V. osztálynak) befejeztével kimaradt. Eleinte jól érezte magát az iskolában, természetes, élénk eszével csakhamar igen könnyen utólérte társait a tanúlmányokban, s testi erő és ügyesség tekintetében, lovaglás-, vívás-, úszás-, birkózásban nem volt hozzáfogható. De iskolába küldése alkalmasint nagyon is megkésett: ő kinőtt osztályából, unta a kiszabott tanulást, ellenben ki lett volna mindenféle deákcsínyben alkalmasabb vezér az ily eleven véralkatú, erős, ügyes fiúnál? Egyszóval hirhedt deák lett s atyjának is rossz jelentések mentek róla. Egy ízben a francia háborúk harci riadója s a vitézi élet vágya el is csalta az iskolából. Atyja ekkor haza vitte, hogy szem előtt legyen, majd a rhetorika első évére ismét visszaküldte. De az utolsó kisérlet sem volt sikeres. A már tizennyolc éves ifjú sehogy sem tudott az iskolának tanúlni, inkább hallomásból ragadt rá a latin nyelv is: többet tanúlt az iskolán kívül, szerette olvasni a római írókat, s egy-két divatos német poétát. A német nyelvet a soproni lánykáktól tanúlta el, a kik szerették társaságukban a tűzvérű magyar deákot. A kihágások sem maradtak el; egyszer tizenkét németet megvert és a város tavába hányt. Év végén haza vitte tehát az atyja gazdának, hiszen úgy sem tanúl, mindig csak táncol; a tanárok pedig örömmel jegyezték be távozását, hozzátéve, hogy »mores non probavit«, az erkölcsnek nem volt nagy barátja. Sopronból a deák és német nyelven és egy sereg ifjúkori emléken kívül a magyar nyelv és irodalom ama lelkes kultuszát vitte magával, melyet a Kis Jánostól 1790 tavaszán megalapított Magyar Társaság terjesztett a liceum ifjúsága közt.

Berzsenyi Dániel arcképe. (Az eredeti festmény a Kisfaludy társ. birtokában.)

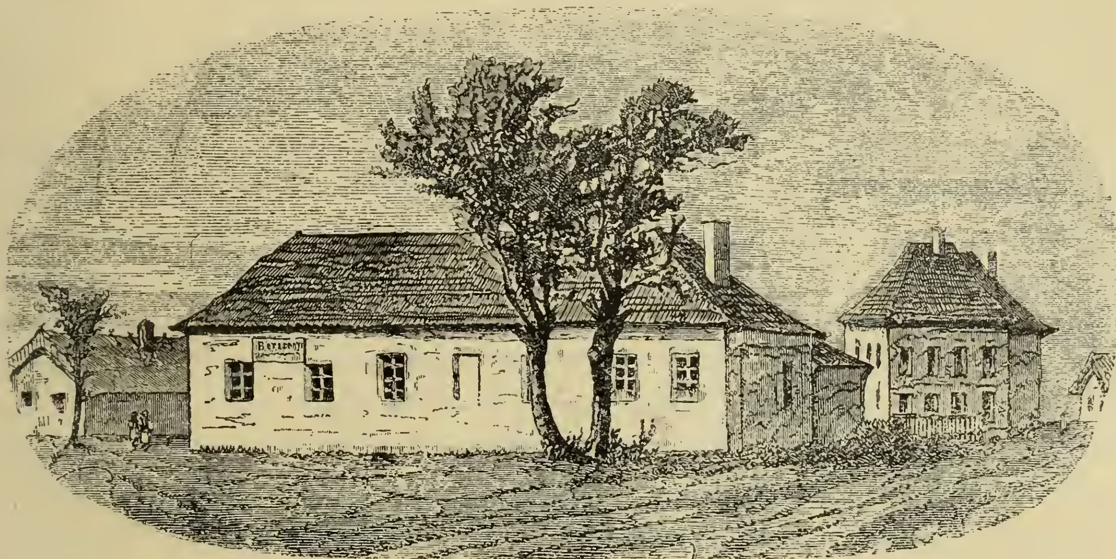
Berzsenyi legénykora

Ez a kilépés 1795-ben történt, Berzsenyi tizenkilenc éves korában. A szülei hajlék szokatlanul ridegen fogadta; az anya az előző szept. 9-én elhalván, apa és fiú minden közletés nélkül álltak egymás mellett. A hitvesét elvesztett és fiában csalódott apa merevebb volt mint valaha, míg Berzsenyi az élet legválságosabb korszakát élte. Eleinte még összefértek. Az idősb Berzsenyi látva fiának irodalmi érdeklődését, a latin és német prózaírókat maga olvasta vele, de a költőktől óvta, hogy úgyis tüzes képzeletét jobban is ne gyúlaszsza. Berzsenyi titkon, éjjel szedte elő és olvasta kedves költőit. Azonban az önfejű korlátozás egyébre is kiterjedt. Az ép testű és lelkű ifjúban lobogott az ifjúkor tüze; Berzsenyi Lajos pedig igen jó, igen tanúlt ember volt, de fiát nem ismerte, a valónál rosszabbnak vélte s tüzét nem mérsékelni akarta, hanem elfojtani. Ebből heves összetűzések támadtak, s utóbb állandó lett köztök a feszűltség. Berzsenyi a nélkül is komoly érzelmi válságokon ment át. Szerelmi szenvedélyek lepték meg; erős vonzalmat érzett kivált kereszttestvére, Perlaki Judit, a nemes-dömölki evang. lelkész lánya iránt, s e viszony nem végződött a szerelmesek óhajtása szerint. Egyszersmind mély keserűség és fájdalom fogta el a nemzet egykorú állapotán. A világháború közepette inogtak a monarchia alapjai, nemzeti érzésre, erényre, kitartásra, vitézségre lett volna szükség, s a magyar nép, melynek múltjáról a hősiség csodáit hallotta, most, az 1790-es évek folyamán sokkal ernyedtebbnek látszott, felbuzdulásának szalmatüze sokkal előbb lelohadt, hogysem egy nagy népharcban fenmaradását lehetett volna remélni. Berzsenyinek egyéniségében is nagy ellentétek találkoztak, s a korlátaival küzdés, kitöréseinek erőszakos el-elfojtása csak fejleszték lelkének azt a végletességét, hogy a legnagyobb indulatrohamok és a melancholia állapotai szinte átmenetek nélkül váltsák fel benne egymást. A mellett sokat tanúlt, történelmi, mithologiai jártasságra tett szert, s mohón olvasta kedves költőit: a modern Matthissont és az antik Horatiust, bizonynyal olvasta a megfelelő magyar költőket is: Kis Jánost és Virágot, kinek versei egyes lapokon és kéziratokban terjedtek, míg gyűjteményök is megjelent 1799-ben. Mind e viszonyok és hatások gyorsan érlelték, s a rakoncátlan és léhának tartott deák a soproni iskolából kilépése után alig pár évvel egy kiváló költői szellem és egy nagy lélek arányaiban jelentkezik.

Első versei

Költészetének forrásvidéke a legénykor ez éveire, a kilépéstől nősüléséig, 1795—1799 közé esik. Ide tartozik az »első könyv« rímes verseinek legnagyobb része és néhány óda, a fenmaradtak közül legalább hét vagy tíz. Amazokban a szerelmi epedés, bánat vagy emlék, a mulandóság érzése, több elegikus mint dalhanggal, erőtlen kompozicióval és az egyéniség megkapóbb nyilatkozása nélkül szólal meg, bizonynyal mélyebben érezve mint kifejezve. E körben jellemző a Matthisson hatása. Érdekes jelenség, hogy egy Berzsenyi izmos szelleme hogyan hódolhatott egy jóval alantabb rangú költői tehetség hatásának, s azzal lesz magyarázható, hogy az elszigetelt fejlődésű, melancholikus hajlamú Berzsenyi a maga érzéseit is belenézte

ama költő szavaiba, ki a melancholikus érzelemkörben a modern költők közül tán egyetlen mintául állt előtte, s a kit a divat úgyis jelentőségén felül emelt. Többet látott Matthissonban, mint a mi volt. De e hatásból nemsokára kibontakozott. — Mennyivel mások ez első korszakból maradt klasszikai mértékű ódái, a *Romlásnak indult* és társai, teli tűzzel, erővel, egyéni hangokkal! Bár mennyit változtatta is Berzsenyi később e műveit, de alapeszméjök és jellemök érintetlenül maradt s az erkölcsi hevület fensége első foganásuktól bennök volt. Itt is volt hatás; a Horatiusé világos, de ez is múlt később. Az említett óda eredeti szerkezetéből négy horatiusi strófát később elhagyott a költő, s az óda sokat nyert vele. Van ez ódában valami olyan is, a mi Horatiuséban nincs: a lélek magasztos hevülete s a világvégzet felfogásának ama tragikai nagyszerűsége, mely

Berzsenyi Dániel szülőháza Egyházas-Hetyén.

a költeményt oly fenséges akkorddal zárja be. S midőn a vitézi erények mellett már az első ódákban a nemzet mívelődési munkájának vezetését is lelkökre köti nagyjainknak: hazafi-költészetének vezéreszméi tisztán, teljesen kiemelkednek.

Berzsenyi nősülése. A sömjéni évek

De az atya minderről nem tudott semmit, mert Berzsenyi múzsája óva rejtőzött mások szeme elől. S a súrlódások végre nyilt szakadásra vezettek, Berzsenyi 1798 őszén kivette atyjától anyjának Vasmegyében fekvő birtokrészeit, még mint nőtlen ember külön ment lakni és maga kezdett gazdálkodni. A másik évben pedig meg is nősült, feleségül véve a félig még gyermek Dukai Takács Zsuzsánnát. Ennek a részjószágára költöztek Sömjénbe, s ott laktak 1808-ig, elégedetten, ott születtek gyermekeik, voltak a környéken jó barátaik. Berzsenyi csakhamar jobb gazda lett mint az atyja, s e nyolc év alatt anyagilag is annyira rendbe jött, hogy kiválthatta anyjának somogymegyei nagybirtokát, melyet szülei elzálogosítottak volt. Ekkor Berzsenyi elhagyta a Kemenesalját, melytől egy

megható szép költeményben vett búcsút (*Messze sötétedik már a Ság teteje . . .*) és családostul Niklára költözött; ott is lakott és gazdálkodott attól fogva egészen haláláig.

Berzsenyi fölfedeztetése

Sömjéni évei voltak életének legboldogabb és irodalmilag is legtermékenyebb időszaka. Itt fedezte föl verselgetését Kis János, ki akkor a szomszédos Nemes-Dömölkön lakott mint a vidék evang. lelkésze, s Berzsenyinek komája és gyakori látogatója volt. Kis János el is küldte Kazinczynak Berzsenyi két ódáját és egy rímes versét, s a költő nevében véleményét kérte. Kazinczy örömujjongással fogadta a verseket és szerzőjöknek fényes jövőt jósolt, elterjeszté hírét barátai közt is. Ez 1803 márciusban történt, s Berzsenyi ettől fogva állt irodalmi összeköttetésben. A széphalmi javallás serkentőleg hatott rá, most már tudta, hogy nem hiába dolgozik, Kis János is buzdította, ellátta könyvekkel; de Berzsenyi ismét nem adott magáról életjelt 1808-ig, — bizonyosan szaporítni akarta versei tömegét. Csak Nikláról küldte el versei gyűjteményét Kisnek, ki már soproni lelkész volt, azzal a felhatalmazással, hogy tegyen vele, a mit akar, nyomassa ki vagy vesse tűzbe. Kisnél meglátta a Bécsből hazafelé utazó Kazinczy, és elkérte, hogy elolvashassa és kinyomásukról gondoskodjék. Kazinczy a gyűjtemény több darabját hazafiúi büszkeséggel küldözte szét leveleiben az irodalom és a magyarság barátainak, Berzsenyit pedig 1808 október 31-én kelt levelében elragadtatással üdvözölte s barátságát kérte. Berzsenyi ünnepi érzéssel fogadta a mester közelítését s örömkönnyek közt tett fogadást, hogy minden szabad idejét a hazának és az irodalomnak szenteli. Erre sűrű és tartalmas levelezés indúlt meg köztök, melyben személyes ügyeket, irodalmi kérdéseket, országos eseményeket a legnagyobb közvetlenséggel beszéltek meg. A különben zárkozott Berzsenyi szíve egyszer az életben megnyílt, ez egy írótársa előtt, kihez szinte az ifjúkori barátság ideálizmusával csatlakozott. Levelei telvék melegséggel, s oly kerek szerkezetűek, oly hangulatosak, hogy Kazinczy ismételten is megannyi daloknak nevezte őket, a leglelkesebb leveleknek mindazok között, melyeket venni szokott. E levelezést a mi levélirodalmunkban előkelő hely illeti meg, s nemcsak a Kazinczy nimbusa miatt, mert Berzsenyi teljesen méltó társa; üdítő hatással van a mai olvasóra is, és megillető emléke e két nagy író viszonyának, kik egy célért küzdöttek, egymáshoz vonzódtak, de soha az életben egymást nem látták. (Kiadta Kazinczy Gábor 1860.) Berzsenyi sokat okúlt e levélváltásból, mely 1815-ig szakadatlanul és sűrűn folyt.

Levelezése Kazinczyval

Költeményeinek kiadása

Kazinczy sajátkezűleg másolta le sajtó alá a költeményeket, az eredeti kéziratot mint becses emléket magának tartotta meg, észrevételeit pedig megírta a költőnek. Az ajánlt tartalmi, nyelvi és prozódiai javítások voltak az első megvitatott kérdés; Berzsenyi jó részöket elfogadta, de némely pontban ragaszkodott a maga meggyőződéséhez. Maga a nyomtatás azonban Kazinczy minden fáradozása mellett is sokáig nem volt biztosítva. Kazinczy az ő pesti triászát bízta meg az intézkedéssel s

Berzsenyi 1810-ben Pesten is járt ez ügyben, a hol megismerkedett Vitkovicscsal, Szemerével, Horvát Istvánnal és Kölcseyvel. Kész lett volna a maga költségén kiadni a könyvet, de Kazinczy köre azt nem akarta engedni. Végre Helmeczy Mihály vette kezébe az ügyet, s a pesti és a székesfehérvári kath. növendékpapságot föllelkesítvén, az ifjú papok áldozatából végre, ötödfél évi huzódás után, megjelentek *Berzsenyi Dániel versei,* 1813-ban, Helmeczy gondjai alatt s a költő képével. A gyűjtemény akkor három könyvre volt osztva, s magában foglalta még az 1808 óta írt verseket is, egészen 1812-ig. Csak egy dolog boszantotta a költőt, az hogy a kiadó is, akárcsak egy Kazinczy, jogot formált a rá bízott szöveghez s önkényesen holmi változtatásokat csempészett bele, kivált pedig neologizmusokat. Berzsenyi nem tett ugyan szemrehányást Helmeczynek, de a Mondolatra sem igen haragudott, mikor az nemsokára Kazinczy mellett főleg őt támadta meg, nagyrészt a Helmeczytől eredő újítások miatt.

E kiadással végre egészen a nyilvánosság elé lépett Berzsenyi, miután 1808 óta már félig ott forgott, s verseit kéziratból igen sokan ismerték, sőt nyilvános megtisztelésekben is részesült. A tisztelet ez önkéntes jelei jól estek a visszavonúltan élő költőnek. Most, hogy a közönség kezébe jutottak a versek, hazaszerte mély hatást tettek. Költészete a nemzeti lét legfőbb kérdéseivel foglalkozott, a magyar faj életösztönét fejezte ki, a hazaszeret valami szokatlan fenséggel és megrendítő erővel nyilatkozott meg ódáiban. S arra e csüggeteg években igen nagy szükség volt. A *Romlásnak indúlt*... viharzó aggodalma időszerűbb volt mint valaha, és a lantján fel-felriadó lelkesedés most kétszeresen jól esett. Sokkal mélyebben nyúlt Berzsenyi a nemzet lelkébe, semhogy az a tíz—tizenöt év, a mivel versei kiadása megkésett, elavúlttá tehette volna; hiszen még néhány évtizeddel ezelőtt is fel-felzokogtak e hangok a magyar ember szívéből, hogyne hatottak volna akkor! Az akkori politikai magyar nemzet zöme, a nemesség, s általán a deákos míveltségű osztályok értették költészetét, lelkesedtek annak áthevítő erejétől. Az élet egyéb érzelmei sem találtak olyan magasztos, eszményi kifejezésre egy akkori költőnknél sem, mint nála. Az ő szava volt a legünnepibb, legtömörebb hang a magyar költészetben, igazi *monumentális líra.* A mit Horatiusnál szerettek: a nemzeti nagyság, a hazafi érzés, a józan életbölcseség, a megelégedes, egyszerűség hangjait és eszméit, azt egy keresztyén és magyar szívben megfoganva, magyar elmében megérlelve és klasszikus művészettel kifejezve lelték fel őnála. Mióta a magyar irodalom megújúlt, csak Virágnál volt a líra kiválóan hazafias jellemű, — Berzsenyi tényleg az ő vállain emelkedett; de mennyivel hatalmasabb, elragadóbb, változatosabb a Berzsenyi hazafias lírája! Kazinczy, a klasszicizmus másik kitünősége, nem is az életnek írt, hanem az íróknak. Berzsenyi klasszicizmusa eme gyakorlati nagy hatásában is különbözik a Kazinczyétól. Berzsenyi hatása

Az első kiadás alig két év alatt elfogyott s 1816-ban megjelent a második. Ezt is Helmeczy gondozta, a szövegre nézve most a Berzsenyi utasításai Költeményeinek új kiadása

szerint, de megtoldva egy *Kalaúz-értekezés*sel a neologizmus érdekében, ismét a költő híre nélkül. Fel is tette magában Berzsenyi, hogy többé nem bízza másra a kiadást. Újított ő is; tömött, merész ódai dikciót teremtett magának, de azt nem szerette, hogy a túlzó újítók vele födözzék magukat.

Berzsenyi *A magyarokhoz* című ódájának első két versszaka. (Eredetije a M. T. Akadémiában.)

Ez a kiadás csak néhány darabbal bővebb az elsőnél. Berzsenyi már 1813 óta kevesebbet írt, az óda röptéhez naponként nehezebbnek érezte szárnyát. Múlni kezdett az ifjúság tüze, s a magány kevés új hatással serkenthette géniuszát. Mikor tehát dicsősége tetőpontján állt, akkor kezdett új útakat keresni magának. Elmélkedés foglalta el az ihlet helyét, a

reflexió, a didaxis felé hajlott, s költői leveleket írt, Kazinczy példájára ugyan, de teljes hivatással. Sőt 1813-ban filozófiai kisérletbe fogott, egy vallás-bölcseleti értekezést kezdve meg *A religiók eredete és harmoniája* cím alatt; nem volt elég tanúlmánya, félbe is hagyta. 1815-ben pedig, felismerve a színügy fontosságát, az erdélyi drámapályázat hírére drámát kezdett írni, somogyi tárgygyal, *Kupa támadásá*ról Szent István ellen. A második felvonással ez is megakadt, nyilván a költő elbetegesedése miatt.

Ekkor kezdődött életének egy új, végzetes korszaka. Részint szervi okok, részint érzékeny kedélyének némely csalódásai miatt a magányban búkór tünetei kezdtek nála jelentkezni már előbb is, a bajt egy szerencsétlen esés és az ügyetlen orvosi kezelés még súlyosbította, 1816-iki huzamos betegsége pedig annyira kifejleszté, hogy életkedve egészen oda lett, maga majdnem embergyűlölővé vált, Kazinczynak is jó ideig nem írt; levelezésök ettől fogva egészen meg is gyérűl. Lelkét némileg fölzsendíté a Festetics György gróftól 1817-ben Keszthelyen rendezett első helikoni ünnep, melyre a gróf meghívta, s midőn kocsiján megérkezett, a vendégek előtt fedetlen fővel az utcára eléje sietve fogadta. De csakhamar ismét visszasülyedt hipokondriájába, mely egészen 1820-ig tompán nehezűlt lelkére. A költő búskomorsága

Ilyen állapotban találta őt Kölcsey bírálata verseiről, a Tudományos Gyűjtemény 1817. évi VII. kötetében. A rendszeres kritika meghonosítója a legnagyobb magyar költőket kezdte bírálat alá vetni; Berzsenyiről szólva, költészetének meleg, bár kissé rövid méltatása és jellemzése után részrehajlatlanul igyekszik kimutatni hiányait is: állítja, hogy fensége néha dagályba téved, könnyűsége üres kifejezésekre ragadja, nem járt el versei kiválogatásánál elég kritikával, gondolata és érzése szűk körben mozog, már is kimerűltnek látszik; rímes verseiben hiányzik a mérték s a rímelés is hiányos. Az egyoldalú bírálatban van tudós rátartiság és némi kritikusi gúny, de számos tévedés mellett sok találó észrevétel is és őszinte bátorság. Berzsenyit egészen felháborította a bírálat; sem ő, sem a közönség nem lévén még kritikához szokva, a nyilt szókimondást rosszakaratú támadásnak tekinté, sértette büszkeségét a hang, úgy vélte, hogy személyes becsülete van megalázva, az irodalom tekintélye, hitele tönkretéve, s felelni akart. Kazinczyhoz fordúlt némely felvilágosításokért s a szokott bizalommal tárta fel előtte az ügyet. Kazinczy óvatos válasza, mely a mestert épen oly közel mutatta ellenfeléhez mint hozzá, kínosan lepte meg, a korlátlan bizalom pótolhatatlanul megsemmisűlt s egy sötét gyanúnak engedett helyet, hogy Kazinczy is részes megtámadásában; e vélekedését Kazinczynak dunántúli ellenségei csak szították. Berzsenyi a kiábrándulás érzelmével elfordúlt barátjától; évek múlva, 1820 végén, komorsága csillapúltával mégis szükségét érezte, hogy a régi barátnak egy megható levélben elpanaszolja átélt szenvedéseit s engesztelődését mutassa, de Kazinczynak erre küldött két levele után ismét megszakadt a levelezés. Csak 1829-ben, mikor Kazinczy a versek kiadását kérte tőle, és 1831-ben váltottak még Kölcsey bírálata

levelet, a régi szép viszony emlékeit fölelevenítve. Egyébként Berzsenyi egészen a Döbrentei karjai közé vetette magát, a ki Kazinczynak és körének ellensége volt.

Berzsenyi felelete

Kölcsey bírálata és Kazinczy magatartása egészen visszavetették tehát betegségébe. E lelkiállapotban egy személyeskedő antirecenziót írt, de azt a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői Berzsenyi érdekében nem adták ki, a minthogy később maga Berzsenyi is visszakérte cikkét. Hogy Kölcseyt mentül alaposabban megcáfolhassa, eszthetikai tanúlmányokba mélyedt s a német eszthetikusokból és az angol Homeból táplálkozott. Búkórja csillapodtával 1825-ben második átdolgozásban is beküldte ellenbírálatát, mely ekkor megjelent a Tudományos Gyűjteményben *(Észrevételek Kölcsey recensiójára).* A védelem pontonkint foglalkozik Kölcsey kifogásaival s higgadtan és többnyire sikeresen cáfolgatja; de kár volt viszonzásul Kölcseynek egy dalát nevetségessé tennie. Az ügy ezzel végkép elmérgesedett. Kölcseyék több tudományos mint erkölcsi felsőbbséggel folytatták a vitát, többek közt Berzsenyi *Feleleté*nek első kidolgozásából közölgetve egyes személyeskedő mutatványokat. Berzsenyi egy újabb értekezésben *(A versformákról* Tud. Gyűjt. 1826.) hozzászól a Kazinczyék verstani nézeteihez is; minthogy az ő rímes verseiben megrótták a ‚mérték' hiányát, ő az egész ‚mértékes' rímes verselés ellen fordúl, mint a mely a mérték és a rím összekapcsolásával halmozza a szépségeket, tehát stíltelen, egy rovatba esik a leoninusokkal. E pontban — tudjuk — tévedésben volt Berzsenyi, mert itt nem antik formák megrímelése történt, hanem nyugoteurópai rímes jambusok és trochaeusok átvétele. A nyugoti versformák nálunk csak az időmértékes verselés technikájával fejezhetők ki, azért sürgették akkor Kazinczy és Kölcsey annyira a ‚mértéket' a rímes versekben. Természetes, a Berzsenyi felszólalása, félig öntudatlanul a nyugoteurópai versformák ellen és a nemzeti versidom mellett hangzott, s ez utóbbinak néhány sajátságát ő érinti először. Különösen kikel a szonett ellen (‚szonettháború'), melynek merev alkata békóba veri a gondolatot. A pör az Élet és Literaturában ért véget 1826-ban.

Berzsenyi későbbi munkái

Betegsége és a bírálat óta ritkán nyúlt a lanthoz, szinte elnémúlt. 1825-ben és 1826-ban közölt még három verset az Aurórában és egyet a Kulcsár lapjában; utolsó verse pedig, a Majláth János grófhoz intézett óda, 1830-ban kelt. E költemények arról tanúskodnak, hogy az ihlet, ha ritkábban is, de a régi erővel szállta meg mindig. Legutolsó verse egyike legegyénibb ódáinak; a maga költői jellemzését s az újabb költői nemzedék hivatását magvasan fejezi ki, igazi méltó hattyúdal.

Eltűnt világom omladékin
A hideg ész mutatá ki pályám —

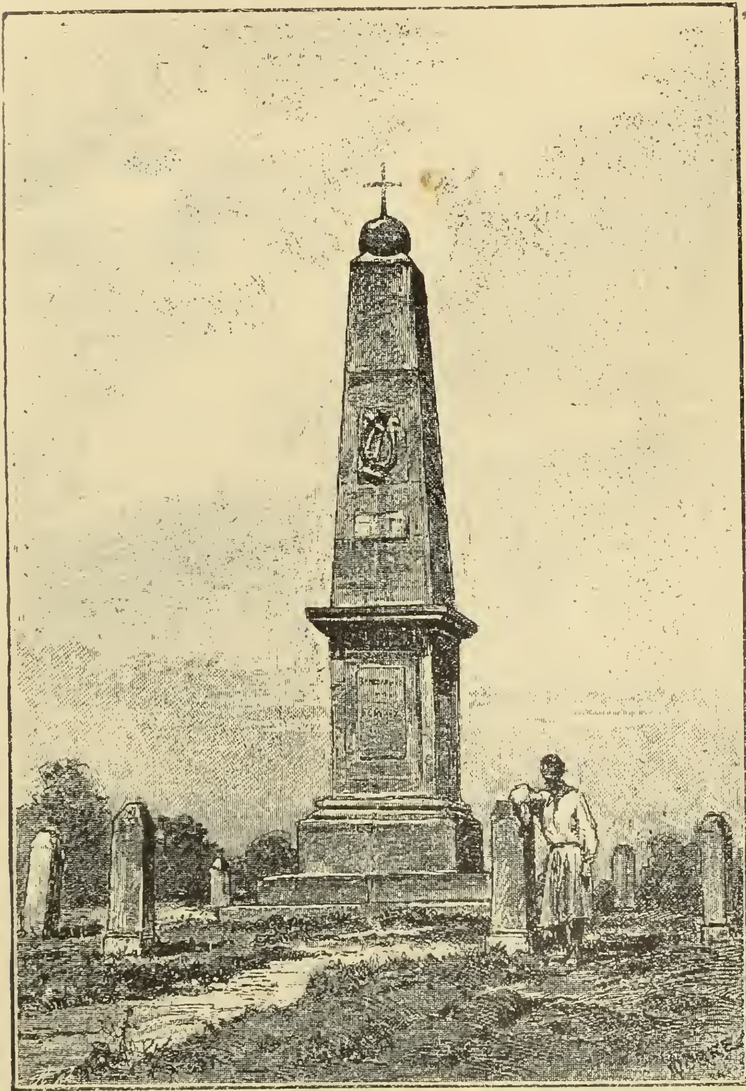
mondja ez ódában s valóban gazdasága mellett ezután csak tanúlmányokkal töltötte idejét és prózát dolgozott. Munkakedve különben vissza-

tért, prózai munkái ebből az időből valók. Különösen Széchenyi hatása ragadta magával, úgy is mint írót, úgy is mint nemes gazdát, s ez a hatás terjed ki életének hátralevő részére. Midőn a Széchenyi alapította akadémia 1830 november 17-én a filozófiai osztály első vidéki fizetéses rendes tagjává választá, szorgalmasan kezd e nemzeti intézet számára dolgozni. Ír *bírálatok*at, *kritikai levelezések*et, értekezést *a kritikáról,* küzdve a romanticizmus szertelenségei és a nyugoti versformák ellen; 1833-ban egy nagyobb értekezést mutatott be *Poetai harmonistica* címmel. Ebben akarta, úgy látszik, eszthetikai nézeteit összefoglalni, de kár, hogy az ő fényes költői gyakorlata közben szerzett észleleteit nem a maga természetes felfogása szerint fejezi ki, hanem a tanúlmányaiból szerzett eszthetikai ismeretekkel homályosítja el, s a tudományosság kedvéért merev rendszert ád, száraz és alig élvezhető műnyelven. 1833-ban *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* értekezett, Széchenyinek egyenes hatására, a ki Berzsenyit igen nagyra becsűlte s 1830 január 15-én kelt levelével megküldte neki a *Hitel* egy példányát, eszméinek terjesztésére pedig külön is felkérte. Berzsenyi már Festetics György törekvéseit is méltányolta, annál inkább lelkesűlt Széchenyi reformjaiért. Az említett értekezés a tagosítás és a népnevelés szükségét hangoztatja; a jobbágyság felszabadítását még távolról sem érinti. — A 30-as évek folyamán az addig törzsökös falusi ember többször megfordúlt az élénkülő fővárosban, sőt Pestre költözését is tervezte, hogy az akadémia munkásságában mentül buzgóbb részt vehessen. Verseinek új kiadását is tervezgette már 1829 óta, de az sem vált valósággá. Betegeskedni kezdett, 1835-ben ismét háborgatta régi baja, s 1836 február 14-én szélütés következtében meghalt. Az akadémia még az évi szeptember 11-iki közülésében megülte emlékezetét, s ez alkalommal Kölcsey volt az ünnepi szónok, a ki legszebb beszédei egyikét tartotta, mely nemes hangjával, bánatos vallomásával s végső, engesztelő aposztroféjával egy megindító kibékülés hatását teszi. Somogymegye 1860-ban emléket állított a költő sírjára, mely emlék felavatása az akkori politikai viszonyok közt országos ünneppé vált; Vasmegye pedig 1876-ban születésének százados évfordúlóját ülte meg.

Berzsenyi költői fejlődése

Költészetét tekintve, módunkban van megjelölni ama főbb tényezőket, melyek érlelték. Berzsenyi már az iskolában Horatiusért és Gessnerért lelkesűlt, ezek élesztették költői adományát; korán megszerette Matthissont is. De magyar versre magyar költők példájára zendített. Kis János volt egyik magyar mintája, kinek emelkedését, mint ugyanazon iskola későbbi növendéke, szemmel kisérhette. Nála láthatta először, hogyan kell lírai eszméket magyarul megverselni. Első rímes versei emlékeztetnek is a Kis János modorára. Tárgyat ‚zsenge szerelmei' nyújtottak neki, ösztönt pedig lelki állapotainak végletes hangulatok közti hánykódása, a szilaj kitörések és a lehangoltság, mélázás váltakozása. De szintén korán másnemű motivumokkal is megtermékenyíté költészetét a hazafi-érzelem, és cso-

dálatos, hogy a húsz éves ifjú minő mély hevülésre képes. Az atyjától vett erkölcsi alap, és a 90-es évek nemzeti fölbuzdulása magyarázza ezt, mely a nemzet jobbjaiban nem lobbant el oly hamar s az írók táplálták is. Maga mondja Berzsenyi, hogy korán nagy dolgok ragadták meg elméjét s azt kisebbekre függeszteni többé nem tudta. Érzé, hogy ezek a tárgyak az óda műformáját kivánják meg s Horatius lantját óhajtá megpendíteni. Ebben magyar mintául Virág Benedek állt előtte. A magyar költészet új irányai közül a klaszszikaihoz vonzódott legjobban, hiszen a klasszikai szellem tiszteletében nőtt fel, azt tanúlta atyjától, azt szerette meg Horatiusban, azt látta követve a német költőknél is, és a mi irodalmi iskoláink közül is ez mutatott eddig legtöbb eredményt; Virágnál afféle érzéseket látott kifejezve, a milyenek az ő lelkét mozgatták. Ez irányhoz csatlakozott tehát. S első ódáiban egy-egy hang, egy-egy kép, az ódai dikció egy-egy eleme Virágra emlékeztet. Kivált a nyelvre volt szüksége, azt átvette Virágtól, de át is teremtette, gazdagabbá, hajlékonyabbá, szebbé alakította. A prozódiában is, bár forgatta a Rájnis Kalaúzát, a Virág gyakorlatához csatlakozott, a ki minden latinosságot kiküszöbölt már. Egyébként eredetibb tehetség lévén Virágnál, mihelyt a magyar óda tónusát eltanúlta tőle, egészen saját szárnyaira kelt, maga vette a hatást az élettől is és a klasszikai óda mesterétől, Horatiustól is. A nyelvre nézve Kazinczytól is tanúlt, a kinek már 1803-iki első bemutatása előtt jóval lelkes tisztelője volt s a kivel a horatiusi kultusz is összekötötte. Kazinczy példája őt is merni tanította s az ódai dikció merész újítása, tömöttebbé, hangzatosabbá tétele jórészt a Kazinczy hatására történt, bár az újításban mindig mérsékelt maradt.

Berzsenyi síremléke Niklán.

Berzsenyinek fejlődése kezdetén az az alapnézete alakúlt meg, hogy a lírai költészetnek két főbb neme van; egy felsőbb, monumentálisabb, vagyis az ódai nem, és egy alsóbb, egy »Alltagspoesie«, az egyéni inditékok elegiás, reflexiós vagy dalszerű nyilatkozása. Ez a felfogása később is változatlanul megmaradt s költői gyakorlatában is kifejeződik, úgy hogy költészete ez alapon oszlik mintegy kétfelé.

Költeményeinek felosztása

A rímes dalfelékben magyar ritmusokat alkalmaz, s bármennyit tanúlt is később Kazinczytól, soha a nyugoteurópai mértéket el nem fogadta; azért nála nincs három technikai mód, mint számos kortársánál, t. i. nemzeti, nyugoti és klasszikai, hanem csak az első és az utolsó. Azonban a rímes magyar formák nem oly népies ízűek nála mint Csokonainál, hanem, mint Kisfaludy Sándornál is, választékosabbak, de eleintén kevésbbé hangzatosak. Ebben a nemben Berzsenyi két fejlődési fokot tűntet föl: az elsőt, Matthisson hatásával, csekélyebb eredetiséggel, ezt már ismertettük; és a későbbit, melynek a legragyogóbb ódák korában kelt termékei *(Bucsuzás Kemenesaljától, Levéltöredék barátnémhoz, Életphilosophia),* legfölebb Schiller ismeretét mutatják egy-egy vonásban, de Berzsenyi egyénisége már teljesen előtérben áll, s a nyelv még e rímes formákban is lendületes és hangzatos. — Az ódai, klasszikus mértékű költeményekben Horatius hatása állandóbb, de ez is következetesen fogy, a fejlődés Berzsenyi egyéniségének mind teljesebb érvényesülése felé tör. Később Niklán kezdte mívelni az alanyi költészet egy harmadik faját, a költői levelet, rímtelen jambusokban. Ez a Kazinczy hatására történt.

Az ódák jellemzése

Az ódai nem az, a miben Berzsenyi legmagasabbra emelkedett, s a miben magyar költő felül nem múlta, sőt a klasszikai ódának Horatius óta sehol nem volt nála nagyobb mívelője. Költészete a magyar ó-klaszszikus iskolának legnemesebb virága, koronája, melyben az antik és a nemzeti elem egybeolvadva, mint sajátos magyar klasszicizmus jelentkezik. Nem nyelvmívelő iskola, hanem az élet nagy eszméinek kifejező eszköze. Berzsenyi a magányban fejlődve, a közélet kicsinyes napi alkalmaitól távol, lelkével a nemzeti lét és az emberiség legfőbb érdekein csüngött. E legfőbb eszmékért tudott lelkesűlni a magány ideálizmusával, mint senki más, és tudott velök lelkesíteni, megrendíteni. Költészete fenségi jellemének forrása páratlan erkölcsi hevülete, szövetségben képzeletének plasztikus hatalmával. Nincs egész költészetében egy léha gondolat, egy könnyelmű hang, de annál több magasztos; egész iránya komoly és eszményi. Prófétai lélekkel hirdeti a korcsosuló nemzedéknek a pusztulást s magyar büszkesége fenséges örömmel tör ki, mikor a régi vitézség jeleit látja a napoleoni háborúkban. Legtöbb ódáját a hazafi-érzés, aggodalom, lelkesülés, remény sugallja; két eszme uralkodik bennök: egyik a magyar vitézség és a régi erkölcs kultusza, másik a nemzeti mívelődés szüksége. Amarra inti az egész nemzetet, ennek előmozdítását köti nagyjaink szívére. Lelkesen magasztalja a hazafiúi érdemeket, a közélet nagy alakjait, az igazság, az alkotmány

védőit, a nemzeti nyelv mívelőit. A hit, az életbölcselet, az idilli élet boldogsága, szerelem, barátság, a költői hivatás becsének érzete ihletik többi ódáiban, s a megnyugvás, megelégedés érzelmeit, a mulandóság hangjait sokszor hallatja. A gondolatok merész röpte, az érzés heve és ereje megfelelő ódai nyelven nyilatkozik, mely — az ő kifejezésével élve — a trombita összeszorított hangjaként hat, s ragyogó képekben és fordulatokban gazdag. De az ódai fenség gyakran kellembe is olvad nála, harsogása dallá szelidűl s ereje finom gyöngédséggel párosúl. Sehol sem elragadóbb, mint ilyen költeményeiben. Mintha egy felleglakó sas ereszkednék alá a rét virágai közé s szárnya szelével egyetlen szirmukat meg nem rezzentve csapongna fölöttük, hogy a másik percben ismét a felhők közt járjon. Virágnál is volt már fenség, de nehézkesen nyilatkozott, hangja kissé merev, és már kezdettől szinte öreges fanyarság volt benne. Berzsenyinél a szabad fenség szárnyalását érezzük, szavában van ifjúi tűz, báj és édesség. Legkomorabb *A magyarokhoz* írt első ódája; a többibe rendesen vegyűl valami a gráciák mosolyából. A két ódaköltőnek műveiben is meglátszik a különbség, a mi egy aszkéta szerzetes és egy délceg nemes ifjú közt lehetett. Kölcsey megjegyezte, hogy Berzsenyi némely gondolatot, némely érzelmet »a lehetséges hévvel önt ugyan ki, de ezen gondolatot, ezen érzelmek szűk körben forognak«. Ezt a tételt meg kell fordítanunk. Berzsenyi szűk körben mozog, mind tárgyak, mind hangulatok tekintetében, mert a fenséges tárgyak hamar elfogynak, a megfelelő hevület ritka perc áldása, az elvonúltság nem kedvez az indítékok felfrissülésének, s Berzsenyi költői termékenysége éveiben kevés időt is szakíthatott gazdasága mellett az írásra; de kevés darabja közt sok a maradandó értékű, s abban a szűk körben rendkívüli erőt fejt ki.

Berzsenyi viszonya Horatiushoz

A mit azonban kortársai sokra becsűltek Berzsenyiben, a horatiusi elemet, azt fordította később az ízlés változtával ellene a kritika. Erdélyi János 1847-ben a Szépirodalmi Szemlében azt állította, hogy Berzsenyi csak Horatius viszhangja, költészetében hiába keressük a sajátos vonásokat, legjelesebb költeményei a római költő motivumaiból keletkeztek, a szellem is, a kifejezések is azonosak, egész strófák csekély különbséggel át vannak véve. E nézet ellenében Gyulai Pál világította meg a két költő viszonyát, részletesen kiemelve a különbséget egyéniségök, életviszonyaik, világnézetök, koruk közt.

Valóban Horatius és Berzsenyi költészete bizonyos tárgykörökre nézve összevág, de nagyon különböző egyéniségeket és szellemet tükröz. Csak bizonyos tárgykörökre, mert nyilvánvaló, hogy Horatius sokkal gazdagabb tárgyú költő és oly műfajokat mívelt, olyan hangokat használt, melyeket Berzsenyi meg sem kisérlett. De a tárgybeli egyezés nem kölcsönvétel Berzsenyinél; az ő életviszonyai, vérmérséklete, jelleme hozták magokkal, hogy épen e tárgyakkal foglalkozzék; indítékai (pl. a mulandóság gondolata) eredetiek, bensők, bensőbbek mint Horatiusnál. A hazafiság,

vitézség, szerelem, megelégedés, arany középszer... mind az ő legsajátabb eszméi, ezeket Horatius nélkül is úgy érezte volna, noha másként fejezte volna ki. Berzsenyi gyengébb a reflexióban, de erősebb az érzésben, nem éri el Horatiust szellemességben, változatosságban, technikai műgondban, de felülmúlja érzelme mélységével és igazságával, erkölcsi fenségével. Mennyivel más az ő hazafisága, korlátozott politikai látókörével, de erős fajszeretetével, mint Horatiusnak politikai alkalmazkodása; mennyivel más az ő keresztyéni megnyugvása, mint a római lantos epikuri bölcselete; az ő gyöngéd és tiszta szerelmi érzése, mint annak sekélyes viszonyai; az ő naiv természetszeretete és őszinte egyszerűsége, mint a világfi költő idilli hangulatai. Tanítványa Horatiusnak, épen úgy mint Horatius a görög lirikusoknak; az ő olvasásán fejlett ízlése, tehát sok elemet átvett, de ezt nem is titkolta, a mint hogy ez akkor, a humanizmus szellemében érdem-számba is ment; de nem volt utánzó. Stílt hogy kölcsönzött, azt magával hozta a költői iskola, de anyagi kölcsönzésre nem volt szüksége. Átveszi a modort, sok képpel és néhány gondolattal együtt, de az ily átvétel konvencionális volt a klasszikus költészetben s nemcsak a lírában. Berzsenyinél gyakran akadály is ez a hagyományos elem, mely nem hagyja egyéniségét érvényesűlni, bár másfelől az antik ódaforma fejtette ki igazán költői erejét és művészetét. Ez a ma már szokatlan klasszikai ódastíl, a versforma, a mithologiai képek, tévesztik meg a mai olvasót annyira, hogy ott is hasonlóságot vél Horatiussal, a hol nincsen. De a ki beleéli magát e stílbe, látni fogja az igen nagy különbséget is. S minél több adatot nyerünk Berzsenyi életének, viszonyainak ismeretéhez, annál meglepőbben kitűnik, mily eredeti érzése vagy élménye volt az neki mind, a mit klasszikus jargonba burkolt is.

A közvélemény ma Berzsenyit minden nagysága mellett is inkább egy kihalt költői irány befejezőjének tartja, s nem keresi benne újabb fejlődések kezdetét. Csakugyan a klasszikai ódaköltés ő utána csakhamar bezárúl. Fölveszi még egy-egy költő az ő lantját, Kölcsey, Vörösmarty, Czuczor és néhány kisebb alak is, s vernek rajta egy-két dalt, de az ő művészetét tovább nem fejlesztik, meg nem haladják, legfölebb nyomába lépnek. Azonban Berzsenyi nem volna nagy költő, ha hatása ezzel véget ért volna. Műveinek csak formája avúlt el, a tartalom hatott, s az a fenségi elem, melyet felfogásban, érzésben és nyelvben ő hozott a magyar költészetbe, nem veszett ki onnan, azt átvették az utódok, első sorban Vörösmarty, és híven gyarapították. Hatását egyébként az egész nemzet lelkébe írta, s korának első szellemei érezték. Kedves poétája volt Széchenyinek és Wesselényinek; Kossuthnak pedig még legutolsó leveleiben is találunk Berzsenyi-sorokat idézve, ismételten is. Berzsenyi mai szempontból

Természetes, hogy a sajátos irodalmi irány, melynek képviselője volt, antik gondolatkörével és versformájával nagyban gátolja művei fenmaradását, s költészetének élvezete bizonyos fokú míveltséget megkiván.

De a kik megértik, tapasztalják, hogy nem avúlt el egészen, sőt épen a míveltség biztosítékainak szaporodásával együtt Berzsenyi meg fogja tartani azt a helyet, melyet a nemzeti szellem és érzés fejlődésében kivívott magának. E tekintetben az irodalmi kritikának meglesz még az a szép feladata, hogy Berzsenyiben kimutassa azt, a mi becses, a mi az ízlés minden változása közt maradandó. Meg lehetünk győződve, hogy költeményeinek beható vizsgálata az egyéniség oly erős vonásait fogja kideríteni, a minők klasszicista költőnél egészen meglepők, s Berzsenyit épen egyéniség szempontjából is legnagyobb lirikusaink közé fogjuk sorozni.

*

Keszthelyi Helikon

Kisfaludy Sándor, illetőleg Berzsenyi nevével összefügg a Dunántúl két más irodalmi nevezetességének a *keszthelyi Helikon*nak és *Dukai Takács Judit*nak emléke. A buzgó Festetics György gróf (1755—1819.), a keszthelyi Georgikonnak és egyéb nevezetes intézeteknek alapítója, az okszerű mezőgazdaságnak hazánkban úttörője, 1817-től kezdve uradalmai székhelyén, Keszthelyen, költői ünnepeket rendezett, évenkint kettőt: február 12-én mint Ferenc király születése napján, és májusban a Georgikon vizsgálataival kapcsolatban. Ez ünnepekre meghítta a szomszédos és távolabb megyék birtokos urait, az írókat és tudósokat. Az írók közül kivált a dunántúliak jöttek ott egybe: Horváth Ádám, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Ruszek apát, Horvát Endre, Dukai Takács Judit és többen. Az istentisztelettel kezdődő, lakomával, népmulatsággal, színi előadással, hangversenynyel, táncvigalommal egybekötött ünnepek főmozzanata a díszülés volt, melyen az intézeti tanulók és tanárok s a meghívott írók költeményeket szavaltak, beszédeket mondtak és értekezéseket olvastak fel. A munkálatok nagy része alkalmi jellegű volt, az uralkodó meg a Festetics-család dicsőségét hangoztatták, ezenkívül leginkább a földmívelés fontosságáról szóltak; egy füzetjük meg is jelent 1818-ban *Helicon I.* címmel, Keszthelyen. Fákat is ültettek, német szokást követve, jeles magyar írók (Gyöngyösi, Kazinczy, Csokonai) tiszteletére a Georgikon kertjében. Mindössze öt ilyen ünnep volt, mert Festetics 1819 április 2-án meghalt. Fő baja e mesterkélt intézménynek, többnyelvűségén és alkalmiaskodásán kívül, az volt, hogy nem volt egy író vezetője s az egészet csak a nagyúri passzió, nem határozott elv tartotta össze. Annyi áldozattal — az első ünnep mintegy harmincezer forintba került — bár kevesebb pompával többet lehetett volna lendíteni az irodalom ügyén.

Gróf **Festetics** György arcképe.

Nagy fényü Prof!

Kegyelmes Uram!

Excellentiád engem már régen azon intéstől kére számlált
a' kik ugyan mondhat sírni, de élni nem. Valóban én
már sokat vétettem Excellentiád előtt az udvariság
ellen s megvallom hogy az az érzés sokszor meg keser-
ítí szívemben a' csorrák sejét. De kérem Excellen-
tiádat ne tartson gorombának, tartson inkább
szemérmesnek.

Ezen két exemplárt csak ma kapván sietve
küldöm egyiket a' Herczegnének, mert levély ked-
vetlenül beszélni sok hazafiaktól hogy Ő Herczeg-
sége magyarul tanul, a' másikat pedig a' kis Tasziló-
nak, mert reménylem hogy az is magyar Tasziló fog
lenni.

Rumi megajándékoza engem a' Georgiconnak leg-
ujabb nyomtatványaival. Elhültem — elhaltam
láttán hogy azok mind németek! — Én Keszthely-
ben egy magyar Virmánt ohajtok látni! A' Nem-
zetiség minden, 's nincs ennélkül semmi boldog-
ság. Mink tölgyük csűrein lér, ha azokat olvasni
nem tudjuk, nem tudjuk pedig ha nemzetisé-
günket elvesztjük. — De engedjen meg Excellen-
tiád ezen hazafiúi gyengeségemnek! Mert valóban
gyengeség illy semminek mint én a' Nemzetről
aggódni, Excellentiád gondja az, mert olly dicső
épületnek rakta le talpköveit, mellyet csak a'
Haza valadéka temethet el.

A' legmélyebb tisztelettel vagyok és maradok
Excellentiádnak

Nikla, Nov. 15dik
1816.

legkisebb szolgája
Berzsenyi Dániel

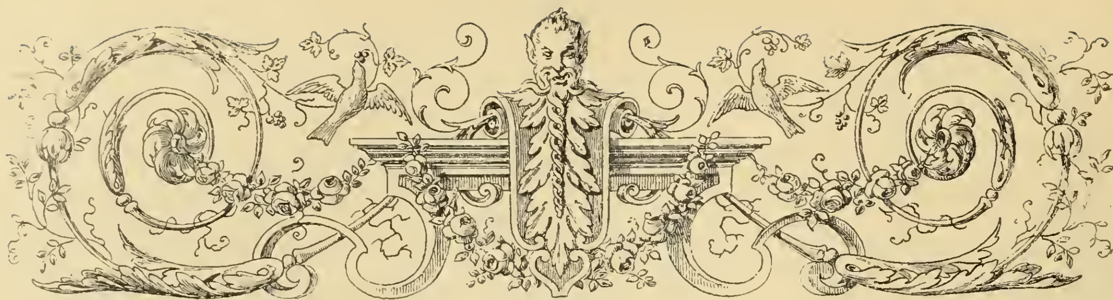
Berzsenyi Dániel levele gr. Festetics Györgyhöz. (Eredetije a M. T. Akadémiában.)

Az Athenaeum kiadása.

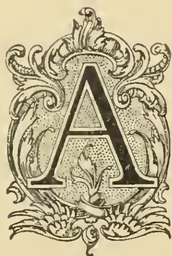
Ez ünnepeken érte el dicsősége tetőpontját a kor neves költőnője egy előkelő szép leány, Berzsenyinek, nejéről, közel rokona, Dukai Takács Judit, írói nevén *Malvina.* (1795—1836.) Eleinte a népdalok modorában írta, sok természetes kedvességgel, búsongó verseit, később Ányos elegiáinak és Kis János verseinek hatása alatt és formáiban dolgozott, végül 1814 óta Berzsenyit követte rímes verseiben, sőt a klasszikai formákat is megkisérelte. Azonban mind jobban erőt vett költészetén a reflexió, hangja naivságának ártott a tudatosság, s míg a felsőbb lírára törekedett, eszmék helyett nagyrészt közhelyeket adott lendületes és jól folyó versekben. 1818-ban férjhez ment s attól fogva keveset írt, de a családi érzések egy pár bensőséges költeményre ihlették. Verseit kéziratilag és helikoni felolvasásaiból ismerték, néhányat a *Helicon* és a húszas évek folyóiratai közöltek; gyűjteményök maig sincs kiadva. — Lelkes és eszes nő volt, mint költő azonban alig tesz számot; verseiben a motivumot vagy nem látni, s ilyenkor homályos, vagy ridegen, alakítás nélkül látni, s ilyenkor nem elég költői. Dukai Takács Judit

A »szép szellem« akkoriban meglehetős divatba jött nálunk is és a verselés már-már nem tartozott a ritkább női foglalkozások közé. Épen a Dunántúl élt még egy csoport verselő nő, kik közt *Kazinczy Klára,* Horváth Ádám harmadik neje és *Takács Teréz* a nevezetesebbek. Mindezeknél azonban, magánál Takács Juditnál is, eredetibb lírai tehetség volt az erdélyi Ujfalvi Krisztina (1761—1818.), ki valamivel előbb virágzott nálok, Molnár Borbálának volt kortársa, vele állt verses levelezésben és barátságban. A hagyomány szerint, midőn első eszményképe hűtlenül elhagyta, számos kérője közül dacból a legrútabbnak nyújtotta kezét, de kikötötte, hogy férje tőle szerelmet ne kivánjon. Férjétől nagyrészt külön is élt Kolozsvártt, a hol különködéseiről ismerték. Legfőbb örömét egyetlen leánya nevelésében lelte. Később jóvátette hitvese iránti ridegségét, mikor veszélyes betegségének hírét vette, hozzá sietett és két esztendőn át, a halál percéig, önfeláldozólag ápolta. — A szív ama végzetes meghasonlása volt költészetének forrása, s több érzéssel, mint alakító képzelettel írt költeményei mind a fájdalom, a keserűség, olykor a gúny hangulatát fejezik ki sok közvetlenséggel. Igazi lírai hang az övé, bár kevéssé változatos; nyelvre és formára nézve még a múlt század ízléséhez tartozik. Ujfalvi Krisztina

56. A felvilágosodás irodalma.

A II. József által kezdeményezett reformok értékét nem külső sikerök, hanem hatásuk után kell megitélni. Sikerök nem lehetett, mert a mellett, hogy tartalmilag ellentétben állottak a fennálló jogrenddel, életbe léptetésöknél az alkotmányos formákat teljesen mellőzték. A nemesség Verbőczyre és a Corpus Jurisra támaszkodva méltán kifogásolhatta József uralkodásának formáját s ezen az alapon uralkodásának tényeit is, s ezt annál örömestebb tette, mivel a reformok által fenyegetett jogrend legcsekélyebb megrendülésének az ő kiváltságos állása vallotta volna kárát. József, valamint elődе, a nagy királynő reformjai ellen kifejlődött oppozició alapját bizonyára inkább az önzés képezte, mint a magyar alkotmány épségben tartásának szükségérzete; ez utóbbi legfölebb csak annyiban, a mennyiben az alkotmány lényegéhez tartoztak a privilégiumok is. Mária Terézia kormánya nem akkor válik népszerűtlenné, a mikor elhatározza, hogy országgyűlés nélkül kormányoz, hanem 1764-ben, a mikor a királynő fölkéri hű magyarjait, hogy a fegyverben álló katonaság tartására emeljék fel az adót egy millióval s a nemesi fölkelést, mely immár sem a honvédelem, sem a hadviselés követelményeinek nem felel meg, korszerűleg alakítsák át. Az a röpirat, melynek címe: *Miért nem szerettetik József császár az ő népétől?* csak 1787-ben, tehát József uralkodásának nyolcadik évében jelenik meg Bécsben és nálunk, németül és magyarul egyidejűleg. 1787-ig, míg a rendi jogokat József újításai nem érintik, senkinek sem jut eszébe jelezni, hogy József császár nem népszerű uralkodó.

II. József reformjai

A reformok hatása az irodalomra

József reformjai tehát halva születtek ugyan, a közszellemre gyakorolt hatásukban mégis gazdagon megtermették gyümölcseiket. A felvilágosodás szelleme, mely a XVIII. század folyamán Nyugot-Európa népeit mind inkább és inkább áthatotta, s melynek Franciaországban 1789-ben diadalát ülték meg, ama reformok útján jut el hozzánk. Az irodalomban, valamint később, II. Lipót alatt, az országgyűlésen is élénk visszhangot keltenek az új eszmék. Martini és Sonnenfels felvilágosodott abszolutizmusa II. Józsefben megtestesűlve, a szellem munkásait bőven ellátja anyaggal a gondolkozásra, a

sajtó szabadabb mozgásával lehetővé teszi egyszersmind rájok nézve, hogy a társadalom megújhodását célzó gondolataiknak szárnyat adjanak, beplántálják azokat a kunyhókba és palotákba egyaránt.

A mi íróink azonban a közszellem megtermékenyítésében csak a közvetítő szerepét játszák, s ha elvétve napvilágot lát is egy-egy eredeti munka, az is idegen nyelven van írva. Többnyire osztrák írók műveit fordítják le és dolgozzák át. Volt nekik miben válogatniok; mert — miként Pantophelius (Horányi Elek), a kilencvenes évek híres magyar prófétájának,

A **Magyar Kurir** címképe.

Eleutheriusnak glosszátora írja — a mint II. József a cenzúra szigorát megszűntette, a könyvgyártók Bécsben annyira elszaporodtak, hogy nem volt tárgy, a miről könyvet ne írtak volna; mesterinasok, suszterok, szabók, stb., mint könyvszerzők léptek a világ elé.

Az írók legszivesebben foglalkoznak nálunk is, mint Ausztriában, *a vallási kérdésekkel,* mivel belátják, hogy a felvilágosodás terjedése első sorban eme kérdések helyes megoldásától függ. E tekintetben a császár reformjai adják meg nekik az impulzust; csakhogy nem mindenik képes közűlök behatolni a reformok valódi szellemébe; sokan félreértik Józsefet, ki — saját nyilatkozata szerint — élte legfőbb feladatául tűzte ki a vallást meg-

tisztítani a hamis fogalmaktól, kiírtani a népből a babonát és álszenteskedést s emancipálni az egyházat Rómától, de mindezt úgy, hogy újításaival a vallás lényegét ne érintse, a lelkiismereten erőszakot ne tegyen s a hívő lelkek nyugalmát meg ne zavarja.

Benzur József

A jozefinizmus leghívebb tolmácsa Benzur József. A mily világosan fölismerte Kollár, Mária Terézia udvari könyvtárnoka, úrnője szándékait: ép úgy beletalálja magát Benzur, József császár gondolatkörébe s oly ügyesen alkalmazkodik ahhoz, hogy érdemei elismeréseül uralkodója az elhúnyt Kollár helyére nevezi ki. *Was hat der Regent für ein Recht über päbstliche Bullen?* című tanúlmányában, — melyet valószinűleg VI. Pius pápa bécsi útja alkalmából írt, — a jus placeti megújításának helyességét vitatja; egy másik, latinból átdolgozott művében pedig — *Kann ein apostolischer König die ungarische Klerisey in Ansehung der Kirchengüter reguliren?* — Józsefnek a papi javak tárgyában kibocsátott rendeletét részint egyházjogi, részint politikai érvekkel igazolja.

Az osztrák klérus a felvilágosodás szolgálatában

Míg a magyar papság, élén *Batthyány* prímással, minden követ megmozdít, hogy a császárt újításaiban feltartóztassa: az osztrák klérus élőszóval és írásban kezére dolgozik. Coloredo, salzburgi érsek, pásztor-levelében, De Laurier, Rautenstrauch, Bartholottus, Vitola röpirataikban a vallási türelem elvét hirdetik, a háborgó kedélyeket csillapítgatják, tanácsokat osztogatnak paptársaiknak, hogy ne vagyonszerzésen törjék a fejöket, hanem hivatásuknak élve, világosítsák fel a népet; megnyugtatják egyszersmind őket, hogy a felvilágosodástól nincs mit tartaniok; az értelmes, tisztán gondolkozó nép sokkal vallásosabb, mint az értelmetlen tömeg, amaz míveltségénél fogva mindenütt, a természet minden alkotásában az istent ismeri fel, ez tudatlanságában a vallás helyett babonával táplálja lelkét. Még a melyik közülök a »sola salvifica« elvéből indúl is ki — miként Vitola plébános — végső következtetéseiben József programmját fogadja el, s midőn az egyedül üdvözítő vallás híveinek szívökre köti, hogy az eretnekeket, mint felebarátaikat, tűrjék meg, kifejezi egyszersmind abbeli meggyőződését, hogy az eretnekek sokkal kevesebb kárt okoznak az anyaszentegyháznak, mint a papok, különösen a barátok visszaélései, például a szent inkvizició, a fraternitások, a képek babonás tisztelete, mesés ereklyék stb.

A felvilágosodás szolgálatában álló osztrák katholikus papok műveit a magyar közönségnek református papok, tanárok és tanítók mutatják be: Coloredo pásztor-levelét *Galambos Mihály* nagyenyedi tanár, De Laurier, Rautenstrauch röpiratát *Búzás János* kecskeméti tanító, Bartholottusét *Dési József* somosdi, Vitoláét *Szerencsi Nagy István,* a *Magyar Konkordánczia* hírneves szerzője.

Ma is szívesen olvassuk ezeket az elmélkedéseket, melyek a napi kérdéseket bizonyos magasabb, filozófiai szempontból tárgyalják, s ha itt-ott túloznak is, a tisztesség határát sehol nem lépik át.

Annál megbotránkoztatóbb Szacsvay Sándornak, a Magyar Kurir szerkesztőjének átdolgozásában megjelent két pamflet: *Zakkariásnak, a pápa titkos író-deákjának Rómából költ levelei* és *Az Izé purgatóriumba való utazása.* Irodalmi tekintetben mind a kettő kiváló figyelmet érdemel. A sok gyarló, nehézkes fordítás után valósággal gyönyörködünk Szacsvay tőrülmetszett, zamatos nyelvében, folyékony előadásában. De iratainak tartalma a legnagyobb mértékben sértő a katholikus felekezetre; modora, melylyel a katholikus hitelveket pellengérre állítja, visszataszító; szikrázó ötleteiben bámúljuk elmésségét, de ugyanakkor visszatetszést kelt bennünk cinizmusa; erőteljes, bárdolatlan kifejezéseiben felismerjük a kitünő írót, de felismerjük a zabolátlan embert is. Szacsvay Sándor

Laczkovics János arcképe.

A pápa titkos íródeákja a madridi főinkvizitorhoz intézett leveleiben iszonyodva tárgyalja azokat az újításokat, melyek Ausztriában a nép szemeit egyszerre felnyitották, jóllehet »ennek az országnak határait kilenc annyi sűrűségű setétség őrzötte, mint annak az éjtszakának setétsége vala, mely a Mózes parancsolatjára egész Egyiptomot elborította«; rezignálódva jelenti egyszersmind ki, hogy a szabad sajtó tehetetlenné teszi őket, a papokat; hogy kúrájuk, lelki orvosságuk mitsem használ; hogy a megmérgezett nép ha beveszi is orvosságukat, ismét kihányja; hogy a szent képek csudatévő erejében immár csak egynehány »tiszteletreméltó öreg excellentiás úr« hisz; hogy »ha talán még imitt-amott vagynak is, a kik misét olvastatnak, még azok is sokkal csalárdabbul és rosszabbul alkusznak rá, mint a zsidók akármely ócska ringy-rongy darab matériára vagy nyúlbőrre«.

Sértő gúny jellemzi az *Izé purgatóriumba utazását* is. A szent Péter passzusával utazó Izé, a purgatóriumban, — melynek falai pápai bullákból és bűnbocsátó levelekből készültek, — valamint a pokolban is egy csomó pappal találkozik s obszcén élcekkel mulat kínszenvedéseiken. Azzal a meggyőződéssel tér azonban onnan vissza, hogy, ha József reformjai

gyökeret vernek, »a tudatlanság sötétsége eloszol, semmi hiábavaló dolgot nem hisznek az emberek és ekképen a purgatóriumnak is vége lészen«.

Szeitz Leo

Szacsvay két pamfletjének iránya, mosdatlan kifejezései méltán lobbantották haragra SZEITZ LEÓt, az egri szervitát. Zakkariás leveleit — ugymond — az Izé könyvével együvé köttette és kívül ezt a titulust tétette rá »Két Disznósdi«. Az igaz, hogy ha a goromba egri barát, *Igaz magyar*-jából egy-két lapot szintén hozzájuk köttetett volna: akkor bátran megváltoztathatja vala az ekként összeállított gyűjtemény címét »Három Disznósdi«-ra.

Szeitz az egyetlen, a ki némi sikerrel képes szembeszállni az uralkodó áramlattal. Egy-két egyházi szónok, például a történetiró Katona, Billisics Alajos, pálos-szerzetes, Hermolaus (More György) kapucinus, szent István-napi, nyomtatásban is megjelent beszédökben több-kevesebb ékesszólással figyelmeztetik a hiveket a felvilágosodás vészes következményeire, de a császár egyházpolitikáját nyiltan nem merik aposztrofálni; Prabner a Magyar Merkur egyik cikkírójával polemizálva Febronius tanaiban nem sok kárt tesz; a Nádaskai András által németből fordított *Fridrich Elisiumban* czímű pamfletre, — mely Józsefet a megkezdett munka folytatására buzdítja, — egy ismeretlen író *A nagy Fridrichnek Elisiumát előadó könyvnek tetemesebb mételyei* cím alatt oly naivul válaszol, hogy ellenfeleiben a diadal érzetét, saját elvtársaiban a boszankodást kelti fel.

Az egri barát ellenben nagy készültséggel, szókimondó egyenességgel, ritka bátorsággal védelmez és támad egyidejűleg. Polemiája a XVII. század vallási vitáira emlékeztet. Izzó szenvedélye gyakran lángokban tör ki. A durvaságot fokozott durvasággal viszonozza, s mikor kitombolta magát, mikor ellenfeleit, kik őt Bálám szamarának nevezik, visszaszamarazza: önmagát mintegy igazolva, így fakad ki: »hát én csak mindenkor néma kutya legyek s midőn ők ugatnak, én egy szót se tegyek?« A mint a saját személyére szórt piszkot nem hagyja magán száradni: a katholikus dogmákat, egyházi szokásokat sárral dobáló »Aufklärungs-Fantaszták« sem kerülik ki visszatorlását. Az elszigeteltség és a magára hagyatottság érzete természetszerűleg ingerültté, álláspontjának, vallási felfogásának rideg kizárólagossága türelmetlenné teszi őt a másvéleményüek iránt. A katholicizmust és a magyarságot identikus fogalmaknak tekinti. »Ahhoz — ugymond, — hogy valaki igaz magyar legyen, elsőben kivántatik, hogy pápista s római katholikus magyar legyen«. A ki, szerinte, a regnum Marianumot megtámadja, a ki az egyedül üdvözítő vallástól elpártol, az hazáját teszi tönkre, hazaáruló, miután — a történelem tanúsága szerint — Magyarország addig volt boldog és szabad ország, míg szent István nyomdokain haladva, Máriát patrónájának ismerte el.

Ez az alapeszme vonúl végig *Igaz magyar*-ján s a Kalapátsits György álnév alatt írt *Más is igaz magyar* című munkáján. Az ezzel ellenkező nézetek, törekvések hozzák mozgásba a természettől különben

is szilaj vérét úgy, hogy nem bír rajta uralkodni. Hol komolyan, szigorúan tudományos irányban, hol könnyebb fegyverzettel, de mindig a benső meggyőződés erejétől áthatva igyekszik saját nézeteit érvényre juttatni. Mint tudós, hatalmas készlettel rendelkezik. Kazinczy azt írja róla, hogy »ez az ember sokat olvasott, sokat írt, fáradhatlan szorgalommal bír s kivált a honi történetekkel igen esmerős«. Mint író szintén kimagaslik kortársai közűl. Előadása folyékony, ötletes, fordulatokban gazdag; nyelve tiszta, zamatos. Főműve, az *Igaz magyar,* túlnyomólag dogmatikai fejtegetésekből áll, azért mégsem unalmas, olvasóit nem fárasztja ki; ha figyelmök lankad: egy-egy jóízű adomától vagy elmés ötlettől csakhamar ismét felfrissűl. A *Más is igaz magyar*ban pedig az újságíró könnyedségével tárgyalja a vitás kérdéseket; kellemes, vonzó előadása valósággal lebilincselő.

A II. József által inaugurált szellem terjedését azonban Szeitznak, még ha nem áll is egyedül: akkor sem sikerűlt volna meggátolnia. A kor kivánalmait a felvilágosodás szolgálatában álló írók értették meg. Ennélfogva, jóllehet tehetségre nézve nem mérkőzhettek az egri baráttal, jóllehet kezökben ingadozott a toll, melynek Szeitz avatott mestere volt: siker mégis az ő művöket koronázta, ha ugyan e korban egyáltalán részt követelhetett magának a sajtó a közszellem átalakítására irányzott törekvések sikereiből. A József-féle felvilágosodás irodalmi bajnokai, bármily túlzó és egyoldalú volt is különben egynémelyikök, a haladás útját egyengették, úgy hogy a kilencvenes évek reformerei nekik köszönhetik, hogy a nemzet szellemi regenerálásának nagy munkájában a töretlen út nehézségeivel nem kellett többé küzdeniök.

József uralkodásának második felében a sajtó veszít ugyan élénkségéből, a mi részint az újítások ellen bekövetkezett reakciónak, részint és főképen annak tulajdonítható, hogy a klérus unszolására a császár a cenzúrát nagyobb szigor gyakorlására utasította; de a sajtó által elhintett mag már ekkor megfogamzott s nehány év elteltével bámulatos arányokban indúlt fejlődésnek.

Politikai irodalom 1790—91-ben

1790—91-ben körülbelül 500 politikai irat jelent meg, részint magyar, részint német és latin nyelven. Alig van köztük olyan, mely rendszeresebb, komolyabb tanúlmány eredménye lenne. A legtöbb azt a benyomást teszi ránk, a mit ma egy-egy jól-rosszul megírt vezércikk. De valamint a hirlapi cikk szóáradatában lappangó egy-két jó gondolat termékenyítő hatással van sokszor az olvasóra: úgy ama röpiratok is, együttvéve, sok tanúlságosat rejtenek magukban. Szalay László nem szégyelli bevallani, hogy ő és kortársai az 1790—92-diki pamflet-irodalomból merítgették hazai publicistai ismereteiket. Ma már természetesen a kérdéses röpiratok megitélésénél más mértéket alkalmazunk, mint Szalayék; de mindenkor el fogjuk ismerni azoknak becsét legalább abból a szempontból, hogy hű képét tárják elénkbe egy olyan korszaknak, mely forduló pontot képez hazánk közmívelődésének és politikai életének történetében.

A politikai irodalom, mely József korában olyannyira egyoldalú volt, most már tüzetesen foglalkozik mindazokkal a kérdésekkel, melyek az állam és társadalom megújhodásával állnak kapcsolatban. De azért az országgyűlést is foglalkoztató vallás ügye képezi még mindig a legélénkebb vita tárgyát.

A pozitiv vallás ellenei

A vallási felvilágosodás, épen mint József korában, többeknél a vallástalanságban s a pozitiv hitcikkek kigúnyolásában nyilvánúl. Az irodalomban a pápa íródeákjának s az Izének szelleme, mint a hazajáró lélek, egyre kisért. Laczkovics János *A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember* című gúnyiratában a katholikus hitcikkekről egész cinizmussal nyilatkoztatja ki, hogy »ezek az esztelenségek mind bolond, bűbájos emberek találmányai, melyeknek némely gazemberek pártjokat fogták, mind a ketten hasznokat találván az emberek megcsalásában.« *A Jézus társaságbeli szerzeteseinek Khinábul való kiüzettetése* szakasztott párja az »utazó ember« pamfletjének. Egy ismeretlen író *An die Protestanten in Ungarn* cím alatt Rousseau nyomdokain haladva, simábban ugyan, de nagyobb következetességgel minden pozitiv vallást kifogásolván, arra a végeredményre jut, hogy a theologiai vallások helyét foglalja el a tiszta, minden emberi hozzáragasztástól ment, a természet törvényeivel és a józan észszel oly pompásan összhangzó morális keresztyénség.

Martinovics Ignác arcképe.

A felvilágosodás valódi képviselői, a kiknek hatalmas tábora mellett Laczkovicsék elenyésző kisebbségben voltak, a dogmákat csakis állami szempontból veszik bírálat alá, s minden felekezet részére, melynek hitcikkei nem államellenesek, követelik a szabad vallásgyakorlatot. E célból meg kell törni szerintök a klérus hatalmát és befolyását s ezzel együtt az uralkodó vallás és az egyedül üdvözítő hitnek a lelkiismeret szabadságával ellenkező theoriáját.

Antiklerikális írók

A szabadelvűség és az antiklerikalizmus ily módon identifikáltatván, a katholikus papságot még a leghiggadtabb írók sem kimélik. Batthyány Alajos gróf, kit Szeitz »a nagy papramorgónak« keresztelt el, s egész sereg ismeretlen író a papságot kiváltságos állásától kivánja megfosztani; mások, mint például Szirmay Antal, *Jus reipublicae in bona ecclesiasticorum* című, nagy gonddal írt tanúlmányában, a papság erejének legfőbb kútforrását óriási vagyonában ismervén fel, a szekularizációt sürgetik. Trenk Frigyes báró, ez a kalandor, kit nyughatatlan vére egyik országból a másikba űz, eljön hozzánk is azért, hogy ősei birtokát visszaszerezze, de

fölcsap egyszersmind a felvilágosodás és szabadság apostolának s pamfletjeivel a szó szoros értelmében elárasztja a könyvpiacot. Már annál a természetszerű ellenszenvnél fogva, melylyel az öntudatát visszanyert nemzet az idegenek iránt általában viseltetik, nem hallgatnak ugyan rá, de mégis szivesen olvassák élénk tollal, nyers modorban írt antiklerikális gúnyiratait, mivel alapeszméjök, hogy tudniillik a felvilágosodás és közboldogság terjedésének leginkább a papság állja útját, a közvéleményt fejezi ki. Ezt a felfogást tolmácsolja Trenk nagy feltünést keltett *Mérő serpenyő*jében, valamint többi apróbb irataiban.

A klérust támadó és védő iratok

A szabadelvű írók közül még a kik általánosabb vagy a protestáns felekezet speciális érdekei szempontjából tárgyalják is a vallásszabadság kérdését, végeredményben a klérus jogkörének korlátozását tartják szükségesnek, hogy elveik diadalra jussanak. Crudy Dániel evangelikus szuperintendens a *Sola salvifica* című röpiratában, melylyel egész kis irodalmat provokált, valamint *Csebi Pogány Ádám, Szemere Ferenc* protestáns ágens, *Nagy Sámuel* stb., saját felekezetök jogai mellett síkra szállván, nemcsak az uralkodó egyházat, de annak képviselőit, a papságot is aposztrofálják.

A hierarchia védelmében most is, mint József korában, a termékeny tollú Szeitz tünik ki. *Magyar- és Erdély-országnak rövid ismérete* cím alatt egy nagyobb s ezen kívül számos apróbb, latin és német nyelvű védíratot bocsát közre, egytől-egyig névtelenül. Legkíméletlenebb Trenkkel szemben. A gyönge jellemű kalandor iratainak hatását azzal igyekszik ellensúlyozni, hogy személyébe köt belé, kimutatván, hogy egész élete a gazságok láncolata. A francia forradalom eseményei épen kapóra jöttek neki. Azokra, az azok által előidézett felfordulásra hivatkozik, hogy Trenk és társai antiklerikális törekvéseinek veszélyes voltáról meggyőzze a világot. Voltaire, Rousseau, Diderot tanai, szerinte, szükségkép anarchiára vezetnek; Ewald szerint ellenben, — kinek *A köznép megvilágosodásáról* írt tanúlmánya ebben az időben jelent meg magyar fordításban, — azok a tanok a felvilágosodást terjesztvén, épen a forradalom leghathatósabb ellenszerei.

Ewald felfogásában osztozkodott gr. Batthyány Alajos is. Nem gondolta azonban meg, hogy azok a radikális reformok, melyeknek életbe léptetését ő a forradalom megelőzése végett ajánlja, a mennyiben a történelmi jogok és hagyományok feláldozását vonják maguk után, egyenesen előidéznék a forradalmat.

A magyar demokraták

Az e korban szerepelt *magyar demokraták*, kik közé tartozott Batthyány is, öntudatosan vagy öntudatlanul, a forradalom útját egyengették. Az egyik át volt ugyan hatva amaz eszmék igazságától, melyek természetszerűleg nemzetének megújhodását vonták volna magok után, de azért töprengett a következmények felett; a másik egyszerűen belé helyezkedett egy eszményi világba a nélkül, hogy a viszonyokat, melyek közt élt, figyelmére méltatta volna; a harmadik egyenesen felhívja a népet, hogy

ragadjon fegyvert, törje össze bilincseit, mert másképp nem vetheti meg alapját az új állami rendnek. Hogy egyhamar célt érnek, azt egyik sem remélte, s épen mert tudták, hogy nem a jelen, hanem a jövő számára dolgoznak: a jövőt legalább igyekeztek minél eszményibb, minél rózsásabb színben tűntetni fel. Ebben a tekintetben a magyar demokraták közt nincs különbség. Valamint abban is megegyeznek, hogy szakítva az egyoldalú valláspolitikai iránynyal, általánosabb, egyetemesebb álláspontra helyezkednek, programmjukat az egész állami és társadalmi életre, annak összes problemáira kiterjesztik.

Gróf Batthyány Alajos

Az eszményi demokraciának gr. BATTHYÁNY ALAJOS ép oly lelkes, mint tanúlt szószólója. *Ad amicam aurem* című munkája a demokratikus eszmék valóságos tárháza. Állameszménye a jogegyenlőség alapján szervezett monarchia, melyben az egyén teljes mértékben érvényesíti magát s melyben az egyes hatalmi ágak szétválasztása s az uralkodó jogainak korlátozása által mind az egyesek, mind a nép biztosíttatnak az elnyomatás ellen. Ebben a keretben mozog folytonosan, kiterjeszkedve mindazokra a részletekre, melyek okozati összefüggésben vannak egymással. Az állami és társadalmi élet tényezői: az uralkodó, a nép, a rendek és az egyház részére kijelöli az irányt, melyet követniök kell, hogy amaz állameszmény keretébe beilleszkedhessenek. Az akadályokat, melyek az említett tényezők átalakulását gátolják, nem kicsinyli ugyan, de nem is sokat törődik velök. A pozitiv jogi és politikai intézmények egész sorát félrelöki, mert tudja, hogy csak azoknak romjain emelkedhetik fel a népek jóléte és boldogsága. S mint a radikalizmus embere és mint idealista, rombolásai közben semmi egyébre nem gondol, csak a pusztulás végcéljára, mely — az ő képzelete szerint — nem lehet más, mint az újjászületés.

Hajnóczy József

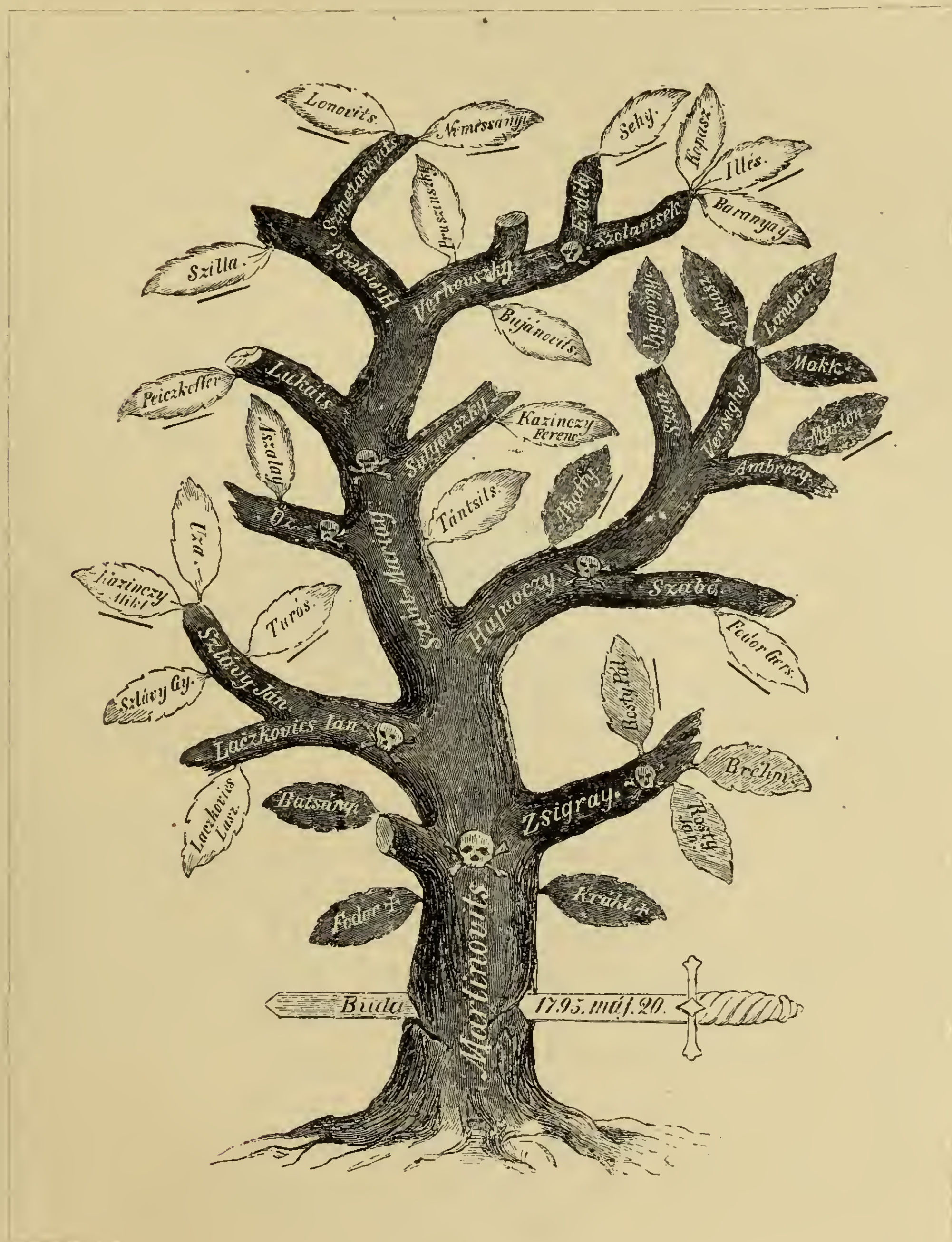
Kevésbbé radikális, de sokkal gyakorlatiasabb Batthyánynál a szerencsétlen véget ért HAJNÓCZY JÓZSEF, ki három latin nyelvű értekezésében *(Dissertatio de regiae potestatis limitibus, De comitiis regni Hungariae, De diversis subsidiis)* a tételes közjogból indúlva ki, történelmi alapon állapítja meg a politikai gyökeres átalakulás föltételeit; számba véve azonban a haladás akadályait, a reformoknak egyszerre, minden átmenet nélkül való életbe léptetését nem kivánja.

Nagyváti János

Batthyány nyomdokain halad, sőt idealizmus tekintetében túlszárnyalja őt NAGYVÁTI JÁNOS, az a jeles gazda, kinek a keszthelyi Georgicon alapításában oroszlánrésze volt. *A tizenkilenczedik században élt igaz magyar hazafinak öröm-órái* című röpiratában az egyenlőség alapján újjászervezett magyar társadalom képét rajzolja; nyitott szemmel álmodik; vágyait mint megtörtént dolgokat adja elő. Ugyancsak Nagyváti fordítja le nyelvünkre a Nagy Frigyes *Veres barát*ját, valamint a *L'horoscope de Polognet (Csillagok-forgásibúl való polgári jövendőlés),* hogy egyrészről reményt ébreszszen nemzetében arra nézve, mikép a szabadság és egyenlőség eszméje ép úgy föl fog támadni sírjából, mint — a rege szerint — a máglyára vitt

veres barát (templarius); másrészről, hogy Lengyelország sorsából tanúlságot merítsenek honfitársai, belássák a társadalmi osztályok közt fennálló ellentétek vészes következményeit.

Ezeket az ellentéteket Martinovics és Laczkovics forradalmi úton vélik megszűntethetni, különbséget tevén a lázadás (rebellio) és a forradalom Martinovics és Laczkovics

Az összeesküvők fája.

(revolutio) között; a rebellio célja — Martinovics szerint — a civitas szent törvényeinek felforgatása, a revolutióé ellenben a törvények sebeinek, tehát első sorban a kiváltságoknak és szabadalmaknak megszűntetése; a rebellio e szerint méreg, a revolutió ellenben a leghathatósabb orvosság a társadalom betegségei ellen.

Martinovics *Oratio ad procereseben*, melyet magyar nyelven átdolgozva és jegyzetekkel ellátva Laczkovics adott ki, valamint az ezt kiegészítő másik két művében *(Oratio pro Leopoldo* és *Status regni Hungariae),* Rousseau szerződési elméletét fogadja el. Az ős-szerződés, melyben az emberek állammá egyesűlnek s engedelmességre kötelezik magukat az államhatalom irányában, szerinte, olyan törvény, a mit szentül és örökre meg kell tartani; az államforma ellenben az emberiség szükségleteihez képest megváltoztatható. Az olyan államformát, mely a szabadság és egyenlőséggel ellenkezik, már csak azért is el kell törűlni, mert az ős-szerződés értelmében a polgárok mindannyian szabadoknak születnek, s az egyik ép annyi joggal bír, mint a másik. Minthogy pedig Magyarország arisztokratikus államszervezete ellenkezik az ős-szerződéssel, annak demokratikus szellemben való megváltoztatása észjogilag teljesen indokolt.

Martinovicscsal jóformán mindenben egyetért fordítója, Laczkovics; csak modoruk különböző. Amaz kifejezéseiben válogatósabb, ez nyersebb. Mind a kettő a királyság pártjára állva, engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetik a kiváltságos rendek iránt. Különösen Laczkovics tűntet monarchikus érzelmeivel, pedig ugyanő bocsátotta ebben az időben közre Trenk *Macedoniai vitézét*, melynek éle a zsarnokság ellen irányúl ugyan, de a melynek egyes kitételével még a legalkotmányosabb fejedelem ellen is föl lehet esetleg izgatni a tömeget, például hogy »az uralkodó alattvalóit méheknek tekinti, kik csupán arra valók, hogy neki mézeljenek«, vagy hogy meg kell vetni »a titulusokat, pántlikás kereszteket« s általában »a királyok aranyos kincseit«, melyeket ők a paraszt véres verejtékkel szerzett vagyonából osztogatnak.

A két szélső demokrata, elfogúltságával és egyoldalúságával, ép oly kevéssé használt az általa képviselt ügynek, mint *Hoffmann Lipót,* az idegenből hozzánk származott pesti egyetemi tanár, a *Babel* és *Ninive* hirhedt pamfletek szerzője vagy Molnár János pesti ev. pap, a *Politisch-kirchliches Manch Hermaeon* szerzője, kik a nemzet hátramaradottságát kizárólag a nemesség bűneinek tulajdonítván, ennek az osztálynak megsemmisítését tartják szükségesnek, hogy az ország a bábeli zűrzavarból kimeneküljön.

Martinovicsék túlzásai dacára azonban a demokrácia eszméje hódított a közvéleményben, mely a jogegyenlőség követelményének a társadalom minden tényezőjével, még a zsidókkal, sőt a nőkkel szemben is eleget kivánt tenni.

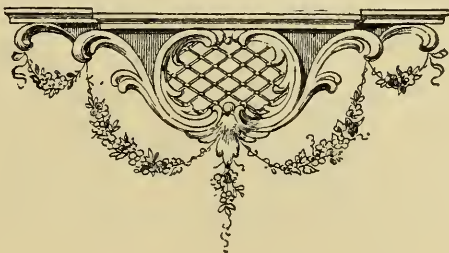
A zsidók ügye

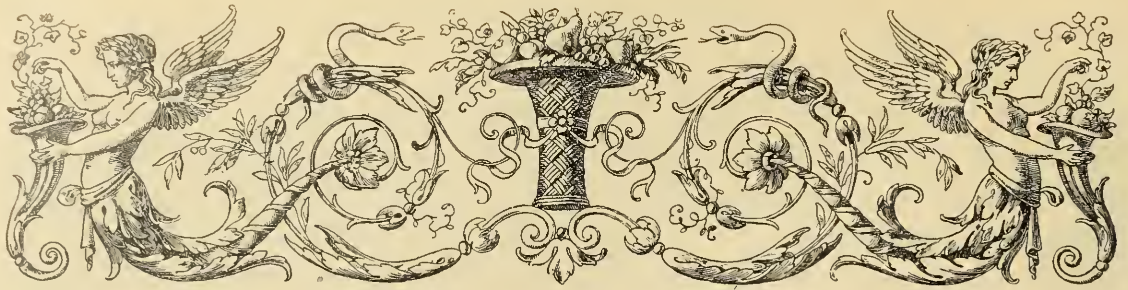
KERESZTÚRI JÓZSEF s művének *(II. Leopold, Eleuterinek, egy magyar prófétának látása szerént)* magyar fordítója, *Szirmay Antal,* valamint *Nagyváti,* a zsidóság szebb jövőjét élénk színekkel rajzolja. Céljuk nem az, hogy a zsidó egyenrangúvá tétessék a többi polgárokkal. Ez kissé merész ugrás lett volna a haladás lépcsőjén. Egyelőre csak arra szorítkoznak, hogy a zsidót szolgai, elnyomott helyzetéből kiemeljék s ez által

módot nyújtsanak neki ama hibái levetkőzésére, melyek ép a százados elnyomatás folytán lassankint természetévé válván, képtelenné tették őt a nemzeti aspirációk megértésére s ezen aspirációk megvalósítását célzó törekvések istápolására.

A nők politikai emancipációjának kérdése, melyet a francia forradalom vetett fel, szintén élénk visszhangra talál nálunk. Bárány Péter *(A magyar anyáknak alázatos kérések),* Pálóci Horváth Ádám *(A magyar asszonyok prókátora, A férjfiak felelete az asszonyokhoz)* tolmácsolják az asszonyok kivánságait. A nőkérdés

Az, a mi a nőemancipáció apostolait jellemzi, hogy t. i. nem törődtek a gyakorlati élet exigenciáival, jellemzi általában a felvilágosodás íróit. Csaknem kivétel nélkül ábrándozók, sőt rajongók voltak. De ezek az ábrándozók ébresztették fel a nemzetben a haladás vágyát; ezek tették le nálunk a határkövet a stagnáció és a modern átalakulás korszaka közé.

57. Tudományos irodalmunk.

A magyar történetírás és irodalomtörténet.

Bessenyey példája, izgatása nemcsak költői irodalmunkat keltette szokatlan életre, maradandó hatással volt a tudományos irodalomra is. Azok a szíve egész melegével, lelke erős meggyőződésével hirdetett szavak: hogy nincs nemzeti haladás, nincs nemzeti tudomány, nincs nemzeti hatalom nemzeti nyelv nélkül, — sok hazafiúi keblet megdobbantottak és serkentettek munkára. A tudósok nyelve ugyan, valamint az iskoláké, sőt a közéleté is, még jó ideig a latin marad; s ha szélesebb körben akarnak figyelmet kelteni, maguk a nemzeti nyelv legbuzgóbb apostolai is latinul írnak; de az országos végzések (1791., 1805.), az egyre nagyobb számmal megjelenő magyar munkák s az ezek által teremtett közszellem mind nagyobb rést ütnek a latin nyelv tekintélyén, mely a jelen század második tizedében már erősen hanyatlóban van.

A tudományok magyar nyelven

A magyar nyelvű tudományos könyv a múlt század utolsó negyedében még nagyon félénken jelenik meg; egyszer, hogy nyelvünk alkalmas voltát bizonyítsa a tudományok tárgyalására, másszor olyan ürügy alatt, hogy a nagy közönségnek vagy a latinul nem értő nőknek szól. De egyiknek bátorsága, sikere buzdítólag hat a többiekre is. *Szép János* magyar esztetikát ír, *P. Horváth Ádám, Sárvári Pál, Márton István, Köteles Sámuel* a bölcselet különböző ágaiban dolgoznak. *Aranka György, Cserei Farkas* egy-egy jogi munkával lépnek föl, míg *Georch Illés* a *Honnyi törvény*ben (1804.) már az egész törvénytudományt magyarul adja. *Dugonics Tudákosság*a (1784.) a mennyiségtan, *Földi János Természeti históriá*ja (1801.) az állattan, *Diószegi* és *Fazekas Füvészkönyv*e (1813.) a növénytan nyelvét magyarítja meg. *Decsy Sámuel Ozmanographiá*ja (1788.) a statisztikában, *Vályi András* földrajzi szótára a hazai föld ismertetésében volt alapvető. Kiegészítik e sort az egymás után keletkező folyóiratok, mint a Péczeli *Mindenes Gyűjteménye*, a kassai *Muzeum,* a Kazinczy *Orpheus*a, a Kármán *Urániá*ja, a Sándor István *Sokfélé*je, melyek a tudományoknak jóformán minden ágát körükbe vonják s közleményeikkel, ismertetéseikkel mind nagyobb érdeklődést, figyelmet ébresztenek.

S ebben van ez időszak tudományos foglalkozásának egyik legfőbb eredménye, sőt célja is. Mert e munkák jórésze fordítás vagy átdolgozás, s ha eredeti is, nem annyira önálló kutatás és felfogás, mint szorgalmas gyűjtés és jószándékú kompiláció eredménye. Az írók célja sem az, hogy előbbre vigyék a tudományt, a minek különben is még sok föltétele hiányzott, — hanem hogy ismertessék annak állapotát, érdeklődést keltsenek iránta, s mindenek fölött, hogy az elhanyagolt nemzeti nyelvet használják s tehetségök szerint míveljék. Ebben a mívelésben ugyan sokszor szintén több része van a hazafias jóakaratnak mint a hozzáértésnek, de így is fontos jelenség. Ez a tapogatózás végzi az úttörés nehéz munkáját, s erről az oldalról is nyilvánvalóvá teszi a nyelvújítás szükségességét. Az általuk vert ösvényeken utóbb biztosabban megindúlhat a tudományok önálló vizsgálata és előadása; az úttörőknek elég érdemök az előkészítés s egy érdeklődő, bár kiskörű olvasó-közönség nevelése.

Egy tudománykör, *a történetírás,* már most is izmosan bontakozik ki pólyáiból, az *irodalomtörténet* pedig az anyaggyűjtés s rendszerezés megkezdése által végzi el az alapvető munkát. A külföldi s hazai események, irodalmi és politikai állapotok akkor egyaránt a múlt és jelen összehasonlítására, a történeti érzék fölébresztésére indítottak; a nemzeties törekvések pedig ezen a téren is magyar nyelven szólaltatják meg a tudományt.

Elsőnek Szekér Joákim lépett föl, ki 1752 július 5-én, Komáromban született; tizenhét éves korában Ferenc-rendi szerzetes lett. Felső tanúlmányait Nagyszombatban és Pesten elvégezvén, mint hitszónok és tanár működött, legtovább Szombathelyen. Itt írta a *Magyarok eredete* című (1791.) két kötetes munkáját, melynek írására, — mint maga mondja, — »ösztönt azoktól az érdemes hazafiaktól vett, kik anyanyelvünknek előbbmozdítására serényen iparkodnak«. 1794-ben megvált szerzetétől s a szentkereszti cistercita kolostorba lépett, utóbb pedig tábori pappá lett. Mint ilyen jelen volt a marengói ütközetben, melyet később (1806.) le is írt; mert bár a tábori élet nem igen engedett pihenést, nem szűnt meg nyelvünk csinosításán fáradozni. Elete vége felé, kolozsvári tartózkodása alatt, írta meg *Magyar Robinson*ját, ekkori szépprózai irodalmunknak a Kármán művei mellett is számottevő termékét, s újra kiadta, megbővítve, első nagy munkáját. 1810 szeptember 26-án húnyt el.

Szekér a *Magyarok eredetét* — az előljáró beszéd szerint — nem a tudósok számára írta, hanem azoknak, a kik a nagy, latin nyelvű históriákat sem megvenni, sem olvasni nem tudják; különösen pedig az »asszonyi-rend« számára, mert hasznosabbnak véli, »ha más erkölcs-pazarló könyvek helyett ilyetén elmetápláló és okosságot élesítő dolgok olvasásában tölti unalmas óráit«. Munkáját a hún-avar és török-magyar őstörténeten kezdi s egész az 1791. eseményekig viszi, felhasználva hozzá Anonymustól kezdve a korabeli latin írókig minden nevezetesebb forrást. Tárgyalása nem egyenletes, de egyes eseményeket ügyesen csoportosít, s Szekér Joákim

bár a tiszta magyarságra törekvés miatt többször nehézkes a stílusa, előadása mindvégig élénk, melynek sajátos jelleget kölcsönöz az események felfogásában nyilatkozó erős hazafias érzése és őszinte tárgyilagossága. Így megrójja a pápákat, hogy törvényes jogszokásaink sérelmével Rómába idézték Venczelt s az őt megkoronázó érseket, s hogy jogaikkal visszaélve, minden szére-szóra »nyakokba csapkodták« eleinknek az exkommunikációt; tárgyilagosan szól a reformációról, József császár türelmi rendeletéről, a szerzetes-rendeket eltörlő »kegyes« parancsolatairól, de el nem titkolhatja hazafias örömét sem az állapotok törvényes mederbe fordúltán.

Mellőzve a kisebb jelentőségű munkákat, a két *Budai* működése érdemel kiváló figyelmet.

Budai Ézsaiás

BUDAI ÉZSAIÁS 1766. május 7-én született a közép-szolnokmegyei Péren. A debreceni kollégiumban tanúlt; miután két évig még Göttingában időzött, s Hollandiában és Angliában is megfordúlt, előbb mint főiskolai tanár, 1821-től mint debreceni lelkész és szuperintendens, klasszikus míveltségével s roppant tudásával nagyhatású működést fejtett ki. Késő vénségben, 1841-ben halt meg. — Főműve: *Magyarország históriája* (1805—12.) három kötetben, melyek elseje a mohácsi veszedelemig, 2-ika Buda visszavételéig, 3-ika a legújabb korig terjed. Már az anyagnak ilyen felosztása is elüt a régibb históriáktól, melyek aránytalanul sokat foglalkoznak az őstörténelemmel, míg ő a fősúlyt az újabb korra fekteti, s nála jelenik meg először a protestantizmus fejlődése a politikai történet keretében, a forrásmunkák megjelölésével s olyan alaposan tárgyalva, mint eddig még sehol. Ez látszólag felekezeti színt ad a munkának, de Budai elég tárgyilagos tud maradni, különösen az által, hogy nem polemizál, hanem a tényeket beszélteti. Ez a ridegség stílusán is elömlik, de világos előadása, mélyreható ítélete, gazdag anyaga miatt az első tudományos becsű magyar történelem, mely egy évtized alatt második, 1833-ban pedig 3-ik kiadást ért. Budai írt még egy világtörténelmet *(Közönséges história,* 1800.) s egy irodalomtörténeti munkát *(Régi tudós világ históriája,* 1802.) is, mely utóbbiban főleg a görög és latin írók életével és munkáival foglalkozik; korában mindkettő hézagpótló volt.

Budai Ézsaiás.

Budai Ferenc

BUDAI FERENC szováthi református prédikátor, Ézsaiás testvérbátyja, 1760. november 8-án született s java férfi-korában, 1802 október 28-án húnyt el. Tudományosan képzett s a külföldi irodalmakban is jártas

ember volt. Toldy neki tulajdonítja a *Kant philosophiája rostálgatását* (1801. névtelenül); de Budai szívesebben és többet foglalkozott történeti munkák búvárlatával. A koráig megjelent összes történeti forrásmunkákat átolvasta, jegyzeteket készített belőlük, s ezekből szerkesztette aztán: *Magyarország polgári históriájára való lexiconát* mely azonban — Budai Ézsaiás kiadásában — csak halála után jelenhetett meg (1804—5. s újra 1866.). Három vaskos kötet, a magyar történelemben a XVI. századig szereplő összes személyek betűrendes életrajzával. Bár az egyes történelmi adatok forrása külön-külön nincs megjelölve, a szerző rendkívüli lelkiismeretességénél fogva mindenben megbízható munka, melynek a későbbi historikusok és költők jó hasznát vették. (Innét merítette pl. Gyulai Pál is a *Pókainé* tárgyát.)

Horányi Elek.

Befejezi a sort *Virág Benedek* már említett *Magyar századok* (1808.) című munkájával, mely ha forrástanúlmány tekintetében szegényebb is az utóbb említett munkáknál, a klasszikus írókhoz mért művészi szerkezete, hazafias szelleme s választékos előadásánál fogva a történelmi műpróza megalapítójául tekinthető.

Az *irodalomtörténet-irás* ez időszakban még nem ért el a fejlődés ilyen fokára, de szintén derék termékeket mutathat fel.

Első a széleskörű tudományáról és fáradhatatlan kutató szorgalmáról emlékezetes HORÁNYI ELEK. 1736-ban született előkelő s vagyonos Horányi Elek szülőktől, de tudományszeretettől vonzatva, a kegyesrendiek szerzetébe lépett. Felsőbb tanúlmányokra Rómába ment, s már itt annyira kitűnt a klasszikus nyelvekben s a históriában való jártasságával, hogy tanári székkel kínálták meg; de ő haza vágyott. Itthon többfelé tanárkodott (legtovább a váci Theresianumban), 1769-től kezdve azonban kevés megszakítással tisztán tudományos munkásságnak élt. 1809-ben húnyt el. Összesen huszonöt munkát írt, melyek közül a két első (1761. egy vallástani, 1773-ban egy történeti) magyar nyelvű, de jelentéktelen. Nevezetesebb a harmadik: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum* I—II. (1775—7.), melyet a külföld is méltánylattal fogadott. Előszava tanúskodik a lelkiismeretes buzgóságról, melylyel adatait gyűjtötte, nemcsak a régibb rokon munkákból, hanem főkép nagykörű levelezése alapján, melyet kora

legnevezetesebb tudósaival folytatott, köztük Cornidessel, Katona Istvánnal és Kollár Ádámmal, a bécsi császári könyvtár őrével stb.; alkalma volt továbbá tolnai Festetich Pál és Rádai Gedeon könyvtárait, akkor a legnevezetesebbeket, átkutatnia. Így történhetett, hogy míg a tíz évvel azelőtt megjelent *Athénás*ban Bod Péter csak ötszáz írót említhetett, Horányi körülbelül ezerkétszáznak élete s irodalmi működéséről szólhatott. A nagy szorgalommal egybehordott anyagot azonban nem egyenletesen dolgozza fel, egyikről alig közöl pár sort, másikról íveken át, egész kidolgozott életrajzot ád, mutatványokat, a kortársak magasztaló verseit is közölve; míg pl. Alvinczy Péternek másfél lapot juttat, Zrinyi Miklóssal, Gyöngyösi Istvánnal, Faludival egy-egy lapon foglalkozik, s Bessenyei György csak fél lapot kap: addig Bél Mátyásnak (a tömérdek idézettel) több mint száz, Dudith Andrásnak 62, Eszterházy Pálnak 22, Dávid Ferencnek 15, Pázmánynak 7, Sz. Jeromosnak 32, Janus Pannoniusnak 21, Czvittingernek 8 lapot juttat. Mint e sorból is látható, nem annyira a magyar költőkkel és szépírókkal, mint inkább a magyarországi eredetű tudósokkal foglalkozik, bármilyen nyelven írtak. A magyar munkák címét rendesen le is fordítja latinra. A századvégi nemzeti felbuzdulás azonban új írókat teremt, sok kimaradt a régiekből is, Horányi tehát 1792-ben megindítja a *Nova Memoria Hungarorum*ot, melyből azonban csak egy kötet jelent meg az A—C kezdőbetük közé eső nevekkel. Ez nem bővített kiadása az előbbi munkának, hanem pótlása; ezért az ott említett életrajzokat, munkákat itt nem mondja el újra. De annyi a pótlék, annyi az új név, hogy a kötet így is 788 lapra dagad. A feldolgozás itt is egyenetlen, a jellemzések általánosak; de az irodalmi kritika még sokára kezd ébredni. Ekkor feljebb való célnak látszott: mindenkit felsorolni, ki csak egy füzetke írásával is hozzájárúlt a magyar szellemi élet, különösen a tudományos irodalom fejlesztéséhez. Horányi hangyaszorgalmú gyűjtése e tekintetben ma is forrásmunkául szolgál. Kiegészíti e nemű munkáit a *Scriptores Piarum Scholarum* I—II. (1808—9.), melyben élete végén rendje iránti kegyeletből a piarista írókat gyűjti össze.

Bibliografia

Mellőzve *Weszprémi István*nak a magyar- és erdélyországi orvosokról latinul, *Seivert János*nak az erdélyi írókról, *Klein János*nak az evangelikus predikátorokról németül, s *Tóth Ferenc*nek a dunántúli s tiszántúli szuperintendensekről szóló magyar életrajzgyűjteményeit, még egy pár bibliografiai munkát kell megemlítenünk, minők a *Teleki Sámuel* s a *Széchenyi Ferenc* könyvtárának lajstromai és *Cornides Bibliotheca Hungaricá*ja. Különösen hasznos Sándor Istvánnak (a tizenkét kötetes *Sokféle, Jelki András története,* Ovid *Metam. fordítása* stb. szerzőjének) *Magyar könyvesház* (1803.) cím alatt kiadott munkája, melyben időrendi egymásutánban sorolja fel (pótlékkal is megtoldva) az 1533-tól 1800-ig megjelent *magyar* munkákat, szám szerint 3644 könyvcímet, melyeknek legnagyobb részét maga is látta. Bár e szám azóta tetemesen felszaporodott (a XVI—XVII. századból Sándor-

nál 1001, Szabó Károlynál 1620 van), a könyv annál becsesebb, mert akárhány munka megjelenését csak innét tudjuk. Befejezésül közli az írók névsorát is, társadalmi állásukat magyarul jelölve meg, de e nevek közül kevés vált közkeletűvé.

Ilyen előmunkálatokon épült az irodalomtörténet rendszeres tárgyalása. Az első kisérlet Wallaszky Páltól származik. A hontmegyei Bágyomban született 1742. január 29-én, s miután itthon Selmecen, Rimaszombatban, Pozsonyban elvégezte iskoláit, 1767-ben Lipcsébe ment hittudományt hall- Wallaszky Pál

Wallaszky Pál.

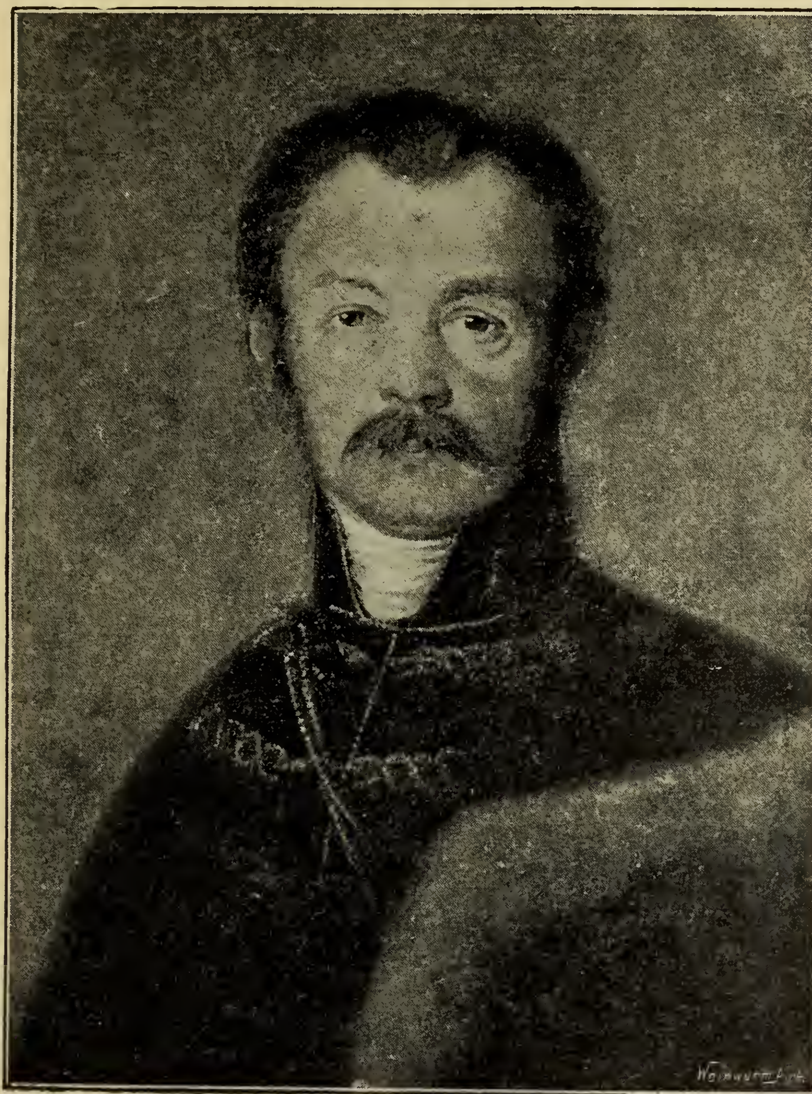
gatni. Itt írta a *Verbőczyről* és a *Mátyás-korabeli tudományos állapotainkról* szóló értekezéseit, melyekkel jó szolgálatot tett a magyarság ügyének s figyelmet keltett. Ezek után érte itt 1769-ben a békés-komlósi evangelikus egyház meghivása, melyet el is fogadott. Egészségi okokból, meg hogy Pest tudósaihoz is közelebb legyen, 1780-ban Czinkotára költözött; majd midőn József türelmi rendelete után számos új egyház szervezkedett, egy ilyennek, a gömörmegyei Jolsvának meghivását fogadta el (1783.), a hol aztán mint al- és főesperes egész 1824 október 29-én bekövetkezett haláláig élt, nagy tevékenységet fejtve ki kerülete egyházi és iskolai ügyeinek rendezése körül. Nagyszámú s részben kéziratban maradt egyházi

művein kívül különösen nevezetes a *Conspectus reipublicae Litterariae in Hungaria* című munkája, mely először 1785-ben (Posonii et Lipsiae, 326 lap), utóbb bővítve és javítva 1808-ban (Budae, 586 lap) jelent meg. Ebben összefüggően igyekszik tárgyalni a magyar irodalom és mívelődés történetét. Bevezetésül bíráló észrevételek kiséretében ismerteti az addig megjelent rokontárgyú munkákat (32 nyomt. és 13 kézirat, a 2-ik kiadásban 48 nyomt. és 16 kézirat). Magát a munkát két részre, s ezek mindegyikét két fejezetre osztja, az első a hún-scytha írással és mívelődéssel, a második XI—XV. századok történetével foglalkozik; a második rész első fejezete a XVI. századtól 1776-ig, a második innét (illetve utóbb 1770-től) a szerző koráig terjed. Sorba veszi az egyes tudományszakokat, s mindegyiknél (a hittudományi irodalomban az írók vallása szerint is) csoportokba gyűjti az írók *neveit;* az életviszonyaikra s munkáikra vonatkozó (nem bíráló, csak ismertető) észrevételek a sürűen használt jegyzetekben vannak. Annál több teret szentel azonban a különböző iskolák, könyvnyomdák és könyvtárak ismertetésének. Az utolsó fejezet alig egyéb, mint a *Ratio Educationis* kiadása óta újra szervezett különféle alsó-, közép- és felsőfokú iskolák tanúlmányi, szervezeti, sőt személyzeti rendjének ismertetése. Bármily fontos mindez mívelődéstörténeti szempontból, tulajdonkép csak becses részlete a szorosan vett irodalomtörténetnek, mely Wallaszkynál a fejezetek elején áll ugyan, mégis háttérbe szorúl. Olvasója sok könyvcímet s rengeteg sok nevet lát, de az irodalom történetét, a mívelődési és társadalmi viszonyokat meg az írók egymásra hatását, szóval a magyar szellemi élet szerves fejlődését még nem fogja belőle megismerni. De akkor, midőn nyelvemlékeink s régi irodalmunknak annyi becses anyaga még ismeretlenek voltak, elég nyeresége volt irodalmunknak, hogy a fejlődés stádiumai ki voltak jelölve, a nyomtatott irodalom termékei csoportokba gyűjtve s a mívelődés tényezői megjelölve.

Pápay Sámuel

Jóval tovább haladt e téren Pápay Sámuel, ki 1770 március 8-án a zalamegyei Felső-Örsön született, Kassán, Egerben és a pesti egyetemen tanúlt. Jogi pályára készűlt s már az ügyvédi vizsgálatot is letette, midőn az egri liceum meghívta a magyar nyelv és irodalom tanszékére. Pápay hazafias lelkesedéssel fogadta a meghívást, s 1796—1800-ig nagy buzgalommal látott a tanításhoz, melynek anyagát maga gyűjtötte s állította rendszerbe. Tanári székétől egészsége hanyatlása miatt megválván, előbb Veszprémmegye tiszteletbeli ügyésze, majd 1802-ben a gróf Esterházy Miklós pápai, ugodi és devecseri uradalmainak lett első ügyvéde. De nagy elfoglaltsága mellett sem szűnt meg figyelemmel kisérni irodalmunk újabb fejlődését, sőt ebben maga is tevékeny részt vett. Midőn az 1805-iki országgyűlés megengedte, hogy a közigazgatásban a megyék a magyar nyelvet használhassák, Veszprémmegye őt bízta meg a hivatalos nyelv megmagyarosítására teendő javaslattal. Pápay e bizalomra egész könyvvel felelt, melyet *Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és*

törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések gyűj- teményével cím alatt (Veszprém, 1807. 255. lap) a megye kiadott és valamennyi megyének megküldött. E munka mind a nyelvújításban s bővítésben követendő irányelvek fejtegetése, mind az ezek alapján nagy tanúlmánynyal összeállított szótár irodalmi értéke tekintetében messze felül- Pápay munkái

Pápay Sámuel arcképe és névaláirása.

múlja a többi megye hasonló kiadványát. Ennek sikere után nem utasíthatta el többé barátja, P. Takács József, kérését, hogy rendezze sajtó alá egri irodalmi előadásait. Így jelent meg *A magyar literatúra esmérete,* két részben (Veszprém, 1808.) mint a *Magyar Minerva* IV. kötete, az első rendszeres magyar nyelvű irodalomtörténet. E munkák megszerezték számára a legjobb írók, köztük Virág, Berzsenyi, Kisfaludy S., Kis János és Kazinczy

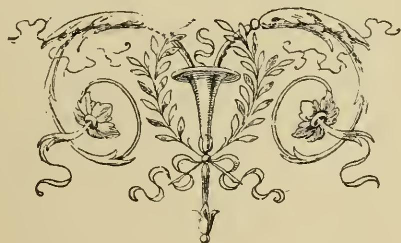
barátságát, kikkel állandó levelezésben állott; megyéje s a szomszéd Győrmegye pedig táblabírái közé sorozta. Hivatala gondjai mellett azonban utóbb csak arra jutott már ideje, hogy anyagilag támogassa az irodalmat; nemcsak maga fizet elő több hírlapra s minden új magyar könyvre, hanem évtizedeken át állandó gyűjtője az íróknak, s e téren akkor senki sem tett többet nálánál a magyar irodalom terjesztésére. Lelkes hazafiságának elég bizonyítéka, hogy halála előtt pár héttel ezer ezüst forintot ajánlott fel az alakulóban levő akadémiára. 1827 május 31-én húnyt el.

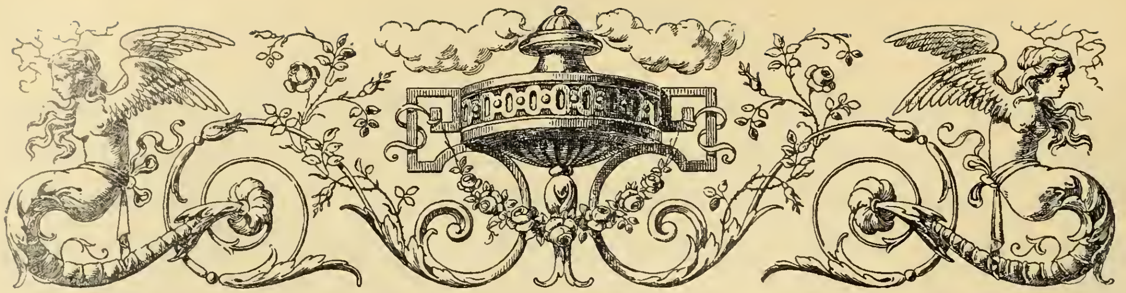
Az első magyar irodalomtörténet

A magyar literatúra esméretét első sorban a tanuló ifjúságnak szánta vezérlőkönyvül, miután az erre leginkább hivatott Révai a saját könyvének kiadása előtt elhalt. A bevezetésben megemlíti, hogy némelyek csak a szépirodalom fejlődését értik a literatúrán, de ő tágabb értelemben úgy határozza meg, hogy »az oly tudomány, mely a magyar nyelvnek s írástudásnak mind természeti, mind történeti állapotját, az írásbeli előadás minden nemeire való alkalmaztatással adja elő.« Ehhez képest három részre osztja munkáját. Az elsőben »a magyar nyelv eredetét s természeti tulajdonságait vizsgálva« sok olyanról is szól, miket ma az irodalomtörténet és stilisztika körében tárgyalunk, de az a szándéka, hogy összefoglalja az egész akkori nyelvtudományt. Vizsgálataiban ekklektikus, de önálló felfogásra törekszik s ezt nagy készűltséggel védelmezi is. Így Quintilián és Adelung nyomán azt hirdeti, hogy a nyelvet a minden időkori *nyelvszokás* határozza meg, melyet az analogia, etimologia és eufonia segítségével a jó írók munkáiból tanúlhatunk meg legtisztábban. A helyesírásban tehát, mint Verseghy — s Révait és Kazinczyt kivéve az írók legnagyobb része, — az élőbeszédet tartva főtörvénynek, ő is ypsilonista; de az *ik*-es igék védelmével, valamint a ragozás és szóképzés némely pontjában Révaihoz csatlakozik; a nyelvbővítés forrásainak ma is elfogadható megjelölésével pedig a mérsékelt Kis János pártjára áll. Tévedéseit és ellenkező véleményét utóbb Kazinczy (Erdélyi Muzeum, 1817.) elég tárgyilagosan igazította helyre, a második résztől azonban magasztaló elismerését sem vonta meg. Ez a rész, a háromszáz lapra terjedő elsőnek csak felényire terjed, s »a magyar literatúrának vagyis írástudásnak régi és mostani állapotjáról« szól. Pápay az egész anyagot három »időkerületre« osztja: az első a hitújítás koráig, a második innét II. Józsefig, a harmadik innét a saját koráig terjed. A paragrafusok címeiben kifejezi vizsgálatai eredményét, így az első időszakban: »A magyarok Európában is szűzen megtartották saját nemzeti nyelveket; jóllehet az írástudásban *járatlanok* voltak; ez csak a keresztyénség bevételével kezdődik; de hazánk viszontagságai miatt csak mintegy a XII. század végéről mutathatunk magyar írásdarabot« stb. Ez a Halotti Beszéd, mely ekkor már a Révai magyarázatával járt közkézen. A nyelvtörténeti kutatás, s a régi és újabb írók munkáinak kiadása a következő fejezetekben is megkönnyíti Pápay vizsgálatát, ki ezek alapján Wallaszkytól több tekintetben elütő világításban tűnteti föl

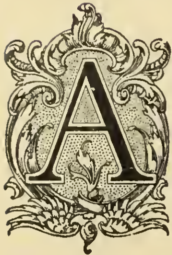
irodalmunk fejlődését. A következő korszakban kiemeli, hogy »a vallásbéli buzgóság literátori buzgóságot szül; munkába vétetett akkor a magyar filologia; jobban terjesztődtek nyelvünkön az isteni s világi ismeretek is,« stb.; sorra elszámlálja azután a különböző magyar munkákat, a nélkül azonban, hogy méltatná őket. Még részletesebb a harmadik időszak, hol a magyar nyelv térfoglalását, a folyóiratokat, a tudós társaság alapítására vonatkozó törekvéseket, a jutalomtételek eredményeit s a magyar játékszín történetét is lelkes örömmel ismerteti, s a magyar irodalomtörténetben először emeli ki azok fontosságát. Végül visszatekintőleg kifejti a nyelv gyarapodásának eddigi akadályait s jövendő előmozdításának módjait és eszközeit. Kár, hogy a munka harmadik része, melyben »az írásbeli szép előadást példákkal világosítva« akarta tárgyalni, Pápay másnemű elfoglaltsága miatt már nem készűlhetett el. De a megjelent rész sokáig egyetlen kézikönyve volt az irodalomtörténetnek, hibái s hézagai mellett is annál használhatóbb, mert az egész munka stílusa — Kazinczy szerint is — »férfiasan szép, erővel teljes s oly folyó és tiszta, hogy a legfinnyásabb olvasó is gyönyörködéssel olvashatta«, s másfelől, mert Révainak ilynemű munkája, midőn sok sürgetésre tanítványa utóbb (1833.) kiadta, nem felelt meg a várakozásnak, s Horvát István maga elismeri, hogy »e tudomány a nagy Révainak gyenge oldalát tette«.

Toldy fellépteig csak egyetlen számottevő dolgozat jelent még meg e körben: Kazinczynak *A magyar literatúra történetei* című tanúlmánya, mely mint a tübingai pályázatra írt munkájának bevezetése, az Erdélyi Muzeum első füzetében (1814.) kerűlt nyilvánosságra. Bár csak tíz lapnyi vázlat az egész, irodalom- és mívelődéstörténetünk főbb mozzanatait tartalomban és előadásban annyi ízléssel és oly önálló felfogással (Zrinyit ő helyezi először Gyöngyösi fölé, az újkort is ő kezdi először Bessenyei föllépétől számítani) foglalja egybe, hogy a későbbi rendszerezők számára ekként a keretet megalkotván, nemcsak a nyelvújítás vezérének, hanem a modern irodalomtörténet-írás irányjelölőjének is méltán nevezhetjük. Kazinczy irod. tört. értekezése

58. A nemzeti játékszín története 1837-ig.

A Felvinczy Györgynek 1696-ban adott játékszíni szabadalomlevél becses okirata ugyan a magyar színészet történetének, de nem képezi kiinduló pontját, még kevésbbé a fejlődés egyik határkövét a magyar színészetnek. Nincs egyetlen komolyan számbavehető adat, mely előttc létező színészetet sejtetne és ezáltal Felvinczy kisérletének míveltségtörténeti magasb jelentőséget adna. A mi utána következik, az csak annál érthetőbben magyarázza, hogy kész intézményeket nem lehet egyszerre idegenből átültetni. Felvinczy terve hihetőleg még életében dugába dőlt: alkalmas színdarabok, ügyes előadók, meg az élet komoly gondjaitól ment s az e fajta mulatságok szükségét élénken érző közönség híjában. Városaink lakossága megelégedett az iskolai drámák előadásával.

A világi színészetet, rendszeres előadásokkal, berendezett színpadokon a XVIII. század harmadik évtizede körül találjuk meg első ízben Pozsonyban s utána Kassán, Budán, Pesten, Brassóban stb. De ezen idegen nyelvű előadásokhoz a magyar színészet fejlődésének első szálai nem fűzhetők.

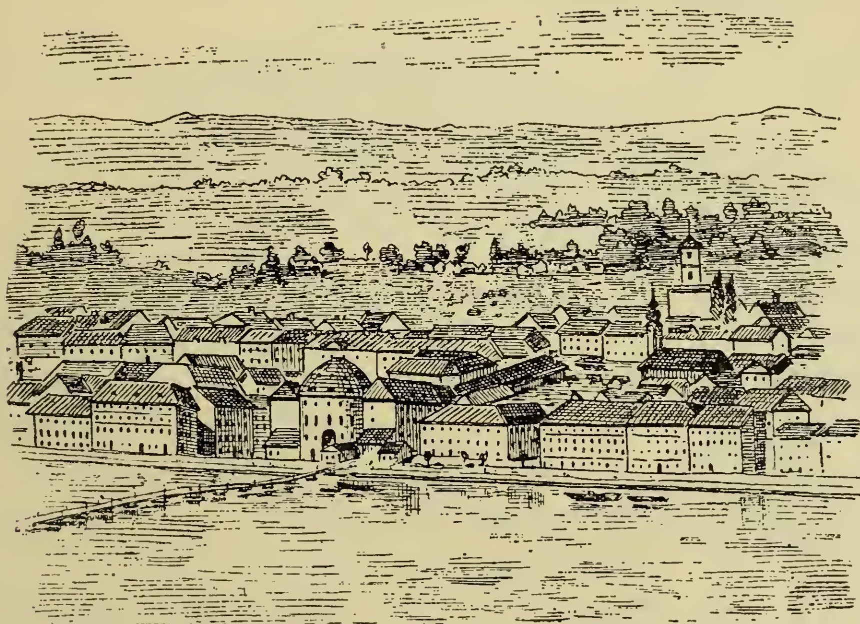
Főúri színházak a múlt században

A XVIII. század második felétől mind inkább magyarrá váló iskolai dráma képezi az átmenetet az irodalmi drámára s a világi színpadra. Az irodalmi újjászületés első bajnoka, *Bessenyei,* Bécsben és Esterházán nyert színi benyomásai alapján írja első drámáit. Követői közül *Zechenter Antal* az első, a ki Bessenyei buzdítására fordított drámái előszavában, a magyar színpad és színészet szükségességét fejtegeti, miután egypár évvel előtte, egy német nyelvű röpirat (Entwurf zu einem ungarischen Nationaltheater. In einer Rede an das Vaterland. Pressburg. 1779.) már lelkes szavakkal kardoskodott egy nemzeti színház fölállításának szüksége mellett. Süket füleknek beszéltek mind a ketten. Az udvar támogatására (mit ők emlegettek) gondolni sem lehetett. Főuraink nemzeti érzelmeit egészen átalakította Bécs levegője és Mária Terézia ügyes politikája. Az Esterházyak százezreket áldoztak az idegen művészetek oltárán. Erdődy gróf Pozsonyban tartott állandó színházat: olasz és német operákkal, némajátékokkal és balletekkel. A Koháryak és a Pálffyak mint bécsi színházi vállalkozók, vagyo-

nukat áldozták föl nagyúri kedvteléseiknek. Vagyonos főuraink szívének egyetlen dobbanása sem érdekelte a haza elárvúlt művészetének ügyét!

Minden népnél felülről lefelé jövő hatások alatt indúlt fejlődésnek a színészet. Udvarok kegye, főurak bőkezűsége, közhatóságok áldozatrakészsége ragadja ki a vándor komédiásokat az élet köznapi árjából. Azok segélyével hódolhatott komolyabb céljainak, azok pártfogása útján vált a közmíveltség tényezőjévé. Nálunk nemcsak hogy nem számíthatott felsőbb pártfogásra, de sőt mindent a legelején kellett kezdeni: megteremteni a közhangulatot s aztán létrehozni a hiányzó magyar drámairodalmat meg az egész színészetet. Ez a munka csak irodalmi úton volt lehetséges, s hogy lassan termette meg gyümölcseit, okát az elfajúltságon kívül abban kereshetjük, hogy az irodalmi élet is csirájában volt csupán meg, s így szűk

A nemzeti közhangulat hatása

A pesti Duna-parti Rondella.

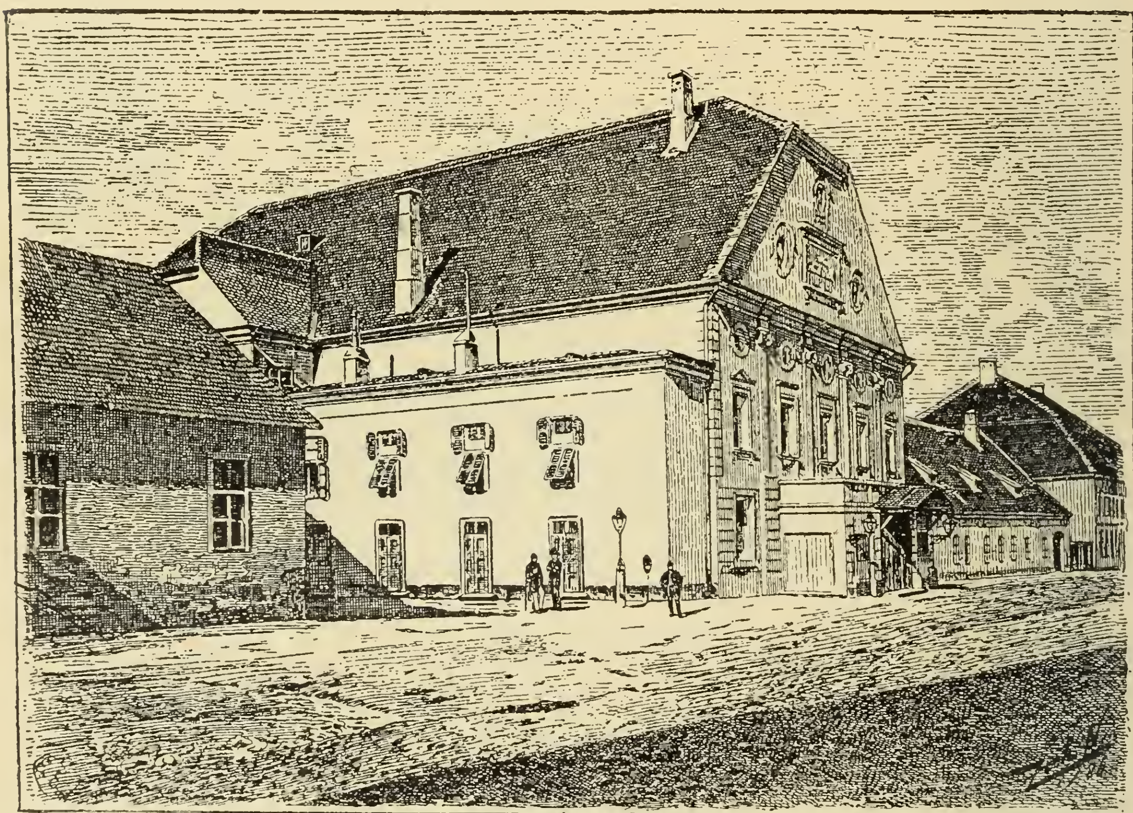
körén belül érvényesíthette figyelmeztető komoly szavát. Az eredmény még így is sokáig várakoztatott volna magára, ha kívülről jövő hatások föl nem rázzák »opium álmából« a nemzetet, s néhány író lelkes figyelmeztetéséhez nem szegődik szándéktalan segítségül a »kalapos király« azon rendelete, mely nyelvében az egész nemzetet megsemmisítéssel fenyegette.

A magyar színészet nem volt lassan fejlődő intézmény nálunk, hanem a nemzeti közhangulat rögtönös alkotása. Ez magyarázza hosszas vergődését, tanácstalan kapkodásait, de csak ez érteti meg tüneményszerű tevékenységét, valamint első híveinek igazán apostoli buzgalmát.

Magyar drámairodalom

Midőn 1790-ben, a régtől egybe nem hívott országgyűlés megnyitása II. József nemzetellenes rendeleteinek visszavonása után, a legközelebbi jövő kilátása volt, Péczeli József pályázatot hírdetett egy oly színdarabra, melyet ez alkalom örömére elő lehetne adni. Kazinczy *Külföldi színjátékok* című gyűjteményét indítja meg s első darabul *Hamlet*et akarja előadatni.

Az ország minden részéből fordítók jelentkeznek s akad olyan magyar író is, a ki minden hétre egy új s eredeti darab írására vállalkozik! Lelkesedésben nincs hiány — de színdarabokban annál nagyobb, s mikor már ez sem okoz komoly gondot, akkor jut eszökbe, vajjon lesz-e, a ki elő is fogja adni ezeket a megszületendő drámákat? Van ugyan némi nyoma annak, hogy magyar műkedvelők, néhány évvel 1790. előtt is, eljátszottak a fővárosban néhány színdarabot, de rendszerezett magyar színtársulatra nem akadunk. Szerencsére a lelkesedés oly általános, annyira érzi mindenki (főleg az ifjak sorában), hogy a játékszín »a nyelv terjesztésének és kipallérozásának egyik leghathatósabb eszköze«, hogy csupán idő kérdése a

A kolozsvári nemzeti színház.

magyar színtársulat megszületése. Sajnos, hogy csak az utolsó percekben gondolnak a játszóhelyre, s nem veszik előleges számításba azok önzését, kik előtt nemzeti érdekek helyett csupán a magukéi lebegnek.

Az első magyar színjátszó társaság

Jobbára az egyetem hallgatói sorából állott egybe az »első magyar nemesi színjátszó társaság« 1790-ben. Ha volt egyiknek-másiknak némi gyakorlottsága a színjátszásban, azt leginkább az iskolai előadásoknak köszönhette. Így jött közeli érintkezésbe az iskolai színpad a világival. Azok soraiból, kik eddig az iskolák számára írtak, mint a világi színpad első drámaírói *Dugonics, Endrődi J., Egerváry, Simai, Verseghy* stb. állanak elő. Nem útszéli összeverődött csapat az első magyar színtársulat, hanem lelkes honfiak fiatal társasága, szent célokkal: a nyelvet terjeszteni

és »kipallérozni«, az európai többi nemzetek példáján okúlva a mulatságok egyik legnemesebbjét meghonosítani nálunk is. Kezdetben a nemzet nyelvi és irodalmi célzatok mellett csupán másodrendűvé vált a színészi. Kazinczy úgy tervezte, hogy klasszikus műsorral utazzák be a vidéket. Előadandó darabjaik: *Hamlet, Tancred, Alzir, Mérope* lennének. Ez volna a gyakorlat nevelő iskolája s ha megerősödnek, kezdjék meg állandó működésüket a fővárosban is, hol a fejlettebb idegen színészet mellett kezdetlegességök úgyis föltünőbb mint a vidéken. A jó terv tervnek maradt. Kazinczy távol élt a központtól s így nem gyakorolhatott állandó befolyást színészetünkre, mely a maga útjain haladva először a fővárosban akart gyökeret verni.

Az 1790-től 1796-ig terjedő kor képezi a magyar színészet első időszakát. A törzsgárda első tagjai közül a kiválóbbak: Kelemen László, Ráth Pál, Szomor Máté, kikhez később Sehy Ferenc, Varsányi Ferenc, Láng János és Várady Mihály csatlakoztak. Az első női tagok legjelesebbje: Moor Anna (később Rehákné).

Színi előadások 1790—96-ig

Az első előadást 1790. október 25-én Budán tartották meg s a megnyitó darabot *(Igazházit)* október 27-én Pesten ismételték. Alig hangzottak el a lelkesedés első tapsai, már ott volt nyomukban az elkeseredés érzete, mert a színház albérlője, Unwerth gróf, oly föltételek mellett volt hajlandó átadni a német színpadot, hogy, ha elfogadják, semmi anyagi előnyökre nincs kilátásuk. Ekkor kibérelték magától a főbérlőtől a budai hídfő melletti faszínházat s ott tartották, csaknem két évi pihenő után, előadásaikat, azok sorát 1792. május 5-én a *Talált gyermek*kel nyitván meg; majd midőn a grófi albérlő visszavonúlt s ennek jogaiba Busch Jenő lépett (1793. május 23.), ezzel egyezkedtek, hogy meghatározott napokon a pesti Rondellában és a budai színházban (a Várban) játszhassanak. A magyar előadások jövedelme nagyon megcsappant, a mint az országgyűlés Pozsonyba költözött. A vármegyék segélyeit a diszletek és egyéb kiadások emésztették föl. A tagok közt lappangó apró egyenetlenkedések nyilvánosságra jutottak s egy ízben nyilt színpadi botrányban is végződtek. A színészek erkölcsi tekintélye megingott, anyagi ügyeik ziláltakká váltak. Az elhagyatottság érzete hanyagokká tette, a közöny és bizonytalanság elkeserítette őket, s miután az új bérlő panaszaiból ki nem fogyott, 1796. husvétján megszűnt a három éves kötelezettség — s a lelkes, jól induló színtársulat a szélrózsa minden irányában elszélyedt.

Ily szomorúan végződött, erélyes vezető hiányában, az első vállalkozás, így fúlt öntüzébe a lelkesedés kitörése. Ha nincs a magyar Thaliának hazánkban ugyanekkor a pestinél állandóbb tűzhelye, meg sem mondhatjuk, mikor vált volna érdemessé a magyar színészet arra, hogy első csarnokát a fővárosban megépítsék!

A műsor és a színészek

Pedig a pesti társulattól nem lehet a buzgalmat eltagadni. Oly műsort teremtettek néhány év alatt, a minőre más színházak évtizedek után tesznek

szert. Nemcsak a divatos ürességeket honosították meg, hanem Shakspere, Voltaire, Goldoni, Schiller, Goethe, Lessing kiválóbb darabjait is. Ez alatt a hat év alatt annyi új drámát fordítottak magyarra, a mennyit később húsz év alatt sem, és ezen időszak műsorából táplálkozott évtizedeken át a vándorszínészet. Színre hozták Bessenyei, Szentjóbi Szabó, Verseghy, Dugonics eredeti darabjait, s egyetlen drámai mű sem hiányzott műsorukról, a mivel a honi irodalom akkor rendelkezett. Előadóik közül *Kelemen, Láng, Moor Anna* később is oszlopos tagjai voltak a magyar színészetnek. Az előadó művészet terén ők az első úttörők nálunk. A legszebb remények

Kántorné Engelhart Anna arcképe.

semmisűltek meg az 1796-iki eloszlással. A bukókat egyetlen segítő kéz sem támogatta. Szatmármegye nagyszerű terve 1794-ben dugába dőlt. A kitől joggal remélhettek volna támogatást: a kormány, a Martinovics-féle összeesküvés rémképétől megijedve, veszni hagyott minden szövetkezést, mely forradalmi eszmék központja lehetett volna. Vándorútra keltek az első gárda tagjai, egyetlen reménynyel lelkökben, hogy a kis Erdély tán sem őket, sem ügyüket veszni nem hagyja. Számításaikban szerencsére nem csalódtak.

Kolozsvári színészet

A pesti színészet keletkezésének hatása alatt Kolozsvárott 1792-ben szintén egy magyar színjátszó társaság alakúlt. Kezdetben ugyan azt tervezték, hogy Kelemen László pesti társulatát viszik le, de a költségektől vissza-

rettenvén, e tervtől elállottak. *Fejér János* és társai köré csakhamar szintén nemes ifjak sorakoztak s az előadások sorát 1792. november 11-én a *Titkos ellenkezés* című darabbal kezdették meg. Bár a helyiség nehézségei nem okoztak annyi bajt mint Pesten (gr. Rhédei Mihályné egy évre ingyen engedte át a saját báli termeit) s 1793-ban már az állandó színház építésének tervével is kezdtek foglalkozni, de színház mégsem épült s 1793-ban színészeink a Pataki-féle ház emeleti termeit alakították át »bál és comédia« teremmé. A társaság itt tölté el első gyermeki éveit Erdély első nagy színészének, *Kocsi Patkó János*nak igazgatása alatt 1795-ig. Van itt is elég veszekedés mint

Déryné Széppataki Róza arcképe.

Wesselényi Miklós pártfogása

Pesten, de a főkormányszék által kirendelt »theatrális biztosok« rendet csinálnak s midőn az 1794-iki erdélyi országgyűlés erkölcsi és anyagi támogatásban részesíti, szebb napok kezdenek virúlni az erdélyi színészetre s 1795-ben megkezdődnek a tárgyalások a színészet állandósítása érdekében. De mindez itt sem menti meg a társulatot a bukástól, ha nem akad a »theatrális directioban« egy férfiú, ki hazafias érzése egész melegével, áldozattól vissza nem rettenő buzgóságával magáévá nem teszi a szinészet ügyét. *Wesselényi Miklós* báró nevéhez fűződik nemcsak az erdélyi, de az egész magyar színészet ügye. Ha ő korán bekövetkezett haláláig (1809.) nem buzdít, nem áldoz, s nem vállalja magára egyedül a társaság anyagi és szellemi ügyeinek legfőbb vezetését, a magyar színészet talán végleg elha-

nyatlik, mert a pesti társulat szétfoszlása után egyedül a kolozsvári jelentette a magyar színészetet. A pesti társulat tagjai közül ugyan Kelemen vezetése mellett egyesek megfordúlnak Nagyváradon, Losoncon, Gyöngyösön, de Kelemen anyagi tönkrejutása után megsemmisűlt végleg a magyarországi színészet. Tagjai jobbára a magánéletbe vonúltak vissza s mint Kelemen, elkeseredett szívvel gondolhattak a lelkesedés első éveinek szép, de hamar szétfoszlott reményeire.

A múlt század utolsó éveitől már Wesselényi társulata látja el színészekkel a közeli vidéket, s midőn a társaság Kolozsvártt nagyon is elszaporodott, egy egész társulatot alkotó fiatal csoport megy ki onnan (1806.), hogy Debrecenen, Szegeden át Pestre jusson, hol 1807-ben az országyűlés megnyitása új reményekkel tölti el szíveiket. Így vált az erdélyi színészet a magyarországinak újjáteremtőjévé s Wesselényi társaságáé az érdem, hogy Pest újból színészettel birt. Ez a társulat kezdi meg a pesti színészet második korszakát 1807-tól 1815-ig.

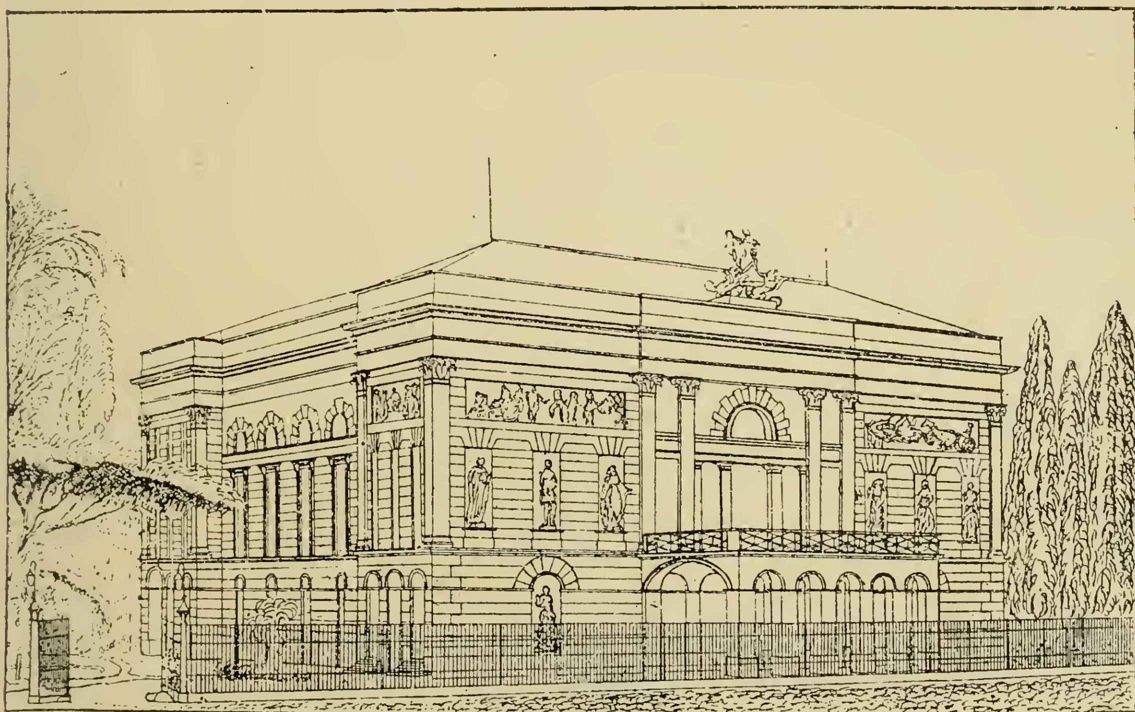
A pesti színészet 1807—15-ig

És mennyi küzdelmet jelent e nyolc év! Csak a lelkesedés birja ki, csak a hazaszeretet édesítheti meg; férfias türelem nem elég elviselésére, egy magasabb érzelemnek kell belejátszani: a hazafias hivatás tudatának, mely az éhséget, szomjúságot elviselni segíti, a lealáztatást lemondással tudja végig szenvedni s mindezt azon reményért, hogy egykor magyarrá válik az ország fővárosa is s nem lesz a magyar színészet kegyelemkenyéren tengődő intézménye e hazának. Ha magasb célok nem lebegnek szemeik előtt — ez a második (és újból sikertelen) kisérlet bízonyára végleg kiábrándítja őket.

Miként 1790-ben, úgy most is Pest vármegye az ő legnagyobb pártfogójuk. Wesselényi ajánló levelére az ő kebléből kerűlnek ki első mentorai: Darvas Ferenc, Mérey. Pestmegye mellett Abauj, Borsod, Szatmár, Szabolcs, Zemplén segítik legkitartóbbban anyagilag a pesti színészetet, ők küldik a legszebb kérő leveleket [a Helytartó Tanácshoz, ők veszik be követeik utasításaiba a magyar színészet állandósítása sürgetésének ügyét. Így aztán nagy nehezen eltengődhetnek, Pest városa tanácsa kegyelméből a német színészet mellett a Rondellában, majd önállóan és függetlenül a Hacker-féle szálában, 1809. március 1-étől, s midőn 1812-ben megnyílik a fényesen fölszerelt új német színház, beköltözhetnek a német színészet elhagyott ronda fészkébe, a kopott Rondellába, melynek roskatag tetőzetén át becsöpög az eső a színpadi lovagvárak termeibe! Osztályrészök bőven kijut a lealáztatásból. Nemcsak, hogy látniok kell, miként emelnek, költséget nem kimélve, új oltárt az idegen művészetnek, de ki is rendelik a magyar színészeket, hogy mint — statiszták szerepeljenek a német színház megnyitó ünnepélyén! Az olvasót Déryné kedves naplójára utaljuk, mely megható részleteket tud elmondani e kor történetéből.

Midőn a vármegyei támogatás elégtelennek bizonyúl, magánemberek veszik színészeinket pártfogásuk alá. Fegyverneki Vida László, majd Kulcsár

István, s midőn mindenki kimerűl a támogatásban, Pestmegye arra határozza magát, hogy »dajkaságba« Borsodmegyéhez küldi. A második eltávozás 1815. husvétján megtörtént. Szerencse, hogy közéletünk akkoriban legéletrevalóbb intézménye, a vármegye veszi pártfogása alá a magyar színészeket. Nélküle elzüllött volna, mert a jobbelemek a vándorlás (= koplalás) keserű napjaiban új, biztató, tisztességesb pályát keresnek. Pedig mily lendületet nyert e korban is drámairodalmunk és színészetünk? Ekkor kezdi drámaírói pályáját, mint »delectans actor« *Katona József;* az idegen darabok »nemzetesítése« révén vígjátékirodalmunk úgyszólván megszületik. Pesten fejleszti ki nagy és sokoldalú tehetsége csiráit *Déryné,* az előadó- és énekművészet első csillaga; *Kántorné,* e kor legnagyobb (külföldiek által Borsodmegye pártfogása

A pesti nemzeti színház. (1837.)

is megbámúlt) színésznője ekkor aratja első babérait. *Láng Ádám, Murányi Zsigmond, Benke József,* itt válnak a magyar színészet elsőrendű alakítóivá. És mindezt a bizonytalanság útjára terelték, midőn eltávoztatják az összetanúlt társaságot, mely egy kis irodalmi életet teremthetett volna a fővárosban, hol a magyar írók előadásaik legszorgalmasabb látogatói voltak.

Borsodmegye rendei azonban komolyan vették feladatukat, s nemcsak barátságos otthont biztosítának vándorainknak, hanem jelenlétök alkalmával állandó színház építésére gondolnak. Ezzel új korszaka nyílik meg a magyar színészetnek, mi nemcsak megyéink hazafias érzületét, de a magyar színészet életképességét is bizonyítja. Ez az a korszak (másfél évtizedig), melyről annak jókedvű krónikása, *Balog István,* oly sok víg-szomorkás esetet tudott följegyezni, mindig magasztalván az »édes anyánk vármegyét«, mely soha sem hagyta cserbe a hozzáforduló »bujdosókat.«

A székes-fehérvári színtársulat

Borsod után Abauj, — Abauj után Fehérmegye rendei veszik őket pártfogásuk alá, s midőn 1819-ben a székesfehérvári színészet első együttes vendégszereplésre Pestre jön, nemcsak hogy haladásával meglepi a főváros közönségét, de elhatározó befolyást gyakorol *Kisfaludy Károly* drámaírói pályájára is. Ebben a korban (1815—1825.) a székesfehérvári társulat jelentette a magyarországi színészetet. Azonban Fehérmegye rendeinek az a terve, hogy a pozsonyi országgyűlésre (1825.) egybeállított színtársulat kedvezően hangolja a rendeket a magyar színészet állandósítása érdekében, nem vezetett sikerre; de ez a felsülés nem jelentette újból a teljes fölbomlást, mert időközben fölépűlt s meg is nyílt Kolozsvárott a magyar színészet első állandó tanyája. Ekként nyert az erdélyitől a magyarországi színészet harmadízben új életerőt, de ezúttal már kedvezőbb körülmények között, mert a fölébredt nemzeti közszellem kebelén megerősödötten, már biztosította a maga egyes helyeit az ország nagyobb városaiban, s bár még mindig vándoréletet élt, művészete révén közéletünk alkotó elemévé vált.

A kolozsvári nemzeti színház

Az erdélyi színészet aranykora letűnt ugyan Wesselényi elhalálozásával, de viszont az állandó színház ügye annyira bevégzett dolog volt, és Erdély főúri világa annyira lelkén hordta a színészet érdekeit, hogy a föloszlás kilátásai nem fenyegették. A háborús világ inséges évei, a pénz értékének devalvációja, itt is eléggé késleltették a kivitelt; a német színészet kolozsvári előadásai »napot váltva« még mindig azt bizonyították, hogy a germanizáció hatásai nem szűntek meg végkép ott sem; de 1821. március 11-én mégis megnyithatták hazánk első állandó színházát azon »főbb nemzetségű ifjak s honi nyelvünket igazán szerető főszületésű honleányok«, kik Körner *Zrinyi*ét P. Horváth D. fordítása szerint adták elő.

Erdély színészetének három nagy dolgot köszönhetünk: 1. hogy első adott állandó lakást a vándoroknak; 2. hogy *Bánk bán* létre jöhetett; 3. hogy színészi nemzedéket nevelt. Itt fejlődnek kész művészekké a magyar színészet e korának legnagyobb komikai tehetségei: *Jancsó Pál* és *Néb Mária,* s a magyar daljáték legkiválóbbjai: *Déryné, Pály Elek, Szerdahelyi József;* itt nyerik magasbb kiképeztetésöket: *Udvarhelyi Miklós, Szentpétery, Szilágyi,* itt kezdenek pályát: *Egressy Gábor* és *Megyeri.*

Kolozsvár után Kassáé az érdem, mely főleg 1828. óta többször pártfogolja azon társulatokat, melyek az erdélyiből válnak ki. *Berzeviczy Vince* báró, majd *Csáky Tivadar* gróf az igazgatójuk, kik pénzt és időt szívesen áldoznak, hogy a magyar színészet jövőjét biztosítsák.

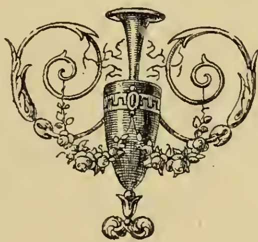
A magyar színészet vándorlása

Kolozsvár, Nagyvárad, Debrecen, Székesfehérvár, Kassa és Miskolc nagygyá tudták nevelni a magyar színészetet, de nem foszthatták meg vidékies jellegétől. Színészetünk eszménye Pest maradt. Oda törekszik mindegyik, s ha koplalással fejezik is be az idényt, a jövő évben új társulat jön, hogy a fővárost a magyarságnak visszahódítani segítse. Majd a Hacker-féle szálában ütnek tanyát, majd a Podmaniczkyak engedik át ingyen a Beleznay-kert helyiségeit, majd az »Arany-hattyu« fogadóban

játszanak. Néha a pesti német színház, néha a várszínház csarnokai is megnyílnak előttök, a bérlők számító hazafiaskodásából. vagy a fővárosi tanács fogyatékos kegyelméből; de mindez csupa bizonytalanság, lehangoló ideiglenesség, melyben a legsértőbb az, hogy érezniök kell az alamizsnaadás irgalmát, a szánakozás arcpirító leereszkedését.

Végre a kedvező fordulat beáll! Széchenyi István gróf röpirata (*A játékszínről.* 1832.) szőnyegre hozza az állandó színház építése kérdését s most a fővárosi tanács is melegebb érdeklődést kezd mutatni. Midőn a kassai társulat egy töredéke Vácott arról értesűl, hogy a budai német színház üresen áll (bérlője megbukott), szívesen átengedik a kérelmezőknek az üresen hagyott fészket. Az 1833-tól 1837-ig terjedő, u. n. budai korszak a fővárosi színészet harmadik kora, mely csak ideiglenesen ér véget 1837. husvétján, mert az állandó színház falai kiemelkednek már a Grassalkovich-féle ingyen-telek földjéből s a csarnok ünnepélyes felavatása csupán idő kérdése. Széchenyi és a színészet

Széchenyi a magyar színházat nem a mai helyére tervezte, hanem a Duna partján, az Akadémia környékére. Az a versengés, mely közte és Pestmegye alispánja közt fennállott, ha kedvező volt is arra, hogy mielőbb állandó színháza legyen a fővárosban a magyar színészetnek, nem biztosította annak jövőjét. Midőn 1837. augusztus 21-én *Árpád ébredésé*vel és *Belizár*ral fölavatták a nemzet adakozásából épűlt Nemzeti Színházat, a lelkesedés mámorába a bízonytalanság érzete is belévegyűlt, melyet teljesen csupán az 1839-iki országgyűlés országos segélye oszlatott el. A nemzeti színház megnyitása Pesten.

A NEMZETI IRODALOM KIFEJLŐDÉSE

REFORM-KOR

59. Széchenyi kora.

Történetünknek alig van dicsőségesebb korszaka, mint az, mely századunk huszas éveivel kezdődik s a szabadságharccal végződik. E korszakot egy *ötven éves győzelmes hadjárat* tölti be, melyet a magyar nemzet nemzetisége, szabadsága és haladása érdekében viselt. A nemzet hadseregének kezdetben csak tárogatósai és kürtösei voltak meg, a kik ébresztettek és toborzottak: az írók, költők. Azután megjelent a vezér: Széchenyi. Szavukra gyülekezni kezdett a tábor, mely végül az egész nemzetet magában foglalta. A nemzet tudatára ébredt annak, hogy a mívelt világ haladásától messze elmaradt, nemzeti erejében meggyöngűlt, szabadságában megfogyatkozott s avúlt közintézményei elvesztették a kor szellemének megfelelő egyesítő, szervező és fentartó erejöket. Magába szállani és munkához látni azonban nem volt elég: hosszú hadjáratot kellett viselnie, észszel, lelkesedéssel, áldozatkészséggel s végül fegyverrel is. Meg kellett hódítania a közönyt; legyőznie megcsontosodott nézeteket, szokásokat és érdekeket; szembeszállania egyesek és tömegek féltékenységével és gyűlöletével s kicsikarnia sorsának intézését ellenségei kezéből. E harc közben kellett alkotnia. De vezetve attól a meggyőződéstől, hogy csak a nyugoti szomszédaival egyenrangú mívelődés, szabad intézmények és erős nemzeti érzés biztosíthatják lételét: csodálatos gyorsasággal kezdte kifejleszteni szellemi, erkölcsi és anyagi erejét. Régi politikai és katonai erényeivel s új míveltségével kiküzdötte és megalkotta az új magyar államot. Ezt az egész félszázadot ***reform-kornak*** szoktuk nevezni. Kétfelé oszthatjuk, mindegyiket vezére után nevezve el, az elsőt *Széchenyi,* a másodikat *Kossuth korának.* Reform-kor

E két fél irodalma is a fejlődésnek más fokán mutatja a nemzeti szellemet. Amott még inkább a nagy múlt ihleti s ennek emlékeiből merít bizalmat; emitt már a nagy jövő képei vonzzák. Amott a magyar érzés erejét hangoztatja, emitt már a magyar erő érzését tolmácsolja. Amott csak ébreszteni, gyűjteni törekszik ezt az erőt, emitt alkotni és győzni vele.

A mint a huszas évekkel a reform-kor beköszöntött, ebben is az irodalomnak, különösen a költészetnek fő érdeme volt. Tudjuk, hogy a magyar ***demokraták*** Martinovics-féle összeesküvésének vérbe fojtása után mint akadt meg az az egész politikai fejlődés, mely az 1790—1-diki ország- Közállapotaink korábban

gyűlésen megindúlt. Országgyűlések sűrűn tartattak ugyan; de csak azért, hogy az 1792-től újra meg újra kitörő francia háborúkra nemesi fölkeléseket, katonaságot és hadi adókat szavazzanak meg. Királyi beszédek és izenetek sohasem mulasztották ugyan el magasztaló szavakkal emlékezni meg a magyar nemzet nagylelküségéről és harci erényeiről, melyek Mária Terézia trónját megmentették ; de előbb Thugut, utóbb Metternich vezetése alatt minden megtörtént, hogy a nemzet életerejében megbéníttassék, jogaiban

A Hajnal allegoriája. (Az *Aurora* első címlapja, 1823.)

elnyomassék és fejlődésében megakasztassék. Egy mindenható rendőrség, kémeivel és könyvvizsgálóival nyomta el a szabad társulást, szabad szót, szabad gondolatot; egy értetlen és gyűlölködő idegen kormány inkább furfanggal, kitérőkkel, elmagyarázásokkal és megvesztegetésekkel gyökerében támadta meg az alkotmányos életet és jogokat; egy tehetetlen pénzügyi politika a pénz-értéktelenítések, devalvációk egész sorával anyagilag tette tönkre a nemzetet. Ferenc király alatt, kit kezdetben költőink *Titus*nak nevezgetnek, az úgynevezett atyáskodásnak ez a politikai erkölcstelensége végkép el akarta némítani az országot, midőn 1812-től kezdve tizenhárom

esztendeig többé országgyűlést nem tartott. És a jogaiban elnyomott, vagyonából kiforgatott nemzet, melynek kormányszékei mind át voltak hatva a bécsi szellemtől s csak a megyéken támadt fel olykor-olykor egy kis szabadabb szellő: kezdett elernyedni s alig hasonlított valaha meghódított és végét váró nemzethez jobban, mint ez évtizedekben.

Azonban az 1790-diki nemzeti föllelkesülés, melyről Virág Benedek a *Változások*ban elkeseredve írta, hogy »játék volt, valamint füst, elenyé- Hazafias izgatás az irodalomban

József nádor. (Az *Aurora* második címképe, 1823.)

szedett«: mégsem múlt nyomtalanul, sőt nem, rendkívüli következések nélkül. A szikra fel volt szítva és sohasem aludt ki többé teljesen. Az irodalom, különösen a költészet, klasszikus formáiban, megőrizte erős magyarságát, hazafias lelkesedését és hol neki buzdúlva és reménykedve, hol a harag viharaiban törve ki, hol meg keserű melankholiába borúlva szakadatlanul folytatta izgatásait. Ilyen jelentőségök van Virág, Berzsenyi, Dukai Takács Judit és Horvát Endre költeményeinek, melyekkel az 1797., 1805. és 1809-ki nemesi fölkeléseket köszöntik, bennök a régi magyar vitézség felbuzdulásait. Bármily jelentéktelenek voltak a készülődések, a

nemzeti erő jeleiként mutatják föl s az ebben való bizalmat erősítik általa. Ünneplik a francia háborúk magyar katonáit is, kiknek vitézsége a marengói ütközetben az ellenség bámulatát vítta ki, Caldierónál pedig Károly főhercegnek a győzelmet szerezte meg. Mások, mint Kisfaludy Sándor drámáiban, Fáy András pedig első novelláiban, a magyar élet és felfogás eredetiségét, tisztaságát, nemességét állítják újra meg újra szem elé. A magyar nyelvhez való ragaszkodásnak, terjesztésének, mívelésének, a politikai és mívelődési életben jogaihoz juttatásának, mint a nemzeti lét alapjának kérdése, soha többé napirendről le nem vétetik. Az egész nyelvújítási harcban, mely ez évtizedeknek legnagyobb és legizgatóbb irodalmi kérdése, mindkét oldalon hazafias motivumok küzdenek egymással: nyelvének fejlesztésével segítünk-e többet a magyarságon, vagy eredetiségének féltékeny megőrzésével? Méltán jutnak eszünkbe a protestáns kor vallásos polemiáinak hazafias indítékai. Az öreg Virág rövidlátó szemekkel nézi, megijed a harcon s a békepárt ismert jelszavait hangoztatja *A versengő hazafiakhoz*, holott e harc a nemzeti érzést nem gyöngítette, hanem erősítette. Semmi sem volt alkalmasabb e harcnál: éreztetni a nemzettel a nyelvnek, még pedig az irodalmi nyelvnek politikai fontosságát, irodalmi és tudományos kérdéseknek benső kapcsolatát az országos, nemzeti érdekekkel. E vita teremtett igazibb irodalmi életet, melyet a folyóiratok, az Erdélyi Muzeum s a Tudományos Gyűjtemény tápláltak. A színészet ügye is megtalálta apostolait: Wesselényi Miklóst, Kulcsár Istvánt és Vida Lászlót. Az izgatásnak egy-egy szikrája elhat előkelőink köreibe is s gróf Széchenyi Ferenc 1802-ben megalapítja a nemzeti múzeumot, Marczibányi István pedig 1816-ban a kiváló magyar irodalmi munkák jutalmazására hivatott Marczibányi-intézetet. A mi ezen egész mozgalom szellemét illeti, az irodalom és politika kapcsolatát tekintve, *fő képviselője az egyetem történettanára Horvát István*, kit fajszeretetének lángja a tudományban hamis ösvényekre vitt, de egyszersmind a nemzeti ébredésnek egyik legnagyobb apostolává avatott.

Az ébredés

Mindezek csak kürtösei voltak a mozgalomnak, mely a nemzet mélyebb és szélesebb rétegeit csak a huszas évek elején kezdte áthatni. A legelső mű, mely a kor méhében s a nemzet lelkében öntudatlanul élő gondolatot: a nemzeti érzés kibékíthetetlenségét az idegen hatalommal, mélyen és tisztán fejezte ki: Katona *Bánkbán*ja volt, e legnemzetibb költemény minden tragédiák között. A már-már korlátlan bécsi kormány mind erősebb és erősebb összeütközéseket idézett föl, mind erőszakosabb alkotmánysértésekre bátorodott és így siettette a nemzet ébredését. Metternich kiadatta 1821-ben önkényes katonaállítási, 1822-ben pedig adószedési rendeleteit. A megyék felzúdúltak; de tizenötöt kivéve le is csendesedtek. Ez a tizenöt vármegye azonban megtörhetetlenül ellenállt s megindítójává lett a nagy alkotmányharcnak. A mozgalmat hathatósan táplálta az irodalom. Berzsenyit 1821-ben heve szinte forradalmi hangokra ragadja a *Szilágyi* szájába adott ódában. A többiek is, rég pengetett lantjoknak egyszerre

felzúduló viszhangjától neki lelkesűlve tüzelik a magyart: 1822-ben írja Döbrentei *Hazai ügyét*, Kölcsey 1823-ban *Himnuszát*, Bajza 1825-ben *Borénekét*. De különösen az ősi nagyság lelkesítő képei voltak azok, melyek minden magyar szivet, az egész nemzet szivét legkönnyebben és legerősebben dobogtatták meg. Ezekkel, az ősök emlékével mozgatták a földet költőink, emlékeztetve a nemzetet kötelességére a haza iránt, melyet elei vérrel szereztek és védelmeztek. Horvát Istváné az első gondolat, ki már 1818-ban buzdítja Horvát Endrét, hogy epopoeát írjon Árpádról. Kazinczy barátja az, a ki új útat mutat. 1819-ben Kisfaludy Károly nemes és hős magyarjait tomboló lelkesedéssel fogadja színpadján a pesti közönség. Ennek az egész költészetnek hangulatát, szinte programmját legtisztábban és legmélyebben Vörömarty fejezi ki a legszebb magyar költemények egyikében, *Zalán* előhangjában, mely reformkorunknak méltó költői praeludiuma. Vörösmarty, Czuczor, Horvát Endre honszerző és honmentő hősei, kik a klasszikai hexameter ritmusában robognak harcaikra, gyűléseikre és ünnepeikre, vezetik és lelkesítik a nemzet képviselőit föl az 1825-diki pozsonyi országgyűlésre.

Ferenc királyt az országos forrongás a törvény útjára térítette s összehivatta vele e nevezetes országgyűlést, mely a nemzeti nagy reformkorszakot megnyitotta. A hosszú ideje elnyomott nemzeti érzés természetes felzajdulása a reform munkájára nem volt még alkalmas; de a közszabadság biztosításával legalább alapot vetett neki s törekedett előkészíteni. Ez a lelkesedés a magyar nyelv iránt szólította a közélet terére a nemzet leendő vezérét, gróf Széchenyi Istvánt, ki november 3-án nagy adományával alapját vetette meg a magyar akadémiának. Attól kezdve, hogy 1830-ban *Hitel* című röpiratában rendületlen hitét fejezte ki a nemzet ifjúságában, erejében és jövőjében, de a melyet csak nemzetiségünkhöz való erős ragaszkodás, avúlt nézeteinkkel és intézményeinkkel való szakítás, mívelődés és munka biztosíthatnak: ő lett ennek vezérévé, irataival, beszédeivel, izgatásaival és vállalataival. Az ellenzék az 1832-diki országgyűlés nagy többségéből *reform-*, vagy későbbi nevén *liberális párttá* szervezkedett s 1838-ban a felső táblán is megalakúlt; amott Széchenyin kívül Deák Ferenc, Kölcsey Ferenc, Beöthy Ödön, majd Kossuth Lajos, emitt gróf Batthyány Lajos és báró Eötvös József állottak élén. A kormánynyal és konzervatívekkel vívott lelkes és szivós harcaiban egymásután vívta ki régi intézményeinknek a kor által követelt átalakítását: emberiesebb szellemben szabályozta az úrbéri viszonyokat, a vallásfelekezeteknek egymáshoz való viszonyát, az eddig adómentes nemességre is terheket rótt, kimondta a nem-nemesek hivatal- és birtokképességét. Lépésről lépésre haladva lankadatlan kitartással küzdötte ki a magyar nyelv jogát az 1843—44-diki végső diadalig, mely a magyart a törvényhozás, közigazgatás, bíráskodás és közoktatás nyelvévé emelte. Eddig, a negyvenes évek elejéig Széchenyi, ki korának legmíveltebb, legmunkásabb és legmagyarabb magyarja, megtartja vezéri szerepét.

Az országgyűlési ellenzék

Széchenyi kora az irodalomban

Az irodalom lelkes üdvözletekkel fogadta fellépését és hű támogatással kisérte működését. Első és fő törekvése volt: lehetőleg magyarrá tenni, érzésében és nyelvében, az egész nemzetet. Az ő politikai elméletének útját a költészet törte meg és harcát jó részben ez segítette győzelemre. Kisfaludy Károlylyal, Vörösmartyval, Katonával, Fáy Andrással, mintegy ellenhatásul a klasszicizmus színtelenebb világa, a képzeletet megkötő bilincsei s csak a választottakat szem előtt tartó kényeskedése ellen, a magyar költészet új tárgyakba merűl s új irányt vesz. Úgy szólván az egész költészet képzelete a nagy múlt emlékein s a magyar élet képein pihen: buzdítani és önismeretre emelni törekszik. A klasszicizmust a romanticizmus váltja föl, melynek első fecskéi Kisfaludy Sándor regéi voltak. Széchenyi ellensége volt a múltról való költői álmodozásoknak; de a mint a romantikus elv nálunk módosúl, abban már az ő szellemének hatása érzik. Míg nyugoton megindítója és fő táplálója a vallásos elv volt s utóbb a középkor iránt való rajongásba merűlt és beteges képzelgések között múlt ki: nálunk a nemzeti elv és a politikai reform hevítette s végső fejlődésében az új magyar demokrácia zászlaját lobogtatta. Kisfaludy Károly halálos ágyán meghagyta barátainak, hogy a reform körül csoportosúljanak. A hazafias költészet soha nagyobb virágzásban nem volt, mint ez időtájt. A nemzet nagy küzdelmében, bátor előretörekvésében költői lelkesedtek és lelkesítettek. De a harcok hevessége, az ellenállás ereje, a megkisérlett erőszak áldozatai, a visszatérés lehetetlensége és a jövő bizonytalansága sokszor nehéz árnyékot borít lelkökre s lelkesülésökbe fájdalmas borongás vegyűl. E hangulatnak ád kifejezést a nemzet híres éneke, Vörösmarty *Szózat*a is. A politikai kérdések megoldásának útját is egyengette a költészet: a mívelődés és vagyonosodás intézményeinek fejlesztését, a jobbágyok sorsának enyhítését s a vármegyei visszaélések orvoslását hangosan követelte. Nincs könyvünk, melyben a harmincas évek magyar élete és szelleme, a Széchenyi hatása alatt megmozdúlt és forrongó magyar lélek oly teljességében és oly egyszerű igazságában állana előttünk, mint Fáy András regénye: a *Bélteky-ház.* A nemzetnek szabadságban, míveltségben és magyarságban való előretörekvését visszatükrözi az irodalomnak műformákban és nyelvben való fejlődése is. E fejlődést az Aurora és Athenaeum körei vezetik.

1840-ben jelent meg Eötvös *Karthauzi*ja; 1841-ben alapította Kossuth a *Pesti Hirlap*ot; 1842-ben lépett föl Petőfi; 1843-ban határozta el a Kisfaludy-társaság népköltésünk termékeinek gyűjtését. Ezekkel a magyar szellem fejlődésének új stádiumába lép.

60. A Magyar Tudós Társaság.

Az akadémia keletkezése, megalapítása s első szervezete.

Az akadémiáknak — Tudományos Társaság vagy Tudósok Társasága értelmében — szülője a renaissance s szülőföldе Olaszország. A Platon s követői akadémiájának a főiskolák — akadémia s egyetem — az egyenes utódai, hol egy vagy több tudós körül tanúlni vágyók sereglenek s előadásaikat tanítványokként hallgatják. A görögösödött Egyiptom alexandriai Muzeionja némileg ama másik értelemben vett intézmény volt, a különböző tudományok mívelésére egyesűlt tudósok társasága, de szintén közvetlenül tanítás céljából is. Csak a XV. század végén támadtak Olaszországban, Firenzében a Medicis Cosimo s Nápolyban az V. Alfonz tudományszerető udvaraiban, az első olyan társaságok, melyeken az akadémiai eszme a mai értelemben volt kinyomva s csak egy század múlva, a XVI. század végén alakúlt meg az Academia della Crusca, mely aztán a párizsi Institut de France-nak is s Európa valamennyi tudós társaságának mintául szolgált. *Az akadémiák eredete*

Az akadémiai eszme első csíráját hazánkban is a renaissance vetette el. Már előbb Nagy Lajosnak is volt főiskolája Pécsett, sőt már III. Bélának Veszprémben, majd Zsigmond Budán alapít hasonlót, még tekintélyesebbet; de Mátyás gyűjtött először tudósokat maga körül udvarába, nem tanítás, hanem a tudomány és művészet mívelése s terjesztése céljából. Nemcsak a külföldről, jelesen Olaszországból udvarába behivott s itt kegyeivel elhalmazott idegen tudósok, hanem a maga saját magyar humanistái, Vitéz János és Janus Pannonius vezetése alatt, kik körül hazaiak s idegenek egész serege csoportosúl: egy igazi tudós társaság képét mutatják. De épen a két vezető, Vitéz és Csezmiczei (J. Pannonius) bukásával, majd Mátyás halálával a tudós csoport szétrobbant s a Celtes Konrád *Sodalitas*a (litteraria Ungarorum, majd Danubiana) alig alakúlva, megszűnt. Aztán Mohács, Buda eleste s az ország kettészakadása, a török hódítás, tovább másfél századnál, mint alig megfogamzott s nehéz rögök alá temetett magot nem engedték az akadémiai eszme csíráját kikelni. De az még sem veszett el, nem halt ki; fel-feltámadt, lassan érlelődött, időről-időre különböző lel- *Az akadémiai eszme fejlődése nálunk*

kekben, mint hő vágy, mint jámbor szándék, mint fontolgatott terv, sőt kezdemény is fel-felbukkan.

Bessenyei Jámbor Szándéka

Főiskolák e nehéz időkben is keletkeztek, sőt az előbbieknél állandóbb s maradandó — maig is fennálló alkotások: a gyulafehérvári, később nagyenyedi Bethlen-kollégium, Lorántfy Zsuzsána sárospataki főiskolája, Pázmány Péter nagyszombati egyeteme s mások; de az akadémiai eszmét, mint tudós társaságét, majdnem két század múlva, 1756-ban vetette fel először Bod Péter, a magyar református egyház nagyérdemű történetírója, egy — Ráday Gedeonhoz írt — levelében. Ismét egy századnegyed telt el, mig Bessenyei György, ki lelkes magyar testőrtársaival tényleg egy kis akadémiát alkotott, megírta *Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék*át (1781.), melyet »a tekintetes és nagyságos magyar hazának kegyelmes és nagyságos főrendihez egy hazáját híven szerető magyar« névtelenül ajánl, Bécsben 1790-ben Révay által kiadva s az országgyűlés alatt az eszme barátai körében is terjesztve. De még ekkor az is figyelmen kívül hagyatott, mert közjogi kérdések, az alkotmány helyreállítása, majd a francia forradalom s az azt követő nagy háborúk háttérbe szorították. De azért Bessenyei izgatása a nemzeti nyelv érdekében nem veszett kárba. A miket ő már 1778-ban a *Magyarság* című röpiratában, még határozottabban a következő évben (1779.) a *Holmi*ban s már részletesen kifejtve és szervezetbe foglalva a *Jámbor Szándék*ban[1] egy magyar nemzeti tudós társaság alapítására nézve elmond, mind nem maradtak visszhang nélkül. Mert Bessenyei nemcsak buzdításai s tervezetei által hatott a magyar Akadémia előkészítésére, hanem az által is, hogy az irodalmi újjászületést, sőt magát az irodalom megteremtését előmozdította; nem csak s nem is annyira az által, a mit maga írt, hanem az által, hogy buzdításával olyanokat, a kik nála nélkül soha sem fogtak volna tollat, írókká tett s irodalmi iskolákat teremtett. Maga, társaival, a franciás irányt követte; azon kívül s részben ez által, lételt adott a klasszikai (deákos) s a népies (magyar) iskolának s így a létrejövendő tudós társaságnak írókat s irodalmi irányokat és iskolákat készített, mert ezek nélkül írók s írók nélkül irodalom nem is lett volna képzelhető.

Révai terve

A klasszikai iskolának legjelesebb tagja Révai Miklós, a magyar nyelvtudomány megalapítója, később pedig egy lelkes főúr, gróf Teleki László, értették meg legteljesebben Bessenyeit s vették át örökségül az ő akadémiai eszméjét, hogy a jámbor szándékot a valósulás küszöbéig vezessék. Révai a Bessenyei tervét, mely mindent felölelő széles körben, de még általánosságokban mozgott, szorosabb s rendszeresebb szervezetbe foglalta. Négy osztályt tervezett a felállítandó akadémiában: nyelvtudományit, filozófiait, mathematikait és természettudományit. A jog- és történettudományi osztályok szervezése, úgy látszik, jobb időre halasztatott volna

[1] Lásd a jelen munka II. kötet 26—28. lapjain.

s csak gondolatban tartatott fenn. Mert ekkorra már a bekövetkezett nehéz idők s háborús világ beálltával az alig föllendűlt szellemi élet követelményeire gondolni is alig lehetett. Révait azonban mégis ezek foglalták el s tervét újra és még részletesebben dolgozta át s már tagokat is hozott javaslatba, mintha a valósulás csak napok kérdése volna. A Bessenyei s Révai eszméjétől áthatva, Kulcsár István 1804-ben pályakérdést tűzött ki, jutalmak mellett, a magyar nyelv előmozdítása eszközeinek s módjainak tárgyalására. De bár a kitűzött két jutalom mellett, még egy harmadikra

Felsőbüki Nagy Pál.

is érdemesnek vélt munkák érkeztek be s jutalmaztattak, egy nyiltan s nem jutalomra pályázó mű nyerte a babért: ama lelkes főúr, gróf Teleki László *Buzgó esdeklései — a magyar nyelv előmozdításáról* (1806.). S hogy az általa bár heroikusnak, de egyedül célra vezetőnek vallott eszköz, egy nagy tudós társaság felállítása érdekében a maga vázlatosan kifejtett tervezetének nyomatékot adjon, nem többé az eszközök keresésére, hanem az egyetlen eszköz módozatainak javaslatára, a Kulcsárénál szorosabban körvonalozott kérdést tűzött ki újabb pályázatra, melyben oly tudós társaság tervét s felállítása módját kivánta, mely nemcsak a magyar nyelvet s irodalmat gyarapítsa, hanem az összes tudományok mívelését is.

A magyar nyelvet s a tudományt magyar nyelven mivelni: íme a Magyar Akadémia először ily határozottan kimondott, egy negyed század múlva a Széchenyi István alapításában megerősített — s ma is érvényes s örökre érvényben maradandó jelszava!

Teleki László pályázata

Teleki László jutalomtételére tizenhárom pályamű közül a tudós Fejér Györgyé érdemesíttetett az első díjra s nyomtatásban is megjelent. Az Akadémia teljes szervezetét foglalta magában; ő is, mint Révai, négy osztályt ajánlott; de harmadikul a mathematikait és természettudományit összefoglalta s negyedikül a történet- és jogtudományit egyesítette. Hogy is lehetett volna mást, e két szak mellőzését várni a történetbuvártól s a Codex diplomaticus kiadójától? Meghatározza a rendes, a tiszteleti s levelező tagok számát: az elsőt az irodalom és tudomány kész munkásainak, a másodikat a tekintélyöknél s állásuknál fogva pártfogókul hivatottoknak, az utolsót még kezdő s készülő tudósoknak szánva. Számot vetve az eddig legfőbb akadályul szolgáló nehézséggel, a pénz hiányával, szűkebbre szabja a költségvetést, a tudomány szeretetére s az írói tehetség önkénytelen önzetlenségére számítva.

A maga által előidézett pályázatot s annak nyertes műveit, gróf Teleki László, saját eszméivel kiséri, kibővítve a maga Buzgó Esdekléseiben vázolt tervét s minden előzőinél részletesebb és oly tervet adva mely — kevés módosítással, — a majdan valósulandott szervezetnek programmjává lőn. Már hat osztályt tervez: hazai (nemzeti) irodalomra, külföldi irodalomra, szemléleti filozófia s mathematikára, természeti tudományokra, politikai, egyházi és irodalomtörténetre, jog- és politikai tudományokra. A tagok számát nem kivánta meghatározni, hanem az érdemes munkások számától tenni függővé.

Széchenyi Ferenc és Marczibányi István

De az 1811-iki országgyűlés, mely elé a tervek terjesztettek, bár egyes lelkes tagjai az akadémia országos felállítását sürgették, a fegyvercsörgéstől s a hadi adók gondjától elfoglalva, még nem látta eljöttnek az időt, bár — hogy az eszme megért, — nem vonta tagadásba. De gróf Széchenyi Ferenc megalapította a Nemzeti Múzeumot s egy másik lelkes alapító, Marczibányi István, tudományos munkák pályázat útján létrehozására s jutalmazására alapítványt tett s a pályakérdések kitűzését, a bírálatot és jutalmazást a Múzeumra bízta. Míg Erdély bércei közt még zengett a Bod Péter visszhangja s lelkes hazafiak egy Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításán buzgólkodtak és arra alapítványokat gyűjtögettek, gróf Teleki Sámuel kancellár — a marosvásárhelyi könyvtár alapítója, — Cserey Mihály, a Kazinczy barátja, s Döbrentei Gábor, a majdan megalakúlt Tudós Társaság első »titoknoka«, álltak a mozgalom élén.

Jankovich Miklós

Még egy terv készült ez előzmények során. A Jankovich Miklósé, mely kettős példányban, magyarul és latinul, a Nemzeti Múzeum kézirattárában őriztetik s latin szövegén az N. J. (Nicolaus Jankovich) árúlják

el szerzőjét:[1] inkább részletes alapszabály-tervezet, mint új — bár nem kevésbbé életrevaló — gyakorlati eszmék összeállítása.

Valóban, nem kevés előkészület arra, hogy az eszme teljesen megérjék s egy lángész szikrájára, egy varázs-szóra kipattanjon burkából! A lángész e szikrája, a varázsszó, az 1825-iki pozsonyi országgyűlés alsó házában, a Tekintetes Karok és Rendek (a nyilvános üléseket az akkori rend és szokás szerint előkészítő) kerületi gyűlésében, november 3-án pattant ki. Az országgyűléshez leküldött királyi propoziciókra adandó válaszfelirat iránt a felsőházhoz intézendő izenet (nuntium) szövegezése volt tárgyalás alatt s jelesen annak a huszonöt pont közül a második főrovat 2. és 3. pontjai, amaz a nevelésről (közoktatásról), ez a nemzeti nyelvről szóló, voltak a november második és harmadik napi kerületi gyűlések tárgyai. Oly tárgyak, melyek szoros összefüggésöknél fogva a nemzetiség ügyével, közérdeklődést támasztani voltak alkalmasak, s ennek tulajdonítható, hogy a kerületi gyűlés terme — mely egyébiránt soha sem volt hallgatóság nélkül, e napokon, de kivált a másodikon, mikor a közérdeklődést az előző napi tárgyalás is fölébresztette — különösen tömött volt, bár a jelenvoltak közül bizonyára senki sem sejthette a történendőket, sőt talán magok azok sem, a kik annak »előkészületlen« s mondhatni önkénytelen előidézői voltak. A zöld asztaloknál csak a gyűlés tagjainak, a követeknek levén helyök, a hallgatóság, tartozott légyen bár egyik vagy másik a főrendiház tagjai közé, csak az oldalok mentében s a terem szélein, a falak mellett, állva foglalhatott helyet.[2] A középső oldal körül az elnökök és jegyzők foglaltak helyet, kerületenként egy-egy felváltva; ez alkalommal Máriássy István, Gömör (Tiszáninnen) és Szegedy Ferenc, Zala (Dunántúl) követei elnököltek, Bartal György, Dessewffy József gróf, Perényi Zsigmond báró és Platthy Mihály voltak a jegyzők s e napon az utóbbi vitte a jegyzői tollat. A követek közül, kik még az asztalnál ültek, Vay Ábrahám, Borsod, Andrássy György, Torna vármegye, Nagy Pál, Sopron vármegye követei tűntek föl, — a hallgatóság közt pedig, a főrendiház tagjai közül Széchenyi István, Esterházy Mihály és Károlyi György grófok, Wesselényi Miklós báró, végre Szoboszlai Pap István, debreceni református lelkész — a református rendek diétai papja — figyelték a tanácskozás menetét s egészítették ki azt az érdekes csoportot, melyet az Akadémia utcai falán művészi kivitelű ércdombormű örökít meg.

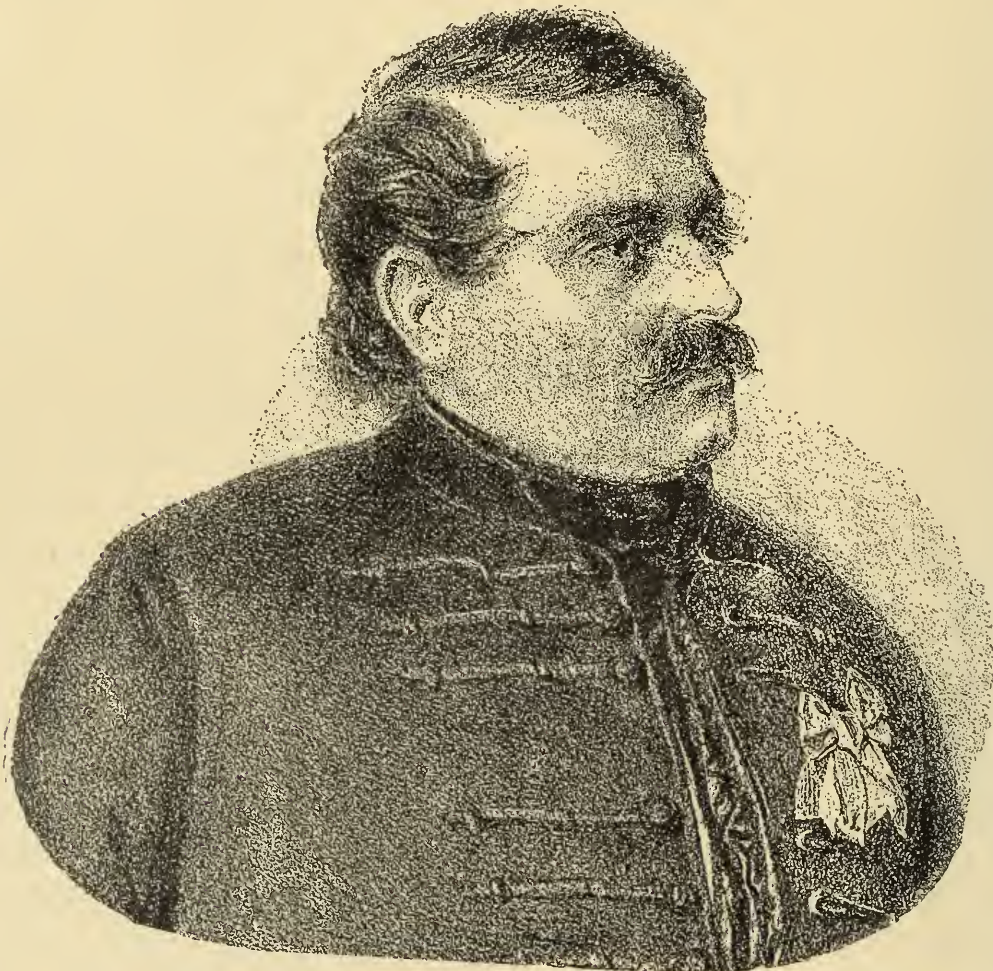
1825. nov. 3-ika

Mert valóban örök emlékezetre méltó jelenet az, mely itt lejátszódni készül.

[1] Lásd Szász Károly: Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása (1880.) 31.—39. lapjain.

[2] Az örökre emlékezetes jelenet lefolyásáról s annak első s második kézből való forrásairól részlegesen lásd Szász Károly id. m. 64—67. lapjain a jegyzetet. Az ott említett forrásokhoz járul legközelebbről báró Wesselényi Miklósnak, a hely színéről s úgyszólván az első benyomás alatt Földváry Gáborhoz intézett levele.

Az előző napon (november 2-án) a nevelés — jobban mondva: a tanúlmányi rend — tárgyalása meglehetősen széles mederben, a közoktatásnak mind a két nemre, a leányokra is, és pedig nemzeti irányban, mert a fiúk tanulási nyelve a latin, a leányoké pedig német — és a tanulási szabadságnak a külföldi főiskolák látogatására is kiterjesztése, de elég sekélyesen folydogált, mert az akkori eszmekör, e tárgyban, még igen szűk volt. Mégis, mivel a nemzeti nyelvvel ez is összefüggésben állt, a vitatkozásban résztvett szónokok némelyike már érintette a magyar nyelv

Báró **Wesselényi** Miklós.

jogosítását, érvényesítését, sőt mellékesen a magyar akadémiát is.[1] November 3-án, már a nemzeti nyelv kérdése levén a kitűzött tárgy — bár maga az akadémia kérdése külön megnevezve nem volt, — először ugyan csak mellékesen, érintőleg ez is felhozatott már. De már Takács Gáspár, Pozsony vármegye követe, a nemzeti nyelvnek a közoktatásban és a kormányzatban általános érvényesítéséről szólandó két törvény mellett még egy harmadikat is kivánt hozatni egy *Magyar Nyelvmívelő Társaság* felállítása

[1] Először Kolozsváry Miklós, Győr vármegye követe: »Másutt — úgymond — a nemzeteknek tudós társaságaik vannak, nálunk ez az igyekezet nem nyerhet előmenetelt.«

elsző ereje: Mint utánna a' Napolba Circulussaiban
előbb a' Nat. independentiáról — Kereskedésről — pénz-
ről — (Nemzeti Nevelésről 's utóbb a') igen felséges Tanatskozá-
sok fojtak, tegnap a' Nemzeti Nyelv terjesztése
's pallérozása fordult elő; — ezt ugy vévén mint
a' Nemzetiség leg főbb 's erősebb Kötését igen folan lelkesen
szollottak; — N. Pál felséges tűzzel 's elragadó ékesen-szollással hordotta
elő azon okokat mely Nemzetiségünk lassankint való el halását okozták
's egy igen fontos oknak mutatta meg a' Mágnások el korcsosodását 's a'
Nyelv 's Nationalitás iránt való tunya hidegségeket; — erre az Ex
Széchenyi fel állott, 's declarálta h. ámbár ezen fontos szavaknak sommá-
ra igazvoltát el esméri, de mindenekre nem gondolja h. ki lehessen
terjeszteni: magába is érezvén, hogy a' Nemzetiségért alász
mit is tenni kész, azért a' Nemzetiség és Nyelv erősitése, terjeszté-
se 's pallérozása szent Czéljára ezennel ajánlja 's adja egy eszten-
dei minden Jószágainak egész Jövedelmét! Ki beszélhetetlen lett a'
köz el érzékenyedés 's lelkes fel buzdulás, — minden Szemekbe öröm
könyek lábogtak, — el fogódott Szavakkal történt a' forrós Köszönt
's azon határozás h. Neve 's ajánlása a' Nunciumba bele menjen, — tsak
az első el-érzékenyedés tsilapodásával tudtak szollani többen. Vay ezen szent
Célra 8000 fl Cp. Károlyi György esztendőnként 1000 Cp. 's azon kivül egy esztendei
Jövedelme felét, — Andrássy György 10,000 fl. Cp. Károlyi István 20,000 fl. Cp. Battyány
Battiot 10,000 fl. Cp. ajánlottak. — Látod Barátom még nem holt ki egészen
a' hazafiui érzés, — ha látnád azon el ragadtatásig való buzgó örömöt mely
minden Képen vagyag.. ha hallottad volna mindent még a' városok Követ-
jeit is tűzzel beszélni a' M. Nyelv mellett, áldanád velem a Magyarok Istenét, — Lám
Gáborom a' jól is hála az égnek jó Földbe vetett magok felségesen kezdenek csirázni
Más most azon pénznek mely még hiszem réá fog 2-300,000 fl Cp-ra menni leg czél-ará-
nyosabb használása, 's minden idegen befolyástól való securitálása; ezek Tanácskozásunk fontos
tárgyai. — Leg főbb Czél h. a' hazafiságra 's practicumokra inkább mint a' tunya scientificu-
mokra légyen a' Tendentia. — Irj 's Közöld velem gondolatidat, most az idő, — de siess. —
ölel barátod Wesselényi

Báró **Wesselényi** Miklós levele Földváry Gáborhoz az Akademia megalapításáról

Az Athenaeum kiadása

Posony Nov 4ᵏⁱⁿ – 825

Szeretett Barátom!/

Azt igértem volt, 's az akkor függőbe levő dolgok ki menete-
léről tudositani foglak, – nem kedvem szerint esett a' Követ-
kezés, – sokan változtak, – mások nem ~~fog~~ feleltek
meg a' Várakozásnak, – minden küzsdés mellett is nem
lehetett ki vinni hogy el tökéllett Szándékunktól +
"addig még jó Resolutio nem jövénd 's az által már
szinte roskadó Constitutiónk a' jövendőre meg nem erősi-
tetődig semmi egyébb Tárgyba ne ereszkedjünk, – ijesztő
hírek terjesztődtek, – a' Császár egy néhány Deputatiossal
maga beszélt, 's győzött az ellenkező rész – Hogy mik
sojtak a' Nuncium fel mehetéséig. – A' Commissariusok
mikint festődtek le, főkint H' Nagy Pál mikint tisztta
le lelkes Meny-köveivel, reméllem eddig hallottad, vala-
mint bizonyoson a' Repraesentatiót is már meg kaptad.
– Mivel az öröm 's lelkesedés nem vitettek fel pennámat,
inkább hozzá sem nyultam, 's adósod maradtam azon
igért tudositással. – De most írnom kell Néked. –
Mert ki szeretném az egész Világra kiáltani örömö-
met, – Tegnap Nemzetünknek egy Dicső Napja volt,
kiszem Századokra át fog hatni melegitő Sugárinak

élesztő

+ 's ne adjunk, mely szerint"

iránt. Különös, hogy erre a határozott indítvány alakjában kifejezett kívánságra *Nagy Pál,* a közvetlen utána következő szónok, az elnémetesedés elleni hatalmas filippikájában, melyben a főrendektől a városi burgerekig minden osztályt megtámad, leszid és kifiguráz, — egy szóval sem reflektál; de mikor mások is említik az akadémiát, ismét felszólal másodszor — e két napon már negyedszer — s most ő sürgeti, hatalmas szavával s határozott modorában — hivatkozva a francia akadémia nyelvmívelő s pallérozó hatására — egy *magyar nemzeti akadémia felállítását, a mire nézve első sorban a gazdag főrendektől várja a kezdeményt, vár legtöbbet.* »Ez a szó gyújtotta fel azt az áldozat-lángot, melynek — rögtönözve, mint a mily váratlanul a gyújtó szikra is kipattant — a Magyar Tudós Társaság megalapítását köszönhetjük«.[1] Mert lángelmék — különösen lángeszű szónokok — a mire hazánk újabb történetében ennél nagyobb példa is van, nem mindig saját eszméikkel, hanem másokéinak a kellő pillanatban felhasználásával s a magok lelkesedésének és gyújtó erejének hozzáadásával visznek végbe nagy dolgokat.

F. Nagy Pál

»A Nagy Pál beszéde nagy és általános hatást tett. Mozgás keletkezett arra, a mint a nemzet és nagyjai áldozatkészségére appellált. A hallgató sokaság örömzajdulásai miatt több versen félbeszakasztott hatalmas beszédet a rendek magok is ismételt örömkiáltásokkal kisérték«. A következő szónok (Balogh János) — már annyiszor s annyiak által ismételt dörgedelmes frázisait, hogy »a magyar nyelvet azonnal uralkodó nyelvvé kell tenni« — már türelmetlenül hallgatták, mert mindenki érezte, hogy a tanácskozást nem lehet csak az előbbi szó-ásta mederben tartani — nem szavakra van már szükség, itt tetteknek kell következni, a tettnek pedig, mint Nagy Pál mondá, itt *pénz* a neve...

Gróf Széchenyi István fellépte

S a tett egyszerre megjelent. Egyszerre — »midőn az óra épen tizenegyet ütne, cs. kir. kamarás és lovas kapitány, gróf Széchenyi István, a pesti nemzeti múzeum halhatatlan alapítójának, dicsőült gróf Széchenyi Ferenc ő Excellenciájának legifjabbik fia, a katonai érdemjelekkel ékes és nevezetes utazásairól közönségesen ismert és becsűlt ifjú férfi, ki gróf Károlyi György, gróf Esterházy Mihály és báró Wesselényi Miklós szép körében a mondott asztal (t. i. a melyik mellett Nagy Pál ült) felső szegletétől hét lépésnyire állt vala, ehez szelíd méltósággal közelítvén, engedelmet kért s nyert, hogy szólhasson«.[2]

Ha Széchenyi fellépése s felszólalása mindenkit villám fényeként lepett is meg, s ha maga részéről is, épen abban a percben, a tárgyalás s jelesen Nagy Pál lángoló szónoklata által előidézett pillanatnyi inspiráció szüleménye volt is: még sem volt előkészület nélkül. Ő már azzal az elhatározással ment erre az országgyűlésre s foglalta el helyét a főrendek

[1] Szász Károly id. m. 93. l.
[2] Ponori Thewrewk József, gróf Vay Ábrahám életrajzában. Pozsony 1830. 9—31. l.

tábláján, hogy *a közjóra áldozni fog*[1] — és hogy a magyarság s a magyar nyelv érdekében kivált a nagyrészt idegen szellemű főrendek körében jó példát fog adni.

Nemzetét, ellankadt nemzetét s nemzete nemzetiségét megmenteni: ez volt Széchenyi célja s e célnak csak egyik eszköze egy Magyar Tudományos Társaság megalapítása. Mert bár még akkor nem volt oly közkeletű az a mondás: *nyelvében él a nemzet,* de Széchenyi mélyen érezte s át volt hatva a Bessenyei mondásának és meggyőződésének igazságától: hogy csak az anyanyelven lehet a tudományt mívelni s idegen nyelven soha egy nemzet sem emelkedhetett míveltségre, tudományra. *Valameddig a nemzetek anyanyelveikkel nem kezdettek fényleni, homályban maradtak.*[2] Tehát első sorban a nemzeti nyelv mívelése, pallérozása, fejlesztése — hogy legyen nemzeti irodalom; a nemzeti irodalom által a tudomány s annak minden ágai mívelése, terjesztése; a nemzeti irodalom és tudomány által magának a nemzetnek erősbítése, fényre emelése.

Ime Széchenyi eszmemenete, törekvése, elhatározása. S az a férfiú, ki annyit tett az anyagi érdekek emelésére, a nemzetnek ezáltal erőssé s függetlenné tételére, közgazdasági s állami viszonyainknak rendezésére: első lépésül s mintegy a nemzeti élet és haladás alapjául, a szellemi élet és fejlődés eszközét, a nyelvet s a nyelv mívelését tette! Ezért, ebben az érdekben tette, a mire el volt szánva — első »áldozatát« a közügynek.

Ha igaz, hogy néha a szó: tett, Széchenyi 1825 november 3-iki fellépése, egy szó, korszakot alkotó tett lőn. »Nekem, (a főrendnek) e helyen (a követek kerületi gyűlésében) szavam ugyan nincs — mondá — de ha oly intézet állíttatik, mely a magyar nyelvet kifejti s azzal segíti nemzetünk magyarrá tételét: birtokaim egy esztendei jövedelmét áldozom reá.« Ő nem mondotta, mennyi az; de barátai, kik vagyonát ismerték, 60.000 pengő forintban állapították meg azt s ez az összeg lett tényleg az *első alapító alapítványa.*

Az első alapítók

A rövid szó nagy tetté lőn; a röpke ige lángra gyújtó szikrává. A meglepetés, bámulás, lelkesedés kitörő zaja még el sem csillapúlt s egy követ (ki tudná, ki?) kezde szólani, de *Vay Ábrahám* Borsod vármegye követe félbeszakítá s arcán végig folyó örömkönnyekkel s megindulástól remegő hangon s követve — úgymond — a szép példát, ugyanazon intézetre 8000 forintot ajánla fel. Nyomban utána gróf *Andrássy György,* Torna vármegye követe, 10.000 forintot, s ismét a rendek sorain kívül, a hallgatók közül, a fiatal gróf *Károlyi György* összes jószágai félévi jövedelmét, 40.000 forintot. Így a négy alapító, négy szóval, négy perc alatt 118.000 forinttal vetette meg a Magyar Tudós Társaság alapját. Kevés napok múlva kiállították kötelező alapító leveleiket s példájokat még

[1] Döbrentei: A Magyar Tudós Társaság történetei, a M. T. Évkönyvei I. kötet 46.
[2] Bessenyei: *Holmi*ja. Bécs, 1779.

Beöthy Magyar Irodalomtörténetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

Az Akadémia alapitásának emléktáblája. (Holló Barnabástól.)

(A M. T. Akadémia palotájának oldalfalában).

többen követték. Gróf Széchenyi Pál (István testvérbátyja), gróf Károlyi Lajos és István (György bátyjai) egyenkint 10—10, gróf Esterházy Mihály és Batthyány Fülöp herceg 8—8 (később kipótolva az utóbbi 40 ezerre), gróf Keglevich János 6, Kopácsi veszprémi püspök (később prímás) és báró Zay Károly 2—2 ezer forintot; s még néhányan 1—1 ezeret; melyekhez Kulcsár Istvánnak, még 1793-ban tett végrendeletével »egy valaha felállítandó Magyar Tudós Társaságra« szánt 10.000 forintos alapítványa is csatoltatván: mire az országgyűlés véget ért s az alapítás zárkövét

Gróf **Széchenyi** István.

az 1827. XI. törvénycikk letette: az akadémia alapja 250.000 forintra volt kiegészítve.

Meglevén az alap, a Tudós Társaság szervezetének és megalkotásának nem kisebb feladata várt megoldásra. Az eddigi tervezők mindnyájának alapelve e jelszóban foglalható össze: mívelni a magyar nyelvet s magyar nyelven a tudományt; első a nyelvmívelés, mert, Bessenyei szerint, a tudomány sikeresen s a nemzet fényre-derítésére csak a nemzeti nyelven mívelhető. Már pedig nálunk maga a nyelv szorúlt még mívelésre. A nyelv kérdései körül a harcok felköltve, de még lecsillapítva s sarkalatos kérdései még megoldva koránt sem voltak. Mint Horácz mondja: Az akadémia szervezkedése

Nyelvészek vetekednek, itélet alatt van a pör még.

A Révai s Verseghy, a Kazinczy és a Debreceni Grammatika harcai, a Mondolat és az Arkádiai pör s a Kazinczy és köre által megindított nyelvújítás fölötti harc, az egész vonalon, még javában lángolt s nem volt befejezve (hisz ma sincs még s egyes kérdései újra meg újra felélesztetnek!) Világos volt azért, hogy, bár az Akadémia rendszerébe s alapszabályaiba az összes tudományszakokat felvegye is, jó ideig annak súlya a magyar nyelvmívelésre fog esni: a nyelvtudomány kérdései megoldására s a szorosan vett nemzeti irodalom fejlesztésére. Mert bár az akadémia alapításakor olyan szépíróink voltak mint a két Kisfaludy, Berzsenyi és Kölcsey s az épen fellépett és egyszerre hírnévre emelkedett Vörösmarty, kik költői irodalmunkat magas fokra emelték, de prózai irodalmunk, akár a szépirodalmi, akár a történelmi s még inkább a bölcsészeti, jogi s egyéb szakokban felette hátra s ezekben a nyelv is fejletlenebb volt még, mintsem igazi nemzeti irodalomról s a tudományoknak magyar nyelven való míveléséről komolyan szólni vagy csak álmodni is lehetett volna. Tudományos íróink mily kevesen vannak számba vehetők, mindjárt kitűnt az akadémiai tagok kinevezése s megválasztásakor: mikor a bölcsészeti, történeti, sőt még a mathematikai szakosztályokba is — nyelvészekből s szépírókból kellett a tulajdonképeni szakemberekkel be nem tölthető hézagokat pótolni, bár a nyelvtudományi osztályon kívül (melybe három helybeli — azaz pesti — és négy vidéki rendes tag vétetett fel), a többi osztályokba az első alakuláskor csak 2—2 helybeli s ugyanannyi vidéki felvétele céloztatott.

A szervező bizottság

Az országgyűlés bezárta (1827 augusztus 18-ika) után csakhamar még azon évi november 30-kán kinevezte a nádor a felállítandó Akadémia alapszabályai s szervezete tervét kidolgozandó bizottságot, melynek elnökéül gróf Teleki Józsefet (a László hasonló szellemű fiát) jelölve ki s a négy első alapítón kívül még huszonkét tagot, kiket már az elnök hítt össze 1828 március 11-kére. Köztök találjuk az akkori szellemi élet s tudományosság számos kitünő képviselőjét — bár közülök Kisfaludy Károly, Berzsenyi, Kölcsey s Vörösmarty hiányzanak, Kulcsár pedig, már akkor súlyos beteg, a bizottság ülései alatt meghalt, míg Kövy és Vitkovich az akadémia megalakulását, — melynek tagjaiul voltak kijelölve — meg nem érhették. Bartal György akadályoztatása miatt nem vehetett részt a bizottság üléseiben.

A bizottság, március 15-kétől april 17-kéig, összesen huszonegy ülésben tárgyalta a szervezet és alapszabályok terveit; jegyzőkönyveit, Széchenyi indítványára kizárólag magyar nyelven, Horvát István vezette (ki az akadémia megalakulásakor, rendes taggá választását nem fogadta el), míg a megerősítés végett felterjesztendő alapszabályok, hasábosan, magyarul és latinul szerkesztettek. Elkészíttettek: 1. a szervezeti alapszabály; 2. a rendszabályok (ügyrend) és 3. annak meghatározása, hogy az állandóságra szánt — s így a jövőre is szóló — nagyobb tervezetből, a pénzerőhöz képest, mi legyen azonnal életbe léptethető.

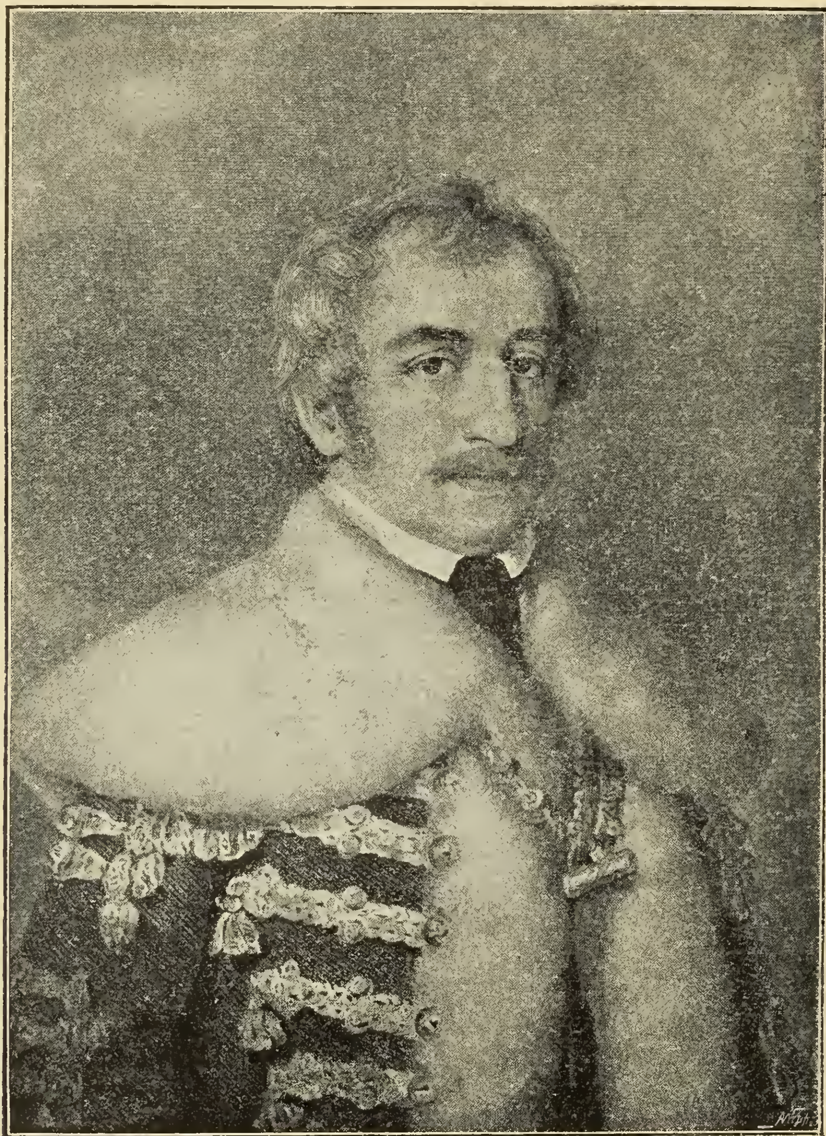
Az akadémia megalakulása

Ez utóbbi pontra nézve legelőször készült el az albizottsági javaslat s határoztatott, hogy »ámbár a Társaság jövedelmeihez képest minden rendes tagnak fizetést adni nem lehetne, mindazáltal a Társaság felállításakor azonnal 27 rendes tag, és pedig 13 helybeli s 18 vidéki választassék; a helybeliek közül 6, a vidékiek közül is 6 azonnal fizetéses legyen (amazok 500, ezek 300 forint fizetéssel) — osztályonként pedig legyen a nyelvtudományiban 3 helybeli, 4 vidéki, tehát a tervezett teljes szám, a többiekben egyelőre csak 2—2 helybeli s ugyanannyi vidéki rendes tag. Ez utóbbi osztályokat, irodalmunk s kivált tudományos szakirodalmunk akkori állása szerint, még így sem lehetett betölteni. Míg a nyelvtudományi osztályba feleslegesen is jutott volna: a nagy nyelvújító Kazinczyt s a szép ízlés apostolát, valamint a költő Kis Jánost a történettudományi, — Berzsenyit és Döbrenteit a bölcsészeti, — s az inkább eszthetikus Bitniczet a mathematikai osztályba kelle sorozni; a törvénytudományi osztályba pedig helybeli rendes tag egy sem, és csak két vidéki jutott. Mily szegénység, azóta fejlődött tudományosságunk mai állapotához képest!

A jutalmazásokra nézve megállapíttatott, hogy évenként a megjelent legjobb munka, tekintet nélkül arra, mely osztályhoz tartozik tárgyánál fogva, 200 arany nagy-jutalommal, a szaktudományokbeli pályamunkák, évenként egyelőre csak kettő, száz-száz aranynyal jutalmaztassanak. Előrelátható volt, hogy egy ideig majdnem kizárólag csak az első osztály körébe tartozó s túlnyomólag költői munkák fognak a nagy-jutalomra méltóknak ítéltethetni, így nyerte az első nagy-jutalmat (1832.) Horvát Endre *Árpád*ja, s azontúl 1844-ig, mikor aztán a nagyjutalomnak, minden hat évben visszakerülő sorrendben, osztályonként kiadása lépett életbe, egy nyelvtudományi (Kresznerics szótára), hét költői munka (Kisfaludy Sándor, Vörösmarty, ez háromszor, Kazinczy, Jósika, Garay) s az összes többi osztályokból is csak négy munka nyerte meg az egész, három a fél nagy-jutalmat.

Az akadémiai munkásság vezetésére, különösen az anyagi ügyek intézésére *igazgató tanács* szerveztetett, melynek a négy első alapítón — gróf Széchenyi István, gróf Károlyi György, gróf Andrássy György és gróf Vay Ábrahámon — kívül még 21, összesen 25 taggal, kik között Nagy Pált, az akadémia felállításának az 1825-ki országgyűlésen ha nem első megpendítőjét, de leglelkesebb vezérszónokát, gróf Teleki Józsefet, az előkészítő bizottság elnökét, Wesselényi Miklóst, egy herceg Batthyányt, egy gróf Dessewffyt, egy gróf Czirákyt, egy Majláthot, stb. találunk; kik maguk közül az Akadémia legelső — s első időszakában mindig egyértelműleg megtartott elnökeiül: *gróf Teleki Józsefet* és *gróf Széchenyi Istvánt* választották meg. Ez utóbbi, a nagy gróf s az első és legnagyobb alapító, szíves készséggel engedte méltó társának az elsőséget. S az igazgató tanács, 1830 november 17-kén tartott első alakuló és alakító ülésében, az elnök által előterjesztett névsorából a tudósoknak és íróknak, megválasz-

totta a hat osztály rendes tagjait, kik közül az első osztály első (helybeli) rendes tagja, — s négy nap múlva az akadémia első halottja — Kisfaludy Károly lőn. — Az igazgató tanács, szeptember 12-kén tartott második ülésében, megválasztotta a titoknokot Döbrentei Gábor, a pénztárnokot Helmeczy Mihály személyében, végleg megállapította az alapszabályokat s azokat legfőbb megerősítés alá terjesztette.

Gróf **Teleki** József.

Így a teljes megalakuláshoz csak a tiszteleti és levelező tagok megválasztása volt még hátra, kiket az 1831 február 14-kén megnyilt *első nagygyűlés* választott meg, először tizenkettőt, majd 16-kán még négyet tiszteleti, és huszat levelező tagokul; amazokat részint alapítók és főrangúak, részint magasb állású írók — ezeket kizárólag az irodalom érdemes munkásai közül; s Kisfaludy Károly helyére — Vörösmarty és Schedel előléptetésével, az első osztály helybeli harmadik rendes tagjául Szemere

Pált. A levelező tagok közt kettő volt külföldi, kiknek még akkor külön osztályozása nem volt, Feszler a Magyarok Története írója s Hammer bécsi államtanácsos.

Az akadémia fejlődése

S ezzel a Magyar Tudós Társaság első megalakulása be volt fejezve. De nemcsak a természet szerves valói, hanem az ember alkotta szervezetek sem maradnak eredeti állapotukban, hanem, míg csak élnek, folyvást változnak s fejlődnek; akadémiánk első szervezete is változott s fejlődött. A mai akadémia az 1830-dikitól lényegesen különbözik s fejlődési fokozatai folytonos haladást mutatnak s tagadhatatlan tökélyesbülést. E haladási folyamat egyes részleteit, az akadémia fejlődés-történetét, minden változataiban feltűntetni nem célunk ez aránylag rövidre fogott irodalomtörténetben, csak főbb mozzanataiban igyekszünk vázolni, itt, alapítása történeténél.

Ez a fejlődés, mint minden szerves élő lény fejlődése, tulajdonképen folytonos s nem időszakonkénti, mely időről-időre szünetelne vagy épen visszafejlődnék. De azért, különösen a szemmel látható külszervezetben, egyes időpontokban válik láthatóvá, mikor a folytonos belfejlődés szervezeti változásokban állapodik meg. Így az akadémia fejlődésében is időpontokat lehet megkülönböztetni, melyekben a folytonos fejlődés átalakulássá válik s fejezetekben és szakaszokban nyer szabályzati kifejezést.

Kezdetben, az akadémia megalakulása első időszakában, a hat osztály, bár névszerint elkülönítve, tulajdonképen önálló müködéssel s független élettel nem birt. Az összes akadémia életébe volt beleolvadva az egyes osztályok működése. S ez természetes következménye annak a ténynek, hogy szaktudományok tulajdonképen s önállóan mívelése hazánkban s irodalmunkban alig volt még az akadémia alakulásakor. Még a nyelvtudomány s a szépirodalom foglalta el a túlnyomólag legnagyobb tért s uralkodott a helyzeten. Az első lépés az osztályok és szaktudományok elkülönítésére akkor történt, mikor 1844-ben a nagy jutalom — mely addig az egész irodalom legjobb termékének, tekintet nélkül annak tudomány-szakára, ítéltetett oda, ettől kezdve hat éves időkörben a hat osztály különböző szakai részére s mindenikben a megelőző hat év legjelesebb termékének adatni határoztatott. A második lépés egy új csoportosítás kisérlete volt, mely a hat osztályt négybe akarta összevonni, 1846-ban oly módon, hogy a bölcsészeti és jogi, s a mathematikai és természettudományi osztályok összevonassanak egy-egybe, a nyelv- és széptudományi, valamint a történeti külön önállók maradván. De e kisérlet egyelőre nem vált be s az előbbi hat osztály ismét visszaállíttatott, egyidejűleg azonban a heti ülések során az összes ülések, az osztályülésektől elkülöníttetvén, az osztályok önálló müködése biztosíttatott; részben az által is, hogy a levelező, sőt külső (külföldi) tagok is az osztályokba soroztattak.

A második korszak

Az osztályok ez emancipációjával kezdődik az akadémia életének második korszaka; de ez az emancipáció koránt sem volt teljes, mert az

osztályok csak felolvasásokat tarthattak, bírálatokat teljesíthettek, de sem a tagválasztásokra a magok körében határozott befolyást nem nyertek, sem magokat illető ügyekben is határozati joggal nem, vagy csak korlátolt joggal ruháztattak fel.

Mind a mellett kétségtelen, hogy ennyi változás is üdvös eredményeket szült volna az akadémia továbbfejlődésére, ha 1848, a fegyverek csörgése el nem némítja a múzsákat s az azt követő tizenkét esztendő a nemzeti élet gyökére nem veti a fejszét s az életnek még halkabb lüktetését is elnyomni nem törekszik vala. Igaz ugyan, hogy a nemzet e gyászkorszaka — bár úgy tudományos mint szépirodalmunk legjelesbjei közül is számo-

A M. T. Akadémia palotája, gróf Széchenyi István szobrával.

sakat megölt vagy örökre elnémított — még is a nemzeti visszahatás erejével épen a nemzeti irodalomnak nagy föllendülést adott s a kidőlt jelesek helyett új jeleseket teremtett és szólaltatott meg: de nyilvános testületek s köztök az akadémia (valamint a Kisfaludy-Társaság) működését is megbénította vagy legalább nagy mértékben korlátozta. Az akadémia — e szomorú időben — együtt érzett és együtt hallgatott a nemzettel, jobb időkre várva. Tespedésnek s csüggedésnek nem adta ugyan át magát, de élénkebb és rendszeres munkásságot nem fejthetett ki. Új tagokkal megfogyott sorait ki nem egészíthette; nagy-gyűléseket nem tarthatott; pályakérdéseket ki nem tűzhetett, jutalmakat nem oszthatott. Összes ülései — nem intézkedhetvén — jóformán tárgytalanokká váltak; osztályüléseiben,

gyér hallgatóság mellett, csendes felolvasások tartattak; de egyes megkezdett nagyobb munkálatok, jelesen a nagy szótár, csendesen késűltek s rólok időnként egy-egy jelentés adott életjelt arról, hogy az akadémiai munkásság nem szünetel teljesen.

1858-ban először engedtetett meg, hogy az akadémia ismét szervezkedjék s magának az elhúnyt Teleki József s a Döblingbe elzárkozott Széchenyi István helyett elnököket, meggyérűlt soraiba új tagokat választhasson; az elmúlt meddő években esedékessé vált nagy jutalmakat a különböző szakok legjelesebb költői s tudományos termékeinek kiadhassa s új jutalmakat tűzhessen ki. Ez utóbbiak egyike volt a következő évben megtartandó százados Kazinczy-ünnepre irandó óda, s a Kazinczy élete megirására adott megbizás.

1859-ben Kazinczy születésének százados évfordulója, mely nemcsak irodalmi, hanem országos nemzeti ünneppé vált s 1860-ban a politikai újjászületést és az alkotmány visszaszállítását — bár még tökéletlenül — inauguráló októberi diploma: új életet leheltek a nemzetbe s alvó önbizalmát ismét felköltötték és megszilárdították.

Az akadémiának is itt kezdődik harmadik korszaka. Kazinczy örökének, a széphalmi háznak és birtoknak, nemzeti vagyonul megszerzése, annak mauzoleummá alakítása, ennek Kazinczy összes munkái kiadásának forrásává alakítása, majd a nemzet felhivása, gróf Dessewffy Emil akadémiai elnök által, hogy akadémiáját zsellérségéből kiszabadítva, *házat* adjon neki, melyet a nemzeti lelkesedés palotává tett — voltak az első kézzel fogható életjelek. S mivel a nemzeti élet, a törvényhozásban, az 1861-ki ország-gyűlés elfojtása miatt, még újabb négy évig nem nyilatkozhatott s az alkotmány helyreállítása még több évig késett, a felébredt nemzeti szellem már nem hagyta magát ismét elaltatni — s egyéb tér még el levén zárva, vagy ismét elzáratván, az akadémia működésében s annak támogatásában találta legméltóbb terét nyilvánulásának. A harmadik korszak

S ez időre és az azt követő — és az alkotmány helyreállítását is meghozó — évekre esik az Akadémiának azon véglegesnek mondható szervezése, mely ma is fennáll s már csak a megállapított keretben fejlődhetik s haladhat belterjileg való tökéletesedése felé.

Új, nagy alapítványok, köztök a báró Sina Simon 80.000 frtos alapítványa, a palotának elkészűlte s még jövedelmező bérházzal is megtoldása: az akadémia anyagi állását s azzal könnyebb és szabadabb mozgását, feladatainak nagyobb mértékben teljesítését tették lehetővé. Anyagi ügyei, oly vezetők szerencsés kezei által mint Lónyay Menyhért és Csengery Antal, rendeztettek s megszilárdíttattak; beléletét pedig az osztályoknak új csoportosítása s teljesb önállósítása tette gyümölcsözőbbé. A hat osztály most már háromba vonatott össze: a nyelv- és széptudományiba, mely most is s örökre az *első* maradt; a társadalmi tudományokéba, hova a bölcsészet, jog- és történettudomány, összes ágazataikkal tartoznak; a

reál (mathematikai és természeti) tudományokéba. Mindeniknek jog adatott a szakjabeli pályakérdések és jutalmazások, tudományos megbizások, valamint a tagválasztások iránti javaslattételre, ez utóbbiakban az összes (nagy) gyűlésnek hagyatván fenn — újabb szavazattal — a végeldöntés, egyebekben csak a helybenhagyó vég-elhatározás. Minden osztály külön költségvetést nyer, melylyel előirányzata szerint szabadon rendelkezik. S mivel a budget-jog feletti döntés, a dolog természeténél fogva, az igazgatótanács kezében van, az igazgatótanács felerészben az akadémia belső tagjaiból s csak felerészben alakíttatik az akadémián kívüli alapítókból, pártfogókból s társadalmi állásuknál fogva is kitünő hazafiakból; amazokat kizárólag az akadémia választja saját tagjai közül, emezeket a teljes (akadémikusokból és nem akadémikusokból álló) igazgatótanács, a mi az akadémiának túlnyomó befolyást biztosít igazgatótanácsa megalakulására.

Az akadémia vagyona

Most az akadémia vagyona, épületeiben, melyek közül a palota nem jövedelmez, és biztos papirokba fektetett alapítványaiban, 2.300,000 forintra rúg; évi költségvetése 150.000 forint, melyhez az ország 40.000 forinttal járúl; a három osztály költségvetése, tisztán tudományos s irodalmi célokra — a jutalmakon kívül — 60.000 forint. Ezenkívül vannak az akadémia közös kiadványai: Évkönyvek, Értesítő s Könyvkiadó vállalat; valamint a tisztviselők fizetései, épületek fentartása, adók stb. De az osztályok munkássága már oly nagy terjedelmű, hogy ez összeg nem elégítheti ki kivánalmaikat. Azonban az akadémia vagyona s azzal jövedelme is évről-évre új alapítványokkal gyarapodik. Legújabban a báró Rudics-féle alapítvány közel 100.000 forinttal növelte azt. A Semsey Andor adománya szintén 100.000-rel, a tudományok különböző szakaiból tíz, egyenként 10—10.000 forintos pályafeladatra. Mert a nemzet, sok éretlen megtámadás és becsmérlés daczára, nem vesztette el bizalmát az akadémia iránt s nem hagyta csökkenni érdeklődését a legnagyobb magyar alapítása s annak nemzeti jelentősége és eszményi céljai iránt: melyek — mint eredetileg — ma is s örökre ez egy kifejezésben foglalhatók össze: *a magyar nyelv — s a tudományoknak magyar nyelven — mivelése!*

A M. T. Akademia jelvénye.

61. Gróf Széchenyi István, mint író.

Gróf Széchenyi István, három testvér közt a legifjabbik, született Bécsben, 1791 szeptember 21-én. Mikor nagynevű atyja, Ferenc, a Nemzeti Muzeum alapítója, ezt az intézetet, a családnak évek hosszú során gyűjtött nagybecsű könyvtárával ajándékozta meg, ennek ma is felette érdekes katalogusát úgy a külföld mint hazánk tudománykedvelő kitünőségeinek megküldötte. Az így megtiszteltek közt volt fia, a még csak tizenkét éves István is. A köszönő levelek közt, melyek erre a világ minden részeiből özönlöttek, meg van őrizve a kis grófé is, a ki, bár a gyűjtemény becsét gyermekészszel megitélni még nem képes, elérti mégis, hogy neki idővel kedves »atyja példáját« kell követnie, s az »édes Haza boldogságát, tőle telhetőleg előmozdítnia«. — S a gyermek e megható igéretét, melyet később a férfi oly fényesen beváltott, soha sem téveszté a törekvő ifjú is szeme elől. Kötve kell hinnünk mindazt, mit akár neveltetése vagyis iskoláztatása hiányairól, helyesebben korai félbeszakasztásáról, akár katonatiszti s mágnási ledér kalandjairól s élvezetek közt töltött könnyelmű éveiről, akár a világ akár ő maga oly sokszor mesélgetett. Külszín után vagy magukról itélgettek a felületes emberismerők; az önbirálat szigora, s a nem kései megtérés ihlettsége szól az ismeretes vallomásokból. Ugynevezett »szerelmeinek« már rég minden nyoma veszett volna, ha ideje korán be nem áll az akkori divat szerinti naplóirók közé, s élete legcsekélyebb eseményeit, szíve legtitkosabb rezdüléseit, éber elméje észleleteit, napról napra, az első benyomások hevében, bizonynyal nem nyilvánosság elébe szánt lapokon, önmaga meg nem örökíti. De e feljegyzések, birtokunkba kerűlve, végtelen becsessé váltak minden lélekbuvár és bölcselkedő előtt. A föld göröngyét megvető, minden aljas vagy köznapi irányzattól távol eső, magasan szárnyaló lélek, meleg szív és megkapó eredetiség nyilatkozik azokban. Nem járhat a középúton, csak a legboldogabb vagy legboldogtalanabb emberek egyike lehet: felváltva volt, rövid percekig, az egyik; állandóan s véglegesen bevált a másiknak. Az ábrándozás, melyet különösen politikában annyira kárhoztatott, volt megrontója. Mindig oly nőért rajongott, kiről tudta, hogy nem lehet az övé. Egyik alatta, másik felette

Széchenyi ifjúsága

állt. Egyiket arra kéri, hogy egy meghatározott esti órában egy bizonyos csillagra függeszsze tekintetét, a mit ő is ugyanakkor tenni fog, a világfi, a kényeztetett huszártiszt! Másikkal külföldi nyelveket tanúl, bevezetve közös nyelvmesteröket az ő saját literaturája kincstárába, mely nála nélkül a jámbor előtt tán örökre zárva maradt volna. Érettebb korában, mikor már bejárta az egész világot s az otthon vágya szállja meg lelkét, két előkelő hölgytől kosarat adat magának, az egyik a daliás gróf Hunyadinak, a másik a nagyramenő Clam-Gallasnak adván elsőbbséget. Volt, a ki e poros, sáros földtekéről kora halállal a túlvilágra menekűlt. Ezek emlékét, mint szentekét, őrzi lelkében s haláluk évfordulóján, melyet pontosan feljegyez, maga is halni készűl. Olvasmányai közül, melyek magas míveltségről s egyetemlegességről tanúskodtak, kiválik a Byron *Manfréd*je és a Schiller *Don Carlos*a. Barátságban is szintoly eszményi: az ő Marquis Posá-ja, politikai pályája kezdetén, nem lehet más mint Wesselényi. Későbbi meghasonlása vele, keserűséggel tölti el szívét.

Gróf Széchenyi Ferenc.

Hogy íróvá kell lennie, azt sokkal előbb sejdíté, mintsem honalkotó nagy hivatását. Kezdetben, mint minden ilyfajta ifjú, költészetért, művészetért rajongott. Nem volt nálánál figyelmesebb, sem lelkesülőbb beutazója szép Olaszországnak, hol a természet szépségei mellett régi és újabb festők, szobrászok vonzották, s a műtermek és gyűjtemények avatott ismerője volt. De a mely országban utazott, annak nyelvét s irodalmát tanúlmányozta, mívelte. Ha tudjuk, hogy iskolai tanúlmányait korán, az »inzurrekció« miatt abba kellett hagynia, hogy mint tudatlan hadnagyocska lépjen a haza és király szolgálatába, — igazán bámulatba ejt az élet viharai közt gyűjtött irodalmi ismereteinek tömege és sokoldalúsága. Jó szerencse, hogy át nem csapott, örökre elveszendő, a német írók zömébe s hamar felhagyott a versirással, melyhez, idegen nyelven legalább, se rím-, se ritmus-érzéke nem volt. Görögből fordított s archaeologiát tanúlt, mikor az eltiprott ország szent hamvain járt. A latinban, úgy mint akkor mindenki, elég otthonos volt, hogy Corpus Jurisunkban, valamint országgyűlési aktáink közt eligazodhassék. Ismerte s jól tudta idézni a klasszikusokat is. Megelőzte dicső atyja intését, ki hozzá intézett bucsúzójában többi közt e tanúlmányainak hézagaira s az idegen nyelvek fontosságára emlékezteté, egyszersmind jó könyvek olvasására, a rosszaknak pedig mellőzésére buzdítá, mely utóbbiakra nézve azonban ízlése nem mindenkor egyezett meg az öreg úréval. Igazolta az öreg Dessewffy Józsefnek is, hosszú ódában kifejezett dicséretét, miszerint nem üres élveket hajhászni

Ha mind azt, mit Szivem érez Tollamal le irhatnám
Mind azt, mit tsak Néked köszön mitsem elől adhatnám
Boldog volnék
S'nem busolnék. —
De, hogy irja le a Számát ezer aggodássidnak?
Hogy köszönje Tanátsidnak, hogyan Fáradásidnak
Számos Nemét,
És Érdemét? —
Ime Tüz, és Fegyver között Imádsággal tartottál,
Beteg Ágyaimban gyorsan Te Magad apolygattál
Te oktattál,
Tanátsoltál,
Te plántáltad Szivemben a Jót, melyben vagyok s'leszek,
S'a mi tsekélyt Isten, Uram, s'Hazámért utóbb teszek
A Te Munkád. —
S'azért Reád
Száljon Hálaadásom mellet az Istennek áldása,
Attul-lelked Gondjainak Jutalmát hogy látkasa

1 Majus Holnp. 1817

Gróf Szécsényi István

Gróf **Széchenyi** István ifjúkori költeménye.

Az Athenaeum kiadása.

Beöthy Magyar irodalomtörténetéhez.

megy, mint többi gazdag mágnásaink, külföldre, hanem ismeret- és tapasztalásgyűjtés végett, hogy mint méh virágporral megterhelve jöjjön vissza s rakja le kincseit a haza oltárára.

Föllépte az 1825-ki országgyűlésen

Végre megjött az 1825-iki országgyűlés, mely hazánk politikai és társadalmi újjászületését nyitotta meg. Korszak-alkotóvá lőn az nemcsak az ország, hanem egyesek életében is, s ezek közt első sorban Széchenyi Istvánéban, ki hatalmas egyéniségének bélyegét nyomva reájok jó két évtizednek mint Széchenyi-korszaknak nevet adott, s a nemzetnek, a Kossuth-korszak feltűntéig, vezére volt. Írói munkássága, mely az időszakon még túl is terjed, annyira össze van nőve államférfiúi tevékenységével, sőt, mondhatjuk, hazánk újabbkori történetével, hogy tőle különválva alig tárgyalható. Első föllépte, mikor az akadémia életbeléptetése gondjaival töprenkedő honatyákat összes birtoka egy évi tiszta jövedelmének felajánlásával lepte meg, egyszerre országos emberré tette őt. Örömkönnyek, hálálkodások, magasztalások közt hordották szét országszerte e nemes tettét, mely a nemzetnek egyik rég ápolt óhajtását valósította meg s nevét örökre a nemzet hálás szívébe véste be. Ha valami felülmúlta ez érzést, az csak a hozzá fűződő még nagyobb várakozás volt. Gyorsan terjedett el a híre, hogy ez még nem minden, a mit tőle várhatunk. Nem pillanatnyi fellobbanások vezérlik, hanem mélyen átgondolt tervek. A közérzülethez abban is csatlakozott, hogy az ellenzék soraiba állott. Zokon vették ezt Bécsben, s gyanús szemmel nézett reá nemcsak az államvezető miniszter, hanem maga a fejedelem is, kik a kormány és az uralkodó személye különválasztásának új elméletével sohasem tudtak megbarátkozni. Ellenkezésbe tenni magát a felsőbbséggel, akkor »lázadás« volt az ő szemökben, vagy legalább is veszedelmes kacérkodás forradalmi irányzatokkal. Forrását tisztátalannak hitték, s ha nem önzőbb számításnak, bizonynyal a »sértett hiúság« neheztelésének tulajdonították. Dacára a francia háborúk alatt véghezvitt s közelismerésben részesűlt hadi tetteinek és kitünő szolgálatainak, fölebb nem vihette a császári királyi hadsereg hosszas szolgálatában a kapitányságnál, s e balsiker az ő korlátolt nézetök szerint elegendő ok volt, hogy belőle egy új életet kezdő nemzet vezére, egy hatalmas, bár jelentőségében fel nem ismert ország újjáalkotója váljék. Míg, rokonérzésből s honfitársi nemes buzgalmából, az ellenzékkel szavazott, legalább többnyire, s katonai rangjáról azért mondott le, hogy ez törvényhozói tisztének független gyakorlásában ne akadályozza: azalatt egynél több pont merűlt fel a napi kérdések közt is, meg az általános politikában is, mely őt óva inté, hogy függetlenségét ne csak fölfelé, de lefelé is, minden irányban meg kell óvnia, s hogy az ősi alkotmány visszaállítása még nem minden, a mit elérnünk kell. Sőt hogy az nagy részben már túl is élte magát, s ha jövőnket az európai nemzetek sorában biztosítni akarjuk, úgy a múltnak békóiból bontakoznunk kell s új eszmék és új elvek után indulnunk. Miként fogjon hozzá e nagy munkához? Közvéleményt kell teremteni; a hol van, szilárdítani s főleg jó

Ősi alkotmány

irányba terelni. A hirlapirodalom nálunk akkor még oly zsenge korát élte, hogy csakis könyvvel lehetett föllépnie s a gondolkodók figyelmét magára vonnia. Könyvet írni akkor hazafias tett volt, a haza oltárára hozott áldozat; nem tömjén az egyéni hiúság számára, nem lépcső a fölemelkedésre. Különösen új dolog volt az ország közügyeit, az országgyűlés vagy megyék termeiben tárgyalandó kérdéseket, a kiváltságos osztály szűk körén túl, a nagy olvasó közönség elébe vinni s mintegy ítélete alá terjeszteni.

Széchenyi első munkái

Ezt tette Széchenyi, a volt lovaskapitány, az ő első könyvével a *Lovakrúl* (Pest, 1828.); ez megnyitója azon írói munkásságának, melynek rövid ismertetése egyedül tartozik e munka körébe s kell, hogy korlátokat szabjon elmélkedéseinknek. Első irodalmi kisérlete kéziratát megküldötte az akkor előtte is nagy tekintélyű soproni szuperintendensnek, Kiss Jánosnak, a ki lelkiismeretesen hozzáfogott a nyelv- és irálytani javítgatásokhoz. Ezeket Széchenyi köszönettel fogadta ugyan, de nem használta, mert súlyt fektetett reá, hogy ezen első műve egészen az övé, az ő egyéniségének bélyegét magán viselő legyen. Kik akkor még kétkedtek, hogy fiatal katonatiszttől, magyar mágnástól egy velős tartalmú magyar könyv közreműködők segélye nélkül kiteljék, nem sokára meggyőződhettek róla, hogy nemcsak ezen elsőszülött, de utána következő szép sora a minden hazai viszonyainkat alaposan tárgyaló, ne mondjam felforgató, politikai röpiratoknak utolsó betűig magán hordja a minden ízében eredeti, kiváló írói egyéniség legsajátságosabb, legjellemzőbb vonásait. A könyvtárnok a köz- (akkor: nemzet-)gazdasági szakkönyvek osztályába fogja sorolni e köteteket, melyek ősi közjogunk, nemesi kiváltságaink védőit mozgásba hozzák, sőt felbőszítik, mig a kor szabad szellemétől ihletteket egy szép jövőnek rég áhított sejtelmeivel töltik el; lelkesítve a tanulni vágyó ifjúságot s a közpályára készülő újabb nemzedéket; de nem riasztva vissza a szívemelő, könnyebb olvasmányok kedvelőit sem; főleg bűvös varázszsal kötve le a lovagias és költői nemzet által mindig magas polcra emelt honleányok figyelmét. A lovakról írván, egyrészt korábbi lovaskapitányi állásának róvja le, mintegy bucsúzóra, régi tartozását, oly eszméket és tanokat rakva le, melyeket évek tapasztalatai érleltek benne, melyek kedveért nemcsak Erdélyt, nemcsak Angliát szakértő szemmel utazta be, nemcsak a szárazföld ló- és állattenyésztő helyeit kereste fel, de a keletre is, különösen Arabiába volt zarándoklandó, hogy mindent eredeti forrásból meríthessen. Tíz év múlva egy francia tábornagy, Marmont, a raguzai herceg, nálunk mint diplomata megfordúlván, még angol ellenszenveitől eltelten, erősen kikelt a sport e neme ellen, melyet csak hasztalan ember- és állatkínzásnak s a vele járó fogadások miatt erkölcstelennek is tartott. Széchenyi veszélyeztetve látta első kezdeményezését, a lófuttatást, mondjuk helyesebben: lótenyésztést, s egy újabb röpirattal *Nehány szó a lóverseny körül* (Pest, 1838.) vette védelmébe azt. Meg is mentette, úgy az előkelők mint a nagy közönség előtt; s legtöbb javaslatai, mik akkor

újaknak tűntek fel, az életbe mentek át. Megértette a nemzet, hogy nemcsak a ló, hanem még inkább az ember, t. i. a közszellem, a férfias nemes gondolkodás, az osztályok együvé hozása, idegenek idevonzása s fővárosunknak, — melyet először is ő nevezett el Budapestnek, — nemcsak az ország központjává, hanem világvárossá is emelése volt szóban. Gondja is volt reá, hogy első beköszönésekor, címe dacára, ne legyen »nagyon istállószagú«. A kis

Gróf **Széchenyi** István ifjúkori arcképe.

könyv teli van arany mondatokkal, melyektől az olvasó szíve tágúl; már jeligéje is olyan szerencsésen volt választva, hogy számtalanszor idéztetve, megragadjon a lóhoz mitsem értő utódok emlékezetében: »A kisded makkbul, ha egészséges, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja«.

Húsz év múlva s élete alkonyán ő maga s elvbarátai elégszer visszatértek e jelmondatra, midőn Magyarország felvirágoztatására célzó reformmunkálatait nagy időre vagy örökre is elgázolva látták. Gyorsan egymásután következett három fő munkáját: a *Hitel*t (Pest, 1830.),

A főmunkák

*Világ*ot (Pest, 1831.) és *Stádium*ot (Lipcse, 1833.) együtt kell szemügyre vennünk; levén egyik a másiknak kiegészítője, magyarázója vagy helyreigazítója is. Együtt képezik a korszakalkotó nagy államférfiúnak jól átgondolt, szíve melegével ápolt, éveken át gyűjtött tapasztalatokkal támogatott, s szinte részletekbe is beható előrelátással bölcsen kiszámított politikai és társadalmi programmját. Magasb szempontokat tartva mindig szem előtt, az apróbb részletek kidolgozását szívesen másokra hagyta; de nem kis aggálylyal nézte az elvi túlcsapongásokat. Úgy mint őt, a reform, de nem felforgatás emberét, a régi kor embere, Metternich, folyvást gyanusítá s szándékaival ellenkező baljóslatokkal ijesztgeté: azonkép jött ő hazája fiai vérmesebb részével, első sorban Kossuthtal, ellenkezésbe. Ily értelemben mondható, hogy ama három első munkájával az ő reformmunkája befejeződött s merészebb utódok kezébe ment át. A *Kelet Népe* (1841.) képezi a választóvonalt. Azon innen Széchenyi, az újító, a régit nem kimélő, sőt annak nyiltan hadat izenő izgató áll előttünk; azon túl a mérséklő, az egyezkedő s minden túlhajtásnak határozott ellensége.

A Hitel

A *Hitel,* magas röptével, fenkölt nemes érzületével meghódította a világot, egész forradalmat idézett elő az eszmék, az érzelmek országában. Ily hangon még soha sem szólottak a magyarhoz. Fenkölt ajánlásából, a lelke eszményképe, a dicső Crescence iránti rajongás szól, noha ez a könyvet csak német fordításban élvezhette s németül tehette meg reá, felette érdekes észrevételeit. »Honnunk szebblelkü asszonyai! Vegyétek, — ugymond — pártfogástok alá. Ti vagytok a polgári erény, a nemzetiség védangyalai. Ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót. Üdvözlet és hála Néktek!« Maga a cégül vett »Hitel« szó is, mely német fordításban a prózai *Credit*tel van visszaadva, nála költői értelmezést nyer: az adott szó szentségével, a férfias jellemmel, a minden irányban való becsületességgel azonosítja azt. Közgazdasági része, bár mintegy bevezetésül még csak általánosságokban mozog, alig hagyja érintetlen orvoslásra váró bajainknak egyikét is, tisztán megjelölve egyikét, a gondolkodó olvasóra bízva másikát. »A termő földnek (Magyarországon) csak haszon nélkül heverő része is boldoggá tenne más nemzetet«. »A magyar földbirtokos (ki akkor még csak nemes ember lehetett!) szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene«. »De a tőkepénzes is (ha volt olyan!) szánandó, mert Hypotheka helyett hypothesis áll előtte pénze elhelyezésénél«. Ellentétben a múltak dicsőségén elmerengő s tétlenségbe sülyedő bús magyarokkal azt mondja: »Nem fogok én hazám dicsérője lenni, mert az arra nem szorúlt, s mert oly szoros kapcsolatban látom magamat vele, mintha rokonomat vagy önszemélyemet dicsérném«. »Nem nézek én annyit *hátra,* hanem inkább *előre!*« Azért is vált emlékezetessé, s ily értelemben, — történetiróink se vehették rossz néven, — méltán közmondásossá is e zárszava: »Sokan azt gondolják, Magyarország volt; én inkább azt szeretem hinni: lesz.«

Míg a Hitel harmadik kiadásban folytatta hódításait, részesűlve itt-ott a nyilvános megégettetés, vagy legalább hangos kárhoztatás kitüntetésében, szerzője, bár egyúttal a Dunahajózás gondjaival is elfoglalva, szorgalmasan irogatott a *Stádium*on, melynek a *Hitel*ben vázolt pontozatok bővebb kifejtését kelle magába foglalnia. Közbejött azonban egy támadás, volt legmelegebb tisztelőjétől, az öreg gróf Dessewffy Józseftől, a híressé vált *Taglalat,* mely Széchenyi könyvét és elveit, minden kiválóságuk elismerése mellett is, a kritika éles bárdjával tagolta szét. Sürgős felelet látszott szükségesnek. Ezt adja meg a *Világ,* mely a támadóhoz intézett A Világ

Széchenyi Istvánné, Seilern Crescentia grófnő.

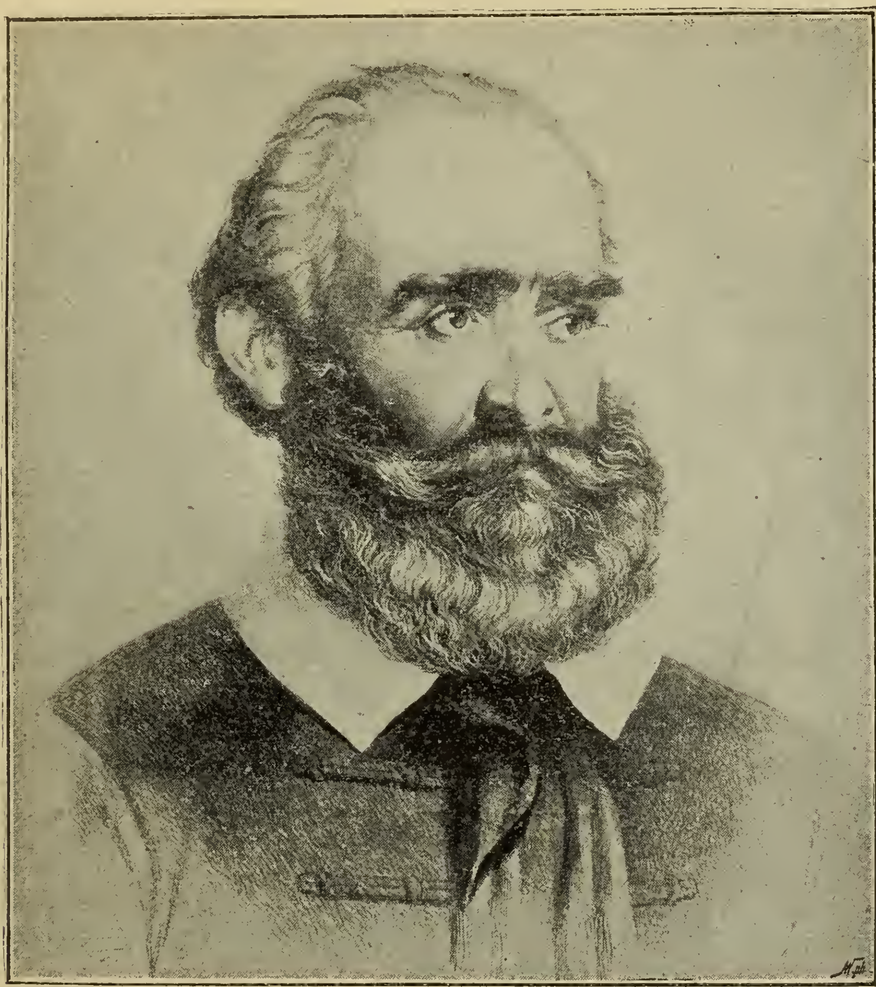
nyilt levél alakjában, különben *Jó akaróimhoz* címezve, a legkíméletlenebb, és később megbánt személyességekkel teljes vitairatok egyike. Nyilván egy egész osztályt, az előítéleteikhez tapadó ósdiakét, látja háta megett, kiknek szemökbe kell mondani a keserű igazságokat, beláttatni velök rögzött hibáikat, s a régi rendszernek minden irányban tarthatatlanságát. Többi elleneseivel, pl. Orosz Józseffel és Ponori Thewrewkkel sokkal gyengébben bánt el; azokat nem vette komolyan. Csak Kossuth irányában lépett fel később nagyobb keserűséggel: de ez már tragikumához tartozik. A *Világ*ra, e nevénél fogva szójátékokra oly igen alkalmas címre, mondá egy ízben Deák, hogy az mint sötétben gyújtott gyertya, némely szemnek alkalmatlan volt ugyan, de utóbb jótékony világosságot terjesztett mindenfelé. Támadó részében, a jövőnek tán sejtelmétől ihletve, kikel az olyan politikusok

ellen, kik mások vezérletére vállalkoznak arra való hivatás és képzettség nélkül. »Kisebb nemzetek — úgymond — fentartották önállásukat, és mi? . . . Kezet fogva, vállat vetve Hunniát a hatalmasb nemzetek sorába emelhetjük«. A vastag kötetté nőtt polemiában már előtérbe állítja híres elméletét az *Ész* és *Szív*ről, t. i. e két tényezőnek politikában különválasztásáról, mely utóbb annyi félreértésekre s megtámadásokra adott alkalmat. »Az álom, úgymond, egy nagy és dicső nemzethez tartoznom, szívem legtitkosabb húrjait édes harmóniába ringatja«. »Eltiporni többé senki sem akar, s ha akarna, sem tiporhatna el.« »Most van idő, csodákat mívelni, most vagy soha!« stb.

A Stádium

A *Stádium* lassan készűlt. Mindig sok javítni valót talált benne, úgy mint korábbi, általa soha túl nem becsűlt műveiben is; az önmagával való boldog megelégedés különben sem jutván neki örökségül. Még egy külföldi útat, leginkább a Híd érdekében, és egy aldunai tartózkodást, már mint királyi biztosnak kelle közbevetnie, míg e várva-várt elmeszülöttjét közrebocsáthatta. Ocskay püspök kapta belőle az első példányt (nov. 15. 1833.). A kerületi ülésben az ifjúság kezén forgott, mely mohón kapott rajta s könyv nélkül tanúlgatta, míg a követek siettek a megkapható példányokat választóikhoz haza küldeni, hogy pótutasításaikat hozzá alkalmazhassák. Hogy megfeleljen örökös ócsárlóinak azon szemrehányására, miként mindig csak általánosságokban mozog, melyek a régibb országgyűlési akták közt úgy is megtalálhatók (!?) és hogy pozitiv javaslatokkal, melyek bajainkat orvosolhatnák, nem lép fel, újra kerekszámú tizenkét cikkben formulázta, nem épen egy törvényjavaslat (angolosan bill-nek szerette nevezni) ma megkivánt szabatosságával, de elég világosan s többé-kevésbbé erősen indokolt terveit. Ezek valának: 1. *Hitel.* Ismétlésével s bővebb kifejtésével a már előbb is mondottaknak. 2. *Ősiségi jog.* Az annyira féltett aviticitás, mely minden birtokot bizonytalanná tett s céljának, mely a középbirtokú nemes családok fentartása lett volna, épen nem felelt meg. 3. *Fiscalitás.* Az előbbinek részint forrása, részint kifolyása. 4. *Birtokképesség.* A folyamatban levő országgyűlés legérdekesebb vitáinak egyik tárgya. 5. *Törvény előtti egyenlőség.* Sokak előtt még felette veszedelmes újítás. 6. *Nemtelenek pártvéde.* A munkálatban levő Urbáriumnak is egyik nevezetes pontja. 7. *Házi pénztár* és *országgyűlési költség* egyenlő aránylagos viselése. 8. *Vizek, útak, belvámok,* stb. országgyűlés hatáskörébe vonása. 9. *Monopoliumok, céhek, limitatiók* eltörlése S még három, melynek tüzetesb kifejtését máskorra igérte ugyan; de irántok véleményét nyilvánítni, már azon országgyűlésen is, egynél több alkalma volt. Úgymint 10. *Törvény csak magyar nyelven szerkesztessék.* 11. *Csak a Helytartó tanács kormányozzon.* 12. *Itéletek, tanácskozások nyilvánossága.* A mi a jobbágyok (földműves osztály) helyzetének javítását illeti, mi akkor a legégetőbb napi kérdés volt, ezt annyira szívén hordja, mint az ellenzék bármely legszabadelvűbb árnyalata. »Mi ma még köszönettel fogadtatnék,

holnap semmibe vétetni s csak bosszantani fog.« »Miként mi bánunk jobbágyainkkal, úgy bánnak (t. i. a kormány) viszont mivelünk. Talio! — Nem kellene tovább Istent kisértenünk.« stb. Bőven bizonyítgatja egy Földhitelintézet szükséges voltát, a nélkül, hogy e néven nevezné az oly nagy fontosságú, csak évtizedek múlva életbelépett intézményt, melyet akkori birtokviszonyaink, ősiség, hitel- és telekkönyv hiánya, stb. még lehetetlenné tettek. A híres német bölcsész Herder ellenében, ki a kisebb

Gróf **Széchenyi** István (1860).

nemzetiségeknek, s így a magyarnak is, elenyésztét, beolvadását jósolgatta, föllelkesűl a gondolatért: az emberiségnek egy nemzetet megtartani. »Csak ülhessük meg egyszer az ész, az igazi érdem és erény diadalmának ünnepét!« Mert: »csak magunkban a hiba (s ne is keressük azt mindig másban!), de egyszersmind a feltámadási erő«.

Ezzel szinte egyidejűleg kezdi meg hirlapírói munkásságát a *Társalkodó*ban s folytatólag a *Jelenkor*ban. Hírlapi cikkei (1832—1848.) az akadémia gondoskodásából egybegyűjtve két jókora kötetet töltenek be, s őt mint a magyar zsurnalisztika megalapítóját ismertetik meg velünk. Egy hosszú cikksorozat, mely Paziazzi német fordításában is megjelent

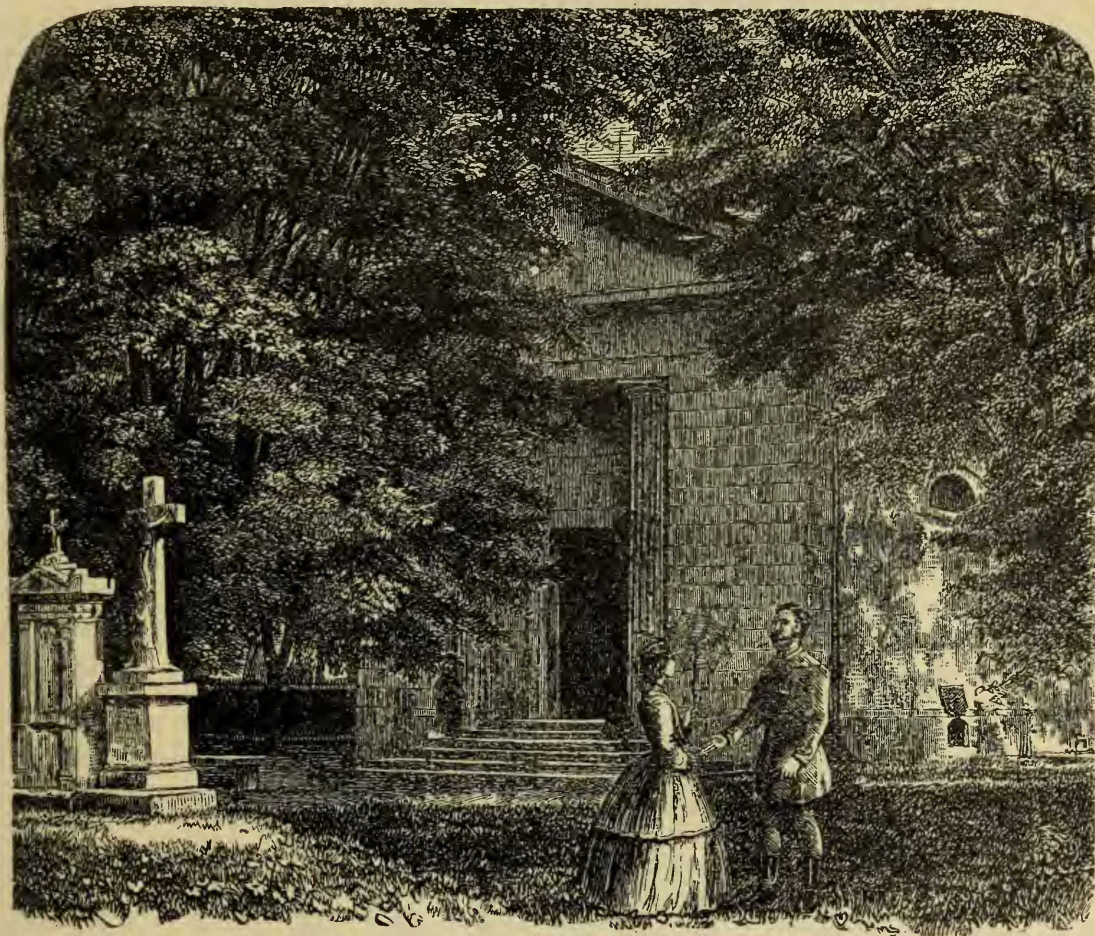
Széchényi hírlapírói munkássága

(Über die Donauschiffahrt. Ofen, 1836.) előnkbe tárja élete egyik fő feladatának, a gőzhajózásnak, Vaskapu szabályozásának egész történelmét, zsenge kezdetétől fogva nagyszerű felvirágzásáig; magasb szempontból, igazi államférfiúi előrelátással fogva fel ezt is, mint mindent. Az öregebbeknek még emlékezetében él úgy első kalandos kémútjának saját kezdetleges szerkezetű hajóján, mint egy év múlva *I. Ferenc* gőzhajón tett júniusi (1834.) útjának leírása, mely utóbbiban kissé még bárdolatlan szittya magyarjainkat a hajó fedélzetét elundokító köpködésért leckéztette

Dunahajózás meg. *Nehány szó a Dunahajózás körül* cikkében védekezik, hogy ő nem követelte magának sem a kezdemény, sem akár a gőzerő feltalálása dicsőségét (miként élces ellenei ráfogták!), mert ő, Puthon, Benvenuti stb. derék emberek után csak konvertitája volt ez ügynek; de aztán annál buzgóbb apostola lett. Nemcsak hazai közönségünknek s a kormánynak, hanem egyúttal a külföldnek is, uralkodóknak és pénzembereknek, érdeklődését folyvást ébren tudta tartani. Lépésről lépésre kisérhetjük fejlődését a vállalatnak, egy-egy új hajó megszületését, első útjait, akadályait, azt a nagy örömet, hogy egyszer már »előzni«is kezdünk, még pedig az angolokat! (Smyrna—Konstancinápoly közt.) Míg buzgó és döntő részt vesz a Társaság közgyűlésein, hazafiságból, de egyúttal gyakorlati szempontból is ajánlja az igazgatóságnak Bécsből Pestre, mint központra áthelyezését. Gondoskodik hajógyárról, kikötőről, rakpartról, kőszénről, munkásokról, bámulatos szakértést fejtve ki a legapróbb részletekig. Nem érhette meg, hogy a vállalat jubiláris (50-dik) évében 190 gőzössel, 750 egyéb járművel három és egynegyed millió utassal s harminc millió mázsa szállítmánynyal dicsekedhettünk.

Hírlapi cikkei Röviden említjük többi cikkeit, melyek nagyobb része különben már a Kossuthtal való szakadás idejébe esik, s a *Kelet Népe* és illetőleg a *Politikai programm* folytatásának veendő. Időrend szerint: *Nehány szó a magyar játékszín körül* (1835.). Összehasonlítandó, a három évvel korábban, Pestmegye választmánya felhívására *Magyar Játékszínrűl* írt röpiratával. *Némely Orosz tárgyakról* (1838.), szójáték Orosz József nevére. *A nemzeti casino tagjaihoz* (1839.), *A Minimum kérdése* (1839.), *Selyemrűl* és *Soproni szederegyletrűl* (1840—41.), *Marseillaise* (1840.), *Nehány szó a budapesti lánczhid ügye körül* (1841.), mely mellett összes lánchid-részvényeit báró Eötvös Józsefnél letéteményezte, hogy a kinek tetszik, a várt nyereség fejében átvehesse. *Német szinházi botrány és ahoz egy kis advány* (1842.), *Wesselényi és Kossuth.* Az e cím alatt írt tíz cikk fele Wesselényinek szól, ki szükségesnek látta *akadémiai beszéde* ellen felszólalni; fele Kossuthnak, kitől vagy több szellemi szupremaciát, vagy nagyobb modesztiát követel. *Egy kis fővárosi pletyka* (Clarke-ról, 1843.), *Nyilatkozat* (1843.), *Gyanusitás* (1843.), *Vieuxtemps,* (1843.), *Nyilt levelek Helmeczyhez* (1842—43), *Egy álom* (1843.) Lengyelország bukásáról. *Mély számoló tanítványom* (1843.): hat cikk, Kossuthhoz, a ki magát csak Széchenyi tanítványának vallá

mint a kinek korábban vallott elveit hordja zászlaján. Könyv alakban is megjelent az *Adó és két garas* című harmincegy számból álló hosszú cikksorozat (1843—44.), mely egy országos alapnak nagymérvű kölcsön útján létrehozását s a gyümölcsöző beruházások részletes terveit foglalja magában, s bár eredménye nem volt, a messzelátó államférfiú alkotó szellemének egy maradandó emlékét képezi. Két buzdító *Felhívás*sal kisérte azt az ország »kiváltságos lakosaihoz«, s minden követ megmozdított, hogy őket, saját hasznok érdekében, rábeszélje. Hozzá kell tennünk, hogy Adó és két garas

Gróf **Széchenyi** István síremléke Czenken.

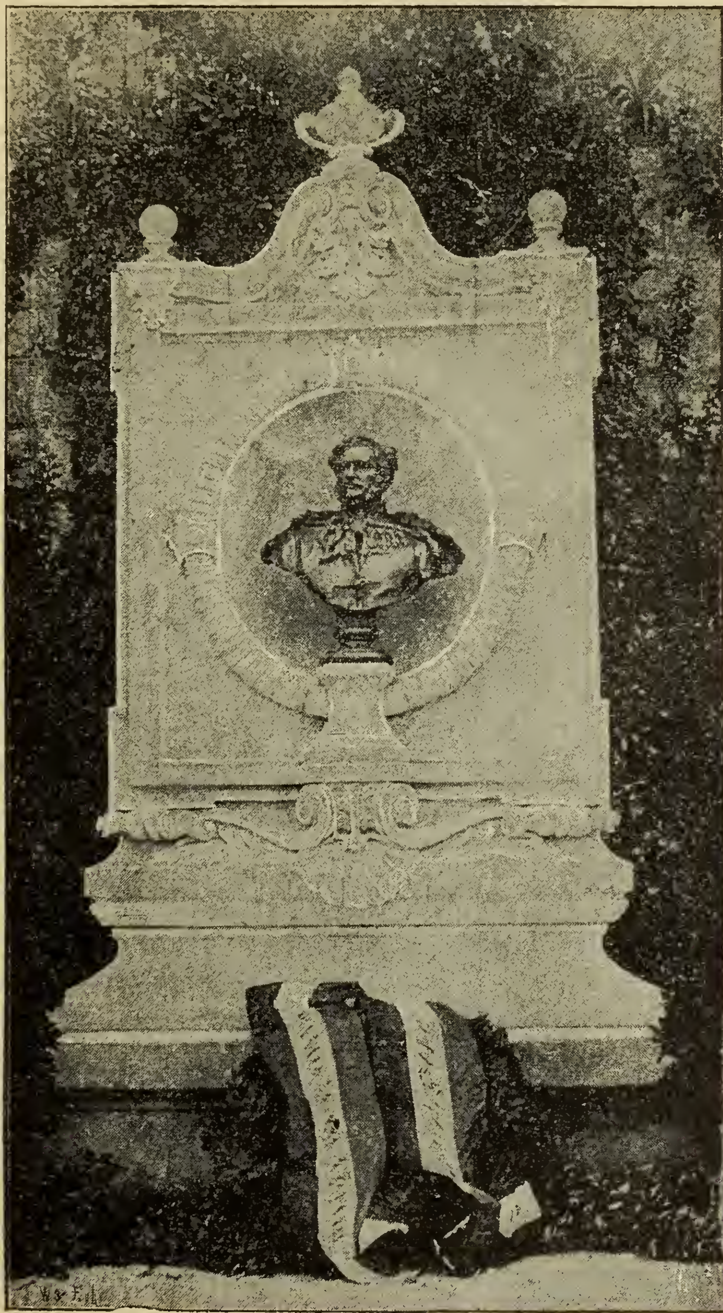
Kossuth maga s az országos ellenzék azon része, melylyel már nyilt meghasonlásban élt, hazafias készséggel támogatták, s nem rajtok múlt, hogy abba maradt. Ha végig jártatjuk szemeinket a többi hirlapi cikkeknek csak címein is, látni fogjuk, hogy e téren is nem a szó, hanem a tett emberével van dolgunk, kinek munkásságát mi sem szakítja félbe, erejét mi sem lankasztja el, még ha nagy célok elérése végett ellenfeleivel kell is kezet fognia, sőt a túlsúlyra vergődötteknek, teljes önmegtagadással, magát alárendelnie. Hosszas pauza után, utolsó felszólalását, hattyúdalát képezi a *Mi lesz belőlünk Magyarokból* feliratú szép cikk, az 1848. év mozgalmas napjaiban.

De vissza kell térnünk Széchenyi államférfiúi és írói pályájának nevezetes forduló pontjához.

A Kelet Népe

A *Kelet Népével* indítá meg a háborút Kossuth ellen. (Pest, 1841.) Szelídebb vérmérsékletű honfiak, pl. Bezerédj, sokat fáradoztak a két vezér kibékítésén, vagy legalább a szakadásnak, ha már el nem kerülhető, enyhítésén, melytől különösen Deák is, a nemzeti párt meggyengülését s a kormánynak, mely iránt még mindig bizalmatlansággal viseltettek, rég elhagyott kényuralmi és beolvasztási politikájára való felbátorítását vélték következtethetni; míg Széchenyi az élire állított érdekek összeütközéséből eredő mozdulatlanságot (»csökönyösödést«), osztályok, felekezetek, nemzetiségek egymásra uszítását, birtokosok harcát birtoktalanok ellen, mindent felforgató forradalmi szenvedélyek felülkerekedését, s ebből általános bomlást, bukást jósolt, s e rémlátásaiba, melyeket az udvari körök szutyongatásai rég támasztottak benne, évről évre mindinkább beleélte magát. Ezt meggátlandó, személyét veté oda, éveken át s nagy érdemekkel gyűjtött népszerűségét, melyet különben mint hozzá egyedül illő jutalmat nagyra becsűlt, oda áldozta a haza oltárára. Mondhatjuk: nagyobb áldozatot közélet embere nem hozott soha. Naplói tanúskodnak iszonyú lelki küzdelmeiről. »Epedő kebellel és kimondhatatlan belküzdelmek közt írom e sorokat. De nem azért epedez keblem, nem azért küzd lelkem, mintha magammal tisztában nem volnék. Valóban nem; kínaim oka: látni mint borúl hazánkra vész s nem lelni magamban annak elmellőzésére váltig erőt.« — »A Pesti Hirlap szerkesztője (Kossuth) azon halandók egyike, kiket a véletlen, a körülmények játszi fordulata, tán az istenek, egy különös, a szokottnál nagyobb fénykörbe állítának. Mint áldozat mutatkozik ő a fiatal képzeletben, áldozat, mely a nemzet legszentebb jogaiért szenvedett (t. i. az oktalan Pálfy-kormány alatt, igazságtalan ítéletet, börtönt) s ekkép hatalma korlátlan, korlátlan mint a képzelet, mint az ömledező szívnek határtalansága«. »Ki fog világlani: magát szereti-e inkább vagy a hazát! . . .« Ismételve francia jeligéjét: »lelkesülés kezdi, őrjöngés kiséri, megbánás követi a forradalmakat« — a lehető leghatározottabban tiltakozik azon föltevés ellen, mintha ő és Kossuth egy úton járnának, sőt ha még egyszer jőne a világra, fajtája megmentése s felemelkedése végett, főbb vonásokban csak ugyanazt tenné, de ha mégis emberi gyarlóságánál fogva a bekövetkezendő szerencsétlenségnek ő lenne okozója: »akkor, úgymond, ám törjék velőmet ketté, érje nevemet átok, legyen rajta utálat bélyege, szél hordja el por gyanánt halandó részemet, legyen sorsom megsemmisülés. Nem szomjaztam felemelkedésem, saját dicsőségem után, e bűntűl ment vagyok; célom őszinte s nemes vala. A világegyetemben egy féreg, egy észrevétlen parány, mégis sóvárgott lelkem a legnemesb felé és ha porhüvelyem elbomlása után soha nem ébredek is fel többé, mert eléggé ki nem képzett s eléggé ki nem tisztúlt lelkem nem bírhatná el az örök égnek világosságát, a megdicsőűltek mennyei kéjeit: nem ragadhatja el tőlem, míg eszmélek, semmi

erő azon kéjérzetet, azon öntudatot, hogy előttem is megnyílt néha az ég s emberi gyarlóságaim árja között honomért mindig hűn dobogott szívem«. Zordon ékesszólás, mely ellenfeleit is meghatja. S ez, épen úgy mint a »forradalmi veres fonál« Kossuth iratain és nyilatkozatain, végighuzódik

Széchenyi-emlék a budai Széchenyi-hegyen.

sokszor, egész váratlanul is tűnve fel, Széchenyi ezentúli bárminő közömbösnek látszó felszólamlásain s legtárgyilagosb véleményadásain keserű feljajdulásokba csapván át amazok, reménytelen pesszimizmust árúlván el emezek. Csodálnunk kell a lelki erőt, mely a siker minden kilátása nélkül, rideg kötelesség teljesítésére ösztökéli őt, majdnem úgy mint egy halottnak tartozó végső tisztelet lerovására. Ez a búskomolyság nyilvánúl a magyar

Walhalla eszméjében is, melyet bár nem szerencsésen választott *Üdvlelde* szóval jelzett, hogy »legyen vérünk jobb része, vagy ha buknunk kell, legyen a magyar halálban legalább egyesűlve, ha nem tudott életben egyesűlni és nem bírta értelme által az elsűlyedéstül megmenteni magát.« (Külön lenyomatban gróf Dessewffy Aurél halálakor. 1843.) Széchenyi ez egyik legszebb gondolatát megvalósítni boldogabb utódaink lesznek hivatva, vannak kötelezve; de bízzunk benne: egyúttal meg is cáfolni annak dicstelen sűlyedésünket, bukásunkat jósló indokolását!

Politikai programm-töredékek

A *Politikai programm-töredékek* (Pest, 1847.) a nagy eseményeknek mintegy előestéjén, nem egyéb mint a Kelet Népének folytatása, az abban foglalt jóslatok és intelmek még behatóbb ismétlése. »A magyar haza, úgymond, soha sem volt derék, sőt kitünő férfiak híjával; egy nemében a hazafiaknak azonban mindig szűkölködött: olyanokéban, kik tartózkodás nélkül a nemzetnek szemére lobbantják az igaz szót«. Újra kifejti és igazolja, mennyivel nem illetheti őt semmi következetlenség vagy hűtlenség vádja, azért hogy egykor ellenzéki volt, most pedig, ha nem is kormánypárti, de mérséklő és engesztelő szerepre vállalkozik, s minden erejével kész a haza javára célzó intézkedéseknél, — miként ez különösen a tiszaszabályozási nagy munkálatok tettleges megkezdésével történt, — még segédkezni is. Mert Magyarország pillanatait drágáknak, sőt immár megszámláltaknak tartja, s nincsen vesztegetni való időnk. »Mit fog ön érezni, — kérdi nagy ellenfelét, — ha ecsetem rajza mégis igaznak fog mutatkozni? Hogy: midőn státusbölcseséggel hitte magát telve lenni, csak fantáziával és önhittséggel volt szaturálva; midőn prófétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fenforgó legegyszerűbb eseményeket sem bírta látni tisztán; midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem bírta kormányozni gyakorlatilag; midőn honunk institucióit rendezni, szilárdítani vélte, végkép zavarba bonyolítá azt; szabadság helyett, mely bálványa volt, szolgaibb állapotba sűlyeszté a hazát; nemzetiségünket pedig, mely, bárki mit mond is, egyedüli garanciája szabadabb institucióinknak s azon egyedüli regeneracionális szikra, mely bennünk létezik, végkép elejtette lábairól stb.... Szándékának tisztaságával fog állani elő? Szomorú vigasztalás az, ha abból egy végkép feldúlt nemzetnek romja merűl fel«. E közben beismeri, hogy ő maga sem vezérnek való s ismétli, »hogy nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni, ahhoz való tulajdonok nélkül«...

A válság, melytől hazáját minden áron megóvni akarta, igaz, hogy előre nem látható európai események nyomása alatt csakhamar bekövetkezett. Nem dülesztette mellét, államférfiak szokásaként, hogy lám neki volt igaza; de bűnbánólag ütött mellére s magát vallá, mint a reform első megindítóját, minden várható szerencsétlenség okozójának. Szíve megtört a hosszas küzdelem alatt, elméje akkor homályosodott el, mikor arra hazájának legnagyobb szüksége lett volna.

A vezeklő, az ő döblingi önkéntes börtönében, évek múlva, legalább időnként visszanyerte lelke egyensúlyát. Az a német könyv, melyet Bach ellen írt, a maga nemében egy remekmű volt (Ein *Blick* auf den anonymen Rückblick stb. London, 1859.); elmeélre, keserűségre, kicsapongásaira nézve is felülmúlja minden korábbi vita-iratait. Mintha kegyelemdöfés lett volna, biztos kézzel adva a már minden ízében roskadozó, tarthatatlannak bizonyúlt szerencsétlen kormányzatnak, ez utolsó kisérletnek Magyarország beolvasztására, állami önállóságának megszűntetésére. Tudja, ugymond, hogy goromba és pórias, de olyan álszenteskedő hóhérokkal s gyilkosokkal nem is lehet à la fleur d'orange társalogni. Hatása ennek az úgynevezett *sárga könyv*nek végleges és döntő körökben ellenállhatatlan volt, bár a düledező hatalom még utoljára állásával visszaélve, mitsem kimélt, hogy e nagyunknak végső perceit elkeserítse. Házkutatást tartottak nála, elszedték irományait, s a legkimétlenebb módon tudtára adták, hogy betegségét tettetésnek tartják és hogy celláját ezentúl nem fogják a politikai fondorlatok és összeesküvések biztos menedékének tekinteni. Mint villamcsapás hatott az országban a hír, hogy Széchenyi saját kezével vetett véget életének, melynek hosszú, áldásos folyama reá nézve egy kínszenvedés, egy vértanúság volt. (1860 április 8-án.) Az utolsó évek

A boldogúltnak szellemi hagyatékából kiválik a posthumus *Önismeret* (1875.). Tévesen azonosították a híres *Blick* egy magyar kiadásával. A megtört léleknek ez utolsó fellobbanása teli van ugyan epés kifakadásokkal s maró gúnynyal a még fennálló kormányzati rendszer ellen; de egészben nem annyira a politikai, mint inkább a bölcselmi és pedagogiai munkák, mondhatnók: rapszodiák sorába tartozik. Úgy mint első műveiben, ez utolsóban is, a nemzet nevelője, okatója áll előttünk. Akkor még merész sas-szemmel nézve a napba s bízva a reánk váró nagy jövőben; most már meggörnyedten fordúlva el tőle s keresve a sírt, melybe a romok között temetkezzék. Az Önismeret

Miként közéletünket és társadalmunkat új eszmékkel, új fogalmakkal frissíté fel: úgy nyelvünket is folyvást új szavakkal, szokatlan fordulatokkal gazdagítá. Olykor idegen nyelven gondolkodott s meglátszott rajta, hogy azt, a mit mondani akar, előbb le kell magyarra fordítania. Máskor meglep tősgyökeres szólamaival, melyeket csakis a nép ajkáról, főleg az ő kedvelt huszárjaitól lehetett ellesnie. Valamint beszédjeiben kiváltsága volt mindenről, mi nem a napi rendhez tartozott, kitérőleg, bőven és szeszélyesen értekeznie: úgy írásaiban is, főleg hirlapi cikkeiben, csapongó és terjengős volt, s nem egyszer bocsánatot kért olvasóitól részint gyakori ismétléseiért, részint bőbeszédűségeért, mert — úgy mondá — bizony nem ér reá röviden írni. Széchenyi stílusa

Ellenfelei sokszor szemére vetették, hogy nagyon szeret önmagáról beszélni. Ez részint a dolog természetében feküdt, a mennyiben alig volt az országban kezdemény, mely nem az ő nevéhez lett volna kötve; részint

kifolyása volt ama felelősség érzetének s lelki fordulásoknak, melyek a reform-mozgalom túlhajtásai s elferdülései miatt folyvást gyötörték és sírba is vitték.

Tömérdek új szót csinált, melyek nagyobb része, mint ő maga mondá, korhadt gerenda volt, s később jobbakkal kellett pótolni; de elég csinos gyűjtemény állítható egybe a közhasználatba átmentekből is. Ilyenek p. o. *Alkotmány. Budapest. Erőmű. Fuvattyú. Hevenyzés. Kezdemény. Kisérlet. Működés. Műtét. Osztalék. Részvény. Sugárút. Szabatosság. Véderő* stb. Nem tűrte, hogy rövid *bul bül* s *tul tül* ragozásait a nyújtott *ból ből* — s *tól től*re javítgassák. A túlzott purizmust nem egy élettől pezsgő s előrehaladó nemzedékhez, hanem vad kafferekhez illőnek mondá. Az ismeretes francia mondást: le style c'est l'homme, ha valaki, úgy ő igazolta legteljesebben.

Különben az ő írásai, melyek hosszú sorát dióhéjba szorítva ismertettük, nem holt betűket, hanem élő tényeket jelentenek. Bármerre nézzünk, az ő nyomdokain kell járnunk s megkezdett munkáit folytatnunk.

62. Kisfaludy Károly.

Kisfaludy Károly az első magyar költő, a kit modern embernek, a XIX. század gyermekének mondhatunk. Életének folyása, jellemének főbb vonásai, költészetének lényeges sajátságai egyaránt ezt bizonyítják. Még a múlt században születik ugyan, 1788-ban, és a mi századunkból a sorstól csak három évtized adatott élnie, de azért az ő szelleme maig is él a mi szellemünkben, az ő törekvései maig is irányozzák a mi törekvéseinket. Élete folytonos küzdelem, küzdelem a külső viszonyokkal egyéni szabadságáért, küzdelem a belső szenvedélyekkel lelki nyugalmáért.

Gyermek- és ifjúkora

Születését véletlen szerencsétlenség kiséri, a mennyiben életének anyja élete volt a váltsága. Az anya halála ellenszenvet költ az apában a fiú iránt, a mely későbbi ellentétek következtében állandó haraggá, irthatatlan gyűlöletté fajúl. Az ellentét az apának és fiúnak teljesen elütő természetében rejlett; az apa korlátlan uralomra, a fiú korlátlan szabadságra vágyik. Korlátlan hatalmát többi gyermekein is gyakorlá az apa, de szeretettel, Károlyon ellenben haraggal. Így magyarázhatjuk, hogy Kisfaludy Sándort és Károlyt a két költő-testvért oly különböző viszony fűzi atyjukhoz. Legidősebb fiát, ki véle meg tud alkudni, szeretettel és dicsekedve emlegeti az apa, legifjabb gyermekét, a ki az ő zsarnokságával nyiltan szembeszáll és — szerinte — egész életében nem jut tisztességes álláshoz, gyűlöli és szégyenli.

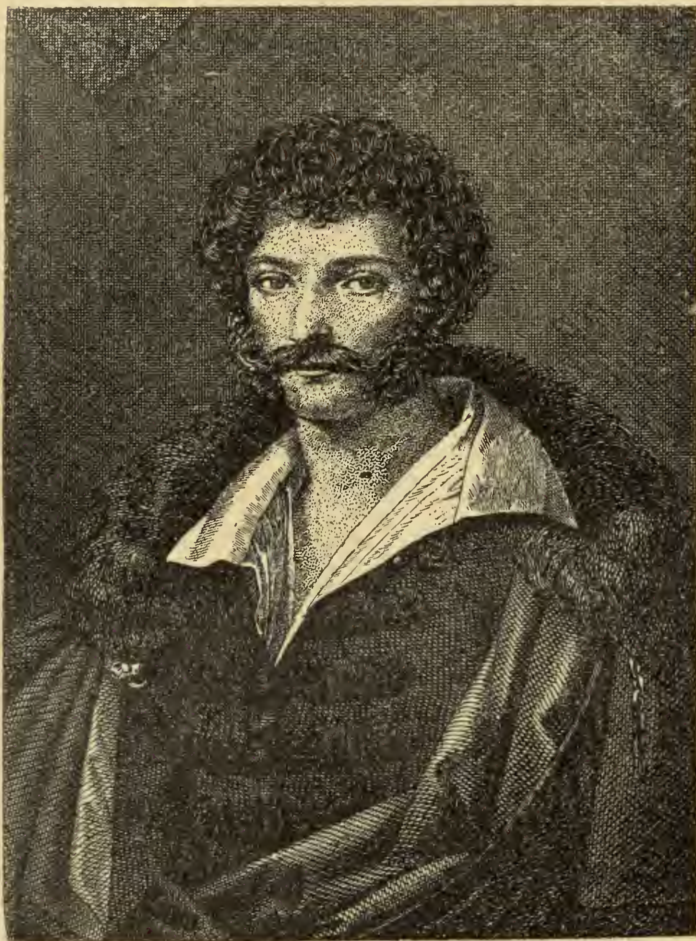
Károly ugyanazon iskolát járja, melyet bátyja, de míg Sándor minden osztályban az első helyet vívta ki magának, Károly sohasem tud kitünő bizonyítványt szerezni, sőt évről-évre hanyatlik. Az apa szigora nemcsak szorgalmát nem javítja, de erkölcsét is vadítja. Tizenötéves korában arcul üti egyik tanára, a kire a büszke fiú is visszaemeli kezét. Ezzel vége szakad az iskolázásnak; az apa katonának adja, a minek a fiú is örömest áll, mert így akar szabadúlni atyja vasvesszeje alól. A harcmezőn ő is küzd a franciák ellen, sőt fogságba is jut, épen mint bátyja, de a fogságból vakmerőn megszökik és ezért főhadnagygyá mozdítják elő.

Kisfaludy azonban rosszul választott, midőn a katonasághoz menekűlt — szabadságra. A pontos rendet és szigorú fegyelmet csakhamar megúnja, annál is inkább, mivel könnyelmű életmódja adósságba sodorja,

melyből atyja nem akarja kisegíteni. Teljessé válik apa és fiú között a szakadás akkor, midőn Károly egy csekély vagyonú és polgári származású leányt szándékszik nőül venni. Az öreg Kisfaludy tudni sem akar a mèsallianceról, a fiú pedig mindezen elkeseredve, 1811-ben lemond tiszti rangjáról és neki indúl a bizonytalan jövőnek.

Kisfaludy külföldön

A következő évben Bécsben találjuk írók és művészek társaságában. A bécsi műakadémiát látogatja, festő akar lenni, de a színházba is gyakran eljár, megismerkedik Körnerrel, a népszerű költővel és drámaíróval, maga is próbát tesz apróbb lírai, sőt drámai költeményekben. Ez idő szerint azonban Kisfaludy nem költői, hanem művészi dicsőségről álmodozik, nem Shakspere és Schiller legfőbb ideáljai, hanem Rafael és Rubens. Nem is nyugszik addig, míg a művészet igaz honát meg nem látogatja. 1815 nyarán odahagyja Bécset és Olaszországba indúl. Körülbelül egy esztendeig tart vándorlása; bejárja a klasszikus föld szép helyeit és sorra szemléli híres műremekeit. De épen a nagy remekek láttára jut azon meggyőződéshez, hogy belőle sohasem lesz alkotó művész, legföljebb kenyérkereső mesterember. A keserű kiábrándulás távozásra készti Italiából és a gyötrő honvágy haza téríti. 1817-ben ismét Pesten találkozunk véle, mint csalódott, elaggott, elzüllő félben levő ifjúval, kit vagy a nyomor vagy a könnyelműség fog elpusztítani. Atyja hallani sem akar róla s Kisfaludynak most valóban mesteremberré, piktorrá kell sülyednie. Egy jólelkű csizmadia osztja meg véle műhelyét, és gyakran közösen osztozkodnak azon, a mit közösen keresnek, egyik az ecsettel, másik az árral.

Kisfaludy Károly.

Első színpadi sikere

Ez anyagi és szellemi végveszélyből hirtelen kiragadja Kisfaludyt egy égi lény, a költészet múzsája. 1819 május 3-ikán Kisfaludy Károly egyszerre csak ünnepelt emberré, híres költővé válik; e nap estéjén egy történelmi dráma ragadja lelkesedésre a pesti közönséget, melynek címe

A koldus-társaság. (Kisfaludy Károly rajza.)

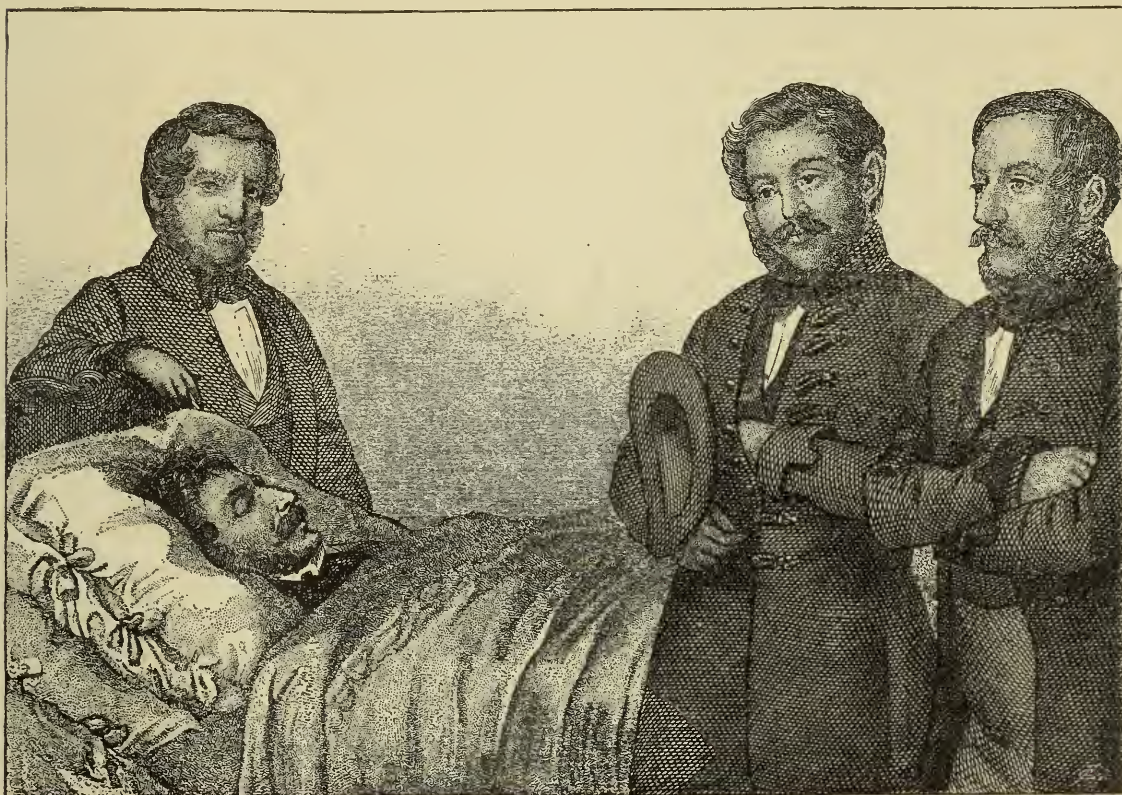
Az Athenaeum kiadása.

Kisebbített hasonmás Kisfaludy Károly festményéről

(Eredetije a Kisfaludy-társaság birtokában.)

A tatárok Magyarországban, szerzője pedig Kisfaludy Károly; ez estétől fogva többé nem elhagyott ifjú, hanem dicsőített férfiú, nem a festészetben kontárkodó mesterember, hanem valódi hivatásának tudatára jutott költő. Lázas hévvel adja át magát a költői munkásságnak. Egyik drámája a másik után kerül színpadra és arat diadalt. Drámái és vígjátékai révén ő az első magyar költő, ki valódi népszerűséghez jut. Színművei az egész nemzetre kihatnak a felső osztályoktól az alsó rétegekig. A fővárosban megnézik drámáit a főrendek és főtisztviselők, vidéken a középnemességet lelkesítik magyar történeti hősei, érzékeny jelenetei megríkatják a jámbor polgárságot és bohózatos alakjai megnevettetik az írni-olvasni tudatlan pórt is.

Kisfaludy Károly halálos ágyán.

Kisfaludy irodalmi vezérsége, az Aurora-kör

A siker, a hírnév, a népszerűség magába a költőbe is új életet öntenek. Nem akar többé kivándorolni hazájából, nem bántja ezentúl Rafael és Rubens dicsősége, hanem itthon marad, megtelepszik a fővárosban, Pesten; életének magasztos célt tűz ki, költő és író akar lenni, a költészetbe új tartalmat, a tartalmat új formába igyekszik önteni, az egész irodalmat új irányba kivánja terelni, szóval a Bessenyei, a Kazinczy reformtörekvéseit, irodalmi vezérségét vállalja magára. E végre föltétlen szükségnek tartja az írókat csoportba gyűjteni és az irodalmat egy folyóirat által határozott irányban vezetni. Költői híre és egyéni kedvessége körébe is vonzza az irodalomnak legtöbb munkását, kivált az ifjabb nemzedéket és hosszas tervelgetés, számtalan akadály után buzgalma és áldozni készsége

— párosúlva a másokéval — végre 1822-ben megindítják az *Aurorát*. Ettől fogva jó ideig e folyóirat uralkodik a magyar irodalmon és e századnak első felében legjelesebb költőink, íróink és tudósaink mind azon körből kerűlnek ki, melyet Kisfaludy gyűjtött maga köré és melyet a magyar irodalomtörténet *Aurora-kör* néven ismer és ünnepel.

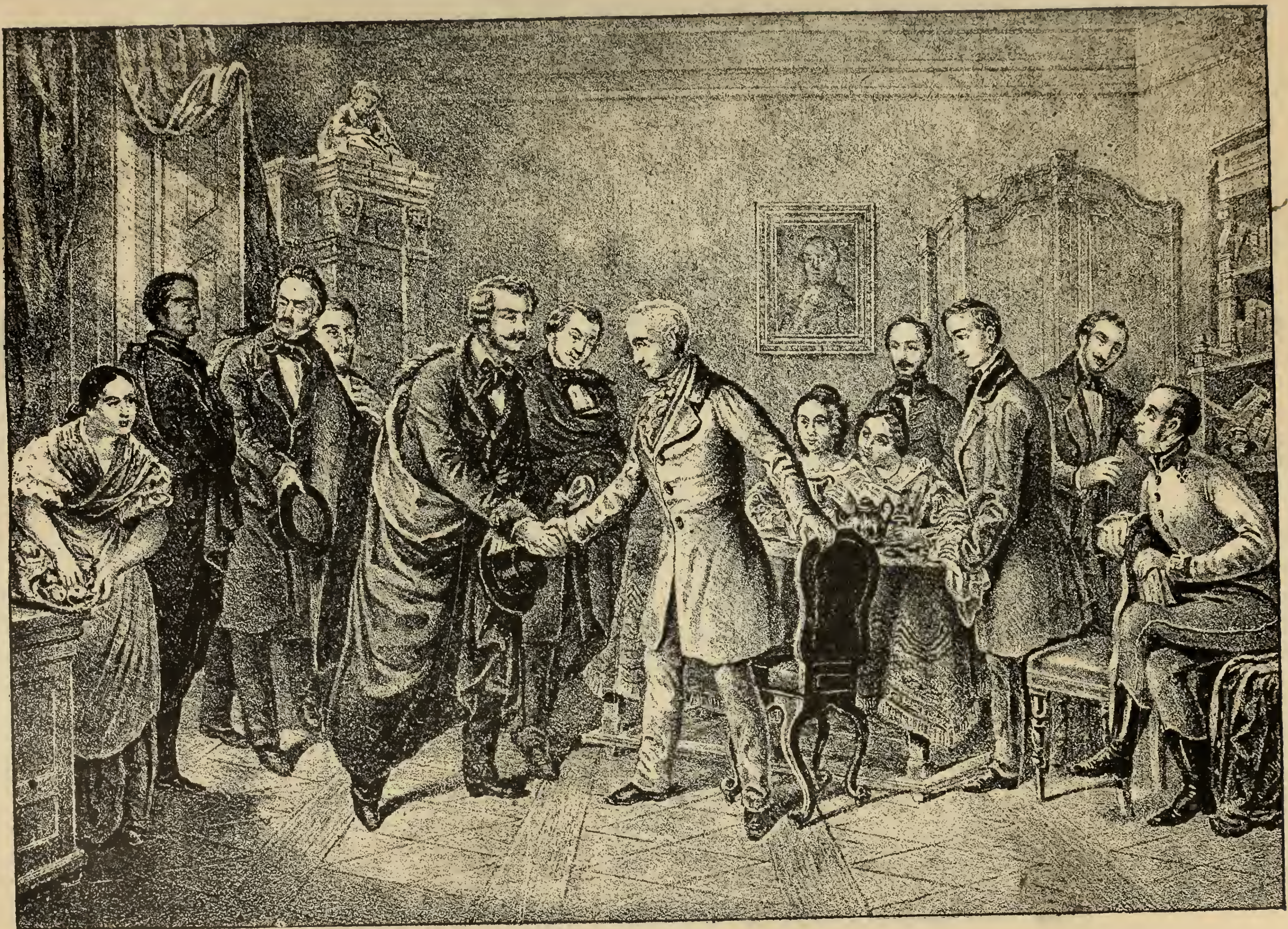
Az Aurora a nőknek volt szánva szórakoztató almanachúl, de a Kisfaludy kezében mindinkább új irodalmi elveket hirdető, új költői irányt terjesztő, az összes írókra és az egész közönségre kiható céltudatos folyóirattá válik. Kazinczy él ugyan még, minden költő mesterének vallja, az egész nemzet tisztelettel tekint reá, de tulajdonkép Kisfaludy Károly a vezér. Kazinczynak hideg, élettelen idealizmusától Kisfaludy már a melegebb, vérből és húsból álló realizmus felé hajlik, Kazinczynak merev szabályok közzé szorított klasszicizmusát Kisfaludy szabad röptű romantikával váltja fel; szóval Kisfaludy tartalomban, alakban egyaránt igazabb és nemzetibb. Mindezzel sikerűl neki Kazinczy kezéből kiragadni a vezéri pálcát.

Halála — De fájdalom! Kisfaludyt a halál csakhamar kidönti vezéri helyéből. Az élte delén álló férfiú, a dicsősége tetőpontjára jutott költő 1830 november 21-ikén kileheli lelkét, épen akkor, midőn barátai azzal a hírrel akarják megörvendeztetni, hogy az Akadémia őt választotta meg első költő-tagjának. Magyar írónak még nem rendeztek oly temetést, a milyennel Kisfaludyt tisztelték meg. Az egész nemzetre kihat a gyász, majdnem minden költőnk megsiratja, de a veszteség legerősebben az Aurora-kört sújtja. A kör egyik tagja így sóhajt fel: »Árvaságra jutottunk! pásztor nélkül való nyáj lettünk! Oda van tanítónk, vezérünk. És a literatúra?!«

Kisfaludy emlékei — A magyar irodalmat azonban nem kellett félteni; nem szorúlt többé *egy embernek* a vezetésére. Sőt az Aurora-kör sem oszlott szét; a nagy mester emlékét a hű tanítványok nemcsak összes munkái kiadásával, nemcsak a Ferenczy-készítette márványszoborral, hanem a Kisfaludy Károly nevéről nevezett irodalmi társulattal örökítették meg, mely mindanyiszor külön is fölújítja emlékét, midőn hálás kegyelettel a költő születése napján (február 6.) tartja évenkénti közgyűléseit. Kisfaludynak e nagy hatását, mely annyi íróra és az irodalomnak annyi ágára kiterjedt, mely saját korán túl a mi napjainkig is fentartotta magát, csak úgy érthetjük meg, ha Kisfaludyval közelebbről megismerkedünk, mint lírai és drámai költővel, mint széppróza-íróval és szerkesztővel egyaránt.

Lírai költeményei — Bármennyire elüt is Kisfaludy Károly az előző magyar költőktől, bár nevéhez egy új korszak irodalmi vezérsége fűződik, mégis a lírában alig érvényesűl önálló egyénisége. Verselni bátyjától, Sándortól tanúl, később pedig a nálánál fiatalabb Kölcseynek hatása alá kerűl. Szerelmes, és mégis a szerelem gyötrelmeit, bánatát és örömeit bátyja szavaival énekli; szenvedéseken, nagy megrázkódtatásokon megy át, csalódások érik, kiábrándító csalódások, és mégis meghasonlott lelke küzdelmeit, hánykodó szíve kétségeit a Kölcsey mesterkélt versformáiban és pompázó kifejezéseivel tárja

Bajza, Fenyéri, Helmeczy, Kisfaludy K., Toldy F., Kazinczy F., Vörösmarty, Szemeréné, Bártfayné, Szemere Pál, Bártfay, Kiss Károly.

Kazinczy találkozása **Kisfaludy** Károlylyal. (Orlai P. Soma festménye után készült kőnyomatról.)

Beöthy, Magyar irodalomtörténetéhez. *Az Athenaeum kiadása.*

Nadl.

Ifjú lomos nyggel, pöffedten kellemmi üzeél
 Rázza csak! 's a kellem. Lássa a nagy fül előtt.
Nyelvünk szókor kora lőj; 's magyarul így „szemmoi
 Ízil telked látom, 's nyelved vásna mellegy
 értelmét

Bégeli Músa.

Voltak kiv dolgos nagy ütte, de költeni nem tud,
 ~~[illegible]~~
 Könyves Fül meg is 10k szakasztokkal övegít

Szemenitsr

Míg fejtöre fejszül más ujjakat adni kalálni,
 Egy könyvben le szereny, hogy sonettchet adj.

Muzarion.

Bá ke lakert elfő kerciöd más foldokat virulj,
 Vi gyára imádtak, viene nincsec kord.

Bakonyali.

Kis szebb foegacs csárgyáts lei Bisoni, és mi.
Ukrífával dedokszeg közzül az apostologa;

Dr. Vigyorihoz.

Egy drámát írtál, az is eldőle, sírba fűzgöltek,
Egy hala újságod, semmi! de fényre hozál.
Írtál epigrammákat, olly szép az mint a ködös nap;
Nincs lelked nem eszed, semmi! de fényre hozál.
Bár konga nős a szem, légyd bel, pletyka szitokkal,
Fölszegi mindenben, semmi! de fényre hozál.
Fényre hozál? hogy hogy? gőgöddel s irigységgel —
Légy is fürdőszoród, mellyre tanácsi legyés.

Kisfaludy Károly kéziratai.

elénk. S épen mint Kölcsey, legfőbb érzéseit, legtöbb gondolatát átalánosságban adja elő. Költeményeket ír a szerelemhez, a barátsághoz, a reményhez, a fantáziához és az életnek tünő korairól elmélkedik. S mind e dalaiban, ódáiban nemcsak az egyéni vonásokat keressük hiába, hanem a természetes is kevés bennök; ha talán az érzés nem affektált, megjelenése, a versforma és nyelv mindenesetre az. Mintájától, Kölcseytől, legföljebb abban különbözik, hogy ment a klasszicizmus egyik fő nyügétől, a mithologiai képektől és vonatkozásoktól. Azonban érdeméül tudhatjuk be, hogy keze alatt sokat hajlott, finomúlt, bővült a nyelv és hogy számos idegen versforma az ő igyekezetére honosúl meg a magyar költészetben.

De egy érzés, a hazafiság érzése, mint Kölcseyben, benne is teljes őszinteséggel és természetességgel nyilatkozik; Berzsenyi kétségbeeső keservét, Kölcsey sötét pesszimizmusát szelid bánat váltja fel az ő szivében, mely bízni, reményleni is tud. Széchenyi korszakalkotó fölléptét a magyar költők közül senki sem méltatja messzibbre ható tekintettel, senki sem üdvözli hőbb lélekkel, mint Kisfaludy; ő siet először Széchenyivel közelebbi viszonyba jutni, viszont a nagy reformátor őt választja ki hirlapi szövetségeseül. A lelki rokonságot közösen kellett érezniök, hiszen midőn a költő *Mohács*ában, e klasszikus tökéletességű elégiában, a múlt gyászos képeit elűzve, hirtelen földerült szemmel és lélekkel kiáltja el a maga jelszavát: »*Él magyar, áll Buda még*« (1824.), ahhoz a reménynek csak egy tüzesebb napsugara kellett, hogy kipattanjon belőle Széchenyi jeligéje: »*Magyarország nem volt, hanem lesz.*«

Ugyane biztató, a jövőtől már nem félő hang szól *Mohácsi dal*ából is, melyet a népdalok közé sorozott. A csüggedés azonban e derűsebb érzések közé is beférközik, a mélabú néha a hazafit is megszállja Kisfaludyban, a ki általában a szelid bánatot, a reménytől el nem zárkozó melankholiát tudja leghívebben tolmácsolni. Hányatásainak, csalódásainak öröksége e mélabú, mely borúsabb óráiban el-elfogja, de tapasztalataiból és kiábrándulásából maradt vissza szivében, mint Csokonaiéban, egy más érzés is, mely derűsebb napjaiban látogat el hozzá és a mely megtanítja őt »a halandók gyarlóságit szabad partról nevetni.« A humornak jótevő érzése ez, mely néhány kedves dalt *(Pipadal)*, több jóízű költői elbeszélést irat vele és a mely humoros novellistává és vígjátékíróvá avatja.

Nemcsak Kölcseytől tér el, hanem az irodalom egész tradiciójával szakít, midőn a német romantikusok példáját követve, a kor szellemét megérezve, barátai unszolására hallgatva, a népdal megteremtésére irányozza tehetsége javát. Alapjában véve, Kisfaludy nem népies természet, de még gyermek- s ifjúkorában, sokféle viszontagságai között, megismerkedik a nép életével és nyelvével s már vígjátékaiban léptet föl népies alakokat. Népdalai érett korának gyümölcsei, művészeti tudatosságnak szülöttei, az 1829. és 30. évi Aurorában jelentek meg akkora számmal (30-on felül), Népdalai

hogy már tömegükkel is széles ösvényt törtek maguknak lírai költészetünkben. Kisfaludy egyénisége e műfajban sem mutatkozik másnak mint egyéb lírai költeményeiben; népdalaiból is ugyanaz a mélabú vagy humoros kedv hangzik ki. Az enyelgés, a játszi tréfa itt is természetesebben folyik ajkiról, mint az érzelmes avagy épen szentimentális hang. Szerencsés gondolat volt, hogy népdalaiba belevitte a hazafiúi érzést is, mert ennek köszönhetjük két legismertebb népdalát *(Rákosi szántó, Szülőföldem szép határa)*. A többi mind szerelmi tárgyú, mint általában az igazi népdalok, melyeknek számos motivumát, jellemző vonását sikerűlt ellesnie, így néha a drámai elevenséget, máskor a bevezető természeti képpel való hangulat-

Kisfaludy Károly' emléke.

(Ferenczy István tervezete, Aurora, 1832.)

keltést, igen gyakran pedig az eredeti népdalnak találó kifejezéseit, azonban hol gondolkozása üt el nagyon a nép eszejárásától, hol pedig nyelvben és versben mutatkozik igenis műköltőnek.

Balladái és kisebb költ. elbeszélései

Alig taposott ösvényen jár akkor is, midőn szintén a német romantikusok, de Bürger és Goethe hatása alatt is, tovább míveli a Kölcseytől irodalmunkba ültetett balladát. A balladaiságot inkább a rejtelmes, a rémes tárgyakban keresi, mint a cselekmény gyorsaságában, a jellemek drámaiságában. Az *Éjjeli menyegző* a Bürger *Lenoré*jához hasonlóan elbeszéli, hogy az élő vőlegény mint üli nászát a holt menyasszonynyal. Teljesen a középkori lovagvilág vad romantikájába visz bennünket vissza *Zuárd*, melynek menete az *Erlkönig*re emlékeztet. Zuárd ugyanis elrabolja kedvesét, de mire ősi várába ér, lesújtva az atyai átoktól hideg s holt a szép mátka. Mélyebb lélektani motivumból indúl ki *Az álmatlan király* című balladája.

Álmatlanúl tölti az éjt egy király, mert koronájáért eladta lelke nyugalmát. Sötét emlékei közepett észrevesz kertjében egy szerelmes párt, mely boldogságról suttog. Míg őt gyötrelem bántja, más halandó se találjon gyönyört, nyilat ragad, a szerelmesekre céloz s ím kis idő múlva a király elé egy őrült ifjú holttestet hoz, melyben az saját leányára ismer.

A hazai történelemből és nemzeti mondából ritkábban választja tárgyait *(Budai harcjáték, A sastoll)*, holott ha e téren marad, megóvja magát a rejtelmes és kisérteties túlságaitól. Általában e komor lelkű költőnknek itt is jobban sikerűl eltalálni a naiv jókedv és az enyelgő tréfa hangját; s ezért értékesebbek azon költői elbeszélései *(A bánkodó férj, Eprészlány)*, melyekben az életet derűs, napsugaras oldaláról fogja fel.

Kisfaludy drámaírói hivatása

Kisfaludy Károlyra tulajdonkép a dráma terén várt a legnagyobb feladat: az eredeti magyar dráma megteremtése. A műsor fordított és átdolgozott színdarabjainak nagy tömegébe már elébb is vegyűlt egy-egy eredeti termék, de fordulat a magyar dráma fejlődésében csak akkor áll be, midőn 1819-ben Kisfaludynak egy zsenge munkája, *A tatárok Magyarországban* eladdig páratlan sikert arat. A sikeren felbuzdúlt költő csodálatos termékenységgel bocsátja közre komoly színműveit és vígjátékait; néhány év alatt, a drámai töredékeket nem számítva, több mint húszat.

Hazafias drámái

Komoly színművei mind történeti drámák, még pedig, egynek kivételével, megannyi nemzeti tárgyú. Kisfaludyt a nemzeti múlthoz fordúlni nemcsak általában romantikus iránya birta rá, hanem mert a külföldi, kivált a német színpadokon is első sorban középkori lovagdrámák uralkodtak és főkép, mert ő is célul tűzte ki a letűnt nemzeti dicsőség felújított képeivel hatni az elhomályosúlt jelenkorra, a törpe utódokra. Első színművei alig is egyebek, mint színpadra vitt *Regék a magyar előidőkből;* a *Tatárok, Ilka, Kemény Simon* stb. épen olyan hazafias hangú, érzékeny történetek, a milyeneket *Csobáncz, Tátika, Szigliget* stb. beszélnek el. Többnyire nem drámai tárgyak, de nem is céloznak drámai hatást; inkább a régi magyar erényeket, a nemzeti vitézséget, büszkeséget, nagylelkűséget és önfeláldozást akarják föltűntetni és dicsőíteni hol szónoki, hol lírai, de a színpadon addig hangzott nyelvnél mindenesetre tisztúltabb, irodalmibb dikcióban.

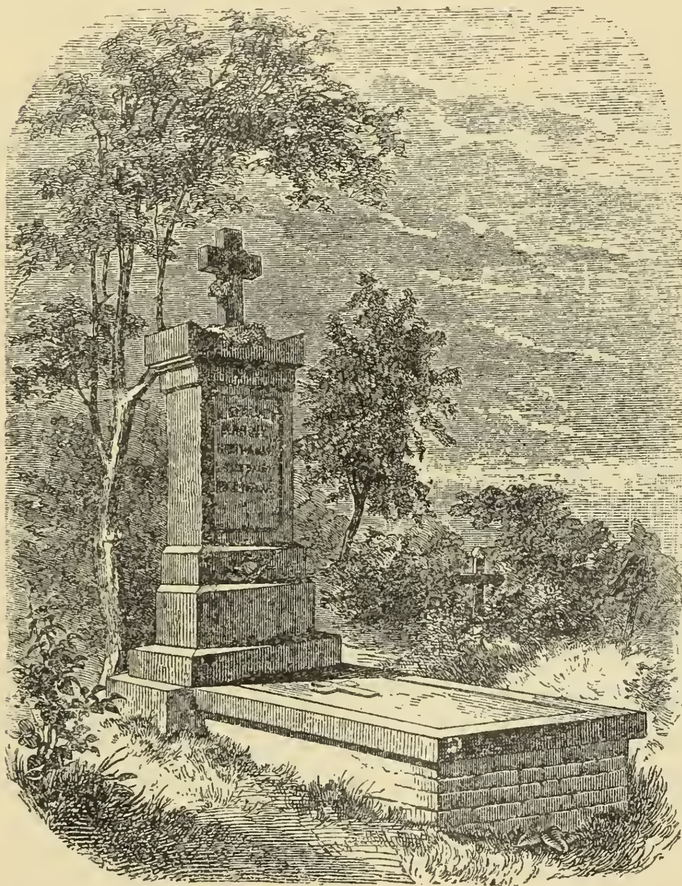
Tragédiái

Később Shakspere tanúlmánya következtében erősödik Kisfaludy érzéke a tragikum iránt és mind több drámaiság vegyűl előbb érzelmes cselekvényeibe és szónokias dialogjaiba. A *Zách-család*nak, *Széchy Máriá*nak, *Csák Mát*énak tragikus sorsa ragadja meg képzeletét; *Stibor vajdá*ban szembeállítja a zsarnok főurral az elnyomott jobbágyot — magyar színpadon demokratikus célzattal először — és abból az örök költői motivumból fejt ki drámai érdekű cselekvényt, melyet fő- és alacsony rendhez tartozók között támadt szerelem nyújt a nép- és műköltészetnek. E motivumból indúl ki — a mint tudjuk — Schiller *Ármány és szerelme,* mely Kisfaludyra sem tévesztette el hatását. Csak sajnálhatjuk, hogy a katasz-

trófa, mint legtöbb színművében, itt is a véletlenből, nem pedig a szereplők jelleméből és tetteiből támad.

Iréne

Legtragikaibb alakját *Irénében* sikerűlt megalkotnia, kinek szomorú sorsát már Mikes Levelei is elbeszélik, de a kivel Kisfaludy csak Bolyai Farkas *Mohamed* című drámájából ismerkedett meg. Iréne Konstancinápoly bevételekor Mohamed fogságába, egyszersmind tragikus helyzetbe jut. Bár híven szereti jegyesét, egy görög ifjút, meghódol a nagy szultán szerelmi ostromának, azon hitben, hogy mint hatalmas szultánné segíthet letiprott nemzetén. Mohamed feledi is jó ideig hadi dicsőségét, de Iréne mégis csalódik, mert midőn a szultán előtt elárúlja, hogy szerelme csak színlelés, áldozatul esik a lázongó harci pártnak.

Kisfaludy Károly síremléke a kerepesi-úti temetőben.

E drámák, bár személyeik gyakran alig jutnak tetthez a szók árjától, bár nyelvöket néha-néha alig hajszál valasztja el a dagálytól és a mesterkéltségtől, majdnem mind hatással adattak a főváros és vidék színpadain, de még nagyobb és állandóbb sikert aratott Kisfaludy — vígjátékaival. Mint egész költői munkásságában, a színmű terén is elárúlja, hogy hívebben el tudja találni az enyelgő, mint az érzelmes hangot, hogy több ereje van az élet apró fél-

A magyar vígjáték atyja

szegségeinek rajzára, mint hatalmas szenvedélyek, tragikai összeütközések föltüntetésére. De vígjátékaiban nemcsak ezért több a természetesség és elevenség, hanem mert kettőnek kivételével *(Mátyás deák, Hűség próbája)* mindannyi a jelen társadalmából meríti tárgyát. Kisfaludy vígjátékírói legfőbb érdeme, épen abban áll, hogy korának magyar alakjait viszi a színpadra; ő mutatja be a külföldieskedő léha mágnást *(Kérők)* és a parlagi magyar kurta nemest *(Csalódások)*, a nyugalmazott magyar kapitányt, a folyton forgónyelvű, szókimondó fiatal leányt és a férjvadász aggszűzet, a latinoskodó ügyvédet *(Kérők)*, a falu kántorát, nótáriusát és egész kupaktanácsát *(Pártütők)* stb.

Kisfaludy Károly szobra Győrött (Mátrai Lajostól).

Beöthy Magyar irodalomtörténetéhez. *Az Athenaeum kiadása.*

Inkább tipikus, mint egyéni alakok ezek, de magyarok, húsból és vérből valók, a kik természetesen éreznek és magyarosan beszélnek. Épen a párbeszédek elevensége, jóízű humora, sőt gyakran szellemessége az a másik érdeme Kisfaludynak, melynél fogva őt az irodalomtörténet joggal nevezhette a *magyar vígjáték atyjának,* noha leleményeiben nem elég önálló, a cselekvény bonyolítását, a komikum eszközeit gyakran Kotzebue-tól veszi kölcsön, megoldásul pedig kelleténél többet szerepelteti a *deus ex machinát*.

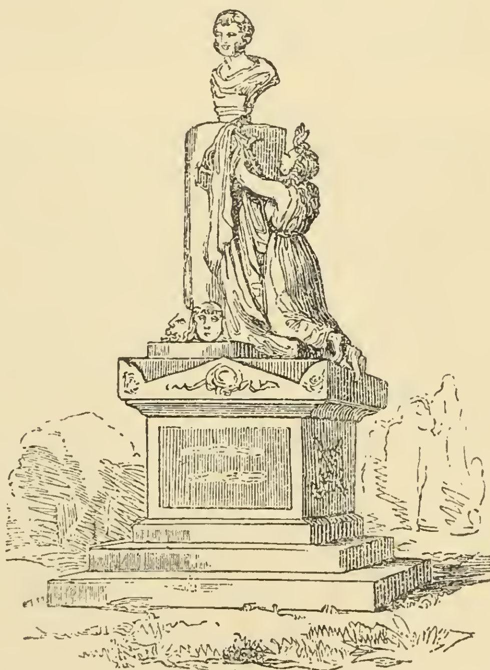
Kisfaludynak irodalmi vezérségre termettségét mi sem bizonyítja inkább, mint az a kiváló érzék, melylyel a magyar irodalom és költészet hézagait észrevette, valamint az a buzgó törekvés, melylyel a hiányokat a maga erejéből is, de másokat is segítségül híva, betölteni igyekezett. Így ragadta meg figyelmét a magyar széppróza, kivált a novella-irodalom elhanyagolt volta, ezért buzdította írótársait is e műfaj ápolására, de maga is megpróbálkozott mind komoly, mind víg elbeszélésekkel kiszorítani az idegen termékeket, jobbára fércmunkákat. Az elsők közül *Tihamér* című hosszabb novellája emelkedik ki, melyben elég érdekfeszítő mese keretében romantikus jeleneteket mutat be a magyar középkor lovagi és hadi életéből. Tihamér résztvesz Nagy Lajos nápolyi hadjáratában, sokszor kockára teszi életét szeretett királyáért, de nem kevesebb veszélyt áll ki imádottjáért sem, Rózáért, a ki különben magyar lány, a kiirtásra kárhoztatott Zách-családnak olasz földre menekült ivadéka. Bár a befejezés ellenkezik minden nemű költői igazságszolgáltatással, bár a jellemrajz halvány, mégis e novella történeti tárgyával és felfogásával, valamint választékos stíljével, gyakran eleven előadásával mélyebb nyomokat hagyott hátra, még Arany Jánosra is hatott, a ki Tihamérnak nem egy motivumát használta föl *Toldi szerelmé*ben. Novellái

Egész iskolát teremtett Kisfaludy víg elbeszéléseivel, melyek reálisabb szinükkel, természetesebb hangjukkal, az élethez közelebb álló alakjaikkal csak úgy felülmúlják komoly novelláit, mint vígjátékai a történeti drámákat és szomorujátékokat. Ő kezdi meg a jóízű magyar adomák feldolgozását, *(Mit csinál a gólya?),* hogy majd egy Jókai, egy Mikszáth legyenek e téren követői, ő tőle ered a humornak azon gazdag forrása, mely azóta novella- és regényirodalmunk legnagyobb részén végig vonúl. Mint vígjátékaihoz, víg elbeszéléseihez is a tárgyat a jelen életből meríti s bennök a magyar társadalomnak nem egy tipikus alakját sikerűl föltüntetnie. Humora leggazdagabb, előadása legelevenebb *Tollagi Jónás viszontagságai*ban, melynek első része egy tapasztalatlan falusi ifjúnak fővárosi komikus kalandjait beszéli el, második része a vidéki élet néhány mulatságos jelenetét, egyszersmind a feleség-féltő hősnek felsülését mutatja be. A népszerű elbeszélés egy új formának a levélalaknak az elterjesztéséhez is nagyban hozzájárúlt. Új műfajnak, a rajznak első kisérletét nyújtja a költő *Sulyosdi Simon*ban, a közömbös és tétlen vidéki magyar nemesnek Víg elbeszélései

e tipikus alakjában, a kinek korlátolt lelke az evésen-iváson túl nem jár s a ki, mint Petőfi *Pató Pál*ja, addig ér rá mindenre, míg mindentől elkésik, és ugyancsak Petőfi magyar nemeseként életét csak elpipálja.

Kisfaludy mint szerkesztő

Bár Kisfaludy a lírától kezdve a víg elbeszélésig mindenik műfajban alkotott maradandót, mégis nem annyira egyes kiváló termékeiben rejlik irodalomtörténeti nagy jelentősége, mint inkább irodalmi működése egészében, a melyhez szerkesztői munkássága is hozzáértendő. Majdnem egy évtizedig szerkesztette az első igazán nagy hatású és igazán tekintélyes évkönyvet; szerkesztette gonddal, tudatosan, előre kitűzött célt követve. Az Aurora nem a beérkezett versek gyűjteménye, nem az épen rendelkezésre álló dolgozatok lenyomata, hanem új irányok kijelölője, a romanticizmus termékeny és termékenyítő elveinek melegágya, a demokratikus szellemnek is önkénytelen terjesztője. Mindezt pedig nem elméleti fejtegetésekkel, hanem azon ösztönszerű jó ízlésével és bámulatos tapintatával éri el Kisfaludy, hogy ki tudja válogatni az új szellemű, de mégis irodalmi értékű műveket; hogy rá tud mutatni költészetünk legfőbb hiányaira; hogy az íróknak és költőknek nagy csoportját nemcsak maga köré gyűjti, hanem a maga példájával és buzdításával mindannyit a leghelyesebb irányba tudja terelni; hogy megérzi, megérti, maga is fejleszti a haladás szellemét nemcsak az irodalomban, hanem a társadalomban és politikában egyaránt. Ezért áll előttünk Kisfaludy Károly nemcsak a hosszú ideig tartó és messze kiható irodalmi vezérség fényében, hanem jut rá nem kevés sugár a magyar nemzet demokratikus újjáalkotásának dicsőségéből is.

Kisfaludy Károly első szobra a N. Muzeum kertjében (Ferenczytől.)

63. Katona József.

Katona József pályafutása

Irodalmunk újjászületése korában és történeteiben egy tragikus epizód ragadja meg a búvár figyelmét. Egy költői pályafutás, a mely rövid küzdés, rövid vergődés után a méla lemondásba vonúl vissza, a halhatatlanságot kereste és önként a feledséget választja. Kora részvétlenül nézte küzdelmét és alkotásait, jólelkű szomszédokra marad a kötelesség, hogy a hajótöröttet sírjába elkisérje. De nem sok időre rá egy nemzet töri fel az elfelejtés sírját, kiidézi halottját, hogy átadja nevét, művét és magát a halhatatlanságnak.

A nemzedékek, a melyek immár *Katona József* nagyságának csodálatában nőnek fel, bárha egy kis külön Katona-irodalom iparkodik a rejtelmet megoldani: tanácstalanul állanak szemben azzal a valósággal, a melyet az irodalomtörténet elbeszél. Ma még közönség és kritika hideg a hatalmassal szemben, s holnap immár lángba borúl tőle mindenik. Mi történt máról holnapra Magyarország értelmi életében?

Hogy ezt megérthessük, mindenek felett e cikkely első mondatának egy pár kifejezését kell helyreigazítanunk és megmagyaráznunk.

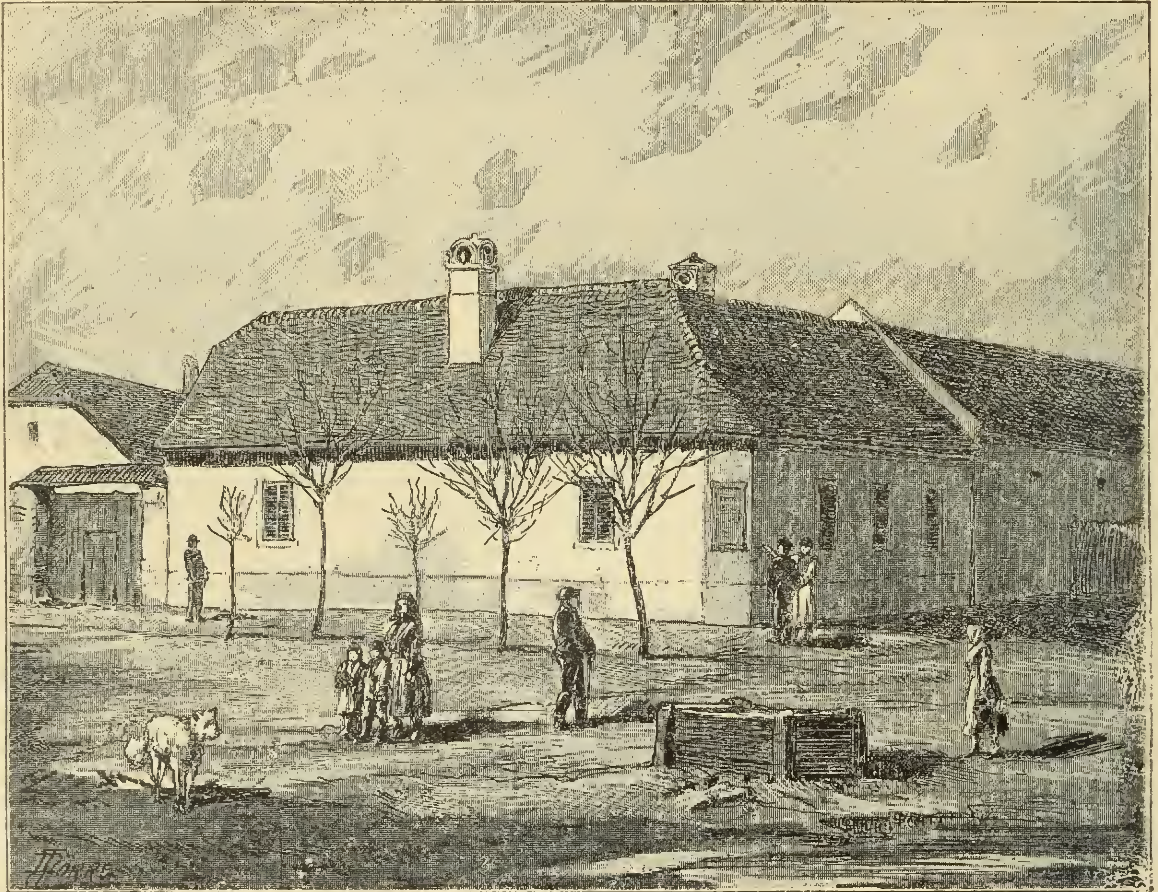
Irodalmunk újjászületése, azt vélem, helytelenül van ott mondva. A mi újjászületik, annak egyszer már kellett lennie. A mi még nem volt, az megszülethetik végre, de nem születik újjá.

Az irodalomról

Magyar írók, magyar költők, magyar tudósok mindig voltak. Magyar irodalom csak ebben az évszázban lett. Irodalomnak nevezzük ugyanis egyfelül mindannak könyvekbe gyűjtött összeségét, a mit valaha a nemzeti szellem, a nyelv útján, termelt és alkotott, de van ennek a szónak egy másik, ennél tartalmasabb jelentése is. Az irodalom nem mint munkák gyűjteménye, hanem mint organikus része, épenséggel mint élő organuma egy nemzet életének, a mely tehát a nemzeti életnek integráns része, benne van, közvetetlen befolyást gyakorol reá, igazítja, megfesti, szabályozza, vele anyagot és lelket cserél, vele együtt él, együtt lélekzik, és tőle elválaszthatatlan. Ez az irodalom a nemzetnek produktív szellemi élete. Hogy legyen, ahhoz nem elégséges, hogy valamely nemzetben időközönként akármily nagy írói tehetségek támadjanak, hanem szükséges, hogy egy nemzet írói

egymást megtalálva egymásközt az összeköttetést helyreállítsák, és törekvéseik feltételeit a társadalomban is megtalálják vagy megteremtsék. Szükséges tehát, hogy az összeköttetést ne csak egymásközt létesítsék, hanem magok és a nemzet között is. Ily értelemben vett irodalom, ha leszámítjuk a vallásos irodalmat, melyet a felekezeti harcok szültek, Magyarországon kimutathatólag alig volt. Íróink egész e század első negyedén is túl egymástól távol, egymáshoz idegenen éltek, hatástalanul egymásra, egymásétól eltérő, esetlegesen nyert vagy szerzett irodalmi míveltséggel vagy irány-

Irodalmi állapotaink a jelen század elején

Katona József szülőháza Kecskeméten.

zattal. Mintha megannyi más nemzet írói lettek volna, úgy álltak egymással szemben, hallva egymásról, kiváncsian olvasva egymást, néha levelezve egymással. Még a nyelvök is más-más, a fejlettség, a csinosság, a művészet más-más fokán, nem egyéni különbségekkel, hanem különbséggel, melyet az esetlegesség, a magára hagyottság hoz csupán létre. Mindeniknek magának kellett úgy szólván a magyar nyelvet és költészetet feltalálnia a maga számára, és ellenőrző és reá visszaható közönsége egyiknek sem volt, mert nem volt egy országos nemzeti központ, melyet benne élve megtermékenyíthettek volna, hogy azután viszont termékenyítő melegéből táplálkozzanak. Mindenfelé, az ország külön-külön vidékén folydogált egy csermely, egy-egy ér magában s nem találkozott össze, hogy egy mederben

folyóvá lehetett volna. Ily viszonyok között voltaképen minden írói pálya Magyarországon az volt, a minek a Katonáét mondtuk: epizód. Magában folyt le, esetlegességek játékszere, tragikus küzdés, mert sikerének és boldogulásának feltételeit kora nem nyújtotta neki: a nemzetnek nem volt irodalma.

A magyar irodalom voltaképen az *Aurora-kör*rel született meg. Mikor néhány író megismerte, hogy főváros nélkül nincs irodalom és befészkelte magát a régi Pestbe és itt összeállt körnek, társadalmi osztálynak: ezzel megszületett a csecsemő. És mert nem volt tehetségek nélkül e kör és a közönség, bár csekély, de elég hangos, fogékonynyá volt téve törekvései iránt, a szervezet lélekzetet vett, élni kezdett, és íme az új-szülöttek gazdag sora pólyáiban ott látható immár: az irodalmi ízlés megmozdulása, az irodalmi közvélemény keletkezése, az irodalmi lelkiismeret felébredése, az irodalmi iskolázottság elterjedése, az irodalmi nyelv megalakulása. Az Aurora-kör

És alig hogy ez megvolt, fel kellett pattannia a sírnak a kecskeméti temetőben, és felpattant.

Mindezek nélkül vagyis a mit mind e drága és finom szervek alkotnak: élő irodalom nélkül Gyöngyösi elviszi a pálmát Zrinyi elől, Kisfaludy *Ilká*ja Bánkbán elől. Mint epizód-alak bolyong keresve, szomjúhozva tehetsége megillető jogait és korai sírba dűlve Csokonai, mint epizód-alak meghasonlásba merűlve Berzsenyi. A halhatatlanságot keresték, de mert halhatatlanságot csak nemzet adhat, tehát ez ábrándozók a nemzetet keresték és nem lelék a hazában és kétségbeesve hulltanak el érte. A nemzet is irodalmával született meg teljes, öntudatos, életképes életre. S a kik hazatértek a nélkül, hogy a nemzetet megtalálták volna, íme azokat sírjokból most a nemzet ássa ki. Ez Katona József sorsa, sorsának rejtelme. Élő irodalom hiánya

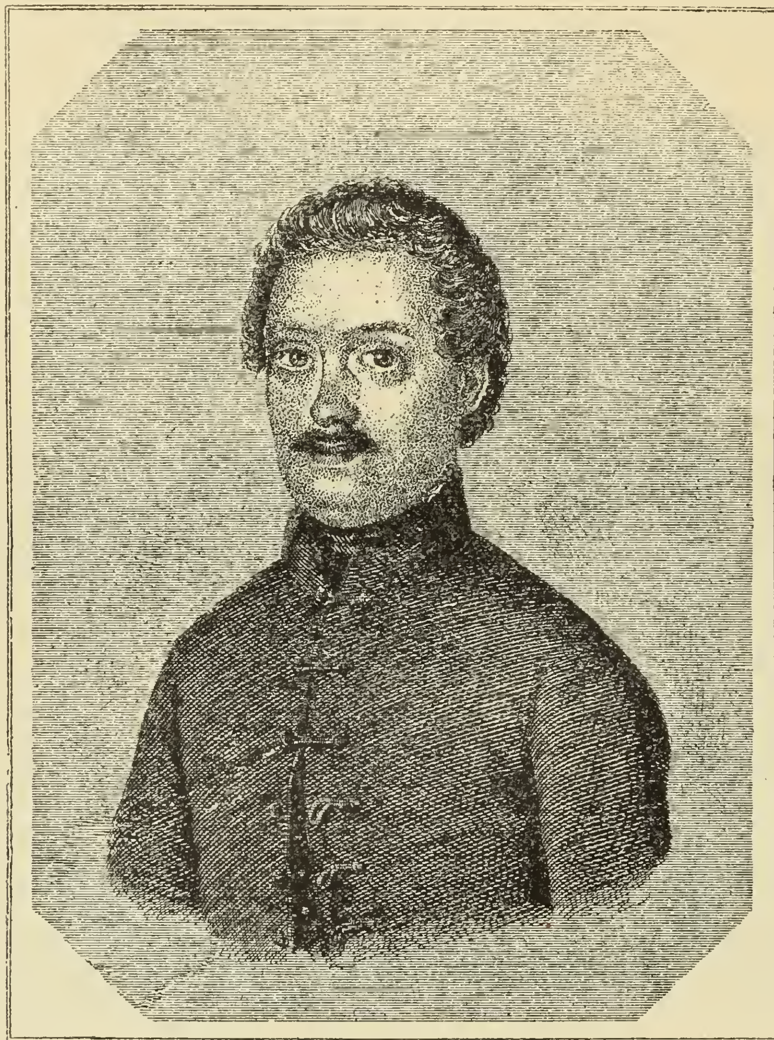
Formás, csinos, de súlyosabb tartalom nélkül való alakzatok megállanak a puszta földön, még a homokon is. A mi márványból van faragva, a mi ércbe van öntve, annak alája kell építeni szilárdan, hogy fenállhasson és tündökölhessen. Arany és Petőfi tehetsége megszülethetett, de mi lett volna mind a kettőből, ha az irodalom meg nem alakúl előbb? Itt keressétek titkát annak, hogy irodalmunkban nem ritka jelenség az egyetlen remek: Zrinyi éposza, Katona *Bánkbán*ja és Madách *Ember tragédiá*ja nem azért áll-e testvértelenül, mert a költő az irodalom kötelékén kívül élt? A régiek módjára magába vonúlt, kereste útait, véletlen akadt nyomra s mikor remekével az irodalom forumára lépett, elnyerte a koszorút, de már ki volt merűlve és a dicsőség fényéből hamar az enyészet homályába vándorolt. Testvértelen alkotások

Katona József végzetét betetézte az, hogy tehetsége a drámai alkotásra utalta, a melynek sikereihez színpad, színészet és közönség is kell. Színpad és színészet még volt valamelyes, de csak zsöllér-sorsban, mert fővárosunk idegen nyelv és kultúra bilincseiben lévén, ha érdeklődött a magyar múzsa iránt, az csak muló érdeklődés volt valami különös és szokatlan iránt. A vándor társaságok, melyek akkoriban Pesten tűrt sorsban

szerepeltek, kevés lelkes ember hazafiságából tengődtek, s igazi közönség nélkül nem lehettek alapja írók életérdekének, komoly dicsőségének, pályafutásának.

Katona József élete

Katona József (1792—1830.), egy szegény-sorsú kecskeméti takácsmester fia, középiskolái elvégeztével, mint tizennyolc éves ifjú jön érint-

Katona József arcképe és névaláírása.

kezésbe a pesti társasággal s a keblében lappangott hivatása kitör és lázas tevékenységre ragadja. Fellép mint színész, darabokat fordít, átmagyarosít és ír eredetieket gazdag vénával. 1814-ben megírja *Bánkbán*t, pályázik vele a Döbrentei által hirdetett díjra, de sohasem tudja meg a pályázat eredményét; időközben átdolgozza a darabot, 1820-ban pedig lemondva mindenről, kilép a múzsa szolgálatából és Kecskemétre, szülő-

városába megy aljegyzőnek. Szolgálja a várost 1830-ig, a mikor hirtelen halállal meghal és eltemettetik.

*Bánkbán*t a cenzúra színpadra nem eresztette. A költő szülővárosának ajánlja és kinyomatásra elkészíti. A könyv megjelenik nyomtatásban 1821-ben. De se irodalom, se írók, se közönség nem érdemesíti figyelmére, a színháztól pedig el volt tiltva. Mégis a költő halála után itt-ott, egy-egy városban előadták a színészek. Végre felépül a pesti nemzeti játékszín s itt is szinre kerűl s abban a mértékben, a hogy az irodalom megalakúl, földereng a mű becse s rövid időn elnyeri *Bánkbán* a díszhelyet drámairodalmunk élén. Ma már minden gyermek az iskolában tanúlja meg, hogy a legjobb dráma, melyet magyar nyelven írtak, a néhai kecskeméti takács fiának, a halhatatlan Katona Józsefnek a *Bánkbán*ja, sőt hogy ez a mű nem méltatlan sorakozik amaz abszolut becsű művekhez, melyeket emberi elme alkotott. Bánkbán

Hogy *Bánkbán* figyelmet nem tudott kelteni akkor, a mikor a Kisfaludy Károly tragédiái tapsot arattak, lelkesedéssel jutalmaztattak és népszerűvé tették a szerző nevét: annak oka igen egyszerű. Kezdetleges irodalmi viszonyok közt a hatás mindig biztosabb a nyájasabb, közepesebb, gondolkozásában és módszerében az emberekével rokonabb gondolkozású író számára. Kisfaludy sima, kellemes, édes volt, és ama kor módja szerint hazafias, könnyed, világos, érthető. Katonát a lényeg vonzotta, ő súlyos tartalommal járt, nehézkes, darabos volt, majdnem a tehetetlenségig. Tárgyát az uralkodó német ízlés szerint választotta ki, de alakjait az ő vulkánikus temperamentumának nyelvén szóllaltatta meg, tragikus szertelenséggel kezelte jellemeit, zord eredetisége ragadta tollát. Miért nem kelt figyelmet?

Idézzük magunk elé a költőt. Egy sajátságos, eredeti, önálló talentum szunnyadva egy tizennyolc éves ifjú keblében. Szunnyadva, hirtelen felrázva és előkészület, iskola, kész nyelv nélkül beledobva a forgalomba, utalva egyedül az utánzandó mintákra, a melyektől azonban tehetsége egész mivolta idegen volt. Eszmélnie nem lehetett, készűlnie nem lehetett. A lázas munka és az idegen irodalmak olvasása és feldolgozása volt egyszersmind iskolája. Az ügyvédség gyakorlati pályájára készűlvén addig, a latin és idegen nyelvek tudásában s jogi és filozófiai tanúlmányában — melyet jobbára latin nyelven sajátított el, — rejlett a míveltsége. Művészete számára a kecskeméti polgári magyar nyelv állott rendelkezésére. A magyar nyelv és magyarsága volt benne a míveletlen rész. És ez volt a fegyvere a tizennyolc éves gyermeknek, és ezt forgatta ifjúsága kimeríthetetlen tűzével és huszonhárom éves korában megírja *Bánkbán*t. Addig tartott az ő birkozása önnönmagával, korával, kortársai irányával és ízlésével. Ekkor találta meg önnönmagát, de csak úgy leszünk méltányosak az ő tehetségének eredetisége és nagysága iránt, ha szemünk előtt tartjuk, hogy *Bánkbán* is csak ifjúkori munkája e hatalmas magyarnak. Ki írt huszonhárom éves korában mostohább viszonyok közt ily tragédiát? Mindazt, a mit ezenkívül rövid

pályafutásán egyebet írt, a viszonyok tukmálták reá. Bánk az ő lelkéből fogant és véréből született. Foglalkozott-e azzal, hogy többi munkáiból is valamit megjelentessen, nem tudom, nyomára nem akadtam. Bánkot kiadta, Bánkot szerette, Bánk értékét tudta és Bánk ölte meg benne a drámaírót is. Egy kisebb tehetség, melyben több az utánzó képesség, mint az alkotó erő, több az önhittség mint becse érzete, nem bánt volna múzsájával így. Csak a Hamletekben van meg az az erkölcsi erő, a melylyel Oféliát egy vigasztalanul gördülő sors kereke csapásából félre, a kolostorba küldeni képesek. Szeretik az ő válságának problemáját úgy felállítani, hogy választania kellett egy küzdelmes pálya közt, melyre vágya és tehetsége vonzotta és a fiúi kötelesség ösvénye között, a melyre elaggott, gyermekökre szorúlt szülei szólították. Van-e jogunk, mondják, bűnéül felróni, hogy hivatásától eltérve mint szerető, gyöngéd fiú inkább öreg szülői istápja kivánt lenni! De e felfogásból hiányzik a felelet arra a kérdésre, hogy mi gátolta őt abban, hogy kecskeméti hivatala mellett is ne találjon alkalmat arra, hogy mintegy tíz év leforgása alatt egy-két drámát írjon, holott az előtt, ügyvédséggel is foglalkozván, alig több mint öt év alatt tudott kétszer tíznél több darabot írni.

Nem! Bizonyosnak kell vennünk, hogy szívében a legszörnyűbb rezignáció érlelődött meg és úgy vonúlt vissza. Hajlandó vagyok azt mondani, hogy *Bánkbán*ban marcangoló ihlettel a maga tragédiáját írta meg. Szerelme a múzsához, írói becsülete, becsvágya, ideálja, büszkesége, erkölcse megölve, s ő maga így rimánkodik Bánk szavaival a sorshoz: *Engedd meg, hogy becsülettel eltemetkezzem.* És megy Kecskemétre és nem ír több drámát.

Katona tragikus tehetség

Katona tehetsége egészen egyoldalú és tisztán tragikus volt. Megkisértette magát a vígjátékkal is, de inkább magánélete ügyeképen. Nem a múzsának udvarolt vele, hanem a híres, szép és szeszélyes színésznőnek: Dérynének, a ki szerelmét nem hallgatta vagy tán nem értette meg. Egy kis szatirikus vígjáték volt ez: *Az ártatlan légy a pókok között,* melylyel egy kis borsot akart törni a kacér asszony orra alá. Tényleg Déryné akadályozta meg a mű színrehozatalát, a melynek mindössze annyi az értéke, hogy negativ irányban vet egy világító sugárt Katona tehetségére. Bizonyítja, hogy tolla nehézkes, elméje súlyos volt arra, hogy a víg múzsa csapongásaiban kedves legyen. Verseket is írt első ifjúságában, de esetlensége a rímek könnyű játékaiban minden képzelmet meghalad. Sem gondolata, sem érzelme nem fér el a kimért sorokban s tartalom és forma benne csonka, béna, homályos, képtelen.

A gondolat és érzés ereje és nagysága jellemzi őt komoly drámáiban. Merész és szertelen, néha káprázatosan keresett, néha megrendítő az egyszerűségében. Nyelve, mikor igénytelenül beszél vagy beszéltet, természetes és jó. Az indulat hőségének emelkedésével keresettebb, feszesebb, erőszakoltabb lesz. Mintha csak ezzel tudná megkülönböztetni a közönséges beszédet

a szenvedelem, a páthosz nyelvétől. A mint alkotása becse nő, nyelve úgy romlik, hogy szokatlan legyen, szokatlan helyzeteket rajzolván és érzéseket fejezvén ki. Különös kimondani, de valóság, hogy Katona rendesen jobb magyar nyelvvel élt, mint minőt *Bánkbán*jában hagyott ránk. Mondjam-e, hogy ez a műkedvelő jellemvonása, a ki esetleg gyakorol valamely mesterséget vagy művészetet, s bár megvan benne a művész hivatása, de híjával van a mesterség iskolájának. Tudná a lényeget, nem tudja a formát. Engedelmeskedik neki a lélek, de nem bír az anyaggal, a melylyel meg kell tanúlni bánni, azt nem adja a természet. Eszembe ötlik róla a magyar paraszt, a ki oly egyszerűen, világosan és természetesen beszél a magához hasonlók közt, és oly bolondul s érthetetlenül cifrázza, ha úrifélének szónokol vagy épen írni kénytelen. Bánkbán jelességei

Mily kicsinylő kifejezések Katonával szemben: ifjúkori stádium és műkedvelő, dilettáns. De ép e kifejezések adják meg lelkének és talentumának óriás méreteit. A ki nem igen jutott túl ifjúsági kisérletein és a műkedvelő eszközeivel dolgozott csak és megalkotta drámairodalmunk számára a remeket.

Katona József szobra a régi nemzeti színház előtt. (Züllichtől.)

Mi a lényeges különbség *Bánkbán* és az ő többi művei közt? Az ő tehetsége ugyanaz valamennyiben, és ebben testvérek az ő darabjai. A mi elválasztó árkot von az egy és a többi közé, az a következő: a többiben kora uralkodik az írón: a kor ízlése, termékei, kedves tárgyai és drámaírói módszere. Hiányzott azonban lelkéből kora lágysága, energiátlansága, érzékenysége és agyából korának gondolkozása: ez meggátolta abban, hogy siker kövesse darabjait. *Bánkbán*ban azonban egyszerre legyőzi korát, szuverénül érvényesedik egyénisége: immár övé a tárgy, övé a kompozició, övé a jellemzés és mindenekfelett a koncepció. Az inasból kilép a mester. A rab letördeli láncait és a hol eddig másokat követett, egyéniségét megfékezve, ott elül indúl, vezetni az eddigi vezetőket. Ezt éreznie kellett. A mi nehány szónyi nyilatkozata *Bánkbán*járól ránk maradt, mind azt bizonyítja. Tragikuma és katasztrófája: hogy kora nem értette meg, nem

bírt fogékonysággal a tragikus költészet igazsága iránt, nem volt irodalmi míveltsége se hozzá, csak dillettáns közönség és dilettáns irodalom volt, és a ki vezérnek indúlt, magára maradt, nem követte senki, s ő, semhogy egymaga menjen a siket magányosságba mennydörgéseket indítani, melyekre nem hallgatnak az emberek, inkább lemondott és letért, martiriumra kész hősi pályájáról, a rendes, mindennapi polgár ösvényére.

Bankbán koncepciója, szereplő személyei

*Bánkbán*on kívül írt darabjai megmutatják nekünk az ő bolyongásait, melyekben önnönmagát kereste. *Bánkbán* az első megnyilatkozása, a midőn megtalálta magát. Mindennél, a mi magyar drámaíró elméjében fogantatott, magasabban áll e mű tragikus koncepciója. Magyarországnak külsőleg és belsőleg leghatalmasabb férfia: a deli, lovagias hős, királyi helytartó, legfőbb bíró és személye szerint is országos tekintély, a trón oszlopa, erkölcsénél fogva a trón felett álló, a ki nem képes nagy lényének egész erejével szeretett felesége tisztaságát megvédeni és nyomorúlt pusztulását feltartóztatni, s a ki végül a porban fekve, *fejét a földön görgetve,* mint egy megkötözött oroszlán üvölti a levegőbe halálos gyötrelme panaszát.

Az ő egész erkölcsi lényének, a melylyel Melinda szendesége teljesen rokon, épen ellenkezője az a világ melyben élnie kell, sőt a melynek ő épen őreül és védelmeül van rendelve. Egyetlen feltétele nincsen meg ebben a világban az ő nagysága érvényesülésének. És e világról beszélvén, értem mind a két végletét: a királyi palota fertőzött levegőjét és a mit ez provokál: az összeesküvést. Mind a kettőben lehetetlen Bánk: családi tűzhelye romba dűl, hazája nyomorba, ő maga, noha a legnagyobb, vagy tán *mert* legnagyobb, — tehetetlen mindenikkel szemben. Lénye rokon a Hamletével, a mint hogy egyformán pusztúl is el mindenik: csak a más kezéből kicsavart gyilkos eszközzel lesz gyilkossá. Mindenik kora legnemesebb szíve, legtisztább lovagja és legelőbbkelő elméje. Látszólagos passzivitásban van mindenik, de ez csak a képtelen helyzettel és a lehetetlen feladattal szemben keletkező látszat. Gertrudisnak roppant szellemmel megalkotott végletességei, melyek a nézőt, a kritikust, annál inkább Bánkot is, zavarban hagyják bűnössége iránt, s a mi nem egyéb mint a magyar költő véghetetlen gyengédsége egy magyar király felesége, egy királyi asszony iránt, a mennyiben öcscsének a konkrét esetben csak erkölcsi bűntársává teszi: a királyné részességének e bizonytalansága ingatag árnyékká teszi Bánk méltó boszújának tárgyát és célját. Sejti, hogy a királyné borította rá a gyászt, tele van homályos vágyával annak, hogy kérdőre vonván megbizonyosodjék gyanújáról és boszúját rajta tölthesse ki és kap az alkalmon, a mikor ürügye kinálkozik reá s mintegy kényszerítve látja magát arra, hogy öljön. Oly mesteri szövevénye ez a lélektani momentumoknak, melyhez hasonlót még csak Shakspere nagyobb alkotásaiban találunk. Az emberi lélek örvényeinek a fenekére kevés halandó nézett úgy mint Katona József. Azok a látszólagos véletlenségek, hogy Bánkot hivatják (tehát nem maga megy boszújára), hogy elküldik s aztán mégis ott marasztják, mire ő azt

mondja: *Vége!* de kétkedik abban, hogy itt maradt volna-e, s mindjárt kétkedik abban is, hogy elment volna-e, ha nem marasztják; és mikor elszántan itt maradt, Ottó véletlen bejövetele és kiszökése, mire Getrudtól el s Ottóra fordúl, éktelen dühe, melylyel az ajtót döngeti; most véletlen átkai Meránra, Gertrudis oktalannak látszó támadása ez átkozódás folytán; s csak most, ennyi úgynevezett véletlenség után a boszú, a királygyilkosság: mind e látszólagos véletlenségek a nagy szituációnak oly tragikus kirajzolása

Gertrud és Bánkbán, IV. felv. (Vahot I. *Magyar Tháliá*jából.)

és kihasználása, annyira közel víve a lélekben ágaskodó igazság és indulat az élet szeszélyes valóságaihoz, minőre csak a legnagyobb költői elmék imaginációja képes.

E jelenetben hág a tragédia izgalmainak tetejére. Aristoteles félelme itt valósággá válik. Az ötödik felvonásban a megindító elemek lépnek előbbre s Bánk siralma Melinda holttestén a világirodalom fényességeihez tartozik. E két részen kívül még egy harmadik adja e tragédiának nagy jelentőségét: a békételenek felvonása, a melyben a magyar politikus ember két pólusa: a királyhűség és a nemzeti elkeseredés örök időkre, halhatatlanul meg

van örökítve, s az is, hogy ez a látszólagos ellentét, forrása, anyaga és motivumai szerint, ugyanaz és a legkönnyebben csap egyik át a másikba és viszont.

A tragédia gyengeségei a kezdő, az útját még mindig kereső író gyengéi. A bizonytalanság az indításban, a mely egy kissé naivul és nagyon is bőbeszédűen, mértéktelenűl feltüzelve és erőszakosan féken tartva hozza szemünk elé a hősét. Gyenge eszközök a mű szerkezetében Biberak, Izidóra és Melinda. Csökkenti a szövevény feszítő erejét, hogy Bánk és a királyné csak későn kerűlnek szembe.

Katona egyéb drámái

Bánk lelke kisért félelmesen a *Jeruzsálem pusztulása* és a *Lucza széke* című komoly darabokban. Mindkettő ama kor rémdarabjai által van inspirálva, tele szörnyűségeikkel, szertelenségeikkel, embertelenségeikkel, de híjával a jámbor szentimentális világnézetnek, a mely ama darabokat ellentétével megszelidítette s az akkori nemzedék lelkéhez közel vitte. Katona következetes lelke sablonok helyett embereket akart megszólaltatni, s a szörnyű helyzeteknek természetesen megfelelő embereket. A rémes tárgy, a borzasztó szituáció rémalakokat csikart ki tőle: csodákat, szörnyeket, a kik beszédöket tartalommal, gondolatokkal, képekkel látják el, melyeket megdöbbenve hallunk tőlök. Minden, a mit akkor az ő idegen mustrái írtak, vizenyős vagy komikus a mai olvasó előtt. Az ő dialogja szellemes, hatalmas, néha bombasztos, néha valósággal kicsapongó. De léptennyomon velőthasító emberi érzés süvít el jelenetein. Ez felel meg a had, éhség és visszavonás által pusztuló város helyzeteinek, ez az elevenen s gyanúból ártatlanul sírba zárt, bálványozott nő drámájának. Nincsen se *Bánkbán*ban, se másutt megrendítőbb egyszerűséggel és realizmussal megírt jelenet, mint mikor Mária, a fiatal anya, gyermeke és az éhhalál kínjai közt vergődik, megtébolyodik és tébolyodott elmével levágja kisdedét. Ez túl megy a színpadi lehetőségeken, de a könyv elbírja, ha nem is bírja a színpad. Elbírja, ha bírja a költő, és Katona embere volt ez iszonyatnak is. Ha csak ez maradt volna is utána, ez az egy - két jelenet, tudnók, hogy egyik legnagyobb magyar költőnk pihen a kecskeméti temetőben.

Katona József mellszobra Kecskeméten.

64. Kisfaludy Károly iskolája.

Gombos, Bolyai, Vitkovics, Fáy, Gaal és mások.

Katona nagy alkotása, ellentétben kora eszméivel s ízlésével, csak kevesektől ismerve s ezektől sem méltatva, hatástalanul merűlt feledésbe; később úgy kellett fölfedezni. Kisfaludy Károly a saját korának embere volt, annak a szellemében, annak az ízlése szerint írt, és zajos sikert aratott. Műveit nemcsak megértették, hanem utánozták is, úgy hogy a dráma és széppróza körében irodalmunk jó két évtizeden át az ő hatása alatt, az általa kijelölt irányban halad. Ez az ő iskolája. Tágabb értelemben ide számíthatjuk azokat is, a kikhez ő járt iskolába, vagy a kik hasonló szellemben, de kevesebb sikerrel, már ő előtte felléptek. Műkedvelők és kisérletező úttörők mindnyájan, kiknek emlékezetét irodalmunk történetében nem maradandó becsű alkotások tartják fenn, hanem az a hatás, melyet egyenkint és összesen gyakoroltak irodalmunkra és a közönségre. Vidám múzsájokkal közönséget teremtenek, mely megkedveli a magyar költői művek olvasását, műveikkel pedig, míg egyfelül a nemzeties irányt szolgálják, újabb, különösen népies elemek fölvételével tovább fejlesztik azt; előbbre viszik, kiképezik a szép próza és vígjáték nyelvét, s így lépcsőül szolgálnak a következő időszak nagy íróinak. Ebben van legnagyobb érdemök, ebben munkásságuknak irodalomtörténeti jelentősége. Kisfaludy iskolája

Kisfaludy *Tatár*jaival egyszerre tűnik fel Gombos *Esküvés*e, melyet 1819-ben Rozsnyón, Székesfehérvárott, majd Pesten egymásután nagy tetszéssel adnak elő, s a mely aztán egész a nemzeti színház koráig műsoron marad. Szerzője: Gombos Imre, egy fiatal tisztviselő, ki 1791-ben Szent-Laadon, Borsodmegyében született s jogi tanúlmányai végeztével előbb az udvari kancelláriánál, majd az udvari kamaránál lett fogalmazó. Szorgalmasan járva a színházakat, maga is megpróbálkozott e téren, s 1817-ig három víg- és három szomorújátékot írt, de nyomtatásban és színen csak az *Esküvés* jelent meg. Ennek cselekvénye a regényes Olaszországban játszik. A mirandolai herceg fia feldúlja egy ifjú jegyespár boldogságát s párbajban megöli ellenfelét. A herceg rettentő esküt mond a leányrabló gyilkosra s mikor megtudja, hogy ez tulajdon fia, mint apa meg- Gombos Imre

bocsát a bűnbánó fiúnak, de mint fejedelem nem vonhatja vissza esküjét. Végre párbajra bízzák az ügyet; az apa álarc alatt maga vív meg fiával s elesik, mire kétségbeesésében fia is kardjába dől. A fejedelmi kötelesség s az apai szeretet összeütközése alkalmas volna tragikai bonyodalmakra; de Gombos kevés valószínűséggel szövi a cselekvényt s következetlenül alkotja meg a jellemeket. E hibákat nem indokolja a nemezis boszúja, melyet a prolog előre jelez, s melylyel a személyek is folyton rémítgetik egymást; de a nézők annyival kevésbbé ütköztek meg az ilyeneken, mert sokféle változatban ugyanazt látták a divatos német lovagdrámákban, érzékeny történeti rajzokban és sors-tragédiákban. Egyes jelenetei azonban (minők: Caesar szerelmi vallomása és Corunna fellépte, Julia és Caesar megjelenése a törvényszék előtt) fokozódó hatással, drámai erővel vannak megírva; áradozó nyelvében helyenkint szintén erő s az indulatokat jól festő hév lüktet; a kortársakra bizonynyal nem tévesztették hatásukat azok a hazafias intelmek sem, melyekben a honi törvény, anyai nyelv s a nemzeti nyelven író tudósok megbecsülését hirdeti. Gombosnak ez ifjúkori darabja mindenesetre elárúl annyi költői tehetséget és színpad-ismeretet, hogy ezekkel később becsesebbet is alkothatott volna; de ő már az első előadások sikerét sem láthatta. Majd egy évtizedig az irodalmi központtól távol, a Száva vidékén s Fiumében működik a királyi biztosság mellett; a hivatali pályán gyorsan emelkedik, 1826-ban már udvari tanácsos, 1837-ben udvari kancelláriai referendárius, majd Heves és Szolnokmegyék főispáni helytartója, ki érdeklődéssel kiséri az irodalom fejlődését, mint az akadémia tiszteleti tagja, megfordúl néha ennek gyűlésein is, de az ifjú korában letett szépírói tollat többé nem veszi kezébe. Meghalt 1840-ben.

Bolyai Farkas Az ifjú kebelnek ugyanez a költői hevülete s a magyar nemzetiség és nyelv ápolását célzó ugyanoly hazafiság, mely akkor annyi költőt és tudóst indított munkásságra, szólaltatja meg a távol erdélyi széleken Bolyai Farkast, a később nagyhírű mathematikust is. Bolyai Erdélyben, Bolyán, született 1775-ben, megfordúlt a jénai és a göttingai egyetemeken, s haza térve előbb gazdálkodott, aztán 1804—1851-ig a marosvásárhelyi református kollégiumnak volt tanára. Pár évet még nyugalomban élt s 1856-ban halt meg. Nevét mathematikai munkássága, különösen a *Tentamen* című két kötetes latin munkája (1832—33.) örökíté meg, mely akadémiai tagságot és európai hírt szerzett neki; de szépirodalmunk történetében is meg kell emlékeznünk róla ifjúkori drámai kisérletei révén, melyek írására a keblében szunnyadó költői erőn kívül alkalmasint az erdélyi színészet felvirágzása indította. »A poézis — úgymond — olyan mint a szerelem s a halál, a melyet minden megfizet valamiként.« Ő azzal rótta le adóját, hogy *Öt szomorújáték* (Szeben, 1817.) című kötetében kiadta: *Pausanias* vagy A nagyravágyás áldozatja, *Mohamed* vagy A dicsőség győzedelme a szerelmen, *Kemény Simon* vagy A hazaszeretet áldozatja, *A virtus győzedelme a szerelmen* és *A szerelem győzedelme a virtuson* című drámáit;

a következő évben külön jelent meg: *A párisi per,* érzékeny-játék 5 felvonásban. Bolyai jóformán minden dramaturgiai s színpadismeret nélkül fogván a munkába, darabjai mindannak híjával vannak, mi színpadi sikert biztosíthat; de azt nem lehet tagadni, hogy a mesék feltalálásában van némi lelemény, a hosszan bölcselkedő párbeszédekben pedig többször felcsillan egy-egy költői gondolat, melyek miatt akkoribban szívesen olvasták e darabokat, de színre sohasem kerűltek. Kisfaludy Károly azonban kettőnek tárgyát olyan hálásnak találta, hogy újra feldolgozta: *Kemény Simon*t és *Mohamed*et, ez utóbbiból legjobb drámáját, *Irén*ét, alkotván. Bolyai Pope s mások munkáiból pár év mulva még némi fordítást adott, s aztán teljesen a mathematika mívelésének szentelte életét.

Vitkovics Mihály.

E körben kell megemlékeznünk Vitkovics Mihályról is, kit egyéni érzelmei, hálája és barátsága Kazinczy hívei közé vonzottak ugyan, de a ki — különben csekély számú — munkáival s egész szellemével inkább tartozik Kisfaludy, s általában a nemzeties irányú költészet úttörői közé. Vitkovics 1778-ban Egerben született, hol atyja gör. kel. lelkész volt. Iskoláit ugyanitt és Pesten végezte. Atyja Budára kerűlvén, eleinte maga is ott telepedett le s a budai gör. kel. szentszéknek meg több főúri családnak lett keresett ügyvédje. Irói hajlama, melyet még az egri liceumban Pápay Sámuel élesztgetett Kazinczy munkáival, korán ismeretségbe hozta Hovát Istvánnal, Szemere Pállal és másokkal. 1808-ban alkalma volt magával a mesterrel is találkoznia, ki azonnal megkedvelte a tüzes lelkű ifjút, s mindhármukat (a kedvelt »triász«-t) úgy nézte mint elveinek leghűbb képviselőit. Vitkovics szerb-utcai háza, azóta hogy háziasszonyt is vitt bele (1811.), másfél évtizeden át legkevesebb találkozó helye volt a magyar íróknak, hol Virág, Berzsenyi, Fáy is többször megfordúltak; meghányták-vetették a nyelvújítás egy-egy kérdését, vitatkoztak eszthetikai és színi dolgokról s végül kedélyesen mulattak,

Vitkovics Mihály

a miben a jó hangú s mindig vidám házi gazda vitte a főszerepet. Ügyvédkedése mellett nem sok időt szakíthatott irodalmi foglalkozásra, de ez a kevés is nyomot jelöl. A fővárosi magyar színészet először őt is drámaírásra buzdítja; így készűltek 1807-től kezdve: *II. Rákóczy Ferenc*, szomorújáték 4 felvonásban és *Márs Vénussal Murány alatt,* nemzeti vitézi játék 5 felv., amaz Mikes levelei, emez Gyöngyösi munkája után, majd három fordítás németből, de csak ezek egyike, *A megengesztelés* című érzékeny-játék került színre, s Vitkovics halála után mind elveszett. Döbrentei az elsőben dicséri »az erkölcsök szerencsés festését«; de valószinű, hogy ez is könyvdráma volt. Nagyobb sikerrel mívelte a költészet egyéb ágait, különösen a mesét és epigrammát, melyek *V. M. meséji és versei* (1817.) cím alatt jelentek meg. Egy-egy élettapasztalati igazságot ügyesen példáz s találóan fejez ki, bár Kazinczy és Fáy mindkét nemben sokkal felülmúlják. Igazi ereje abban van, a mit a kötetből — Kazinczy óhajára — kihagyott, s csak később, a folyóiratokban közölgetett. A magyar népköltészet termékeit már többen fegyelemre méltatták, Horváth Ádám és Csokonai hatást is vettek tőle, de e hatás mulékony volt. Vitkovics nemcsak a magyar, hanem a szerb népköltészetet is jól ismervén, rímes dalaiban ezeket igyekezett utánozni. A kifejezés még nem elég hajlékony nála, de a gondolatmenet s az érzés közvetlen nyilatkozata, az egésznek naiv hangja valami kellemes fuvallatként hat az akkori feszesen kimért költészetben. Még feltünőbbek voltak szerb fordításai: a *Bácskai szekeresek* balladája, *A király unokája* és *Hajkún* regéi, melyek először irányozták a közfigyelmet e dalos nép költészetére. Kisfaludy, Czuczor, Vörösmarty ő utána kezdtek népdalokat írni, mások pedig szerb dalokat fordítani. Tartalmas értekezéseket is írt: *Az óhitű magyar írókról, A szerbusi nyelvről* és *Szervia állapotjáról.* Utolsó öröme volt, hogy a nádor őt is meghívta az akadémia szervező bizottságába, de annak felállását már nem érhette meg, 1829-ben elhúnyt.

Fáy András

Az eddigieknél mind közéleti szerepére, mind szépirodalmi sikereire nézve magasabban áll Fáy András,[1] korának, az egy Széchenyit kivéve, legtevékenyebb s leghasznosabb tagja. A zemplénmegyei Kohányban született 1786. május 30-án, ősrégi nemes családból, melynek tagjai már a tatárjáráskor kitűntették magukat. Iskoláit egy-két évi megszakítással, a midőn Pozsonyban német szót tanúlt, mind Sáros-Patakon végezte. Szorgalmával, tehetségével már itt feltűnt. Különösen kedvelt tanítványa volt a híres jogtudós Kövynek s egy ízben alispánja a jogtanulók közt alakúlt »Pánczél-vármegyének«. Letévén az ügyvédi vizsgálatot, atyja kedveért közszolgálatot vállalt s 1810—18-ig alszolgabírája volt Pestmegyének.

[1] L. bővebben: *Fáy András életrajza.* A M. T. Akadémiától Lévay-díjjal jutalmazott pályamű. Irta *Badics Ferenc.* Budapest, 1890. A. M. T. Akadémia könyvkiadó-vállalata, új folyam IV. k.

Aztán egy ideig gombai birtokán gazdálkodott, majd Pestre költözött s egész haláláig az irodalomnak és közéletnek szentelte életét. Első munkája *Bokréta* (1807.) cím alatt jelent meg, melyet tíz év múlva a *Friss bokréta* s egy neveléstani munka követett, majd egymásután jöttek *Eredeti meséi és aforizmái* és *Újabb meséi* (1820—28-ig többször) meg a *Kedvcsapongások* két kötete (1824.), melyek egyszerre népszerűvé tették s kiváló helyet jelöltek számára irodalmunkban. Írói jellemét leghívebben meséi fejezik ki, a mely műfajban nálunk senki sem múlta felül, s a világ-

Meséi

Fáy András arcképe és névaláírása.

irodalomban is kevesen. Abban a hatszáznál többre menő mesében és aforizmában van lerakva Fáynak egész életbölcselete, mindaz, a mit fejlődő gyermekkorától fogva a családi élet, nevelés, tudomány, hivatalos és magánélet körében, a hazafias és irodalmi küzdelmek körül látott, a miről gondolkodott, az emberi gyarlóságok, hibák, szenvedélyek egész özöne, melyeket erélyes komolysággal, majd mosolygó gúnynyal ostoroz, elevenünkre tapintva az éles vágással, de vérig sohasem sértve. Mennyi korszerű eszme, mennyi józan bölcseség, mennyi emberismeret, életkedv és emberszeretet

van e mesékben! Találékonysága az állatmese, parabola, hasonlat különböző formáiban nagy változatossággal és eredetiséggel alkotja meg eszméihez a képeket és helyzeteket, s a mi még becsesebbé teszi e meséket, az, hogy minden ízökben magyarok: a szereplők a mi embereinket példázzák, a helyzetek a mi viszonyainkra céloznak, oly jellemzetesen, hogy a képletes formában is mindenki egyszerre megértette. A haza és a társadalom sebeit, a köz- és magánéletnek legégetőbb bajait tárta fel bennök Fáy, s erkölcsi fensőbbsége, szabadelvű őszintesége, játékos humora ellenállhatlanul hódított; úgy hogy a könyv több kiadást ért s németre is lefordították. Termékenyítő hatására elég annyit említenünk, hogy utóbb a nagy Széchenyi István Pestmegye egyik gyűlésén (1838.) nyiltan megvallotta, »hogy a honi reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy András meséi ébresztették föl benne!«

Víg elbeszélései és szinművei

Nagy sikert aratott Fáy egyéb szépirodalmi munkáival is. Igy mindjárt *A különös testamentum* című (1817.) humoros társadalmi elbeszélésével, mely első e nemű kisérlet irodalmunkban, a mennyiben Kisfaludy Károly csak később írta víg elbeszéléseit és rajzait. Már az első sora: »Csörgey tanácsos nagyot prüsszentett és megholt!« (melyet később Kovács P., Tóth L. s mások többféleképen utánoztak) — megüti azt a derűlt hangot, mely az egész elbeszélésen uralkodik, s az első két lapon mindjárt három pompás alak domborodik elénk: a nyugalmazott ezredes, a vén leány és a házi orvos. A későbbiekben is élénken rajzolja az akkori magyar házi életet, különösen az elhanyagolt nőnevelést. A *Kedvcsapongások* közt ismét jelent meg három elbeszélése, s ezek oly kapóssá tették, hogy félév alatt a kiadásnak minden példánya elkelt, a mi irodalmunk akkori viszonyai közt a legnagyobb dicséret. Új oldalról mutatta be magát ugyanott közölt: *A régi pénzek Erdélyben* című öt felv. vígjátékában. E téren is megelőzte Kisfaludyt A darab főmeséje az, hogy báró Tordayné fia a Hóra-lázadáskor elvész, ifjúvá fejlődve mint zenetanító kerűl házához s beleszeret a báróné nevelt lányába, utánuk megy Pestre, meggyőződik, hogy a lány szereti, mikor pedig feltalált nevelőanyját a nyakában hordott római aranypénzekkel akarja az uzsorástól megmenteni, Tordayné fiára ismer benne s neki adja a lányt. E komoly, sőt helyenkint érzékeny történet hatását nagyban ellensúlyozzák a víg elemek. Tordayné házában lakik Kardos uzsorás, ki épen házasodni készűl, s előbb a báró-családra, majd egy ős családból származó ezredesnére veti szemeit s utoljára régi gazdasszonyát veszi el, kinek még ő rimánkodik, hogy ne hagyja el. E mellékjelenetekben pezsgő elevenség uralkodik; az életből vett komikus alakok, az ötletekben gazdag párbeszéd nagy hatást keltettek a színpadon is. Ugyanez időtájt (1827.) írt *Két Báthory* című szomorújátéka azonban komoly páthoszával s korrajzi érdekével sem tudta feledtetni a mese hosszadalmasságát s a szerkezet gyengéit.

Mind terjedelemre, mind az eszmék bőségére nézve legkiválóbb munkája Fáynak: *A Bélteky-ház* (két kötet, 1832.), mely társadalmi regényeink

sorát nyitja meg. A Széchenyi fellépése óta forrongó magyar társadalmat tűnteti föl benne oly változatosságban, hogy az egyszerű parasztól a mágnásig, a falusi elöljárótól a szeptemvirig minden társadalmi osztály képviselve van, legkivált azonban a régi nemesi házak tipikus alakjai. Bélteky Mátyás is ilyen, ki vadászattal és dorbézolással tölti idejét, oktalan pazarlásban tűnteti ki uraságát, öltözetben és evésben a magyarságot. Szelid nejét nem tudja megérteni s elhidegűl tőle, valamint fiától is, kit anyja gondosan, a józan életre s hazafias törekvésekre neveltet. Midőn e fiú külföldi útjáról hazatér, mostoha-anyát talál a háznál, a házi ügyvéd ügyesen becsempészett nővérét, ki szerelmi hálójába akarja őt csalni, de az önérzetes ifjú elhagyja az apai házat s nevelő lesz Uzayéknál. Növendékeit józan elvek szerint a való életre neveli s Uzay halála után ennek fiatal özvegyét veszi nőül. Ez a regény főmeséje, melyet öt-hat családnak története sző át. E történetek csak lazán függnek össze, s a társadalmi képek rajzolása miatt annyira el vannak nyújtva, hogy a regény elveszti egységes szerkezetét; a politikai, társadalmi, irodalmi és művészeti dolgokról közbeszőtt tömérdek elmélkedés szintén tartóztatja a cselekvény haladását; de másrészt ép ezekben van a regénynek legnagyobb becse. Fáy merészen markol a magyar társadalmi életbe, melyet minden eddigi írónál hívebben rajzol. »A characterek — úgymond első bírálója, Bajza József — a való életből vannak merítve, consequentiával tartva, s rajtok nemzeti szín és sajátság ismerkedik meg, a mit annál inkább kell becsűlnünk, minél ritkább jelenés komoly íróink műveiben.« A szerkezet hibátlanságánál fontosabbnak tetszett előtte eszméinek kifejtése. Ugyanazt az eszmét hirdeti ő is, a melylyel Széchenyi fölrázta a társadalmi közönyt, hogy: Magyarországnak reformokra van szüksége, ha élni akar, s hogy: Magyarország nem volt, hanem lesz! Fáy a magyar élet hű rajzával szintén azt igyekszik bebizonyítani, hogy magyarság ilyen állapotban nem képes élni,

A Bélteky-ház.

Fáy András kalap-utcai háza.

de nem is érdemes az életre; de bemutatja néhány alakjában már a jövő Magyarország embereit is. Azzal végződik a regény, hogy Bélteky Gyula és hasonló gondolkozású barátjai családot alapítanak, melyek új meggyőződésekkel új életet fognak teremteni.

Fáy közéleti szereplése

Fáy ezentúl sűrűen közöl kisebb elbeszéléseket az akkori folyóiratokban; ezeknek már szerkezete is jobb, s a magyar élet rajza, nyelvének zamatos magyarsága miatt valamennyi kedvelt olvasmányul szolgált, bár a cselekvényekbe vetett tanító célzat többször kirívó lett, s az aforisztikus beszédmód szinte modorossá tette előadását. Érezte ezt maga Fáy is, midőn szerényen megvallja, hogy »sok dolgozatában szembeötlő a *használni-akarás* tendentiája«. De erről nem mondhatott le, mert ez volt életének »minden törekvése, jelszava«. Neki az irodalmi működés jóformán csak eszköz volt eszméi terjesztésére, egy-egy gyakorlati cél elérésére. Már meséi is erre a célra szolgáltak. Mikor még nagyon kevesen gondoltak reformokra, ő mint táblabíró Pestmegyéhez benyújtott emlékiratában már 1825-ben kész tervet ajánl a színészet állandósítására, rámutat a közigazgatási és igazságszolgáltatási bajokra, szabad ipart, büntető-kódexet sürget, s felhívja a figyelmet javítóház és takarékpénztár állítására. Ezen eszmék legtöbbjére még nem érett meg a kor, de Fáy nem csüggedett; irodalmi munkáit, közszereplését és magánérintkezéseit egykép felhasználja azok terjesztésére, népszerűsítésére. És kitartását siker koronázta. Mint a színészeknek Pestmegyétől kirendelt igazgatója, nemcsak felvirágoztatta a társaság ügyét, hanem, a mai nemzeti színház telkének megszerzésével, állandó hajlékhoz segíti őket. A takarékpénztári intézménynek pedig ő lett nálunk a megalapítója. S ez annyival nagyobb érdeme, mert addig semmiféle pénzintézetünk nem volt, a hitel rossz lábon állt; maga Széchenyi is oly kevéssé bízott Fáy tervében, hogy csupán iránta való tiszteletből írt alá néhány részvényt, a többi aláírást szinte házról-házra járva kellett összegyűjtenie. 1840 első napjaiban Pestmegye pártfogása mellett mégis megnyilt a *Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület* s csakhamar felvirágzott; kiállta a forradalom viharait, s azóta a leggazdagabb pénzintézetek egyikévé fejlődött, ezereknek osztva áldásait. Az intézet nem is feledte el az alapító érdemeit: örökös aligazgatójává választotta s még életében húszezer forintos alapítványt tett nevére az akadémiánál.

Politikai pályája

»A politikai pálya — mint maga mondá — nem volt kenyere soha;« de itt sem kerülhette el a szereplést. Pestmegye bizalmából mint követ 1835—36-ban résztvett a pozsonyi országgyűlésen, s szabadelvűségével és lelkes szónoklataival ott is köztiszteletet vívott ki; Széchenyi híve volt, kit buzgón védett a gyanusítások ellen, de eltérő nézeteit vele szemben is kimondta; Kossuth izgatásaiban pl. nem látott oly sötét következményeket (*Kelet népe nyugoton,* 1841.), mint Széchenyi, és sokat várt annak nagy tehetségeitől. Őszinte barátság fűzte Deák Ferenchez is, sőt maga a nádor annyira méltatta mély belátását, hogy többször magához kérette tanács-

kozás végett. A negyvenes évek elején még több politikai cikket írt s elnöke volt az ellenzéki körnek, de lassankint egészen visszavonúlt a politikától. Évtizedeken át amúgy is termérdek más dolog foglalkoztatta. Mert azonfelül, hogy, mint a megye táblabírája, résztvett a megyének minden közügyi dolgaiban, három éven át igazgatta a Kisfaludy-társaságot, elnöke volt több művészi egyesületnek, izgatott a nőnevelő-intézet, kisdedóvás és iparegyesület terén; emlékezetes működést fejtett ki a protestáns egyház körül is: elkészítette a pesti főiskola tervét, rendezte az országos gyűjtést.

Fáy A. mellszobra Izsótól.

felkarolta a két protestáns egyház egyesülését. De a változott idők meghiúsították ebbeli fáradozásait, valamint az »életbiztosító-intézet« tervét is, melyre pedig hajlott kora minden erejét fordította.

Im így dolgozott a »haza mindenese«, mint őt Szemere tréfásan, de jó okkal nevezte; s e sokoldalú működés mellett ráért gazdálkodni s a társas örömeket is élvezni. Ferencvárosi kertje, kalap-utcai háza, fóti szőlleje két évtizeden át kedves találkozó helye volt a legjelesebb írók, művészek és politikusok társaságának; mert Fáynak nem voltak ellenségei, csak barátjai, kik a szíves házigazdában szerették a jó embert, tisztelték az irodalom és közélet derék munkását s bámulták azt a lelki nagyságot, Fáy otthona.

hogy nem keresve, sőt nem is fogadva el semmiféle hivatalt, sokszor az elismerésnek reménye nélkül, *csupán hazafiságból, ingyen* szolgálta a közügyet, mint a régi táblabírák valódi mintaképe. A mi jutalmat irodalmi munkáiból kapott, azt is jótékony célokra adta.

A forradalom után irt művei

A forradalom után teljesen visszavonúlt a közélettől, s mint az egész nemzet, ő is a múlt emlékei között keresett vigasztalást. Majd visszatért első szerelméhez, a szépirodalomhoz; *Összes munkái*nak 1844-ben kiadott nyolc kötetét megtoldotta kettővel *(Buzavirágok és kalászok)* s egymásután bocsátotta közzé újabb regényeit *(Jávor orvos és szolgája Bakator Ambrus* s *A Szutyogfalviak* mindegyik két kötetben), elbeszéléseit *(Hulló virágok)*, színműveit *(A mátrai vadászat*, vígjáték 3 felvonásban, *Az időjós* és *Régi szerelem nem avúl el* című egy-egy felvonásos vígjáték), neveléstani *(A Halmay-család, Oskolai és házi növendékélet)* és társadalmi *(Elszegényedések* és számos hírlapi cikk) munkáit; s míg amazokat a magyar élet igaz festése miatt a változott irodalmi ízlés mellett is kedvezően fogadta a közönség, emezekben mély gondolkozását, tapasztalatai gazdagságát s szelleme frisseségét bámúlta minden olvasója. Valóban ritka jelenség egy hetvennyolc éves aggastyánnál! Méltán mondották róla, hogy ifjú korában az érett férfiu eszével, öregségében az ifjú hevével dolgozott. Úgyszólván halálos ágyán esett ki a toll kezéből. 1864 július 24-én jelent meg utolsó munkája *(A szulióták* című elbeszélés) Arany *Koszorú*jában, s két nap múlva megszűnt élni.

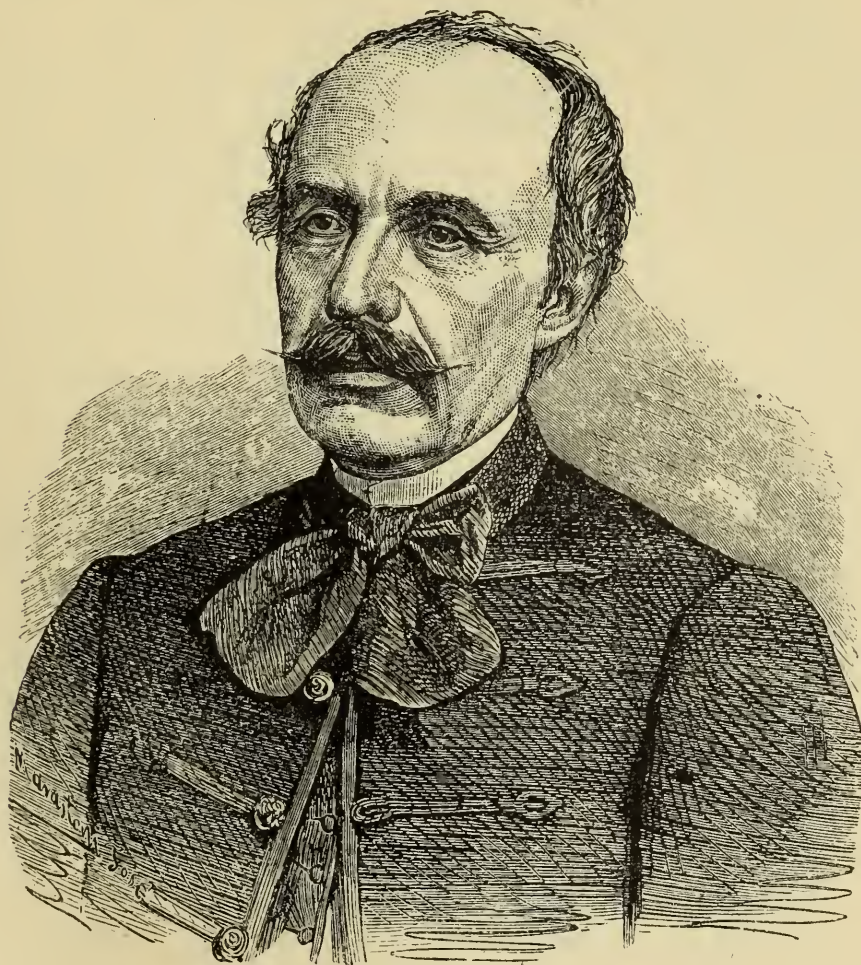
Kisfaludy és Fáy szépirodalmi munkássága sokáig példaadó hatással volt, s az ifjabb írói nemzedéknek alig lehetett nagyobb becsvágya, mint az ő koszorújokat elnyerni. Legtöbb sikert arattak e téren *Gaal József* és *Kovács Pál*, de e körbe tartoznak még *Csató Pál* és *Jakab István* is.

Gaal József

Gaal József[1] (1811—1866.) Nagy-Károlyban született, ugyanitt és Pesten tanúlt s 1833-tól kezdve a helytartóságnál dolgozott mint számtiszt. Hivatali pályáján nem is emelkedett feljebb, de annál több sikere lett irodalmi működésének. Eötvössel, Szalayval már az egyetemen megismerkedik, majd dolgozataival az *Athenaeum* írói közé kerül, beválasztják az akadémia és Kisfaludy-társaság tagjai közé, s derűlt kedélyével egyik legkedveltebb embere a társas köröknek. Munkáinak is ez a derűlt vidámság egyik fő jellemvonása. Először kisebb elbeszéléseivel és rajzaival tűnt fel, melyeknek tárgyát legszívesebben az alföldi népéletből és betyár-kalandokból meríti, s tárgyának újszerűségével és ügyes elbeszélő tehetségével egyképen hatott. Az alföld szépségeinek magasztalásában megelőzte Petőfit is, kire Gaal betyár-rajzai szembetűnő hatással voltak. Másik forrása Gaal beszélyeinek a régi és újabb városi élet s a magyar történelemnek lovagias kalandokban gazdag része; sok dicsérettel halmozta el az egykorú

[1] Lásd bővebben: *Gaal József élete és munkái.* Irta dr. *Badics Ferenc.* Budapest, 1881.

kritika a *Badacsonyi Lenka* címűt, mely Nagy Lajos nápolyi hadjáratában, és *A portugali gróf*ot, mely a Cid korában játszik, s főszemélye az a magyar herceg, kinek szereplésével akkor történetírók is sokat foglalkoztak. Legnagyobb elbeszélése a tatárok 1716-iki beütésével kapcsolatos *Szirmay Ilona* című két kötetes regénye, mely 1836-ban, közvetlenül Jósika *Abafi*ja előtt jelent meg. Ezzel nem versenyezhetett ugyan, de a régi nemesházi élet komoly, s a mellékalakok humoros rajza ezúttal sem maradt hatástalan. Regényt többet nem írt, kisebb elbeszélései azonban a negyvenes Gaal elbeszélései

Gaal József.

években is oly kapósak voltak, hogy a *Honderű,* midőn Gaalt megnyerte dolgozótársul, úgy mutatta be olvasóinak, mint »szépirodalmunk trón-díszeinek egyikét«.

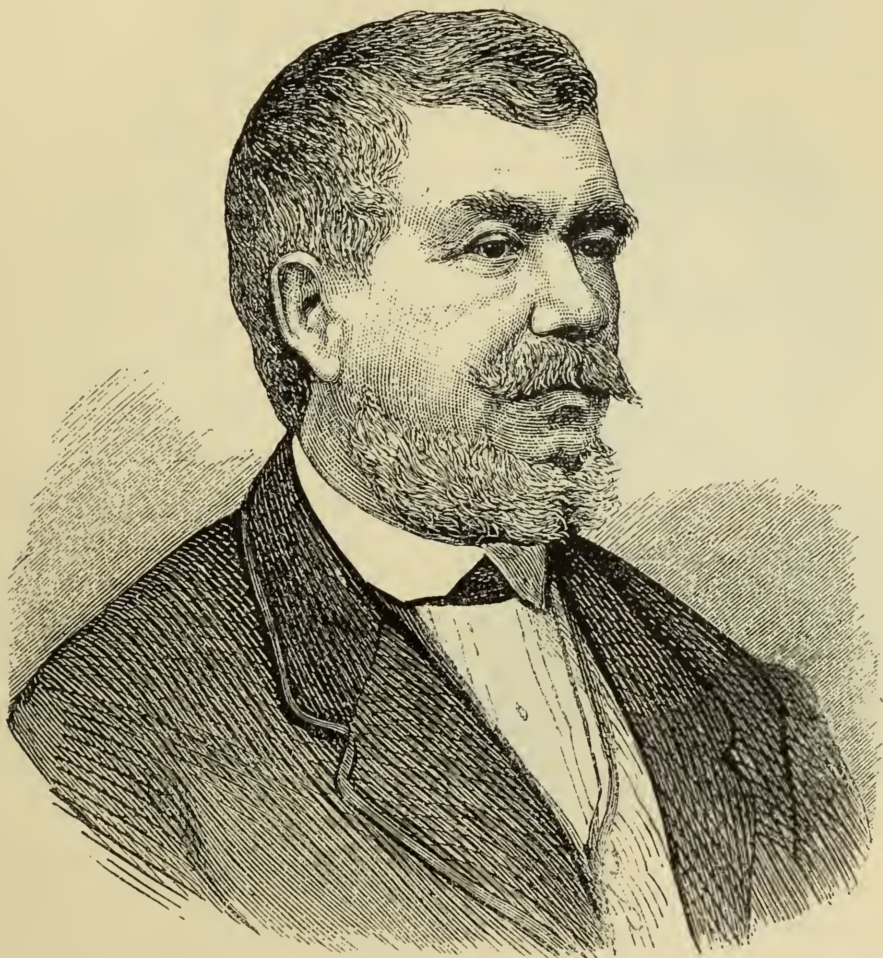
Másik tere volt Gaal működésének a színműírás. Már első darabjával: *A király Ludason* című s Mátyás korában játszó 5 felvonásos történeti vígjátékkal, dicséretet nyert az akadémia 1836-iki pályázatán. Szerkezete nem hibátlan, de a mulatságos helyzetek, elmés, könnyű folyású párbeszédek oly előnyei, melyekkel a színpadon sikert arathatott. Még inkább kitűntek e jó tulajdonai a *Szerelem és champagnei* című 5 felvonásos modern tárgyú vígjátékában, a hol Kisfaludy modorában az akkori társa- Vígjátékai

dalom alakjait mutatja be: a nálunk felgazdagodott, de azért magyar-faló nyárspolgárt, a más együgyűségéből élősködő proletárt, a parlagi falusi gavallért, a léha divatmajmot s ezekkel szemben a finomabb míveltségű magyar ifjakat is. 1838-ban került először színre legmaradandóbb hatású darabja, a *Peleskei nótárius* című bohózat. Ez időtájt a német színpad legkedveltebb darabjai azok a bohózatok voltak, melyek az alsó néposztály életköréből vett tárgygyal, alszerű komikummal és kusza cselekvényekkel készűltek; véletlen meggazdagodás, tündéri beavatkozás voltak a motivumok, operahulladék a zenekiséret. Ezeket adták magyarosítva Budán is; de a magyar közönség egészségesebb élvezet után vágyott; ezért már a Munkácsi *Garabonczás diák*ját is megtapsolta, bár nem sokkal ért többet, de volt egy-két magyar alakja s népdalnak nevezett néhány éneke. Írói körökben már többször szóba kerűlt a bohózat ügye, de egyik alkalmas tárgyat nem talált, a másik a színi hatás titkait nem értette. Gaal mindkettőt kitünően eltalálta. Nagy érdeklődést keltett már az is, hogy a főszemély nem új ember, hanem a magyar népnek régi jó ismerőse, kinek kalandos utazásán szinte félszázad óta mulatott már. A bohózat tárgyát, szereplőit ugyanis Gvadányi könyveiből vette, cselekvőleg léptetve föl azokat is, a kik ott csak mellékszemélyek (pl. Tóti Dorkó, a nótárius fia stb.). Sokkal ismertebb a darab cselekvénye, hogysem részleteznünk kellene; de azt meg kell említenünk, hogy Gaal nem a régit követeli vissza, mint a Gvadányi nótáriusa, hanem épen a világtól való elmaradottságot teszi nevetségessé; Zajtay uram nem ismervén az új társadalmi viszonyokat, lépten-nyomon összeütközik velük. Baczúr Gazsi is maradi ember, a fokos fénykorából való jurátusok típusa, kiben a nemes ifjak céltalan vitézkedését, míveletlen darabosságát állítja szembe az akkori míveltebb ifjak vidor élénkségével. A *Peleskei nótárius* boszorkányhistóriája emlékeztet még a német bohózatokra, laza szerkezetében a népies jelenetek váltakoznak a cselvígjáték bohózatos elemeivel; de másrészt megvan benne mindaz az elem, melyből később a népszínmű alakúlt. A tetszést fokozta Thern Károly magyaros zenéje (a *Hortobágyi pusztán fúj a szél* kezdetű juhászdalt egyszerre fölkapta a közönség) és a színészek (Megyeri, Szentpétery, Bartha) kitünő játéka. Ezóta több mint félszázad múlt el, a *Peleskei nótárius* bejárta az ország minden színpadát, s legalább a közrendű közönség előtt még ma sem vesztette el érdekességét. Gaal még több színművet írt (két-két drámát, vígjátékot és bohózatot), de az elsők hatásával egyik sem vetekedhetett.

A Peleskei nótárius

Verses költeményei közül a líraiak kevés jelentőségűek, de egy pár szatirája, mint a *Zenekórság* s kivált az *Ólmos botok* (egy »fontolva-haladó« kortesvezér monologja) e körben is tetszést arattak; a *Lónyai Anna, Balassa* és *Haramia szerelme* című költői elbeszélései közül az alföld hangulatos rajzával és tárgyával főleg az utóbbi érdemel figyelmet, mert mintegy előhangja a nemsokára feltünő nép-nemzeties irányú költé-

szetnek. Gaal egész működésének abban van irodalomtörténeti jelentősége is, hogy a míg egyfelől fentartja és tovább fejti a Kisfaludy és Fáy irányát, másfelől új útakat tör: az alföldi népélet rajzával új elemeket visz a költészetbe, új alakokkal gazdagítja a vígjátékot s a könyvdrámákkal szemben gyakorlati sikerrel hirdeti a színszerűség és a párbeszédek élénkségének szükséges voltát, a mivel a széppróza s a köztársalgási nyelv finomítására is sokat hatott. — Írói pályáját a forradalom végkép megszakította; mint szerkesztő szolgálatokat tévén a kormánynak, nem kerűl-

Kovács Pál.

hette el az üldöztetést s hat évig Aradra internálták. Ezután a Csekonics-családhoz kerűlt nevelőnek és titkárnak, s 1866-ban húnyt el.

Kovács Pál

Ugyan e körbe tartozik Kovács Pál (1808—1886.) is, ki orvos-növendék-korában Kazinczy és Kisfaludy Károly biztatásai között lépett fel az irodalomban, majd Győrré kerűlt, megalapította a *Hazánk* című lapot, s orvosi és társadalmi működésével köztiszteletet, örökké derűlt kedélyével általános szeretetet vívott ki. Irodalmunkban Fáy és Kisfaludy modorában, több mint félszázadon át kifogyhatatlan termékenységgel adott víg elbeszélései és vígjátékai teszik emlékezetessé. 1827-től kezdve alig jelent meg folyóirat, a melyben nevével ne találkoznánk (a régebbiek összegyűjtve:

Beszélyfüzér cím alatt 1841.). Valamennyin gondtalan életkedv, valami elpusztíthatlan fiatalos derűltség ömlik el. Tárgya nem nagykörű, csak a városi és falusi középosztály életkörében mozog; de itt a részletek kirajzolásában végtelen változatos, nyelvben és szellemben mindig magyaros tud lenni. E téren méltó triászt alkot mestereivel, kikkel siker és kedveltség tekintetében is osztozott. Színművet is sokat írt (összegyűjtve: *Thalia,* 1833. és *Eredeti színművek,* 1846.), de kevesebb sikerrel. Vígjátékaiban (pl. *Magának akart, másnak kért, Öreg kérők* egy-egy felvonás) a beszélyíró jótulajdonságaival: a gyorsan perdülő helyzetek mozgalmasságával s az élénk párbeszédek jóízű komikumával, még tudott hatást kelteni, de a komolyabb bonyodalmak szövéséhez nem volt tehetsége; korszerű elemeivel csak a *Nemesek hadnagya* című (»népszerű dráma« 5 felvonásban) aratott némi tetszést.

Csató Pál.

Csató Pál (1804—1841.) írói munkássága alig terjed tíz évre s ez alatt összesen alig írt egy jó kötetre valót (összegyűjtve kiadta a a Kisfaludy-társaság 1883.); de ebben oly tulajdonokat árúlt el, melyekkel akkor jóformán egyedül állott. Először tudományos értekezéseket írt, egy nyelvtudományi dolgozatával akadémiai jutalmat is nyert, majd állhatatlan természete miatt ide s tova hányódván, végre hírlapíró lett s szenvedélyes vitáival sok ellenséget szerzett magának. Szépirodalmi művei azonban irodalomtörténeti jelentőségűek: tárgy-

Csató Pál ban, szellemben, nyelvben egészen mások mint az eddigiek, melyektől csak pályája elején vett hatást. De hamar elhagyja a járt utat s hozzányúl a szenvedélyek izzó forrásához, melyet Kármán óta senki sem mert érinteni. A *Phantasia,* a *Fiatal szív*, a *Szerelemmel nem jó játszani* című novelláiban az emberek már nemcsak éreznek, hanem a szenvedélyek erejével küzdenek a viszonyok s a társadalmi rangkülönbség által emelt korlátok ellen, ép úgy mint a szerző, s mint a megmozdúlt magyar társadalom. Lélektani finom elemzéséhez járúl az előadásnak, a nyelvnek az a bája, könnyűsége, melynek addig híjával volt a magyar széppróza, s melyet ő a franciáktól tanúlt. Ő volt nálunk Bérangernak első fordítója, s a francia vígjátékok szellemében akarta megújítani a magyar vígjátékot is. Igen sikerűlt alkotása *Megházasodtam* című 3 felvonásos vígjátéka, mely *Fiatal házasok* címen sokáig kedvelt darabja volt színházainknak. Ennek tárgyát

— a Kisfaludy-iskola hagyományával szemben — a fővárosi szalonéletből veszi s alakjai oly vidám szeszélylyel mozognak, oly elmés könnyűséggel társalognak, mely eladdig szokatlan volt a magyar színpadon. A *Tolvaj* című egyfelvonásos dalos-vígjátékban érdekes kisérletet adott a vaudevillere, melynek különben még sok föltétele hiányzott nálunk, s írt egy rendkívül kedves vaudeville-dalt: a *Kis Babet*et. Széptani fejtegetései széles képzettséget, hírlapi cikkei éles boncoló észt s félelmes vitatkozó tehetséget árúlnak el. Mielőtt azonban tehetségeinek érvényt s elismerést vívhatott volna ki, elhúnyt, s emléke sokáig olyan maradt, a minőnek ellenfelei megállapították.

Befejezhetjük a sort a páratlan szorgalmú Jakab Istvánnal (1798—1876.) ki a helytartóságnál viselt hivatala mellett sok mindenre ráért: írt hivatalos használatra szánt munkákat és verseket, hivatott mívelője volt a zenének, de legnagyobb buzgalommal a színügyet szolgálta. Körülbelül negyven színművet írt (kiválóbbak a *Falusi lakodalom,* 1833. és a *Zsarnok apa,* 1836.), fordított számos színművet és operaszöveget, s szerzett egy eredeti operát is: *Csel* cím alatt (1838.), ezenfelül dolgozott az akadémia és Athenaeum-kör folyóirataiba. Fordításainak jó hasznát vették színházaink, eredeti darabjai azonban az irodalmi ízlés változtával hamar leszorúltak. — Egy ideig kedvelt darabok voltak Balog István színművei is, különösen a Gaal *Peleskei nótáriusá*nak hatása alatt írt *Ludas Matyi,* majd a *Mátyás diák,* de irodalmi értékre nem érnek föl vele.

Jakab István

65. Vörösmarty Mihály.

Mikor Széchenyi István az akadémia első alapját letette, Vörösmarty, férfikora küszöbén, már elismert jelességű költő volt, mert első s legnagyobb éposza, a *Zalán futása,* közkézen forgott már; s mikor az akadémia, első szervezetében, tényleg életbe lépett, rendes tagjai közé sorozva Vörösmartyt

A Zalán költője

is, ő dicsőségének már zenitjéhez közelített, sokak által már is a nemzet első költőjének elismerve, ha Kisfaludy Sándor versenyezhetett is vele ez elsőségért s Kisfaludy Károly, de a ki néhány nap múlva már örökre behúnyta szemeit, s Berzsenyi és Kölcsey, a kik közül az első *egy* műfajban, a klasszikai ódában, felül is múlhatta, a másik a költészet több faja mellett a művészi prózában is jeleskedett; sőt látszólag Pázmándi Horvát Endre is, ki *Árpád*jával az akadémia első nagy jutalmát nyerte meg, Vörösmarty *Zalán*ja elől véve el a koszorút, bár *Zalán,* előbb már, a Marczibányi-jutalom négyszáz váltóforintjával jutalmaztatott. De épen ily versenytársak közt is elsőnek lenni, kétszeres dicsőség. S ha abban az időpontban elsőségének elismerése még nem volt is általános: annak első éveiben csakhamar kétségtelenné vált mindenki s az egész nemzet előtt.

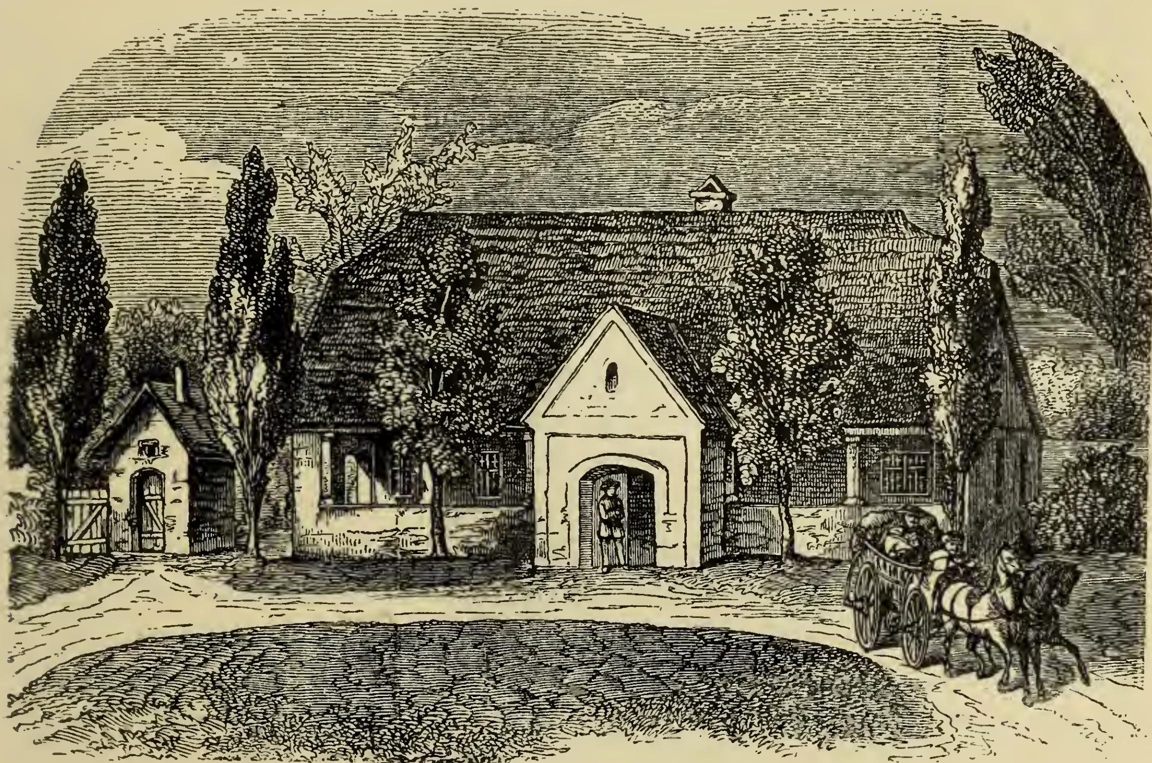
Vörösmarty költői nagysága

S élete és költői pályája végén már Petőfi és Arany versenyeztek vele az elsőségért s a nemzet legnagyobb költője koszorújáért, de költői nagysága előtt mindketten szivesen meghajoltak; bár Petőfi a dalban, Arany az epikában, őt határozottan túlszárnyalták, a nélkül hogy az ő dicsőségét elhomályosították volna.

Élete delén s pályája zenitjén azonban, az alatt a tizenöt év alatt, mely az akadémia megalakulásától 1845-ig, a Petőfi fellépte után gyors hírnévre jutásaig eltelt, Vörösmarty a magyar költészetnek senki által kétségbe nem vont, nem is vonható, elsőrangú csillagaként tündökölt. A *Szózat* és a *Merengő,* a *Liszt Ferenc* és az *Élő szobor,* a *Szép Ilonka* és a *Kis leány dala* költőjét senki sem múlta felül, sőt utol sem érte; még a *Cserhalom, Tündérvölgy* és *Két szomszédvár* énekesének koszorúját sem vitathatták el tőle, sőt a *Csongor és Tünde,* a *Marótbán* s az *Áldozat* drámai koszorúit sem, bár drámai koszorúi voltak a legkétesebbek, de akkor még a Katona *Bánkbán*ja nem volt újra fölfeldezve s becse

elismerve, Teleki *Kegyencét* is csak Vörösmarty maga méltatta kellőleg, Kisfaludy Károly már rég elhallgatott s Szigligeti s kortársai még nem szólaltak meg, vagy nem jutottak közelismerésre. S így Vörösmarty a lírában, az époszban s a drámában egyidejűleg és soká megtarthatta elsőségét.

Költőket összehasonlítani s a versenyben elsőségüket meghatározni, mindig nehéz, sokszor igazságtalan dolog; de a legtöbbször világosító. Vörösmartynál pedig, mivel ő, fénykorában, költészetünk kétségtelen középpontja volt, melyből a dicsőség sugárai szétáradtak minden irányban, az összehasonlítást ha akarnók se mellőzhetnők.

Vörösmarty háza Nyéken.

Vörösmarty elsősége a lírában

Közitélet szerint is a lírai költészetben állván legmagasabban a költészet három főfaja között, az összehasonlításban is ennek a fajnak kell az elsőséget adnunk. A klasszikai ódában — úgy a formában, mint a kifejezések költői erejében — Berzsenyit ő nem múlta felül, sőt talán utol sem érte; a modern ódában azonban Kölcsey csak egy pár darabjával — a *Zrinyi két énekével* — versenyezhetett vele; Bajza, Garay messze maradtak mögötte; ellenben Arany, de csak az ő elhallgatása után, s egy-két darabjával Petőfi is, méltó versenytársai lehettek. A balladában s átalában az elbeszélő költészetben, mindent összevéve, csak az egy Arany áll fölötte, épen úgy mint Kölcsey, Kisfaludy Károly, Czuczor és Garay felett, a kik közül mindeniket felülmúlja Vörösmarty. A nemzeti époszban, a mi a szerkezetet s jellemeket illeti, Zrinyit sem ő el nem éri,

sem — még Arany sem múlja felül; de az előadás nyelvi oldalán mind a kettő messze túlhaladja a XVII. század e nagy epikusát. A Vörösmarty balladája, mint elözőié is, egészen más mint az Aranyé; s miután el van ismerve s irodalomtörténetileg megállapítva, hogy a magyar nemzeti-népies balladát csak Arany teremtette meg (bár Bürger és Goethe nyomain Kisfaludy Károly és Kölcsey is próbálkoztak abban), itéletileg ki lehet mondani, hogy Arany ballada-remekeivel Vörösmartynak még *Salamon*ja sem, annál kevésbbé versenyezhetnek a *Buvár Kund,* az *Ősz bajnok,* az *Özvegy,* az *Éjféli ház, Kemény Simon* s a többi, a magok idejében s egészen Aranyig közkeletű balladák. Mert Vörösmartynál s kortársainál, a költői fajok és alfajok nincsenek még oly élesen megkülönböztetve s inkább egymásba folynak, át-átlépve közös határaikat, mint később, mikor az irodalmi elmélet és gyakorlat biztosabban megállapította ezeket az elválasztó határokat. Végre a dalban s annak mindenik fajában, a hazafias, a szerelmi, a naiv, és a népdalban, csak egy költőnk van, a ki Vörösmartyt felülmúlja, Petőfi; bár többen a kik vele méltán versenyezhetnek, — elődei közül, a régiebbeket nem említve, különösen a szerelmiben Kisfaludy Sándor, Himfy-dalaival, kortársai s utódai közül pedig Kisfaludy Károly, Czuczor, Erdélyi és Tompa a népdalban, Bajza, Garay s kivált Arany a hazafias és érzelmi dalokban és a románcban, melyet, mint a ballada hugát, szintén inkább a lírai mint az epikai költészet alfajai közé soroljuk. S itt Petőfi ismét kiemelkedik, oly regedalokkal s képekkel, mint a *Falu végén kurta kocsma, Egész úton hazafelé* stb. nemcsak a Bajza, Garay és Arany, de a Vörösmarty legszebb románcai — mint a *Matild dala,* a *Haldokló leány,* a *Hű szerető,* a *Túri nője,* a *Hontalan* stb. felett is. Még egy faját a lírai költészetnek, az epigrammát — melyről Bajza érdemesnek tartotta elméletet adni — említsük futólag. E fajt nálunk Kazinczy a *Tövisek és Virágok*ban, Vitkovics, Kisfaludy Károly, később Tompa, Greguss, Kriza mívelték; de itt Vörösmartyt egyik sem közelíti meg, csak a görög anthologia legszebb darabjai versenyezhetnek vele. Nem a Martialis csipős, szúrós, gúnyos epigrammái ezek (bár ilyenek is vannak köztök); hanem a gyöngéd és méltóságosan komoly érzelmeknek, képekben s váratlan fordulatokban gazdag kifejezései; kis szobor-remekek tele bájjal, eszmével s formai tökélylyel. E fajban — a görög epigrammában — Vörösmarty páratlanul, sőt versenytárs nélkül áll irodalmunkban; de a csipősben, különösen irodalmi emberekről s hamis irányokról szólva, szintén jeles, bár itt már Kazinczy s Kisfaludy Károly méltó társai.

Ámde Vörösmarty költészetének fénye nem az egyes műfajokban tündöklik s legfőbb érdemét mint költő nem a műfajok s azok alkotásai, hanem általában a *költői nyelv* körül szerezte.

A költői nyelv Vörösmarty előtt

Ha Vörösmarty előtti költői nyelvünket összehasonlítjuk a Vörösmartyéval, azt fogjuk mondani, hogy az igaz magyar költői nyelvet ő teremtette, vagy legalább is ő találta meg. A századok óta elhanyagolt s

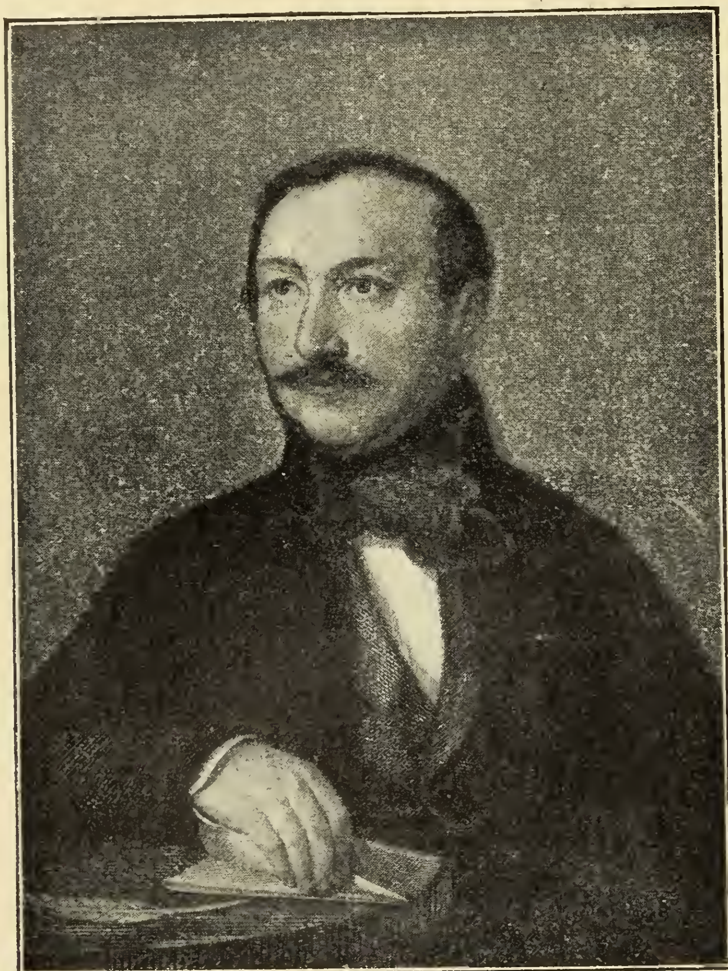
parlagon maradt nyelv, prózában is, de különösen a költészetben alig mutat valami haladást Tinódi, Zrinyi s különösen Gyöngyösi óta, sőt ettől és Balassitól kezdve inkább határozott hanyatlást. A múlt század végén a Bessenyei köre s a klasszikusoké egyszerre ébredtek föl nyelvbeli elmaradásunk tudatára; de nem arra, hogy költői nyelvünket magából a nyelvből kell megújítani. Maga Kazinczy is, kinek legtöbb érzéke volt a nyelv csínja és szépsége iránt, bár teljes erővel igyekezett csinosan és szépen írni: idegen nemzetek költészetében kereste az ízlés, a csín, és a nyelv szépségének forrásait s eszközeit. Berzsenyi a klasszikus nyelv fordulatait, festőiségét, még szórendjét s mondat-szerkezetét is követte, ne mondjuk utánozta, s így legtöbbször Kölcsey is, bár neki több érzéke volt a magyaros iránt. A népiesek többnyire póriasak s durvák voltak; Kisfaludy Sándor a magyar nemesi középrend nyelvét írta, a kész anyaggal költőileg bánva, de annál tovább menni nem tudva, Kisfaludy Károly sem igen emelkedett azon felül s ha igen — azt inkább idegen minták szerint. Csokonai, a lángészszel határos tehetségű népköltő, sem tudta magát — egyfelől a póriastól a népiesben, másfelől a fellengőstől, olykor az erőszakolttól az érzelmiekben — megóvni.

Vörösmarty volt az első, a kinek eszébe jutott, a ki megérezte, hogy a nyelvnek szavakért úgy mint kifejezésekért és fordulatokért a régihez kell visszamennie, az elavúltakat felélesztenie, s a réginek mintájára alkotni újakat, a hol az szükséges. Kazinczy nyelvújítását egészben elfogadta, de csak bizonyos határig: erős nyelvérzéke megmondotta, hogy meddig. Révai biztos alapot vetett a magyar nyelv rendszeres tudományának s Vörösmarty a Kazinczy nyelvújítását a Révai nyelvtudományával kötötte össze. Új szavakat alkotni, a régieket új összeköttetésekben, sőt új értelemben is használni nem félt, de mindig a nyelv törvényeinek korlátai között. Érezte, hogy a költő — ha valaki — ura a nyelvnek minden ízében, s féket csak magok a nyelv természetének törvényei vethetnek reá. Nem kevesebb merészséggel, mint harminc évvel később Arany János, élt ő is e hatalommal, de a hamisítatlan nyelvérzék s biztos nyelvtudás adta hasonló mérséklettel is. Vajjon Arany mert volna-e annyit, ha Vörösmarty harminc évvel előbb példát nem adott volna reá: nem tudjuk; de hogy a Vörösmarty nyelve *egész költői nyelvünknek, s abban a Petőfiének s Aranyénak is, újjá alkotója volt,* annyi bizonyos. S mily gazdag volt árnyalatokban a költészet összes műfajaiban s az érzés és gondolat minden hangulataiban! Az éposz méltóságosan hömpölygő folyamától, a naiv dal elevenen csörgő csermelyéig, a szenvedély rohamos kitöréseitől a páthosz eget verő fenszárnyalásától a vágy forró epedéseig s a szerelem halk suttogásaig, a komoly elmélkedéstől a legnaivabb érzelmek önkénytelen természetességeig s öntudatlan egyszerűségeig, a hazafias fájdalomtól a kecses enyelgésig, a klasszikustól a népiesig, az ízlés minden formáiban — a lélek és szív összes húrjain játszott az ő költői nyelve, melynek tiszta magyarságát az a hamisítatlan

Vörösmarty a költői nyelv újjá alkotója

nyelvérzék óvta meg, mit ő gyermekkorában a tiszta magyarsággal beszélő Dunántúlon szívott magába s melyet egész életében csupa magyar társaságban forgása őrzött minden idegen színezettől; erejét s fényét pedig a költő géniusza adta rá el nem homályosuló zománcul.

S ha most összegezzük a számadást, plusai- és minusaival, meghatározhatjuk Vörösmarty helyét költői irodalmunkban; kimondhatjuk, hogy bár egyfelől Petőfi a lírában és a nyelv közvetlen természetességében, Arany az epikában s a nyelv plasztikai művészetében felülmúlja is, de mint

Vörösmarty Mihály. (1837.)

ezekkel egyenrangú lángész s különösen mint nekik is úttörő, költői irodalmunk s nyelvünk történetében az érdem első helyét velök szemben is, legalább mellettök, megtartotta; költészetünk egének hármas csillagzatában, ha nem is legragyogóbb, a legintenzívebb az ő fénye.

Vörösmarty prózaírói munkásságáról, az elbeszélő és tanító, jelesen műbiráló nemben, a maga helyén szólunk bővebben, itt csak annyit jegyezve meg, hogy prózája nyelvi tekintetben egészen méltó költészetéhez s magyarsága ép oly kifogástalan; ebben is idősb testvére Arany Jánosnak, mind a ketten ép úgy tudósok mint költők s e két tulajdont egyesítve, mint többi költő s tudós írótársaikat, úgy Petőfit is felülmúlják.

Így törekedve megállapítani és kimutatni a helyet, mely Vörösmartyt irodalmunk történetében megilleti,[1] itéletünket az ő fejlődésének s munkásságának bár vázlatos történetével kellend — s igyekszünk is — igazolni.

Vörösmarty gyermekkora első olvasmányai

VÖRÖSMARTY MIHÁLY csaknem a századdal, 1800 december 1-én, született; betölti — s öt évvel túl is haladja — e század egész első felét. Dunántúl, a fehérvármegyei Kápolnás-Nyéken született, hol édesatyja, szintén Mihály, a gróf Nádasdy pusztai birtokán gazdatiszt, anyja pedig Csáty Anna, mindketten szegény, de nemes családból származtak s tiszta jellem és erkölcs mellett nem közönséges értelmiséggel, a magyar középosztályt akkor is jellemző magyaros míveltséggel birtak. Apjától egyszerűen nemes jellemét s erkölcsi szigorát, anyjától élénk képzelődését, költői kedélyét, dalos kedvét s érzelmességre hajló jó szivét örökölte: épen mint Goethe. Szülőinek kilenc közt harmadik gyermeke, de első fia volt. Apja is iskolázott ember lévén, fiát is már hét éves korában a falusi református iskolába adta, tizenegy éves korában pedig már a gimnáziumba küldötte Székesfehérvárra. A szünidőket otthon töltötte s ilyenkor apja a gazdaságban is használta; de Mihály a pusztára is könyvet vitt magával s inkább olvasgatott a bokrok alatt. Iskolai tanúlmányai haladtával, a latin és német klasszikusok, különösen a költők, Vergil és Horác, Goethe, Schiller s az akkor igen kedvelt Matthisson költeményeit szivesen olvasgatta. Magyar írókhoz is hamar jutott s azok kedvenc olvasmányaivá váltak. Édes Gergely, bár irodalmi becse alig volt, könnyű verselésével s a klasszikai formák, különösen hexameterei csengő-pengő gördülékenységével először ragadta meg figyelmét s ösztönözte őt is hexameterek irására. A klasszikai formák még akkor erősen uralkodtak a magyar költészetben s Révai és Virág ódáikkal, Baróti Szabó *Aeneis*ével, őt is erre vonzották. A nemzeti érzést is ezek elégitették ki jobban, legalább inkább összefértek vele mint a modern, német, francia és olasz versformák. S olyan erős az első választás és kedvelet, hogy — a figyelmes olvasó észreveheti, bár később Vörösmarty legszebb művei modern formákban vannak írva, ezek sem rímben, sem ritmusban sohasem lettek oly tökéletesek és kifogástalanok, mint époszainak hexameterei, epigrammáinak distichonai s görög és latin formákban írt ódáinak szabatos szkémái.

Olvasmányaiban csakhamar eljutott a magyarság legjobb példányainak kedveléséhez. Zrinyi nagy éposza s a Mikes Kelemen *Törökországi Levelei* hamarább lettek kedvencei, mint akár Gvadányi népies, de ízléstelen magyarságával, akár Kazinczy mindig ízléses, de sokszor idegenszerű stíljével.

Lelkületének s költői tehetségének fejlődésére nagy befolyást gyakoroltak életviszonyai is, melyek már első ifjúságában többszörös s épen nem kedvező változásokon mentek át. Atyja, kit grófja ritka becsületessé-

[1] Vörösmarty helyét költői irodalmunk s nyelvünk újabb történetében, behatólag tárgyalva s teljes kritikai igazsággal határozta meg Gyulai Pál *Vörösmarty Életrajzá*nak VII. fejezetében.

Ifjúkora geért, sikeres gazdálkodásáért és őszinte, igaz lelkületeért nagyra becsűlt, Mihály fiának még a szülői háznál létekor, lemondott gazdatiszti állásáról, függetlenebb állást kivánva s ugyancsak grófjának a közel velencei birtokát bérelte ki. Eleinte sikerűlni is látszott vállalkozása, szőllőt s egy pár darab földet, Székesfehérvártt még egy kis házat is vehetett magának. De az 1814 s következő évek országszerte rossz termései az ő helyzetét is megrontották s adóssággal is megterhelték saját csekély birtokát. Fiát 1816-ben Pestre vitte a gimnázium VI. osztályába, hogy azt végezve az egyetemre léphessen, de már alig birta költségeit fedezni s a fiúnak tanítással kellett magát fentartania. Apja még azon év őszén súlyos betegségbe esett, melyből látszólag felépűlt ugyan, de gyönge maradt. Ez s anyagi bajai és a kilenc gyermek gondjai elvették életkedvét is, — s mikor a következő évben Pestre ment híresebb orvosok tanácsát kérni — ott pár nap múlva meghalt, özvegyét s népes családját, nem épen nyomorra ugyan, de mindenesetre súlyos életgondokra hagyva. Mihály csak tizenhét éves volt, s forrón szeretett édesanyjának bánata, kisebb testvéreinek gondja súlyosan nehezedett érző szivére. Atyjuk végakarata s utolsó tanácsa az volt, adják el a csekély birtokot, fizessék ki az adósságot, a megmaradó összeget tegyék be a megyei árvapénztárba. De az özvegy, abban a hitben, hogy kitünő házi gazdasszony, a milyen volt, jó mezei gazda is lesz, megtartotta a haszonbért s maga gazdálkodott. Egy pár év megmutatta, hogy csalódott. El kellett adnia a fehérvári házat, a velencei szőllőt s földeket, áruk legnagyobb része ráment a tartozásokra s a gazdálkodással fel kellett hagynia. A két idősb leány, kik időközben férjhez mentek, segíthették anyjokat, Mihály csak igen kevéssel járúlhatott hozzá még akkor s ez mélyen sebzette szivét. A család e vagyoni hanyatlása öt év alatt ment végbe s érte el utolsó pontját. Vörösmarty ez alatt elvégezte bölcseleti s jogi tanúlmányait a pesti egyetemen s a korán ért férfikor küszöbére lépett. A véletlen őt Perczel Sándor tolnamegyei nagybirtokos házához vezette mint fiai nevelőjét, kik közül három: Móric, Miklós és Béla, a szabadságharcban s utóbb is kiváló szerepet játszottak s magas polcokra emelkedtek a közéletben, mindig megőrizve hálás tiszteletöket s ragaszkodó szeretetöket a férfiú iránt, ki ifjúkoruk barátja, vezetője vala s fogékony lelkökben a hazaszeretet s a szép és jó iránti nemes lelkesedés lángját gyújtotta fel, s a ki maga is nagygyá, nálok nagyobbá — nőtt velök. E hazafias s nemzetiségeért lángoló család körében, az alkotmányos szabadság s politikai újjászületés iránt az egész országban felébredt visszafojthatatlan vágy légkörének már-már kitörésre kész áramlatai közepette, hasonló érzésektől áthatott ifjú lelke bő táplálékot talált. A nemzeti irodalom iránt vele egyaránt lelkesülő három fiatal katholikus pappal szövődött benső barátsága, kiket csak tehetségben múlt felül, nem lelkesedésben, új ösztönt adott lelke mélyében lassan érlelődő tervei kivitelére s buzdításaikkal, olykor bírálataikkal, új meg új szikrákat dobtak lelkese-

désébe. *Egyed Antal,* akkor paksi káplán, Ovidiust fordította, elégiákat írt s egy nagyobb nemzeti éposz megirásához készült; Homért, Tassót, Zrinyit ő ismertette meg Vörösmartyval s folyvást buzdította arra, a mire ő is készült. *Teslér László,* előbb bonyhádi, később pincehelyi káplán, szintén idősb Vörösmartynál, legközelebbi szomszédjában, a Börzsönyben lakónak, legbensőbb barátságban is vele, drámaírónak készült s az újabb irodalmakkal foglalkozott, melyekkel fiatalabb barátja kevésbbé volt ismerős. Általa lett azzá; tőle olvasta Vörösmarty Shaksperet, Goethét, Schillert, Kazinczyt s az Erdélyi Muzeumot. A legfiatalabb a három közt, *Klivényi,* szintén írónak készült, de püspöke által elkedvelenítve, a maga részéről lemondott arról, hanem annál inkább lelkesítette barátját, kinek halhatatlanságot jósolt. E három lelkes fiatal pap kétségkívül jótékonyan hatottak Vörösmarty fejlődésére s ezzel hálára kötelezték a magyar irodalmat és nemzetet.

Míg Egyedet biztatta a honfoglalás époszának megírására, magában érlelődött meg reá a szándék s a munka terve is. Elnyomottságában, mely az országot az utóbbi három század alatt lassanként alkotmányától is megfosztotta s a II. Lipót rövid uralkodása alatt nyert pillanatnyi fellélegzés után, a francia háború s Ferenc császár és király bizantinus uralkodása alatt a nemzet oly politikai feszültséget érzett, melynek vagy kitörésre kellett vezetnie vagy vég-elfásúltságban törnie meg. A nemzet csak múltja dicsőségében élt, annak emlékeiből táplálkozott, s jelene sivárságában csak azokból meríthetett reményt a jövőre. A hazafiak érezték a helyzet nyomasztó súlyát, a vármegyék zajongtak, követeltek; maradhatott-e érintetlen a költői és hazafias szellemű ifjú? A múltban keresni vigasztalást a jelenre s reményforrást a jövendőre: mi lehetett ennél természetesebb? Egy ismeretlen ifjú, erdélyi unitárius papjelölt, Aranyosrákosi Székely Sándor (később tordai lelkész s kolozsvári tanár és erdélyi unitárius püspök) — egy négy énekes kis époszszal adja meg a lökést Vörösmarty nagy szelleme vajudásának. A *Székelyek Erdélyben,* egyenesen a legrégibb ősi hagyomány forrásába nyúl vissza, a hún mondakörbe, melyből származtatja s szövi magáét a székely nemzet s melylyel van összefüggésben a magyar nemzeti ősmonda, maga az Árpád s a honfoglalás mondája is. Eleven érzékkel keresi s költői tapintattal találja s választja meg Székely az éposz elmaradhatatlan kellékét s alkatrészét, az emberfölöttit, az úgynevezett csodálatost. Nem a görög és római mithologiákból, sem az emberi sorsot intéző jó és gonosz indulatok elvont fogalmi alakjaiból, mint még Zrinyi is s utódai, veszi a sorsintéző magasabb hatalmakat; magyar mithologiát próbál alkotni. Keleti rokonságunknak megfelelőleg, a perzsa hitregék dualizmusának jó és gonosz istenei, Ormuzd és Ahriman, mintájára a magyarok ügyének védőjeül egy Haddur istent s egy Nemere ártó szellemet (kinek neve a székely hagyományban s az ottani ártó viharszél nevében ma is él) vesz föl, egymással küzdőket a magyarok őseiért s ellenök.

Aranyosrákosi Székely Sándor

A külformát illetőleg Székely egészen szakit a Zrinyi óta fennálló gyakorlattal s a hagyományos Sándorvers helyett a görög-latin hexametert választja.

Ennek a névtelen, nagyobb hírre sohasem emelkedett s nemsokára végkép el is hallgatott fiatal költőnek köszönheti irodalmunk a Vörösmarty első nagy művét, vagy legalább annak akkor, oly gyorsan létrejöttét. E kis műből merített ösztönt, lelkesedést, bátorságot, sőt termékenyítő eszméket is nagy művéhez a költő, kinek — a Béla király Névtelen Jegyzője krónikájával költői inspirációk közt foglalkozva — már régebben

Vörösmartyné Csajághy Laura.

Vörösmarty szerelme

forrt fejében az ősi dicsőség éposza. De lelkesedéséhez s költői hangulatának megtermékenyítéséhez még egy közelebbi, bensőbb és egyénibb indító oknak is kellett járúlni. S ez első szerelme volt, melyre a Perczel-család körében Tolna vármegye Völgység-vidékén töltött évei alatt gyúladt, növendékeinek szép, fiatal és lelkes testvére: Perczel Etelka iránt. Szerelme oly nagy, oly lángoló, oly mély és igaz volt, hogy bár, úgy látszik, rokonszenvök kölcsönös volt; mégis, mikor Vörösmarty végkép feladta reményét, hogy bírhassa s a leány másnak neje lőn, a költő még sok évig egész elevenségében őrzötte szerelmét, a nélkül, hogy szerelme titkát felfedezte vagy csak említette volna is. Mily mélyen bevéste magát lelkébe

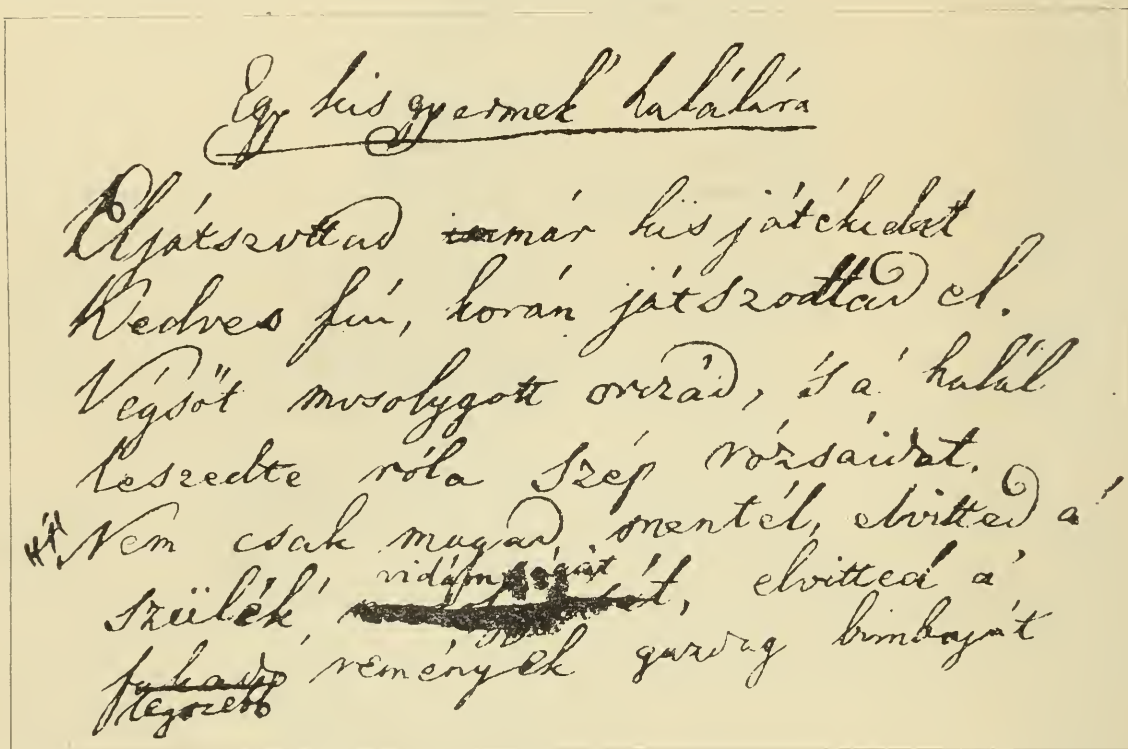
e kép, szívébe e szenvedély, számos lírai költeményén kivűl epikai alkotásai is bizonyítják. Ő — a mint egy Stettnerhez írt levelében maga mondja, bár a hölgy megnevezése nélkül — az a *Szép leány,* ő az a *Szánakodó,* ő a kinek álmait hogy súgja meg, esengve fordúl a *Szellőhöz,* ő az a *Szép virág,* ő a *Csaba szerelme,* ő az a *Helvila,* kihez álmaiban fordúl s kinek *halálát* is elsiratja gondolataiban; ő, a kiért ismét a *Csermelyhez* fordúl, a kiért a *Vágy* gyötri s a kinek haját, száját, szemét, egy ép oly pajkosan enyelgő, mint melegen érzett költeményében énekli meg; végre ő, a kiért évek múlva is sovárogva, esengve fordúl a *Szerelemhez.* De lírai költeményeinél, melyek úgy is mind első időszakából valók s a későbbiek magaslatára csak egyes sorokban vagy versszakokban emelkednek; sokkal szebb képet rajzolt s maradandóbb emléket állított szerelme hölgyének epikai alkotásai egyes hölgyalakjaiban, melyeket szenvedélyes előszeretettel rajzolt az imádott mintájára. »A deli Hajna, a szöghajú nyájas Etelka, szép Zenedő, szelid Enikő, bús Ida, — mondja Gyulai — mind a költő kedvesének eszményített képei. *Zalán futásá*ban a délszaki tündér panasza tulajdonkép a Vörösmartyé, *Cserhalom*ban a kún ifjak énekeiben kedvesét dicsőíti, *Eger*ben a haldokló Omár búcsúja saját szerencsétlen szerelmének hattyú-dala.« S nemcsak a kép, a keret is felejthetetlen neki, melyben azt meglátta s bámúlta: Bonyhád vidékét, a bájos Völgységet is dicsőíti, *Zalán futása* egy szép helyében és *Széplak* még szebb bevezetésében.

A nemzet elhanyatlott »régi dicsőségének« visszaidézése volt Vörösmarty első s legnagyobb époszának, e szempontból élete főművének célja, iránya, indító oka; hazafi-érzése s költői géniusza vezette tollát, a nemzeti s politikai állapotok s a közhangulat adta hozzá a színt és az erőt, reménytelen szerelme elevenítette képzeletét. 1822-ben érlelődött meg a nagy költői koncepció terve; 1823 és 24 folyamán, nem több mint tizenegy hónap alatt, készűlt el a tíz énekre terjedő nagy mű s az év hátra levő részét a költő még a javításokra s a végső átsimításra fordította — s ez idő alatt, nevelői állását, a családfő beleegyezésével, félbeszakítva, a megye alispánjánál ügyvédi vizsgálatra készület céljából patvaristáskodva, a politikai élet erősebb lüktetésével s harcaival is megismerkedett, melyeknek akkor épen a megyékben voltak a gócpontjai s az elkészűlt *Zalán* 1825-ben már megjelent. Vörösmarty előfizetés útján adta ki művét. Csak nyolcvannyolc előfizetője volt; de műve nagy hatást tett s szokatlan tetszést, mondhatni forrongást idézett elő. Még sohasem hallott hang csendűlt meg énekében: Zalán futása

»Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?«

kezdő sora a nagy költemény célzatát s a költő eszméjét és érzelmeit egyszerre kifejezi s föltárja nemzete előtt. A harmincegy sorra terjedő előhang, mely — eltérve a szokástól — nem a múzsát, hanem az ősi dicsőséget szólítja meg, ma is a legszebb, legmegindítóbb költői részletek

egyike irodalmunkban. A versek zengzetessége, az érzésnek az erősebb indulatig fokozódó bensősége, a nyelv hatalma a hazafi bánat s lelkesedés kifejezésére, bámulatba ejtette s elragadta olvasóit s egy egész nemzet hangulatát fejezte ki s élesztette öntudatra. E néhány sor elemzésével világossá lehetne tenni Vörösmarty költői nyelvének újságát, erejét, báját, egész mivoltát. A klasszikusok nyelvének ereje, s a romantika színgazdagsága egyesűl benne. Valóban, Vörösmarty csak a formát vette a görög és latin klasszicizmustól, a Homér és Vergil hexameterét, melyet Horác az epika egyedül helyes és méltó versalakjául szentesített; de nyelve, a mint tiszta magyar, úgy félreismerhetetlenül a romantikus természetű képzelet által van áthatva, hajlítva s oly vonzóvá, mint megkapóvá idomítva.

Egy kis gyermek halálára

Eljátszottad immár kis játékidat
Kedves fiu, korán játszottad el.
Végsőt mosolygott orczád, s a' halál
Leszedte róla szép rózsáidat.
Nem csak magad mentél, elvitted a'
szülék' vidámságát [illegible], elvitted a'
reményeik gazdag bimbaját
Vörösmarty kézirata. (A költemény első fogalmazása.)

Nem a mű, melyet alkotott, hanem a nyelv, melybe azt öltöztette, jelöl új korszakot a magyar költészetben. Magának a költeménynek, nagy jelességei mellett kétségkívül nagy fogyatkozásai is vannak. Tárgyát ihlettel s helyes meggondolással választotta, a honfoglalás döntő mozzanatát, mely a hódító hadjárat középpontjába esik, épen mint a színtér az elfoglalandó ős-birtok középpontjába. Gondoskodik az éposz elengedhetetlen alkatrészéről: a csodálatosról, a perzsa dualizmus hitregéjének magyar alkalmazásával. És segítségül veszi a mondát is, melynek fővonásait a Névtelen Jegyző krónikájában találja. Így összefoglal történetet, mondát és hitregét. Csakhogy a történet alig más, alig több mint a monda, s a kettő együtt is kevés; a hitrege is a két főalakban meglehetősen szegényes, s a költő a maga képzeletéből csak a délszaki tündért adja hozzá, a ki

egy magyar leányba szeret, de annak szerelmét meg nem nyerheti, mert az már egy hős ifjúnak adta szívét, Etének, a ki a költeménynek, Árpád mellett, második főhőse — s itt sarkalik a szerkezet fő hibája, mely a cselekvényt két részre osztja, két középpont körül s a kettőt egymással összekapcsolni s egymástól feltételezni nem bírva, sem a cselekvénynek, sem az érdeklődésnek egységet s középpontot nem adhat. A főhős, természetesen Árpád volna; magasra van állítva, »de alakja belevész a fényes ködbe, mely körülveszi«. Az előadás, az elbeszélés mindenütt fényes, erőteljes, de a csaták rajza ki látszik meríteni a költő képzelő erejét s néhol terjengővé válik, méltóságos nyugalom színe alatt élettelenség. A költő, természetesen, sohasem látott harcot, háborút, mint Zrínyi, a ki abban élt, s rajza azért oly igaz, azért oly eleven és megkapó. Azonban — mondja Beöthy — »Zalán mégis nagy tehetség munkája, melynek mély költői hangulata, gazdag képzelete, bájos festései és hasonlíthatatlan nyelve méltán ragadnak magokkal. Számos alak, szenvedély, érzés igaz és megható: a hős Ete, e pogány lovag, a vérszomjas és feslett Csorna, az elbizott és kétségbeeső Zalán s mindenekfölött a bájos Hajna. Míg csataképei, változatosságuk dacára is, végre fárasztókká lesznek (kitünőek Ármány jeleneseinek fantasztikus képei) — legmegragadóbbak azok az epizódok, melyek tárgya jobban illett a költő elégiai hangulatához«. — Mert »az epikai hang tárgyiassága helyett bizonyos méla bánat ömlik el az egészen, meg-megszakítva ódai fönlengéssel«.

Zalán megjelenése általános meglepetést okozott, bár nem mindenekben egyenlő színezetűt. Némelyeknek igen merész s a határokon túllépő, másoknak az irodalmi hagyományokat sértő lehetett; de a nemzet — még akkor igen szűk — olvasó körei általában örömmel fogadták. Kisfaludy Károly, ki maga is akkor kezdett az irodalom vezetőjévé válni s köre — különválva, bár ellentétbe nem helyezkedve a Kazinczyéval, mely mind az ő, mind a Vörösmarty fellépését szintén csak tartózkodó örömmel fogadta — az új daliát egyszerre a magáénak ismerte s benne a nemzet rég várt nagy epikusát üdvözölte. Egy-két lírai költeményét már előbb udvariasan visszautasította volt, egy-kettőt pedig már közölt az Aurorában, s most egészen magához csatolta. E kör tagjai Toldy, Bajza, Bártfay, Stettner (később Zádor, irodalmi néven Fenyéri Gyula) ujjongva örűltek az új meteornak, a mester mellett mindjárt az első helyet engedték neki. Schedel, levélciklus alakjában, egész könyvet írt *Zalán futásá*ról; s a műfajok elmélete és a műbírálat még akkor nem bírván elég szilárd alappal irodalmunkban, kétségkivűl túlment a magasztalásban a józan kritika határain, de az olvasók többsége s a hazai közérzület bizonyára vele tartott.

Vörösmartynak akkor már két drámája volt készen fiókjában — s állandó előszeretetét a drámai költés iránt epikai nagy sikere sem lohasztotta le; míg kész drámáit át meg átdolgozta s javította, újakat tervezett és írt, — de a siker egyszersmind új meg új epikai alkotásokra is ösztö-

nözte a költőt, ki ekkor már, ügyvédi oklevelét félretéve, egészen az irodalmi — akkor még nagyon szűken fizető s egyáltalában nem bíztosított életpályára határozta el magát.

Kisebb époszok

Kisebb époszai gyorsan követték egymást. *Cserhalom* (1825.), *Tündérvölgy,* Zrinyi-versekben (1826.), *A Délsziget,* töredék, két énekben (1826.), *Eger,* három énekben (1827.), *Széplak* (1828.), *Magyarvár,* töredék (1830.), *A Rom* (1830.), végre a *Két szomszédvár,* négy énekben (1831.). Zalán nyelvének, képzelete gazdagságának, érzelmei mélysége- és elevenségének, leírásai fényének előnyeivel e kisebb époszok mindenike, némely helyen még fokozottabb mértékben is, bír; de az alkotás és szerkezet, valamint a jellemzés fogyatkozásaival is majdnem valamennyi. Ez utóbbi tekintetben csak a *Két szomszédvár,* Vörösmarty e legkitünőbb epikai alkotása válik ki valamennyi közül. Erősen tragikai mesét, megkapó lovagkori, hősi és családi képet, erős és setét színekben fest ez s mélyen megrázó vonásokban rajzol elénk. Hasonló hozzá szépségben, bájban, de nem erőben, *Széplak,* egy féltékenységi kaland, tragikus véggel, melyet Vörösmarty egy Szemere Pál által, az Élet és Literatura számára versenytárgyul kitűzött eszmére dolgozott s felhasznált arra, hogy bekezdésében legszebb soraival áldozzon a Völgység s ott szövődött — és szivében még egyre sajgó — reménytelen szerelme emlékének. A *Magyarvár* egy nagy éposz töredéke, mely leginkább a magyar őskor tudós és lelkes tanúlmányozójának, a ma már nem eléggé méltányolt Horvát Istvánnak buzdítására készűlt, s — ha befejezhette volna — Zalánnak mintegy előzménye s a honfoglalás nagy époszának első, kiegészítő része lett volna, melybe a *Rom* — valószínűleg — epizódul szövődött volna, bájos és hangulatos költői részletül. A *Délsziget* egészen fantasztikus kép, fényes részletekkel, de minden valóság nélkül. A *Tündérvölgy* szintén a magyar őskor mondavilágában játszik, de a monda nem a hagyományból, vagy a népmesékből, csak a költő képzeletéből van véve. *Cserhalom* és *Eger* a nemzet való történetének ismeretes részletei. Amaz Salamon király s a fejedelmi testvérek (László és Géza) futólagos, de találó jellemzése, s a cserhalmi ütközet rövid, de eleven rajza mellett, a László vezér által a kún rabló kezéből megmentett szép magyar leány mondai történetét veszi központul s gyönyörű képben rajzolja a fiatal kún vitézek bámulását és dicséreteit s hízelgéseit, a még akkor rableány bájos alakja körül. Míg Eger, egészen történeti, magyar elnevezéssel *hősköltemény* ugyan, de teljességgel nem epikai alkotás, a szó széptani értelmében, bár a nyelv szépségeiben, az előadás bájában s erejében, az alakok — nem jellemek — érdekességében s a költői leirásokban ép oly gazdag, mint Vörösmarty bármely époszi műve. Sőt némely részletei Vörösmarty költészetének fényes tulajdonait a többinél még inkább feltűntetik.

Epikai képek

Ezekkel befejezte epikája termékeit. Bár ezekhez kell még soroznunk azt a néhány, formára is ezekhez hasonló epikai képet, melyeket barátja,

Kisfaludy Károly tollrajzaihoz, az Aurora különböző évfolyamai számára írt, mint *Árpád emeltetése, András és Béla* Várkonyban (a korona és kard mondája), *Mikes búja,* melyet azonban az akkori cenzúrai viszonyok csak »egy öreg rabszolga keserve Pompejus sírja fölött« cím alatt engedtek megjelenni s végre, a legszebbik: *Zrinyi* a költő, Zerinvárban, égve röpködő s lobogó bombák közt, a mint őse hőshalálát írja. A Vörösmarty lelke szól ezekben is, teljes erejében hatalmas nyelvének s képzeletének. Ez utóbbiak, addig írt lírai s kisebb vegyes költeményeivel együtt *Minden munkái*nak Trattner-Károlyi kiadásában megjelent három kötetes gyűjteménye első kötetében jelentek meg, míg a második kötet *Zalán futását*, a harmadik a kisebb époszokat foglalta magában. Vörösmarty, e három

Vörösmarty Fáy szőllejében elszavalja a *Fóti dalt.* (Szemlér Mihály rajza után.)

kötetért, akkor még igen szép írói díjt, ezerszáz pengő forintot kapott, mely őt — az akadémiától akkor már mint helybeli első rendes tag, húzott évi ötszáz pengő forint fizetésével, szigorú anyagi helyzetéből kiragadta s egy időre biztosította.

Míg ezekkel végbúcsut vett az epikától, a lírai költészetben pedig egyre kiválóbb, nem egyszer remek, alkotásokkal, folyvást magasabb lett s emelkedett a közvéleményben, mely már vita nélkül neki adta a legnagyobb magyar költő koszorúját: lelke legforróbb vágyával ismét csak a drámai költészet felé fordúlt, mintha — a mi nagy íróknál nem ritka eset — félreismerte volna valódi tehetségét s abba helyezte volna a legnagyobb becset s ereje és igyekezete legjavát, a miben leggyöngébb. Lángesze azonban ebben sem tagadta meg magát egészen; s költészetének mindenütt legerősebb oldala, nyelve, annak eredetiségével, ódon-új magyarságával,

erejével és bájával, ezekben a drámai művekben is, — melyekből épen csak a dráma legfőbb kellékei: a jellemzés, a cselekvény és a drámaiság hiányzanak, — teljes fényében tündököl.

Vörösmarty drámái

Első drámai kisérleteire, mint még fiatal kezdő, nagy előszeretettel e költői műfaj iránt, a legnagyobb gondot fordította. *Salamon király*át kétszer dolgozta újra át, mielőtt először (1827.) sajtó alá bocsátotta, mint már érettnek ítélt gyümölcsöt; így a Kont, Zsigmond király elleni, lázadását tárgyaló *Bujdosók*at (1828.), melyen még 1823-ban kezdett, s Pestre visszakerűlve, első kidolgozásában be is fejezett 1824-ben, *Zsigmond király* címmel; de később teljesen átalakított s Kontot és lázadó társait tette a cselekvény középpontjába.

Époszai után egymást követik drámai munkái, négy tragédia, egy mondai alapon nyugvó tündérmű, egy kisebb ossiáni költemény drámai alakban, egy felsőbb vígjáték, egy alkalmi játék s egy nagyobb történeti dráma, összesen — az előbbi kettővel együtt — nem kevesebb mint tizenegy drámai mű. Tragédiái sorát a *Kincskeresők* nyitják meg (1832.) a zsugori Zágony történetével, ki a daliás, de szegény Szilágytól megtagadja leánya Jolán kezét, bár szeretik egymást s a gazdag Várinak igéri oda, ki titkon haramiavezér s föld alatti barlangban tartja rablott kincseit. Ez a szeretőket, kincscsel hitegetve, az erdőbe csalja s ott haramia társaival támadtatja meg. A küzdelemben azonban, áldozataival együtt, ő is halva marad s a pénzsovár Zágony megtalálja ugyan a keresett kincset, de családja s minden öröme árán; ebben van a darab egész tragikuma. Érdekes, hogy a magyar »szegény legény« e szomorújáték népies alakjai közt először lép fel műköltészünkben. — *Vérnász,* az akadémia színműjutalmai legelsőjét nyerte meg (1833.) a Horváth Cyrill *Tyrus*ával szemben, melynek azt Döbrentei, Vörösmarty s az Aurora-kör ellensége, fondorlataival kiadatni kivánta. Hőse Telegdi, ki ártatlan gyermekeit, kiket nem ismer magáéinak, kitéteti s hűtlenséggel vádolt nejét halálba kergeti. A gyermekek felnőnek, s az apa beleszeret ismeretlen leányába, Lenkébe s nőül is veszi őt, fiát pedig, ki mint martalóc tört apja várára, meggyilkoltatja. Tanár, remete, kit egykor neje kedvesének tartott, fölfedezi előtte, hogy Lenke s megölt fia, Kolta, az ő gyermekei. E fölfedezést életével fizeti meg, Lenke fátyolt ölt s Telegdi őrjöngésében öngyilkos lesz. A tárgy a görög sorstragédiákra, az Oedipus történetére emlékeztet, de az egészen az újkori romanticizmus színe van, melyet Vörösmarty előszeretettel tanúlmányozott, kivált a jelenetezésben, míg az egésznek setét hangulata inkább a német sorsdrámák színét viseli magán. — *Marót bán,* mely az akadémia nagyjutalmának felét nyerte (1838.), s egy, — csak külsőségre támaszkodó, alaptalan — plágium-vádat szerzett Vörösmartynak, az iránta ellenséges Kunoss-Munkácsy-Hazucha-kör részéről, a legdrámaibb a költő drámái s tragédiai közt. Marót, macsói bán, gyermekkorában a törökök által elrabolt testvér-öcscsét keresi s maga jut a

Hasszán bég fogságába. Míg itt szenved, egy Bod nevű, fél-török kalandor martalóc, elcsábítja a bán nejét, Idát, kit ura, Hasszán, számára kellett volna elrabolnia. A bán háza elpusztúl; Ida, hogy férjét megváltsa, bűnbánatában, maga adja magát Hasszán kezébe; a bán testvérére ismer Bodban, ki vele együtt fegyvert fog a török ellen. Idát egy gyilokkal megmenti a gyalázattól s maga elesik. — Az *Áldozat* (1840.) is, mint a két előbbi, csak befejezése egy régi történetnek. A honfoglalás korában játszik. Az ős hazában visszamaradt magyarok közül Szabolcs »Előd vezér fia« a

Vörösmarty 1855-ben.

honfoglalók után jő, keresni eltűnt kedvesét, Zenőt. Ezt már is elhagyta csábítója, Zaránd s hogy összekelhessen Szabolcs húgával Csilárral, föl akarja áldozni Hadurnak. De ő lesz az áldozat, mert Szabolcs, a megőrült Zenővel találkozva, útjába áll a csábítónak s megöli. Íme a Vörösmarty tragikus tárgyai! »Kétségkívül — mondja Beöthy — mindenikben van tragikai eszme, de hősei, személyei nem mindig képviselik azt«. Jellemeik nem fejlenek drámai jellemekké s a cselekvények bensőleg szegények; drámai erővel csak egyes jelenetek hatnak. De a nyelv, minél kevésbbé drámai, líráinak annál szebb, érzelmesebb, tökéletesebb; s Vörösmarty, drámáival, épen a színpadi nyelv emelésére hatott jótékonyan s olvasva sokat nyernek színművei.

A két első s a két utóbbi tragédia közé esik Vörösmarty egyetlen vígjátéka, a *Fátyol titkai* (1834.), melyben a költő, a nemesebb szerelmet A Fátyol titkai

dicsőítve, költői vígjátékot akart alkotni, szemben az akkori színpadi komikumnak sokszor lapos prózájával. De műve szerkezet tekintetében gyönge s benne a hangulat nemcsak nem egyenletes, de kirívó ellentétek közt ingadoz. Míg a szerelmes hős magas álmadozásai s a gyöngéd és pajkosan érzelmes leány áradozásai költőiek, a három parlagi gavallér nyelve s elméskedései póriasak. — Bár alkalmi, de költői becsű kis mű *Árpád ébredése,* melyet Vörösmarty a Nemzeti Színház megnyitására készített s lelkes tetszés mellett adatott elő (1838.). Árpád kikél sírjából, hogy ezred év találja s csalódva, után megnézze nemzetét s azt elnémetesedve, elaljasodva elkeseredve, már-már vissza akar térni sírjába. De a költővel találkozik, a ki kisérőjeül ajánlkozik, megmutatja neki a nemzeti haladás, az ébredés jeleit, melyek jobb jövőt igérnek — s végre az épen felépűlt Nemzeti Színházat, mely a gazdagok és szegények filléreiből épűlt a nemzetiség ápolására s melyhez egy szegény napszámos — fillére nem levén — egy heti ingyen munkájával járúlt — s Árpád megnyugodva tér sírjához.

Shakspere-fordítások

Ettől kezdve tíz s több évig pihent Vörösmarty drámaírói tolla, míg utolsó drámai művét, többször félretéve s meg-meg belefogva, a *Cilley és a Hunyadiak*at megalkotta. Időközben Shakspere-fordításokkal is foglalkozott. Belekezdett *Romeo és Julia* fordításába, de egy jelenettel abba hagyta; befejezte ellenben *Julius Caesar*t és pedig úgy, hogy mai teljes Shakspere-ünknek, Arany és Petőfi fordításai mellett, egyik legjelesb darabja. Később e két költővel szövetkezett a nagy britt összes drámái fordítására, a mi azonban mind a három részéről egy-egy darabbal abban maradt. Vörösmarty *Lear király*t fordította, de csak később, élete hanyatló korában, fejezhette be. E fordítás, bár sok helyen magán viseli még a költő erejének — mint az oroszlán-körmöknek — nyomait, de koránt sem sikerűlt úgy mint az előbbi. Utolsó drámája, a *Cilley és Hunyadi*ak, a többinél is kevesebb drámai élettel biró, csupán történeti rajz s a költőnek ismét csak kései hanyatlására vall. Legszebb lapja az a bordal, mely még a dráma elkészűlte előtt lírai költeményei közé kerűlt, azoknak egyik legszebbike, a *Keserű pohár,* melyet később Erkel, *Bánkbán* operájába beszőve, a dalhoz méltóan zenésített.

Csongor és Tünde

Legelőször kellett volna szólanunk (a *Hábador* kis drámai, inkább ossiáni, költeményt mellőzve) mind keletkezési idejére, mind költői becsére nézve, *Csongor és Tündé*ről, e bájos drámai költeményről (1831.), melyet Vörösmarty sem a színpad számára írt, mások sem tartottak színrehozhatónak, bár Paulay, a *Szentivánéji álom* és az *Ember tragédiája* váratlan sikerei után, szerencsés kézzel, célszerűen rendezve, azokéhoz hasonló sikerrel, színpadra hozott. Vörösmarty egészen elemében volt, mikor az Argyrus királyfi meséjét, szabad, de szerencsés átdolgozással, csak az alapeszme s a főszemélyek (Csongor: Argyrus, Tünde: Tündér Ilona), s a boszorkány és a három ördögfi felhasználásával, de a maga — akkor teljes fényében ragyogó — képzelete sugáraival övezve körül — egy költői

tündérdráma alakjába öntötte. »A mese szövésében — mondja Beöthy — itt is ingadozás, zavar és következetlenség mutatkozik; de a magyar költői nyelvnek egyik legszebb diadala e költemény.« A szerelem költőibb, melegebb ékesszólással sohasem szólott; a költői motivumok gazdagabban sohasem áradtak. Helyet talált benne mindaz, a mit csak költőivé tehet a ragyogó képzelet: a humorral rajzolt reális élet (Balga és Ilma), mély reflexiók (a Király, a Kalmár, a Tudós és az Éj), a szív egész világa, a bűn és csábítás mérge (Mirigy és Ledér), a bohóskodás (az ördög-fiuk) és a légi tündérvilág shakespere-i könnyűsége, pajkossága. Mindez, ezer színben tündöklő nyelven, melynek gyöngéd zenéje, finom hullámzása, kedves játszisága, a Csongor és Tünde szerelmi találkozásai mellett, a nemtők játékában páratlan«.

És mégis, Vörösmarty lírai költeményeiben a legnagyobb. Verselése gyakran kevésbbé szabatos; rímei nem az Aranyéi s asszonáncai, — mit ő használ először a magyar költészetben, — nem mindig felelnek meg a később megállapított szabályoknak és korlátoknak, de nyelve, kifejezései, még merészségeikben is (pl. sirhalmo*mi*) [1] biztos, festői és erőteljes. Újító, de sohasem a határon túl; ódon, de mindig oly világos, mintha csak a ma közkeletű szót használná; s gondolata minden árnyalatának megtalálja az egyedül kellő szót, és plasztikus, mint előtte még senki. Vörösmarty lírája

Lírai költeményei közül az első, mely méltó feltünést okozott s becsét maig megtartotta (Czuczor ezt mondta el Vörösmarty kisebbik fia koporsójánál, az általa végzett gyászszertartás után; protestáns lelkészek halotti imákban használják ma is): a *Kis gyermek halálára,* 1824-ben a Perczel-család egy bimbójában elhúnyt kis fiú-sarjának halálára írt költeménye, mely mély bensőségével s keresetlen egyszerűségével és igazságával hat. Első időszakából — melyet 1832 végeig számítunk — több versét idéztük már, különösen az Etelkára vonatkozókat, de nem említettük még *Szilágyi és Hajmási*ját (1828), melyet az akkoriban felfedezett Csoma-kódexben a Szendrői Névtelen műve alapján írt, balladái egyik — ha nem épen legtökéletesebbikét, s nem még lírája népies irányát. Előtte, a múlt század végén s ennek elején, Faludi, Horváth Ádám, Csokonai, Fazekas szép példákat adtak. Kisfaludy Károly — már Vörösmartyval együtt s egymással szinte versenyezve, pl. a *Szép asszony,* Kisfaludynál *Bánkodó férj* — az »iskolák« lírái ellenében öntudatosan kezdette mívelni a népiest, a dalban. Vörösmarty még kiszélesbítette a népies líra körét, dalok mellett képekkel, genre-okkal, románcokkal is. Csak egynehányat említünk, a dalok közül: A *Gyászkendő, Párja nincs, Ilus panasza, Puszta csárda, Andor panasza, Pásztorlány dala,* az *Elhagyott leány, Tükör* — bár ezek némelyike is románc-jellegű képekké válnak; a románcos genre-képek közül *Becskereki*t, *Gábor diák*ot s különösen a *Laboda kedvé*t — melyek

[1] Sirhalmomi gyásznak elég jel A sárga levél ...*A haldokló leány* cimű költeményében.

később Czuczornak s még Petőfinek is, hasonlókhoz ösztönül s példányokul szolgálhattak s jóval későbbről a *Tót deák dalát*, mely valamennyit felülmúlja rokontársai között. Később is, legszebb lírai darabjai, a naiv dalok közül, pl. *A szép hajadon* s a mindennél szebb *Kis leány baja* majdnem a népdal hangján s annak közvetlenségével szólnak. De a valódi művészi dalban magasabb hangokra, a szenvedélyesig emelkedik, pl. az *Idd*hoz címűben, melynek két első, gyönyörű strófáját az utolsóban, fájdalom, leejti — épen mint Petőfi a *Boldogtalan voltam* — című dalában, mindkettőnél, a sybilla-könyvek példájára, a kettő értékesebb volna mint a három. Annál szebbek második, boldog szerelme, meleg olykor szenvedélyes dalai, a Laurához irottak, 1842-ből, mikor Csajághy Laurát, később nejét, megismerte s iránta a férfi kor mély s mégis lángoló szerelmére gyúladt, *A szomjú, Laurához, Névnapra, Feledés, Haragszom rád,* az *Ifjú költő;* 1843-ból *Névnapi köszöntés,* ismét *Laurához* s végre a szenvedélyes, majdnem rajongó, formájában is művészi *Ábránd,* — megannyi eleven, majd mosolygó, majd égő, szép virága az ősz küszöbén visszatérő tavasznak. E két időszak között első tavasza hamvadó szerelmének csak egy-egy fájó, de megható visszhangja kél, az *Elhaló szerelem* s *Késő vágy* című dalokban. Későbbi, de még korántsem hanyatló korának lírai termékeiben, a *Rózsabimbó*ról szóló mesében, a *Madárhangok*ban, a *Virág és pillangó*ban, az *Éj és csillag*ban, még egyszer megzendűl az ifjúság eleven s a dal édes bája s a vers zengzetességének ismét a Csongor és Tünde szépségeire emlékeztető virtuozitása.

Epigrammák

Vörösmarty epigrammáiról már fentebb szólottunk. Egész serege a töviseknek és virágoknak; ez utóbbiakban még Kazinczyt is s minden magyar írót felülmúl bájban, gyöngéd s mégis erős színezésben, a gondolatok szépségében, a forma tökélyében, a nyelvben. Közülök csak néhányat említünk. Már fiatalkori *Verskoszorú*ja (1828.) jeligéül a *Koszorú* »széptliteraturai ajándék«-hoz, a Tudományos Gyűjtemény mellékletéhez, melynek szerkesztője is volt, — valódi görög minta: *Méh, Szív, A patakhoz, A látogatók, A haldokló, A rózsa, Virág és szerelem,* az első (1828—32), *Egy szép szoborra, Sas, Csalogány, L.-né* (Lendvayné) *emlékkönyvébe, Emlékezet, W. G. emlékkönyvébe,* megannyi válogatott virág, a görög anthologiára emlékeztető, szépségekben annak legszebb darabjaival versenyző. A hazafias tartalmuak közül elég lesz *Magyarország címere, Az átok, Egy kibujdosott végóhajtása, A hazafiak, Pázmán, Zrinyi a költő, Sziget* s a *Puszta sír* (Árpád sírja), címűeket említeni. *Kisfaludy Károly sirjára* mellett, ugyan arra még kettő van, szebbnél szebbek, a *Gyászkiséret* s *Csák, Titel* (a csillagász) halálakor, kezdő sorai »Téged, egek s csillag koronák éjféli barátját« stb. — Horác egyik szép ódájának kezdő soraira emlékeztetnek:

Te, maris et terrae, numeroque carentis arenae
Mensorem stb.

A' hazafiak.

Kérnek, 's a' haza kér, firkálnak, 's a' haza bírja
Csizmárok nincsen, 's a' haza állyon elő".?
Átkoznak bogarasz, 's azt a' haza mérje sokoknak
Szándékok jó vala, 's haza áldjon ezért.
Veszegessék, szenvedélyeket, mi düh szálla belénk
Mit keres a' szent szó szemtelen ajkakon?
Szívükben legyen 's haza, és ha kimondják hűség,
Terveiket szentesítse nagy diadalmi nevek
Akkor lesz neve a' bűn 's baj könyeinek ölője
'S nép és isten előtt kedvben az áldozatok.

Vörösmarty kézirata. (A költemény első fogalmazása.)

Szilágyi és Hajmásy.

(Aurora, 1829.)

A két szomſzédvár

(Aurora, 1832.)

Zrinyi, a költő. (Aurora, 1829.)

Toldi Miklós (Aurora, 1830.)

Vörösmarty költeményeinek egykorú illusztrációi.

Beöthy Magyar irodalomtörténetéhez.

Az Athenaeum kiadása

Fordulataival oly elmés, mint bájos *Egy jámbor szerzetes sírverse,* két kétsorú, s a hasonló szépségű *Remete sírja.* Apró virágok a gazdag koszorú büszke rózsái s pálma-levelei között fel se tűnnek; Vörösmarty epigrammáit is alig emlegetik, mintha elvesznének ódái s más nagyobb alkotásai mellett.

Balladái s kisebb elbeszélő költeményei szintén ragyognak koszorújában. Vörösmarty a költői nemek alfajaiban ritkán különbözteti meg az esztetikai szabályokban megállapított határokat. Vajjon mondhatjuk-e balladának *Salamont*? Arany balladái után bizonyára nem. De akármi, ritka becsű költemény. »Két ellentétes lelki állapot — mondja Gyulai — mily szépen olvad össze s béküI ki itt egy képben. Átkot hallunk, mely áldássá válik, büszke királyt látunk, ki ájtatos remete lesz. Az átalakulás fejlődését, igen helyesen, nem részletezi a költő, de annál művésziebben rajzolta egy pár vonásban a sors sujtó kezét, az idő enyhítő folyamát, a természet nyugalmas csendjét s veti lelkünkbe mintegy olvasztó hangulatkép, mely sejtetve mindent kimagyaráz«. A már említett *Szilágyi és Hajmásin* s a tragikus fejleményű *Özvegyen* kívül, a többit is alig fogadhatjuk el tiszta balladának. A *Rabló,* a *Hontalan,* az *Árvizi hajós,* nagyobb románcok; *Kemény Simon, Az ősz bajnok* kisebb költői beszélyek, történeti — epikai — hangulatokkal; a *Túlvilági kép* egy fantasztikus álom, szenvedélyes lírai hangulattal mint az *Éjféli-ház; Mák Bandi* és *Petike,* az egészséges s népies magyar humortól csillogó s meleg kedélytől áthatott genre-képek; de egyik sem tisztán az, a hová soroztuk, — mindenik a ballada s a költői beszély határán, de a maga nemében mindenik szép és becses. Utoljára említjük a legszebbet: a *Szegény asszony könyvét,* e sajátos életképet, melyben Vörösmarty saját édesanyját írja le, a hálás és ragaszkodó fiú szeretetének s a remek képet rajzoló művész lángelméjének összeolvadt melegével. Édesanyja emlékét, epigrammái közt, még a *Szegény anya* című szép sírverssel is örökíti. Fájlalta, hogy távol volt tőle agg napjaiban; a világban szétszórt gyermekei közül egy sem, ő sem ápolhatta betegségében, még halálakor sem lehetett jelen (távol, épen utazásban volt akkor) s a szegény anyát idegen kezek tették le sírjába.

Kisebb költői elbeszélések

Elbeszélő költészetének koronája, koronájának legdrágább gyöngye, *Szép Ilonka,* e mély érzelmű s kivitelében oly bájos, oly megható kisebb költői beszély. A női bájnak, a játszi gyermekből érzelmes hajadonná fejlődő szűz tiszta, szűzies, de csalódásában halálossá váló szerelmének, a megtört szív gyötrelmében panasz nélküli hervadásának, megható képe ez — s egyszersmind valódi mintája az egyszerű és igaz jellemzés művészetének!

Ódák

Vörösmarty költészete, ennyi gazdagság s minden műnemben és műfajban változatosság mellett, mégis az ódában, különösen a hazafias ódában, emelkedik legmagasabbra. Írói pályájának első korszakában, eszmékben, hangban és formában még a Berzsenyi követője, a nélkül, hogy annak erejét s magas szárnyalását utolérhetné. 1832 előtti ódái

közül csak a *Kisfaludy Károly emlékezete* emelkedik ki, melyhez a nagy író képe mellett, a legkedvesebb barát elvesztését kesergő hű barát fájdalmából, szíve legbelsejéből veszi a hangot. Általában, míg Berzsenyi önmagából önti lelkesedését tárgyára, Vörösmarty inkább tárgyától veszi azt. Mind a két költőben megvan (a mik az óda főkellékei) a tűz, erő és méltóság — mondja Gyulai Pál, abban a kitünő párhuzamban, melyet a két ódaköltő közt von — de Berzsenyi köre szűkebb, mint általában a klasszicizmusé; míg Vörösmarty romantikus szelleme gazdagabb, többet ölel föl. Berzsenyi a maga szűk körében összpontosítani bírja egész erejét, s a klasszikai óda egyszerű tiszta formájában emelkedik föl. Vörösmarty lelkesedése omlik mint a hegyi patak árja, sziklárói sziklára s zúgása betölti a levegőt. A *Liszt Ferenc*hez írt ódában Liszt viharos zongorajátéka hangzik; az *Élőszobor*ban az elfojtott kín lázas kitörése az elnyomottságában szoborrá merevűlt Lengyelország feljajdulása. Az *Uri hölgyhöz,* a nemzetiségökből kivetkőzött magyar hölgyek elleni erős felindulás lesujtó és megbélyegző, majd kérlelő, buzdító, lelkesítő hangja váltakozók; ugyan ez eszmék és érzelmek, elegiává mélyítik az *Elhagyott anya* című költeményt. A *honszeretet* elmélkedve kezdi s szónokolva végzi. A *Fóti dal* bordalnak s enyelegve indúl, de hazafias ódává emelkedik. A *Gondolatok a könyvtárban,* bölcselmi óda, mely a világ s emberiség bajain tépelődik, mint az *Emberek* című, tartalomra és formára egyaránt sajátos, de gondolatokban gazdag s hangulatos költemény is. Elmélkedő, bölcselmi ódának mondhatnók a *Merengő*höz — Laurához — írt versei legszebbikét is, ha annyi meleg költészet s mély érzés, az erős, bár még tartozkodó szerelem oly nemes hangja nem szólna benne, a mi a Vörösmarty költeményei közt a legszebbek s legnépszerűbbek közé emeli. Még utolsó ódájában a *Vén cigány*ban zendűl meg egyszer az elkeseredett fájdalomnak majdnem a gúnyba átcsapó erőteljes hangja, melynek viharos zúgásában elvesztve összhangját, a túlfeszített húr elpattan.

A Szózat

A *Szózat* Vörösmarty lírai költészetének legérettebb, mert legmegérleltebb gyümölcse. Nem dolgozott gyorsan, sem könnyen. Soká s mélyen elgondolta megirandó munkái tervét; a nagyobbak vázlatát, prózában, papirra is tette, a kisebbeket elméjében szőtte s legfölebb az alapeszmét vagy fordulatot magában foglaló sort vagy versszakot jegyezte föl. Néha napokig, hetekig forgatta elméjében s mikor a leirásra kerűlt, akkor is folyvást törűlt, igazított, változtatott rajtok. *Szózat*ával majdnem egész évig járt viselősen, nem is említve, hogy 1831 óta, mikor Széchenyi munkáinak olvasása megváltoztatta a közérzületet s a csüggedést tettre és életre buzdító reménynyel váltotta fel, s a *Régi dicsőségünk éji homályban késését* sirató Vörösmarty lelki világát is újjá szülte, — majd minden hazafias költemény érezteti vagy legalább sejteti a készülendő *Szózat* hatását s úgy szólván annak színét viseli magán. 1835-ben már lelkében viselte s elméjében forgatta azt — és csak 1836 vége felé írta meg s fejezte be, hogy az

1837-ki Aurorában helyet foglalhasson. E költeményébe Vörösmarty mindent belefoglalt, a mi nemzetét emelheti, lelkesítheti s bár érezteti vele veszélyes helyzetét, még bekövetkezhető pusztulását is, de — majdnem vallásos hittel bátran állítja a világ s a sors ítélete elé, nem hihetve, hogy azok elhagyják,

Vörösmarty ercszobra Székesfehérvárott.

ha maga nem hagyja el magát. Rövid, egyszerű, de szívhez szóló fölhívás után a múlt küzdelmeire s dicsőségére, a kiontott vérre s kivívott diadalokra mutat, — melyek a magyart a haza földéhez kötik — mintha époszai szellemét kivonatban akarná még egyszer a nemzet szívébe csepegtetni; majd a nemzetek s a világrend igazságára utal s még a végveszély és pusztulás lehetőségében, a nagy gyászban is az örök igazságra hivatkozik

— végezve azzal az intéssel, melylyel kezdette. Mily egyszerű szerkezet! Nem némely ódáinak rohanó árja, vészes dörgése — a vallásos ének nyugalma s a férfias erő elszántsága szól benne. S ez egyszerű szerkezet, e férfias nyugalmú hang, a mi ez ódát valódi énekké, himnuszszá tette a nemzet szívében s milliók ajkain. S bár ritmusa nem éneklésre termett s a hozzá készűlt dallamok, még az Erkelé sem, felelnek meg a zeneművészet igényeinek, a nemzet ez éneket nem felejti, hanem énekli mindig s fogja énekelni mindig, míg nemzeti aspirációi, mind az utolsóig, nem teljesűlnek.

Vörösmartyt költői munkássága emelte a nemzet szellemi nagyjai közé, mint költő lett nagygyá s neve halhatatlanná. De írói munkássága s annak érdeme nem határozódik csak költészetében. Ennek terjedelme, eszmékben és formákban csaknem példátlanul gazdag ugyan. A költészet mind a három nemében, a lírai-, epikai- s a drámaiban és mind a háromnak csaknem minden műfajában s egyikben sem csak véletlenül, vagy szeszélyből, vagy műkedvelőül, hanem rendszeres tanúlmánynyal, elhatározással s állandóan működik. S mind e mellett, mint prózaíró is, nemcsak érdemes, de kiváló is: a prózai elbeszélő szépirodalomban, a nyelvtudományban, a gyakorlati eszthetikában s műbírálatban, sőt még a társadalmi politika terén is; s végre az időszaki sajtóban mint szerkesztő vagy állandó munkatárs.

Prózai elbeszélések

Prózai elbeszélései közül a humorosak válnak ki: a *Holdvilágos éj,* a *Kecskebőr* s még inkább a *Csiga Márton viszontagságai;* mind a három jóízű, vidám és komoly humorral váltakozó s mindenek felett igazán magyaros. Legnagyobb elbeszélése, a komoly *Orlay,* sokkal kevésbbé sikerült.

Vörösmarty mint szerkesztő

Nyelvtudományi s műbírálói munkásságának, részint az akadémia megalakulása, részint az időszaki sajtó föllendűlése nyított munkakört s adott folytonos táplálékot. Már előbb a helytartó-tanács magyar és német nyelvkönyvek irásával bízta meg a költőt, a nyelv nagy mesterét. Az akadémia, mindjárt alakulásakor, a nyelvtudományi osztály rendes tagjául választván, egy magyar-német zsebszótár szerkesztésére bizottságot küldvén ki, abban Vörösmartynak jutott a főszerep, s a munka nagyobb része. Résztvett egyéb szótári és nyelvészeti kiadványok szerkesztésében is.

Még előbb szerkesztője volt a Tudományos Gyűjtemény szépirodalmi mellékletének, a Koszorúnak; később magának a Tud. Gyűjteménynek is s abban számos költeménye, ebben számos kisebb s nagyobb tudományos és kritikai dolgozata jelent meg. Kisfaludy Károly halála után Bajza vevén át az Aurorát, majd — az elhúnyt által tervezett Kritikai Lapokat is megindítván, végre 1837-től kezdve, szintén Bajza szerkesztése alatt, a már akkor döntő súlylyal bíró triumvirátus, melyet Schedellel együtt alkottak, megindítván az *Athenaeum*ot, mely az összes tudományos és szépirodalmat felölelte s annak kritikai melléklapját a *Figyelmező*t: Vörösmartynak nemcsak koszorús neve fénylett a főlapon, hanem a beküldött

munkák bírálatában is tevékeny részt vett, a Figyelmezőben pedig a dramaturgiai s színkritikai rovatot ő vette át s legnagyobb részben maga írta. *Dramaturgiai Lapok* című ciklusa, elméleti fejtegetésekben s gyakorlati útmutatásokban egyaránt gazdag. A klasszicizmus és a francia új romantika közötti eszme-harcban, az ő biztos és egészséges ítélete, a drámai világirodalomban jártassága, a józan középúton haladó mérséklete, becsesekké teszik e lapokat; színi kritikái pedig, míg a közönséget jó ízlésre tanítják, valódi tanácsadói a színészeknek, egyaránt távol a mérges lerántástól, mint a könnyű kedvezéstől, sohasem engedve szenvedélyes vagy épen személyes indulatok változó szeszélyeinek.

Mint nyelvész, nemcsak szerkesztésekkel s bírálatokkal, hanem mint nyelvtudós is résztvett az Akadémia munkásságában. A nyelvújításban, bár Kazinczy főelveit helyeselte, mégis mint mérséklő haladt, biztos nyelvérzéke s a régi magyar nyelv és irodalom alapos ismerete által. A grammatikai kérdésekben határozottan Révai követője s rendszerének erős bajnoka, ő vívta ki, határozott fellépésével s érvei súlyával, hogy nemcsak a nyelvtudományi osztály, hanem a teljes akadémia is a Révai rendszerét fogadta el s e szellemben állapította meg a *Helyesírás szabályai*t is, melyeket aztán az egész irodalom elfogadott. A régi nyelvemlékek s a tájszavak gyűjtését is ő sürgette legelőbb s legerősebben, ez által a neologizmust igyekezve mérsékelni. Mint költő jó példával ment elől; elfogadva minden helyesen alkotott s szükséges új szót, de apró cikkekben rendszeres csatározást folytatva a szükségtelen és rosszul alkotott szók ellen — s mindaz ellen, Mint nyelvész

Ki mindig új szót fúr, farag,
A leghelyesbet százfelé csigázza.

Politikai s társadalmi kérdésekkel tüzetesen Vörösmarty nem foglalkozott. Széchenyi fellépése nagy hatást tett lángoló s a régi dicsőséget nemcsak fájlaló, de vissza is sovárgó hazafilelkére; s lelkes híve lőn és maradt Széchenyi politikájának, bár a főúr arisztokratikus és szatirikus egyénisége teljességgel nem vonzotta, határtalan tisztelettel viseltetett szelleme és nagysága iránt. Mikor Kossuth a Pesti Hirlappal fellépett s a szabadelvű hazafiak többségét meghódította s a Széchenyi *Kelet Népé*t sokan elítélték, Vörösmarty, az Atheneumban, névtelenül, terjedelmesebb tanúlmányt írt Széchenyi könyvéről, belevegyűlve ő is a nagy vitába, melyben többek közt Fáy András és báró Eötvös is felszólaltak. 1848-ban még néhány politikai cikket írt a Pesti Hirlapba s egyet a Pesti Divatlapba, a zsidó-üldözések ellen. Utolsó szavát akkor emelte el, mikor — mint képviselő — a minisztériummal szavazván a kétszázezer újonc megajánlására, Petőfi őt — egy szép, de alapjában igazságtalan költeményben hevesen megtámadta. A válasz sem volt igazságosabb; s reá a Petőfi Mint politikus

viszonválasza sem; mind a ketten félreértették és sértődésükben igazságtalanok voltak egymás iránt.[1]

A szabadságharc után

Az 1848—1849-iki szabadságharc politikai küzdelmében Vörösmarty csak mint képviselő vett részt. Nem is vágyott egyébre: csak a nép bizalma által akarván költői érdemeit s munkásságát jutalmaztatni. Az egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanszékét ajánlotta fel neki báró Eötvös, de ő azt sem fogadta el, Garayt ajánlotta maga helyett. Más hivatalt is nyerhetett volna, de ő mindent elutasított magától; csak a forradalom végszakában, a Szemere-minisztérium alatt, fogadta el a kegyelmi biróságot, melyet szelid lelkével megegyezőnek s igazságságérzetét megtisztelőnek találta. A kormányt és az országgyűlést — noha ebben egyszer sem szólalt fel, — a haza ügyéhez a veszélyben is híven, Debrecenbe s Szegedre is elkisérte. A világosi fegyver-letétel után mint mindenki, ő is menekült. Egy ideig, míg a vihar első rohama kitombolta magát, bujdosva lappangott barátainál Szatmármegyében. Itt írta Csanády Jánosnál: *Emlékkönyv*be című költeményét, mely oly híven fejezi ki kétségbeesett hangulatát. 1850 elején Pestre tért vissza s jelentkezett a hadi törvényszéknél, mely akkor már enyhébbre változtatta előbbi szigorát. A bukó Haynau bosszús kegyelme kétszáz s néhány társaival őt is fölmentette. Már ekkor beteg volt, testben, lélekben megtörve. Pesten nem volt mit keresnie. Írni, dolgozni, nem tudott, nem is akart. Elvágyott a fővárosból — s költségkimélésből is falura költözött — szülőfalujába, Nyékre. Az akadémiától ötszáz forint rendes tagi fizetése, s a nagylelkű gróf Batthyány Kázmér által neki ajándékozott telek után is ötszáz, összesen ezer forint évi jövedelme volt. Öt évig élt még, lassú haldoklással. »Kedélye fel volt dulva, mint a haza földje, mint az alkotmány, mint a nemzetiség; rom volt, mint Magyarország«. Mégis, nagy megerőltetéssel s kényszerűségből befejezte *Lear király* fordítását, melyet 1847-ben megkezdett s aztán félbehagyott volt. Olykor be-benézett Pestre, hogy orvosa, Kovács Sebestyén Endre, tanácsát vegye s ilyenkor elnézett az irodalmi körökbe is, hol áhitatos tisztelettel fogadták s vették körül....

Az utolsó napok

Betegsége 1853 őszén komolyabb s egészen aggasztó fordulatot vett. Hű neje sürgette Pestre menetelöket, hogy rendszeres gyógyítás alá vehessék. De ismét jobban lett. 1854-ben még nehány költeményt küldött be Csengerynek, egy általa megindított folyóiratba. 1855 nyarán még a balatonfüredi fürdőt használta. De október vége felé rohamosan mutatkoztak rajta a vég legaggasztóbb jelei. Neje Pestre vitte, hol — míg állandó lakást vehetnek föl — az Aranysasban, a vidéki magyarság e kedvelt vendéglőjében vettek szállást. November 17-kén költöztek át a váci-utcai Kappel-házba, a hol Kisfaludy Károly is utoljára lakott s meg is halt.

[1] Gyulai Pál, Vörösmarty életrajzában, melyet annyiszor idéztünk, a CCI—VII. lapokon, szépen oszt igazságot a két nagy költő között.

Vörösmarty, míg a lépcsőn felsegítették, összerogyott. Szélhüdés érte s többé nem is nyerte vissza eszméletét. Neje s egy azóta nagy hírre emelkedett fiatal orvos, Kovács József virrasztottak felette. November 19-kén, déli egy órakor kilehelte lelkét.

Temetése, az első nagy temetés, melyet annyi követett még azóta, a főváros s a vidék óriási részvéte mellett ment végbe, november 21-kén, délután két órakor, a Kerepesi-út melletti temetőbe, ugyanazon napon és órában, melyben huszonöt évvel előbb barátja s mestere Kisfaludy Károly húnyta le, ugyanabban a házban, szemeit az örök álomra.

Árván maradt családja ügyét, ifjú korától haláláig leghűbb barátja, a haza bölcse, Deák Ferenc, vette gyámsága alá. Gyűjtést rendezett a hazában s a nemzetet legnagyobb költője hátrahagyott családjának segélyezésére hívta fel. A nemzeti kegyelet, mely temetésén oly nagyszerűen nyilatkozott, itt sem tagadta meg magát: a nemzeti hála-adományokból több mint százezer forint gyűlt be. Összes munkáit, zárt ajánlati úton, Ráth Mór vette meg kilencezer forinton. A nemzeti kegyelet

Vörösmarty sírját a kerepesi-úti temetőben művészi emlékkő jelzi. Álló szobra, báró Vay Miklóstól mintázva, Székesfehérvár, a magyar királyok egykori székes, koronázó s temetkező városa főterén áll s kisebb másodlatban az akadémia lépcsőháza előcsarnokában, a Kisfaludy Sándoréval; Barabás által 1837-ben festett, férfi korabeli hű arcképe szintén az akadémia képes termében. De alakja, képe, emléke, nemzeti irodalmunk történetében, halhatatlan műveiben él örökké.

66. A klasszikai éposz mívelői.

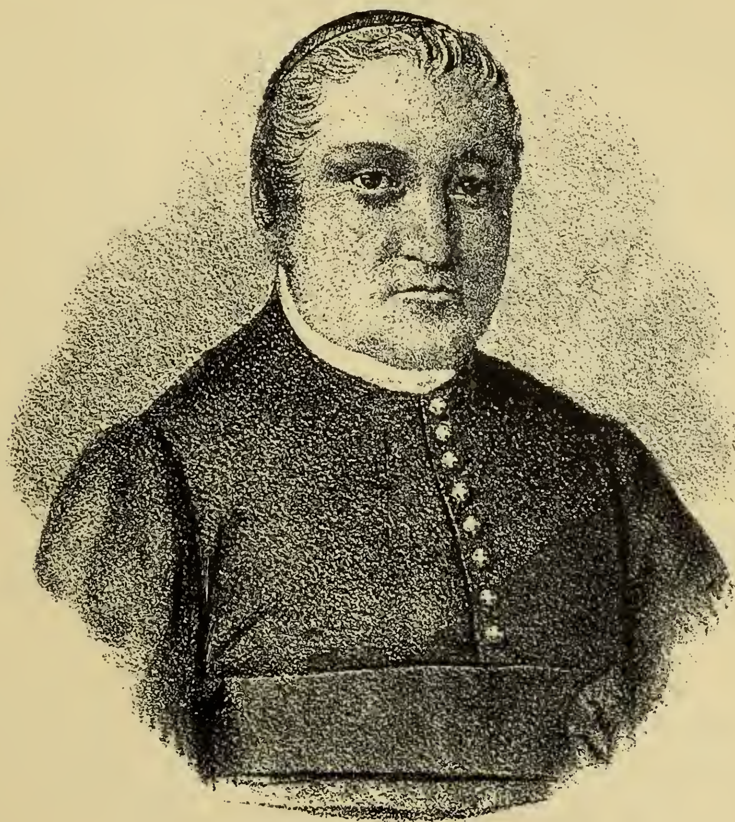
Horvát Endre, Czuczor Gergely, Debreczeni Márton, Garay János.

A SZÁZADUNK MÁSODIK ÉS HARMADIK évtizedében mind jobban erősödő történeti elemet, a mely epikai költészetünket tartalomban és formában újjá alkotta, Vörösmarty fejlesztette ugyan ki leghatásosabban, de ez új irány nem nála jelentkezett először. Történetíróink kutatásai a régi múlt emlékeit hova-tovább előtérbe állítván, a honalkotás nagy műve is csakhamar foglalkoztatni kezdte költőinket, a kik őseinknek a harctéren mutatott vitézségével, honszeretetével iparkodtak példát mutatni a nemzetiség erősítésére. A hazafias érzés tüze, a felfogás hasonlósága, mely őskorunkban oly kiváló s a nemzet életére rendkívüli fontossággal bíró tényeket látott, majdnem egy időben ihlette Horvát Endrét és Vörösmartyt, Czuczort és Debreczeni Mártont. Az ország különböző részein egymásról mit sem tudva lelkesűltek a honszerző magyarok hősiségén, kalandjain és győzelmein.

Horvát Endre Elsőnek HORVÁT ENDRE lépett föl közűlök, mint a klasszikai éposz hangjának legkorábbi megzendítője. 1778. november 25-kén született Pázmándon (Győrmegye) s 1839. március 7-kén halt meg. Győrött, Komáromban és Pozsonyban tanúlt s tizenkilenc éves korában a cistercita-rendbe vétette föl magát a felsőausztriai Heinrichauban, de már egy év múlva megváltoztatván szándékát, a győri szemináriumba lépett és 1801-ben áldozópappá szenteltetett. Néhány évi káplánkodása után téthi, majd pázmándi plébánossá lőn. Már előbb szoros barátságot kötött a dunántúli írókkal és szabad idejét egészen az irodalomnak áldozta. Első kisérlete, a *Zircz emlékezete* (Buda, 1814.) különös figyelmet keltett az írói körökben, úgy hogy benne már »egy magyar Vergiliust láttak«. Innentől fogva gyorsan követték egymást episztolái, heroidjei, verses elbeszélései *(Csesznek vára, A sziszeki győzödelem)* és prózai dolgozatai az Aurórában és Tudományos Gyűjteményben; levelezésbe jutott Kazinczyval, a kinek nyelvújítási elveit magánleveleiben és a Kazinczy műveinek bírálatában egyaránt czáfolni törekedett. Ő a nyelvújításban csak a régi szók fölelevenitését s a tájszók általánosítását tartotta életrevaló tényezőknek s a túlzások ellen

annál élesebben kelt ki, minél inkább erősödni látta Kazinczynak s legközelebbi tanítványainak általános hatását. Felfogása, akár elméleti fejtegetéseit, akár azoknak gyakorlati megvalósítását tekintsük epikai műveiben, általán helyesnek mondható: de részint a Kazinczytól messze maradt ízlése, részint egyoldalúbb világnézete miatt különösebb hatást nem tehetett. Ide járúltak türelmetlensége, komorsága s papi pályáján tapasztalt mellőztetése, a melyek a pázmándi magányában elvonúlva élő költőt hova-tovább mintegy elszigetelték a mind élénkebbé lett irodalmi világtól. Különösen visszatetsző volt álnéven írt éles és gúnyos támadása Kazinczy

P. **Horvát** Endre.

ellen, a mely a széphalmi mester halála után jelenvén meg, az ifjabb írókat egészen ellene ingerelte annyira, hogy még emlékbeszédet sem mondtak fölötte az akadémiában s csak negyven év múlva rótta le e tartozást Szász Károly.

Horvát epikai munkái közűl az említett *Zircz emlékezete* s *Árpád* (1831.) című éposza a legkiválóbbak. Amaz a zirci kolostor történetét mondja el három szakaszban Imre király korától (1198.) egészen Dréta Antal apát hazafiúi törekvéseig, a költő koráig. Nem annyira összefüggő története ez a kolostornak, mint inkább egymás mellé állított vázlatos képek sorozata az ország politikai és vallási életéből. Azonban új volt nyelve, sok helyen költői színezetű leírása, hangzatos ritmusú verselése Zircz emlékezete

s az egész művön elömlő hazafias felindulásának heve, a mely a táj és régi emlékek rajzába itt-ott oly költőien vegyűlt, hogy könnyen érthetőleg nagy reményeket keltett Horvát tehetsége iránt. Kivált Horvát István ösztönözte őt a honfoglalás nagy művének költői megírására; de míg ő a történeti és mondai anyag kialakításán fáradozott s csak egyes mutatványokat közölt az Aurorában 1822-től kezdve, Vörösmarty megírta *Zalán futását*, a mely után az *Árpád* már sokkal csekélyebb hatást kelthetett, jóllehet az akadémia meg is koszorúzta.

Árpád — Az *Árpád* tizenkét könyvre osztva, külső szerkezetben a Vergilius nyomán készűlt; de Horvát az egyöntetű cselekvény megalkotásában még Vörösmartytól is messze maradt. A mű meséje ott kezdődik, a mint a magyar törzsek vezérei megesküsznek, hogy Etele birodalmát visszahódítják. Álmos agg korára való tekintetből fiát, Árpádot, ajánlja a

P. Horvát Endre emlékérme.

fővezérségre, de Lebed is törekszik erre s boszújában a magyarok ellenségeivel szövetkezik. Mégis Árpád választatik meg fővezérnek, s Tatur, a főpap, átadja neki Etele kardját, s most Lebeddel megütközik, kinek seregét szétszórja. Lebed fia, Szabolcs, már előbb Árpádhoz csatlakozott, mert apja Bongornak, a kozár fejedelem leányának kezétől megfosztotta őt. Árpád az Etel vizéhez ér, a melyen átkelvén, hét napi pihenőt tart. Itt értesűl a susdali oroszok, bolgárok és besenyők készülődéseiről, de leveri őket, és hosszas küzdelmek, folytonos harczok között átlépi a Kárpátokat, s miután a krobatokat beleolvasztja a nemzetbe, Munkácshoz jut, honnan széttekintve a délfelé nyúló vidékre, így szól:

Itt új országunk kezdődjék. Ez hely az első,
Mely vészes hadi munkánknak fölnyitja jutalmát.
Munkával keresők: neve *Munkás* légyen ezentúl.

Innen Árpád meghódítja az egész országot s vadászaton egy avar keresztyén remetére akad, a ki elmondja neki az angyal jóslatát Magyarország jövőjéről; majd Rajmund bencés szerzetessel találkozik Pannonhalmán, a ki

megjósolja, hogy Árpád unokáiból keresztyén királyok lesznek. A mű Zsolt fejedelemnek Etelvárba való bevonulásával s a rákosi áldomással végződik.

A sivár, kietlen harcok fegyverzaja úntatóan egyhangú. A hősöknek a vitézségen kívül semmi emberi szenvedélyök nincs, a mi alakjukat érdekesebbé teheti vala. Mindössze Szabolcsnak Bongor leányával, Illivel, és Eténék Kuldinával, a Tuhutum leányával való szerelmi viszonya volna költőibb lelemény, de az események folyamára mind a kettő igen csekély mértékben hat. Az époszból a csodálatos teljesen hiányzik, s már ez is megfosztja igazi époszi jellegétől. De ódon nyelvében, régies szavaiban, fordulatos szókötéseiben s merész mondatfüzéseiben sokszor van költői erő, zordonsága néhol bájjal vegyűl, festéseiben bizonyos komor színezet, s az indulatok rajzában nem egy helytt van melegség. Hangjában, dikciójában a fenségesre törekvés majd mindenütt érezhető, s könnyedén omló hexameterei az epikai nyelvnek biztos használatát mutatják mind az *Árpád*ban, mind kisebb műveiben. »Övé — mint Toldy helyesen mondja — klasszikai époszi nyelvünk s hexameterünk megteremtésének dicsősége.« Episztoláiban s heroidjeiben pedig megcsillan humora is.

Alkalmasb időben lépett föl Czuczor Gergely s több oldalú tehetségével érezhetőbb hatással is volt korára. Két írói nemzedék törekvéseit egyesítvén, az époszban eleinte ő is még a történeti adatokból szőtte meséit; de már a lírában, epikai dalban és genreképben a mondából, népi hagyományokból s a romanticizmus vívmányaiból is merített. Születése, neveltetése s a közelgő nemzetibb kor fuvalmának erősebb sejtelme egyformán ragadták a múlt dicsőbb emlékei, majd az ősmondák és népköltészet felé, s egyik előfutárja lőn a szoros értelemben vett nemzeti költészetnek, a mely épen a népköltészet forrásaiból táplálkozva született újjá. Czuczor Gergely

A gróf Károlyi József andódi jobbágyának, Czuczor Jánosnak fia, István, 1800 december 17-én született, s derék tanítójának köszönhető, hogy szülei nem fogták a gazdálkodáshoz, a hol pedig az apának épen nagy szüksége lett volna a serdülő gyermek segítségére, hanem Érsekújvártt, Nyitrán, Esztergomban és Pozsonyban iskoláztatták, honnan tizenhét éves korában a bencés szerzetbe lépett, keresztnevét Gergely szerzetesi névvel cserélvén föl. E pályaválasztás biztosította tehetségeinek fokozatos fejlődését, de egyszersmind sok szenvedést is mért reá. Mert az ifjú szerzetes a győri kollégiumban s a pesti központi szemináriumban nemcsak a theologiai tanúlmányokkal foglalkozott, hanem korán megszokta a múzsák társaságát is. Élénk kedélye, nyilt őszintesége s büszke nemzeti érzése, a melyek költészetében úgy, mint a társaságban, életmódjában, felfogásában kissé világiasnak tűntették föl, csakhamar összeütközésbe hozták a szigorú papi fegyelmet minden más fölé helyező egyházi felfogással, a mi épen akkor éreztette vele ellenséges indúlatát, midőn győri s komáromi tanárkodása után az irodalmi középpontba juthatott s tehetsége tágabb körű fejlődésnek indúlt.

Czuczor munkái

Ámde ekkorra már megírta az *Augsburgi ütközet*et (1824.), a mely Kisfaludy Károly barátságát szerzé meg számára; kiadta az *Aradi gyűlés*t (1828.) s a *Botond*ot (1833), sőt a *Hunyadiász* terveit is szövögette s e célból Kovács Tamás apát segítségével már előbb beutazta az Al-Duna vidékét, tanúlmányozván a nándorfehérvári győzelem adatait s a vár környékét. Az Aurora-körrel, kivált Toldyval való barátsága eddigi működésének azt az elismerést szerezte, hogy 1831-ben az akadémia tagjai közé; négy év múlva pedig segédjegyzőjévé s levéltárnokává választotta.

Czuczor Gergely.

Ennek következtében Czuczor Pestre költözött, a hol Toldy 1836-ban kiadta összes költői munkáit, a melyek között szép számmal voltak már népies dalok is. Épen ezek, meg világias életmódja, erős nemzeti érzése lázították föl titkos ellenségeit, mert a népies dalokat, e »lírai bíbelődéseket,« úgy fogták föl elöljárói, hogy azok homályt vetnek reá mint szerzetesre. Ellenségei nemcsak saját elöljáróinál vádolták be, hanem a kir. kancelláriánál is; s bár a főapát tőle telhetőleg pártját fogta, a hosszas ízetlenkedések következtében el kellett hagynia Pestet, jó időre. Csak 1845-ben kerűlhetett ismét a fővárosba Győrből, a hol a tanítás mellett részint klasszikusok fordításával (Horatius, Cornelius Nepos, Tacitus), részint

nyelvtudományi búvárlatokkal foglalkozott. Emezeknek köszönhette, hogy az akadémia elhatározván a magyar nyelv nagy szótárának szerkesztését, azzal Czuczort bízta meg. Így nyugalmasb idők következtek reá. Azonban az 1848-ki mozgalmak őt is magukkal ragadták. Lantja nem maradhatott néma a nemzeti küzdelem erőfeszítései között, s megírta a *Riadót*, az elszánt harc e tüzes lelkesítőjét, a miért Windischgrätz elfogatta s bebörtönöztette. A magyar sereg győzelme s Buda bevétele visszaadta ugyan szabadságát, de nagyon kevés időre, mert a mint a császári sereg elfoglalta a fővárost, Czuczor megint fogságba került s előbb Budán, majd Kufsteinban kellett raboskodnia 1851 május 22-ig, midőn szabadulásának órája ütött. Most ismét Pesten telepedett meg s itt élt egészen 1866 szeptember 9-én bekövetkezett haláláig. Költeményeit Toldy 1858-ban újra kiadta három kötetben; de a nagy szótárnak, a melyen haláláig dolgozott, teljes elkészűltét már nem érhette meg.

Czuczor úgy is mint epikus, úgy is mint lirikus kora nemzeti törekvéseinek egyik legkiválóbb kifejezője. A régi magyaroknak nemcsak hősiségét magasztalja, hanem a koronás király iránti önfeláldozását is; nemcsak a veszélyben forgó alkotmány védelmére hord fel példákat, hanem a nemzet és királya közti egyetértés csodás erejére nézve is. Mégis legállandóbb s legvakítóbb fénynyel ég előtte a Hunyadiak dicsősége. Époszban és rövidebb költői elbeszélésben egyformán megkisérli a Hunyadiak önzetlen hazaszeretetét magasztalni, hogy e keresztyén hősök mintaképül álljanak nemzete előtt a megindúlt politikai küzdelemben. Első két éposza jóformán csak kisérlet s készülődés a *Hunyadiász* megalkotásához. Kivált az *Augsburgi ütközet*, a melyben a magyaroknak a németeken 910-ben Augsburg mellett aratott győzelmét beszéli el, csak szárnypróbálgatásnak mondható. A mű négy énekre osztva az Aurorában jelent meg. »Művészi tekintetben — mondja róla maga a költő — nagyon alant vagyon: mert az nem más, mint a lélekben lappangó, de minden előkészület nélkül kitörő heves indulatnak szüleménye. Az interesse benne kevés emberi s finom érzésre mutat, s előadása dagályos, epizódok nélkül.«

Az *Aradi gyűlés* már valamivel nagyobb méltánylatot érdemel. Az Aradi gyűlés
Ebben az emlékezetes 1132-ki tanácskozást és a Borics párthívein elkövetett boszú lefolyását mondja el Czuczor. Vak Béla Borics kiüzetése után gyűlést hirdet Aradra, a hová Lámpért tanácsára színlelt hódolattal a Borics-pártiak is megjelennek. A gyűlésen részint a szentföldre, részint a Velencze elleni menetelt javasolják, de mások e terveket ellenzik, s Ottmár nádor, a béke barátjának kérelmére a király általános kegyelmet hirdet. De Buda Lámpérttal összetűz, boszújában visszavonúl s épen sátrában találja bátyját, Peredet, a kit a Borics hívei megkínoztak. A boszús Buda a királynéhoz, Ilonához viszi Peredet, a ki hallván a történetet, maga is fölingerlődik, s boszúját még fokozza Álmos szellemének megjelenése, a ki a királynéhoz így beszél álmában:

— hideg hamvam még egy terh nyomja: vakító
Gyilkosimon bosszút ekkédig senki nem állott,
Tedd te meg azt s nyúgodt lélekkel folytatom álmom.

Az összegyűlt rendek közt megjelenik Ilona is két kis fával s a megkínzott Pereddel, a ki lepellel van eltakarva. A királyné beszédet tart, s e beszéd hatása alatt a Borics hívei közül sokat legyilkolnak, mit azonban a költő már csak néhány sorban mond el. Ez éposz Czuczor tehetségének elég gyors fejlődését mutatja: itt már sokkal inkább törekszik kerek cselekvényre mint előbbi kisérletében. A király szelídségével és jóságával szemben áll a heves és boszús Ilona; amaz önkénytelenül, emez készakarva bírja híveit a megtorlásra. E mellett Budában lehetőleg egyént törekedett a költő rajzolni, a kinek szenvedélye, haragos visszavonulása és Pered láttára fölgerjedt boszúja élénk vonásokkal festvék.

Czuczor *Botond*jához. (Aurora, 1833.)

Még sikerűltebb a *Botond,* mely már inkább mondán alapszik s a hősiség és szerelmi hév kettős motivumából van szőve. Czuczor a krónikák adataihoz nem mindenben alkalmazkodott. A Bizáncot ostromló sereg fővezére nála Botond, a ki gazdag zsákmánynyal indúl haza felé, s Polydórát, az elrablott szép görög leányt, kit megszeretett, előre küldi Bélddel. Míg azonban Botond a táborban mulat, Bödölény, a ki szintén szerelmes a lányba, tíz daliával együtt utána ered Béldnek, visszaviszi Polydórát, s hogy Theophánnak, a leány atyjának, beleegyezését annál könnyebben megnyerje, megtagadva hazáját s nemzetiségét, maga is göröggé lesz. Botond iszonyú haragra gyúl, seregét Bizánc alá vezeti, mi a görögökben nagy rémületet kelt, úgy hogy elhatározzák a leány kiadatását. Bödölény kész megvívni Botonddal, de ekkor előáll Alkidesz, a leghíresebb görög hős, a ki Bödölényt leteríti s Botondot

Botond

párbajra szólítja. A tusa hosszú és heves. Alkidesz elesik, mire Polydóra Botondé lesz, a ki a »rhodopei virágszálat« magával viszi. Az egész költeményen a romanticizmus fuvalma érzik. S bár a leány szerelme nagyon is bágyadtan van rajzolva, valamint Bödölény is: a főhős elég érdeket tud kelteni vitézségével s Polydóra iránti szerelmével. E mellett Szendének, az énekes apródnak, Polydóra iránti titkos vágya s naiv öröme, midőn újra látja őt, a mily költői, épen oly megható. Szóval Czuczor époszai között *Botond* ép úgy a legsikerűltebb, mint *A két szomszédvár* a Vörösmartyéi között.

Czuczor Gergely kézirata.

A *Hunyadiász* csak töredékben maradt ránk. Mindössze hat éneket dolgozott ki belőle a költő, de fenmaradt az egésznek tervvázlata. A nagy éposz középpontja az 1456-ki nándorfehérvári ostrom, mely az ország sorsára oly kiváló fontosságú volt. Hunyadi nemcsak hősiességével, hanem Ujlaky s mások irígységén erőt vevő önfeláldozásával s fiának, Mátyásnak kiszabadításával is egyformán leköti érdeklődésünket. Az ellentábor elbizakodottsága, Mohammed gyűlölete s féktelen gőgje, hogy most egyedüli úrrá lesz a földön; továbbá Hunyadi Lászlónak szerelme Korog bán leánya, Ilona iránt, Cesinge énekei, Kapisztrán lelkesedése s a keresztesek ellenállhatatlan harcvágya mind erős indítékai lettek volna a cselekvénynek, s csak sajnálhatjuk, hogy Czuczornak e legnagyobb alkotása el nem készűlhetett. De a töredék is

A Hunyadiász

mutatja, hogy a költő valódi époszt akart írni, a mely a keresztyén magyarnak világra szóló győzelmét hirdette volna.

Kisebb epikai művek

Czuczor lírai műveiben s epikai dalaiban szintén a hazafias érzés tüzének, a feláldozó hősiségnek és a nemzetiséget szolgáló tetterőnek példázása hatott leginkább. Epikai dalaiban jobbára egymás mellé illesztett képek sorozata vonúl el szemünk előtt a nélkül, hogy a cselekvénynek igazi drámai heve feltünőbben érezhető volna, mint a *Kont, Hunyad és neje, Hunyadi, A legszebb ének,* stb. mutatják. Sikerűltebbek a *Karád és Zemír* s a *Szondi.* Ez utóbbiban Szondi megrendűlt bizalma, hogy a várat nem tudja megmenteni s mégis vitéz elszántsága, a melyet a pogányok elleni gyűlölete táplál, szeretete apródjai iránt s halála, a mely mint drága emlék folyvást lelkesíti nemzetét, egyaránt kitünően vannak festve. A költő népies felfogása, fordulatai s hangja több művében mutatják, hogy ő már erősen hajlik amaz irány felé, a mely nemsokára egészen uralkodóvá lesz a magyar költészetben. Ide járúl Czuczornak egészséges humora, mely legkivált a *Remete Péter* című víg legendájában érvényesűl. A csőcselék keresztesek és az őrtanya, hová Remete Péter betéved, igen sikerűlten vannak jellemezve avval a vidám, könnyed humorral, a melynek egyik eleme a naivság. De talán egyetlen költeménye sem annyira ismert közönségünk előtt, mint *A falusi kis leány Pesten.* Ez valódi genrekép, s a naiv komikumnak egyik legszebb példánya költészetünkben.

Lírai költemények

Tisztán lírai költeményeit Kisfaludy Károly, Bajza és Vitkovics hatása alatt írta Czuczor, de inkább csak abban az irányban tűnt ki, mely a műköltészet új forrásává a népköltészet motivumait, hangját és ritmusát tette. Azonban Czuczor nem annyira a saját érzéseit énekli, mint inkább utánozni igyekszik egy falusi legény vagy leány szerelmi kötődésének, örömének vagy fájdalmának kifejezését. De hangjának játszi könnyedsége s néhol bensősége, szerkezetének sokszor drámaisága, a külvilág és a szív érzésének összhangjában nyilatkozó festőisége, a természet képei közül vett hasonlatai, pajzánsága, vidám ötletei több dalát maradandó becsűvé teszik. Legszebbek az *Alföldi legény, Esik eső, Temetőben, Gémes kút, Kötődés, Szántó legény dala,* a melyeket most is dalolnak. Kár, hogy a magyar ritmus nem mindenikben lüktet tisztán és szabályosan.

Szatirák

E mellett megpróbálkozott Czuczor a szatira- és meseírással is. Szatirai ere nem volt erős, sem mély; inkább tanítani tudott (mutatják *Paprikás versei),* mint a fonákságokat gúnyolni. Mind a mellett a *Maradi Marady úr* című szatirája, mely a Petőfi *Pató Pál*jának előfutárja, eléggé sikerűlt. Nemcsak a politikai élet visszásságait, a választásoknál tapasztalt visszaéléseket, hanem a rossz vagy cifra magyarsággal beszélő szónokokat is igyekezett nevetségesekké tenni. Meséinek java részében is jobbadán irodalmi viszonyainkat példázta. Szereplői legtöbbször állatok, Aesopus modorában szembeállítva egymással, mint az erény és bűn, az erőszak és gyöngeség, a merész és fontolva haladás képviselői. Epigrammái legkevésbbé

sikerültek; sem pointe nincs bennük, sem lírai hév. Legszebb a Zrinyire vonatkozó.

Vörösmarty hatása alatt fogamzott meg egy nagy éposz terve Debreczeni Mártonban, a gyerő-monostori (Kolozsmegye) szegény fazekas fiában, ki 1802 január 25-én született. Életét a sorssal való küzdelemmel kezdi, méltányolt nagy tehetségének fokozatos emelkedése kiséri, s az elhagyatottság keserű fájdalmával végzi. A kolozsvári református főiskolából a selmeci bányász-akadémiába lép, önmagára s a jó emberek segít- Debreczeni Márton

Debreczeni Márton.

ségére hagyatva, de a szilárd önbizalomnak és kitartásnak avval a mértékével, mely a lángelmének útat szokott törni bármily nehéz körűlmények között is. Tehetségének különböző nyilvánulásai: a költészettel való foglalkozás és az exakt tudományok iránti kitünő képesség egyszerre ösztönzik a kiválóság koszorújáért vívandó harcra. De míg a bányászat terén lassankint előkelő állásra jut, s a radnai olvasztó-mesterből kémlőhelyettes, majd a szalatnai kohóhivatalnál ellenőr, kohónagy s végre az erdélyi királyi kincstárnál bányaügyi tanácsos lesz: költői működése mind végig titok marad. Senki sem sejté, hogy a *bányász szótár,* a *bányászati tudományok rendszere,* stb. művek íróját, kinek neve e munkáinak révén a

külföld előtt is ismeretessé lett, a nemzeti múlt elhanyatlott emlékei költői alkotásra is hevítették. Midőn 1849-ben elveszté az első magyar minisztériumban a pénzügyi tárcánál viselt tanácsosi hivatalát: »nejével és hat gyermekével nemes lelkek jótéteményeiből élt,« s mint költő ismeretlenül roskadt sírjába 1851. február 18-án. Művét, *A kióvi csatát*, egyik barátja, gróf Mikó Imre találta meg hátrahagyott iratai között s adta ki 1854-ben, nagy feltünést, de kevés hatást keltve.

A kióvi csata

Debreczeni éposza XVI énekre volt tervezve, de csak XIV ének van belőle kidolgozva, a két utolsó töredék. Nyelvében és szerkezetében félreismerhetetlenül magán viseli *Zalán futása* rendkívüli hatását. Épen oly mély elégiai felindulás vesz rajta erőt az expozicióban, mint Vörösmartyn; tudja, hogy emléke nemsokára kihal, de míg él, örömmel mulat a régi nagyság emlékeivel, hogy leróJa hona iránti hálájá†, noha őseitől nem örökölt mást, mint »tetteik éneklése hatalmát:«

Nem kér lantom örök hírt, csak ti figyeljetek arra,
Oh! kevesek, kiket Árpád forró vére hevítvén,
Még ős nemzeti lélekkel tündöklötök a föld
Oltalmára . . .

Így fog a tárgyaláshoz. Uldár, a kabarok fejedelme, ráveszi Oleg kióvi fejedelmet, hogy akadályozza meg a magyarok átkelését Kióvnál. Pérun, az oroszok védistene, azonban megharagszik Olegre, az oroszok vereséget szenvednek, és Szabolcs behatol Kióvba, ösztönözvén a magyarokat az általános tusára. Mindamellett békét kötnek, de Uldár azt megszegni törekszik s a boszú istenét rábirja, hogy Árpád képében támadja meg az oroszokat éjjel. Így aztán megújúl a harc és foly változó szerencsével számos epizódon keresztül. Szabolcsot az oroszok elfogják, de belé szeretett Thamira, Oleg leánya, s meg is menti avval a föltétellel, hogy atyját szükség esetén védeni fogja. Szabolcs csakugyan megvédi Oleget egy másik csata alkalmával, miért is őt mint hazaárulót száműzik. Ekkor álmában Hadur megjelenik előtte s tudtára adja, hogy Etele kardja megvan Odin kezében, de Odin csak annak adja azt át, a ki Perun védisten szobrának ezüst fejét eléje viszi. Szabolcs, még midőn Kióvba legelőször behatolt, magához vette az ezüst szoborfőt s így most ennek a segítségével csakugyan hozzá jut Etele kardjához. Új harc fejlődik ki, a melyben Árpád s a legtöbb magyar vezér megsebesűl, a mi Árpádot nagyon leveri, annyira, hogy Mithrászhoz és Ormuzdhoz már haláláért könyörög. Ormuzd Árpád lelkét magával ragadja az égbe, megmutatja neki Pannonia és Dácia vidékeit, a melyeket a magyarok meg fognak hódítani; majd a Mindentehető (ez a legfőbb isten) elé vezeti, a hol feltárúlnak előtte a múlt, jelen és jövő képei. Ebből Árpád új reményt nyer s csüggedő híveit újra föllelkesíti. Majd az Etele kardját is megkapja Szabolcstól s evvel Uldárt elejti, Kióvot beveszi, hová a magyarok bevonúlnak, s így szabad az út Pannonia felé.

Jóllehet ez az éposz is osztozik a klasszikai époszok főhibájában, hogy nincs egységes cselekvénye, mind a mellett világosan mutatja Debreczeninek nem közönséges tehetségét. Nyelvében ő is a régi és új nyelvet iparkodott egybeolvasztani, törekvése azonban csak félig sikerűl: sok helyen darabos és csiszolatlan, de elég gazdag, erővel teljes és festői. Az orosz és perzsa mithologia kapcsolata kétségtelenül zavarossá teszi a

Garay János.

cselekvény folyamát, noha tárgyát a költő eredeti felfogása a kióvi csata fontosságáról s Etele kardjának csodás erejéről valódi époszi magaslatra törekedett emelni.

A klasszikai alakú éposz a harmincas évek közepén elérte fejlődésének csúcspontját. A kötői nyelvet művészivé és magyarossá tette s addig nem is sejtett bájait tárta föl a nemzet előtt, mi egyik legfőbb fontossága. Az irodalmi érdek szilárdította a magyarság hitét, s a különféle politikai és társadalmi osztályok lassankint a hazafiságnak ama szent érzésében váltak együvé, a melyet Vörösmarty s époszíró társai zengtek.

A szónokias hang, mely először ez époszokban fejledezett művészivé, nemsokára általánosan uralkodóvá lett a lírában s epikai dalban; de maga az éposz krónikás elbeszéléssé sűlyedt nyilvánvaló jeléül, hogy csak új elemek fölvétele fejlesztheti epikánkat magasabb művésziségre.

Garay János

A hang szónokiasságát a lírai fajú művekben s a klasszikai éposz sűlyedését mutatja GARAY JÁNOS költészete. Ő 1812-ben született Szegzárdon, s ifjú korában mint pécsi gimnáziumi, majd mint pesti egyetemi tanuló kedvvel olvasgatván a klasszikai iskola műveit, másfelül pedig a régi dicsőség emlékei őt is hazafias felbuzdulásra lelkesítvén, csakhamar megírta *Csatár* című epikai művét kilenc képben s 1834-ben ki is adta. Innen kezdve egész haláláig, 1853 november 5-ig kizárólag az irodalomnak s írói működéséből élt; több történeti színjátékot *(Ország Ilona, Utolsó magyar khán, Bátori Erzsébet,* stb.) írt, zsebkönyveket s egy szépirodalmi lapot *(Regélő)* szerkesztett. Az első magyar felelős kormány a budapesti egyetemhez a magyar irodalom tanárává kinevezé ugyan, de ez állását a bekövetkezett nehéz napok súlya alatt a következő évben elvesztvén, újra csak írói keresményéből éldegélt s abból a csekély fizetésből, a melyet mint egyetemi könyvtártiszt 1850-től fogva kapott. A megfeszített munka s folytonos betegeskedése pár év alatt aláásták egészségét; s midőn férfi kora delén elhalt, családja csak a nemzet részvételében bízhatott, a mely nem is késett a költő családján segíteni.

Garay János kézirata.

Nagyobb epikai művei

Garay úgy a *Csatár*ban, mint a *Szent László*ban (1851.) s az Árpádok korából írt kisebb epikai elbeszéléseiben inkább a történeti adatok hű tolmácsa, mint önállóan alkotó művész. Fejlődő s kereken végződő cselekvényt nála is hiába keresünk. Történeti adatai nem tudnak egy élő organizmussá kialakúlni; egy-egy epizódja magában elég érdekes, de ez

epizódokat nem tudja egységesekké, egymásból fejlődőkké tenni. S nemcsak a jellemek drámaiabb cselekvése, fokozatos fejlődése hiányzik, de jóformán meséje sincs époszainak. *Csatár*ban az I. Ulászló választásakor dúló pártharcok, vagy a Garay nádor nagyravágyása nyomán kelt visszavonás és evvel ellentétben a Hunyadi János önfeláldozó küzdelme magukban véve nem költőietlenek: de semmi szerves összefüggés nincs közöttük. Garaynak ez első kisérlete a hexameteres éposznak mintegy utolsó viszhangja. Ily formában nem írt több époszt Garay, hanem visszatért a magyar versidomhoz és átültette a nibelungi strófát is. A magyar történelemnek, legkivált pedig az Árpádok korának majd minden kiemelkedő eseményét lantjára vette ugyan, de a középkori magyar daliás vitézsége s mély vallásossága egyetlen művében sem ihletik őt oly erősen, mint a *Szent László*ban, e hosszú, tizenkét énekből álló történeti rajzban, a melybe egészen beleöntötte nemes idealizmusát, vallásos kedélyét s az ősök dicsősége iránti csodálatát. Minden nyomot felkutatott a krónikákból s népmondáinkból, hogy e nagy király tetteit minél fényesebb színben tűntesse föl: de alkotó tehetsége itt sem tudott műegészet adni. Inkább versbe szedett krónika az, mint igazi éposz. László neveltetésétől, a hazába jövetelétől kezdve egész élete föltárúl előttünk: álma, hogy a szent korona fején fog csillogni, szerelme Etelka iránt; Vid, Salamon és a hercegek viszálya; Ilonának, László húgának férjhez menetele, az álom teljesűlte, mert László csakugyan király lett, a kúnokon vett győzelmei stb. A költő nem hagy semmi mozzanatot érintetlenül, hogy hősét és korát megértethesse, s azért nem ok nélkül nevezte e művet Toldy »költői életrajznak«. E bajt még növeli a tizenegy szótagú, három ütemű népdali formának nem mindig szabályos ritmusa. Mind a mellett leirásaiban sok költői lendület, festéseiben élénk szín, lírai fölhevüléseiben sok bensőség s gyöngédség, az indulatok rajzában számos helyen drámai erő van.

Költői elbeszélései, legendái között legsikerűltebb a *Bosnyák Zsófia*, mely a *Toldi*val együtt pályázott a Kisfaludy-társaságnál s vele egyszerre is jelent meg 1847-ben. Ez ép annyira kiválik elbeszélései, mint a *Kont* balladaszerű művei közül. Lélektani felfogása a kompozicióban, emelkedett vallási ihlete amott, hazafias szónoki páthosza itt, hangját nemessé, kifejezővé teszik. A *Kont*hoz sorakoznak legismertebb epikai dalai, a *Kont fegyvernöke* s *Hunyadi László*. Mindnyájában a nemzeti jogokhoz és szabadsághoz való ragaszkodást példázza, mely ellentétbe jut az önkénynyel és zsarnoksággal. Költött tárgyú balladái *(Boszúcsók, Csanád* stb.) inkább rövid költői elbeszélések, az epikai és lírai elem elnyomja bennök a drámait. Néha csak egyetlen kép rajza az egész mű *(Hunyad kardja, Zrinyi Ilona)* s tulajdonképeni cselekvénye igen szegényes. E nemű kompoziciói közül valódi műbecsű a *Báthori Erzsébet,* melynek a mily igaz alapeszméje (hogy az emberek büntetésénél sujtóbb a lelkiismeret mardosása), ép oly drámai előadása. Ezek mellett kétségtelenül legismertebb s

Kisebb elbeszélései

legsikerűltebb műve Garaynak *Az obsitos* (nibelungi strófákban). Mind Hári Jánosnak eleven rajza, mely a nép eszejárásának finom megfigyelését mutatja, mind az elbeszélésnek üde, egészséges hangja, mely a népmesék könnyed folyamatosságával, naiv komikumával annyira rokon, kiváló helyet biztosítanak e műnek mindenha költészetünkben.

Lírai költészete

Lírája a hazafiság, szerelem érzéseit s a családi élet boldogságát zengi legtöbbször, ódai hévvel vagy dalszerű lágysággal. Sem tiszta ódát, sem tiszta dalt nem igen írt; hosszadalmasságra, áradozásra hajlott majd mindig. Érzései közül csak a hazafiságé vetett mélyebb hullámokat; ezt táplálta a kor, a reformok felé siető nemzet feltörekvése, miért is művei a harmincas években s a negyvenes évek elején mintegy a közhangulat tolmácsai levén, elég nagy népszerűségre jutottak. Baj, hogy Garay nem mindig várt valamely erősebb felbuzdulást, valamely eszmei hatást. Épen ezért akkoriban leghíresebb költeményei is csak félig sikerűltek. A *Magyar hölgy*nek néhány strófája igen szép, de épen eleje s vége nem ment a dagálytól; a *Kelet népéhez* című inkább szónoki, mint költői képekből van szőve. Szóval Garay, a kinek ifjúkori költészete a Kisfaludy Károly és Bajza lírájának kecses érzelmességéhez annyi hasonlóságot mutat, később a Vörösmarty szónokias hangját túlzásba viszi, nem tudván azt sem érzelmeinek hevével, sem képzelme élénkségével hatni át. Költészetének e sajátsága legkiválóbban s legművészibben nem is tiszta fajú lírai, mint inkább balladaszerű műveiben nyilatkozik. Ezekkel aratta legszebb babérait, mert ezek voltak leghívebb kifejezői a kor általános hangulatának.

67. Bajza József és az Athenaeum köre.

IRODALMI ÉLETÜNKBEN, még az Aurora-kör idejében is, hiányzott a fejlődésnek egy fontos tényezője s e hiány hovatovább mind érezhetőbb lett. Nem volt *kritikánk,* mely elvek tisztázásával, általános szempontok kitüzésével az irodalmi fejlődést egészséges irányban vezette, a közönség ízlését, olvasmányait ellenőrizte volna. Kölcsey már jóval előbb hangoztatta a komoly műbírálat szükségét, s példát is adott, hogyan bíráljunk. De a népszerűtlenség, melyet fellépésével magára vont, korán elnémította itélő szavát. Íróinkat Kazinczy bókjai, jóakaratú vállveregetései sokkal inkább elkényeztették, semhogy a legszelídebb észrevételt vagy kifogást is eltűrték volna. Hazafiatlanságot láttak abban, hogy a kritikus gáncsoljon valakit, a ki hazafias lelkesedésből vett tollat kezébe. Így aztán nem csodálható, hogy a dilettantizmus, s ezzel a kontárkodás és ízléstelenség mindjobban elharapódzott irodalmunkban, különösen az egyre szaporodó folyóiratokban találva bő talajt a burjánzásra. Az ifjabb írói nemzedék, mely az Aurora-körhöz csatlakozott, érezte a bajt és útját akarta vágni irodalmunk elsekélyesedésének. »Oly korban, — írja Toldy a Felsőmagyarországi Minerva 1828. IV. kötetében — midőn szomszédaink literatúrája fénypontján áll, midőn mi magunk megbarátkoztunk a külföld nagynemű lélekmíveivel; oly korban nem ballagni, hanem szökni kell, hogy a mívelt olvasó várásit kielégíthessük. Míg mi ízlés, lélek nélkül költünk, hagymázban fordítunk, míg a tudatlanság, vakság, félszegség tanítói méltóságot usurpál: várhatunk-e szebb jövendőt? Miért kimélet, sőt még buzdítás az ilyennek? Szűnjünk meg azt hinni, hogy nálunk még korán jő a kritika; sőt valljuk meg, igen is elkéstünk vele.« Ettől a felfogástól vezetve, az Aurora-kör már 1825-ben tervezte egy kritikai folyóirat megindítását, de Bajza, kire a szerkesztést bízni akarták, nem lévén még pályájával tisztában, tartózkodott attól, hogy ily merész vállalkozásra adja a fejét. Rövid idő̋n azonban kitűnt, hogy mégis ő az, ki hivatva van Kölcsey örökébe lépni, s a tehetségtelenek és az irodalmi áltekintélyek ellen a hadjáratot megindítani. Irodalmi kritika

BAJZA JÓZSEF Szücsiben, Hevesmegyében, 1804 január 31-én született, ág. ev. vallású nemes szüléktől. Tanulását 1811-ben Gyöngyösön a Ferenc- Bajza élete

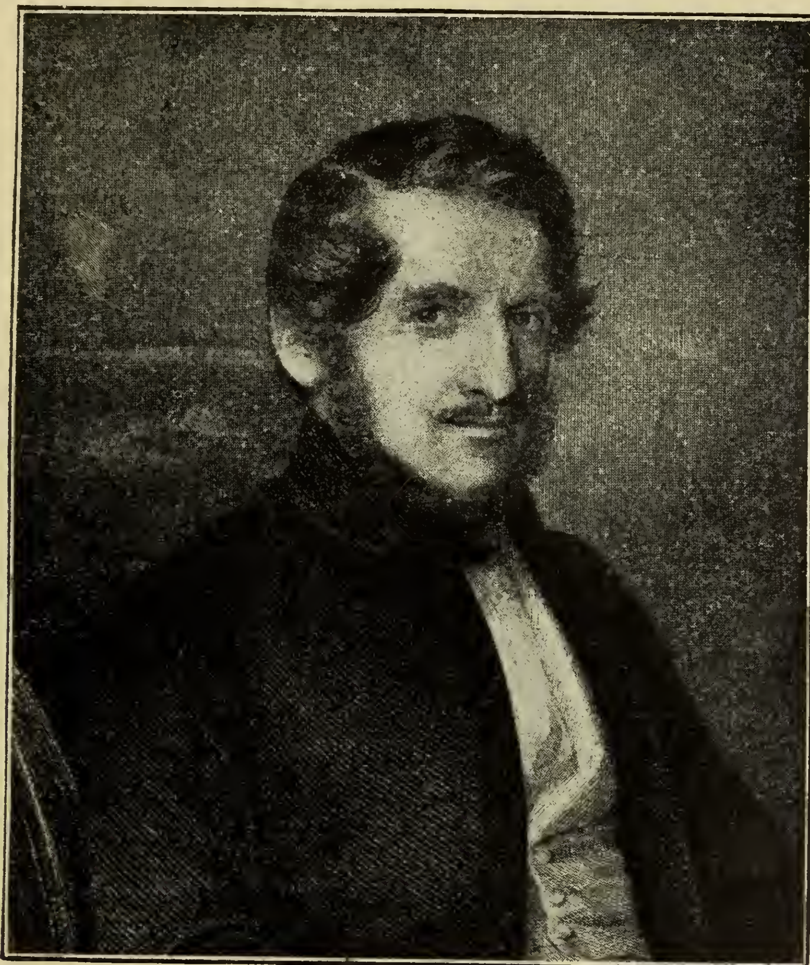
rendiek gimnáziumában kezdte s Pesten folytatta, hol előbb bölcseletet, azután jogot hallgatott. 1824-ben Pozsonyban bevégezvén tanúlmányait, egy évet törvénygyakorlaton unokabátyja, Földváry Ferenc hevesi alispánnál töltött. E rokona oldalán mint követi irnok jelen volt az 1825—27-iki nevezetes országgyűlésen, hol Széchenyi emlékezetes fellépése mély hatást tett lelkére. Érdeklődése a színház iránt szintén ez időből való: az országgyűlés ideje alatt magyar színészek is voltak Pozsonyban, s Bajza szorgalmasan látogatta előadásaikat; különösen Kántorné »isteni játéka« ragadta el. Az országgyűlés végével Pesten Matkovich protonotárius mellé a kir. tábla jegyzőjének esküdött fel s 1828-ban ügyvédi oklevelet nyert. Csakhogy ő, ki lelke egész hevével az irodalmon csüngött, az ügyvédi pályához nem érzett kedvet. 1829-ben tehát Pesten telepedett meg, hogy egészen az irodalomnak éljen.

Ekkor már meglehetősen ismerték a nevét. Kisfaludy Károly vezette be az irodalomba, ki az *Esthajnal* című dalából egyszerre felismerte a valódi tehetséget. Az *Aurorá*ban 1823 óta számos költeménye látott napvilágot, melyek közűl az 1826-ból való *Borének*et országszerte énekelték. De igazán csak 1828-ban kezdték nevét emlegetni, mikor a *Tudományos Gyűjtemény*ben első nagyobb széptani dolgozata: *Az epigramma theoriája* megjelent. A műfajnak nemcsak elméletét adja benne, hanem ismerteti ó- és újkori nevezetesebb mívelőit is s végül sorra bírálja a magyar epigrammaköltőket. A későbbi Bajzának már több vonása feltetszik e dolgozatban. Így fejtegetéseinek gyakorlatisága és véleménynyilvánításának egyenessége. A megbíráltak egyike, Szentmiklóssy Alajos, sértve érezte magát a bírálattól s *Czáf és Igazítás* címmel (Tud. Gyűjt. 1829.) felszólalt ellene. Bajza visszavágott, még pedig oly élesen, hogy szenvedélyessége barátait is meglepte. Válasza *(Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire)* ritka erkölcsi bátorságról s meglepő vitázó erőről tanúskodik. Kiméletlen a nyerseségig, de érezzük, hogy tollát nem személyes indokok, hanem elvek s az ügynek szeretete vezetik.

Bajza tollharcai

Csakhamar ezen összezördülés után még kedvezőbb alkalma nyílt, hogy síkra szálljon a jogosulatlan tekintélyek ellen. Ez alkalmat az úgynevezett *Conversations-Lexikoni pör* nyújtotta. Wigand Ottó pesti könyvárús egy magyar ismerettár *(Tudományok és Mesterségek közönséges Tára)* kiadását tervezte s 1830 elején mutatványcikkeket is adott a műből. Mivel a vállalat élén oly írók (Döbrentei és hívei) állottak, kiktől az irodalom ügye jót alig várhatott, az Aurora-kör fiatalabb tagjai éles vitát kezdtek az ismerettár munkatársai ellen. A támadásban Bajzáé volt a vezérszerep. *Figyelmeztetés*ében kimutatja, hogy a próbacikkekből »fonák plánum, félszeg tudomány, gondatlan munka, inconsequentiák, grammatikai és stylistikai tudatlanság, visszás logika egymásra halmozva tűnnek elő«. Döbrentei a támadásra keményen felelt, mire Bajza oly lesújtó választ adott, hogy a megszorúlt Döbrentei jónak látta egy országos tekintély, gróf Dessewffy József

védelme alá menekűlni. Az érdemes mágnás beleszólása azonban oly feleletet provokált Bajza részéről, melylyel egyszerre leszorította ellenfeleit a térről. »Azt reménylette talán ez a csudálatos elméjű író (Döbrentei), — írja Bajza, — hogy, ha méltóság és tekintet aegise alá vonúl s tőle koldúl menedéket, pártfogást, védelmet, megszabadítja magát? Azt hitte-e, hogy én a polgári világ mágnását tudományok világában is mágnásnak fogom ismerni, s mihelyt ő lép fel, én arcra borúlok, mihelyt ő hallatja szavát, én végkép elhallgatok? Megtanúltam igenis a társasági élet viszonyait tisztelni; de

Bajza József.

ezen kötelékek csak a polgári kör határaig nyúlnak, s ott, hol az írói respublica kezdődik, hol a tudományok országába léptünk, hol a társalkodási conventióknak vége, ezek is megszakadtak. Itt nem érdem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok térdet és fejet hajtani, nem semmi auctoritásnak, nem semmi grófi méltóságnak.« E hangban a korszellem általános demokratikus irányzata csendűl meg. Van benne valami a nem rég lezajlott júliusi forradalom leheletéből.

Ebben a tollharcban már világosan kifejezésre jut Bajza egész írói működésének vezérgondolata: emelni öntudatosságban és önérzetben az

irodalmat. A tehetség öntudatának harca volt ez az üres tekintélyek uralma ellen, s mintegy előjátéka a polgári téren hasonló szellemben történendő átalakulásnak.

Kritikai Lapok Ily előzmények után indúltak meg ugyanaz évben, 1830-ban a *Kritikai Lapok,* Bajza kiadásában és szerkesztésében, Kölcsey, Vörösmarty, Toldy és Fenyéry közreműködésével. Az előszóban a szerkesztő hadat izent mindennek, a mit irodalmi állapotainkban egészségtelennek tartott. »Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hizelkedés, a szolgai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az útat, melyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához vergődhetni.« A folyóirat be is váltotta, a mit előszava igért. Kemény, részrehajlatlan kritikát gyakorolt kicsinyek és nagyok felett. Még a legnagyobbat, Kazinczyt sem kimélte, mikor ez Pyrker László egri érseknek németül írt legendaszerű költeményeit, a *Szent Hajdan Gyöngyeit*, magyar fordításban kiadta. A *Kritikai Lapok* keményen megtámadták a főpapot, ki a német irodalmat gazdagítja, s a fordítót, ki verses művet prózában adott vissza. Kazinczynak nem annyira a támadás fájt, mint inkább az a hang, mely a támadók (Toldy és Bajza) cikkein végigvonúl. »Ez nem a társasági tonusok hangja,« — így panaszkodik, mire Bajza végszavában ezt válaszolja: »Jó leszen e különben is nem kedvelt tárgy felett támadt versenyt félbeszakítanunk, annál is inkább, minthogy azt a tek. úr a szép társaságok tonusában szeretné folytatni, azokban pedig csak a bókolat kedves, az ellenmondás vétek.« Mily ellentét a demokratikus nyerseségű Bajza és az arisztokratikus finomságú Kazinczy közt! Valóban a hang, melyen a *Kritikai Lapok* szólnak, már nem az, melyet Kazinczy honosított meg az írók közt. E tekintetben joggal nevezték Bajzát az irodalmi erkölcsök újítójának, ki az írói világban a republikánus erényeket iparkodott meggyökereztetni. Legjobban jellemzik őt saját szavai, melyeket 1845-ben egy költeményében Deák Ferenchez intéz:

Légy idvez, s vedd baráti jobbomat.
A mely hizelgést írni nem tanúlt,
De nem remegni is, ha írni kelle,
Mit a meggyőződés igaznak ismert,
Bármennyit tett kockára a betű.
Mert, hol nem ígér a beszéd sikert,
Lehet hallgatni: ám, ha szólni kell,
Mást nem szabad mint lelkünknek hitét.

A ki Bajzát csak irodalmi harcaiból ítéli meg, hajlandó őt a fagyos ész emberének tartani. Annak is tartották kortársai közűl azok, kik távolabb állottak tőle. Szemere Miklós 1840-ben azt írta neki: »Én a Nagy Szótárban a legnagyobb szívfagy kitételére e szót fogom ajánlani — Bajza.« Pedig a jéghideg külső alatt, mint levelei és költészete mutatják, igazi wertheri

A' Királyra

1844-ben

Áldd meg isten Ferdinandot,
A' magyar királyt,
E' nemzet' nagy seregiből
Áldd meg őt királyt.

Három század óta ő az
Egy király maga,
A' kinek magyar szavakra
Nyilt meg ajaka.

Ő az, a' ki ősi nyelvünk'
Fényre emelé,
Ő ki fölkent jobbja mellé
Trónra ülteté.

Hitszabadságunknak ő lett
Új apostola,
Türelemben példa és jel,
Béke angyala

Felviraszott a magyarra
Boldogabb jövőt,
Felkölté elhúnyt reményit;
Áldd meg isten őt —

Vésznek indult életünkben
Ő mentő leve.
Légyen elfelejthetetlen
A' király' neve;

A' Dunának és Tiszának
Zengjen partjain,
Hármas bérczeinken és az
Alföld síkjain

Millióid' seregiből
Áldd meg isten őt,
Szóban tettben a' magyar szent
Ige-hirdetőt.

Nyolczszáz évű koronánkat
Védelmezd fején,
Tartsd meg e' hont békenapján
Vésznek idején.

Add, hogy nyilt magyar beszédünk
Olly csodát tegyen:
Félreértés soha többé
Köztünk ne legyen!

És ha ránk van mérve még egy
Ezredes vihar,
Túl azon is mint szabad nép
Álljon a' magyar.

Bajza József kézirata. (Eredetije a M. T. Akademia kézirattárában.)

Bajza költeményei

lélek lakott. Ő is szentimentális költő, mint Kölcsey; édesbús epedése rokon ennek sejtelmes borongásával. Csakhogy Kölcsey görögös képeit nála az újabb költői nyelvnek még élettelenebb csinálmányai váltják fel, minők a *gyönyörvidék, békefény, kéjrózsa, búvirág, bájhon* stb. Líraja a német érzelgős költők: Hölty, Salis, Matthisson hatása alatt fejlődött, míg az általa úgynevezett *művészi népdal*ban Goethe *(Heidenröslein)* és Kölcsey *(Hervadsz, hervadsz . . .)* voltak mintaképei. Dalaiban gyöngéd, nemes érzéseket zeng, csiszolt nyelven és művészi gondról tanúskodó versformában. Alaphangjuk majd mindig bánatos, mélázó. Helyzetdalai *(Lányka gyötrelme, Az apáca, Irma Gyulához* stb.) sem egyebek, mint a saját egyéni bánatának kifejezései idegen álarc alatt. Megkapóbb erővel csak a hazaszeretet szólal meg lantján. Általánosan ismeretes a *Sóhajtás,* melyben az örömtelen múlton és reménytelen jövőn kesergő honfi-szív egy reménysugárt esd az égtől; a védegyleti mozgalmakkor keletkezett *Ébresztő,* mely a nemzet életerejében való bizalmat fejez ki és munkára buzdít; az *Apotheosis,* melyben a költő a szerencsétlen lengyel nép bukását siratja, de egyúttal saját nemzete sorsát sejtetve, a népszabadság jövendő győzelmét hirdeti. Vannak ballada- és románcféle költeményei is *(A zarándok, Bajnok nője, Isten hozzád),* melyek inkább érzelmes lírai képek. Figyelmet érdemelnek műfordításai Goethéből, Uhlandból s a Talvj és Gerhard után fordított *Szerb dalok.*

Költeményeinek nagyobb része az *Aurorá*ban jelent meg, melynek szerkesztését Kisfaludy Károly halála után 1831-ben ő vette át. Az almanach számára írta elbeszéléseit is: a *Rege a hableányról* címűt francia monda után, továbbá *A vándor*t és az *Ottiliá*t (ezt levelekben). A *Fekete lovag* terjedelme miatt kiszorúlt belőle, *Kámor* pedig befejezetlen maradt. E kisérleteit a jellemrajzra és korfestésre való törekvés tűnteti ki; a két utolsón már Scott Valter erős hatása érzik. Hogy mennyire tisztában volt Bajza az elbeszélő irodalom feladataival, mutatják *A regény-költészetről* írt töredékei, melyekben főleg Goethe és Scott művei alapján igyekszik a regény elméletét megalkotni.

Az Athenaeum

1836-ban megszűntek a *Kritikai Lapok.* Az Aurora-körnek új organuma az *Athenaeum* lett *(Figyelmező* című kritikai melléklappal, mely utóbb beleolvadt a főlapba), melyet Bajza 1837-ben alapított Vörösmartyval és Toldyval. E heti lap korszakot jelöl a magyar zsurnalisztika történenetében. Első folyóiratunk, mely európai színvonalon áll. A szerkesztés egyöntetűsége és a közlemények válogatottsága egyaránt dicsérik a finom érzékű és ügyes szerkesztőt, Bajzát. Az elveket, melyek vezették, elméletileg már előbb kifejtette a *Muzárion* bírálatában (1834.). Egyfelől győzelmes polemiái a »triumviratus« hatalma ellen támadókkal (Csató Pállal, Munkácsy Jánossal és másokkal), másfelől a fiatal tehetségeknek maga körűl gyűjtése nálunk eladdig páratlan tekintélyre emelték a lapot, úgy hogy irodalmi s művészeti kérdésekben csaknem mindig övé a döntő szó.

Bajza mint színházigazgató

Munkásságának java részét Bajza ez időben a magyar színügynek szentelte. Már 1836-ban alapos cikkeket írt Helmeczy *Társalkodó*jában és a *Kritikai Lapok*ban a magyar lapok, főleg a *Rajzolatok* és *Regélő* kontár színi bírálói ellen. Mikor aztán létrejött a pesti állandó (akkor még megyei) magyar színház, Bajzára kettős szerep várakozott a színügy terén. Az Athenaeum játékszíni krónikájában Vörösmartyval együtt megalapította elvszerű színi kritikánkat, főgondját a színészek képzésére fordítván; mint a megnyílt állandó színház első igazgatója pedig szervező tevékenysége által volt üdvös befolyással színművészetünkre, melynek nemzeti misszióját nagyon jól ismerte. Ez állásról egy év múlva már leköszönt, de e rövid idő alatt is hathatósan közremunkált drámánk nemzetiesebbé tételében. Lemondása után annál nagyobb buzgalommal folytatta játékszíni krónikáját. Henszlmann ellenében védelmére kelt a francia romantikus drámának és színi tekintetben is hatásos nemzeti drámát sürgetett; Egressy Gáborral szemben a művészeti idealizmus jogainak igyekezett érvényt szerezni. 1843-ban, midőn az *Athenaeum*ot hét évi fennállása után megszűntette, azzal a tudattal tette le kritikusi tollát, hogy célja, a magyar irányú dráma, el van érve, mert Nagy Ignác *Tisztújítás*ával, Szigligeti *Szökött katoná*jával, Vahot Imre *Országgyűlési szállás*ával a nemzeti elem ez időben diadalmasan bevonúlt színpadunkra.

Történelmi munkái

Szerkesztői gondjainak megszűntével Bajza nagy kedvvel mélyedt történelmi tanúlmányokba. Régebben írt dolgozataihoz *(Coriolán s a háborgó Róma, Gróf Koháry István)* most több kisebb-nagyobb tanúlmányon kívül *(Eudoxia császárné, A Telekiek tudományos hatása)* 1845-ben *Világtörténet*ének első kötete járúlt, melylyel azonban a mű elakadt. A stíl választékossága, a történelmi alakok művészi kidomborítása, a mívelődési mozzanatok figyelemmel kisérése az eredeti búvárlat hiánya mellett is érdemes helyet biztosítanak Bajzának történetíróink sorában.

Politikai szereplese

A politikai mozgalmak nemsokára más irányt adtak munkásságának. 1847-ben, mint az ellenzéki kör egyik legtekintélyesebb tagja, szerkesztette a kör által kiadott *Ellenőr* című zsebkönyvet. Ugyanez évben újra elvállalta a nemzeti színház igazgatását, de erről már a következő év júliusában lemondott. Ekkor ugyanis a *Kossuth Hirlapjá*nak szerkesztését vette át, mely aztán egész munkaerejét lefoglalta. A szabadságharc után Vörösmartyval együtt bujdosott. Az a néhány költemény, mely bujdosása idejéből való, hű tükre lelke feldúlt állapotának. A *Fohászkodás*ban (1844.) keserű iróniával kéri számon istentől az áldozatokat. Majd *Jóslatá*ban (1850.) egy véres végítéletet fest, mely az embert újra emberré teszi s a szabadságot trónjára fogja emelni. E sötét hangulat lassanként átolvad a megadás elégiai érzetébe, mely hattyúdalában, a *Nyugasztaló*ban (1851.) azzal a tudattal enyhíti a jelen fájdalmát, hogy a szenvedő erény elégtételt fog kapni az örök bíró ítélőszéke előtt. S itt végződik Bajza pályája. A sok hányatás, meg közállapotaink reménytelensége megzavarták lelke

épségét, egykor oly éles elméjén tompúltság vett erőt s így halt meg Pesten 1858. március 3-án.

Bajza hatását mély nyomok jelölik irodalmunk és közmíveltségünk történetében. Ő volt az első, a ki rámutatott az irodalom egész helyzetére s az egyes jelenségeket az egésznek szempontjából igyekezett megítélni. Emelte az irodalmat tekintélyben, mikor az írói méltóságot a kontárok, a tehetség jogát az üres tekintély és pöffeszkedés ellenében megvédte. Nagy érdeme van abban, hogy olvasóink több ízlést, íróink több gondot tanúltak. De hatása leginkább szembetűnő a költészet terén. Az az ifjabb költői nemzedék, mely az Athenaeum köré csoportosúlt, jobbára őt tekintette mesterének. Közös vonásuk, hogy a forma kerekségére s a nyelv szabatosságára kiváló figyelmet fordítanak: egyik legfőbb gondjuk, hogy trochaeusaik és jambusaik kifogástalan tiszták legyenek. Majdnem valamennyien a szelíd érzelmesség és csöndes reflektálás emberei. A legtöbben tartózkodnak az egyéniség erősebb, jellemzőbb megnyilatkozásaitól; inkább szalónias lágyságra és választékosságra törekszenek, ha mindjárt az őszinteség rovására is. Így kap lábra az az irány, melyet későbbi kritikusok *szobai költészet*nek, *almanach-lírá*nak neveztek el. Bajza hatása mellett főkép Kölcsey és Vörösmarty befolyása mutatkozik egyiküknél-másikuknál. Egy átmeneti korszak halvány, elmosódó alakjai ők; az irodalmi divat kedvencei a negyvenes évek derekáig, mikor a népies nemzeti költészet fölkelő napja elhomályosítja népszerűségöket. Bajza hatása, az Athenaeum költői

Vachott Sándor.

Az Athenaeum költői nemzedékének egyik legtehetségesebb tagja Vachott Sándor. Gyöngyösön született 1818-ban, tápió-sápi birtokán gazdálkodott s eszményi lelkű nejével, Csapó Máriával közösen áldozott a múzsáknak. A szabadságharc után sok zaklatást kellett szenvednie, a miért az üldözött Sárosy Gyulát házába fogadta. A szenvedések súlya alatt Vachott Sándor

megtört költő 1861-ben a budai tébolydában fejezte be életét. Ábrándozásra hajló, gyöngéd kedélyének hű tükre költészete, melyet az érzés őszintesége és harmóniára törekvés jellemeznek. A régi patriárkális erkölcsök megkapó rajzát találjuk néhány életképében, melyekben nagybátyját, Vachott Györgyöt énekli meg *(György úrhoz, György úr halálakor* stb.). A *Kornélia emlékezete* című elégia szép emléke a nővére, Erdélyi Jánosné iránti rajongó szeretetének. Nagy hatást tett *A külföld rabja* című költői beszélye, melyről Vachott Sándorné azt mondja, hogy »nemcsak a szerencsétlen Lovassy László, de az ő sorsának is hű képe, a költő saját szenvedésének is megörökítése«.

Vachott Sándor kézirata.

Vachottal rokon szellem Kerényi Frigyes, egy eperjesi német család sarja, kinek első költeményei Vidor Emil névvel jelentek meg az Athenaeumban. Az a kép, melyet *Boldog Világ* című költeményében dalairól ad, egyúttal ez irány többi lirikusának költészetét is jellemzi:

A dalvilág boldog világ,
És népe oly szelíd!
Itt bizton elteszem magam,
Ha van, mi háborít.
Kis lombos nyári sátor az,
Hol nincs forró sugár,
Hol fel s alá a képzelet
Mint házi lányka jár.

Rokonszenves tehetség, de a magyar nem lévén anyanyelve, a költői kifejezés sok küzdelmébe került s ez meg is látszik költeményein. Maga is érezte e fogyatékát s ez egyik oka lett kedélye meghasonlásának. Petőfivel és Tompával benső barátság fűzte össze s velök versenyzett az *Erdei lak* megéneklésében. 1850-ben kiköltözött Amerikába, hol hazafiúi bánatában megőrűlve, 1852. tavaszán égő kemencébe ugrással vetett véget

30 éves életének. Hozzá írta Tompa *Levél egy kibujdosott barátom után* című kitűnő elégiáját és Vachott Sándor *Egy ifjúnak, ki távol útra kelt* című költeményét.

Jó névvel bírtak a maguk korában: Császár Ferenc (szül. 1807. Zala-Egerszegen, † 1858.), Petőfi szigorú kritikusa, ki nagy kedvvel művelte a szonettet s olasz költők és írók (Dante, Foscolo, Pellico) ismertetésével szerzett érdemeket; Kunoss Endre (szül. 1810. Hetyén, Vasmegyében, Császár, Kunoss és mások

Szemere Miklós.

† 1844.), az országos népszerűségre jutott *Vándordal* (»Kitárúl reszkető karom...«) és *Képeddel alszom el* szerzője; Jámbor Pál (szül. 1822. Pakson), ki Tiedge *Urániá*ját fordította és *Hiador* néven a költészetnek majd minden ágában megkisérelte erejét, de csak ideig-óráig tartó sikerrel; továbbá az ifjan elhúnyt Pap Endre (szül. 1817. Zsárolyánban, Szatmármegyében, † 1851.), ki Csekén Kölcsey mellett volt joggyakorlaton s két balladájával *(Béla, Géza)* a Kisfaludy-társaságnál jutalmat nyert. Ismert költeménye a gyöngéd hangon írt *Egy fiatal leánynak* (»Nem mondom, hogy ne álmodjál«).

Az Athenaeum kedveltebb lirikusai közül megemlíthetők még a finom érzésű Riskó Ignác, a reflexiókban gazdag Beöthy Zsigmond, továbbá Nagy

Imre, a korán elhúnyt debreceni tanuló, ki *Árpád* című balladájával és nagy formai ügyességről tanúskodó dalaival tűnt fel. A közeledő népiesség előhangjai ütik meg fülünket Sárosy Gyula költészetében. 1816-ban született Borossebesen, Aradmegyében, sokáig hivatalnok volt, majd részt vett a szabadságharcban s ekkor írta *Arany trombita* című népies verses művét, mely miatt halálra ítélték, de az ítéletet kegyelem útján két évi börtönre enyhítették. 1861-ben halt meg Pesten. Költeményeiben erőteljes, izmos tehetség nyilvánul, s irodalmunknak nagy kára, hogy e tehetség a viszonyok mostohasága miatt nem tisztúlhatott meg eléggé. Van néhány költeménye, köztük az ismert *Ingeborg önszületése napján,* melyek líránk legértékesebb termékeihez tartoznak. Mellette ez időszak költői közt még Szemere Miklós hallat eredetibb hangokat. Lasztóczon született 1802-ben s ifjú korától egészen 1881-ben bekövetkezett haláláig tevékeny szerepet játszott Zemplénmegye közéletében. Szenvedélyes vadász lévén, ideje jó részét a természet ölén töltötte, s költészete is oly egyszerű, őszinte és üde, mint maga a természet. Szemere már szakított az almanach-líra formaságaival s szabadabb csapongást engedett szellemének. Egyéniségének fővonását szeretetreméltó, derűlt humor képezi, mely különösen életképies verseiben *(A lukai pap)* és bordalaiban nyilatkozik. A gazdag költői tartalom azonban oly hanyag köntösben jelenik meg nála, hogy nem nehéz megmagyarázni, miért nem tudott e költő soha nagyobb népszerűségre vergődni.

Sárosy Gyula

Vallásos költészet

A régóta parlagon heverő vallásos költészetnek is akadt ez időben két hivatott ápolója. Székács József az egyik (szül. 1809. Orosházán, † 1876.), budapesti ág. evang. lelkész és szuperintendens, kiváló egyházi szónok, verses imák és egyházi énekek költője, elmés szatiraíró *(Új biblia, Hogy lehet könnyen meggazdagodni?),* Horácz ódáinak, görög klasszikusoknak, szerb népdalok- és hősmondáknak ügyes fordítója. A másik Tárkányi Béla (szül. 1821. Miskolcon, † 1886.), egri kanonok, ki 1840-ben tűnt fel először, mikor *Honáldozat* című balladájával a Kisfaludy-társaság pályázatán dicséretet nyert. *Coriolán* című balladáját ma is széltében szavalják. Számos imádságos és énekeskönyvet írt, lefordította Klopstock *Messiás*ának első felét (1872.) és átdolgozta a Káldi-féle bibliafordítást.

Hosszabb-rövidebb ideig az Athenaeum költői gárdájához tartoztak s részben e lap hasábjain tűntek fel báró Eötvös József, Garay János, Erdélyi János, Tompa és Petőfi is, kikről más helyütt, munkásságuk java részének ismertetésénél, szólunk.

68. Kazinczy utóda: Toldy Ferenc.

Ugyanakkor, midőn a magyar költők a honalapítás nagy munkájának, az ősök harci vitézségének emlékeit tárták a nemzet elé: erős vágy ébredt íróinkban, hogy a nemzet összes szellemi míveltségének képét föleleveníték s világot áraszszanak a magyarok nyelvi rokonságára, faji származására; hogy felkutassák azokat a népeket, a melyekkel őseink együtt éltek és küzdöttek, s hogy megtalálják azt a földet, a hol az ősmagyarok bölcsője ringott. E vágy két nagyratörő ifjú írót ragadott meg különösen: *Kőrösi Csoma Sándor*t és *Reguly Antal*t. Amaz az őshaza, az ősi rokonság fölkeresésére 1819-ben Ázsiába indúlt, emez a magyarral valaha együtt élt népek tanúlmányozására húsz évvel később az orosz puszták felé vette útját.

Kőrösi Csoma Sándor (1784—1842.) ázsiai útjában elsajátítván a szanszkrit, arab és tibeti nyelveket, arra a meggyőződésre jutott, hogy a China határain, Cham tartományban lakó dzsugur népben találja fel az ősmagyarok ivadékait. De mielőtt e meggyőződését követve, céljának végpontjához jutott volna, a Himalaya tövében uralkodó malaria kioltotta életét, a tibeti szókincs gyűjteményében hagyván reánk több mint húsz évi kutatásainak eredményét. Kőrösi Csoma Sándor

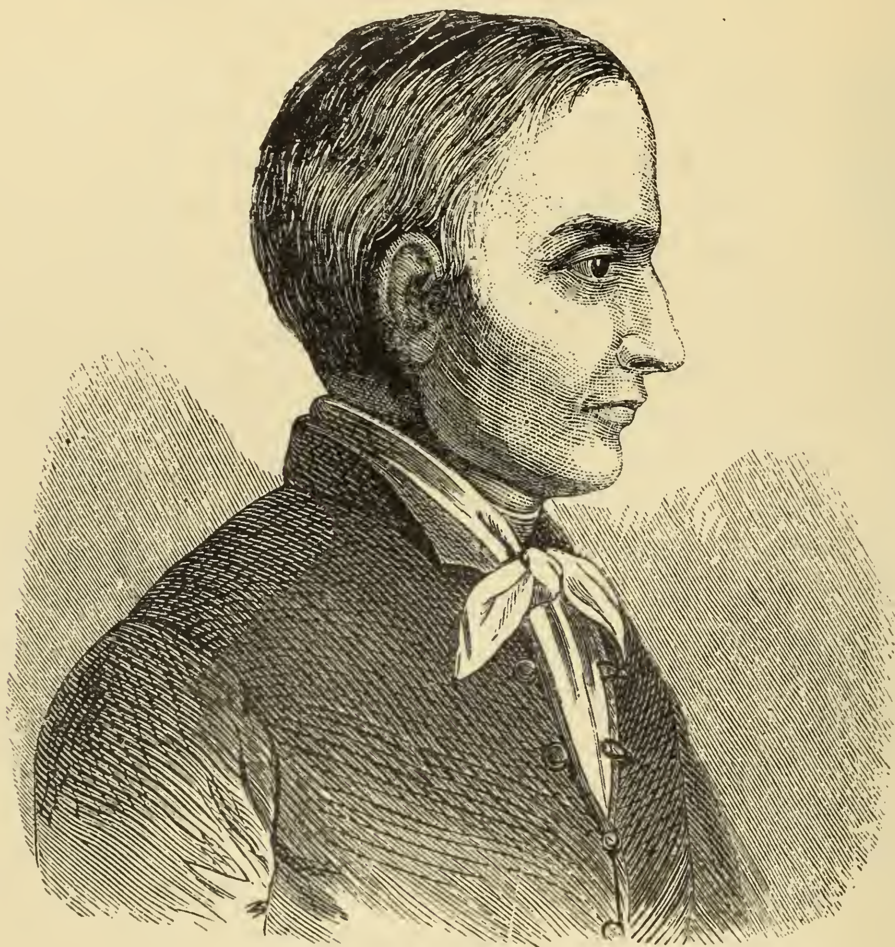
Reguly Antal (1819—1858.) a velünk rokon népeknek nemcsak nyelvét, de egész ethnografiáját is tanúlmánya tárgyává tette, hogy az egész emberiség őstörténetére világot áraszszon. E célját ő sem érhette el, de önfeláldozó kitartásának eredményeül reánk hagyta a vogul nép szókincsének becses gyűjteményét, a melyet Hunfalvy Pál értékesített. Ő volt az első, a ki a finn-ugor nyelvet közvetetlen érintkezés útján behatóbban tanúlmányozta s így megindította az ugor nyelvészetben új kort jelölő fontos mozgalmat. Reguly Antal

Az Aurora-körnek egyik legkiválóbb s legtöbb oldalú tagja ezalatt azon fáradozott, hogy a magyarok ezeréves európai életének hű tükrét tartsa nemcsak nemzete, hanem a külföldi nemzetek elé is, megmutatván, mikép a magyarok míveltsége koránsem oly kései keletű, mint német szomszédaink hirdetik vala. Mintegy a nemzet becsületének megmentésére vállalkozott, hogy feltárván a múltat, megkettőztesse a jelen küzdelmét s alapot teremtsen a jövőnek. A Révai és Kazinczy gazdag hagyomá-

nyain indúlt, a szellemi erők egyesítésén fáradt s az irodalmi törekvések központosításán működött. Így lőn a szellem fegyverével küzdőknek egyik első rangú vezére, a tudományos törekvések irányítója s a magyar irodalomtörténetírás valódi atyja. Élete és művei egyaránt alkotó tényezői a sikernek. Ez a férfiú:

Toldy Ferenc élete

Toldy Ferenc (családi nevén *Schedel,* a melyet 1847-ben változtatott *Toldy*ra, bár e nevet már 1828-ban kiadott művén használta mint írói nevet) 1805 augusztus 10-kén született Budán, hol atyja, Schedel Ferenc,

Kőrösi Csoma Sándor.

1807-ig postatiszt volt; anyja Thalherr Jozéfa, egy nagy, bár idegen míveltségű, magyar eredetű nemes nő, a ki noha nem értette a magyar nyelvet, lángoló szeretettel viseltetett nemzetünk iránt, s bátran mondhatni, hogy ő oltotta fiába a nemzetiség szeretetének s ápolásának első s csak erősbülésre váró csiráit. A gyermek gondos nevelésben részesűlt a szülői háznál úgy, mint az iskolában, s 1813 nyarán már elvégezvén Budán az elemi iskolákat, ugyanez év őszén Czeglédre ment a gimnázium első osztályába s egyszersmind a magyar nyelv elsajátítására. Nehezen esett a megválás a szülői háztól, de az alföld ez egyik legmagyarabb városában tíz hónapig való tartózkodás elég volt arra, hogy a fiú szenvedélyesen

vonzódjék mindenhez, a mi magyar, s hogy kivált magyar nyelvismeretének alapjára mennél gyorsabban s mennél többet építhessen. 1814-től 1818-ig a pesti piarista gimnáziumban folytatta tanúlmányait, a következő évben pedig Kassára ment, hogy a tót nyelvet is megtanúlja. Itt jutott kezébe először két magyar könyv, a Pethő Gergely krónikája és a Baróti Szabó Dávid *Verskoszorú*ja. Emebből a magyar hexametereket ismerte meg Toldy, miután a latin verselésben már Pesten több próbát tett. 1817-től kezdve állandó olvasója volt a Kulcsár Istvántól szerkesztett

Reguly Antal.

*Hasznos Mulatságok*nak, a minek az lőn eredménye, hogy lassankint mintegy részeséül érezte magát a magyar szellemi törekvéseknek, s az író és tudós kettős koszorúja lebegett előtte. A bölcseleti tanfolyamot 1819-től 1822-ig s ettől kezdve 1827-ig az orvosi tanúlmányokat végezte a pesti egyetemen. Mint egyeteni tanuló megismerkedett Bajza Józseffel s együtt nézegették a Kiss István könyvesboltjának kirakatait s együtt ismerték meg az újabb magyar könyveket. 1821-ben a *Szépliteraturai Ajándék*ban egy fordítással nyilvánosan is föllépett, két év múlva pedig kiadta a *Haramiák* fordítását, megismerkedett Virág Benedekkel, Horvát Istvánnal, Vitkovicscsal és Kisfaludy Károlylyal, Kazinczyval pedig nem

Toldy munkái sokára levelezni kezdett. Így belevonatván az irodalomba, több eredeti verset írt, fordított, könyvismertetéseket, bírálatokat közölt, 1827-ben pedig önálló kötetben adta ki *Aesthetikai leveleit Vörösmarty epikus munkáiról*, a melyek már az előbbi években jelentek meg a Tudományos Gyűjteményben; 1828-ban Zádor Györgygyel együtt kiadta a *Handbuch der ungrischen Poesie* című nagyobb önálló munkáját két kötetben s a *Blumenlese aus ungrischen Dichtern* című gyűjteményét, a melyekkel a külföld előtt először ismertette meg tisztább világításban a magyar költészet történetét s a jelesebb magyar költőket. A következő évben orvostudorrá lett s nagyobb külföldi útra indúlt. Különösen hosszasabban tartózkodott Németországon, Berlinben, hol nemcsak a jeles orvostanárokat hallgatta, hanem Hegelt is; az Englisches Hausban pedig előadásokat is tartott a magyar nyelv alkotásáról. Majd Londonba ment s innen Párizsba, hol szaktanúlmányai mellett leginkább az akadémiai üléseket látogatta s itt szerzett tapasztalatait igen jól értékesítette később a mi akadémiánk ügyrendjének módosításainál. Svájc és Olaszország meglátogatása után visszatért hazánkba, hol szívvel-lélekkel az ifjabb írókhoz csatlakozott, kikkel már előbb ismeretségben volt s a kik közül kivált Vörösmartynak költői dicsőségét külföldön is hirdette számos könyvismertetésével és bírálatával.

A megalakúlt akadémia rendes tagjává, majd jegyzőjévé s levéltárnokává, 1835-ben pedig titkárává választotta. 1836-ban megalapította tizenketted magával a Kisfaludy-társaságot s úgy ennek, mint az akadémiának valódi éltető szelleme volt egész haláláig. Emitt ő hozta divatba az értekezések tartását, felolvasását s a tudományos eszmecserét; neki lehet köszönni, hogy a tudományok önálló mívelésének eszméje győzött a tudományok egyszerű terjesztésének eszméje fölött; hogy az osztályok ülései rendeztettek, s a szakkérdésekben az illető osztály mondhatott irányadó véleményt. Tevékenysége mintegy összeforrt az akadémia reformjaival s nem ért véget akkor sem, midőn 1861-ben megvált titkári állásától. A nemzeti elnyomatás napjaiban a maga lakásán gyűjtötte össze az írókat és tudósokat s egy »üldözött vallás apostolaként« arra fordította legfőbb gondját, hogy a szellemi életerőket fentartsa, működésre birja, s hogy az akadémia munkásságát megszakítás nélkül folytathassa. Már 1833-ban elvállalta Vörösmartyval együtt a magyar-német és német-magyar szótár szerkesztését, átvette Döbrenteitől a *Nyelvemléktár* vezetését, megindította később az *Akadémiai Értesítő*t, majd Erdélyivel együtt szerkesztette a *Szépirodalmi Szemlé*t, az *Akadémia Évkönyvei*t, a *Magyar Történelmi Tár*t, *Archaeologiai Közlemények*et, *Tudománytár*t, *Figyelmező*t, *Uj Magyar Muzeumo*t, s résztvett minden tudományos mozgalomban, mint az Athenaeum, az Archaeologiai, Természettudományi, Orvosi s végül a Történelmi-társulat megalkotásában.

A külföldről haza térvén, egy ideig mint gyakorló orvos működött s kivált az 1831-ki nagy kolera idején önfeláldozólag fáradt a szen-

vedők enyhítésén. 1833-tól 1844-ig mint rendkivűli tanár a dietetikából tartott előadásokat a pesti egyetemen s ugyanez idő alatt rendezte az akadémia könyvtárát, melyet 1844-ben ünnepélyesen megnyitván, átadott a közhasználatnak. Ugyanez évben neveztetett ki az egyetemi könyvtár igazgatójává is. Ennyi hivatalos elfoglaltsága mellett nemcsak számos magyar író munkáját kiadta Kisfaludy Károlytól kezdve, hanem folyvást búvárolta az irodalom régi és újabb emlékeit, a melyeket hol egyenkint,

Schedel (Toldy) Ferenc.

hol csoportosan mutatott be a nemzetnek; folyvást gyűjtötte az adatokat főművе, a magyar irodalomtörténet megírásához, a melynek első része két kötetben *A magyar nemzeti irodalom története* címmel 1851-ben jelent meg. 1854-ben kiadta *A magyar költészet történetét* szintén két részben: a legrégibb időktől kezdve Zrinyiig és innen Kisfaludy Sándorig. Majd belátván, hogy oly terjedelemben, mint kezdte, alig lehet képes a magyar irodalomtörténet egész épületét befejezni, 1864-ben közrebocsátotta legismertebb s legfontosabb művét, ily címmel: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelen korig rövid előadásban,* mely eddig négy kiadást ért. E mellett számos értekezést írt, több emlékbeszédet

tartott az akadémiában és Kisfaludy-társaságban (Bajza József, Czuczor Gergely, Kis János stb. fölött), chrestomathiákat és anthologiákat szerkesztett, köztük a *Magyar költészet kézikönyvét* először két, majd öt kötetben. Összegyűjtötte s kiadta a *Corpus grammaticorumot* s a *Corpus poetarumnak* is készen volt első kötete kéziratban. Szándéka volt egy történeti nyelvtant írni s e művének is sok részlete teljesen ki volt dolgozva.

Az ötvenes évek elején a széptudomány és egyetemes irodalomtörténet köréből tartott előadásokat az egyetemen mint magántanár, majd 1861-ben a magyar nyelv és irodalomtörténet rendes tanárává lőn s egész írói nemzedéket nevelt, a kiknek irányt mutatott, eszméket adott s műveik megjelenését elősegítette. 1871-ben az akadémia és Kisfaludy-társaság, melynek elnöke volt, a nemzet közrészvételével megülték ötvenéves írói működésének jubileumát,[1] s az országgyűlés a következő évben négyezer forint évi díjat szavazott meg neki, hogy életét teljesen a magyar irodalomnak szentelhesse.

Kazinczy utóda

Talán sohasem volt író, a ki a nemzet gondoskodását jobban megérdemelte volna Toldynál. Félszázadnál tovább működött mint a nemzet szellemi munkásságának vezetője, a tudományos törekvések legfőbb gondozója, a rég betemetett irodalmi kincsek értékesítője, mint író és izgató társadalmi és irodalmi téren. Nemcsak szóval hirdette, hogy »minden egyéb felsőbbség ingatag, csak a szellemi biztos és maradandó: ebben nemzetünk jövője és semmi egyébben« : hanem életének legszentebb céljává tette, hogy e biztos szellemi életet a külföldéhez hasonlóvá tegye. Ezért pótolta egymaga legalább egy-két emberöltő mulasztásait az irodalmi emlékek fölszínre hozásában s magyarázásában; ezért buzdított, ösztönzött mindenkit az írói pályára, a kiben némi tehetséget vett észre; ezért toborzotta össze az egyirányú írókat társaságokba s volt mindeniknek valódi lelke. Kazinczynak, az irodalmi agitátornak közvetetlen utóda levén, egyfelül az új írókat a régiekhez közelebb vitte, másfelűl a külföldi költői s tudományos törekvéseket megismertette az egyoldalúbb írókkal. Egész élete, összes működése beleolvadt a nemzet életébe és működésébe s rendkivűl fontos, alapvető munkáival nem kevésbbé hatott a magyar míveltség terjesztésére.

Ifjú lelkesülése s buzgósága folyvást növekedett, s a haladó kor szükségletét éles szemmel ismervén föl, a költői és tudományos irodalom hézagait többször épen az ő útmutatásaira, ösztönzéseire pótolták íróink. Valóságos missziót teljesített az Athenaeum megalapításától kezdve a Történelmi-társulat szervezéseig. Jártas levén a külföldi irodalmakban, úgyis mint magánember, úgyis mint író, úgyis mint az akadémia titkára sohasem szűnt meg izgatni, lelkesíteni szóval, tágkörű levelezéssel, pél-

[1] Ez alkalomra jelent meg a következő című munka: *Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkássága.* Könyvészetileg rendezte Greguss Ágost. Pest, 1871.

dával, a nemzetiség lángoló szeretetével s ifjú hevével. Abban a korban növekedvén, midőn az írói működés a nemzetiség erősbítésének volt leghatékonyabb eszköze, e felfogás tetté érlelődött benne, s alapja lőn sokoldalú tevékenységének s egész életének. »Életünk feladata — írja Horváth Mihályhoz intézett levelében — a magyar nyelv s a magyar irodalom mívelése és terjesztése volt, s mindkettőt nem mint végcélt tekintettük, hanem mint eszközt a nemzetiség s ez által a nemzet — s ha lehet — a magyar állam fentartására«. Ez eszme oly erős volt Toldyban, hogy annak nyilvánulása az irodalomban, társadalomban, szépirodalmi és tudományos intézetekben egyaránt új korszakot jelöl s méltó utódjává avatja Toldyt Kazinczynak, a kinek törekvéseit ő kiszélesítette s a változott irodalmi és politikai viszonyokhoz alkalmazta.

Magyar írók kiadása

Pályájának ez egyik legnagyobb hatása. S midőn e pálya 1875 december 10-én bezárúlt, sokoldalú tevékenységének hiánya csakhamar érezhető lett a szellemi működés minden ágában. Mint a föntebb említett évkönyvek és folyóiratok szerkesztője, nemcsak arra törekedett, hogy az irodalomnak folyvást legyen oly közege, mely az írók tevékenységének arányával párosítsa a nagy közönség érdeklődését (Athenaeum, Uj Magyar Múzeum): hanem hogy a tudománynak majd minden ága szakszerűen míveltessék, hogy a parlagon heverő mezők hozzáértő kezek gondozására bízassanak s a nemzetre háruló haszon értékesíthető legyen. Még bámulatosabb Toldy tevékenysége régi és újabb íróink munkáinak kiadásában. 1828 óta haláláig majdnem egymaga kutatta föl nyelvünk és irodalmunk kincseit, nyelvemlékeket, történeti kútfőket, a melyeket bevezetéssel, jegyzetekkel s az írók életrajzával kisérve hozott napvilágra. Gondosan iparkodott megállapítani a szöveget s minden valamire való írót hozzá méltó kiadásban ismertetni meg a nemzettel. Egész kis könyvtár az, a mely az ő szerkesztésében s kiadásában a magyar írók műveiből megjelent. Czuczor *Aradi Gyűlés*ének kiadásától kezdve a múlt és jelen századbeli legkiválóbb íróink (Dayka, Verseghy, Bacsányi, Csokonai, Kazinczy, Kisfaludy Károly, Czuczor, Kölcsey, Vörösmarty stb.) minden munkáit ő tette közkincsekké először részint külön kiadásban, részint a *Nemzeti* és *Ujabb nemzeti könyvtárban,* részint *A magyar írók gyémánt kiadása* és *A magyar nemzet classicus írói* című gyűjteményeiben. Ő írta meg először a magyar költők bővebb életrajzát Farkas Andrástól kezdve egészen Tóth Kálmánig, felhasználva az addig napfényre került adatokat oly lelkiismeretes pontossággal s legtöbbször oly találó kritikával, hogy újabbi íróink is csak az általa vert ösvényen indúlhatnak, csupán adatait szaporíthatják s itt-ott nem elég erős ítéletét változtathatják. E nemű munkássága a *Handbuch der ungrischen Poesie* című kiadásával indúlt meg, a melynek jótékony hatása volt úgy itt e hazában, mint a külföldön. Nem ok nélkül mondá Szemere Pál Toldynak ez emlékezetes szavakat: »Sok jót csináltál első kézi könyved után és sokat fogsz még, de nagyobb hatású munkát

sohasem lészsz képes írni, mint a milyen az a maga idejében volt«. Hogy nem minden írónak tudta egyforma kritikai érzékkel megállapítani írói értékét s főleg a Kazinczy és saját korabeli írók méltánylatában nem mindig helyes szempontból ítélt: mindez nagyon keveset von le érdeméből. Soha sem szabad felednünk, mily roppant munka volt pusztán csak az életrajzi adatokat is összegyűjtenie, a sokszor hibás vagy megromlott szövegeket helyreállítania s főleg az egyes művek keletkezésének történetét földerítenie. A *Magyar költészet kézikönyvé*nek mind a két, mind az öt kötetes (1857., 1872.) kiadása így is alapvető munka, a melyet senki sem nélkülözhet, a ki a magyar irodalomtörténettel foglalkozik.

Gyász- és emlékbeszédei

Azok az életrajzok, a melyekkel Toldy valamely író műveinek kiadását bevezeti, különböző terjedelműek s értékűek. De valamennyi teljes egész, gondosan összeállított, s mindegyiken végig vonúl a nemzeti érzésnek, a kegyeletes felfogásnak ama heve, a melylyel Toldy minden egyes írót a nemzet kiváló tagjának, az emberiség jóltevőjének tekintett. Legsikerűltebb a Kazinczy életrajza, bár ez csak töredék maradt, aztán a Csokonaié, Kis Jánosé, Eszterházy Miklós nádoré. De a többiek is mind nélkülözhetetlenek a szakemberekre nézve. Ilyenek *gyász- és emlékbeszédei* is. Toldy nem volt kiváló szónok, s beszédei mint szónoki művek aránylag csekélyebb becsűek; de mint irodalomtörténeti adatok annál fontosabbak. Ő nem annyira az írói értéket tűnteti föl beszédeiben, mint inkább az embert rajzolja magán- és írói viszonyai között, s épen az így nyújtott adatok a fölötte becsesek.

A magyar irodalomtörténet megalapítója

Voltakép azonban Toldy mint a magyar irodalomtörténet valódi megalapítója, első igazi mívelője ismeretes a közönség előtt. Az 1848 előtti összes működése csak mintegy előkészület volt ahhoz a főművéhez, a melynek megírását legfőbb feladatának tekintette. Azokon a hiányos életrajzi gyűjteményeken kívül, a melyeket Czvittinger, Waliaszky, Horányi, Bod Péter, Spangár András, Katona István és mások összeállítottak, s azokon a csekély értékű tankönyveken kívül, a melyeket Gruber Károly, Zimmermann Jakab, Ferenczy Zsigmond Jakab, Szuppán Zsigmond írtak, alig használhatott egy pár gyönge monografiát; még legtöbb hasznát vehette Pápay Sámuel művének. Adatokat nagyrészt magának kellett újra összekeresnie s kellőleg rendeznie; az irodalomtörténet tanúlságait, a folyvást fejlődő szellem történeti folyamát, a különféle áramlatoknak egymásra s a nemzeti költészetre tett hatását pedig teljesen neki magának kellett megalkotnia. E részben senkire sem támaszkodhatott. Ide járúlt még az irodalomtörténet fogalmának oly széles körű felfogása, a mely szerint Toldy a nemzeti szellemnek a költészetben és szépprózában, tudományban és művészetben, szóval a mívelődés egész terén kifejtett munkásságát egyforma alapossággal kivánta rajzolni, holott csak a szoros értelemben vett irodalomtörténet megírása is majdnem leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Nem csuda, hogy ily alapon 1851-ben megkezdett nagy művét nem fejezhette

be. Az iskolázás és művészet, a nyelv és stíl változásának, fejlődésének történetét s e történet adatait először búvárolta föl, állította össze s vonta el tanúlságaikat. Semmit sem állított, a minek maga utána nem járt s a miról maga meg nem győződött, mint mondja. Épen ezért adatainak megbizhatósága ellen a lehető legkevesebb kifogást lehet tenni. Csak ítéletét rontja meg néhol a régi kor míveltsége iránti lelkesülése s amaz a priori alkotott felfogása, hogy őseink valami egészen különböző nép voltak már a hajdankorban is, mint a többi középkorbeli népek; hogy a magyarok vérrokonságban voltak a húnokkal, s hogy a magyar nyelv szinte páratlanul tökéletes és »lényegében magából megérthető rendszert képez« stb. Kivált a hún-magyar atyafiság eszméje ragadja nagy túlzásokra nemcsak a *Handbuch*ban (hol például a húnokról mint a magyarok őseiről szól, könyvének első fejezetéül e címet adván: »Gesänge der Ungarn unter König Etele«): hanem a *Magyar költészet története* című művében, sőt az irodalomtörténetben is.

De épen ez eszményi lelkesülésével volt képes a magyar irodalomtörténetnek nemcsak alapot rakni, hanem azon a nemzeti szellem ezer éves múltjának roppant épületét fölemelni is; ez képesítette őt arra, hogy ez ifjú tudományt nálunk is egyáltalán a tudomány rangjára emelhette, rendszerbe foglalhatta, az európai eszmék különféle áramlatainak a magyar nemzeti szellemre tett hatását megvilágíthatta, a vallási, politikai, társadalmi tényezőknek az irodalomra és nyelvünk fejlődésére való befolyását vizsgálhatta s nagyjából föl is deríthette. Hogy rendszere, felosztása, kritikája ellen több kifogást tettek íróink (Erdélyi és Gyulai): mindez alig kisebbíti érdemét s pedig annál kevésbbé, mert épen arra a pontra nézve, a melyet legélesebben megtámadtak, hogy t. i. a magyar költészet aranykora Vörösmartyval bevégződik, művének újabbi kiadásában ő is megváltoztatta nézetét, elismervén, hogy a Kisfaludy Károly és Vörösmarty nemzeti iránya még tovább fejlődött Petőfi és Arany költészetében.

Toldynak eszthetikai felfogása, az egyes művekről adott jellemzése nem mindig sikerűlt (pl. *Vörösmarty époszairól,* a *Bánkbánról* stb.): de van erős történeti érzéke, a mely képessé tette őt arra, hogy minden, sokszor jelentéktelennek látszó irodalmi emléknek is kijelölje helyét, hogy csekélynek látszó adatot is felhasználhasson s vele a kritikai elemző tehetség hiányát is lehetőleg pótolja. Az okok és okozatok láncolatának fürkészésében sem mindig szerencsés, a politikai életnek a költészetre tett hatását is csak futólag vizsgálja és a szellemi haladás különféle irányairól kevésbbé tud világos képet nyujtani: de mind e hiányok az úttörő nagy sikereihez képest szóba is alig jöhetnek. Általában véve, jóllehet Toldy mint irodalomtörténetíró nem hasonlítható a külföld jelesebb irodalomtörténetíróihoz, a magyar irodalomtörténetet ő alkotta meg először s minden újabb író csak az ő vállain emelkedhetik. De nemcsak megalapította e tudományt, hanem egy egész írói nemzedéket nevelt, a mely az általa tört

Toldy eszthetikai felfogása

ösvényen rövid pár évtized alatt szélesebb körű kutatást téve, történeti érzéket kritikai elemző tehetséggel párosítva, az irodalomtörténet egyes homályosabb pontjainak földerítésében már is nagy eredményeket mutathat föl.

Monografia-írók

Nem említve a monografia-írókat, jóllehet *Gyulai Pál*nak a *Vörösmarty Mihály életrajza, Katona József és Bánk bánja* című monografiái és *Emlékbeszédei* az újabb irodalom legkiválóbb alakjairól és a különféle szellemi áramlatoknak a magyar szellemi életre tett hatásáról formált kritikai felfogásunknak valódi alapjai s kincsesbányái, csak *Imre Sándor* és *Sziládу Áron* idevágó műveire utalunk. Amaz az egész irodalom történetét megírta egy, több kiadást ért, tankönyvben, e mellett azonban kivált a nyelvújítást tárgyazó művei fölötte becsesek; emez különösen a *Régi magyar költők tára* kiadásával tett megbecsűlhetetlen szolgálatot irodalmunknak, oly mélyen hatván a XVI. század irodalmi szellemébe, mint még eddig senki a magyar tudósok között. E jeles férfiak s még egy csoport ifjabb irodalomtörténettudós előtt is Toldy úttörő munkássága, az irodalom különféle ágai iránti roppant fogékonysága, érdeklődése s a múlt emlékei iránti bámulandó lelkesülése, mindenek előtt pedig búvár szorgalma nyitott utat a járatlan ösvényen. Ez pályájának másik legfőbb érdeme.

69. A nemzeti színház története 1867-ig.

z ideiglenesnek tervelt pesti színház megnyitása 1837-ben nem pusztán színészettörténeti eseményt képezett, de az egész nemzetet érdeklőt, mert a színészet ügye mellett a magyar drámairodalom s a magyarosodás előmenetele ügyét is képviselte. Viszonyaink természetéből folyólag központjává kellett lennie a főváros irodalmi élete egyik legfontosabb elemének: az előadó művészetnek, melynek segélyével nemcsak az íróvilág nyerhet buzdulást alkotásaihoz, nemcsak a magyar elem, tömörüléséhez, megerősödéséhez új erőt, hanem a melynek segélyével a főváros visszamagyarosodása a legtermészetesebb s legkönnyebb módon sikerűlhet. Azért, midőn múltjára visszatekintünk s furcsa össze-visszaságban látjuk deszkáin képviselve nemcsak azt, a mi az előadó művészethez épen nem tartozik, vagy a mi annak egy egészen más ágát képezi; midőn operisták és ballerinák mellett hegedű-, zongora-, fuvola-virtuózokat, sőt akrobatákat, bűvészeket is szerepelni látunk, ne vezetőit kárhoztassuk, hanem a helyzet szomorú kényszerét vegyük figyelembe; ne azt bíráljuk vagy rosszaljuk, a mi ott történt, hanem az okokat vegyük figyelembe, a melyek miatt azoknak történniök kellett. Már az a körülmény, hogy dráma, ballett, énekes-játék, opera egy födél alá kerűltek, nagyon megnehezítette helyzetét, mert míg ez utóbbiak nemzetközi jellegüknél fogva nagyobb és állandóbb pártfogásra számíthattak még a magyarul nem tudó elem részéről is, addig a dráma, az előhaladottabb külföld színszerű termékeivel, nagyon is csekély számú hazai eredetű darabot állíthatott szembe. Azt a kort, midőn a hazai drámaírók művei képesek lesznek az operák és ballettek divatját legalább ellensúlyozni, a semmiből elő nem varázsolhatta. Végig kellett küzdenie azt az átmeneti időszakot, mely szerencsére nem is tartott oly sokáig, hogy a bekövetkezett eredményekért el ne felejthessük az aránylag jelentéktelen időveszteséget, melyet utóvégre az elháríthatatlan kényszerűség hozott létre.

A nemzeti színház első évei

Mi sem természetesebb, mint hogy az első szemrehányás, mely a főváros magyar színházát érte, épen erről az oldalról jött: az operák, ballettek, énekes játékok divatja ellen irányozva, mint a melyek sem a magyar

drámairodalom, sem a magyarosodás ügyére nem kedvezők. A támadás indokolt volt, de az is bizonyos, hogy akkor még, idegen jellegű fővárosunkban, kizárólag a drámai művészet révén, nem boldogúlhatott (biztos, nagyobb pénzsegélylyel, állandóan épen nem istápolt) színészetünk, melynek különben is veszedelmes versenytársa akadt, a külföldi művészeket könynyen szerepeltethető német színészetben. A nemzeti és irodalmi magasb céloknak, egyelőre legalább, a hasznosság gyakorlati elvei mögött kellett maradniok, ha lassanként, biztosan akartuk meghódítani a főváros idegen

Szentpétery Zsigmond.

közönségét is, melyet előbb be kellett édesgetni és szoktatni a magyar színházba, hogy lássa, tapasztalja, hogy idejét ott ép oly kellemesen töltheti el, mintha az idegen múzsának, a német színészet oltárán hoz áldozatot. Ha csak idegenekről volt volna szó! Hagyján! De magyar főurainkat kellett becsalogatni, kiket Széchenyi maró gúnyja közönyösen érintett, s csupán rokon élvezet kilátása teríthetett meg idővel.

A nemzeti színház igazgatása

E kedvezőtlen helyzetet csak súlyosabbá tette, hogy a megnyitás évében az ideiglenes színháznak se jelene, se jövője biztosítva nem volt. A jelent az igazgatás módjának tökéletlensége, a jövőt a pénzügyi állapot bizonytalansága veszélyeztette. Az egyesült részvényes-társaság kinevezett

Pesti magyar színház.

Augustus 22. 1837.

ÁRPÁD' ÉBREDÉSE.

Előjáték a' magyar színház megnyitása' ünnepére. Vörösmartytól.

Árpád	Lendvay ur.	Napszámos	Telepi ur
Sírszellem	László ur	Apa	Udvarhelyi Mikl. ur.
Költő	Egressy Gabor ur	Fiú	Telepi Mali
Színésznő	Lendvayné assz.	Öreg	Bartha ur
Első hölgy	Dériné assz.	Irigység	Szigligeti ur
Második hölgy	Laborfalvi Róza.	Csáb	Hetényi ur
Hölgyek	Barthané assz.	Részvétlenség	Habenay ur
	Egressyné assz.	Rágalom	Kovácsné assz.
	Szentpéteryné assz.	Gúny	Fáncsy ur
	Szathmáry Carolina.	Kajánság	Egressy Benj. ur.
Első ifju	Szerdahelyi ur	Megvetés	Havi ur.
Ifjak	Molnar ur.	Éhhalál	Szilágyi ur
	Daragi ur.		

Ezt követi:

BELIZÁR.

Szomorujáték 5 Felvonásban Schenk Eduard munkája Forditotta Kiss János

Személyek.

Justinián, keletrómai császár	Szentpétery ur.	Római centuriók	Szigligeti ur.
Belizar, fő hadvezér	Megyeri ur.		Egressi Benjámin ur.
Leo — a' császári' őrsereg ezredesei	Bartha ur.		Udvarhelyi S. ur.
Nicanor — a' császári' őrsereg ezredesei	Udvarhelyi ur.	Antonina, Belizár' neje	Laborfalvi Róza.
Rufin — a' császári' őrsereg ezredesei	Fáncsy ur.	Irene, leánya	Lendvayné assz
Eutrop, fő kamarás	Szilagyi ur.	Zsófia — Iréne baratnéi	Barthané assz.
Ortár, alánok vezére	Hetényi ur.	Eudóra — Iréne baratnéi	Szathmáry Karolina
Alamir, ifju vandal, Belizár' foglya	Egressy Gabor ur.	Bizánczi polgárok	Havi ur.
Tömlöcztartó	Somogyi ur.		Daragi ur.
Földmüves	Telepi ur.	Marcello	Molnar ur.

Bizánczi polgarok es hölgyek. — Romai vitezek. — Senatorok. — Császari őrsereg. — Tábori hangászok. — Fogoly vandalok —. Alán hadsereg. — Földmüvesek.

Tortenet' helye Bizancz es kornyéke. — Tortenet' ideje: kereszteny számolás szerint a' VI-ik század' közepe felé.

A' diszitmenyeket festette Neffe ur a' pesti nemet szinház' festője — A' magyar szinház' abrázolatát, valamint Pest' duna-sorat lestette Otto ur a' pesti magyar szinház festője — A' gepelyeket keszitette Schutz ur a' müncheni kir. szinház' gepely mestere Az öltozeteket keszitette Kostyal Adám ur, szabo mester es pesti polgár.

Az egesz eloadást megnyito muzsikát ezen czim alatt „Thalia diadalma az elöteleteken" ezen alkalomra készitette Heinisch Jozsef ur a' pesti magyar szinház hangászi karmestere, ugyan ezen alkalomra készült 's elő fog adatni „Nemzeti örom hangok a pesti magyar szinhaz' megnyitásának emlekere" szerze Rozsavölgyi.

Az előjatek es Belizár kozott egy magyar táncz leszen, betanitva Szöllösy urtol, muzsikája Rozsavölgyitől. — A' magyar táncz ok' köntöset keszitette Klaszy Venczel ur szabo mester es pesti polgár.

Bemeneti ár peng. pénzben.

Földszinti 's középpáholy 5 frt — Második emeleti páholy 4 frt. — Első emeleti zártszék 1 frt. 30 kr — Földszinti zártszék 1 frt. — Második emeleti zártszék 54 kr — Földszinti bemenet 48 kr. — Második emeleti bemenet 40 kr — Karzati bemenet 10 kr.

☞ Kik az igazgato urnál feljegyeztettek neveiket, a' penztárnál válthatják ki belépti jegyüket a' megnyitas' napján delelőtti es utáni orákban. — A' páholyok' es zártszekek' tiszt. berlői ne terheltessenek delelötti 11 oráig jelenteni, megtartják-e kiberlett helyeiket.

Kezdete hetedfél órakor, vége 10-kor.

Melléklet (Beilagen): Dr. Christen jelentése az orvosság rendelő időről. Wanko Porczellán és köedény áru jelentése

Pesten nyomtatta Landerer Lajos

A Nemzeti Szinház első előadásának szinlapja

Beöthy, Magyar irodalomtörténetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

választmányra bízta a színház anyagi ügyeinek gondozását és e választmány élén Pestmegye alispánja állott. A drámának külön igazgatója volt Bajza Józsefben, ki mellett mint »muzsikai igazgató« Mátrai Gábor működött. Amaz nyolc hét híján egy évig viselte e terhes hivatalt, s midőn megvált állásától, a tarthatatlan állapotok orvoslása céljából megírta híressé vált röpiratát: *Szózat a pesti magyar színház ügyében* (Buda, 1839). Mátrai néhány hónapra rá szintén beadta lemondását. Helyökbe Szentkirályi és Rosthy táblabírák léptek, kik közül az utóbbi nemsokára, Szentkirályi pedig 1838 október havában mondott le állásáról, mire a vármegyei választmány maga vévén át a színház kormányzását, igazgatói képviselőül Ráday Gedeon grófot küldte ki, a gazdasági ügyek vezetését Ilkey Sándor táblabíróra bízván, kit csakhamar Nyáry Pál vármegyei főjegyző váltott föl hivatalában.

A vármegyei igazgatás tökéletlensége, a pénzügyi bajok növekedő komolysága mind sürgősebbé tették az ideiglenesnek tervelt színház országos, nemzeti jellegűvé tételének ügyét, a mit az 1839—40-iki országgyűlés Pestmegye kezdeményezésére csakugyan véghez is vitt oly módon, hogy a nemzet 39.882 forint építési terhet átvállalt, 50.000 forintot a fölszerelésre és 400.000 forintot a nemességre kivetendő adóból olyképen ajánlott föl, hogy ez utóbbi összeg kamatjának kétharmada az évi költségek fedezésére fordíttassék, egyharmada pedig a tőkét oly módon gyarapítsa, hogy abból a Széchenyi által eredetileg tervelt állandó színházat a Dunaparton fölépíthessék. Az országgyűlés külön választmányt nevezett ki, mely aztán 1843-ig maga vitte az igazgatást. *Báthory Mária* opera premièrején, *1840 augusztus 8-án történt, hogy a pesti magyar színház először használta a Nemzeti Színház* nevet. Az országos választmány azonban már 1843-ban magánvállalkozónak adta bérbe a színházat, mely ettől az időtől kezdve új korszak küszöbére lépett.

Bartay igazgatása

Vahot Imre röpirata: *Még egy szózat a pesti magyar színház ügyében* (Pesten, 1840.) kiegészítette Bajza művét, s főleg az igazgatást illetőleg nem egy helyes elvet állított föl, a részvényes-társaság gazdálkodását pedig erős bírálat alá vette. Sajnos, ez nem javított a helyzeten, mely a bérbeadás tényével ugyan javulást igért, a nélkül, hogy a nemzeti színház művészi jövője iránt sokat jelentő biztosítékokat nyújthatott volna. Ily viszonyok közt adta bérbe az országos választmány *Bartay Edé*nek, mint legkevesebb segélypénz mellett vállalkozónak a nemzeti színházat. A kezdet nagyon sokat igért. Az első sikerekből azt merték remélyleni, hogy az opera napjai meg vannak számlálva s a magyar drámák szokatlanul nagy közönsége egymaga képes lesz a nemzeti színház jövendőjét biztosítani. Siker sikert ért, egyik diadal a másikat váltotta föl. Alig került színre az első politikai vígjáték: Nagy Ignác *Tisztújítás*a (1843-ban húsz, 1844-ben tíz előadást ért meg) nyomban követte Szigligeti első népszínműve, a *Szökött katona* (1843-ban tízszer, 1844-ben harminckétszer). Vahot *Még*

egy tisztújítása, *Országgyűlési szállása*, *Farsangi iskolája*, Szigligeti *Két pisztolya* (1844-ben huszonnyolcszor) és *Zsidója*, Balogh István *Mátyás diákja*, Obernyik *Öröksége*, báró Jósika *Két Barcsayja*, báró Eötvös *Éljen az egyenlőségje*, Czakó Zsigmond érzelmes *Kalmár és tengerésze*, eddig nem is remélt élénkséget hoztak a drámai műsorba és joggal követelték az operától az eddig bitorolt elsőséget. Sokat tett az is, hogy a magyar színészet régi gárdája mellett, melynek hét vezéréről Szigligeti Ede a *Nemzeti színházi képcsarnok* (Pest, 1870.) című művében szeretettel rajzolt alakokat

Lendvayné.

állított elénk, egy új keletkezett és azzal együttesen hatalmas támasza volt a drámai műsornak. Bartay igazgatásának e szerencsés korszakába esik Erkel *Hunyady László* operájának, a *Szózat* és *Hymnus* dallamainak megszületése, valamint egy egész sereg külföldi művész (hegedűs, énekesnő, ballerina) szerepeltetése és sok mindenfélének a kultusza, a mi végre is a bukás örvényébe sodorta a gazdálkodni nem tudó és egy komoly cél követésére képtelen igazgatót, kitől már 1845-ben Ráday Gedeon gróf veszi át az igazgatást olyképen, hogy csupán a főfelügyelet központosúl az ő kezében. A Pesti Hirlap támadásait megúnván, 1847-ben Bajzára, majd Erdélyi Jánosra bízta az igazgatást. Alatta rendezik az írói tiszteletdíj

kérdését, minek az a következménye, hogy az említettekhez új drámaírók csatlakoznak: *Degré, Szigeti József, Hugó Károly*. Az 1847-iki országgyűlés végre szebb reményeket ébreszt, mert Ráday külön emlékiratban akarja az országgyűlés előtt a nemzeti színház rendezése körüli eszméit kifejteni. Az idők árja azonban mindent elborít. Az élet drámai küzdelme elvonja a közönség érdeklődését a színpad csinált világától, s midőn a

Jókainé arcképe és néváláírása.

világosi fegyverletétel után beáll a politikai élet halálos nagy csendje, a nemzeti színház is közel jut a végenyészethez. De színészeink, drámaíróink sokkal jobban érzik, minő nagy eszmét képvisel a nemzeti színház, semhogy elveszni engednék. A műsor élénkségét kölcsönösen emelik s a régibb drámaírók mellett újak állanak elő: *Hegedűs, Dobsa, Jókai, Kövér*. A forradalom után
A színház új igazgatója a derék (bár az ügyek lényegéhez nem sokat értő) Simontsits János hazafias lelkesedéssel függ a nemzeti színház sorsán s azt lefelé erősen támogatja, fölfelé elég bátor meg is védeni. (1849—1852.) Később Festetich Leó gróf osztozik meg terheiben s reá

egyedül a pénzügyi igazgatás gondjai nehezednek. (1856.) Minden hazafias igyekezet mellett a színház pénzügyileg a tönk szélére jut. Ekkor Andrássy Manó gróf azon indítványnyal lép föl, hogy a színház alapját egy millióra kell emelni! A hazafias érzelmű főnemesség dicséretére legyen mondva, hogy a tervelt egy milliónál is nagyobb összeget írtak alá, melyből bár a politikai hatóság akadékoskodása miatt csak egy ötödrész gyűlhetett össze, mégis elegendő arra, hogy annak 10.000 forintot tevő kamata a Nemzeti Színház anyagi ügyein nagyot lendítsen. Ez az alap ma is megvan és gyűjtőjéről, Károlyi György grófról, Károlyi-alapnak nevezik.

A hatvanas évek kezdetével végre a legmagasabb kegy is ráirányúl a nemzeti színházra, a mennyiben a király 60.000 forintnyi évi segélyt tett folyóvá s az ő áldozatkészségéből megalakíthatják 1864-ben a színészi iskolát is, épen harminc évvel azután, hogy első terve fölmerűlt. Az anyagi ügyek tisztázását csak nagy sokára követi az intézet művészi ügyeinek rendezése. Az 1875 októberében megnyílt népszínházzal a népszínmű s az 1884 szeptemberében megnyílt operaházzal pedig az opera és ballet válnak ki a nemzeti színház kebeléből. Ez a minket érdeklő korszak (1837—1867), nemcsak a magyar színészet, de a magyar drámairodalom történetének is a kerete.

A színészet művészi fejlődése

E harminc év emelte színészetünket a művészet magaslatára. Az első gárdában nem volt egy sem, ki fiatal éveit ne töltötte volna el a vidéken nyomorogva a gyakorlat iskolájában. Elméleti képzettség nem előzte meg egynél sem a gyakorlatit, s rendesen lámpagyújtogatással, színlaphordással, szerepek másolásával, statisztáskodással kezdték meg pályájokat s fokról fokra jutottak el tehetségesbjeik a legmagasabb polcra, a melyen egyes mintaképek állottak előttük úttörő geniális pályatársaik sorában. Az autodidaktaság ugyan rendesen együtt jár a teljes képzettség hiányaival, de viszont kedvező az egyénileg sajátos vonások kifejlődésére, főkép ha a kedvvel akarat és hivatás is karöltve járnak. Innen van, hogy az első gárda kiváló naturalistákat mutathat föl: hatalmasan kifejlett művészi egyéniségekkel, a természeti adományok magas fokon álló tökéletesítéseivel, a nélkül hogy az előadó művészet szükséges árnyalatait, fogásbeli finomságait, az elmélet fontos apróságait is érvényesűlni látnók. Elmélettel csak később kezdenek foglalkozni, a főváros íróvilágának és nagyigényű közönségének jótékony behatása alatt. Inkább egyesek művészete, mint az összjáték finomságai jellegzik e kort. Művészek és virtuózok mellett másolókat és ügyetlenkedőket találunk, az előadott drámák főbb vonásainak előnyére ugyan, de az összbenyomás kárára.

Legjelesebb színművészeink

A magyar színészet kitünőségei Kántornét és Jancsó Pált kivéve mind megfordúlnak a nemzeti színház színpadján, sőt a legtöbbje itt nyeri művészi kiképeztetését, s mint ilyen példaképül szolgál a későbbi kor új nemzedékének. Kiválóbbjaik: Udvarhelyi Miklós, e sokoldalú színész, ki rosszúl fegyelmezett emlékező tehetsége miatt van megakadályozva a művészi

előmenetelben; Szilágyi Pál (1793—1874) kiváló komikus a drámában és operában egyaránt, kit csupán organikus baja tesz alkalmatlanná arra, hogy mint bass-buffo arasson kiváló sikereket; Déryné (1793—1872.), ki az előadó és énekművészet terén tüneményszerű sikereket tudott fölmutatni már nemzeti színházi szereplése előtt; Megyeri Károly (1797—1842.) a legkiválóbb magyar komikus, ki művészi és egyéni tulajdonaival nemcsak a nagy közönség, de a legkiválóbb magyar írók és költők, köztük Petőfi és Vörösmarty, szeretetét és elismerését is ki tudta érdemelni; Bartha János (1798—1852), kit inkább érces hangja, színi temperamentuma mint tanúltsága és tudatos alkotó képessége tett híressé a hősi és tragikus szerep-

Idősb **Lendvay** Márton.

körben; Szentpétery Zsigmond (1798—1858.) a kedélyes apák, a magyar táblabírák, a jókedvű parlagi gavallérok, nótáriusok fölül nem múlt művészi egyénitője, ki azonban a francia társalgó darabokban is mesterileg adja a vén piperkőcöt és az elegáns marquist, a szalonképes bankárt és az egyszerű kézmívest, de utol nem ért még Falstaff Jankója is; Telepy György (1799—1885.) a színpad ezermestere s az alsóbbrendű komikumban a legjobbak egyike; Szerdahelyi József (1804—1851.), ki mint előadó, zeneszerző és operaénekes egyaránt jeleskedett s Figaróját utolérhetetlen kedvességűnek tartották; Lendvay Márton (1807—1853.) a virtuóz szalonszínész, ki a természet gazdag adományait művészetével egyetemben tudta érvényre juttatni; Egressy Gábor (1808—1866.), ki mint a tragikai szerepek művészi előadója, elméleti ismereteinek gazdagságával támogatta a természet

bőséges adományait s a gyakorlat terén szerzett ügyességeit, elméleti tudását pedig mint a magyar színészet oktatója értékesítette; Fáncsy Miklós (1809—1854) az intrikus szerepek első művésze, ki mint szónok is megérdemelt dicséretben részesült. Valamennyien az úttörők közül, kik sokoldalúságuk mellett példátlanul lelkes hívei a magyar színészet sokszor ingadozó ügyének. Mellettök az új nemzedék kitünő erői: mint tragika *Jókainé; Lendvayné,* a szendék ábrázolásában; *Bulyovszkyné,* a modern drámában; *Szathmáryné,* mint a vénlányok és anyósok kitünő ábrázolója,

Egressy Gábor.

Munkácsy Flóra, Fáncsy Ilka; Szerdahelyi Kálmán, maig föl nem múlva mint szalonszínész; *Tóth József,* az intrikus szerepekben kitünő; *Szigeti József, Feleki Miklós* stb. Az opera terén mint jeles erőket *Schodelné*t és a hazai költők által megénekelt magyar csalogányt *Hollósy Kornéliá*t, a népszínműi genreben pedig *Hegedűsné*t említjük meg mint elsőrendű szereplőket.

Az állandó színészet hatása a dráma-irodalomra

Az első állandó színpad a magyar fővárosban nem kevésbbé kedvező drámaíróinkra, kik végre alkalmat nyernek színpadi sikereikből okúlni. A történeti dráma mellett a történeti vígjáték és bohózat első kiváló termékeit itt látjuk megjelenni; a kor új eszméitől termékenyűlve a népszínmű-genret *Szigligeti,* a politikai vígjátékot *Nagy Ignác* hozza divatba; a magyar társadalmi

dráma első szárnypróbálgatásai a nemzeti jelleget juttatják érvényre. Mindenekfölött pedig a drámák nyelve oda fejlődik, hogy a magyar színpadi társalgás többé nincs ellentétben az irodalmi stíllal. A vándorlás kora műkedvelősködő színész-íróinak helyét hivatásos írók foglalják el, kik az irodalmi ízlést helyezik jogaiba a színpadon is, ellentétben az előbbi korral, midőn a színpad és irodalom úgyszólván ellentétbe jutottak egymással. A színpadi hatás és irodalmi érték körüli vita ugyan még egyszer harcba keveri egymással színész-drámaíróinkat a színpadon kívül álló drámaírókkal, de e vita az eszmék tisztázására vezet, hasznára válik mindkét félnek s a nemzeti színház műsora hű kifejezője a magyar drámairodalom terén történt haladásnak.

A magyar drámairodalom legkiválóbb képviselői ott szerepelnek a műsoron: Szigligeti (87 darabbal 842 estén), Csató Pál (1 darabbal 25 estén), Czakó (6 darabbal 82 estén), Degré (11 darabbal 40 estén), Dobsa (11 darabbal 63 estén), Fáy András (5 darabbal 34 estén), Gaál (9 darabbal 76 estén), Hugó Károly (4 darabbal 47 estén), Jókai (8 darabbal 103 estén), Katona (2 darabbal 49 estén), Kisfaludy Károly (15 darabbal 83 estén), Kövér (17 darabbal 72 estén), Nagy Ignác (3 darabbal 41 estén), Obernyik (8 darabbal 69 estén), Rákosi (2 darabbal 10 estén), Szász Károly (3 darabbal 10 estén), Szigeti József (12 darabbal 237 estén), Tóth Kálmán (5 darabbal 61 estén), Vahot Imre (15 darabbal 132 estén), Vörösmarty (4 darabbal 26 estén). A nemzeti színház e harminc év alatt egygyé forrott nemcsak a társadalmi, de az irodalmi élettel is s mint ilyen betöltötte hivatását teljesen e korban. A fővárosi színészet másrészről nagy hatással volt a vidékire is s most már nem ez hatott arra, hanem amaz erre átalakítólag. Arad, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Miskolc, Pécs, Szeged színészete megifjodott e korban és bár nagyobb pártolást csak akkor élvezhetett, ha az tüntetés számba ment, mégis komolyan lehetett fővárosi és vidéki magyar színészetről beszélni, melyek egymással szellemi kapcsolatban voltak. E kort élénken festik Molnár György emlékiratai: *Világos előtt* (Szabadka, 1880.), *Világostól Világosig* (Arad, 1881.), *Világos után* (Arad, 1882.).

Ezen eredményekben Széchenyi eszméje valósúlt meg, ki művészi magaslaton nem álló fővárosi színészet nélkül nem tudott hinni a magyar színészet azon hivatása sikerében, mely előadó-művészeti, drámairodalmi és magyarosító céljaiból folyt.

A nemzeti színház története egyik legtanúlságosabb fejezete hazánk míveltségtörténetének, mert az elért siker egyik legeredményesebb diadala annak a nagy harcnak, melyet a hatalom támogatásában épen nem részesülő nemzeti erő, a nemzetitől felfogásában eltérő idegen és a hazafiatlanul, félszegül gondolkozó hazai elemek fölött vívott ki.

70. Vajda és Kúthy.

NEMZETI IRODALOM ÉBRESZTŐ ÉS ÚJÍTÓ erejének hatása alatt a nemzeti élet örvendetesen meglendűlt és az 1825-iki emlékezetes országgyűlésen hatalmasan meg is nyilatkozott. A hazafiság már nem csüngött egyedül a régi dicsőség kegyeletes hagyományain, hanem lelkesedő bizalommal fordúlt a jövendő nagyság kecsegtető képeihez: többé nem sóvárgani, hanem cselekedni kivánt. Eszméi, vágyai, törekvései, alkotásai mind oda verdestek, hogy Magyarország, mint a mesebeli Phönix, megifjodjék, szebbé és erősebbé legyen, mint valaha volt. S a hazafiságnak e magasztos és áldásos célzata megtermékenyítette a társadalmi szellemet: a bölcs és munkás haladás kifejtésére és követésére serkentette és fegyverezte föl a nemzet különböző osztályait. A megújhodás hitének leghivatotabb hirdetője, Széchenyi István gróf, a maga társadalmi egyesületeivel, néhány rövid esztendő alatt összpontosítani tudta az ifjú Pesten a nemzeti életet, a mi az előremenetelnek minden téren mozgatója és biztosítója volt; úgy hogy a főváros a harmincas évek elején már nemcsak a magyar irodalomnak, de az ország iparának és kereskedésének is középpontja, a hol gazdag és mívelt polgárság fejlődik. Ez új osztály, értelmességénél és vagyonánál fogva, szokszor érintkezik és sokszor összeütközik a régi nemességgel, miből a társadalom egyre sokasodó és elágazó viszonyaiban az új kérdések, szenvedélyek és küzdelmek egész sora támad; sőt a jobbágyság is, a maga többszázados elnyomásából, az emberi jogok panaszával és követelésével a *honoráciorok* személyében mindinkább érvényesűl és érdemesűl, a mivel a rendi különbségek, balitéletek, kiváltságok egész láncolata szakadozik meg. S a nemzeti élet e különböző tényezői, a fő és köznemesi, polgári és jobbágyi elemek mindúntalan a születés és fölemelkedés, az érdek és érzés éles és kínos ütközőibe, vagy félszeg és nevetséges bonyodalmaiba kerűlnek egymással; s mint az új idő összecsapzó eszmeáramlatainak képviselői megrázó harcaikkal vagy mulattató perpatvaraikkal helyet követelnek magoknak az irodalomban is. De ép *a beszély és regény*, mely visszatükrözésükre, megfigyelő és elemző rajzukra a legalkalmasabb, maradt el nálunk fejlődésében. A magyar líra már remekeket adott, a magyar dráma már maradandó

Nemzeti élet és irodalom

műveket alkotott, kivált a költői előadás tekintetében: de a magyar széppróza még mindig csak kisérletezett, s inkább a régi rendi világ, mint az új idő szellemének és ízlésének kifejezője volt. Tehetségesebb úttörői elhallgattak vagy keveset írtak; s a lapok és évkönyvek, szerkesztők és kiadók a nőttön növekedő közönség szükségletének kielégítése végett a német és francia irodalom divatos termékei, a laza történeti rajzok és izgató rémes regények fordítására vagy utánzására szorúltak: minél fogva a magyar elbeszélő stíl még mindig ingadozott, hangja, színe, ereje még meg nem állapodott.

Vajda Péter élete

A nemzeti élet e forrongásában, az elbeszélő stíl ez ingadozásában lép az irodalom mezejére Vajda Péter a maga forrongó és soha ki nem forrott nagy tehetségével, a maga ingadozó, de szemkápráztató sajátos elbeszélésével. 1808-ban születik, Veszprém vármegyében, Vanyolán, melyet fenséges vidék körít. Megragadó képei kitörülhetlenül bevésődnek lelkébe, mert szegény jobbágy szülei mellett a természet ölén nevelkedik; hiszen a mint maga vallja magáról: gyermekségében dajka helyett a szellők enyelegtek vele, zenéje a mennydörgés, bánata a felhősírás, öröme az ormok virága volt. Ezek a képek aztán pazér csillogással ragyognak vissza természeti himnuszaiban és keleti elbeszéléseiben. 1819-ben a soproni főiskolába kerűl, a hol népi munkabíró erejével és fogékony elméjével hamar kitűnik, de a szabad természet érlelte szabad jelleme és nyilt önérzete miatt egyik tanárával, Seybolddal meghasonlik; ennek következtében az intézetet elhagyja s a bölcsészeti tanfolyamot már Győrben végzi. Törekvése és előmenetele mind a két helyen kifogástalan, pedig nem vesz el egészen a tanuló-szoba rekedt levegőjében; erős természet-szeretete ki-kiragadja onnan, a szünetet rendesen előbb a soproni hegyek között s most a Rába vizén tölti. 1828-ban Pestre tér, hogy az egyetemen az orvosi pályára készűljön; 1831-ben azonban, a nagy kolera alkalmával, a pesti fiatalság zavargásakor dr. Stáhly Ignác, az orvosi kar nagynevű tagja előtt abba a gyanúba esik, hogy a botrányos tüntetést, mely a járvány megszűntének kikiáltására

Vajda Péter.

kényszeríti, ellene ő vezette. Noha Vajda a tüntetésen részt se vett, mert vasárnap levén, rendes szokásaként többed magával a budai bérceken bolyongott: a kar mégis azt kivánta tőle, valahányszor a vizsgálatra jelentkezik vala, hogy tisztázkodjék előbb a gyanú alól. Önbecsülése és büszkesége visszariad a méltatlan tisztázkodástól, s inkább lemond a pályájáról. Nem, nem a Vajda szegénysége, a mint eddig az irodalomtörténet tanította: hanem a Stáhly gyűlölsége ennek az oka; hiszen ép az egyetemi tanfolyam befejezésekor, hogy egyebet ne említsünk, hosszabb külföldi útra kel, bejárja Németországot, Hollandiát és Angliát, 1834 őszéig, mint előbb az olasz és magyar földet: a mire bizonynyal nem vállalkozhatik, ha még az oklevél díja is megakasztja vala haladásában.

Irodalmi munkái

Vajda ettől az időtől fogva az irodalomnak él. Csak az írói pálya az a hivatás, mely függetlenkedő önérzetének és büszke jellemének leginkább megfelel. De már korábban is írt: 1831-ben kezdi a maga kisérleteit, a Tudományos Gyűjtemény mellékletében, a *Koszorúban*, Úzdi Gyula név alatt oly színes leírásokkal, mikben az ő festői képzelete erősen bontakozik. S évről-évre 1833-ig mind sűrűbben jelen meg itt, mint a lég urainak, erdő és hullám szépségeinek, az idő szakaszainak hangulatos énekese; sőt már képletes költészete is megszólal. Fájdalommal és sóvárogva panaszolja, hogy *Szaba,* a vad szívű leány, a szerelem nyilával általverte, de haszontalanúl szaladja be utána az ó-világ tereit, sehol nem ölelheti. Szaba nem más, mint a szabadság, a melyért lobog. Forrongó lelke küzd az eszmével és alakkal egyiránt: de már ki-kilövell egy sugara tehetségének igazi fényéből, meg-megnyilatkozik egy vonása egyéniségének igazi eredetiségéből. 1832-ben a Tudományos Gyűjteményben ír a *Nemzetiségről* egy magvas értekezést a saját nevével. 1833-ban a *Hasznos Mulatságok*at szerkeszti, 1834-ben pedig Lipcsében a *Garasos Tár*t, ez ismeretterjesztő képes heti lapot indítja meg. S a mióta haza ért, mint hirlapíró és elbeszélő ritka szorgalmat tanúsít; de a hasznos és szép váltakozva vonja, a szükség és ihlet váltakozva sugallja. Még ebben az esztendőben megjelennek tőle *A nap szakaszai* és *A legszebb leány,* kettős irányának beszédes hirdetőjeként, a természet és kelet meleg színezetével; aztán következik 1835-ben *Vajkoontala,* majd később: *A Memnon szobra, Yoridala, A mágus leány, A két brahmin, Akbár sultán, Mirmah, Az Athénai síráső,* s még annyi elbeszélése, mikben sajátos költészetének szemkápráztató pompája már egészen kiárad, s rajongó szeretete a természet és szabadság iránt a kelet álmodozó képviselőiben már a vallásba olvad. Neve és érdeme, melyet a *Pesti Levelek* két kötete, (1835—1836.), e rövid, eleven, ötletes elmefuttatások, hirlapi cikkek változatos gyűjteménye, *Joguz vagy a honkeresők,* (1836.) első drámai kisérlete, *Tárcsai Bende* (1837.), e három kötetes történeti regénye, valamint *A férfiasság* és *A szépítés mestersége,* meg egy csomó tudományos átdolgozása és fordítása még inkább emel, — gyors elismerést arat. 1837-ben az akadémia, 1841-ben a Kisfaludy-

társaság választja tagjául; 1842-ben pedig az új Természettudományi-társulat titkára lesz. Vers és próza, költészet és tudomány egyiránt foglalkoztatja, nem egyszer egymás rovására, de mindig egyéniségének határozottabb kifejtésére. Még csak *Dalhona* szükséges, mely 1839-től 1843-ig négy kötetben jelen meg, hogy a *teljes Vajda* előttünk álljon.

Versei közül csak szatirái válnak ki, a *Vegyes házasság* és *Censura*, melyekkel a Kisfaludy-társaság pályázatán egyszerre versenyez, s mind a két kitüntetést, azzal a díjat, ezzel a dicséretet nyerte el. A *Vegyes házasság* játszva, csipdesve enyeleg, a *Censura* keserűn és epésen pattog: de mind a kettő ötletes szellemességtől szikrázik. Színművei közül *Joguz* nem annyira dráma, mint inkább bizonyos politikai célzatok, társadalmi és erkölcsi igazságok hirdetése. Személyei elvek és nem emberek. Joguz vezér jogűző, Csapabdi pasa a csapás, Rabolcz és Pártüz haramia-nagyok, a rablás és pártütés, Kegyelne a női kegy, Csapoda, a csapodár csalfaság, Vigadka a mulatozó vígság, s Nemledér a szende szemérmesség megszemélyesítője. Cselekménye a lesghák és osmánok harca, történeti színnel, történeti mag nélkül. Szerkezete, jellemzése, célzata teljesen hibás. Csak eszméinek ereje és ékesszólásának heve kap meg. Még gyengébb kiadatlan vígjátéka, az *Ármány iskolája*, merő utánzat, a Molière szelleme, elevensége és leleménye nélkül. A drámai téren csakis tragédiája, a *Buda halála* érdemel figyelmet, mely a történet és monda szálaiból, a képzelet szabadságával szövi meg Attila és Buda összeütközését a gyönyörű Alkondala szerelme és birása miatt. Itt ha nem is a hún királyok, de Elkhán főhadurid és Alkondala, a leánya jellemében sok tragikum van, bár a költő ki nem zsákmányolja. Így a darab nem igaz tragédia, csak érdekes költemény. Sok szép jelenete, sok lendületes kardala akad, mert e műben, mint az antik tragédiában minduntalan megszólal a kar, hogy kifejezést adjon a köz hangulatának, magasztalva a háború dicsőségeit és a béke áldásait. Pompás opera lehetne belőle.

Versei és színművei

Vajda P. *Manahorja*. (Emlény, 1837.)

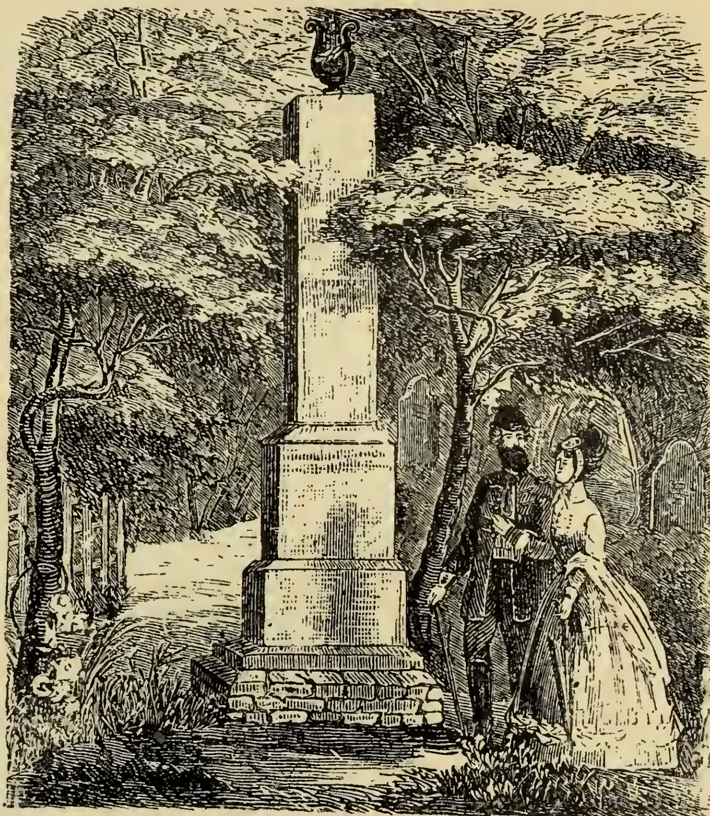
Prózai költeményei

A vers és dráma, a mint látszik, nem a Vajda eleme: az ő csapongó ereje a kötött beszéd korlátai közt nem fér meg. Csak a prózában igazi költő. Itt elveti a verselés nyügeit, a rímet, mértéket, kiszabott lebegést: de képzeletének szabad szárnycsattogása, gondalatainak hatalmas ritmusa és párhuzamos lüktetése, nyelvének gazdag és merész zenéje egészen eredeti hangfutamaiban bőven pótolja mindezt. *Szellem és hondalai* igazán dalok a kedély melegével és játsziságával, majd váltakozva a lélek ihletett hevével és emelkedett beszédével, *A nap szakaszai* és *Természet bájai* rapszódiák, *Imadalai* dicsőítő himnuszok; s tartalmuk mindig egyetlen alapeszmének: *az ember viszonyának a természethez és teremtőhöz,* különböző fejtegetései és kifejezései. Még akkor is, ha a honért, jogért, szabadságért és haladásért mond izgató és buzdító éneket, a természet, a termő *Zat* szellemeihez és szülötteihez, erőihez és tüneményeihez folyamodik, hogy általok hirdesse *Eszdér* igéit. Annyi keleties színpompával s oly mély vallásos érzéssel ünnepli a nagy természetet, különösen a ragyogó napot, miként kelet igaz természet-imádói: de mégis nem esik természet-imádásba, a mint némelyek hiszik vala. Mert az ő istene, miként *Erkölcsi beszédei* nyilván és fenségesen hirdetik, az őserő, világ-szellem, a mindenség végoka, alkotója és mozgatója, mely a természetben megnyilatkozik. Vajda romantikus, de annak a német romantikának képviselője, mely a pantheizmussal ölelkezik. Azért magasztalja örökké a természetet, sőt egyesül a természettel, a legjobb anyával; azért nyeri a nevet, hogy *a természet leghívebb fia.*

Elbeszélései

Eredeti tehetsége, festői képzelete s lendületes előadása a legszerencsésebben érvényesűl mégis elbeszéléseiben, melyek a legtöbb dicsőséget szereztek nevének; mert prózában írt költeményei olykor ellankadnak, a természeti tudás levegőjében szárazak és ridegek maradnak. Elbeszélései nemcsak érdekök és értékök, de irányok és hangjok következtében is megkapnak: mert irányuk mindig a jog és szabadság hirdetése, hangjok mindig az igazság és méltányosság meggyőződése. Vajda mélyen érzi és mélyen szenvedi a rendi alkotmány visszásságait s a maga forrongó korának és forrongó lelkének kifejezést keres. Mint jogtalan jobbágy fia, hogy a jobbágyokért szabadon szólhasson, álmodozva és küzdve keletre, a messzi keletre bújdosik, és szabadságszerető szíve egész szenvedélyével, ékesen szóló ajka teljes tüzével hevűl és izgat az emberi jogért a nyomorú páriák érdekében. Hősei, a történeti és képzeleti alakok egyaránt, számtalanszor az ő eszméível, az ő hevüléseivel küzdenek minden osztályi elkülönülés és társadalmi üldözés ellen. Elbeszéléseinek java része úgy mennyiségileg, mint értékileg keleten játszik: de *Mária,* kibe a vagyontalan jobbágy fia, Jogfi szerelmes, s *Az éj fia,* ki szegény jobbágy apja megölése és kedvese elhurcolása miatt gyújtogat és gyilkol, a hazai földön maradnak és a nemzeti élet reformeszméinek vívódását, különböző társadalmi elemeinek összeütközését egyenesen érintik. Az éj fia a leghevesebb érzéssel

egészen a lírába vesz. A költő e beszélye nem is annyira elbeszélés, mint lírai monológ. Hasonlókép *Hábor* és *Gyula* is. Vajda valamennyi elbeszélése célzatos és irányzatos; s a mint szövi, bonyolítja és megoldja őket, szerkesztésök és jellemzésök módjára nézve fölöttébb hasonlít egymáshoz. Még a tárgyak különbözősége sem leplezi el ezt a hasonlatosságot. Mert más ugyan az esemény, de a legtöbbször egyféle. Vajda mindenütt, a hazai Mária és Éj fia kivételével, a történeti vagy társadalmi összeütközés mellett vallási összeütközést is sző meséibe, melyek ideje rendszerint *két kor mesgyéjére* esik; s mindenütt nem a természetet az emberben, hanem az embert a természetben vizsgálja és taglalja: sokkal inkább érdekli az ember és természet között való viszony, mint az emberi szenvedélyek és hatások között levő kapcsolat. Elbeszélései teli vannak a természet csillogó festéseivel és a szeretet lángoló dicsőitésével: de hiányzik belőlük az egyénítés. Van egy szép elbeszélése, *Vajkoontala,* mely annyira általánosságban mozog, hogy szereplőinek még neve sincsen. Három kötetes történeti regénye, *Tárcsai Bende,* II. Endre korában, hazai történeti alakokat is szerepeltet, de a mese tarka szövevényében egészen összefolynak. Vajda általában sokat vét a jellemzés, egyénítés, lélektani megokolás, történeti hűség, műfaji szabatosság és művészi árnyalás ellen; a keletiesség és különösség örökös mívelésében modorosságba téved; de mind e hiányok ellenére az igazi költészet fuvallata, ereje és melege érint elbeszéléseiben. Hőseinek imái és dalai, bár prózában szólnak, de nem egyszer annyi zengzetességgel, annyi szabatossággal, hogy mint Osimandia kiáradása a *Memnon szobrában,* egyik legszebb elbeszélésében, a naphoz és szoborhoz s a szobor válasza hozzája, nem egyéb rímtelen versnél, mely sorokba szedhető.

Vajda Péter síremléke.

Vajda a *Dalhon* befejezésekor, 1843-ban, már Szarvason tanárkodott. Vajda Szarvason A közoktatás iránt mindig melegen érdeklődött ugyan, hiszen a pesti lutheránus intézetben helyetteskép is működött s a pesti közös protestáns

főiskola tervezetének pályázatán egy lelkes tanúlmánynyal versenyzett: de csak ettől az időtől fogva élt egész hivatással az ifjúság nevelésének. A munkában társa és osztályosa Ballagi Mór, s kettejök üdvös hatása a szarvasi főiskolát egyszerre országos hírre emelte. Itt tartotta Vajda a tanuló ifjúságnak és mívelt közönségnek emlékezetes *Erkölcsi beszédeit,* melyeket kiadásra is összegyűjtött: de merész és szabad szellemök miatt a cenzor följelentésére a kormány vizsgálatot indított ellene s az egyházkerülettől elbocsátását követelte. A pör megindúlt, a kerület ellenállásán azonban megakadt s a költő halála miatt megszűnt. Mert Vajda hirtelen és váratlan 1846 elején elhúnyt. A nemzet legnagyobb lantosa, *Petőfi* síratta el. Tisztelői 1861-ben sírja fölé díszes emléket állítottak, ama magasztos szavakkal, miket Vajda hirdetett, miket 1848-ban az idő igazolt: *Az igazság szava áthatóbb a mennydörgésnél, s az igazságtalanság villámot hord keblében.* Tehetségével a saját emberöltőjéből meghaladott sokat, nagy jellemével a legtöbbet; mert életében és működésében, cselekedeteiben és írásaiban oly befejezett, oly egész, oly összhangzatos egészet képezett, mint csak igen kevés ember.

Kúthy Lajos élete

Vajda még teljes fényében ragyogott, a mikor KÚTHY LAJOS elbeszéléseivel föltűnt. Elevenség, könnyűség, lelemény, szerkezet mutatkozott nála, sőt eleinte biztató jelül bizonyos műgond is, különösen szerkezeteinek kikerekítésében és nyelvének választékos színezetében. De szapora termékenységével és emelkedő hírével nem haladott párhuzamosan művészi törekvése és tehetségének fejlődése. A lélek és a szív ismeretében nem mélyűlt, megfigyelő és elemző ereje nem izmosodott. Bárhonnan meríti tárgyait: a bibliából, történelemből, társadalomból, ritka kivétellel mindig a szenvedélyeket, legtöbbször a lélek és szív végzetes válságait és végletes viharait taglalja. Keresve keresi ama bonyolúlt viszonyokat, a hol a felfogások, érzések, érdekek, osztályi küzdelmek szinte kiegyenlíthetetlenül ütköznek össze, úgy hogy alig marad egyéb kimenetelük, mint a rémes rombolás: így a legtöbb beszélye testi vagy szellemi megsemmisűléssel végződik. Kúthy is romantikus, de annak a francia romantikának mívelője, mely a borzalmasra törekszik és a szertelenbe vesz.

Született 1813-ban, Biharmegyében, Érmihályfalván, hol apja ez időben paposkodott. Mint fürge és eszes gyermek nagy érdeklődéssel csüngött a dajkameséken, népdalokon, görög regéken, s költői hajlama már hat éves korában nyiladozott. 1821-ben Debrecenbe ment, hol középiskoláit és a bölcseleti folyamot végezve, a hittudományi szakra iratkozott be; de mint harmadéves theologus 1833-ban egyik barátja sérelme miatt többed magával elhagyta az intézetet. Nagyváradon vonúlt meg nevelőnek az Olasz-családnál és a jogra készűlt. 1834-ben Biharmegye követe mellett Pozsonyban irnokoskodott: de a Lovassy-pörbe belekeveredett és Erdélybe bújdosott. Majd haza tért apjához, Asszonyvásárra, a hol elfogták. Pesten bebörtönözték, s csak 1837-ben bocsátották szabadon, megfosztva az ügyvédi

vizsgálat jogától. Most előbb megyei szolgálatba állt s Bihar aljegyzője lett, majd a fővárosba költözött s az ügyvédi vizsgálatért folyamodott: de a kormány elutasította kérésével.

Kúthy művei

Így lép az írói pályára az Athenaeumban, 1838-ban, s rövid pár esztendő alatt kivívja a közelismerést. Elbeszélései, színművei rohamos gyorsasággal jelennek meg: 1838-ban szomorújátéka, *Ariadne,* 1840-ben történeti drámája, *I. Károly és udvara* és szomorújátéka, *Fejér és Fekete,* 1841-ben *Polgári Szózata Kelet népéhez,* e laza politikai irata, és 1842-ban megindúl beszélyeinek gyűjteménye, mely kötetről kötetre jobban hódít. 1843-ban az akadémia és Kisfaludy-társaság tagjai sorába fűzi, gróf Batthyányi Lajos magántitkárának hívja meg; s egyszerre az irodalom arszlánja, az irodalom grófja lesz. Szép, férfias arca, fekete haja, nagy lelkes szeme, rokonszenves hangja, finom modora és szellemes társalgása miatt az előkelő körök kedvence, ki fényes estélyeket ad, s pazér termeiben Budapest kiváló szellemei gyűlnek össze. S a mikor bő költekezése következtében csődbe jut, elárverezett párizsi bútorait a főváros hölgyei vásárolják meg és ajándékozzák neki vissza. 1846-ben megindúl a *Hazai Rejtelmek,* ez izgalmas regénye, 1848-ban előbb gróf Batthyányi Lajos, majd Szemere Bertalan oldalán működik Pesten és Debrecenben: de

Kúthy Lajos kézirata.

politikai hivatása és befolyása még ekkor is vajmi csekély. Neve, híre, dicsősége irodalmi érdemein, talán inkább elbeszélői sikerein alapszik.

Mert kétségtelen dolog, hogy Kúthy fényes sikereket aratott a közönség előtt, beszélyeinek nem annyira belső értéke, mint inkább zaklató hatása által. A művészi mérsékletet, a nemesebb alkotás éltető elemét csakhamar eldobta, és hajszolta az érdeket; képzeletének mindig szabad csapongást, nem egyszer szilaj kicsapongást engedett a romanticizmus indítékaiban, fogásaiban, eszközeiben. Szinte úgy tetszik, ha a Kúthy költői

Kúthy Lajos.

világába tévedünk, mintha a borzalmak és szertelenségek földére jutottunk volna, a hol a gonoszok és őrültek váltakoznak és kergetőznek egymással a féktelen indulatok viharában zihálva, míg kimerűlten és megtörten össze nem esnek. Megható és megrázó végök rendszerint: *az őrülés, szívrepedés, mérgezés, legyilkolás, vizbe ugrás és levegőbe röpítés.* A bibliai Herodia a *János fővételé*ben, Elea, a pogány magyar leány, az *Elea kövé*ben, Etele, a II. Endre korabeli *Szökevény*ben, Piroska a társadalmi *Divatkép*ben, a költő Alfréd az *Alkalmi vers*ben, az olasz Leoni a *Tőr és Feszület*ben, Luise a *Mátka-áldozat*ban, s a kacérkodó Adelaide a *Színésznő*ben egyaránt megőrül; Eleának aztán még a szíve is megreped, mint Natáliának

a *Sír vadrózsájá*ban. A világszép királyasszony *Cleopatrá*ban ép úgy megmérgezi magát, mint a szerencsétlen Szenczy grófnő a *Balitéletek*ben, a feleséggyilkos Lázár Kálmán gróf a *Szerelemféltő*ben, míg Ceylon gróf az ereit vágja föl az *Eskü órájá*ban. Mohamed, Konstancinápoly hőse *Az ifjú császár*ban ép úgy leszúrja szerelmesét, mint a féltékenykedő Viktor *Lehelke halálá*ban a nejét, míg Sámson *Delilá*ban a romok alá temeti kedvesét. A csalódott Szelima a *Szökevény*ben ép úgy a vízbe ugrik, mint a csalódott vicomte Deraume a *Színésznő*ben; s az iszákos Börvey a *Férj és nőszeszély*ben a pincebeli lőporral ép oly elszántan a levegőbe röpíti a házasságtörő asszonyt és házi barátot magával együtt, mint Olympia a *Temerini hősnő*ben a magyarok ellen össszeesküvő anyósát és rácait. S ez az őrülés, szívrepedés, mérgezés, legyilkolás, vízbe ugrás és levegőbe röpítés, mint a rémes rombolás annyi lázas módja, néha nem is egyenként, hanem halmozva jelenik meg: a *Hazai Rejtelmek*ben dr. Márknak egész emberírtó gyára van, mely törvénytelen gyermekeket, álörökösöket, hülyéket, némákat, holdkórosokat készít és szállít nagyban és kicsinyben. Kúthy e regényében nem annyira hazai, mint idegen rejtelmeket rajzol, mert a negyvenes évek magyar társadalma még sokkal egyszerűbb, semhogy e regény riasztó képe hű mása lehetne. Az író a francia *Sue* irányának hódol s a művészi célt az érdekfeszítésben keresi. S meg kell vallani, hogy, ha a lélek és szív festésében felszínen marad is, s ha a megható és megrázó véget nem is fejleszti következetesen a szenvedély természetéből, megragadó részleteket, meglepő fordulatokat és csattanó helyzeteket mindig ad, s a figyelmet mindig nemcsak leköti, de a legtöbbször lenyügözi és megigézi. S mindenekelőtt ebben található meg népszerűségének és hatásának titka; aztán abban a csodálatos és gazdag nyelvben, mely tolla alatt néha úgy megárad, hogy olykor az értelem is belefúl; de ha mérsékelni bírja, mindig meglep és megveszteget bőségével; végre azokban a színes és eleven leirásokban, melyeket az Alföld életéből fösteget: a *szállító parasztok,* a *délibáb,* a *lápszigetre szorúlt farkas,* a *besztercei lápvidék* és annyi más ragyogó és el nem múló képek.

Színművei teljesen a romanticizmus túlzásába vesznek. *Ariadné*jában annyi ördögi gonoszság testesűl meg, a mennyi emberben, *érező* nőben nem egyesűlhet. *I. Károly és udvara* a Zách Klára tragédiáját mutatja be, de egységes drámai fejlesztés és történeti felfogás nélkül. A *Fejér* és *Fekete* a nemtelen kalandor, Fioreschi és a nemes néger Vatáb küzdelme volna a szép Estiva szerelméért: de Estiva beszámíthatatlan s az igazi összeütközés elmarad. Szerkezet, jellemzés, kivitel az elbeszélőre vall, ki a helyzetek éles ütközőivel, a jelenetek meglepő fordulóival színi hatásra törekszik, de kevés sikerrel. A részlettől nem látszik nála a dráma, a fától az erdő. Színművei

A függetlenségi harc leverése után Kúthy eleinte bújdosott és rejtőzködött: de aztán nyomorúságában meghasonlott önmagával és fényes Kúthy a forradalom után

múltjával. Hivalgó lelke, mely a pompához és jóléthez szokott, megtört a szenvedésben. Nemzete ellenére az elnyomó kormány szolgálatába állt, s a Bach hivatali köntösébe öltözött; mint ilyen 1864-ig Aradon, Pesten, Nagyváradon működött. Még élt, de elszigetelten; még írt, de hatástalan. A társadalom elfordúlt tőle és elitélte mélyen; úgy hogy 1864-ben megváltás volt neki a halál. Igaza van Degré Alajosnak, ki jóságos részvéttel védelmezi, hogy nem volt kém, nem volt várfeladó, nem muszkavezető; de téved abban, a mikor azt hiszi, hogy csak önmaga, szép neve és nagy népszerűsége ellen követett el elárulást. Vétkezett: a nemzeti érzés ellen. Mindennek, a mi szent, magasztos és örök a nemzet lelkében él, a költők és írók a letéteményesei, kik a megkisértés és elborulás nagy éjjelén megőrízni és ápolni kötelesek, hogy hazafiságok világító szövétnekével majdan kivezethessék a nemzetet a jobb és boldogabb jövőbe! Ez az ő küldetésök és kiváltságuk. Kúthy ez ellen vétkezett. Csak sajnálni lehet, hogy a jellem kisebb volt benne mint a tehetség, az ember gyöngébb mint a költő.

71. Jósika Miklós.

Jósika fellépte az írói pályán

A MAGYAR BESZÉLY Vajda és Kúthy keze alatt kétségtelenül sokat fejlett: de a magyar regény még mindig alkotójára várt. A mi eddigelő termett, merő kisérlet volt idegen célok szolgálatában: Bessenyei állambölcseleti és vallási világnézletének kifejtésére, Dugonics a nemzeti visszahatás támogatására és fokozására, Fáy gazdag tapasztalatainak közlésére s az új Magyarország nevelésére használta fel. A regény, mint az új kor epopeiája, a maga széptudományi föltételeivel és művészi szerkezetével még meg nem született. Az alkotó végre, 1836-ban, egyszerre, váratlanul megjelenik *Jósika Miklós* személyében. Szinte csodálkozást, hitetlenséget támaszt, hogy báró létére a nemzeti múzsa oltárán áldozott. Mintha csak Erdélyben, a hol a magyar irodalom ápolása és pártolása a fejedelmek és nagyok előkelő szórakozása, szellemi fényüzése és büszke hagyománya volt, ennek a nemes hivatásnak emléke és ereje már egészen kiveszett volna! Mert két évvel előbb, 1834-ben, a mikor Jósika Miklós az *Irány* című röpiratát nyomatta, báró Bánffy László, az eszes ember, fölkereste és komolyan figyelmeztette, hogy hagyjon békét az irásnak: az nem úri embernek való dolog. Ám annyira módiatlan, szokatlan volt még a nagy közönség előtt is a Jósika Miklós íróskodása, hogy az *Abafi* csattanós diadala után néhány erdélyi azt beszélte, hogy valami okos oláh pópa írta helyette Szurdokon. A legmulatságosabb ebben az volt, mondja maga *Emlékirataiban*, hogy ez az oláh pópa nem is tudott magyarul. S még Gyulai Pál is egy adomához folyamodik, hogy a regényirásra való lépését megmagyarázza. Egyik rokona és barátja, P. Horváth Lázár épen regényt írt, az elsőt és utolsót életében, beszéli Gyulai, s többször olvasott fel belőle egyes részleteket neki. Jósika úgy gondolkozott, hogy miért ne kisértené meg azt is, hisz bizonyára ő is tud olyat írni, mint fecsegő rokona: így keletkezett *Zólyomi* és *Abafi*. S mit állít maga Jósika? Azt, hogy a kik az írói ösztönt, a vágyat tenni, a becsületes jó szándékot emberül betölteni a helyet, melyet a gondviselés számunkra kijelölt, mellékes okokban keresik, nagyon balul itélnek. »Hát tisztelt nagy jó uraim, kérdi, mit vétett önöknek az az ‚Est Deus in nobis', s mit vethetnek önök

szememre, ha én azon erős hitemet fejezem ki, hogy, ha előttem soha senki nem írt volna regényt, én írtam volna az elsőt«.

Jósika élete

Jósika Miklóst hivatása indította, tapasztalása készítette el a regényíró pályájára. Már mögötte egy hosszú és gazdag múlt áll, dicsőségben, szerelemben, kalandokban, utazásokban és szenvedésekben gazdag, a mikor föllép. Születik 1794-ben Erdélyben, Tordán, ama büszke és fényes családból, mely történeti emlékeit és hagyományait anyai ágon a Báthory-ház fejedelmeihez, apai ágon Jósika Istvánhoz, a nagyeszű kancellárhoz fűzi. Anyja halála után alig öt esztendős korában nagyanyjához, báró Bornemissza Annához kerűl Ó-Fenesre, mely kies fekvésével, regényes romjaival

Jósika szülőháza Tordán.

később meg-megéled képzeletében. Iskolai tanúlmányait Kolozsvárott végzi, míg 1811-ben beáll a Savoyai Jenő dragonyos ezredébe. A nagy idők fuvallata már gyermeki esztendeiben megérintette lelkét, mert volt a század elején valami a levegőben, a mi a nagy remények és nagy célok sejtelmeiről susogott; most, mint katona, egyenesen a világ-események sodrába jut. Rövid ideig az erdélyi Királyföldön és Galiciában tartózkodik ugyan: de 1813-ban Szilézián és Tirolon át az olasz csatatérre vonúl, hol a vallegioi csatában, a Mincio mellett, annyira kiválik, hogy soron kívül főhadnagynak léptetik elő. 1814-ben pedig már kapitány a Colloredo gyalog-ezredében, mely Bécsben van állomáson. Bejárva a bűvös Itáliát és a zord Karstot, maga is Bécsbe tér, épen az emlékezetes kongresszus idejére, hol mint kamarás színről színre szemléli a világ urait, s a fiatal

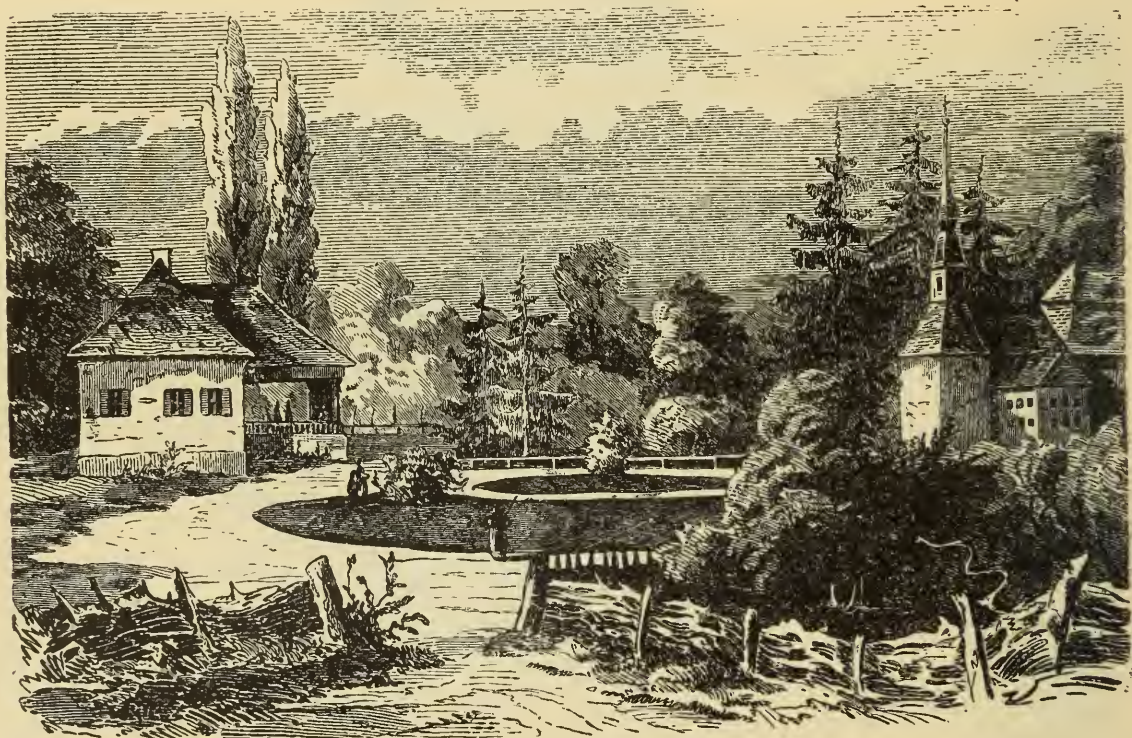
világfi elevenségével és mohóságával élvezi az udvar ünnepeit. Majd újra Napoleon ellen vonúl és az egyesűlt sereggel Párizsnak nyomúl; aztán visszajő az osztrák fővárosba s egészen beledobja magát az élet örömeibe és német, francia, angol olvasmányainak árjába. 1817-ben inkább unalomból, mint szerelemből megházasodik s felesége birtokára Napkorra költözik. De a szabolcsmegyei köznemesi élet nem az ő előkelő és kényes ízlésének való, s 1824-ben, apja halálával, a mikor a szurdoki, branyicskai és szamos-

Jósika ifjúkori arcképe és névaláirása.

falvi jószágokat örökli, Szurdokon telepszik meg. Neje kivánságára még egyszer visszatér Napkorra, hogy mielőbb elhagyja családi tűzhelyét és feleségét örökre. Míveltségök, ízlésök, szellemök ellentétessége a maga elviselhetetlen apró gyötrelmeivel tova üldözi. S balházassága, családi boldogtalansága, szívének vergődése eszmélkedésre és magába mélyedésre tanítja: fájdalmában, lelki viharzásában kergeti a szórakozást és keresi a menekvést. Majd arra gondol, hogy Hellász szabadságharcában osztozik, Byron oldalán, majd pedig arra, hogy a gazdálkodásra veti magát; most annyi

Munkái kínos évnek keserves küzködése és méltatlan kárpótlása után megszabadúlva Szurdokra húzódik. Vigaszul és feledésül a múzsa várja ott, kinek kebelére menekszik. A mikor már az egész ház lepihen: ő munkába fog. A néma csend, az éjnek csendje oly jól esik háborgó lelkének. Így fogan meg szenvedéseinek sugalmai közt, a saját lelke megnyilatkozásából, *Zolyómi*ja és *Abafi*ja, két első regénye, melyekkel Pestre siet, hogy Toldynak és társainak bemutassa. Javallásukra *Abafi* jelenik meg előbb, 1836-ban, s benne az igazi regény bevonúl a magyar irodalomba. Nemcsak elbeszél, de tanít is, nem rideg fejtegetésekkel, hanem élő példában, hogy az erős akarat minden megszokott rosszon győzedelmeskedik. Majd követik: *Zólyomi*

Jósika lakása Szurdokon.

és *A könnyelműek,* az első annak az erkölcsi tannak bizonyításával, hogy a szerető szivek között a kölcsönös becsülés megszűntével a boldogság is elenyészik, mert a szeretet mielőbb ellobban; a második annak az erkölcsi célnak szolgálatával, hogy a ledér léhaság pusztító hatása visszariasszon a csábítás veszélyeitől, a viszonosság bosszúja a mások üdvének eltiprásától.

Jósika Miklós ettől az időtől fogva váltakozva erdélyi birtokán és a fővárosban tartózkodik és dolgozik; s élénken belemerűl az irodalom mozgalmaiba. Mint elbeszélő és drámaíró tör előre. De a míg regényeivel, legalább eleinte, mindíg a maga tapasztalására támaszkodik, s egyes hőseiben és hősnőiben ismerőseit és testvéreit örökíti meg, például *Az utolsó Báthory* Serafinja az ő katona pajtása, *A csehek Magyarországon* Nankelreiternéje az ő Rózália testvére; így alakjai a való színében, a művészet ihletével és élet erejével szerepelnek: addig a drámában a kép-

zelet szabadjára bizakodik s lüktető cselekvény helyett ellenmondó jellemeket és izgalmas helyzeteket teremt. Az *Adorjánok és Jenők* 1838-ban, *A két Barcsay* 1844-ben, s *Kordokubász* 1847-ben alig tűnnek fel, már eltűnnek megint. Regényei ellenben mélyen és nemesen hatnak. *Az utolsó Báthory*ban, 1837-ből, az indulatok félelmes hatalma felettünk igazán megdöbbent, s *A csehek Magyarországon,* 1839-ből, a királyi hatalom erejét és diadalát hirdetik a rakoncátlan elemek fölött hazafiasan. Írójukat az akadémia nemcsak levelező, majd tiszteleti tagul választja meg, de *Az*

Szontágh Gusztáv.

*utolsó Báthory*ért a nagy jutalommal tűnteti ki; s a Kisfaludy-társaság nemcsak tagjai sorába fűzi, de az elnöki székébe ülteti, s ő az első elnöke 1847-ig. Ha közben le-lerándúl szurdoki magányába: a szellemi élet pezsgése, a nagyvilági élet fénye, s a biztató szerelem édessége vissza-visszacsalogatja azonnal bűvös és megtisztító igézetével a fővárosba. Mert már 1836-ban megismerkedik, noha csak tizenegy év múlva, 1847-ben, mikor válópöre eldűl, egyesűlhet *Podmaniczky Juliá*val, életének védő angyalával, ez eszményi női tiszta jellemmel, hogy női alakjaihoz ragyogó glóriát sugározzon! Jósika Miklós 1836-tól a múzsa sugallatára s Juliája ihletésére adja aztán a költői alkotások egész sorát; és csodálkozhatunk-e rajta, ha e tüneményes nőnek egy-egy fényes sugara beleolvad női alakjaiba:

Albinus Caelestába és Kornisnéba, Giskra Serenába és Árnay Zajdéba? S csodálkozhatunk-e rajta, ha női jellemei rend szerint tökéletesebbek művészileg, magasztasobbak emberileg, mert ezek megalkotásában a lelkesedés is segíti, nemcsak a tapasztalás.

Első regényeinek fogadtatása

A mikor Jósika Miklós föllép: az író és olvasó közönség újjongva üdvözli, mint a magyar regény megalkotóját. A bírálat meghajol előtte, és

Dandár és Isidora.
Jelenet Jósika *Abafi*jából. (Emlény, 1841.)

Szontágh Gusztáv, a komoly bölcselő, *Abafi*ját a legjobb műnek nevezi a maga nemében, mióta a nyelv zeng. Honnan ez a föltétlen elismerés? Mert azt hozza meg az irodalomnak, a mint Gyulai helyesen jegyzi meg, a minek leginkább híjával volt: iskolai tudomány helyett a tapasztalást, a hazai és külföldi társadalom sokoldalú ismeretét, a világfias modort és eleven szellemet, mely a puszta fecsegésbe is érdeket önt. Már mint gyermek a nemzeti történetek és családi hagyományok ereklyéi közt eszmélkedik. Apjának fegyvertárában örömest szemlélgeti a hősök szablyáit, köves

nyergeket, skófiumos szerszámokat, vérteket, vasingeket, kópjákat, buzogányokat, tegzeket és tatársisakokat. Minden darabhoz a múltnak egy-egy emléke, egy-egy mondája fűződik, melynek magva később kihajt lelkében és a romantika bájos virágait növeli meg. S mint katona és világfi aztán is mindig és mindenütt meleg vonzódást érez a történeti múlt maradványai, a büszke várromok és elátkozott kastélyok iránt, hol valaha a lovagi és szerelmi merény ereje és zaja tombolt. Hajlam és tanúlmány önkénytelenül a *romanticizmus* felé vonja, melynek az angol elbeszélő irodalomban ép az ő fellépésének ideje előtt alig pár esztendővel korszakos képviselője s a történeti regény hírneves megalapítója *Valter Scott.* A mily szerencsével fordúl ez a skót hegyek és síkok százados emlékeihez vissza: ép oly szerencsével merít Jósika az erdélyi bércek és mezei udvarházak hagyományaiból. Hisz már kora ifjúságától fogva legkedvesebb olvasmánya a történelem és utazások voltak, s a történelemből alig hagyott olvasatlanul valamit, a mennyiben kora és ideje engedte. Különösen a hazai krónikák érdekelték s már ebben az esztendőben úgy teli szedte fejét Erdély regényes múltjával, mintha valami titkos ösztön előre sejtette volna irodalmi pályáját. S már kora ifjúságától fogva maga is szenvedélyes utazó volt, ha katona létére néhány napi szabadságot nyerhetett, rögtön utazásra fordította, pedig a nélkül is eleget bolyongott. A szép természet érdekelte mindig. Ha itthon volt, magánosan és társaságban lázasan űzte a kirándulásokat: a hunyadi, létai és udvarhelyi vár, a krivádiai őrtorony, a Csetátye Bóli barlangja és barlangi folyója, az erdélyi bércek sziklahasadékai, zig-zugai, emlékei, a Királyföld falvai, városai, erődítései, mind-mind egyesítve csalogatták magukhoz: mintha valami titkos szózat előbb súgta volna, hogy szükséges lesz reájok irodalmi pályáján, romantikus világának fölépítésénél.

Így készűlt el lassan-lassan, a nélkül, hogy maga is célozta volna, annak a hivatásnak a betöltésére, melyet Angliában Walter Scott teljesített. Hatása alatt áll: *Abafi*jának első jeligéje is belőle való, így az ő kezével indúl meg pályafutására; hatása alatt áll: nem egy alakjában annak az alakja meg, így az ő példájára teremt. A mint már Ferenczi Zoltán kiemeli, Abafi és Wawerly, Dandár és Callum Beg, a Deli Marko és társai élete, meg a skót felföldi rablók rajza feltünően hasonlít egymáshoz; még észrevehetőbb a rokonság a *Csehek Magyarországon* és *Ivanhoë* személyei közt. Elemér és Ivanhoë jelleme alapszíneiben megegyezik, még sorsukban is sok a közös bonás. Aztán a regény szerkesztése és a mese szövése a széles alapvetéssel, a részletező leírásokkal, a gondos korrajzi tanúlmányokkal, a színi hatásra számító megszakításokkal, szintén mind a Scott befolyására vall: csodálkozik mégis, ha ismerősei magyar Scott Valternek nevezik. Miért? Mivel hajlama, tanúlmánya, szelleme, lelke, helyzete regényeinek elemei közt hasonló levén, magát e közös vonások és találkozások mellett is nem utánzónak, hanem eredetinek, legfölebb rokonnak tekintheti.

Aztán nemcsak a történeti regény alapítója, de Bulwer, Cooper, Hugó Viktor és Sue Jenő is hatott reája; s későbbi regényei inkább a francia mint az angol romanticizmus szellemének hódolnak, eszközeivel és fogásaival élnek. Képzeletének bámulatos leleménye és frissesége egyre ihleti, s munkásságával egész irodalmat támaszt. E dicsőséget, a mint Gyulai elismeri és hirdeti, sem az idő, sem az ízlés változatai nem vonhatják homályba: pedig van pályájának egy más fényes oldala is. »Történeti regényeivel — úgymond — mintegy kiegészítette s fokozta epikusaink hatását, kik a múlt dicső emlékeit elevenítették föl, szemben a dicstelen és elfajúlt jelennel. Ez lelkesítette Jósikát is, s a régi magyar köz- és családi élet megható jeleneteit festve, egy újabb, nemzetibb társadalom mellett izgatott«.

Jósikáné Podmaniczky Júlia.

Pályája első fele 1848-ig terjed. A forradalom kitörése Szurdokon, *II. Rákóczy Ferenc* írása közben találja. Mint Közép-Szolnokmegye követe megjelen a kolozsvári országgyűlésen, mely a két ország egyesülését kimondja; majd Pestre megy, s mint a főrendiház és honvédelmi bizottság tagja működik. Aztán követi a kormányt Debrecenbe, s résztvesz 1849-ben a függetlenségi nyilatkozatban és a kegyelmi főtörvényszék bírája lesz. A nemzeti gyász napjaiban külföldre bújdosott, míg itthonn az elnyomás urai halálra itélik és ki is végzik in effigie. Jósika előbb Brüsszelben, utóbb Drezdában él, s a magyar

Jósika külföldön

emigráció törekvésének, a nemzeti eszmének tevékeny és lelkes védelmezője az európai sajtóban. Kossuth egyik serény és lángoló híve. De elbeszélő tollát is fölveszi újra, még előbb, s már 1853-ban megjelenik *Esztere* névtelenül, nagy örömére a magyar közönségnek, mely a névtelen írót rögtön fölismeri. Ettől az időtől fogva haláláig, 1865-ig nyúlik pályája második fele, mely ép oly termékeny, mint az első, ha nem is oly fényes. Mert a Scott bölcs tanítványa, a mint Toldy nevezi vala, mindinkább a romanticizmus útvesztőiben bolyong. Olvasói még élvezik, ha bírálói egyre több kifogást emelnek is ellene. Röpiratában *A regény és regényitészet*ben, 1859-ből, valamint utolsó művében, *Emlékirataiban* 1865-ben, a maga védelmére kel, de sikertelenül: a magyar regény atyja a romanticizmus túlzásaiban hanyatlott, a magyar regény pedig az elbeszélő stíl és ízlés fejlődése következtében már nagyot haladt.

Hatása mégis korszakos. Legjobb regényei az első időből való: *Abafi, Zólyomi, Az utolsó Báthory* közvetlenül a régi Erdély történeti emlékeiből szövődik. Maga is Báthory-vér levén, különös szeretettel a Báthoryak korához fordúl: Báthory Zsigmond, István, Gábor egymás után kelnek új életre

Jósika arcképe brüsszeli lakása idejéből.

tolla alatt s velök a Bethlenek, Bánffyak, Bornemiszák, Kendiek, Kamuthiak, Kornisok, Jósikák, Imrefiek régi hatalmuk és szerepök fényében támadnak fel, törekvéseikkel, szenvedélyeikkel, melyekbe egész Erdélynek törekvése és szenvedélye egyesűl: hogy ne ragadta volna meg a mi közönségünket? Aztán fölkelnek és új életre támadnak Mátyás a maga nagyjaival és hadverő vitézeivel, a mikor *A csehek Magyarországon* és a *Hat Uderszky-*

leány megjelennek. Majd a későbbi időben Nagy Lajos és az Anjouk egész százada, büszke, erőszakos oligarcháival *Eszter*ben és *A magyar kényurak*ban, *II. Rákóczy Ferenc* a legnemesebb fejedelem, regényes korrajzok keretében. S bár az utóbbiak nem állanak is a művészi alkotás ama színvonalán, mint Jósika legelső regényei, már nemzeti hőseiknél fogva is élénk érdeklődésre találnak. Ezt az érdeklődést Jósika *harminc esztendőn keresztül* több mint száz kötet regénynyel mind végig meg bírja őrizni, a nemzet hálás elismeréséig s a közönség lelkes jutalmáig. Költészete egy egész gazdag világ, teli férfias hősökkel, magasztos női jellemekkel, teli képzeletének leleményeivel és meséinek pazar bőségével, eleven, színes, részletező tájrajzokkal, a történeti múlt minden külsőségének megkapóan hű környezetével, a világfi előkelő társalgásának könnyű csevegéseivel, a lélek beható, finom észleléseivel, különösen a szerelemnek annyi meg annyi változatos előállításával, szinte valamennyi saját tapasztalásból az apácakalandtól egészen második felesége eszményi szerelméig?

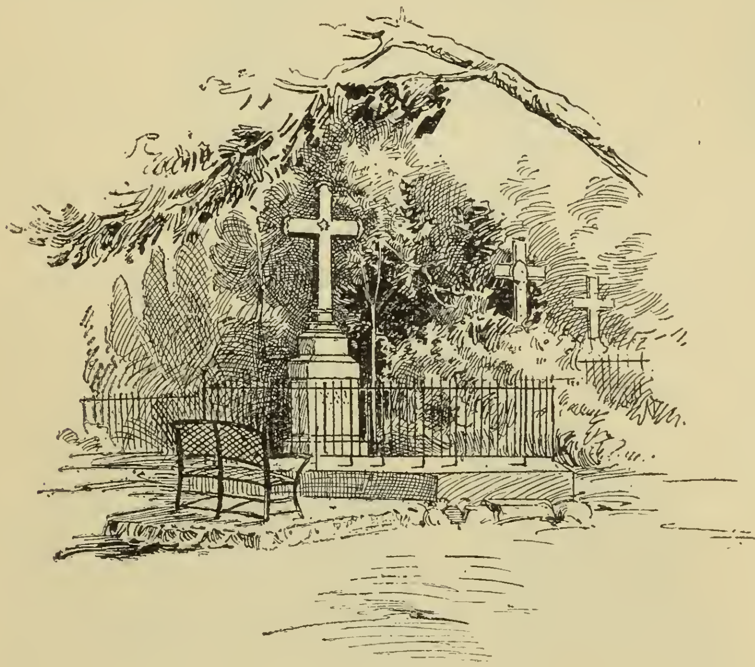
Apáca-kaland?

Jósika ifjúkori szerelme

Igen, Jósika Miklós, mint fiatal tiszt, Szebenben volt állomáson s szemébe tűnt a kolostor emeleti ablakában virágai közt egy fiatal apáca. Megtetszett neki, s el-eljárt arra. Az apáca észrevette és mosolygott s a nyalka legény rögtön haza szaladt, egy dühös szerelmes levelet írt, a jó szerencsére bízva, miként juttatja szentségtörő lángjai istennőjéhez. Párszor ok nélkül sétálgatott föl s alá a kolostor előtt, zsebében a levéllel, míg végre megjelent a kis apáca egy kannácskával virágjainál. Az ablak nyitva volt s azon kissé csintalan mosolygott le. Jósika kikapta a levelét, s mutatta neki abban a hiszemben, hogy az mindjárt leereszt egy cérna szálat érte: de kis apáca tagadólag rázta a fejét. A fiatal tiszt mit tegyen? Azonnal határozott s egy kavicsra göngyölve a levelet, hirtelen és ügyesen bedobta az ablakon. Szívet kért és dobogó szívvel várt a válaszra! Egyszerre valami koppant lábainál. Oda nézett, levél volt. Az ő levele s benne három kicsi szív, *három sütemény,* a minőt különösen az apácák szoktak készíteni. Csak épen a pusserli hiányzott. Szívet kért és szívet kapott: de szinte elsülyedt és feléje sem ment többé a kolostornak.

Ettől az első szerelmétől utolsó szerelméig: annak a tüneményes nőnek szerelméig, ki a Rachel kitartó hűségével egy évtizeden át várt reája, ki bujdosásának sebeit hegesztette, haló porait két évdizedig őrizte, s 1894-ben visszatért véle, a két néma utas, az ősök földére a kolozsvári-temetőbe: mennyi szeretkezésen és viharzáson ment által! A szerelemnek mennyi faja, mennyi alakja jelenik meg regényeiben: Erzsébettől, a bosnya király leányától, s Danica hercegnőtől le egészen Eszterig, a zsidóleányig és Izidáig, a Déli Markó gyermekéig! Az édes álmok, ábrándok, a panaszos lemondások és vallomások, a tüzes szenvedélyek és vad indulatok annyi szerencsés megérzékitése: együtt egy egész káprázatos világ a romantika illatos levegőjével, csodálatos bűbájaival.

Ezt a káprázatos és csodálatos világot Jósika teremtette és reánk hagyta örökül. Legnagyobb dicsősége, hogy előtte voltak regény-kisérletek, de a magyar regény, mint az új kor epopeiája, a maga eszthetikai céljával és művészi alakjával, *az ő alkotása.* S benne *nemcsak a műfajt,* de a regény-irodalmat teremti meg. Ez az ő érdeme, elévűlhetetlen érdeme, s ezen alapszik az ő jogcíme, örök jogcíme a halhatatlanság koszorújára. Ezért ülte meg a Kisfaludy-társaság és Erdélyi irodalmi társaság a nemzeti kegyelet kifejezéseként születésének százados ünnepét.

Jósika első nyugvó-helye a drezdai temetőben.

72. Eötvös József.

Azon nemzedékből, mely a harmincas évektől kezdve, a nemzet átalakulásáért vívott harcokban résztvett: egynek sem volt oly széleskörű tevékenysége s az európai nagy gondolat-világot oly teljesen átölelő, sőt arra fejlesztőleg kiható szellemi működése, mint *Eötvös József* bárónak. Mint író, mint politikus, mint államfilozóf: egyaránt mély nyomokat hagyott szellemi fejlődésünkben. Irodalmi műveivel, csaknem kivétel nélkül, a közélet, a nemzeti átalakulás ügyét szolgálta, azt előkészítve, fejlesztve, irányozva. Azt lírájával, regényeivel és drámáival, s legkésőbb, midőn ismét útat kellett keresni a vak sötétben, államfilozófiai műveivel. Ő maga, még fiatal korában, Hugo Viktorról szóló két dolgozatában, mintegy elvül hirdeti, hogy a költészet nem lehet *öncél,* mert akkor mintegy játékká sűlyed: de kell, hogy kora szenvedéseinek adjon hangot, annak sebeit föltárja, s ez által segítsen azok meggyógyításában. Ez ugyan, mint eszthetikai elv, teljesen hamis: de Eötvösre nézve ennek vallása tán még szerencse volt, mert ösztönül, mintegy hatalmas sarkantyúul szolgált neki arra, hogy gazdag szellemét ne csupán a gyakorlati politikai tevékenység terén vigye harcba, de a szelidebb, finomabb, s inkább egyéniségéhez illő irodalmin is; s ennek irodalmunk is sok fényt köszönhet. Ott volt az első harcosok között, Széchenyivel, Kossuthtal és Deákkal, mindig az első sorokban; s ott a végleges diadalnál is, már csak ez utolsó társaságában, mint koszorúzott hős, de a mely koszorúnak, fájdalom, megvoltak a maga tövisei is.

Eötvös gyermekkora

Eötvös József Budán született, 1813 szeptember 3-án. Atyja Eötvös Ignác volt, főispán, tárnok, majd alkancellár; anyja Lilien Anna, német születésű bárónő, ki később sem tudott magyarul. De a nagy, szerető szív, a gyöngéd, érzelmes kedély, mely később a fiúnak oly jellemző tulajdona lesz: mind az édesanyai örökségre vallanak. A család Mária Terézia idejében emelkedett a főnemesség soraiba s sorsát erősen a dinasztiáéhoz kötötte. Az Eötvösök az u. n. aulikusok közé tartoztak; szolgálták az udvart feltétlenül, még ha annak bére nemzetük gyűlölete volt is. Különösen a nagyapa, szintén Eötvös Ignác báró, pohárnok s koronaőr, tette gyűlöltté a nevét királyi biztosi működésével, midőn a kormány a megyék alkot-

mányvédő ellenállását le akarta verni, de sikertelenül. (1823.) Nyitrában kíméletlen eljárása oly felháborodást keltett, hogy egy pillanatra élete is veszélyben forgott.[1] A szülői háznál, részint Ercsiben, részint Budán növekedő gyermek erről természetesen mit sem tudott, míg egy véletlen körülmény, nagyon is korán, fájdalmasan fel nem világosította. Pulszky Ferenc beszéli,[2] ki Eötvösnek ifjúságától haláláig küzdőtársa s barátja volt, hogy, midőn az alig hét éves fiút a budai gimnáziumba adták, s a nagy úr fiát a tanító az első padba ültette: társai mind kimentek mellőle, egy zsidó fiú

Báró **Eötvös** József. (1841.)

kivételével. S midőn a megütődött gyermek ennek okát kérdezte: társai egyenesen a szemébe mondták, hogy egy »hazaáruló« unokájával nem ülnek egy padban. Képzelhetni az érzékeny szívű gyermek felindulását, ki alig várta hogy haza érjen s megkérdhesse nevelőjétől: igaz-e, hogy a kedves öreg nagypapa hazaáruló? Ez a nevelő, kinek Eötvös lelki irányának fejlődésére oly határozó befolyása volt, Pruzsinszky József,

[1] Horváth: Huszonöt év. I. köt. 110. l.

[2] Vachott Sándorné: Babérlombok Báró Eötvös J. műveiből. Pest, 1871. Bevezetésül Eötvös élete Pulszkytól.

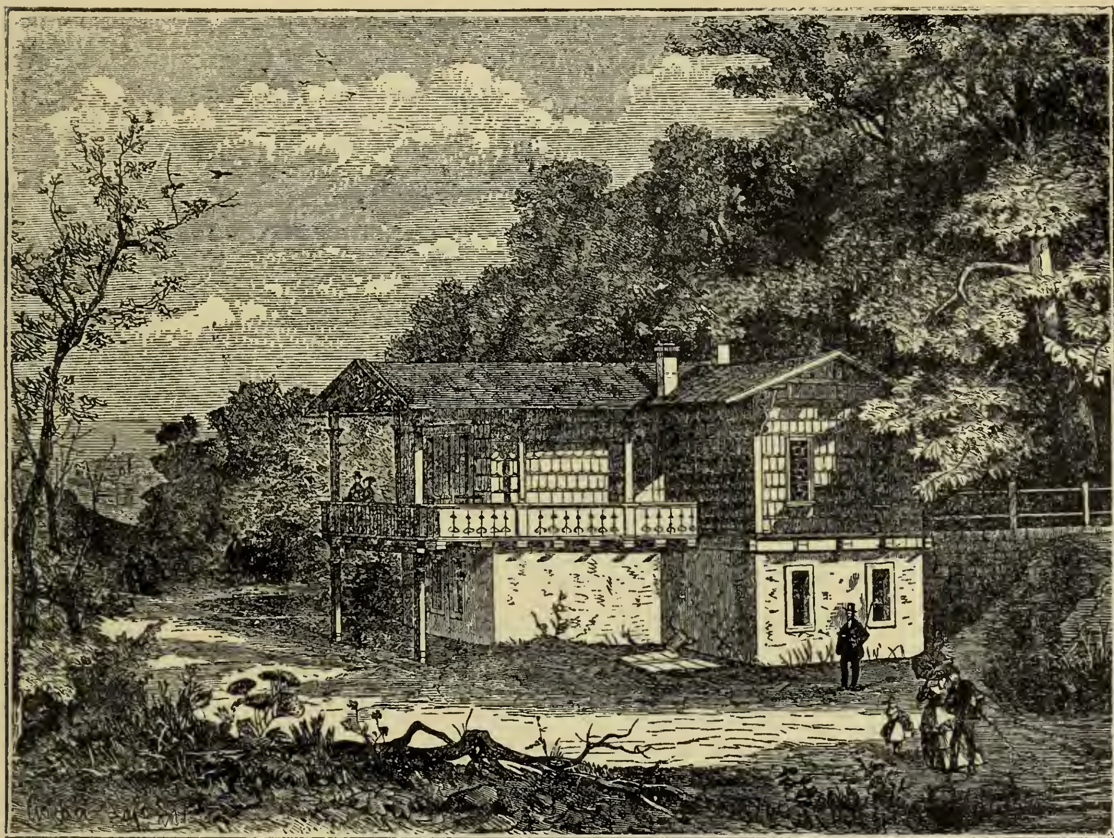
abból itélve, a mit róla tudunk, nem közönséges egyéniség volt. Magába zárkozott, komor, kevés szavú ember, kit nejének elvesztése még komorabbá tett; érzelmeiben republikánus; tagja volt Martinovics társaságának s ezért börtönt is szenvedett, s a lefejezettek emlékét s az elveket, a melyekért azok meghaltak, rajongva tisztelte azután is. A kis Eötvöst gyakran elvezette a Vérmezőre, arra a helyre, a hol Martinovicsékat kivégezték s kemény, szenvedélyes szavakban emlékezett meg a szomorú eseményről. Hogy egy nyiltan ilyen meggyőződésű emberre hogyan bízhatta az aulikus család gyermekének nevelését: az ember egy könnyen nem érti meg. Pulszky azt az okát adja, hogy az apa a nevelőben a fiúval meg akarta utáltatni a szabadelvűséget, azért választotta Pruzsinszkyt; mindenesetre nagyon kockáztatott vállalat. Lehet, hogy egyéb, kiváló pedagogiai tulajdonai voltak s elveivel a szülők nem sokat törődtek. Elég az, hogy midőn a kis fiú sírva intézte hozzá a föntebbi kérdést, a zord nevelő elég kíméletlenül válaszolta: »Igaz bizony; apád is az; te is annak készűlsz; hiszen magyarul sem beszélsz becsületesen«. A kis fiú megdöbbenve hallja e kegyetlen szavakat; neki fekszik a magyar nyelvtannak, magyarul beszél mindenkivel, anyját kivéve; majd pár hét múlva fogadást tesz társai előtt az iskolában, hogy egész életét hazájának fogja szentelni, a kik őt éljenezve emelik vállaikra.

Íme egy egész drámai jelenet egy nyolc éves gyermek életében: ki tagadhatná, hogy ennek befolyása volt a későbbi ember életére. Az élet egyik legnagyobb, legkomolyabb ellentétével állott szemben, hogy szinte kénytelen volt választani; és ő választott, s a gyermek választását a férfi élete mind egy ízig beváltotta. Legkényesebb érzéseiben érinti először s kínosan a politika; szívét sebezte meg; érzéseivel, szívével fordúl egész életén át a társadalom, a politika nagy kérdései felé, akármennyire óvja is ettől gondolkodó esze.

Eötvös mint egyetemi tanuló

Egyetemi tanúlmányait 1826-tól 31-ig végezte. Jogot és filozofiát hallgatott s több jónevű tanára között (Imre, Frank, Weszerle) volt egy, a ki úgy reá, mint az egész ifjúságra rendkívüli hatást gyakorolt. A diplomatika tanárát, a legérdekesebb emberek egyikét, a tudós Horvát Istvánt értem, kit az utókor inkább csak sajátos, egy nagy erényéből, a fajszeretetből származó tévedéseiből ismer, a nélkül hogy korára való nagy hatását megérthetné. S e tévedések is csak a részletekben azok, s azoknak magva, hogy t. i. a magyar fajnak e hazába beköltözte előtt, az ős történelmi időkben, Ázsia népei közt már fontos szerepe lehetett, nemcsak hogy kizárva nincs, de nem lehetetlen, hogy valamikor bizonyítva is lesz. Horvát *hitt* ebben mint az evangéliomban, s e hitét hirdette tanítványai előtt, lelkesedésének egész erejével. »Ki egyszer hallá e tudós férfiút, — írja róla Eötvös, halálakor — midőn mindent, a mi nagy és dicső volt e világon, fajunkhoz tartozónak, magyarok által elkövetettnek állíta: az kételkedhetett mestere állításain, de azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elra-

gadta, elragadta tanítványait is. Nem volt tanítóink közt, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni«. Itt, az egyetemen szövődik barátsága egyik, vele egykorú tanulótársával, Szalay Lászlóval, mely mindkettejökre emelőleg és fejlesztőleg hatott, s a későbbi közös meggyőződés és küzdelem által csak bensőbbé és erősebbé válva, a sírig tartott. Szalaynak, bizonyára, abban az irányban is volt hatása Eötvösre, hogy őt az irodalom férfiaihoz közelebb hozta s az írói munkásságra serkentette. A széphalmi öreg patriarka már ekkor küzdelmes életének sikereiben gyönyörködhetett, tisztelve mindenkitől; ennek nevét hallhatta Eötvös már szülői házánál,

A Karthauzi-lak a budai Svábhegyen.

az ott többször megfordúlt Dessewffy József gróf, Kazinczy barátja ajkairól, s valószínűleg nevelőjeéről is. Szalay révén megismerkedik Virággal, a budai remetével; majd Szemere Pállal s végre Kazinczyval is, ki, mint minden tehetséges ifjút, Eötvöst is buzdítja az irodalom mívelésére.

Nagy buzdítás nem is kellett. Abban a sivár, lenyomott korban jóformán az irodalom volt az egyetlen mező, a hol a lélek, melynek akár elégedetlensége, akár vágyai voltak, megnyilatkozhatott. Az 1825-diki országgyülés megmutatta ugyan, hogy a nemzetben még van életerő s gyáván meghalni nem akar: de ez erőt jóformán csak a régi jogok biztosítása vette igénybe; a magyar társadalomra alig hatott; s nagy, lényeges átalakításra nem is gondolt. Az élet érzete volt az, de a miből hiányzott a jövő tiszta képe és a *hit* abban. Még nem szólalt meg a próféta, ki

a hitet majd lehozza az égből. Szalay érdekes képét adja az akkori pesti magyar társadalomnak, 1827-ből. »Az ország örömben úszott, hogy a pesti *német* színházban magyar előadásokat láthatott. Színház után a Hét elektor-nál virradtig énekelgettük, hogy »Hunnia nyög letiporva, sírnak a bús magyarok«. Kétségbeesésemben meglátogattam Kulcsárt, hogy beszélgessek a jó öreggel a politikáról. Ott ebédeltünk vagy hárman, de politikáról szó sem volt. Hogy is lehetett volna, hiszen akkor magyar politika nem is létezett. Ebéd után, szakadó esőben, ő kocsira pakolt bennünket, hogy temessük el Biharit. Faraó népe a fuldoklásig zokogott, midőn Kulcsár a sírnál beszédet mondott az elhúnyt érdemeiről«.[1] Ilyen világban az ifjú ember, a kinek lelke megszóllalt, nem tehet egyebet, mint ír. Írt Eötvös is — mint maga elmondja Szalay fölött tartott emlékbeszédében; lírát csaknem mindennap; tervezte az eposzokat s csodálatos drámákon dolgozott.

A 30-as évek eseményei

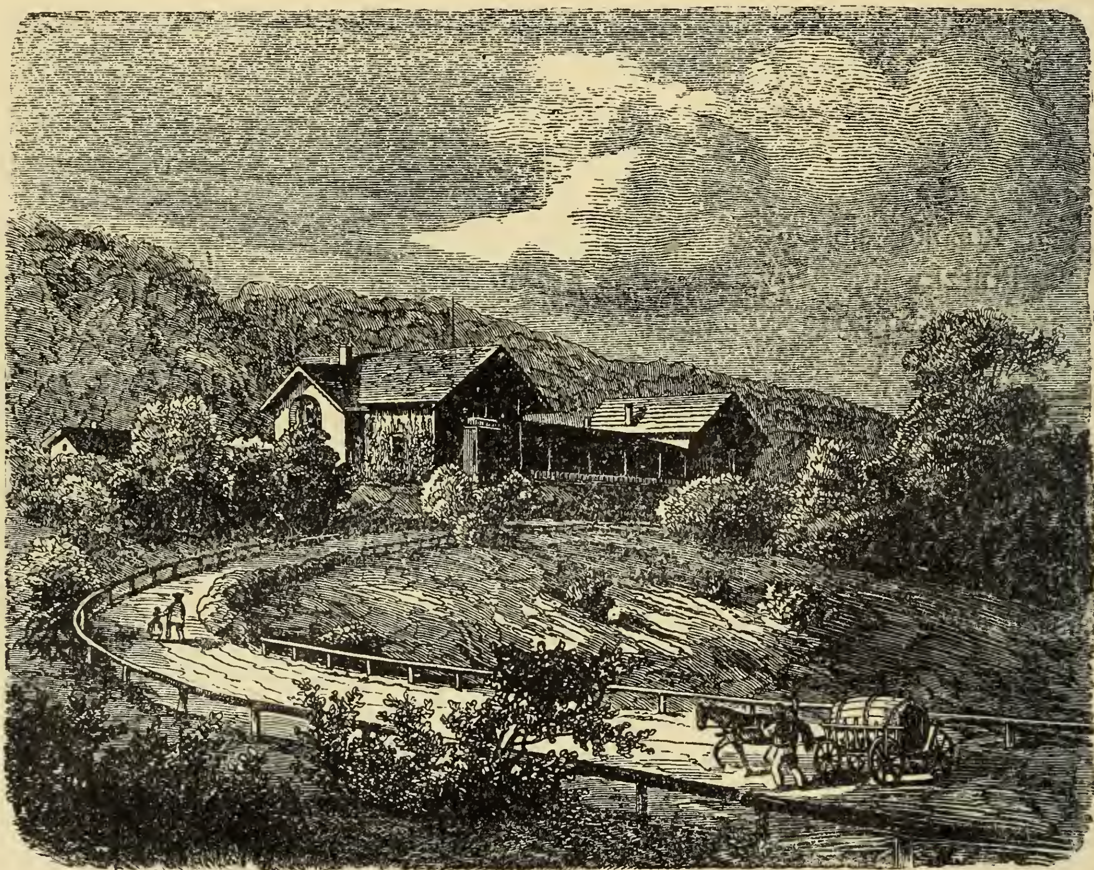
A párizsi júliusi forradalom híre (1830.) felvillanyozólag hatott az ifjúságra s Eötvösre is; remény lopódzott szivökbe, hogy talán nálunk sem fognak örökké tartani azok a viszonyok, mégis csak haladni fog a világ. Ugyanazon évben megjelent a *Hitel* s fölhangzott az újjászületés jelszava: »Magyarország nem volt, hanem lesz«; bár hogy ama mű megjelenésének olyan korszakalkotó fontossága lesz, akkor még kevesen sejtették. A lengyel forradalom váratlan kitörése ugyanazon év őszén s kegyetlen leveretése, mely az egész magyar nemzet részvétét költötte fel, s az ázsiai kolerának dúlása hazánkban 1831-ben, kapcsolatban a felvidéki nép lázadásával: mind olyan események voltak, melyek az élénk szellemű, mély érzésű ifjút erősen foglalkoztatták. Az 1832—36-diki országgyűlés ideje alatt Pozsonyba ment, hogy a haza sorsának intézőit színről színre lássa s az országgyűlési ifjakkal együtt reméljen, lelkesűljön. Deák akkor jelent meg az alsóházban először, egyszerre tekintélyes helyet foglalva el ott; s mellette a *Hymnus* költője, fenkölt, nemes lelkével, magasan kiváló művészi előadásával: lélekben oly rokon a fiatal Eötvössel. A felsőházban a fiatal Wesselényi Miklós báró alakja emelkedik ki, mennydörgő szónoklatával. Mindez jó iskola volt az államférfiúi pályára készülő ifjúnak. 1833-ban leteszi az ügyvédi vizsgát, s 1834-ben, atyja óhajtására, Fejérmegyében aljegyző lesz, majd 1835-ben a magyar királyi udvari kancelláriához kerűl s 1836-ban Reviczky kancellár fogalmazóvá nevezi ki: a mit Eötvös arra használ fel, hogy a bürokrata-pályának végleg hátat fordítson s menjen a *maga* útján. 1836—37-ben beutazza Európa nevezetesebb országait: Svájcot, Németalföldet, Angliát, Francia- és Németországot, s onnan eszmékben, tapasztalatokban gazdagon, lélekben megférfiasodva tér vissza s hazatérte után az eperjesi kerületi tábla közbirájává lesz, inkább apja óhajára, a nélkül, hogy a hivatalnoki pályára több kedve volna most, mint előbb vala.

[1] Csengeri: Magyar szónokok és státusférfiak. 520. l.

Eötvös derekasabb működése, mind az irodalom, mind a közélet terén, tulajdonképen ezen külföldi nagy útja után kezdődik. Írt ugyan már addig is és adott ki lírai verseket és drámákat; még 1831-ben hozzá szólt Bajza egyik polémiájához, ez utóbbi ellen foglalva állást *(A kritikus apotheosisa.* Pest, 1831.); lefordította Hugo Victor *Angelo*ját s írt egy pár értekezést: de nevét addig inkább csak szűkebb körben, barátai s jó emberei ismerték; a nemzet figyelme még nem fordúlt felé. Még szintén inkább csak a politikai világot érdekelte az 1838-ban megjelent *Vélemény a fogházjavítás ügyében* című tanúlságos dolgozata is, melynek elveit még részletesebben kidolgozva, azt 1842-ben *Fogházjavítás* címen adja ki; de barátai már ekkor tudták, hogy Eötvös egy nagyobb szépirodalmi munkán dolgozik, a melynek hatásától sokat vár. Eötvös fellépése az irodalomban

Az 1838-iki árviz erősen megkárosítá Heckenast Gusztáv kiadót, kedvelt emberét egy tehetséges írói csoportnak, s az ő segélyezésére Eötvös egy *Budapesti Árvizkönyv* című vállalatot szerkesztett (1838—1841.) s ebben közölte először, részenként, *Karthauzi*ját. A munkát, kezdetben, mint Pulszky megjegyzi, kissé lanyhán fogadták; inkább csak néhány, az íróval rokon gondolkodású férfi szívét ragadta meg erősebben, mint egy Pap Endreéét, Csengery Antalét; azonban hova tovább, mind szélesebb körökben hódított; megtalálta az utat a nők szívéhez is, mind több kiadást ért s tényleg Eötvösnek legnépszerűbb munkája maig, s az is fog maradni. A Karthauziról sokan írtak irodalmunkban; legkitünőbb műbírálóink foglalkoztak vele, Erdélyi Jánostól Gyulai Pálig; egy félszázadnál több telt el megjelenése óta s ma is épen oly érdekes, mint akkor vala, sőt mintha most közelebb volna szívünkhöz, mert jobban megértjük. A munka, hangjánál, tartalmánál fogva szokatlan, egészen új volt irodalmunkban, s ugyanazon tulajdonainál fogva egyedül áll ma is. Erős, hatalmas kifejezése volt az az író egyéniségének, de egyszersmind kifejezője azon kor legjobbjai hangulatának is. Nagy átalakulások előestéjén az embereket rendesen nagy fokú elégedetlenség, a jelen türhetetlensége, valami homályos misztikus érzés fogja el. S minél inkább érzik az átalakulás szükségét, s minél inkább kétségbe vannak esve, hogy az lehető lesz, — mint a minő ez időtájt volt a hangulat Magyarországon, — annál nagyobb ez az elégedetlenség a mélyebb kedélyekben. Széchenyi micsoda rettenetes konvulziókon megy keresztül, míg hinni mer. Még a csupa-értelem Pulszkyt is elfogja a lemondás és búskomorság ezekben a napokban. Eötvös a legmíveltebb, legérzékenyebb, behatásokra legfogékonyabb emberei közé tartozott azon nemzedéknek. De voltak már ekkor saját szívének is nagy csalódásai; megismerte a kétely kínját; elég sokat meglátott az életből arra nézve, hogy az abban oly nagy mértékben szereplő hitványságoktól — a melyek, fájdalom, mind az emberi természet elválaszthatatlan tulajdonai — megundorodjék. Szíve tele volt bánattal, világfájdalommal, keserűséggel, s szükségét érezte, hogy azoktól az elmondás által megszabadúljon. A lét, Karthauzi

az emberi lélek legmagasabb kérdéseit, melyeknek egyikére oly váratlanul bukkant rá még gyermekkorában, a maguk feloldhatatlan ellentétében veszi boncolás alá: a hitet és kételkedést, a loyalitást és republikanizmust, az arisztokráciát és demokráciát, a gazdagságot és szegénységet, hogy a mindezek megoldásában kifáradt hőst oda vigye az utolsó, a legnagyobb rejtély mint egyetlen megoldás: az öngyilkosság elé. S ekkor az emberi szív két legmélyebb érzése: a vallás és az édesanya emléke kiveszik kezéből a tőrt, s visszaadják az életnek és a megváltatásnak. Hogy a regény meséje gyarló; hogy a jellemek ellen száz kifogást lehet tenni:

Eötvös József svábhegyi nyaralója.

mit tesz az? Hiszen nem ezekért volt írva a mű, hanem a hozzájok csatolt reflexiókért; s azok ma is ép oly igazak és meghatók, mint mikor az író tollából kikerűltek. Mint Erdélyi már rég találóan megmondá: »talán nem is regény, nem is beszély: de... annál inkább teljes költészet.« Valóban sokkal inkább nevezhetnők egy nagy lírai költeménynek, az emberi szív kétségbeesett fölkiáltásának az élet ezer nyomora és hitványsága fölött, de a melyektől mind megszabadít Krisztus igaz követése. Egy nemes, érzékeny szív kibeszélhetetlen búja van abban a könyvben. Elsiratása az minden illuziónak, de a melyekhez mégis ragaszkodunk; kegyetlen megölése, a boncoló ész segélyével, minden önszeretetnek, de a mitől mégis oly nehéz megválnunk. S mert az illuziók és az önszeretet minden

koréi: ebben van hatásának nagy titka. Stílusában, dialektikájában van valami metsző, éles, mint mikor valaki sokáig a *szívében* tartogatott valamely keserű gondolatot s most örül, hogy azt végre kimondhatja. Hogy sok benne a szentimentalizmus? Mi baj van abban? A szentimentalizmus is sokkal többet ér, koroknál és egyéneknél egyaránt, mint az érzés hiánya. A kétely és szentimentalizmus, míg ember él, kiveszni nem fognak; s a ki azoknak költői hangot tud adni, az mindenha az emberiség költője lesz. Az *Ember tragédiájá*nak jeleneteiből ugyanaz a pesszimizmus és kétségbeesés hangzik felénk s közönségünk nem tud betelni vele; de egyszersmind mindakettő az Úrnak győzedelmével végződik, s a Karthauzinak néhány lapja a legszebben írott dicsőítése a keresztyénség lényegének.

A most már országosan ismert nevű költő gyorsan emelkedik a közbecsülésben s terjeszti ki mind szélesebb körre tevékenységének szárnyait. Az akadémia, mely még 1835-ben levelező tagul választá, tisztetetbeli tagjai közé emelte s 1839-ben őt bizta meg, hogy az előző évben elhúnyt Kölcsey felett emlékbeszédet tartson. Az 1839—40-iki országgyűlésen ott látjuk őt a felsőházi ellenzék soraiban, Széchenyi oldalán küzdve; egyebek közt a szólásszabadságról szóló fölirat tárgyában, a zsidók érdekében és a protestánsok vallásos jogait biztosítani akaró törvény tárgyalásában szólalva fel. Ez utolsó kérdésben, épen a római katholikus vallás nevében és érdekében óhajtja, hogy protestánsoknak szolgáltassanak igazságot, s ez által mutassák meg, hogy minő jó és szép saját vallásuk, mely többségben lévén, azért igazságos a kisebbség iránt. 1840-ben Szalay Lászlóval megindítják a *Budapesti Szemlét*, a most is fönnálló tudományos folyóiratunk ősét s abban Eötvös két tanúlmányt közöl: *A szegénység Irlandban* s *A zsidók emancipációja* címmel, mindkettő emberszerető szívének tolmácsolója. S midőn az országgyűlés, bezárása előtt, a magyar büntető törvénykönyv kidolgozására az ország legkiválóbb jogászaiból egy bizottságot választ, Eötvöst is beválasztja a bizottság tagjai közé. Eötvös az 1839—40-diki országgyűlésen

De ugyanez időtájt egy megpróbáltatáson kellett keresztülesnie. Bécsben pénzválság ütött ki, mely eredményében erősen érdekelte Eötvösék anyagi viszonyait is. Egy megkérdezett tekintélyes bankár azt ajánlotta a családnak, hogy az ügyvédi furfang minden fogását vegyék igénybe, hogy időt nyerjenek s ezzel talán megmenthetik birtokaik egy részét. A családi tanácsban ott volt a fiatal Eötvös is; az ajánlat hallatára mélyen elpirúlt; lemondott minden várható örökségéről, s könyveit és egy támlás székét magával vive, ott hagyta az apai házat s barátjához, Trefort Ágostonhoz költözött át s ennél élt szerényen, másfél évig.[1] Másodszor kellett választania s ő választott, magához méltólag. Anyagi válság

Szintén ez időből való, bár csak később (1844.) jelent meg Eötvösnek legtöbbet érő színdarabja, az *Éljen az egyenlőség* című vigjáték. Éljen az egyenlőség

[1] Pulszky: Életem és korom. Második kiadás. I. k. 144. l.

Mint címe mutatja, ez is az akkori politikai hangulatból meríté anyagát. Alapeszméje ügyes, de kidolgozása nem ér föl vele, bár elég kellemes olvasmány ma is. A darabban mindenki erős demokratának vallja magát s szájával egyre hirdeti, hogy mindnyájan egyenlők vagyunk, de tényleg a gróf nem akarja leányát oda adni az alispán fiának, mert azok csak egyszerű nemes emberek; az alispán nem az övét a gazdag ügyvéd fiának, — bár az is nemes, — mert nagyapja még csizmákat csinált; a gazdag ügyvéd sértve érzi magát, mert egy szegényebb társa kollégának nevezi; s az alispán huszárja haragra gerjed, mert a gróf libériás inasa vele egy rangba merte magát helyezni, holott ő »a vármegye katonája« — és így tovább. Azonban a fiatalok túljárnak az öregek eszén s egy nem épen elmés csellel ők győzedelmeskednek. A főalakok meglehetős színtelenek, de egy pár mellékalak rajzában, minő János huszár s a titkok után hallgatódzó zug-prókátor, sok találó vonás és jó ízű humor van.

Eötvös mint publicziszta

Midőn Széchenyi Kossuth taktikáját és modorát a *Kelet népé*ben megtámadta (1841.), az e kérdés körül kifejlett harcban ott látjuk Eötvöst is, *Kelet népe és a Pesti Hirlap* című röpiratával, annyival inkább, mert a Széchenyi által Kossuth ellen felhozott vádak egyikét, hogy t. i. külföldet utánzó javaslatokkal csak ront még a meglevőkön is, egyenesen magára veszi, a mennyiben a Széchenyi által felhozott és megrótt indítványok közül három (a börtönjavítás, a kisdedóvó-intézetek, a hasznos ismereteket terjesztő társaságok) mellett ő buzgólkodott különösen. E röpiratban ügyes dialektikával boncolja Széchenyi vádjait s végeredményileg ő sem tartja bebizonyítottaknak Széchenyi aggodalmait Kossuth lapjával szemben, mint nem tartották a többi hozzászólók sem, az egy Dessewffy Aurél kivételével. Hogy a lényegben mégis Széchenyinek volt igaza, az csak azt bizonyítja, hogy Széchenyi nagyobb politikus volt s tisztábban látott a jövőbe valamennyinél.

1842 őszén Eötvös megházasodott, s a házas élet boldogságának élvezésében egy időre teljesen visszavonúlt. De már az 1843—44-diki országgyűlésen ott találjuk mint a főrendi ellenzéknek, Batthyány Lajos gróf mellett, egyik vezérét, küzdve a szabadelvű javaslatok mellett, bár mindig föntartva saját egyéni meggyőződését, a mely több kérdésben eltért az alsóház ellenzékének fölfogásától. Különösen a városok képviseltetése körüli vitában fejtett ki nagy tevékenységet, úgy tekintvén azokat, mint a melyek neki, jövendőben, nagy reform-tervei keresztűlvitelében biztos támaszai lesznek. Mert már akkor Eötvös lelkében mind tisztább és határozottabb alakot nyer Magyarország újjászervezésének eszméje *a központi felelős kormány* által, a mint az az ezen országgyűlésen tartott beszédein már világosan meglátszik. Ismeretesek az ezen országgyűléshez fűzött nagy várakozások s az ezeknek meghiúsulta folytán bekövetkezett nagy csalódások. Azonban Eötvösnek a véletlen épen akkor ád kezébe egy hatalmas eszközt, eszméi terjesztésére. 1844-ben Kossuth, kiadójának ravaszsága

folytán, megválik a *Pesti Hirlap* szerkesztésétől, s a lapot, 1844 derekán, Eötvösék veszik át. E kis csoport, a kiket centralistáknak neveznek el, az ország legjobb, legtanúltabb főiből állott. Heten voltak: Szalay László, Lukács Móric, Trefort Ágoston, Csengery Antal, Madách Imre, Szontágh Pál és Eötvös József, s tréfásan Magyarország *hét bölcsének* nevezték őket. Tehetségre nézve kétségkívül Eötvös állt közöttük legelől s komoly tanúlmány dolgában méltó társa volt neki Szalay László. Őket a nyugoti alkotmányok tanúlmányozása vitte arra a meggyőződésre, hogy Magyarország baján, gyökeresen, csak a központi felelős kormány által lehet segíteni. S Eötvös azonnal meg is indít egy hatalmas cikksorozatot a reform érdekében; kimutatja, hogy a régi vármegyei rendszer mellett haladás nem lehető; hogy az, bár védője volt az alkotmánynak, de meglehetős gyarló védője, fejlődésünknek pedig végzetes akadálya. Hogy a közigazgatás központosítása s az azzal együtt járó kormányi felelősség sem a szabadságot nem veszélyezteti, sem viszonyunkat a monarchiával. Az alkotmány e megváltoztatását csak a törvényhozás eszközölheti, mely a képviselet kiterjesztésével folyvást erősbűl, az utasításokat elveti, s lesz lassankint az egész nemzet akaratának kifejezője. A cikkek, később, *Reform* címmel, 1846-ban, Lipcsében jelentek meg. »Rendszeresebben, magasabb szempontból soha senki sem tárgyalá még átalakulási legfőbb kérdéseinket« — mondja róla Csengery Antal.

A centralisták

Azonban a régi vármegyei rendszer megtámadása nagy visszatetszést támasztott a szabadelvű ellenzék soraiban is. Abban növekedve föl, megszokták a vármegyét úgy tekinteni, mint a szabadság egyetlen és legfőbb biztosítékát; s évszázados régi előítéletektől és tradicióktól egyszerre megszabadúlni nem igen képesek még a legvilágosabb fők sem. Nemcsak Kossuth, de az ellenzék legnagyobb része a vármegyei rendszer mellett foglalt állást s Eötvösnek rossz néven vették támadását, sőt azzal is gyanúsították, hogy titkon a kormány kezére dolgozik. Maga Batthyány Lajos kérte fel, hogy hagyjon fel cikkeinek folytatásával; s miután Eötvös látta, hogy azzal könnyen az ellenzék kettészakítását idézheti elő, egyelőre hallgatott a kérésre, s Csengery, a szerkesztő, 1846 elején kijelenté a lapban, hogy a központosítás elméleti tárgyalását egy időre mellőzni fogják, miután látják, hogy az gyanúsításra ad alkalmat; s még inkább, mert az ellenzék másik részének ez idő szerint nincs hírlapja s kivánatos, hogy a kormány ellen az egész ellenzék egy lap körűl csoportosúljon. Íme az átalakulás módja, először formulázva határozottan és nyiltan hirdetve Eötvös által, mint egy parányi kisebbség programmja, a mely, hogy oly rövid idő alatt meg fog valósúlni, s épen a vármegyei párt legkiválóbb szónokának vezérlete alatt, még ők maguk sem merték ekkor reményleni.

A Falu jegyzője

Eötvös tehát egy időre békét hagy a vármegyének a *Pesti Hirlap*-ban, de annál hatalmasabb csapást mér rá, egyszerre, váratlanul, az öldöklő gúny fegyverével, az 1845-ben megjelent *Falu jegyzőjé*ben. Az az érző

szív és kegyetlen boncoló elme, mely a *Karthauzi*ban az emberi szív és élet nagy kérdéseit veszi vizsgálat alá: itt a vármegyei közigazgatás fölött tart ítéletet, bemutatva annak minden bűnét s végzetes hatását az emberekre. Az író alanyisága a maga teljes erejében van benne ebben is, de itt a *Karthauzi* kínos szentimentalizmusa metsző gúnynyá, néhol derűlt humorrá szelidűl. A varázsló megszabadúlt a rémektől: kacag és kacagtat. S valóban, a hol finom, hol kegyetlen irónia tekintetében a *Falu jegyzője* most is egyedül áll regényeink közt. Meséje sokkal jobb a *Karthauzi*énál, alakjai elevenebbek, jobban kidomborodnak, közülünk való ismerősök; cselekvénye egészen drámailag bonyolódik s mindvégig lekötve tart. Egy vármegyét mutat be, alispánjával, szolgabírójával, egész tiszti karával, s a föld szegény népével együtt, a hogy ott kormányoznak s űzik a megyei politikát: hogy bennünk mély felindulásokat támaszszon, s elitélését annak a kormányzati rendszernek, a mely mellett olyan dolgok történhetnek. Látjuk, hogy egy nagyravágyó, eszes, de szívtelen asszony hogyan uralkodik férje állásánál fogva az egész vármegyén; hogy a megyei függetlenség hogyan teremt durva zsarnokokat és gazembereket, Nyúzókat és Macskaháziakat a felsőbb osztályokban, s hogy a gazság és kegyetlenség hogyan kergeti bele a becsületes embereket a kétségbeesésbe és a bűnbe. Az olvasók vegyesen kacagtak, megbotránkoztak és boszankodtak. Egy részök vádolta Eötvöst, hogy mind azt a bűnt és visszaélést, a mit sok vármegyében tapasztalt, az egy Taksonymegyére halmozta s így igaztalan túlzásba esett. Nekünk nincs okunk rá, hogy Eötvöst védjük s őneki nincs rá szüksége. A *Falu jegyzőjé*ben van annyi túlzás, vagy mondjuk, erős színezés, a mennyit az irányregény megkövetel: több nincs. Hiszen annyi sok esztendő, oly rettenetes rázkódások után, mi közben világok omlottak össze s köztük a mienk is: íme még a mai vármegyében is felismerjük a régi nyomait; pedig ma *minden tisztviselő felelősségre vonható bármely pillanatban.* Bizonyítéka ez annak, hogy a visszaélések borzasztó hosszú életűek, s az emberekhez tapadva, túlélik az intézményeket, melyek azokat létrehozták. Minők lehettek az állapotok akkor, a mikor minden megye tényleg egy-egy *szuverén* volt s a felelősségre vonásról a gyakorlatban alig lehetett szó, s a szegény elnyomatott igazán nem talált a földön orvoslást sehol. A kik valaha egy ilyen kisebb uralkodó csoport kegyetlensége alatt szenvedtek: azok tudják, hogy micsoda erős szörnyeteget támadott meg Eötvös e regényében; s valóban érezzük ma is, hogy a *Falu jegyzője* nemcsak egy jeles irodalmi mű, hanem egy kiválóan nemes tett is vala, a melyért az író hálánkat érdemli meg.

A mű, mint említők, irány-regény; egyetlen számbavehető irányregénye irodalmunknak. Eötvös most is következetes volt magához: egy nagy politikai és társadalmi cél érdekében felhasználta költői géniuszát. Kritikusainak egy része hibáztatta ezért: régi dal, de a mely nem is új többé s nem is igaz. Való, hogy *a költészet önmagának célja,* de ez nem

zárja ki, hogy az író, magas célok érdekében, őszinte meggyőződéssel, azt fegyverül ne használhassa, s annak méltóságán, ez által, bizonyára csak egy hajszálnyi csorba sem esik. Ha eltévesztette a célt, ő bánja. Az is igaz, hogy a világirodalom legjobb regényei nem irány-regények: de ezek között is vannak becses költői alkotások s a *Falu jegyzője* is azok közé tartozik. Fordítását az angol közönség is nagy kedvezéssel fogadta. S nem érdekes-e, hogy ugyanakkor a még névtelen szalontai jegyző ugyanerről a tárgyról írja *szatirikus époszát: Az elveszett alkotmányt*, első nagy mun-

Báró Eötvös József.

káját, melylyel az irodalom bajnokai közé lép. Nem, Taksonymegye nem állott egyedül.

Alig két évvel a *Falu jegyzőjének* megjelente után, 1847-ben, Eötvös ismét egy nagy regénynyel lép a közönség elé, s ez a *Magyarország 1514-ben.* Félig történeti, félig irány-regény. A nagy paraszt-lázadás történetét beszéli el, midőn a nemesség oly kegyetlen boszút állott azokon, kik kezöket ellene fölemelni merték; de a sorok közűl kiérzik a tanúlság, hogy vigyázzanak az ország sorsának intézői, nehogy még egyszer megérjük Dózsa György korát. Tulajdonképen a történeti regény terén is ez az első megállható mű irodalmunkban. Jósikának kevés érzéke volt a történelem szelleme, a kor mozgató eszméi iránt. Keménynek első történeti

Magyarország 1514-ben

regénye, *Gyulai Pál,* előbb jelent ugyan meg egy évvel, melyben a nagy írónak minden jeles tulajdona már ott van: de rendkívül nehézkes előadása s szörnyű formátlansága miatt a nagy közönség alig vette észre. Eötvös nagy komolysággal s a történeti kutatás akkor elérhető eredményeivel fog hozzá, hogy Magyarország történetének legszomorúbb időszakát megfesse. Egy felbomló, pusztuló ország képét látjuk művében, erőteljes, megkapó vonásokkal rajzolva. Egyfelől a jószívű, de tehetetlen király, a ki eszköze annak, a ki legerősebben tud rá hatni, s egyetlen bizalmasa az ő komornyika; másfelől az önző, hatalmaskodó főurak, a Zápolyák, Bebekek, Báthoryak, harcban egymással, gyűlölködésben a főpapsággal, mindenre gondolva, csak a hazára nem; s a kép kiegészítéséül az elnyomott, szegény nép, mely még emlékezik Mátyás királyra, s a jelent amaz időkkel összehasonlítván, szíve keserűséggel és panaszszal telik meg. Alig egy-két alak van még életben a nagy Hunyadi iskolájából, de ezek sem képesek föltartóztatni az elpusztulást. Előre látjuk a katasztrófát, a melynek egy vagy más alakban e nemzedékre be kell következnie. Eleven, mozgalmas képekben gazdag a mű, minők Dózsa György lovaggá üttetése, mindjárt a könyv elején, a hol egyszersmind a hetyke fiatal főurak sértése folytán jelleme mintegy elhatározódik; ilyen a keresztes hadak szétoszlatására tett kisérlet, az egyházi átok kihirdetésével; a Telegdi-ház kiraboltatása s az utolsó döntő ütközet leírása. A főbb alakok jellemében több vagy kevesebb egyéniség mutatkozik: a szegény Ulászlót, tehetetlensége dacára, nagy jóságáért szinte megszeretjük; a kevély Báthory, az eszes, nagyravágyó biboros érsek, Bakacs (Bakócz) Tamás, Ártándi fiastul; a két Dózsa testvér, a kiknek egymáshoz való viszonya különösen megható; Orbán deáknak rokonszenves s a »nagybotú« Lőrinc papnak sötéten komoly alakjai mind többé-kevésbbé kiemelkednek a vásznon. S hogy a húmor fénye se hiányozzék a képről, ott vannak: Bebek Katalin, a könnyű vérű, egykor híres szép, fiatal kora emlékeiből táplálkozó, de hiúságában még most is boldog vén kisasszony, s a bibornok udvari szabója, Ollósi uram, kinek alakja s kalandjai sokban emlékeztetnek Cooper *Utolsó Mohikán*jának énekmesterére. S a komor, néhol iszonyúan sötét történetet két szép fiatal leány szerelmi tragédiája szövi át, kik magok is a nagy események játékszerei. Valóban, a *Magyarország 1514-ben* az előzőkhez képest a legérettebb szépirodalmi munkája Eötvösnek; s érdekes megfigyelni, hogy hogyan lesz mindinkább tárgyilagosabbá regényeiben. Míg a *Karthauzi* csupa lírának vehető, annyira szubjektiv: már a *Falu jegyzőjé*ben az események és jellemek jelentékenyen fontos helyet foglalnak el, de azért az író ott elmélkedik, élcel, gúnyolódik csaknem mindenik lapon, néha személyeinek, mint Vándorinak és Tengelyinek, szájával okoskodva, s ez kissé fárasztóvá is teszi az olvasást. E harmadik regénye se ment a reflexióktól, s azok legnagyobb részükben hozzá is illenek a tárgyhoz s mélyek és tanúlságosak; de ennek dacára feltűnő az író alanyiságának háttérbe vonulása, a ma-

guktól is beszélő események mögé, a melyeknek csak mintegy magyarázójaként szerepel. Tudjuk, a második Dózsa-lázadás nem következett be; egy évre rá a magyar jobbágyság szabad polgára lőn a hazának.

De ugyanekkor Eötvös a hirlapírás terén is tovább küzd eszméiért. 1847–48.
Az új országgyűlés a küszöbön: tisztázni kellett azokat. A *Pesti Hirlap* 1847-iki folyamában egy cikksorozatot kezd, *Teendőink* címmel, melyben a már előbb fölállított elvet részletezi s annak miként alkalmazását fejti ki. Beviszi a kérdést Pestmegye gyűléstermébe s ott Kossuthtal szemben győzelmet arat, a mennyiben a megye utasításul adja követeinek a kormányfelelősség sürgetését. Egy pillanatra arra gondol, hogy ő is, mint Széchenyi tevé, beválasztatja magát az alsó házba: de Békésmegyében, a hol birtokos vala, a helyi érdekek nem igen látszottak kedvezni megválasztatásának. »Túlzó szabadelvűnek tartották — mondja Csengery — a hol egy évvel később Tancsicsot választották meg«.

A váratlan események most rohamosan következtek egymásra. A párizsi februári forradalom egész Európát izgalomba hozta; a nehéz kérdések megoldásával kínosan vesződő pozsonyi országgyűlésen Kossuth felismeri az idők jelét; egy az országgyűlés elé került másodrendű ügy alkalmából szót kér s március harmadikán megtartja híres nagy beszédét, melyben a magyar felelős minisztérium azonnali megalkotását sürgeti, mint minden reformok alapföltételét s lényeges biztosítékát. Eötvös az események ezen fordulatára azonnal Pozsonyba sietett. »Megyek tüstént Pozsonyba — mondá tréfásan barátainak — hogy mint miniszter térjek vissza«. (Csengery.) A tréfa komolyra vált, s a néhány héttel később kinevezett első felelős magyar minisztériumban a vallás- és közoktatásügyi tárca Eötvösre bizatott.

Nagy buzgalommal látott tárcája feladataihoz; kitünő emberekből Eötvös első minisztersége
szervezte minisztériumát, azok élén id. Szász Károlylyal, a híres nagyenyedi tanár és jogtudóssal; s a rövid nehány hó alatt, a mennyi működésére jutott, megmozgatá a közoktatás összes kérdéseit. Törvényt hozatott az egyetemi tanszabadság érdekében s az egész egyetemi oktatás reformját munkába vette; a középiskolák legfeltűnőbb bajait rendeletileg kezdé megszűntetni; a porosz tanító-képező intézetekbe magyar ifjakat akart kiküldeni mindenik felekezetből, hogy a népiskolák minél előbb jó tanítókat nyerjenek, s mindenekelőtt néhány fő elvnek törvényhozás utjáni kimondását akarta keresztűlvinni, melyek a közoktatás egészét s azon belől, az oly fontos népoktatás ügyét is szabályoznák.

De mindezen törekvéseket, mielőtt valósításukra komolyabb lépéseket tenni lehetett volna, egy pár hónap múlva elsöpörték a politikai események. Ügyeink Ausztriával és az udvarral mind kínosabb válságba jutottak; a minisztérium szeptember 10-e körül [1] lemondott; az újban, melynek meg-

[1] A dátumra s a dolog részleteire nézve maig sem tudott pontosan tisztába jönni a történelem. Lásd: Szeremlei *Krónikáját,* I. k. 195. l.

alkotásával szintén Batthyány bizatott meg, benn lett volna Eötvös is, de az, mint tudjuk, sohasem erősíttetett meg. A helyzet urává Kossuth lőn, az országgyűlésen, s majd nemsokára a kard a csatatéren. Eötvös kétely és aggodalom között járt a küldöttségekkel Pestről Bécsbe, Insbruckba és vissza s mindjobban elveszíté reményét a békés megoldás lehetőségében. Ő, a ki mindig csak az eszmék fegyverével küzdött s a politikáról azt tartotta, hogy ahhoz a legmagasabb itélőképesség s a legnyugodtabb megfontolás kívántatik: rémülve látta, hogy az az utcára lekerült s a tömeg kormányozhatatlan szenvedélyének játéka lőn; s midőn Lamberg grófot a nép a hajóhidon meggyilkolta, mindent veszve hivén, szeptember 29-én elhagyta Pestet; még egy pár napig Bécsben tartózkodott, de midőn október 6-án ott is kitört másodszor a forradalom: családjával együtt külföldre ment, a honnat csak 1850 november havában tért vissza. Nem volt forradalmi ember; finom idegzete nem birta el a nagy katasztrófával együtt járó izgalmakat; s alapjában ugyanaz az ok és lélekállapot, a mi Széchenyit ugyanezen napokban a döblingi tébolydába juttatta, Eötvöst idegen országba űzte, s dicsőségünk és gyászunk további történetét csak a hirlapokból ismerte meg.

A forradalom után

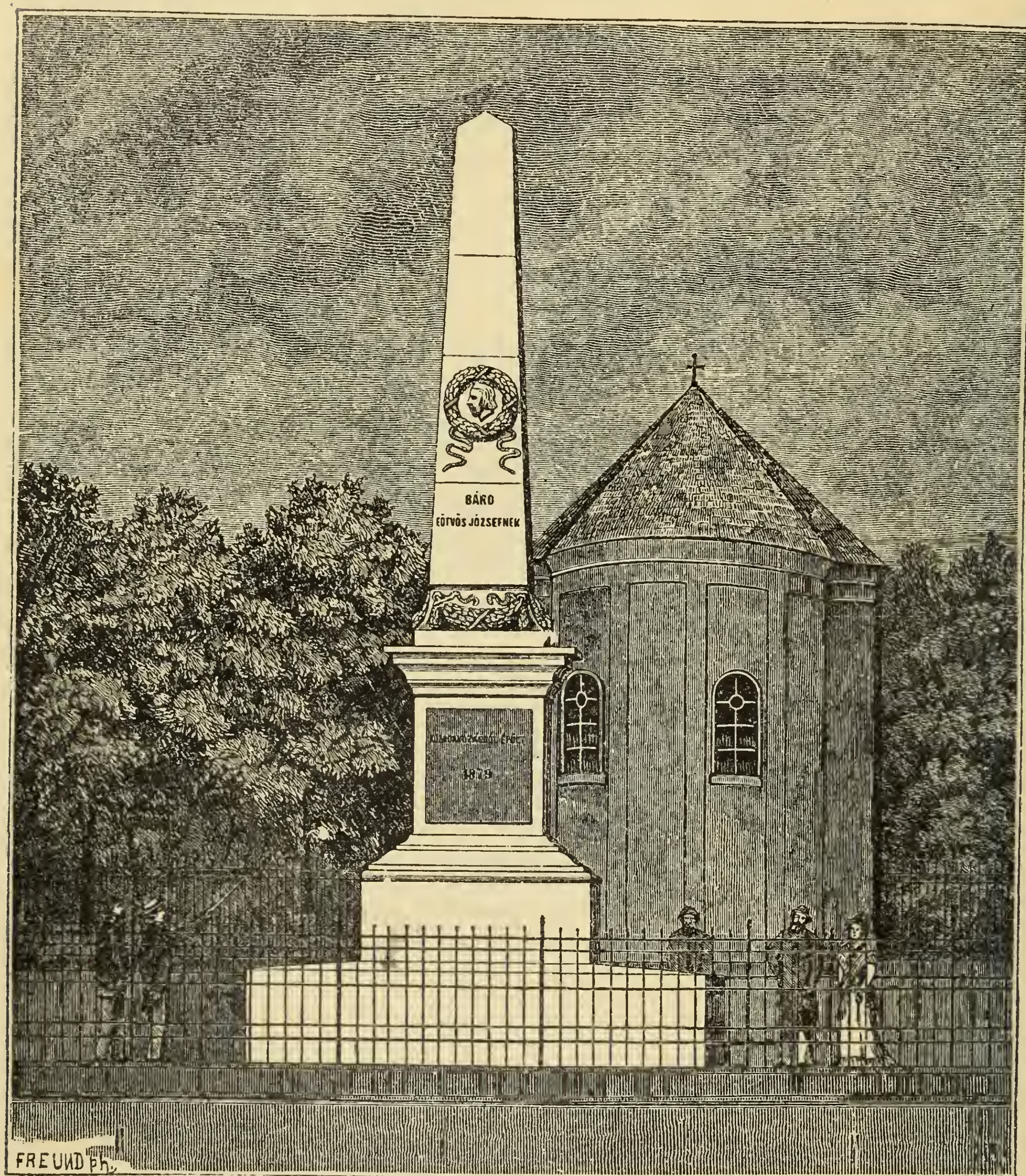
Eötvös az önkénytes számüzetés éveit leginkább Bajorországban, Münchenben és környékén tölté, tanúlva, gondolkodva. 1850 nyarán ellátogatott Svájcba s a zürichi tó partján ismét találkozott régi barátjával, Szalay Lászlóval. Minő szomorú találkozás! Szomorú, és mégsem az. Mert ezek az emberek, mint a regék hősei, legyőzhetlenek, halhatatlanok voltak. Kemény, e hősök egyike, még a füstölgő romok közt emeli fel szavát az újra építés érdekében *(Forradalom után. Még egy szó a forradalom után.)* Szalay, zürichi magányában, a nemzet múltját tanúlmányozza, hogy abból feleletet nyerjen arra, vajjon megélhetünk-e még, vagy a magyarnak nincs mit keresnie többé a világon, s megírja Magyarország történetét, az eddigiekénél szigorúbb kritikával. S Eötvös, az ő tevékeny, nyughatatlan lelkével szintén utat keres a kibontakozásra s megírja *Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich* című munkáját s kiadja névtelenül. (Pest, 1850.) A munka a birodalom akkori helyzetéből indúl ki, s alapgondolata az, hogy Ausztria megmaradása a nemzetiségi kérdés helyes megoldásától függ; ennek pedig legcélravezetőbb útja, ha a politikai hatalom, csak a legszükségesebbekre terjedve ki, központosíttatik, a közigazgatás pedig decentralizáltatik minden egyes országra nézve, az egyes nemzetiségek számbeli túlsúlya alapján, lehető nagy tért engedve az egyéni szabadságnak. Az e munkában érintett elvek, tovább fejlesztve, némileg módosítva s nagy tudománynyal és részletességgel kidolgozva jelentek meg *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* címmel, 1851 és 1854-ben, két terjedelmes kötetben. E mű Eötvös eddigi politikai tanúlmányainak, gondolatainak, tapasztalatainak mintegy összegezése, nem csupán hazánkra s Ausztriára, de az egész európai társadalomra vonat-

kozva, annak legégetőbb sebeit vizsgálva s keresve rájok gyógyító írt, olyan magas államfilozófiai szempontból nézve a dolgokat, a minőből csak a legkiválóbbak, egy Gneist, Humboldt Vilmos, Tocqueville, Guizot, Mill-Stuart tekintették, a kiknek e művel Eötvös egyenrangú társukká lett.

A XIX. század uralk. eszméi

Eötvös e műve tulajdonkép folytatása eddigi politikai műveinek s eszméi fejlődésének, meggazdagodva az 1848—50 évek tanúlságaival. Részletes boncolás alá veszi a kor három uralkodó eszméjét: a *szabadságot, egyenlőséget* és *nemzetiséget,* s kimutatja, hogy ezek, a hogy őket a politikusok közönségesen értelmezik, s megvalósításukra törekesznek: úgy egymással, mint a mai államok fönállásával összeférhetetlenek. Hogy a szabadság eszméje ellenkezik az egyenlőség eszméjével s a nemzetiségé mind a kettőjével. Hogy a két elsőnek valósulása a megkezdett irányban a létező összes államok felbomlására vezetne, a nemzetiség eszméje pedig követeli az eddigi államok széttördelését. Sőt ha ez eszmék valahogy megvalósúlhatnának is, nem elégítenék ki a népeket, mert civilizációnk alapelveit rontanák le. A keresztyén polgárisodás az egyéni szabadságnak mindenkire nézve elérhető érvényesülésén nyugszik s azt a megvalósulás az állam erejének föláldozná. Az ellentét az állam és társadalom között oly éles, hogy a gondolkodó előtt nincs más választás, mint vagy a társadalmat kell új alapokon rendezni, vagy az államot mássá tenni, mint a mi most. Ezzel a tétellel végződik a munka első része, mely kiválóan boncoló, kritikai; s az így feltett kérdésre felel a második rész, kimondván alaptételül, hogy nem a társadalom eddigi létalapjait kell megváltoztatni, hanem az államot kell átalakítani úgy, hogy abban az egyéni szabadság minél tágabb működési kört találhasson. Kimutatja, hogy ama három eszmét az emberek sokasága egészen másként értelmezi, mint a gyakorlati politikusok, s hogy a mire az a legnagyobb súlyt helyezi: az az *egyéni szabadság* lehető széleskörű megvalósítása. S hogy ez lehető legyen, de egyszersmind az állam is erős maradjon: *erős központi kormányt* sürget, de csak a legszükségesebb dolgokra korlátolva, s ezzel szemben az egyén szabadságának minél tökéletesebb biztosítását, melynek egyik leghathatósabb eszköze: *az önkormányzás elvének alkalmazása az államélet különböző köreiben.* E megoldás egyszersmind a haladás törvényének is útja s az biztosítja diadalát. E cél felé fogunk haladni, ha vészek között, áldozatok árán: de folyvást előre. »Meglehet, súlyos szenvedések állanak még előttünk — végzi szép munkáját — ama nagy harcban, melyben a törvényes királyság és caesarismus; az alkotmányos egyeduralom és a szám szerinti többségek kényúri hatalma; melyben az, a minek jog az alapja, és az, a mi csak anyagi erőre támaszkodik, mind szemben áll egymással, és lehet, hogy még soká tart a harc; de bizonyára azon ügyé lesz a diadal, a mely mellett az emberek minden nemes érzelme síkra szálland; mert egy tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapokon és tiszta kezekkel emelhetni föl«.

A könyv, mint vázlatából is látható, korunk legégetőbb kérdéseit tárgyalja, a melyeket nekünk és az utánunk jövőknek kell megoldanunk; tárgyalja az európai tudomány legmagasabb álláspontjáról. Észrevették külföldön is s oda sorolták az e nemű legkitünőbb művek közé.

Eötvös síremléke Ercsiben.

A nővérek

A hazába visszatérte után Eötvös egyideig csendes elvonúltságban élt; a telet a fehérmegyei Velencén, hol szülői laktak, a nyarat svábhegyi villájában tölté. Ez utóbbi helyen írá meg imént említett nagy munkájának második kötetét. A politikai élet szünetelt s ráért ismét a szépirodalommal foglalkozni. Ezen *otiumnak* gyümölcse utolsó regénye, *A nővérek.* (1857.) Az egyetlen tisztán társadalmi regény Eötvös tollából, ha ugyan ő, a ki örökké

politikai vagy lélektani problémák megoldásával vesződött, tudott volna teljesen objektiv regényt írni, a melybe valami alap-eszmét ne rejtett volna. A gondolat, a melyet *A nővérek* úgy meséjével, mint az egyes szereplők nyilatkozataival elég világosan hirdet, az, hogy a magasabb társadalmi viszonyok közt az egyén sokkal kevésbbé és sokkal nehezebben találja meg a boldogságot, mint az alantibb, egyszerűbb, kevesebbel megelégedő emberek körében. E gondolatot nem Eötvös mondta ki először s lehet is elég tetszetősen bizonyítani, a nélkül, hogy abszolut igazságnak elfogadnók. A 31-iki parasztlázadás alkalmával egy grófi család sietve menekűlni kénytelen. A grófnénak két leány-gyermeke van, de csak a nagyobbikat viheti magával; a kisebbiket, ki még csecsemő, kénytelen a dajkára bízni, hogy vigye más úton a megállapított helyre. A dajka útközben meghal; a kis gyermeknek holt híre támad, nyoma vész. Pedig a leányka nem halt meg. A véletlen játéka folytán, néhány év múlva, anyja kastélyához kerűl, mint a kulcsárné unokája (bár ez tudja, hogy neki csak fogadott gyermeke) s ott növekedik viruló hajadonná, anyja és nőtestvére körében, a nélkül, hogy egymáshozi viszonyukat ismernék. A két leány egy napon megy férjhez, mindenik szerelemből; s míg a kulcsárné neveltje igen boldog lesz, addig nővére épen oly boldogtalan s csak akkor ismeri fel boldogságát, mikor már késő. A regény túl van terhelve reflexiókkal; s miután a két gyermek eltérő természetének és sorsának a különböző nevelés is egyik oka: Eötvösnek módjában van a nevelésről szóló elveit bőven kifejteni.

S itt még egy pár szót Eötvösről, mint regényíróról általában. Eötvös gondolat-bősége
Regényeinek, formai szempontból, kétségtelenül legnagyobb hibájok, hogy túlságos sok bennök a reflexió. Akárminő szépek és tanúlságosak legyenek ezek, ilyen mennyiségben rendkívül vontatottá teszik a cselekvényt s nagyon fárasztják az olvasót. Ő maga is jól tudta ezt. »Regényeimnek egy nagy hibája az, — mondja jóízű humorral a *Falu jegyzőjé*ben, — hogy felette sokat okoskodom; néha szinte megsajnálom olvasóimat«. Agya, szíve folytonosan munkált; nagyon sok gondolata volt állandóan s nem tudott ellentállani a közlési vágynak. Ebből folyik nagy alanyisága is, mely személyeiben is folyton előttünk van. Személyei rendkívül érzékenyek, nemcsak a nők, hanem a férfiak is (gondoljunk csak Tengelyire a *Falu jegyzőjé*ben), mint az író maga, ki egész szívével van ott azon alakokban, a kiket szeret. De e mellett mély pszicholog és szokatlanul finom boncoló, a kivel élvezet együtt haladni, míg ki nem fáraszt bennünket; az életnek s az emberi szívnek oly finom szálait, mozzanatait meglátja, a melyeket csak ezredik szem ha észre vesz. Kisebb elbeszélései is ugyanazon tulajdonokkal bírnak mint regényei, a mi természetes.

Ez a gondolatokban való pazar gazdagság adott lételt egy másik munkájának, mely 1864-ben jelent meg, *Gondolatok* címmel. Szokása volt, fiatal kora óta, a lelkében megszülemlő gondolatokat, melyek egy-egy lélektani vagy tapasztalati igazságot fejeztek ki, azonnal papirra vetni; s ezeknek

gyűjteménye a föntebbi munka. A vallás, tudomány, irodalom, politika, művészetek, emberi szív, szóval az ember egész szellemi világára kiterjedő igazságok ezek, néha epigrammai rövidséggel, máskor valamivel hosszasabban elmondva; sohasem üresek vagy felületesek, mindig tanúlságosak, sokszor mélyen megkapók. Arany morzsák, egy gazdag aranybánya kincsanyagából letördelődzve. Íróink közt nincs senki, ki ilyen mű adására annyira képesítve lett volna az áldó természettől, mint Eötvös.

Akadémiai emlékbeszédei

Az akadémia a nagyérdemű tudóst és írót 1855-ben másodelnökévé, majd 1866-ban, Dessewffy Emil gróf halála után, elnökévé választotta. A Kisfaludy-társaságnak már 1847 óta elnöke volt, s a forradalom után néhány évig a társaság működése szünetelni levén kénytelen, ennek feltámasztásában Eötvös tevékeny munkásságot fejtett ki. Az akadémia nagygyűlésein tartá nagyhatású *emlékbeszédeit* irodalmunk és közéletünk néhány jelese: Kölcsey, Kőrösi Csoma, Dessewffy József gróf, Vörösmarty, Kazinczy, Széchenyi István gróf, Reguly, Szalay László és Dessewffy Emil gróf fölött. Az akadémiai emlékbeszédnek, úgy forma mint hang tekintetében, megteremtője nálunk Kölcsey volt, két ismeretes emlékbeszédével. Eötvös, kinek lelki rokonságára Kölcseyvel már föntebb utaltunk, e hagyomány egyenes örököse és továbbfejlesztője lőn. Ugyanaz az eszmei felfogás, mélyen érző nemes szív, emelkedett páthosz és művészi forma, a mi Kölcseynél, csakhogy Eötvösnél még szélesebb körű míveltséggel párosúlva. A felindulás szárnyaló ereje s az érzés nagy melege nyilatkozik különösen két első emlékbeszédében, s a másodikba nagy művészettel szövi bele az akkor még (1843.) kényes kérdés bizonyítását, hogy Erdély Magyarországhoz tartozik. Szárnyaló körmondatai, a kőszáli sas repülésére emlékeztetve, emelik föl s viszik magukkal a magasba a hallgató vagy olvasó lelkét. Későbbi beszédeiben a gondolkodó és boncoló tudós inkább előtérbe lép, a nélkül, hogy megszűnnék szónok lenni. Egy-egy szép *essay* is mindenik, tele gondolatokkal, igazsággal. És mégis, itt kell érintenünk egy dolgot: Eötvös *stíljét.* Az sem regényeiben, sem egyéb műveiben, nem elég magyaros. Szófűzésében, szavak és szólásmódok használatában sokszor találkozunk idegenszerűséggel. Azt a hiányt, hogy gyermekkorában nem a magyar volt az első nyelv, a melyet jól megtanúlt: semmi későbbi tanúlmány és gyakorlat nem tudta kipótolni. Bécsi élete, külföldi utazása, olvasmányai, a német nyelvnek a negyvenes években még divatos használata a főrangú körökben: mind gátolták azt. A mi a belső stílt illeti, az kevesebb kifogás alá eshetik s a legtöbbször hozzáillik tárgyaihoz, csak gondolatainak gazdagsága teszi olykor túlterhelttévé és hosszadalmassá mondatait. S nagy filozófiai művének stíljében, az érthetőség és világosság tekintetében, a tárgy nehézségén nagy szerencsével győzedelmeskedett.

Költeményei

Költeményt Eötvös keveset írt, leginkább pályája elején, 1847-ig. Azon túl csak egy költeménye van: *A zászlótartó.* Ezek közűl a nagy közönség kettőt ismer különösen, gyűjteményében az elsőt: *A megfagyott*

B. Eötvös József érczszobra Budapesten.

*gyermek*et s a *Búcsút*, melyet külföldi útja előtt írt. Amaz egészen a fiatal Eötvös: csupa szentimentálizmus; mindamellett kora nagyon kedvelte s két ivadékon keresztül szavalták a gyermekek a családokban. Emez Eötvösnek egyik legjobb verse, nemes páthoszszal, egy pár szép strófával s nem veszté el értéket ma sem. A kor eszméiért küzdő író megvan ezekben is. *A vár és a kunyhó* már címében kifejezi irányzatát s az *Én is szeretném* címűben egyenesen kimondja:

Kit nem hevít korának érzeménye,
Szakítsa ketté lantja húrjait.

Az *Elvirához* címűben szintén van néhány szép strófa, de mi azért legszebb versének tartjuk a *Végrendelet*et, a melyben kifejezett óhajtás a költőn és emberen áldólag betölt.

Az ötvenes évek végén, mint tudjuk, a monarkhiában nagy változások történtek. A magyar nemzet elégedetlenebb volt mint valaha, s a birodalmat kívülről is veszély fenyegeté. A hazafiak remélni kezdték, hogy a bécsi kormány, belátva eddigi irányának végzetes voltát, más útra tér. Eötvös ismét a politika felé fordúlt, s egyaránt féltvén a birodalom nagy hatalmát és hazáját, megírta *Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs* című röpiratát (Lipcse, 1859.), melyben ismét az elégedetlen nemzetiségek kibékítésére utal, a történelmi jog alapján. A munka nagy hatást tett a közönségre, de tanácsára épen azok nem hallgattak, a kiknek szólt. Ugyanazon évben Ausztria az olasz csatatéren nagy vereséget szenvedett; elvesztette egyik legszebb tartományát s pénzügyei is megrendűltek. Itthon, nálunk, a három milliónyi protestánssal szemben szenvedett nagy erkölcsi vereséget a bécsi kormány, s bátorítva az elvesztett olasz hadjárat által is, a nemzet ellenállási kedve nőtt. Bécsben pedig épen ekkor kebelezték be Magyarországot az 1860 március 5-iki pátens által a birodalmi tanácsba, melynek Magyarországból meghítt tagjai közt ott volt Eötvös is. Helyét azonban nem foglalta el, hanem a helyett megírta *Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands* című röpiratát (Lipcse, 1860. Magyarul Toldy Istvántól), a melyben azt fejtegeti, hogy a monarkhiának zavart belügyi kérdéseit a német egység szempontjából kell és lehet megoldani. Ha Ausztria abban a viszonyban marad Németországgal, a melyben ahhoz eddig állott: nincs más megoldás, mint hogy a német szövetséghez tartozó tartományok maradjanak ott ezután is s kormányoztassanak annak megfelelőleg, a többiek pedig kapjanak külön kormányzást és közigazgatást s végeredményül sürgeti Magyarország külön törvényhozói jogának visszaállítását. Az események, öt év múlva, Eötvösnek adtak igazat, annyiban, hogy csakugyan Németország egységének kérdése döntötte el a monarkhia belső ügyeinek állapotát s azok közt a mi sorsunkat is, de úgy, hogy Ausztria a német szövetségből végleg kilépett, a mit akkor még mindenki lehetetlennek vélt.

Politikai röpiratai

De ez év őszén egy nagy jelentőségű dolog történt; az uralkodó, saját nemes érzéseinek sugallatát követve, szakított eddigi politikájának irányzatával, melynek sikertelenségét látta s új útra tért. Október 20-án jelent meg a hires *októberi diploma,* egy pár hónap múlva kiegészítve a *februári pátenssel* (1861 február 26.), mely szakított az eddigi abszolutizmussal s a birodalom mindkét felének alkotmányt adott. A megyék visszaállíttattak s az 1861-iki országgyűlés összehivaték. Ez által meg volt adva a lehetőség, hogy Magyarország törvényes formák közt nyilatkozzék. Eötvöst Budának első kerülete választotta képviselőjévé s ő, igen természetesen, Deák lobogója mellé csatlakozott. Az országgyűlés azonban, tudjuk, eredmény nélkül oszlattatott szét s megkezdődött a Schmerling-féle provizorium. Eötvös visszatért íróasztalához; rendezte és kiadta *Gondolat*ait s megírta röpiratát *A nemzetiségi kérdésről* (1865.), melyben a nagy munkájában kifejtett elveket a magyar viszonyokra alkalmazza. Részletesen szól arról, hogyan gondolja ő a nemzetiségi kérdést megoldhatónak Magyarországon, a magyar állam egységének megóvásával. A mű a nemzetiségekre, különösen a szerbekre kedvező benyomást tett, a kiknek nyelvére le is fordították.

Eötvös második minisztersége

A bécsi kormány és a magyar nemzet ez alatt várakozó állásban voltak egymással szemben, hogy melyik dől ki hamarabb. Deák még egy lépést tett s 1865 húsvétján közölte a *Pesti Napló*ban hires húsvéti cikkét, melynek végső eredménye Schmerling bukása s a magyar országgyűlés összehívása lőn 1865 december 10-ére. Ezen országgyűlés azután, nagy nehézségek és válságok között, csakugyan létre hozta a kiegyezést; Andrássy megalkotja a második felelős minisztériumot s a nemzet ismét koronázott királyt kap, a ki jogainak és alkotmányának védelmére isten színe előtt megesküszik. Eötvös ez országgyűlésen szintén Buda első kerületét képviselte; tagja volt úgy a hatvanhetes választmánynak mint a tizenötös albizottságnak, mely a kiegyezés módozatait elkészíté, s az új minisztériumban ugyanazon tárcának gondjait bízták rá, melyet az elsőben viselt; ő volt az egyetlen a régi miniszteriumból, miután Deák nem akart tárcát vállalni.

Az új miniszterekre, mint tudjuk, nagy és nehéz munka várt, s talán egyikre se nehezebb, fontosabb semmiesetre, mint Eötvösre. A magyar közoktatásügy el volt maradva s tetejétől aljáig lényeges javításra szorult. Volt az intéző közökben egy igen nyomatékos áramlat, mely a mellett harcolt, hogy a reformot felül, az egyetemeken kell kezdeni; nevelni mívelt közönséget és jó tanárokat s a javulás így lefelé sokkal könnyebb lesz. Azonban Eötvös érezte, hogy a legnagyobb szükség a javításra a népoktatás terén van, tehát ott kell kezdeni a munkát; eszméjét védte és keresztűl is vitte. Megalkottatá az 1868: XXXVIII. törvénycikket a népnevelés reformja érdekében, melynek intézkedése a polgári iskolákra és tanító-képző intézetekre is kiterjedt. Megkezdé a felekezet nélküli, vagy u. n. közös iskolák fölállítását, a hol azok szükségesek voltak; hogy a nagy

közönségben az érdeklődést a népoktatás — mint saját legfontosabb ügye — iránt fölébreszsze, agitációt indított az u. n. »népnevelési egyletek« felállítására; a néptanítók önmívelése érdekében kezökbe adá a *Néptanítók lapját* s tekintettel a nemzetiségekre, hét nyelven írva; az országot tankerületekre osztotta, élükön a tanfelügyelőkkel s ezeknek hatáskörét összeköté a közigazgatással. Azonban most is tapasztalni volt kénytelen, hogy az embereket nem olyan könnyű boldogítani. Az állami vagy közös iskolák erős megtámadásban részesűltek mindenik felekezet részéről, a melyek abban az egyház jogainak és érdekeinek veszélyeztetését látták. Eötvös haladt tovább a maga útján, mint a tiszta látás és igaz meggyőződés embere s lassanként a felekezetek támadása is gyengűlt, látva, hogy arra nincsen semmi ok. De azon mértékben nőtt a politikai pártharcok szenvedélye; s a kiegyezés ellenségei, a kik akkor a magyar parlament igen tekintélyes részét tették, a kormány támadásában nem tettek kivételt Eötvös kedvéért sem; sőt mivel az ő intézkedései külön felekezeti és nemzetiségi érdekeket is érintettek, a támadás néha kiváló hevességgel történt. Eötvös védte, s eszméi igazságának és gazdagságának erejével a lényegesekben meg is védte álláspontját: de e támadások fájtak neki s erősebben hatottak rá, mint rendesen a politikai küzdelmek szoktak hatni az emberekre. Igen, mert mindenik javaslata az ő lelkének legsajátabb terméke volt; eszével és szívével s legigazabb meggyőződésével volt azokban jelen; s azok megtámadása *az ő legbensőbb énjét* érte. De annyit elért, hogy a magyar népoktatásnak megveté alapjait, melyen utódai tovább építhettek.

Azonban az élet harca, rá nézve, észrevétlenül a vég felé közeledett. Az utolsó év
Eszméinkért küzdünk s életünket adjuk értük váltságul. Költségvetésének tárgyalása 1870-ben, mely tizennégy napig tartott, különösen kimerítette. A nyárra pihenni ment, de a beállott munka idején ismét gyengűlni érzé erejét. Az Esterházy-képtárt még megszerzi nemzetének; 1871 januárjában még benyújtja jelentését az országgyűlésnek, mely a legelső hivatalos kimutatás volt Magyarországon a népoktatás állapotáról: de csakhamar ágyba esik. A nagyfokú láz mellé most már a tüdőbaj jelenségei is járultak. Azért értesítteti magát mindenről, a mi a politikában történik; jövendő terveiről beszél; a harc, mely akkor Európának két hatalmas nemzete között folyt, s mely a maga rémes jeleneteivel alkalmas volt arra, hogy a gondolkodót kétségbeejtse a haladás és mívelődés eszméinek értéke felett, rá is elkomorítólag hat, de nem gyengíti meg hitét most sem az emberiség s a keresztyén polgárosodás jövőjében. Föntartja a lobogót, a melynek ügyéért senki nálunk annyit nem küzdött, mint ő. Február másodikán, éjjeli tizenegy óra körül utolsót lehelt.

Holttestét a család egykori birtokán, Ercsiben helyezték nyugalomra. Ott domborúl a sír, a magas parton, kegyeletre hívóul a mellette évenként elhajózó ezerekre nézve; alatta mélyen hömpölyög Dunánk, a *Buda-Mohács-Nándornál elfutó,* mely haladtában mintha költője dalát suttogná.

Eötvös emléke

Eötvös igen nagy és igen tiszteletreméltó helyet foglal el a magyar mívelődés történetében. Nagy átalakulásunk egyik kiváló bajnoka, eszméivel folytonosan előtte járván nemzetének, mutatva az irányt, hogy merre haladjon. Közoktatásügyi miniszter két válságos korban; két legkiválóbb irodalmi társaságunk elnöke. A magyar regényirodalomnak egyik dísze; a nemes, szép gondolatok kincses tárházának ura; édes szavú dalnok és egyike a szónoki szék mestereinek, ki szavával tanított és gyönyörködtetett; legszélesebb látkörű, az európai míveltségből legtöbbet merített s legkiválóbb állambölcsészünk. Sokat tett nemzetéért, de nagy jutalmat is kapott érte, talán a legnagyobbat és legédesebbet, a mit ember itt e földön nyerhet. *Végrendelet* című versében azt kéri:

Márványszobor helyébe,
Ha fenmarad nevem:
Eszméim győzedelme
Legyen emlékjelem.

Az ég kegyelme rá mondta: legyen úgy! Előtte járva korának, egy egész sereg új eszmének volt kezdeményezője s mindnek megérte diadalát. A börtönök javítása, a zsidók emancipációja, a büntető rendszer reformja, a szegény jobbágy emberré tétele, központi kormányzat miniszteri felelősséggel, Magyarország kiegyezése a birodalom másik felével, egy olyan *modus vivendi*ben, a mit háromszáz év alatt híjában kerestek: mindezek Eötvöst vallják első gazdájuknak.

De a miért az emberek ezrei által mindenha szeretve leend: az mégis *szíve.* Egy emberszerető, nagy, nemes szív; a legritkábbak közül való. Mennyit kellett *csalódnia,* hogy úgy megismerje az emberi szívet, tévedéseivel együtt, mint a hogy az munkáiból felénk sugárzik, és menynyire kellett *szeretnie* az embert, hogy tőle el ne fordúljon és sorsán kétségbe ne essék!

73. Kemény Zsigmond.[1]

Kemény ifjúsága

Kemény Zsigmond 1814-ben született Alvincen s 1823 óta tizenegy évet töltött a nagy-enyedi főiskolában. A költői és politikai hajlamok egyaránt korán ébredtek benne. Nagy-Enyed akkor némi politikai és tudományos központ volt. Nem messze lakott ide rokona, báró Kemény Dénes, az erdélyi ellenzék egyik vezére, az alsó-fehérmegyei közgyűlések hőse, itt volt jogtanár Szász Károly, az épen oly kiváló tudós, mint politikus. Az akkortájt alakuló ellenzék erős benyomást tett reá s úgy szólva vezérférfiai között növekedett föl. De Szász Károly nemcsak a jogi és politikai tudományok, hanem az irodalom iránt is fölgerjesztette érdeklődését. Mint gyermeket megkülönböztette, mint tizenhét éves ifjat barátjául fogadta. Kemény maga megvallja Szász Károly felett tartott emlékbeszédében, hogy tőle nyert buzdítást az irodalomra s az egész világon neki köszönhet legtöbbet. A vidék is, hol gyermekségét és első ifjúságát töltötte, fejlesztőn hatott költői kedélyére. A Maros-mente bájos völgyei, a Hunyadiak emléke vették körűl s egy pár órányira Gyula-Fehérvár emelkedett, az erdélyi fejedelmek székvárosa elhanyatlott dicsőségével; mindmegannyi színhelyei később regényeinek. Jogi és történelmi tanúlmányai felköltötték lelkében kettészakadt hazája tragikai emlékeit. A mivel mint huszonnégy éves ifjú az irodalmi pályára lépett, egy értekezés volt a *Mohácsi veszedelem okairól; Martinuzzi* című, első regénye, a melyből mutatványok is jelentek meg az Athenaeumban, szintén e kort rajzolja s utolsó regényében, a *Zord idő*ben még egyszer ide tér vissza, mintha nemzeti gyászunkban több tanúlságot, meghatóbb költészetet találna, mint dicsőségünk napjaiban *Martinuzzi*t sohasem végezte be s a már kész kötetek kézirata is elveszett. Második, *Élet és Ábránd* című regénye, melynek hőse Camoens, a szerencsétlen portugall költő, s melyben ifjú szíve egész alanyiságát kiöntötte, szintén sohasem látott napvilágot. A teljesen befejezett regény kézirata elégett Buda ostromakor. Általában Kemény keveset gondolt kézirataival, sőt kinyomott munkái is nagyrészt hiányzottak könyvtárában. *Gyulai Pál* című öt kötetes regényével

[1] L. bővebben: *Emlékbeszédek.* Irta Gyulai Pál. Budapest, 1879.

lépett először a közönség elé 1847-ben, a melyet az ötvenes években a *Férj és nő* és egy három kötetes beszély-gyűjtemény, továbbá az *Özvegy és leánya,* a *Rajongók* és végre 1862-ben a *Zord idő* követték.

Regényíró elődei

Kemény felléptekor Jósika és Eötvös voltak a magyar regényirodalom kiválóbb képviselői. Csakhamar a Kemény nevét is az övékkel együtt kezdette emlegetni a közönség, azonban kevés szellemi rokonság volt köztök. Jósika történelmi regényeket írt, de inkább csak külsőségekben fogta föl a történelmet s majd minden regényében egy-egy erkölcsi eszmét igyekezett megtestesíteni. Eötvös azt tartotta, hogy a költészet kedves játékká sűlyed, ha elválik a kor nagy érdekeitől. Kemény nem vegyít regényeibe se tisztán erkölcsi, se tisztán politikai irányt; ő csak az embert rajzolja egyéni változataiban, a szenvedélyeket megolvadt vegyületökben, mindenütt élesen feltárva az eszmék és tettek nemezisét. Nemcsak legalaposabban értekezett irodalmunkban a tragikumról, hanem regényei egyszersmind a legtragikaibb magyar regények, tragikaiabbak mint tragédiáink. Azonban Kemény nem annyira a bűnök tragikumát rajzolja, mint inkább a nemes szenvedélyek, mondhatni, az erény tévedéseit. Mintegy hirdetni látszik, hogy a bűntől könnyebb megóvni magunkat, mint nemes érzéseink eszélytelen elragadtatásaitól; nem elég az erkölcs törvényeit meg nem szegni, még sok más jogos érdek van, melyek megsértve, megboszúlják magokat s az emberi viszonyokon, a hatás és ellenhatás természeténél fogva, vas kényszerűség uralkodik. Ez Kemény költészetének legjellemzőbb sajátsága, innen árad lelkesülése, búskomolysága, megnyugvása. Múzsája a Nemezis: félelemmel eltelve hallgatja, hirdeti sugalmait s döbbenve tárja fel a tragikum miszticizmusát, a mely szerint bünhődésünk soha sincs arányban tévedéseinkkel s nemcsak magunkat sodornak örvénybe, hanem mindazokat, a kiket szerettünk, a kik ragaszkodtak hozzánk, sőt néha magát a hazát is, a melyet épen meg akartunk menteni, mert hogy saját szavait idézzem: »a bűnt az Isten megbocsáthatja a gyónónak és bánkodónak, de a félreismert politikai érdekek kegyetlenek s természetökben fekszik a kérlelhetlen bosszúállás«. Hősei majd mind az erény útján indúlnak s jó szándékuk, nemes érzésök veszti el őket. A töprenkedő és lelkiismeretes Gyulait a Báthory-ház iránti hála s a hazája miatti aggodalom ösztönzik oly tettre, mely teljesen megsemmisíti őt a nélkül, hogy akkár fejedelmének, akár hazájának használhatna. Jenő gróf boldogokká akarja tenni jobbágyait és családját, és mindnyájokat boldogtalanokká teszi; a Mikes-fiúk mindent Sára boldogságáért áldoznak, s őt kétségbeejtve, mind magokat, mint családjokat megrontják; Péchynek vallásos buzgalma, későn és rosszul alkalmazott mérséklete egyaránt veszélybe döntik családját és felekezetét; Verbőczy, a nagy hazafi és szónok, a ki oly hőn lelkesül Magyarország szabadsága- és függetlenségeért, mindkettőt koczkáztatja, elveszti s magával ragadja egész környezetét. Sőt kevésbbé erényes hősei is, mint Kolostory és Sarolta, inkább csak a hiúság áldozatai, engednek egy szeszélyes felindúlásnak,

s a viszonyok hatalma, a szenvedélyek fejleményei ellenállhatlanul taszítják őket a mélység felé.

Kemény a regény formájában tragédiákat írt s olykor drámaiságban is vetekedett a tragédiaírókkal. Azonban nem minden tragikai alapeszmének kedvez a regény. A mi a dráma rövidebb és szorosabb formájában élénk hatású, a regényben szélesen és részletesen elbeszélve fárasztó lehet. Kemény nem szőtte át regényeit idilli képekkel, derűlt jelenetekkel; nem Tragédiák regényben

Kemény Zsigmond. (1847.)

annyira kellemes változatosságra, mint zord fenségre törekedett, sőt mintha teljes ellentéte akart volna lenni az oly regényíróknak, a kik léhán fogják fel az életet, egész előszeretettel fordúlt az élet sötétebb oldalai felé, meg-megáradt pesszimizmusa, bár ritkán, érinté az iszonyatos határait is, s majdnem a groteszkbe tévedt. Ez volt egyik oka annak, hogy regényei nem váltak oly kedves és népszerű olvasmányokká, mint sokkal csekélyebb becsű művek. Ide járult még, hogy első regényeiben kedvelte a hosszas kitéréseket s örömest bocsátkozott lélektani fejtegetésekbe. *Gyulai Pál*ban szelleme és ismereteinek egész gazdagságát elénk tárta. E regényben oly kitünő részletek vannak, melyeknél jobbakat később is alig írt, de mint

egész, legkevésbbé sikerült regénye. Még nem volt eléggé ura a regény formájának, hol aránytalanságba, hol túlterheltségbe esett, nemcsak költő, hanem filozóf is akart lenni, nemcsak rajzolta, hanem egyszersmind boncolta is a szenvedélyeket. Később mindinkább eltért e módtól, művei arányosan emelkedve alakúltak egy kerek egészszé, elbeszélő módja is nyert könnyedségben és folyamatosságban, bár fogyatkozása e tekintetben folyvást szembetűnő maradt. De mily kárpótlást nyújtott mindezért kor- és jellemrajza! Valóban ebben Kemény minden magyar regényírót fölülmúl s vetekedik a külföld legjobb regényíróival.

Kemény korrajzai

Szalay a harmincas években Jósika egyik történeti regényét birálván, megjegyezte, hogy szeretett volna Erdély akkori gazdag vallásos életéből és zivataraiból néhány vonást látni benne, a mű csak nyert volna általok. A minek Jósikában kevés nyoma van, mindazt Keményben gazdagon feltalálhatni. A XVI. és XVII. századbeli köz- és magánélet előttünk áll. Izabella királyné, Báthori Zsigmond, I. Rákóczy György udvara és államférfiai, a bomladozó Magyarország kettészakadása, katholicizmus és protestantizmus küzdelme, a bécsi és stambuli cselszövények, az elnyomott szekták rajongása, a hit és tudás rontó és építő vegyületben, az arisztokracia és papság, a polgárság és nép, az idegen kalandorok és renegátok mily élénken és hű vonásokkal emelkednek ki! Kemény keveset ad a külsőségre, melyre a történeti regényírók rendesen oly nagy súlyt fektetnek, de annál többet a belsőre, a lényegre. Nem írja le körülményesen az épületet, bútort és ruházatot, de annál nagyobb gonddal eleveníti meg a kort mozgató eszméket és szenvedélyeket. Beleéli magát a múltba s együtt érez személyeivel. Összeolvasztja a művészeti célt és a történeti igazságot, az egyénekben rajzolva a kor eszméit, szenvedéseit. E módban rejlik a valódi történeti regény titka, mert az egyének iránt fejlődő költői érdek közelebb hozza a kort is szívünk- és értelmünkhöz egyaránt. Ebben Kemény mester s gyakran a legélesb világot veti egy egész korszak szellemére, vallásos és politikai irányára.

Kemény Zsigmond névaláírása.

Jellemrajzai

A jellemrajzban nem kevésbbé kitünő. Látszik, hogy mélyen vizsgálta saját és mások szívét. Ismeri az embert, feltárja a szív és agy legtitkosabb redőit, nyomról nyomra követi a szenvedélyt egész a monomaniáig, mondhatni az őrültségig. Hősei szenvedélyökben hordozzák végzetöket s katasztrófjok oly természetes, mint valamely szillogizmus zártétele. Nem téved abstrakcióba, kerűli a típust, talán inkább mintsem kellene és egyénekre törekszik. Nagyrészt összetett szenvedélyeket fest. Több szenvedélyt, több indokot olvaszt össze, melyek egymásra hatva, egymást élesztve vagy mérsékelve idézik elő a bonyodalmat és katasztrófot. Kolostory a bigott

vallásosság s hiú könnyelműség, az arisztokraciai idealizmus és heves érzékiség vegyülete, Tarnóczyné a puritanizmus és képmutatásé, kinek egy képzelt sérelemből folyó gyűlölsége kapzsi irígységgé válik és szent célja magánbosszúvá; Verbőczyben a tudomány és optimizmus, a hazafiság és öncsalás, a jóság és hiuság; Péchyben a vallásos álmodozás és nagyúri gőg, kockáztató gondatlanság és szelíd mérséklet olvadnak össze. S a női hiúságot és kacérságot hány vegyületben és változatban rajzolja, a legbűnösebbtől a legártatlanabbikig: Idunától egész Péchy Deboráhig. Az összetett szenvedélyek e tömkelegében néha eltévedni látszik, finom részletezése nem mindig emeli a költői hatást, meg-megvillan pesszimizmusa is, mintha az emberen minden csak máz volna, mely gyöngeségeit takarja, mintha bűneink nagy része túlhajtott erény volna s erényeink nagy része ki nem nőtt bűn, mintha játékszerei volnánk rokon- és ellenszenveinknek, melyek megvakítanak és közönyünknek, mely kioltja érzésünk lángját, hogy a sötétben szellemünk elaludjék és szívtelenségünk elbutítson. De ha gyöngűl is olykor lelkében az erkölcsi eszmény, soha ki nem alszik. A nemes nő- és férfialakoknak egész sora vonúl el regényein. Eliz, Sára, Klára, Dóra, a három Mikes-fiú, a két Elemér, Róbert: mind mély érzésű, önmérséklő, lemondó jellemek, a kiknek minden bűnök csak az, hogy teljes szívvel ragaszkodtak valakihez, a ki őket akarva vagy akaratlanul boldogtalanokká tette. Kemény ifjú álmait, szeretteit, szép emlékeit rajzolta bennök oly igazán, oly őszinte meghatóan. De szíve és képzeime démoni elemeit ép oly erővel tudta kifejezni. Gergely és Barnabás diákok ez elemek legélesb képviselői, amaz az erkölcsiségtől teljesen megvált rendkívüli észé, emez a szerencsétlenségből folyó embergyűlöleté. Azonban Kemény jobb kigondoló, mint kidolgozó, jellemrajzainak körvonalai biztosak, de árnyalatai nem mindig elég élénkek s nincsenek teljes hatalmában a nyelv művészetének oly titkai, a melyek az elbeszélést vonzóvá, a párbeszédet elevenné teszik. A magánbeszédben, a benső lelki küzdelem fölleplezésében már sokkal szerencsésebb. Néha itt oly eleven, oly találó, hogy a legkitünőbb költőkkel versenyez. A természet, hely és környezet hatásának rajza a kedélyre kiválóan sikerűl neki. Az a lélekállapot, midőn az ész dialektikája elaltatja a szívet, vagy a szívé az észt, a midőn a képzelődés nagyítja vagy kicsinyíti a tárgyakat, a szenvedélyt tüzeli vagy hűti, a mámor- és kiábrándulásnak, a tettre ragadtatás és a tett visszahatásának hangulata, a kósza álmadozás, a sejtelmes borongás a legköltőibb tolmácsra találnak Keményben. Regényeinek e helyei a magyar költészet legszebb lapjai közé fognak tartozni mindenha.

Kemény mint politikus

Kemény mintegy húsz kötet regényt és beszélyt írt, leginkább a politikai szünetek napjaiban, mert 1841 óta egész 1867-ig folyvást foglalkozott a politikával s néha kizáróan csak annak élt. Bár regényei nem politikai és társadalmi irányúak, a költőt és politikust mégis összeköti az eszme és hangulat bizonyos rokonsága. Valamint regényeiben a nemes szenvedélyek, az erény tévedéseit rajzolta, úgy politikai műveiben legörö-

mestebb fejtegette a hazafiság túlzásait, a nemes törekvések tévtanait, a népszerű eszmék árnyoldalait, sőt veszélyeit. Nem egyszer emlegette Hieró királyt, a kinek egy híres mechanikus oly hajót készített, mely legszebb és legkényelmesebb volt az egész világon, de történetből, csak a syrakusai kikötőbe nem fért be, a melynek számára készült s e csekély hiba miatt hasznát sem lehetett venni. Fölhozta azt a keleti mondát, a melyben a beteg perzsa király számára rendelt orvosságot tanácsosainak kell bevenni, s így az egészségesek megbetegedtek, a beteg pedig nem gyógyúlt meg. Azt hitte, hogy a magyar politikai életnek sok ily mechanikusa van s orvosai gyakran nem a beteget gyógyítják, hanem az egészségest betegítik meg. Tapasztalta, hogy az ellenzék rendesen többet szokott igérni, mint a mennyit megtartani képes, de az 1848 előtti magyar ellenzék, nagy többsége mellett sem juthatván kormányra, még kevesebb felelősséget érez s e tekintetben fölülmúlja a világ minden ellenzékét. Születésénél fogva arisztokrata volt, helyzete és foglalkozása demokratává tették, de sohasem volt a merev rendszerek és elvek embere. Azok soraiban küzdött, a kik védték az alkotmányt az abszolutizmus ellen, a magánjogban a feudalizmust, a közjogban a rendiséget akarták megdönteni, de érezte, hogy viszonyaink közt a demokraciai eszmék bizonyos ponton túl nem szolgálnak a szabadság biztosítására, nemzetiségünkre nézve pedig épen veszélyesek. Családi hagyományai, történelmi tanúlmányai, Magyarország önállásáért lelkesítették; de tudta, hogy minden törekvés e cél felé mily szoros kapcsolatban van a külügyek állásával, s az örökös tartományok helyzetével. Nem a szolgaiságtól, nem a politikai tétlenség- és lelketlenségtől féltette nemzetét, hanem az igenis merész tevékenységtől, az igenis lázas lelkesültségtől s azt tartotta, hogy hazánk szabadsága- és önállóságának ellenségei kevésbbé veszélyesek, mint nagyon is hő barátai. Semmit sem kedvelt annyira, mint az eszmék természetének, a tények okainak s az események értelmének nyomozását — mint politikai író ebben legerősb — épen azért elégületlen volt az ellenzék nem egy tanával s nem igen hitt a rázkódás nélkül való átalakulás lehetőségében.

A korteskedés és ellenszerei

Erdélyben kezdte politikai pályáját, résztvett a kolozsmegyei közgyűlésekben s vezércikkeket írt az *Erdélyi Hiradó*ba. Az erdélyi ellenzék csaknem kizáróan a sérelmi politikát űzte. Kemény politikája termékenyebb mezőn szeretett járni, sorozati kérdések miatt nem akart a megnyerhető előnyökről lemondani, s a mit kiszakasztva életbe léptetni remélt, nem temette az úgynevezett rendszeres munkálatok közé. Ez irány Kolozsmegyében többséget vívott ki, s hatással volt az erdélyi országgyűlésre is. Azonban Kemény nem annyira ezzel, mint 1843 és 44-ben két füzetben kiadott *A korteskedés és ellenszerei* című röpiratával vonta magára a közfigyelmet. Ekkor választotta az akadémia levelező tagjának, hogy később tiszteleti és igazgató taggá emelje, ekkor jött közelebbi ismeretségbe egy pár magyarországi kitünő államférfiúval és publicistával. E röpirat,

forma tekintetében, messze áll Kemény későbbi politikai munkáitól, de rendkívül éles észt és míveltséget árult el. Kemény egész tárgyilagossággal vizsgálta a korteskedés kórjelenségeit, melyek akkortájt nemcsak a megvesztegetés, hanem az erőszak alakjában is mutatkoztak s épen úgy veszélyeztették a szólás és választás szabadságát, mint bomlasztóan hatottak a megyei közigazgatásra és igazságszolgáltatásra. Bírálat alá vette az ajánlott gyógyszereket, különösen a Wesselényi indítványát, a ki országos törvény helyett megyei rendőri és büntető szabályokkal akarta fékezni a visszaéléseket. Kemény országos törvényt sürgetett s a rendőri szabályok helyett a cenzusban kereste a gyógyszert, a mely szerint a megyei választó jog csak a birtokos nemeseket, némely vagyonosabb nem-nemest s a honoraciorokat illette volna meg. De nem e javaslat keltett figyelmet, hanem beható fejtegetései reformjaink vezéreszméiről, megyei rendszerünkről, a cenzusról és az általános szavazatról. Élesen kiemelte, hogy a magyarnak kötelessége előmozdítani a liberalizmus érdekeit, de el nem hanyagolni nemzetiségét, noha e kettős kötelesség érdekei olykor meghasonlanak, útjai keresztülvágják egymást, irányai külön szakadnak. Fejtegette, hogy reformjainknak összhangzásban kell lenni a főcéllal, a mely a képviseleti rendszerre való átmenetel. Megtámadta azt a törekvést, a mely a megyerendszert a föderalizmus felé vonja, az országgyűlést a megyék szolgájává törpíti, s nemcsak a visszaélések, hanem a jó közigazgatás elé is akadályt gördít. A cenzus és az általános szavazat kérdésével legtöbbet foglalkozott könyvében, különösen az általános szavazat veszélyeit fejtegette, a mely szerinte épen oly ellensége a szabadságnak, mint a jó rendnek.

Széchenyinek annyira megtetszett e röpirat, hogy egy általa alapítandó új lap szerkesztésével kinálta meg Keményt. Eötvös szintén üdvözölte őt és Csengery a *Pesti Hirlap* dolgozótársának hívta meg, mely már kitűzte a parlamenti központosítás és felelős kormány zászlóját. Kemény nem érezvén magában elég erőt, hogy Széchenyi vezérlete alatt új pártot alakíthasson, nem lépett ki pártjából s az Eötvös-töredékhez csatlakozott, melyhez legtöbb rokonszenvvel viseltetett. 1846 végén Pestre költözött és a *Pesti Hirlap* rendes dolgozótársa lett, később pedig Csengery szerkesztőtársa. Itt eleinte leginkább oly kérdésekről írt, melyek a képviseleti rendszerre való átmenetelt illették, minők a választó törvények, országgyűlési utasítások, évenkénti országgyűlés, gyűlési nyilvánosság s egyszersmind Erdély iránt igyekezett érdeket gerjeszteni, melynek jövőjét egyedül a Magyarországgal való egyesülésben látta. Azonban kiütött a párizsi forradalom, Bécs és Pest mozogni kezdett s Pozsonyban egy pár hét alatt átalakúlt a magyar alkotmány. Keményre mély benyomást tett e nagy változás. Nem hitte, hogy az általános szavazatból Franciaország szabadsága keljen ki, aggodalommal tekintette az új magyar alkotmányt, nem mintha szívéből ne üdvözölte volna Magyarország önállását, a jobbágyság eltörlését, a népképviselet és felelős kormány valósulását, hiszen egész

A Pesti Hírlap dolgozótársa

életén át ezekért küzdött; hanem mert a törvénybe iktatott közös ügyek homályban maradtak s az örökös tartományokkal való kapcsolatot nem szabályozták intézmények. Meg volt győződve, hogy az 1848-diki törvények, úgy a mint hozattak, meg nem állhatnak, mert vagy Magyarország teljes függetlenségére, az elszakadásra vezetnek, vagy pedig a kapcsolatra nézve módosulást kell szenvedniök s a helyzet csak egy közbenső állomás. De megnyugtatni igyekezett magát, remélte, hogy az összeütközés nem következik be oly hamar s a kiegyenlítésre lesz idő. Épen azért, mint

Báró **Kemény** Zsigmond.

képviselő és hirlapíró egész lélekkel támogatta az új kormányt s épen oly hévvel küzdött a bécsi, mint a pesti szélső irányok ellen. Azonban többé nem szó, hanem fegyver döntött Magyarország sorsa fölött. Kemény követte a kormányt Debrecenbe, résztvett némi kodifikáló munkálatokban, követte Aradra is, egész föloszlásáig és sokáig bujdosott Ugocsa- és Szatmármegyékben.

A forradalom után

Visszatérve Pestre és kegyelmet nyerve, újra fölvette eldobott költői tollát, s regényeket akart írni, de képtelen volt reá. A múlt emlékei, a jelen keserűsége, a jövő aggodalmai egészen kedélyére nehezültek. A haza és barátai sorsa, Széchenyi őrültsége, Wesselényi és Bethlen János halála

belakarni akarnák

Oh, nem

Egy nő szivében legalább akkora erővel bir a' ~~tit~~ titkolozás mint a' közlekedés' vágya

Megértetni s megfoghatatlannak lenni egyaránt óhajt.

Sőt midőn eltagadott vagy szinlett érzéseivel férjét tévutra vezeti is; midőn imádóit a' legkülönbözőbb szeszélyek s a' legesedékalatosabb ellentétek' varázsával üzi át, hogy e' bűvös körben, a' képzelt boldogság és alaptalan kétkedés miatt, a' valonkivül minden egyebet láthassanak, midőn finom kacérságai által már saját maga előtt talányossá kezd lenni: még akkor is a' nő rendszerint epedve vágyik egy jó barát után, ki felvilágositsa őt életének ~~talányai~~ rejtélyei felől, s kitisztán értse éppen azon indulatokat, ~~épen~~ éppen azon ellenmondásokat, mellyek a' leghomályosabbaknak tűnnek fel titokszerűségök vagy tartalmatlanságuk miatt.

Szóval a' nőnemnek a' templomon kivül, mellyre itt nem czélzok, szüksége van néha más gyontatószékre is, hogy menekedhessék kebeltitkainak feleslegétől.

És e' székbe – mert a' nőnek könnyen támad vetélytársa minden barátnéjából, ki szép és fiatal – előbb a' tiszteletre méltó nagynénéket vagy az ezekhez hasonló életbölcsességü matronákat; azonban bizonyos koron tul legörömestebb a' férfiakat ülteti.....

De hová tévedtem?

Ugy

Kemény Zsigmond kézirata. (Eredetije Beöthy Zsolt birtokában.)

Beöthy Magyar irodalomtörténetéhez.

Az Athenaeum kiadása

Visszaemlékezések.

(Novella-cyclus)

I

Mondják, hogy egy nővel barátságunk – akkor is, ha nincs a' világ félrevezetésére ürügyül használva – vagy szerelmünk' előneszte, vagy pedig utóhangja.

Mondják, hogy érzéseink és szenvedélyeink' ~~történetének~~ regényének ez csak bevezetése vagy zárszava, mellyen egészen kivül esik a' figyelmet ingerlő szöveg, 's egy mentől művésziebb alaku, mentől tisztább és kedélyesebb modoru, annál több kiváncsiságot ébreszt: annak, mi még el sem kezdődött vagy már befejezve van, megtu-dására

De én merőben más véleményen vagyok

Mert egy nőt barátságunk által olly térre viszünk át, hogy ha ~~ha~~ keblében iránta vágyok is ~~el~~ gerjednének, már ezek apro gēne-tak, tortatná szerepének megváltoztatásától vissza, 's igen rosszul fognuk fel a' hóditás' mesterségét, ha mihelyt hiszük, hogy verseny-társaink, kik az ő jellemét egy kedélyes de költőietlen helyzet' látpontjáról vizsgálni szükségtelennek tartják, nincsenek nálunk-nál szerencsésebb uton a' siker felé.

És ez nem azért történik, mintha a' nők Ossián' szellemei-ként örökké ködbeburkolva kivánnának megjelenni és kedélyö-ket a' tettetés sürü leplével minden halandó' szeme elől

– be

bánattal töltötték el. E három férfiúról jellemrajzi tanúlmányokat írt, melynek hátterét a magyar és erdélyi közélet körvonalai alkotják, 1791—1848. Kitünő művek ezek, melyekből nem egy vonás, nem egy eszme fog átmenni újabb történelmünk lapjaira. Mintha a múlt emlékeivel való foglalkozás megenyhítette volna, újra a jelenhez és jövőhez fordúlt. 1850, 51 végén két röpiratot bocsátott közre: *A forradalom után* és *Még egy szó a forradalom után* címűeket, melyek politikai munkái között a legjobbak, mind tartalom, mind forma tekintetében. Alig van reá példa, hogy valaki egy lezajlott véres forradalom után, az elvakúlt reákció dühöngései közepett, annyi nyugalommal és tárgyilagossággal írjon. Pártszenvedély nélkül ítéli meg a múltat, keserűségét elnyomva a jelent, s a mély belátás biztosságával jelöli ki a dinasztiának és nemzetnek a jövő irányát. A lefolyt huszonöt év történetének bírálatából indúl ki, kimutatja a kormány és pártok tévedéseit, saját párttöredékét sem kimélve, boncolja az eszmék fejleményeit, a tények értelmét, szoros kapcsolatban az európai helyzettel. Figyelmezteti a dinasztiát, hogy, ha nem-német tartományaival is belép a német szövetségbe, történeti küldetését kockáztatja, közelebb hozza, fölidézi a germanizmus és szlávizmus közötti harcot, a melynek eddig késleltetője és e két elemnek közvetítője volt. Kifejti, hogy a magyar nemzetiség eltiprását nem kivánja se dinasztiai, se német érdek. A német tartományok útján nyugotra támaszkodni, a tisztúltabb magyar államiság által keletre hatni, az imponáló egység szükséges tulajdonaival kültekintélyét föntartva, benn az alkatrészek szabad és összhangzó fejlődését hűn megőrízni: íme a hivatás, a melyet Ausztriának be kell tölteni. Épen azért Magyarország politikai nemzetiségét, mely századok szorgalma által gyűjtött kincs, nem elpazarolnia, de eszélyesen gyarapítnia kell, és ez csak a birodalom érdekeivel összhangzásba hozott önálló nemzeti belkormányzás útján történhetik. Egyesülésre szólítja föl a pártokat egy nagy nemzeti hazai párttá. Hirdeti, hogy a mint a nemzet közvéleménye eldobta az ápril 14-diki végzést, a dinasztiának is félre kell tenni a március 4-diki alkotmányt, s mindkettőnek visszatérni a »pragmatica sanctio« alapjaira. »Csak nem kell — így végzi munkáját — hiú elméletekhez, a melyeket a könyvein túl nem látó, korlátolt tudomány önteltségében fércelt össze, s az élet argumentumai ellen makacsan véd; csak nem kell a szabadság ábrándhőseinek ragyogó, de testetlen igéreteihez kötni a haza szent érdekeit, mert ily kapcsolatban veszélyeztetnek; de ha e két faját az ál státus-férfiaknak, kik mint a garaboncás diák, mindig zivatart hoznak, nem fogjátok követni: ha magára hagyjátok a pedant elméletgyártót, és a gerjedelmek kalandorát, akkor nem lesz nehéz meglelni kulcsát a monarchiával való viszonyaink rendezésének«.

Íme a két röpirat lényege. Mi ez egyéb, mint az irány, melyet tizenhat év múlva a nemzet és dinasztia egyaránt elfogadott? De akkor senki sem hallgatott Keményre. A forradalmak után rendesen csak két szenvedély

A kiegyezés; a Pesti Napló

uralkodik, egyfelől a teljes reakció, másfelől az új forradalom szenvedélye; amaz a beteg visszaemlékezésért nem ismeri el a tényeket, emez a lázas reményekért, s mindkettő bosszút áhítva, inkább keresi, mint kerűli a bonyodalmat. Keményt lenézték fönn, alant pedig gyanús szemmel tekintettek reá, de volt jutalma is. E röpiratok szorosabbra fűzték Deákkal való barátságát, a ki azelőtt is nagyra becsűlte jellemét és tehetségét. Kemény az *Angol királynő*be költözött, a hol Deák is lakott, újra regényeket írt, majd 1855-ben átvette a *Pesti Napló* szerkesztését, a melyre azelőtt is többé-kevésbbé befolyással volt. A szenvedőleges ellenállás és várás politikájának senki sem volt oly kifejező képviselője, mint Deák, az államférfiú és Kemény, a hirlapíró. Deák távol tartotta magát mindentől, s épen oly kevéssé igyekezett befolyást szerezni fönn az udvari körökre, a kormányra, mint lenn pártot alakítani; tudta, hogy mindez haszontalan, s még semminek sem jött el az ideje. Kemény sikertelen kisérletei után szintén nem foglalkozott többé a belügyi politikával, s csak külügyi, társadalmi és irodalmi kérdésekről írt. Nem nyilatkozott se jól, se rosszul a kormány intézkedéseiről, csak tudomásul vette és följegyezte; de ügyelt, hogy semmi se jőjjön lapjába, a mi a régi pártokat vagy vallásfelekezeteket sértené, a nemzetiségeket ingerelné. Erősíteni törekedett a nemzeti összetartás szellemét, hőn ápolta az irodalom, tudomány és közintézetek érdekeit és buzdította a nemzetiséghez való hűséget. Közönyös türelme, nyugodt méltósága nem egyszer ingerelte föl a rendőrséget. Magyarországra nézve a legfontosabb rendeletek adattak ki: Kemény Franciaország belügyeit fejtegette; a kormány a birodalom népei áldozatkészségére hivatkozott: Kemény valamely irodalmi kérdésről kezdett értekezni; a bürokrácia ünnepélyeket rendezett, hogy megmutassa az uralkodónak a nép elégültségét: Deák elutazott Pestről, Kemény *Pesti Naplója* pedig hallgatott. Az ő hallgatása gyakran ékesszólás volt, a nemzet megértette, a kormány pedig érezte, hogy engedelmességet ugyan követelhet tőle, de szólásra nem kényszerítheti, legföljebb boszanthatja, üldözheti, a mit meg is tett. Egy ízben három hónapra függesztette föl lapját, de Kemény türelmén semmi ki nem fogott.

Az októberi diploma

Azonban végre szólnia, nyilatkoznia kellett; 1860-ban kiadatott az októberi diploma. Kemény küzdött magával; tudta, hogy az októberi diploma el nem fogadható, mert tagadása a jogfolytonosságnak, s a magyar alkotmánynak csak töredékeit nyújtja; de azt is tudta, hogy az 1848-diki törvényeknek módosíttatniok kell s azokat a módosítás kezessége nélkül még a legjobb esetben sem fogja elismerni a dinasztia, s egy új, talán véres küzdelem küszöbén állunk. Lapja néhány napig hallgatott, végre megszólalt, s kitűzte az 1848-diki törvények zászlóját, de óvatosan, ki nem zárva a kiegyenlítés lehetőségét. Ő mondotta ki legelőször a nagy szót, a melytől visszhangzott az ország. A küzdelem megindúlt, először is hirlapokban, s Kemény vívta első csatáit. Az országgyűlés megnyiltával még szorosabban csatlakozott Deákhoz, s a régi hévvel küzdött a bécsi jobb-

és a pesti baloldal ellen, mert, bár más alakban, ismét megújultak 1848 eszméi és szenvedélyei.

Keményt mint szerkesztőt és hirlapírót gyakran gáncsolták némely pártfelei is, a kik különben tisztelői voltak. Nem tartották elég gondosnak és élénknek szerkesztését, s örömest gúnyolták apró botlásait. Bizonyára Kemény egy harmadrendű szerkesztőtől is sokat tanúlhatott volna, hogyan kell újabb meg újabb hírekkel s érdekesnél érdekesebb kombinációkkal szolgálni a közönségnek, habár azok félig sem alapszanak valóságon; hogyan kell mindennap oly vezércikkeket írni, melyek nagyon hatásosak ugyan, de nincsenek összhangban azzal az iránynyal, melynek a lap képviselője akar lenni; hogyan kell változni, átalakúlni a képzelt vagy balul fölfogott közvélemény áramlatai között, folyvást hangoztatva a következetességet. Mindez hiányzott Keményben, de voltak oly tulajdonai, melyek a legritkábbak közé tartoznak. Lapjának határozott színezete volt, nem szeszélyből, hiuságból, bosszúból vagy érdekből, hanem meggyőződésből, s mindig tudta, hogy mit, hogyan és mikor kell írni. Nem magának akart képviselője lenni, hanem egy pártnak, s a közönség érezte, hogy szava több mint egy hírlapíró nyilatkozata. Nem volt magyar lap, a mely oly hű tükre lett volna egy nagy párt törekvéseinek s oly nemes kifejezése érzületének és méltóságának, mint Kemény *Pesti Napló*ja. Kemény egyetmást elhanyagolt, de a válságos pillanatokban mindig résen állott, s a legfontosabb kérdéseket behatóan tárgyalta. Taktikája és fejtegetései a közeledés, a kiegyezés fejleményeit folyvást érlelték egész a siker végstádiumáig, midőn még egyszer Kossuth híres levele ellen szállott síkra, hogy aztán nemsokára örökre elnémuljon. Kemény mint szerkesztő

Az ország visszanyerte alkotmányát, s a győzelem örömében, dicsőségében csak az nem részesült, a ki mindig az elsők sorában küzdött. Kemény lélekben és testben megtörve bolyongott Pest utcáin; szánták, s csakhamar elfeledték. De ez őt még akkor sem bántja vala, ha nem veszti el öntudatát, mert nem hiúság ragadta az írói és politikai pályára, szenvedélyből lett költő, hazafiságból politikus, s magas eszményei lévén, sohasem volt elégűlt magával. Azonban mégis érezte, hogy nem hiába élt. Munkái egyikében mélázva gondol az utókorra. «Ha az — úgymond — a ki Afrika homokrónáin, vagy alig ismert tartományok jéghavasain bolyongva, épen az elhagyatás közt érzi a hiúság ama kényszerét, hogy nevét kőbe, fába vagy bármi szilárdnak látszó tárgyba vésse, s emlegettetni vágyjék, noha hihetőleg ebben csalódni fog; ha a tenger közepén sűlyedő hajónak matrózai nevöket, kedveseiket s a megsemmisülendő hajót palaczkba zárva engedik át a haboknak, azon reménytől ámítva, hogy találkozni fog, bár kevés, ki a tenger titkai közűl legalább ez egyet fölfedezi: vajjon miért ne higyem én is, hogy, miután szemem bezárúl, tetemem szétmállik, fejfámat ledönti az idő, még találkozni fog, bár kevés, vagy talán egyetlen egy, a ki irodalmi fáradozásaim iránt érdekkel viseltetvén, érdeket kíván irántok gerjeszteni«. Utolsó évei

Oh találkozni fognak s nem kevesen! A hű magyar nem fogja feledni a puszta-kamarási sírt, hol agg diófák árnyában egyik legkitünőbb költője és publicistája aluszsza örök álmát. Költői műveinek igazságot szolgáltat az idő; azok inkább fognak olvastatni később, mint jelenleg s Magyarország újabb történelmének írója kegyelettel fog megemlékezni a bajnokról, a kinek a kor dicsőségéből kevés jutott, de a ki egészen átérezte reményeit, aggodalmait, viselte gyászát, megharcolta küzdelmeit, s elesett a győzelem zászlója alatt.

Kemény Zsigmond sírja.

74. A magyar népköltészet és gyűjtői.

I.

A magyar népköltészet.

Legrégibb hazai nyomok

modern népek irodalomtörténete mindig annál a válaszútnál kezdődik, a hol a műköltészet a naiv költészettől elágazík. Ott kezdődik a magyar irodalom története is. A múló szájhagyomány segítségére siető írásművészet olyan kései, hogy mindenütt fejlett műköltészetre talált. A mi középkori okleveleink már az énekesek, regösök, igricek kobzosok és hegedősök rendjét emlegetik, a két utóbbi névben megőrizvén a velünk hozott pengető és vonós keleti hangszerek nevét is. A múlt hivatásszerű torzítóit Szent István félretolja, kétszáz év múlva a névtelen krónikás kel ki ellenük s ámbár a XV. századi *Budai* és *Dubnici-krónika* már a literátus diák fogalmával jeleli meg őket, Tinódi mégis megbízhatóbbnak hirdeti magát és kortársa, Liszti veszprémi püspök szintén megjegyzi, hogy a kenyérmezei diadalt a csapszéki hegedősök egészen másként éneklik, mint a hogy azt Bonfin megírta. A nép lenézett énekmondóira a szigorú prédikátorok és iskolamesterek tanítása, az olvasás művészetének általánosítása és a nyomdászat rohamos terjedése mért soha ki nem heverhető csapást. A mestersége után élő vándorénekes ezután csak a lakodalmaknak, céhmulatságoknak és egyéb víg összejöveteleknek lett szívesen látott vendége. A nótázó torok a fináléban ételt, italt és ajándékot kért, a ponyvára került históriás ének árusa viszont szerényebb lett, a végstrófákat ilyen formán módosítván:

Érte a polturát, tudom, meg is adják. (*Erdélyi*, I. 335.)

Szivesen megadták és a sok használatban aztán végleg el is nyűtték. Ez az oka annak, hogy a régi ponyvatermékeknek könyvészetünkben alig maradt valami kis nyoma.

A hivatásszerű énekmondók végső utódai azoknál a főúri házaknál találtak menedéket, a hol a lantolás és dalszerzés nem volt ismeretlen. Már Galeotti említi, hogy Mátyás asztalánál hadi dolgokat énekeltek, s ugyanilyen szerepe lehetett Szondi oklevéllel igazolható két énekes apródjának is.

Esterházy Pál nádor mulató gajdja a XVII. század közepén már külön lantost és kobzost szerepeltet, az énekmondóval pedig így rendelkezik:

Énekes jer elől, ne menj székem mellől
S mondj nótát:
Hozd elő Nymphák mivoltát,
Szép Dianna vadászatját. *(Irodalomtört. Közl.* II.)

Az ilyen méretű irodalmi míveltség már végpusztulásukat jelentette s szinte természetes, hogy a régi jó időket búcsúztató báró Apor Péter 1736 körül már ezt jegyzi föl: »Mikor megittasodtanak az emberek, soknak énekes inasai (apródjai) voltanak, akkor énekelni kezdettek, valami szép régi magyar dolgokról énekeltettek, néha szerelem énekét is mondottanak, kivált az nagy embereknek, régi időben mikor mulattanak.« *(Metamorphosis.)* Egyéb nyomuk nem található, mert a könyvprés csak azoknak kegyelmezett meg, a kik Tinódival, Balassival és a kurucvilág mívelt lantpengetőivel egészen a tudatos költés ösvényére léptek.

A monda

A magára maradt mondaköltést a nép ápolta tovább. Ez továbbra is megmaradt abban a naiv együgyűségben, a mely ellen már Anonymus kikelt, mikor a csalfának, hiúnak nevezett parasztmesékben a nemzet eredetét és minden vitézi tetteit, például az érckaput döngető Botond viselt dolgait elferdítve találta. Ez tartotta meg a fehér lóról szóló hagyományt, a mely Jordanis szerint a hún utódoknak is tulajdona volt, és ugyanez tudott később regét Lengyel László jó király hadi népeiről, Kún László nyikorgó szekeréről, András királyról és kecskepásztoráról, Toldi Miklós szeméten élő lováról, Tar Lőrinc pokolban jártáról, a királynéját védelmező Forgách viadaláról és a nagyerejű Kinizsi hadi táncáról. De mindez egy-egy kurta közmondássá aszott össze, vagy az elhomályosúlt értelmű gyerekdalok törmelékei közt vonta meg magát. Viszont arra is van példa, hogy az életerősnek épen nem mondható magyar szájhagyomány a mondaöltöztetés merész jogával élt. Népszerű királyára, Mátyásra ráfogott minden trufát, a mi a nyugoti népek révén hozzánk tévelyedett és a mondai ködbe mindjobban sűlyedő hagyománynyal jóhiszeműleg vegyíthető volt. A haza várt Csaba hadainak útjául is megjelelte a tejútat, a mi azonban szintén gyanús eredetűvé lett, mióta Houseau és Lancaster belga csillagászok ugyanezt a mondát más népek hagyományában is megtalálták.

A magyar népmondák szegénységét nem a gyér történeti nyom és gyakori kölcsönzés, hanem a faji sajátságok és a természeti viszonyokhoz számítható egyéb külső körülmények magyarázzák meg legérthetőbben. Az Altáji-hegység lejtőitől nyugotnak vándorló nomád nép több ezredéves pusztai életet élt. A füves folyamvidékek, puszták és tengerpartok keveset foglalkoztatták képzelmét és érzéseinek misztériumát. A létért való küzdelemnek itt kevés esélye volt, az évszakok egyenletes változásaihoz és a hadi szerencse forgandóságához nagyon egyszerű volt az alkalmazkodás. Lelki világa inkább értelmi úton gyarapodott, észjárását az élet viszontagságainak

egyszerű számológépén fölötte józanná nevelte. Mikor a nyugoti míveltség határaihoz ér, már csalhatlan taktikával háborúskodik. Bölcs Leó császár ide vonatkozó tudósításai azonban azt is említik, hogy, a hol teheti, fortélylyal segít és ravaszsággal éri el a megszokott sikert, hogy telhetetlen pénzvágyó, esküvel és szerződéssel nem sokat törődik, békében barmait legelteti, de igazi eleme mégis csak a harc. Mi pedig tegyük hozzá, hogy ez a fondorlatos elméjű faj később a honfoglalás történetébe olvasztott ősmondával is jogfolytonosságot és tulajdonjogot magyaráz, s hogy a legrégibb virágének töredékét egy körmöczbányai számadáskönyv lapszélén őrízte meg.

A mostani haza éghajlata és földje megállapodott faji sajátságainkon alig változtatott valamit. Az állandó birtokon való elhelyezkedés, a régi alapból kiinduló társadalmi átalakulás, a keresztyénség fölvétele és a későbbi országos események kifogyhatlansága folyton táplálta ugyan a máig is csörgedező epikai eret, de nem gazdagította a képzelő és megtartó erőt. Az idők folyamát kisérő hagyomány nálunk nem a régiséggel csábított, hanem gyanútlan üdeségével hatott. Ezért hallgatták szívesen az Ágostánál megcsonkított *hetu mogert,* ezért talált a XII. század közepén jegyezgető nemzeti krónikás annyi regét Salamon és Szent László harcairól, ezért becsűlték Tinódi százötven *valás* énekeiben a megbízható szemtanút, ezért hamisították száz évvel fiatalabbra Túri György énekét s ezért találunk a Toldi-mondában annyi Mátyáskori nyomot. Ha idővel az esemény jelentősége csappant, körvonala és háttere elmosódott, a jóhiszemű hagyomány pedig a képzelem csillogó diszítékeit aggatni kezdte, kezdte egyszersmind veszíteni epikai hitelét és meggyőző voltát, valószerűtlen lett és örökre elveszett. A mondának minden népnél az ád létjogot, hogy valónak hiszik. Nálunk is így volt; csakhogy a mi képzelődésre különben sem hajlandó népünk ezt a jogot azzal az éber és megvesztegethetlen józansággal ellenőrízte, a mivel lehet csinálni ezer éves nyilvántartott történetet, de mondaköltészetet, mely időnkénti megszakadást nem ismer, soha.

Valóban meglepő, hogy nálunk ilyen sivár körülmények közt a líra tőszomszédságában sarjadó s a múló életű lírai dalnál semmivel sem szívósabb naiv epikában a hagyományozás legősibb formája is fentartotta magát. A magyar faj rónaságon lakó zöme ma is nótába foglalja a tragikus sorsú futóbetyár szomorú történetét, jelenetes és párbeszédes dalokban érzékíti meg az időnként benépesedő siralomház kalandos előzményeit, állandó normák szerint énekli a vizbefúltak, elégettek és meggyilkoltak emlékéhez fűződő eseményeket. Kétségtelen azonban, hogy Barna Péter, Bogár Imre, Sobri, Zöld Marci, Angyal Bandi, Buga Jakab és társaik csakis azokat a daltermő szerveket keltették időnként tevékenységre, a melyek az érzelmi költést ma is ép úgy foglalkoztatják, mint a hogy foglalkoztatták évezredekkel ezelőtt. Ezért a formájuk tisztán lírai, rímes és versszakos, mint akár a szerelmi dal. Az ős közösség ifjonti megnyilatkozása mellett — és mindenek felett dicséretére a faji sajátságokkal annyira ostromolt meg- Az epikai dal

tartó erőnek — van példa a lírából teljesen kivált és *külön* fejlődött ős epikai termelésre is. Ennek a rónán semmi nyoma, vagy a mi van, a török dúlások után azokkal a telepesekkel került oda, a kik a szabadabb és terméketlenebb hegyes vidékről vándoroltak át. Az *ó-székely balladák* műfaját értjük; ezt a borús, szomorú világot, melynek hátterében komor váromladékokat, hatalmas udvarházakat, párázatos szürke levegőt, felhőkarcoló sziklaormokat, zuhatagos hegyszakadékokat, titokzatosan morajló erdőségeket és nem végtelen homokot, távlat nélküli üres levegőt, kútgémes pusztákat, magános csárdákat, szétszórt tanyákat és falvakat keres a szerves összefüggéshez szoktatott emberi szem. Az ilyen telített légkör pedig erősen szemléletivé neveli lakóját, mint ahogy azzá nevelte a hegyek közé zárt s idegen nemzetiségek által is elszigetelt székelységet is. Itt a külvilág eseményeivel ébresztett hangulat és a hangulatnak megfelelő esemény későbbi visszaidézése könnyen tevékenységre sarkalta a képzelő erőt, a mi aztán tiszta epikai munkásságot eredményezett. Ez az oka, hogy a lírai és epikai ősközösségnek a székely balladában olyan kevés nyoma van. A dallam kerekdedségével és kádenciáival járó két együtt-zengőnek, a versszaknak és rímnek benne már csak romjai ismerhetők fel. A jelentősebbé vált epikai tartalom elnyomta az érzést tolmácsoló éneket s a hagyományos közösség puszta recitativóvá fajúlt. A képzelem gyorsaságához alkalmazkodó előadás a szöveg dallamosságát alaposan megrongálta ugyan, de ennek árán megtartotta egy ősi formai sajátságát, a gondolatritmust. Ez a jelenség pedig annál meglepőbb, mert természete szerint nem is az ének reszonátora, hanem a mozgási formák feleződésének kisérője volt. Az éjszaki ugorság még ma is ilyen szabályozó mozdulatok kíséretében recitálja gondolatritmusos epikai dalait. Alig csalódunk tehát, ha székely balladák immár biológiailag igazolhatlan hagyományos koloncát egyik keletről hozott örökségünknek és ha vele együtt magát az átszármaztató műfajt is ugyanolyan réginek tekintjük.

Az alkalmas talajon tovább tenyésztett műfaj érintett szívósságát nemcsak alaki sajátságaival, hanem a sokkal múlékonyabb természetű tartalommal is módunkban áll bizonyítani. A *Szilágyi és Hajmási* ballada például épen olyan régi, mint a regényes tartalommal viszonyba hozott Mátyáskori történeti nyom, mert alig képzelhető, hogy a régi poéta ismeretlen verse után, vagy a névtelen szendrei énekmondó eltérő változata révén került volna naiv költészetünkbe. A vele rokon *Fogoly katona* szintén a törökkel folytatott viszonyból származott, valamint a viszony egyéb emlékeit őrző *Budai Ilona, Fogarasi István, Boriska, Kicsi nemes legény* és *Kis Gergő Istvánné* című is. A *Bethlen Anna* tárgya Apafi idejére vall, *Kerekes Izsák* esete pedig Szeben 1705-iki ostromára vonatkozik. Az életerős műfaj belterjedelmét viszont az a gazdagság jellemzi legjobban, hogy elég gyakran találhatunk forgalomba hozva mondai közkincsbe illő holmikat. Vannak közös tárgyai a holland, skót, dán és újgörög naiv epikával, a mi

azonban ép úgy lehet a minden irányban aknázott közös viszonyok eredményének esetleges találkozása, mint a milyen találkozás az oláh, erdélyi szász, magyarországi tót és szerb néppel folytatott és közvetített kölcsönviszonyból is elég származott.

Az epika tágas területét ily szabadon barangoló székely nép egyben mégis édes testvére maradt a nála szegényebb képzelmű alföldi magyarnak. Ez a keleti pusztaságokon nevelkedett fajok elpusztíthatlan individualizmusa, mely a székely epikai dalban is kifejezésre jut, midőn tárgyait csupán a szűk családi élet eseményeiből meríti, a közérdekű, országos rázkódások iránt pedig fogékonytalan. A sok szereplő közt fordúl ugyan elő történeti név tulajdonosa is, de minden történelmi vonatkozás nélkül. Az elbeszélő kedvet mindíg a férj és feleség, szülő és gyermek közti mély erkölcsi viszony indítja meg szörnyű katasztrófáival. De ebből is csak az érdekli, a mi a saját kis világából való, vagy ha kívülről jött is, még a tulajdon erkölcsi mértéke alá vonható. Az a körülmény, hogy az érintett világrendet többnyire nők sértik meg, szintén a magyar paraszt önérzetességére vall. Ha tiltott szerelemért férfi bűnhődik. akkor az úri rendből való, mint Szilágyi és Gyula Márton. A mi neki idegen, vagyis a mi rá nézve egészen tárgyi természetű volna, epikai dalában eddig nem hagyott nyomot. Ezért nincs is benne semmi részletező elbeszélés. Csupán drámai helyzetek és jelenetek iránt fogékony, de ezt aztán a való élet erejével érzékíti meg, mert itt sem epikus, hanem drámai eszközökkel él, a mennyiben mindent a szenvedélyes párbeszédre bíz. Az előzmények, hátterek és fölvilágosító részletek ismeretét inkább föltételezi, mintsem elbeszéli. Ez az oka aztán, hogy némely ballada idővel vagy elmosódik, vagy mire avúl, terjengőbbé változik.

Naiv költészetünk érintett területének tőszomszédságában kellene keresnünk a míthosz nyomait is. A képzelem e nemű szüleményeinek fenmaradását a sok oldalról befolyásolt hagyományozó kedv mellett még az emberi lélek legmélyén gyökerező valláserkölcsi erőknek kellett volna biztosítani. Szivósságukról azonban ma már csak a bejövetel utáni évszázadok szigorú törvénykönyvei és szűk szavú barátkrónikái tudnak valamit. I. András király 1047-ki ediktumának IV. szakasza a folyton ápolt szkytha vallásgyakorlat eltörlését, a hamis istenek megtagadását és a bálványok lerombolását rendeli el. Szent László pedig megparancsolja, hogy a ki pogány szokás szerint kútak, fák, források és kövek mellett áldozik, bűnét ökörrel váltsa meg (I. decr. 22. cap.). A pogány vallás ügye a lázadó Kuppánnal, Vathával és fiával Jánussal végleg elveszett s emlékeiből csak a mondaköltészet és a köznyelv mentett meg öntudatlanul valamit. A törvénynyel és hadi erővel ostromolt maradiságnak köszönhető például, hogy Csaba és Álmos mondájának, s hogy a csodaszarvas regéjének míthikus elemei a későbbi keresztyén krónikásokig eljutottak. E nélkül Anonymus alig tudta volna meg, hogy Ond és Ketel vezér lóval áldozott, hogy Álmos és Árpád a halhatlan isteneknek nagy áldozatokat tőnek s vele kapcsolatban »more paganismo

A míthosz

fecerunt magnum áldomás«. A pogány vallás emlékét szító veszedelmesebb mondarész azonban a papok drága pergamentjén nem kaphatott helyet. Pedig hogy ilyen is volt, bizonyítja az élő nyelv, mely ezer éven keresztül emlegette a »magyarok istenét«, az »isten nyilát« és az »anyaföldet«, a »magyar« nemzet őskori édesanyját. Ebből sejtjük aztán, hogy a kihalt szent költészet valami olyanféle természetimádás lehetett, a mit Theophilaktos az altáji lejtők turkjainak tulajdonít. E nép a hiteles bizánci kútfő szerint bolond észszel a tüzet, levegőt és vizet tisztelte, a föld tiszteletére énekeket mondott, a világ teremtőjét istennek nevezte s neki lovakat, ökröket és juhokat áldozott, papjainak pedig jósló tehetséget tulajdonított. De a népvándorlás sodrába keveredett magyarság egyszerű természeti vallása nagyon sokat vegyűlhetett abban az idegen környezetben, a melyben a legfőbb ős fogalom idővel nemzeti istenné változott. A mi kevés nyom az egyvelegből megmaradt, azon rajta van a keleti fetisizmusnak, az éjszaki rokonok természettiszteletének, a déli perzsa érintkezésnek, sőt a sémiek és mozlimok kozár úton közvetített egyistenhitének nyoma is. A józan és könnyű vérű síkföldi nép, mely a másvilágot a jelen egyszerű folytatásának tekintette, melynél az áldozás és áldomásivás, a temetés és víg halotti tor összefolyt, a megváltás új tanát is bizonyos egykedvűséggel fogadta s csak akkor lázadt föl ellene, mikor ez a politikai és társadalmi átalakulások egész rendszerét zúdította reá. A későn ébredt lázadók nem azért akarták legyilkolni a püspököket, espereseket és diakonusokat, mert a Krisztust prédikálták, hanem azért, mert adót is szedettek, az imádságra hívó haranggal a köteles robotra is jelt adattak s a földosztó, vagyonrendező kancelláriák és káptalanok sokszor igazságtalan tollát is vezették.

Babonák

Az új papi rend ellen a régi vallás hivatásszerű szolgái szították legerélyesebben a lázadás tüzét. Ezért olvassuk a latin krónikában, hogy még a legutolsó lázadónak, Jánusnak is módjában volt maga mellé olyan *magusokat, phitonissákat* és *aruspexeket* gyűjteni, a kik aztán incantálással, vagyis varázslással és bűvöléssel segédkeztek a lázításban. A phitonissáknak nevezett jósnők közül I. Béla király egy Rasdi (Bonfin szerint Varasolo) nevűt el is fogatott, a kiről azt jegyzi fel a krónika, hogy a lábait megette, mielőtt a fejérvári börtönben kinszenvedett. Neve után ítélve társnői szintén varázslók, a mai javas (jós) asszonyok elődei lehettek. A másik két csodatevő szekta nevét leghitelesebben a középkori bibliafordítóval lehet értelmeztetnünk, a ki a bécsi kódexben a magusokat magyarúl *taltosoc*nak, az aruspexeket, haruspexeket pedig *oltaron nezoec*nek nevezte. Az utóbbi fogalom megjelölésére Szenczi Molnár Albert már a *bélnéző* szót használja, a táltos neve pedig Pázmánynál és Kreszneritsnél *alakváltó, jós* és *szemfényvesztő* értelemben van alkalmazva. A táltosok és varázslók neve tehát még a régi pogány értelemben élt az egész középkoron át. Ezt pedig csakis azok a nevökhöz fűződő titkos mesterségek tarthatták fenn, melyek más címen a nép babonás hitében mint tiszta pogánykori emlékek tengődtek tovább

Ez a bátran második vallásnak nevezhető hitvilág ismer még ma is boszorkányokat, kisérteteket, garabonciás diákokat, lidérceket, sorsvetőket, ráolvasókat, kuruzslókat, jövendőmondókat, szemfényvesztőket: egyszóval mindent, a mi hajdan a táltosok, varázslók, bűbájosok és egyéb pogány csodatevők fogalmába hagyományosan csoportosítva volt. A gyakorlatban megmaradt inkantálás még ma is őrzi az ős ritmus nyomait, de a megcsontosodott formákból fölötte óvatosan kell a sajátunknak vélt pogány elemeket kihüvelyeznünk, mert a babonává törpűlt tulajdon ép úgy ki volt téve az idegen befolyások évezredes özönének, mint hajdan a népvándorlás hosszú országútján, mikor még szent költészet volt és hitvallás gyanánt őríztetett.

A babona biológiájához igen fényes bizonyítékot szolgáltat nekünk Bornemisza Péter, a ki 1578-ban az ördögi kisértetekről elmélkedvén, nyolc

Az k.nec az Torkaba erszked t

Fő!d, édes Anya, te neked mondom elő-
ßer: ennec è torkaban erős pöörős toroc e-
rezködet, toroc gylkia, beka ſeuelegie, nyac
foga: oſ;ollyon, romollyon, benne meg ne
maradhaſſon, erős pőrős toroc, gyikia, beka
leuelegie, nyac foga, diſ;no ſ;akaia, keleuenye
oſ;ollyon, romollyon, Iſtennec hatalmabol,
bodog anya paranczolattyaual.

Bájoló imádság Bornemisza Péter **Az ördögi kisértetekről** című prédikációjából. (1578.)

olyan bájoló imádságot, azaz ráolvasást közöl, a melyeket prédikátor társa, Tardoskeddi Szerencse Benedek tanúlt volt a nagyanyjától. A csúzra, fejfájásra, torokgyíkra, csonttörésre, igézésre, sebre, gelesztára és hasfájásra szóló ige mind egy kaptafára megy. Előre van bocsátva az alkalmazandó gyógyítás isteni eredete. A bajt rendesen Krisztus kapja és Mária gyógyítja meg, a ki »mindennél nagyobb bájos«. A szűz anya ajkára adott igék a megfelelő nyavalyára ráolvastatnak, hogy az gyógyúljon meg »istennek hatalmából, boldog asszony parancsolatjából«. Ma már tudjuk, hogy az érthetlenné és ártatlanná vált pogány szöveg az ilyen esetekben mindig később lett keresztyén szentek neveivel fölfrissítve, érthetővé és hatályossá téve. A hol ez megtörtént, ott a specifikus nemzeti jelleg többé nem ismerhető fel, mert a ráolvasási norma majdnem minden népnél egyforma. Hogy azonban az újjáöltöztetésben a fejérvári Varasoló utódainak is része volt, azt a Bornemisza följegyzéseivel is be lehet bizonyítani. A nyolc ráolvasó ige közül ugyanis hétnek már keresztyén a jellege, míg egy megőrizte a

magyar ősvallás nyomát. Ez nem biblikus példázódással kezdődik, hanem így: *„Föld, édes Anya,* te neked mondom előszer: ennec a torkaban stb. (következik a »toroc gyíkia« elűzésére szóló ige.) Ezt pedig csakis a népnyelvben élő *anyaföld* fogalma menthette meg, egy ritka példával szaporítván az ugor érintkezés mithikus nyomait.

De vegyük most már a közvetlenül utána írt ráolvasást »az menyelesröl« (csonttörésről.) Itt már Krisztus ül a szamáron és elindúl a paradicsomba, de be nem mehete, mert az állat »lába megbotlec, laba meg czokec, czont mene ki helyeröl, velö mene ki helyeröl, vér mene ki helyeröl«. Erre az úr szíve elszomorodik és búsúl, míg meg nem érkezik Mária, a ki esetét megtudván, a törést e szavakkal gyógyítja meg: »En az en szent kezemmel megfogom szent szamaradnac labat, szent szaiambol szent iget rea mondom, szent lehelletemet rea lehellem; czont megyen czonthoz, velö megyen velöhöz, ér megyen érhöz, in megyen inhöz, vér megyen vérhöz. — En is e mai napon meg foktam az en bünös kezemmel ez oktalannac, avagy embernec labat vagy kezet. En is szent igét rea mondom, bünös szaiombol lehelletemet rea fuvom, hogy helyekre mennyenec«. Szakasztott mását megtaláljuk a X. századi *Merseburgi ráolvasásban,* a hol azonban Krisztus szamara helyett a germán míthosz Balderének lova botlik meg, a gyógyítást pedig Szinthgunt, Szunna, Volla, Frija és maga Wodan végzi Mária helyett a következő igével: »Csont a csonthoz, vér a vérhez, tag a taghoz, akár csak enyv húzná össze«. Ugyanez a ráolvasás megvan az észteknél a mienkéhez hasonló alakulatban, megvan az *Atharvavédában* ős árja formában, megvan a finn *Kalevalában* és megvan itthon is egy újabban lejegyzett kúnfélegyházai változatban.

A mese Ha ezen a nemzetközi területek felé irányúlt csapáson tovább megyünk, a mesék csodás labirintusába visz a naiv költészet történetének útja. A fantasztikus termékek eredete, vándorlása és alkalmazása itt már teljesen összefoly az eligazodni kívánók szeme előtt, mert a szabadjára csapongó képzelem mindjárt a műfaj keletkezésekor elhányta a tér és idő nyügét, a tartalmat rögzítő kötött formák koloncát és mindenek felett a tovább adott szó hitelét. A mi ebben a káprázatos világban történik, az mind valótlan, a nép maga sem hiszi és nem is árúlja és veszi való gyanánt. A termelésben, kölcsönzésben és alakításban tisztán a képzelődés öröme vezeti. A röghöz kötött emberi lélek ebben a naiv boldogságban szinte kikel hüvelyéből és a való életből leszűrt képzetek és igazságok összevissza való alakításával, csoportosításával szertelen, mondhatni szédületes játékot űz. Bekalandoz eget, földet, előránt istent, ördögöt, megszólaltat növényt és állatot, föltámasztja a míthosz lomtárába került szörnyeket és emberfeletti bábokat, szemébe kacag a létért való keserves küzdelemnek, ledönt minden társadalmi válaszfalat s maga veszi kezébe az osztó igazság ügyeit. A mi aztán a képzelem boszorkányüstjéből így kifől, oszlékony lesz mint a pára. A mese-kutató tudós ezért kénytelen ma a nemzetközi

egyveleget egészen ízekre szedni, mielőtt valamely nép mesekincsének ezer felé ágazó történetét csak a legcsekélyebb adalékocskával is megvilágítaná.

Az idegen népek közé mélyen beékelt magyar faj nehezen elemezhető mesevegyületében igen sok a szomszédságtól kölcsönzött árja elem, de a mostoha viszonyok között megőrzött elütő faji vonások száma sem csekély. Amaz lehet újabbkori átvétel, de az sem lehetetlen, hogy az Indiában talált ugor érmekért első kézből is kaptunk későbbi kölcsönzésnek látszó meseanyagot. Hiszen nálunk mindíg messze idegenben barangoló katona állított mesemondó obsitosokat és Királyfia Kis Miklósokat. A *királyfia* régi nyelvünkben katonát, beszédje pedig Baranyai Decsi és Szirmai szerint fabulát jelent. Mikor Bornemisza a trágár, penészes csúfságok és álnokul költött fabulák ellen dörög, nemcsak a poéták óriásait, hanem ezt a Királyfia Kis Miklóst is elitéli s bizonyára a róla költött hitságos mesékért itélte el. De az eretnek hazugságokra vágyódó nép még ma sem feledte el. Szerepel a székely balladában és a magyarországi mesékben egyaránt. A palócoknál például a természeti vallás napját, holdját és hajnalcsillagát menti meg s kalandjai sorával olyan ősi mesetörzset teremt, hogy a többi palóc mesét Pintér Sándor szerint csak róla hajtott kései ágaknak kell tekintenünk. A mesemondást hagyományosan űző »királyfiak« későbbi tevékenységéről szintén fogalmat alkothatunk, ha meggondoljuk, hogy a Boden-tó mellett, Bregenzben állomásozó régi magyar huszárság teremtette meg itthon az Óperenciát és Bergengóciát, az útbaeső Alpesek csillogó havasaiból pedig az üveghegyeket. A sok nyugoti elem átszármaztatásáért ugyancsak ezt a világlátott, élénk képzelmű népet kell legelső sorban gyanúsítanunk.

Az idegen befolyás kimutatásának szaporaságával szemben szinte meddő az a másik munka, a mely a specifikus nemzeti tulajdont nem a sok mindenből gyúrt anyag életre keltésében és nem a most élő mesevilág esetleges faji vonásaiban, hanem a mithológiainak sejtett alkotórészek eredetiségében keresi. A megtartó erő szegénységéről kiállított bizonyítványban ott van például a magyar népmese táltos lova, melyről a pogány vallás hasonló képességű táltosaira következtetünk. Eddig ez a legfontosabb adat arra a megtartó erőt bizonyító Grimm-féle tételre, hogy a mese a míthoszok lomtára lett. És ennél is könnyen kétségbe vonható, hogy a közbe jött míthosz-pusztulás szülte volna meg. Sokkal valószínűbb, hogy a nyeregben élő, lovat áldozó, lóval együtt temetkező, tehát a túlvilági életre is lóháton induló síkföldi nomád nép a mai megtisztelő mesei vonást már a táltosok virágzása idején ráadta a szent fehér ló más szőrü fajrokonaira. Mert tévedés volna hinni, hogy a degradált istenekkel kacérkodó mese csak az újjal felcserélt régi vallás elhagyatott szentélyeit merné fölkeresni. Folyton viszonyban van a vele egyidejű vallásokkal is. Hogy ezt bizonyítsuk, nem kell sem a görög komédiák népi elemeihez, sem a jelenlegi pogány népek meséihez fordúlnunk, mert a most élő nyugoti mesekincsben is találhatunk elég keresztyén elemet. A *Krisztus-mondák* létrejötte az

új-testamentom példázatai nélkül alig volna elképzelhető, habár bennük a keleti pogány parabolák leszármazottját látja is a kutató. A magyar *Möndölécskék* és *Megölő Istefán* utolérhetlen szépségeit szintén keresztyén befolyásnak köszöni meseköltészetünk. Ugyanilyen egyidejű viszony szülte meg a pogány mesevilág mithikus jellemvonását, a mi minden vallásváltozáson kívül esvén, a képzelem ártatlan játékaiban továbbra is megőrizte a míthosz napját, holdját, csillagait, tündéreit, óriásait, sárkányait, és — a mi még csodálatosabb — megőrizte a mesetárgyakban örökre letéteményezett s idők multán érthetlenné lett pogány világnézetet is. Ha tehát a mi szent turul madarunk az első keresztyén királyok hadi jelvényein, csodaszarvasunk pedig a váci egyház alapításának Árpádkori legendájában jelenik meg utoljára, az nem a megtartó erő szegénységére, hanem a magyar faj rideg józanságára vall, melylyel a megtagadott ősi vallást utólagosan mesévé álmodni tényleg nem lehetett.

A mi agyafúrt pusztai népünk a mesealkotó erőnek egészen más irányban nyitott teret. Értjük a meseszövésben nyilvánuló kifogyhatlan leleményt és a hasonló gazdagságú humort, tehát a képzelemmel versenyt csapongó elmeélt, a mi egészen faji tulajdonságaiban gyökerezik s a mi meséinek is igen élesen elkülönödő faji vonásokat kölcsönöz.

A velünk csereviszonyban álló indogermán népek meséi rövidek, foszladozottak. A Grimmek gyakran bevallják, hogy a közölt szöveget több darabból rótták össze. A magasabb éjszakon még kurtább lélekzetű és még szakgatottabb az elbeszélő mód. Kiegészítését a szófukar elbeszélő a hallgató képzelmére és a lejegyző bőséges magyarázataira szokta bízni. Ezzel szemben a déli népek mesemondói egészen elütően áradozók, buján színezők, a mesék különféle cselekményét összefolyatják, vagy óriási keretbe gyűjtik, mint az arabok és indusok. A kutatók ezt a két éghajlat ellentétes zordonságának és lágyságának, az éjszaki és déli népek velejáró sanyarú és kényelmes életmódjának, szótalan és korlátlan álmadozó természetének tulajdonítják. Ezt a biologiai törvényt látták továbbá az éjszaki balladában és a déli románcban, tehát a valónak vett kötött nyelvü epikában is érvényre jutni. De itt a természeti ok nem a tartalomba, hanem külső kérgébe, a hagyományos énekformába ütközött, mely délen pongyola, asszonáncos spanyol romácccá és rímtelenül terjengő délszláv epikai recitatívóvá, a ködös éjszakon pedig az őskori formákkal összerozsdásodott tartalom torzójává alakúlt; vagy ha kényelmes volt a forma s maradi a nép, a késleltető nyüg még a zordonabb éghajlat alá tévedt népeknél is megmaradt, a mint ez ma a finn epikai dalban és a vogul medve-énekekben tapasztalható.

A viszonyok két véglete közt tehát okvetlen meg kellett tartani fajunknak a meseköltés szerencsés középútját, a melyen aztán tényleg kifogástalan alkotásokkal gyarapította a végletekben annyira gazdag egyetemes naiv költészetet. A meleg nyári esték kényelmével, a jól fűtött fonók,

kukoricatörők és tollfosztók unalmával mesélő magyar paraszt nem dolgozik buja, áradozó képzelemmel, sohasem halmoz, sohasem pepecsel és sohasem mond színtelen, darabos, laza bélü, rövid lélekzetű mesét. A felcsigázott képzelem mindig az értelem pórázán csapong, mert a türelmetlen hallgató nem a jól ismert meseelemek fölidézésében, hanem azoknak elmés, érdekfeszítő alkalmazásában leli örömét. Talán ez is az oka, hogy nálunk a mesemondó típusa nem a szomszéd népek hites szavú apója és anyókája lett, hanem a hazug kiszolgált katona. A haza vetődött Királyfia Kis Miklós és bregenzi obsitos tudott nálunk legtöbb új fordulatot, ötletet és cselekményt, egy szóval legleleményesebb volt abban a nehéz szerepben, a melytől mindig leleményt várt a szellemességhez szoktatott hallgató. A felcsigázott igény szülte meg az úgynevezett *csalimesét*, mely nagy feneket kerít a bevezetésnek s aztán váratlan fordulattal abban hagyja. Ez az eszthetikai tréfa nálunk igen el van terjedve, a mi a belső formák iránti érzék szokatlan éberségét bizonyítja mesélőben, hallgatóban egyaránt. Bizonyítja továbbá azt a benső lélektani kapcsot is, mely a mesélők leleménye és humora között van. Ez a két kifogyhatatlan ér teszi őket még akkor is erősen fajivá, ha idegen tárgyat alakítanak. Leleményükbe valami értelmi fenséség, jókedvükbe pedig valami démoni elem vegyűl. Nevetségessé tesznek ördögöt, boszorkányokat, sárkánykigyókat, megcsúfolnak minden emberi gyarlóságot és végig ostorozzák a gyarlóságok furfangos kiaknázóit is. A síkföld megdöbbentően eszes és önérzetes népét igen találóan jellemzi továbbá az, hogy az együgyűek Odysseáját sohasem a tulajdon környezetéből költi, hanem az idegen mesekincs elkölcsönzött kalandjaiból állítja össze, és az együgyűek veszedelmes ellenfelét sem a maga kebelében, hanem a vele együtt élő zsidók és cigányok közt szokta észrevenni.

Az érintett faji büszkeség az oka, hogy az alakoskodással járó népszokások nálunk többnyire idegen eredetűek. A nagyon elterjedt karácsonyi *misztérium* és *vizkereszti játék* még a középkorban átvándorolt hozzánk és nálunk is a felnőttek ünnepi mulatsága lett. Főtámaszuk a német iparosokkal sűrűn érintkező céhek testülete volt a sok, idegen földről haza vetődött vándorló legénynyel. A lisztlopónak csúfolt kövesdi Krisztus régi emléke azonban elég világosan mutatja, hogy a mesteremberek idegen ízű alakoskodását nálunk sohasem vették komolyan. A protestántizmus korában gyakran megtámadott profán mulatság lassankint a gyermeknépre szállt át és ezzel fejlődésében végleg megakadt, ütött-kopott játék-jelenetek és alamizsnaszedő rigmusok vegyülékévé fajúlt. Az eredetileg is jelentéktelenebb *Balázsjárók, Gergelyjárók, Lucázók, pünkösdölők, szent-iványi játékok* stb. ma már csak a maradibb vidékeken, vagy csak azokon a nyelvhatárokon vannak gyakorlatban, a hol fenmaradásukat a kölcsönző idegenek közelsége is nagyban elősegélte. Az eredetinek látszó hagyományból a *lakodalmi szokások* maradtak ránk legteljesebben. A nász- Népszokások

nagyok és vőfélyek lapos rigmusain azonban ma már meglátszik, hogy az újabbkori tudatos verselők a régi áldomások, torok és ünnepi lakomák énekmondóitól csak a rímelés mesterségét örökölték, a mely örökségnek aztán az énekes előadás elhagyásával okvetlen el kellett fajúlnia. A régi jó szokással együtt szereplő holmiban csak az maradt meg torzítlanul, a mi már eredetileg is torzítás volt. Ez a képtelenségek mulatságos halmozása, a mihez hasonlót idegen népnél eddig csak Priskos rhetor hallott, mikor a Tiszaháton valahol Etele vendége volt. A többi ősrégi nyomot itt is a gyermekköltészet őrizte meg. Ilyen például a székelyföldi és göcseji *regölés,* a mi Heltai szerint a XVI. században még igen el volt terjedve. A régi népszokás tulajdonképeni értelmét csak azóta ismerjük, a mióta tudjuk, hogy az Árpádkori énekmondókat nevezték a mai házaló énekmondók nevén. A regösök rendjét az elszegényedett Árpádházi királyok feloszlatták, a félezeréves hagyomány tehát a népre utalt szegény utódok emlékét őrizte meg. Mai regöléseikben már nagyon sok az érthetlen elem, a mi viszont azt mutatja, hogy a régi szokás révén az énekelt egykorú szöveg is szájról szájra szállt. Ugyanilyen elmosódott nyomokat őriznek a szent Erzsébet és lengyel László jó királyunk (t. i. a Lengyelországban bujdosó szent László, »a ki nekünk nagy ellenségünk«) nevével kapcsolatban élő *révészjátékok, hiderestések, kis kácsázók, újhold-játékok* és *várkörjárók,* melyek a krónikások tornamentumijaival és egyéb elfeledett pogány színezetű alakoskodásainkkal állanak genetikus viszonyban.

Gyermekdalok

Van a gyermekköltészetnek ezeknél sokkal ősibb és sokkal épebben átszármaztatott öröksége is. Ez a kevés figyelemre méltatott tulajdon az énekszöveg, dallam és testmozgás együttes előadásában van. A naiv költészet történetének az a legsötétebb régmúltja elevenedik itt meg, a melyben a ritmus létrejöttének természetes okát keressük. A gyermek örömre izgult lelke még ma is azt a kezdet kezdetén álló költészetet élvezi, a melyben nem a tartalom a fő, mert ez nála nagyon gyakran zavaros és érthetetlen, hanem fő az önkénytelenül előtörő zenei hang és az önkényt meginduló testmozgás, a mi az együttes előadásban okvetlen ritmust teremt. A *kiolvasóversek, játékrigmusok* egész tömege nem egyéb, mint maga az a mindent magába olvasztó ősritmus, a mi már az emberiség gyermekkorában is megvolt a nélkül, hogy hozzá az ébredő képzelem és tisztuló érzés megfelelő jelentőségű tartalmat szolgáltatott volna. Ennek a szellemi élet alsó fokán képződő formai költészetnek tiszta mechanikai voltát mi sem jellemzi jobban a finom érzékű *dajkarímnél,* mely a gyermek ritmusérzékének első ébresztgetésénél kizárólag a mozgási képességet foglalkoztatja. A tartalom itt is, és gyermekdalban majdnem mindenütt, csak melléktermelék. A mi van, az elsődleges embertől örököit, alacsony fokú, de rendkívül erős utánzási ösztön hozta létre vagy lopkodta össze. Ezért játszanak vámszedést, leánykérőt, vásárost, háborút s ezért veszik át vagy utánozzák a felnőttek alakoskodását, sőt a pogány szertartás

jeleneteit is. Csodás szívósságuk aztán sok mindent megőrzött egész napjainkig. Találunk bennük számos mithológiai nyomot és még több, szomszéd területekről elkerült régi hulladékot. Ezen a réven lehet esetleg megállapítani a zagyvalékok eredeti voltát is. Átlag véve azonban a nemzetközi hasonlítgatásoknak ez a legsüppedékesebb talaja. Hogy példát is említsünk: a székely gyerek ezzel kezdi egyik kiolvasóversét: »Ögyötöm, bögyötöm, tíjom, tájom«, a zürjén pedig így: »Ögödym, ögödym, tyvjän, konjön« és ugyanebben a hangnemben folytatják tovább. BARNA FERDINÁND ebben az ősérintkezés nyomát látta, de minden pillanatban kiderűlhet, hogy épen akkorát tévedett, mint mikor az »Ekedi, bekedi, cukodi me« kezdetű kiolvasó egyik változatában Ange Pat'äi mordvin istenasszonyt vélte felismerni. Ma már ismerjük a vers felvidéki német és éjszakamerikai — szintén német — rokonát, a mi aztán végleg eloszlatja a korábbi találgatás furcsa délibábjait.

A kezdetleges állapotban megmaradt gyermekköltészet mellett a nép legáltalánosabb műfajában, a *dalban* őrízte meg sértetlenül a költészet zenei és tartalmi elemeinek ősi egységét. A hangszerek létrejöttével csakis a zenei elem önállósúlt, a mi a tartalomtól nem a zenét, hanem a táncot vonta el. A megmaradt hagyományos közösség azonban mindig az énekelt szöveg rovására ment, mert a közvetlenül ható zene mindig hatalmasabban tolmácsolja és ébreszti az érzéseket mint a közvetve ható szöveg, melynek az a természetes veszedelme is megvan, hogy minél erősebben individuális az értelme, annál nehezebben általánosítható. Ezért aztán a szöveg könnyen foszlik, változik, sőt meg is semmisűl; míg a dallam könnyen általánosúl, nehezen változik, a vele iker szövegtől idegenhez társúl, gazdátlan töredékeket szed fel s egészen zavaros egyvelegeket teremt. A most élő dalköltészet bizonysága szerint az énekmondásra izgúlt nép legszívesebben az utóbbi kényelmes móddal él. Kedvenc dallamaira ráénekel mindent, a mi hasonló ritmusú. A népdal

A zene elvitathatlan fensőségéből folyólag a népdalba letéteményezett érzést a dallam mindig jellemzőbben tolmácsolja mint a vele énekelt szöveg. A *búsulónak, szomorúnak* nevezett lassú és *ugyanannak* a gyorsa, vagy *víga,* továbbá a lassú ritmusra lejtett méltóságos *palotás* és a gyorsra szilajon kitörő *csárdás* sokkal tökéletesebben magába olvasztotta fajunk érzelmi világának szeszélyes végletekben járó sajátosságait, mint a végletek egyikén vagy másikán megszületett és esetleg nem is a maga eredeti helyén alkalmazott dalszöveg. A nemzeti táncok és kantilénák ritmusának pontos ismerete nélkül a népdal pszichologiáját és archeologiáját csak félig, vagy még addig sem lehet megközelíteni. A másodrendű tartalom örökké változott, míg a formai sajátságok biológiája azt tanítja, hogy a forma mérhetlen messzeségekbe visszanyúlik, megállapodott faji tulajdonságok mellett megszilárdúl, kristályozódik, minden új tartalmat magára szab, de önnön maga csak a legnagyobb rázkódásokra változik. A keresztyén egyházi zenétől eltanúlta a kádenciát, de érte megnyomorgatta a népszerűvé lett idegen

szent énekek ritmusát; elfeledte a régi *virág-énekek* fogalmát, de megtartotta a keleti gondolatritmust, melynek tiszta példái már ritkábbak, hajdani virágzásának eltorzúlt maradványaival azonban majd minden népdalunk elején találkozunk; elfogadta a deákos *nóta* nevet, de azért a mai noták zenei együttzengője, ritmusa és ennek minden ütem eleme bizonyára van olyan régi, mint a papyrus-korral összefüggésbe hozott falevelekre való iratás, meg a biblia — és nem a keleti őshaza — gyakran emlegetett pálmafája, fügefája és cédrusa.

A naiv költészet műfajai közt a népdalnak van viszonylag legmeszszebbre visszamenő múltja és legszegényebb története. A rövid életű lírai termelés csak akkor menekűlt volna meg, ha idejében följegyzőkre talál. De a ránk maradt pár történeti adat azt tanítja, hogy a néppel érintkező régi írástudók, kik a kantilénákat kárhoztató Pelbárttal egyetemben puritán lelkipásztorok valának, a nép lírai költészetét botrányosan érzékinek találták és minden tőlük telhető eszközzel üldözték. Jó Telegdy Miklós például azt kérdezteti *Agendáriusában* (1583) a bűneit gyónó igaz katholikustól: »Énekeltél-é avagy hallgattál-é virágénekeket, mellekbe testi szerelemrűl és buia dolgokrul volt emlékezet?« Decsi Gáspár pedig *Az utolsó időben egynehány regnaló bűnökről* prédikálván (1584), »gonosz kívánságra indító éneköknek« nevezi őket és aztán így dörög: »mikor azért te is az szerelemről való éneket vagy beszédet hallgatod el, azt eszedbe veszed, elmédben forgatod.... ebből sok gonoszt gondolsz, kik mind arra ingerelnek, hogy gondolatodat megis teljesítsed«. Bornemisza Péter, mint a már fentebb említett mesemondást, a »virág és szerelem énekek« hallgatást is ördögi kísértetnek tartja. A következő évszázad első felében prédikáló Pázmány már a virág-énekek írását és olvastatását ostorozza. Csakis olyan műdalokat érthetett tehát, a milyeneket Bornemisza hálátlan tanítványa, báró Balassi Bálint költött a népénekek szellemében és nótájára.

Az eredménynyel üldözött nótázó kedvnek a magyar népélet legrégibb ecsetelőinél is maradt nyoma. A szent-galleni Eckehard például megszólalásig hű képét rajzolja a kolostor-fosztogató pogányoknak, a kik lakmározás közben csonttal hajigálódnak, fűre heverednek, eszelős fráterral tréfálkoznak, lakoma után pedig tornyot másznak, pogány dalokat énekelnek, a csuhás bolond egyházi himnusát röhögik és végezetül vitézi tornát tartanak. Semmivel sem lehetett különb az a másik lakoma sem, a melyet Anonymus szerint honfoglaló őseink Etelvárában »kobzok, sípok és mindenféle énekek hangzása mellett« ülöttek. A jókedvű hadinép ilyen mulatozása mellett az Árpádkori paraszt nótázásnak is megmaradt emléke a *Gellért-legenda* ama jól ismert helyén, a hol egy őrlető dal hatása van részletesen megírva. A fogékony olasz püspök figyelmét a szerfelett vidám és előtte teljesen idegen melódia ragadja meg, melynek különös voltát német famulusa, Walther, a csanádi iskola zenemestere, a moduláció, vagyis a zenei ritmus sajátosságával magyarázta meg. Hogy pedig ennek a malom alatt énekelt

magyar népdalnak több egykorú társa is lehetett, a *Bécsi Képes Krónikából* tudjuk meg, mert ez Szent István halálát a többi magyar szent legendáival egyetértőleg így gyászoltatja meg: »Az ifjak és leányok szomorúságuk miatt zsákba öltözének s három esztendeig nem táncolának és mindenféle zene, enyhítő és édesded hangok elhallgatának és a leghűségesebb szív siralmával siraták, és vala nagy és vigasztalhatlan siralom«. Vagy a hogy Kézai Simon magát kifejezi: »a magyarok citeraja rögtön siralomra fordúlt«.

Sajnos, ez a fölötte gyér és a későbbi századokban még jobban ritkuló történeti nyom alig bizonyít egyebet, mint azt a bizonyításra nem szoruló tényt, hogy a naiv költészet legbővebb erű műfaja nálunk sem volt meddő soha. Hisz a legcsekélyebb adalék híján is bátran föltehetjük, hogy a népdal nálunk mindíg virágzott annyira mint ma, mikor a mindent nivelláló modern művelődés a naiv daltermelést sokkal jobban veszélyezteti, mint hajdan a szószékről hirdetett tilalom. A mi üdeséget, közvetlenséget és egyszerűséget rajta észlelünk, bizonyára tulajdona volt már a nyomtalanul letűnt évszázadokban is. A mai magyar népdal eleven drámaisága, szeszélyesen változó hangulata, minden érzelgés nélkül való komor és gyakran átkozódó szerelmi bánata, enyelgő, tréfálkozó, de soha nem édeskedő és áradozó boldog szerelme ép úgy a mi rég megállapodott faji sajátságainkon alapúl, mint a magyar népdal édes anyja iránt nyilvánuló mélységes tisztelet és szeretet, vagy a katonadal duhajkodása, humora és keserve, a tekintélyt és tulajdonjogot megvető betyárdalok szilaj szabadságszeretete, a pásztordalok merengő természet-imádása és a bordalok szikrázó jókedve és mámoros féktelenkedése. A népdal egyszerű nyelvének egyetlen, de gyakran alkalmazott diszítéke, a képes kifejezés, szintén régi örökségképen szállott reánk. Az érzések tolmácsolásában segédkező képzelem eme munkája a magyar népdalnak bizonyos keleties vonást kölcsönöz. Ennek a specifikus faji voltát pedig észrevette már Erdősi Sylvester János is, mikor az 1541-ben megjelent *Új testamentum* gyakori képes kifejezéseiről nyilatkozott.

A »lelésben« nyilvánuló poézis különben megvan minden népnél, Közmondások csakhogy valódi eleme az egyetemes naiv költészetben nem a dal lett, hanem a közmondás. A népi filozófiának ez a sokféleképen magyarázott műfaja csakis a képes beszédmód révén került a népköltészeti műfajok közé. Mert elvitathatlan, hagy az elmélkedéssel vegyűlt költői képzelemnek itt épen olyan jelentékeny szerepe van mint a magyar népdalban. Mikor az édes anyja ellen vádaskodó rab így énekel: »Gyönge fának ága voltam, mért nem hajlítottál«, ugyanabból a költői műhelyből kölcsönözte képét, a hol ez a közmondás is megkészűlt: »Addig hajtsd a fát, mig fiatal«. A képes kifejezésnek jelvi, szimbolikus értelme lévén, a közmondások főjellemvonása a jelviség lett, a mi nem a bölcselkedő naiv értelem termelése, hanem a neki segédkező képzelő erő műve. Az így létrejött formai sajátság ősi voltából következtetik némelyek, hogy a közmondás tulajdonképen régi

énekek hulladékából származott. Hogy nagy részük valamikor énekben szerepelt, azt a bennük gyakorta előforduló ritmus, rím és alliteráció kétségtelenné teszi. De ki állíthatja viszont azt, hogy a népnek ne lettek volna közszájon forgó bölcs mondásai már azelőtt is, mielőtt olyan mesterséges és viszonylag kései dalok támadtak, melyek életszabályokat, valláserkölcsi tanokat és társadalmi törvényeket hirdettek az éneklés minden szervi izgalma vagy egyéb élettani oka nélkül? A bibliai példabeszédeknek kevesebb köze van a cím bölcs Salamonjához, mint a zsidó nép ama közmondás-kincséhez, mely »kinn szérűlte kiált és az utczákon zengeti az ő szavát, a nép közt legmagasabb helyen prédikál, a kapuknak bémenetelin minden városban az igaz főbölcseség beszédit szólja«. (Péld. II: 20, 21.)

A közmondás csíráit a múltban ép ott kell keresni, a hol ma. A nép bölcsesége a tapasztalati életből szűrődik le. Ha valami olyas történik, a mi egy igazságot híven és talpraesetten példáz, az szájról szájra száll és olyan szálló ige lesz, a mit »szokás mondani« és a fölmerülő újabb esetre kényszerűségből átvitt értelemben szokás alkalmazni. Az eredet rendesen elhomályosúl s a nép szükség esetén csak az »egyszeri emberre« tud hivatkozni. Ha a mondás eredeti alkalmazásának emléke elvész, csak a jelvi alkalmazás maradhat továbbra gyakorlatban. Az így kialakuló bölcsmondások költői formája aztán könnyen útat tört a régi komoly énekek és újabb dalok felé, a honnan velük sok rokon természetű hulladék szakadhatott vissza a közmondások közé. Az így támadt biologiai zűrzavart ma már nehéz tisztázni, mert mint minden műfajban itt is temérdek a készkölcsönzés, az idegennel való esetleges találkozás és az ódonnak látszó »ad analogiam« készűlt újabb termelés.

Adomák

Ilyen zavaros múltja és jelene még csak a nép adomáinak van. Ezek a rugalmas apróságok hitel nélküliek, mint a mesék, de a mese természetfeletti világával semmi közük. A való élet levegőjében élnek, valószerű köntösben kacérkodnak, de mindig képtelenebbek és alakoskodóbbak, mintsem hogy magukat komolyan elhitetnék. Egyedüli és soha szem elől nem tévesztett céljuk, hogy elmések legyenek és kacagtassanak. A mi józan és eleven eszű síkföldi népünknek, talán épen az értelmi erő túlsúlya miatt, hatalmas adomázó ere van. Ehhez pedig fáradhatlan lelemény és kifogyhatlan humor szükségeltetik. Az érzelem és képzelem költői termékeinek ismétlése mindig újból foglalkoztatja a felidézett képzetek és érzések kaleidoskopját, de az adoma avúl, élét veszti s elmarad az újszerűségéhez és váratlan fordulatához fűződő hatás. Ez tette nyugalmassá, terjedékenynyé és a legtöbb esetben rövid életűvé is. Ezért lépi oly könnyen át a nemzetiségi határokat és a szoros értelemben vett naiv költés hatáskörét. Mint részben már tudatos műfaj tele szivárgott a felette álló társadalmi rétegek termelésével és hazainak, sőt helyi érdekűnek (rátótinak, torockóinak stb.) árúlt sok mindent, a mi idegen.

Verses levelek

A naiv és tudatos költés határaihoz érve, megemlítjük végül a nép legtudatosabb műfaját, a verses levelet. A népdal már régóta énekelt levél-

iratásról, levélhordó madárról, de hogy a népnek tényleg vannak költői levelei, csak a legutóbbi időben lett nyilvánvalóvá. Ez a sajátságos műfaj keletkezését az otthonról elszakadt katonáknak köszönheti. Ezek rótták össze legelőször azokat a távolból sóhajtozó népdalokat, a melyek aztán a toldásnak és kikerekítésnek is kötött dalformát követeltek. Az így keletkezett daltípusokból a nép kezén ma már egész levelezőkönyvek vannak forgalomban.

A tudatos verscsinálás ötletét a nép a ponyváról fölszedett verses olvasmányoknak köszönheti. Míg ilyet nem látott, az énektől és recitativótól elválasztott kötött szöveg önállóságáról és életképességéről sejtelme sem lehetett. A naiv költészet üde természetességét nagyban veszélyeztető ponyva pedig már a XVI. század óta kisérti a nép egyszerű fiait. Az énekmondók helyébe tolakodó vándorkönyvkereskedők kezdetben a lantosok és hegedősök szellemi tulajdonával üzérkedtek. A gyorsan kallódó árú keresettebb példányait számtalanszor lenyomatták, de a nélkül hogy a gyarló prés-tulajdonosok kezén forgó holmin a későbbi megváltozott viszonyok nyomot hagytak volna. Az *Árgirus* és *Toldi Miklós* még ma is a XVI. századi verselés képtelen spanyol csizmáiban lépdel a nyilvánosság előtt. Ez az együgyű maradiság okozta aztán, hogy a ponyva vásári termékeinek a mestergerenda alatt és a nép emlékezetében csak ritkán akadt maradandó helye. A mindig üde, életeleven népköltészet nem ismer archaizmust. A hagyományozott régiséget mindig átalakítja, korszerűvé teszi. ANONYMUS honfoglaláskori népmondáinak ezért van olyan kevés pogány színezete s ezért került a Toldi-mondába is annyi Mátyáskori elem. Az újabbkori átgyurásra legjellemzőbb példa a székelyek békés kimenetelű *Szilágyi és Hajmási* balladája, mely a végbeli vitézeknek éneklő SZENDREI NÉVTELEN (1571.) és a ponyváról jegyezgető CSOMA (1636.) idejében még tragikus végű volt.

A népegészséges ízlése és a ponyvairodalom veleszületett gyarlósága kényszerítette a kiadókat később, talán az énekmondók elhallgatása után, hogy az üzleti célból terjesztett anyagot magától a néptől kölcsönözzék. A múlt és jelen századi ponyva legsikerültebb termékei már olyan *Énekek, Igen szép új világi énekek, Világi dalok* és *Szomorú históriák* voltak, a melyeket a nyomdafesték egyszerűen csak terjedni segített. A mi eredeti akadt, az a névtelenség ellenére is igen könnyen felismerhető, mert mindig kiáltó benne a hamis népiesség. A népet, jeléül az epikai ere szegénységének, leginkább az alföldi balladák schemáira összeácsolt és a leggyarlóbb epikai közhelyekkel elárasztott rémhistóriák tudják megtévelyíteni. A népiesség cégére alatt árult nagyobb lélekzetű fércelmények egy részeért a fanatikus csodatörténetek verselőit éri felelősség, más részeért pedig a jó TATÁR PÉTERT (Medve Imre) szokás anathémával sújtani. A világi s többnyire mondai hátterű széphistóriák szerzőjét a nehéz és mindig nyilt szerepben szerintünk tévesen itélik el, mert ha valaki, akkor ez a

A ponyva

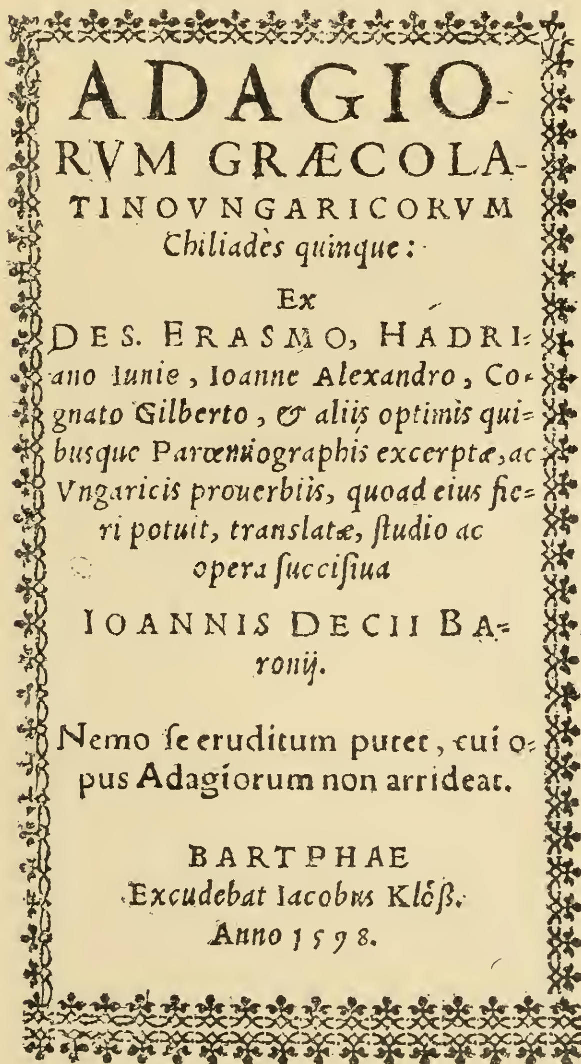
leleményes, tiszta morálu és termékeny népíró érdemelne az irodalomtól elismerést azért, hogy a nyomtatott betű legnaivabb olvasó közönségét nálunk a tudatos költés eszközeivel először hódította meg.

II.

Gyűjtők és gyűjtemények.

A gyűjtés ügye

A népköltészet gazdátlan termékeinek megörökítését nem a ponyva kezdeményezte, bár a rendszeres gyűjtés eszméje szintén újabb eredetű. Régen, mikor a népköltés és műköltés közti vérrokoni kapocs még elég szoros volt, gyűjtésre nem gondolt senki. A mi a folytonos érintkezés révén megmenekült, azt az őskori eposzokban és szent könyvekben kell keresnünk. A naiv eposzok míthoszszal összeforrt nemzeti mondákat és epikai dalokat, a szent könyvek pedig mondákkal kevert míthoszokat, mesévei szomszédos parabolákat és közmondásokat olvasztottak magukba. Az eposz-alakulás csiráit a mesék mesterséges csoportosításában is megtaláljuk. Itt hiányzott a természetes beolvadást megkönnyítő szilárd gerinc, a mondakör; az egymással összefüggésbe nem hozható mesék elegyedése tehát már annál a mesterséges keretnél megakadt, a mi jelenleg a *Pantsatandrát* és az *Ezeregy éjt* összetartja, Salamon példabeszédeit és a *Gesta Romanorum*ot pedig a cím feloldása után széthullani engedi.

ADAGIORVM GRÆCOLATINOVNGARICORVM
Chiliades quinque:
Ex
DES. ERASMO, HADRIANO Iunio, Ioanne Alexandro, Cognato Gilberto, & aliis optimis quibusque Paroemiographis excerptæ, ac Vngaricis prouerbiis, quoad eius fieri potuit, translatæ, studio ac opera succisiua
IOANNIS DECII BARONIJ.
Nemo se eruditum putet, cui opus Adagiorum non arrideat.
BARTPHAE
Excudebat Iacobus Klöß.
Anno 1598.

Legrégibb közmondás-gyűjteményünk címlapja.

A gyűjtés rendszeres művelétét Erasmus latin és görög proverbiumainak gyűjteménye indította meg. Ez a könyv a középkor utolsó évében jelent meg s csakhamar hozzáférhető lett mindazokon a népnyelveken, a melyeket a protestantizmus a renaissance nyüge alól felszabadított. Nekünk Baranyai Decsi János fordította le és bővítette ki Junius Hadrianus, Ioannes Alexander, Gilbertus Cognatus műveiből. *(Adagiorum*

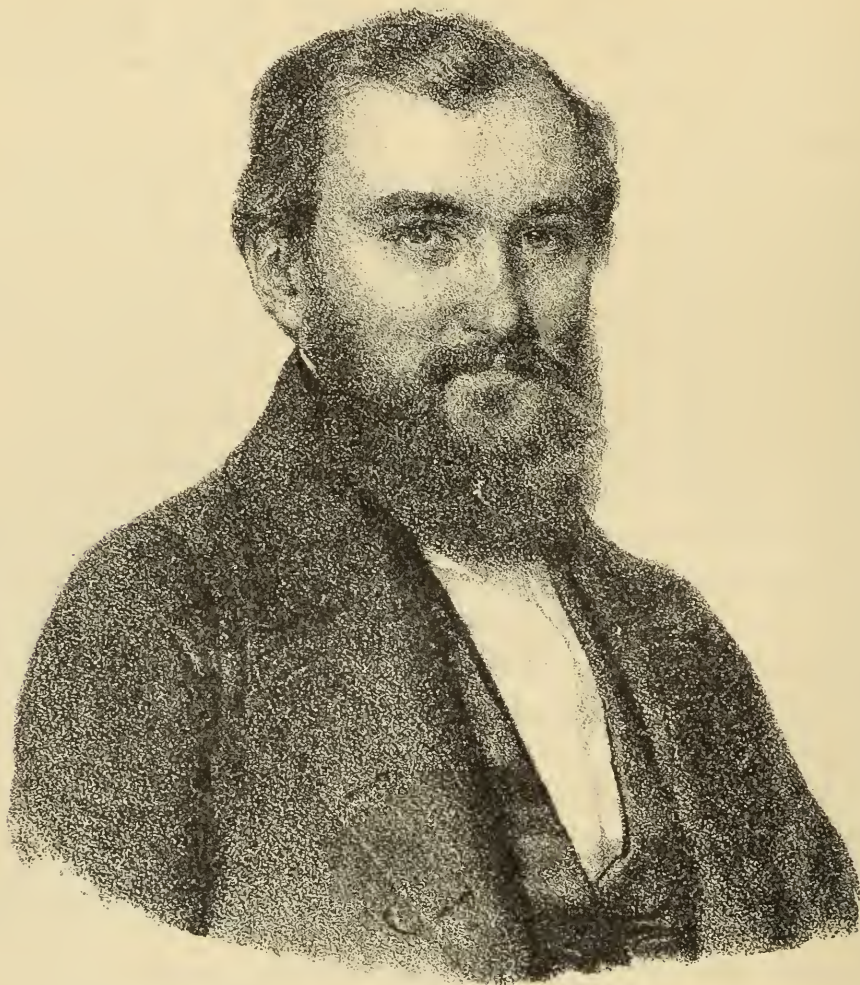
chiliades quinque. Bártfa, 1583.) Az ötezer, nagyrészt magyar eredetivel tolmácsolt közmondás valóságos ujjmutatás volt a nép szellemi kincseinek ama bőségére, amelyet a magyar próza első mesterei közt Pázmány aknázott ki legbámulatosabb eredménynyel. Ezt a gyűjteményt plagizálta később Kis-Viczay Péter *(Selectiora adagia.* Bártfa, 1713.), aki bevezetésében azt mondja, hogy az ő idejében a vármegyegyűléseken már száz-számra lehetett ilyen közmondásokat hallani. Később a művészi próza savát-borsát vélték benne gyűjteni Rájnis, Faludi, Molnár Ferenc, Kovács Pál *(Magyar példa- és közmondásai.* Győr, 1794.), Baróti Szabó Dávid *(Magyarság virágai.* Komárom, 1803.) és Dugonics, a kinek *Magyar példabeszédek és jeles mondások* című két vaskos kötetét negyven évi gyűjtés eredménye gyanánt 1820-ban adták ki.

A népköltészet egyéb műfajai közt a mese talált aránylag legkorábbi gyűjtőkre. Straparola *Le piacevoli notti* gyűjteménye 1550—54-ben jelent meg. Ezt Vedel dán balladái követték 1591-ben. Az első mesegyűjteményben ügyesen alkalmazott Boccaccio-féle keretet használta fel egy másik olasz, G. A. Abbatuttis is, a ki 1637-ben nápolyi mesékkel lepte meg honfitársait. Utána a francia Ch. Perrault következett 1697-ben, 1704-ben pedig megjelent Galland *Ezeregy éj*-fordítása, melynek páratlan hatása aztán minden modern irodalom figyelmét a népmesék felé fordította. A két utóbbi könyv hatása részben már a forradalmi eszmék idejére esik. A természeti ember Rousseau-féle ideálja és a népegyenlőség mindent felforgató tana a nép szellemi életének rendszeres nyilvántartását vonta maga után. Percy ó-angol balladákat, Lönnrot finn époszt, Herder népdalokat és spanyol románcokat, a Grimmek pedig népmeséket mutattak be a megújhodó irodalomnak.

Nálunk a közmondások után régi dalokat kezdenek gyűjtögetni. A kéziratban maradt gyűjtemények sorozatát a XVII. század második felében összeírt *Mátray-kódex* nyitja meg. A benne foglalt tábori dalok összeirásával foglalatoskodott a XVII. század végén élő Szencsey György is, de gyűjteménye szintén csak magánhasználatra készűlt. Pálóczi Horváth Ádám és Jankovich Miklós már tervszerűen jártak el, de a mostoha irodalmi viszonyok miatt az ő nagybecsű tarlózásuk sem kerűlt a nyilvánosság elé. A külföldi hatás, különösen Herder hatása, először Csokonain jelentkezik, a ki egy füzet népdalt gyűjtött, de ez elveszett. Gaál Györgyöt, gróf Majláthot, báró Mednyánszky Alajost, Pulszky Ferencet és Kőváryt viszont a Grimm testvérek példája buzdította arra, hogy meséinket és népmondáinkat a hazai és részben a külföldi irodalomnak is bemutassák. Az első népdal-gyűjtemény nálunk 1799-ben jelent meg, melyet 1803-ban egy váci, 1834-ben egy sárospataki kiadvány, 1843—45-ben pedig Kecskeméti Csapó Dániel *Dalfüzérkéje* követett. A rendszeres gyűjtést Komárom és Esztergom vármegyék felszólalásai s Kulcsár István buzdító közlései után az Akadémia kezdte meg, de a kivitel érdeme a Kisfaludy-társaságé

lett, a hol 1843-ban határozták el a gyűjtést s rövid pár év alatt a *Népdalok és mondák* három kötete és a *Magyar közmondások könyve* lett az eredmény. A kitűnő könyvek szerkesztésével Erdélyi Jánost bízták meg, a ki aztán a gyűjtemény főbb műfajainak bő fejtegetésével maradandó érdemet szerzett irodalmunkban.

Mikor az Akadémia a gyűjtés ügyét átruházta, arra kérte a Kisfaludy-társaságot, hogy, a mennyire lehet, a dallamokra is fordítson figyelmet.

Erdélyi János.

Erdélyi a kettős feladathoz mérten járt el, de a zenei rész első kiadását már nem neki, hanem Fogarasi János *Népszerű magyar dalok* című művének és Mátray Gábor *Magyar népdalok gyűjteménye* című félbenmaradt vállalatának köszönjük. Ezt a munkát később Szini Károly *(A magyar nép dalai és dallamai.* I—IV. füz.), Bartalus István *(Magyar népdalok.* I—II.) és Limbay-Nemesovits *(Magyar dal-album.* I—VI.) folytatták eredménynyel.

Erdélyi János szöveg-kiadványai folyamán jelent meg Ballagi Mór két kötet példabeszédje, utána pedig Thaly Kálmán régi vitézi énekei és egyéb történeti kiadványai következtek, a melyek révén a Mátray-kódex,

Szencsey-dalkönyv és Jankovich-hagyaték becsesebb darabjai kerültek több levéltári új adalékkal nyilvánosság elé. Tisztán újabbkori gyűjtést tett közzé Jókai Mór *(A magyar nép adomái),* Merényi és Arany László, a kik csupa népmesét adtak ki, továbbá Kriza János, a ki a *Vadrózsák,* 1863-ki kötetében olyan egyetemes gyűjteményt ajándékozott irodalmunknak, melyet a híven lejegyzett székelyföldi dalok és mesék mellett különösen ó-székely balladái tesznek páratlan becsüvé. Az ő példája után indúlva, egyes népszigeteket aknázott ki még Pap Gyula palóc gyűjteményével,

Kriza János.

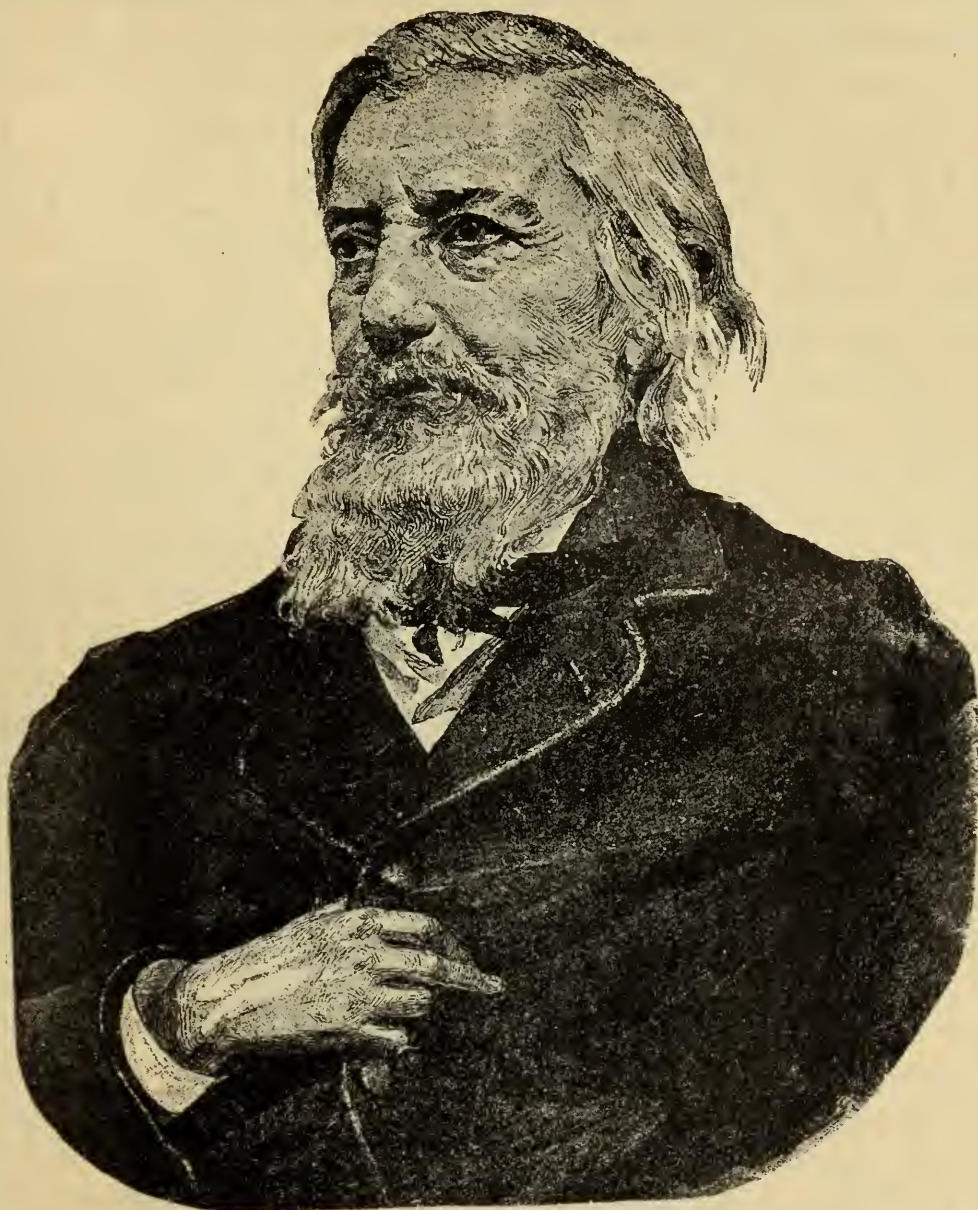
Kúnsági sárréti dalkönyvecskéjével, Kőváry Béla göcseji népdalaival és Kálmány Lajos szeged-vidéki köteteivel. Mikor a Kisfaludy-társaság újra megkezdte a forradalom utáni években szünetelő munkásságát, a gyűjtés folytatásával Erdélyi Jánost akarták megbízni, a ki azonban ezt a megbízást nem fogadta el. Így szállt a szerkesztés Gyulai Pálra, a ki Arany Lászlóval megindította a *Magyar népköltési gyűjtemény* új folyamát. Ez a kitünően szerkesztett több kötetes vállalat, melyhez Kriza hagyatéka, Török Károly alföldi gyűjtése, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób székelyföldi adalékai szolgáltattak legtöbb anyagot, az eddig elért eredmények szerencsés betetőzése lett.

Kölcsey A magyar népköltészet jelentőségét irodalomtörténetíróinknak és esztétikusainknak Kölcsey fedezte fel. Az *Élet és literatúra* 1826-ki folyamában nemzeti hagyományainkról értekezvén, az akkor ismert kevés történeti adatból igen éles elmével vonta le régi naiv költészetünkre vonatkozó következtetéseit. Ott, ahol erről beszél, tulajdonkép Szemere Pálnak felel, ki *Hivatal* című novellájában *(Aurora,* 1822.) azon az alapon akarta őseinktől »a poetai szellemet« megtagadni, hogy nekik se míthoszuk, se művészetekre alkalmas szellemi tulajdonságuk nem volt. Kölcseynek a míthoszra nincs bizonyítéka, de van a magyar faj sikerűlten elemzett szellemi gazdagságára, mely termő erejét csak a viszonyok mostohasága miatt nem fejtette ki, vagy ha kifejtette is, a termelést csak a megtartó erő szegénysége miatt nem tudta megőrzeni. Szerinte »a való poezis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni«, melyekben a pillanatnyi életű pongyola termékek mellett néha tisztes régiségeket is lehet találunk. Az élő dalok közt legrégebbieknek azokat a kurucvilági maradványokat tekinti, melyek Thököly, Rákóczy, Bercsényi és Bóné nevét zengetik felé. Ennél régibb nyomot is talált ugyan, de csak töredékben. Ez a »Lengyel László jó királyunk« kezdetű gyermekdal, mely több évszázados nemzeti hagyományunk emlékét őrizi.

Erdélyi János Mielőtt a kijelölt nyomon valaki tovább ment volna, népköltési adalékainkat kellett rendszeresen összegyűjteni. A ki ehhez először hozzáfogott, első lett a rendszeres elemzők között is. Erdélyi Jánost értjük, a ki 1842-ben a Kisfaludy-társaságba *Népköltészetünkről* szóló dolgozatával köszöntött be. Fejtegetéseiben Kölcsey példája és a külföldi irodalmi viszonyok teljes ismerete vezeti. A magyar népköltészet egyetemét még nem ismeri, de a mit a népköltészet eredetéről, jelentőségéről, általános tulajdonságairól és a műirodalommal való érintkezéséről mond, még később, a gyűjtemények megjelenése után is merészen hangzott irodalmunkban. Merész észjárása, talán épen eredetisége miatt, össze-vissza csapong, félig hüvelyez, magának magyaráz, sokat a tollban hágy és darabos marad. Mint Kölcsey is, a népek földi életét az emberi élet koraival hasonlítja össze s ez a német úton hozzánk eljutott rousseaui ötlet rávezette a mai biologikus módszer alkalmazására. Minden meglévő jelenségnek eredetét keresi és a legtöbb esetben meg is találja a helyes élettani okot. Mikor a közzétett gyűjtemények II. kötetében *Népdalköltészetünkről* értekezik, előbb történeti adalékokkal készíti meg a múlt idők mélyének távlatát, aztán kutatja a jelen költészetében található s a múltba visszaviendő faji sajátságokat. Ugyanezt a műveletet végzi aztán a *Közmondásokrul* szóló értekezésben is. Bőven fejtegeti e mellett a nyelvi sajátságokat, a költői tartalom és formák abszolut szépségeit. Tudja, hogy a mi itt magát ajánlja, ép oly természetesen biológikus következetességgel jött létre, mint a virág színe, illata. Ezért mondta ki már az első értekezés végén jelszó gyanánt: »Tehát tanúlni a *népet,* az *életet,* beállni e tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné

a Jordánban, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége«. És a kimondott szónak egész életében embere maradt. A megújhodás nagy elvének szolgálatában írta minden tanúlmányát, kritikáját, sőt még verseit is.

Erdélyi gyűjteményeivel és értekezéseivel egy időben írt Szvorényi József a közmondásokról s ugyane tárgyat fejtegette később Ballagi Mór Henszlmann Imre

Henszlmann Imre.

is a fenti kiadvány bevezetésében. A népmeséket Erdélyi két első kötete alapján Henszlmann Imre vette bonckés alá. Értekezésében az emlitett gyűjtemény tizennégy meséjét a velük rokon magyarországi tót és oláh mesékkel együtt három: jelvi (jelképes), fantasztikus és nedélyes (dévaj, tréfás) csoportba osztja. Nála azonban csakis a jelvi elem bír fontossággal, mert ebben a Schott Albert-féle meseelmélet bizonyítékát vélte fölismerni. A merész elmélet szerint a régi mesék többnyire a természet téli álmát és

tavaszi ébredését jelképeznék, a szereplő személyek, szörnyek és állatok pedig a harcoló elemeket, a változó évszakokat, a tizenkét hónapot és a hét napjait személyesítenék. A míthosz-keresés e módját a GRIMM TESTVÉREK kezdték meg a Dornröschen meséjén, a mely tényleg hasonlít az *Edda* Brunhildjának és Sigurdjának míthikus történetéhez. E mese rokonát HENSZLMANN a *Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack*ban találta meg, a mi aztán teljesen elszédítette és a legelemibb tévedésekbe vitte bele. De ez, a tudós szerző mentségére szólva, még 1847-ben történt, a mikor OTROKOCSI, CORNIDES és HORVÁT ide vágó dolgozata volt mindenünk.

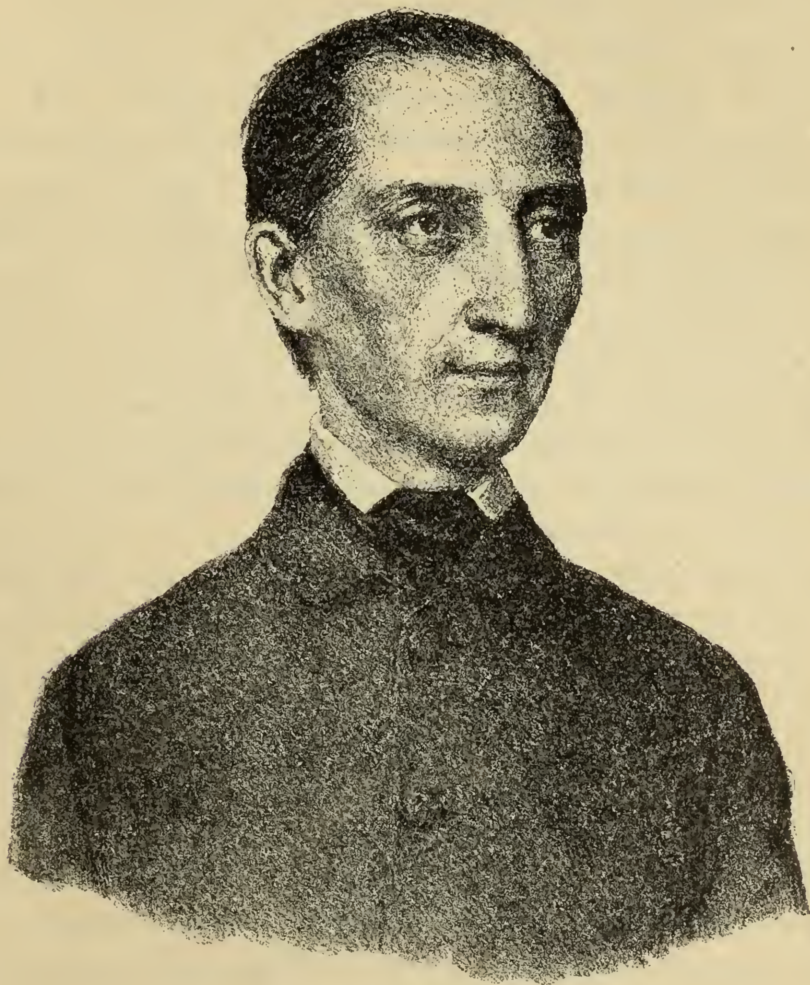
A Kisfaludy-társaság jutalomtétele

A krónikák olvasása közben és a kezdetleges összehasonlító nyelvészet révén felszínre kerűlt mithosz-kutatást először PULSZKY FERENC hozta a nép ajkán élő költészettel kapcsolatba *(Athenaeum,* 1840. II. 11.). A további kutatás helyes irányba való terelése azonban egészen a Kisfaludy-társaság érdeme, mely testület az Erdélyi-féle gyűjtemény első kötetének megjelenése alkalmából, 1846-ban, egy tájékozott pályakérdést tűzött ki a magyar mithologia megirására. »Mit lehet — szól a kérdés — a régi bel- s külföldi krónikákból, valamint a hagyományokból, némely fenmaradt babonás erkölcsökből s végre a nyelvben található nyomokból, a pogány magyarok vallási hitéről és szertartásairól bizonyosat vagy hihetőt kivonni?« A kérdés részletezésében ott szerepel az isten, a magyarok istene, az úr, ördög, ármány, manó, óriás, boszorkány, fene, garaboncás, lidérc, ég, nap, világ-eredet, lélek, túlvilág, vallás-fők, táltosok, jósok, bűbájosok, szent helyek, áldozatok, tor, áldomás stb. fogalma és az idegen népek hasonló mithikus fogalmaihoz való viszonya. Az élő népköltészetre vonatkozólag a kérdés ez volt: »Maradtak-e fenn, s mely nyomai a régi hitnek népünk babonás nézetei és szokásaiban?« És erre HENSZLMANN a következő év nyári ülésén a népmesék említett fejtegetésével felelt, nem is sejtve, hogy míg ő a tervezett nagy épület építéséhez hibásan égetett téglákat szolgáltat, addig valaki csendben már az egész terv megvalósításán dolgozik.

Ipolyi Arnold

A nagy mű 1854-ben jelent meg e címen: *Magyar Mythologia,* írta IPOLYI ARNOLD. Egy rendszeres mithologia volt, mely nem a kész rendszerrel, hanem az összehordott nyers anyag mennyiségével lepte meg irodalmunkat. Minden hozzáértő tudta, hogy a megszámlálhatlan és egymással alig összefüggő adalék csakis az után a kép után alakúlhatott művészi mozaikká, a mely annak idején már a jutalomtétel megszerkesztői előtt is lebegett. Ebből különben maga a szerző sem csinált titkot, mert a »kútfőkről« szólva, RÖTH és SEPP mellett nyiltan megnevezi a nagy GRIMM JAKABOT is, a ki szerinte a mithologiai vizsgálat egyetlen bizonyos és célhoz vezető útját és menetét kijelelte, »kinek nyomdokain haladni igyekezett, s ki nemcsak mint megközelítni vágyott eszménykép állott szerzője előtt, de ki őt lankadtsága legsúlyosb napjaiban buzdító üzenettel serkenté, s nagylelkűleg egyiránt kútfői eszközök s utalással segítni kész és kegyes volt«. A föltétlen tisztelet szomorú következménye aztán az lett, hogy a míthosz

kész vázával átvette azt a tudományos módszert is, a mely a germán mithologiában helyén volt ugyan, de annak mesterséges másában már számtalan tévedésre vezetett. Hogy csak főbb tévedéseit említsük: az ősfogalmak hüvelyezésében nála mindig a Grimm-féle indogermán szószármaztatás és míthoszi párhuzam kisért, míg az altaji nyelv- és míthoszágaknak, a velünk rokon keleti népek nyelvének és irodalmának ismerete nélkül, még akkora szerep sem jut, mint az Otrokocsi-Cornides-féle séminek.

Ipolyi Arnold. (1854.)

A hamis etimologizálással bizonyított őskölcsönzéseket pedig egészen félszeggé teszi az a körülmény, hogy a mesés kölcsönzések folytatásaul semmit sem hajlandó elismerni, a mi később az európai szomszéd népektől vagy a fölvett keresztyénség alakító befolyása révén hozzánk került és a regébbi hagyományok közt sokkal jobban rikít, hogysem könnyen fölismerhető ne volna. A nagy jelentőségű könyv hibás módszeréből folyó tévedésekre a megjelenés utáni évben Csengery Antal mutatott reá, a ki negativ kritikáját számos pozitiv bizonyítékkal is megtoldta a hozzá mellékelt *Altaji párhuzamok*ban. A szigorú essay csak az anyaggyűjtés elévűlhetlen érdemét hagyta meg, a mi Ipolyit annyira elkeserítette, hogy

könyve hozzáférhető példányait egy jobb átdolgozás reményében összegyűjtötte és elégette.

A ritmikusok

A naiv költészet tartalmi becsének fölismerése után rögtön következett a hagyományozott formák tanúlmányozása is. A népdalgyűjtő Csokonai már 1798-ban tanította a »sarkalatos« magyar verscsinálás némely jellemző sajátosságait. Fölismeri a vers és zene közös eredetét s hangsulyozza a gyakori ütemes megszakítások szépségét, mert ezekhez már nem kell apáink »ollyan jó szuszszok«, melylyel akár tizenhat szillabát is kimondhattak egyhuzomban. Az utána következő magyar prozódia Virág Benedek kezdeményezésére klasszikus formákba merűlt és bennük is maradt, míg Fogarasi János *Művelt magyar nyelvtana* 1843-ban meg nem jelent. Ebben a jeles könyvben a nyelvészeti rész kiegészítéseül, mint Verseghy és Vajda Péter korábbi nyelvtanaiban, verstani vázlatot kapott az olvasó. Itt jelent meg aztán az a »magyar népdalok- és zenékben uralkodó versmértékek kifürkészésére« irányuló legelső kisérlet is, mely a magyar ritmusban a choriambust és antispastust (lengedit és toborzékit) találta uralkodó lábnak. A népdalok versformáit utána Erdélyi kezdte tovább vizsgálni, a ki először hangsúlyozta az asszonánc elégséges voltát és a magyar népköltés egyik specifikus formai sajátságát, a gondolat-ritmust. A kisérletezők sorát Greguss Ágost szakítja meg, a ki 1854-ben teljes *Magyar verstan*t adott a közönség kezébe.

Arany János

Ugyanekkor jelent meg Arany János első verstani dolgozata, *Valami az asszonánc*ról, melyet a nagy-kőrösi iskola értesítőjében egy másik, *A magyar nemzeti vers-idomról,* követett. Maradandó becsű fejtegetéseiben a népi formák évszázados törvényeit kodifikálja. A nyilvánosságra hozott eredménynyel első sorban az újabb nemzeti lírának akart szolgálatokat tenni. Ezért hangsúlyozza, hogy a mi idegen formára készűl, az sohasem hathat a nemzet egészére; »mert a nagy többség épen azt, mi a verset versse teszi, a ritmust, kénytelen nélkülözni, mi által a költemény zenei része rá nézve elveszett«. Korábbi költőink idegen ritmusú verseit csak idegen zenére lehetett énekelnünk. Pedig a nemzet lírai költészetének mindig összhangban kell lenni a nemzeti zenével, mert csak így lesz formailag és tartalmilag testestül, lelkestül magyar. Ilyen eszthetikai kalauz akart lenni még *A magyar népdal az irodalomban* és a *Népiességünk a költészetben* című két töredék. Befejezett dolgozatai közül tisztán népköltészeti tárgygyal foglalkozik a *Naiv eposzunk,* mely a latin krónikákba temetett népmondákat először vonta ki az irányt tévesztett történelmi vizsgálódás szigora alól és méltányolta tiszta irodalomtörténeti jelentőségük szerint. A népköltészet maradványainak gyűjtése körül mint lapszerkesztő őrködött. E minőségben ismertette a Vedel-féle dán ballada-gyűjtemény angol fordítását és birálta remekül Merényi László két kötet népmeséjét.

Egyes műfajok fejtegetésében kitűnőt nyújtott még Gyulai Pál, a ki az ó-székely balladákról, a misztériumokról és népdalokról írt. Utóbbi két

dolgozata a Kisfaludy-társaság újabb gyűjteménye számára készült. E társaság számára készült továbbá GREGUSS és DÖMÖTÖR pályaműve a balladáról, ARANY LÁSZLÓ székfoglaló értekezése a népmesékről és SZEBERÉNYI székfoglalója a középkori misztériumokról.

A folklore

A népköltészet termékeinek gyűjtése és elemzése, továbbá a modern történetírás ama törekvése, hogy a múlt hű rekonstruálásában pontosan megjelölje az alsóbb néposztály szerepét, egy egészen új tudományágat teremtett. Ez a folklore, melynek folyton szaporodó fiatal munkásai nálunk 1889-ben megalapították a Magyar Néprajzi Társaságot. Az új tudományos testület célja az, hogy összegyűjtsön és érdeme szerint értékesítsen mindent, a mi a magyar állam területén élő népfajok testi és szellemi életére vonatkozik. Az egyaránt kutatott múltban és jelenben a magyar faj naiv költészete fogja szolgáltatni a legtöbb adatot. A mi pedig a tudományos feldolgozást illeti, e testületre vártak irodalmunk összes népköltési gyűjteményei, a melyeket inkább csak eszthetikai szempontból sikerült eddig érvényesítenünk. A folklore körébe vágó műveletekkel, különösen a hazai termelés faji jellegének és viszonylagos értékének összehasonlító irodalomtörténeti megállapításával, a tisztán faji tulajdon kihüvelyezésével, az idegen elemekkel teljesen összekevert mesekincs kritikájával és a míthoszi nyomok módszeres megállapításával, eredeti rendszerbe foglalásával még adósak vagyunk.

75. Tompa Mihály.

Irodalmunk a múlt század végétől egy félszázadnál több idő alatt végbe ment teljes átalakulásának egyik közbeneső mesgyéjén áll Tompa Mihály, költészetével. Nem tartozik a legislegnagyobbak közé költőink sorában; de sokkal jelentékenyebb maga s pályája is érdekesebb, hogysem nála meg ne állapodjunk s külön ne foglalkozzunk vele.

Irodalmi irányok

Ha költői irodalmunk e nagy átalakulásának, mondhatjuk újjászületésének is, történetét fejezetekre osztjuk a különböző irányok szerint, a melyek egymás után uralkodtak, e fejezeteknek a következő címeket adhatjuk: *klasszicizmus, romanticizmus,* tisztán *nemzeti* és *népies-nemzeti.* Egyik sem uralkodott kizárólag a maga idejében. A legutóbbi irányt, a népiest, már az első korszakban is megcsillanni látjuk Csokonaiban: a másodikban már fejlődésbe indúlni Kisfaludy Károlyban és Vörösmartyban, ki csakhamar a másodiknak és a harmadiknak is vezére lesz. A különböző irányok egyes képviselőikben már előre belenyúlnak a későbbiekbe, vagy vissza a már lefolytakba. Természetes, mert a fejlődés és alakulás soha és sehol sem rögtönös s egyszerre elhatározott, hanem mindig s mindenütt (az élettelen természetben is) fokozatos és átmenetekkel teljes.

Jelöljük Kazinczyt és iskoláját s Berzsenyit a klasszikus korszak hőseiül — és Kölcseyt átmenőben a romantikusra s még a tisztán nemzetire, a népiesnek teljes kizárásával; Vörösmartyt, lerázva magáról a klasszikait, egyenesen a romanticizmus hőséül Kisfaludy Károlylyal s mellettök Bajzával, s hőseül egyszersmind a tisztán nemzeti korszaknak is, a két elsőt egyszersmind a népies előkészítőiül: ezen a ponton jelenik meg Tompa Mihály is, első felléréseiben hozva magával valamit a Bajza szentimentális romantikájából, átnyúlva a későbbi népiesbe is, először csak a tárgyban, később a formában is, de munkássága derekas részében határozottan a tiszta nemzeti irány híveül s egyik kiváló hőseül, utánzás és csatlakozás nélkül, saját egyéniséggel. Állásának s az irodalomtörténetben elfoglalt helyének e rövid meghatározását igazolni, munkássága áttekintésével alább fogjuk megkisérteni; most életrajza vázolására térünk át.

Tompa gyermekkora és ifjúsága

TOMPA MIHÁLY 1817 szeptember 28-án született, Rimaszombatban, hová atyja, szintén Mihály, születése helyéről, a borsodi Igricziből költözött s becsületes csizmadia-mesterséget folytatott. A család, hagyományai szerint, a Székelyföldről eredt, hol a kisborosnyói református Tompa-család ma is virágzik; de e nemesi előnevet Igricziben, hol szegény földmívesek vagy iparosok voltak, nem használta. Költőnk nagyapjának, Tompa Györgynek két fia volt; közülök az idősb, Mihály, csizmadia-mesterségre adta magát s vándorlása után, mint mester, telepedett le Rimaszombatban s vette

Tompa Mihály. (1847)

nőül Bárdos Zsuzsánna polgárleányt, egy kedves, gyöngéd érzelmű, mély kedélyű leányt, a ki költőnknek életet adott, de korán elhalt s az árván maradt gyermeket nagyszülői vették magukhoz Igriczibe. Itt nyerte első oktatását a betűre úgy mint a természet benyomására egyaránt fogékony fiú. Elemi iskoláit végezve, tanulékonysága korán kitűnvén, iskolamestere, Bihari György uram, az igriczi földesúr, Szentimrey, figyelmét hívta fel rá, kinek pártfogása és segélye mellett a sárospataki kollégiumba ment. Itt a közép- és főiskolai tanfolyamokat kitünő szorgalommal és sikerrel végezte, bár sok nélkülözés mellett is. *Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit.* A híres jogtanár Kövy auspiciumai alatt virágzó iskolai önképzőkörben,

melyből Erdélyi János, Kazinczy Gábor, Szemere Miklós s a korán elhalt Ormós László, mint kiváló tehetségek váltak ki, az ő költői tehetsége is hamar és sokat igérőleg mutatkozott. Pataki reminiszcenciáinak későbbi termékei, jeles ódája Lorántfy Zsuzsánna háromszázados emlékünnepére s még jelesebb — a himnusz magaslatára emelkedő ünnepi óda Kazinczy Ferencz százados ünnepén 1859-ben, melyért az akkor már elismert és ünnepelt költőt oly méltóan koszorúzta meg az akadémia.

Első költeményei

Még pataki diák volt, mikor első költeménye, *Mohos váromladékon*... az Athenaeumban megjelent s némi figyelmet ébresztett, bár ezen még saját egyénisége nem látszott meg s inkább a Bajza borongó és romantikus szentimentalizmusa érezhető. De ő — úgy látszik — súlyt helyezett e költeményére s ettől kívánta számláltatni költői pályája éveit, mert ezt (a többihez képest zsengét) összes költeményei későbbi kiadásaiba is fölvette. De pataki diák volt még akkor is, mikor saját önálló pályát törve magának, előfizetést nyitott *Népregéi- és Mondái*ra. E kettős cím alatt képzeleti alkotások (regék) s hagyományosak (mondák) vannak összefoglalva. Ezekről mondtuk fölebb, hogy a népies költészetbe nyúltak be, de csak tárgyaikért, mert kivitelök romantikus, formájuk lírai s a nemzeti csak a tárgyakban van, bár itt-ott már a népiesnek is nyomaival. Mert köztök van az *Árvalányhaj* című regének nyitánya, népdalai egyik legszebbike, a fonóbeli leányok dala, a *Virágos kenderben*.... mely, mind a mellett hogy emlékeztet a Gretchen fonó-dalára a Goethe *Faust*jában, egészen eredeti, egészen magyar és egészen népies. Átalában, már itt jegyezzük meg, hogy összes költőink között, Vörösmartyt, Petőfit s Aranyt sem véve ki, ő az, a ki legkevesebbé állt más, hazai és külföldi költők benyomása alatt és legsajátabb egyéniséggel birt, kivéve legelső, kezdő költeményeit — mint a *Mohos váromladékon* címünél már Bajzára utaltunk — a mi nem azt jelenti, hogy több eredetiséggel birt volna mint ama nála is jelesebbek.

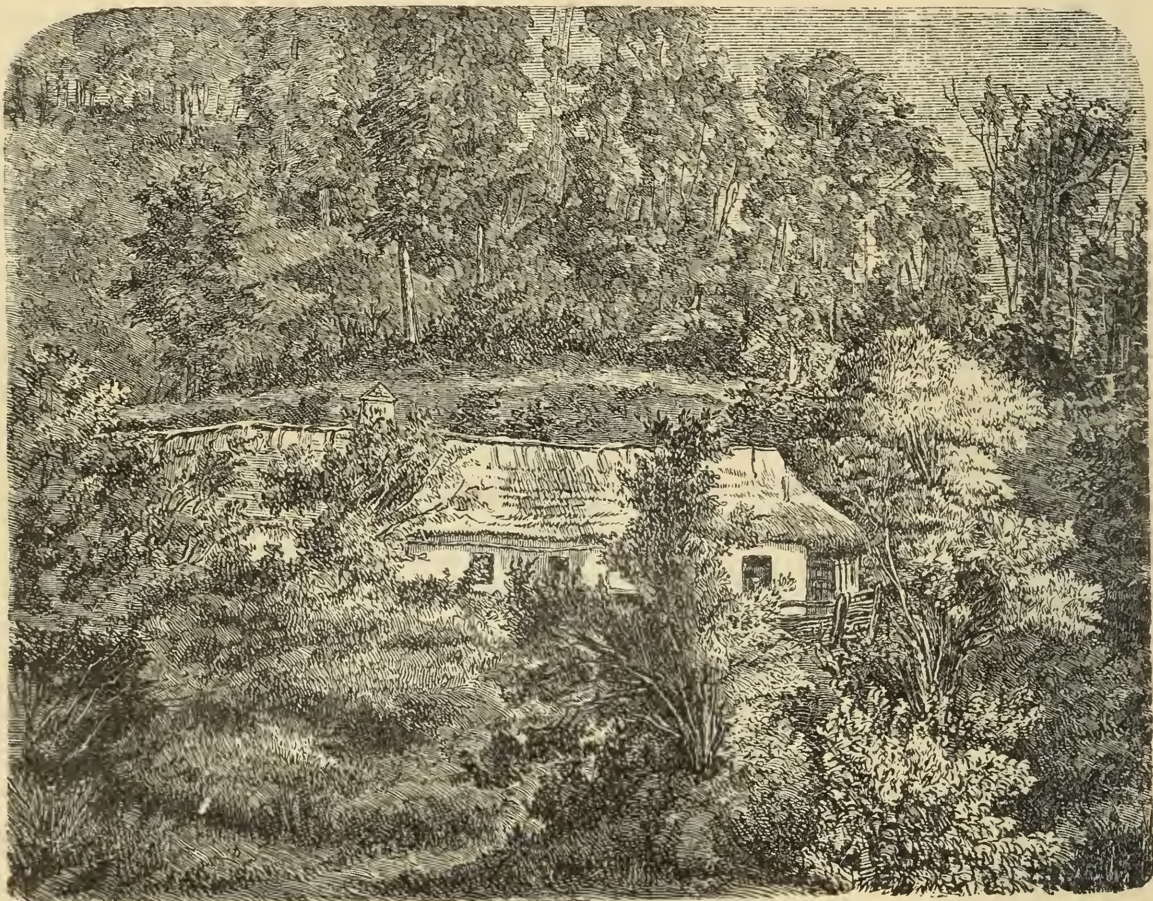
A Népregék és Mondák

A *Népregék és Mondák* 1846-ban, előfizetés útján jelentek meg, mikor még a forradalom utáni irodalom-pártolás, hazafiságból, tömeges előfizetés minden kis verskötetre, nem volt divat és nemzeti demonstráció, méltó meglepetést szült, hogy a még nem hírneves, csak méltó figyelmet ébresztett fiatal költőnek munkájára annyi előfizető jött, hogy az 1000 példány még ki sem került sajtó alól s az utolsó ívekkel együtt már a második kiadás első íveit kellett nyomatni. Arany Jánosról s *Toldi*járól még sejtelem sem volt; de Petőfi népies költészete már felcsillant a láthatáron s Erdélyi János *Magyar Népdalok és Mondák* gyűjteménye már közkézen forgott. A Kisfaludy Károly, Vörösmarty és Czuczor hajlamai a népies felé már előkészítették a közönség ízlését s a népregék és mondák címe magában is kecsegtető lehetett. Nem mondhatjuk, hogy a Népregék és Mondák, akár címöknek, akár — talán — a hozzájok kötött várakozásnak teljesen megfeleltek volna. Több volt bennök a fiatal költő képzeletéből, érzelmességéből, átalában alanyiságából, mint a nép meséiből, a mondából s átalában a

népies felfogásból, sok a lírai áradozásból, kevés az erős vagy épen drámai meséből; ámbár egy-egy darab, pl. a már említett *Árvalányhaj* s még inkább a *Jávorfa*, kitünő volt épen ezekben, a többiből hiányzó, tulajdonokban s a mondák némelyike, a felső-magyarországi regényes vidék részint történeti, részint nép-mondáit szerencsésen alakította s öltöztette fel. Tompa *egész* költői pályája jellemét s kinyomatát — az átalakuló költészet határmesgyéin állását — ez első nagyobb műve tünteti föl legteljesebben; képzelet-szőtte mesék, lírai, olykor érzelgős hangulatokkal, majd erős hazafias érzéssel, majd legyőzhetetlen hajlammal a képlegesség (allegoria) felé s közbe-közbe szerencsésen eltalált népies költői érrel, mindez egyesül, ha nem bír is egygyé olvadni, a Népregék és Mondák költészetében. A természet rajongó s egyszersmind mély szeretete, a melynek kebelén töltötte s ábrándozta át gyermek- s ifjúkorát, a melytől a mint első benyomásait nyerte, úgy mind végig képeit vette — e regékben is minden lapon, minden sorban érezhető. A természet képlegesítése is túlnyomó s jellemző vonás bennök, s következő gyűjteményében a *Virágregék*ben (1854.) e vonás még határozottabban s csaknem kizárólag előtérbe lép. A virágok, a természet e bájos leányai, a német lírának kedvencz képei. Rückert, Freiligrath, maga Goethe s még Heine is, előszeretettel vesznek tőlök bájos képeket s hasonlatokat; olykor románczokban is szívesen fordúlnak hozzájok. De Tompa nem utánok, hanem saját ösztöne után indúlt, midőn úgyszólván sorba vette a virágokat — s az átalános virágnyelv által nekik tulajdonított jelentőség fonalán, szeszélyes, majd érzelmes regéket költött róluk élénk képzeletével, melyekben emberi — különösen gyöngéd női érzelmeket, a legtöbbször jól eltalált, bár néha mesterkélt allegoriákban — szőtt körülöttük. Ezekben a finom megfigyeléssel, a virágoknak úgyszólván egyéniségébe beható szellemességgel írt mesékben a népiesnek alig találunk valami nyomára, akár a felfogásban, akár a kivitelben; de annál több mívelt érzésre, lírai érzelmességre s a kifejezés és sok helytt a párbeszédek eleven bájára. Kivált nő-közönségnek soká kedvencz olvasmánya maradt e csinos gyűjtemény, de — mint helyesen jegyezték meg — az allegoriák e tömege egyhangúvá válik s néhol homályos benyomást tesz és fárasztó. A Virágregék

Sokkal egészségesebbek népies s igazán magyar zamatú költői elbeszélései, *Szuhay Mátyás,* melylyel 1847-ben, Arany *Toldi*ja mellett dicséretet nyert, s a *Vámosújfalusi jegyző*, melylyel még azon évben a Kisfaludy-társaságban széket foglalt. *Szécsi Máriá*jának érdekes története van; a Kisfaludy-társaság 1847—48-ra költői pályázatra Szécsi Máriát tűzte ki; Arany, Petőfi, Tompa, kiket már akkor a népies költők triászául emlegettek, megegyeztek, hogy e tárgygyal ők is versenyeznek, de nem *pályáznak.* Meg is írták mind a hárman a jó Gyöngyösi által kidolgozott tárgyról elbeszélő költeményeiket; de a Kisfaludy-társaság pályázatára egyik sem küldte be, azonban mind a három kiadta; Petőfi az *Életképek*ben, Tompa a *Pesti Divatlap*ban, Arany a maga terjedelmesebb költeményét külön füzetben. Költői elbeszélések

Tompa elbeszélő költeményeiben, milyenek a már említett regéken s mondákon kívül is nagy számmal vannak, a valódi epikust nem találjuk ugyan, mert epikai felfogás, magasabb értelemben s erős mese-szerkezet többnyire hiányzik bennök; de egyes alakok jellemrajzában, az elbeszélés tömörségében, a hangulatnak majd objektív, majd szubjektív elemeiben s a mindig jóizű, olykor humoros, olykor komoly elbeszélésben még is határozott költői erő és szellem nyilatkozik. Erős népies humor van például az *Egy házasság,* a *Pali története,* a *Huszárkaland,* a *Muszka tréfa,* s mindenek

Az »erdei lak«.

felett a *Három a daru* címűekben; balladai szerkezet és hang ragad meg az *Etele húnkirályról, Kun Kocsárd* és *A fogoly* címűekben; míg mély vallásos s bibliai szellem melegít a *Jézus és a nép, Amnon és Támár, A félkezű koldus* elbeszélésekben s a *Bosnyák Zsófia* és *Szent László királyról* legendákban.

A vallásos érzés Tompa költészetében

Nemcsak ezekben, hanem Tompa egész költészetében jellemző vonás s lényeges alkatrész a mély vallásos érzés s a bibliai hang ereje, melylyel minden lépten-nyomon találkozunk, csak néhányat említve: a *Gyülekezet*ben, a kálvinista istenitisztelet a mily hű, oly meleg rajza; az *Én,* alapgondolata: csak istennél a segítség; *1863*, az országos nagy ínség esztendejében; *Tapasztalás,* keserű, de a biblia Predikátor-könyvének a visszhangja; *Estve,*

megnyugvás istenben; a *Haldokló mellett* — a bűnös végórájának gyötrelme s vigasza; s az *Isten akaratja* e felséges költemény, mely kételyből és hitből és vívódásból szinte aggasztólag van összefonva... s még sok más! — Itt, ha kitéréskép is, adjuk ennek magyarázatát. Egyszerű, de vallásos családjában, kiskorában édesanyjánál, majd ennek halála után nagyanyjánál s az elemi iskolában korán belecsepegtették a vallásos érzést s a biblia szeretetét. Akkoriban még a református középiskolában is inkább uralkodott az az irány, mint ma, mikor a középiskolai tanárok még az erősen felekezeti szinezetű debreceni, sárospataki, pápai s nagyenyedi kollégiumokból s nem az állami egyetemekből s tanárképző-intézetekből kerűltek ki s majdnem kizárólag végzett theologusok voltak. Majd a sárospataki főiskolában, hol még akkor orthodox kálvinista szellem uralkodott, maga is a papi pályára lépve, egészen magába vette azt az irányt, a nélkül hogy az csökkentette vagy szárazabbá s ridegebbé tette volna költői szellemét s hajlamait, melyeket viszont a sárospataki önmívelő-kör s abban oly társakkal való érintkezés táplált, mint a kiket már említettünk. Később, mint Gömörben bejei, keleméri, majd hanvai pap, nemcsak hivatalos kötelességből, hanem valódi hajlamból, folyvást a bibliával társalkodott s attól nemcsak szellemet, hanem nyelvet is tanúlt. A mint egyházi szónoklataiba, melyekből két válogatott kötet s több egyes halotti beszéd *(gróf Teleki József felett, Draskóczy Sámuelné felett)* nyomtatásban is megjelent, bele vitte költészetét, vagy költészetébe is a bibliát s a kettő egymást nemcsak nem rontotta s valódi jellemétől nem fosztotta meg, sőt egyik a másikat emelte, erősítette s ékesítette. Bölcsészete is vallásos, sőt humorában is, melyben alig van szatirai elem s keserűség, szelid, szeretetteljes, mondhatni vallásos alapszínezet látszik. A biblia képei, jelvisége s a parabolák és allegoriák iránti keleties előszeretete, Tompa egész költészetének, nemcsak regéiben s rokonfajú elbeszéléseiben, hanem lírájában is egyik fő jellemvonása s mély hatásának legerősebb eszköze, azon a legmagasabb ponton is, melyre költészete az ötvenes és hatvanas években emelkedett.

Rokon, vagy legalább ettől nem elütő vonás a természetnek az a forró és mély szeretete, annak nemcsak szépségei és külső jelenségei iránt, mely nála is, mint Petőfinél, minden nyomon látható, hanem belső élete titkaiba is behatolás, melynek pl. *Virágregéi*nek bájos, sokszor rejtélyes képeit köszönhetjük, de a mely kezdettől fogja jellemezte költészetét. Legelső, még kezdő fiatalkori költeményeiben, a *Patakhoz* című naiv érzelmes dalban, az *Éji violák* s a *Jégvirágok* rejtélyes érzéseiben szól a természet kultusza; *Graefenberg*ben betegen ül hűs kútfejek csurgóinál, hallgatva, egyedül; a *Falusi órák* édesen, nyugodtan telnek a természet kebelén; *Messziről,* — »Piros hajnalban — úgymond — volt útnak indulása, mikor »égő hajnalcsillag tündöklött keleten« s otthon még alvó kedvesére gondolva, a meleg érzésű s ábrándozó költemény összes képeit az előtte hajnali kibontakozásban megnyiló természetből veszi. Kedvencei a fecske, a

Tompa természet-szeretete

gólya, kiket oly gyakran megénekel; a pipis, kit útszéli szegény egyszerűségében annyira szeret, s fülemilével, pacsirtával, fecskével még előnyére hasonlít össze; ellesi a madarak fészekrakását s *Madarak módjára* akarja ő is családi fészkét megépíteni; a *hangyák* életét s hozzájok, kivételesen keserűséggel vegyített humorral intézi énekét. Őszszel, tavaszszal, mennyi szép dala van; érkező s búcsuzó madárnak sincs több. Versenyben Petőfivel s Kerényivel énekli, de leghívebben s a természet teljes költői részletezésével festi le az *Erdei lak*ot a Kárpátokban; de az *Alföldi képek* — mint

Tompa Mihály (1857.).

Petőfinél — nála is szebbek a havasok vadregényes képeinél. Költészetének népies része is közvetlenül a természetből táplálkozik. Népregéiben a tájak és vidékek hű s meleg rajza, minden nyomon feltünik. Népdalaiban, pl. a *Télen nyáron* kezdetűben, a puszta s az azt távolból behangzó harangszó a falu karcsú tornyából, mily hangulatkeltő, mily megkapó! Családi érzelmeivel, melyek szintoly mélyek, összeforr a természet szeretete: a *Kedves* (gyermek) *sirjánál* s *Utolsó versei*ben, nejéhez, csak a természet képeihez ragaszkodik képzelete, köti emlékeit, s azokból meríti reményét és vigasztalását. Egy hosszú s fájdalmakban és érzésekben gazdag életnek emlékei, egy vallásos és szenvedő szív története, madarak énekének s

virágok illatának és hervadásának keretében foly le előttünk. Mert a természet tényei és képei, erdő, mező, hegy, lapály, csermely, virág, harmat, fecske, gólya, láp és *terepélyes nagy fa,* nála nem üres szó vagy költői frázis és cafrang, a mint tehetetlen poétáknál, hanem életének alkotó része, költészetének egyik lényege.

A hazafias érzés Tompa költészetében

Vallásossága és természetszeretete: költészete uralkodó vonásának, a jelviségnek s az allegoriának táplálói. S hogy ezek, fejlődésével, mind mélyebben beásták magokat lelkébe, kedélyébe: annak legerősebb bizony-

Tompáné **Zsoldos** Emília.

sága, hogy élete utolsó szakában költészetét ezek emelték a legmagasabbra s termették legdicsőbb alkotásait; a forradalom utáni korszakban, mikor a hazafi-bánat és kétség, az elnyomatás keserűsége, majd a kétesen derülő hajnal, az előbb félénk, majd erősbülő, de még akkor is aggódó remény azokat a hangokat és képeket adta lantjára, melyek mindenikéről elmondhatjuk, a mit Petőfi a Vörösmarty *Szózat*áról mondott — hogy »szólt egy országnak szívéhez«.

Különös, s alig magyarázható, hogy Tompa lantján a hazafias és nemzeti érzés addig, sem a forradalom előtt, sem alatta, nem — vagy alig zendűlt meg. Nem a magyarosság vagy a hazaszeretet hiányzott: magyarossága s hazafisága, lírai, érzelmi költeményein ugyan kevésbbé, de elbe-

szélő költeményein félreismerhetetlen, pl. *Szuhay Mátyás*án s történeti és balladai költeményei nem egyjén; de míg Kölcsey, Bajza, Vörösmarty, Erdélyi, Garay s mások tiszta hazafi érzelmeket s oly hatalmasan zengenek szerelmi líráik mellett, ő alig ad hangot azoknak. 1848-ban mint tábori lelkész vesz részt a schwechati csatában, majd súlyos szembaja s máskép is beteges állapota, a haza határain kívül Graefenbergben tartózkodásra kényszeríti, sem a közelben, sem a távolból hangzó ágyuk döreje s nemzete nehéz és véres küzdelmeinek csatazaja, hatni sem látszik rá; mintha nem fájlalná, hogy Prometheusként sziklához láncolva, nem vehet részt a küzdelemben, mintha a haza sorsa nem is érdekelné, költő társai s különös Petőfi szilaj énekeire visszhangot sem ad. De bár hallgatása alig magyarázható, ki vonhatná kétségbe hazaszeretetét, hűségét, az aggodalmak s remények belső harcát? Hallgatott, mert nem találta meg a kellő hangot. Betegen, mozdulatlanul, távol — mikép lelkesíthetett volna harcra, mikor maga nem harcolhatott, s mért jajgatott volna tehetetlenségén, a mi kislelkűség lett volna. A mivel e dicső, de gyászba fúlt évnek adós maradt, azt a 49-re következő súlyos éveknek dús kamatokkal lefizette a hazaszeretet s a nemzeti gyász oltárain.

Hazafias allegoriái

Költészete ez utolsó, legfényesebb korszakának első termékei: *A gólyához*, a *Pusztán* [1] s a *Levél egy kibujdosott barátom után.* A két előbbi — bár *A gólya* a *Magyar emléklapok*ban megjelent, de mindjárt le is foglaltatott s a költő bűnvádi vizsgálat alá vétetett s Kassára haditörvényszék elé idéztetett, — sokáig csak kéziratban járta be az országot, talán több példányban s nagyobb és mélyebb hatással mint bármely nyomtatvány akkoriban. Mikor a megenyhűlt tavaszi légre s a viruló határra visszatérő gólyának azt kiáltja:

Csak vissza, vissza! meg ne csaljanak
Csalárd napsugár és síró patak...

Ne járj a mezőn, temető van ott,
Ne menj a tóba, vértől áradott;
Toronytetőkön nézve nyughelyet,
Tüzes üszökbe léphetsz, úgy lehet.

— — — — — — — — —

Csak vissza, vissza! dél szigetje vár.
Te boldogabb vagy mint mi, jó madár!
Neked két hazát adott végzeted,
Nekünk csak egy volt, az is elveszett!

Vagy mikor »képzete fenn repülne, a táj szellőivel«, de fájdalma a magasból földre vonja le »a sors-alázta hon«-ba, hol »egy hős nép bevégzé zajos történetét«, s a puszta vadon költészete maholnap elvész, a föld-

[1] *Pusztán* cím alatt már előbb is volt egy igen szép leiró költeménye: »Pogány idő támadt« kezdetű, keserű befejezéssel, de nem hazafias, csak általános emberi irányban.

kóstolók s katasztercsinálók nyomaiban, s a villámtól lesújtott bátor keselyűnek még ki sem hűlt fészkén —

S hol a nyilröptű sólyom is csak
Nagy félve járt elébb :
Csipogva fürdik s üt tanyát most
A szemtelen veréb ....

Vagy mikor elbujdosott barátja (Kerényi Frigyes) után sóhajtja, szemrehányó fájdalommal:

Szó nélkül távozál....
A daru is búsan kiáltozik, pedig
Egész nemzetével útra kerekedik.
— — — — — — — — —
Szívet cseréljen az, a ki hazát cserél !
— — — — — — — — —
Mert hosszú hervadás emészti azt a fát,
Melyet nagy korában tesznek más földbe át ! —

a mély fájdalom s keserűség ily igaz hangjaira minden magyar szíve megdobbant s ajka feljajdúlt. A kor elégiai hangulatát senki sem fejezhette, nem is fejezte ki jobban.

Mily igaz volt a költő e hangulata, annak tartóssága bizonyítja legjobban. Tompa lantja tizenöt évig szólt ezen a hangon. Csak formáit változtatta. Az elsőkben csak lírai hangon beszélt; csakhamar költői természete az allegoriai románcok s képleges ódák formáiba vitte át, melyeknek csak képei alatt s sorai között lehetett olvasni az igazságot s megtalálni az értelmet; de mind a ki olvasta, megtalálta és megértette. Ezek elseje volt *A madár, fiaihoz,* melyben a költőket ösztönözte s lelkesítette, a madarak példájával e refrainnel:

Fiaim, csak énekeljetek !

Hosszú sora következett ezután a politikai allegoriáknak, nem okoskodó, nem elemző, hanem a legtisztább, a legnemesebb költői felfogással s alakításban.

Csak mellékesen említve az e korból s ezzel összefüggésben levő, bár nem szorosan ez allegoriás sorozatba tartozó két bájos és meleg költeményt, a kassai letartóztatása után hazatérőben írt *Távolból* és *Itthon vagyok* címűeket, az allegoriák közül néhány románc-szerűt kell első sorban kiemelnünk. *A jövevény* mintegy folytatása s megtestesítése a *Pusztán* eszméjének, intve az idegenből ide bevándorló jövevényt, hogy itt, hol minden rom és gyász, ne keressen, mert nem találhat otthont, hol magunk is csak a múltak s elhúnyt dicső őseink kisérteteivel társalkodhatunk. Rokon a *Szent küszöb,* melynek alapeszméjeül maga a költő vallja — e fajta költeményeihez adott rövid magyarázó jegyzeteiben — »a régi, szent iránti kegyelet ápolását, ha már rom is«. A *Pusztuló erdő* azt mondja,

hogy »a hol léha, nyomorult, bitang az új sarjadék, az ifjúság, ott nincs jövője a nemzetnek«. *A tűz,* a Hóreb hegyén, isten jelenlététől égő csipkebokor »a nemzet elfojthatatlan, megsemmisíthetetlen önérzete, a honszeretet titkos hatalma, parázsában is égő tüze«. *A testvérek,* egy háznak gyermeki, kik kincset keresni távol földben, gyöngyöt halászni a tengerben, tudományt szerezni a nagy világban, szétmennek s koldusokul térnek vissza az idegenből; a költő megmondja nekik a mese tanulságát:

Ne légy a tengerek mélyében gyöngyhalász,
A négy folyam között drágább kincset találsz!
S te, a kinek lelke tudás miatt eped:
Beszélj e földdel, ez megtanít tégedet! [1]

A sebzett szarvas, mely halálra sebezve, a rengetegbe rejtőzik el, hogy senkitől se látva, nem szánva, vérezzék el s teste ne essék a vadász zsákmányául: »ha el kell veszni a nemzetnek« — magyarázza Tompa — »veszszen el úgy, hogy zsarnoka se ne gyönyörködjék, se hasznot ne lásson elveszéséből!« Hasonló a *Hajó* — mely, ha sűlyed, a gályarabok tétlen nézik, inkább veszszen velök zsarnokuk is, minek segítsenek *őt* megmenteni? S hogy a hosszú sort ne hosszabbítsuk: a legszebb, *Ikarus,* mely eltérve az ókor regéjétől, nem az erején felül vakmerő balga ifjút, hanem a napba törő, nagyot merő hős tragikus bukását — s jelképében a dicsőt merő és elbukó nemzetet — ábrázolja. A magas ódai szárnyalásúak, bár szintén nem jelviség nélkül valók közül, említsük *A pozsonyi várban* címűt, melynek végstrófáját a cenzúra kitörűlte, de később újra helyre lehetett állítani:

E puszta rom tán még felépül;
De bár eltünik is kövérül
A romladás zöldes moha:
A régi tűz fellángolása
A régi szó felharsogása
Nem újul meg soha! —

a mit azonban a következő felépülés, hála égnek, meghazudtolt — bár nem is épen *a pozsonyi várban.* A megújhodás közeledte, s a még kétkedő remény felébredte felé, a *Télben:* »Majd, majd, mikor még eljön az idő!« s a *Kikeletkor,* mikor még óva inti nemzetét, hogy a csaló reménynek ne higyjen még; a mindeniknél nagyobb hatást tett s a legelsőkkel *(Gólyához, Pusztán)* egyenlő népszerűségre emelkedett *Új Simeon,* az Új-Testamentum jóslatának e felséges visszhangja. Említsünk e korszakból még egy-két, már nem allegoriás, de tiszta ódát, *Novemberben,* barátjához Horváth Lajoshoz, mikor a »kiegyezési« országgyűlésre képviselőül választatott, s a még akkor is kételkedve aggodó költő óva inti azt, kinek jellemében pedig megbízott s nemzetét:

[1] Bibliai idézet: *Jób* XII. 8. Ott *a* földdel van, Tompánál *e* földdel, a *haza* földjét akarva értetni.

Oh nemzetem, bízom te benned,
Bízom, de még is féltelek....
— — — — — — — —
Nem a kemény szorítás — a lágy
Simogatástól féltelek....
— — — — — — — —
Hajód hol könnyen megfeneklik,
A rév sekélyin féltelek.

A *Gróf Mikó Imréhez,* kit akkor *Erdély Széchenyijé*nek neveztek — az *Egy könyv* (Horváth Mihály *Függetlenségi harc története) olvasása közben*

Tompa Mihály utolsó arcképe és névaláirása.

— s mindenek fölött a *Kazinczy* százados ünnepére írt ódát említsük, mely eszmében, hangban, hévben talán valamennyit felülmúlja s ódai magas szárnyalását a dithyrambig fokozza: s Tompa e nemben alkotott s magát felülmuló remekei közül legalább a legjellemzőbbeket — s akkori hatásának magyarázóit — ha egyebet nem: elősoroltuk.

De mind ezzel Tompa lírája remekeit, sokoldalúságát s kedélye mélységeit távolról sem merítettük ki s nem méltányoltuk eléggé. Népköltészetét kellene még nem csak Népregéiben s Mondáiban, és a mi — e szempontból — sokkal többet ér, *Népdala*iban jellemeznünk, melyek, ha eleven- Népdalai

ségben s sajátosságban a Petőfiéivel nem is versenyezhetnek, mélységben s jelentősségben az Aranyéhoz hasonlítanak, s a természeti képek igazságában az első forrásból, a néptől magától, származókra emlékeztetnek: mint a már említett, mély kedélyű fonó-dalon s *Télen-nyáron* kezdetűn kívül, az első (I—XVII.) ciklusból a *Békót tettem kesely lovam....* *A tilinkóm nem szól...* *Tó közepén bokor sás....* A másodikból (I—XIII.) *Bújdosom a kerek földön....* *Sárga rigó páros....* s a *Gyilkos fenék malom volna....* e gyönyörű néprománc.

A kép teljességére — mint a festő, mikor képét már befejezettnek mondhatná, még egyszer végig nézi s nehány utolsó legjellemzőbb vonással egészíti ki — adjunk hozzá mi is nehányat.

Két levél, Sírboltban

Álljon itt mindenek előtt a *Két levél,* két intézetbeli jó barátné, Zsuzsána és Florentina levélváltása. »Egyik fele, mondja róla Arany János, szatira az emancipált nőkre, a másik fele egy magyar háziasszony eszményképét tükröző igen kedves idill.« Azután az *Árverésen,* Tompa legrégibb költeményei közűl való; nem képzelet szőtte, való eseten alapúl. Mívelt, előkelő, jóllétben élő, sőt gazdag, gyermektelen házaspár volt. Anyagi helyzetök megingott. Kastélyuk, elhanyagolva, romladozott, a park gondozás nélkül, veszendőben. A világtól elvonúltak, a világ elfordúlt tőlök. A tiszta érzésű nő hervadt, fogyott, meghalt. Férje agyon lőtte magát koporsójánál. Mindenök dobra kerűlt. A költemény csodálatos alkotás. Művészi ballada lehetett volna s úgy is indula. Egy mélyen megható, ha lehet úgy mondani: tragikai genrekép lett belőle, a költő szubjektív reflexiójával befejezve. Ez is az eredetiség s a mély érzés bélyegét viseli magán. Következik a *Sírboltban,* mely ismét új oldalról mutatja Tompát. A demokrata költő, a nép fia és költője, a hiú külső nagyságra soha sem vágyó, a világ nagyjainak sohasem kedveskedő ember, új, szélesebb látkörre, magasabb szempontra emelkedik előttünk. Egy ősi főrangu, vagy épen oligarcha család utolsó sarja előtt nyílik meg az ős sírbolt s a költő lelke visszaszáll a századokra terjedő múltba. Előtte a sír-fülkék jelvényeikkel s föllebbennek képzeletében a hősök, a daliák, bűneikkel s erényeikkel, zord és dicső idők bajnokai és áldozatai. Történetökben az egész nemzet dicsősége, küzdelmei újulnak meg s tükröződnek vissza. Megadja nekik, bűneik ellenére, a becsülést azért, a mit a nemzetnek, a melynek élén állottak, használtak a nehéz napokban. Mert

Fájhat, ha dőlnek a bérc ősi fái,
Ha pusztulnak s enyésznek a nagyok,
Lehetne tán sokat szemökre hányni,
Ha fényes tettök is nem volna sok!
Kevéssel volt bünöknél több erényök,
Mely az apákról a fiakra szállt;
De annyiszor, ez a kevés — ha vész jött —
Nem engedé elveszni a hazát!

Ugyanebben a légkörben mozog, de még hatalmasabb — s Tompának talán leghatalmasabb alkotása — az *Öreg szolga.* Itt az ősi családnak még tragikusabb vége van mint csak az, hogy a természet rendén kihal. A költemény oly tömör épület, melynek minden egyes hőse műremek, de egyenként mutogatni bűn volna, mert egészében felséges. S az egészet kellene elmondanunk, hogy hatásából semmi se veszszen el. De ki ne ismerné, kinek volna idézetekre szüksége?

Mennyi érzés, mennyi indulat! Szeretet és szenvedély, a képzelet mily önemésztő lángja, a szív mennyi marcangolása! S a költő, ki testben, Az utolsó évek

Tompa feketehegyi emléke.

lélekben legyőzhetetlen erősnek, valódi daliának látszott, a ki soká diadalmasan vívott a szívén rég rágódó gyógyíthatatlan szervi bajjal, melyet gyermekeinek egymás után, zsenge korban elhalása, finom, gyönge testalkatú nejének betegeskedése táplált, a harcban, melyet a saját, örökké forró szíve, agya, lelke belső tusái vívtak, emésztettek, lassanként összeroskadt. A hatalmas kéz, mely vas lópatkót tudott *S* alakúvá görbíteni, visszahajtani, reszketett, ha a tollat megfogta; az egészséges álmot elűzte a rohamosan fejlődő szívbaj. A jóízű humort, mely egykor *Az én lakásom*at s annyi mást, írta, mely egész társaságot reggelig elmúlattatott kifogyhatatlan s művészileg előadott adomáival s élceivel, zord kétségbeesés s panaszkodó kishitűség váltotta fel. Minden órán várva, félve a halált, mohón rendelkezett, gyötörte a kit legjobban szeretett, de a kinek türelme

sohasem fogyott el; levelek, táviratok özönével zaklatta barátit a távolban; olykor a halált is már türelmetlen bevárni — a legsötétebb gondolattal is foglalkozott; de attól neje iránti forró szerelme, jó neve és becsülete s — *a hit* visszatartották. Felesége sorsáról, bár tudta, hogy a rajta csüggő s különben is gyönge alkatú és már csak érte s az ő ápolhatásáért élő nő nem soká fogja túlélni, gyöngéden gondoskodott; házat vett s rendezett be számára Putnokon, hogy legyen hova özvegyen meghúzhassa magát; rendezte írásait, költeményeit sajtó alá; akadémiai nagy jutalmát (a mely kitüntetés már halálos betegen érte) takarékpénztárba helyezte számára; s a mi épen nejének volt készítve, szánva, legbecsesb hagyatékát, imakönyvét, az *Őrangyalt*, e legköltőibb s egy vallásos kedély legmélyebb bensőségével teljes, magyar női imakönyvet sürgette a nyomtatásban, hogy első példányát még ő adhassa oda a forrón szeretettnek s küldhesse meg néhány barátnéjának emlékül. S végre megírta *Utolsó verseit* — nejének — e gyönyörű termékeit a szívnek és költői képzeletnek: a halál révén. Utolsó öröme *Virágregéi*nek újabb díszkiadása, annak és arcképének barátai közt szétosztogatása volt, és barátainak a távolból látogatása, de a kik már csak romban találták a régi Tompát.

Így készűlt a halálra, mely, még nem is ötvenegy éves korában, 1868 július 30-án ragadta el a már előre rommá összetörtet. A hamvai temetőbe, annyiszor megénekelt s megsíratott kis gyermekei virágos táblául ápolt s gondozott sírjába temették, hová neje is csakhamar követte. Gömör vármegye díszes, hozzá méltó emléket állított fölébe. A magas Kárpátokban, Feketehegy fürdő-helyen, azon a tájon, hol a hármuk által megénekelt *Erdei lak* is állott egykor s hol ő utolsó beteg éveiben két nyáron keresett üdülést, a fürdő-vendégek állítottak sziklaszobrot emlékének. Egyháza, egyházkerülete, akadémia, Kisfaludy-társaság emlékbeszédekkel, költő-barátai ódákkal ünnepelték emlékezetét. De legméltóbb s legmaradandóbb emléket ő maga állított magának — műveiben.

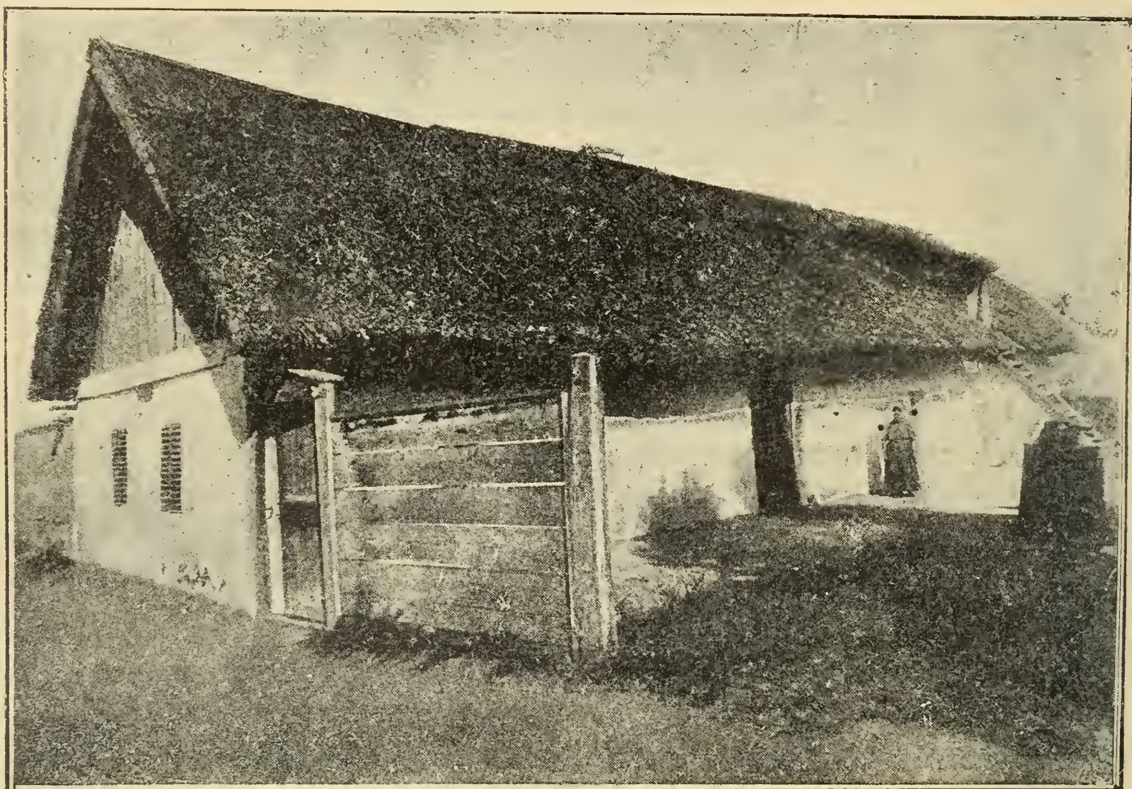
76. Petőfi Sándor.

EGYSZERRE CSAK EGY FIATAL VÁNDORSZÍNÉSZ jelenik meg a magyar költészet szent berkében, és mint valami varázsszóra megváltozik minden: más lesz a költői éghajlat, mely aztán változott talajon más növényeket fakaszt, más virágokat illatoztat.

A magyar költészet eme forradalma, mely politikai for...dalmunkkal egykorú, *Petőfi Sándor* műve. Egyénisége oly meglepő, ...lete és költészete.

Petőfi élete vándor élet, izgatott, bolyongó. Már gyermekkorában egy Petőfi sorsa ...l a másikra viszik szülői, úgy hogy egy ideig születése helyét se ...k meghatározni. Mint tanulót is majd az egyik, majd a másik iskolában találjuk; folyton változtatja lakóhelyét: hol Sár-Szent-Lőrincen, hol ...n, hol Aszódon, hol Selmecen, hol Pápán időzik. Majd ismét katonás...: Sopronban, Grécben, Zágrábban és Károlyvárosban. Mint színésznek ...n vándorbot van a kezében — vándorbot, mely hasonlit a koldus...z. Egyik városból a másikba barangol: Ozora, Székesfehérvár, Kecs..., Mező-Berény, Pest, Debrecen a főállomásai. Költeményeinek aláírásá... – jegyezte meg gúnyosan Greguss Ágost, legelső bírálóinak egyike, — ...ehetne tanúlni Magyarország földrajzát. Rövid élete utolsó évét ismét ... katona tölti: háromszor van a hadseregnél, háromszor visszasiet ...arországba, háromszor tér vissza Erdélybe, dicső halála színhelyére. ...ndoréletnek megvan azonban a maga szünetje, *lucidum intervallum*ja. ...ínész bolyongása és a honvéd táborozása közé négy év esik: a ...nek, a szerelemnek, a költői munkálkodásnak háboritatlan évei. E négy ... volt nyugtalan életében, a mit a tengerészek, a ciklón rövid szünetekor, ...*ar szemének* mondanak: a ciklón, a forgó vihar elragadja a hajót és ...g növekedő erővel egy irányba sodorja. Végre a hajó a forgó vihar ...érének közepére jut, a hol szélcsend van: a vihar elállt, a habok ...múltak, az ég kék mint a mosolygó női szem. De rövid szünet után ...csér tulsó széle ellenkező irányba ragadja a hajót: őrült sebességgel ...n a szél, a tenger, a hajó — mintha a tér is futna velök — míg az ...ny a hajó roncsait háborgó mélységébe nem szívja.

Petőfi az Alföld kellő közepén — mint ő maga önéletrajzában írja — és abban a népies környékben nevekedett, melyet költészete oly híven tükröztet vissza. A puszta, a csárda, a gólya, a délibáb, a ménes voltak első látványai, midőn feleszmélt, a magyar népdal az első költészet, melyet hallott. E benyomások aztán kihatnak egész életére. Petőfi édesapja, mint nagyapja is, mészáros volt Aszódon. Heves, kissé durva, de a mellett jószívű és tetőtől-talpig becsületes ember, ki valamicskét latinul is tudott. Bocskoros nemes volt; címereiben kivont kardú páncélos kar látható. Petőfi édesanyja turócmegyei parasztleány volt, ki magyarul úgy látszik csak Aszódon

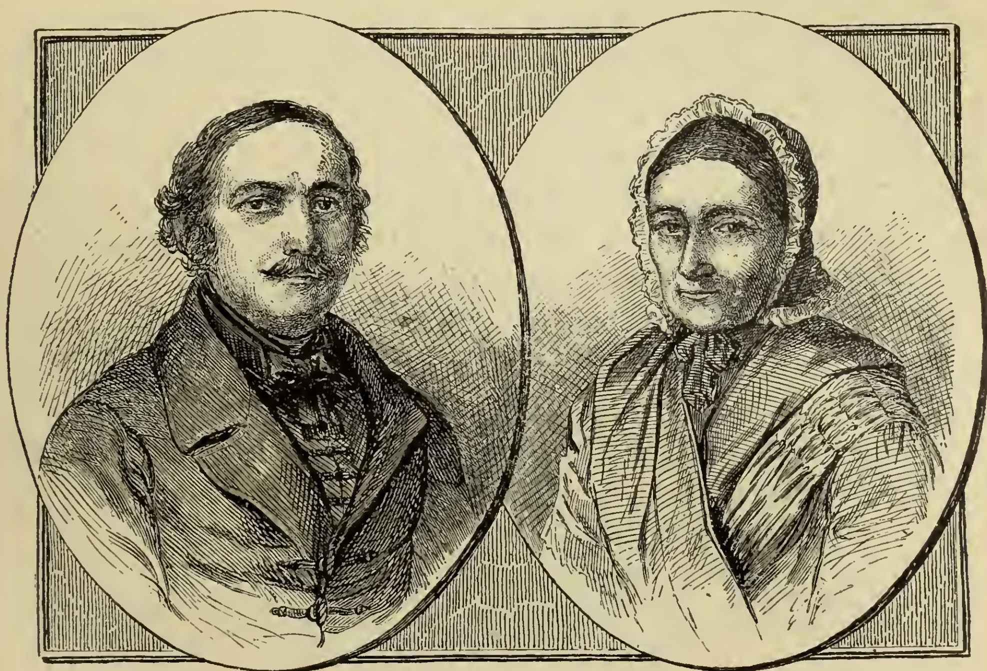
Petőfi kiskőrösi szülőháza.

tanúlt meg. Gyöngéd, kedves, dalos teremtés volt. Az a kevés, a mit róla tudunk, azt a hatást teszi ránk, hogy nem volt közönséges asszony.

Élete PETŐFI SÁNDOR Kis-Kőrösön, hol apja a mészárszéket árendába vette volt, 1823-ban az újév első perceiben született. Tíz éves korában szülei Budapestre küldik iskolába; először az evangelikusoknál jár, később a piaristák gimnáziumába. Osztályterméből a kilátás arra a térre esett, hol most ércszobra áll. Tizenkétéves korában Aszódon találjuk, hol három évig járja az algimnáziumot. Ettől az időponttól kezdve élete mindinkább nyugtalanná és zivatarossá lesz.

Életünk története már előre meg van írva lelkünkben: hajlamainkban, indulatainkban, tehetségünkben. A mi életünk aztán csak e belsőnknek időben és térben való kifejlése. Petőfiben három ily főhajlam volt ural-

kodó: függetlenségi érzete, színészi vágya és költői hajlama. Egy fél évet Selmecen a liceumban tölt; de apja megvonja tőle a segélyt, mert megírták neki, hogy fia minden tilalom ellenére a színészek után jár. Petőfi erre télviz idején elhagyja Selmecet és gyalog Pestre indúl. Ez volt az első keserves nagy gyalogútja. Az első keserves, de nem az utolsó és nem a legkeservesebb! Pesten véletlenségből találkozik édesapjával, de megugrik és a nemzeti színháznál mint statiszta és szerephordó szolgál. (E részben hasonlított pályafutása a Shakspereéhez). Most egyszerre élete igen rövid időre felderűl: egy mérnök rokona magához veszi s a színész-szolga most néhány hónapig megint úgy él mint egy úri gyermek: Ostfiasszonyfán kocsikázik, csónakázik, vadászatra megy. Itt költeményeket

Petőfi szülei.

is ír, a melyekben a latin költőket utánozza és egy szép leányt a szomszédságból megénekel, kinek soha nem mert a szemébe sem nézni. Petőfi ekkor tizenhat éves volt; termete középmagasságú, arca sötét olajszínű, sörteszerű haja barnás, szeme dacos és villogó, hosszú nyaka meztelen.

Azonban rokona is csakhamar leveszi Sándorról kezét: »úgy sem lesz belőle egyéb mint komédiás«; mire Petőfi kétségbeesett daccal Sopronba megy és katonának csap fel. Tán sohasem szolgált a hadseregben katona, ki jobban szerette volna a szabadságot és erősebben gyűlölte a kényszert, mint Petőfi. Másfél évet töltött a katonaságnál. 1840 márciusban ezrede Grécbe vonúlt, hol Petőfi tifuszbeteg lett. A katonaságnál rosszul bántak vele; még télen is a legnehezebb munkákat kellett az udvaron végeznie. »Csak néha emel ki e pokolból a költészet, a mennyei, a malasztos — írja egyik levelében. Oh, ha ezt keblembe nem hordanám, a kétségbeesés

ölne meg!« Végre egy jólelkű orvos pártfogásával mint szolgálatra alkalmatlant elbocsátják. 1841 március elején indúlt el Károlyvárosból. Lesoványodva, halványan, bakancsba fűzött kék katona nadrágban, katona frakkban és fehér kucsmában lépte át hazája határát. E szegény, rongyos, lázas obsitos baka merengő szeme előtt újból elterűlt a föld, melyet rövid időn ismét örökre el kellett hagynia. Itt, életének víz-választó gerincén állva mintegy ezt mondta neki a sors: »Nyolc súlyos és gazdag évet adok neked, gyermek-ifjú, nyolc évet, hogy elérd a lángelme legmagasabb csúcsát. E rövid évek alatt te ki fogod fejezni mindazt, a mi évezredek óta néped lelke mélyén rejtve aludt. Erősebben kell átérezned minden érzést mint bárkinek: de fájdalmad és gyönyöröd örökre meg fog maradni. Szenvedéseid, nyughatatlanságod, bolyongásaid fejében kettős jutalmat adok: lángoló ihletet és korai halált!«

A következő két éven át Petőfit folyton két pálya közt látjuk ingadozni. Felváltva hol tanuló, hol pedig a színészi pályát kisérli meg, mely őt gyermekkora óta ellentállhatatlanul vonzotta. 1843 nyarán már tolla után keresi kenyerét, a mennyiben francia és angol regényeket fordít (németből) a Kisfaludy-társaság *Külföldi Régénytára* számára. De csakhamar visszaesik nagy tévedésébe és őszszel ismét felcsap színésznek. Debrecenben is fellép mint színész, ugyanabban a városban, a melyben hét évvel azelőtt Arany János, hasonló csábítás áldozata, kibujva a debreceni deák hosszú fekete tógájából először lépett a világjelző deszkákra. Petőfi az 1843—44-iki telet a legnagyobb inségben töltötte Debrecenben, miután a környéken vándorszínészkedve, súlyosan megbetegedett. Betegsége alatt összeírta költeményeit és február második felében Pestre indúlt. Ez útját — utolsó keserves vándorútját — egy levelében leírja. »Kopott ruhában, gyalog, egy pár huszassal és egy kötet verssel utaztam Pestre. E kötet versben volt minden reményem; gondolám, ha eladom jó, ha el nem adom, az is jó, mert vagy éhen halok vagy megfagyok s vége lesz minden szenvedésnek. Egyes-egyedül mentem a Hegyalján; egy lélekkel, egy élő lénynyel nem találkoztam. Minden ember födelet keresett, mert iszonyú idő volt. A süvöltő szél esőt szórt reám. Épen szemközt jött. Arcomon megfagytak a könnyek, melyeket a zivatar hidege és a nyomorúság fakasztott. Egy heti kínos vándorlás után Pestre értem... Pesten a végső ponton álltam: kétségbeesett bátorság szállt meg s elmentem Magyarország egyik legnagyobb emberéhez oly érzéssel, mint a mely kártyás utolsó pénzét teszi fel, hogy *élet vagy halál*«. E férfiú Vörösmarty volt, ki Petőfi költeményeit a *Nemzeti kör* nevű klubbal kiadatta.

Ez év: 1844 nagy forduló Petőfi életében. Ez évvel megszűnt bolygó korszaka, ez évben jelentek meg *Versei,* ez évben szakított végleg a színészettel. Petőfinek határozott tehetsége volt a színészethez; ha nem lett volna tehetsége, alig ragaszkodott volna oly soká e pályához, miután az írói pályához is nagy vonzalmat érzett. Petőfi szépen, tűzzel szavalt; hangja

érces volt s a mellett igen jellemzően tudott alakítani. A mi a jeles színészt teszi, az megvolt benne, ha nem is mind, de legalább nagyobbrészt. Vörösmarty Petőfit 1844-iki sorsfordulata előtt többször buzdította, hogy lépjen fel a fővárosban. Most végleg szakított a színészet múzsájával, hogy ezentúl kizárólag a költészet múzsájának éljen. Emelkedése mostantól fogva igen gyors. Költészetének meglepő ujdonsága és közvetlensége csakhamar meghódította a fogékony elméket. Rövid időn Magyarország leghíresebb emberei közé számítják.

1846 szeptember 8-án látja Nagy-Károlyban Szendrey Juliát és épen egy évvel később tartja meg vele esküvőjét. Új házasságuk első idejét a koltói várban töltötte költőileg ihletett fiatal nejével. Innen aztán Kolozsváron át Szalontára Arany Jánoshoz utaztak, kit Petőfi ugyancsak ez évben a *Toldi* megjelenése alkalmából mint nagy munkatársat először költeménynyel üdvözölt, majd pedig a nyáron már meglátogatott volt. Költészete aztán örökkévaló glóriát vont a barátság és a szerelem ezen néhány boldog hónapja köré.

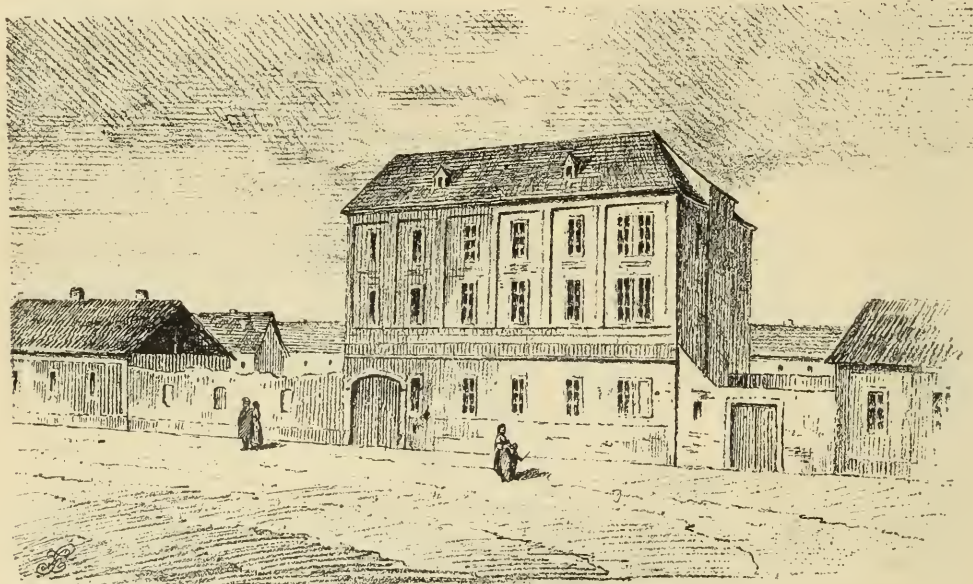
Petőfi gyermekkori lakóháza Félegyházán.

A következő évben, 1848-ban, mindinkább politikai irányú lesz költészete. Ő előre érezte a forradalmat, »mint az állatok a földrengést«. Március 15-én, midőn a forradalmi mozgalom voltaképmegkezdődik, ő áll a fővárosi ifjúság élén, melyet a *Talpra magyar* buzdított e napon. Petőfi a hallgatóság lázas lelkesedése közt négyszer szavalta el e dalt, melyet mindjárt ki is nyomtak. Ez volt a felszabadúlt sajtó első nyomtatványa.

Ezentúl az idők forrongó árja mindinkább magával sodorja őt: mint forradalmi költő, népszónok és vezércikkíró szolgálja a szabadság eszméjét.

Lelke tele volt ifjú lelkesedéssel, melynek tiszta lángja mindig valami tárgyat, táplálékot keresett. »Soha lantomnak egy húrját, tollamnak egy vonását nem adtam bérbe, énekeltem és írtam azt, mire lelkem istene ösztönzött, lelkem istene pedig a szabadság« — írja joggal magáról.

Petőfi heves eszméi azonban csakhamar visszahatást szültek: a *Királyokhoz* című költeménye (ez ismétlő sorral: *Nincsen többé szeretett király)* nagy visszatetszést keltett. »Március után néhány hét — írja Petőfi egy cikkében — s íme egyike vagyok a leggyűlöltebb embereknek«. E visszatetszésnek tulajdonítható — legalább részben, hogy a Kis-Kúnságban a képiselőválasztásnál megbukott. Az események azonban a költőnek adtak igazat. Véres, végletes harcra került a dolog. Petőfi ekkor már nem maradhatott az íróasztalnál. Vannak nemes természetek, kikben valami nagylelkű

A pápai főiskola.

nyugtalanság munkálkodik: valami szomjúság epeszti őket nagyobb tettek után, semmint a köznapi élet szűk korlátai megengedik. Ilyen volt Petőfi. A forradalmat, a harcot, a hősi halált előre érezte és óhajtotta. Már 1845-ben ott kiván meghalni, a hol lelkesítve zengenek a harcok csalogányai, a trombiták. »Az Isten a magányt nem nekem teremté; oda való vagyok a csatatérre«, mondja egy más költeményében.

Csak szólna már, csak szólna már
A csaták harsány trombitája,
A csatajelt, a csatajelt
Zajongó lelkem alig várja.

Lelkének ösztöne és a körülmények egyaránt arra birták, hogy honvédnek álljon be. 1848 október közepén századosnak nevezik ki, de 1849 elején Bem táborához téteti magát át. Mint Bem kedvence és szárnysegédje

résztvesz a dicső kétségbeesett erdélyi hadjáratban. Petőfi közben-közben két ízben is elhagyta Erdélyt, de mindig ismét visszatért Bemhez. Midőn harmadszor visszatért, Bemmel Bereckén találkozott Petőfi, négy nappal halála előtt. Bem örömében sírva megölelte e felkiáltással: Fiam, fiam!

Petőfi az *Egy gondolat bánt engemet* című költeményben leírja minő halált óhajt: ifjan, a csatatéren, a szabadságért; a paripáktól összetiprott holttestét aztán közös sírba temessék. A sors meghallgatta: július 31-én Segesvár mellett orosz kozák fegyvere ölte meg a költőt, ki még nem szerezhetett magának újból sem egyenruhát, sem fegyvert. A közérzelemnek kifejezőjét aztán közös sírba adták.

Petőfi. (Orlay Soma festményéről.)

Petőfi szerepe a magyar költészet történetében könnyen és kétségtelenül megjelölhető: ő a legnagyobb magyar lírai költő. A dal tehetségének és vérmérsékletének természetes kifejezése. Valódi lírai természet. Folyton érzések rezegnek benne, és kifejezést keresnek a dalban; lelke tele van elektromos feszültséggel, mely a költészet szikráiban pattan ki. Soha ember a világon nem volt tisztább és jellemzőbb típusa a lírikusnak, mint ő. Telisded teli van mély érzésekkel és lelkesedéssel. Minden érzés, minden hajlam csakhamar a szenvedély színét ölti nála: a hazaszeretet, a barátság, a szerelem, a harag, a politikai rokonszenv, a költészet. Nem mérsékli érzelmeit, nem nyom el semmit; az első impulzus embere. Az életnek, az örömnek és a búnak oly teljességét élvezte és szenvedte, mint tán senki más.

Érzelmeinek ezen intenzitását jellemzi Petőfi, midőn ezt írja:

Kedvemnek ha magja volna,
Elvetném a hó felett,
S ha kikelne: rózsaerdő
Koszorúzná a telet.

Érzelmeinek nagy erejével függ össze aztán végletessége, érzékenysége, ingerlékenysége. A higany az ő hőmérőjén mindjárt felszökik a forrpontra. Csupa vérmesség és elragadó tűz, mely őt könnyen elhamarkodott és könnyelmű tettre csábítja, de sohasem bírja olyas valamire, a mivel a becsület ellen vétene. Semmiféle kényszert nem tud tűrni; a szabadságot is teljes telidedségében akarja élvezni. A közéletben van benne valami elidegenítő nyugtalanság, néha elbizakodott felületesség is; szabadságesz- Petőfi természete

ményének szolgálatában azonban alapos és állhatatos. E részben is elment érzelmének legvégső határáig: a szabadságért való hősi halálig.

Petőfi a népdal tanítványa

Petőfi, úgy mint nagy kor- és munkatársa Arany, a magyar népköltészetből indúlt ki: a népköltészet sajátságait alkalmazza a maga műveiben is, de a műköltő tudatos művészetével. Még megvan benne a népies zamat üdesége, de van költészetében valami más, magasabb tökéletesség is: a nagy egyéniség öntudatossága és mélysége.

Petőfi költészete e szerint a magyar népköltészet megnemesítése a műköltészet eszközeivel. A népköltészet vad rózsatövébe ojtotta a nemesített rózsát. Ebből veszi kellemét, abból éltető nedvét.

Petőfi is, Arany is a magyar nép tanítványa. Arany a népköltés nyelvét, kifejezésbeli fordulatait, mondatfűzését és epikus szerkezetét tanúlja el. Petőfi a népdal sajátságait alkalmazza és alakítja át sajátos tehetsége szerint.

Melyek ezek a sajátságok és hogyan mutatkoznak Petőfinél? Mi mindent tanúlt el a magyar néptől?

A magyar népdal tanítványa Petőfi, mert költészetében a magyar élet és a magyar föld tükröződik, magyar ritmus lüktet bennök, magyar érzések vannak bennök kifejezve, a magyar népdal kompoziciója szerint vannak taglalva és a népdal közvetlensége, élénksége és egyszerűsége érzik meg rajtuk.

Vegyük e sajátságokat egyenkint szemügyre. Petőfi költészetében magyar talajon állunk: a magyar nép életét látjuk benne és a magyar föld terűl el szemünk előtt. Soha, sem előtte, sem utána nem tükröződtek a magyar népnek és a magyar földnek sajátságai jellemzőbben mint a Petőfi költészetében. Megtaláljuk nála a magyar nép tipikus alakjait és a magyar nép tipikus érzelmeit. Megvan költészetében a magyar vendégszeretetnek jellemzése, a magyar hazaszeretet lángol és ég minden dalában, a szabadság érzete uralkodik egész költészetén úgy mint az egész magyar alkotmányos életen. Megvan a magyar nép józan öntudata, büszkesége, az érzelmek őszintesége, melegsége és bizonyos diszkrét finomsága, mely e népet jellemzi. Megvan a Petőfi érett költészetében a szerelem ezer meg ezer hangulat-árnyéklataival, francia frivolitás és német érzelgősség nélkül: a magyar szerelem hévvel és erővel. Azt lehet mondani: Petőfi műveiben elénk tünik a magyar föld és a magyar lélek, de bizonyos költői exaltáció tűzétől megvilágítva.

Jelenetező ereje

De nemcsak magyar tárgyak és magyar érzelmek feltűntetésére nézve gyökerezik Petőfi a magyar népdalban, hanem gyakran a költői szerkezet és a ritmus művészetét is a magyar népdaltól veszi. A népdal az érzelmeket nem elvontan mondja el, nemcsak előadja, hogy a költőnek ilyen vagy amolyan érzelmei vannak ezen vagy azon oknál fogva, hanem meg is szereti jeleníteni az érzelmeket. Nemcsak *in abstracto* fejti fel a lírai tartalmat, a lélek mozdulatait, hanem megérzékíti: kis jelenetet állít elénk, melyben bizonyos személyt bizonyos helyzetben, bizonyos elfoglaltsággal

látunk magunk előtt. Nem általánosan kifejezett örömet vagy panaszt hallunk a népdalban, hanem határozott egyént határozott háttér előtt.

Petőfinek eme megjelenítő ereje költészetének egyik legelevenebb és legfeltünőbb vonása. Az érzés ilykor nála mintegy dramatizálva van: nemcsak az érzelmek kifejezését halljuk, hanem tanúi vagyunk egy kis jelenetnek. Szóval az érzelem mintegy genre-jelenet van bemutatva. »Szeretlek, szép leány, a mint először láttalak kigyúlt a szívem« mondja az elvont lirikus. Mit mond Petőfi?

Befordultam a konyhára
Rágyujtottam a pipára ..

Az elvont lirikus, ha megénekli a Tiszát, azt írja: »Te vagy a legmagyarabb folyó! Csendes vagy, de egyszerre eltöröd a gátat stb.« Petőfi e helyett elmondja, mit látott és hallott, midőn egy szép nyári nap alkonyulatánál a Tisza partján állott. Aztán elbeszéli, hogyan beszélgettek este társaival lobogó rőzseláng mellett a Tiszáról és mikép hazudtolta meg a Tisza a költő jó véleményét egy éjjel, midőn zúgva-bőgve kitört és el akarta nyelni a világot.

Hogy mennyire függ Petőfi dalaiban a magyar népdaltól, azt költeményeinek bekezdésein is láthatjuk. A magyar népdal szeret röviden valami helyzetet vagy valami külvilági tárgyat elénk állítani. Népdalszerű szerkezet dalaiban

Kútágason ül a sas
Engem rózsám ne csalogass.

A kútágasról és sasról nincs többé szó.

Petőfi a magyar népdalnak ezt a bekezdő szerkezetét utánozza, csakhogy többnyire jelképies vonatkozást ad a bekezdésben említett jelenségnek. Például:

Száll a felhő magasan, magasan
Az én rózsám messze van, messze van.

A szóismétlés *(magasan, messze van)* a távolságot a ritmus útján, a *felhő* említése pedig képzet útján érzékíti meg.

Van még jellemzőbb példa:

Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá.
Reszket a lelkem, mert
Eszembe jutottál.

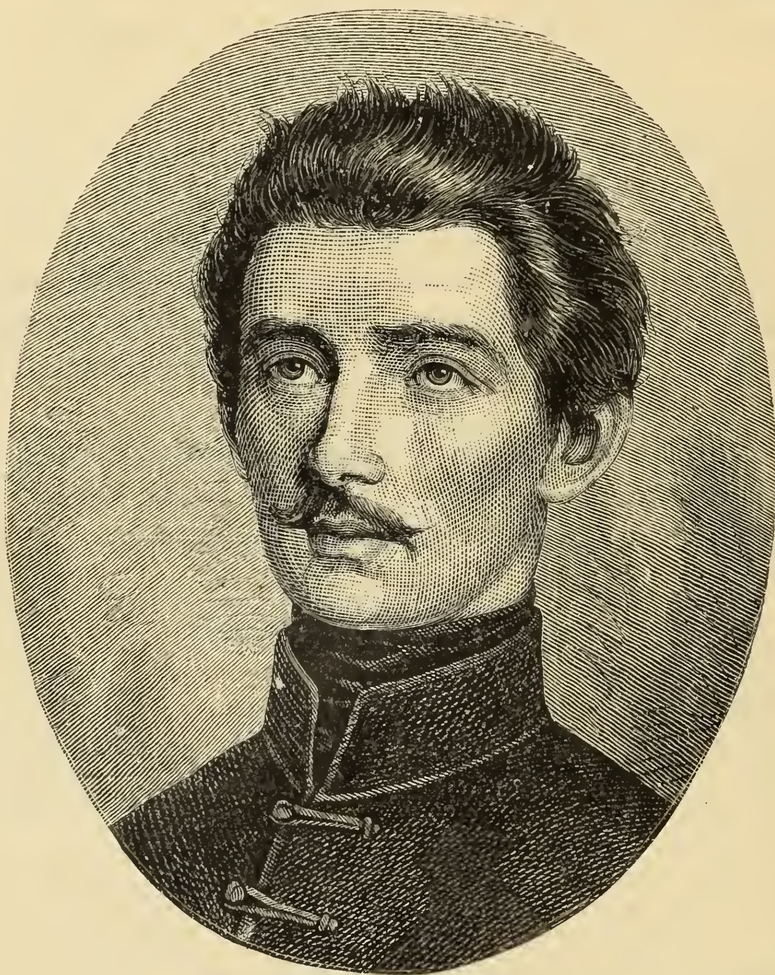
Hasonlóan népdalszerű bekezdés a következő:

Rózsabokor a domboldalon,
Borulj a vállamra angyalom.

Ez idézetek mind egyszersmind példák arra nézve, hogy nemesítette meg Petőfi a népdal egyes sajátságait.

Közvetlensége

Petőfinek legjellemzőbb és legmélyebb sajátsága, melyre nézve szintén érintkezik a magyar népdallal: *közvetlensége.* E sajátság a legritkábbak egyike a műköltészetben: eltanúlni nem lehet, mennél inkább tanúlja valaki, annál messzibb esik tőle. A népdal (néha még legpongyolább terméke is) friss, üde, közvetlen. Ilyen a Petőfi lírája is. Korának szónokias költészetével ellentétben, egyszerű; a mit mond, az bizonyos naivitással, bizonyos ösztönszerű igazságszeretettel van mondva. Heves, mély érzelmek lehető

Petőfi Sándor. (Barabástól, 1845.)

egyszerűen kifejezve — ilyen a Petőfi-féle költemény. Petőfi úgy szövi költeménye fonalait mint a selyemhernyó a maga selymét vagy a pók sokszemű hálóját: nem tehet egyebet, munkája ellentállhatatlan ösztön eredménye.

Őszintesége

Petőfi közvetlenségével szorosan összefügg, mint gyökér a virágjával, meglepő *őszintesége.* Mindenét leplezetlenül kitárja. A költészet neki nem alkalom magát ilyennek vagy olyannak mutatni, hanem alkalom mindent elmondani: vallomás, gyónás. Érzelmek rezegnek lelkében és mintegy önkénytelenül szavakban megmerevednek. Nála nincs szépítés, finomítás, válogatás. Egész lelki életét átönti a költészetbe, mint az ember bort átönt

arany serlegbe az utolsó cseppig. A többi jeles magyar költő inkább bizonyos kiszemelt helyzetben mutatja be magát a közönségnek: válogatott alkalommal érzelmeinek virágát adja elő. Petőfi nem! Ő mindenestűl beleugrik a költészet ritmikusan lebegő sajkájába. Nem hagy semmit a parton, nem leplez semmit. Ő mer egészen Petőfi lenni. Elénk tárja minden érzelmét, minden gondolatát, minden élményét. Azt is, hogy éhezik, hogy fázik, hogy vándorszínészkedett, hogy apja megverte, hogy rongyos a kabátja. Ki merte volna előtte mindezeket elmondani? A költő szégyelt volna ily pongyolában a világ előtt megjelenni. Bizonyos ünnepi hangulat kellett ahhoz, ünnepi ruha, sőt Berzsenyi néha az ünnepi hatás emelésére még római tógát is öltött magára.

Ha más költőt olvasunk, bármily jeles legyen is, úgy érezzük, mintha a költő közt és köztünk, az olvasók közt, valami finom, átlátszó, de hideg üvegfal volna. Petőfinél nincs meg ez a fal. Közvetetlenül érintkezik velünk.

A mi mindennapi, a mit addig triviálisnak tartottak, azt elmondja, lelke legfenekéig enged pillantanunk.

Hogy tehette, hogy merhette ezt?

A Helység Kalapácsának címképe.

Merhette, mert ha minden leplet ledobott, akkor minden nemes emberi érzéstől áthatott, őseredeti természet állt előttünk; ha lelke legfenekéig pillantunk, legfenekéig költőt látunk benne; ha mindennapi eseményt mond el, akkor is átviláglik a látszólag triviális rajzon rajongó heve vagy szikrázó humora. Egyénisége megaranyoz mindent: a köznapit, a jelentéktelent, a nevetségest, mindazt, a mit páratlan őszinteséggel lírájában elmondott.

Petőfi utánzói aztán ezt az őszinteségét is utánozni akarták és mintegy a Petőfi közvetlenségével nézték a világot. Ők is *mindent* el akartak mondani. Pedig ha Apollo mezítelen jelent meg, — igaza volt; csakhogy nem minden mezítelen lantos ifjú Apollo. Ők Petőfi lángszellemétől csak napszúrást kaptak. Egyszerre divatba jöttek az apák. Mindenkinek volt apja, heves, jószívű, érzelmeit nem mutató apja, mint Petőfinek; míg eddig nem szóltak a költők apjukról, azt pedig hogy kocsmáros, a világért sem vallották volna be. Minden költőnek volt anyja à la Petőfi,

ki fiát néma szeretettel csókolta (csakhogy Petőfit a múzsa is homlokon csókolta); minden költő érdeklődni kezdett a csárdák, a bojtárok és a vándorszínészek iránt.

Petőfi fölfedezi az alföldet

Petőfi azonban nemcsak az első irodalmunkban, ki mer önmaga lenni, hanem az első, ki mer *látni* mint lirikus. Őszinte abban is, a mit lát. Látja mind, a mi környezi, és elmondja. Igen is, ő lát mindent, de a költő szemével látja. Ő látja először, hogy szép az Alföld. Száz meg száz költő ment át az Alföldön: látták pusztáit, méla csárdáit, csikósait és méneseit, csaplárosait és betyárait, a magyar parasztot, a kisbérest, de egyikük sem tudta, hogy ezekben is van költészet. Petőfi fedezte fel az Alföldet a költészet számára. Ő mintegy ezt mondta: »nem kellenek Svájc hótakart bércei, nem kellenek Arkádia zengő ligetei, nem kell a bájos Tibur, itt van a Hortobágy! Tanúljatok látni, ebben is elég a költészet!« De nemcsak a magyar alföldet, hanem az egész természetet is más szemmel nézte Petőfi mint elődjei. Soha sem tükröződött frisebbnek, üdébbnek, több ifjú bájjal a természet mint az ő szemében. A természet neki nem pusztán látvány, hanem kitágúlt *én*. A felhők lelki rokonai, az alföld a szabadság jelképe, az alvó természetet nem akarja fölébreszteni —

Természet-érzéke

Ha megcsókolsz, ajkaimra
Ajkadat szép lassan tedd,
Föl ne keltsük álmából a
Szendergő természetet.

A természet átszelleműl dalaiban és megtelik érzelemmel. A völgy és a hegy beszélnek nála, de nem hogy okoskodó tanúlságot mondjanak el (mint az állatmesében), hanem hogy érzelmüket kifejezhessék. Csak az érthette annyira a természetet, kiben annyi természetesség és egyszerűség volt, mint Petőfiben.

Leiró költészete

Petőfi gyakran nemcsak érzi a természetet, hanem le is írja. Leirásai rendkívül biztosak és határozottak: a vidék, melyet elénk tűntet, oly szabatos vonásokkal van megrajzolva, hogy festő mindjárt le is festhetné, mérnök pedig elkészíthetné térképét. Mindamellett még sem puszta leirások, hanem lírai költemények, mert, úgyszólván, áztatva vannak érzelemmel. Nézzük például leghíresebb leíró költeményeinek egyikét, *A kutyakaparó*t. Egy elhagyott csárda leirása, de voltaképen azon kellemetlen, unalmas, sivár érzés feltüntetése, mely az utast elfogja, ha belétér. Nemcsak düledező épületet látunk magunk előtt, hanem bizonyos hangulatot érezünk, melyet az épület keltett. Petőfi különben nemcsak úgy teszi nagy művészettel lirikusakká leírásait, hogy érzelmeit szövi beléjük, hanem még azzal is, hogy a térbeli jelenségeket időbeli események fonalán írja le. Nem festi: minő az illető tárgy vagy vidék, hanem elmondja, minőnek látta ilyen vagy amolyan helyzetben. Legfeltünőbb példa erre a *Tisza* című költeménye. Nem festi a Tisza különböző sajátságait, hanem elbeszéli, hogy egyszer nyári napnak alkonyulatánál *ilyennek* láttam a Tiszát, néhány

nappal később, midőn félrevert harangok zúgása álmamból felvert, *emilyennek* mutatkozott. A leírás lírai érzelemmé olvad vagy élénk genreképpé kerekedik ki.

A mulandóság eszméje Petőfi költészetében

Petőfi az emberi lét rejtelmeibe is mélyre ható pillantást vetett. Van valami sajátságos hajlama az emberi lét mulandóságán elmerengeni. Ilyenkor

Petőfi. (Egyetlen fenmaradt fényképe után.)

az idők változását képzeletében összeszorítja és gyorsan áttekinti, a mai nap esetlegességét az örökkévalóság színe alatt *(sub specie aeternitatis)* szemléli. Az idő korlátai egy percre ledőlnek és a jelen mélán a jövő szemébe néz. Rövid példája ennek a jövőbe merengő iránynak a következő költeménye:

Még alig volt reggel, már megint este van.
Még alig volt tavasz, már megint itt a tél.
Még alig Juliskám, hogy megismerkedtünk
S már feleségem vagy, már rég azzá lettél.

Még alig hogy játszánk apáink térdén s már
Maholnap ott alszunk nagyapáink mellett...
Csak annyi az élet mint futó felhőnek
Árnya a folyón, mint tükrön a lehellet.[1]

De nemcsak a saját jövőjét pillantja ilykép gyakran át, hanem az emberiség sorsát is:

Dicsőséged, neved maradjon? Hol?!
A nép is elvesz, melyhez tartozol.
Az ország, melyben most él nemzeted,
Tenger volt egykor s újra az lehet.
S e föld is semmiségbe oszlik el.
Kevély ember, miben kevélykedel?

Sőt nemcsak az emberiség sorsán tünődik, hanem izgatott képzelettel az egész világegyetem végét látja maga előtt: látja, hogy a mindenség fergetegje meghasítja az eget és átdobja a hasadékon földgolyónkat, s mint most az eső és hó esik, esnek akkor majd a csillagok és folynak csillag-patakok! *(Ha jőne oly nagy fergeteg. — Elmém sokat gondolkodik.)*

A jelen és vele szemben a holnapnak sejtése: szerelmi mámora, a koltói várkert szépsége és vele szemben korai halála, feleségének hűtlensége tűnik elénk a *Szeptember végén* című költeményben is.

Elhull a virág, eliramlik az élet...
Ülj hitvesem ülj, az ölembe ide,
Ki most fejedet keblemre tevéd le
Holnap nem omolsz e sirom fölibe?

A lírának általán három főtárgya van: a szerelem, a természet és a halál. E három örök főmotivum folyik össze méla sejtelemmel a *Szeptember végén*ben. A természetből kiindúlva a halálgondolatán át a szerelemhez jut Petőfi e költeményében, mely talán a magyar költészet legelső remeke.[2]

Petőfi elbeszélő költészete

Petőfi elbeszélő költeményeiben is mindenekelőtt lirikus. Annyira szubjektív volt, annyira tele tulajdon zajongó érzelmeivel, hogy nem válhatott tárgyilagos epikussá. Ha az ő elbeszélő költeményeinek személyei beszélnek,

[1] Hasonló gondolkozás van ezekben: *Elvándorol a madár, Szép kedvesem, Mulandóság, Fövényszem, harmatcsepp.*

[2] Ugyancsak Koltóról, a hol Petőfi a *Szeptember végén*t írta, szintén a mézeshetek alatt hasonló szellemben írja egyik levelében az idők folyását áttekintve: »Az idő halad, gyorsan! gyorsan! a virágok már elhervadtak, hidegek kezdenek lenni. Az idő halad, oly vén házas vagyok már! Maholnap talán már bölcső jön a házba s utána nemsokára koporsó. Egyebet nem teszünk, csak születünk és halunk«.

1.

2.

Petőfi **János vitézének** első kiadásából. (1845.)

1. A mű címlapja. — 2. János vitéz és az óriás csősz.

Az Athenaeum kiadása.

Pető
K

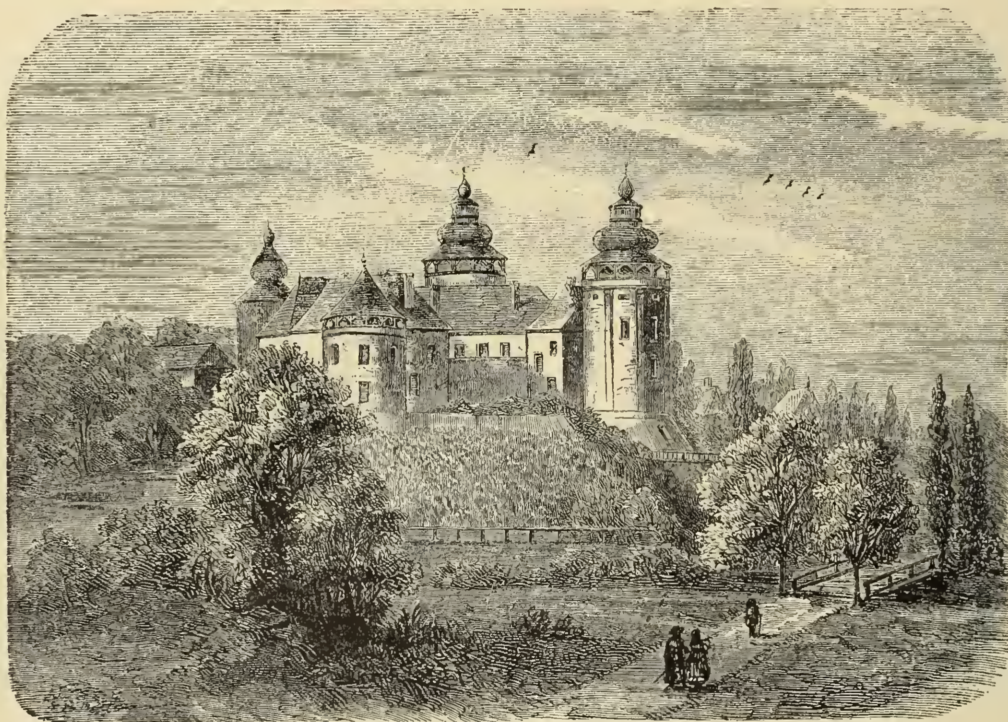
mindig a Petőfi szívéből tódulnak a szavak az ő ajkukra. A kutya és farkasokról szóló tanító mesét átalakítja és saját büszke, dacos szabadságszeretetét érzékíti meg benne. *Hunyadi László* című balladájában a költő belevegyűl a XV. századbeliek csoportjába és izgatni kezd, mintha forradalmi népgyülésen volna jelen a Muzeumkertben. A *Bolond Istók*ban önmagát, belső lelki világát, melegítő és világító humorát jellemzi. *Az Apostol* című nagyobb elbeszélő költeménye is egészen szubjektív; keserű hangulat és keserű, lázító irányzat kifejezője. Alig van meg benne a tárgyilagos igazság látszata is.

Leghíresebb elbeszélő költeménye a *János vitéz*. Petőfi huszonegy éves korában hatvani-utcai lakásán szűk, sötét udvari szobában két hét alatt írta. A *János vitéz* a legmagyarabb elbeszélő költemény, a mely mindaddig irodalmunkban megjelent. A mit előtte legjelesebb költőink tehetségüknek legérettebb fokán meg-megkiséreltek: teljesen magyar epikus költeményt alkotni, azt Petőfi pályája kezdetén játszi könnyűséggel végrehajtja. A *János vitéz* valóban minden ízében magyar s eredeti. A külföldi nagy époszírók utánzásának semmi, de semmi nyoma. A magyar népéletből vannak véve alakjai mind; a főhőse, János vitéz, a juhászból vált katona, valódi magyar jellem. A költemény alakja és nyelve népiesek, mint személyei: alapja és háttere a magyar föld és magyar viszonyok. A hang, mely a művön átvonúl, a magyar népmesék hangja. A csodás motívumok, melyek benne előfordúlnak, a magyar nép képzeletéből valók: Petőfinek nem kellett magyar mithologiát összekombinálni, mint Aranyosrákosi Székely Sándornak vagy Vörösmartynak, hanem csak szerencsés kézzel bele kellett nyúlni a magyar mesék ősi kincsébe.

Petőfi utolsó nagyobb elbeszélő költeménye *Az Apostol* rikító színekkel végletes eszméket és lázasan túlzott eseményeket ad elő. Hőse egy nagy eszméktől áradozó, a gyakorlati életben azonban boldogúlni nem tudó rajongó, ki mint királygyilkos fejezi be életét. Petőfi e költeményt igen elkeseredett hangulatban írta 1848-ban, a budai Zugligetben, miután igen nemtelen eszközökkel meghiúsították képviselővé való választását. E kudarc keltette végletes elkeseredés nagyon is megérzik a költeménynek részben vérvörös, részben koromfekete alakjain. Az apostol, Szilveszter, szerelmi viszonyának elbeszélésében van néhány elem a Petőfi és feleségének történetéből: de inkább a keserű elemek vannak meg benne (a házasság akadályai) semmint a költőiek. Szilveszter boldogtalan gyermekkorának leírása Dickens regényeire emlékezteti az olvasót, melyeket Petőfi igen szeretett. Az a madárka pedig, mely a rab apostolt dalával vigasztalja, a Byronféle Chilloni fogoly börtönéből röpűlt a Szilveszter cellájába. A hős páthoszában Lamartine Girondistáinak is van valami részük, valamint hogy merész dacában Shakspere Coriolanusának hangját véljük hallani. Szerencsétlen sorsa pedig némikép a Tancsics Mihályéra emlékeztet, ki 1848-ban rövid időre igen népszerű alak volt.

Petőfi világnézete

Petőfi világnézete sajátságos, erős meggyőződésen alapúlt, mely összefügg demokratikus eszméivel. Az emberiség — így lehetne összefoglalni ebbeli nézetét — folyton fejlődik: a világtörténelem az emberiségnek nevelése és megérlelése. A nagy emberek és a nagy eszmék, ezek az emberiség nevelői. Az emberi míveltség nagy, évezredes munka eredménye, melyet folytatnunk kell. Mindenkinek közre kell működnie benne és mindenkinek nyoma megmarad tetteiben és műveiben, melyekkel hozzájárult e közös nagy munkához. »A szőlőszem kicsiny gyümölcs — írja Petőfi — egy nyár kell hozzá mégis, hogy megérjék. A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs, s ha a kis szőlőszemnek egy nyár kell, hány nem kell e nagy

Erdőd vára.

gyümölcsnek, a míg megérik. A szőlő a napsugaraktól érik: míg édes lett, hány napsugár lehelte rája élte melegét, hány százezer, hány miljom napsugár? A földet is sugárok érlelik, de ezek nem nap sugarai, hanem az embereknek lelkei. Minden nagy lélek egy ilyen sugár... Érzem, hogy én is egy sugár vagyok, a mely segíti a földet megérni«.

Irodalmi hatások

Ha Petőfi azt mondja magáról: »A természetnek vad virága vagyok én«: ezt nem úgy kell érteni, hogy költészet dolgában nem tanúlt semmit másoktól. Ő nagyon természetes, mindig hű géniuszához, de költői tehetsége nem nőtt fel vadon: tárgyválasztására és magyar alföldi rajzaira Gaál József folyt be, tréfáin néha Csokonai mintája érzik, iróniája és különösen úti levelezése Heinére, dacos szabadságszeretete az angol Shelleyre, refraines költeményei meg néhány életképe Berangerre vallanak. Páthoszán meglátszik, hogy Petőfi Shaksperet bálványozta, fellengős politikai eszméire

Petőfiné **Szendrey** Júlia arcképe. (1848.)

Petőfi Sándor arcképe. (1848.)

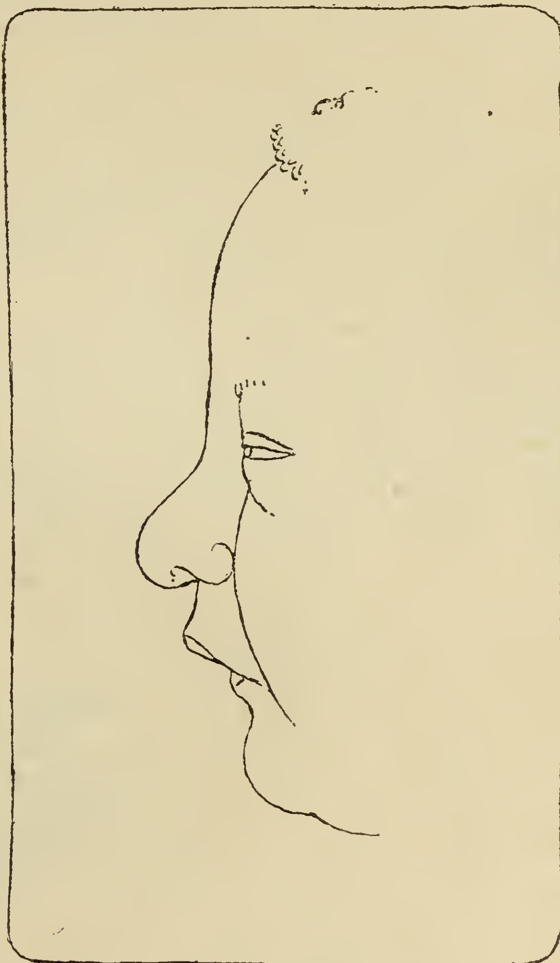
Beöthy, Magyar irodalomtörténetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

Lamartine *Girondiai* hatottak. Hazafiúi költeményeiből nem egyszer a Vörösmarty pathétikus mélabúja hallik ki, néhány néprománca Arany hatása alatt készült. Sokféle patak és folyó szakadt ebbe a tengerbe, melynek Petőfi a neve: színe és íze azonban nem belőlük valók, hanem sajátságosak, gyöngyei pedig szintén mind tulajdon mélységében teremtek.

Petőfire korának két főiránya — mint kettős villamos áram — ellentállhatatlan erővel hatott. Az első irány a *demokratikus,* a másik a nemzeti. Korának hatása A demokratikus irány akkor egész Európán uralkodott; a nép szabadsága és egyenjogosítása általános jelszó. A demokratikus mozgalom csakhamar átcsap a politikából az irodalomba. A mint a nép sorsa az államférfiakat foglalkoztatja, a költészet is mindinkább kezd vele foglalkozni. Petőfi is a nép költője akar lenni: a népnek és a népért ír. »A nép az én múzsám« (Le peuple c'est ma muse) írja Beranger és Petőfi következőkép vallja ugyanezt:

Nem a palotának fényes gyertyaszála
Vagyok én, hanem a kunyhók mécsvilága.
Alant születtem én, szalmafödél alatt,
Sohsem tagadom meg származásomat.

Petőfi fia egy napos korában. (A költő rajza.)

A második irány, melynek villamos csapásait Petőfi érezte és kifejezte, a *nemzeti* volt. A negyvenes évek voltak a nemzeti lelkesedés virágkorszaka. E lelkesedés lángol a Petőfi verseiben. A nemzeti érzések fuvalma pendíti meg egyre növekedő erővel lantjának húrjait.

Petőfi különben is meleg, költészet és művészet iránt érdeklődő korszakban élt. A színháznak és a szépirodalomnak sokkal nagyobb szerepe volt a negyvenes években mint például az utolsó két évtizedünkben. E szépirodalmi érdek külső jele a sok önképzőkör, mely a vándor Petőfit, akár valami szabadkőmüves-páholy az utazó testvérét — bárhová teszi is lábát — örömmel és lelkesedéssel fogadja.

Petőfi költészete az ifjúság költészete. Ha egyszer kiveszne az emberiségből az ifjúság (mint már most is mondani szokták, hogy kiveszett a gyermekkor, mert nincsenek többé gyermekek), akkor az ő műveiből lehetne az ifjúságot rekonstruálni. Az ifjúkor minden fénye: nagylelkű lobbanékony-

sága, végletes lelkesedése, nemes fogékonysága és lázas energiája, szeretetreméltó elfogúltsága épúgy megvan benne, mint minden árnyéka: meggondolatlansága, dacos könnyelműsége, túlzása és elbizakodottsága. Minden sajátosságában, erényeiben épúgy mint fogyatkozásaiban, teljesen őszinte; ha ír, démonja diktál neki: lángoló szíve hevíti és páratlan ihlete égbe emeli. A költő, a katona és a vértanú hármas glóriája vonja be sápadt, ideges arcát.

Ha tehetségének megbecslésére mértéket akarunk, hasonlítsuk össze műveit mindazzal, a mit bel- és külföld legnagyobb lirikusai huszonhatodik életévükig költöttek és ki fog tűnni, hogy Petőfi a világirodalom legbámulatosabb tüneményei közé tartozik.

Kettős természete

Voltakép két Petőfi van. Az egyik ott áll a budapesti Dunaparton bronzból, a mint Izsó képzelte: a saját napjainak tüzétől áthevűlt szónokias Petőfi, a mint taps és éljen-riadalom közt a *Talpra magyar*t szavalja, a lelkesedéstől és izgatottságtól elragadott néptribun, a világszabadság és a nemzeti forradalom zászlóvivője.

A másik Petőfi a koltói őskert merengő vendége, a szerelem és a természet költője: ifjú hó a bérceken, hervadozó ősz a grófi parkban, de lángsugarú nyári szíve átérzi az élet kuszált jelenségeiben az örök emberit, átérzi mindazt, a mi édes, a mi szép, a mi nemes halandó létünkben és muló érzelmeit örökké való szavakba önti.

77. Arany János.

KÉT NAGY EPIKUSUNK látott napvilágot 1817-ben. Az egyik csak újra született: ebben az esztendőben adta ki Kazinczy a *Zrinyiászt.* Másfél századosnál hosszabb álhalálából feltámasztván, mintegy fölfedezte a nemzetnek egyik legnagyobb költőjét, az addig olvasatlant és ismeretlent, ki voltakép csak innen kezdve foglalja el megillető helyét költői szellemünk képviselőinek legelső sorában. Ugyanebben az évben született Zrinyinek legméltóbb és legnagyobb utóda: Arany. A véletlen játéka így fogta össze amannak új életre ébredését emennek pályakezdésével. A két epikus, e találkozás után, nem is vált el többé soha, s tudatunkban valószinűleg ezután sem fognak elszakadni. Arany szelleme jóformán egész életén át foglalkozott Zrínyivel. Az olyan tanítványok ismerik csak ezt az állandó vonzódást, ezt a nemes csodálatot mesterük iránt; azok lesik, fontolgatják, elemzik ilyen szeretettel és gonddal mindegyik szavát; azok követik ilyen kitartással lépésről lépésre; azoknak fekszik így a szivökön mesterök híre: a kiket a sors arra választott ki, hogy mesterök méltó büszkeségei, koszorújának méltó örökösei legyenek. Mintegy az ő karján jelent meg először, *Zrinyi és Tasso* című értekezésével az akadémia színe előtt 1859-ben; fölidézte a Zrinyiász költőjének mestereit, különösen Tassót és Vergilt, fáradatlan gonddal és éles szemmel vetette egybe époszaik menetét, részleteit, képeit, kifejezéseit. Hogy a befejezetlenül maradt értekezés hova törekedett és hova jutott volna, hátrahagyott jegyzetei felvilágosítanak bennünket: bármenyit kölcsönzött Zrinyi Tassótól, mester marad mellette is, még pedig tárgyának felfogásában és a jellemrajzban nagyobb mester nála. De nemcsak a tudomány szövétnekével forgott Arany Zrinyi körűl, hanem igyekezett népe értelméhez és szivéhez is közelebb hozni: nyelvének avúltságait, verselésének darabosságát nagy tiszteletével, szerénységével és tudásával egyengetni, javítgatni kezdte még 1848 elején s a második ének közepéig haladt. A mint így ő Zrinyi mellett kitartott, őt sem hagyta el a nagy nemzeti epikus szelleme sohasem: Arany legutolsó törekvéseinek egyike hún époszának befejezése volt; *Csaba királyfit* még a halála előtti esztendőben is tervezgette és írta. Valóban, a mi Zrinyihez kötötte, nemcsak eszthetikai vonzalom volt, hanem

Zrinyi és Arany

a szellemi rokonságnak bizonyos kapcsolata. Különböző korok szellemének napja, különböző viszonyok hatása érlelte lángelméjöket; de egyazon alapon ébredt, egyazon talajból erősödött mindakettő s közös művészetök vezérgondolatára és alapfeltételeire nézve is egyek voltak. A született zászlósúr s a földmívesfiú, a jezsuiták s a debreceni kollégium növendéke, a törökverő hadvezér s a szalontai jegyző, a nemzete sorsát irányzó politikus s a fővárosnak benne mindvégig idegenül maradt költő-remetéje: egyaránt egész nemzetök költői tartalmát hordják lelkökben, mindazt, a mi tudásából és

Arany János. (Nagykőrösi éveiben. Horowicz képe után.)

érzéséből, képzeletéből és törekvéseiből költői indítékul kinálkozik. A különbség csak az, hogy ezt a szellemet Zrinyi tettekben is kifejezte s úgy szólván saját dicső közpályáját kisérte énekével. De Aranyt nem kevésbbé hatotta át az a gondolat, hogy igazi éposz csak a nemzet lelkéből fakadhat. E lélek büszkeségének és hitének lángja tör elő a köz-bűnbánat hamuja alól Zrinyinél; e lélek sugallja, közös emlékeivel és reményeivel, bizalmával és képzelgéseivel, a maga sajátos módján és nyelvén Arany költészetét. Zrinyi nemzete: a magyar nemesség, kinek »dedikálta munkáját és vérét«, az őseikre büszke unokák; Aranyé: a haza egygyé olvadt lakossága, a nagyjairól regélő nép. De mindegyikökben a nemzetnek legigazibb világa

s egyik legszentebb hite emelkedik költészetté: hite önmagában. Ez a legrégibb, legmélyebb, az örök époszi motivum.

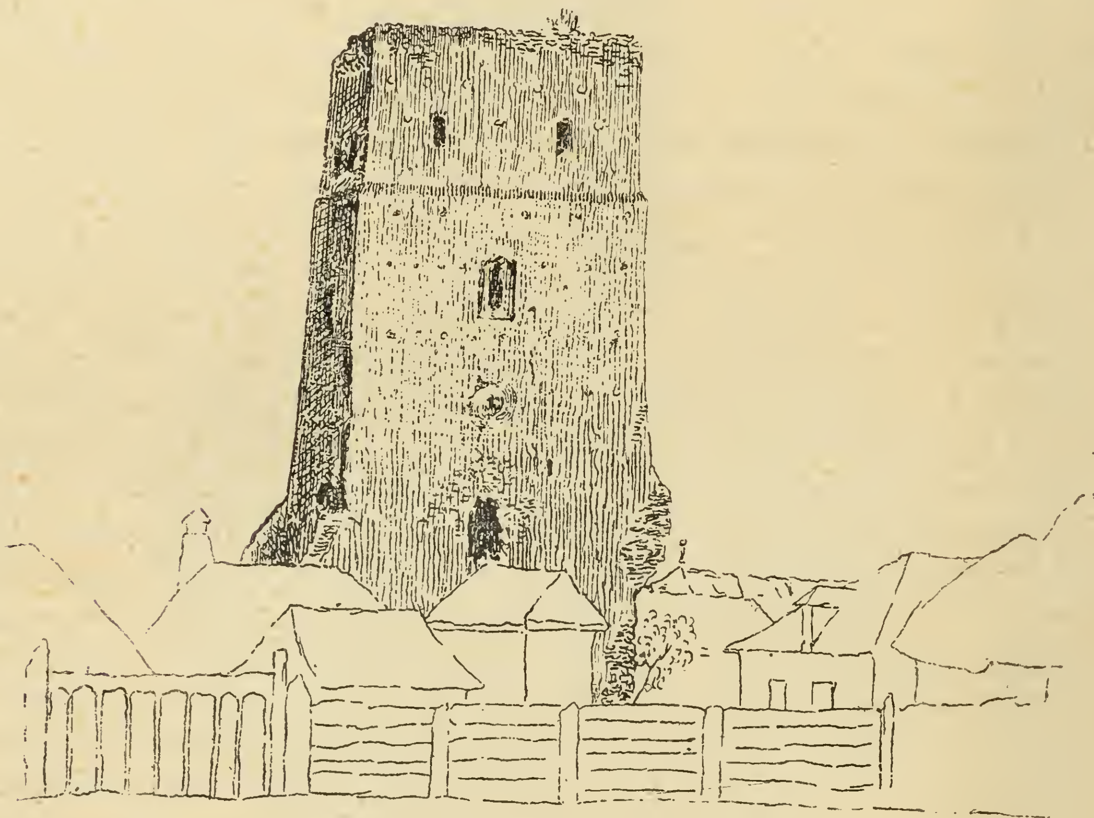
Korkép

Ennek a hitnek, Arany születése idejében, nem sok nyoma volt széles e hazában. Közéletünk, nemzeti törekvéseinkkel, évtizedek óta elhallgattatva hallgatott. A szellemi, politikai és anyagi elnyomás, az elrettentés és megrontás bécsi rendszere az általános nemzeti elernyedésben már-már célhoz jutott. »A tehetetlen kor jött el«, melynek »szivét álom öldöste«. A legtüzesebb nemzeti költő, Berzsenyi is mintegy a kikerűlhetetlen fátum beteljesét látta fölöttünk; »romlásnak indúlt hajdan erős magyar!« kiáltotta, de csak a pusztába. Azonban, ha történetünk egész folyamában alig volt kor, mely kevésbbé biztatott volna a jövővel, bizonyára nem volt egyetlen egy sem, mely méhében dúsabb ajándékot rejtegetett volna. Századunk három vezérszelleme már készűlt jövő pályájára. A huszártiszt, kinek lángszellemében az új Magyarország képe először születik meg, már a lipcsei csatában hadakozik s el-elmereng nemzete sínlődésén; egy zempléni fiú, kiből hazája legnagyobb szónoka lesz, már gyakorolja magát a rhetorikában a Sátorhegy alatt; egy zalai deák, kinek tudománya, bölcsesége és jelleme meg fogja menteni a magyar alkotmányt, már forgatja a magyar közjogot Győrött. Mellettök, utánok fejlődnek, tűnnek föl irodalmunk, költészetünk legnagyobbjai. Egy ismeretlen ügyvédsegéd és szinész képzeletében az előbb-utóbb viharral fenyegető nemzeti szélcsend fölidézi Bánkbán képeit; senki sem tud róla, de már kész a legjobb magyar tragédia. A vígjáték jövendő mestere is megérkezett már világ-kóborlásából Pestre, még csak pusztulásnak indúlt gavallér, kiről talán családja is jobb szeretne mitsem tudni; de a komédia múzsája már kiszemelte, hogy nemsokára nemzetének büszkesége legyen. Egy fehérvármegyei ifjú a pesti egyetemen kipirúlt arccal hallgatja Horvát István tüzes ábrándjait az ősmagyarokról; a csodaképek elragadják, mintha valami fenséges és édes zene bűvölné el lelkét: a mesés hajdankor e jelenetei az ő lelkének ezzel a titkos zenéjével nem egészen egy évtized múlva el fogják bűvölni nemzetét s megteremtik az új magyar költészet nyelvét. Egy kis báró-fiút a budai iskola padjain már támadják a magyar életnek amaz ellentétei, melyeknek mély bölcselőjévé és költőjévé jelölte ki sorsa; egy másik Erdélyben már nézegeti a krónikákat, a fegyvertárakat, a romokat, melyeket az ő szelleme mindörökre meg fog eleveníteni. A rimaszombati csizmadia-fiú már hallgatja a sajóvidéki meséket, melyekkel egyike lesz azoknak, a kik új lelket öntenek költészetünkbe. És mielőtt a reform-kor 1825-ben beköszöntött volna, megszületett Petőfi is. E szomorú évtizedeknek századokra született dicsőségei mind.

Arany a szülei háznál

E kor méhe szülte, az elsők elsejévé, Aranyt is. Egy kis nádas parasztházban köszöntött a világba, Nagy-Szalontán, 1817 március 2-án. Öreg szülőinek, Arany Györgynek és Megyeri Sárának, utolsó, tizedik gyermeke volt. De rajta kívül csak az első leány maradt életben, már

akkor maga is asszony, a ki kis öcscsét anyai tejével táplálta. A család szegény volt, mindössze is egy házuk és földecskéjök; de már közel kétszáz éves nemeslevelet őrzött I. Rákóczi Györgytől s elei Kraszna vármegyei Nagyfaluból szakadtak Biharba. Az öreg szülőknek öröme, reménye lett a kései kis jövevény, kit a maguk öreges, jámbor, tisztes gyöngédségével dédelgettek. Ennek a háznak az élete a költőnek az a legrégibb emléke, melyből a *Családi kör* szövődött, ez a legkitünőbb magyar paraszt-idill, a munka, megelégedés, jó szív és vallásosság egyszerű világából. A ház, a kép teljessége kedveért, talán népesebb és elevenebb mint Aranyéké volt;

A nagyszalontai csonka-torony. (Petőfi rajza.)

de azért az ő házuk ez. A játszi emlékezet tükrében feltűnik a költő előtt a maga egykori csöndes, komoly alakja is, a mint könyvébe bújik, nótákat és verseket kedvel, maga is próbálgat s az apja papot jövendöl belőle. Fergusson és Burns híres költeményeire mutattak, mint ez idill mintáira. A ki ismeri őket, az érzi a különbséget is; a miben egyeztek: az a két szellem egyezése, a magyar és skót kalvinista földmivelőé: a földhöz való ragaszkodás, a munka edző öröme és a vallásosság. Ebben az isteni félelemben nevelték Aranyt: a munkás szegénységnek tiszta, vallásos és erkölcsi levegőjében, melynek tisztasága, kényessége és egyenessége elkisérte egész pályáján. A szülei házból kisérte a hit, vagy legalább szükségérzete és kegyelete: ő is maga tanította imádkozni *fiát,* mint egykor atyja őt, s utolsó költeményeinek és egyszersmind a legmélyebb magyar költői refle-

xióknak egyikében, a *Honnan és hová* címűben, az agg költő ajkain a gyermek imádságának töredékei reszketnek. Hogy az életnek,

Mint reméli a keresztyén,
Lesz dicsőebb folytatása:
Én azt meg nem tagadom.
Mit hisz a tudós? ő lássa.

Az öreg Arany György nem volt tanúlatlan ember, részese a valamelyik kollégium vagy partikula padjain megfordúlt kálvinista földmivelő tudásának, melynek legnagyobb részét a biblia teszi ki, azután még egy kis deák szó. Fiát maga tanította meg a betűkre s valami latinra is a *Pater noster*ből és a *Credó*ból. Olvasni úgy szólván a bibliából tanúlt, a melynek számos részletét, mielőtt a betűket ismerte volna, a zsoltárokkal együtt könyv nélkül tudta. Fejledező lelkének első, hatalmas tápláléka a legtiszteletesebb hagyomány volt; így gyökerezhetett meg észrevétlenül a hagyomány iránt való rendkívüli tisztelete, mely költői egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása. A mint ő első lelki táplálékát, gyermeklelkének legelső, tehát legmélyebb benyomásait a hit mondáiból merítette: mindíg a hitben kereste az epikai költő hatásának alapját s mindvégig szigorúan ragaszkodott az epikai hitelnek, a hívő köztudat támogatásának általa formulázott törvényéhez. A költő gyakorlatának s az eszthetikus tanításának, hogy az epikus, a mikor és a meddig csak teheti, ragaszkodjék a köztudathoz, ennek mondai tartalmához, egészökben és részeikben: lélektani gyökérszálai visszanyúlnak a szalontai kunyhóba, hol a kis Arany újra meg újra megújuló gyönyörűséggel olvasta Mózes és a királyok könyveit. Könyvére tisztelettel, magára szeretettel, koraértségének csodálatával nézett mindenki. Csöndes, komoly és félénk gyermek volt, a két öreg között egy harmadik kis öreg, keveset pajtáskodó, testi dologra »vézna és ügyetlen«, de annál mohóbb könyvmoly, ki nyomtatott betűt, melyhez hozzájuthatott, nem hagyott olvasatlanul. Míg a napsütötte szép rónaságon némán szemlélkezett s az iskola-udvar lármás csínyeitől és mulatságaitól félrehuzódott, a gyermeki természet mozgalmasságának ösztöneit egészen belső világában elégítette ki: tanúlt és olvasott mindent, különösen sok verset és históriát, s a képzelet és hangok játéka, a versfaragás, az ő gyermekjátéka lett. Egy meg is maradt ezekből a gyerekverseiből, egy köszöntő volt tanítójához, mely a közszájon forgó mithológiai képeket a kacskaringós szólásoknak és pattogó rímeknek épen olyan sújtásos magyarjába öltözteti, mint népieseink általában szokták. Ezek a népies verselők, le a ponyváig, voltak a bibliai történetek után legrégibb tápláléka; elsőnek közülök maga, önéletrajzi vázlatában, Gvadányit nevezi meg: az elkorcsosodott város szatiráját a falu tisztes eredetiségével szemközt. Egy kissé nem azokkal a gyermekszemekkel nézte-e az agg Arany is Pestet, a melyekkel Zajtayt ide kísérte egykor? A mint a nótárius tüzes magyarsága és egyenessége nem tudott megbarátkozni a nagyváros zagyva idegenségével és cifrálkodásával: a

költő mélázó lelke sem tudta magát igazán feltalálni benne soha s megható, vágyó sóhajokat küldött haza falujába, az aratókhoz, a fecske-fészkes hajlékokhoz. »Hogy a mezőt, az anya-természetet kebelét elhagyta, holtig sajog egy érzet benne«.

Arany első irodalmi olvasmányai

Utóbb, a mint a szalontai partikula legszorgalmasabb és legtehetségesebb deákja, már verselő hírre emelkedett s az ottani viszonyok közt keservesen kielégíthető szomja bizonyos vezetés alá került: egészen a debreceni, kissé ósdi irodalmi felfogásnak és ízlésnek levegőjében fejlődött.

III-dik bérlet DEBRECZEN. 11-dik szám.

Kedden, Mártzius' 22-dik napján 1836.
A DEBRECZENI SZINÉSZ TÁRSASÁG által
eléadatik:

A' HIVATLAN KÉPÍRÓ.

Vígjáték 3 felvonásban. — Eredetileg írta Telepi György.

SZEMÉLYEK:

Ledinszky Fridrik, lengyel nemes	Barabyi.
Henriette, leánya	É. Aloyzia.
Lízi, ennek szobaleánya	G. Victoria.
Moll Fridrik, edinburgi vólt hajós kapitány	Hubay.
Horne Adolf	Szákfi.
Valter van de Belloot, képíró	László.
Jankó, } Ledinszky' cselédjei	Chiabay.
Pista, }	Kiss.
Idegen	Zsivora.
Márton, inassa	Arany.
Ferencz, Moll' legénye	Hegedűs.

A' történet Sileziai határszéleken foly.

Bemenetár:

Első osztálybeli zártszékre	24 xr.
Második osztálybeli zártszékre	20 xr.
Földszinti helyre	16 xr.
Karzatra	8 xr. e. p.

Kezdete 7 órakor, vége 9 kor.

Arany színészi szereplése.

Csokonait méltán magasztalták előtte, de követendő példákul állították mellé a rímkovács Kovács Józsefet, Vályit, Gáthit és a többieket. Kazinczy felvidéki és az Aurora-kör pesti törekvéseiről, munkáiról, az egész új magyar irodalom fejlődéséről jóformán semmit sem tudott; Debrecennek s szellemi területének ezekhez kevés köze volt. De Arany irodalmi pályájának ez a sajátságos alapvetése is fontos és tanúlságos egész munkássága szellemének megértésére. Akkor, a mikor fiatal lelke mohó tömegességgel szítta leghatározóbb irodalmi benyomásait: ezek között az irodalmunkban akkor uralkodott átmeneti irányok, többé-kevésbbé kölcsönző iskolák, egy-egy külön míveltségű osztályt tekintő törekvések s ezek művei nem szerepelnek,

tényezőkül a jövőre nem gyökereznek meg. A mint teste szerint is a nép véréből való, lelki szervezetének is leghatalmasabb táplálója, tartalmának magva a nép költői világa, vagy legalább olyan, melyet magáénak fogadott vagy fogadhatott. Míg irodalmunk, legalább uralkodó köreiben, a népi nyers eredetiségeknek s a Gyöngyösi-féle hagyománynak és stílnek mellőzésével, a deákosokból és németesekből fejlett tovább s a nemzeti elemeket csöppenkint véve föl, egy sereg lépcsőn keresztül jutott el, körülbelül félszázad alatt, az igazán és teljesen nemzetihez: Arany belső világa más fejlődést, sokkal közvetetlenebb, egyszerűbb és természetesebb átmenetet mutat. Az egy Csokonai kivételével, a művészietlen és mesterkedő népies volt az, a mit ő a maga szűk körében magyar költészetnek talált, tanúlt, tudott és talán szeretett. Tanúlt ezen kívül igen sokat, az összes deák klasszikusokat s a nyugotiakat is, de az utóbbiakat, először és egy ideig, szintén az ósdi magyar ízlés és stíl tolmácsolásában. Ámde sem amazokat, sem ezeket, sem a régi, sem az új idegeneket nem próbálta utánozni a régi magyar költészet félretételével, mint tette többé-kevésbbé a divatos irodalom, hanem egyszerűen tudását gyarapította és ízlését nemesítette rajtok. Első és határozó benyomásainak erejénél fogva alig juthatott eszébe e benyomások lenézése és eltörlése; mikor költői kedve ébredt, csak forrásuknak, a régi népies költészetnek tisztelő folytatására gondolhatott. De többet is tanúlt, különösen a nyugoti nyelvek korai elsajátítása után, többet mint talán irodalmunkban bárki, általánosabban, többféle irányban, mint hogy ezek egyikéhez egyoldalú utánzónak vagy csak követőnek is szegődhetett volna. Ez a két mozzanat: a régies, magyaros költészetnek ifjú korabeli kizárólagos benyomása, azután olvasottságának, tanúlmányainak rendkívül széles köre határozták meg fejlődését. A maga nemesített ízlésével és rendkívüli költői erejével egyszerűen folytatta, de fényes művészetté emelve folytatta, azt a költést, melyet gyermekkorában a ponyván, a mestergerendán, rektorának asztalán, az aratók és kukoricafosztók ajakán talált és megszeretett. És a lélektani fejlődés kényszerű törvényénél fogva bizonyára folytatta volna Petőfi példája nélkül, Erdélyinek nepköltésünkről szóló fejtegetései nélkül s a Kisfaludy-társaság népies tárgyakra utaló 1846-diki pályázathirdetése nélkül is.

Iskolai pályáján nagy kitartással és olthatatlan tudásszomjjal ment előre. Hogy milyen nehézségek között, arról Ercsey Sándor könyve jegyzett föl nehány megható adatot: egy német grammatika vásárlása szinte legyőzhetetleneknek látszó akadályokba ütközött; míg végre egy úri temetés kántusában való részvételéért két huszast kap, atyja eladja borát s a könyvet végre megvehetik. A partikula, hova járt, a mostani falusi iskolák módjára berendezett deák iskola volt, határozottabb tanterv, idő- és tárgybeosztás nélkül, egy rektorral és négy-öt altanítóval, kik fölvitték a fiúkat a poézisig s az elemi tanítást jobb növendékeikkel végeztették. Arany is praeceptorkodott így már tizenöt éves korában, a miért nehány forintot és coquiát kapott, azaz mindennap más háztól járó ebédet. Ily viszonyok között bizo- Tanulói pályája

nyára sokkal többet tanúlt, mint a mennyire tanították. Az egész rendszer ma szinte képtelenségnek tűnik föl előttünk, de egy jó tulajdonsága volt, a mire nézve ragyogó paedagógiánkban mind inkább és inkább hátrafelé megyünk: hogy jóravaló növendékeit rászorította, rászoktatta az öntevékenységre s jókor megkóstoltatta velük az élet munkáját. A korán magunkszerezte kenyér nemcsak testi, hanem erősítő lelki táplálék is. A kis Arany egész nap az ábécét tanította, egy-két órát közben maga is iskolásfiú volt, hajnalban a leckéjét tanúlta, éjjel a többi könyvét olvasgatta. Mindig vonzotta az, »mit nem tanítnak a tudós tanárok«. Ebben az életben aztán úgy megszokta a folytonos szellemi munkát, a maga erejéből való ismeretszerzést, hogy egész életére természetévé lett, nem is csak hivatásának, hanem meg-megújuló örömeit életszükségének érezte. Gazdag, sokoldalú míveltségét, mindenben pontosságra és alaposságra törekvő tudását bizonyára nem az iskolában, legkevésbbé a szalontaiban nyerte; de mégis aligha ennek a régi módi iskolának, a sanyarú munka, a maga lábára állítás, a kora önállóság iskolájának nem köszönte. Itt tanúlta és szerette meg a tanulást, melyet, mint a jó pap, holtig folytatott. Tanúlta különösen, késő koráig, a nyelveket és irodalmakat s nemcsak a klasszikai, hanem a modern idegen nyelvekben is kitünő jártasságot szerzett; a hatvanas években *Bánkbán*t kezdte angolra fordítani s a saját *Dante*-költeményét le is fordította. Öregsége gyöngülő napjaiban az angol kiejtés szabályaival gyötrötte magát s a latin grammatikusok módjára hexameterekbe szedte; ugyanakkor újra áttanúlta az angol irodalom javát s az összes görög és római klasszikusokat, Horatiusból megtanúlt vagy száz ódát, Vergilből is egy éneket. Nem látunk-e egy szálat az élete estéjére jutott öreg tanulónak e komoly és jellemző szeszélye meg a szalontai tudós iskolásfiúnak igyekezete és viszonyai között; ki a nap munkájától fáradtan, az esti mécsnél először áll neki a *Maecenas atavis*nak és gyönyörűséggel töri végig? Magára-utaltságának nem ekkori viszonyaiban kell-e keresnünk magyarázatát annak a könnyűségnek és ügyességnek, melylyel tulajdonképi tanúlmányainak körén kívül érő művészeti és tudás-ágakban is, minden segítség nélkül, kedvvel és sikerrel haladt. Magától tanúlta a zenét s ügyesen pengetett gitárja kedves mulatsága volt a *tamburás öreg úr*nak. Rajzolgatni is próbált s Szilágyi Sándor jóízű humoros rajzokat őriz tőle. Jegyző korában a jogtanuláshoz látott s alaposan útbaigazította az ügyes-bajosokat. A geometriával is megbirkózott ugyanakkor, az osztályos földeket pompásan kimérte s térképöket is elkészítette.

Arany Debrecenben

De az autodidaxis iskolája után idáig még sok mindenen ment keresztül. 1833-ban a debreceni kollégiumba került; de minthogy szüleinek fentartó segítsége nehéz, sőt romlással fenyegető lett volna rájok nézve, kegyes ámítással tartogatta őket anyagi helyzete tekintetében. Kegyetlenül sanyargott, a míg birta, s mikor nem birta tovább, 1834-ben elment egy évre Kisujszállásra tanítónak, hogy ott valamit összegyűjtve folytassa majd

tanulópályáját. Az itt töltött esztendő két tekintetben lett fontossá rá nézve. Török Pál iskolarektornak, a későbbi pesti református püspöknek

A

HIRES NEVEZETES

TOLDI MIKLÓSnak

JELES

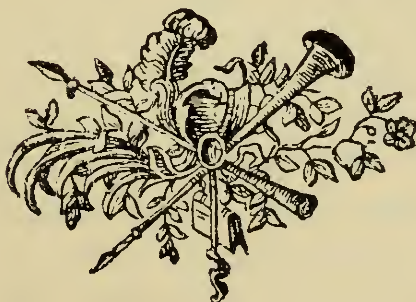
CSELEKEDETIRŐL

és

BAJNOKSÁGÁRÓL

való

HISTÓRIA.

Nyomattott 1844. esztendőben.

Arany ponyvairodalmi **Toldi**-példányának címlapja. (Később Petőfi birtokában.)

könyvtára volt az első, melyet kedvére használhatott s az új magyar irodalom termékeihez ezen az úton jutott először; azután Vergilnek néhány énekét lefordítva, itt tette első komolyabb irodalmi kisérletét. Visszatérve a debreceni kollégiumba, magával hozott pénzecskéje s képességeit és

buzgalmát méltányló új ismerősei révén helyzete némileg javúlt; de az iskola padján már nem volt maradása. Kötelességét megtette s eminens maradt; de belső és külső élete, homályos vágyódásai s iskolai pályájának célja között szinte észrevétlen szakadás támadt és nőttön nőtt. Az élettől való visszavonúltsága, magában épített fellegvárai, olvasmányaiban sorsa és környezete fölé emelkedése megboszúlta magát. Magában szőtt álomvilága elhatalmasodott rajta és életét is irányzani kezdte. Kissé naivan, sőt gyámoltalanul nézett körül: merre juthatna leghamarabb ebbe a tündérvilágba. Faragott is, festett is, de Ferenczi és Markó, a szobrász és képíró pályája az ismeretlenben ködlött előtte, annak nem indúlhatott. Legközelebb esett a színészet, melyet legalább szemtől szembe láthatott s a mely hánykódó képzeletét talán legerősebben meg is hatotta és maga felé irányozta. Arany színészkedése Arany mindörökre odahagyta a kollégiumot s Fáncsy és László társaságába színésznek állott. Jellemző rá nézve a mód is, a hogyan tette. Egyenes, becsületes lelkével bejelentette lépését tanárainak, kik biztatással bocsátották el legjobb tanulóik egyikét. Csak tapasztalatlansága, és képzelt világába való teljes belemerülése magyarázhatja meg egy pályának és önmagának azt a félreismerését, mely ebben az elhatározásában nyilatkozott. Semmi fogalma a színészélettel járó s az ő testi-lelki szervezetének elviselhetetlen izgalmakról; semmi arról, hogy nincs pálya, mely egy költött élet szépségeinek és elragadó fölemelkedéseinek meg a valódi kicsinyességeinek és kijózanító visszásságainak olyan zagyva keveredését mutatná s emberétől vagy az ellenálló erőnek vagy a könnyűvérüségnek olyan mértékét követelné. A szerény, álmodozó, kivetkezett tógátusban egyik sem volt meg. Alig sejtette azt is, hogy ha az ő testi és lelki valójából hiányzik, még pedig jellemzőleg hiányzik valami, úgy az épen a színészi siker alapja: az arravalóság, hogy magát másnak és másnak mutassa, az alakosság képessége. Biz ő a színpadon inkább csak statisztáskodott, inas-szerepeket adott, díszleteket festett. Még Debrecenben csak megvolt két hónapig; de a társaság szétzüllése után egy Mármarossziget felé tartó töredékéhez csatlakozott s a nyomorúságos kószálás, koplaló korhelykedés és léha erőlködés között elkövetkezett a kiábrándulás órája, hogy lidércet kerget. Talán nem mese az sem, a mit a *Bolond Istók* csavargó hőséről elmond, kinek tiszta, első szerelmét Klárcsi színésznő durva kézzel foszlatta szét. Ismerve Aranynak erkölcsi kényességét, majdnem leányos szemérmét, mely mégis oly nemesen férfias volt: e kis eset mindennél jobban megértetné velünk az undort, melybe egész csalódásának érzése átment. E napjairól, színészkedéséről nem szól soha s kivéve az *Istók* második énekét, melynek égő iróniájával ép olyan formán akart könnyíteni nyomasztó emlékezésén, mint a *Cigányok*ban: hiába keresünk egész költészetében bármit, a mi akár egyenesen, akár közvetve színészéletére, emlékeire, benyomásaira, megfigyeléseire emlékeztetne. Tiszta lelke még attól is visszariadt, hogy költőileg értékesítsen belőlök valamit. Talán csak egy nyoma maradt: erkölcsi érzé-

kenységét, ártatlanságának kényességét fokozta. Nagy-Károlyban, Szatmárt még tűrt és áltatta magát; de Szigeten végkép kijózanodott, hogy »a látott művészet nem isteni«. »Az öntudat kígyói« is, szülei miatt, marni kezdték. Egyszer álmában anyját halálos ágyon látta. Mi sem tarthatta többé vissza; éhezve, erdőkben éjtszakázva, hét napig gyalogolva hazatért, a mint sok-sok év múlva *A vándor-cipó*ban oly szívszorítóan gyónja el. A nyomorúságnak egészen az a képe ez, mint Petőfi 1844-diki vándorútja Debrecentől Pestig, s mégis mennyire más! Arany nyári napok lombos erdei alatt bújdosik ugyan, míg ifjú pályatársa februári fagygyal és hózivatarokkal küzködve; de Petőfit jövő dicsősége vonja s ennek hite élteti, míg Arany, a csalódás sebével szivén, a lemondás útján, a kötelesség névtelen révébe siet.

Arany Szalontán

Jós-álma nem csalta meg: szomorú viszontlátás és szigorú kötelesség várta. Ősz atyját megvakúlva, anyját elbetegesedve találta, ki nehány rövid hét múlva meg is halt s a világtalan öreg ápolásának egész gondja fiára maradt. Hű feláldozásával akarta kiengesztelni tévedését s iskolai pályáját bevégzetlenül hagyva, nem mozdúlt Szalontáról. Még 1836 őszén megtették korrektornak, első altanítónak, 1838-ban városi segédjegyzőnek, 1840-ben rendes aljegyzőnek. Bár egyideig sokat olvasgatott, ekkoriban ismerkedett meg Shakspererel és Molièrerel s tán ez ismerkedés eredménye volt *Endre király* című drámája, melyet (mint a későbbi *Perényiek* cimüt is) csak nevéről ismerünk; de mindezt csak időtöltésnek nézte s életterveiből korábbi ábrándjai egyre jobban tünedeztek. Korán meg is házasodott s az új család gondjai is elfoglalták. Egy szegény árvaleányt vett el, Ercsey Juliannát, egy jó és hű lelket, ki mindvégig nemes élettársa és önfeláldozó gondviselője maradt. Jegyességök egy pár évig tartott; de a legkisebb egyenes költői emléke sem maradt. Csak a kis önéletrajznak nehány egyszerű szava, az *Óh ne nézz rám* férfias melegsége s forgácsai között a *Nőmnek* írt kis töredék vet egy pár sugárt Arany szívéletének e legbensőbb és talán leggyöngédebb redőibe. Ki tudja, nem inspirálta-e ez a nyugodt, zavartalan boldogság is a költőt (ámbár épen az ilyen hangulat kifejezésére nem igen találunk húrt lantján) s nem a természetében fekvő, de vándor-élményei és bántó emlékei által még tartózkodóbbá lett, még jobban elfinomodott szemérme volt-e az oka, hogy szerelmét még a költészet tükrében is vonakodott a világ elé hozni, s megnyilatkozásait örökre elrejtette. A családi és társas élet örömei lelkét nemcsak megnyugtatták, hanem vidámságának forrását is megnyitották. Ábrándjairól lemondott: a közelmúlt kiábrándító emlékeihez csatlakozott új életének derűje. Elégedettnek érezte magát s becsűlni kezdte az életnek ezt a külső és belső nyugalmát. Félretéve könyveit és terveit, élni akart a közönséges emberek sorában családjának, gazdaságának, hivatalának. Szellemi felsősége a tréfában, humorban keres útat s a falusi társaságoknak kedves tagjává lesz.

Szilágyi István hatása

Ily hangulatban, ilyen viszonyok között találta őt egykori debreceni iskolatársa, Szilágyi István, ki 1842-ben nehány évre Szalontára került

rektornak s a régi barátság révén mindennapos vendége lett Aranyék házának. Szilágyinak már akkor írói neve volt. 1840-ben *Árpád* című költői képével, Nagy Imre balladája mellett, pályadíjat nyert a Kisfaludy-társaságnál, a következő évben ugyanott *Csák és a királyleány* című költői beszélyével s alig valamivel Szalontára költözése előtt egy nyelvtudományi munkájával akadémiai jutalmat s megint a Kisfaludy-társaságnál

Arany János arcképe (Petőfi rajza) és kézirata.

dicséretet *Emlékbeszéd* című szatirájával. Ez az »emlékbeszéd«, mely kitünő leleményű szatirikus formájában, elmés és éles elevenséggel gúnyolja a maradiakat, az akkori napok eseményeire vonatkozott s épen a nap egyik eseménye volt. Új találkozásuk után a régi barátoknak kétségkívül legelső beszédtárgyaik egyike. Bizonyára sokszor szóba kerűlt közöttük az 1840 március 6-iki ünnep is, melyen Péczely József a debreceni kollégium oratóriumában Nagy Imrének és Szilágyinak átadta a Kisfaludy-társaság ezüst billikomait. Ime Arany Rák Bendéjének első megvillantása, Szilágyi

szatirájának hőse, Vitézlett Hátrafalvy Bendegúz által; későbbi viszonyának a Kisfaludy-társasághoz, legelső, még alig észrevehető gyökérszálai. Író barátja nemcsak öntudatlanul nyugtalanítani kezdte; de ismervén tehetségét, ritka készületét és régi kisérleteit, egyenesen serkentette elszunnyadt, elaltatott géniuszát. Dolgozatait felolvasta neki, könyveket tukmált rá s unszolta költői munkára. Méltó hálával gondolnunk rá: ő volt az első, ki Arany hivatását megsejtette s őt ennek útjára visszavezette. Pályakoszorúit talán elfeledték; de Arany János babérjának az a levele, mely őt illeti, mindig hervadatlan marad. »Eszköz volt ő a gondviselés kezében, írja Petőfi, mely ha elrejti is gyöngyeit, rendel halászokat, kik felhozzák«. Két évig tartott együttlétök; de leveleiben Szilágyi még évtizedekig nem szűnt meg lelkesíteni, biztatni, támogatni sokszor csüggedező barátját. E két év benyomásai vezették vissza Aranyt költői terveihez s birták rá a nyilvános fellépésre. Nyomtatva először 1840 márciusában jelent meg neve az Életképekben *Egy egyszerű beszélyke* című novellája alatt, mely egy lelkészlak életének idilli keretében egy falusi rémdrámát beszél el, s a melyet még ugyanott s ugyanaz évben a *Hermina* című elbeszélése követett Már akkor asztalfiókja számára lefordította Sophocles *Philoctetes*ét és Shakspere *János király*át s egy szatirikus époszszal is elkészült. A megyei élet visszaélései, a pártok túlzóinak éretlen lármája gúnyos hangulattal töltötték el. Hazafisága megdöbbenéssel, természetes józansága visszatetszéssel nézték az önzés és handabanda képeit, melyek szelleme csöndes fenségében humoros alakot öltöttek. Ennek mélyebb forrásából fakadt a *Rák Bende* éposza, mely később *Az elveszett alkotmány* nevét nyerte; de komikai hangján, mintegy a talaj által magával hozva, felismerszik annak az elméskedő, torzító, törpékkel nagyzó csufondáros előadásnak nyoma, melylyel jókedvű névtelen verselők a vidék apró nagyságairól, vadász- és egyéb kalandjairól, báljairól és gyűléseiről sokszor az egész vármegyét hahotára fakasztották. E hangban sok van, a mi a debreceni kollégiumra emlékeztet; de egy mélyebb érzés és nemesebb felfogás tolmácsaként. Az éposz tárgya a maradi Rák Bendének s a meggondolatlanul haladó Hamarfinak meg zajgó táboraiknak szereplése a tisztújításon, a védegyletben, az utasításokat tárgyaló megyegyűlésen; machinája a boszorkány Armidának s a garaboncás Hábornak versengése földi pártfogoltjaikkal, míg megsemmisítik egymást s hamvaikból a Lelkesedés és Erély születnek, kik az addig ismeretlen »együgyűek és kicsinyek« által készítik elő a haza szebb jövőjét. Tervtelen, nehezen vezetett meséjénél többet érnek komikus képei; isteneinél emberei, különösen nehány mellékalakja, mint Ingady; alakjainál ezeknek egy-egy torzvonása, a költőnek egy-egy jó ötlete s messzecsapó fordulatai. Élményei és olvasmányai visszhangzanak benne: hősében Szilágyi parentatiója; Armidában, a tespedés szellemében, Tasso boszorkánya; hexameteres formájában inkább Fazekas *Ludas Matyi*ja, mint Vörösmarty. A maga mulatságára, saját vallomása szerint tervtelenül, kezdett költeményt felküldte a Kisfaludy-társaság pályázatára s

Arany fellépte az irodalomban

1846 elején, Erdélyi, Zádor és Vörösmarty birálata alapján, megnyerte a kitűzött jutalmat. Meg ugyan csak három év múlva az Évlapokban jelenhetik; külön kiadására a cenzúra nem adott engedélyt. Io Paean! üdvözli a hű Szilágyi; de Arany elégedetlen munkájával s fülébe csak Vörösmarty ítélete cseng (melyet nem is egyenesen rá, hanem a pályaművekről általánosságban mondott): »nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élnők«.

Arany Toldija

Mindegy; Arany megnyerte az ösztönzést s nemsokára megkapta az útmutatást is, hogy tehetségét a maga természetének és fejlődésének eredetiségében, legjellemzőbb oldaláról mutathassa be: benső kapcsolatát a nép szellemével, képzetvilágának múltjával és jelenével, az ő saját gazdag tanúltságának és művészi elvének uralkodása alatt. A Kisfaludy-társaság 1846-ban, talán Petőfi *János vitéz*ének hatása alatt, melynek akkor, rövid idő alatt már második kiadása jelent meg, népies formájú és szellemű verses beszélyre hirdetett pályázatot, melynek hőse valamely, a nép ajkán élő történeti személy legyen: Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. A nagyfalusi Arany megírta a nagyfalusi *Toldi* regéjét s oly kitünő művek mellett, mint Tompa *Szuhay Mátyás*a és Garay *Bosnyák Zsófiá*ja, elnyerte a koszorút, sőt a társaság azzal fejezte ki iránta elismerését, hogy a tizenöt arany jutalmat utólagosan húszra emelte föl. Mind az öt pályabíró egyhangúlag ítélt s már az egyik »a magyar irodalom legszebb díszének« tartja *Toldi*t. E költeménynyel a szalontai másodjegyző egyszerre korának élére, Petőfi mellé emelkedett: az első époszt alkotta meg, mely tárgyában, felfogásában, hangjában és formájában tisztán és mélyen nemzeti. Belőle tanítják ma valamennyi iskolánkban a legtisztább magyar nyelvet: de a legtisztább magyar szellem is belőle árad. Mondai tárgyát: Toldi Miklós emelkedésének történetét, Ilosvai XVI. századi durva és laza krónikájából vette Arany; de a Toldi meséjét szőtt magyar nép lelkéhez közelebb állott mint a krónikás, s a régi regét a századok távolából is tisztábban hallotta és mélyebben megértette ennél. Nemcsak a művészi erő és tudatosság a fontos itt, melylyel a nyers, fogyatékos és homályos anyagból Arany jellemeinek és szerkezetének mesteri egységét megalkotta, nemcsak az ő tudása, hanem egész lelki, költői világa, mely a *Toldi*ban megnyilatkozik. Egészen és hamisítatlanul a magyar népé ez a világ: de legkiválóbb költői szellemében megnemesedve, megerősödve, öntudatosságában elmélyűlve s mégis megőrizve tiszta naivitását. A lovagkor képében is megőrzött és fel tudott mutatni örökre jellemző vonásokat belőle. Ilyen már uralkodó indítéka: a történeti magyar ambíció, a katonává létel, a hadi dicsőség mezején való kitűnés vágya, mely fajunk lelki világának majdnem ezer évig alapja volt s innen társadalmi és politikai rendünknek is nehezen megrendíthető alapjává lett; azután népmeséinknek olyan kedvelt, annyiszor ismételt motivumai: a testvérek viszálya s a kisebbiknek, derekabbnak győzelme a nagyobbik ármányán, az édes szüle aggódó szeretete az elnyomott, az ifjabb iránt; azután a népi képzelet alkotta történeti hagyomány a magyar vitéz első-

ségéről minden más nemzetbeli fölött. A pontos és gazdag kortanúlmány mellett is Arany egész lelkének gyökeres magyarsága tisztán és természe-

Szalontaburg, 9 Dec. 1847

Mylord!

I have read your letter and I am forced to confess, that you are the greatest under all the asses I have ever seen or been aquainted with. Were you not, what you are, and not so mighty one, I would beat your hogshead, and oxhead to dung and dirt: but while I am no more than John, I must be silent and weep for anger. I am

your most faithful friend
and most humble servant.
John Stibli
shoe-maker and poet.

P. S. When you will write not so rascally and godless things, then I shall answer more. J. St.

P. S. The anecdot can I not remember.

Arany angol levele Petőfihez.

tesen érezteti vele nemcsak a magyar természet, hanem a magyar élet, különösen a magyar nép élete múltjának és jelenének egyező, változatlan vonásait, képeit. Ezek körében élt mind idáig, elevenségöket és hűségöket a szeretet és kedvtelés őrizte lelkében; az ilyenekkel, mint a gazdálkodó

falusi háznak és életének, az üldözött legény bújdosásának rajza, a realitás olyan benyomását adja meg a távol múlt rajzának, milyennel eladdig magyar történeti költemény, a regényeket is ide számítva, sohasem birt. De tudatosan vagy észrevétlenül, munkál benne a maga kora magyarságának sajátos szelleme is: a feltörekvő s magát fel is küzdő pórfiú képe, az elnyomott testi-lelki derékség küzdelmei és végső diadala a mostoha sors fölött és fejedelmi fényben sütkérező bátyjának ármányai fölött: nem a kor demokráciai törekvéseinek költői viszhangja-e egyfelől, melyek a rendi kiváltságokat ostromolják, másfelől nem a föllendülő nemzeti önérzeté-e, mely a *másikért* való hosszú hátratétel, mellőztetés, elnyomatás békóit lerázni készűl? Mindez a költői eszmének természetes egybefoglaltságában, a történeti felfogásnak nem meghamisításával, hanem inkább mélyebb hűségével. Költői módját az alkotásban és kifejezésben már ezidétt jellemzi maga: »a népköltő feladata nem az, hogy elvegyűljön a durva nép között, hanem hogy tanúlja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő«. Mily tisztán valósúl meg e műelv jellemrajzainak és mesefejlesztésének egyszerű, szinte parancsoló igazságában, népi zamatú nyelvének teljesen új szinében, változatosságában és gazdagságában s az egészen elömlő naiv derűben, az életkedv fiatalos vidámságában. Íme a mit a gyermek Arany mesélni hallott, a mi a mezőn szemeinek első gyönyörűsége volt, a mit a verses históriákból s Debrecen költőiből álmélkodva olvasott, mindaz, a miben képzelete és érzése egy volt népeével: a tanúlmány által gyűjtve, válogatva és módosítva, egy hatalmas géniusz szárnyán a művészet magasába emelkedik.

Toldi Estéje

Salamon Ferenc már egy 1856-diki polemikus értekezésében »irodalmunk legtökéletesebb művének s csaknem egyetlen valódi remekének« mondja *Toldi*t, melylyel csak a *Toldi estéje* versenyezhet. Amannak rendkívüli hatása után jóformán azonnal felmerűlt Arany lelkében a gondolat, hogy az egész mondát egy trilogiai szerkezetben feldolgozza. Ilosvai krónikájában a vége készebben kinálkozott: ebbe fogott először s már 1848-ban készen volt vele, de csak 1854-ben bocsátotta közre. A királyával meghasonlott vén Toldi zord magányában már sírját ássa; még egyszer megmenti a kérkedő olasz leverésével a magyar címer becsületét; de már alig ismernek rá Budán, félig nevetik, félig csodálják; az udvar ingerkedő ifjai közűl dühében leüt egypárt, a király üldözőbe véteti s kegyelmével már halálos ágyán találja. Ugyanaz a szerkesztő és jellemző erő mint az első részben, melynek egypár motivuma ismétlődik is benne; a képeknek ugyanaz a plaszticitása, a nyelvnek ugyanaz a mély eredetisége; de felfogás, színezés, hang teljesen más. Az első párbaj egy váratlan hőstett, mely csodákat ígér a jövőre; a mostani egy utolsó erőfeszítés, melyben a hős kimerűl. Az ősznek pírba játszó hervadása, a hanyatlásnak humora hatja át az egészet. Melankolikus bájnak (van-e egész költészetünkben szívünket mélyebben megillető párbaj-kép, mint a Gyulafiak harca; aztán a király bucsúja a

haldokló öregtől), a zordon erőnek s a tréfának vegyülékéből áll elő ez a hang. Arany itt is a népi és irodalmi hagyományt követi, mely a vén Toldit mind humorosan fogta föl. De, mint mindíg, mélyíti is: nemcsak Toldi pusztúl előttünk, hanem egész világa, a lovagkor, melynek hőse volt; halálos ágyán hallja a királytól, hogy egy *port* találtak föl, melyben már ezután, Toldi vagy nem Toldi, az ész ereje fog győzni. De az elbucsúztatott lovagvilág leggazdagabb s legmélyebben jellemző képét a trilogia közepső részében sokkal később alkotta meg. Petőfinek s egy írói társaságnak buzdítására, Toldi Szerelme melyben Szemere Pál is jelen volt, még a forradalom idején kezdett hozzá *Daliás idők* címmel s eljutott a hetedik ének közepéig. A hatvanas évek elején újra elővette s a második éneknél újra kezdvén, megírt másfél éneket. Végre 1874-ben, aggkorának újra ébredt munkakedvében és munkaerejében, megváltoztatott tervvel a második éneknél újból hozzáfogott s 1879-ben Gyulai Pál a Kisfaludy-társaságban készen bemutatta *Toldi szerelme* címmel. Így fejezte be élete őszén a költő, a mit még kezdett »barna hajjal«, s többször félbehagyott, »küzdve kórral, bajjal«, de tartóztatva a monda e részének soványsága által is, melyből csak a sírrablást s a prágai kalandot vehette: a többit, tehát jóformán az egészet, képzeletéből kellett alkotnia. Toldi legénykedő álharcban másnak kezére juttatja Rozgonyi Piroskát, kit maga szeret s nem tud feledni; durva és méltatlan férjét szabálytalan viadalban megöli s az álhalott asszonyt sírjában fölkeresvén és életre hozván, a sírrablás gyanújába keveredik; üldözötté lesz és egyházi átok alá kerűl, melyből megaláztatások s a nápolyi hadjáratban hős részvéte után megszabadúl, de élete boldogságát mindörökre elveszti. Nem naiv, nem is húmoros rege többé, mint az első és utolsó rész, hanem »bús ének«. A lovagvilágnak nemcsak a költői színek pompájában ragyogó, de legteljesebb képe költészetünkben. Minden jellemző vonása feltünik előttünk, a cselekvénynek egy-egy szálaul beszőve vagy egy bogjává kötve: a hős király és címeres lovagjai, egy vértettet boszúló kalandos hadjáraton és a harcjátékon; a vadászó császár és a leskelődő rablók; az egyház hatalma, a rajongók csődületei, a kolostorok sűlyedése; dalaikkal bolyongó kobzosok s urok szavát értő paripák. Monda, történet és lelemény nem olvadnak ugyan olyan benső egységbe mint a másik két részben; de a *Toldi szerelme* Aranynak nemcsak legterjedelmesebb (maga 1145 versszak, míg az első rész 211, az utolsó pedig 235), hanem részleteiben legvonzóbb, cselekvényben, színben és hangban leggazdagabb és legváltozatosabb költeménye. Különösen bájos nőalakjaiban először mutatkozik a női szív mozgalmasabb, finomabb és rejtekezőbb világát festő művészete, melyet ezeken kívül nehány hátrahagyott töredéke *(Csaba, Édua, Öldöklő angyal)* oly fényesen világít meg. Nem leányának és unokájának fejlődése nyitotta meg szemei előtt ezt a világot? De nemcsak képe a lovagvilágnak a *Toldi szerelme,* hanem igazi tragédiája, melynek legsajátosabb szelleméből foly motivuma: a lovagi eszménynek, a vitézi egyenességnek és nőtiszteletnek

megsértéséből. Toldi álarcos viadalának indítékát Arany talán Ariostóból de hihetőbben Szigligeti *Rózsa* című történeti vígjátékából vette s tragikai fejleményeibe érzésvilágának, gyermekemlékeinek, férfikora legnagyobb fájdalmának (a hatodik ének gyönyörű *Piroska* strófái), agg-kora örömeinek és bajainak számos, lírai közvetetlenségű, mélyen megható megnyilatkozásait szőtte. Élete folytában élményeivel, benyomásaival, emlékeivel érzésvilága gazdagszik, változatosabbá és mozgalmasabbá lesz; de fokozódó testi és lelki szenvedéseivel fogy belőle az a, fizikai erővel is kapcsolatos, képesség, hogy érzelmeinek tolúló hullámzását egy mederbe szorítsa. Korábbi alkotásaiban egységesebb hangulat uralkodik, ezzel teljesebben áthatja, vagy teljesebben beléolvasztja tárgyát; agg korában gazdagabb anyagot keres, ha kevésbbé egyöntetű cselekvény lesz is belőle, de egyik részén elgyönyörködhetik, a másikán elmerenghet, a harmadiknak felindulásaival megenyhűlhet, a negyediken kedvére kisírhatja magát. A képeknek és hangulataiknak e lazább változatosságán művészi érzése és érzéke mégis uralkodik a tisztán kifejlő tragikai gondolattal.

Arany és Petőfi barátsága

E költemény írására Aranyt még Petőfi buzdította, ki már ismerte az *Estét*: »ha fejét-lábát megcsinálta, csinálja meg a derekát is«. Mert, hogy élete sorára visszatérjünk, mindazon kitűntetések között, melyeket az első *Toldi* és koszorúja szerzett a költőnek, egy sem hatotta meg oly mélyen, mint Petőfinek 1847 február 7-én ismeretlenül küldött üdvözlő levele és költeménye az azóta szinte szálló igévé lett *egész* borostyánkoszorúval. E híres költeménynek van egy vonása, mely mindennél jobban jellemző. A mit Petőfi minden mástól és minden mással szemben fölindulással, sőt haraggal utasított vissza: új pályatársa irányában önmaga teszi meg: Arany nagyságát egyenesen a magáéhoz méri s a saját dicsőségénél is magasabbra utalja. Ez a szó csak ez egyetlen egyszer lebbent el Petőfi ajakáról s Aranyt mindennél jobban, szíve mélyén, mindörökre megillette. Míg a pályadíjjal *Aranyaimhoz* cimű versében tréfálkozva enyelg, Petőfihez írt válaszában, öröme lelkének legkomolyabb húrjait rezzenti meg. E levélváltással kezdődik kettejök szoros és örök barátsága, mely irodalomtörténeti jelentőség tekintetében talán mögötte marad Goethe és Schiller viszonyának, de költői bensőségre és ennek megnyilatkozásaira nézve fölülmúlja ezt. Petőfi személyesen is siet fölkeresni új barátját s még 1847 június legelején tiz napot tölt nála. Kerényihez írt levelében festi elragadtatását, hogy azt találta, a kit keresett; boldognak érzi magát »a komoly vidámságú családapa s a vidám komolyságú családanya« oldalán, a ház két kedves gyermeke, Juliska és Laci körében. Ugyanazon év októberében, nászútján, fiatal feleségével keresi föl Aranyékat, s őket kéri meg utóbb Zoltán fia keresztszüleinek is. Katonáskodása alatt, 1849 tavaszán hónapokig nálok hagyja családját. Sűrűn leveleznek s e levelezés mutatja legjobban Arany hálás szivének gyöngéd ragaszkodásán kívül, Petőfi hódító, uralkodó egyéniségének hatását reá: a csöndes és egyszerű falusi ember, a szerény és két-

Pest, febr. 4. 1847.

Üdvezlem önt!

Ma olvastam Toldit, ma írtam e verset, s még ma el is küldöm. Az Életképekben ki fog ugyan jőni, de én minél hamarabb akarom Önnek tudtára adni azon meglepetést, azon örömet, azon elragadtatást, mellyet műve költött bennem. Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politicában is uralkodjék, s ez a század feladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martirkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a néppel, pokolba az aristokratiával!

Irjon ön nekem, ha nem fogja restelni; irjon magáról, akármit, mindent, hány éves, nőtlen-e vagy házas, szőke-e vagy barna, magos-e vagy alacsony.. minden érdekelni fog. Isten önnel, ifjú öcsém. Ab invisis

őszinte barátja
Petőfi Sándor

Petőfi első levele Aranyhoz

Az Athenaeum kiadása

Gyakorta ismét így imádkozám,
Mennybéli isten, édes istenem!
Adj annak a szegény Sándornak immár
Adj valahára *állandó* tanyát
Csendes tanyában szép kis fürge nőt,
Angyalkedélyü szende, barna nőt,
Mellé mosolygó szép gyerkőcöket,
Egy párt, ha többet nem, fiút s leányt.
Oh adj családi boldog életet!
És imé! – a mit olly forrón óhajtók,
Jön a levél, hogy teljesedni fog
Csak egy rövid hold(?)élet, és az én
Költő barátom, mint Illyés próféta,
Tüzes szekéren a mennyégbe száll
Én bégyülöm meg mézes heted(?),
Fogadni méltó, s néma bogteim(?)
Hozzád és nagyok lesznek, nagyok,
Mint a tiéid egykor Debreczenben.
Mert a barátság kis szövétneke
Halvány világgal ég a szerdem(?)
Máglája mellett de mit bánom én!
Hogy it nem alszik, arról meg vagyok
Győződve, mert kis tűz nem olt tüzet,
Sőt jobban éleszt. hát miért emelnék
Onzó panaszt a mézzelges hetekre?
Nem, én nem zugolódom ellenök,
Sőt azt óhajtom (verseket el, ha nem)
Legyen halandó élted fogytáig
Olly boldogédes mindenik heted.
Mint a legelső, mellyet élvezesz
Az esküvés után.

Én addig mikor, a távolban is,
Magányomban veled társalkodom
Könyvedből issza lelkem lelkedet.
Mint a dicsőült égi szellemek
Az idvezülés harmattengerét.
És elmerengek arczod másolatján,
Melly néma, mégis annyit mond nekem;
Előteremti azt a tiz napot
Midön te, hü barát, hajlékomat
Megnépesitéd egy örömsereggel,
Előteremti; mondom, és örökké-
Valósággá ifjitja nékem azt.
Illyenkor azon vágy éled szivemben,
Hogy vajha bár, nem én értem, hanem
Kinek majd férje lészesz, hölgyedért,
S kinek dalolsz, a nemzetért, örökké
Maradnál ifju, mint ez arczlapon.

Arany Jánosod

Arany János levele Petőfihez.

Szalonta, aug 11 1847.

Kedves barátom, lelkem jobb fele!
Mi volna édesebb dolog nekem,
Mint írni hozzád, írni íveket,
Tartán, a hogy jő, zöld, piros, fejér,
Meg tudja a szent millyen gondola!
S mégis te feddesz és panaszkodol,
Halottbeszédet tartasz síromon,
És több e féle. Megvallom, fiu,
E szemrehányás, e feddő levél,
E szenvedélyes „meghaltál" kiáltás,
E birka ízü dorgáló beszéd,
Ez a lelket lőnző nyaklevés,
Illy megrohanva, illy váratlanul,
Hogy a lélekmet annyi érlelése
Fines, míg szemét törölje, vagy pedig
Nyálát lenyelje – meg kell vallanom
Hogy ez nekem ... fölötte jól esett.
Oh, mert belőle látom, mint szeretsz,
Mi hő kebelled engem, hivedet,
Hogy elvakít ez édes indulat,
Hogy nincs türelmed egybevetni a
Napok folyását, tért, időt, körülményt
S egyéb tudákos elvont dolgokat,
Midőn azért béléleltedel:
Miért nem írok a szálló madárnak,
Ki egykor almafámon énekelt,
Miért nem a méhnek, ki a minap
Mézet szedett kertem virágiról,
Vagy a csapongó lepkének, ki néha
Megörvendezteté kis gyermekim,
Vagy a szellőnek és zúgó viharnak,
Melly tegnap itt volt, most ki tudja hol van?
Hová írhattam volna én neked,
Bohó fiu te! mit mondék vala
Szegény levélnek: merre vegye útát,
Hogy rád találjon, e négy, hét alatt?
Talán bizony nem törtem én azon
Elmém eléggé s nem falék mohón
Fel minden aljas pletykát, hírharangot
Rágalmat, emberszólást és egyéb
Vidéki mismást a Divatlapokban,
Csakhogy felőled, hollétod felől
Lelnék azokban egy betücske hírt.
De nem találtam bennök semmi szót
Rólad, s miként a meddő fügefát
Az üdvezítő, el-megátkozám
Őket: ne is teremjenek soha
Édes gyümölcsöt senkinek, ha nem
Teremtek most nekem...

Ej, Mit volt csinálnom? hát tapintodám
Ej, ej, hatalmas és mindentudó ég,
Hol kóborolhat most az a fiu?!

kedő lélek, barátjához intézett leveleiben, majdnem utánozza ennek hirtelen, túlzásra hajló, csapongó, souverain módon elméskedő hangját, a melyet máskor soha meg nem üt. Különben irodalmilag keveset hatottak egymásra. Arany hatása csak Petőfinek nehány genre-képében tünedezik szemünkbe; de a *Rózsa és ibolya* népmeséje már kétségtelen nyomát mutatja a *János vitéz*nek, melynél egyébiránt a népéleti vonásoknak a tündérvilág képeibe való mesteri beleszövése tekintetében, semmivel sem áll hátrább. *Toldi estéjé*t Arany Petőfinek akarja ajánlani s még 1847-ben egy nagyobb történeti költeményt is ír, melyet leveleikben sűrűn megbeszélnek, s a melylyel mintegy versenyre kelt Petőfinek és Tompának az övével egy tárgyú, de egészen más stílű és sokkal rövidebb költői elbeszéléseivel. Ez a *Murány ostroma,* melylyel a Kisfaludy-társaságnál pályázni akart, de elkésett vele s még 1848-ban kiadta. Gyöngyösit nem olvasta; csak Mednyánszkyból és a históriából merített. Nyelvében valami közepet akart megkisérleni a népi és irodalmi nyelv között; cselekvényében a női lélek nőiségének diadalát festeni, a mely gondolatot különben maga a monda adta. Festéseiben, előadásának gyökeres és színes folyásában félreismerhetetlenül nyilatkozik Arany géniusza; de cselekvése egyenetlenebb, fordulatai nehézkesebbek s indokolása, széles lélektani elemzéseinek ellenére is, gyöngébb mint bármely más művében. Arany nem tudott sietni s *Murány*nyal sietett. Mélyebb hatást csak a vén Solymosi alakja és szerepe tesz, s eredeti ötletül emelkedik ki: Szécsi Mária és Wesselényi egyesülése alkalmával egy, az ő jövő, nemzeti szerepökre (a Wesselényi-líga) való jóslatszerű utalás, mely a tárgygyal és megoldással az akkori nemzeti hangulatot kívánta költőileg kiengesztelni. Mikor ez az ötlet Arany lelkében megvillant, akkor is közel volt hozzá Petőfi szelleme. Azonban viszonyukat az irodalmi érintkezéseknél érdekesebbé és tanúlságosabbá teszi emberi jelleme: egy elvonúlt lélek egyszerre egész bensőségében, teljes odaadással megnyilatkozik, s egy elbízott lélek dicsőségében osztályos társat fogad. Barátságukat még a félreértésnek egy felhője sem árnyékolta be soha s mindkettejök haláláig tartott. Aranynak is haláláig, ki négy költeményt szentelt Petőfi emlékének, az utolsót élete végső éveiben; ezeken kívül is sok versében tör elő egy-egy sóhaj a feledhetetlen után, ki álmaiban gyakran fölkeresi s a kinek kora elvesztése, mint Arany László írja, egyik forrásává lesz lírai melancholiájának.

E barátságnak alapja nemcsak közös költői eszményök: a népi alapból fejlő nemzeti költészet, hanem egyéniségök is. Petőfinek folyton lobogó tüze és lelkes nyersesége, meg Aranynak komoly nyugalma s gyöngéd szerénysége mintegy kiegészítették egymást s találkoztak is, és épen ezért nem ütköztek össze, a magyar egyenességben és őszinteségben. Találkoztak a nép iránt való vonzalomban is, mely nálok nemcsak műelv volt, hanem egész lelkületöknek egyik jellemző vonása. A mi Petőfiből simulékonyság tekintetében hiányzott, azt Arany bőven pótolta türelemmel, melyet még

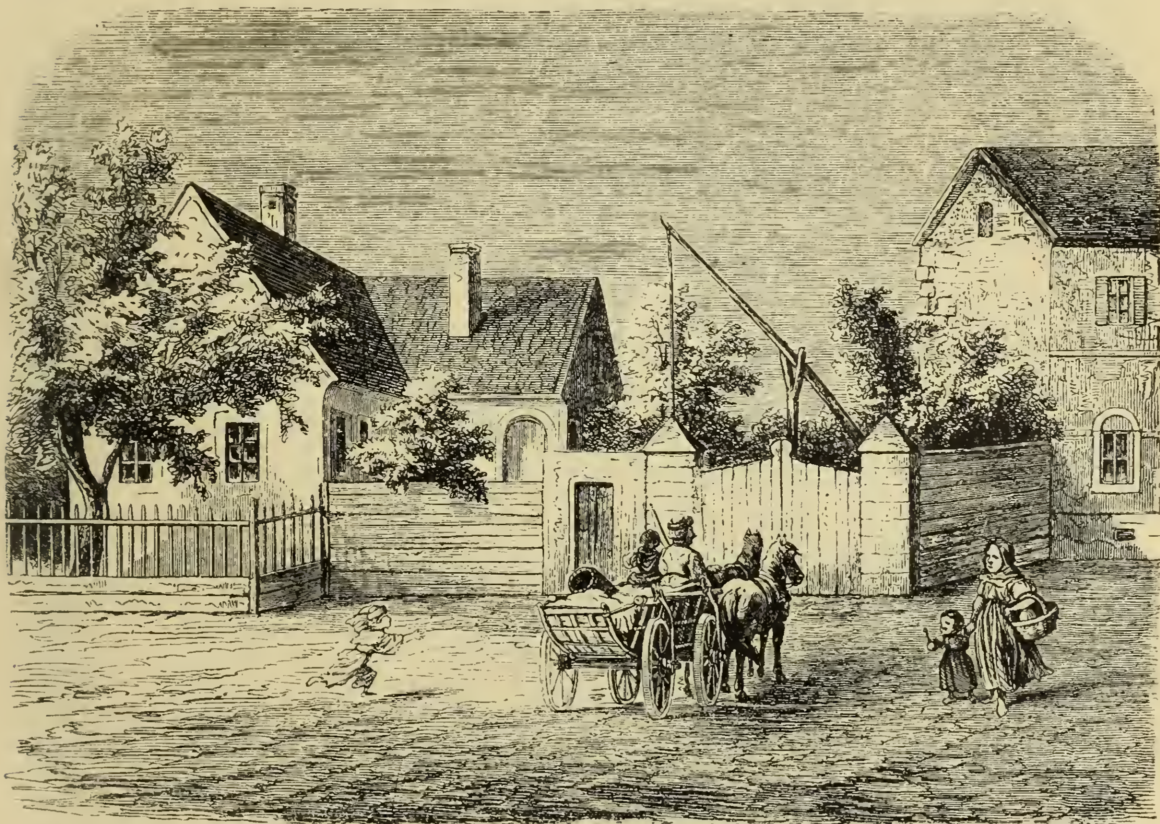
szeretete és bámulata is öregbített. Viszonyukat, személyöket és költői egyéniségöket egymással szemközt legszebben és legtalálóbban jellemzi Gyulai Pál emlékbeszéde. Petőfi költészete egy hasonlíthatatlanul gazdag, magyar érzésvilágnak, az igazság és egyszerűség költői erejében, mintegy ösztönszerű és lángoló áradata; Aranyé úgy szólván mindannak, a mi magyar, egy nagy szív melegén s egy nagy elme mélyén művészetté érlelése. Petőfinél, egy elragadó egyéniség sajátos vonásaival, nyelvben, formában, gondolatban a maga korának magyarsága áll előtérben, mely örömét és bánatát, lelkesedését és szenvedélyeit mind a jelen és jövő képeiből meríti; Aranynál az örök magyarság, a múlt kapcsolata a jelennel s útmutatása a jövőre, az emlékeké a reményekkel, a meséké a tényekkel, a hagyományé a törekvésekkel, a népnek nemzetté olvadása. Ebben a népben, az alföld magyar népében, van gyökere mindkettőnek. Arany Petőfihez írt első költői levelében, ezeket mondja magáról:

Mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa;
Sorsa az én sorsom, s ha dalra olvadék,
Otthon leli magát ajakimon dala.

Arany jelleme

Utolsó nagy alkotását, a *Toldi szerelmét,* is »egyszerű éneknek« mondja, »egyszerű kebléből a *nép* emberének«. E sorokból kiindúlva érthetjük meg Aranynak egész költői valóját. Valóban a magyar népnek, az alföld földmíves, népének szelleme jelenik meg a költői lángelme magaslatán Arany géniuszában. Jellemző e népre földszeretete és fajszeretete, mely talán örök elszigeteltségéből és folyton fenyegetett létéből hatalmasodott el benne ily uralkodólag: e fajszeretet szivós és éber, a maga erejében bízó, sőt kiválóságában elbízott, de nem kalandos és képzelgő. Arany sem szakad el lelkében soha a mezőtől és falutól, épen az ő mezejétől, az ő falujától; mikor el kell költöznie, távozását »elzüllésnek« érzi és mondja; csak oda vágyik vissza s holtig sajog egy érzet benne utána; legkitünőbb nagy alkotásainak színtere az alföld. Fajszeretete is nemcsak népe szívével együttérzésében nyilatkozik, hanem egész külső és belső világához való vonzalmában, ennek teljes és mély átértésében, fölvételében. A magyar természet, élet, jellem külső képeire nézve is ez a vonzalom a forrása megfigyelései élességének, hűségének, kifogyhatatlan bőségének, a készségnek, melylyel feltűnnek. Arany szemei már serdülő korában megromlottak s képei világosság, pontosság és jellemző erő tekintetében majdnem hasonlíthatatlanok. Ez a tiszta látás, ez a világos szemlélet is, s a benne és általa való megnyugvás, talán természeti okokból, a sík és égalj hatásából fejlett tulajdonságává lett a magyar népnek, az *Alföld népének.* A puszta erősíti a szemet s egyszerre feltár mindent, a mit egy tekintetre láthatunk; mindent láttatva, nem izgatja képzeletünket, megnyugtat. De midőn egyhangúságával és nyiltságával nyugalomra szoktat, annál érzé-

kenyebbé nevel a nem várt, nem szokott változások iránt, melyek a nekibúsulás, sírva vigadás, lelkesedés végletes hangulataiba ragadnak. Aranyt természetes életeleméből, a nyugodt szemlélődés légköréből életpályája, sorsa, bár igazán csak férfi korában, de akkor mindenkorra kiszólította. Új életviszonyok ismeretlensége, nagy csapások súlya: a forradalom bukása, leányának kora halála, hosszú betegsége folyton táplálják érzékenységét. Természetének és életének ez az ellenmondása s ebből fejlett rendkívüli érzékenysége lett alapjává, nem költői nagyságának, hanem költői világa rendkívüli meggazdagodásának a forradalom után. Érzékenységét fokozta

Arany János lakása Nagy-Kőrösön.

egyéniségének egy más népi vonása: férfias szemérme, mely, a míg lehet, rejtegeté felindulásait s legnemesebb fájdalmainak költői kitöréseit is »bevallásnak« érzi. E szemérme és érzékenysége minden benyomásának medret ás szívében is s érzelmeinek mélységét, ha mint költő nem tudná éreztetni, éreznők viszonyainak tartósságában. Minden szeretete sírig tartó, nem is csak szerettei sírjáig, hanem ezen túl a magáéig. Benyomásainak, érzelmeinek ez a magába gyűjtött gazdagsága közvetetlen lírai kifejezést élete delén aránylag keveset talált, inkább epikáját táplálta; de élete őszén, magányában és a maga könnyítésére, annál bővebben áradt. Tartózkodásával egyenes kapcsolatban van költői hatásának egy nevezetes eszköze: egy rövidke szóval, egyetlen képpel az érzéseknek, gondolatoknak, képeknek egész sorát kelteni föl, a ki nem mondottal hatni, képzeltetni.

A magyar paraszt rövides és jellemző elmésségei, célozgatásai, embereket és helyzeteket egy-egy képpel megvilágító hajlama: a művészi erő fokán, Arany szellemének az a képessége, mely a ballada műformájának mesterévé avatta.

Arany történeti érzékének gyökerei

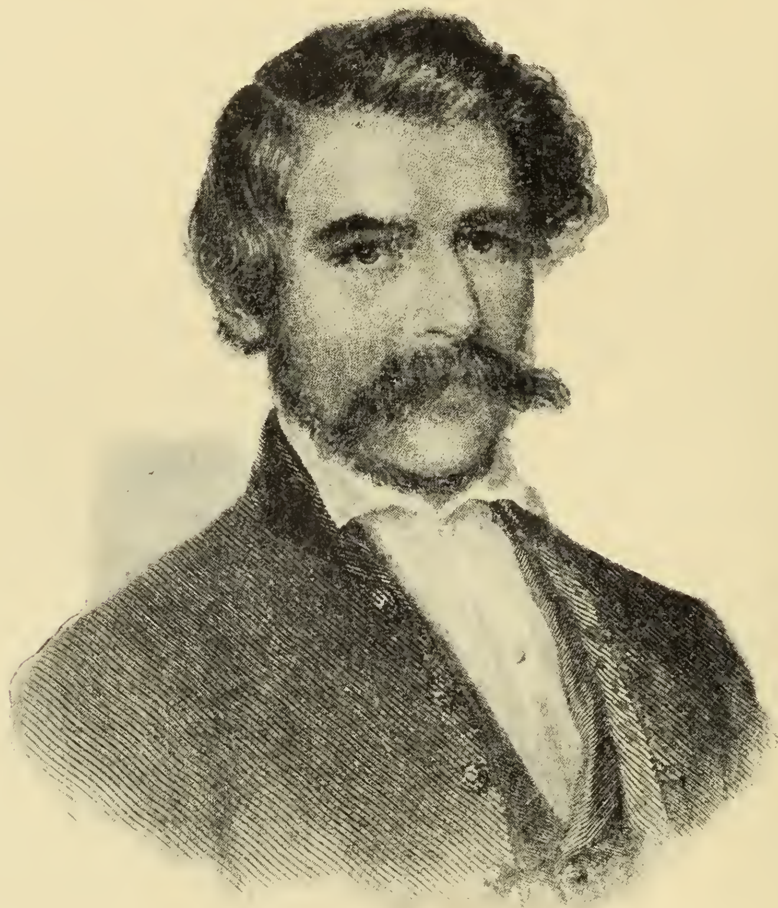
Lelki valójának azonban van két olyan vonása, melyeknek faji gyökere nem látszik első pillanatra ily kétségtelennek. Az egyik képzelődése, melynek folyamatai népünk lelki életében kevésbbé mutatkoznak eleveneknek és gazdagoknak. Arany képzelődésének hatalma pedig, ha nem is a szövevényes invenciókban, de képeinek kiszínezésében és kidomborításában. bámulatos erejű összefűzésében és fejlesztésében, azután hangulatainak és gondolatainak művészi megérzékítésében: erőre és finomságra, elevenségre és készségre, a legritkább tünemények egyike. A nagy egyéniséget épen az teszi, hogy sok van benne, a mit nem örökölt, és sok másként, mint a hogy örökölte. De ha meggondoljuk belső és külső életének alakulását, lelki szervezetének most vázolt viszontagságait, emelkedő, viharos és lázas korának hatását épen képzeletére: ebben inkább csak rendkívüli viszonyok érlelte rendkívüli fejlődést láthatunk. Nem így uralkodó hajlamában a régiség, fogékonyságában és vonzalmában ennek minden maradványa iránt, egy szóval uralkodó történeti érzékében, melynek a mi, különösen alföldi népünknél igen kevés a nyoma. Azonban már erre nézve teljes és egyszerű felvilágosítást nyújt a fajnak épen az az ága, melyből Arany eredt. Szalonta hajdú-telep: Bocskai adta háromszáz hajdújának, kik felépítették a régi Toldi-várat, melynek maradványa a csonka-torony; hadakoztak a török és német ellen s harcaik emlékeit őrzik a város határában az Őrhalom, a Szigettó és a Testhalom. Itt »kardosan követte az ekét a szántó«. A Toldi-mondát, e helyek történeti hagyományait, Győri Jakab kapitányuk tetteit, a nép mint a maga dicsőségének külön emlékeit őrzi. Azután az erdélyi fejedelmektől nyert nemesi jussaikat Mária Terézia nem ismerte el; ebből százados perek keletkeztek, melyek a nép életérdekét illették s emlékezetében a múltat, még pedig az országos, nagy, történeti múltat, melyre folyton folyvást hivatkozniok kellett, folyton ébren is tartották. Íme Arany történeti érzékének faji gyökerei. A magyar népben általán csekély ez az érzék; de ő ennek a népnek épen egy olyan ágából származott, melyben a kivételes viszonyok kivételes mértékben meggyökereztették. Arany bölcsejét »a beszédes mondával ringatta Szalonta« s az ő »ifjú lelke szomjan itta az édes regét«. Így öröklődött át lelkébe a magyar népléleknek minden eleme, de a legerősebb hatványozásban, s összetételökben és felődésökben azokat a természetes módosulásokat tűntetve föl, melyeket mértékök nagyobb volta s fejlődésöknek változott föltételei, mintegy más hőmérsek, szükségkép előidéztek. A nyugodt szemlélődés: csodás erejű és változatosságú szemléletté élesedik s költői reflexióvá mélyűl; a látás tisztasága, a felfogás könnyűsége s a gondolkodás és beszéd világos értelmessége: a hűségnek, a jellemzés egyszerű igazságának s a szerkesztő erőnek legnagyobb művészi

magaslatán jelentkezik; a már Sylvestertől észrevett képes-beszéd kedve, a célozgató és tréfálkozó hajlam: rövides sajátosságában a leghatalmasabb kifejező képességgé izmosúl, humorrá érik s egy új műformának lesz alaptényezőjévé; az érzékenység: a melancholikus és tragikus hangulatok teremtő gyötrelmeivé fejlődik. A nép nyelve pedig a teljes való s a mély igazság e költészetének oly kész tolmácsaul jelentkezik, melynek ily gyökeressége mellett hasonló változatosságáról, zengzetességéről és finom simulékonyságáról eladdig sejtelmünk sem volt.

A forradalom hatása

A nemzet e »lelkétől lelkezett« költőjére mélyen határzónak kellett lennie a nagy nemzeti válságnak. Külső és belső világában, életében és költészetében fordulót képez a forradalom, mely egész pályáját két, majdnem különböző jellemű félre osztja. Eladdig a tavasz derűje ragyogja be költészetét; ez csillog lovagjainak páncélán s szerelemben és dicsvágyban dobogó szivén, a kortesvilág lármás csoportjain, a falu idilljein. Maga nyugodtan ül jegyzői asztalánál s boldogan merűl el az édes regékbe, az enyelgő tréfákba, az enyhe megindulásokba. Múzsáját nem hiába kéri, hogy »örökzöld tavaszról derítsen reá szép álmokat«. De egyszerre minden megváltozik körülötte és benne is. A nemzet forrongva lüktető szíve fölveri és földúlja nyugalmát. Ismeretlen felindulások támadják meg, bizonytalanság és aggodalom gyötrik, mámornak és gyásznak kábító váltakozásai forgatják ki magából ily izgalmakhoz nem szokott lelki szervezetét. A kétségbeesés karmait érzi: nem jobb volna-e e vésznél újra börtönünkben? S a legtisztábban látó szemek »egy világító sugárért« epednek, mikor lángözön lobog körülöttök. Költészetében megjelennek a legelső árnyak *A rodostói temető*ből. Lelkének fenekéig felzajdulásáról, emésztő lázban vergődéséről inkább kétségének megrázó jajongásai és víziói tanúskodnak, mint úgynevezett forradalmi költeményei és cikkei a kormány által kiadott *Népbarátjá*ban, melynek Vas Gereben mellett szerkesztő-társa volt. A tömegekre ható szónoki, riadó, szenvedélyes húr nem volt meg lantján, s ha meglett volna is, Petőfi forradalmi énekei mellett ki másé nem hangzanék el! De Arany nemcsak dalolt; a szalontai nemzetőrséggel 1848 novemberében ott volt Arad alatt, a várostrom körüli szolgálatban, hol »tenni kevés, de halni volt esély«. Haza kerűlvén, arra, a maga által szerencsétlennek mondott elhatározásra jutott, hogy a fővárosba telepszik. Lemondott jegyzőségéről s 1849 májusában fogalmazónak nevezték ki a belügyminisztériumhoz, melyet Debrecenből Pestre követett, hogy nehány hónap múlva végkép hajótörötten vonúljon vissza szülőföldére. Mindennek vége volt; »önnön lelkétől kergetve futott, láthatárán nem volt remény, s a kétségbeesés örvényéből kezét az égre emelni sem merte«. A vigasztalan házban a magyar költészet bujdosói: Vörösmarty, Bajza, Vachott Sándor nehány napi menedéket találtak az oroszok elől. Arany a szolgabírónál irnokoskodva keresi kenyerét, majd a szomszédos Gesztre költözik, hogy a Tisza-család legkisebb fiát, Domokost, a költészetben oktassa; szép tehetségű, költői hivatású tanítványát nagyon

szerette s kora halála után, 1856-ban, előszót is írt hátrahagyott verseihez. 1851 második felében két alföldi református iskolához kapott tanári állásra meghivást: Nagykőrösre és Kecskemétre. Az előbbit fogadta s foglalta el még ez év őszén, ezúttal végkép megválván szülőföldétől. A kőrösi kollégiumban, hol latint s különösen magyar irodalmat tanított, egész írói kört talált, milyen sem azelőtt, sem azóta egyetlen iskolánk tanári karában nem kerűlt össze. Ott voltak Mentovics Ferenc, az unió-dalok költője, Jánosi Ferenc, a nagy képzettségű politikai író, Szász Károly, műfordítá-

Arany János arcképe. (Barabástól, 1856.)

sunk mestere, Ács Zsigmond, a Shakspere-fordító, utóbb Szabó Károly és Szilágyi Sándor, a történetírók, s a magyar költészet lelkes barátja és támogatója: Tomori Anasztáz. Az ő baráti körükben s a lélekkel végzett kötelesség örömei között Aranyra kedves napok is köszöntöttek, humora sokszor ragadta magával barátai körét; de levelei sohasem vídámak többé, munkaerejét betegség bénította, ki-kitörő kedve melancholiába és tépelődésbe borúlt s egészben szárnyaszegettnek érezte magát.

Lelki világát a forradalom utáni időkben, maga jellemzi legjobban *elegyes költői darabjai*hoz írt előszavában. Lelkének ifjúsága örökre oda volt: a régi idilli képek nem érdekelték többé. Hazáját és halhatatlan barátját

gyászolva, a szomorú napok visszásságai között, képzelete és érzése fölzaklatva hánykódott, a csüggedés közt elvesztette irányát. Dologba szeretne merűlni, de hangot csak lírai költeményekre talál; sóhajokban tördeli szét fájó lelkét. Az idill mosolygó, tréfálkodó múzsája elhagyta: szenvedélyben égni, szenvedésben pusztúlni lát mindent maga körűl. Szilágyi egykor, hangköre gazdagításának okából, Byronra figyelmeztette s most ennek hatása alatt próbál új, szubjektívebb epikai hangot. Egy éneket ír még 1850-ben a *Bolond Istók* verses regényéből, hogy húsz év múlva még

Aranyné Ercsey Juliánna.

egygyel megtoldva, végre is töredékben hagyja; amott keserű gúnynyal és játszi kedvvel dobja ki hősét az életbe, emitt az emlékező öregség enyhe és humoros bölcseségével meséli ballépéseit; itt és ott erős közvetetlenségű hangján egy nyugtalan szívnek, mely nem találja fel magát a világban. Ugyanebben az évben megírja a *Katalint*, a Szunyog-leány szerencsétlen szerelmének történetét, az izzó és sötét szenvedélyeknek oly váratlanul hatalmas rajzával, hogy bennök a természet képei is mintegy reszketni látszanak. De aztán mennyi minden maradt töredékben ez évekből! Költői beszélyek, mint a *Csanád, Édua, Öldöklő angyal* s az *Utolsó magyar,* az urali maradékok végpusztulásának regéje, melyet a költő, mint tán

humorosan írja Tompának, »közös vigasztalásukra szánt«. Képzelete hevesebbé lett, de e tüzesebb képzelet alakjai és jelenetei is színöket vesztették s szétfoszlottak a közelmúltnak elriaszthatatlan, vérben, tűzben és gyászban feltünő emlékei előtt.

Nagyidai Cigányok

Meghasonlott lelkét sokáig ezek az emlékek vonták ellenállhatatlanul, s közvetetlen hatásuk alatt keletkezett még 1851-ben, a *Nagyidai cigányok,* az egyetlen terjedelmesebb költemény, melyet Arany ebben az egész évtizedben befejezett. Tragikus hangulatából legnagyobb komikus alkotása. Csóri vajda szedett-vedett cigányainak kellene megvédeni Puk Mihály ellen Nagyidát; de ők a dolgot igazi cigányosan veszik: a mijök van, sietnek ellakmározni, a hirtelen uraságon összeverekesznek, puskaporukat mulatságra és hősködésre elpuffogtatják, mellyesztik a meg nem lőtt madarat, álmukban meg is verik az ellenséget s megalapítják Cigányországot; míg azután ki nem dobálják valamennyit a fészekből. A mi a genialitás szikrázó erejét illeti: Arany összes művei között remekebb nincs ennél az egy időben sokat ócsárolt *Cigányok*nál. Komikai époszra már tárgyat sem lehetne alkalmasabbat képzelni: hősköltemény egy népről, melynek mondái adomák, egyetlen hadi vállalata hahotára keltő tréfa, s a közfelfogás felőle, melyre a költő támaszkodhatik, mindig és mindenfelé komikus. Ez a szájas, eleven, kapzsi, de nem komoly dologra született gyülevész nép áll szemben a tunya és buta tudákosság elbizakodásával s tulajdonkép osztozik vele a nevetségesség kudarcában: Puk Mihály hadi tanácsa, ágyú-katasztrófája és pöffedt bevonulása Nagyidára nem kevésbbé nevetséges, mint Csóri vajda álmodott hősködése, dicsősége s végül ebrúdon kivettetése. Valóban, a komikai koncepció és felfogás mélységét és szilaj erejét tekintve, leleményének gazdag egyszerűségét és kerek eredetiségét, komikai erének a mulatságos figurák egész tömegében s a tarka jelenetek változatos sorában mindig bő, szabad és jellemző áradását: Arany remeke a világirodalom víg époszai közűl a legkiválóbbakkal is kiállja a versenyt. Vajjon hol találjuk párját a cigánycsata féktelen kedvének és ötletgazdagságának, a jellemző erő és felfogás ily fensőségével? Híres nyerseségei is olyan becsületes, csak a neki-vadúlt kedvet jellemző nyerseségek, melyeken csupán finnyáskodás akadhat fenn. De a költőnek ez a komikai ere, ennek ilyetén fölfakadása, föltarthatatlan, tréfában nem válogatós, sőt magáról szívesen el-elfeledkező áradása: megint a magyar nép szívének egy jellemző hangja: a sírva vigadásé. Mert ilyennek jellemzi a *Bolond Istók* második

A **Nagyidai cigányok** címképe.

énekében maga Arany azt a hangulatot, melyből a *Cigányok* születtek. Lelkének tört tükre torz vonásokban mutatott mindent: múltat és jelent, tévedést és dicsőséget, hibát és erényt, nagyságot és szenvedést. Úgy tetszik neki, mintha az aligmúlt napok dicsőségét mi is csak úgy álmodtuk volna, mint Csóri, s csupán hiúságunk és viszályaink eredménye: bukásunk, megaláztatásunk lenne a valóság. Egyenes vonatkozást a forradalomra csak a költemény hangulatában találhatunk; de részleteiben, alakjaiban keresnünk már egyáltalán nem szabad és nem lehet. A keserűség és fájdalom belső vívódásai között, melyeknek kínjait Arany érzékeny szervezete nem bírta el s csak valami rendkívüli, erőszakos kitöréssel könnyíthetett magán:

Oly küzdelemre, mely világcsoda,
Kétségbesett kacaj lőn Nagyida.

Érdekes, hogy e szomorú napok leghevesebb hazafiúi felindulásának kifejezésére Vörösmarty is a cigány képéhez fordúl, mint Arany; de egészen más módon. Arany torz éposza az elbírhatatlan fájdalom mámorából fakadt: kínjai közt a kedv féktelenségében keres enyhülést s kacagva sír; vádol, de csak azért, hogy vádjával is önmagát sebezve, szabadabban folyjon szíve vére. A *Nagyidai cigányok* költője hasonlít a haldokló Molièrehez, mikor a *Képzelt beteg*et írja és játszsza.

Zaklatott, borús hangulatában vert erősebb gyökereket az a műforma is, melynek a világköltészetben egyik legnagyobb mesterévé lett: a ballada. A romlás és pusztulás emlékei, melyek körülvették, tragikai összeütközések képeivel népesítették meg képzeletét, melynek izgalmaiban a ballada csodása: az árnyak, a kisértetek sem voltak többé idegenek. A ballada borús, ködös, nehéz légköre, melyben villámok járnak napsugarak helyett, megegyezett hangulatával. A szenvedélyeknek szűkszavú, inkább csak kitörő és kifakadó, mint kiáradó megnyilatkozása illett természetéhez, melynek szemérme és érzékenysége érzelmeinek inkább kevés szavú célzásokban, egy-egy futó képben engedett útat. De megfelelt e mód, mely a ki nem mondottal, a csak érintettel akar hatni, a kor viszonyainak is, midőn az idők igája hallgatni és kevésből sokat érteni tanított. Ki ne értette volna meg *V. László*ból az idegen zsarnokság összeütközését a nemzet érzületével és pusztulását; *Szondi*ból az elhullott nagyok örök életét kegyeletben, hírben, dicsőségben; *Bolh bajnok özvegyé*ből, hogy a megaláztatás az igazi nagyság bölcseje; *A walesi bárdok*ból az erőszak tehetetlenségét az eszmével szemben; *Török Bálint*ból, a héttorony rabjából, a nemzet akkori rabjainak sorsát és panaszát. De nemcsak e nehány balladának ilyen félreismerhetetlen korszerű vonatkozása a fontos, hanem az egész formának Arany korához és lelkéhez illése. Az indulatok háborgásai, melyeknek minél hatásosabb festésére alakúlnak ki a műfaj sajátosságai: jellemző vonása egész belső és külső világának. Még rövidsége is vonzotta őt, ki magát epikusnak érezte, de erejét a nagyobb műfajokhoz meglankadtnak.

A balladák

Így fordúlva a balladához, nem ott folytatta, a hol Garaynál találta, hanem, a mint a népies époszszal is tett, mintegy újra teremtette azt a nép szelleméből és a maga szelleméből. Nem a még akkor ismeretlen, művészibb székely balladák, hanem egyenesen a *magyar alföldiek* hatottak rá, melyeknek két fő hőse: a betyár és a bukott szép leány. Legelső mintája, mint Petőfinek írja: *Fejér László.* Még 1847-ben megírta a *Szőke Panni*t, a forradalom alatt az *Én vagyok az anyám átká*t,

Arany János mellszobra.

e kitünő balladai monológot, mely a betyár-énekeknek Aranyhoz méltó, nemes hajtása. Maga sohasem korlátolta a balladát, sem tárgy, sem hang tekintetében, a Greguss-féle szűk határok közé s világosan odasorozza önéletrajzában *Szőke Panni*t, sőt a *Varró leányok*at is. Egészen maga, tisztán művészi ösztönből kezdte tovább fejleszteni a formát, szélesíteni tárgykörét; megírta *Rákóczinét*, melyet első kisérletei között legsikerűltebbnek tartott. A forradalom utáni viszonyai, lélekállapota, mint említve volt, e kísérletek folytatására vezették. A képek és érzések, melyekből *A honvéd özvegye* született, mintegy követelték a balladai formát. Nem sokkal azután már olvasta a Percy-féle skót balladákat, de úgy ezek,

Tetemre hívás.

A radványi sürü erdőben
Halva találták Bárczi Benőt.
Hosszu hegyes tőr ifju szivében.
„Ime, bizonyság Isten előtt:
Gyilkos erőszak ölte meg őt.“

Kastélyába viszi fel atyja,
Ott leteszik a hüs palotán;
Ki se teríttet, meg se mosatja:
Vérben, a hogy volt, nap nap után
Hever egyszerü deszka-padán.

Maga őrzi négy alabárdos:
„Lélek ez ajtón se be, se ki!...“
„Hátha ez anyja, szép huga már most
Jőne siratni?“ — „Vissza! neki;
Az, ki parancsom, élve, szegi!“

Jajtva teremről rejti teremre
Halk zokogását asszonyi bú. —
Maga, pecséttel, „híja teremre“
[illegible] Kit szemre vesz, [illegible], sanda gyanú:
Legyen a seb vérzése tanú.

A palotát fedi fekete posztó,
Déli verőn sem süt oda nap;
Áll a tetemnél tiszti pörolló,¹)
Gyertya, feszület, Kánuni pap;
Sárga viaszfénye nyughelye kap.

„Jőjjenek ellenségi — ha volnak!“
Jő, kit az apja rendre nevez;
Hiába! nem indul sebe a holtnak
Akár fejénél az, vagy emez:
„Gyilkosa hát nem ez,... nem ez.“

„Hát ki?...“ riad fel [Bárczi] ~~az apa~~ fölesen,
„Boszulatlan nem foly [ez] Bárczi vér;
Ide a gyilkost! bárha pecsétem
Váddal az önnön szivemig ér:
Mindenki gyanus nekem, a ki él!“

„Jőjjenek úgy hát ifju barátí!“
Sorra belépdel sok dalia;
Fáj nekik a hűlt vérire látni,
S nem [hamar megérzése] [illegible] elámulnia.
Erre se vérzik Bárczi fia.

„Jőjjön az udvar! apraja, nagyja; —
Jőjjön elő Bárcz, a falu, mind!“
Megkönyörülni senki se hagyja,
Kedves urára szánva tekint:
Nem fakad-e seb könyre megint.

„Jőjjön az anyja, hajadon huga!“
Kiáltsa a leány, már megye, sikolt;
Anyja reá rogy, öleli bugva:
Mindre nem érez semmit a holt:
Marad a tört vér fekete folt.

[illegible] „Jőjjön utolszor szép szeretője
Frikus arája [illegible] Abigél!“
Jő; — szeme villan s tapad a tőrre;
Arcza fakóbb lett, lába gyökér.
— Sebből pirosan buzog a vér.

Könnye se perdül, jajja se hallik,
Csak oda kap, hol fészkel az agy:
Iszonyu az, mi oda nyilallik:
Döbbent [illegible], [illegible] nagy.
„Lyányom, ez ifju gyilkosa vagy!“

Kétszeri mondás — mint kelebüvöltés —
Hallgat el, m azzán így rebegi:
„Bárczi Benőt én meg nem öltem,
Tanum az Ég, s minden seregi!
Hanem e tőrt én adtam neki.

„Bírta szivem már, kö szerelmes,
Tudhatta, [kötöttek] [illegible] nem vala gát;
Unszola mégis szóval „igenre“,
Mert ha nem: ő kivégzi magát.
Enyelgve adám a tőrt; nosza hát!“

S vadul a sebből a tört kiragadja,
Szeme szokatlan lángot lövell,
Kacag, és sír, s fenn villogtatja,
S vérrel - vigyorgással rohan el.
Vetni kezet rá senki se mer.

Odakinn lefut a nyilt uccza során,
Táncolni, dalolni se szégyell;
Dala vég: „Egyszer volt egy leány,
Ki csak úgy játszott a legénynyel
Mint [illegible] [czicza, mint czicza] az egérrel.“

(1877. okt. 27.)

¹) A régi prókátort értem alatta.

Arany kezirata. (A költemény első fogalmazása.)

Az Athenaeum kiadása.

mint népköltésünknek utóbb ismeretessé lett büszkeségei, a székely epikai dalok, nem annyira új útra vezették, mint inkább csak támogatták a népből és önmagából fejlődésében. Összesen *harmincnégy* balladát írt, melyek közül többet epizódokul, énekekül szőtt be nagyobb epikai műveibe. Legnagyobb számmal vannak a történeti tárgyúak (magából a Hunyadiak korából négy ballada, egy előhang és egy töredék), azután a népéletből vettek, majd a hősmondákon alapulók s a történeti színben költöttek; külföldi tárgyú csak egyetlenegy: *A walesi bárdok.* Nehány vídámabb, sőt egy víg is van közöttük: *Pázmány lovag;* de túlnyomó számuk tragikus. Legtöbbet írt 1853-ban és 1855-ben: ezek az ő *balladás évei;* azután élete végén s költői ihlete új tavaszán: 1877-ben. A magyar költészet legnagyobb remekei vannak e balladák közt, egyszersmind a műfaj örökéletű mintái, melyeknek sora tanúlságosan mutatja azt is, mint emelkedett Arany tárgy, forma és hang tekintetében a népitől, a nélkül hogy ezt elhagyta volna, az egységes nemzeti művészet magasába. A nemzet érzése és képzelete meghatva őrzi e remekeket, az *Ágnes asszony*t és a *Tetemre hívás*t, a *Hamis tanú*t és *Szondi két apródjá*t, *Pázmány*t és az *Éjféli párbaj*t meg a többieket; ismeri, érzi, képzeli kicsinye-nagyja s költészetünknek aligha van kötete, melyből annyi idézet forogna közszájon, mint e balladák. A legigazibb gazdagság nyilatkozik tartalmi és formai változatosságukban: a népdal egyszerű rövidségétől a krónikás epikai dal lassúbb hullámzásaig, a lélek nemes felindulásaitól a szenvedélyek tombolásaig s az őrület éjtszakájaig. De valamennyiben a küzdő, hánykódó emberi lélek igaz és megrázó jellemrajzai; a hangnak az a mélysége és hevessége, melyben a költő lírai veleérzése hevűl, sír és iszonyodik; a világításnak az a szeszélyes és varázsos félhomálya, melyből csak a szívek izzása s a fegyverek szikrázása villog ki és magyaráz meg mindent. Mindez a szerkezet és nyelv tömör erejében; hol a legegyszerűbb elbeszélés és beszéltetés, hol a legszövevényesebb és legmesteribb belső és külső formák hatásában. Azt a hagyományos nézetet, hogy a gyökeres, eredeti, népi és régies ízű magyar nyelv terjengős és laza, senki sem cáfolta meg alaposabban, mint Arany e balladákban, melyeknél tömörebben, rövidebben, kevesebb szóval többet nem értetett meg és mélyebben nem hatott senki.

Kisebb elbeszélések

A balladák és a líra mellett még kőrösi tartózkodásának első felében több kisebb elbeszélő költeményt írt Arany, közöttük legkitünőbb népies históriánkat, az *Első lopás*t s nehány víg történetet, vidámabb óráinak kedvesen tréfás emlékeit, *A bajuszt*, *A fülemülé*t, melyekkel megint a régi népiesek, Szentjóbi, Verseghy verses adomáihoz kapcsolódik: érdekesek, mivel szelleme legjátszibb, legkönnyebb röpkeségében talán ép ezekben mutatkozik. De zúgó, beteg fejében s meg-megsajdúló szivében nagyobb tervek is fogantak. Még első sikerei után buzdította Toldy Ferenc egy nagy, nemzeti éposz írására. Körűlbelül ez időben figyelmezteti »az Izaparti hű barát« Szilágyi István is Etele királyra. A magot az idők láza akkor elnyomta,

sanyarúsága utóbb kicsiráztatta és napfényre hozta. A költő a *Cigányok*ban kisírta és kikacagta magát a nemzeti katasztrófán: kétségbeesése bánattá, sajgó szeretetté, aggódó féltéssé enyhűlt. A romok között, a sivár jövő előtt egy biztató, egy prófétai szó törekedett fel szivéből ajakára: egy szó, mely a hitet éltesse csüggedő nemzetében. A múlton, emlékein, tervein merengve, újból feltűnt előtte Etele alakja. Ez a világhős és világbirodalma is tönkre mentek; népe elszéledt, rabbá és földönfutóvá lett; csak egy maroknyi magyar faj, a székelység, húzódott meg belőle a régi hazának egy sarkában: Csaba népe ott várta, idegentől rontva, szorongatva, pusztítva, királyának megigért visszatérését; csak nagy emlékeihez és magához való hűsége s hite jövőjében tartották benne az életet; megtartották mindaddig, míg eljött a várt szadadító, Csaba unokája: Árpád. Arany, a kinek lelkében múlt és jelen oly benső kapcsolatban, szinte egységben élt, érezte a biztató erőt, melyet ez a monda, ha igazi költői tolmácsra talál, az ő lesújtott nemzedékébe sugároztathat, s a melyre e nemzedéknek oly égető szüksége volt. Még 1853-ban elkezdi époszát, a nemzeti szabadulás, megváltatás epikai eszméjével, a *Toldi* népies hangján és formájában, *Csaba királyfi*ról; de testi ereje fogyatékos, tán hite is meg-megrendűl, nehány énekig viszi, azután abba kell hagynia. 1855-ben újra hozzáfog, már nibelungi strófákban, trilogiát tervezve, melynek harmadik részéből gyönyörű töredékek maradtak, de megint csak töredékek. Míg csak egy nagyobb részletével is elkészűlhetett s közrebocsáthatta volna, életútja fordulókhoz vezette.

A nagykőrösi évek

Kőrösön testi-lelki bajait, képzelt munkaképességének roskadozását, Szalontára való honvágyának bánatát barátai enyhítgették. Tompával állott legsűrűbb levelezésben s 1855. nyarán együtt beutazták Gömör, Borsod és Zemplén szebb vidékeit. Pestre is többször felrándúlt. Itt egy új baráti kör képződött körülötte: Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, mely mintegy irodalmi fejének tekintette s a vitában, melyet Toldy Ferenc régibb álláspontja ellen a nép-nemzeti irány érdekében folytatott, Petőfi és az ő nevét írta zászlajára. Az akadémia élénkülő munkásságába szerették volna bevonni Aranyt, ki már tudományos kérdésekkel is kezdett foglalkozni. Alapvető értekezéseket írt *A magyar nemzeti versidomról* s *Az asszonáncról,* emebben a magyar rím szabadságának határait jelölve ki, amabban a magyar verselés belső ritmusának törvényét fejtve meg és mutatva ki. 1858 végén újból megengedtetvén az akadémiának a tagválasztás, Aranyt egyazon napon igtatta levelező, majd rendes tagjai sorába és tűntette ki *Kisebb költeményei*nek 1856-ban megjelent két kötetét a Marczibányi-jutalommal. Előbb *Bánkbán* megkezdett elemzésével akarta elfoglalni székét; de utóbb *Zrinyi és Tassó*ra tért. Mind e nagyobb tanúlmányok, mint későbbi, szerkesztő korában írt irodalmi arcképei *(Gyöngyösi, Orczy, Gvadányi),* iránycikkei, nagyszámú bírálatai, nyelvészeti közleményei e nemű legbecsesebb dolgozataink közé tartoznak. Eszközeinek fogyatékosságát, ifjúkori képzésének szakadozottságát tekintve, bámulatosan

széles körű és alapos tanúlmány mellett éles és gondos fejtegető elme, helyes és biztos módszer s eleven rekonstruáló képzelet tűnteti ki őket, világos, kerek és példatisztaságú prózában. Egyszerű, nyugodt hangjokat mély vonzalom melegíti minden hagyomány, minden nemzeti, minden népi iránt; *A népdal*ról írt értekezése szintén töredék maradt, de a nép- és

Arany János ércszobra Budapesten.

műköltészet viszonyáról, amannak ebbe átfejlődéséről irodalmunkban nincs tartalmasabb és nyomósabb fejtegetés. Tervei, töredékei és forgácsai közűl barátai folyton unszolják, hogy költözzék az irodalmi élet központjába, Pestre. Arany szíve csak a szalontai mezők felé ver. De az önkényuralom armádiája Olaszországban tönkre verve s erőszakossága megtörve; haza-szerte szabadabb fuvalom leng s a nemzet kebeléből rég elnyomott vágyak és remények törnek elő; e kábító tavaszi levegőből talán ő is új erőt merít

s a nemzettel együtt magának is új virágzást remél: megírja a nemzet szíve ez új és szabad feldobbanásának legfenségesebb költői kifejezését, a *Széchenyi-ódát* — és enged. Az új életre kelt Kisfaludy-társaság igazgató-

Arany Pesten

jává választja s ő 1860 őszén a fővárosba költözik. Az irodalmi és nemzeti élet frissebb levegője csakugyan mintha megedzették volna, elevenebbnek és munkabíróbbnak érzi magát. Végzi hivatalos dolgait s még 1860 végén megindítja a *Szépirodalmi Figyelő*t, melyet 1863-ban a szintén két évet élt *Koszorú*vá alakít át. Kitünő folyóiratok voltak ezek, az előbbi inkább eszthetikai, az utóbbi szépirodalmi tartalmú, melyek az ízlés, tanúlmány és nemzetiség elveit a becses elméleti, kritikai és költői közleményeknek oly kiváló sorával képviselték, mint az Athenaeum óta maig egyetlen lapunk sem. Maga Arany nagyon sokat írt beléjök, mindent a legnagyobb gonddal átjavított, aggodalmas lelkiismerettel vitte hivatalát, előbb a Kisfaludy-társaságnál, majd az akadémiánál, mely 1865 januárjában, Szalay László helyére, titkárává választotta. E megfeszített munka közben gondolata megint csak vissza-visszaszállt szülőföldére: oda vágyott, oda készűlt, s mind jobban érezte, hogy munka-erejét csak ez a vágy táplálja. Míg az akadémia pompás palotája épül, az ő képzelete »egyszerű kunyhót rak ott keleten«.

Tavaszi fecskék, dal kedvesi,
Jertek el, isten kőmivesi,
Rakjatok ott egy fecskefalat:
Megpihen a költő az alatt.

Buda Halála

Még nem adatott pihennie; — ott sohasem. A »mindennapi kenyérkereső munka« fáradalmai közt új munkában pihen: egy nagy költői munkában. 1862 tavaszán harmadszor veszi elő *Csabá*t s a trilogiának *Buda halála* című, hún regének nevezett, tizenkét énekes első részét egy húzomban megírja. Pályázatra küldvén az akadémia Nádasdy-jutalmáért, a bírálók elragadtatással ítélik a »korszakos munkának« a koszorút. A hún mondák egy részét dolgozta fel benne: Etele és Buda viszályát: a mint Detre ármányos áskálódására a nép bálványa, a duzzadó erejű isten választotta hős s elvénűlt és ingatag bátyja között gyökeret ver s a királynék versengése által elmérgesedik; a mint Etele egy ideig győzi magát s válságos pillanatokban is ellene áll Ármány kísértéseinek, a miért Hadúr kardjával övezi föl s világuralmat ígér neki; de a mint végre sem állja meg a próbát, hanem kihítt szenvedélyének elragadtatásában egy párharc után ledöfi a menekülő Budát s ezzel a maga és népe fejére idézi a végzet bosszúját. A krónikákba olvadt nemzeti mondából így a költő, megrendítő felfogással és erővel, a tragikumnak benne rejlő magvát kifejtette: Etele, ki bátyjának köszöni királyságát s maga lebírásának a Hadisten kegyelmét, fölgerjedt dühében Buda gyilkosává lesz s ezzel megsérti saját fenségét, de meg az istent is. A tragikai fejlemény azonban csak megindúl s a mű végén az emberi nagyságot a már kihítt s kiengesztelhetetlen végzettel szemben hagyjuk: egy megrázó, zord képben s egy vigasztalan, sötét jóslattal.

Hogy melyik arcképem választom rajzai közzől?
Fényképíró úr! a botos és kalapost.
Mint maradó vendég, ül s áll a többi nyugodtan
Menni csak egy készül: írja ezen: ez leszek én!
(30 80)

Arany utolsó arcképe és ennek jellemzése.

A csak megbomlott harmonia, a bevégzetlenség benyomása ez, melyet feloldani a trilogia későbbi részeinek lett volna feladata. E részek, melyek Etele megöletését Krimhilda által, birodalmának bukását s kedves fiának, Csabának menekülését és »hagyását« tartalmazták volna, a hadak útjának regéjével s kilátással a magyarok bejövetelére: még a halála előtti évben, 1881-en is foglalkoztatták Arany szellemét, meg is írt belőlök két éneket; de el nem készűlhettek többé. Azonban a *Buda halála* magában is mestermű. Felfogása, jellemző módja, motivumai és cselekvénye, nyelve az igazi naiv éposz hatására törekszenek; nem a nép-éposz rekonstruálására, a mi képtelenség, hanem szellemének művészi feltámasztására. Míg a *Toldi* menete, előadása szélesebb, részletezőbb, népiesebb, bizalmasabb, a hún rege komolyabb, kevesebb beszédű, ódonabb és ünnepélyesebb. Alakjai egyszerű és mély jellemrajzukkal, ama hatalmas kőszobrokra emlékeztetnek, melyeknek külső és belső valóját csak legmélyebb, legerősebb vonásaik tárják fel előttünk, a többit leőrölte az idő és belepte a moha. De ezek a szobrok élnek és hatnak Arany képzeletében s életök egyáltalában nem egyhangú. Az őskor elemi szenvedélyei, szokásai, erkölcse feledhetetlen rajzokban jelennek meg előttünk. Megrendítő események s a szenvedélyek viharai közé művészi kézzel van odavetve az ős családi életnek egy-egy idilli képe. Egy hiánya mindenesetre van: az öldöklő hadak jellemzette világ képéből, melynek fő motivuma a harci nagyság, hiányzik a csatakép. A tervvázlatok szerint Arany Etele nagy hadjáratait is csak körvonalozni, mintegy a háttérben tartani kívánta, talán azért, hogy a maga minden erejét s az olvasó minden érdeklődését Krimhilda csatájának tartsa fenn. De a mint van is, *Buda halála* kétségtelenül kitünő mű, mely a népmese egyszerű báját a tragédia fenségével egyesíti. Csodálatos nyelve pedig mindenkor tanúlmány tárgya marad nyelvészeinknek és költőinknek. Nem oly csillogó, sok színbe játszó, merész, mint Vörösmartyé, ki szintén sokat tanúlt a régiektől; de naivabb, epikusabb, ódon zamatában jellemzőbb.

Arany szenvedései

A *Buda halála* után Arany eredeti költészetében ismét hosszú, mintegy tizenkét éves szünet következik. Akadémiai hivatalának, melyet 1870 óta főtitkári címmel viselt, gondja és nyüge mind jobban nyomta, »a kötelesség vámpír-vádja hált vele folyton«; betegeskedése is egyre komolyabbá lett s évenkint el kellett járnia Karlsbadba, hogy könnyítsen magán; de szubjektív szenvedései talán legelső sorban hatottak elnémulására. 1865 decemberében meghalt egyetlen kedves Juliska leánya Szalontán, hol Szél Kálmán lelkész felesége volt. E váratlan csapás fájdalmát a költő sohasem heverte ki többé; gyásza ott borong életegén a végső alkonyig. Élesebb, hogysem költői motívummá enyhülhetne: csak egy évtizednél később szakadhat rímekbe, a *Toldi szerelmé*nek hatodik énekében, atyai szívének ez a legégőbb bánata. Csak idáig készűlt Szalontára, leánya közelébe, hol egy kis birtokot is vásárolt. De Szalonta immár emlékezetében nem annyira az ő szülőföldje, mint Juliska halóföldje. Szerzeményét eladta

s szemébe kellett néznie a bizonyosságnak, hogy: számüzetése örökös lesz. Megadóan viselte sorsát, dolgozott és vérzett zúgolódás nélkül. Kedves költőinek, különösen Shaksperenek s a görög és római klasszikusoknak olvasgatásával, sőt könyv nélkül tanulásával szórakozott; gitárján is elpengetett egy-egy régi vagy maga-szerzette dalt; de vídámsága mind ritkábban lobbant fel. Az új alkotmányos élet zaja és reményei, a király kitüntetése már nem oszlathatták el lelke borúját. Ha fel-felderűlt is egy-egy benyomás örömében vagy humorában: emlékei, szenvedései, nyüge nem engedtek. Borongva üldögélt szobájának félhomályában az akadémiai palota utca felőli első emeletének utolsó ablaka mellett, s ha mást nem tehetett, legalább

A nagyszalontai **Arany**-szoba.

Műfordításai legkedvesebb olvasmányait akarta tolmácsolni nemzetének. Ez évekből valók kitünő műfordításai: Shakspere *János királya*, *Hamletje* és *Szentivánéji álma* s a magyar *Arisztofanes*. De eredeti költői ere szinte kiszikkadtnak látszott. Csak még egyszer buzgott elő teljes mélységéből és erejével. 1877-ben lemondott főtitkári hivataláról s két évi szabadságolás után végleg nyugalomba lépett. És mintha a rég áhított függetlenség egyszerre visszaadta volna képzelete szabadságát, mintha diadalmaskodott volna roskadozó teste gyöngeségén is: a méla, bánatos, beteg költő megérte harmadvirágzását. Megírta a *Toldi szerelmét* s el-elbolyongott a Margit-szigeten *kapcsos könyvével,* mely csodamódon telt, egyre telt. Rövid nehány hónap alatt annyit írt, a mennyit korábban évtizedek alatt sem.

Lírai költeményei Költeményeinek ez új, gazdag sorozatát *Őszikék*nek nevezte s irodalmi hagyatékának szánta, hogy »ne haljon meg mint a koldus, ki semmit sem

hagyhatott«. Vannak közöttük balladák, mint a *Tetemre hivás,* az *Éjféli párbaj,* az *Ünneprontók* s a mesteri *Népdal,* de legnagyobb részt lírai versek. Arany régebben aránylag kevés lírát írt. Petőfi biztatta rá; de ő inkább epikusnak érezte magát, úgy tehetségénél, mint természeténél fogva, s »úgy érezte, mintha elveszne markában a finom újjakhoz szokott lyra«. Tartózkodva nyúlt hozzá s kisebb költeményei régibb gyűjteményeinek felét sem teszik az alanyi versek. Pedig mily tömören, a képeknek mily találó és érzéki erejével, a változatos formáknak mily tökéletes bevégzettségében tudja feltárni belső világát, szívének egyszerű és nemes tartalmát. Közöttük néhány, az érzéstől átrezgett reflexióival, az emberi szellem legmélyeit járja *(Dante, Gondolatok),* mások hatalmas szárnycsapásokkal emelkednek az ódai fenség legmagasába *(Rákhel, a Széchenyi-óda, Rendületlenül).* Legnagyobb s talán legjellemzőbb részök egy komoly lélek nehéz vívódását tükrözi a nemzet élethalálharcának s gyászának napjaiban. Ő is küzdelmet énekel; de mig Petőfi szava a csaták forgatagában harsog, minden dala egy-egy mozzanata a nemzeti küzdelemnek, mintegy dalaival támad, tüzel, sújt, harcol és bennök vérzik: Arany csak a maga belső küzdelmeit énekli, melyeket a válság vert föl benne: elbírhatatlan lázát, kétségeit, szenvedéseit. Ez a belső küzdelem tovább folyik, mikor a külső rég elnémúlt. A veszteség és megaláztatás keserve, borongó fájdalma, küzködő reménye sugallja líráját, kitörve hol altató kacajban, hol méla humorban, hol bánatos elégiában, ha csak egy-egy képpel, csak meg-megrebbenve is, azért megértetőn és éreztetőn egy nagy szív dobogását. Ez a nagy szív dobban egyet-egyet szerencsétlen hazájáért, mikor bibliáját forgatja és *Rákhel* történetét olvassa benne; mikor *Ossián* ködös borongós énekén mereng; mikor *fiát* imádkozni tanítja; mikor *Szilveszter-éjen* poharat emel. E szomorú napok hangulatának mélyebb és jellemzőbb kifejezést nem adott senki Aranynál, kinek ez a költészete egy tűrni teremtett, de a tűrhetetlent elviselni nem tudó lélek megnyilatkozása. Az idők azonban változnak, Arany belső disharmóniája enyhűl s igazi lírai egyéniségét utolsó költeményei, az *Őszikék* fejezik ki teljességében. Mintha a beszédesebb agg váratlanul újra látogató múzsája iránt bizalmasabb lenne mint a tartózkodó férfi volt: érzékenységét nem röstelli, szívtitkait nem takargatja, bevall neki mindent, mit előbb rejtegetett s egy öreg szív költészetének oly megható világát nyitja meg, mely a maga nemében egyetlen. Bucsúzva, már-már elhomályosuló szemekkel nézelődik ki a természetbe és életbe, s vissza emlékei közé. Nem annyira érzései alakúlnak képekké, mint inkább szemléletei érzésekké. Melancholia és humor szövődnek össze hangulatában, melynek forrásai: gyermekkorának csodálatos tisztaságban megőrzött benyomásai, férfikora bús emlékei, a természet vigasztalásai, mély ember-szeretete, ereje hanyatlásának érzete, a lemondás nemes készsége, élő hite és szerény ábrándjai, melyek jövőjébe játszanak. A közelgő halál gondolata meg-megdöbbenti; de véges voltának szerény érzése, meg-megújúló szenvedései kibékítik, sőt szinte megbarátkoztatják

vele. Csak még, mintegy végrendeletül, a kétséget legyőző hitnek egy fölemelő Alleluját zeng; a megbocsátó emberszeretetnek költői igéket talál; a hálának egy fohászát hallatja s költő utódainak egy intést hagy, hogy: maradjanak magyarok, — és lantjának húrja elpattan.

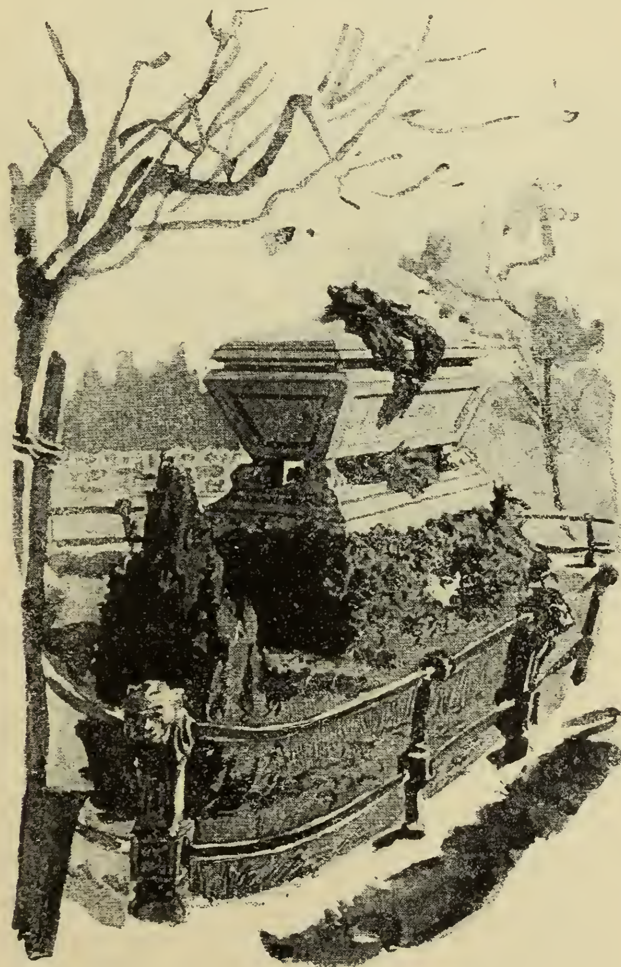
Az utolsó évek

A mi a kapcsos könyvből, barátai unszolására, előkerűlt, irodalom és közönség ünneplő elragadtatással fogadta. A Kisfaludy-társaság 1878-diki közűlése, melyen a *Tetemre hívást* Szász Károly felolvasta, azután a következő esztendőben a november 26-diki űlés, mikor Gyulai Pál a titokban elkészűlt *Toldi szerelmét* mutatta be, szinte nemzeti ünnepekké lettek. De mindez életerejének és költői géniuszának már utolsó fellobbanása volt. Mind jobban gyengűlt, roskadozott s hallása és látása is megromlottak. Még egy öröm várta: Petőfi szobrának leleplezése, melyen szeretett volna résztvenni, de már nem tehette. A leleplezés után épen egy héttel, 1882 október 22-dikén délelőtti tizenegy órakor örökre lezárta szemeit.

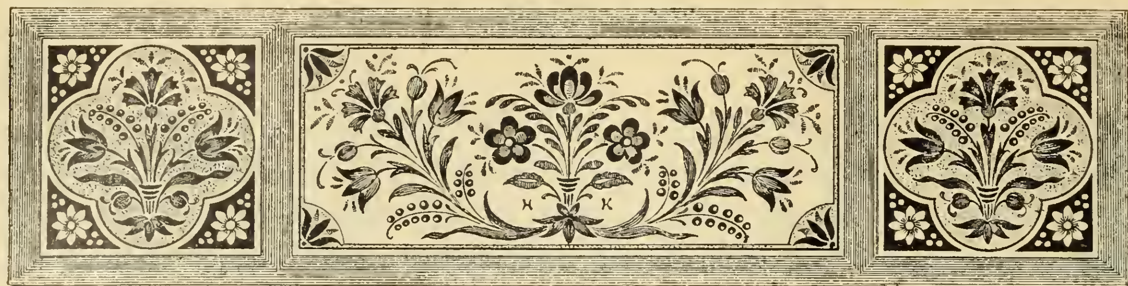
Arany költészete

Oly pályát futott meg s oly költői emléket hagyott hátra, mely úgy történeti jelentőségénél, mint művészi értékénél fogva a legnagyobbak közűl való s a mely a legtisztább és legmélyebb művészi gyönyörködésünknek, legnemesebb erkölcsi fölemelkedéseinknek és legvilágítóbb tanúlságainknak örök forrása lesz. Ha pályájának és költészetének minden egyes fényes mozzanatára és eredményére rámutatunk, a leggondosabb figyelem, a legbehatóbb elemzés s a leghőbb elragadtatás sem fogja kifejezni igaz és teljes értékét, melyet csak egész munkásságának szelleme éreztet. Művei és kiválóságai összegének becsét felűlhaladja egységüknek becse. Riedl Frigyes, kritikai irodalmunk egyik legjelesebb művében, szerető gonddal, mindenre kiterjedő figyelemmel és éles elmével elemzi emberi és költői valóját. De alig van költőnk, kinek hű és méltó arcképét egyes vonásokból oly nehéz volna összeállítani, mint Arany: a fődolog összefoglalásuk s a helyes megvilágítás marad. Nem az, hogy a magyar költői nyelvet a korabeli és minden régibb nemzedékek ajakáról bámulatosan meggazdagította s a költői előadás százféle változatában mutatta ki, gyökeres eredetiségének megóvása mellett, sohasem sejtett alkalmazkodó és fejlő képességét. Nem az, hogy a szerkezet és jellemrajz legfőbb diadaláúl a balladának egy művészi, talán legművészibb formáját a halhatatlan remekek egész sorával, műköltészetünkben megteremtette. Nem az éposz reformja, melynek a tiszta naivitással, az ódon hanggal, a hagyomány tiszteletével és művészi felhasználásával, a valószerűség vonzó erejével új varázst kölcsönzött. Nem is lelkiismeretességének az a példája, hogy lángelméjének ihletét fáradatlan tanúlmánynyal táplálta, ízlését folyton nemesítve, hangkörét tágítva, gondolatvilágát gazdagítva. Mindez, de mégsem csak ezek tűntetik föl igazi jelentőségét. Csak pályájának és költészetének egészében és egységében való felfogása teheti ezt. E költészet a magyar nemzeti lélek legmélyéből fakadt s legfensőbb törekvéseig szárnyal. Magába vette teljes erejét és minden sugalmait: a népinek nemzeti művészetté nemesítése által s ebben a nem-

zetiben múltnak és jelennek, képzeletnek, gondolatnak és érzésnek összefoglalása által. Arany nemcsak századunkbeli geniális feltámasztója a magyar múltak világának, hanem magyarságukban és magyarságában együttérző részese: a sátraik alól harcba induló ősök regése; Nagy Lajos és Mátyás fényes udvarának kobzosa; a törökvilág búsuló és biztató hegedőse; a szegény földnépének mesemondója, bizalmasa, szószólója; a megújhodott és feltörekvő nemzet eszményeinek ihletett költője. Költészete méltó betetőzése egy dicső szellemi fejlődésnek, melyben a nemzet a mívelődés legfelső javaiért küzd, de azért, hogy általok a maga eredetiségét és erejét fejtse ki és érvényesítse. E kettős törekvést, művészi, sőt egész szellemi életünk mezején, Arany költészete mutatja a legbensőbb összeolvadásban s a legfényesebb győzelemmel. Költészetünk fejlődhetik, sőt fejlődik is tovább, de ha hű akar maradni nemzeti életünk vezéreszméihez, úgy további fejlődésének alapja csak Arany lehet.

Arany János síremléke.

78. Szigligeti és társai.

A negyvenes évek drámai irodalma.

Az emberiség története kezdődik a nomád korszakon. Az emberek vándorolnak, baromtenyésztésből, halászatból és vadászatból élnek. Tartózkodásuk helyét ez érdekek szerint cserélik. Ha valamely vidéket lelegeltettek, vagy a kihasznált vadterület helyett jobbat remélnek: odébb költöznek.

Nemzeti színészet és fővárosunk

A magyar színészet története is a nomád korszakon kezdődik. E cikk lép be az első érdemes település korszakába vagy a fejlődés második idejébe, a mely 1837-ben kezdődik, a budapesti nemzeti színház megnyitásával. Addig csak nomád színészete volt a magyarnak.

A nemzeti színház is inkább mesterséges, semmint fejlődés szerint való alkotás vala. A természetes alakulásnak híjával voltunk első és legfontosabb föltételének: a nemzeti fővárosnak, a központi városi, nemzeti társadalomnak.

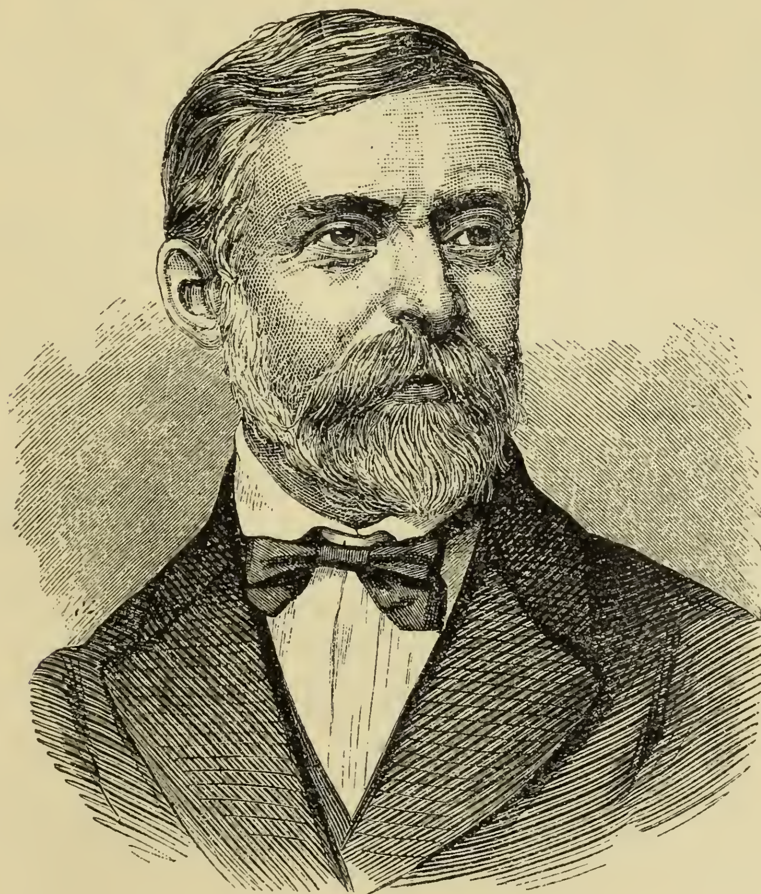
Ehhez képest színészetünk, bárha állandósítva volt egy nemzeti műintézetben, egészben mind a legújabb időkig megtartotta a nomád természetét. Ebből most kezd kibontakozni, hogy a nemzeti főváros megalakulása küszöbéhez jutott.

A fővárosi társadalomnak azonban ma is csak a felszíne magyar még. A hova az élet szükségeinek gyökerei lejárnak táplálékért: ott még nagy rétegekben fekszik egymáson az idegen anyag. A művészet durvább kezdő alakzatai, a melyek mindennap igen nagy tömegek lelkével játszadoznak, őket impregnálják, szellemöket, elméjöket gyönyörködtetik, kedvvel, tréfával, elmésséggel ellátják: ez alakzatok mind idegen nyelven szólanak hozzánk, holott ezek úgyszólván durvább, anyagibb föltételei a művészetnek úgy magára a művészvilágra, valamint közönségére nézve. Ezek azok a formációk, a hol a művészi képesség egyfelül élvezetének vágya, másfelül elsőbben válik ki az élet anyagából. Minek takargassam: a vásári komédiásbódékról, a mulató kocsmákról, kávéházakról és az orfeumokról beszélek, a melyek nélkül ép olyan csonka és hiányos egy nemzeti művészet, mint az emberi szervezet valamelyik aljasabb része nélkül. Hasonlatos az üvegházi tenyészethez, szemben a természet mun-

kájával. Amott mesterséges ápolással ültetéssel-átültetéssel, fűtéssel él minden, a míg a kertész keze rajta van; a mint magára marad vagy rossz kertész keze alá kerűl, elpusztúl. Emez az anyaföldből nő fel, annak a karakterét veszi fel, szélnek-télnek ellentáll, virágzik és magot hint, a melynek ismét van miben megfogannia.

De elég ebből.

A nemzeti színházba bevonúlt az első állandó színésztársaság és tagjai között magával hozott egy szerény fiatal embert, a ki akkor tán huszonhárom éves volt.

Szigligeti Ede.

Nagyváradon született 1814-ben. Szülei őt a reális földmérői pályára szánták, de a fiatal emberben volt valamely istentelen erő, a mely másfelé vonzotta, egy világba, a hol akkor a tisztességes átlag emberek tiszteletéről és szüleinek áldásáról kellett lemondania. Természetesen lemondott mindenről, régi jó családi nevéről is, még a keresztnevéről is, így lett abból a ki *Szathmáry József*nek született, isten kegyelméből Szigligeti Ede. Szigligeti pályája

A művészi adományok rendszerint csak sejtelmes vágyak ködös alakjában szállják meg a fiatalság lelkét. S minthogy a színészet legközvetetlenebbül, napról napra megújuló kisérletben hozza az ember személyét a művészettel kapcsolatba, egész tömegén a művészeknek megesik, hogy első lépésök oda viszi őket. Molière, Shakspere, Katona, Szigligeti, Arany,

Petőfi, mind a szinpadon át, a hova valók nem voltak, mentek be a halhatatlanságba. Mennyi még azok száma, a kikben nem volt meg az elszántság ereje erre a lépésre s kik ádáz küzdelemben birkóztak ifjú lelkükkel, melyet megszállt a színpad vágya: mennyi van ilyen írók, festők s más művészek közt!

Szigligeti Ede a budai társasággal átköltözött az új nemzeti színházba 1837-ben és a színészkedést abbahagyva rendezője, dramaturgja, majd igazgatója is lett ennek a műintézetnek, a melyből többé sehova el nem távozott, csak a temetőbe 1878-ban. De nem rendezői, dramaturgi és igazgatói állása kötötte oda, hanem írói talentuma. Irója volt ő mindenekfelett ennek a színháznak, a legtermékenyebbek közül való a magyar írók köztársaságában, a leghasznosabbak közül való is, mert kora szükségeinek bő kézzel, széles tehetséggel és áldott munkaerejével iparkodott és tudott is eleget tenni.

Szigligeti termékenysége

Ő 1840 óta több mint harminc esztendőig a magyar drámairodalom törzsöke. Mellette, körülötte jöttek-mentek mások. Ki egyben, ki másban neki valamely tulajdonságához hasonlatos; némelyik erkölcsökkel, a minőknek ő nélküle volt, de életerő, tartósság, termékenység, gyakorlati használhatóság és sokoldalúság dolgában mindenkinek messze előtte járt ő, a mester. Ő a történet, a többiek az epizódok.

Sokszor mondták, hogy, ha ő nincs, a többiek közül egyik-másik tán többre vitte volna. Az ő tehetsége elfoglalta a tért s más nem terjeszkedhetett, nem fejlődhetett ki. Meglehet. De mit jelent ez? Ha nem fért el színművészetünk keretében egy ily hatalmasnál több, a helyzet a baj oka, nem ő. Ránk nézve csak úgy áll a dolog, hogy vagy ő vagy egy másik, a ki ellen ez a panasz szintén felhangzott volna. Ő rá nézve pedig úgy áll a dolog, hogy, ha el is foglalta a tért — akár mások elül is — de be is töltötte derekasan.

Ha képét akarjuk festeni az ő irodalmi termékenységének, íme a legjobb ez: egy álló esztendeig mindennap lehet Szigligeti-darabot játszani és egy-egy darabjára nem kerűl háromszor a sor egy évben. Ez spanyol termékenység. Mutatja egyszersmind tehetsége fő tulajdonságát, a mely képzeletének kombináló erejében rejlett. Minden történet jó volt neki s elméjében rögtön színpadi értéke és használhatósága szerint igazodott el.

Manapság a színpad mind szorosabb viszonyba látszik lépni az élettel. Társadalmi problemák feladása, politikai kérdések megmozgatása vonzzák a drámaírókat. Ez régebben ritkán fordúlt elő. Az egyén és a jellem sorsa érdekelte a régibb nagy írókat és az élet bonyodalmasságai izgatták őket.

Szigligeti Ede pályájának és munkáinak tanúlsága az, hogy lelkén mint szenvedély uralkodott, hogy minden történetet, a mely megkapta figyelmét, a színpadra vigyen, ott megvalósítson. Nem moralista, nem szociologus, nem politikus és egy bizonyos értelemben nem is költő, a mennyiben nem nyelvművész és nem jellemalkotó, ő csak szinműíró, a ki fáradhatatlanul, kiapadhatatlanul viszi történeteit a deszkákra.

De mielőtt lehullana fejéről a babér, melyet itt megmozgattam, tűzzük meg újra, mert kevesen viselik a magyar nemzet kezéből nálánál méltóbban a halhatatlanság koszorúját.

Szigligeti költészete

A költészetet, költői voltát valamely műnek, szeretik nálunk fantasztikus tárgyára és választékos, vagy virágos, úgynevezett költői nyelvére redukálni. Már most ha Szigligeti nyelvét és múzsája tárgyát nézzük, igen hamar megtagadjuk műveitől és működésétől a költői jelszót. A fantasztikus világot kerülte, a csapongó, szertelenségekben, végletekben, természetfelettiségekben gyönyörködő képzelet birtokában nem volt. Fiatalságában, mikor még minták után indúlt, eltévedt Hugo Viktor élére állított világába; mikor megtalálta tehetsége egyensúlyát, nem nyúlt többé se tárgyban, se kifejezésben ily káprázatosságokhoz. Nyelve pongyola, szinte lapos, színtelen, erő nélkül való, próza. Alakjai, ha nem a történetből valók, a családi kör hősei vagy kicsinyes viszonyok köznapi lényei, mélyebb tartalom, filozófiai elem nélkül. S mentül lejebb száll, annál nagyobb az írói ereje, annál becsületesebb a hatása.

De a költészet nem rejlik sem a tárgy, sem a hős szertelenségében, sem a nyelv költői kezelésében csupán. Sőt ez nem is a lényeges része. Költészet van az emberek érzésében, egymáshoz való viszonyában, a helyzetekben, melyekbe sodródnak, cselekedeteikben, melyekkel küzdenek és céljaikban, melyeket követnek. És ha minden ágára a költészetnek áll az, hogy a formától él a lényeg, épen a drámánál igen alárendelt jelentőségre sűlyed úgy a nyelv, mint a tárgy, mert a színpad törvényei a hatásnak sokkal erősebb és ellenállhatatlanabb eszközeivel kínálkoznak, mint minő különösen a költői nyelv. Költői adomány nélkül lehetetlen kigondolni egy megható vagy megindító, érdeket keltő, érdeket fokozó és kibonyolításában megelégedést keltő történetet. Ily értelemben ritka költői adománya volt Szigligetinek. Ha a poéták fegyverzetéből egynek-másnak mégis híján maradt, ez nem csökkentette jobb műveinek a hatását: legfölebb nem takarta a gyengébb alkotások hibáit és mindenek felett megfosztja műveit könyvbeli becsüktől, mert a színpad illuzói nélkül mint irodalmi olvasmány nem állják meg a sarat.

Elképzelni, megszóllaltatni és valószinű, érdekfeszítő bonyodalmon végig vezetni valamely alakot, ez kiváló költői munka, ha nem történik is művészien kezelt nyelven. Ezt pedig Szigligeti igen sokszor megcselekedte, és ebbeli nagy képességének minden művében megadta jeles próbáját.

A lelki tulajdonságok: érzés, szenvedély, minden foka az indulatnak, a jókedv, a szomorúság, a remény és a kétségbeesés, vágyakozás és lemondás: ha magában igaz és őszinte, a mi a költői munkában azt jelenti, hogy meg van okolva; más szóval hogy helyes összefüggésben van egy alak lelki mineműségével és helyzetével: ez primitiv és pongyola nyelven is a színész ajkáról egyenes utat talál az emberi szívhez. A kiben

megvan a lényegnek ez adománya, de híjával van a forma művészetének nyelv dolgában: az azért a költő nevet nem hiába viseli. Ilyen volt pedig Szigligeti Ede.

Kortársainak nagyobb része a nyelv művészetében, a gondolat szárnyalásában, a világ filozófiai szemléléseben felette állt; de ő viszont józan gyakorlati szemmel nézett embert és életet s korlátoltabb látókörében biztosan mozgatta és igazgatta a maga szerényebb világát, melyet színpadra vitt, mint amazok a magokét. Hatása nagyobb is, dicsősége maradandóbb, pályája fényesebb, érdeme több, mint amazoké.

Szigligeti **Két pisztolyá**nak címképe. (1844.)

Ezért kisebb volna költőnek?

Merész dolog volna ezt kimondani. A valóság mindenesetre csak az, hogy költői alürök nélkül dolgozott; költő, lélek volt maga, lelket tudott adni alkotásainak is, a mitől éltek; de ruházatukban elhanyagolta. Ebben önnönmagára is kevés gondja volt. Szegény, egyszerű, majdnem igénytelen volt külső megjelenésében, modorában, magaviseletében; csendes, kevés szavú, keresetlen a beszédében. Szürke, cicoma nélkül, képek nélkül, ellentétek, föllengés, szárnyalás nélkül, szoros forma és élénkebb szellem nélkül való a stílusa drámáiban. Hű képe önnönmagának. De őszinteség, az élet szeretete, okosság, józanság, ragaszkodás az emberekhez, csendes szelid, humor és jóság lakoztak a lelkében és adtak lelket a darabjainak.

Szigligeti Ede tizenhétszer vitte el az akadémiai koszorút. Igaz, ennek nagy része az a relativ értékű díj, a melyet az akadémia kiad a gyenge munkának jobb mű hiányában. De nyert föltétlen dicsérettel is, és egészben konstatálnunk kell, hogy ebben az időben maga az akadémia is inkább kedvelte azt a józanabb, kis mértéket kereső irányt, mely mintegy testet öltött a kor első drámaírójában, semmint a nagyobbat botló, merészebb tehetséget, a melyhez legalább szilajabb reményt lehetett volna fűzni. Igy, hogy példát említsünk, Szigligetivel nem egyszer versenyt futott Madách az akadémián, de a birálók nem látták meg és nem fedezték fel benne az *Ember Tragédiája* íróját. Ha azonban az e korbeli akadémiai drámabírálók és bírálói eljárás nem kerűlheti el az irodalmi historikus érzékenyebb bírálatát: maga a dolog, a mi történt, mint a gondviselés munkája, a lehető legjobban vala intézve. Művészeti, irodalmi és nemzetimíveltségi állapotunk nem engedte, hogy egy ily termékeny és szerencsés kezű író, minő Szigligeti volt, a kihez hasonló tehetségű férfiak más, szerencsésebb nemzetek ölében fogantatván, működésükkel magoknak anyagi fényt és jólétet szereztek, — csak gondtalan életet is biztosítson magának és családjának nagy és korszakos munkásságával. A mitől tehát életünk fejletlenségéből elesett, azt némileg pótolták az elnyert akadémiai aranyak. Egyéb jót ez évenként megújuló pályázatokra alig lehet mondani. Szubvenciói azok a felvergődött írónak, más jelentőségök alig van. Sem serkentőleg, sem termékenyítőleg nem hatnak az irodalomra; Csiky Gergely az egyetlen drámaíró, a kinek neve az akadémiai pályázatok révén jutott először forgalomba, de az is inkább megszégyenítve, semmint megkoszorúzva és egyetlen oly bátorító vagy jellemző szó nélkül, a mely elárúlná, hogy a bírálók megsejtették volna, hogy oroszlánkölyök ment keresztül a kezükön. Ha a magában álló nemzeti színházat üvegházi rendszernek mondottam, az akadémiai pályázatokra ráillik az a szó, hogy virágcserépben való tenyésztés. Mily messze esik mindenik, és még a kettő együttvéve is, egy eleven kerti gazdaságtól, a melyet nem pótol, csak épen hogy mesterségesen eltenget a virágból egyet és mást.

Az akadémiai jutalmak

Szigligeti Ede az igazi drámaírói talentumok széles tehetségével volt megáldva, a mely átölelte e művészet egész nagy skáláját a bohózattól fel a tragédiáig. A mit pedig itt mondok mint az igazi drámaírói talentum jellemzőbb tulajdonságáról, azt sem a görög, sem a francia klasszikusok példája meg nem cáfolja. Amazokat is, emezeket is bizonyos egyoldalúság jellemzi, a mely azonban nem az egyénben rejlett, hanem felfogásukban, koruk művészetének irányában, fejlődésében, a mely őket ez egyoldalúságra vitte. Görög felfogás szerint más volt a tragédia-író, más a komédia-író. Kétféle volt a feladatuk, nem abban, hogy egyik víg volt, a másik meg szomorú a maga művészetében; hanem hogy egyik az emberi indulatokat és cselekedeteket idealizálta, a másik pedig kigúnyolta. A zárt formák ama tökéletes világában a határok összezavarása botrány-

Szigligeti drámairói tehetsége

koztató lett volna és a szerepcsere képzelhetetlen, noha feltehetjük Szofokleszről, hogy nem volt humor és szatira nélkül, s viszont tudjuk Arisztofanesről, hogy a páthosz nem esett kívüle költői erejének.

A francia klasszikusok önkényt mennek bele Arisztoteles kultusza nyomán az antik világ poétikájának e bilincseibe, de ki kell emelnünk a leghatalmasabb francia drámaírói szellemnek: Molièrenek tragikus akcentusait *Tartuffe*, *A fösvény* és a *Mizantrop* cimű darabjaiban. Nem tehetségükön múlt tehát egyoldalúságuk, hanem korukon.

A termékenység egyáltalán az igazi írói kvalifikációhoz tartozik. Az író fogékonyabb lény mint más halandó. Attól a mit lát és hall, és attól a mit olvas, megtermékenyűl és világra hozza elméje szülötteit, melyeket ennek szoktunk nevezni, de szíve gyermekeinek ép oly joggal mondhatnánk, mert hiszen nem az elmének, hanem az ember egész intellektuális erkölcsi és érzelmi lényének része van munkáiban.

Szigligeti Ede az igazi író termékenységével volt megáldva és egyszersmind a legszélesebb talentumok közé tartozott mint drámaíró. Muzsája proteuszi tündérséggel csereberélte a világ összes ruháját: a tógától a mi utcai viseletünkön keresztül a bohócok tarka mezéig mindjét. Műveit el lehet osztani három nagy csoportra: a komoly drámák csoportjára, a vígjátékokéra és a népszínművek bokrétájára. A komoly dráma ismét kiterjeszkedik a felsőbb nyomokon járó tragédiától az érzékeny-játékokig; vígjátéki muzsája félfelül érinti a klasszikus vígjáték légkörét, mely verses formában tudása javával kéri a babért, félkezével biztosan vezérli színpadra a durvább anyaggal és külsőbb eszközökkel dolgozó bohózatot is. Népszínművei ismét egy egész széles mezőt járnak be: a tipus megalkotásától egészen odáig, a hol puszta helyzetek és a személyek tarkasága van hivatva kelendővé tenni a munkát, melynek létrehozásában költői alkotó vágya és színpada szüksége megosztott, egyenlő szerepet játszanak.

Trónkereső Tragédiáinak élén a *Trónkereső* áll, a melynek abszolut becset tulajdonított az akadémia, midőn a Karácsonyi-díjat odaítélte neki. Borics a magyar királynak törvénytelen fia. Elégületlen magyarok trónra hívják őt, a ki születése e titkáról nem tudván, tehát hivén hogy a trónhoz joga van, föllép trónkövetelőnek. Anyja klastromban vezeklik bűneért, de fiát nem világosítja fel. Az ellenpárt a darab egy fordulóján kilép e váddal, a miért Boricstól lengyel hívei el is pártolnak. Boricsnak eddigi jóhiszeműségéhez azonban ezzel egy újabb serkentő momentum járul: anyja időközben meghalt s fia születése titkát egy levélben hagyta hátra, mely levél Borics felesége kezében van. Ez azonban inkább meghagyja férjét tévedésében, és Borics most már nemcsak a trónt követeli, hanem anyja rágalmazóin is boszút kíván állani. Vállalatában azonban nem szerencsés, úgy hogy kénytelen szövetséget kötni egy kún fejedelemmel, a kinek romantikus hajlandóságú leánya, Rózsa, Boricsba szerelmes, őt már a csatában meg is mentette. Ez a dolog fölkelti Borics nejében, Juditban a

féltékenységet. Judit fölfedi Boricsnak születése titkát, mire a csalódott trónkövetelő lelkében megtörik és vonakodván jog nélkül eddigi szerepét tovább játszani, a felbiztatott kúnokat magára ingerli, a kiknek azután áldozata is lesz, mint Coriolán a volszkusoké.

E vázlatból kitetszik az, hogy Szigligeti Ede ott is, a hol a tragédia terén legmagasabbra emelkedett, nem tudott igazán tragikus lenni. Nem lehet azt mondani, hogy a *Trónkereső* tragikuma formailag nem volna egészen korrektül megkoncipiálva. A hős szubjektiv igazsága egyik alaptartalma a tragikumnak. És ha ez elégséges volna is a tragikus hatás elérésére, Borics drámája valóban jó és igazi tragédia is volna. A mi ettől

[illegible].

Oh nem szerencsésebb még több [illegible];
Mert a leányoknak rangfokozata
Csak az erény, az ész, a báj, a szépség;
S ez minthogy mind az ég ajándoka,
Legjobb és legigazibb nemesség.
Nem sértené-e méltán az szemet,
Arany cserépben látni a gyomot?
S ellenkezőleg dudva és szemet
Között a rózsát és liliomot!?

Szigligeti kézirata. (A **Fenn az ernyőből**.)

a szerencséjétől megfosztja, az az, hogy Szigligeti nagy tehetségében nem foglaltatott benne az a képesség, hogy igazi nagy embereket, tragikus hősöket tudjon megfesteni. Ez, mondhatnám, az ő tragikuma: nagy talentumából épen csak azok a momentumok hiányoztak, a melyek a legfelsőbb lépcsőre vihették volna. Valahányszor megindúl, hogy felhágjon e glóriás magasságra, az utolsó fokokról erővesztetten lehanyatlik.

Egy nagy lélek, a ki kicsinyes világi okokon megtörik: tragikus lélek. A kis lélek, a ki nagyokra tör, szánandó vagy nevetséges.

Mily aggodalmas mesterséggel kell e jámbor Boricsot jóhiszeműségében megtartani, hogy tragédiáját végig játszhassa. Az anyja kínos keserve a klastromban, titkának levélre bizása, a mi bántó és kicsinyes színpadi fogás. Ott, a hol a költő a lélek rejtelmeit van hivatva mozgó-

sítani, íme egy lepecsételt levéllel dolgozik. Judit, e levéllel kezében, melynek titkával visszaél, erősebb alak mint a tragédia hőse. És a megoldásra, a konfliktusból való kikeveredésre ismét nem az érdeklettek lelki tartalma segíti a költőt, hanem egy harmadik asszony kalandos természete és féltékenység a hitves részéről.

Hogy Borics igazán nagy és tragikus legyen, ahhoz egyéniségében kellene az anyagot megtalálnunk. Az uralkodás ellenállhatatlan vágyát szívében, e vágy jogosúltságát képességeiben, testi-lelki tulajdonságaiban kellene viselnie, hogy szimpatikus és félelmes legyen a törekvése. Születése legendája mint serkentő és zaklató momentum misztikusan játszhatnék bele végzetes pályája fordulataiba, de nem mint egy prózain kezelt, utóbb levélbe bujtatott titok, melyet megmondok vagy meg nem mondok — nem a költői igazság, hanem a szerző szüksége szerint.

Rózsa kalandos szereplése megrontja a mű stílusát is. Mint egy kisegítő eszköz fonódik bele a mű kibonyolításába, egy regényes exisztencia, az iskolai fantázia és színpadi romantika festett alakja.

Azt lehet e műre mondani, hogy ügyes tragikai sablon, de nem tragédia. A formája megvan, a tartalma nincsen meg. Megvan a helyes kompoziciója, nincsen meg a tragikus koncepciója.

Nem tartozik a tragikum lényegéhez a nyelv, de a műalkotások ama külsőségei közül való, melyek nélkül magának a műnek a becse hiányos. Szigligeti komoly drámáinak a nyelve sem az a mit közönségesen költői nyelvnek szoktunk mondani. Mennyire van még attól, hogy erőben, fényben, jellemzetességben, tömörségben, szárnyalásban, kifejezéseiben és strukturájában a tragikus eszme, a szenvedelem, az emberi érzések és indulatok egész skálájának érzéki képe legyen! Emlékezetes, hogy a *Trónkereső* egyik akadémiai bírálója — igaz, hogy lírai költő, Tóth Kálmán volt — e tragédiának első sorát olvasván, félretette a könyvet, mint elolvasásra nem érdemest. A ki, úgy monda, ily vers-sort ír, az nem arra való, hogy tragédiát írjon. Csak bíráló társai figyelmeztetésére foglalkozott behatóan a munkával s természetesen azután ő is ennek adta a díjat.

Szigligeti vígjátékai

A tért, a melyet víg múzsája járt be kifogyhatatlan táncos kedvében, mint két szélső határkő a *Fenn az ernyő, nincsen kas* és a *Liliomfi* jelölik. Amaz mint legszorosabb formába rótt, versben megírt akadémiai munka, a mely a vígjátékban legmagasabb törekvését és legelőbbkelő sikerét jelenti. Egy ügyvédcsaládról, a mely tehetségét meghaladó fényűzéssel iparkodik két lányát fővárosi farsangolással férjhez adni. Természetesen a vígjátéki eszme az, hogy az igazság, a természetesség, az őszinteség a hivatott és reális tényező az élet intézésében, nem a hazugság, tettetés és játék. Egyszerű eszközökkel, természetes bonyodalommal, az alakok sikerült jellemzésével kellemesen folyik e mű kellemes végre. A kardos mama, a ki férjén és gyermekein erőszakoskodik és fáradhatatlan a maga kiszámításaival és töltésbe nem szorítható asszonyi svádájával,

Első felvonás.

(Két szoba, egyik Camilláé, másik Liliomfié. Hátulsó szobában hátul ablak, oldalajtók bejárásul. A választófalon zárt ajtó. Camillánál az ablaknál ✝ varróasztalka, zongora.) ✝ mellett

1 jelenet.

(Camillánál) Szilvai. Camilla. (Görcskötő Dalt.)

Camilla.

Végre színről színre tisztelhetem professor urat!

Szilvai.

Épen most szálltam le a kocsiról. A „Rongyos lányá"-hoz az áltan... ~~[illegible]~~ ?

Camilla.

Senkit nem vitt ide? – ~~Ah~~ igaz, istálónk nincs... De mit látok? – professor ur gyászt visel kalapján? Engem nem is tudósít –

Szilvai.

Személyesen akartam meglepni ezen öröm hírrel.

Camilla

Örömhír? kin örököltet?

Szilvai. ~~A feleségem meghalt~~ Meghalt feleségem, Satis tarde giudem,

Camilla

Meghalt? mikor?

Oda reménységem, Debreczent pirdem.

Szilvai

Csak két hete.

Camilla.

E szerint többé nem kell titkolóz-nunk?

Szilvai.

Nem! nincs többé Xantipe.

Camilla.

S nem fog ujra házasodni?

Szilvai

Házasodni? – hogy megijeszt! – Isten mentsen! – ~~[illegible]~~ Absolváltam a házasság iskoláját, örökös vacatiót tartok.

Szigligeti Liliomfi-janak első lapja (A színmű első fogalmaz...

Beöthy, Magyar irodalomtörténetéhez.

Athenaeum kiadása.

jelesen és szeretetreméltóan van megrajzolva. Nem jellem, csak alak, a ki magát és környezetét is elámítja és terrorizálja föltevéseivel és hibás számításaival, s ki aztán elmésen megy bele az ellenkező irányba, mikor kudarcot vall számításával, de mégis férjhez adja a leányait. A különböző természetek szépen ki vannak osztva a darabban: a hiú lány, ki anyjával tart, a szerény, a ki atyjával tartana, ha a papa olyan kitünően nem viselné a papucskormányt. A szerelem is szerencsésen avatkozik a bonyodalomba, hogy végül az elnyomottak számára biztosítsa a diadalt, a furfangosakkal szemben az okosok számára. Ez a szellem vonúl végig Szigligeti összes vígjátékain. Anyagát a szűkebb polgári viszonyokból, a családi élet köréből szedi. Nem lép se a politikai, se a társadalmi eszmékkel közösségbe. A *Mamá*ban az anyóskérdés van feldolgozva, a *Nőuralom*ban a női hatalmaskodás a házasság kötelékében. Ha történeti anyaghoz nyúl is, minő a *Bajúsz,* bonyodalmát ugyan e tényezőkre fekteti, a história nem jön bensőbb érintkezésbe vígjátéki szándékával, csak a keretet adja hozzá.

Korszerűség

A közélet szelleme azonban mégis elcsapott ő hozzá is, megrezgetvén néha dolgozó szobájának különben polgári levegőjét. Mikor a hazafiság úgyszólván kilépett a szívekből s nem csendesen működő állandó erkölcse volt ez otthonának, hanem az utcán járt, lármásnak, cifrálkodónak kelle lennie a kor szükségei szerint, vagy az ellenkező végleten a megkötözött szólásszabadság helyett a história képeit lehetett csak megszólaltatni: akkor az ő lágy, költői lelke is megihletődött a közdolgoktól s mély hatással volt a szívekre. Ily mozzanatok adtak életet nem egy históriai darabnak az elnyomatás idején; ilyen helyzet szülte a hatvanas évek elején *II. Rákóczy Ferenc fogságát*; hasonló körülményektől született — talán 1868-ban — *Az üldözött honvéd.* E művek jelentősége nem több, mint hogy a nemzeti közérzés valamely élénkebb rezgése letükröződik bennök. Hatásuk titka elillant az idő elmúlt hangulatával. A drámaírói művészet bennök nem elég arra, hogy e tényezőt más idők számára pótolni tudja.

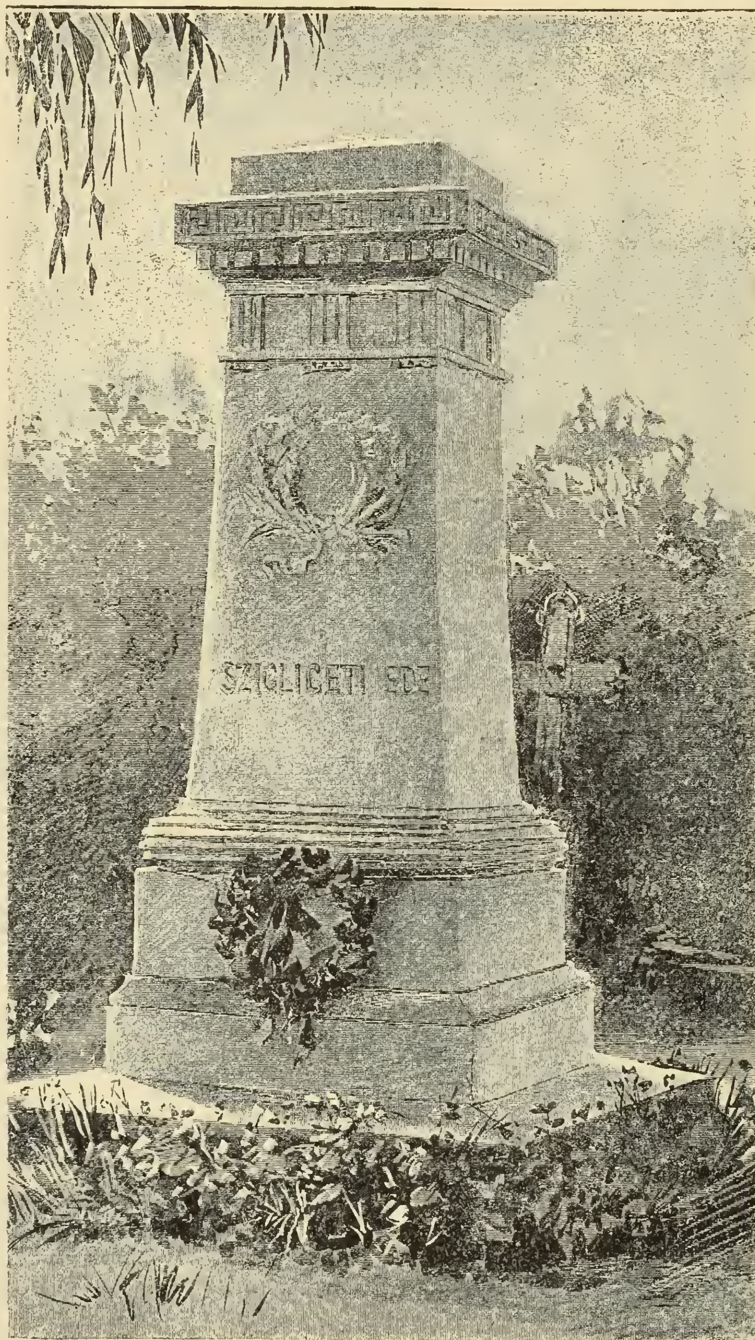
Liliomfi

Legvígabb, legkicsapongóbb Szigligeti írói kedve a *Liliomfi* című bohóságban, a mely már mintegy átmenet a vígjátékról a népszínműre. A művészibb koncepció becsvágya alúl magát felszabadítva, csak a színpad anyagi törvényeire figyelve kéjeleg kedvében és tudásában és sehol sem elfogulatlanabb, szabadabb és találékonyabb mint e naiv kalandjaiban figurás hőseinek. Itt helylyel-közzel megszólal az az epizodikus erő, a melylyel alantabb fajú színműveit felpántlikázta, felbokrétázta és kelendővé tette. Az alantabb fajú művek alatt népszínművei egész csoportját értem, ámbár ebben is van nagy értékű költői alkotása Szigligeti zsenijének.

Szigligeti népszínművei

Népszínműveit kétfelé lehet osztani: egyfelül állanak azok, a hol szerencsés inspirációval alkotta meg és tette történetének hősévé és középpontjává a magyar népélet valamely típusát. E csoport élén áll a *Csikós,*

a szentimentális magyar legény alapvonásával, a ki fölhevülésében garázda a bűn határáig, bánatában duhaj és melancholikus egyszerre. Ebben meríti ki erejét, a miből természetesen cselekvésre aztán már nem jut. *A falu rosszá*ban ugyan ezt ismételte meg szinte szórul szóra Tóth Ede, csak-

Szigligeti síremléke a kerepesiúti temetőben.

hogy nem a specifikus csikós embert, hanem egyszerűen a parasztlegényt léptette színre. Csikós Bandi plasztikus típusa a fiatal, betyáros, de ártalmatlan csikóslegénynek s a csikóslegény ideáljának általában. Mellette van az öreg csikós alakja, a kit immár hiúság, kényesség, szerelem és búbánat nem foglal el, a ki tehát már furfangból, cselekvésből kiveszi eszéhez mért

alapos részét. Mert a csikósgazda nem holmi pipogya legényből lesz, ahhoz a fajtájának a java kell. E darabokban Magyarország szociális kérdése is szóhoz jut: a jobbágyvilág, a nemes ember és a honorácior kérdése, s természetesen a költő kedves okossága és nemes szíve szerinti felfogásban. Másik, szinte halhatatlan alkotása ezen a téren a *Czigány*, az öreg cigány klasszikus alakjával a mű középpontjában. Ez is egy kis szociális kérdés: az öreg Zsiga cigány lánya ügye az arisztokratikus paraszttal szemben, és előkelő muzsikusnak nevelt fia ügye az arisztokratikus úri lánynyal. Természetesen az osztálygőgöt itt is, ott is nem a szerelmes ifjú nép, hanem a szülők hordják a szívökben, míg a jó Szigligeti az öreg Zsiga segítségével valahogyan ki nem kúrálja belőlük.

A *Csikós*t és a *Cigány*t teszem Szigligeti alkotásainak az élére becsöket, maradandóságukat nézve. Tisztábbban sem megkoncipiált, sem megírt alakja nincsen.

Többi színművei drámai egyvelegek, képsorozatok, nagyobbrészt regényes történetek a negyvenes évek ízlése szerint, dekorálva a falusi életnek és a főváros alsóbb, kétes foglalkozású rétegeinek alakjaival. Legszerencsésebb ezek közül a *Szökött katona,* mely a szabadságharc előtti idők katonafogdosásával és a régi főváros lebújainak groteszk népségével tarkítja történetét; és a *Két pisztoly,* mely Sobrit lépteti fel, a balatonparti révész- és zsiványéletet rajzolja s a vármegyei börtön belső életéről halhatatlan képet fest, de mindez ebben is csak epizodikusan van kezelve a lengyel emigráns nevelő és az előkelő kisasszony szíve történetének szomorú fordulói és a kártyás só-tiszt katasztrófája körül.

A népszínművek értéke és hatása

E műveknek a magok idejében leírhatatlan hatásuk volt a fővárosi közönségre, de életrevalóságuk még ma is korántsem merült ki. Főtémájuk ugyan már csak a legnaivabb közönségnél nem veszti el komolyságát, mert a színműírásnak tárgya, eszközei, szerkezete, szelleme azóta teljesen átváltozott; de a történetek gazdagsága, az epizódok kedvessége, jókedve, életbeli hűsége, az alakok szerencsés beállítása, típusuk hűsége, az egésznek nagy változatossága mind oly talentum munkája, a melyen csak nehezen és csak későn fog az idő. A legtökéletesebb modernség és mesterség mulandóbb mint az igazi tehetség, mert az vonzó és hódító, ha külsőségeiben a divat rég túl is ment rajta. Szigligeti szerény lélek volt és tehetsége annál erősebben érvényesült, mentől szerényebb tárgyra tette alkotó kezét. E szerencsés kéz hozta létre kezdetlegesen mutatkozó nyomokból, melyek már Kisfaludyban találhatók s azóta másokban kifejezettebben is, a népszínművet mint műfajt. Létre is hozta s egyszersmind klasszikus magasságra emelte, mert — a mire nem volt képes tragédiáiban — embert teremtett hőseiben, valódit, élőt, tökéletes típusát az osztálynak, a melyből kiválasztotta. E művek szerkezete, technikája elavúlhat, részben már el is avúlt, túlszárnyaltatott; de hősei élnek és élni fognak. Tragédiái színszerűségökből éltek meg, attól fognak meg is halni időnap előtt, mert hőseik is nem magokból, csak az író ügyességéből éltek.

Hiányos volna Szigligeti Edéről írt e kísérletem, ha fel nem említeném, hogy fordított Shakspereből is és hogy — igazgató-tanára levén a színésziskolának — előadásait a *Dráma és válfajai* cím alatt egy vaskos kötetben közrebocsátotta. A dráma elméletére nézve nincsenek ugyan eredeti nézetei, eltérők az akademikus felfogástól: de gyakorlati szeme mégis mindenfélét meglátott, a mi létezik az iskola és az akadémia közt, a miről professzoroknak és akademikusoknak sejtelme nincsen. Ez elméleti könyvét is minden ember haszonnal és élvezettel olvashatja.

*

Midőn e ponton át kell térnem Szigligeti kor- és versenytársaira, átmenetül meg kell említenem ezt: a magyar drámaírás szellemén és irányzatán, első keletkezésében, a német befolyás ült. Nemcsak hogy Pest is teljesen német város volt abban az időben és jelentékeny hírű és előkelő állású német színházat tartott fenn, hanem a bécsi udvar németesítő befolyása az arisztokraciára és a nemesi testőrség révén a középső nemes osztályra is múlhatatlanul átragadt az irodalom első nemzedékére is. E nemzedék nagyobb részt idealista dilettánsokból állt, kikhez nagyon közel volt Bécs fényes művészi és irodalmi világa, úgy szintén a hazai németség valamint a német könyv, míg csak egyesek jutottak el a francia nyelvig s a francia könyvig, noha a francia politikai változások itt is megmozgatták az elméket. Maga a francia irodalom csak német átdolgozásból került a magyar vásárra. Így a *Tündérlak Magyarhonban,* átmagyarosított népszínmű, Scribe munkája, németből lett magyarrá; hasonlóképen Shakspere darabjai németből fordíttattak magyarra; Kisfaludy Károly Clauren regényéből készíti a *Pártütők*et.

A francia szellem a francia romantikusok győzedelmével tör be Magyarországba Hugo Viktor diadalai nyomán s 1835-től fogva érezteti magát. Szigligeti első kísérletei ez iskola szertelenségeivel keresik a hatást és Szigligeti kortársai teljesen e szellemben merűlnek el, nem is védve magokat ellene. Szigligeti, mint nagyobb, eredetibb tehetség, végül megtalálta önönmagát s kivirágzott saját egyéniségében, úgyszólván iskolához nem tartozva, hanem közvetetlenül élvén a deszkák világában.

Czakó Zsigmond

Czakó Zsigmond, egy dézsi vagyonos család gyermeke (született 1820 † 1847.) a Hugoéval ha nem is kongeniális, de kongruens talentumot hozott magával. Homályos vágya őt is, színészi tehetség nélkül, a színpad világába vonzotta. Elsőbben szenvedelme csalta, utóbb, családja vagyonát vesztvén, a kénytelenség tartóztatta e pályán. 1844-ben diadalt arat *Kalmár és tengerész* című darabjával, melyben merészsége, fantáziája, gondolatainak gazdagsága és filozofikus mélységei, a mi utóbb szertelenségbe csapott át, nyelvének fénye és dikciójának zabolátlansága megragadják a közönséget. Mint minden eddiginél fényesebb csillag ragyog az irodalom egén. Fényét még megszerzi a *Végrendelet* című műve a követ-

kező évben; de a csillag — hogy hasonlatom mellett maradjak — több fényt szórt el, mint mennyihez égő anyaga volt. 1846-ban *Leoná*ban, a melyben Czakó romantiko-filozofikus rendszerét mint a természet kultuszát viszi a színpadra, kiégett maga a csillag, elhamvadt a tehetség maga s a következő évben a meghasonlott lelkű költő sorsa betelt: öngyilkos kézzel véget vetett rövid életének.

Megkapó költői adományokban minden kortársát fölülmúlta, fölülmúlta a romantikus iskola eszközeinek merész kombinációjában is, de teljesen

Czakó Zsigmond.

hiányzott lényéből az az objektiv momentum, a mely megóvja a költőt attól, hogy imaginált alakjainak lelki világát ne azonosítsa a magáéval; a mely képessé teszi a költőt Othello féltékenységének megdöbbentő rajzára, a nélkül hogy őt magát a legkisebb okon hasonló szenvedelem láncaiba verné. Czakó szelleme elerjedt hőseinek szertelenségein s mikor egyensúlyát kereste *Leona* megírásában, nem találta meg, ott is meghasonlás és reménytelenség rezultált még a lemondásból is, hőse és a költő számára egyaránt.

Feltehetjük róla, hogy ha fejlődésébe más hatások avatkoznak más korban, nem a Hugo Viktor antithesisei, vérszaga és erkölcsi szertelenségei,

maradandóbb is, gyümölcsösebb is lett volna pályafutása és sorsa vigasztalóbb. Így egyéni szimpatiával és részvéttel méltán nézzük benne a tragikus embert, művei immár csak az irodalomtörténet számára léteznek.

Teleki László

Széki TELEKI LÁSZLÓ gróf, született 1811-ben, egy tragédiával szerepel e kor drámairodalmában, címe a *Kegyenc*. A tragédiát azonban ezúttal is

Gróf **Teleki** László. (1843.)

a költő játszsza, az igazit, és nem a hőse. Teleki László is egy tragikus konfliktus áldozata lett. Mint emigráns kerűl haza, királyi kegyelemmel, igéretet tesz a királynak, de szavát nem tarthatja meg: a király s a nemzet közt kellvén választania, az öngyilkos halált választja 1861-ben.

A *Kegyenc* egy eredeti, erős, kritikus lélek koncepciója, a kit a történelem félrevezet. Liviusból idéz, a ki azt mondja hogy, abban a korban (III. Valentinian császár idejében) az erkölcs Rómában oly züllött volt, hogy a jók is kénytelenek voltak a gonoszok eszközeivel élni. Ez a mondat

csábítja Telekit arra, hogy a következő esetet kombinálja tragédiának: Petronius Maximus bosszút forral a császár ellen, a kiről azt hiszi, hogy nején, Julián, becstelenséget követ el. Bosszúja ez: a császár karjaiba dobja ártatlan nejét, ez által kegyence lesz a császárnak, kinek aztán hasonlóval fizet a — nején, az ártatlan császárnén; végül a trónról letaszítja a császárt s a nép őt kiáltja ki császárnak s ekkor vissza akarja venni feleségét, de ez már mérget ivott. Ez a besztiális terv, besztiálisan véghez

Hugo Károly.

víve. Akármelyik részét el lehet követnie egy embernek erkölcsi részegségében, de egy darab életen keresztül csak a legelvetemedettebb, emberi képéből kivetkőzött csodának lehet ezt mint játékot folytatnia. Világos, hogy egy fogékony elme koncepciója, a kit a római történelem e része megrázott, a kit a kor romantikus színművei megtévesztettek, s a ki maga is oly szubjektiv természet volt, hogy fejében a történetíró komolyságával bár, imaginált históriája számára nem volt objektiv ítélete. E dráma olvasmánynak sem nem vonzó, sem nem tanúlságos, sem nem megindító; páthosza hatalmas, gondolatai merészek, dikciója ritkán veszíti el közvetetlenségét és erejét; de nyelve darabos és nehézkes, már a maga korában

elmaradott vala. Az egész mű, noha egy fényes elme szülötte, nem több mint egy nevezetes irodalmi kuriózum. Az irodalom rendesen más véleményt terjeszt róla, de az irodalomnak nincsen ebben igaza. E tanítás folytán minden egy-két évben megkísérlik színre hozatalát, de a színpad sem igazolja a róla való jobb véleményt.

Hugo Károly

Különös alakja e kornak HUGO KÁROLY, egy budapesti születésű ember, kinek családi neve Bernstein volt. Született 1817-ben. Magyar írónak csak annyiban mondhatjuk, hogy itt született, ő maga tartotta magyarságát s három nemzet közül, melynek nyelvén a halhatatlanságért versenyzett, épenséggel a magyar méltányolta őt s iparkodik irodalmi emlékét őrízni, a mennyiben *Báró és bankár* című műve ma is a játékrenden van nemzeti színházunkban. Pedig szegény jó Hugo Károly, az egyetlen a ki teljesen emancipálta magát francia névrokona iskolája alul, épenséggel csak magyarul nem tudott. Darabjait: *Egy magyar király* és *Világszínpada* jobbára mások, rendszerint színészek fordították magyarra. A *Báró és bankár* egy három személy által három felvonásban lejátszott történet, francia elbeszélés után írva, melynek tárgya, hogy a fiatal báró, az éltes bankárnak hálával lekötelezettje, feldúlja jótevője családi boldogságát. De a bárónak korábbi joga volt a nőhöz, ki szintén hálából — s különben reményvesztetten — lett a bankár felesége. Három tiszta és nemes lélek halálos vergődése ez egy kibonyolíthatlan, végzetes helyzetben. Kitünő példa annak fejtegetésére, hogy nemcsak az egyén tragikuma jogosúlt, mert van az életben egy másik tragikum: a helyzet tragikuma, a mely épen olyan félelmes, ép oly megindító és lélektisztító erejű, mint a nagy lelkek tragikuma. Hugo Károlynak is megvolt a magáé. Három nemzettől kért babért s egytől sem kapott, még mindennapi kenyeret sem. Elzüllve, megzavarodva, félig bolondan, félig játszva a bolondot, idegen országban halt meg 1877-ben.

Obernyik és mások

OBERNYIK KÁROLY, (1816—1855.) vált még ki egy-két derekasabb munkával a drámaírás terén Szigligeti mellett. *Matild*, *Az örökség*, *Főur és pór* és *Brankovics György* voltak ama darabjai, melyek hírnevét a színpadról gyarapították. Brankovics György élt művei közül legtovább, két okból. A többi jobbára amaz idők politikai és társadalmi jelszavaiból inspirálta magát s e jelszavakkal együtt elmúlt. Brankovics a történelemből van szakasztva. Hozzá a hősapák parádés szerepe benne a címszerep. Egressy Gábor tudvalevőleg e szerepben roskadt össze 1866 nyarán a színpadon, hogy soha többé föl ne keljen. E darabból írta Erkel Ferenc is egyik nagy operáját.

JÓSIKA MIKLÓS is szerepel e kor drámaírói közt, de méltatlanság volna őt drámai szerint megítélni. KUTHY LAJOST is megkísértette a színpad, ő is a színpadot; NAGY IGNÁC mint vígjátékíró szerepelt s a *Tisztujitás* című szatirikus művével derekasan meggyarapította hírnevét; EÖTVÖS JÓZSEF *Éljen az Egyenlőség* című vígjátékával ment a színműírók közé. Bő vénával

dolgozott Vahot Imre, de a legközönségesebb kézügyességen az ő talentuma túl nem emelkedett.

Ez vázlatos képe a negyvenes évek drámai irodalmának. Szigligeti dicsősége tölti be ezt egész harminc éven keresztül. Mellette föl-föltűnt egy égitest világa, de hamar elfoszlott s a legfényesebbnek káprázatai is mintha csak arra intették volna mulandóságukkal a kortársakat, hogy annál jobban becsűljék meg hű bolygójuk szelíd fényét állandó, nem szünő világlásával.

A nemzeti színház történetének ez első korszakát méltán bizonyító erejűnek kell arra nézve vennünk, hogy maga az intézmény mint mágnes vonzza ki és magához a tömegből a tehetségeket, és magához vonván erejök mértékeig megtermékenyíti őket. Ámde e korszak mutatja azt is, hogy egy intézet egymagában képes egy-két erősebb tehetségű írót táplálni, az irodalomnak föllendítésére, a mi a tehetségeknek parallel kifejlődését követeli, igen nagyon elégtelen. Irodalmunk minden emberöltőjében dicsekedett eddig egy-egy szélesebb tehetséggel. Hogy egymás mellett érvényesűlhessen több nagyobb talentum s egyik a másik levegőjét el ne vegye: arra szükséges a nemzeti nagyváros, nagy nemzeti polgársággal és az intézmények sokaságával.

Szigligeti múzsáját kiszolgálta egy színház. Az ő virágzása után következő időnek már két színháza volt, s mindeniknek megvolt a maga nagy tehetsége. E könyv megjelenésének idejében a nemzeti társadalom kezd nagyobb lélekzetet venni, vére befutja a főváros szétszórt tagozatát és a színházépítés szüksége immár sűrű tervezgetésben nyilatkozik meg.

Utánunk következik a korszak, a melyben író, főváros és egy megsokasodott fővárosi színészet egymásra való kölcsönhatásban gazdagon építse meg, a minek alapját lerakták Kisfaludy, Katona, Szigligeti és társaik.

79. Kossuth Lajos mint szónok és író.

MAGYAR FAJ, mint már Toldy Ferenc megjegyezte, a szellemi élet magasabb ágai közül kiválóan a politika iránt érdeklődött mind kezdettől fogva. Azzal tartá fönn uralmát e hazában a többi népfajok közt; azzal menté meg alkotmányát a veszély napjaiban. Sőt mind e mai napig ez az egyetlen eszmei dolog, mely kicsit és nagyot e haza földén egyaránt érdekel. Alkotmányunk egyike a legrégiebbeknek Európában; politikai szabadságunk is volt annyi mint más népeknek; néha több. Minden feltétele megvolt tehát a magyar politikai szónoklat gazdag felvirágzásának már évszázadokkal ezelőtt; s mindennek dacára az csak e század első felében következett be. E tünemény oka legfőként két körülményben keresendő. Az egyik, hogy épen akkor veszítettük el állami önállóságunkat, midőn Európa többi nemzetei az újkor nagy átalakító szellem-áramlatába belépve, megkezdték szabadságuk és alkotmányuk fejlesztését; s mi a külpolitika vezetéséből kizárva, keletről és nyugotról egyaránt támadva, a létezőnek megvédésére voltunk kénytelenek szorítkozni, s inkább karddal, mint ékesszólással. S a másik, hogy csakhamar ránehezedik egész közéletünkre a latin nyelv használata, melytől csak a harmincas években tudtunk megszabadúlni.

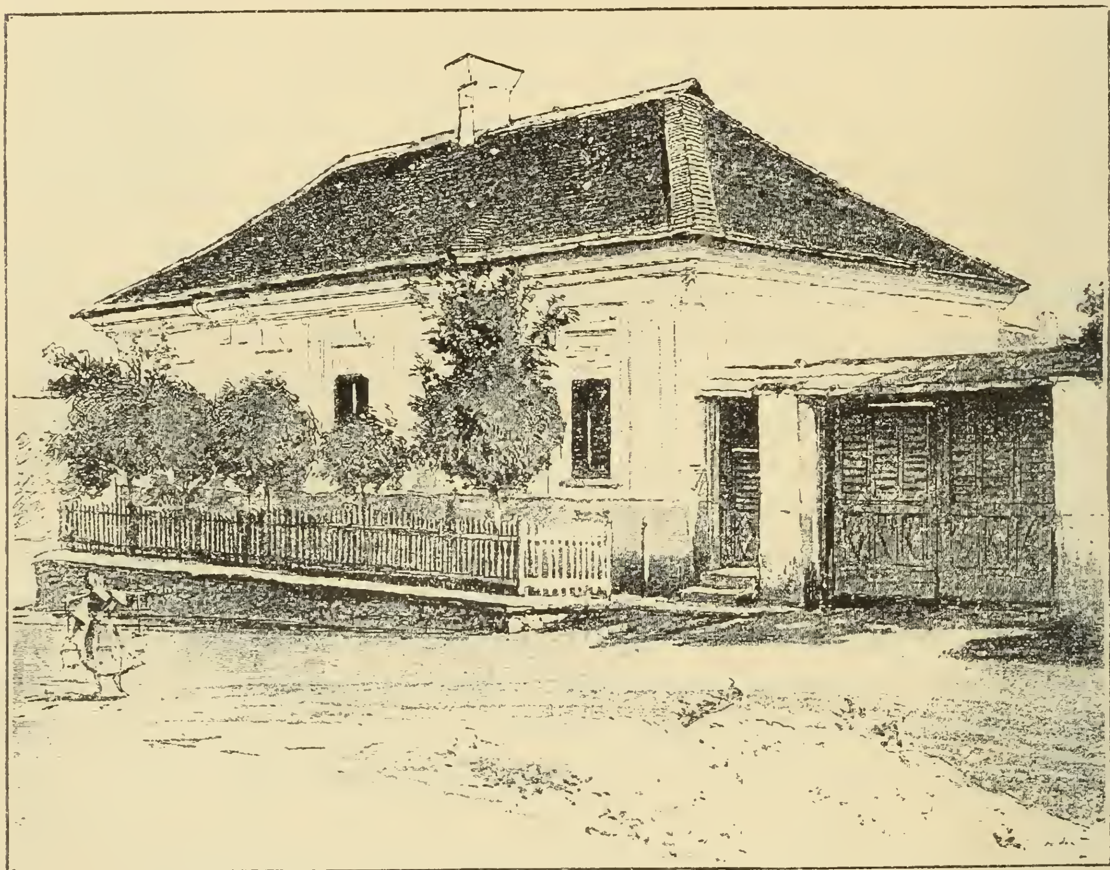
A magyar politikai szónoklat története

A nemzeti önállóság korában a köztanácskozás nyelve, természetesen, csak magyar lehetett. Az egyetlen emlék, mely e korból ránk maradt, *Szilágyi Mihály*nak a pesti gyűlésen tartott beszéde (1458) öcscsének, Mátyásnak megválasztása érdekében, s az is idegen nyelven följegyezve. Az első és utolsó igazi nagy szónok ebből a korból, a kiről tudunk, a ki szónoklatával hatalommá tette magát s döntőleg folyt be hazája sorsának intézésébe a legválságosabb időkben (s a kinek szereplése oly csodálatosan hasonlít háromszáz évvel későbbi utódjáéhoz, Kossuthéhoz): *Verbőczy István* vala. Valódi izgató politikai szónok; a köznemesség bálványa; ennek vezére az oligárchák elleni harcban; a nemzeti önállóság hatalmas védője, ki az 1505-iki *rákosi* gyűlésen pártjával elhatároztatja, hogy ha Ulászló fiutód nélkül hal meg, csak a nemzet véréből való királyt fognak választani; az 1525-iki *hatvani* országgyűlésen pártját ismét diadalra juttatja; s a *székesfehérvári* gyűlésen (1526. nov.) annak politikai hitvallását,

Zápolya megválasztatásával, keresztül is viszi. Beszédei, melyeknek csak hatását látjuk az eseményekben, fájdalom, mind elvesztek; egyedül az általa fogalmazott »rákosi végzés« vagy szerződés-levélből következtethetünk gondolat-menetére s okoskodás-módjára. A XVII. század vezérlő politikusainak, *Pázmány*nak s a két *Esterházy*nak *(Miklós* és *Pál)* politikai beszédei szintén mind elvesztek, csak *Wesselényi Ferencz* nádornak őrízte meg egy-két beszédét számunkra az idő, a melyek azonban, összehasonlítva például Zrinyi Miklós prózájával (»Ne bántsd a magyart«) határozott hanyatlást mutatnak. Egyszerű szépségével, komoly, néhol fenséges páthoszával ma is hat ránk *II. Rákóczy Ferenc*nek a gyömrői táborban, csüggedő katonáihoz tartott beszéde (1075. júl. 3.), melyet a Kazinczyak levéltára őrzött meg. »Töröltessék el, — kiált föl egy helyt, — nem bánom, inkább eleinknek dicsőséges Rákóczy neve, mintsem több ily gyalázatokkal terheltetett napjaimat sirathassam«. Mintha csak Széchenyi István szenvedélyes kitöréseit hallanók. Azután jött a *latin kor,* mesterkélt, karakter nélküli prózájával; s őseink még a »pragmatica sanctió« elfogadásáról is latinul tanácskoztak. Az 1790—91-iki országgyűlésen szabadabb a szellem, nagyobb a bátorság, de a nyelv még mindig latin; s az marad a főrendeknél szinte 1830-ig, az alsó táblán pedig 1807-ig majdnem kizárólag. Ezen 1807-iki országgyűlésen tűnik föl és emelkedik egyszerre rendkívüli népszerűségre egy másik kiváló szónoki tehetség, a sopronmegyei követ, Felsőbüki *Nagy Pál* személyében, kinek hosszú és nagy hatású politikai pályája benyúlik egész a negyvenes évek elejéig. Úgy politikájában mint szónoklatában rendkívül érdekes képviselője a magyar autodidakta táblabíró osztálynak, annak legkiválóbb tulajdonaival. Előzőleg két nemesi fölkelésben vett részt s az onnan magával hozott katonás modor, kortársai előtt, még emelte népszerűségét. Megnyerő, lovagias külsejű ember volt, kiváló szónoki képességgel megáldva. Szíve nemességét mutatja, hogy minden elnyomott védőjét találta benne, s minden jogtalanság és túlkapás ítélő-bíráját. Védte a jobbágyot földesura ellen, az adózó népet a rossz adórendszer visszaélései ellen; a köznemesség tekintélyét a főnemesek ellen. Érvényesíteni igyekezett a megyei rendek jogait a tisztviselők és ezek pártfogóinak visszaélésével szemben s a kormány hibáit és mulasztásait hevesen és merészen támadta meg. Nem csoda, ha itthon rendkívül népszerűvé, Bécsben pedig gyanússá vált, hova »ad audiendum« meg is idézték. De semmi sem mutatja lelkének kiválóságát annyira, mint az, hogy két nagy eszmének ő volt első rettenthetetlen, hatalmas hirdetője nálunk: a nemzeti nyelv fontosságának és a jobbágyok sorsa javításának. Azt az egyszerű igazságot, melyet ma úgy fejezünk ki, hogy »nyelvében él a nemzet«, ő hirdette először kiváló nyomatékkal, s kimondá, hogy a nyelv fontosabb az alkotmánynál is, mert az elveszett alkotmányt vissza lehet szerezni, de nyelvével együtt a nemzet is elveszett. Egy ilyen hangú és tárgyú hatalmas beszédének, 1825-ben a kerületi táblán, eredménye, mint tudjuk, a magyar akadémia felállítása lőn. Midőn az 18C7-iki

Felsőbüki Nagy Pál

országgyűlésen először említé, hogy a nép milliói sorsának javításáról is kellene gondoskodni: a rendek »ne stultiset« — »ne bolondoskodjék«! kiáltással hallgatták el az »eszelős indítványt«. De az eszme egyre érett és hódított és az 1825—27-iki országgyűlésen, s még inkább az 1832—36-ikin, már olyan komoly alakban lépett fel, hogy nem lehetett többé levenni a napirendről mindaddig, míg az 1848-ban, egész teljességében, a jobbágyok fölszabadításában meg nem valósúlt. Azonban épen ezen eszme fokozatos fejlődése tűntette fel legvilágosabban Nagy Pál politikai pályájában a tragikumot. Ő sajátságos vegyüléke volt a konzervativ magyar nemesnek és a

Kossuth szülőháza Monokon.

nemes szívű újítónak. Óhajtotta a bajok megszüntetését, az igazságtalanság orvoslását, de csak azon föltétel alatt, hogy az ős magyar alkotmány minden ízében sértetlenül fönmaradjon. Legyen »jobbágy« és »földesúr« az idők végezetéig, de a jobbágy állapotát kell olyanná tenni, hogy meg legyen elégedve a földesura mellett. Nem gondolt arra, hogy az egyszer kimondott eszmét fejlődésében megállítani nem lehet, s vele is az történt, a mi más ujítókkal is megesett már, hogy az általuk hirdetett eszmék fejlődésükben túlszárnyalták őket. Pedig a szabadelvű eszmék nálunk, a harmincas évektől kezdve, rohamosan fejlődnek. Nagy Pál ettől megdöbben; félteni kezdi az ősi magyar alkotmányt s eddigi lelkes újítási buzgalma csökkenni kezd. Az 1832—36-iki országgyűlés hangulatában már kényelmetlenül érzi magát;

a közvélemény pedig, mely, kivált nálunk, igen hamar kész ítéletével, gyanúsítani kezdé, hogy azért hátrált meg, mert Bécsből megfizették, e gyanúnak látszólag alapot szolgáltatván az, hogy kevéssel az országgyűlés előtt gróf Pálfy Ferenc zárgondnokának nevezték ki. »Nem jutott eszükbe« — mondja egy kitünő jellemfestője[1] — »hogy, ha politikai működését Nagy Pál árúba akarta volna bocsátani, nem egy zárgondnoksággal kezdte és végezte volna hivatalát«. A megváltozott helyzet, a gyanusítás, mind elkedvetlenítőleg hatottak Nagy Pálra; elhatározta, hogy visszavonúl a politikai élettől. Az 1839—40-iki országgyűlésen még ott van s az udvarral elmérgesedett viszonyok javításán s a politikai elítéltek megkegyelmezésén Bécsben egész befolyásával munkál, mint tudjuk, nem sikertelenül, s azután visszavonúl a magánéletbe. Az eszmét, melynek ő volt először nálunk bátor hirdetője, majd diadalra fogja juttatni egy másik lángeszű szónok és politikus, oly időben, midőn az ősi magyar alkotmányt nem fogják többé sérthetetlen szentségnek tartani; de az eszme első bajnokának érdeme azért, mert az eszme nem abban az alakban valósúlt meg, a melyben ő azt elgondolá, nem lesz kisebbé. S emlékét mindenkor meg fogja őrzeni Berzsenyi hozzá írt szép ódája ama gyönyörű négy sorral, mely ítélet és igazságszolgáltatás együtt:

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.

Az 1832-iki országgyűlés szónokai

Az 1825—27-iki országgyűlés nemcsak a nemzeti életerő megnyilatkozását mutatta meg, de egyszersmind útat tört a nemzeti nyelv bevonulásának a törvényhozás mindkét házába s előmozdítá a magyar politikai szónoklat gyors felvirágzását. S valóban az 1832—36-iki hosszú és nevezetes országgyűlésen már a kiemelkedő szónokok egész sorozatával találkozunk. A tanácskozások nagy-fontosságú tárgyai: a vallás-ügy, a magyar nyelv ügye, a szólásszabadság, a jobbágyság sorsa: alkalmat adnak a tehetségeknek, hogy erejöket megmutassák. Nagy Pál mellett, ki ekkor még erősen tartja magát, ott van még 1807-ből követtársa s a népszerűségben osztozó fele: *Ragályi Tamás,* kinek a követek házába való jutását társai mintegy becsület-kérdésnek tekintették (s egyszerre két mandátummal jelent meg) s kinek nagy kedveltségéről ezekben az időkben, hangosan szól az ismeretes politikai költemény, mely a Duna hullámainak keserűvé válásáról panaszkodik a sok könnytől:

Melyet a hon nagyjai pergetnek,
Mert Ragályi nem ment fel követnek,

a mennyiben a választások alatt egymásután két helyen is megbuktatván őt a kormány, az országgyűlés elején csakugyan nem volt ott. A »hon nagyjai«

[1] Csengery, Magyar szónokok és státusférfiak: Nagy Pál.

azonban csakhamar megbánták a könny-pergetést. Ugyanezen országgyűlésen jelenik meg s vívja ki rövid idő alatt mindenkinek tiszteletét az ideális gondolkodású, nemes lelkű *Kölcsey Ferenc,* első igazán művészi szónokunk, a tudósok gyűléstermében úgy, mint a haza atyjai közt, a ki eszmevilágának gazdag volta s előadásának klasszikus szépsége által magasan kiválik kortársai fölött. Követtársai költőnek tartották — s bizonyos fokig az is volt — a politikában is; de midőn a nemzeti nyelv kérdésében, melynek jogaiba helyezését a felső tábla ismételve visszautasította, a két tábla jogalapjának súlyát mérlegeli: olyan merész ítéletet hangoztat, a melynek kimondása sokakat megdöbbentene ma is. »Egyetlen testnél csak egy többség gondolható. A hétszázezer (az alsó tábla) kétszer jelentette ki magát; s kérdem, mi joga van az ötszáznak (a felső tábla) oly kemény ellenmondást csinálni? Én a mi polgári alkotmányunkban csak egy *vetót* ismerek, s ez a koronához van kötve«. A puritán, cinizmusra hajló, s roppant emlékező tehetségénél fogva minden alkalomra oda illő idézettel mindig kész *Palóczy László* is kedvelt szónoka s még kedveltebb jegyzője a követek házának, a kik egy ízben érdemeit törvénycikkben akarják megörökíteni, de a melyet ő határozottan visszautasít. Még az 1861-iki országgyűlésnek is ő a korelnöke s ezen országgyűlés egyik halottja. Érdekes ellentéte neki a síma, hajlékony, széles látkörű *Lonovics József,* egri kanonok, ki a következő években egy fontos megbízással küldetik Rómába. Ott tüzel, mindjárt fellobbanó szenvedélylyel, a vallás- és lelkiismeretszabadság híres védője, a kis termetű, katonás modorú *Beöthy Ödön,* Bihar követe, egyike a legkitünőbb rögtönző szónokoknak. »Midőn szónokolt, többnyire hátra veté a kis oroszlánfőt izmos nyakán. Keresztbe fonta karjait, mint Napoleon, s csak a szónoklat legszenvedélyesebb helyeit kísérték keze árnyazó mozdulatai. Éles tekintete egy szemlét tartó vezér önérzetével futott végig olykor a gyülekezeten. Érzé, hogy ő rendesen ura a gyülekezetnek, melyben szót emel, mint Neptun a haboknak. Két oly diadaláról emlékszik Biharmegye története, melyekre egy O'Connel büszke lehetne«. (Csengery.) Ekkor áll népszerűségének tetőpontján *Balogh János* is, — a feltünően szép, férfias alak és szép hangú szónok, a karzatok és nők kedveltje: — nemcsak szokatlanul bátor, szókimondó modoráért, de ismeretes republikánus nézeteiért is, a melyek később szappanbuborékoknak bizonyúltak. A fiatal *Deák Ferenc* is elmondá már szép beszédét »a lengyelek ügyében«, sőt a címkérdés fölötti vitába döntőleg szólván bele, mint hatalmas jogász mutatta be magát.[1] S végre, hogy a követek táblájának sok kitünősége közül még csak egyet említsünk: ott volt, mint Tolnamegye követe, a nemes szívű *Bezerédy István* is, az első magyar filantrop-humanista, az »örök igazság« eszméjének hirdetője a rendi alkotmány sáncai közt. Egy szelíd, gyermekded lélek, de a mely tűzben

[1] L. Zichy Antal: Visszapillantás az 1832—36-iki országgyűlésre. Budapesti Szemle. 205—206. sz.

égett, ha a szegény nép állapotának anyagi vagy erkölcsi javításáról volt szó. Ilyenkor szónoklata rohanó áradattá változott, arcát a benső tűz pirosra festé s szemeiben a lelkesedés lángja lobogott. A mi volt a szóban, az volt a tettben is. Jobbágyaival ő kötötte meg először az örökváltsági szerződést; kisdedóvó intézetet állított birtokán és selyemtenyésztő telepet, hogy a népnek könnyű, jövedelmező munkát adjon. Még az 1849-iki katasztrófa után is abban talált elbúsult lelke vigasztalást, hogy a nagy romlásból legalább a jobbágyság felszabadítása megmaradt.

A főrendek tábláján *Wesselényi* és *Széchenyi* — kiknek útaik még ekkor nem nagyon tértek el egymástól — ragyogtatják ékesszólásukat. Mindketten nagy név örökösei: amaz mély, dörgő hangjával, ünnepélyes, pathetikus előadásával, szenvedélyes kitöréseivel, a tűzzel, erővel, csillogással, melylyel a liberális eszmék mellett harcolt, jóformán egy csapásra meghódítá a közönséget már 1830—31-ben; most pedig a felsőházi ellenzék ünnepelt vezére, s a viszonyok sajátságos voltánál fogva az alsóházi ellenzéknek is, a baráti konferenciák által, félig-meddig vezetője volt. Mellette csak az egy *Széchenyi* alakja emelkedik ki, a ki, mióta a felső táblánál helyét elfoglalta, tüntetőleg mindig magyarul beszélt, s ki épen ezekben az években válik a nemzet bálványává. Szónoklatai, melyek csaknem mind rögtönzöttek, olyanok mint egyéb művei: tele gondolatokkal, eszmékkel, ötletekkel, sokszor a lángész fényében ragyogva: de mondatai túlterheltek, beszédei néha fárasztók, a melyeket azonban mégis mindig a legnagyobb figyelemmel hallgattak. És ezen az országgyűlésen vonja először magára nemzete figyelmét — bár még nem beszédei által — egy fiatal ügyvéd, rövid időn a legnagyobb magyar politikai szónok, sőt egyik legcsodálatraméltóbb szónoki lángesze a világnak: KOSSUTH LAJOS.

A zemplénmegyei Monokon született, 1802 szeptemberében. Születési napját nem tudjuk, mivel a tállyai evang. egyháznak, a hol Kossuthot keresztelték, anyakönyvéből épen az a rész az 1810-iki tűzvészben megsemmisült. Ő maga sem tudta. »Úgy rémlik előttem, — írja a tállyai evang. lelkésznek 1874-ben, — hogy szeptember 16-ika és 19-ike közt; alkalmasint 19-én«. Atyja, *Kossuth László,* első gyermekének Lajosnak születésekor a gróf Andrássy család uradalmi ügyvédje volt. Fia egy Tinnyén elkezdett, de be nem végzett önéletrajzban így jellemzi őt: »Atyám heves, indulatos kedélyű, de törhetlen becsületességű ember vala, a függetlenség meleg érzetével keblében, mely csak isten előtt hajol meg, ember előtt porba nem borúl soha; törni kész, de hajolni nem«. Nem is tudott megvagyonosodni soha. Anyja *Tyrlingi Weber Sarolta,* az eperjesi Caraffa-korszak egyik áldozatának, Weber Andrásnak ivadéka s a liszkai postamester leánya volt. Vallásos kedélyű, de a mellett kiválóan értelmes s nemességére büszke nő, ki Lajos fiát imádta s annak legfényesebb diadalait megérte. Egy végtelenül kedves, okos, mosolygó női arc, a hogy egyik arcképe mutatja.

Kossuth Lajos

A Kossuth-család a közép-nemesi osztályhoz tartozott s nemességét vissza tudta vezetni IV. Béla koráig. Főfészkük a turócmegyei Kossuthfalva volt, honnan aztán elszármaztak a különböző felső megyékbe, sőt még Pestmegyébe is. A reformáció után a család egyik ága megmaradt a régi hit mellett, a másik pedig az ágost. evang. egyház kebelébe tért át. Ezen ágból született Lajos. Iskoláit Ujhelyt, Patakon és Eperjesen végezte; könnyen és kedvvel tanúlt s rendesen az osztály elsői közé tartozott; azonban magaviselete miatt már ekkor sok baja volt az iskolai hatóságokkal. Büszke önérzet, nagy érzékenység az egyéni becsület és jog dolgában s mindennemű — valódi vagy képzelt — igazságtalanság fölötti erős fölháborodás jellemezték. A hagyomány szerint Patakon, jogtanára, a híres Kövy megjósolta róla, hogy: «a dominus Kossuthból, ha meg nem javúl, még nagy országháborító lesz«. Pesten jurátuskodik, megszerzi az ügyvédi oklevelet s otthon, apja mellett ügyvédeskedik s el-eljár Zemplén megye közgyűléseire, a hol kezdi kibontogatni szónoklatának szárnyait.

Kossuth az 1832—36-iki országgyűlésen

Szélesebb körben nevét akkor kezdték először emlegetni, midőn az 1831-iki kolera alkalmával, a felvidéki tótság lázadásakor, bátor föllépésével s Újhely piacán a néphez tartott hatásos beszédével, a várost mintegy a pusztulástól mentette meg s ott a rendet helyreállította. S nem sokkal ezután cselekvő egyénisége olyan térre jutott, a hol őt az egész nemzet szeme egyszerre meglátta. Az 1832—36-iki országgyűlésen mint egy pár távol levő mágnás képviselője jelent meg, az »absentium ablegatusok« sorában. Az országgyűlési tanácskozások lefolyásának közzététele már előbb is, de most különösen erősen foglalkoztatta a rendeket. Végre abban állapodtak meg, hogy a Napló szerkesztését Orosz József, németből lett magyar íróra bízták; azonban a szerkesztés nagyon színtelen volt s nem elégítette ki az embereket. Ezalatt Lónyay Gábor, zemplénmegyei nagybirtokos, megkérte Kossuthot, mint jó ismerősét, hogy küldjön neki tudósításokat az országgyűlésen történtekről, levelek alakjában, s ő fáradságát megfizeti. Kossuth az ajánlatot szívesen fogadta s megkezdé tudósításait, melyek oly jól voltak írva, hogy mind többen kérték annak küldését, sőt maguk a követek is nagy gyönyörűséggel olvasták azokat s meglepetve vették észre, hogy milyen kiváló tehetség él köztük, a kit eddig alig vettek számításba. Ez az eredete az *Országgyűlési tudósítások*nak, mely nem csak a beszédeket közölte kivonatban, s rendesen az elmondotténál szebb formában, hanem azokat kommentálta is s ítéletet mondott a szereplők és pártok fölött. A kormány, megijedve az írott hírlap nagy hatásától, megvonta a Tudósításoktól a póstai szállítás jogát. A megyék akkor lovas hajdúik által hozatják azt el Pozsonyból s küldözik egymásnak. A sokszorosító kőnyomdának lefoglalása sem használt semmit: s az országgyűlést, bezártakor, Kossuth mint országosan ismert nevű ember hagyta el; a közönség pedig annyira megkedvelte írott tudósításait, hogy több felől felszóllították, készítene hasonló tudósításokat a megyék tanácskozásairól is.

Kossuth 1836 júliusában csakugyan megindítja a *Törvényhatósági tudósítások*at, a mely vállalatának hatása még nagyobb volt mint az előbbié.

Kossuth Lajos arcképe. (1841.)

A közvélemény különben is ingerült volt a Wesselényi pörbe fogatása s az országgyűlési ifjak elítéltetése miatt; Kossuth lapja mintegy összekötő kapcsul szolgált a vármegyék közt; egyik megyének szellemét és határozatait

közvetíté a másikkal s egységes közvéleményt teremtett. A Tudósítások által rendkívül kellemetlenűl érintett kormány előbb meginté Kossuthot, hogy hagyjon fel a szerkesztéssel; majd a midőn ez nem használt, lapját a nádor által betiltatta. Kossuth ekkor ügyét Pestmegye pártfogásába ajánlotta s ez kimondá, hogy a letiltó rendelet ellen felír az országgyűléshez. Pestmegye ezen föllépéséhez a megyék többsége is csatlakozván: a kormány elhatározó lépésre szánta el magát s Kossuthot 1837 május 4-ike éjjelén, zugligeti lakásán katonasággal elfogatta s a budai vár egyik kaszárnya-tömlöcébe záratta. Ügye egy hónap múlva kerűlt tárgyalás alá s a biróság egyhangúlag három évi börtönre ítélte. Kossuth, midőn megengedték neki, hogy könyveket és írószert vehessen magához: egyebek közt egy angol nyelvtant és egy angol Shaksperet kért s fogsága alatt megtanúlt angolul. Valami csodálatos ösztön súghatta meg neki, hogy ennek a nyelvnek a tudása, számára legmélyebb leveretettsége idején erkölcsi tovább-élést, sőt soha nem álmodott diadalokat fog szerezni. Fogságából 1840 április 29-ikén szabadúlt ki, midőn az 1839—40-iki országgyűlés nyomása alatt a kormány kénytelen volt megadni a politikai elítélteknek az általános amnestiát. Fogsága azt eredményezte, hogy a nemzet szabadelvű része most már mint vértanúját tekintette, ki az ő ügyéért szenvedett.

Ez időre esik Kossuth házassága Meszlényi Terézzel, a mely, minthogy a menyasszony római katholikus volt, s a pesti plébános — *reversalist* nem kapván — tőlök az áldást megtagadta: országos felháborodásra, vármegyék feliratára stb. adott okot. S ugyanekkor kínálta meg Landerer Lajos pesti könyvkiadó egy ellenzéki hírlap szerkesztésével, a melyet Kossuth egy pillanatnyi habozás után, a mely inkább a meglepetésé mint a vonakodásé volt, elfogadott, s ezáltal egy olyan fegyvert kapott a kezébe, a mely őt rövid időn hatalommá tette az országban.

A Pesti Hirlap megindítása

A *Pesti Hirlap* mutatványszáma, Kossuth programmjával, 1840 december 29-ikén jelent meg s a rendes első szám 1841 január 2-ikán. Tulajdonkép ez volt az első, igazi politikai lapunk, a modern értelemben. Az eddigiek; Helmeczy *Jelenkor*a (Széchenyi organuma), Orosz *Hirnök*e, Méhész *Erdélyi Hiradó*ja, részint gyarlón voltak szerkesztve, részint nem mertek vagy nem akartak a belpolitikával foglalkozni. Dessewffy Aurél *Világ*ja csak 1841-ben alapíttatott, Kossuth lapjának ellensúlyozására s eleinte nagyon rosszul is volt szerkesztve. Kossuth egész lelkét, egyéniségét belevitte lapjába, s csak most tűnt ki, hogy mily rendkívül kitünő hirlapíró. A francia, angol, német költőkből és szakírókból vett idézetei s folytonos hivatkozásai a külföldi viszonyokra, mutatták, hogy tudása mennyivel több, látóköre mennyivel szélesebb eddigi hirlapíróinkéinál; stílje pedig, erejével, hangulatával, művésziességével, messze kimagaslik kortársai stílje fölött. Annyira érezte ez utóbbinak fontosságát, hogy még a megyékből érkezett tudósítások stíljét is maga átdolgozta, kijavította. Lapja hetenként kétszer jelent meg (szerdán és szombaton), rendesen nyolc, néha tíz-tizenkét lapnyi terjedelemben. Bő

tudósításokat hozott a külföldi eseményekről, de egyszersmind a hazaiakról is; figyelmét kiterjesztette mindenre, a mi hazánkban figyelemreméltó volt: egyletekre, közintézetekre, társulatokra, s mint szerkesztő mindjárt kezdetben kijelenté, »a nemzet életének hű tükre« kivánt lenni. De a legnagyobb hatást mégis vezércikkeivel tette, a melyeket legnagyobb részükben Kossuth maga írt, a legtöbbször névtelenül. E cikkek, egy-egy felmerült eset kapcsán, felölelték a magyar politika, közmívelődés, társadalom majdnem összes kérdéseit (Pénz szüke. Nyelvünk ügye. A nemzeti színház jövője. Betyárkodás. Nyilvánosság. Halottas házak. Ősiség. Kisdedóvás. Protestans unio. Bot, vessző, korbács. Örök váltság. A szegény vakok stb.), s rövid, szónoki, kissé szentimentális, de mindig emelkedett s a figyelmet teljesen lekötő hangon igyekeztek a közönség érdeklődését azok iránt felébreszteni, s azt a szerkesztő meggyőződése szerint azok felől tájékozni. És a mi fő, a szerkesztő kezét folytonosan mintegy nemzedékének a szívverésén tartotta s megérezte annak minden dobbanását. Nem csoda, ha a lap előfizetőinek száma, mely megindulásakor alig volt több hatvannál, néhány hónap alatt ötezerre szökkent.

Széchenyi, a ki ez időben a legkimagaslóbb, mondhatni egyetlen vezér-férfia a nemzetnek, előbb örömmel és érdeklődéssel, majd mind jobban növekvő aggodalommal olvassa a Pesti Hirlap vezércikkeit; veszélyeseknek találja azokat a nemzet nyugodt fejlődésére nézve, annál veszélyesebbeknek, minél hatásosabbak, és »felriadva« a jövő képétől, melyet a Pesti Hirlap, szerinte, hazánkra okvetlenül hozni fog: nem tud ellentállni lelke parancsoló ösztönének, és alig hat hónappal megindulása után, egy hatalmas könyvvel támadja meg a Pesti Hirlapot és annak szerkesztőjét. A *Kelet Népe* (1841.), szubjektiv szempontból, talán a legérdekesebb e csodálatos nagy szellem valamennyi műve közt. Vallomásokon kezdi; elmondja, mily gyakran látta nagynevű atyját mély búba merűlve, melynek okát akkor nem érté, s csak később tudta meg, hogy az, mint »magyar«, reménytelenül szállott sírjába. Elmondja, hogy ő maga is mily soká tartozott azok közé, kik a magyar nemzetre, mint »volt«-ra, csak a bús elégia könnyei közt tekintettek; majd hogyan támadt szívében remény, mely hitté erősödött, hogy e nemzetre még nagy és fényes jövendő várakozik, oly biztosan, mint a hogy a kis makkból idővel termő tölgyfa lesz; hogyan, minő lelki küzdelmek után szánta el magát arra, hogy ő kiáltsa nemzete fülébe az ébresztő szót, s mekkora volt lelkének boldogsága, midőn a halottnak hitt test megmozdúlt s abban az élet lüktetése megkezdődött. Érinti a hibákat és tévedéseket, melyeket mindkét részen azóta elkövettek, de hála a gondviselésnek, »láthatatlan hatalmak pártolták és segíték a magyart«, a félreértések a nemzet és kormány közt megszűntek; a haladás útja nyítva, az agitációnak szüksége egyelőre megszűnt s mindennapi rendes hangya-munkára van szükség. Elmondja, mennyire örült, midőn meghallotta, hogy a haladni kívánó hazafiaknak közlönyük lesz, melyben a nemzeti élet erőművét

Széchenyi támadása; Kelet Népe

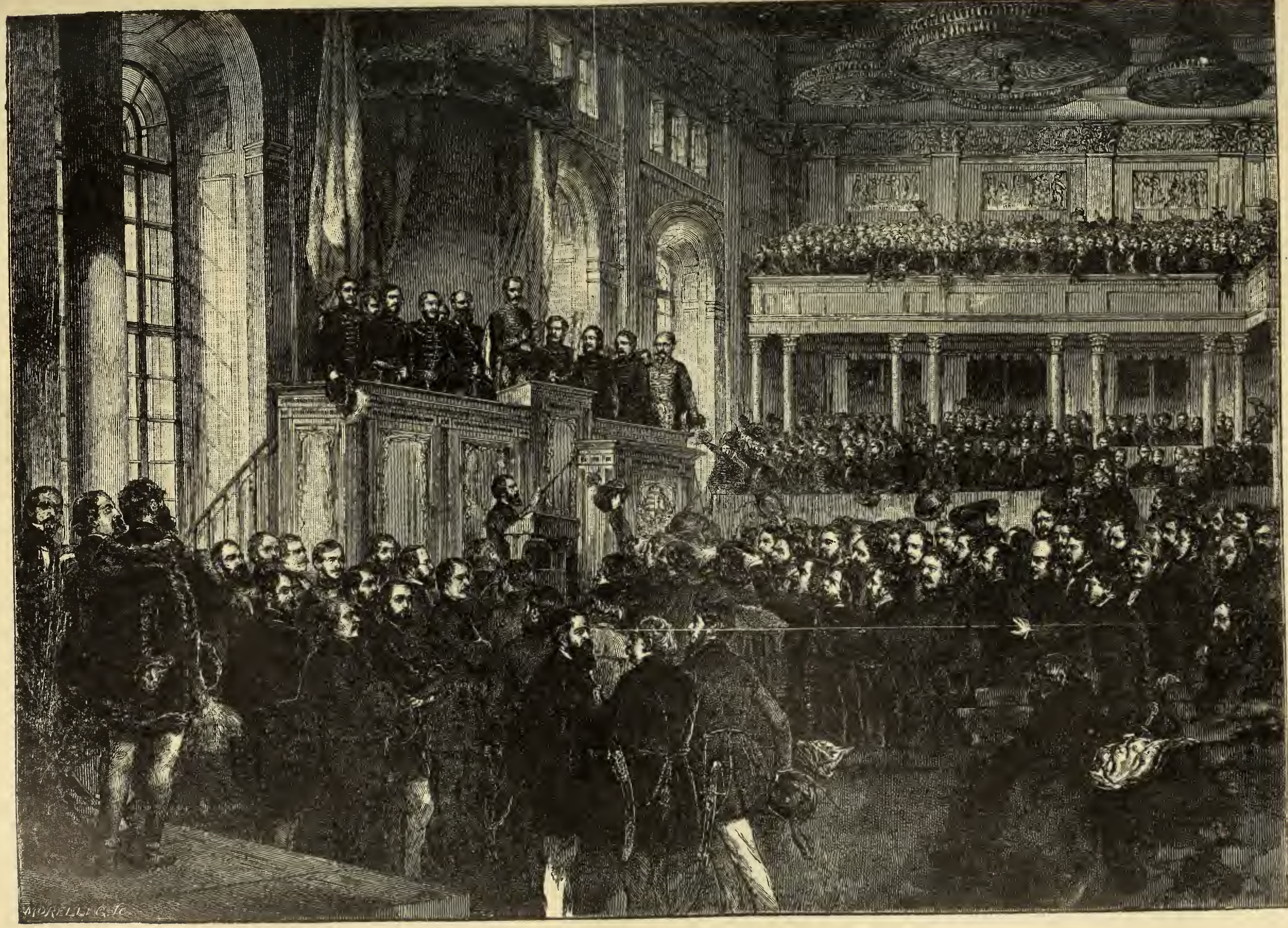
szabályozzák és irányozzák, s minő várakozásokkal vette kezébe az év elején megindúlt Pesti Hirlapot. De most kínos érzéssel, kifejezhetetlen belküzdések közt kénytelen kimondani, hogy a Pesti Hirlap, ha vezércikkeiben az eddigivel homlokegyenest ellenkező taktikát nem követ, *megsemmisűlésre vezeti a magyart.* Szól a szerkesztőről, kit »tán az istenek, a szokottnál magasabb fénykörbe állítottak« s kinek népszerűsége határtalan. Felszólítja, hogy legyen nagylelkű; szeresse inkább a hont mint önmagát; ne szálljon le az államférfi magas álláspontjáról, s tűrje el, nemzetünk egykori felemelkedése kedvéért, netalán érzékenyebb vágásait. És azután az ő gondolatgazdag, rhapsodistikus, helylyel-helylyel mélyen megindító modorában, 24 sűrűn nyomtatott íven keresztül foglalkozik Kossuthtal, az ő lapjával és annak modorával. Kimondja, hogy elvben nincs köztük eltérés; haladnunk kell, ebben egyetért velök, de hogy mely útakon s *miként:* ebben van már a különbség. Kossuth fő hibája az, hogy *szív-politikus* (ez a »*modor*« kérdése); mindig az érzelmekre igyekszik hatni s ezáltal örökös izgatottságban tartja a kedélyeket; pedig a *szívnek* a politikában csak tanácsadó szerepe lehet, s a legfőbb, az intéző hatalom az *értelem* kell hogy legyen. Kegyetlen szatirával gúnyolja ki Kossuth filantropikus szentimentalizmusát, »szívandalgását« s misericordianus felfogását, — mint ő nevezi. De hibás Kossuth *taktikája* is; követel ott, a hol legfölebb csak kérni volna szabad, vagy szerényen óhajtani; így például midőn a főurak áldozatkészségét, vagy az előkelő családok nyelvének megmagyarosodását sürgeti; nem ismeri a dolgok egymásutánját; apró, másodrendű kérdésekre fordítja a figyelmet, midőn sokkal fontosabbak elintézéséhez még hozzá se fogtunk. Tiltakozik azon felfogás ellen, hogy ő ezelőtt 10—12 évvel ugyanazt tette, a mit most Kossuth; ezt csak az állíthatja, a ki úgy okoskodik, hogy mivel 1, 10, 100, mindannyian számok, tehát egyenlők. De még ha azt tette volna is, az egészen más volt *akkor.* Akkor a nemzet egy tetszhalott volt; életet kellett bele önteni minden áron; de ma élet lüktet minden porcikájában, s azt mesterséges úton tovább galvanizálni halálos veszély. Még nem vagyunk ugyan ott, de oda juthatunk. Mert a Pesti Hirlap izgató modora a nagybirtokosok gyűlöltté tételére és végeredményileg vagyon-elkobzásra vezet; a kiváltságos rend és minden felsőség meggyűlöltetésén dolgozik; s francia minták után, a *Desmoulins Camille, Danton, Robespierre* stb. nyomdokain halad, kik mind becsületes emberek voltak, a jót akaró filántropiával kezdték, de a szív és érzelmek tévútaiba keveredvén, az őket *logikai szükségességgel a forradalomba vezette. Így járunk mi is,* ha Kossuth meg nem változtatja modorát s abba nem hagyja a szenvedélyek izgatását.

A munka, mint mondók, rendkívül érdekes ma is, tele lélektani tapasztalatokkal és igazságokkal. Széchenyi minden ragyogó tulajdona benne van: szenvedély, búskomorság, humor, gúny, élc, páthosz. Tudásának, gazdag tapasztalatainak egész tárházát kitárja; az illusztráló

tények, élcek, adomák egész sortüzét szórja ellenfelére, nem riadva vissza a fenyegetéstől sem; s önvallomásainak komoly páthosza néhol a fenségesig emelkedik.

A munka megjelenése, természetesen, rendkívüli föltünést keltett. Kossuth, lapja 51. számában (június 26.), csak röviden reflektál rá, de megigéri, hogy könyv ellen könyvet fog írni, s pár hónap múlva megjelent a *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, Kossuth Lajostól.* E mű, az öreg korban, külföldön készült *Emlékiratok*at nem számítva, az egyetlen könyv Kossuth tollából, s írói szempontból már ezért is figyelmet érdemel. Nem összefüggő, szoros logikai rendben, de töredékesen, darabokban van írva ez is, mint Széchenyié; mintegy visszhangja annak. Kossuth Felelete.

Kossuth, mint egy, a maga igazságáról föltétlenül meggyőződve levő ember, a fiatal harcos ügyességével, könnyedén, játszva veri vissza Széchenyi támadásait s szedi szét okoskodásait. Bizonyos büszke önérzet vonúl végig könyvén, párosúlva a Széchenyi személye iránti nagy tisztelettel, de a mely azért nem gátolja sem a gyakori irónia, sem a kíméletlen őszinteség alkalmazásában Széchenyivel szemben. Sajnálja, hogy annyi önvallomást tett könyvében, a melyeknek — mondja — későbbi életrajzírója nem igen fog örülni: de egyszersmind azokat ügyesen felhasználja ellene. Igy különösen a két szék közötti helyzetet, a melyről Széchenyi többször panaszkodik, hogy t. i. sem fönt, sem lent nem bíznak benne, s a mit Kossuth egyenesen Széchenyi szerencsétlen taktikájának tulajdonít. Rámutat az ellenmondásra, hogy a míg Széchenyi a *Hitel*ben és *Világ*ban a magyart erőteljes, fiatal népnek mondja: a *Kelet népé*ben már úgy szól róla, mint a mely a sír szélén áll. Rossz historikusnak mondja azt, a ki 1760 táját dicsőítni tudja; s az, a ki az utóbbi országgyűlések hangulatában a forradalom előjeleit s a karzatok magaviseletében a convent jeleneteit látta: ugyanazzal a képzelettel alig nevezhető másnak, mint egy újabb *Fouquier-Tinville*-nek. Elfogadja, hogy szív-politikát űz s Széchenyinek erős szétválasztását, hogy a politikában csak az értelemre szabad hatni, tévesnek tartja. Lehet és kell is hatni mind a szívre, mind az értelemre, a cél és körűlmények szerint. De hiszen hol van magyar politikus, a ki annyira igyekeznék a szívekre hatni, mint épen Széchenyi, s épen ezen legutolsó munkájában, a Kelet népében? Örvend azon, hogy Széchenyi a Pesti Hirlap elveit helyesli, sőt magasztalja, csak a *modor* és *taktika* ellen tesz kifogást. De kivel lesz képes elhitetni, hogy ez a modor, akármilyen legyen is, veszélyeztesse az elveket s megölje a nemzetet? Ha Széchenyinek megvolt rég kidolgozott, megfontolt terve *a dolgok logikai egymásutánjára nézve:* miért nem tette közzé, hogy mások is megismerhessék, s miért nem épen az ő lapjában, holott arra, mindjárt kezdetben, egész tisztelettel fölszólította? Felel arra is, hogy ő minden áron *vezér* akarna lenni. Egy nemzet vezére csak az lehet, kit a közvélemény olyanul elfogadott. S az is igaz, hogy a nemzet nehezen válik meg egyszer elfogadott vezérétől, csak az marad-

Az 1848-iki országgyűlés megnyitása.

jon hű önmagához; csak ne álljon elő különbözés irányban és célban, közte és a nemzet között. De ha imperátori teljhatalmat követel valaki magának: azt ugyan a magyar nemzet el nem tűri. Ne akarjon Széchenyi minden áron Prométheüsz lenni. Ne képzelje, hogy, ha netalán a nemzet beteg, azt egyedül ő gyógyíthatja meg.

Széchenyi azt mondja: az előjogokat nem szabad bántani; s ugyancsak ő hirdeti azt is a Kelet népében, hogy: terjesztessék ki Hunniában a magyar alkotmány áldása mindenkire. Hogyan képzeli ez utóbbit az előjogok megsemmisítése nélkül? Széchenyi azt mondja: ha jókedvében van, adhat önként, magától; de ha követelnek tőle: azért se, egy fillért se. Ő, Kossuth, azt mondja, hogy ha igazságos azon áldozat megtétele, akkor követeljük. Mutogatja, hogy Széchenyi programmját mennyire igyekezett a Pesti Hirlap eddig is valósítani: de oly *taktikát*, a minőt Széchenyi ajánl, mely a szerencsés születésűeket áldozatokra csábítgatná, az alacsonyabb születésűeket pedig béketűrésre édesgetné, s a mely taktika Széchenyit a gyönyörű két szék közötti helyzetbe juttatta: a Pesti Hirlap elfogadni nem fog soha. Védi magát a népszerűség-hajhászat ellen. Igen, ő becsüli a *népszerűséget* s nem tetszeleg magának abban, hogy azt mintegy akarattal eljátszsza: de nem mint célt, hanem csak mint eszközt, de egy igen hatalmas eszközt. Az *agitációra* azt jegyzi meg, hogy tulajdonképen minden szó, minden beszéd agitácio, mert ez által egyik ember hatni kíván a másikra; s nemzeteknél úgy, mint egyéneknél, az az élet föltétele. Védi filántropikus felfogását a közügyekben s végül a három legsúlyosabb vádat: a birtok-megtámadásra való izgatást, a kiváltságos rend és a felsőség gyűlöletessé tételét s a *Robespierre-Marat*-féle forradalmi úton járást cáfolja, ez utolsót egy »rémletes rodomantadának« nevezvén. Sajnálja, hogy Széchenyi a teljes *sajtószabadságot* veszélyesnek s még a mostanit is túlságosnak tartja; de hiszen erre nézve már a nyugoteurópai közvélemény tisztába jött, nincs róla mit vitázni. Végül meleg hangon aposztrofálja Széchenyit; jobbját nyújtja neki a békülésre; kéri, hogy tanácsával gyámolítsa őt további működésében. De ha ezt nem akarná is tenni: legyen meggyőződve, hogy Széchenyinek további »alkotó« munkájában, a százezrek közt, kik a grófot tekintik vezérökűl, erősebb napszámost tán találhat, de hívebbet, mint ő, Kossuth, egyet sem.

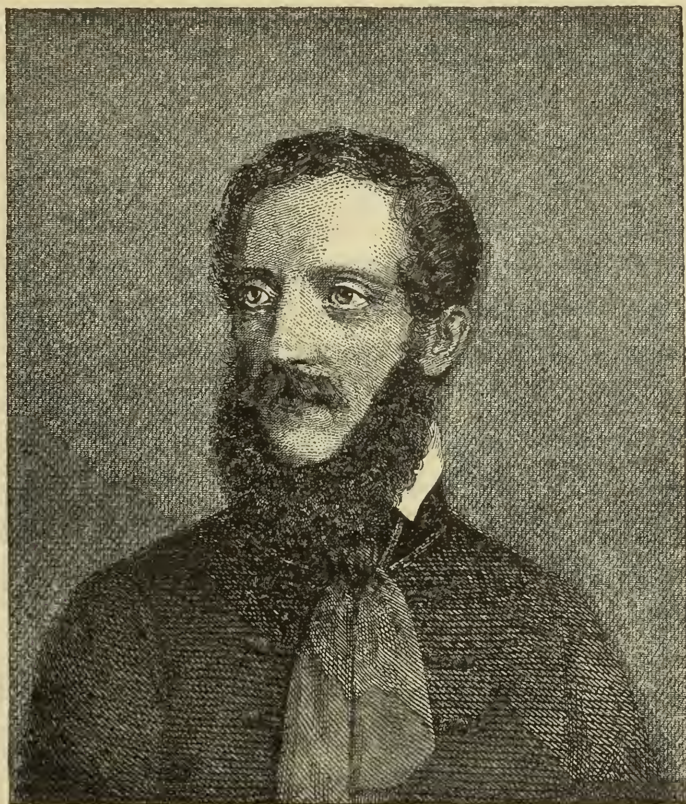
A munka, mint említők, bár széttördelt, de élénken, meggyőződéssel van írva; kiterjeszkedik Széchenyi minden számbavehető vádjára s egyik igen szerencsés vitatkozási fegyvere, hogy Széchenyinek különböző időkben tett nyilatkozatait idézi ellene. A gúny, s néhol igen sikerült gúny, és páthosz ebből sem hiányoznak s a nemes, szónoki fellobbanások itt-ott mint láng csapnak föl a bizonyítás érvei közül. De páthoszuk közt különbség van. Kossuthé a retorikai, szónoki páthosz; Széchenyi egyes kitörései, felkiáltásai a tragikai hőst juttatják eszünkbe, a ki érzi és érezteti, hogy saját életéről van szó. Általában mind a két író a *maga teljes egyéniségével* van benne e két könyvben, melyekben először mérték össze fegyvereiket. Látjuk a két

egyéniség közt levő roppant különbséget, fölfogásban és cselekvésben; és látjuk azt is, hogy ezek soha egy úton nem haladhatnak. Széchenyi a gazdag magyar arisztokráciának egyik, bizonyára legbüszkébb tagja, a ki nem akar egyszerre és gyökeresen szakítani a múlttal, de azt lassanként átalakítani, jobbá tenni, *s ezen munkájában fölfelé, a főrendekre és a kormányra támaszkodik.* Kossuth, a középnemesi osztály gyermeke, a vagyontalan ügyvéd és hirlapíró, természetszerűleg a demokrácia képviselője; politikai működésében nem tradiciók, hanem kizárólag eszmék és elvek vezérlik s munkájában *kizárólag lefelé, a nemzet zömére támaszkodik,* úgy hogy még a főrendűeknek is szemökbe kiáltja híres mondását: »Veletek s általatok, ha tetszik; nélkületek, sőt ellenetek, ha kell.« Széchenyi aggódik nemzetéért s félti azt a forradalomtól; Kossuth teljesen bízik annak jövőjében s a forradalmat üres rémképnek mondja, de ha — a mint látandjuk — majd elérkezik, akkor se réműl meg tőle. A két ember a kormányzó nemzet két osztályát képviselte, a melyek nem először ütköznek így össze hazánkban a vezetés jogáért, döntőleg és válságos viszonyok között. A mohácsi vész előtti években ugyanez a harc vivatik Báthory és Verbőczy s pártjaik között. Kossuthban a Verbőczy lánglelke lobogott, de még hevesebben mint azé; Széchenyiben a büszke Báthoryaké, ha ugyan az övénél nagyobb büszkeség s a Széchenyi névnél méltóságosabban hangzó név az ő fülében lehetett volna. Ettől fogva a két férfi szakadatlan harcot vív egymással, mely csak az egyik tragikai összetöretésével szűnik meg. Széchenyi ösztönszerűleg érzi, hogy a vezérség kisíklik kezéből; s Kossuth, a ki eleinte nem mert ilyen nagyra gondolni, lassanként akaratlanul is befogadja keblébe a gondolatot, hogy a vezetésre van hivatva, s ez önérzetét és bátorságát növeli. Ő benne testesűlt meg először, mint kiváló képviselőjében, a demokratikus modern Magyarország, mely nem őseire, hanem csupán tehetségeire támaszkodik s ismeri és vallja I. Napoleon híres mondását: »*La carrière est ouverte aux talents*«.

A két küzdő férfi közűl melyiknek volt igaza? A maga szempontjából mindakettőnek. És a nemzet történeti fejlődése szempontjából? . . . Igaz, hogy a forradalom, a melyet Széchenyi megjósolt, bekövetkezett: de az nem azzá lőn, a mitől Széchenyi rettegett, a nemzet halálává; de lőn annak ujjászületésivé, a melyből, a külső leveretés után is, győztesen, hitben, erőben megifjodva támadtunk fel.

Kossuth tehát ment a maga útján tovább, egyre nőve a nemzet szeretetében. Lapja lassankint az egész ellenzék organumává lesz; szószólója a megújhodásért küzdő ifjú Magyarországnak s egyszersmind állandó fókusa az izgatásnak. A kormány százszor megbánta már, hogy az engedélyt a lapra megadta, de azt egyszerűen betiltani most már nem merte, nehogy még nagyobb izgalmat támaszszon, azért a kiadót vette le lábáról, hogy, ha csak lehet, vegye el a lapot Kossuthtól. S ez a kiadónak csakhamar sikerült is. Haszontalan pénzkérdésben megsérté Kossuth büszkeségét, s ez a

szerkesztésről lemondott, ha csak kívánságát nem teljesítik, nem is álmodva, hogy a számára Bécsből megásott verembe hull. A kiadó kapva kapott a lemondáson s a lapot azonnal a centralistáknak ajánlotta fel, kik azt el is fogadták. Kossuth még bízott abban, hogy Bécsben engedélyt nyerhet egy új lap szerkesztésére s személyesen ment fel, hogy azt Metternichtől kérje. A mindenható államminiszter, ki Kossuth tehetségeit ismerte és becsűlte, ezt nagy udvariassággal fogadta, s a köztük lefolyt beszélgetésben, melyet Kossuth följegyzett, finoman azt az ajánlatot tette neki, hogy tollát hasz- Kossuth és Metternich

Kossuth Lajos arcképe és névaláírása. (1848.)

nálja a kormány támogatására s ez gondoskodni fog gond nélküli megélhetéséről. Kossuth Wirkner által küldötte meg válaszát, melyben Metternich ajánlatát igen ügyesen utasítja vissza s kéri ismét az engedélyt egy független hírlap megindítására, a mit azonban, természetesen nem kapott meg. Ez úgy látszik elkedvetleníté, s arra gondolt, hogy visszavonúl a közügyektől. Pestmegyében, Tinnyén, egy kis birtokot vásárolt, hogy majd ott gazdálkodik és családjának él. Azonban másként volt megírva. Sem ő nem nélkülözhette többé a közélet küzdő terét, sem a közélet őt. Politikai barátai sem engedték, hogy visszavonúljon s rövid időn ismét ott találjuk őt a közélet munkásai közt. A nemzet, tapasztalván hogy Bécsből mit sem vár-

hat, ez időtájt kettőzött erővel vetette magát az anyagi állapotok javítására. Kossuth is erre a térre viszi egész erejét, lelkesedését. Igazgatója, lelke lesz a *Védegyletnek;* a *Gyáralapító-társaság*, az *Iparegyesület*, a *Kereskedelmi társaság* részint egyik létrehozójukat, részint legerősebb támaszukat tisztelik benne; s kivitelünk érdekében hatalmas izgatást fejt ki a *vukovár-fiumei vasút* mellett. Közben a sajtó terén is dolgozik s Pestmegye gyűléstermében ragyogtatja ékesszólását.

Kossuth társadalmi működése

Pestmegye követté választja

Ezalatt a politikai harc a hazában mind szenvedélyesebbé válik; mind a két párt szervezkedik és programmot ad ki; a kormány az országgyűlést 1847 november 7-ikére összehívja; Széchenyi megírja utolsó munkáját Kossuth ellen, a *Politikai programm-töredékek*et, Kossuthot pedig pártja Pestmegyében fényes diadallal választja meg egyik követül, Szentkirályi mellé. Kossuth vezérsége az országgyűlésen eleinte kétes volt; kétszer próbálták leszorítani: először a válaszfeliratnál s másodszor az adminisztrátori ügy tárgyalásánál; mind a kétszer ő győzött s a támadások csak helyzetét erősítették. S azalatt, míg az országgyűlés vesződik a haladás kérdéseivel, kezén lábán a régi rendszer békóival: egyszerre híre érkezik a párizsi februári forradalomnak (22.), mely Francziaországból köztársaságot csinált, s a mely hír ép oly készületlenül találta a bécsi kormányt, mint a mily bátorítólag hatott az ellenzék szellemére. Kossuth sas szeme egyszerre felismerte az eseményben az idők jeleit s elérkezettnek látta a pillanatot, hogy a miért a nemzet legnemesebb szivű fiai 1790 óta, sőt mondhatni 300 év óta folyvást küzdöttek, mindig leveretve és újra fölkelve, mint Antaeus, most mind egyszerre megvalósíttassék. Ki tudja, ad-e másik ilyen jó alkalmat a gondviselés?

Az 1847—48-iki országgyűlés

A forradalom hírére az állampapirok értéke esni kezdett; a megrémült közönség, mely már megért egy bankó-devalvációt, tömegesen vitte bankjegyeit a bécsi bankhoz beváltás végett; s bár ez a beváltásokat folytonosan teljesíté, mégis rémhirek keletkeztek, hogy a bankjegynek ismét kényszer-árfolyama lesz, sőt hogy az értékét fogja veszíteni. A győriek, kik a Bécscsel való kereskedés folytán közelről voltak érdekelve a kérdésben, a megyegyűlés útján felszólították Balogh Kornél követüket, hogy kérjen felvilágosítást az országgyűlésen a bécsi bank dolgában. Balogh március 1-én bejelenté, hogy legközelebb indítványt fog tenni ebben a kérdésben, s *március 3-án,* a kerületi űlésen be is nyújtá azt. A terem e napon, a karzatokkal együtt, a zsúfolásig tömve volt, mert hallották, hogy Kossuth is fog beszélni. Balogh indítványa után valóban felállt, s egy hatalmas beszédben, melynek alaphangja azon tételben nyert kifejezést, hogy »emeljük föl politikánkat az események színvonalára«, indítványozta, hogy a felség kéressék meg, hogy a közigazgatás minden egyes ágának élére nevezzen ki férfiakat, kik úgy az ő, mint az országgyűlés bizalmát bírják, az országgyűlés tanácskozásaiban közvetlen részt vegyenek, s a törvények végrehajtásáért személyesen legyenek felelősek. Rövid indokolás után a királyhoz

intézendő kész feliratot felolvasta, melyet mind a kerületi, mind másnap (március 4-ikén) az országos ülés egyhangúlag elfogadott, s azonnal felküldött a főrendi házhoz tárgyalás végett.

Ettől fogva, ama kietlen sötétségű napig Aradon, midőn augusztus 11-én Görgei Arthur kezébe, mint diktátoréba, teszi le a főhatalmat: ő a nemzetnek föltétlen vezére, sorsának intézője. A dicsőségben, gyászban, első helyen részes; a mi történt, azért első helyen felelős.

Az alkotmány átalakítása

A felső tábla március 14-ikén, az előző napi bécsi események hatása alatt, szintén egyhangúlag fogadta el a javaslatot, mely a magyar alkotmány gyökeres átalakítását jelentette, s másnap 15-ikén, egy hetvenkét tagból álló küldöttség, magának a nádornak vezetése alatt, viszi azt fel a királyhoz, elfogadás végett. A bécsiek a küldöttséget rajongó lelkesedéssel fogadják; Kossuth kocsiját a bécsi nők virágokkal szórják tele. Az emberek ölelkeznek, sírnak örömükben. A következő napon Bécsben Kossuth az úr. Többször beszél a néphez (először szónokol idegen nyelven) s ez őt vállaira emeli. Boldog ki szavát hallja, vagy közelébe férkőzhetik. A késő éji órákban tudatja a nádor a küldöttséggel, hogy az uralkodó beleegyezett az átalakulásba s Batthyányi lesz a miniszterelnök, mely örvendetes hírrel ez 17-én visszatér Pozsonyba.

S most az országgyűlés lázas sietséggel dolgozik az új törvényjavaslatokon, melyeket az európaivá átalakított alkotmány szükségessé s a viszonyok kedvező volta lehetővé tett. A jobbágyság felszabadítása; Erdély egyesítése Magyarországgal; népképviseleti országgyűlés, évenként Pestre összehíva; közös teherviselés; vallás-egyenlőség; sajtószabadság; a papi tized megszüntetése; tanszabadság az egyetemen stb.: mindazon nagy átalakítások, melyek az 1847—48-iki országgyűlés *harmincegy* törvénycikkében foglaltatnak, néhány nap alatt, nagyobb vita nélkül keresztülmennek. S e munkában mindenütt Kossuth végzi az oroszlán-részt. Az aratás ideje volt ez. Sok, sok nemzedéknek, sok millió szívnek óhaja, imája vált ekkor valósággá néhány rövid nap alatt. Az ember ilyen időkben órák, napok alatt: évek, századok munkáját végzi. Az emberi akarat széttöri rendes korlátait s a lelkesedés tüzében égve, alkot, teremt, isteni mindenhatósággal. Az új törvények április 7-én Bécsben, a minisztérium névsorával együtt, sok nehézség után, megerősíttettek, s április 11-én maga a király zárta be, a királyné, Ferenc-Károly és fia Ferenc-József főhercegek jelenlétében, ezen oly nevezetes országgyűlést. Az új minisztérium, melyben Kossuthnak a pénzügyminiszteri tárca jutott, április 16-án kezdé meg működését, s az első népképviseleti országgyűlést István főherceg július 5-én nyította meg Pesten, a mai Vigadó régi épületében.

Kossuth pénzügyminisztersége

Kossuth, mint pénzügyminiszter, bámulatos tevékenységet fejtett ki. Figyelme kiterjedt mindenre, még a védelmi ügyekre is. Talán senki sem érzé oly erősen mint ő, hogy a hazát nagy veszély fenyegeti s lázasan készült annak kellő fogadására. De egyszersmind a parliamentnek is ő a

vezetője. A minisztertanácsban rendesen az ő nézete megy keresztül; a kormány törvényjavaslatait ő indokolja s védi a vitákban; s válságos körülmények közt, a melyek most mind gyakoriabbakká lesznek, mindig ő találja meg a kellő hangot s mondja meg, hogy mit kell cselekedni. Intuitiv ösztönével, saját egyéniségének a nemzet ügyével való azonosításával, forradalmi szellemével, ragyogó szónoklatával föltétlen ura a ház akaratának. Ő szól és úgy lesz. Első ilyen fényes diadalát a július 11-iki

Allegorikus kép Kossuth fogadtatásáról Angliában és Amerikában.

ülésen aratta, mindjárt az országgyűlés elején, midőn kimondá a jelszót: »a haza veszélyben van!«; s ezt a kül- és belállapotok hatalmas festésével bebizonyítva, felszólítá a házat, hogy szavazzon meg a minisztérium részére kétszázezer katonát és negyvenkét milliónyi hitelt. Ki ne ismerné azt a fönséges jelenetet, midőn a beszéd hatása alatt, annak végét be sem várva, maga az ellenzék vezére, Nyári Pál fölemelkedett, egyszerre vele az egész ház, s jobb kezüket égnek emelve kiálták, egy hangon, egy lélekkel: »megadjuk!«

És midőn a szeptemberi napok elérkeztek, s a harc a magyar nemzet és az uralkodó közt, főként a katonai párt gyűlölete következtében, kikerűlhetetlenné vált; s Jellasich bán hada hetyke gőggel közeledett az ország

szíve felé, hogy megsemmisítsen mindent, a mi a nemzet előtt drága és szent: ismét Kossuth volt az, a ki kellő hangot tudott adni a jogaiban, büszkeségében megsértett nemzet haragjának. A cikkek, melyeket ezen napokban lapjában [1] közölt, a felindulás, páthosz, keserűség olyan erejével vannak írva, a minővel csak ő tudott szólani, s melyeknek olvasása ma is megremegteti a magyar ember szívét. Velőkig ható hangon szól a nemzethez a dicsőséges megmaradásról vagy az örök halálról, s így folytatja: »Az asszonyok pedig, Veszprém és Fehérvár között ássanak egy irtózatos sírt, melybe vagy a magyar nevet, magyar becsületet, a magyar nemzetet, vagy ellenségeinket eltemessük; s melyen vagy a magyar nép szégyenoszlopa álland ily felírással: *így bünteti isten a gyávaságot ;* vagy álland a szabadság örökzöld fája, melynek lombjai közül isten szava szóland, mint szólott Mózeshez az égő csipke-bokorból: *A hely, melyen állasz, szent; így jutalmazom a bátorságot! Szabadság, dicsőség, jólét és boldogság a magyarnak!*« S a képviselőház szeptember 24-iki ülésén, a gyűlés formális megnyitása előtt mély felindulással kér szót: »Lelkemben fel vagyok indulva azon gondolattól, hogy az ármánynak, árulásnak egy nemzet fölötti győzelme csaknem sikerűl; hogy negyven-ötven ezer hitvány ember bejő az országba s úgy szólván kardvágás nélkül foglalja el a hazát. Én nem érzek magamban annyi erőt, hogy ezt tűrjem. Fél óra múlva, azon megbizásnál fogva, melyet saját érzetem s a haza veszélye nyújt, megyek, kezdve Ceglédnél, felhívni a népet, hogy tömegestül fegyverre keljen. Így megyek tovább, faluról falura, és vagy nem látnak önök többé, vagy látnak mint utócsapatát azon seregnek, mely maga is képes lesz semmivé tenni azon gyalázatos rabló csordát«. S az ülést elhagyva ment egyenesen Ceglédre, s onnét tovább az erőteljes magyar nép lakta városokba, hogy szervezze a népfölkelést. Lelkesítő szavára a nép fiai százával, ezrével tolultak a háromszínű lobogó alá, s újra felzendűlt a kuruc korból visszamaradt dal, egy kis szöveg módosítással:

A népfölkelés szervezése

Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regementje.

S midőn már nyilt harcban vagyunk a körülöttünk levő egész világgal s törvényes kormányunk nincs, mint a *honvédelmi bizottmány elnöke* ő vezeti és szervezi az egész ellenállást, s a vesztett csaták közt ő önt lelket a csüggedőkbe: »legalább haljunk meg dicsőségesen«. A rettenetes zürzavarból csak Petőfi lantjának szilaj csengése s az ő biztató szava hallatszanak ki, mint a kik nem félnek, nem hátrálnak, nem alkusznak. A Debrecenbe menekűlt töredék országgyűlést, melynek egy jó darabig még felsőháza sincs, ő tartja össze s buzdítja a kitartásra. S végre szava teljesülni kezd; a szerencse istenasszonya felénk fordúl. Honvédeink, keresztül-

A honvédelmi bizottmány

[1] *Kossuth Hírlapja.* Szerkeszti Bajza József. (1848. július 1. — 1848. dec. 31.)

esve a tűz- és vér-keresztségen, feltámasztják sírjából a rég aluvó magyar harci dicsőséget, hogy azt még egyszer bámulja a világ. A *tokaji, branyiszkói, szolnoki, hatvani, tápió-bicskei, isaszegi, váczi* véres csaták megmutatták az ellenfélnek, hogy a magyar nemzetet nem lehet úgy egyszerűen kitörölni az élők sorából, s a hazafiak szívét örvendezéssel és büszkeséggel töltötték el. S Kossuth a diadal mámorában, a szenvedély logikája által vitetve, április 14-én az országgyűlés által kimondatja a dinasztia letételét s az ország politikai függetlenségét. S a szerencse még mindég mosolyog ránk. A *nagy-sallói* és *komáromi* győzedelmeket követi *Buda bevétele* honvédeink által május 21-ikén. A főváros ismét kezünkben, a hova az országgyűlés és a *kormányzó,* (ez utóbbi június 5-ikén) diadalmasan vonúlnak be. Kossuth díszfogata előtt fényes bandérium halad; körülötte az éljenző, örömében tomboló nép, mely kocsiját virágokkal szórja tele. Napja ekkor állott a zeniten, oly közel a lemenéshez.

A szabadságharc utolsó napjai

Mert az oroszok már ekkor útban voltak hazánk felé, s június utolsó felében két oldalon törnek be, keletről és éjszakról, mértföldeket beborító hadaikkal. Eljött tehát »az utolsó ítélet«. Petőfi megírja szép harci dalát: *Föl a szent háborúra,* — maga pedig még egyszer felköti a megénekelt kardot s megy, hogy egy emberrel több legyen, a ki az ellenségnek útjába áll. Kossuth pedig szónokol, »keresztes háborút« hirdettet; kiáltványt szerkeszt »Európa népeihez«, intézkedik, hadvezérekkel ül tanácsot. Hijában! Minden ellenünk fordúlt, még a szerencse is. Az országgyűlés július elején újra menekűl a fővárosból Szegedre, hova Kossuth július 12-ikén érkezik. A tiszteletére rendezett fáklyás-zenénél még azt a hitét fejezi ki, hogy »Európa szabadsága Szegedről sugárzandik ki«, de a mely hitben akkor már vajmi kevesen osztoznak. Augusztus 1-én már Nagyvárad felé menekűl az országgyűlés s onnan Aradra, hova Kossuth augusztus 4-ikén érkezik meg. Augusztus 9-ikén megtörténik a temesvári csata, a hol legnagyobb seregünk (majdnem 60,000 ember) mintegy magától szétmállik s Kossuth augusztus 11-ikén Görgei kezébe teszi le a főhatalmat; ő maga pár órával később Lugos felé távozik s augusztus 17-ikén Orsovánál elhagyja a haza földét.

Tehát *mindennek* vége! Igen, azt hívék a győzők és legyőzöttek egyaránt. Egy pillanatra még Kossuth óriás hite és optimizmusa is megrendűl. De *csak egy pillanatra!*

A menekülés

Kossuth és menekűlt társai Viddinben léptek török területre s egy ideig ott maradtak, várva sorsuk eldöltét. A portánál kerestek oltalmat s a szultán azt megadta nekik. S midőn Ausztria, majd Oroszország is együttesen követelték kiadatásukat, háborúval fenyegetődzve, s a szultán tanácsosai sem láttak más menekvést, mint ha a menekűltek az izlamra térnek, a derék *Abdul Medsid,* a padisa, a Divánban felállt s kezeit égnek emelve mondá: »Alláh hatalmas! Bízom oltalmában. Azt a gyalázatot nem hozom nevemre, hogy kiszolgáltassam ellenségeik boszújának a szerencsétleneket, kik nálam

oltalmat kerestek. Akarom, hogy meg is találják. Jőjjön, a minek jőnie kell. Én őket nem adom ki. Így akarom. Így legyen. Gondoskodjatok a védelemről«.[1] S a két fenyegető hatalom elhallgatott. Mind a mellett Kossuthéknak mégis beljebb kellett menniök a határszélről, előbb *Sumlába,* majd a kis-ázsiai *Kiutahiába* (1850. febr.), a hol, bár velök s különösen Kossuthtal nagy tisztelettel bántak, ez mégis tényleg fogolynak érezte magát s tettvágyó lelke szabadulást keresett. Angol barátai már épen meg akarták szöktetni s a szökés útja is elő volt készítve:[2] midőn a gondviselés önként nyújtá a szabadulást. *Az amerikai szenátus,* 1851 nyarán, Kossuthot és társait egyhangúlag meghívta, hogy legyenek Amerika vendégei, s ha tetszik polgárai, s értök egy hajót küldött Kis-Ázsiába. A *Mississippi* fregatt 1851 szeptember 1-én vette fel a menekülteket, a kik örültek, hogy szabadúlhatnak, s a porta is örült, hogy a gyűlölt börtönőri szereptől megszabadúlt. Kossuthot már útjában ünneplik, azonban sem Olasz- sem Franciaországban nem engedték meg, hogy kikössön. Gibraltárban britt hajóra szállt, hogy előbb Angliában levő barátait látogassa meg s szeptember 21-ikén vagy 22-ikén *Southamptonban* angol földre lépett. A parton óriás tömeg várta a magyar szabadságharc vezérét; Londonból is igen sokan mentek le, köztök hirlapírók és képviselők, s ezek egyike lord Palmerston levelével, ki őt falusi kastélyába meghívta vendégül. A kiszállót a parton levő ezerek lelkesedett »hurrah« kiáltásai üdvözölték s a városházán a polgármester és a tanács ünnepélyesen fogadták. És most másodszor mutatta meg Kossuth szónoklatának csodatevő erejét, bámulatosabban az eddigieknél, mert egy rá nézve teljesen idegen nyelven kellett szólania, s e diadalában egyedül áll a világ összes ismert szónokai között. Lakására érve az erkélyre lépett és beszélni kezdett a néphez és beszélt majdnem egy óra hosszat, fenakadás nélkül, mindenki által megértve. A hallgatóság tombolt elragadtatásában s az angol szónoklat sikere Kossuth barátait is rendkívül meglepte. Valóban, e beszéd sikerétől igen sok függött. Londonból azonnal táviratok érkeztek, hogy maradjon pár napig Southamptonban, hogy a britt főváros is kellőleg elkészüljön fogadására. Bevonulása Londonba egy fényes diadalmenet; a *lord mayorral* élén a városi tanács fogadja mint a főváros vendégét s a városházán, a híres Guild Hallban, szónoklataival a londoni polgárságot is egyszerre elbűvöli. Egy angol gárdatiszt rendelkezésére bocsátja lakását Londonban léte alatt, s Kossuth ott mint egy fejedelem fogadja a különböző küldöttségeket, tisztelgő látogatókat s a hozzá intézett levelek ezrét. London után Manchestert és Birminghamot látogatja meg, a hova tisztelői meghívták, hasonló eredménynyel. Kossuth folyvást szónokol, fogadtatásokon, banketteken, népgyűléseken s a britt nép nem győz betelni hallásával. Elragadják Kossuth eszméi, előadási heve,

Kossuth Törökországban és Angliában

[1] Kossuth: Irataim. I. k. VII. l.

[2] Pulszky: Életem és korom. 2. kiad. II. k. 60. l.

nyelve; bámulva látja, hogy ez az »idegen« úgy szól az ő nyelvükön, mint legkiválóbb szónokaik; sőt az ítélni tudók is oda helyezik őt úgy a beszéd megalkotása mint annak előadása tekintetében Anglia legnagyobb szónokai mellé. Mindig ugyanazon thémáról beszél és mindig új alakban. S miként Demosthenesnek megvolt az ő Fülöpje, a kire minden beszédében újra és újra visszatért, úgy megvolt Kossuthnak is: Ausztria. És ez nagy szerencse egy szónokra nézve. Az egész britt sziget elragadtatással ünnepelte: a nép, a közép osztály, a parliament, a sajtó; csak az arisztokrácia viselte magát tartózkodólag és a miniszterek. Végre az Amerikába való menetelre is kellett gondolni s november elején Kossuth csakugyan elindúl oda, néhány barátja kíséretében. Amerikában ismétlődnek az Angliában lefolyt jelenetek, szélesebb körben és még nagyobb fokozatokban. Ott benne egyúttal a köztársasági eszmék harcosát is ünneplik. New-Yorkban kezdődött ez ünnepeltetés, a hol amerikai földre lépett; s Washingtonban, a szenatus székhelyén volt a legfelemelőbb. A kongresszus ülésén fogadták ünnepélyesen s az elnök a maga jobbjára ülteté. Ékesszólása itt is elragadtatásba hozza az embereket s ezer és ezer barátot szerez magának és a magyar ügynek. Nevéről utcák, terek, községek neveztetnek el a különböző államokban, melyek ma is ezt a nevet viselik. Azután körútat tesz Amerika többi államaiban, végezve Massachusettsszel s annak fővárosával Bostonnal, hol a személye iránti tisztelet és rokonszenv példátlan magas fokot ér el. A konzervativ Winthrop, Massachusetts volt-kormányzója, egyik nyilvános beszédében gyönyörűen emlékezik meg Kossuth beszédeinek hatásáról Amerikában, melynek csak végét iktathatjuk ide. »Még sokáig fogjuk őt emlegetni mindnyáján, miként fogadtatott barátsággal, tisztelettel, sőt azon csodálattal, melyet a valódi lángész, a kitünő ékesszólás, a törhetlen bátorság örökké gerjeszt az emberekben; az a bátorság, mely a remény ellen remél s egy szent ügyért harcra kél a sorssal is. Látogatásának morálja azonban az a nagy tanúlság, melyet ő elfeledhetetlenül maga után hagyott, bizonyságtétel arról a nagy hatalomról, melynél fogva egy komoly, tiszteletreméltó, bátor ember, kizárólag szavával és tollával, képes egy egész nemzet nyugodt szellemét felizgatni, egy nagy világrésznek óriási szivét erősebb lüktetésbe hozni, a közvéleménynek irányt adni s a világ közügyeinek elintézésére befolyást gyakorolni.« [1]

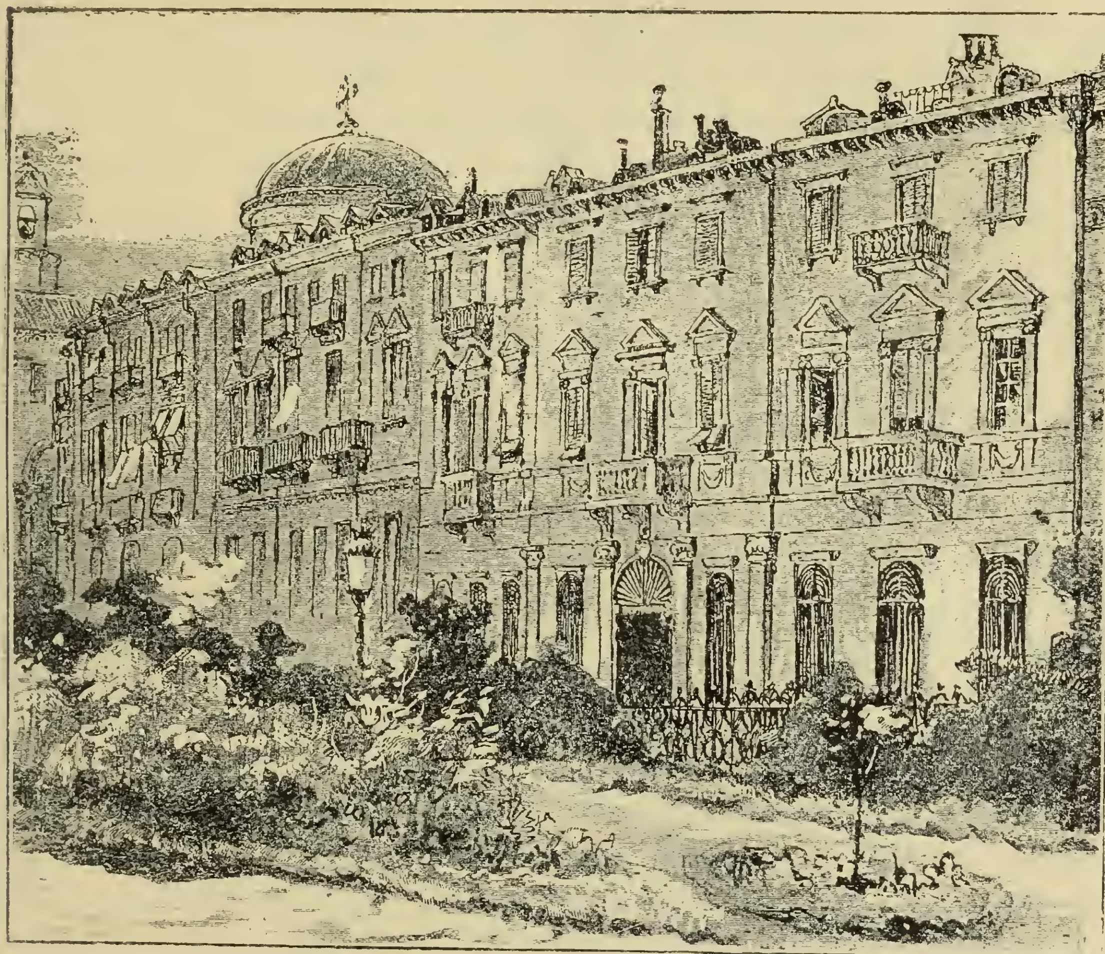
Kossuth Amerikában

Londoni élete

Kossuth 1852 júliusában tért vissza Európába s Londonban telepedett le, családjával együtt. A megélhetés gondjai nehezednek rá, a mit midőn angol barátai meghallottak, gyűjtést akartak rendezni számára, a mi bizonyosan fényesen sikerült volna. De Kossuth határozottan visszautasította a segélyezés gondolatát, a míg dolgozni tud. Ekkor azt tanácsolják neki, hogy tartson felolvasásokat — a mint az Angliában szokásban van — az ország különböző városaiban. Kossuth az ajánlatot elfogadja s

[1] Pulszky: Életem és korom. 2. kiad. II. k. 110. l.

az nála is fényesen jövedelmez. Edinburghot ekkor látogatja meg először, s alakjának, beszédének varázsa a skótok szívében ma is oly elevenen él, mint az első napon. Hirlapokba is dolgozik, de kevesebb anyagi haszonnal. S a mellett szövi az ő politikai terveit és készül a cselekvésre. Az emigrációnak ő a feje, összetartó kapcsa. Az 1854-iki krimi háború elején egy pillanatra felcsillant a remény, hogy Ausztria is bele fog abba keveredni, s akkor itt lesz a cselekvés ideje; de tudjuk, a remény csalóka volt. Sokkal nagyobb bizalommal, mondhatni a siker teljes reményével lépett a cselekvés

Kossuth turini lakása.

Az emigráció hadi tervei

terére Kossuth 1858—59-ben, midőn az olasz egység érdekében Piemont és Franciaország szövetségben megmozdúltak. Előbb Cavourral lépett összeköttetésbe, ki örömmel fogadta Kossuth támogatását. Ez utóbbinak terve volt, hogy az olasz hadsereg keretében magyar csapatok szervezkedjenek, s ezek, a győzelem bekövetkeztekor, egy *francia hadtest által támogatva,* Magyarország földjére lépjenek s a fölkelt nemzettel egyesűlve tegyék tönkre Ausztriát. Itthon az elégedetlen nemzet egy része kész lett volna a fölkelésre. Kossuth nevének varázsa megnőtt számüzetése alatt s az abszolut kormány óriás hibái még a szelid lelkűeket is elkeserítették. Kossuthnak megvoltak itthon az emberei s ezekhez 1859 februárjában egy tájékoz-

tatást intézett a teendők felől, azzal a végszóval, hogy legyen mindenki készen. Victor Emánuel is elfogadta Kossuth támogatását, s midőn a hadizenet megtörtént, 1859 május 5-én, Napoleon is, ki vele e napon Párizsban találkozott. A franciák császárjának az az aggodalma volt, hogy az angol Derby-kabinet, mely ismeretes volt Ausztria iránti barátságos érzelmeiről, ki talál lépni a semlegességből s Ausztria részére áll. S ezért a magyar ügy egyenes támogatása feltételéül azt tűzte ki, hogy Kossuth igyekezzék a Derby-kabinetet valahogy megbuktatni. Kossuth, miután a »Magyar Nemzeti Igazgatóságot« szervezte, visszament Londonba s Napoleon kivánságának kiviteléhez látott. És most egy szinte hihetetlen, párját ritkító sikert vívott ki szónoklatával. A választások épen akkor folytak javában, s Kossuth Londonban, Manchesterben, Bradfordban és Glasgowban rendkívül népes meetingeken fejtette ki, hogy Anglia érdeke követeli a teljesen semleges politikát. S az angol közvéleményt annyira a maga részére terelte, hogy a Derby-kormány, nem sokkal az új parliament megnyitása után, kénytelen volt lemondani; Palmerston lett a kormányelnök, a ki megigérte, hogy Anglia minden viszonyok közt semleges marad.

S így feladatát Angliában férfiasan elvégezvén, Olaszországba sietett, hogy az ügyek élére álljon. A magyar legio kész, vezére is van s Kossuth őket fölesketi. Fegyverekről s azok elszállításáról is gondoskodik; megnyeri szövetségesül Moldva-Oláhországot és Szerbiát. És jönnek a csatatéri diadalok is: Montebello, Magenta, Solferino; erre rövid fegyverszünet — s július 11-én, az egész világ bámulatára, a *villafrancai* béke. Kossuth mélyen lesújtva, elkeseredve hagyja ott Olaszországot, hogy Svájcban kissé kipihenje magát. De tettvágya újra föltámad: hiszen még semmi sincs elveszve. Az olasz kérdés csak félig van megoldva s ott nem állhat meg. S valóban, a következő év tavaszán (1860 május 5) *Garibaldi* mintegy ezer társával hajóra száll s Marsalánál kiköt, hogy az *Italia unitá*t megteremtse. A magyar legio újra szervezkedik s Kossuth ismét akcióba lép, Cavourral és Garibaldival kezet fogva, s most olasz segéd-csapatok támogatását kötvén ki a franciák helyett. Hijába! Az olasz egység lassanként meglesz, de európai háború nélkül. S Kossuthot egymásután sűrűn érik a csapások. Első volt a határszélre küldött fegyverek lefoglalása, részint Couza herceg, részint a porta által. Ezt követte egyik legbuzgóbb segítőjének, Teleki Lászlónak elvesztése, ennek drezdai elfogatása által (1860 december 22.), kit sorsa öntudatlanul visz a tragikai vég felé. Nyomban rá a bankópör elvesztése a londoni biróság előtt, I. Ferenc-József, Ausztria császárával, mint fölperessel szemben (1861. jún.); s ugyanezzel egyidejűleg legmegbizhatóbb szövetségesének, Cavournak halála (1861 jún. 6.).

Az 1861-iki országgyűlés

És ezalatt itthon is átalakúltak a viszonyok. Az 1861-iki országgyűlésen Deák, kinek alakja most emelkedik fel egész nagyságában, nemzete nevében őszintén békejobbot nyújt az uralkodónak, a törvényes jog visszaállításának feltétele mellett. Hogy ez az álláspont a nemzet többségének

óhajtását és érzelmeit fejezte ki, semmi sem bizonyítja annyira, mint az a tény, hogy, bár a határozati pártiak tudvalevőleg többségben voltak a házban, mégis keresztüleresztették Deák feliratait. Kossuth sokszor panaszkodik ez időtájt leveleiben, hogy nem érti az itthon történteket. Valóban nem értette, a mi — annyi év óta külföldön élvén — nem is csoda. A nemzet többsége valóban óhajtotta a kiegyezést. Bécsben ugyan még nem értek meg rá, de a kiegyezés szükségének gondolata mind erősebbé válik mind a két részen, míg végre megvalósúl. Az 1866-iki osztrák-porosz háború, melyben a magyar ügy még fegyverrel kezében szerepelt, az olasz egységet nagy részében megvalósítá, nálunk pedig létrehozta a kiegyezést. Ezzel Kossuth forradalmi terveinek utolsó alapja is elenyészett.

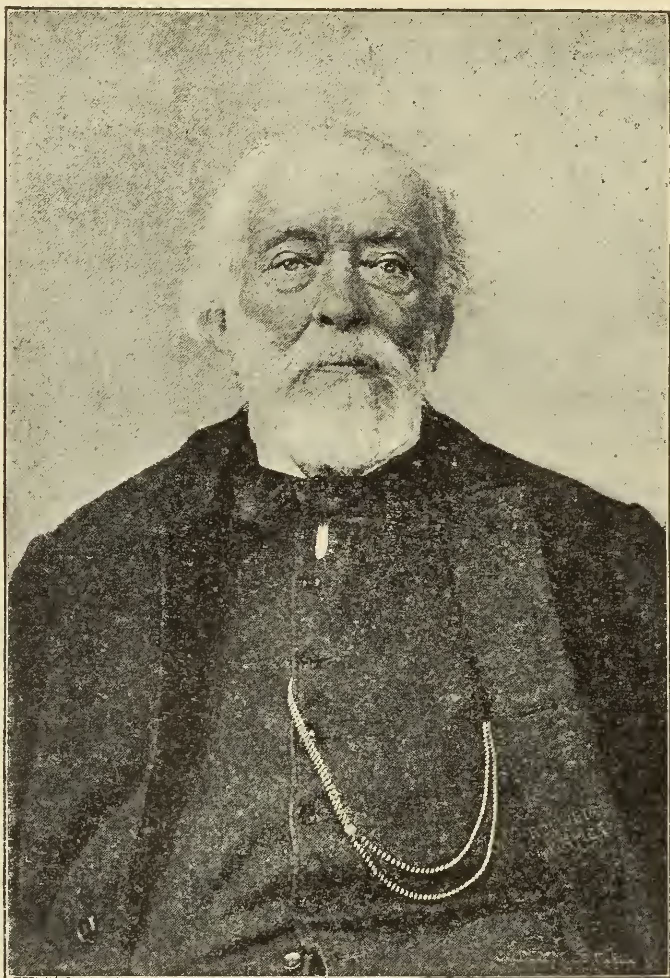
Kossuth Turinban

1861 óta állandóan Olaszországban lakott; előbb Genuában, hol eltemeté leányát és nejét (1862, 1865.), majd Turinban. Midőn itthon a kiegyezés ügye már annyira haladt, hogy a minisztérium is ki volt nevezve s csak a koronázás hiányzott: Kossuth még egyszer fölemelte szavát Magyarország dolgában, Deákhoz intézett levelében (1867 május 22.), melyet egyúttal egy politikai napilapnak is megküldött. E levél egy nagy művészettel szerkesztett vádlevél Deák ellen. A régi barátság hangján szólítja meg Deákot s a közös küzdelmek fölemlítésével folytatja, hogy kemény vádakat, főként a jogfeladás vádját emelje ellene. A levél nagy hatást tett, főként a kiegyezést ellenzők táborában, de a komoly férfiak munkáját egy percre sem tartóztatta föl ama cél felé. A végzet útja volt, hogy Kossuthnak is éreznie kellett azt a fájdalmat, a mit ő szerzett egykor Széchenyinek, midőn a nemzet sorsának vezetését kivevé kezéből. A levélre Deák maga nem válaszolt, azonban helyette Kemény Zsigmond felelt rá a *Pesti Napló*ban. Erre több választókerület részint mandátummal kinálta meg, részint egyenesen megválasztotta képviselőnek, s Kossuth mindezeknek levélben felelt, a melyekben részletesen és szabatosan kifejti, hogy miért tartja rossznak a kiegyezést s miért marad továbbra is külföldön. Ezentúl mind jobban a tudományos — főként növénytani és csillagászati — vizsgálódásokba merűl s múltjának emlékeit rendezi. 1874-ben Turintól nem messze, Collegno al Baracconeban egy villát vesz s oda költözik. Itt fogadja a ceglédiek száztagú küldöttségét (1877 januárban), kik városuknak képviselői mandátumát vitték meg neki, a mi ismét alkalmat adott Kossuthnak, hogy egy szép beszédben könnyeket csaljon a férfi szemekbe.

Iratai az emigrációból

Ekkor kezd dolgozni emlékiratain is, a mire az anyagi szükség is kényszeríté, miután annyira féltékeny volt függetlenségére, hogy még fiaitól sem fogadott el segélyt. Az *Irataim* első kötete 1880-ban jelent meg, s az ötödik csak ez idén, hogy azt még egy befejező hatodik kövesse. E kötetekben Kossuth azon küzdelmeit, fáradozásait beszéli el, melyeket nemzete ügyében, 1849 után, a külföldön kifejtett, az akkori politikai viszonyok rajzával, főként Angol-, Francia- és Olaszországban, az olasz egység s a lengyel forradalom történetével és érdekes visszaemlékezésekkel itthoni szereplésére.

Lehetetlen mély megindulás nélkül forgatni e lapokat, látva a küzdő férfit, hogy mint hiúsúlnak meg egymásután reményei, épen a teljesülés pillanatában — mert a gondviselés nem akarta még egy benső forradalomnak kitenni a magyart, a miben az okvetlen elvérzett volna. De lehetetlen egyszersmind, hogy minden igaz fia e hazának nagy és mély hálát ne érezzen azon férfiú iránt, ki a legsötétebb napokban fennen lobogtatá a nemzet jogainak, igazságának lobogóját s nem engedé, hogy arról az ég

Kossuth Lajos öregkori arcképe.

s a föld lakói megfeledkezzenek, mígnem az nagy részében kivíva lőn. A forradalom utáni idők történetének megírója e kötetekben igen sok becses anyagot talál, a magyar olvasó pedig mindvégig nagy élvezetet és igen sok tanúlságot. A szónok itt sem tagadja meg magát Kossuthban, a pártember még kevésbbé: de magas, néhol a legmagasabb regiókban mozogván, stílje bizonyos férfias erőt, méltóságot kap, a melyhez, főként egyes helyeken, a stíl mesterének művészete járul.

A nemzet kegyelete

Születésének nyolcvanadik évfordúlóján a nemzet szeretete, tisztelete kiváló melegséggel fordúl a turini aggastyán felé. Az üdvözletek sokasága keresi fel, egyesek és testületek részéről. Törvényhatóságok üdvözlik, neve-

zetesebb városaink választják egymásután díszpolgárukká. Kossuth mindezekre levelekben válaszol, melyekben a szónoki mellett olykor az igazi költői hang is megkap bennünket, s melyekben, — épen mint Mikesnél — hovatovább mind erősebbé válik az elégiai hang. 1889-ben még egy nagy öröm éri. A párizsi világkiállítás alkalmából nyolcszáznegyvenöt magyar utazó, férfiak és nők, minden politikai pártot képviselve, Turin felé veszik útjokat, hogy őt még egyszer lássák és hallják. A tiszteletére rendezett ebéden Kossuth egy másfél óráig tartó beszédet mondott, a régi tűzzel, a régit is felülmúló hatással. Ez volt utolsó szónoklata, honfitársaihoz és bárkihez e földön. Kilencvenedik születésenapján a tíz év előtti lelkesedés újul meg, nagyobb és fokozottabb mértékben. És Kossuth dolgozik tovább, reszkető kézzel, hogy iratainak utolsó köteteit elkészítse.

Azonban a kilencven év az ő csodálatos testi erejét is kimeríté. Kossuth utolsó napjai 1894 elején megbetegedett s betegségéről aggasztó hírek érkeztek haza; a nemzet feszült figyelme aggódva leste állapotát. Márciusban a betegség mind súlyosabbá válik; a sorsa iránti érdeklődés itthon minden más érdeket háttérbe szorít; a beteg ágyát legjobb barátai állják körül. Napokon át az egész magyar nemzet s az egész mívelt világ figyelme Turinra van függeszve. Végre jött a hír, hogy március 20 án, éjjel, 11 óra körül, Kossuth megszűnt élni. A főváros elkérte a holttestet, hogy ő temettethesse el, a haza földjében. Tehát mégis haza jött! Temetése a nemzeti gyásznak, kegyeletnek, kibeszélhetetlen szeretetnek olyan megnyilatkozása volt, a minőhöz foghatót évezredekben egyszer lát a világ: a maga egyszerűségében csodás, fönséges, könnyfacsaró, a minőre ma csak a mi keleti fajunk képes, és ez neki becsületére válik. Most ott nyugoszik, jobbjaink pihenő helyén, a kerepesi temetőben, két küzdőtársa, Batthyányi és Deák között, nekünk mindeneknél drágábbá tevén azt a helyet.

Kossuth mint *hírlapíró* vonta magára először nemzete figyelmét, Kossuth szónoklata előbb írott lapjaival, majd a Pesti Hirlappal. Mint ilyen, egyike volt a legkiválóbbaknak, nemcsak a korabeliekhez, de a maiakhoz viszonyítva is. *A sajtót ő tette először nálunk hatalommá,* a melynek súlyát a közéletben egyedül a Kemény Pesti Naplója közelítette meg később. Mint *politikus* két ponton tett kiváló szolgálatot nemzetének: a márciusi és a szeptemberi napokban, s ez utóbbinak következményeinél. A gondviselés arra rendelte, hogy az újjászületés nagy válságán keresztülvezesse nemzetét s ő azt férfiasan megtette. Sok vér és sok könny árán vettük meg azt, — mert az ilyen ajándékokat nem adják ingyen, — de most már a mienk és tovább élünk általa. És hogy e feladat végzése neki jutott s azt keresztül tudta vinni: azt főként *szónoki lángeszének* köszönheti, a mely őt a világ legnagyobb szónokai közé emelte. Megnyerő alakja, szavának édes, behizelgő volta, a pillanat inspirációjából vett erő, a sokasággal való együttérzés, az eszmék szárnyalása s a nyelv festői gazdagsága: mind rendelkezésére állottak. Beszédei mindez ideig sem összegyűjtve, sem gondos átnézésben

kiadva nincsenek. Szónoki stílje egyikéhez sem hasonlít kortársaié közül. A Széchenyi rhapsodistikus, gondolatokkal túlterhelt s a forma törvényeire mit sem adó stíljével szemben: világos, könnyen megérthető, szabályosan szép. A világosság megvan Deáknál is, párosúlva nagy egyszerűséggel, szoros logikai renddel s a stílnek kiváló plaszticitásával: a kitől viszont Kossuth, még nyugodtabb hangú beszédeiben is, minő a József nádorról tartott szép beszédje (1847 június 25-ikén) a képzelet elevenebb játéka s a stíl festői elemeinek gazdagabb felhasználása által különbözik; mikor pedig a szenvedély hatása alatt szól, mondatainak mindent elsöprő rohanó árjával: egyenes ellentéte Deák állandó nyugodtságának. Szemere hozzá képest nagyon is száraz és doktrinér. Úgy látszik, a Kölcsey stílusából tanúlt legtöbbet, de a mit aztán átalakított a saját hatalmas szónoki egyénisége, mely mindig a tárgyhoz s a pillanathoz tudott alkalmazkodni. S ez utóbbinak szerencsés felhasználásából meríté legfőbb erejét. Mint minden lángész, saját magából meríté a törvényeket, a melyeknek öntudatlanul engedelmeskedett. Eszmei fölfogás, a képekben és hasonlatokban való gazdagság s meglepő és ügyes szónoki fordulatok tekintetében a Kazinczy Gábor 1861-iki beszéde emlékeztet rá legjobban. »Organuma — mint Kemény Zsigmond írja — csodálatosan szép volt, melynek a suttogástól kezdve a legélesebb hangokig saját varázsa volt, ellenállhatatlan s majdnem hódító.« S épen ezért, ha valakinél, úgy Kossuthnál érezzük igazán, hogy a szónoki beszéd puszta szövege, a beszélőtől elszakítva, mennyire csak váza magának a szónoklatnak, melynek éltető lelke, színe, ragyogása, tüze a szónokkal örökre elveszett. Ő, az élő szónok, újolag megmutatta a világnak, hogy mily csodás, nagy hatalom az élő szó varázsa az emberek fölött, ha az eszmék szolgálatában áll, s ezen eszmék és törekvések egyszersmind azon koréi is.

80. A forradalom költészetéről.

1848—49-ben.

A forradalomnak tulajdonkép nincs szüksége alkalmilag szülemlett és megírt *költeményekre,* mivel saját maga is — mihelyt egyszer erőre, hatalomra kap, — mindig az elragadtatás, sokszor a rajongás *költészetétől* van áthatva, hevítve. A forradalmi költészet

Az emberek akkor nem írják, hanem csinálják küzdésükkel, diadalmaikkal a *hősköltеményeket,* a vitézség, önfeláldozás, elszántság *romantikáját;* vagy szerencsétlenségükkel, bukásukkal, katasztrófáikkal a megrendítő *tragédiákat.* Erélyes tettek mezején halmozzák föl azt az új, nagy és gazdag történelmi anyagot, melyet későbbi nyugodt, békés idők történetírói és költői dolgoznak föl hatásos és becses művekké. Forradalmakban gyakran válik általánossá olyan *szent láz,* minő máskor ihletképen száll meg egyes költőket, kik nagyot, maradandót bírnak alkotni. Lázas idők azonban egyeseknek sem engednek soha elegendő nyugalmat költői eszméik megéredésére, nagyobb kompoziciók létrehozására s általában arra a műgondra, mely a bel- és külforma teljes összhangjában s művészi szabatosságában biztosítja a hévtől izzó lelkek gondolatainak és érzéseinek tartós hatását, irodalmi hosszú életét.

A mi másfél évig tartott forradalmunk, dicsőséges szabadságharcunk sem hagyott ránk nevezetesb költői műveket, kivéve a *Petőfi* szenvedélytől lobogó dithirambjait, *Sárosy Gyula* harsogó *Arany Trombitá*ját, *Szigligeti* egy történelmi drámáját s egy pár hatalmasb szónokunk néhány ékesszóló beszédét.

A dithirambok sem tartoznak legnagyobb lirikusunk széptanilag legbecsesb termékei közé, de tüzes lelkének olyan erélyes és indulatos kitörései, melyek őt a szabadság legmerészb költőinek első sorába emelik. Az *Arany Trombita* pedig híjával van a művészi alkotások egyik alapkellékének: a kompoziciónak s voltaképp csupán a forradalmi eseményekről és vezéremberekről írt verses krónika, melynek énekei időnként a történt dolgok feltünése szerint sorakoztak egymás mellé s költőjük az első részek megirásakor

még nem tudta és nem is tudhatta, hogy miből gyűl össze az utolsó részek tartalma; de ez a mű mégis, részleteiben, mint a forradalmi lázas hév, a hazafiúi harag, a tősgyökeres népnyelv, a találó képek és bravúrrímek terméke, s mint az idő indulatának éles tüköre, jelentékeny értékkel bír. A *II. Rákóczi Ferenc fogságát* sem tűnteti ki mélyebb jellemrajz és nagy költői páthosz; de a magyar színpadnak akkori legelevenebb és leghatásosabb színműve. S az ékesszólás is, az olympusi idők óta, mindig a múzsák birodalmához tartozván, bátran számíthatjuk a forradalom költészetéhez akkori legkitünőbb pár szónokunk néhány hatalmasabb beszédét is, köztük mindenek előtt *Kossuth Lajos*nak ellenállásra izgató s a kedélyeket felgyújtó szónoklatait, vagy a debreceni időből a legmerészebbet, a függetlenségi nyilatkozat szükségének okadását, melyben inkább a haragvó hazafiúi lélek szenvedélyes és erős páthoszát halljuk, mint az államférfiúi bölcseség szellemét; azután *Szemere Bertalan* kormányelnöknek nagy műgonddal kidolgozott és a stíl szépségétől fénylő nagy beszédét, melyet Szegeden a nemzetiségeknek adandó jogokról és a zsidók egyenjogosítáról mondott. Emelhet ezek ellen is a műkritika nem egy kifogást, de mégis szirtekként megmaradt emlékek azok, a túlzásoknak pattogó és egymást túlversenyző dikciói s a heves, de pongyola szószaporítások hamar elfolyt hullámzásai közepett. S a mellett a forradalmi költészetnek több alkateleme is van bennök, mint a politikai mély belátásnak.

Íme ennyi és nem több, mire az utókor is büszkélkedve mutathat, mint a forradalmi költészet és ékesszólás maradandóbb műtermékeire. Pedig mennyi volt akkor a megírott és elszónokolt eleven szó versenye! A sok új lapot mind hévvel, kedvvel írták. Majd minden létező költő — kicsije, nagyja — járult valamivel az események dicsőitéséhez, a hangulatok és érzületek kifejezéséhez s a harcokra serkentő buzdításhoz. A zöld asztalok, klubok, népgyűlések seregestül termették meghatásra törekvő szónokaikat; de ez a lázas mozgalom, legtöbb írója és szónoka csak ideig-óráig tartó hullámgyűrüzést idézett elő a közvélemény föl-föltornyosúló és sokszor ideges, szeszélyes áradásában. A mit sokan olvastak, hallgattak és tapsoltak a hét elején, feledték már a végén. Sebesen forgott akkor az idő kereke.

Egy, a mire igazán szükség lett volna, s a mi nélkül fegyverrel küzdő forradalom bajosan lehet el, nem szülemlett. *Nem volt igazi közénekünk, közdalunk.*

Petőfi Nemzeti dala

Tyrtaeusunk támadt Petőfiben hatalmas. Ő írta meg acél kézzel, láng lélekkel a szabadságra virradt magyarnak az első *Nemzeti dal*t, melyet országszerte szavaltak lelkesen, de nem énekelhettek lelkesen. Nem termett nekünk *Rouget de Lisle*ünk, kinek égő ihletéből egyszerre került volna ki a szöveg és dallam gyújtó összhangja, hogy lelkesítse az utcák hullámzó népét és a táborok viaskodó katonáit, mint a Marseillaise, mely a francia ajkakról átszállt minden népek és idők szabadságért égő tömegeinek énekkarába, így a mi forradalmunkba is. Öt-hat magyar szöveget is szereztek

Nemzeti dal.

Talpra, magyar, hi a' haza!
Itt az idö, most vagy soha!
Rabok legyünk vagy szabadok?
Ez a kérdés, válaszszatok! —
A' magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Rabok voltunk mostanáig,
Kárhozottak ősapáink,
Kik szabadon éltek haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak.
A' magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Sehonnai bitang ember,
Ki most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Fényesebb a' láncznál a' kard,
Jobban ékesíti a' kart,
És mi még is lánczot hordtunk!
Ide veled, régi kardunk!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

A' magyar név megint szép lesz:
Méltó régi nagy hiréhez,
Mit rá kentek a' századok,
Lemossuk a' gyalázatot.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Hol sirjaink domborúlnak,
Unokáink leborúlnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Petőfi Sándor

A szabad sajtó első terméke. (1848 márc. 15.)

Petőfi a Nemzeti Múzeum előtt elszavalja a *Nemzeti dalt.* (1848. március 15) (Egykorú rajz a költemény hangjegyeinek címlapján.)

Beöthy, Magyar irodalomtörténetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

rá (meglehetősen rögecseseket), hogy legalább az édes anyanyelven énekelhessék azt a világkincscsé vált, megragadó francia dallamot Mint hatott a Marseillaise a francia hadsereg harcosaira, bizonyítja maga az az egy példa, melyre Petőfi is hivatkozott, midőn a forradalmi kormánytól harcias hevű *Csatadal*ának kinyomatását és a honvédtáborokban való szétosztását kérte, írván, hogy a nagy forradalomban egy francia tábornok vagy egy hadosztálynyi segítséget, vagy a Marseillaise új nyomatú tömeges példányait kérte, hogy legyőzhesse a vele szemben álló ellenséget.

A *Nemzeti dal*nak buzdító *Talpra magyar*ja szerencsésen nyitotta meg a forradalom költészetét, bár akkor még korántsem volt forradalom s csak Széchenyi István nevezte el gúnyosan a március 15-diki ifjúsági mozgalmat, — mivel esős időben kerekedett, — »parapli-revolúció«-nak; Kossuth pedig a pozsonyi országgyűlésen a »Tíz pont«-ot megvivő pesti ifjak küldöttségét komolyan leckéztette meg, hogy nem az utcán csinálják a törvényeket. Akkoriban és hetek múlva is még egy tiszai nótára készült új alkalmi szöveg:

A legelső szabad tavasz virágzik,
A szabad föld legelőször most ázik;
Szabad ország, szabad ember, óh mi szép,
Mint a magyar, félvilágon nincs oly nép —

nem eljövendő véres harcról, hanem a szabadság levegőjétől szebben nyiló gyöngyvirágról, a szebben éneklő pacsirtáról és a szebben kacsintó lányról énekel lírai boldog ömlengéssel; egy, az első felelős kormány üdvözlésére készített szintén *Nemzeti dal* pedig együtt kiván hosszú öröméveket Batthyánynak, Deáknak, Kossuthnak és V-dik Ferdinándnak, a ki pedig — személyét tekintve — csak a Vörösmarty *Fóti dal*ának híressé vált rhetorikus szóvirága szerint volt, mint király, *a legelső magyar ember,* mert különben magyarul egy árva szót sem tudott.

Hogy a Petőfi *Nemzeti dal*a, tömör, velős tartalma, rövid és erélyes ritmusa s karénekre termett eskü-refrainje dacára sem birt közénekké válni, annak oka nem a költemény, hanem a dallam, melyet rá hirtelenében, hév és ihlet nélkül, Egressy Béni rögtönzött. Sehogy sem hangzott ez össze a vers gyujtó mondataival, mert lassú menetű, siránkozó és épen nem tüzelő dallam. Énekelték itt-ott alkalmilag, mert nem volt hozzá más zene; de abba hagyták s a *Talpra magyar* csakhamar csupán szavalati mű maradt.

A szabadságnak örvendező világ, midőn ünnep vagy népgyűlés volt, például midőn a nemzetőrség először vonúlt ki őrállásra, a tavaszi öröm-mámorban mindjárt talált a lelkesedésre alkalmasabb karéneket, melyhez Egressy Béni csak a szöveget szolgáltatta s nem a zenét. Közének Hunyadi Lászlóból

Erkel Ferencnek akkor még nem igen régi *Hunyadi László*jából, mely drámai erő és hősies lendület tekintetében e zeneköltőnek mindvégig legszárnyalóbb dalműve marad, merítette ujjongó örömének dal-kifejezését,

s a hírre, hogy az addig hatalmas Metternich herceg a bécsi forradalom kitörésétől külföldre menekűlt, fölkapta azt a karéneket, melyet a magyart gyűlölő német Cilley ledöfése után a magyar főurak tüzes indulattal hangoztatnak:

Meghalt a cselszövő,
Legyőzve a viszály,
Éljen sokáig a hon,
Éljen a király!

Nagy kedvvel énekelték e dallamot, mert erélyes ütemeit pattogtatni lehetett mint az ostort, és csattogtatni mint a kardot. Illett tehát az akkor kigyúlt kedvhez, melyet izgalmas öröm szűlt és illett a fölhevűlt vérmérséklethez, melyet semmiféle nyújtott ének nem elégíthetett ki. A márciusi magyar, kivált az ifjúság, nagyon különbözött a Cromwell Olivér nyirt fejű, komoly erélyű puritánjaitól, kik zsoltárok énekével mentek harcolni és győzni. A mieinknek tüzesebb ének kellett.

Budai induló

Olyan daltermékét, melynek szövege és dallama egy forrásból fakadt volna, egyet tudunk csak: a *Budai indulót*, melyet egy helytartótanácsbeli előkelő hivatalnok és tudós akadémikus szerzett: *Jakab István*, a *Falusi lakodalom* című akadémiai jutalmat nyert színműnek és a *Csel* nevű régibb magyar dalműnek szerzője és sok külföldi híres színdarab s opera-szöveg fordítója. Az ő *Budai indulójá*ban kétségkívül van buzdító hatás:

Ős Buda gyermeke, föl, szaporán!
Látod, a vész zászlója lobog!

Katona-dalok

Gyorsan is elterjedt, de inkább a városok mívelt ifjai, lelkes polgárai s a nagyobb iskolák kántusai énekelték, mint a táborok katonái s a faluk népe, melyeknek nagyon operai stílű volt. A honvédek, huszárok jobban is szerették a tábornokaik nevére írt indulókat hirtelenében költött szövegekre énekelni, például a Klapkáét: *Föl, föl vitézek, a csatára!* A Kossuth-, Batthyány- és Perczel-indulók szintén hamar kaptak rögtönzött szöveget, hogy énekben is rá-rá gyújthassanak, menetközben vagy a tábori tüzeknél. Hallottam egyszer Erdélyben, a szabadságharc vége felé, Petőfi *Csatadalá*nak egyik versszakát is: *Véres a föld lábam alatt,* énekelni, a későbbi Kossuth-nóta dallamára, mely tehát akkor már megvolt, de közdallá vált szövege, — legalább a Kossuth nevére való alkalmazásban: —

Kossuth Lajos azt üzente,
Hogy nincs neki regimentje.
Ha még egyszer azt üzeni,
Mindnyájunknak el kell menni,
Éljen a magyar!

jóval későbbi termék, vagy variáns, a szomorú időből, mert hisz a szabadságharcban volt neki regimentje sok, ha nem is elég már arra, hogy a sereg vezérei velök a második s még erősebb nagyhatalom hadait is legyőzhették volna.

1848 március 15. allegoriája. (Egykorú raiz, id. Szinnyei József gyűjteményéből.)

Meg kell jegyeznem, hogy a *Csatadal* refrainje ez egy szó: »Előre«, mely két szótaggal rövidebb, mint az »Éljen a magyar.« E különbségen dallás közben úgy segítettek, hogy a kurtább szó első két szillabáját megkettőztették: »Elő-előre!«

Különben a falu népe és a táborok katonái akkor sem éltek csupa merő hazafiúi vagy katonadallal. Maguk a honvédek is szerettek fújni régi szeretkező és nagyon dévaj nótákat. A falu nótás népe sem csinált sok hazafias dalt, s a mit itt-ott, főleg a Duna és Tisza közti síkon, kivált Abony, Cegléd és Kecskemét táján csinált, nem terjedhetett el gyorsan országszerte s ennélfogva a szöveg sok sora rögecses, darabos maradt, mert nem volt rá idő, hogy távolibb tájakon is ajkról ajkra szállva, a nép egészséges nyelv- és ritmus-érzéke énekközben sorait úgy kisimítsa s az egészet úgy meggömbölyítse, mint Erdélyi János egykori találó hasonlata szerint: a patak folyton folyó habjai szokták a medrükbe szögletesen kerűlt kavicsokat.

A falu a későbbi, hosszú szomorú években mindenesetre jóval több busongó vagy reménykedő, hazafias nótát költött, előbb a bujdosó Kossuthról, erről az »íródeák«-ról, ki a ragyogó csillag mellett is meg tudja írni a levelet, vagy utóbb, a külső segélybe vetett vérmes remények keletkezésekor, Klapkáról, Türrről, Garibaldiról, a kik majd hoznak puskát.

A forradalmi közérzés

A mai idő távolából a szabadságharc kora, *közérzés* tekintetében, jobban fénylik szemünkbe, mint akkor a valóságban fénylett. Habár a jobbágyság egyszerre fölszabadúlt s a harcok idejében alig szedtek adót: a köznép jókora részét e hirtelen jobbra változás inkább csodálkozásba, mint lelkesedésbe ejté. Néhol pedig a fejét is elveszté miatta, hogy még többet kivánjon mint a mennyit kapott, noha a jobbágyság ingyen kapta meg fölszabadulását és földjét. Számos helyen zúdúlt föl a földosztás mohó vágya. A falu anyái és lányai sem igen tettek különbséget a most honvédeknek menő és a nem régen még a »császár«-nak kötéllel verbuvált legények közt. Csak úgy sírtak a besorozott honvédek után is dalaikban, s nem nagyon lelkesítették őket.

A tizenkét első önkénytes honvéd-zászlóalj vitéz, lelkesűlt harcosai sem a falukból, hanem városokból kerűltek ki. Nagy-diákok, egyetemi ifjak, jurátusok, patvaristák, fiatal ügyvédek, kispapok, mesterlegények gyűltek önkénytesen, kedvvel a kitűzött zászlók alá, s a föld népéből keveset lehetett volna kapni foglaló nélkül. Utóbb is, midőn tömeges sorozásra kerűlt a dolog, még alföldi gazdag, tősgyökeres mezővárosokban is, a jómódú, több telkű gazdák erős ifjai szerettek félre állni s maguk helyett pénzért szegény ördögöket, tenyeres talpas suhancokat állítani. A sok városú, német polgárságú Szepes vármegye jóval több tisztet és önkénytest adott a nagy harcra, mint a tiszta magyarságú Nagy-Kúnság vagy Csongrádmegye. Úri családok kebléban igen gyakori volt az érzületek nagy meghasonlása. Az egyik legmagyarabb grófi nemzetségben egyik

testvér nagy áldozatkészséggel egész huszár-ezredet állított a szabadság szolgálatára, a másik testvért pedig, mint rossz hazafit, Nyitrában elfogták a honvédek s Komárom börtönébe szállították. Losoncnál Inkey honvédőrnagy saját testvérét ejté foglyul, mint osztrák őrnagyot. Klapka tábornok is szemben állt egy fivérével, mint osztrák zászlóaj parancsnokával. Sáros vármegye előkelő nemesei közt csak annyi volt a némettel tartó schwarzgelb, mint a lelkes Ujházy Lászlóval tartó hazafi. Szóval, ama sok tekintetben dicső időben a *nemzeti öntudat és fajta-büszkeség* nem volt annyira *általánosan* kifejlődve, mint ma, midőn hasonló körülmények közt, a nemzeti törekvéssel szemben, saját vérünkből korántsem akadna annyi titkos vagy nyilt ellenség, elitélni való szolga-lélek, kém vagy épen muszka-vezető.

Összetartóbb közérzület a leigázás hosszú idejében fejlett ki, midőn együtt búsúlt, csüggedt vagy remélt a városi polgár és falusi földesúr, a kastély ura és a vityilló szegénye. S ily időben válik szélesebbé és mélyebbé a népköltés erének hazafiúi ága, hogy olyan általános hatású dalt teremjen, minő egy már régibb szövegből átalakított eme szép dal: Forradalmi népdalok

Esik eső karikára,
Kossuth Lajos kalapjára;
Valahány csöpp esik rája:
Annyi áldás szálljon rája!

Vagy ez az erős bizodalmú versszak:

Még azt mondja az osztrák:
Nem lesz több Magyarország.
Hej hazudik az osztrák:
Mindig lesz Magyarország.

Avvagy e dalsohajtás:

Könnyű a németnek
Adót exequálni;
Nehéz a magyarnak,
A szegény magyarnak
Kossuth Lajost várni.

Vagy ez a naiv, mert a menekűltek szegénységét is a maga alacsony sorsa szerint képzelő székely termék:

Kossuth Lajos meg a Bém
Vályogot hány, mert szegény,
Türr Pista meg ködmenbe,
Rakosgatja ötvenbe.

Ily teljesen népi eredetre mutató hazafiúi nótát a forradalom idejéből ne keressünk *A forradalom költészete* című, 1867-diki, Heckenast-féle kiadású anthologiában, mely ismert nevű költők, versírók költeményeiből és széppróza ábrándozásaiból áll. Sőt a nem rég megjelent *Szabadságharc dalai* című füzetben is, melynek darabjai — kevés kivétellel — tanúlt, de nem hivatott, lelkesedő, de lelkesítni versben, dalban nem nagyon tudó

emberek alkalmi munkái, s ha egyik-másik termék megközelíti is az igazi népdal formáját és hangját, de vagy nehézkes hang, vagy hibás ritmus, össze nem csendülő rím, sormetszeti hiány árúlja el, hogy a nép ajakán nem simúlhatott ki. A mi népies terméket a forradalom idejéből össze lehetett szedni, leginkább megtaláljuk a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* új folyamában, melyet a *Kisfaludy-Társaság* megbizásából *Arany László* és *Gyulai Pál* 1872-ben adtak ki. Ebben már találunk néhány dalt a forradalom idejéből, olyanokat is, melyek a tábori tüzeknél kaphattak szárnyra. Ilyen a

Fölteszem a csákómat a fejemre,
Ugy ugratok Windisgrätznek elejbe;
Windisgrätznek paripája sántikál,
Plezurt kapott ütközetben, Szolnoknál.

Ilyen valószínűleg ez is:

Első, első, legelső,
Kossuth Lajos az első;
Második a Windisgrätz,
Kinek népe mindig vész.

Harmadik a Jellacsics,
Kinek népe soha sincs;
Negyedik a Görgei,
Ki a népet töreti.
(T. i. az osztrák katona-népet.)

Népies alkatrészekből állította össze, valószínűleg valamelyik diákos honvéd, azt a dalt, mely Erdélyben a Puchnerrel vívott harcról szól s így kezdődik: »Estve jött a parancsolat *számunkra*«.

Szép, jellemző, jókedvű dal ez:

Zúg az erdő, zúg a mező,
Ugyan mi zúgatja?
Talán bizony Perczel Móric
A lovát ugratja.

Szép ő maga, szép mindene,
Szép a paripája,
Vigan vágtat a honvédek
Nyalka táborába.

Akkori eredetű dalok továbbá: *Kisütött a nap sugára Perczel Móric ablakára, Kossuth Lajos híres kommandáns, Kossuth Lajos édes apám,* vagy *Szól az ágyú, jön a halál, Megy honvédnek, megy huszárnak, Mindig hordják a rekrutát, Mindenfelől harci nótát fúj a szél, Nem szánt-vet az égi madár.* S van olyan is, mely kedvetlenül énekli, hogy szegényből lesz a katona, mert a *Szegénynek nincs pártfogója.* De még nagy gonddal összeállított gyűjtemény sem bír sokat felmutatni a forradalmi népköltés mezejéről. Különben az akkori *műköltés* sem állt

arányban a létezett költői tehetségek képességével és előbbeni termékenységökkel.

És ezt az idő természete, lelke okozta. Petőfi, kit ez az idő a szabadság-szeretet ki-kirobbanó vulkánjává tett, akkoriban megtoldhatta volna egyik régibb, híres dalmondatát, hogy nem csak minden Demosthenesnél, hanem minden Tyrtaeusnál is »szebben beszél a tett.« Ekkép a költők is a tettek mezejére vonúltak, harcolni karddal, élőszóval vagy hírlapi izgatással. Nagy terjedelmű szépírói munkára senki sem vállalkozhatott. Regényt ebben az időszakban egyetlenegyet sem írtak. Báró Eötvös József, mint közoktatásügyi miniszter, reform-munkákkal volt elfoglalva mindaddig, míg az igazi forradalom, — az első felelős kormány lemondásával s az országgyűlés feloszlatására küldött királyi biztos: gróf Lamberg tábornok utcai meggyilkolásával — ki nem tört, midőn ő — nem lévén forradalmi természet — Trefort Ágostonnal együtt külföldre menekűlt, aggódni a veszélyben forgó haza s könnyezni a majdan letiport nemzet sorsán. Báró Jósika Miklós a szabadság ügyének e szilárd híve s későbbi számüzöttje, mint főrendiházi tag s utóbb — Vörösmartyval együtt — mint a felségjogot gyakorló kegyelmi szék tagja, teljesen pihentette romantikus tollát. Kemény Zsigmond is egészen a politika szolgálatában állt, több belátással mint vérmes reménységgel. Jókai Mór, elbeszélő irodalmunknak már akkor sok fényt igérő új csillaga, egészen hírlapíró lett, mint Pálffy Albert is, ki eleven stílű beszélyek helyett buzdító, serkentő, olykor bántó cikkeket írt hamar híressé vált napilapjában. Bajza József is politikai szerkesztőnek állt be, csakúgy mint Erdélyi János, ez az addig versekkel és magvas bírálatokkal kitűnt, komoly szellemű szépíró. A fiatal írók közül néhány képviselő, jóval több pedig honvéd lett. A szépirodalom általában elveszítette munkaterét is. Az évek óta jelentőségre kapott három heti divatlap megszűnt, átalakúlt. Frankenburg Adolftól az *Életképek*et Jókai és Petőfi vették át, de csak a keményebb harcok beálltáig szerkesztették, addig is tele írva nagy páthoszú vagy elmés, gúnyos politikai versekkel, széppprózai elragadtatásokkal s a vajudó idő képét tükröző elmésségekkel. A Vahot Imre *Pesti Divatlap*jából *Nemzetőr* lett, a Petrichevich Horváth Lázár arisztokratikus hangot követő vagy nyavalygó *Honderű*je pedig *Reform*má vált, de csak rövid idei életre. A kormány hivatalos lapja azonban, a nagy közönséggel biró *Közlöny,* melyet Gyurmán Adolf, az utolsó hónapokban pedig Emődy Dániel szerkesztett, Debrecenben már helyet adott a Petőfi lelkes erdélyi költeményeinek és elragadtatással írt harci leveleinek is, s szerkesztőségének belső tagjai sorában fiatal költők is voltak, köztük Lévay József. E hivatalos lapban és Vas Gerebennek a kormánytól pártfogolt néplapjában: *A Nép Barátjá*ban jelentek meg az akkori idő legjobb költői termékei, köztük a néplapban számos költemény Arany Jánostól, ki a *A Nép Barátjá*nak úgynevezett főmunkatársa volt, Sárosy Gyulától (ki e közlönyben nyomtatta ki az *Arany trombita* első

A forradalom hatása az írókra

részleteit), Tompától, Lévaytól, Garaytól és Vajda Jánostól hazafias szellemű, részben izgató versek.

Szász Károly

A költők mintegy rösteltek is e harci zajban és szónoklati versenyben lágyabb érzéseket hangoztatni. *Szász Károly*, ki akkoriban kezdé meg jelentékenynyé vált költői pályáját, egyik énekét így kezdi:

Hallgass el most, gyáva ének,
Szakadj meg zengő ideg!
Ugy is elfojtaná gyönge
Hangodat a *fergeteg*.

Szemere Miklós

Szemere Miklós is, ki ez időben már jól ismert kedélyes költő volt s férfikora teljében állt s el is ment néhány hétre Erdélybe a zempléni önkénytesekkel, a horvát gúnydalok ellen felháborodva énekli, hogy gúnydallal felelne ő is rájuk, ha méltó volna;

De hallgatok! most nem tollat forgat keze
Népemnek, olajág s kard mostan fegyvere:
Olajág, hogy békés frigyesének nyújtsa,
Torló acél, hogy a pártütőre sújtsa.

Vörösmarty

Vörösmarty Mihály, a később nemzeti énekimádsággá lett *Szózat* költője, ki 1848 előtt annyi hatalmas hazafiúi ódával rázta meg a velőket, a forradalom után pedig *A vén cigány*ban önté ki elborúlt lelkének egész keserű gyászát, a nagy harcok idején letette költői lantját, érezve, hogy nem elég fiatal már arra, hogy harci tárogatót ismételve és teljes tüdővel fújjon. Csak a mozgalom legelején üdvözlé a *Szabad sajtót* e pár szelid örömű versszakkal:

Kelj föl rab-ágyad kőpárnáiról,
    Beteg, megzsibbadt *gondolat;*
Kiálts fel, érzés! mely nyögél
    Elfojtott, vérző szív alatt.

Oh jöjjetek ki, láncra vett rabok,
    Lássátok a boldog, dicső napot,
S a honra, mely soká tűrt veletek,
    Derűt, vigaszt és áldást hozzatok.

Csak egyszer, az alvidéki lázadás kitörésekor, lobbant hazafiúi lantja ékesszóló haragra, írva szintén egy *Harci dal*t, mely tulajdonkép nem dal, hanem rhetorikus vers- és vészkiáltás, a hosszú versszakok végén ismétlődő e sorokkal:

A síkra magyarok!
Fegyvert ragadjatok.
Hazánkat újra meg kell váltani.
E drága föld szinét
Borítsák szerteszét
A pártütőknek véres csontjai.

Ennyi s nem több, mi tőle a forradalomban eredt, s ez is akkor, midőn még csak önvédelem volt s nem forradalom. Lehet, kedvetlenité az

is, hogy Petőfi, ki őt atyjaként szerette, »vérző szívvel« bár, de elvei iránti következetességtől kemény költeménynyel támadta meg azért, mert mint képviselő ő is megszavazta a Kossuthtól kért ujoncokat az Olaszország ellen harcoló sereg számára. A lázas fiatal költő ilyen refrainben önté ki ellene haragját:

Nem én téptem le homlokodról,
Magad tépted le a babért!

Bajza József, a Vörösmarty benső barátja és sógora sem sokat írt versben. De többi közt *Szolnok mellett* címmel megéneklé Damjanics és a vörössipkások diadalát. Fél esztendeig a *Kossuth Hirlapjá*ba, melyet szerkesztett, annál több prózát írt s még 1849 nyarán próbált megindítani lapot köztársasági eszmék terjesztésére, de ezzel már nem boldogúlt s néhány hónap múlva ez a költőnek, hazafinak és kritikusnak egyaránt kiváló férfi még egy pár vigasztalan, borongó hangú verset írt közéletünk romjain s aztán a búskomorság lelki kórjába merűlt, mint később *Vachott Sándor.* Az idő gyújtó, zaklató láza ragadta a komoly szellemű Bajzát is köztársasági túlzásra. Bajza

A közizgalom a nagy harc elején még jobban kiforgatta sarkaiból egyszer *Czuczor Gergely*t, a szelidlelkű szerzetest, a *Nagy Szótár* tudós szerkesztőjét. A régi magyar dicsőséget régi stílű époszokban éneklő és a népdal közvetlen hangját gyakran eltaláló szelid költő, a zivatar közepett, olyan *Riadó*t írt: *Sikolt a harci síp, riadj magyar, riadj!* melynek lázas heve megközelíti a Petőfi legszenvedélyesb dithirambjait és az *Arany trombita* legharagosabb sorait is. Dühhel kiált föl benne: Czuczor

Nem kell zsarnok nekünk, csatára magyarok!
Fejére vész-halál, ki reánk agyarog.
Ki rabbilincseket s igát kohol nekünk,
Mi sárga-fekete lelkébe tőrt verünk.

E boszút üvöltő költeményért herceg Windisch-Graetz a szerzetes-költőt elfogatta s Buda várába vitette bilincsen. Ott is volt elzárva mind-addig, míg Görgei Arthur be nem vette a várat. Midőn bilincseit leszedték s börtönéből kiléphetett, az volt az első tette, hogy — fölemelve keresztjét — megmentett egy pár osztrák tisztet, kiket a diadaltól és ostromtól megmámorosúlt honvédek keresztüldöfni készűltek. És ez a tette inkább tükrözi az ő egyéniségét, mint a *Riadó* féktelen heve. De hiába menté meg a tiszteket, maga ismét hosszú időre Kufsteinba és bilincsre kerűlt.

Nem lobogott a szenvedély ily szilajon az *Arany János* lantján, bár számos költeményt írt ez időben, melyek azonban nem tartoznak remekei közé. Meleg haza- és népszeretet szól e műveiből tiszta, erős nyelven, művészi formában, de buzdító verseiben is csak ritkán fakadt ki oly haragosan, mint az *Egy életünk, egy halálunk* címűben, az ellenünk támadt népekre förmedve: Arany János

Itt élődött, hízott rajtunk,
Mellénk ült, ha kitálaltunk;
Zsírunk ette, vérünk szopta,
Hogy testvérünk: azt hazudta.
Egy életünk, egy halálunk,
A *cudarral* szembe szállunk!

Sokkal szelidebben szól a forradalom alatt legismertebbé vált, énekre termett műve: a *Magyar nemzetőr dala:*

Süvegemen nemzeti szín rózsa,
Ajakamon édes babám csókja,
Ne félj babám! nem megyek világra,
Nemzetemnek vagyok katonája stb.

Sajátszerű azonban Arany ez időbeli költői munkásságában, hogy ponyván árult verseket írt Rózsa Sándorról is, ki haramia-vétkeiért bocsánatot kapva, lovas szegény legények élén a föllázadt rácok kemény ostora lett. A vers-sorozat így kezdődik:

Rózsa Sándor, Rózsa Sándor
Hova lettél?
Megvagy-e még, harcolsz-e még,
Vagy elestél?
Megvan-e még az a híres
Karikásod,
A melylyel úgy meg-megverted
A vad-rácot?

Jellemző, hogy ebben az időben még olyan fenkölt, erkölcsi szigorú lelkek is, a minő Arany János mindig volt, a közönséges bűnt is meg tudták bocsátani, ha elkövetője a hazáért elszánt vitézséggel harcolt.[1] A költő azonban későbbi gyűjteményeiből mindig kirekeszté ezt a forradalmi termékét, tán mert Rózsa Sándor a forradalom után ismét gonoszságokat követett el és életfogytig fegyházba jutott. Vagy mert általában a poézis fenköltségével nem tartotta összeférőnek ilyfajtájú »hősök« megéneklését.

Erdélyi János 1848-ban a hazaszökő huszárokat énekelte meg hangzatos terzinákban:

Amott jőnek a huszárok,
Gyönyörűség nézni rájuk,
A világon nincsen párjuk!

Erdélyi János és mások

1849-ben pedig a falánk, pusztító, hosszú kabátú muszkától borzongott:

[1] Ebben az időben Görgei Arthur fővezérnek is volt egy izmos termetű őrhuszárja, ki mint híres szegény legény került börtönbe, honnan hadakozni kibocsátották. Ez a szabolcsi Geszten Jóska volt, olyan hűséges őrzője tábornokának, hogy halál fiává tette volna azt, ki csak egy ujját is meri emelni a vezér ellen. Ez a Geszten is valaha népnóták hőse volt.

Oh be galád ember,
Szent kereszt, veszítsd el!

Más költők is, régiebbek, mint Garay János, Jámbor Pál, Lisznyai, Tompa, Mentovich, Berecz, vagy ifjak, mint Lévay József, Vajda János, Gyulai Pál, Zalár, Bozzay Pál jellemző és hatásos versekkel (ha nem is sokkal), szaporították a forradalom alkalmi költészetét; de valamint Arany Jánostól, úgy Tompa Mihálytól, Lévay Józseftől, Gyulai Páltól (a *Hadnagy uram* e tizenkét sorban oly sokat kifejező költemény írójától), és Vajda Jánostól is már a szabadságharc letiprása után jelentek meg a sokkal nagyobb becsű hazafias ódák, jellemző allegoriák és életképek a forradalom tárgyköréből.

Sok, a ki addig énekelt, az idők zajlása közben csupán honvéd-dolgát végezte lelkesen, különös átalakulásokon esve át. Példa rá a fiatal Sükey Károly, egy a világirodalomban korán jártasságot szerzett versíró és kritikus, vékony pénzű, hebegő ajkú ifjú, ki eredetileg tanárnak készűlt, de kin nagyot fordított a márciusi forradalmaknak Európán átzúgó szele. Egyszer a főváros békéjére erélyesen ügyelő Nyáry Pál megrótta a márciusi ifjak túlzó követeléseit, melyek vidéken is olyan nagy megütközést keltettek, hogy Vasváry Pál, a lelkesebbek egyike, egész cikksorozattal volt kénytelen a maguk mentségére kelni. Kazinczy Gábor is ráförmedt Sükeyre: »Okos emberek ilyet nem tesznek és nem is kivánnak!« Sükey pedig dadogva felelt vissza: »Fo-fo-forradalomban nem is okos emberekre van szükség, hanem elszántakra, va-va-va-vakmerőkre!« Megpróbált aztán maga is elszánt ember lenni s elment önkénytes tüzérnek Jellacsics nagy hűhóval berontott serege ellen. De Pákozdnál, a hol azt a nagy hűhót hamar csúffá tették, az ágyúdörej és puskaropogás nagyon bántották Sükey gyönge idegeit, úgy hogy a lőszeres kocsik közé ment ácsorogni, szepegni. Rákiáltott egy tiszt: »Nem röstell félni?« »Te-te-teringettét, — felelte őszintén, — hiszen úgy akarom én, hogy ne féljek, de mikor nem tudom megállni!« És ebből a szepegő ifjúból néhány hónap múlva már vitéz segédtiszt lett, ki ezredesével: Földváry Sándorral, az elsők közt hágott föl lóháton a bevett Szent-Tamás füstölgő sáncára. Tele volt lelke akkor már bátorsággal, mint a fegyverlerakás után néhány hó múlva különös poétai puha álmodozással, írva ilyen verseket: Sükey Károly

Az akácfának illatos virága
Mámoros a holdsugártól.

Aztán nemsokára okos ember: tanár lett, majd igen csöndes ember: halott.

A légkör izzó heve alig hatott valakire erősebben mint *Sárosy Gyulára*, ki nem rég az aradi váltótörvényszék komoly munkásságú bírája, baráti körök kedélyes cimborája és dallamos simaságú költemények írója volt. Ki hitte volna egy évvel előbb, hogy épen ez a vidám természet Sárosy Gyula

fújja meg az *Arany trombitát* az időszak leghosszabb, leglázasabb verses krónikáját, melyből lángnyelvek és acélhangok áradtak. Egészében ez a mű csak ápril végén jelent meg, a függetlenségi nyilatkozat után, melynek országgyűlési nagy jelenete az utósó ének tárgyát képezi benne. Ponyvára készűlt, de országszerte nem terjedhetett el, mert hisz az egész országot akkor sem bírta a magyar. Debrecenben és táján azonban mindenki ismerte.

Sárosy Gyula arcképe.

Később a fővárosban és Kolozsvártt is. Maga a költő olvasta föl először Debrecenben és egy pár közeli helyen, jótékony célra szánt beléptidíj mellett. Egyes részei azonban már előbb is megjelentek és hatottak. Így *A huszárt* dicsőítő ének, melyben pár gondolat ama szépprózai munkából van átvéve, melyet a huszárok buzdítására Szemere Bertalan akkor írt meg és nyomatott ki, midőn felső Magyarország teljhatalmú és nagy tevékenységű kormánybiztosa volt. Ez is egy valóságos »költemény prózában« a forradalom idejéből; de nem lehetett olyan könnyen betanúlni, mint a Sárosy Gyula pompás rímű alexandrinusait. Magam is hallottam, midőn

egy büszke, kényes, nagy bajuszú huszár az utcán menő csinos fiatal parasztasszonyt Sárosy e pár sorával szólította meg negédesen:

Menyecske! ha feléd huszár nyujtja száját,
Csókold meg a világ első katonáját!

A forradalom legyőzése után a házak motozása és a gyanús iratok elkobzása közben semmire sem vadásztak bőszebben, mint a Kossuth arcképeire és az *Arany Trombitá*ra. A kinél e verses krónikából egy példányt megtaláltak: több évi börtönre itélték. Költőjének pedig éveken át kellett bújdosva lappangania, s mikor elfogták, a már akkor enyhébbé vált szigor dacára, azonnal száműzték a csehek földjére, honnan meglehetősen feldúlt állapotban került vissza egy pár rövid esztendőre.

A kin a forradalom heve nem változtatott, hanem csak fejlesztett tüzes természetében: az *Petőfi* volt, ki épen ez idő lázára és szenvedélyeire termett. Ezért is vált a szabadságharc költői megtestesülésévé. Senki sem fejezi ki e rövid, de nagy időszak lelkét, sovárgásait, erélyes, elszánt, túlzó, tomboló vágyait és merész törekvéseit oly teljesen, mint a politikában Kossuth, a költészetben Petőfi. Saját nemzetét szeretni és ellenségeit gyűlölni nem birta senki úgy, mint e két tüzes lélek. A szellem lángolásában s a szabadság kultuszában is mondhatni testvér-lelkek voltak. Csakhogy egymást szeretni nem tudták testvérileg. Kossuth nem becsűlte elég nagyra ezt a gazdag érzésű és lobogó képzelmű lirikust, kit a gondviselés jó kedvében adott nekünk. Midőn egyszer Frankenburg Adolf, mint az *Életképek* szerkesztője, megkérte Kossuthot, hogy engedje nevét dolgozótársainak sorában kinyomatni, ez elkérte tőle a névsort s aztán átolvasva, megjegyzé: »Jól van, nyomassa hát ki az én nevemet is, bár őszintén szólva az ember nem szerethet Petőfi-féle nevek szomszédságába jutni!« Petőfi meghallotta ezt s önérzetét méltán sérthette e kicsinylő nyilatkozat; talán erre is gondolt, midőn 1847 vége felé *A magyar politikusokhoz* írt költeményét így kezdi: Petőfi

Lenézik a szegény költőket
Az elbizott, kevély urak,

kik — a mint énekli — »az apró napi események mulandó *pásztortűzei*«.

Hozzátok képest, mikor égtek,
A költők kicsiny csillagok,
E messze csillámló szikráknál
Százszor nagyobbak lángitok.
De hamvatokat is midőn már
A szellők régen elvivék,
A távolságban a kis csillag
Még akkoron is egyre ég.

Hozzájárúlt, hogy midőn a költő először ment harcba, fölajánlotta a kormánynak, melynek akkori lelke Kossuth volt, hogy családja javára (mert akkor már nemcsak neje, hanem kis fia is volt), vegye meg az ő

összes költeményeit. Ezt a kivánatát mellőzték s ez nem kissé fokozta Petőfiben az elhidegedést. Tény, hogy nincs verse, sem próza-dolgozata,

PONYVÁRA KERULT

ARANY TROMBITA.

AZ ÖRÖK IGAZSÁG PARANCSOLATJÁRA

MONDVACSINÁLTA:

SÁROSI GYULA.

ELSŐ LEHELET.

TAJEKOZÁS.

Véreim, Magyarok! nagy időket élünk,
Trombitahangokon, s ágyúkkal beszélünk;
Magyarország felett meggyült a zimankó
Majd annyi a bajunk mint a bécsi bankó.
Éjszakon, keleten, nyugaton és délen
Mindenütt ellenség van a határszélen.
Ellenség kívülről, ellenség idebent
A magyar nemzetnek irtóhadat izent.
Saját hazájának szentséges földére
Húl és égbe kiált a magyarnak vére.
Falvainkat a tüz sárkánymódra falja,
Lángnyelvével a vért a földről felnyalja —
S vér és láng az eget annyira meghatja
Hogy már pirul bele a menny boltozatja.
A jámbor nép pedig a földre leborúl,
Kebeléből a köny mind szemébe szorúl
E csapásnak okát, mivelhogy nem érti,
Ártatlanságában sóhajtozva kérdi.
S azt hiszi: hogy onnan van az ország harcza
Mert elfordult tőlünk a jó isten arcza.
Héj atyámfiai! nem így áll a dolog
Kendtek az ég ellen vétkezik, ha dohog.
Mert a népszabadság felséges egy plánta
Csak olly földön terem, mellyet ágyú szánta.
Vér az ő trágyája, s úgy virul kedvére
Ha golyóbiszápor húl a gyökerére.
Velünk van az isten, segíti dolgunkat
Míg gyávák nem leszünk, elhagyni magunkat.
De magunkkal csak úgy jöhetünk tisztába
Ha bele pillantunk a király titkába.
Ha jól megvizsgáljuk a királyi széket
Ki tartja kezében ott a kötőféket?
Ha ördögöt, poklot, s mindent kikutatunk:
Kik fonták az ostort, a mellyel sujtatunk,
S kik adták lelköket az ármánynak bérbe
Hogy Magyarországot boríthassák vérbe.
Ha mingyárt nem hajtunk minden szére szóra
Melyet a gonoszság közöttünk elszóra.
Héj, mert mézes mázos az ámítók nyelve!
De a szívök vagyon álnoksággal telve.
Járnak ők jobbára nagy urak képében
Minőket majd láttok e sorok tükrében.
Járnak szürke frakkban, vagy veres palástban
S kedvöket lelik a hazaárulásban.
Szóval oly sokféle s annyi e hon gaza
Hogy ezer szekeren sem vihetnéd haza.
Atyafi, az ily gazt messze kerüljétek
Métely az, a mellyel érintkezni vétek.
Higyetek, de kinek? jól megválaszszátok:
Mert a könnyen hivés rajtunk merő átok.
Lássátok az élet olyan mint egy ponyva
Mely istóriákkal van végig bevonva:
Tanulságos verset vesz az ember róla
A míg ki nem rántják a ponyvát alóla.
Ti búzát szoktatok teríteni ponyvára
S tisztán viszitek a világ piaczára.

Sárosy Gyula **Arany Trombitájának** első lapja.

melyben a Kossuth neve csak elő is fordúlna. Táblabírónak tartotta és nevezgette barátai előtt, olyannak, kinek ő előtte járt a forradalmi szel-

lemmel. Petőfi különben nem lelkesült a magyar tábornokokért sem, sőt a katona-rend ellen elkövetett hibáiért össze is tűzött Mészáros Lázár hadügyminiszterrel, s még keményebben Klapka tábornokkal, kik ellen sértő, gúnyolódó verset is írt. Az ő lelke az egy Bem tábornok szeretetével és csodálatával telt meg. Vonzódott hozzá már azért is, mert egy leigázott nemzet szabad és hős fia. Alatta akart csak szolgálni s bámúlta diadalait. Osztrolenka hősét a magyar haza megmentőjének s a századok múltán feltámadt Hunyadi Jánosnak nevezte dicsőítő költeményeiben. A hős »apó« is úgy szerette a fiatal költőt, mint tulajdon édes fiát. Midőn a bevett Nagy-Szeben piacán az érdemjelek ünnepies kiosztása volt, Bem maga tűzte föl Petőfi mellére a piros szalagra varrt kis ezüst koszorút. Jobbját nem használhatta, mert egy ujjának megsebesülése és lemetszése miatt fel volt kötve, s ezért így szólt hozzá: »Balkezemmel tűzöm fel, szivem felőli kezemmel«, mire a költő meghatottan felelte: »Tábornok úr, jobban szeretem önt az apámnál, mert az nekem csak életet adott, de ön becsületet.« És ezt valóban érezte is, mert ez az őszinte, férfias természet minden legkisebb szót érzett, a mit leírt vagy kimondott. Az sem szóvirág volt ő nála, hogy olyan harcmezőn óhajtott elesni, hol a szent ***világ-szabadságért*** halnak meg. A mint őt a hazai rónaság levegője minden ízében erős magyarrá, úgy a francia nagy forradalom története, melybe mint »a népek, az emberiség evangéliumába« egész lelke rajongásával bele merült, az emberi jogok világszerte való kivívásának heves sovárgójává tette. E vágyban volt csak kozmopolita. Már 1846 végén, a halhatatlan lélek földi vándorlásáról álmodozván, egy rövid versében azt írja: emlékezik, hogy Rómában Cassius volt, Helvéciában Tell Vilmos, Párizsban Desmoulins Kamill... s azzal végzi, hogy »itt is leszek tán valami«. Lett. Nemcsak a szerelem és szabadság lelkesítő dalnoka, hanem a forradalmi szellem látnoka is. Valamint már 1847-ben élénken megérezte az 1848-iki szabad-

Petőfi és Bem

Petőfi ércszobra Budapesten.

sági mozgalmak izgató nyugtalanságát, mondván: »úgy érzem *előre* a közelgő forradalmat, mint a kutya a földrengést«: 1848-ban meg az egy év múlva beálló trónvesztési nyilatkozványt sejtette meg és készítgette elő. Ő volt az első detronizáló, a királyok elleni ádáz versekkel, melyek — a korai exaltáltakat és demagógokat kivéve — országszerte a közhangulatba ütköztek. De ő nem törődött azzal. Költői kötelességének tartotta sötétben világítani, mert a költő — szerinte — »a szabadság örök lámpája«. Buzdította a század költőit:

Előre hát mind, a ki költő,
A néppel, tűzön vízen át.

Petőfi forradalmi költeményei

Már 1847-diki első költeményében, a nagy szépségű *Dalaim*ban, haragszik, hogy

De mit tűr a szolgaságnak népe,
Mért nem kél föl, hogy láncát letépje?

A magyar ifjakhoz haragosan szól, hogy nincs bennök több lángoló hazaszeretet, pedig egy év múltán karddal kezökben mutatták meg, hogy van elég.

Énekli, hogy »háború volt mindig élte legszebb gondolatja« — a szabadságért. Majd fenyegetve kér a népért, hogy adjanak neki most, mert új Dózsa György támadhat, kinek szellemét a tűz nem égeté meg az izzó vastrónon. Erősen hisz a háború új vérfolyamában, melyből a népek örök üdve támad s akkor »a menny fog a földre leszállni«. *Arany Jánosnál* című költeményében írja, hogy nem neki való a magány; csatatér kell neki, hol sárosan, véresen essék el. Valóságos vizió! Már nős és boldog ember, midőn 1848-ban kéri az ő ruháit foltozgató nejét, hogy zászlót varrjon neki a csatatérre, mert

Ha ilyen szép kéz varrja meg,
A győzelem belé szeret.

S mindig erősebbek lesznek a lázas látományok. Megénekli Beaurepairet, ki meglőtte magát, midőn Verdun gyáva népe fel akarta adni ostromolt városát a németnek. Már e költemény is így kezdődik:

Hogy kitelt a franciáknál
A király becsülete.

Következik, mindjárt a *Talpra magyar* s a *15-ik március* dicsőítése s még két hazafias költemény után, *A királyokhoz* írt lázas dithiramb, a versszakok e visszatérő zársoraival:

Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé szeretett király!

Ez a költemény akkor korántsem lelkesítőleg, hanem megdöbbentőleg hatott. Elitélték, mint túlcsapongó féktelenséget mindazok, kik a szabad-

ságot renddel párosítva óhajták. Egy hajdú-böszörményi nemzetőr (ha jól emlékezem, Mező Dániel névvel) verset is írt ellene, olyanforma refrainnel, hogy bármit mond a féktelen düh, van szeretett király. Mint ellen-költemény nem bírt ez póétai értékkel, de tartalmának igazat adott a közvélemény s még inkább igazat adna ma, midőn olyan királyunk van, kinek nem csupán köteles hódolattal tartozunk, hanem a kit lelkünk mélyéből szeretve tisztelhetünk. De akkor, az idő kemény forgatagában, a szentesített törvényeknek lábbal tiprását s a magyar alkotmány önkényes eltörlését tapasztalva, hová lett az a hódoló közvélemény néhány hónap múltán, midőn a honvédek csákó-rózsájáról is lemetszették a koronát, s Bajza József és Erdélyi János is — e komoly szellemű költők — elkeserűlten vállalkoztak a köztársasági eszmék hirlapi terjesztésére. Petőfi majdnem egy évvel előzte meg őket és a nagy változást előidéző eseményeket, költeményeiben. Úgyszólván előre látta, hogy hová jutunk.

Ujjongott, hogy *Olaszország*ban »a sóhajokból égiháború lett s lánc helyett most kardok csörgenek«. Odaszólt *Az országgyűléshez,* hogy sokat beszélnek, szépet és jót is, de ebből nem él meg a hon, cselekedni kell, hogy ne maradjunk szolgák. Magyarország ne kofa legyen, hanem hős. Bízott a jövőben és »a magyarok istenében«. Szenvedélyesen érezte talpa alatt a földindulást: néplázadást, melytől a trón inog s a királynak rövid idő alatt csak egy híve marad: a hóhér. Dicsőítette Rákóczi emlékét, s költeményeket írt *Bánkbán*ról, ki egy kerítő királynét szúrt le; *Dobzse László*ról, ez üres fejű, üres zsebű királyról, ki nem hiába hogy cseh volt, de hejh csehűl is állott; meg *Kun László*ról, mint tobzódó »fene gyerek«-ről, kit tivornyái közben három ember úgy oldalba szúrt, »hogy még meg se nyekkent«. E gúnyos versekben a gyűlölet élcei úgy cikáznak mint a sujtó villámok. Még erősebben szórta azokat »Ausztria« ellen s várta a vész kitörését, melyben vérbe mártott lantját véres kezekkel fogja pengetni. Hangja néha úgy sivít mint a vészmadáré a keletkező s mindjárt kitörő zivatarban, mely valóságos éltető eleme. Köszönti a forradalmat s előre hódol a *Respublicá*nak. Szilajon húzza a vészharangot, kiáltva: »Ébredj hazám!« A *Vérmezőn* fölidézi a »szabadságért elhullt dicső áldozatok: Martinovics és társainak árnyékait«. Büszke *A vén zászlótartó*ra, édes atyjára, ki a Bécs felé gyáván megfutott Jellacsics seregét üldöző magyar sereg soraiban van. Hangoztatja az *Élet vagy halál* jelszavát s belekiált a zajba, midőn

A Kárpátoktól le az al-Dunáig
Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar.

Közben leteszi a harci tárogatót, s írja ama bevégzett szépségű lírai költeményeit, köztük az *Itt benn vagyok a férfikor nyarában* címűt, melyek lantjának legdrágább gyöngyei. De a zajló idő nem hagyja nyugton s újra harsányan hangoztatja a láz dithirambjait:

Itt a nyilam! Mibe lőjjem?
Királyi szék áll előttem.
Bele lövöm bársonyába,
Hogy csak úgy porzik kínjába'.
Éljen,
Éljen a köztársaság!

Majd megírja lelkesítő *Csatadal*át, melynek rövid soraiban és eleven, gyors, erős ritmusaiban csakugyan »trombita harsog, dob pereg«. Ez a harci dal megérdemelt volna egy lángésztől eredt dallamot, hogy a honvédek közéneke legyen. De ilyen nem volt és azóta sincs.

Bem arcképe és névaláírása. (Petőfi rajza.)

Nemsokára megszülemlik a legkegyetlenebb forradalmi verse: *Akaszszátok föl a királyokat,* mely vérszomjas kárörömmel kezdi: »Lamberg szivében kés, Latour nyakán kötél«. Ez már olyan tombolás, mely a mai rendezett, békés világ embereinek hátát, lelkét ugyancsak borzongatja. Akkor a láz legmagasb hőfoka volt, melyben a vér vágtat, az agy elveszti gondolkozását s a szomjtól égő ajk félrebeszél. Petőfi maga sem ír többet ilyet. Sőt lehangolják a *Vesztett csaták, csúfos futások,* de nem esik kishitűségbe s kitartó harcra buzdítja nemzetét, melynek diadalmaskodnia kell, hogy a szabadság Kanaánjába, mint hajdan Mózes népe, vörös tengeren menjen át, az ellenség kiomló vérén. S az 1848-dik esztendő végén búcsú-éneket ír, megállítva még a pályavégzett évet, hogy ne menjen maga, mert

Sötét lesz a más világba,
Jó lesz egy kis égő lámpa,
Vidd magaddal dalomat.

Búcsút vesz a költészettől is, írván:

A hadistenhez szegődtem,
Annak népéhez megyek;
Esztendőre hallgat a dal,
Vagy ha irok, véres karddal
Irok költeményeket!

Nem hallgatott azonban végkép a dal 1849-ben sem, bár nem valami sok termett; de a mi termett, jelentékenyen szaporította a költő babérjait.

Szidja — inkább borongó, mint lázadozó hangon — Európát, hogy lecsöndesült, mielőtt szabadságát kivívta volna s magára hagyta, egymagára a magyart. Megénekli a négy napos ágyúdörgést Vizakna s Déva közt, s dicső vezérüket, Bem tábornokot, ki mellett lovagolt a harc veszélyiben. *A Csatá*ban szilaj lelkesedés foly ereiben, mint »tűzár«. Erős a reménye: *Bizony mondom, hogy győz most a magyar.* Majd pacsirta-szót hallván megint, kedves dalban üdvözli a »tavasznak hirmondóját«. Nagy hittel festi *Az erdélyi hadsereg*et és vezérét: »Osztrolenka véres csillagát«, a kivel csak győzni lehet. Külön énekli meg a vitéz »Székelyek«-et. *Vajda-Hunyadon,* mely egyik legszebb költeménye, ismét Bemet isteníti, új Hunyadit látva benne. Ír egy büszke, jellemző költeményt *A honvéd*ről, s ebben magáról is:

Honvéd vagyok; mikor nevemet kimondom
— Mi tagadás benne? —
Egy kis büszkeségnek ragyogó szikrája
Szökken a szemembe:
Egy vagyok a végre föltámadt magyar nép
Győző seregéből,
Én is segítettem koronát leütni
A király fejérűl.

Az a bősz hang, mely a költőt 1848-ban nem egyszer kérlelhetetlen fanatikussá tette, nincs már e költeményében. Önérzet, diadalvágy, hősi szellem töltötték el a tettek mezején. Részesévé válván véres harcoknak, vitézi cselekedeteknek: nem kivánt már demagóg költő lenni. A királyokat sem átkozta, midőn köztük egynek régi szép seregét s a maga régi fényét úgy tönkre tették »a szegény honvédek, e rongyos legények«. A legyőzöttel, az idegen segélyre szorulóval szemben, nincs ádáz, kegyetlen szava. Nem is kell már a nemzetet a trónvesztés kimondására izgatni, mert megtörtént. Közben családi csapás is éri: apja, anyja egymás után meghalnak s bánatát mély szomorúsággal fejezi ki *Szüleim halálára* című elégiai művében. Eltávozva a csatatérről e gyászeset miatt, még egyszer tüzeli az egész magyar nemzetet a berontott oroszok ellen: »Föl a szent háborúra!« Maga is indúl ellenök, de már fogyó reménynyel. Mező-Berényben írja meg — levert hangulattal — utolsó költeményét:

Szörnyű idő, szörnyű idő!
S a szörnyűség mindegyre nő.
Talán az ég
Megeskűvék,
Hogy a magyart kiirtja.
Minden tagunkból vérezünk,
Hogyis ne? Villog ellenünk
A félvilágnak kardja.

Ez is vizió, csakhogy már sötét. Sok nagy ok volt rá. A valóság rideg szele kezdte kioltani a lázas költő túlcsapongó reményeit, erős bizalmát s égnek törő vágyait. A parázs-vörös szenvedély feketébe borúlt.

A *Talpra magyar*on kezdődik s a *Szörnyű idő*n ér véget a Petőfi forradalmi költészete s egyszersmind az akkori egész magyar irodalomé. Sem ő, sem mások nem írtak többet már a katasztrófa előre vetett árnyékában.

A *Szörnyű idő* a nyomasztó záradék. Mint ha már ennek soraiból a fegyverlerakás gyászos sejtelme is szólna. Magát a kényszerű tényt a költő nem érte meg. Az utolsó küzdelemre sietve, a segesvári csatatéren elveszett, eltűnt, ifjan, dicsőn, látatlanul. Szerették az istenek, hogy — saját óhajtása szerint — harcmezőn oltották ki fiatal életét. Különben sokkal kegyetlenebb véget érhetett volna. De még ha élve marad is: nehéz elgondolni, hogy a szabadság, a forradalom e fékezhetetlen tűzű dalnoka milyen életet folytathatott volna a szolgaság idején, akár itthon kell lappangania tétlenül, akár számüzöttként idegen földön bolyongania hazátlanul. Annyira szabad madár volt és annyira ifjú, hogy akár béketűrő szolgának, akár elnyűtt öreg embernek bajos őt elképzelni. Saját hő vágya teljesűlt végórájában. Hiszen csak nem rég írta:

Társaim arcáról, a kik elhullanak,
Én arról azt látom,
A hazáért halni legnagyobb boldogság
Ezen a világon.

Úgy halt meg ő is, drága örökséget hagyva nemzetére lírai költészetének tündöklő gazdagságában és hazafiúi énekeinek nagy gyűjteményében, mely utóbbiban a forradalmi korszak láza, tűze és szelleme a legerősebben tükröződik. De van e gyűjteménynek hiánya is. Bár szerfölött büszke volt a magyar vitézségre és dicsőségre, egy éneke sincs a tavaszi hadjárat diadalmairól, melyek Szolnoktól Nagy-Sarlóig, Komáromig s a bevett Budavárig annyi fényt árasztottak a honvédek fegyvereire. De ezeket a diadalmakat Görgei Arthur és tábornokai vívták ki s nem az ő dicsőített vezére, a kiért élt, halt. A Görgei seregének győzelmeiről másoktól sem szólnak maradandó költemények, de tényeiket, adataikat lelkesűlten jegyezték föl az akkori hírlapokban, melyeknek prózájába szintén nem egyszer vegyűlt a forradalmi költészet heve és izgalma.

A forradalmi hírlapok

A március friss tavaszi eseje és verőfénye nagy termékenységet idézett elő az időszaki sajtó mezején. S nagy változásokat is. A szépirodalmi hetilapok, a mint már említettem, átalakúltak rövid életű politikai vagy politizáló közlönyökké. A régi hirlapok közűl a konzervativ irányúak részvét hiányában egyszerre kiszáradtak. A hajdan híres és országos hatású *Pesti Hirlap,* mely a Kossuth szerkesztése alatt éveken át valóságos irodalmi nagyhatalommá vált, az európai míveltségű centralisták: Szalay László, Csengery Antal, báró Eötvös, Trefort és Kemény Zsigmond kezéből fiatal írókéba, Jókaiéba stb. kerűlt s ismert költőktől közölt néha harci dalokat is. A győri *Vaterland*ból Kovács Pál beszélyírónk hazafisága útján *Hazánk*ká lett vidéki közlöny szintén jeles szépirodalmi dolgozatoknak nyitott tért, a

kereskedelmi érdekek ápolása és a szabadság eszméinek hirdetése mellett. Sőt a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* is Székács József *Ima* című énekével üdvözölte a márciusi mozgalmakat.

Új lap sohasem keletkezett annyi mint 1848 tavaszán. A demokrácia sarkában járó és gyakran annak sarkára hágó demagógia is megszűlte a maga kérész életű lapjait, melyek sok mindenféle túlzással voltak tele. A három Madarász, kik közt László igen eszes ember és jeles szónok volt s számos csípős ötlete közűl az, melyet egyszer a fejérmegyei zöldasztalnál gróf Cziráky főispánnak mondott, hogy t. i. »az aulikusok olyanok, mint a kéménysöprők, mennél magasabbra jutnak föl, annál jobban bepiszkolják magukat«, mindenfelé elterjedt, a *Népelem*et indíták meg. Nemcsak a politikában voltak vörös-tollas túlzók (hajdani gúnyos elnevezésök szerint »flamingók«), hanem a nyelvtisztításban is, nem tűrve semmi idegen szót s e türelmetlenséggel oda lyukadtak ki, hogy nyelvérzék hiányában a »ministérium administratió«-ját »országlászati észlészet«-nek kivánták mondani. De ez új lap épen oly kevéssé boldogúlt, mint a szintén túlzó *Radical-lap* és a *Honderű*ből támadt *Reform,* mely három lap aztán egyesűlt is, de úgy sem sokáig élt. Különös jellegű néplap volt egy ideig a március 15-én kiszabadított *Táncsics Mihály Munkások ujsága,* mely a nép szenvedélyeit bízgatta s a »Hallják kentek« stílussal póriassá vált, midőn népiességet hajhászott. Ezt a stílust Táncsics, mint képviselő, a parlamentben is szerette volna meghonosítani, de ott a nevetés azonnal megölte. Lapja sem juthatott ama jelentőségre, mint a Vas Gereben *Nép Barátja,* mely kormányi pártfogásban s nevezetes költők, írók támogatásában részesűlt.

Három új közlöny tudott ez időszakban tartósabb életre és nagy olvasókörre szert tenni.

A hivatalos lap: a *Közlöny,* mely a kinevezések, rendeletek mellett országgyűlési bő rovatot is nyitott, közölt harctéri jelentéseket, politikai rövid fejtegetéseket (Debrecenben egy ideig a Jókai Mór tollából is), s a végén néha lelkesítő költeményeket. Vándorolt a kormánynyal s utolsó számát Aradon, a fegyverlerakás küszöbén, nyomtatták ki.

Legolvasottabb volt 1848 július elejétől az év végeig a *Kossuth Hirlapja,* alakra is a legnagyobb s külső díszre is legcsinosabb közlöny. Bajza József szerkesztette sok gonddal, de maga Kossuth volt a lelke. Sokat írt bele miniszter korában is, a maga erőteljes, képes, gyakran dagályos páthoszú, de mindig hatásos nyelvén, s mikor megszűnt miniszter lenni, valóságos gyujtó erejű cikkekben buzdítá a nemzetet a fegyveres ellenállásra épen olyan hévvel, mint élő szavakban Cegléden. Előbb is keményen ostorozta ama nemzetiségek pártütését, kik föllázadtak a magyar nemzet ellen épen akkor, midőn ez minden kivívott jogban testvériesen részesíté őket. Jó darabig sürgette az udvarnak Budavárába való áthelyezését, a történt trónváltozás után azonban, mely alkotmányunk elkobzá-

sának s egy ránk tukmálandó új fércelménynek kinyilvánításával járt, elszánt erélylyel fordúlt az uralkodóház ellen. De ezentúl nem ért már rá hirlapba írni, mert a minisztériumot pótló honvédelmi bizottság elnöke s később az ország kormányzója lett. Lapja, mint a fővárosi sajtó számos új közlönye is, a Debrecenbe való sietős átköltözés küszöbén szűnt meg, mire elég okadás volt az, hogy »veszélyben a haza« s benne a főváros.

A Március Tizenötödike

Nem szűnt azonban meg, hanem Debrecenbe is követte a törvényhozást, s egész betiltatásáig, a Szegedre való költözködést megelőző napig folytatta eleven pályáját *Pálfy Albert* hamar híressé vált, kis alakú, de nagy hatású lapja: a *Március Tizenötödike,* e jeligével: *Nem kell táblabíró politika.* Ez is harsány hangú trombita volt, de korántsem a feneketlen demagógia szócsöve. Túlzása abból állt, hogy kíméletlenül ostorozta a maradiságot, a vérmes reménykedést, az összetett kézzel való bizakodást. Szemben a bécsi kormány kétszínű eljárásával, e lap írói korán érezték azt az igazat, hogy a mi szabadságügyünk kivivása korántsem lesz, mint a jámbor jóhiszeműség eleintén gondolta: »vér nélküli forradalom«; hanem ellenkezőleg, nagyon is sok vér fog folyni a szabadságért, a szentesített törvény értelmében; arra izgattak tehát, hogy készűlni kell a harcra, mentül gyorsabban, mentül erőteljesebben. Nem kimélték a nagytekintélyű minisztereket sem, az egy Kossuth kivételével, kinek nimbusát csorbítlan hagyni szükségesnek tartották, A jó öreg Mészáros Lázár copfja és a Szemere Bertalan nagyon is gondos frizurája gyakran feltűnt a betűkkel rajzolt torzképekben. Kérlelhetlen gúnynyal, elmésséggel csipkedték, ostorozták a vén konzervativeket, aulikusokat, pecsovicsokat. Csernátony Lajos akkor tűnt föl *Mákvirágok* című apró, éles, néha könyörtelen szatiráival. Általában tudtak röpkén, röviden, sokszor szellemmel írni. Egyformán kerűlték a dagályt és a szárazságot. Pálfy Albert, mint beszélyíró, kezdettől fogva a jó francia elbeszélők világos, könnyűd, elmés stíljében fejlesztette ízlését s ennek mint forradalmi hirlapíró is nagy hasznát vette. Társai közt még ő volt a legkevésbbé túlzó és személyeskedő; sőt néha némely túlcsapongás ellensúlyozására maga írt cikket Nagy Gedeon álnévvel. De arra ő is egész lelkével buzdított, hogy erélyesen kell cselekedni, sereget szervezni, mert az idővesztés, mulasztás torkunkra forrhat. Írt a lapba néha Vas Gereben, tősgyökeresen, Nyiri Józsa sokszor, franciásan. Petőfi is, ha mondanivalója akadt prózában, e lap hasábjain tárta ki. Szász Károly Debrecenben lett dolgozótársa s a mit a Windisgraetz kiverésekor *Vissza* címmel és elő-előkerülő refrainnel írt, oly eleven hatású volt, mint egy hazafias költemény prózában. Szerzett a lap vonzó ereje névtelen, ismeretlen, de igen jelentékeny dolgozó-társakat is. Görgei Arthur nem rég vallotta be e lap egykori, elöregűlt szerkesztőjének, hogy tőle is adott ki egy cikket, nem tudva hogy kitől ered, a honvéd-szervezkedés ügyében. A *Március Tizenötödike* hamar kapós újság is lett, s midőn a kihordó fiúk élénken kiabálták a főváros utcáin: »friss Március!« gyorsan szétkap-

kodták a példányaikat. De más körökben meg, hol a táblabiró politika ellen intézett hadüzeneteket zokon vették, erős kárhoztatást idézett elő. Cinizmusnak tekintették a tekintélyek csipkedéseit s voltak haragvók, kik gyanúsították is, hogy a kitünőségek csúfolását és érdemeik sülyesztgetéseit talán bérért teszik. De nemsokára ezek is meggyőződhettek, hogy a szerkesztőt és dolgozótársait a veszélyben forgott hazának féltett érdeke vezérlé akkor is, midőn ifjúi túlcsapongással bántak el nem egy érdemes emberrel. Hisz a szabadság zászlóinak letiportatása után ezek a forradalmi fiatal írók is épen úgy a bujdosás, lappangás és számüzöttség sótalan kenyerét ették, mint számos, általuk nem egyszer megharagított politikai tekintély. A fővárosban, Budavár bevétele után, annyian óhajtották olvasni e fürge lapot, hogy tulajdonosa: Lukács pesti nyomdász, addig is, míg Pálfy megérkezhetik Debreczenből, elhatározta megindítását, ideiglenes szerkesztését Gaal Józsefre, a *Peleskei nótárius* ismert színműírójára bízva. Néhány napig hát két *Március Tizenötödike* volt, egyik Debrecenben, másik Pesten. De mikor Pálfy megérkezett a fővárosba, ismét csak az övé jelent meg.

Debrecenben az úgynevezett »békepárt«, melynek élén Kovács Lajos, Kazinczy Gábor és Nyáry Pál állottak, lapot indított meg ellenében, Jókai Mór szerkesztésében, az *Esti Lapok*at. Ez a lap a békülékenység húrjait is pengette, s egyszersmind a túlzókat keményen vádolta és elmésen csipkedte, s nemcsak a szájas képviselőket: Madarászékat, hanem a *Március Tizenötödike* iróit és modorát is. Nem bánta ez utóbbit az új kormány legtöbb tagja sem, főleg Szemere Bertalan kormányelnök, ki újra nagyon megharagudott e lapra, mely szószátyársággal vádolta, mondván: hogy nem kell a köztársaságról annyit beszélni, hanem meg kell azt csinálni. Kossuth sokáig ellenállt a nógatásnak, hogy e kiméletlen lapot törvényes megtorlással kell sujtani s csak midőn már visszatértek Pestre, és a *Március Tizenötödike,* a kormányzó gyöngeségére is rá mert mutatni, családi környezetét »női kamarillá«-nak nevezve, egyezett bele, hogy a lapot tiltsák be s szerkesztője ellen indítsanak pört. De ez már a Szegedre költözés küszöbén történt, mikor szét volt rebbenve a békepárt is, mely a békét csak áhította, de érette valami derekasat tenni nem tudott s — mivel béke helyett az orosz berontás következett be, — az *Esti Lapok* is lemondott higgadt hangjáról s Pesten már köztársasági iránynak hódolt.

A helyzet keserűsége általában sok változást idézett elő a cselekvő férfiak nézeteiben. Szemere Bertalan, ki a Kossuth túlzásainak 1847-ben Pozsonyban sem volt helyeslője, most a köztársaságra törekvést nyilvánította ki, s az Erdélyi János *Respublikájá*ját indította meg, azzal okolva meg elvváltoztatását, hogy a királyok esztelensége elidegeníté magoktól legjobb híveiket is. Több apró, köztársaságias lap keletkezett akkor rövid időre, köztük a Bajza *Futár*ja egy napra. Egyébiránt akkoriban a Kecskeméthy Aurél higgadt irányt, törvény iránti hűséget igérő hirlapi vállalatából még csak épen az előfizetési fölhivás birt megjelenni.

A harcok folyamában vidéken is megszaporodtak a lapok. Nemcsak Kolozsvártt, hol már 1848 előtt is volt tekintélyes sajtó, jelentek meg új hirlapok: a *Kolozsvári Hiradó,* a *Honvéd* s a néhány napig élt *Szabadság,* hanem volt Komáromnak is két közlönye: veszekedve a várban történtek és történendők fölött; s Aradon, Debrecenben, Szegeden, Brassóban s a Székely-földön is indúltak meg több-kevesebb időre vállalatok. Pozsonyban a Vida Károly *Figyelmező*je látott napvilágot forradalom-ellenes irányban. A fegyverlerakás után ez az ó-konzervativek közlönye lett; nem elég szabadelvű arra, hogy a nemzet felkarolhatta volna s nem elég szolgai ahhoz, hogy az önkényuralom nemsokára be ne tiltsa.

A honvéd-szobor Budán.

Volt közben egy rövid, nagyon gyászos időszak, midőn nagy Magyarországon nem jelent meg más közlöny, a hivatalos lapon kívül, mint a Balla-féle *Debrecen-Nagyváradi Értesitő,* e főleg hirdetési, üzleti lapocska. Csak pár hó multán indúlt meg az új irodalmi ébredezés: 1849 dec. 1-én a Nagy Ignác *Hölgyfutár* című szépirodalmi napi lapjával s 1850 március elején a Császár Ferenc és Szenvey József politikai közlönyével: a sokáig sok viszontagságot szenvedt *Pesti Napló*val.

Föladatom kikerekítéséhez nincs már egyéb hátra, mint keresni még a forradalom költészetének nyomait a színpadon, vagyis a *nemzeti színházban,* mert a vidéki színtársulatok akkoriban számot alig tettek, mivel személyzetök fegyverfogható része nagyobbrészt táborba szállott.

A nemzeti színház a forradalom alatt

A március 15-dikének fölpezsdűlt az napi mozgalma tudvalevőleg a nemzeti színházban ért véget. Egy szép és deli színésznő (a későbbi idők páratlan »mamá«-ja) haladt nemzeti zászlóval a fiatalság csoportja élén. Egy másik szép és deli színésznő a színpadról osztott nemzeti-szín kokárdákat, egy ilyennel jegyezve el majdani férjét: Jókait. Egy kitünő drámai színész, ki később népet buzdító kormánybiztos s majd török földön az elveszített szabadságügy hontalanja lett: Egressy Gábor szavalta örömujjongások közt a *Talpra magyart*. Petőfi, Jókai a színpadon voltak tüntetések tárgyai. Oda vitte a tömeg a börtönéből kiszabadított, de azonnal családi körébe vágyó Táncsics Mihályt is. Szóval e színház falai mintegy áthevűltek mindjárt az első nap lelkesedésétől. De ez a lelkesedés ugyanott

nem termette meg később érett gyümölcseit, úgy hogy a nemzeti színház akkori másfél évi története csak igen kevéssé tükrözi vissza a forradalom költészetét és hatalmát.

Műsorában mindössze négy olyan eredeti új színdarabot találunk, mely forradalmi anyagból vette tárgyát.

Drámairodalmunk

Idősor szerint első volt köztük a *Szigeti József: Egy táblabiró a márciusi napokban* című három felvonásos vígjátéka, melyet Szentpéteri, e kitünő vígjátéki apa-színész javára 1848 október 14-dikén adtak elő, kielégítő alkalmi sikerrel, de nem valami mélyebb hatással. Összesen hétszer került színre, utoljára 1849 ápril 29-dikén. Hogy szerzője maga is csak fiatalkori alkalmi műnek tekintette: abból gyaníthatjuk, hogy nem kivánta az újra szabaddá lett időben hosszú, immár örök-álmából föltámasztani.

Második vígjáték *Dobsa Lajos*tól a *Március Tizenötödike*, öt felvonásban. Színlapja sokat igért, mert személyei közt volt a kamarillának egy ügynöke s Latour levelezője, rác bujtogató, a *Március Tizenötödiké*nek egy vidéki munkatársa, kommunista népszónok, táblabiró (a kit akkor divat volt gúnyolni) s önkénytes toborzó káplár. Sok reménynyel is mentek megnézésére, mert a pénztár az napi bevétele 625 forint 33 krajcárra ment — nagy jövedelem az akkori olcsó világban. De, vagy mert nem tetszettek az alakjai eléggé, vagy mert a pár hét múlva már Budán parancsoló herceg Windisch-Graetz miatt tanácsosabbnak vélték félretenni: első előadása egyszersmind az utolsó is lett.

Épen így járt a harmadik vígjáték is: *Obernyik Károly*nak *Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban* című két felvonásos színműve. Ezt is csak egyszer, 1849 június 15-én, adhatták elő, 365 forint 11 krajcár napi bevétellel. Akkor már a muszkák közeledésének híreivel riasztgatták egymást az emberek.

Eredeti politikai vígjátékok termésében mindenesetre szerencsésebb volt a megelőző reform-korszak, mert például a Nagy Ignác *Tisztujitás*át és a báró Eötvös József *Éljen az egyenlőség*ét sokkal később is hatás és elismerés mellett lehetett föleleveníteni.

Szigligeti

De történeti nézőjáték, drámai és komikai elemekkel, mégis támadt egy, mely nagyon túlélte megszülemlése idejét. Ez a *Szigligeti Ede II. Rákóczi Ferenc fogsága* című drámája. Igaz, hogy ennek tárgya és személyzete régibb szabadságharc idejéből való; de a közönség eleven érzéke a Kolonics bibornok és társai képében az 1848-diki kamarilla fondorkodásait látta; Zrinyi Boldizsár zúgolódó átkaiban az újabban megnyomorgatott magyar hazafiak panaszát hallotta; a fogságából kiszabadúlt Rákóczi és kuruc társai megtorló diadalmában a honvéd-tábornokok győzelmét tapsolta, s a páter Knittelius bohózatias mohóságában és szolga lelkében pedig a kor hazafiatlan papjainak gúnyképét nevette ki. Mentek nézni e hatásos drámát sokan s első előadásakor: 1848 november 4-én 475 forint volt a napi bevétel. Zajosan tapsolták Szigligetit, ki még akkor,

mint színész, játszott is a maga színdarabjában. Először Vay kuruc főurat ábrázolta, később a nemes érzésű Longueval francia kapitányt. Egy hó alatt hétszer adták elő e drámát, utószor december 17-dikén. Ekkor a császári sereg bevonulása miatt sietősen félre kellett tenni. Hisz akkoriban a parancsszó német színtársulatot játszatott jó ideig a nemzeti színházban. De Budavár hősies bevétele után megint elő lehetett venni a lelkesítő drámát három estén. Azután egész 1861-ig nem volt szabad előadni. De az 1861 szabadabbá vált ideje újolag föltámasztá, hogy attól fogva 1894 október végeig ismét színre hozták ötvennégyszer. Tehát negyvennégy év alatt hatvanháromszor került színre, és az előadások e számának lesz még szaporodása is jó darabig.

Ime az egyetlenegy színirodalmi igazi nyeremény a forradalom költészetéből. De azt hiszem, lehet még ehhez számítani egy másik jó terméket is: a Szigligeti és az egész színirodalmunk legsikerűltebb bohózatát: *Liliomfi*t. Igaz, hogy ez már a forradalom utáni zord időben: 1849 dec. 21-én jutott a színpadra; de minden valószinűség szerint a tavaszi hadjárat idejében keletkezett a papiron, akkor, midőn az egymást gyorsan követő győzelmektől nagyon jó kedve kerekedett minden magyarnak. Hát még az olyan lelkes magyar írónak, a minő Szigligeti volt.

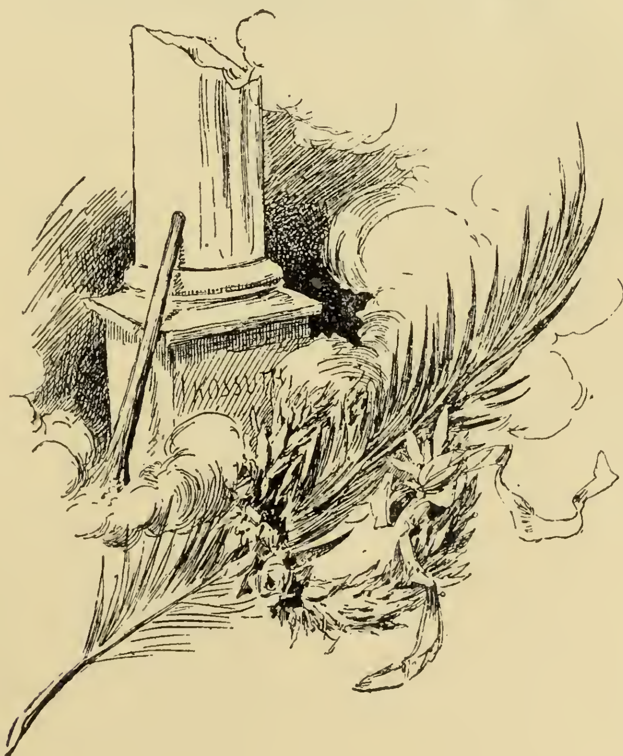
Eredeti nagyobb dráma más tárgykörből sem igen jutott a szabadságharc alatt a mi első színpadunkra, kivéve a Hugó Károly *Világszínjátéká*t és a magát 1847 december 14-én kivégzett Czakó Zsigmondnak versben írott *János lovag*ját. De ezek forradalom előtti termékek, s nem hosszabb életre termettek. Előadták azonban többször és mindig nagy hatással *Bánkbán*t, s a kültermékek közül keresve keresték az olyan színdarabokat, melyek valami forradalmi tárgygyal álltak kapcsolatban. Így 1848 augusztus 21-én, László József, a finom komikumú szalonszínész javára Scribenek *Forradalom előtt, alatt, után* című vígjátékát játszották, Samarjay Károly fordításában; de többször nem ismételték. Még előbb, ugyanazon év május 29-én megkisérlék Hugo Viktornak *A király mulat* című antirojálista című drámáját is meghonosítani, Egressy Gábor fordításában; de ismétlése ennek sem volt.

Kossuth drámája

Tudva van, hogy a Kossuth Lajos neve is előfordúlt a nemzeti színház régi műsorában, mint drámafordítóé. A larmoyante német drámagyártó asszony: Weissenthurm Fanni Janka *János finnlandi herceg* című öt felvonásos drámája jutott színpadra az ő fordításában 1839 május 21-én. Nem bukott meg, mert 1839-ben kétszer, 1841-ben egyszer s 1842-ben ismét kétszer, tehát összesen ötször mutatták be a közönségnek. Bemutathatták volna a forradalom ideje alatt is nem egyszer kedvező pénztári sikerrel, mert a közönség seregestűl ment volna a színházba, ha meglátja a színlapon az akkor oly rendkívüli népszerűségű és hatalmú politikai vezér nevét. Ki is ne lett volna kiváncsi megnézni, hogy milyen darabot tartott ő méltónak lefordításra. A nemzeti színház azonban akkor sem

kereste a hűhót. De tán maga Kossuth sem szerette volna az ilynemű hódolatot, mert e dráma kiválasztása nem mutatott széptanilag erős ízlésre. Azután, hogy ezt lefordította, börtönének magányában ismerkedett csak meg tüzetesen s barátkozott meg bensőleg Shakspererel, s ez a megbarátkozás hatalmasan hatott ízlésére, nyelvének erejére és stíljének pompájára. Észrevehető ez forradalmi szónoklatain és buzdító cikkein is, melyeknek egy részében szintén forradalmi költészet, szárnyalás és hév kapott kifejezést.

Ezekben adhattam számot — mennyire szűk téren lehetett — a forradalom költői terméséről, sőt némileg, vázlatosan, időszaki sajtójáról is. Költői termésében van maradandólag becses is, bár nem sok és nem soktól. De lelkesítő zene híján hiányzik belőle egy az ajkakon folyvást égő közdal. Pedig ismételhetem, hogy voltakép erre van szüksége a forradalomnak, hogy a tömegek és seregek lelkesedjenek tőle. Írott költeményekre nem szorúl akkor, midőn a nép elszántságában, a férfiak vitézségében, a nők áldozatkészségében és a lobogók győzelmi röpködésében, szóval az egész fölzajló életben, az *elragadtatás költészete* ragyog.

A MAGYAR IRODALOM

A SZABADSÁGHARC UTÁN

81. A forradalom után.

BÉRANGER ÉNEKLI EGYIK SZÉP VERSÉBEN : »l'aquilon terrible a détruit vingt moissons de nos lauriers« : s ugyanakkor hirdette a leigázott Franciaországnak, hogy a költészet erős támasza a szabadságnak. Mindazt, a mit a magyar egy századnegyed alatt vetett, az »agyaglábon álló északi kolosszus« — Kossuth nevezte így — összetiporta, s mikor a világosi fegyverletétel után a régi Magyarország s a Kossuth Magyarországja »darabokra kezdett szakadozni« : a magyar nemzet is a költészetben s irodalomban keresett és talált vigasztalást.

A megtorlás politikája

Még mindig Pest volt a központ, az összebombázott, leigázott s magyarságából kiforgatott Pest, melyre már rá sem lehetett ismerni. A rombadöntött házak lassan bár, mégis épűltek; de a régi, pezsgő életből semmi sem maradt fenn. Tizenkét év alatt ez a második nagy pusztulás volt, s míg az első, az árviz, egy napra sem akasztá meg a pezsgő életet, az invázió kihalttá tette a várost. Mert valóban invázió volt: úgy viselkedett, mintha ellenséges földön kellene rendet csinálnia. Az »összbirodalom« egysége proklamáltatott; de ebben az egységben dualisztikus forma uralkodott. A német tartományokban érvényben maradt a márciusi alkotmány, a magyar helytartóságokban s az elszakasztott provinciákban (Erdély, temesi bánság, Horvátország) ostromállapot proklamáltatott. Haynau, a főkormányzó, diktátori hatalommal birt. Lövette, akasztatta a hadi-törvényszék elé állított kompromittáltakat, s mikor elég volt a példaadás, várfogságra ítéltette a többieket, a honvédeket pedig besoroztatta s Olaszországba vagy az örökös tartományokba küldte.

Úgy látszott, minden elveszett, — csak a becsület nem, s a remény. Az ó-konzervativek hitték, hogy az ostromállapot nem tart soká, s ők a helyzet uraivá lesznek. A nemzet pedig csodától várta a szabadulást. De addig, míg vagy a csoda vagy az ostromállapot vége bekövetkeznék, mégis ki kellett valamivel elégítni a szellemi táplálék után sóvárgók igényeit; mert a reform-korszak megnyilatkozása óta szépen képződött olvasó-közönség.

Pest a forradalom után

De hát alkalmas-e erre Pest, ez a szomorú, gyászoló Pest, mely talán már nem is volt az ország központja, legfelebb a nemzet öntudatában,

hanem a főparancsnok székhelye, s melyben a hódítók gőgje és a leigázottak szomorú arca különös ellentétet képezett. A nappal is néptelen utcák már estve egészen ki voltak halva, s az első farsang bál nélkül múlt el. A színház volt az egyetlen szórakozó hely, melyben felváltva tartattak magyar és német előadások, s ezenkívül a társas összejövetelek. Két különböző Pest volt akkor összeforrasztva: egy német, mely a hatalmat kezében tartá és parancsolt, meg egy magyar, mely tűrt és remélt.

Ezen utóbbié volt a jövő; de a jelen sok lemondással és szenvedéssel járt. »Nincs oly hatalmas elme — mondá Kemény épen e napokban — mely a magyar faj közt a titkos szövetségek organizmusát kifejteni és fentartani tudná«; s ez a jellemvonása népünknek teszi érthetővé azt a türelmes rezignációt, melylyel a megpróbáltatás napjait fogadta az

Az **Új-épület** 1850. körül.

ország és fővárosa. A hatalomnak semmi sem állt útjában — hanem aztán semmi sem támogatta. Legkevésbbé az irodalom.

Mikor a kormány Szegedre költözött: az irodalom is kivonúlt vele, s a világosi fegyverletétel után sokan vidéken vonták meg magukat. Petőfi ott feküdt a segesvári csatatéren, Vörösmarty, Erdélyi, Arany, Tompa, Jókai ki egy, ki más felé lappangtak, Jósika, Eötvös, Szalay, Kerényi, Pulszky, Csernátoni, Horváth menekűltek; csak az öregek és betegek maradtak Pesten: Nagy Ignác, Garay János, s olyanok mint Csengery, Kemény, kik internálva voltak.

Uj hirlapok

A halotti dermedést egy kis életjel váltotta fel. A kormány elhatározta, hogy a német hivatalos lap mellett egy magyart is ád ki s ennek szerkesztőjévé Szilágyi Ferencet nevezte ki. A *Magyar Hirlap* két részből állt, a felső hivatalosból, mely közlései nagy részét a kormánytól kapta s ezenfelül kiváló figyelmet a külföldre fordított, azután a tárcából, mely a

társadalmi, művészeti s irodalmi érdekeket képviselte; ennek főbb dolgozótársai néhány Pesten levő kiválóbb erő mellett az emigránsok (Jósika, Csernátoni stb.) voltak. Ugyanakkor Nagy Ignác kapott engedélyt a *Hölgyfutár* megindítására, mely az ifjabb írói nemzedéket gyűjtötte maga körül. Majd — a Magyar Hirlappal nem levén megelégedve, a bécsi kormány — megindított egy félhivatalos organumot, a *Pesti Naplót* (Bach miniszter) — de rövid idő alatt ez is kisiklott kezéből.

Néhány fiatal író, ki kevésbbé volt kompromittálva, vagy a ki valamely szerencsés véletlen következtében kisiklott a megtorló hatalom kezéből, lassanként összeverődött Pesten, s némi megnyugvással látta, hogy a hatalom nem üldözi őket; sőt kiszivárgott a hír, hogy, midőn Bajza, a *Kossuth Hirlap* szerkesztője, Haynaunál jelentkezett, ez bizonyos kicsinyléssel utasította el. Híre volt, hogy ez enyhe bánásmódban Kossalkónak is volt része, ki maga is mívelt, olvasni szerető ember lévén, az írókat, hogy megmentse, úgy tűntette fel, mint a kik semmi befolyással sem bírnak. Tény, hogy **csak** íróságáért senkit sem büntettek súlyosabban.

A politikai internáltak közt három nagynevű író várta elitéltetését vagy fölmentetését: *Kemény, Csengery, Kazinczy Gábor,* s ezek a fiatalabb írói nemzedékkel koronként érintkeztek. Fölmerűlt az eszme, hogy mégis kellene valamiféle irodalmi vállalatot megindítani. Hogy a bizonytalanság és kétségbeesés e szomorú napjaiban lesz-e közönsége? ez volt a főkérdés, mert hogy valami jó dolgot lehet összehozni, azt mindenki lehetőnek tartotta. Mi legyen az? e felett folyt a tanácskozás, — s hogy mi legyen, azt egy véletlen döntötte el. Egy kis munka: *A forradalom utolsó napjai* 1849 végén jelent meg. Forradalmi emléklapok

A sajtó a térparancsnokság alá volt rendelve, s a térparancsnok, Machio, humánus, mívelt katona, ellenszenv és gyűlölet helyett részvétet hozott magával az állomásra, melyet elfoglalt. Ennek a munkának ő adta meg a megjelenhetési engedélyt. Az, hogy megjelenhetett, bizonyította, hogy a katonai hatóság nem ellenzi azt, ha az író forradalmi élményekből merít tárgyat, s az, hogy a kis könyv rövid idő alatt három kiadást ért, mutatta, hogy a közönség érdeklődését ezzel fel lehet költeni. Így született meg a *Magyar Emléklapok 1848—49-ből,* mely nemcsak a Pesten élő, hanem a vidéken szétszórt írókat is — Aranyt, Tompát, Szász Károlyt — a vállalat köré tudta gyűjteni. A vállalat állandó munkatársa volt Jókai, Sajó név alatt, kitől minden füzet hozott egy-egy dolgozatot s Gyulai, ki csak neve első betűjét (G.) írta közleményei alá. A hivatalos lapnak az a nyilatkozata, melylyel az első füzetet fogadta: »az írónak múlt és jövő egyaránt szabad tere: szellemgyilkolás volna tőle egyiket vagy másikat elvonni«, megnyugtatólag hatott az írókra. S csakugyan a következő öt füzet hű maradt első programmjához.

A sajtónak ez a nagy szabadsága, mely valóban nem sok kivánni valót hagyott fenn, de a mely nagy térfoglalásával az irodalmat már

egyoldaluvá tette, nem tartott soká. Machio máshová helyeztetett át s egy szigorú, durva, erőszakos katona foglalta el helyét: Heyntzl. De a közönség részvétlenségének jege már meg volt törve s az érdeklődés az irodalom iránt megkezdődött. Különben is ez még csak átmenet volt a polgári kormányzathoz, s ha nem merhetett is az író annyit mint Machio idejében, de mégis messze volt attól, a mi nemsokára a katonai uralom megszünése után bekövetkezett. Az a különös jelenség, hogy a hatalom üldözte azokat, kik a forradalomban résztvettek, az irodalom pedig eszményítette magát a forradalmat, s bár többnyire burkoltan, annak hőseit is, nem tarthatott soká.

Gyűjteményes munkák

Mint az irodalmi ébredés kezdetén, mint a reform-korszak hajnalán s a pesti árviz idejében, a nagy katasztrófa végén, az új, ismeretlen kor kezdetén, most is zsebkönyvek, gyűjteményes munkák körül csoportosúltak az írók. Ilyen volt az első nagyobb szabású könyv, mely az időben világot látott a *Státusférfiak és Szónokok könyve* Csengerytől, a szerkesztő és Kemény remek tanúlmányaival, továbbá a *Losonczi Phönix* három kötete, a *Nagyenyedi Album*, melynek második kötetét a rendőrség lefoglalta. Így keletkezett az *Újabbkori Ismeretek Tára*, szerkesztve Pákh által, mely az elsőrangú publicistákat, szaktudósokat vonta be a maga körébe s európai színvonalon álló cikkeivel és az I. kötetben szabad hangjával meglepte a világot. Így indúlt meg az *Új Magyar Muzeum*, Toldy és az akadémia közlönye »peragit tranquilla potestas quae violenta nequit« jellemző jelmondattal hirdetve, hogy az irodalomnak kell megvédeni a magyar nemzet jövőjét a nyers erőszak ellen, s mindjárt első füzetében Hunfalvy Pál »az igazi arany bullá«-nak nevezett cikkel kitűzte a nemzet jövendő programmját.

Írói összejövetelek

S az írók, az »istenadta« írók kis serege, lelkesedéssel, becsületesen látott a munkához. Úgy volt meggyőződve, hogy kötelességet teljesít s még az idők szigorúbbra fordulása sem lankasztotta: sem türelmét, sem jó kedvét nem vesztette el. Ha nemrég látta: quid ultimum in libertate — így tapasztalta most: quid ultimum in servitute. Egy darabig délutánonként a »Veres Ökörhöz« címzett kávéház, vacsoránál a Sas, Parragh (a Váci-utcában), a Prés volt a találkozó hely. Sok tréfa közt komoly dolgokról is volt szó: megállapították a munkaprogrammot s megbeszélték a teendőket. Még egy kis tréfát meg lehetett engedni a katona urakkal szemben. Pákh írt egy humoreszket *Hunyadi János* cím alatt, melynek eleje és vége Hunyadiról szól, de a közepe maró szatira a Polizei-System ellen, s a katona urak, kik ennek a cikknek — mint Pákh megjósolta, — csak elejét s végét olvasták el, de a közepét nem, s így sejtelmök sem volt annak valódi tartalmáról, a *Röpivek*nek azt a füzetét, melyben ez a dolgozat megjelent, csakugyan nem kobozták el. Volt egy pár estére való mulatsága a körnek. Néha Vörösmarty is, ha bejött Baracskáról, ellátogatott oda s utóbb Erdélyi is résztvett a barátságos összejöveteleken. Kazinczy Gábor kedélyes

estélyei már komolyabb természetüek voltak, ezekben Kemény, Eötvös, Veér Farkas is résztvettek. Itt tervezték az *Újabb Nemzeti Könyvtár* megindítását, mely régi magyar írók és emlékírók munkáinak gyűjteménye volt, s a rendkívüli lelkesedés, melylyel a közönség felkarolta, lehetővé tette, hogy a régi latin és görög klasszikusok magyar fordításainak kiadását megkezdhessék. Ez a siker — mert az Újabb Nemzeti Könyvtár nagy része magyar történeti munkáknak volt szentelve — az akadémiát, mely három évig életjelt is alig adhatott magáról, hazai történelmi forrás-

Nagy Ignac, a *Hölgyfutár* szerkesztője.

munkák kiadására ösztönözte. Itt is igaznak bizonyúlt, hogy leigázott nemzetek előszeretettel fordúlnak történetükhöz: a kiadványok sorsa igen rövid idő alatt biztosítva volt.

Mindez benyúlt a legnagyobb szolgaságba. A mint a katonaság után a polgári hatóság vette kezébe a cenzúrát, Prottmann lett a mindenható parancsnok s azután hogy hivatalosan kimondatott az abszolutizmus, a forradalomnak nevét sem lehetett leírni. Elkölt a tréfa, az idő a legroszabbra fordúlt. Teleki Józsefnek megtiltották, hogy mint a magyar tudományos akadémia elnöke az uralkodó látogatása s az akadémia tagjainak bemutatása alkalmával a »magyar királyt« jobbágyi hódolattal üdvö- A cenzúra

zölje, mert Magyarországon nincs »jobbágy«, s egy naptárt azért koboztak el, mert »Él magyar, áll Buda még« mottót tette a címlapra, — s ezzel eljutottunk a legszélső határig a szolgaságban.

Igaz, rettenetes keserves iskola volt ez, de számolni kellett vele; meg kellett találni a formát, hogy hogyan mondhassa el az író a mi szívét nyomja úgy, hogy Prottmann meg ne értse? Akkor jött be az országba Heine *Romanzeró*ja. Az ő *Liszt Ferenc*e roppant hatást tett:

Anständige Bestien sind es doch,
Die Euch im Felde überwunden...

Hátha magyar könyveket is lehetne becsempészni, úgy hogy a mi bestiáink ne ütközzenek meg rajta? Ráth György összegyűjtötte a forradalmi verseket s testvére Ráth Mór segélyével kiküldte Lipcsébe Keil ottani könyvárushoz, honnan azonban Kertbeny által irtóztatón megcsonkítva került vissza. Ez hát nem ment, itthon kellett megtalálni a módját. Azt a sötét hangot, melylyel a »haza elvesztését« gyászolák, már nem lehetett használni, s hiába mondta Szász Károly, hogy

A költőknél még él a szabadság, és
Fog élni, bármit mond a hatalom...

azt már nem lehetett hirdetni. Nem maradt szem szárazon, ki Aranynak *Koldusének*ét olvasta; a puszta vadon költészetének gyönyörű sorait:

S hol a nyilt röptű sólyom is
Nagy félve járt elébb,
Csipogva fürdik s üt tanyát ott
A szemtelen veréb...

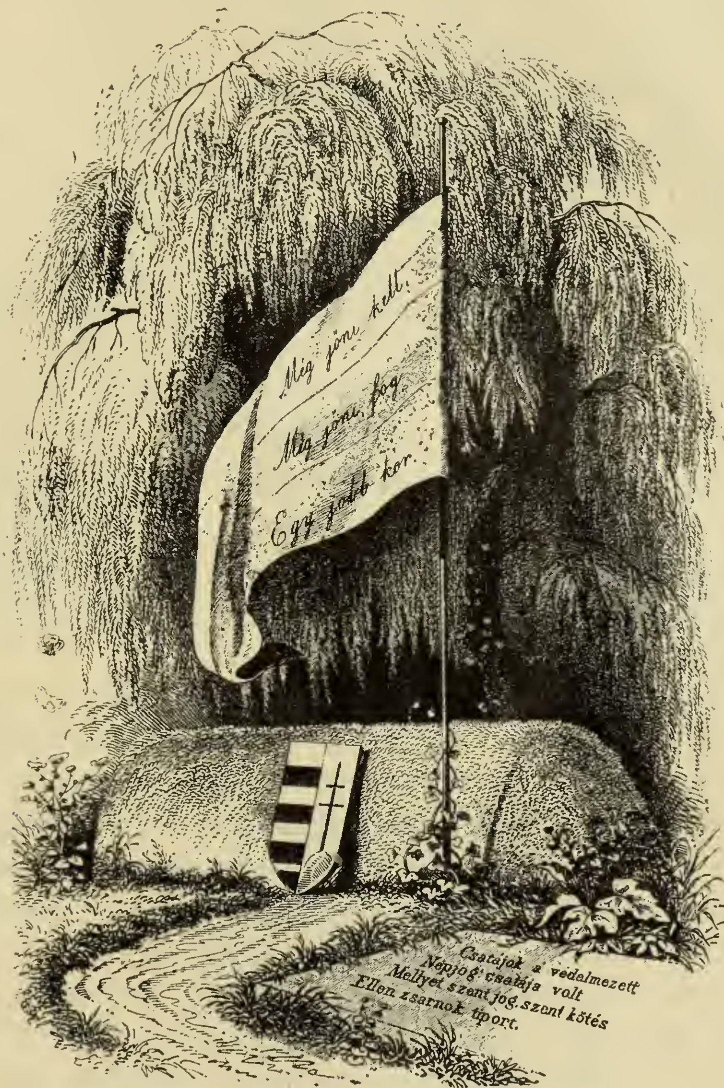
átérezte minden szív. Ezek nem allúziók, — a való igaz rajzai voltak. Ha akkori költészetünk szemelvényei nem maradnak mögötte az ír melódiák és Béranger legszebb darabjainak, az, mit abból az időből, midőn csak képben és hasonlatokban lehetett beszélni, felmutathatunk, páratlan a maga nemében. Bizonynyal örökre gyöngyei maradnak költészetünknek, de úgy mint akkor átérezték és megértették, a későbbi boldogabb nemzedék, mely nem szenvedte át ezt a kort, erre nem képes. Gyulai egy remek elbeszélésben a megszólalásig híven előállítá a régi udvarház utolsó gazdáját, vagy leírt egy akkori szüretet, hol a táblabírón

Rajta még a régi mente
De pipája nincs sehol —

ennek a bánatát mindenki érezte. S mikor Arany egy Sylvester-estéjén poharat ragad kezébe s felköszönti, hogy

Csörgése szóljon, hogy kikért,
És szóljon az, hogy hallgatok,

minden magyar ember tudta, hogy a pohár *cseng* s csak a *lánc* csörög — s hogy ez a felköszöntő az aradi raboknak szól. És a *Mikes búját* Lévaytól csak Prottmann nem értette meg, mert »mit neki Mikes búja?« Ingeborgról mindenki tudta, hogy az maga a költő, Sárossy Gyula, s a vers nem fordított. Ezek, és még néhány szép vers ebből az időből, hangot adtak annak, miket az emberek éreztek s ebben rejlik nagy hatásuk titka; mert

A **Hangok a múltból** című anthologia címképe.

nemcsak szép versek, — a magyar ember bánatának megnyilatkozásai voltak. A szépirodalom többi ágaiban is beállott ez a fordulat. A színpad nem teremtett meg sok forradalmi alakot, de most már a célzásokat is kellett kerűlnie, annyira, hogy Prottmann a színpad huszárjainak is megtiltotta, hogy a királyért haljanak meg: mert császár van, mondá, s nem akarta megérteni, hogy a huszár még a múlt századokban sem lelkesedett a császárért. Ezt a sebet könnyen kiheverte, s a regényírás is kárpótolta magát a közel múltból vett rajzaival, mely mégis mindig a múltra, a már letűnt magyar életre emlékeztette az olvasót.

Az irodalom fejlődése

Magának az irodalomnak fejlődésére, emelkedésére nézve ez a fordulat nem volt káros hatású. A forradalom sem volt kimeríthetetlen bánya s még sokáig folytatva selejtessé, egyhangúvá s a közönségre nézve únottá válhatott volna. Az íróknak már nem az izgatót, hanem az igazi, az esztheikai szépet kellett keresni, s hogy ezt megtalálják, a külformára, a kompozicióra is kellett adniok. De a nagy közönség ízlése bizonyos fokig el volt rontva. A nemzeten utolsó időben meghasonlás vett erőt: sok vidéki úr taníttatni sem akarta a fiát, nem akarván a »németnek« kész eszközt nevelni. Más elfoglaltatás hiányában egy csomó ember írásra adta magát, — az irodalom pedig úgy állíttatott fel, mint a nemzetiség palladiuma: a magyar embernek kötelessége minden magyar könyvet megvenni, minden verset áhítattal olvasni, még ha rossz is. De ez csak a jó ízlés rovására történhetett, s a Vojtinák levelezése (Arany és Tompa közt) már 1850-ben kezdődött. Ez a recept, beadva maró szatirákban, nem sokat használt. Gyulai és Pákh úgy akartak a bajon segíteni, hogy (1852) megalapították a *Szépirodalmi Figyelő*t azzal a programmal, hogy semmit sem közölnek, mi alatta áll az irodalmi színvonalnak, s a lapban szigorú kritikai rovatot fognak vezetni. Egy csomó ellenséget szereztek maguknak s a lap egy év múlva megszűnt. Néhány év múlva Arany *Figyelő*je s *Koszorú*ja vette át programmját. Addig a kritikai rovat a politikai napi lapokban — különösen a *Pesti Napló*ban — talált otthont s gyakorolt üdvös hatást irodalmunk fejlődésére.

S ez az irodalom valóban bámulatosan fejlődött. A magyar nemzet géniusza a nemzeti irányban megtalálta a helyes útat, melyen fejlődnie kell és lehet. A történelmi és társadalmi regények elegendő olvasmánynyal látták el a közönséget s nem maradtak mögötte a világirodalom termékeinek. Újabb és újabb szépirodalmi s élclapok keletkeztek, megszaporodtak a politikai lapok, melyek már politikai elvek szerint csoportosúltak. Egyik lap a konzervatív elveket hirdette, míg a Napló hű maradt a régi zászlóhoz. Elvei mellett ő propagandát nem csinálhatott nyilvánságosan; megtette tehát az egyetlen lehetőt: ignorálta az összbirodalmi napi kérdéseket. A külföld, az európai politika tüzetes megvitatásban részesűlt, de a belföld nem létezett számára. A kormány tetteihez, az általa felvetett kérdésekhez hozzá sem szólt; s ez a hallgatás többet nyomott minden oppoziciónál. A magyar ember megértette, hogy mit jelent ez a hallgatás, melylyel szemben az abszolutizmus tehetetlen volt s a törvényes állapotok visszaállítására a tért tisztán hagyta.

Politikai kilátások

Sok szenvedés, türelem és nélkülözés árán szerezte azt meg. A »Károlyka szárnya« — mint a Károly-kaszárnyát, az írók börtönét nevezték — sok írót látott falai közt, de egy se hagyta el azt úgy, hogy ne lett volna kész újabb megpróbáltatás kiállására. Hijában tettek koronként egyes hazafiak peticiókkal kisérletet meggyőzni a hatalmat, hogy rossz úton halad: figyelembe se vették. Hijában volt a lapok hallgatása, nem értették meg.

S midőn a hivatalos lap egyik hasábján Albrecht főhercegnek, az új kormányzónak, magyarországi, s másik hasábján Kossuth londoni körútjáról közölte a tudósításokat, ennek horderejét, — hogy még a magyar hivatalos lapban sem bízhatnak meg — nem értették meg. A passzivitás e kora két magyar és két német munka közé esik: *Das legitime Recht Ungarns* Somsichtól 1850-ben komoly tiltakozás volt Magyarország jogainak elkobzása ellen, — s egy tized múlva a *Blick* már szétmarcangolta a hazugság politikáját. Kemény *Szava a forradalom után* (1850.) államférfiúi bölcseséggel ajánlja a pacifikálás politikáját s másfél tized múlva Deák *Adalékjai* a »restitutio in integrum«-ot kötik ki a kiegyezés árául. Már közeledett a nap, melyről a költő álmodott, hogy ahhoz hasonlót, »nem szűlnek évek, századok«. Jelezte ezt a Kazinczy-ünnep 1859-ben, a sárospataki-ünnepély 1860 ban, a Széchenyi-ünnepek hosszú sorozata 1861-ben. Már a következő év hajnalán látta a költő álmában:

Hogy e feltűnt év rejti, hozza
Ama napot, az én napom!

Csalóka álom volt. Még korán zengette el a győzedelmi ének halleluját-ját, de azért Tompával, az új Simeonnal, az egész nemzet hitte, hogy nincs messze. Nem is volt. A husvéti cikk után meghozta a békeágat Magyarország felséges nagyasszonya, — a király megkoronáztatott.

82. Deák Ferenc, mint író.

(1803—1876.)

Ha az »öreg úr« még élne, s ha nevét e sorozatban megpillantaná, tudom némi nehezteléssel tiltakoznék ellene, hogy ő róla mint íróról, mint íróink egyikéről beszéljünk. Mit keres Saul a próféták között?... Valóban: ő nem íróink egyike, hanem egyik legnagyobbika volt. Hozzá tehetnők: egyetlen a maga nemében. Hasonlíthatatlan.

Deak lakatja

Egyszer, mondják, valami ifjú tisztelői, valahonnét kikapartak egy tőle származó vagy neki tulajdonított verselményt, s dévajkodva neki iramodtak, hogy mint érdekes leletet a közönség elibe hurcolják. Na hiszen volt érte! Kiragadta kezükből a prédát, s úgy megsemmisítette, hogy nyoma sem maradt. Afféle hexameter lehetett, minő a nagy Cicerótól maradt fenn, ha a filologusok hisznek e mesében, mely zengzetesen így szólt: O fortunatam natam, me consule, Romam.[1] Széchenyitől fenmaradtak, még pedig úgy magyar mint német nyelven, tán francia nyelven is, faragcsált rímek; a Deák hiúsága, lám, nagyobb volt; ő nem tűrte, hogy ilyesmit a fejére olvassanak. Jó, hogy öklével nem fizetett érte; mert erős ökle volt. Falusi rossz ereszkedőkön a szekérben ülve szokta kinyújtani karját kerékkötőnek, s a küllők mindig engedelmeskedtek. Máskor e kéz, mely keztyűt nem látott soha, a házi iparművészet egy igen kellemes ágával foglalkozott. Láttam őt a szentlászlói udvarház árnyékos gesztenye- és hársfái alatt, finom ízléssel és aprólékos szorgalommal faragcsálni puszpáng- és olajfából kiállításba illő tárgyakat. A kik bírnak tőle ily emléktárgyakat, tudom nem adnák sokért. Magam egy lakatkát lánccal, de kulcs nélkül, vittem tőle közös barátunknak, báró Kemény Zsigmondnak, cserébe az olasz *Perseveranza* ama cikkeért, melyben Kossuth a dunai konfederáció merész tervével döbbentette meg akkor a világot. Ez ama válságos, hoszszadalmas várás napjaiban volt, mikor az akkor irányadó *Pesti Napló*nak,

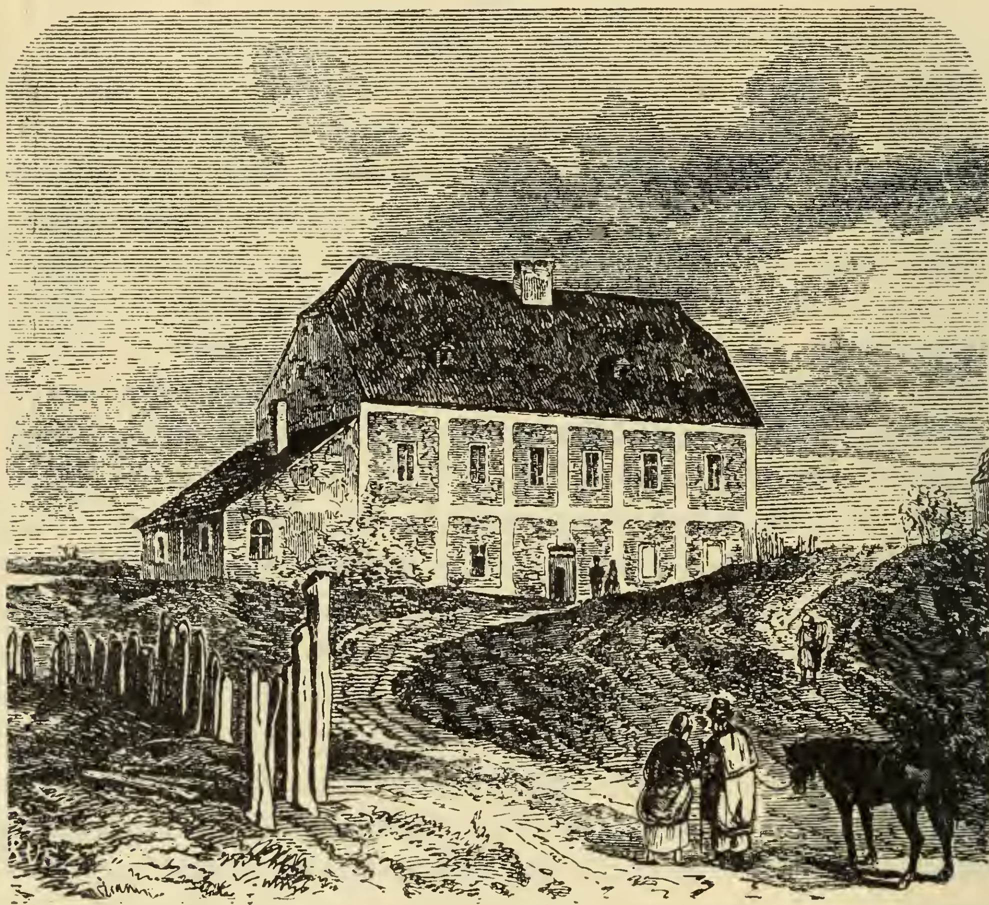
[1] Magyar műfordításban tán így volna visszaadható: Róma szerencsefia, consulságomnak alatta. (?)

sőt az egész magyar zsurnalisztikának »hallgatás« volt a jelszava. Kemény Zsigmond nyomban el is értette a meg nem nyiló lakat jelképében kapott napiparancsot s folytatta a makacs hallgatást addig, a míg az volt Magyarország áldott térein a legkiáltóbb ékesszólás. Azon időből, mikor még a háborúk évekig szoktak huzódni, fenmaradt egy államférfiúnak az a mondása, hogy a győztes az lesz, a ki legtovább kibírja pénzzel. Ritkább eset, mely a politikai harcok sikerét annak a pártnak juttatja, a mely tovább tud hallgatni. Ez az eset volt, bizonynyal, a legkivételesebbek egyike, a mi haddal és békében folytatott önvédelmi harcunk sikerének kulcsa és megmagyarázója. De egyes nagy emberekre alkalmazva a hasonlatot, a legritkább, szinte hihetetlennek látszó példák közé tartozik, hogy az arassa a legteljesebb sikert, a ki legkevesebbet mutatja magát a nagy közönség szeme előtt, hanem minden kedvező alkalommal elrejtőzik magányába, s félreállva az útból, átengedi a tért akár ugyanazt, akár mást mívelő pályatársaknak, barátnak, ellenségnek egyaránt. A hadfiak közmondássá tették, — a mi Széchenyink négy-öt hadjárata után saját tapasztalásából beszélhetett volna erről, — hogy csatatéren azt kerüli a halál leginkább, a ki legjobban keresi, azt pedig utoléri, a ki leginkább fut előle. Deák sohasem kereste a dicsőséget, a ragyogást, a hatalmat; eltűrte azt, ha kellett, s vállalta mint reá mért felelősséget, kötelesség teljesítését addig, s egy pillanattal sem tovább, mint épen kellett.

Deák emlékező tehetsége, adomái

Nem szándékunk e helyen, — idő és tér sem engedné — Deákunk életrajzát csak vázlatban is adni; egyes jellemző vonásokat azonban alig hallgathatunk el. Mellőzzük az elég nagy számban fenmaradó adomákat tanuló éveiből. Tudva van, hogy a legjobb »deák« volt, és sem professzorai elleni lázongásokban vagy apró csínyekben, sem pajtásaival való dulakodásokban, az akkori divat szerint, nem keresett kitűnést; ha mérkőzésre került a sor, ezeket eldöngette, amazoknál játszva kiérdemelte minden tantárgyból az első eminenciát. Emlékező tehetsége késői élemedett koráig bámulatos volt. Úgyszólván mindent tudott. Híres adomáit, miket elégszer kelle ismételnie, helyhez és körülményekhez alkalmazottan, mindenkor híven mondotta el. Pontosan megnevezte az időt, a személyeket, szereplőket és jelenvoltakat, s mikor elvégezte, nem tudtuk: emberismeretét, vagy vonatkozásainak találó voltát bámuljuk-e inkább? Igazi szokratesi bölcseség nyilatkozott azokban. Ha gyorsíró nyomban megörökíti, egy olyan kötet kerűlne ki abból, mely mint kor- és jellemrajz a legtanúlságosabb, mint az elbeszélő művészet egy remeke a legvonzóbb olvasmányaink egyike volna. Másodharmad kézből már nagyon színtelenül, sőt olykor meghamisítva kaptuk át azokat. Tréfálódzva panaszlá fel egyszer, hogy sem a nevét viselő utcát sem a keserű vizet, sem az adomás könyvet nem vallhatja magáénak. Volt egy idő, mikor a hazánk vagy a monarchia sorsa felett aggódó politikusok oly alig leplezhető szándékkal járogattak hozzá, hogy őtet »meginterviewolják«; mily pompás kitérő volt akkor neki egy jó anekdota!

Kezénél volt az mindig, akár ismeretes cabanos-szivar szekrénykéje. Füstöt kaptak s jó képet vágva hozzá csak annyit tudtak meg Deák politikai nézeteiről és terveiről, a mennyit előbb tudtak vagy tudni véltek. Be tudta ő várni az idejét. Befolyása a mily nagy és a mily döntő volt a nyilvános vitatkozás terén, oly megmérhetetlen volt társadalmi téren s ama szorosabb baráti körökben, melyekhez bejutni legjobbjaink becsvágya volt. Jó darab időn át az *Angol királynő* ama két szobája volt a mi világunk közepe, melyben az öreg ur lakott. Ki-bejárt ottan boldog,

Deák Ferenc söjtöri szülőháza.

boldogtalan. Rossz időkben enyhet, vigasztalást kerestünk, találtunk ott; a jobb idők hajnalán nem egyszer bezárultak amaz ajtók, melyek megett az a toll működött, mely a béke helyreállitását, a szabadság diadalát, az ezeréves magyar haza új életre keltését volt megalkotandó.

Az a nyitott könyv, az irótollat tartó kéz, mely, mint a *Turul* olvasói is tudhatják, ott diszíti, valóban babonás jelentőséggel, a Deák nemes-család ősi címerét, s mely kifejezést nyert, — aztán ne legyek előitéletes! — még magában a család nevében is, melynek méltóbb viselője a karddal, buzogánynyal is egyaránt kitűnt elődök hosszú során át nem volt, mint a mi legnagyobb publicistánk, ez a Deák Ferenc! Bizonynyal senkit sem lep meg, ha azt olvasssa, hogy már a nagy Verbőczy édesanyja is egy Deák-leány volt.

Míg testvérbátyja Antal, azelőtt az 1809-iki nemes felkelő seregnél kapitány, utóbb Zalamegye alispánja s országgyűlési követe, az ország jogainak a korszakos 1825-iki diétán lelkes védője, — ugyanaz ki az ifjú Széchenyire a legtisztább lelkületű honpolgár benyomását tette, s önzetlen és férfias magatartásával úgy ennek, mint a haza többi jeleseinek nagyrabecsülését bírta, most is az emlékezetes 1832-iki országgyűlésen honatyai tisztében járt el: azalatt az ifjabb testvér, Ferenc, otthon Zalamegyében teljesíté szerényen mindazokat a teendőket, miket a megyei rendek, országszerte, őket megillető hazafiúi és polgári kötelességnek néztek. Végig járta azt az iskolát, mint tiszti ügyész (a szegényeknek hivatalos védője), mint szolgabíró, minden közigazatási és peres ügynek első fokú intézője, végre csakhamar mint helyettes alispán (a mi akkor a megyének nevezett kis országban minden államhatalom teljességét jelenté). Hogy ily fontos állást Deák már 30 éves korában foglalhatott el, az értelmi felsőbbségének s a közbecsülésnek, melyben állott, legkiválóbb bizonyítványa. Ha valaki azt a fáradságot venné magának, hogy a megye e kitünőségének hivatalos működését nyomról nyomra kövesse, napfényre hozza a levéltárakban porladó aktákat, rendeleteket, itéleteket, jelentéseket, követutasításokat, melyek vagy közvetlen az ő tollából folytak, vagy diktálása után irattak: bizonynyal a legérdekesebb adatokat gyűjthetné össze mind magán-, mind közjogi és közigazgatási, akkor elég kezdetleges irástudásunk, általában úgynevezett magyar »kuriális stílusunk« fejlődéséhez. A latinul gondolkozók terjengősségét, bőbeszédű, de magasan járó ékesszólását, a Corpus Juris alapos és kritikával párosúlt ismeretét, a nyelvújítók sokszor túlzásokba csapó különcködéseit, az előre törekvő szabadelvűek külföldieskedését, mind kisujjában birta, de a maga útján járva mindenkivel megértette magát, mindenkinek megadta a maga igazát, eltalálta gondolatjait, mindenkivel beláttatta, egyéni hiuságának sértése nélkül, tévedéseit. Híre ment ennek a zala-egerszegi ülésterem falain túl is. Antal bátyja jól tudta mit tesz és mit beszél, mikor be nem várva a hosszú diéta végét, átadta időközben is helyét az ifjabb testvérnek, s tőle aggódva bucsuzó barátait azzal vigasztalta meg, hogy állít ő maga helyett egy sokkal derekabb embert, a kinek kisujjában is több ész van, mint neki egész testében. A csere bevált. Az ifjú Deákot, ki csak 1833 május 1-én érkezett fel, hamar megszerették a pozsonyi rendek, majd megcsodálták, végre mesteröknek, vezérüknek vallották. A nádor kissé bárdolatlannak, a közjogban különösen, persze az ő felfogása szerint, járatlannak tartá; a maradiak (akkor még nem volt a »pecsovics« név) hirtelen népszerűségének szintoly gyors kimulását reméllették; Széchenyi rögtön felismerte benne a jövő emberét: kereste, de fájdalom, nem birta egészen megnyerni barátságát. Föltünése a haza ez új csillagának szinte végzetszerű volt. Épen a kellő időben érkezett, mikor az ellenzék két nagy oszlopa dőlt ki: Kölcsey és Wesselényi. Azt elveivel ellenkező utasításokkal visszalépésre

Zalamegyei szereplése

Megjelenése az országgyűlésen

kényszerítették szatmármegyei háládatlan választói; ezt Erdélybe hivta a »szent ügy,« melynek kezdettől fogva végig szolgálatában állott, s hol jelenléte, Deák véleménye szerint is, szükségesebb volt.

Országgyűlési beszédei

Azt, hogy Deáknak ezen első országgyűlésen mondott beszédei, nemcsak lényegökben, de tiszta szövegezésben is az utókorra átszállhattak, akkor buzgó tisztelőjének, később politikai ellenfelének, Kossuth Lajosnak köszönhetjük. Az ő *Országgyűlési Tudósításai,* melyeknek kézirat gyanánt

Deák Ferenc 1842-ki arcképe.

az országban elterjesztését a szűkkeblű kormány nem akadályozhatta, megörökítették az akkori táblabírói szónoklat remekeit, s Zalamegye ifjú követének köztük drága gyöngyként kiváló, hol átgondolt, de le nem írt, hol a vita hevében hevenyészett beszédeit. Kossuth maga szerény tudósítói minőségében is nem annyira tárgyilagosságra mint pártállása szilárdítására törekedett, de ama napoknak elég hű és részrehajlatlan krónikása maradt. Följegyzéseit a hivatalos okiratokkal, az illető ítélőmesterek jól stilizált naplóival s végül Deák Ferenc követjelentésével összehasonlítva az egész országgyűlésnek oly hű képét nyerjük, minőt a későbbi történetíró mint kész adalékot csak örömmel és köszönettel iktathat be tartósságra szá-

mított köteteibe. Kossuth a Wesselényi iskolájához tartozott, mely eget hasogató nagy szólamokban szeretett pompázni s nem annyira meggyőzni mint magával ragadni törekedett; Széchenyi ennek ellenében új és szokatlan jelenség; s későbbi nagy antipódja nem késett neki nyújtani, mint az angolos, fesztelen és konverzáló parlamenti modor meghonosítójának, az elismerés újabb, legfrissebb babérjait. Nagy örömmel, elragadtatással tette ezt, mint a ki nem várt leletként nagy kincsek, drágaságok halmazára akadt. A kettő között mintegy középen foglalt helyet Deák, nem keresve semmi alkalmat a kitűntetésre, szerénységét, mely hallgatásra készté, még huzamosb gyengélkedésével is leplezgetve. Fokonként emelkedett iránta az érdeklődés, a tisztelet és bámulat. Főleg erős logikáját, azután köz- és magánjogi ismereteit, s végre nem szenvedélyekre számító, de érvekre támaszkodó, higgadt előadását magasztalták, úgy Kossuth mint többi kortársai. Oly erősnek mutatkozott e téren, hogy mindenki előre megjósolhatá vala neki a reá váró igazságügyminiszteri tárcát, ha széles Magyarhonban akkor valaki ily eshetőségről csak álmodhatott volna is! Mikor az ellenzéki szónokok egymással vetélkedve nagy fogadást tőnek, hogy soha és semmi körülmények közt kormányhivatalt nem vállalnak. S utóbb a hosszú évtizedek után bekövetkezett váratlan, ne mondjam véletlen fordulattal némi elmeéllel kelle a finom megkülönböztetést kormányzó és kormányzott, a gyeplőt tartó kocsis és hámba fogott ló között magyarázgatni. A megyékben pedig követválasztásokkor részletesen kidolgozott utasításokon fölül még arra is megeskették a jelölteket, hogy bizonyos időig, jó sokáig, még az országgyűlés után sem fogadnak el a kormánytól semmiféle hivatalt vagy kitűntetést. Reálicitáltak azt évek számára, sőt életfogytiglan; mit némely megye arra az elmés ellenvetésre engedett csak el, hogy: hátha ő felségének eszébe jut Deákot tenni meg főminiszterének!?

Deák mint kriminalista

A Kónyi ismeretes, igen becses gyűjteményében[1] van egy érdekes darab, Deáknak mint tiszti ügyésznek egy elvetemült rablógyilkos bűnperében írott, tán élőszóval is elmondott védelmi replikája. Ez a 26 éves ifjú ember már vagy három embernek oltotta ki életét és mint egy rablóbanda vezére szánakozást embertársai iránt nem ismert. A védbeszéd méltó párja a Kölcsey híres gyermekgyilkos asszonya védelmének. Csakhogy ennek hasonlíthatlanul hálásabb feladata volt! Deák beszéde, mely a halálos büntetésnek enyhítését, illetőleg fogsággá változtatását kivánta, egy ékes plaidoyer volt tulajdonkép a halálos büntetés elmélete ellen, s őt, mint a régi büntető rendszerünkkel merő ellentétben, a legelőrehaladottabb felvilágosodás és humanizmus színvonalán álló kriminalistát ismerteti meg velünk. Mindnyájan könyv nélkül tudtuk akkor, — de csak az ifjabb nemzedék, — Beccaria híres könyvét, *Dei delitti e delle pene*, melynek vezérelve volt: inkább tíz gonosztevőt ereszteni szabadon mint sujtani egyet ártatlanul;

[1] Deák Ferenc beszédei I. II. III.

míg régi táblabiráink ellenkezőleg, kérlelhetetlen üldözték a vádlottat puszta gyanúra is, csakhogy egy bűnös valahogy ki ne csusszanjon ártatlan gyanánt. S ezt az elméletet, mint néhány év múlva szomorúan tapasztalta az úgynevezett Ifjak, valamint Wesselényi és Kossuth pereiben az ország, nagy készséggel átvitték a közönséges bűnösökről a politikai vétkesekre is, azzal a silány mentséggel takaródzva, hogy hisz utóvégre fenmarad a király megkegyelmezési joga; melyhez, mint biztosan föltevék, nem hiába fognak az illetők folyamodni.

Deáknak ama védbeszéde óta, mely lélektani szempontokból indúlva a népnevelés hiányát s a társadalom igaztalanságát, ennek különben egyenes megtámadása nélkül, szellőzteté, még egynél több és fényesnél fényesebb alkalma nyilt a velünk született emberi jogok, az egyéni és véleményszabadság mellett, a hatalom túlkapásai, visszaélései ellen erőteljes szózatát hallatnia. Viszhangja maig sem enyészett el: örök igazságokat hirdető tiszta elvei keresztülsugároznak az egymást felváltó napi elméletek ködhomályán. Deák az ő szaktudományának színvonalán állott, ismereteit folyvást gyarapítá s vidéki ismerősei bámulva nézték szaporodó könyvtárát, melyre követi napidíjainak legnagyobb részét fordítani szokta; a többit aztán elvitték a hazafias adakozások és sok mindenféle kéregetők. Idegen nyelvekben, a latint és németet kivéve, kevésbbé volt jártas, de azért jól tudta, mit mívelnek odakünn s üres szünidőiben utazgatott is külföldön. Széchenyi, ki maga folyvást úton volt, már aggódni kezdett felette, hogy a németek tudós elméleteibe merűlve, a gyakorlati talajt el fogná veszteni lába alól. Felesleges volt ez aggálya, mert külföldi példák utánzásában, őt magát se véve ki, egy honfitársa sem volt óvatosabb s az egymástól eltérő viszonyokat annyira mérlegelő.

Hányszor beszélt?

Csak felületes számítás szerint is Deák a hosszú országgyűlés alatt, (1833 május 7-től kezdve 1836 ápril 30-ig) 104-szer szólalt fel. Közjogi kérdésekben, bár ezek majd minden egyéb kérdésbe is belejátszottak, vagy 23-szor, az országgyűlés belviszonyait illetőkben, melyek aztán egy-egy »praecedenst« képeztek, vagy ilyenre támaszkodtak, 15-ször, törvénykezési s ezzel rokon ügyekben 18-szor, magyar nyelv és vallás ügyében 4—4-szer, — az előbbit szinte kielégítő siker kiséri, míg az utóbbi csak mintegy jelzője volt a később bekövetkezendő küzdelemnek, — végre az úrbér s ily természetű kérdésekben, melyek e törvényhozás első feladata s legfőbb eredménye valának, legapróbb részletekbe beható pontossággal, legalább 24-szer. Ha e számadatokhoz még hozzávetjük a nyilvánosságra nem kerülő félhivatalos vagy bizalmas értekezéseket, meg a bizottsági (akkor »választmányi«) munkálatokat, úgy fogalmunk lehet általában a régi »táblabiró« követ urak, de különösen Zalavármegye ifjú követének munkásságáról, szorgalmáról. Ki kell ezt emelnünk, szemben ama híres, 1836. június 20-án kelt, Deák Ferenc és Hertelendy Károly aláírásával ellátott s kivételesen nyomtatásban is megjelent »követjelentéssel«, mely az

Deák Ferenc az utcán. (1861.)

oly fontos országgyűlés történetét dióhéjba szorítva, de oly klasszikus tárgyilagossággal adja elő, hogy e beszámolóból magából arról, hogy a nagy munka oroszlánrésze kit illetett, a tettes vmegye rendeinek még fogalmuk sem lehetett volna. Főbb pontjait e rövid ismertetés keretében sem mellőzhetjük.

Követi beszámolója

»Első, miről szólanunk kötelesség,« úgymond Deák Ferenc, »önkeblünk legforróbb érzete ösztönöz, a nyelv és nemzetiség!« Előadván az e téren vívott harcokat és leküzdött nehézségeket, mikről a mai kor gyermekének fogalma is alig lehet, így végzi: »Teljesedett legforróbb óhajtásunk: legalább magyar törvénye van már a magyarnak.« »Azonban sok, igen sok teendő van még hátra, hogy törvénykezésünknek és közigazgatásunknak minden ágaiban, nevelésünknél s a magyar katonaságnál, egyszóval a nyilvános közélet minden viszonyaiban honi nyelvünké legyen az elsőség, mely eddig a latin nyelvnek tulajdoníttatott; de csüggedést nem ismerő állhatatosság és munkás iparkodás biztosan célra vezetnek« stb. Ezután a vallás és lekiismeret szabadságára jő a sor, mely fontos ügyet, a főrendek táblájával sikertelen váltott hét izenet után is, elintézetlen kelle hagyni. Ma is idézetre méltók e sorok: »Nincs a polgári szabadságnak is veszélyesb ellensége, mint az elnyomás és üldözés szülte vallásos felekezetesség, mert ennek indulatos küzdésében gyakran felejtve vannak, gyakran fel is áldoztatnak a hazának legszentebb érdekei; a közegyetértés ellenben a polgári szabadságnak legbiztosabb oltalma; ehhez pedig nem szükséges a vallásnak egysége, mint ezt a szabad Amerika példája bizonyítja, de szükséges az, hogy a törvény és közállomány a vallás és lelkiismeret szabadsága fölött zsarnoki hatalommal uralkodni ne akarjon« stb. Bővebben tárgyalja a földesúr és jobbágy közötti viszonyokat. E téren igen sok történt ugyan, a parasztosztály személy- és vagyonbiztossága érdekében: durva önkény helyébe a törvény oltalma állíttatott, zsarolások helyébe jogok és kötelességek határozott körülírása s mindennek, a mi a népnek magasb fokra emelése, emberi s polgári jogainak élvezetére, az »alkotmány sáncaiba« bevétetésére való képesítése érdekében utóbb történt, legalább előkészítése s elvben elismertetése; az elért eredmény mindazonáltal nem elégíté ki Deáknak és szabadelvű barátainak vágyait. »Vérző szívvel szólunk,« mondja, »azon urbéri törvényjavaslatok sorsáról, melyek a népnek jövendő morális emelkedését valának eszközlendők. Ez volt legszebb, legnemesebb feladata a törvényhozásnak, s fájdalom! épen ebben történt majdnem legkevesebb, mert épen ebben találánk mind a kormánynál, mind a főrendeknél legtöbb ellenszegülésre.« Megbukott t. i. a nem-nemeseknek nemesi birtok szerzésére való képesítése, a mi bizonynyal nem a dédelgetett osztálynak jól felfogott érdekében történt. Megbukott az örökváltság, mely a jobbágyságnak utóbb rögtön bekövetkezett megszűntetését válság nélkül eszközölte volna. Az úriszékek megszűntetését is óhajtották, de csak némi korlátozását vihették ki stb. stb.

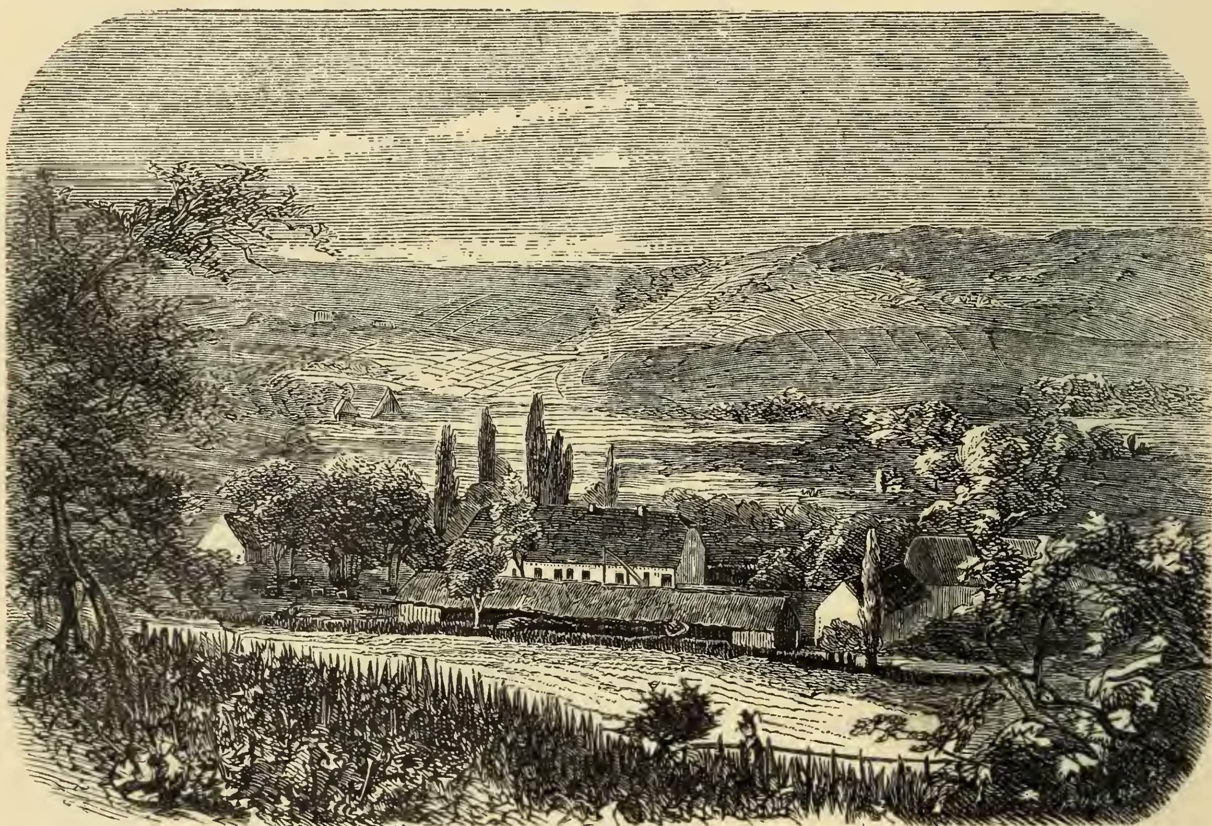
Vigasztalásul felsorolja a törvényhozásnak számos igen üdvös és korszerű alkotásait, melyek az előrehaladó korszellem megannyi vívmányai valának, p. o. a szóbeli perekről, a vásári biróságról, a pénzbeli itéletek végrehajtásáról, az itéleteknek okokkal támogatásáról, világos örökösödésről, a pereknek az országgyűlés alatt is folytatásáról, stb. törvényeket, szándékosan feledve mindíg a záradék hozzátételét: Et quorum pars magna fui! A haladás barátai vele együtt mindezeket mintegy kiszaggatva (úgynevezett per excerpta) vitték keresztül, míg az ósdiak mindent a rendszeres munkálatokra (systematica operata) utalgattak, a mi a legszükségesebb reformoknak sohanapjára halasztását jelentette. »A ki a hibák és előitéletek egész tömegét egy csomóba fogva egyszerre akarja kiirtani,« mondja Deák, »az sok egyes érdekeket, a melyek különválva nem sok gátat vethetnének, összesít maga ellen, s rendszerének a sikert áldozza fel.... Ki kell igenis tűzve lenni a főcélnak s kerülni kell mindent, a mi attól félrevezethetne, de a cél felé minden előlépés, mely a jövendőnek útját nem zárja, valóságos haladás.« »Addig, míg a nemzet értelmes többsége valamely javításnak hasznos, sőt szükséges voltáról meggyőződve nincsen, azt a törvényhozás rendes útján megállapítani úgy sem lehet, valamint ellenben, ha ezen meggyőződés általános, az óhajtott javításnak sikerét csak halasztani képes az átalkodott ellenszegülés, de azt végképen eltávoztatni hatalmában nincsen, mert a jobb létre vágyás oly természeti ösztön, melyet elnyomni soha sem lehet.« — Nem márványba vésni való igazságok ezek?!

A nagy fontosságú közjogi tárgyalások sorából ki kell emelnünk a nemzeti pártnak s vele Deáknak egy nagy sikerét és egy elveszett fáradságát. Amaz a címkérdést illeti. Ferenc király halála után utódát Ferdinándot, mint Magyarországnak e néven ötödik királyát, kelle úgy törvénykönyvünkbe, mint a történelembe beiktatnunk, a mely egyszerű tény, ki hinné, nem a bécsi kormánynál, hanem itthon a főrendek tábláján talált, még pedig elég makacs ellenzésre. Királyiabbak voltak a királynál. Ingerült izenetváltások után, midőn már majdnem szakadásra vezetett a dolog, az udvar köréből érkezett a kegyelmes leirat, mely a vitának véget vetett. »Miután hazánk,« így írja Deák, »az ausztriai örökös tartományoktól teljesen független s az ausztriai császárságnak nem alkotó része, a magyar király cimzetét egészen az ausztriai császárnak címzetébe foglalni annyi volt, mint nemzeti függetlenségünknek legalább egy külső jelét megsérteni.«

Elveszett fáradságnak csak az anyagi, de nem szellemi eredményre nézve mondhatjuk a barsi Balogh és b. Wesselényi Miklós személyében megsértett »szólás-szabadság« ügyében történt lelkes felszólalásokat és feliratttá a főrendiház ellenkezése miatt nem válhatott izeneteket. Parlamenti életünk akkori stádiumának egyik sajátságos anomáliája volt, hogy a képviselőház egy tekintetben kevesebb joggal bírt mint bármely vármegye vagy akár városi törvényhatóság; mert ezek panaszai s kérelmei a trón

elé juthattak s válaszra is érdemesíttettek, mig ellenben a képviselőház feliratot a királyhoz nem intézhetett, ha csak a főrendiház is hozzá nem járult.

Nem csoda, hogy Deáktól és Széchenyitől kezdve a magyar közéletnek minden számot tevő szereplője az országgyűlés rendezését a teendők első sorába helyezték; reá mutatva különösen a negyedik rend, a szabad királyi városok ama lealázó helyzetére, mely ellen különben minden alkalommal erélyesen tiltakoztak is, miszerint valamennyiöknek egybe foglalva csak egy szavazatjok volt. Deák azonban e kiáltó igazságtalanság meg-

Puszta-Szent-László.

szűntetését két feltételhez kötötte. Egyik, hogy a kamara gyámsága alól felszabadíttassanak; másik hogy követeik az igazi lakosságnak választott képviselői legyenek.

Deák szónoklatai az irodalomban

Mintha előre megfeleltünk volna a fölvetett vagy fölvethető kérdésre: vajjon az államférfiakat, kik nem írnak, de csinálnak történelmet, s vajjon különösen a szónokokat, — kiknél egy-egy kimondott szó nem ritkán megannyi tetté válik, — joggal befoglalhatjuk-e a kultúrtörténet, s ennek egyik kiegészítő része: az irodalomtörténet keretébe? Félszegség nélkül így kell csoportosítanunk a kérdést s ha elfogulatlanok vagyunk, föltétlen igennel fogunk felelni. A szónoknak, minő első sorban Deák is volt, szájról szájra mennek mondásai, a hallgatók szívébe és elméjébe vésődnek, képezik a közvéleményt, bátorítói, irányadói maradnak az utódoknak. Ha ez mindenütt

így van, mennél inkább minálunk magyaroknál, kiknek, a régi latin helyett, nyelvünket kelle természetes jogaiba visszahelyezni, kelle, hogy e polcnak megfelelhessen, minden irányban kibővíteni, kicsinosítani, a benne rejlő erőt és bájt érvényre emelni. Vessük ki Demosthenest az ó-görög, Cicerót a római irodalomból, bizonynyal oly hézagot támasztunk, mely semmivel sem volna kipótolható s kétségbe ejtené a régi klasszikai irodalom buvárait. Forgassuk szorgalommal Deáknak, Széchenyinek, Kossuthnak, előbb csak figyelmes hallgatók által mintegy kedvtelésből, utóbb szakavatott gyorsírók által megbízható pontossággal feljegyzett s az utókorra bocsátott beszédeit: hasonlíthatatlan forrásait nyitottuk meg hazánk ujjászületése, parlamenti életünk, de különösen magyar nyelvünk fejlődése történelmének. E nagyjaink teljesen birták a Kölcsey, a Vörösmarty, a Kisfaludyak nyelvét, de egyúttal a politika terén meghonosították, fejlesztették, előbbre vitték. Deákról mellesleg ne feledjük hozzá tenni, hogy valamint külföldi szóval sohasem tarkázta beszédjét, úgy kétes értékű új magyar szót sem használt. Többi tulajdonai mellett ennek is közönhetjük beszédeinek amaz átlátszó tisztaságát, egyszerűségét, mely valóban klasszikusnak nevezhető, s maiglan a magyar szónoklat mintaszerű tökélye gyanánt áll előttünk. A nép nyelvét is tökéletesen értette, a falusi életben, a gazdaság körül használatban levő eszközök szerszámok elnevezésével nem egyszer megfogta a hivatásszerű írókat, kik az ilyfélét nem elég jól tudták. Azon időben, mikor politikát már nem olvasott, hanem csak regényeket, szinte könyv nélkül tudta a Jókai és Tóth Kálmán vasárnapi élclapjait s nem kicsinylé Vas Gerebent; szeretett kötekedni Gyulaival; de azt a nagyrabecsülő barátságot, melylyel Vörösmarty iránt mindvégig viseltetett, leginkább méltó utódára, Arany Jánosra vitte át, kinek balladái közt olykor a legélénkebb szaloni társalgás közben is lapozgatott.

Az 1839—40-diki országgyűlés csak folytatása volt a nagy munkának, melyet az előző országgyűlésen Deák és barátai megkezdettek. Most már el kelle fogadnia a vezérszerepet, de csak az alsóházban, s tűrnie nemcsak a felsőház állandó ellenszegülését, de amott is fontos kérdésekben leszavaztatását. Követjelentése, mely az előbb ismertetettnek méltó párja, egynél több ügynek bukását jelzi. Túlnyomó volt azonban a siker, melyet makacs ellenzékeskedéssel nem kockáztatni igen bölcs taktika volt. Ezen törvényhozás nevezetes alkotásai közé tartoznak a hiteltörvények, csőd- és váltótörvény, s megkezdése a telekkönyvi intézménynek; az oly szükségesnek elismert földhitelintézet s az ősiség módosítása vagy eltörlése, fájdalom, még legyőzhetetlen akadályokba ütközvén. Úgyszintén elmaradt s később sok keserűséget szült a vallásügy; s végre ismét a legközelebbi országgyűlésre halasztatott a városok rendezése. Legtöbb időt a sérelmek tárgyalása vett el, s Deáknak, ki a junctimot, azután az ujoncok és az adó megajánlásának föltételekhez kötését sürgeté, engednie kelle. A kormány is engedett, a mennyiben az ekkor már elitélve volt poli-

Az 1839—40-ki országgyűlés

tikai »vétkeseket«, helyesebben szólva: üldözötteket, szabadon bocsátá. »Örömmel vettük mi ezen jelentést«, írja Deák (t. i. a nádornak május 1-én elegyes ülésben az amnesztiáról szóval tett jelentését), örültünk, mint egyes polgárok, hogy szenvedő polgártársaink ismét szabadok s a hazának ismét visszaadatnak a nélkül, hogy ezt elveinknek megtagadásával, nemzeti javaink sérelmével vagy képviselői állásunk méltóságára homályt vető bármely lépéssel vásárlottuk volna meg. De mint a nemzet képviselői teljes mértékű orvoslásnak még ezt nem tekinthetjük s kifejtett elveinktől (23 üzenet után!) semmiben el nem állhatunk.« A szabadságnak, a nemzeti és alkotmányos jogoknak éber őre mindíg résen volt. Felszólalásainak száma, melyeket a nagy szorgalmú Kónyi gondosan egybegyűjtött, meghaladja a hatvanat, s ezek közűl felénél több közjogi kérdésekre (Sérelmek. Szólás- és Sajtószabadság. Adó- és újoncok megajánlása stb.) esik, míg a hiteltörvények és közgazdasági ügyek vagy 13-szor, urbéri természetűek (köztük az örökváltság) 5-ször, vallás és közoktatás 4—5-ször vették igénybe nyomatékos közreműködését. »Két hatalmas ösztön«, mondja az örökváltságról, »ád a polgárnak erőt és lekesedést a hon védelmében: szabadság és tulajdon.« A most alkotott törvény a szabadság és tulajdon közáldásainak első alapját tette le, s ezen alapról biztosan fog emelkedni honunk szebb jövője. — Államférfiúi előrelátással jelzi a békés haladás érdekében még ezentúl teendőket. »Hajdan«, úgymond, »csak egy szent kötelességet ismertek őseink hazájok iránt: vérrel is védeni annak jussait, függetlenségét. Korunkban ezen szent kötelességgel még egy másik párosúlt: kifejteni a nemzet szunnyadó erejét, új életet adni a szorgalomnak s az annyi véren vásárolt béke áldásai között virágzásra emelni a hazát« stb. A béke áldásait hangoztatta a kivánt (38,000) újoncokat különben megajánló felirat is, fiúi bizalommal kérve ő felségét: méltóztassék hathatós közbevetésével az európai hatalmasságoknál kieszközölni, hogy azok, az emberiséget, népeik boldogságát s önérdeküket tekintve, egy általános lefegyverzési rendszert fogadjanak el s roppant hadi seregök számát kevesbítvén, ez által a népeket oly békességgel boldogítsák, melynek áldásait fentartásának költségei fel nem emésztik. Szomorú dolog valóban, hogy midőn a nemzeteknek egymást pusztító véres harcai megszűntek (?!), egy újabb csapás dúlja fel azon reményeket, miket a drága véren vásárlott békesség igérni látszott, s ez a csapás Európának azon veszélyteljes védelmi rendszere, mely minden nemzetet kényszerít békesség idejében is roppant seregeket tartani, sőt azokat gyakran nevelni. A nemzeti gazdaságnak egyik legfőbb kincse a munka, pedig mennyi erő, mennyi munkás kéz vonatik el ezen védelmi rendszer által a nemzet köziparkodásától!« stb. »És ha ezen rendszer még sokáig fenmarad, a védelemnek eszközei alatt roskadnak le a népek, mint azon gyáva harcos, kit nehéz páncéljának súlya nyomott agyon« stb. stb. — Hányszor fognak még ismétlődni és siket fülek mellett elhangzani e szavak!...

A munkás és eredményekben gazdag országgyűlés május 1-én 1840 elég jó hangulatban oszlott szét. Fenmaradt Széchenyi mondása: »Meg vagyok nyugtatva: Deák lesz a mi centrumunk! Félre minden irígységgel, hazánkfiai: adjuk neki az elsőbbséget.« Deák vezéri tekintélye

Közállapotaink rendezetlen voltának egy kiáltó hézaga régóta foglalkoztatá hazánk jobbjait: egy, a kor kivánalmának megfelelő büntető törvénykönyv s ezzel kapcsolatban büntető eljárásunk s börtönrendszerünk átalakítása. Két jeles elménk, b. Eötvös József és Szemere Bertalan, az irodalom terén új irányban indítottak mozgalmat, melyet gyakorlati célra vezérelni ismét csak Deáknak jutott feladatul. Az országos bizottság, melynek legbefolyásosabb tagja volt, oly javaslatot készített, mely nagy mértékben magára vonta külföldi, főleg német tudósoknak is (Mittermayer, Zachariä stb.) figyelmét. A felségsértési és politikai bűnök szabadelvű körvonalozása, s a nyilvánosságnak és az esküdtszéki intézménynek meghonosítása képeztek többi közt a közvélemény által bár folyton érlelt, de a főrendek makacs ellenzésébe ütköző nehéz kérdéseket, melyek megoldása csak a késő jövőnek tartatott fenn. Deák, mint később is szokott, örömest engedte át másoknak a jegyzői tollat, de attól nem idegenkedett, hogy nehezebb formulázásokat maga vegyen át, illetőleg tollba mondjon az ily munkával megbízottaknak. Tekintélye mindinkább növekedett; az ellenvéleményűek is szívesen meghajoltak előtte.

Töredék **Deák** Ferencnek Zichy Antalhoz írt leveléből. (1868.)

Váratlanul állott be e közben, s a közügynek nem kis ártalmára, Deák nyilvános pályájának első, nem ugyan teljes megszakítása, de mégis az ügyek intézésétől szinte hét évig tartó távolléte s visszahúzódása.

Deák a Kossuth és Széchenyi vitájáról

A fogságából kiszabadúlt Kossuth megindította a *Pesti Hirlap*ot, a Széchenyi tanítványának, csak az ő műve folytatójának vallva ugyan magát, de vele egyenes ellentétben a híres »Nélkületek, sőt ellenetek, ha kell« jeligével szállva ki a csatatérre, új és szokatlan mozgalmat idézett elő a közvéleményben. Széchenyi megdöbbent, veszélyt, forradalmat látott ez irányban, minden erejével tiltakozott ellene, rémlátásaival, vészjóslatokkal izgatva fel magát s néhány vele tartó hívét, szinte kétségbeesetten folytatá éveken át a harcot, míg az, a jósolt felforgatásnak csakugyan bekövetkeztekor, az ő látszólagos legyőzetésével fejeződött be. Hogy, mint egy hamvaiból feltámadó Phönix, később újra megújuljon, s egyaránt ősi tradiciókra támaszkodó, egyaránt egy nagy jövőbe bízó két állandó táborra (egy nyilvánosra és egy lappangóra) oszsza az országot! Deák aggódva nézte e meghasonlást. »Nem adnám sokért«, mondá, »ha Széchenyi a *Kelet Népé*t nem adta volna ki.« Attól félt, hogy Széchenyi s föllépte megosztja s elerőtleníti az ellenzéket, a nagy feladatra pedig, hogy egy döntő középpártnak ő legyen a vezére, annál kevésbbé érzé magát (akkor még!) hivatottnak, mentől inkább sarkalá, erőlteté erre Széchenyi. Ha rövidlátó volt az egész nemzet Széchenyi jóslatai irányában: Deák is a rövidlátók közé tartozott. Bár, higgadt természeténél fogva is, az izgalmakat, a szenvedélyek felköltését nem szerette, s különösen az időpontot nem tartotta arra alkalmatosnak, hanem inkább csendes munkára, szorgalomra, egymás megbecsülésére integette az ifjúságot is (Pesten, nov. 18. 1841.) előforduló esetekben, többnyire mégis inkább Kossuthnak mint Széchenyinek látszott igazat adni. Igy p. o. az adó és a véd-egylet kérdésében.

Az adózás ügye Zalamegyében

Deák előre kijelentette, hogy az adóhoz, azaz: egyelőre, az úgynevezett házi-adónak a nemesek által is birtokaránylag viseléséhez köti képviselői mandátumát. A nemesség előjogaira, mit »vérrel szerzett szabadságuknak« neveztek, féltékeny és büszke ósdiak nyers tömegek felbujtogatásával Zalamegye közgyűlésén (ápril 4-én 1843.) megbuktatták ezt az elvet; mire Deák párthívei összeszedték magukat s hasonló kortesfegyvereket használva leverték ellenfeleiket, s halottak és sebesültek árán kikiáltották jelöltjöket követnek, minden elveinek föltétlen elfogadása mellett. Deáknak ezek voltak (eddigi) életében legkeservesebb napjai: mert barátainak, közel- és távollevőknek kérését, unszolását kelle visszautasítnia, utóbb szemrehányásaikkal, sőt méltatlan gyanúsításaikkal is dacolnia. »Megbukott tehát«, így ír Kossuthnak az első gyűlés után, »megbukott nálunk is a szent ügy, s én a jövő országgyűlésre nem megyek. Csak egyre kérlek: ha Pesten valaki szóba hozná megválasztatásomat (értve: más vármegyében, a mire elég alkalom lett volna!), Istenre és barátságunk szentségére kérlek, hátráltasd és hárítsd el a dolgot; mert én megválasztva

sem vállalhatnám el más megyéből a követséget: sok okaim (!?) vannak és elhatározásom e részben is ingatlan.« A zalai második gyűlés után (ápril 24.), mely személyének és elveinek győzelmével végződött, egy hosszú levelet intézett Klauzál Gáborhoz, oly célból, hogy azt többi elvbarátaival is közölje. Névszerint ezekkel: Bezerédj, Beöthy, Palóczy, Bónis, Szentkirályi, Wenckheim, Ráday, Török, Horváth Jenő, Kubinyi, Géczy, Batthyányi, Eötvös, Teleky, Záborszky, Szalay, Kossuth. »Tudom, — így is — hogy érteni kevesen fognak engemet, sokan érteni nem akarnak, sokan félre is értenek: de hogy ily epés indulattal, ennyi haraggal, s mondhatom gyűlölséggel (?) találkozzam Zalamegye gyűléstermében, hogy jó barátaim közűl is sokan, elfelejtve minden édes köteléket, ily módon viseljék magokat irántam: ez, megvallom, váratlan volt előttem. De a tiszta öntudat fentartja talán lelkemnek erejét.« — »A ti kárhoztatástok volna a legkeserűbb pohár, mi ezen esetben még reám várhat« stb. »Zúzott kebellel« írá e sorokat s kiönté azokban régi jó barátja s pályatársa előtt »szíve keserű fájdalmát«, s mindvégig megmaradt elhatározása mellett. Az országgyűlés első, alakuló üléseiben egymást érték, baráttól, ellenségtől egyaránt, az »országos veszteség« feletti fájdalomnak megható nyilvánulásai. Sokan, de legtöbben, ezen országgyűlés csekély eredményét s az általános elégületlenséget, melylyel szétoszlott, egyenest a kipótolhatatlan vezér, a haza bölcse e távollétének tulajdonították. A kettős vezérlet, Szentkirályi és Klauzál közt megosztva, annyi jeles régi és új emberek, Palóczy, Beöthy, Szemere, Pázmándy elvhű támogatásával sem birta összpontosítni az erőket, sem konzervatív részről oly kitünő hazafiak, minők Zsedényi, Somssich, Mailáth, stb. nem tudtak új s gyakorlati irányt adni a közvéleménynek. Általában szabatosabb pártalakulások, határozottan körülírt elvek szerinti csoportosulások szüksége vált mindíg érezhetőbbé.

Deák, visszavonúltságában is el nem kerűlheté, hogy nagyobb-kisebb kérdésekben hozzá fordúljanak, jóváhagyását, tanácsát majd minden oldalról kikérjék az emberek. Egészsége, az erőltetett munkásság s utóbbi izgalmai folytán, úgy megrendűlt, hogy valóban pihenésre lett volna szüksége. Egyidőre, úgy látszott, egészen le akar mondani minden politizálásról s távol tartani magát a közélettől. Álszerénység nélkül hitette el magával, mit azonban honfitársaival elhitetnie nem sikerűlt, hogy nála nélkül is elég jól s tán jobban is, mint vele, el fognak mindent végezni mások. Deák visszavonúltsága

A korszakalkotó 1847—8-iki országgyűlés is nála nélkül nyittattott meg; nála nélkül vette, Kossuth vezérlete alatt, külesemények behatása alatt azt a válságos fordulatot, mely a haza újjászületését vagy bukását volt maga után vonandó. Szerencsés szerencsétlen fordulat! Szerencsés abban, hogy Magyarország önállósága, állami léte, mióta az osztrák uralkodó ház alá kerűlt, soha oly világosan és oly határozottan körülírva nem volt, úgy hogy azt az országban létező minden pártszínezet elfogadhatta, sőt rég ápolt óhajtásainak teljesülése gyanánt üdvözölhette; de szerencsétlen

annyiban, hogy a rögtönzés hevenyészetében, fontos államérdekek függőben hagyása miatt egy véres katasztrófát, egy belháborút idézett fel reánk, mely ha tovább tart, még sokkal végzetesebbé válhatott volna.

Az első minisztérium

Deákot már csak akkor hívták, mikor az alakuló első független magyar minisztériumba egy igazságügyi miniszterre volt szükség, a ki senki más mint Deák nem lehetett. Egybe foglalták a haza kitünőségeit, nem tekintve korábbi eltérő, sőt ellentétes nézeteiket. Oly névjegyzék volt az, mely dicsfényével bevilágította az országot, s *minő sohasem lesz többé;* a dolog természeténél fogva, a párturalmat és felelősséget föltételező parlamenti kormányzattal össze sem férne.

Deák Ferenc öregkori arcképe.

A szerep, mely Deákra várt, s mely érdemekben gazdag politikai pályáját látszólag befejezendő vala, a leghálátlanabbak egyike volt.

E cikk keretéhez mérten röviden soroljuk fel főbb mozzanatait. A győzelemittas forradalmi pártnak minden áron áldozat kellett volna. Nagy hajsza volt Zsedényire, kit az ifjúság és az utcai csőcselék intő például kézre akartak keríteni. Széchenyi védelmére kelt, Deákkal együtt, ki az országgyűlés által épen akkor kikiáltatott általános amnesztiára hivatkozott, melynek védelme alatt egyelőre a bukott kormány fejeinek, Metternichnek és Apponyinak kívánt perbe fogatása és megbüntetése is elejtetett. »Isten látja lelkemet«, mondá ez alkalommal Deák, »gyermekkoromtól fogva epedtem a dolgok átalakulása után; de ha ez anarchiával jár, elfordúlnék tőle.« A leiratra pedig, mely a magyar minisztériumot szentesíté (március 31.) azt jegyzé meg, hogy »ezzel meg van adva minden, a mit papíron adni lehet; a többi a nemzet gondja.«

Deák 1848-iki szereplése

Július 6-án a Pesten egybegyűlt első nemzetgyűlés alakulásakor Nyáry Pál egy interpellációjára felelve már ezeket mondá: »A ház tudja, hogy háború fenyeget, még pedig a legszomorítóbb, a legveszélyesebb, mert belháború. Az eseményeknek bekövetkező fejlődését senki előre nem

ja. A' hadi hajók lobogója, a' szárazföldi seregek zászlói szoros kapcsolatban álló kérdések, mellyek a' magyar hadsereg kérdéseivel együtt járnak. Kérdés, és hogy a delegatio van jogosítva e' nagy kérdés fölött határozni?

Véleményem szerint e' kérdések együtt és egyszerre tárgyalandók a' védrendszer átalakításának kérdésével, mely az 1867diki törvények szerint is nem a' delegatiok körébe tartoznak, hanem a' magyar országgyűléshez; ott lehet és kell a' fölött határozni; s ennek mellőzésével a' delegatioknál az ezen kérdések fölötti vitatkozásoknak eredménye vagy semmi lehetne.

Jobbnak tartom tehát, ha nem hozatnék fel idő előtt, s ott a' kérdést, hol azt véglegesen elhatározni úgy sem lehetne, hanem hagyjátok azt a' magyar országgyűlésre, és a' védrendszer átalakítására, hová az természetesen tartozik.

Egyébiránt ez csak egyéni nézetem oly embernek, ki még annyi képzettséggel sem bír a' tengerészeti dolgokban, mint Te, mert még tengeri betegsége sem volt. Te a' helyszínen ott jobban ismeritek a' közelről tekintheted az jobban megítélhetitek a' szándékolt felfolytatásodra szerkezetének adnai elő, mellyeknek helye vagy helytelen volta fölött Te fogod határozhatni.

Isten veled! Szives tisztelettel

hű barátod
Deák Ferencz

Deák Ferencz levele Zichy Antalhoz.

Pesten február 21én 1868

Kedves barátom!

Azon kérdés: hogy a' hadi hajók minő lobogókat, 's minő jelvényeket használjanak, jogilag 's politikailag teljesen egy természetű azon kérdéssel, hogy a' császári földi seregeknél minők legyenek a' zászlók színei 's jelvényei. E' kettőt egymástól el választani, 's egyikre nézve más irányú határozatot hozni mint a' másikra alig lehet.

Ha tehát azon albizottság, mely a' hadügyi tárgyakat [illegible] nem tengerészeti [illegible] nézve fog véleményt adni, nem veti fel a' zászlók színei 's jelvényei kérdését. Ti se tegyétek azt a' tengerészetre nézve, mert vagy szabadjára [illegible] hagynátok, vagy a' két kérdés szoros összefüggésénél fogva kényszerítenétek a' másikat is oly térre lépni, mely nem czélszerű.

Azon kifejezések, melyeket javaslatodból velem közlöttél, nem határozatot, nem foglalnak magokban positiv követelést, hanem csak jogos várakozás, biztos remény fejeztetik ki az iránt, hogy tengeri hadi hajóink lobogóin magyar ország czímere is képviselve legyen. — Ha ezen "jogos várakozás" 's "biztos reményt" kifejezése által positiv követeléssel nem akartok [illegible] fel lépni, határozottan 's egyenesen fel lépni, [illegible] oda vetve mellékesleg [illegible] csak a' nagy [illegible] megemlítem, [illegible] [illegible] sokkal több [illegible] phrasisokról nem [illegible] [illegible] mely nem nyujt [illegible] alkalmatlanságos [illegible] [illegible] ha pedig úgy kívánjátok azt tekinteni mint positiv határozott követelést, mely [illegible] kénytelenül [illegible] [illegible] mint [illegible] végleges jogokban, melyek [illegible] el döntani [illegible] vagyunk, melyben [illegible] [illegible] a' [illegible] el fogadására [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] olva[illegible]

[illegible]

láthatja.« — A válaszfelirati vitának egyik legkényesebb pontja az úgynevezett »olasz kérdés« volt. Az ide s oda hullámozó közvélemény az olaszok felé hajolt, kik pedig háborúban voltak Ausztriával; a magyar csapatokat rögtön visszahívni annyi volt, mint cserben hagyni az összbirodalmat, »már pedig«, úgy okoskodék Deák (júl. 22.), »akárhogy vélik értelmezni a Pragmatica Sanctiót, úgy csak senki sem fogja értelmezhetni, hogy Magyarországnak az ausztriai császár ellen szövetkezni lehessen.« Viszont a forradalmi párt, s maga Kossuth, ki Somssich találó mondása szerint kezdetben nem volt forradalmár, hanem a körülmények folytán lett azzá, méltán hivatkoztak arra, hogy első kötelességünk saját létünk fentartása, országunk megtámadva volt egységének megvédése, s így az oly nagy lelkesedéssel megajánlva volt pénz- és haderőt, mely Kossuthot a nemzet nagysága előtti leborulás híres frázisára indítá, ama tág magyarázatú föltételhez kötötték: »ha hazánkban a rend és béke biztosan helyreállítva s országunk erkölcsi és anyagi épsége biztosítva lesz«, stb. Ok és okozatként kétfelől csaptak össze fejünk felett a hullámok, a reakció és forradalom hullámai; mind szűkebbre szorúlt az a kis tér, melyen a mérséklet emberei lábukat megvethették. A legélénkebb esti lap ismeretes jeligéje: »Nem kell táblabíró politika« leginkább Deák ellen volt intézve. Hívei bíztak még benne, s a legvégsőig ragaszkodtak az általa mindíg hangoztatott »törvényesség« elvéhez, de az események fejlődése alatt mindinkább elkedvetlenedtek, elcsüggedtek, utóbb vagy elmenekűltek az ár elől, vagy úsztak vele.

Sikertelen kisérletek után, minő egy küldöttségnek Innsbruckba menesztése, majd Batthyányinak és Deáknak bécsi útja volt, a minisztérium beadta lemondását, szeptember 11-én.

Másnap az országgyűlésnek permanenssé nyilvánítása indítványoztatván, Deák a törvény ama §-ára hivatkozva, mely szerint az országgyűlés eloszlatása az évi budget tárgyalása előtt (t. i. törvényesen) el nem rendelhető, nyugtatá meg a kedélyeket. Ment ezután egy külön küldöttség az osztrák birodalmi tanácshoz, melynek eljárásáról Deáknak kelle jelentést tenni. Jött a bécsi minisztériumtól egy államirat (Staatsschrift) a közös ügyek miként leendő elintézése tárgyában, de a mely, a Jellasich bán fegyveres betörése, vagyis a nyílt háború megkezdése folytán, sem az országgyűlésen, sem a minisztertanácsban tárgyalás alá nem kerűlhetett, s így egyelőre cáfolat nélkül maradt. Sokan Deákra akarták bízni a felelet megírását, valamint egy, Európa népeihez intézendő manifesztum fogalmazását is; mindakettőt elhárítá magától. Ekkor már a »honvédelmi bizottmány« s annak élén Kossuth uralkodott; a nádor, kitől hivatalánál fogva azt várták, hogy a nemzeti hadseregnek álljon élére, nem bírva kötelességeinek végzetes összeütközéséből kibonyolódni, s irtózva egy orleansi hercegnek reá váró szerepétől, eltávozott az országból, magára vonva mindakét félnek kárhoztatását. Közben-közben az országgyűlés úgy tett, mintha minden rendben

volna, hozzá fogott holmi folyó ügyek tárgyalásához. Az évi költségvetésen kívül, egyszer a népnevelést, máskor az úrbért, majd a büntető kódexet tűzte ki napirendre, ez utóbbinak szerkesztését egyszerűen Deákra bízván. Ez az 1840-diki bizottsági munkálathoz csatolt szabadelvű közvéleményének előre is jóváhagyását jelentette.

De ennél fontosabb és utolsó megbízatása az volt, melyet Windisch-grätz bevonulásakor, a Debrecenbe menekülő hongyűléstől kapott, hogy részt vegyen az úgynevezett békeküldöttségben, melynek tagjaivá kívüle Mailáth György országbíró, gr. Mailáth Antal, Lonovics érsek és gr. Batthyány Lajos választattak. Jelentésüket, mely eléggé ismeretes, csak írásban tehették meg.

A forradalom

S ezzel értünk el Deák életpályájának második nagy félbeszakításához, mely tíz évnél tovább tartott.

Senki sem hitte volna, hogy minő nagy hivatás vár még reá. Hogy ő lesz még a tetszhalott nemzetnek új életre ébresztője!

A tíz évi veszteglés, melyet említettünk, nem épen betű szerint veendő. Deák 1854-ben Pestre tette át lakását, s éveken át az *Angol királynő* fogadóban lakott. Nem szűnt meg központja lenni mindennek, a mi a romok közti új építésre nézve terveztetett: nagy és kicsiny tőle kért tanácsot, tőle akart venni irányt magatartásához. Ő a passzivitás politikáját követte; példája és hallgatása kitartásra inté híveit, behatóbban a leggyújtóbb szónoklatoknál.

Nem hallgathatjuk el a m. tud. akadémia igazgató tanácsának 1858. május 29-én kelt emlékíratszerű folyamodványát, melynek szerkesztése Deákra bízatott. De mellőznünk kell mindazon érdekes adatokat, melyek a nagy államférfiúnak inkább politikai életrajzához tartoznak s tárgyunktól messzire elvezetnének.

Az annyi hányattatások után létrejött kiegyezés volt Deák nagy életfeladatának betetőzése, államférfiúi nagyságának maradandó emléke.

A harmincas, a negyvenes évek Deákját, kinek immár feledésbe menő érdemeit bővebben ismertettük, csakis a hatvanas évek Deákja múlhatta fölül s homályosíthatja el a hálátlan utódok előtt.

Ha kérdezzük ma: Deák nevét mi teszi halhatatlanná? Csak ezt a feleletet adhatjuk reá: *A két felirat. A husvéti cikk. A Lustkandl elleni röpirat.* Végre az *1867: XII-ik törvénycikk.*

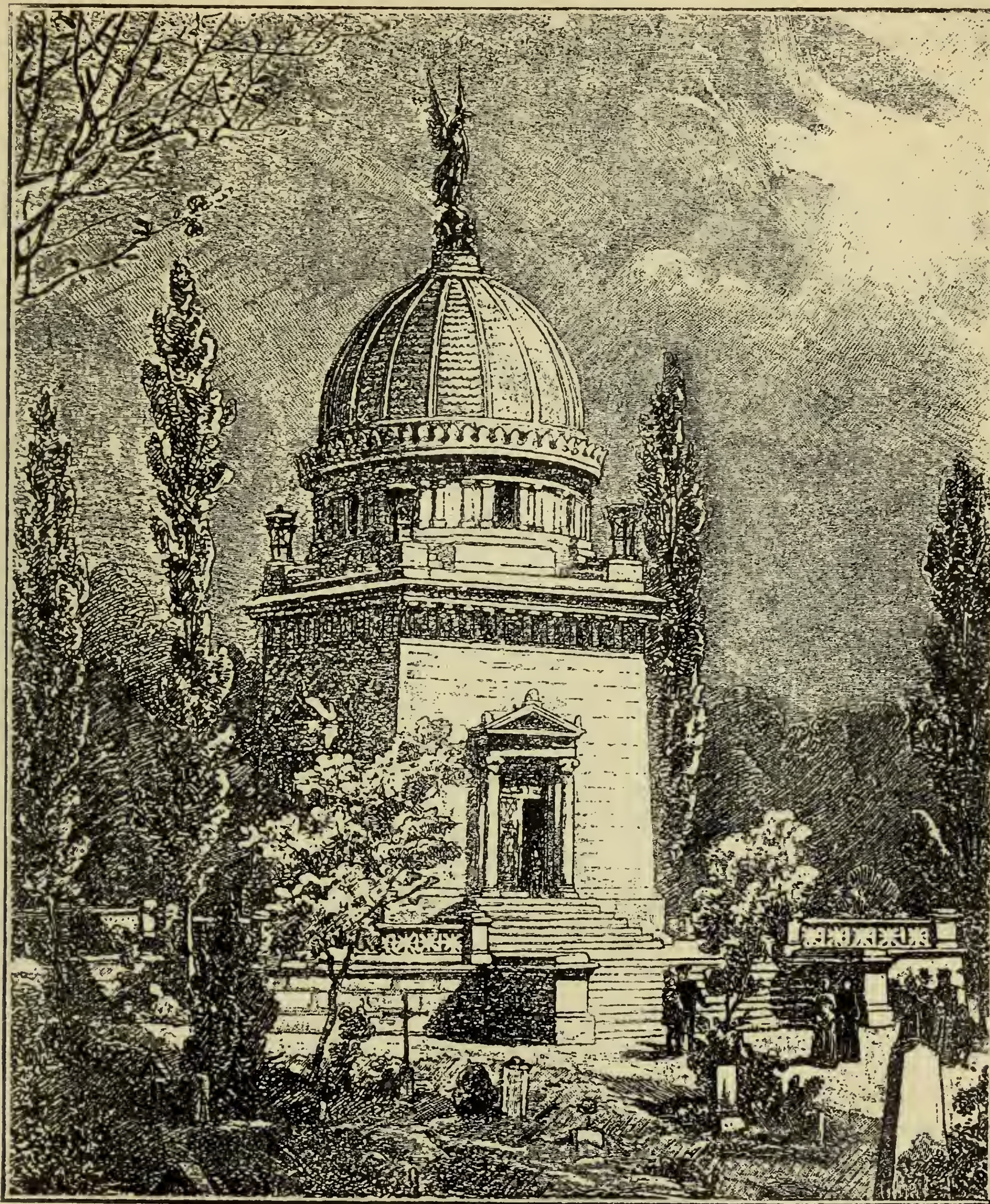
Ime, a toll hatalma! Ez egyszer ismét erősebbnek bizonyúlt a kardnál.

Az 1861-iki országgyűlés feliratai

»Magyarország jogai«, mondja Csengery az 1861-diki első feliratról szólva, »sohasem voltak még államiratban oly világosan, oly kétségbevonhatlanul felderítve.« Mély jogérzet, a szabadság örök elvei, a népek elévülhetetlen joga, s a politika kétségtelen alapigazságai nyilatkoznak minden sorában, a melyeket minden szabad nép minden időben haszonnal és élvezettel, s minden elnyomott nép tanúlsággal és vigasztalással olvashat.«

A határozati párt, mely Teleki László vezérlete alatt saját megdöbbenésére többségben látá magát, csak ugyanazt mondotta és mond-

hatta, mi a feliratban foglaltatott, melytől csakis formára nézve, de mely akkor lényegessé vált, különbözött; szemben az ország-világ előtt reá háramló felelősséggel, le is tette a fegyvert.

Deák Ferenc mauzoleuma a kerepesi-úti temetőben.

A haza sorsát, úgy tartá Deák, a szeretet ovatosságával kell őrizni: »Kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad. Én is éreztem mindazt, a mit minden magyar érzett azok ellen, a kik annyi életet, életörömet, annyi boldogságot földúltak e hazában; de érzem keblemben azt az erőt is, hogy jobban tudom szeretni e hazát, mint gyűlölni ellenségeinket.«

A második felirat, mely, hogy ismét Csengery szavaival éljek, a legerősebb polemiát oly ritka mértékben egyesíti az államirat méltóságával, azzal az egyhangúsággal fogadtatott el, a mely oly rendkívül emeli egy nemzetgyűlés nyilatkozatainak tekintélyét. E tényt az országgyűlés rögtöni feloszlatása követte, melyet azonban Deák »Óvása« előzött meg, mint régi biztos fegyvere a jogfentartásoknak.

Felelet Lustkandlnak

Az alkotmányos életnek most újra beálló szünetelése alatt, Lustkandl bécsi tanár vállalkozott egy könyvnek összetákolására, mely bátran félrevetve a jogeljátszás és a fegyveres hódítás tanát, de a magyar álláspont történelmi jogosultságát alapjában támadva meg, az osztrák felfogást elméletileg is igazolandó volt. Köszönettel tartozunk néki, mert alkalmat adott Deáknak hogy egy *Adalék a magyar közjoghoz* szerény című cáfolatával jó ügyünk igazságát a napnál is világosabban, minden ellenvetést örökre elnémító módon, bebizonyíthassa.

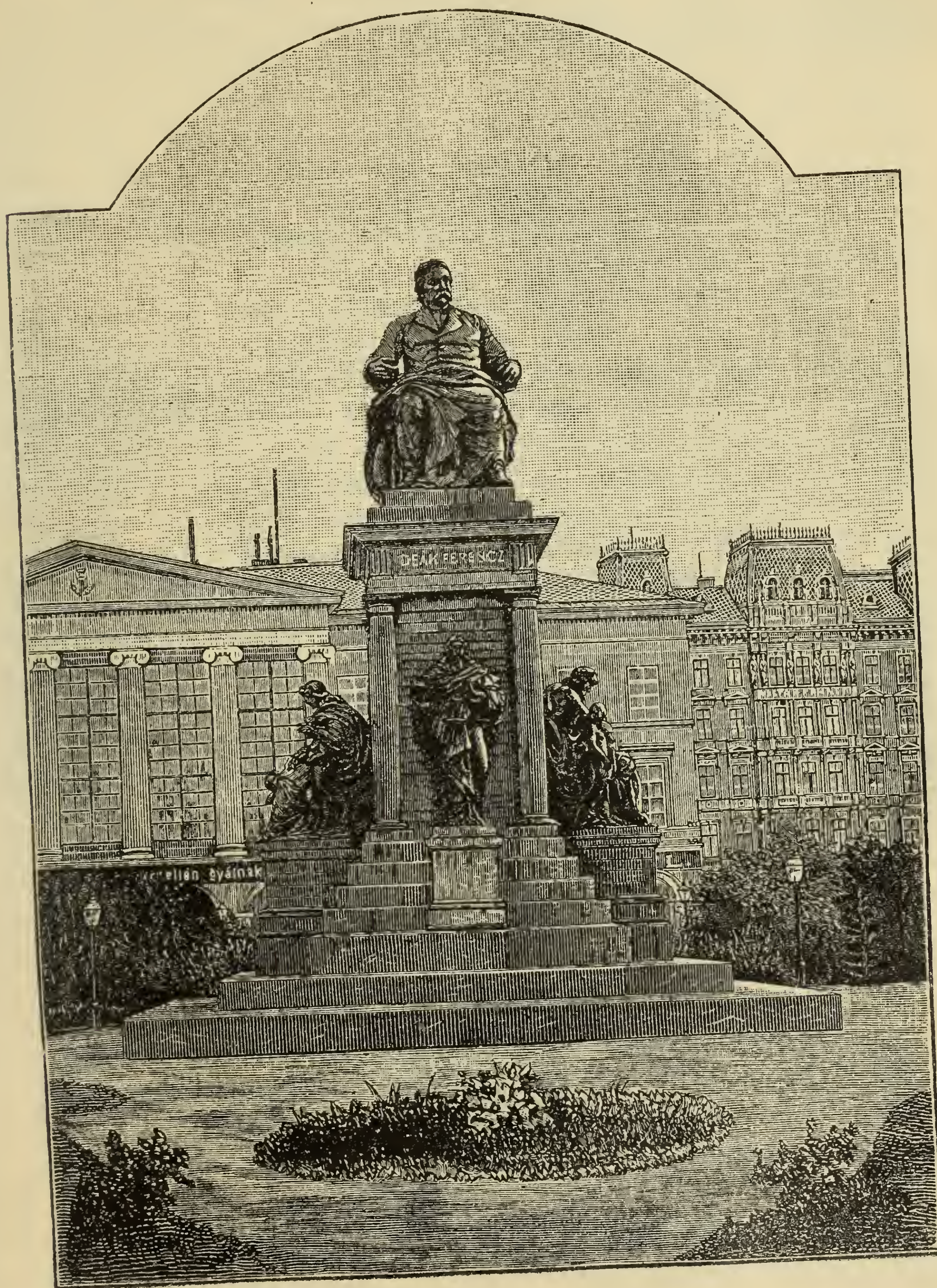
Előljáróban ízre-porrá töri azokat az ellenvetéseket, melyekkel a német tudós, a magyar Majláthra támaszkodva, a 48-iki törvényeknek formai szempontból érvényességét megtámadta: 1. Hogy az országgyűlés ily törvények hozatalára ne lett volna illetékes; 2. hogy Ferdinánd király csak tévedésből és akarata ellen szentesítette; 3. hogy azokra nem kötelezhette utódait; 4. hogy ezeket meg sem kérdezte; 5. hogy sértik a Magyarországgal egyesült országok jogait; 6. hogy a császár, most már Ausztriában is alkotmányos uralkodó, az ottani minisztérium megkérdezése nélkül nem intézkedhetett; s végre 7. hogy maga a magyar országgyűlés később megszűntette azokat. Mindezekkel az egyszerű, száraz tényeket s az egyik fél által sem kétségbe vonható alapigazságokat állítja szembe.

Azután átmegy a történelmi fejlődésre s végig vezet a királyválasztások, egyezkedések, békekötések, törvénycikkek hosszú során, egész a Pragmatica Sanctióig és a sarkalatos 1791-ki alaptörvényekig.

Mi a Pragmatica Sanctiót illeti, melylyel Lustkandl úr a reáluniót végleg megállapítottnak mondja, Deák kimutatta, hogy az osztrák és a magyar Sanctio Pragmatica vagyis az 1723-iki 1., 2. t.-c. nemcsak nem azonos, hanem az utóbbinak jóval későbbi keltét nem tekintve, két lényeges pontban még intézkedéseire nézve is különbözik egymástól. Ugyanis az örökös tartományokban a Habsburgház minden nőági vonalai is uralkodásra jutnak, holott Magyarországon a három ág, u. m. Károly, József és Lipót maradékainak kihaltával, a nemzetre visszaszáll a királyválasztás joga. Ily jogról Ausztriában mitsem tudnak.

Így nyomról nyomra követi, néha páratlan finom iróniával leplezi le az osztrák publicista hamis alaptételeit s azokból erőltetve levont következtetéseit. Rámutat hol a tudás, hol az őszinteség rikítóbb hiányaira. Nyomós idézeteinek (törvényekből s jogtörténelemből) szinte kimeríthetetlen hosszú során át, lehető rövidségre szorítkozik, mert, úgymond, »ha minden e tárgyakra vonatkozó törvényt felhozna s csak kivonatban is közölne,

a kis értekezés szükség nélkül felette nagy terjedelemre növekednék«. — Könyvnek ez volt az egyetlen kötet, melylyel Deák Ferenc, mint író, magyar

Deák Ferenc ércszobra Budapesten.

(közjogi) irodalmunkat gazdagította, az is első kiadásban csak a *Budapesti Szemle* egy füzeteként (1865.) jelent meg.

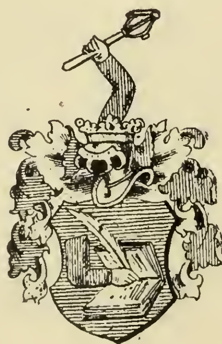
A két feliratot, ha nem is betű szerint, de tartalmára nézve, minden magyar ember könyv nélkül tudja.

A husvéti cikk

Általában irodalmunk s közéletünk összes munkásai közt, az egy Széchenyi kivételével, nincs senki, a kinek »arany mondásai« annyira a köztudatba átmentek, annyiak által ismételtettek, mint igazán aranybetűkre érdemes örök igazságok egy egész nemzedék hálás emlékezetébe bevésődtek volna. Eljött végre az ideje a híres ***husvéti cikk***nek (Pesti Napló 1865. april 16.), mely valóságos feltámadás örömünnepét jelzé a magyar nemzetnek. Az országgyűlés egybehívása, egy közös alapon álló trónbeszéd volt a felelet rá, s mindaz, a mi egymásután következett, dicsően uralkodó fejedelmünk megkoronáztatásáig.

Deák utolsó beszéde

Mielőtt Deáktól, mint legnagyobb kodifikátorunktól, mint legelső közjogi irónktól búcsút vennénk, meg kell említenünk az ő hattyúdalát! Fontosak valának ugyan mindíg s többnyire döntők sok nevezetes kérdésekben az ő felszólalásai, akár nyílt ülésben, akár bizottságokban vagy értekezésekben; elég legyen csak a vallásügyi és a nemzetiségi kérdésekre utalnunk; de mint szónok és mint államférfiú önnönmagát múlta fölül 1873 június 28-iki orsz. ülésben tartott egyházpolitikai nagy beszédével, melyet akár politikai végrendeletének is nevezhetnénk. Habár akkor mindjárt, mikor e nyilatkozatot szorúlt lélekzettel, csodálva hallgattuk, egy külön bizottság választatott, mely annak szellemében az állam és egyház közötti viszonyok végleges rendezése iránt javaslatot készítsen, s habár ez a bizottság a következő országgyűléseken részint megújíttatott, részint újonnan választatott: a kérdés maig sincs megoldva. Kitértünk előle; vagy megkerűltük. De az irány meg van adva, késő nemzedékek számára is. Ebben úgy mint sok egyébben!

Deák nemesi címere.

83. A magyar líra a forradalom után.

I.

Petőfi hatása az 50-es években

PETŐFI HATALMAS LÁNGSZELLEME a segesvári síkon ellobbant: de költői egyénisége aztán még teljesebb fénynyel ragyogott. Tüneményes pályája és csodálatos vége egész mondakörbe szövődött, mely működésének és irányának általános elismerésére, népszerűségének és dicsőségének rohamos emelésére hatott. Mert az érdeklődés, szeretet, részvét és bámulat egyszerre feléje fordúlt, s költészetének igazsága, korszakos hatása a maga nagy jelentőségében érvényesűlt. *Gyulai Pál* magasztalva hirdette róla, hogy a magyar líra legkitünőbb képviselője, kiben a magyar nép géniusza jelent meg, mert dalaiban visszazeng minden, a mi csak a magyar nép életében és kedélyében költői; *Salamon Ferenc* lelkesedve meghajolt előtte, hogy az élő nyelv legnagyobb ismerete mellett sohasem cifrálkodott; minden díszelgése az egyszerűség, s egész művészete az őszinteség; s bár verseinek szerkezetében és alkatában valódi mester, keresettség minél ritkábban látszik rajta. Magyarossága és könnyűsége, a nemzet lelkének és a dalnok tehetségének e természetes megnyilatkozása ép oly hódító, mint csábító volt, s már évekkel az elmélet méltatása előtt egész költői csoportot bűvös körébe vont és utánzására késztett. De a régi tapasztalás újolag bebizonyúlt, hogy a lángésznek nem jelességeit követik, hanem fogyatkozásait öröklik, nem eredetiségéből okulnak, hanem különösségeire esküsznek. Az ő egyszerűsége utánzóinál pongyolaságba, őszintesége nyerseségbe csapott, magyarossága magyarkodássá és könnyűsége könnyelműséggé változott. S mert rajta is megesett, hogy köznapi és pillanati benyomásokat lelkébe fogadott és megénekelt; utánzói *minden* köznapi gondolatot és *minden* pillanati érzést dalba fűztek; s mert rajta is megesett, hogy eszméinek összefüggésében és kifejező erejében lazaság fordúl elő, utánzói feloldották magukat minden követelés alól, a mi a belszerkezetet és külalakot illette. Így a népiesség, az *Erdélyi János* mesei táltos csikója, melyből a Petőfi keze alatt Pegazus lett, elszabadúlt és féktelenül csapongott, s líránkat a forradalom után fertőbe, a vidékiesség és kelmeiség fertőjébe vitte. A vidéki természet és vidéki élet képei

A hazaiság mívelése

kerültek mind kizárolagosabb forgalomba, még pedig nem a művészi alkotás eszközeiként, hanem egyenesen céljául; nem a gondolat és érzelem kifejezésére és megérzékítésére, hanem uralkodó elemekül. Ennek a jelenségnek indítékaiba kétségtelenül belejátszott az a politikai szándok is, hogy a nemzetiségünket és jogainkat tipró idegenség uralma ellenére fajunk tulajdonságaihoz és hazánk élő emlékeihez édesebben és szivósabban ragaszkodjunk, hogy a hazaiság mívelésével a hazafiságot ápoljuk és istápoljuk; de a nemes célzat szerencsétlen megtévesztésre vezetett, mert a széptani elvek közé politikai elvet illesztett, s a vidékiességet a népiesség örve alatt még inkább igazolni és terjeszteni törekedett. Az elnyomatás szomorú idejében aztán költészetünk az egyetemes emberiről lemondott, mindenek előtt hazaiságra verdesett: ám Lisznyai, Szelestey és társaik a hazaiságot csak a szülőföld dombjához és rögéhez kötötték; s a népiességet, ezt a nagy kincset, szülőföldök nyelvjárásának és érdekességeinek apró pénzére váltogatták. Egyik a kemenesaljai vidéket, másik a palócságot, harmadik a Hegyhátat, negyedik a Mátravölgyet zengte meg, a helyi szólásmódok, népszokások, különös kifejezések és eredeti esetlegességek felrímelésével és jegyzetes magyarázásával, mellveregető mutogatásával és nagyzoló fejtegetésével, mert ez irány összes törekvése abban egyesűlt, a mint a Szelestey elmélete összefoglalta, hogy a tájszavakat általánosítsa, a nép jellemző kifejezéseinek életet, örömeinek hangot, gondolatainak nyomatékot adjon, hogy a népies költészetet ily módon teremtse meg; mert a nép eredeti jelleme, kedélye, lelkülete, nyelvének sajátságos szépsége, kifejezéseinek tájszerűsége leginkább dalaiban mutatkozik; s a népies költészet is csak a tájszavak és tájszokások hű és közvetlen leirásában nyilatkozik. Ezzel az elmélettel természetesen nem a magyarság egyeteme, hanem mindig csak bizonyos töredéke lebegett szemök előtt, nem is belső valója, hanem csak külső járuléka szerint: eszme helyett a kelme.

Az eszményiség elhanyagolása

Az eszményiség ez elhanyagolása következtében aztán a költészet, mint művészet, teljesen megromlott, elsilányúlt. A napi és népi kerültek szembe az örökkel és istenivel, sőt felülkerekedtek rajtok. Nemcsak a művészet és józan érzület szabályai, a szépnek és szentnek tiszteletével, hanem, a mint *Erdélyi János* ismételve kifejtette, a józan ész törvényei az igaznak és valónak felfogásával is meglazúltak vagy teljesen megbuktak; úgy a szépészeti, mint bölcsészeti eszmekör megzavarodott. S támadt költészet, melyben a vidékiesség lőn a vezérelv, a kelme minden; fecsegő, gőgicsélő, gondatlan és gondolatlan, melyben lapokon keresztül folyik a léha vers, merő külsőségek leírása, egyetlen eszme, fölemelő eszme nélkül. Az örök és isteni, az emberi és nemzeti kiveszett, vagy fölismerhetetlenül elhomályosúlt; s a múló és érzéki, az egyéni és helyi, szinte a meztelenségig uralkodott és érvényesűlt. A költői lélek ama függetlensége, ama szabad csapongása, melyet semmi egyéb nem korlátoz, nem akadályoz, mint a szép eszméje és törvénye, mely szerint a költészet szép gondolatot ád szép formában, a

töredékes tényeket fölemeli az eszmeiség körébe, s a végest összeköti a végtelenséggel, a vidékiesség és kelmeiség művelésében végkép megszűnt vagy gyéren mutatkozott.

Ez irány képviselői közűl a legtehetségesebb bizonynyal LISZNYAI DAMÓ KÁLMÁN, kitől a gyöngéd érzést, gyermeteg felfogást, a költői han- Lisznyai Kálmán

Lisznyai Kálmán.

gulatokban és képekben való gazdagságot elvitatni nem lehet; de képzelme igen gyakran szeszélyes játékot űz, színes buborékokban gyönyörködik, vagy a titokzatos jelviesség és nyers való között csapong. Született 1823-ban a nógrádmegyei Herecsenyben, tanúlt a losonci, pozsonyi és eperjesi főiskolában, s tanúlmányai végeztével 1843-ban Pozsonyba ment az országgyűlésre, mint Kubinyi Ferenc kiskövete. Aztán szülőmegyéjében aljegyző, táblabíró

és törvényszéki biró volt; de az irodalom szeretete, mely Kerényi Frigyes és Sárosy Gyula buzdító barátsága következtében még Eperjesen megéledt benne, a fővárosba vonta, hol csakhamar a fiatal Magyaorszägnak, a Tizek szövetségének tagja lett, mert már 1846-ban megjelent első gyűjteménye, a *Tavaszi Dalok,* teli hévvel és elevenséggel, de hangjában és műgondjában még az idegen hatások feltüntetésével. A függetlenségi harc napjaiban szívvel, tollal, karddal híven szolgálta a nemzeti ügyet, minek fejében az osztrák kormány a világosi fegyverletétel után besorozta közlegénynek a gróf Nugent gyalogezredbe. Mint ilyen bejárta Tirolt, Schleswiget, Olaszországot; csak 1851 nyarán került haza. S még ebben az esztendőben kiadta új kötetét, a *Palóc Dalok*at, melyeket gyermekkori emlékeiből és hagyományaiból, szülőfölde szertartásos ünnepeinek és mulatságainak megfigyelésével írt. Eredetiség és frisseség, fordulatosság és kedélyesség váltakozik bennük; a költő határozott egyénisége és a versek sajátos tartalma pedig egyaránt meglepte a közönséget. Úgy tetszett, mintha Lisznyai ismeretlen új világot fedezett volna föl, melynek hírei ép oly csodásan szóltak, mint a Viktoria és Kalifornia aranymeséi; úgy tetszett, mintha a jó palócok sajátos szavai és népi szertartásai az ősi vallásos szemlélet becses töredékei és jelvies maradványai volnának, melyeket meg kell menteni az elborulás idejében a jobb jövőnek. A költő egyszerre váratlan elismerésre emelkedett, kötete mindenfelé feltűnést keltett: itthon olvasták, dicsérték, utánozták, künn egyes darabjait franciára és németre fordították, s a német mythologok hüvelyezni és értelmezni kezdték. Pedig a Lisznyai szertartásos népszokásai nem a nemzeti szellem ősi vallásos szemléletének emlékei, hanem egyszerű babonák, melyeket a palócság a környező szláv elemmel való érintkezéseiből fejlesztett, s tájszavai nem a régi regék töredékes kincsei, hanem a nyelvjárás olykor érdekes, olykor csak különös adalékai, melyeket a költő nem ritkán az ízlés ellenére versel össze. Általában az ízlés ellen gyakorta vét, s következő gyűjteményei: az *Újabb palóc dalok* 1857-ből, a *Dalzongora* 1858-ból és a *Madarak pajtása* 1859 ből nem haladásáról, hanem hanyatlásáról beszélnek. A szerkezetre és szabatosságra törekvése, a hű és közvetlen megfigyelése egyre csökken: önkénye és szeszélye vezeti, képzelete játékos leleménye szerint alkot. Az első palóc dalok sikeréig többé el nem jut: pedig szilaj palóckodásával bennök is sokszor elveti a súlykot. Mert Lisznyai oly világban mozog, a hol a szerelem virágtermő szó, az ajk csókpergettyű, a házaspár szerelem-bokréta, a csók szívkalács, a szív környéke szivmátra; a hol a hold liliomtejből s gyémántkönyből, epedező titkos szerelemből van, a leány színméz angyal, selyemlélek, olyan kedves, mint egy kötés mirha, a hol a szentivánbogár szivárvány-szikrácska, a búfa, cicfű, pirfű, a rekető meg az érzike virúl; a hol a szeretők talácára mennek, eljegyzés előtt kendőlakást űlnek; a leány, ha szelíd, szemere, ha tetszelgős, pipellős, néha illenkedik, néha érdeskedik; a hol a csirizrágó csizmadia oly neve-

zetes úr, hogy ének zengi érdemét. Különben az emberek ferentőt esznek lagyával, s ha jójjip indulatba jönnek, csakúgy szotyog nálok a koty, moty, loty, toty, rotty. Oly világban mozog, a hol embernek és kappannak egy a sorsa, valamennyi gatyás tik belebotlik, tőle mind megkotlik: s addig-addig kakaskodik, míg az álla felkoppan s lesz belőle — vén kappan. S oly világban mozog, hol ellenkező végletül minden szent: a hit, szívütés, öntudat, áldomás, búbánat, harmat, hölgy, álom, csók, mosolygás, napfény, — a kiömlő vér ömlő szentség, a pacsirta-dal hangos szentség; hol minden az istenre vonatkozik: a magyar róna az isten tükre, a vihar az isten beszéde, a lant isten ajka, a vendég isten madara, s a ki iszik, a borban istent iszik, mert az isten mindenütt jelen van. Sajnos, Lisznyai világnézletében, ízlésében, eszméiben, kifejezéseiben soha meg nem tisztúlt; pedig ha megtisztúlhat vala, tehetségénél, naivságánál, a természet és élet szépségei iránt való eleven érzékénél fogva a népies irány igazi derék mívelője lehet. 1863-ban elég ifjan halt el, s utána hírnevének ragyogása is mihamar árnyékba borúlt.

Lisznyai mellett SZELESTEY LÁSZLÓ érdemel legtöbb figyelmet. Örökkön változó és örökké hangolódó költői kedély, a ki három évtizedet meghaladó pályája alatt a legellentétesebb végletek között imbolyog, a leghigabb eszményiség hivéből a legvastagabb kelmeiség követője lesz, gyakorlatban és elméletben egyiránt. 1821-ben a vasmegyei Urai-Ujfaluban született s iskolai tanúlmányait Kőszegen, Sopronban, Szombathelyen és Győrött végezte, majd Vidos József alispán oldalán képezte magát s 1842-ben ügyvédi oklevelet szerzett, de független anyagi helyzetében az irodalom és közélet mezejére lépett. Már 1837-től fogva verselt, s 1841-ben megjelent első kötete, az *Érzelem-virágok*, melyek azonban nem annyira az érzés, mint az érzelgés hajtásaiból fakadnak. Merő olvadozás és ömlengés a hazáról, szerelemről, tavaszról, reményről, képzeletről, gondolatról, a csalódásnak és fájdalomnak, szenvelgésével amaz édeskés nyelven, melyen Császár és Kunoss énekelt. De a mint ebben az időben személyesen megismerkedik Vörösmartyval, az ő hazafias költészetének szónokias irányához csatlakozik, s a mint 1847-ben a pesti Ellenzéki körben, Petőfivel találkozik, egész rajongással az ő hatalmas lángeszét, költészetének nemzeti bélyegét s megváltó erejét hirdeti. A megyei mozgalmakban a szabad eszmének szónoka, a függetlenségi harcban nemzetőr-tiszt, s a leveretés után ivánfai birtokára húzódik s hazafi-fájdalmában borong. Összes költeményeinek első kötetét 1852-ből e vegyes hatások visszatükrözése jellemzi; míg egyszerre a Petőfi lobogója alatt a Lisznyai-törte csapásra tér. A palóc költő szerencséje és diadala megkapja: magához hívogatja, azzal a cifra biztatással, hogy jöttére árkádiai liget lesz háza tája, szép tündérgondolat kertje minden fája, aztán maga lesz a levegő benne, a társa szíve meg a zengő madár lenne! S csodálja és követi versenyezve s a *Kemenesi czimbalom* 1853-ból, a *Falu pacsirtája* 1854-ből már nem egyéb, mint a legközönségesebb kelmeiség megnyilatkozása. Mert

Szelestey László

Szelestey olyan világban él, a hol magyar mente az alkonyég; az úristen varrta, táméntalan aranygombok a csillagok rajta; a fehér hold pedig bokréta, s így keríté nyakába egy kedves betyárjának; a hol a harmat csillagsírás, a bolygótűz fakókerék; a faluderék levélszinyes, az utca kanyarékos, a kis leány csalafintos kis pöttöm, virággyöngy, hócsillag, turbulya, aranymag, szája pittypalattyos, mint a mákszem oly mudirka, selyme pillés-láris lepetár, a hol a legény baklós csizmában vagy karazsiában csevetűl, cseperke kalapot visel, vagy telenkes bocskort; ha zólás, étendő étnap kelekólál, a kis baca leánynak, a ki száját csuporgatja, a karimáját ölelgeti; ha neki ándorodik, mindent összeheder, s ha neki durálja magát, az üvegből a bort kinyalintja; szíve mint a lova lába, szikrákat hány ebenjába, mert szerelem gondja zizereg, keresgél, leven a szürgyeszála egy, de a szeretője kettő-három, mindez azt sem tudja hányi-báji s meglassúdnak a bokái; oly világban mozog, a hol hideg idején göbörödik, az útat hópárnák födik, szanaszerte aranymáringók és budabudabácsik röpdösnek, a hol az örömanya kákonpillés ruhában jár, s a násznép kálinkóval hajigál, s ha jó kedve csucsorodik, egyre abajog: Hejedárom, hejeha, diri-dom, heje-hüm, hej-sánáj-sánálom, cim-com-cinege, dim-dom-denede, hejerintom, kanyarítom, gyuha-gyuha-gyuhárom! Szelestey olyan világban él, a hol olykor nem is szavak, csak egyes indulat-hangok fejezik ki az érzést, vagy gondolatot; mégis vannak egyes dalai, melyek nemcsak a Kemenesalján, de a Balaton mellékén, sőt szinte az egész országban elterjedtek, mint a *Balatonon jár a hajó, A lyány szeretőnek való; Ez az én szeretőm, Ez a csínos barna; Ez az útca végig sáros*... 1855-ben felköltözik Budapestre, s a következő évben megindítja a *Szépirodalmi Közlönyt*, mely mint szerkesztője, különböző költői áramlatok képviselője; s ép úgy helyet talál benne Gyulai, Szász Károly, Lévay, mint Csermelyi, Lisznyai, Székely József. S a különböző áramlatok befolyása alatt Szelestey ismét változik; már a *Pásztor-órák* 1859-ből a magok húszár-dalával, elbeszélő és leíró darabjaival egyetemesebb felfogást árulnak el, s a költő ezentúl nem egyszer a hazafias allegóriában vagy bölcselő eszmélkedésben beszél; 1861-ben szülőmegyéje főjegyzőjének választja, a sárvári kerület a képviselőházba küldi, de a rövid alkotmányos élet után, 1864-ben, az Almássy-mozgalomban való részesség gyanúja alatt, a kormány elfogatja és Olmützbe, majd Josephstadtba és Theresienstadtba hurcolja, s csak a kiegyezés után ereszti szabadon. Rabsága tapasztalásaiból és emlékeiből keletkezett utolsó gyűjteménye: *A rab álmai,* mely még 1867-ben megjelent és országos tetszést aratott, noha inkább politikai érdekénél, mint költői becsénél fogva; mert a harag és keserűség sötét villogásai élcben és gúnyban, részletezésben és kifejezésben sokszor a nemesebb ízlés ellenére törnek elő az egész köteten keresztül. Verses napló, nem egyszer nyers és száraz. A költő alig szabadúl meg, a körmendi kerület megbízásából újra a parliament tagja lesz, mint képviselő és tanfelügyelő váltakozva a középponton és megyéjében tartózkodik, lelkesedő buzgósággal és szókimondó

bátorsággal működik; míg 1872-ben visszavonúl és 1875-ben, épen elbeszélő költeményeinek rendezésekor, elhúnyt.

Politikai magatartásában az erős meggyőződés embere volt, költői munkásságában a változó hatások visszhangja; néha eszméit, érzéseit a bújálkodó képek egész az érthetetlenségig elöntik, néha pedig annyira nyersen és szárazon fejezi ki őket, hogy minden költőiségüket elvesztik. Majd fenn a levegőben jár, csupa fény, sugár, harmat között, majd lenn a porban, baklós csizmában, cseperke-kalappal, lepetár-kendővel; de el kell ismernünk, hogy mindig és mindenütt a nemzet és költészet iránt való őszinte rajongás vezette. Ez az, a mi szeretetreméltó és szelid jellemével összhangzásban fogyatkozásai mellett is elismerő tiszteletet ébresztett iránta.

Spetykó Gáspár

A kelmeiség divata Lisznyai és Szelestey zajos, bár múló sikerei után gyorsan terjedt, s más vidékek dalosai is megszóllaltak. Spetykó Gáspár, ki Gyöngyösön 1816-ban született és 1865-ben halt meg, ki egész életét szülővárosában, a Mátra tövében töltötte el, fogékony kedélylyel figyelte meg népe helyi szokásait, eredetiségének színesebb vonásait és 1854-ben egy önálló kötetet bocsátott közre, a *Gyöngyvirág*okat, melyek teljesen a mátrai völgy ölében fakadtak. Már előbb is írt, mert igen fiatal korától, még tanúló ifjúságától fogva hevűlt a költészetért, de régi versei a régi iskola csiszoló modorában készűltek; most egyszerre a merő népiesbe, a kelmeiség csiszolatlan ízlésébe csapott. Már nem érte be a jellemzőbb népszokásokkal és különösebb tájszavakkal: egészen a tájbeszéd szerint énekelt. Tréfás és enyelgő, nem egyszer a gúnyban villog; de a külsőségek tiszteletében elvész. Később *Avar* névvel egyetemesebb irányban indúlt; mihelyt azonban a szülőföldet elhagyta, frissesége és ötletessége megcsappant. Csermelyi Sándor, ki Érden, 1834-ben született, iskolái végeztével a gazdasági pályára lépett, a természet közvetlen szemléletében érlelődött. 1857-ben került ki a sajtó alól első gyűjteménye, a *Hegyháti dalok*, melyek tagadhatatlanul eleven érzéket árulnak el a külső világ benyomásai és képei iránt; de e benyomásokat és képeket a gondolat és érzés, a lelki és kedélyi élet hű kifejezésének visszatükrözésére fölemelni nem birja. A külsőség nála is eszköz helyett cél maradt. Később, 1859-ben *Lírai költeményei*vel és 1863-ban *Legújabb versei*vel egészségesebb irányba tért, s a keserű humor nemében több sikerült darabot adott, nem egyszer valódi heinei csattanós fordulattal, úgy hogy Arany János elismerését is kivívta; mind a mellett két évtizedes költői működés után letette a lantot. Ma mint a magyar Jelzálog-Hitelbank gazdasági tanácsosa működik Budapesten.

Székely József

Voltak viszont a Petőfi utánzói közt, mint Székely és Zalár, kik nem a népiességére esküdtek, hanem hazafias szenvedelyének a kifakadásai és szilaj képzeletének a féktelenségei előtt hajoltak meg, különösen a *Felhők* merész és hangzatos mondásain lelkesűltek. De rajtok is bebizonyúlt, hogy az erőlködés még nem erő, a nagy szó még nem nagy gondolat, s a képzelődés merénylete még nem a lángész csapongása. Költészetök nem egyszer

a szertelen furcsába és az üres cifrába esett. SZÉKELY JÓZSEF, ki 1825-ben, Debrecenben született, iskolai pályája és jogi gyakorlata után ügyvédi oklevelet szerzett; de már 1847-ben a napi sajtó szolgálatába állt. A függetlenségi harcban honvéd, később hirlapíró, majd szerkesztő, s mint ilyen tehetséggel szorgalmat és tanúlmányt egyesített. A német, francia és angol irodalomból egész csomó széptani és műtörténeti értekezést dolgozott át, miután már előbb *Liliputi Tóbiás*sal, e könnyed, tréfás regénynyel 1851-ben, a *Szeszélydalok*kal és *Kalárisok*kal, ez ötletes, apró költeményekkel 1853-ban nevet alapított. Inkább költői kedélylyel, mint alkotó erővel birva, az eszmék és érzések mélyébe nem ereszkedik, csak a felszínen röpdös; de a váratlan fordulatokkal, az átmenetek eleven játékával elégszer meglep. Az egyszerűben nem ritkán csillog, a nagyszerűben rendszerint képtelenségbe esik. Csak szeszély és nem szenvedély, csak ötletek és nem gondolatok vezetik. A Petőfi fensége elbűvöli, de ahhoz fölemelkedni nem bir, míg küzködésében kedve és szárnya szegik. Később, a hetvenes években Pestmegye főlevéltárosa lett, s e tisztben szolgált 1895. szeptember 14-én bekövetkezett haláláig. ZALÁR JÓZSEF, ki 1827-ben, Gyöngyösön, Hevesmegyében született, papi és jogi tanúlmányokat végzett s a függetlenségi harc alatt Damjanich tábori történetírója volt, a leveretés éveiben pedig a fővárosban nevelősködött. Már 1849-ben megjelent első gyűjteménye, a *Szabadság-dalok,* mikben több a tüzes politika, mint az enyhitő költészet. Majd 1855-ben *Költeményei* következtek, teli képpel, hasonlattal, jelzővel mint valami buja mező virággal. Képzelete kétségtelenül gazdag, érzése mély, kivált ama verseiben, melyek a szülőföld, gyermeki, családi és baráti vonzalom érzelmeiből fakadnak; de többször eszméiben ép oly zavaros, mint a mily töredékes. Merészsége inkább merénylet, éghasgató verdesés. Néhány balladás verse, mint *Zizim*je, *Bánkbán*ja, országszerte ismerős. Szerkezete általában laza, de a rejtelmesség és titokzatosság szövésében, a refrainek alkalmazásában szerencsés. 1860-ban szülőmegyéjében aljegyző lett, majd az alkotmányos kisérlet meghiúsultával leköszönt; de 1865-ben mint főjegyző újra visszatért a közigazgatás szolgálatába, s ez idő szerint a megye alispánja. A három utolsó évtized alatt keveset írt; csak 1867-ben kerűlt ki a sajtó alól hosszabb költői elbeszélése, *Szilágyi haragja,* mely szép részletei mellett sem gyakorolt mélyebb hatást.

Zalár József

Tóth Endre

Dallamosabb és egységesebb húrokat pengetett TÓTH ENDRE, ki ez irány nagyzolásaitól és a képzelem túlkapásaitól nem mindig menekszik ugyan: de egész költészete mégis a népiesnek nemesebb kifejezése, a Petőfi-kultusz tisztább megnyilatkozása. 1824-ben Szabolcson született, 1848-ban a függetlenségi harcban katonáskodott; majd birtokára vonúlva a költészetnek élt. A mint egyszer a nyilvánosság elé lépett, gyűjteményei gyorsan következnek egymás után: a *Zengő bokor* két kötete 1853-ban, *Újabb költeményei* 1855-ben, *Angyal Bandi,* költői beszély 1856-ban és a *Harangvirág*ok 1862-ben. Eleven keltői ér, meleg szív, gyöngéd fogékonyság jellemzik a természet szépségei, tüneményei és változásai iránt; a kedélyi élet

és természet jelenségeit sokszor a legbelsőbb összhangba olvasztja. A mellett nyelve szép és választékos, bár több a lágysága, mint a csengése. Számos dala az új magyar lírának valóban ihletett alkotása; még betyárhőse, Angyal Bandi sem merűl el egészen a pusztai szilajkodásban, mindig marad felette, a mint Erdélyi János helyesen jegyzi meg, egy darab kék ég, mely leragyog reája. De az irodalom erősebb áramain kívül élvén, pályáján nem igen emelkedett: úgy hogy, a mikor 1885-ben elhalt, szinte észrevétlenül tűnt el.

Tóth Kálmán.

Ebben az egész költői csoportban kétségtelenül a leghivatottabb és legigazabb tehetség Tóth Kálmán, kinek versein eleinte nyilván megismerszik a Petőfi vezető hatása, sőt az utánzók rontó befolyása is, — bár népiesség helyett vidékiességbe, csapongás helyett féktelenségbe nem téved velök. Csak kizáró alanyiságában, könnyű termelésében és pongyola alakjában mutatkozik rokonsága, közös fogyatkozása. De ereje hamar fejlik, ízlése korán tisztúl, egyszerű és őszinte egyénisége diadalmasan hódít. Egyszerűsége és őszintesége a legjellemzőbb vonása, mint Petőfinek; az dalainak legvonzóbb bája, ez eredetiségének legéltetőbb forrása. Mert a ki őszinte, az csak magát tudja dalolni, s a ki magát dalolja, nem változhatik másnak Tóth Kálmán

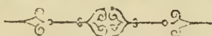
utánzójává: jegyzi meg róla Vadnai. Természetesen csak akkor, ha már eszméje, érzése szabályozza az alakot, ha az előadásnak idegen modorától is megszabadúlt. Tóth Kálmán alig pár esztendő alatt, még teljesen fiatalon, magasan kiemelkedett társai közűl: eredetisége kiforrt, hírneve megalapúlt, s mint szerelmi költő az ország legnépszerűbb dalnoka volt a forradalom után. Született 1831-ben, Baján, s még egészen gyermekül Pannonhalmára, a bencések rendjébe kerűlt; de a rideg fegyelmet egészsége nem birta meg: ennélfogva kilépett és haza vonúlt, majd Pécsett a bölcsészeti tanfolyamot végezte, míg 1848-ban Pesten a katonai akadémiába iratkozott be. Azonban a cselekvés kora forrt: a tárogatók csatára hivogattak. Tóth Kálmán is katonának állt, s előbb a bácskai hadosztályban, majd a Perczel-Dembinszky hadtesténél szolgált; s magasztos lelkesedéssel nemcsak csodáló énekese, de küzdő osztályosa is volt a vitéz honvédek dicsőséges diadalmainak. 1851-ben, a reménység és csalódás hazafi-fájdalmának csillapúltával a fővárosba visszatért, s nagyratörő lelke a költészetben keresett vigaszt és menedéket. Vagy nem is a lelke, hanem a szíve, mert Tóth Kálmán a szívnek a költője. Már előbb, 1847-től fogva verselt, de csak 1848 után, a mikor szülővárosába verődve reménytelenül és mégis boldogan szeretett, s a Sugovicza partján elveszett szerelméről ábrándozott, szegődött hajlama és hivatása szerint egészen a múzsához. A szerelem avatta fel, a szerelemnek hódolt végig. Szerelmi dalai, a szerelmi vadrózsák ép oly üdén és bokrosan fakadtak mint az igazi vadrózsák; s alig húsz esztendős korában már számos dala visszhangzott az országban. Ama szomorú időben, mikor borongó bánat, emésztő emlékezés, fojtott fájdalom uralkodott költészetünkön, jól esnek az ő friss, csengő hangjai, melyek mint a pacsirta éneke természetesen zengtek: a szívből eredtek, a szívhez szóltak. Népies hősköltemény, *Kinizsi Pál,* mely tizenkét énekben, 1852-ben látott világot, hatástalan maradt; szerelmi költeményei ellenben általános hatást keltettek. Kötetei gyorsan következtek

Lirai költeményei

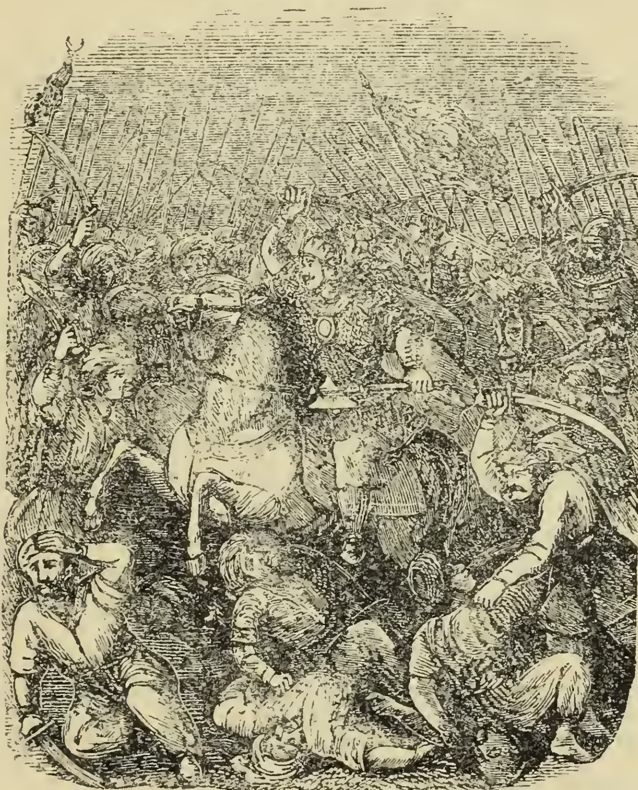
egymás után: a *Szerelmi vadrózsák* két részben 1852-ben és 1853-ban, *Költeményei* 1854-ben, *Száz új költeménye* 1856-ban, *Összes költeményei* 1859-ben. Mind e gyűjteményei az epedő, a kesergő, a panaszos vergődésnek álmairól és gyötrelmeiről beszélnek, s a költő úgy tünik elénk, igaza van Vadnainak, mint a líra Hamletje, kinek szerelmi történetében egy szerelmi sóvárgásnak tragédiája nyilvánúl; mert bár esengett a boldogság után, félt is tőle, kételkedvén abban, hogy maga boldogítani birna. Elhatározása azért mindig megtört habozásain, melyek egyre zajlottak és egyre kínozták. Sokkal érzékenyebb levén, semhogy tűrni, sokkal izgatottabb, semhogy megnyugodni tudna, szerelme hevével nem párosúlt a természet erélye; ennélfogva nála a szerelem nem vezet a célhoz, a boldogsághoz, hanem az ő költői érvényesülésének egyetlen módja; külső sikerének és belső boldogtalanságának élő kútfeje. A boldogtalanságra született, a boldogtalanságról énekelt, a szív békéjének és üdvének kifejezésére alig voltak hangjai. A mikor repeső reménynyel a házasság révében kikötött, csak rövid ideig

pihent ott és csattogó dala szinte elállt. A szakadás megrázta, a bubánat megviselte, mint nehéz idő vihara az énekes madarat; de lantja még termékenyebb és munkássága még elevenebb lőn. 1860-ban a Kisfaludy-társaság és akadémia, szinte egy időben, tagjául választotta, s ezzel a nemzet elisme-

KINIZSI PÁL.

TÓTH KÁLMÁNTÓL.

Eleresztė rövid kantárját lovának,
S két karddal ment neki a vad pogányságnak.
Csurgott kardjairól a törökök vére,
Jobb volt nem születni annak kit elére!

A mű címlapja.

réséhez a maga koszorújával is csatlakozott. Tóth Kálmán feljutott dicsősége delelőjére. Számos dala: *Fütyül a szél, Sírjon-ríjjon a hegedű, Búza közé száll a dalos pacsirta, Naptól hervad, naptól virít a rózsa, Hegedülnek, szépen muzsikálnak, Benyújtottam a kalapom* s annyi más a haza minden zúgába, a legalacsonyabb kunyhóba is elvitte a nevét; míg merengő és epedő szerelmi panaszai: *Minek is van a szív, a szívben szerelem,*

Itt, itt sírjak-e lábaidnál, Flórának, Lemondani, lemondani — a magyar hölgyvilágban szereztek neki páratlan népszerűséget. A közélet előkelő, vezető férfiai, Deák, Eötvös, Kemény magasztalták; s a mikor a *Bolond Miskát*, ez úttörő húmoros lapot megindította, a közönség ritka rokonszenvvel támogatta. Jeligéjéhez, a Zrinyi mondásához híven *Ne bántsd a magyart!* az idegenség, a német hivatali világ furcsa vitézkedései ellen küzdött, sziporkázó szellemességgel és országos hatással; a mint azonban az alkotmány helyre állt, ötletessége megapadt, gúnyja szelidűlt és éle tompúlt: a magyart nem akarta bántani csak azért, mert más politikai hitet vallott. Még a politikai költészetben is a boldogtalan helyzet sugallta. A lap szókimondó bátorsága, villogó, vidor viaskodása a gyászos rendszer ellen, költőnket ismételve sajtófogságba juttatta; de mindez csak hatásának kedvezett és keletét emelte.

Szépirodalmi vállalatai

Tóth Kálmán szépirodalmi vállalatai: a *Hölgyfutár,* melyet 1856 óta szerkesztett, a *Fővárosi Lapok,* melyet 1864-ben e helyett alapított, mindig jobban virágoztak; megjelenő gyűjteményei: *Kipfelhauser költeményei* 1861-ben, *Bolond Miska versei* 1863-ban, *Újabb költeményei* 1868-ban, *Huszonöt év után,* verseinek két kötete, 1873-ban, *Irka-firkái* 1877-ben, s végre *Költeményei*nek teljes, végleges kiadása 1879-ben, szokatlan pártolásban részesültek. Nemcsak megmaradt ama magaslaton, a hol dicsősége delelőjén állt, de hangja színesedett is. A szerelmet énekelte mindvégig, s inkább az érzelemnek magának, mint az imádott kedvesnek szolgálatában olvasztotta fel lénye összeségét dalba, s a magyar hölgyek hála fejében nem hiába ünnepelték, ezüst koszorúval nem hiába jutalmazták; de a szerelmen kívül édes anyjának, szülőföldének, honának és nemzetének szeretete is mélyen és nemesen ihlette. Egyes darabjai, mint az *Előre, Kik voltak a honvédek? Ki volt nagyobb? Mikor az akasztófákat faragták,* faji büszkeségének fenszárnyaló énekei: míg a *Borúban és Halálban* a legédesebb költészet a legigazabb bölcsészettel párosúl.

Drámái

Tóth Kálmán lantos létére a dráma nemében is sikereket aratott. Még 1849-ben készült első kisérlete, a *Puszták rózsája,* a társadalmi osztálykülönbség indítékaiból szőve, aztán 1857-ben *Az utolsó Zách,* nem minden erő nélkül. De voltakép akadémiai pályanyertes drámája, az *Egy királyné,* nyitja meg 1858-ban ama színművei sorát, melyeket a közönség a színpadon is zajos tetszéssel fogadott. *A harmadik magyar király,* 1860-ban, a hős tragikai jellemével és a számüzöttek visszatérésének jelenetével, *Dobó Katica,* 1862-ben kardcsörtető hazafiságával és eleven csoportjaival, *A király házasodik,* 1863-ban, fordulatos helyzeteivel és költői részleteivel, *A nők az alkotmányban,* 1871-ben, találó életképével és közvetlen célzatával, a költőnek meg annyi csattanós diadala volt; míg az *Ördög vánkosa,* 1875-ben, laza szerkezete és pongyola nyelve miatt s *A kis hóbortos,* utolsó alkotása, hősnőjének képtelen jelleme és túlzó eszményisége következtében már rohamos hanyatlásról tanúskodott. Tóth Kálmán maga is szomorúan ismerte be a »Fuimust.«

Költői bíbora, a mint Vadnai meleg emlékbeszédében oly igazán mondja, Nessus-öltöny volt, mely megdicsőítette, de elégette. S mikor Baja is, melyet négy országgyűlésen keresztül képviselt, mi közben az irodalomnak kivívta izgatásaival a hirlapbélyeg eltörlését, szülővárosának több emelő közintézet létesítését, elpártolt tőle: — egészen megtört. Mélázó, tépelődő lett, magában vívódott; míg 1879-ben agyszélhüdés érte s fényes elméje elborúlt. Beteljesűlt rajta, a mit a *Halálban,* e fenséges elégiában jósolt, hogy maga siratta önmagát, hogy a mi még hátra volt, már csak elköltözés volt. 1881 februárjában menekűlt meg szenvedéseitől: de emléke ma is él dalaiban, melyeket a nép szívébe fogadott és szívében őriz.

II.

Ha az irodalomtörténet csak ama költői alkotásokat venné számba, melyek az ihlet sugalmában az élet erejével fogannak és minden időnek szólnak: a Petőfi-utánzás elmúló termékeivel, melyek nagyobb részint pillanati benyomásból fakadtak és napi divatot szolgáltak, édes-keveset foglalkoztunk volna. De az irodalomtörténet nemcsak irodalom, mely a széptudomány ellenőrzése, elvető vagy szentesítő ítélete alá tartozik; de történet is, mely a fejlődés menetének megfigyelésére és eredményeinek tisztázására van hivatva és kötelezve. A Petőfi-utánzás egy egész évtizedig hangzott és visszhangzott országszerte, követelve a jogot az elismerésre, s az elismerést a maga üdvözítő voltára, hogy ő az igazi nemzeti költészet; s irodalmunk legjelesebb tehetségei egy egész évtizedig e követelés ellen küzdöttek az elmélet tanításaival, a gyakorló költészet példáival, a világ-irodalom remekeivel s önálló egyéniségök sikerével. A mit hirdettek és példáztak, az utánzók sorsa igazolta és minden időnek tanúlságul hagyta, hogy az a költészet, mely az eszmék örökkön üdítő forrásától távozik, az anyagiság fojtó elemeivel táplálkozik; az a költészet, mely az egyetemes helyett az esetlegest míveli, az eredetiséget modorral pótolja, a szép örök törvényei helyett a divat napi szeszélyeinek hódol; az a költészet, mely nem a nemzet lelkének megnyilatkozása és jellemének kifejezése, hanem egyesek önkényének erőszakolása vagy idegen hatások hamis visszaverődése, még zajos diadalok esetében is oly gyorsan pusztúl, mint a Tisza virága. A Petőfieskedők neve és emléke feledésbe merűlt: ma már csak az irodalomtörténet beszél róla.

Azok között, kik ebben az időben líránk megtévedése ellen tanítással és példával ép oly üdvösen, mint erélyesen hatottak, kíváló helyet foglal el Gyulai Pál, a magyar kritika mestere. Született 1826-ban, január elején, Kolozsvárott, hol iskolai tanúlmányait is végezte. Már gyermekül, a szülei ház behatásai alatt, megismerkedett a római és magyar költészettel; s már az iskolában megnyilatkozott írói hajlama és tehetsége, úgy hogy már Gyulai Pál élete

1842 ben az *Athenaeum,* 1843-ben a *Regélő* hasábjain is megjelenhetett, az *Erdélyi Hiradó*nak pedig már ez időtől fogva szorgalmas dolgozótársa lett. Nem annyira jó tanuló, mint jó magamívelő volt, ki a német és francia nyelvet egészen önerejéből elsajátította, hogy a német és francia irodalmat eredetiben olvashassa. Ízlése, értelme, ítélete korán fejlett, s nemcsak ama kis körben, melyet Szilágyi Sándor, Torma Károly, Úrházy György, Bar-

Gyulai Pál arcképe (1855)
és néváláírása.

talus István barátaival képezett, jutott elismerésre, de az iskola pályázatain, miken ismételve ő nyerte meg a díjat, sőt az irodalomban is. Kezdettől fogva elbeszélői és költői működése mellett főleg mint kritikus kelt figyelmet, csakhamar félelmet. 1848-ban, mint az Erdélyi Hiradó szerkesztőségének tagja, s a kolozsvári fiatalság egyik vezére, az Unió kikiáltásában és a pesti küldöttség fogadásában, mikor Lisznyai szavaként a puszták sassai eljöttek a bérczek sassaihoz, tevékeny szerepet játszott, majd a gróf Teleki

Domokos képviselő titkára lett, kivel még abban az esztendőben az ország fővárosába költözött. A függetlenségi harc nagy esélyeit és a leveretés mély szenvedéseit kevés megszakítással az ő oldalán élte át, leginkább Pesten, Kolozsvárt és Gernyeszegen, melyet kékes ködével oly melegen áld később *Romhányi*jában. 1853-ban a fővárosban telepedett meg, s mint a *Szépirodalmi Lapok* társszerkesztője, mint a legjelesebb irodalmi vállalatok dolgozótársa hatásos munkásságot fejtett ki. Magvas tanúlmányai: *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* 1854-ben, *Az újabb epikusok és lirikusok* 1855-ben, *A nemzeti színház és drámai irodalmunk* 1857-ben, valamint kisebb bírálatai és irodalmi fejtegetései a felfogás igazságáról, a meggyőződés hevéről, a vitatkozás erejéről és a hang élességéről tanúskodnak. Gyulai ép annyi ízléssel, mint tudással küzdött egyfelől Toldy, Erdélyi, Greguss ellen, kik a nemzeti költészet színvonalára emelkedett népies költészetet *teljesen* elismerni vonakodtak, mint másfelől Lisznyay, Zalár, Tóth Endre ellenében, kik azt égig magasztalva a magok ferde iránya szerint mívelték. Irodalomtörténeti ismerete nem mérkőzhetett ugyan a Toldyéval, bölcseleti jártassága az Erdélyiével, széptudományi rendszeressége a Gregusséval: de míveltsége összhangzatosságával mindegyiket fölülmúlta, s a *magyar ész* minden jelessége: józansága, világossága és élessége egyesűlt benne. Igaza van *Dömötör János*nak, a mit látott, tisztán látta, s a mit elmondott, erélyesen fejezte ki, minden összeütközéséből győzelmesen haladott tovább. Közben, 1855 őszén, gróf *Nádasdy Tamás* kísérőjeként külföldre indúlt, s másfél esztendeig Német- és Franciaországban tartózkodott, majd a fiatal gróf halála után hazajött s egész erejével az irodalomnak élt. 1858-ban a kolozsvári ev. ref. főiskola tanárául választotta és szülővárosába költözött; de már 1862-ben, mint az Arany *Szépirodalmi Figyelőjé*nek segédszerkesztője újra visszatért Budapestre, hol az irodalmi életben a maga meg-megújuló támadásaival és csatározásaival az ízlés tisztázására s egész költészetünk fejlődésére sokat hatott. A mit írt, elbeszélést vagy verset, a kor legjobb termékeihez tartozott; de mégis birálatai és tanúlmányai azok, a mikkel rohamos és általános elismerésre jutott; bár szava bátorságával és kíméletlenségével nem egyszer szelet vetett és vihart aratott. Az akadémia még 1858-ban, a Kisfaludy-társaság 1860-ban tagjai közé választotta; csakhamar mind a két testület munkásságában előkelő, sőt vezető szerepet játszott. 1864-ben a színiiskola tanára, majd a nemzeti színház drámabírálója, 1867-ben az akadémia rendes tagja, majd 1870-ben osztálytitkára lett. Már ekkor tehetsége a maga egész teljességében és minden irányában ragyogott.

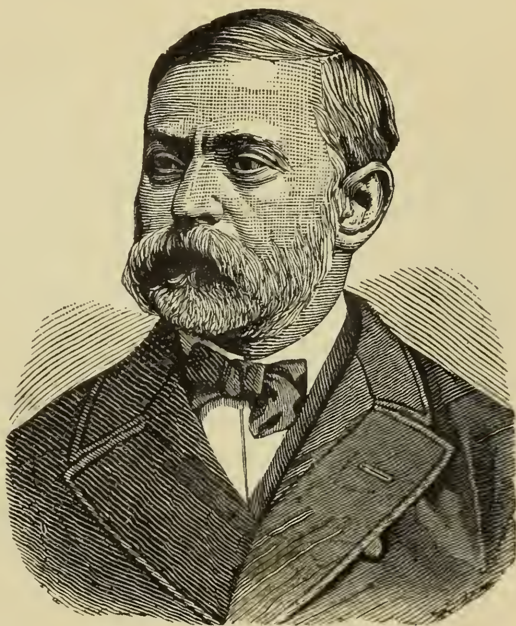
Mint elbeszélő nem tündököl a képzelem csillogásával és a lelemény gazdagságával, nem is igen sokat ad reá; s maga *Romhányi*jában azt az olvasót, a kinek nagy, csodás és szörnyű szép kell, ép annyi őszinteséggel, mint gúnynyal a Jókai regényéhez utasítja; de némely beszélye mégis, mint a *Vén szinész* 1851-ben, *Az első magyar komikus* 1854-ben, *Egy régi udvarház utolsó gazdája* 1857-ben, s a *Nők a tükör előtt* 1863-ban Elbeszélése

általános és zajos tetszéssel találkozott. Beszélyeiből 1867-ben *Vázlatok és képek* címen két kötetet gyűjtött össze és bocsátott közre: de e gyűjtemény korántsem foglalja magában az író valamennyi elbeszélését, mert önmaga irányában is fölötte válogatós és szigorú. A képzelet csillogása és a lelemény gazdagsága helyett a szerkezet biztosságára és a jellemzés művészetére törekszik; s Gyulai itt valódi mester. Szeme éles, megfigyelése igaz, s a lelkiállapotok rajzában, a helyzetek színezésében, az árny és fény szerencsés összeolvasztásában, nem egyszer a társadalmi és korképek találó beillesztésében ép oly finom, mint hatásos. Bonyolítása nem erős, de annál erősebb megokolása és megoldása; akár a természetes fejlesztés, akár a költői igazságszolgáltatás ellen sohasem vét. Bár általában az egyszerű mesét az egyszerű véggel szereti, a tragikai összeütközés kérdésétől sem döbben vissza, s a *Vén színész*ben mély lélekismerettel és megrázó hatással fejti ki. Beszélyei e belső érdemek erejével a német, angol, francia, olasz és román irodalomba is behatoltak.

Gyulai Pál kézirata. (*Vörösmarty életrajzának kezdő sorai.*)

Költeményei 1870-ben jelentek meg először önállóan, *egy* kötetben, megválogatva; s azóta már a negyedik pazarfényes és művészi rajzokkal ékes kiadás forog a közönség kezén, egyre szaporodva. Költői egyénisége azonban nem változott: csak hangja lőn teljesebb és terjedelmesebb, csak kifejezése jellemzőbb és határozottabb. A Petőfi hatása, kinek költészete lebegte körül a saját vallomásaként első ifjusága álmait, megérzik rajta, sőt olykor mintha a visszaemlékezés is

elevenebben fel-felvillogna gondolataiban és alakjaiban; de a hatás csak irányának általános, népies-nemzeti szinére, a visszaemlékezés csak pár esetleges találkozásra szorítkozik. Költészetére valami vonzó édes mélabú borúl, mint enyhe nap fénye az őszi tájra; mert a költő, a mint maga találóan mondja, a *méla érzések* rabja. El-elhallgatja erdő szélin a hulló lombok halk zaját, mint hervadó boldog reményi lágyan visszhangzó sóhaját, s el-elméláz az őszi fényen, enyhűlve egy-egy szép emléken. Életének csapásai mélyen belevésődnek szívébe, de nem a szenvedés viharában, csak csillapodtában, a ragaszkodó szeretet és virrasztó emlékezet hímes ecsetével írva, tisztúlva és nemesedve jelennek meg dalaiban. Az ifjúság legszebb éveit mély hazafibúban élte át, összetört vágygyal, tépett reménnyel, titkos fájdalomban; s férfi korának biztató delén, mikor a hazára újra felderűlt, reá új gyász nehezedett, szép fiatal felesége költözött el; s alig enyhűlt sajgó sebe évek után, alig vigasztalódott lánya mosolyán, hisz neki az anyjáé volt az, mikor elhervadt ő is, szép fiatal virága, és szíve ismét emésztő kíntul, epesztő bánattól vérezett. A haza, szerelem, családi élet reményei, örömei, veszteségei és borongásai ihletik és zendítik meg lantja húrjait: édesen emlékszik vissza a zúgó erdők és magas bércek földére, Erdélyre, benne a kék Szamos kies völgyére, a hol született és először szeretett; s büszkén hivatkozik Attila szabad és dicső népére, a székelyre, melynek a hosszú elnyomás után villámterhes lesz az ébredése, s a naphoz törő merész röpülése. S e visszaemlékezéseiből és érzelmeiből számos hazafias költeménye fakad, majd felcsattogó ének, mint az *Erdély* és *Hazám,* majd eleven, megkapó drámai kép, mint *A bujdosó* és *Hadnagy uram,* melynél szebben és tömöttebben a fiatal honvéd lángoló hazaszeretetét és hősi halálát senki sem festette. Gyulai általában a legőszintébb rajongással beszél, mint *Romhányi*jában is, a honvédről, kit a honfi-szellem szült világra, a hon veszélye fölnevelt, kinek hű emléke szent örökünk és élő, büszke fájdalmunk; de van elég erkölcsi ereje és férfi bátorsága metsző gúnynyal fordúlni mindazok ellen, kik a honvéd nevével vagy a hon érdekével vására zsivajt csapnak. S ama villogó kitörései, melyekkel szatiráiban, a *Széchenyieskedők*ben és *Népszerűség*ben, meg *Romhányi*ja egyes helyein reájok támad, a hazafi mély érzéséről és erős fájdalmáról tanúskodnak. Mert a gúny, a mint vallja és példázza. gyakran csak a könyek árja, a szívbe fojtva s ott Költeményei

Gyulai Pál arcképe. (1877.)

méregre válva. Maga nem népszerűsködik, sőt a népszerűtlenséggel kacérkodik, mikor a nemzet oly kedvenceinek megítélésében is, mint *Kossuth, Jókai* és *Tóth Kálmán,* szembeszáll a közvéleménynyel: mégis, szinte akarata ellenére, országos népszerűségre emelkedik, mert magasztos eszmék, önzetlen meggyőződések és igaz érzések vezetik. Fájó keserve olykor hevesebben szólal meg, mint az *Óh, nemzetem,* és *Horatius olvasásakor* ódáiban, de szemrehányásának élét akkor is mérsékli honszeretetének gyöngédsége. Szerelmi lírájában is mindig őszinte, közvetlen, igaz, de mindig a méla érzések és nem a lobogó szenvedélyek költője: a reménykedő hit és hitegető remény édes sóvárgása, az emésztő emlékezet és borongó bánat megható panasza csendűl meg húrjain, mint a *Virágnak mondanálak, Emlék* és *Szeretnélek még egyszer látni* dalaiban; csak ott lesz élénkebb, derűsebb, napsugarasabb, hol vőlegényi és férji boldogsága megárad, mint a *Szeress, édes Marim, Óh, mosolyogj rám* és *Őszi délután* című énekeiben; de talán a legmelegebb, legihlettebb és legmélyebb ama darabjaiban, melyeket fiatal felesége emlékezetének szentel, mint a *Budai rózsahegyen, Az akácfák alatt* és különösen az *Éji látogatás,* vagy ama siralmaiban, melyekkel elvesztett leánya fölött kesereg. Az alak és tartalom mindig a legbensőbb összhangba olvad nála: a nemes érzés nemes kifejezéssel párosúl.

Gyulai a népköltészettel is tüzetesen foglalkozott. Jelentékeny érdeme van a *Kriza Vadrózsái*nak kiadásában, a Kisfaludy-társaság új *Népköltési gyűjteményé*nek szerkesztésében, melyhez a népdalokról, balladákról, misteriumokról fölötte becses tanúlmányokat írt; s azonkívül költeményei közt egész csomó népmesét dolgozott fel ép oly naiv kedélylyel, mint művészi érzékkel. Ez apró elbeszélései a magyar gyermek-irodalom legbájosabb alkotásai maradnak.

Költői elbeszélései

Költői és elbeszélői ereje talán a legmagasabb tökélyében nyilatkozik vala meg *Romhányi*jában, ha befejezheti. A Romhányi és Telegdi, Matild grófnő és Csáth Ilonka bárónő jellemzése, a kor hangulatának színezése, a Kossuth és Görgey szerepének vitája mind megannyi mesteri rajz. Bár töredék, egész művel fölér. Annál örvendetesebb, hogy *Szilágyi és Hajmási*ja elkészűlhetett. Mert Gyulai a *Szendrei névtelen* énekét ritka szerencsével költi újra. Már a börtön első jelenetében, mint Vörösmarty, szembe helyezi és ellentétezi a két magyar levente jellemét. Hajmási fellobbanásában türelmetlenül panaszol feleségére, hogy elfeledkezett róla, mert nem váltotta ki; Szilágyi ellenben áldva és imádkozva gondol öreg szüleire és hajadon húgára, hisz bizonyosan ők is imádkoznak érte; annak panaszában már megvillan a hűtlenség szenvedélye, mert csak az gyanakszik és vádaskodik, a ki maga is hajlandó az elfeledkezésre; ennek az imádságában már megcsendűl a boldogság igérete, mert erős hite és nemes szeretete megnyugtathat a jövőre is. Gyulai ily módon előre biztosítja, sőt meg is okolja a természetes fejlődést, melyet a költői lelemény népies fogásaival és indíté-

kaival mozdít elő és bonyolít le: a börtön ablakára fecske száll, a magyar dalok fecskéje, mely az üzenetet hordja; ettől küldi haza Szilágyi is, kobzát megpendítve, szíves üdvözletét; a császár leánya, Leila, keresztyén magyar anyának gyermeke, ki tőle titkon megtanúlt keresztet vetni és magyarul beszélni; most épen maga is emésztő bánatban borong, mert apja feleségül kényszergeti az öreg Ibrahim basához. Gyermeki emléke, vérbeli hajlama, kedélye hangulata mind összeolvad és összejátszik, hogy érdeklődése, részvéte, szerelme a magyar ifjú, Szilágyi iránt megfoganjon. Rimánkodása és mesterkedése, melyet a két levente kiszabadításában elkövet, a nászajándékok bevásárlása és álomital keverése, melyet apja elhitetése és asszony cselédjei

Gyulai Pál emléktárgyai.

elaltatása végett mível, mind a titkos érzésnek megannyi csele: a boldogságért való küzdelemben a gyöngének védekezése a hatalmas kijátszására. Leila vét a gyermeki kötelesség ellen, de a szív jogának hódol, a mivel rokonszenvünket megőrzi; sőt elszánt lovaglása, mint fiatal spahinak, kinek még a bajsza se serked; lányos rebegése, a mint a szél zúgására és kis őz zörejére is meg-megijed; maga-vádló siránkozása, a míg védői az üldözőkkel vívnak és veszedelemben forognak; kibékítő áldozatul halálra ajánlkozása, a mikor érte egymással kardra kelnek; gyöngéd szánalma az elesett Hajmási és nemes rajongása a győztes Szilágyi iránt, meleg, őszinte szeretetünket is kiérdemli, mert e kedves és bájos teremtés minden ízében tiszta és nőies. A költő igázi művészettel rajzolja meg alakját, igazi művészettel beszéli el történetét; minden vonás a képbe, minden részlet az elbeszélésbe összhangzatosan és következetesen szövődik. Mily kevés sorral, mégis mily

erős hatással ébreszt bennünk részvétet a szegény Hajmásiné iránt, ki a váltság díját hiában küldte, urát hiában várta; de hűségében csak gyászolt, sokáig gyászolt, mert szíve csalatását, férje változását sohasem tudta meg. S a mig a Szilágyi és Leila boldogságán, hogy szerelmük minden akadályon diadalmaskodik, örvendünk; addig a Hajmási bűnhödése megnyugtatja, a Hajmásiné virrasztó gyásza édesen meghatja lelkünket. A szerkezet és jellemzés, a színek és hangulatok találkozásának művészete mellett a költő ép oly mester az előadásban. Nyelve a mai irodalmi nyelv, mégis egészen

Gyulai Pál arcképe. (1894.)

régiesnek tetszik, úgy hogy az esemény századába illik, mert Gyulai a népi hagyományból egész sorokat vesz át, s más népballadákból és népdalokból egész sorokat értékesít, a Szilágyi és Hajmási esküjét a Hunyady János korabeli ismeretes eskü mintájára alkotja meg, s a Szilágyi mélabús dalán kívül az egész költemény rímtelen Sándor-versben, chorijambus lejtéssel folyik, a székely balladák alakjában; de a rímtelen versek elevenen lüktetnek és zengzetesen szólnak. Az elbeszélés költészetünk egyik maradandó alkotása.

Kritikai munkái

Gyulai a legnagyobb mégis irodalmi és kritikai munkáiban, hol rend szerint az ízlés és hagyományok tisztelete, a míveltség és tanúlmány köve-

telése vezetik. Uralkodó elve, hogy ép oly kevéssé szabad elszakadni nemzeti hagyományainktól és céljainktól, mint a művészi haladás eszményeitől, bárhonnan ragyogjanak felénk; mert nemzetiségünket csak haladásunk biztosíthatja, s haladásunkat csak magyarságunk teheti értékessé. Még heves és éles támadásai, kemény, sőt kíméletlen csatározásai is visszavihetők ez elvre, tárgyiasabb és mélyebb munkálatai pedig teljesen neki hódolnak. A kutatás iránt kevesebb az érzéke, mint a feldolgozásban való művészete; de általában mint történetíró és műbíráló a legelismerőbb méltatást vívta ki. *Katona József és Bánk bánja,* mely 1860-ban akadémiai székfoglalója volt, s később 1883-ban, a költő bővebb életrajzával önálló kötetben is megjelent, megdönthetetlen igazságot szolgáltatott e hatalmas tehetségnek és hatalmas művének. A vizsgálatok lelkiismeretessége és teljessége elemzéseinek élességével és ítéleteinek biztosságával párosúl benne. Még magasabb színvonalon áll a *Vörösmarty életrajza,* mely 1865-ben került ki a sajtó alól először, s azóta már harmadik kiadásban forog közkézen. Ez életrajz, a mint *Dömötör János* helyesen kiemeli, nemcsak a Vörösmarty életét és működését ismerteti a kegyelet és bírálat tapintatos vegyítésével, de egyszersmind kimerítő korrajza irodalmi életünknek 1825-től 1850-ig. A líra, eposz, beszély és dráma, a kritika és folyóiratok irodalma, az akadémiai pártok élete és harcai a nemzeti színház megnyitása és első évei, a Kisfaludy-társaság alakulása, az írók fővárosi társas élete mind hű képekben állnak előttünk és oly sok más politikai, társadalmi és irodalmi mozzanat van, kellő helyeken, beleillesztve, hogy az olvasó zavarban van: a változatos gazdagságot, a kitünő berendezést vagy a művészi előadást bámulja-e inkább, vagy az egyes művek elemzését, az irodalmi és közélet rajzának oly szerencsés összeolvasztását, vagy a hangulat költői erejét, mely a könyv változatain keresztül viszi magával. Az akadémia méltán, 1867-ben a Marczibányi díjjal tűntette ki.

Gyulai még számos mesteri dolgozatot írt költészetünk egyes kérdéseiről, s irodalmunk egyes alakjairól: de különösen kiválnak közülök *Emlékbeszédei,* melyeket 1879-ben összegyűjtve is közrebocsátott. E beszédek *Kazinczy Ferenc, Pákh Albert, Eötvös József, Toldy Ferenc, Kriza János, Szigligeti Ede, Kemény Zsigmond,* valamint később, 1881-ben *Csengery Antal* és 1883-ban *Arany János* felett, — nem merő magasztalások, nem is alkalmi általánosságok: hanem igazi jellemképek, az illető író alkotásainak és kora törekvéseinek megvilágításában. Gyulai összes elbeszélői és elemzői, költői és szónoki jelességei egyesűlnek és érvényesűlnek bennök s maradandó életet lehelnek beléjök. Hangjok hevüléseibe olykor a személyi vonatkozások és visszaemlékezések mélabújának rezgése, vagy büszke szeretetének és szerető büszkeségének fölcsendülése a legszebben és legösszhangzatosabban olvad bele; épen mint az *Enyhülés*ében, e gyönyörű kedélyi ódában. A kegyeletet bírálattal, a bírálatot kegyelettel mérsékli, mint kiadványaiban is: a *Petőfi* vegyes műveinek, *Vörösmarty* minden munkáinak,

Emlékbeszédei

Pákh Albert humoros életképeinek, *Kemény Zsigmond* tanúlmányainak, *Madách Imre* összes műveinek és *Lukács Móric* iratainak közrebocsátásában.

Gyulai 1873 óta szerkesztője az akadémia nyelv- és széptudományi *Értekezései*nek, a *Budapesti Szemlé*nek és 1875 óta az *Olcsó könyvtár*nak; 1876 óta a budapesti egyetemen tanára a magyar irodalomnak és 1879 óta elnöke a Kisfaludy-társaságnak, hol minden megnyitó beszéde egy-egy hatásos szózat az irodalom eszményi érdekei mellett. A társaság 1895 február 10-én ép oly megtisztelő, mint fölemelő módon ülte meg írósága félszázados ünnepét.

III.

z Károly élete

Az ízlés nemesítésében és a költészet fölemelésében Gyulainak méltó társa volt SZÁSZ KÁROLY, ki 1829-ben, június 15-én Nagy-Enyeden született. Édes apjának, a hírneves tanárnak, majd vallás- és közoktatásügyi államtitkárnak oldalán korán fejlett, s már 1846-ban a *Szabad székely dalá*val, e népies izű jellemfestő versével győztesen, pályadíjat nyerve vonúl be az irodalomba; s ettől az időtől fogva félszázadon keresztül ép oly bámulatos sokoldalúsággal, mint a mily bámulatos sikerrel működik. Vers és próza, eredeti és fordítás annyiféle hangban, nemben és ágban, annyi koszorúval hirdeti alkotó erejét és jelöli számos diadalát, hogy senki sem hasonlítható hozzája. S bár apja jósolja féltő szeretettel, s maga vallja túlzó szerénykedéssel, hogy hasonlít az olyan törtek végetlen sorához, melyek összege soha sincs *egy egész:* mégis ellenkezőleg, el kell ismerni róla, hogy akár lantos vagy elbeszélő költőnek, akár műfordítónak vagy egyházi irónak a legjobbak javából való s *egy egész hivatás* közvetlenségével és hatalmával hódít. De már fiatalságától fogva kedélye oly fogékony, ihlete oly lobbanékony, érdeklődése minden iránt oly készséges, a nyelvnek és verselésnek oly könnyűségével, a tervelésnek és kivitelnek oly gyorsaságával rendelkezik, hogy egyetlen műfaj medrébe nem szorítkozhatott. Már fiatalságától, első fellépésétől fogva homlokán ezzel a jegygyel indúl meg pályafutására; 1848-ban a fővárosba kerűl, hol megismerkedik az irodalom jeleseivel, Vörösmarty és Petőfi biztatására megtanúl angolul; majd Debrecenbe megy, hol mint fogalmazó a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, mint politikai iró a *Március Tizenötödike* mellett talál foglalkozást; aztán honvédnek áll és mint utász-hadnagy vesz részt Budapesten a lánchid fölszedésében, Török-Becsénél a Tisza, Lugosnál a Temes áthidalásában, a szegedi sáncok erősítésében, a temesvári csatában, lugos-facséti futásban és a borosjenei fegyver-lerakásban. A függetlenségi harc után, az elborulás viharában, Hevesben bujdosik és Gömörben nevelősködik; s magánosan, Tompa buzdítására, a lelkészi pályára készűl, de 1851-ben tanári tisztet vállal Nagy-Kőrösön. Itt az Iduna bol-

dogító szerelmében, Arany érlelő barátságában költői munkássága egyszerre magasabb csapásra tör, hogy erejében izmosodva és tanúlmányaiban edződve 1854-től Kézdivásárhelyen, 1857-től Kún-Szent-Miklóson és 1863-tól Szabad-Szálláson a nyugalmasabb papi állásban még fölebb emelkedjék.

Nagy-Kőrösön kezdi meg, a vidékiesség és kelmeiség megtévedése ellenében, ama nevezetes és jelentőséges vállalkozást, hogy a nyugot-európai nagy nemzetek nagy szellemeinek örök alkotásait megismertesse és átültesse, Műfordításai

Szász Károly. (1855.)

hogy a hazaiság alacsony falu-dombjáról és az eszmeietlenség tikkasztó porából az emberiség nagy eszméinek megújhító levegőjébe és termékenyítő áradatába vezesse vissza a magyar költészetet. Szász Károly életének és pályájának épen e vállalkozás betöltésében rejlik egyik legelévülhetetlenebb érdeme, költészettörténeti eredménye. Moore Tamásnak, kit még Petőfi adott kezébe, epedő lágy dalaitól Dante fenséges *Isteni szinjáték*áig újra meg újra bejárja az angol, francia, német és olasz irodalmak buja berkeit és meghonosítja nálunk ezek legékesebb virágait. 1853-ban jelen meg első gyűjteménye, *Moore Tamás költeményeiből,* s egymásután következnek: 1856-ban *Angol és francia költőkből,* 1861-ben *Lirai Álóék,* nyugoti

költőkből, 1862-ben *Gyöngyvirágok* és a *Századok legendájából;* majd 1872-ben *Kisebb műfordításai,* három vaskos kötetben. Moore, Heine, Burns, Byron, Hugo, Béranger, Lamartine, Lemoyne, Scott, Dorgan, Longfellow, Tennyson, Wordsworth, Horác és mások ritka szerencsével szólaltak meg közvetítésében. Mert Szász Károly épen könnyen hangolódó természeténél és finom ízlésénél fogva művészien alkalmazkodik e kifejező egyéniségek hangulatához és sajátosságához, kezelése módjához és versbeli alakjához. Épen azért ép oly jellemzetes, mint változatos. A Heine komor humora és Burns játszi pajkossága, a Byron sötét borúja és Hugo égverdeső szertelensége, a Lamartine méla merengése és a Béranger bájos dallamossága egyiránt híven zeng vissza nála; bár kétségtelen, hogy nem minden hang ugyanazzal a tökélylyel. A magyar Shakspere és magyar Molière létesítésében is kiváló érdeme van: abba nyolc drámát, ebbe hét vígjátékot fordított. S mind e munkától még meg sem pihent, a mikor megjelentek: *Göthe lirai költeményei,* két kötetben, 1875-ben, *Hugo Victor Hernanija* 1875-ben és *Borgia Lucréciája* 1881-ben, *Tennyson Alfréd király-idylljei* 1889-ben és *Schiller költeményei* 1890-ben; közben pedig a *Nibelung-Ének,* a német nép naiv éposza, 1868-ban s a *Divina Comediá*ból, a Dante csodás elbeszéléséből a *Pokol* 1885-ben és a *Purgatorium* 1891-ben; két nagy munka, teljesen elütő egymástól: de annak krónikás egyszerűsége, csattogó hangja és szilaj haragja, ennek merész fensége, mély borongása és mesés változatossága egyenlőkép sikerűl neki. Az zengzetesebb és folyamatosabb, mint igazi hegedős-ének; ez tömöttebb és nehezebb, mint az egész középkor költői foglalata, s ép annyi ihletet mint tudást követel: Szász Károly bennök remekelt, nem hiában a magyar műfordítás mestere.

Eredeti lirai költeményei

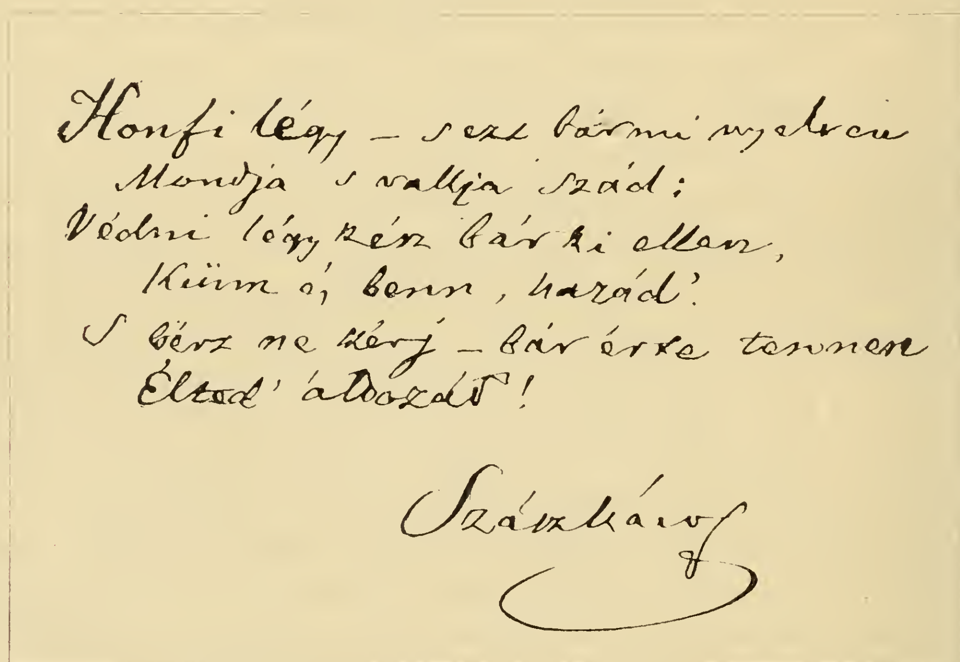
Eredeti költészete is ép oly gazdag, mint értékes. Szive az örömnek, fájdalomnak, lelkesedésnek és elborúlásnak minden érintésére megrezdűl és dalba foly. Olyan mint az aeolhárfa, mely a szél rezgésére mindig játszik. A szerelem igézetétől és természet szeretetétől a családi üdv, nemzeti dicsőség és nemzeti gyász, irodalmi és művészi élet, kegyeletes emlékezés és vallásos eszmélkedés köréig, minden megkapja és meghatja. Sugallata gyorsan támad, sokszor gyorsan is oszlik, legalább alanyi költeményeiben, mielőtt még megerősödött volna; azért megesik rajta, hogy csak fodrozva, a felszínen mozog, pongyola és laza; de még ilyenkor is az érzések és eszmék finomsága, a színek és képek fordúlatossága, a kifejezés hatásossága és a verselés ritka bája jellemzi. Múzsája szelíd és merengő, szeret járdalni hűs berekben, szaggatni vad virágokat, nézni, a mint ezüst erekben a bércről vízesés fakad; szereti a temetők csendjét, zöld sírokat zöld fák alatt, szereti a felejtés enyhét, hol nem ver szív és nem fáj gondolat. Eleinte, a mikor fellép, az édes és ábrándos szerelem hevíti; de a mint a nemzet dicső küzdelme viharzik, s a vihar újonc legényül őt is magával sodorja, húrjain komolyabb és mélyebb hangok fakadnak; s ebből az időből némely éneke, mint

Az elesettek álmait virasztom, a *Fényes tiszt urak* és *Csaták emléke* mai nap is megragad igaz erejével. Majd a mikor rövid boldogsága Idunával, tartós bánata utána, második házasságának verőfényes áldása és első leánykájának kora hervadása végig zajlik szerető szívén: a derűs dalok és panaszos sírámok egész virágfakadása árad meg lírájában. A repeső ujjongás és verdeső búsongás erősebben és hevesebben ihleti, minél fogva közvetlenebbé és tömöttebbé, kifejezőbbé és hatásosabbá válik. Ép oly termékeny, mint leleményes, ép oly őszinte, mint szabatos, mert az érzés belső kényszere és a benyomás gyors értékesítése váltakozva vezeti; s mihelyest hevülése a szív melegéből vagy hangolódása a behatás visszavetődéseként hangot vagy alakot keres, — a költő képzetének könnyű játéka és kezelésének készséges művészete érvényesűl. Színbeli pompája és alaki tökélye annyira csillog, hogy érzelmeinek bensősége és gondolatainak ereje veszteni látszik mellette. Ez az oka, hogy a mikor *Költeményei* 1861-ben, két kötetben, s *A kis Ilonka emlékezete* 1862-ben, egy füzetben megjelentek, nem részesűltek oly osztatlan tetszésben, a mint érdemlik vala; s még Arany is ama virágokhoz hasonlította őket, melyeket félig a természet, félig a mesterség nevel. Pedig akár a házas boldogság és családi tűzhely énekeiből, akár az Iduna és kis Ilonka emlékéből egész bokort idézhetnénk, mely mai liránk legszebb és legnemesebb termékeihez tartozik. Sőt néhány tárgyias darabja is, mint az *Angyal és ördög, A havasi rózsa* és *A herceg solyma* ép oly szerencsés eszméjében, mint a mily összhangzatos szerkezetében és kivitelében. *Kisebb költeményei* 1883-ban új kiadásban kerűltek ki a sajtó alól, szigorúbban megválogatva, mégis megszaporodva, két testes kötetben, melyek dalnoki pályája magasán mutatják be. A mi új van bennök, szinte valamennyi alkotásainak legjava. Magasan szárnyaló énekek, a férfiasság komoly tüzével és eszmebőségével, ragyogó rajzok az eszményiség és valóság elegyítésével; s ez énekek és rajzok virágos foglalatából mosolyog a költőre második felesége a maga nemes és sugalló szépségével s édes anyja, a maga szelíd és áldó jóságával. Két fényes női kép, melyet a szeretet és kegyelet ihlete magasztal és magasztosan megörökít. Ha nem is oly közvetlen hatásúak, ép oly művészi kivitelűek amaz emlékek, melyeket Szász Károly a szellem nagyjainak: Kazinczynak, Katonának, Vörösmartynak, Petőfinek, Csokonaynak, Dessewffynek, Toldynak, Eötvösnek, Bessenyeinek, Dugonicsnak, Tompának, Szigligetinek, Bemnek, Deáknak és Trefortnak, Shaksperenek és Calderonnak állít. Alkalmiságra készűltek ugyan, de nagy időre szólnak. A műbíró szinte zavarba jut, hogy mit méltányoljon bennök inkább: alkotójuk jellemző kezét, egyénítő erejét, előadásának lendületét vagy hangbeli változatosságát az érzelmes és ünnepi futamaiban. Valamennyi óda, az érdem dicsőítése, mégis annyira különböző; de abban valamennyi megegyez, hogy a költőnek is érdeméről, a legtöbb diadaláról beszél. Semmi sem bizonyítja inkább, mint ez ódák sikere, hogy Szász Károly ere nem

csappant, röpte nem lankadt, évtizedek kimerítő munkájában sem; vagy épen az *Úti tárca,* legutolsó lírai gyűjteménye, 1890-ből, mely német, francia, svájci és olasz földön való bolyongásainak leírása. A mit lát, a pillanat hatása alatt átérzi és dalba önti, annyi fogékonysággal és elevenséggel, a mennyire csak a lélek ifjúsága képes. S ha múló fellobbanás, futó benyomás lepi is meg olykor, pár költeménye, mint a *Milói Venus, Velencében,* a *Lidó-parton* és az *Itthonn* igazi mély megindúlásra vall és igazi mély megindulást ébreszt.

Drámái

A drámaírásban hasonlókép ép annyi szorgalmat, mint becsvágyat tanúsitott. *Zsigmond király*tól, ez öt felvonásos történeti tragédiájától *Bölcs Salamon*ig, e négy felvonásos bibliai drámáig, 1847-től 1889-ig egész

Honfi légy — s ezt bármi nyelven
Mondja s vallja szád;
Védni légy kész bárki ellen,
Künn ó, benn, hazád!
S bért ne kérj — bár érte tennen
Életed áldozád!

Szász Károly

Szász Károly kézirata.

sorát adta a különböző fajú szinműnek. Irodalmi elismerést, akadémiai dicséretet és jutalmat többször aratott: de valódi színpadi sikerek nélkül. Mind e kísérlete: *Lothario és Sperata,* a *Perényiek, Királyok iskolája, Kálmán király, Jog és bitorlás, Telivér és lángész, József császár, Heródes, Az apám felesége, Fattyú Borics, Erős szer hat, Zrinyi Miklós, a szigetvári, Fráter György, A politikus asszonyok, Attila* és *István vezér* — csak azt bizonyítja, hogy sokkal inkább lantos és elbeszélő, semhogy egészen drámai bírna lenni. A tárgy választásában elég szerencsés, az előterjesztésben elég biztos, a kidolgozásban elég hangzatos: de a jellemzésben, bonyolításban, az összeütközések csattanósságában nem elég erős. Másnál ennyi érdem is számba jönne, sőt egy pálya sikerének beválnék: ő azonban maga annyira nem veszi figyelembe, hogy drámáinak nagyobb része mai napig kiadatlan.

Szász Károly az eredeti költés terén a legnagyobb kedvvel és hivatással az elbeszélést mívelte. Már 1848-ban pályadíjat nyert *Murány hölgye,* négy énekes költői beszélye a Kisfaludy-társaságnál; de az író szerénységéből, az Arany, Petőfi és Tompa művei miatt, máig sem jelent meg. Majd évek múlva, 1856-ban újra megszóllal és két évtizeden át e műfajnak legszorgalmasabb munkása lesz. A monda, történet és élet a maga tüneményes asszonyaival és korszakos férfiaival egyiránt vonzza és sugallja. *Hedvig* 1856-ból, *Lorántfi Zsuzsánna szőnyege* 1862-ből, *Losárdi Zsuzsánna* 1865-ből, *Jolán* 1875-ből és *A visszatért* 1890-ből költői beszélyek, mikben a nőiségnek megannyi vonzó képe tűnik elénk, teli lírai szépséggel. *Nándor ostroma,* öt énekben, az ötvenes évek végéről maig ismeretlen: annál ismeretesebbek későbbi regényes és történeti elbeszélései, melyek közűl hárommal nyerte el az akadémia koszorúját; 1861-ben *Trencsényi Csák*kal és 1868-ban *Álmos*sal száz-száz aranyat, 1874-ben pedig *Salamon*nal a kettős Nádasdy-díjat, kétszáz aranyat. Költői elbeszélései

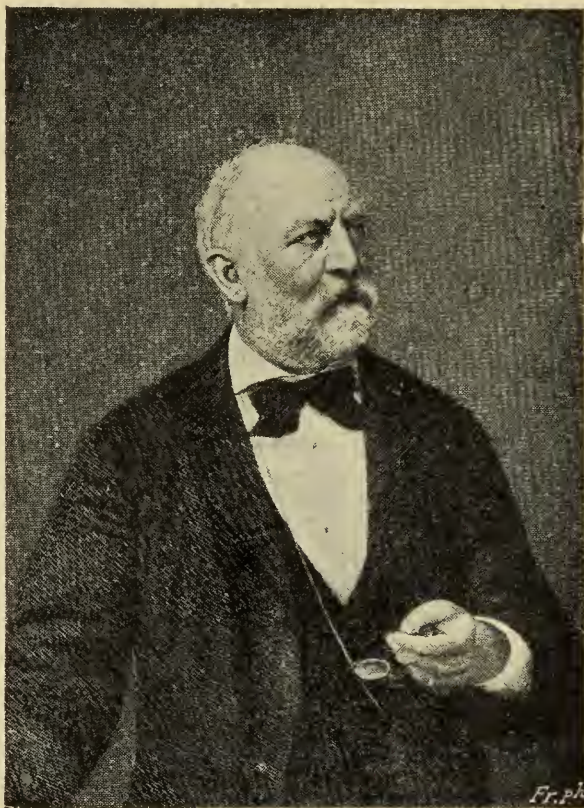
*Trencsényi Csák*ja tíz énekben, egészen ama viharos időszak izzó levegőjével terhes. Nagy alakok szertelen szenvedélylyel küzdenek és szeretkeznek benne, de az emberek tömeges csoportja, az események zajduló árja a szerkezetet elnyomja és elborítja, úgy hogy egysége is meglazúl. A bájos és fenséges képek nem hiányoznak belőle, de az epikai egyszerűség bája és epikai nyugalom fensége hiányzik. Kerekebb és folyamatosabb történeti beszélye, *Zrinyi, a költő,* hasonlókép tíz énekben, 1862-ből. Szász Károly a költő idilliumaiból, új vára építéséből, törökellenes küzdelmeiből, Viola iránt való szerelméből, szerencsétlen vadászatából és a nép gyanújából alkotja meg, a képzelet szabadsága szerint. De Zrinyi magasztos jellemével megfelel a történetnek és hagyománynak, hős és dalnok, harcos és szerelmes. Viola, Kis Farkas, Veli Kurd és Ferhád, meg a többi mellékes személyek is néhány vonással jól megrajzolt alakok. A mi fogyatkozása: az érzelmi hang gyakori megeredésében és a hős vesztének gyönge megokolásában van. A vers, a Zrinyi verse, pompásan cseng, csupa lendűlet, elevenség és erő.

Más húrokat érint a költő regényes éposza, *Álmos,* 1868-ból. A mondák világa éled meg előttünk, mikor Hadúr és Ármány, angyal és lidérc avatkozik isteni kézzel vagy rontó igézettel a magyarság sorsába; mikor Hadúr sugallatából az Előd intésére Álmos, az Ügek fia, alatt egyesűl, s új hazába készűl; de Ármány mesterkedéséből, Árpád erőszakolására, előbb a görög császár segítségére a bolgár Simon ellen indúl, hogy a míg oda jár, a besenyő feldúlja Etelközt. Árpád ugyan győzve, de daliás fiát és serge virágát elvesztve, bűne-bánva tér meg. S megtisztúlva, Álmos vezetése alatt, kél az új hazába, melynek határán hálálkodva lobog Hadúrnak az áldozat tüze. S míg a nemzet ünnepel, Álmos barlangba vonúl, máglyára száll, a Csaba kardjába dől, s a felcsapó lángok között hamvad el; a mint Hadúr kívánja vala, hogy népét az igéret földére elvezesse, de

maga be ne menjen. Áldor pedig, a Csaba aranyhajú papja, veszi a hamvat s elszórja a szélbe, áldásul a völgyekre és halmokra; s veszi a kardot s átadja Árpádnak, kit az ősök, fejedelmül választva, paizsaikra emelnek. Az Álmos-mondakör vajmi szegény, mindössze öt tagot számlál, s a közűl is az első, *Emes álma*, itt csak egy gyönyörű regében fordúl elő; mind a mellett a költő egész époszt tudott belőle teremteni, bár nem mindig szerencsés leleménynyel. Legalább nem tartjuk annak a Székely és Vörösmarty mithologiai örökségét, az Álmos öngyilkosságát; noha szívesen ismerjük el, hogy a Hadúr és Ármány harca Álmos sátoránál s az Álmos jelenete a máglyán valóban pompás. Szerkezete laza, főkent a tíz éneknek felaprózása miatt, mi az események szélesebb folyamát megszaggatja: de az éposz bővelkedik fényes részletekben, nemes kivitelű alakokban, minő Álmos, Előd, Árpád, meg a szöghajú Zolna és tündéri Illa. Az egész, mint valami mozgalmas, színgazdag körkép, egyaránt kápráztat és gyönyörködtet.

Salamon Szász Károly legterjedelmesebb és legbecsesebb elbeszélő alkotása *Salamon*ja. Történeti költemény, melynek szövésében ugyan nem egyszer a csodásnak bűvös szálai csillannak meg; de a maga egészében mégis híven a régi regősök hagyományaihoz alkalmazkodik. A költőnek egyenest az a célja, hogy elveszett nemzeti époszunk helyett visszaállítsa, újra megalkossa amaz ős énekeket, melyek a Márk és Turóczi színtelen latinságában is számtalanszor megelevenednek és megnyilatkoznak. Mert régi regőseink a régi krónikásokban nem hallgattak el egészen. A Salamon háborúinak, viszontagságainak és vezekléseinek történetében föl-fölismerszik komoly szavok, nemes erkölcsi felfogásuk. Mert az események láncolatos összefüggése és következése, a jellemek egyénítése, még kezdeties, de hatásos színezése, az igazságszolgáltatás végzetes ereje, a mint az Endre, Béla és Salamon tragikus sorsában érvényesűl, elárúlja a költői szellem sugalmait. Szász Károly épen azért, a mint maga vallja, tömérdek részletet vesz át, néhol egész énekeket, a minő a bolgárfejérvári ostrom, az ingoványi és mogyoródi csata, a Vid számos beszéde, fordúlatról fordúlatra követ; még elbeszélésében is a krónikai folyamatosságához, annak természetességéhez és naivságához ragaszkodik, a Nibelung-ének példájára, de az ősi nemzeti verselés egyszerűsége és magyarossága szerint. S e munkája nem hiában aratott a kettős díj mellett osztatlan elismerést, mert minden ízében kiváló elbeszélés. Három részre oszlik; az elsőben négy éneken át, *Endre és Béla* végzetes viszálya és végzetes bűnhödése rajzolódik elénk; önmagában is kész egész, kikerekedő véggel; az eposznak mégis szerves tagja, történeti bevezetése. Bár hősei Endre és Béla, az ingadozó és gyanakvó király, ki gyönge és gyöngéd egyszerre köteles ígérete felbontásában és gyermeke érdekének oltalmazásában, meg az egyenes és lobbanékony herceg, ki vitéz és kemény az ellennel, feláldozó és engesztelékeny a testvérrel; de benne már gyülemlik a támadó nagy idő viharának magva, már fölismerszik a jövendő küzdelmek és összeütközések néhány indítéka és alakja. Az ese-

mények közepette már meg-megjelen a kis Salamon, még mosolygó sugár a borongó árnyban, rózsás ábrázattal, rózsával kezében, a korona mellett játszva vagy az aranyos császárlány körűl forgolódva; s már e gyermek tehetetlenségében is az ellenkező érdekek és versengő viadalmak akaratlan élesztője, hiszen az *ő* királyi széke a küzdelem célja. Endre és Béla vetekszenek ugyan a várkonyi palotában, a koronázó egyházban és ménfői mezőn: de nyilván látszik, hogy *fiaiakért* harcolnak; fiaikért, kikben az ősi vér, ősi viszály újra fellángol és majdan az epopeia hőseivé lesznek; már Endre oldalán fel-feltűnik a jóságos Neszte királyasszony, a maga rebegő és békítő lelkével, kiben az anyai szeretet és hazaszeretet olvad össze, a mint később nem egyszer áll engesztelő angyalul az összetűző vérrokonok közé, míg a vallás és vezeklés erejével egész a fenségig emelkedik; s fel-feltűnik a sima Vid tanácsúr, a maga cselszövő és csalvető susárlásaival és ármányaival, ki mind újolag megejti az ingatag királyt és később ingatag fiát is; míg urának és nemzetének átkaként közmegvetéssel bűnhödik; s már a Béla táborában szerepelnek Bikás, Pertrúd, Szolnok, a magok marcona hadával, hogy utóbb hűségök helyében hitetlen árulással törjenek Géza ellen, s árulásuk, mint valami véletlen végzet villáma, zúzza le a herceget és veszesse el önmagukat. S mind ezek mellett nem kell egyéb, csakhogy Endre testén keresztül szágúldjanak a rohanó paripák és Béla tetemét elborítsák a dömösi trón romjai: mikép fiaik előtt az epopeia nagy szinterének sorompói megnyíljanak, s a küzdelem az új hősökkel a régi célért, az új események közt a régi indítékokkal és alakokkal megindúljon. A költemény második része, *Salamon király,* ezt a küzdelmet beszéli el, a fiatal fejedelem dicsőséges diadalaival, a míg bátyjaival egyet ért, s véres vereségeivel, mikor velök összetűz. Salamon székfoglalása, a pécsi palota égése, a csehek ellen való harc, s Bátor Opos párviadala a

Szász Károly arcképe és névaláírása. (1885)

nagyfejű Zdenkóval, a kúnok és bessenyők betörése, Bolgár-Fejérvár megvétele, az ingoványi és mogyoródi csata hatalmas képsorozatban tárúl elénk, a keresztyén lovagkor változatos századából. A boldog béke és vétkes viszongások, küzdelmes kalandok és magasztos merények, vitézi viadalok és gyáva gyalázkodások, tépő töredelmek és áhítatos álmok, botor bűnök és mélységes megalázkodások, aljas árulások és fenséges hűségek megkapó és megható, fölemelő és leverő jelenetei következnek egymásra, ép oly gazdag leleménynyel, mint eleven színekkel szőve össze. S az események közepette, elől mindenütt Salamon, ki ragyogó hős, szeretetreméltó lovag, fenhéjázó fejedelem, lelketlen léha, gyötrődő gyáva és vérsivó vezeklő egy személyben, a mint a szerencse kereke forog, egészen addig, a míg serege elhull, országa elvész, koronája elomlik, felesége, anyja, sógora elűzi, ki különben szakasztott mássa:

Salamonnal ketten,
Akár összetörjék tükreiket menten;
Ha szemébe nézne egyiknek a másik:
Be megismerhetné maga torzvonásit!

S az események folyamában, jelenetek szerint váltakozva, mindíg mellette Vid, gonosz szelleme, a nagyraláto és kapzsi udvaronc, kinek szíve önzéstől és gyűlölettől izzik, míg a mogyoródi mezőben, temetetlen hagyva, ki nem hűl; aztán az ősz Ernyei, a derék és becsületes hazafi és Bátor Opos, az állhatatos és győzelmes levente, mind a kettő a hűség és kötelesség legnemesebb képviselője. S az események közepette, mindig Salamonnal vagy szemközt, Géza a bölcs és türelmes, erős és békülékeny, ki többet tusakszik a saját lelkiismeretével, mint a hitszegő királylyal; és László, a diadalmas és kegyelmes, lovag és szent, kinek kardja csodáiról, bárdja hatalmáról, szíve gyöngédségéről és lelke nagyságáról magasztalva zeng az ének. A keresztyén magyar lovagkor lelke bennök nyilatkozik meg a legteljesebben, kettős irányában: a Géza sóvár üdvesengése megzsibbasztja erejét, megfogyasztja életét, a László vallásos rajongása szárnyakat ád lelkének, csodás lendületet tetteinek.

Mindezek teljes és következetes jellemek, mert Salamonnál épen a következetlenségben van a következetesség; s alapszínök szerint már úgy maradnak reánk a századok alkotó lehéből, a régi regősök és régi krónikások örökítő kezéből; de életre és tudatosságra az egyénítés és megokolás erejével a költő emeli őket. Bár nem tagadható, hogy szerkezete hosszadalmas, elbeszélése halmozott: a tarka és mellékes részleteken mégis mesteri szabadsággal uralkodik, s igazi tapintattal illeszti bele őket a főesemény fejlesztésébe vagy a lélek indítékaiba, mint a Lászlóról szóló éneket Bolgár-Fejérvár alatt a Salamon írígységének és gyűlöletének felszítására.

Salamon sorsa a mogyoródi vereséggel eldűl, bukása betelik: ennél fogva a költemény hatásosan bevégződhetnék. Az a nehány szép monda azonban, mely a király vezekléséről, örökös nyugtalanságáról, visegrádi

raboskodásáról, csodás megszabadúlásáról, haragos kibújdosásáról és jámbor remetéskedéséről regél, kínálva kínálkozott a feldolgozásra. Így készűlt ezek hímes szálaiból szőve a történeti költemény harmadik tagja, *A trónvesztett,* hat énekben, mely akár jellemzés, akár elbeszélés tekintetében az epopeia méltó befejezése. Teli fényes lappal, különösen Bátor Oposnak, az állhatatos és győzelmes leventének ritka hűségéről, a minőről csak a lovagkor legendái mesélnek. Fényben, nyomorban, nyugalomban, bújdosásban egyaránt megosztozik véle; Salamon imbolygó sötét árnya mellett ő az enyhítő és vígasztaló sugár, míg nagy elvadúlásában ki nem oltja. Egyenetlen párviadaluk a vadságnak és gyöngédségnek, a gyűlöletnek és ragaszkodásnak, a hálátlanságnak és önfeláldozásnak merész és hatalmas rajza, melynek művészi hatása alatt szelídűl a küzdők megdöbbentő vége, s a műbíró szinte elfeledi fölvetni a kérdést: a Bátor Opos hűségének, a nyomorú király sülyedésének *ide* kellett-e jutnia, hogy Salamon, mint a lebukó nap az ég pereméről, *egyedül* nézhessen vissza országa széléről?

A Szász Károly Salamonja kitünő trilógia. Történeti mivolta mellett is népies felfogással, epikai alapeszmével, hogy a nemzetek és királyok sorsának vezetésében isteni akarat vagy isteni végezet intézkedik, a bűn bizonyos büntetésével, a mint az Endre, Béla és Salamon esete példázza. Régi igazság, régies hangon és régies nyelven elbeszélve, tiszta tárgyiassággal, sokszor annyi sikerrel, annyi naiv bájjal, hogy csak versélésének mesteri tökélye múlja felül.

S mindezzel a költő munkássága még koránt sincs kimerítve. Mert ha nem veszszük is számításba itt, hogy egész csomó *jó tankönyvet* írt a mennyiségtudományi, földrajzi, történelmi és vallási szakban; hogy több kötetnyi papi dolgozata, templomi és halotti beszédje, imádsága és díszes *Arany bibliá*ja gazdagította az egyhazi irodalmat, a felszárnyaló hit őszinte bensőségével és keresetlen nyelv ékes egyszerűségével; hogy a reformátusok *Énekes könyv*ének megújításában nemesen osztozott, a Károlyi Gáspár bibliájának átsimítását erélyesen vezeti, hogy mint püspök egyházmegyéjében apostoli hévvel jár-kel és apostoli buzgósággal hirdeti az erkölcsösség és magyarság nagy érdekeit; ha nem veszszük is számításba, hogy sok külföldi mulattató és komoly művet ültetett át, annyi könnyűséggel és ízléssel, hogy az *eredeti* benyomásával hatnak, mint a *Verne* regényei, *Laveleye* Deák Ference, *Lewes* Göthe éiete és a *Nisard* Francia irodalomtörténete; hogy *jelentései* a közoktatás állapotáról és *törvényjavaslatai* a közoktatás egyes kérdéseiről, mint a magyar nyelv kötelező tanításáról a népiskolában, az állami felügyelet gyakorlásáról a felekezeti intézetekben, a műegyetem építéséről, a közoktatási tanácsról ritka munkabírásának és hazafiúi törekvésének maradandó emlékei: mindenesetre ki kell emelnünk, hogy ünnepi vagy akadémiai beszédei *Kriza János, Toldy Ferenc, Jakab István, P. Horvát Endre, Lukács Móric, Katona József, Arany János* és *Szemere Pál* felett a beható tanúlmány és szónoki művészet szerencsés Prózai művei

Eszthetikai és irod. tört. dolgozatai

összehatására vallanak; míg irodalmi visszaemlékezései *Arany Jánosra* 1883-ból, *Salamon Ferencre* 1893-ból és *Gyulai Pálra* 1895-ből az érdekes apróságok meleg színezésével jellemeznek; s mindenesetre ki kell emelnünk, hogy eszthetikai és kritikai fejtegetései s irodalomtörténeti munkái is kiváló értékkel bírnak. Szellemének széles látóköre és nagy míveltsége, eleven felfogása és biztos ítélete teljes elismerésre készt. Mint költői működésében, eme tanúlmányaiban is a nemzeti és egyetemes irodalom egész birodalma eleibe tárúl: majd egyes kitűnő alakokat, majd egyes maradandó alkotásokat, majd egyes felmerűlő jelenségeket és kérdéseket vesz kutatása és taglalása alá. A Kisfaludy-társaságnak 1860-ban belső, az akadémiának már 1858-ban levelező és 1869-ben rendes tagjává levén, a gyakorló költészet mellett a költészet elméletével is foglalkozik. Így készűl akadémiai székfoglalója 1859-ben *A műfordítás elveiről* és 1870-ben *A tragikai felfogásról,* ép annyi ismerettel, mint önállósággal; így készűl a *Göthe, Schiller* és *Horác* élet- és jellemrajza, valamennyi a hatvanas évek elején; majd 1865-ben a *Shakspere kisebb költeményeiről* és 1868-ban a *Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről* értekezik, a források megválasztásában ép annyi szemességgel, mint a feldolgozásban alakító képeséggel. De még értékesebb, mert közvetlenebb érdeket ébreszt kritikai kísérlete a *Madách Ember Tragédiájáról* 1862-ből, mely mind e mai napig a legteljesebb, az *Arany* és *Tompa* költeményeiről 1867- és 1870-ből, valamint *A legújabb magyar liráról* 1874-ből, *Arany Toldi Szerelméről* 1880-ból és *Kiss József* költeményeiről 1882-ből, meg a *Dóczi Harangöntés*éről 1886-ból; mind annyi a magyar költészettörténetnek becses adaléka. S mindezt, egyenként és együtt, felülmúlják önálló művei: *A történelmi hűségről a költészetben* 1875-ben, *Gróf Széchenyi István és az akadémia megalapítása* 1880-ban, *Trefort életrajza* 1886-ban, különösen pedig *A világirodalom nagy eposzai,* két kötetben, 1882-ben, mely irodalmunkban páratlanul áll. A költő és tudós teljes ereje lüktet benne dicsőségesen; gyönyörű szemelvényei mesteri fordításában, terjedelmes olvasottsága könnyű elbeszélésében meglepnek és meghódítanak.

Szász Károly irodalmi érdemei és sikerei révén gyorsan emelkedett. 1865-ben képviselő, két év múlva osztálytanácsos a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, majd pestmegyei, aztán kiskúnsági tanfelügyelő lett, míg 1874-ben visszatért előbbi állására, a fővárosba, s 1875-ben miniszteri tanácsossá nevezték ki. Mint a közép- és felsőbb tanintézetek vezetője a közoktatás érdekét az irodalom szeretetével egyesítette, s az ő fejlesztő hatásának és emelő pártfogásának eredménye, hogy a mai író-nemzedék annyi jeles tagja a tanári pályán működik: írói hírnevök fényt vet e pályára, s pályájok nyugalmat ád az irodalom hatásosabb mívelésére. 1883-ban újra egyháza szolgálatába lépett, mint budapesti pap és dunamelléki püspök; szinte egyidejűleg a Kisfaludy-társaság és az akadémia másodelnöke lett. Félszázados működése az irodalomban, közoktatásban és egyházban ép oly termékenyítő, mint éltető; nemcsak ragyogása, de áldása volt.

IV.

Költészetének általános irányára Gyulai Pállal és Szász Károlylyal azonos csapáson halad LÉVAY JÓZSEF, de munkássága szerényebb, hatása csöndesebb. Kizárólag lantos, a Longfellow ama dalnokainak fajából, kiknek szivéből kel a dal, mint szemből a köny, föllegből a zápor, kiknek lelkében egyre zsong a dallam, vonzó bájjal és édes összhanggal. Szeretetreméltó és megnyerő egyénisége valóban nem a szilaj szenvedélyek és fellengős eszmék hirdetője: de az enyelgő tréfának, égő szerelemnek, hazafi érzésnek, nyájas merengésnek, társas örömnek és habzó pohárnak énekese, kinek szavából az élet enyhületesebb felfogása, derűsebb bölcselete tükröződik vissza. Született 1825. november 18-án, Sajó-Szent-Péteren, Borsodvármegyében, egyszerű földmívelő, de nemes családból; s tanúlmányait Miskolcon, majd Késmárkon végezte, a magamívelésben is kiváló előmenetellel. 1847-ben Szemere Bertalannal, mint borsodi kiskövet, a pozsonyi országgyűlésre ment, 1848-ban, mint belügyminiszteri fogalmazó, a *Közlöny* mellett talált alkalmazást; s már 1843 óta a múzsának is szorgalmasan áldozott. A függetlensegi harc nemzeti lázában fiatalos hévvel osztozik, minél fogva verseiben ebből az időből föl-fölvet a lobogó láng; de az elnyomatás nehéz levegőjében lecsillapszik, s eredeti természete a maga szelíd vonásaival tűnik elénk. Előbb szüleinél, a szalmafödeles ház védő rejtekében húzódik meg, aztán a *Pesti Napló*nál a fővárosban nyer foglalkozást; míg 1852-ben a miskolci gimnáziumban a magyar nyelv és irodalom tanára lesz és marad egy évtizeden át. 1861-ben, a rövid alkotmányos kísérlet alatt, megyei aljegyző, majd visszatér tanszékébe, melyet csak 1865-ben hagy el végleg, a mikor Borsodmegye főjegyzői székébe lép, 1894 óta alispán. Megyei szolgálatba álltakor, már régen, ismert és elismert lantos, kinek *Költeményei* 1852-ben, *Újabb költeményei* 1856-ban megjelenve, nemcsak a kritika méltánylatát, de az irodalom legelső jeleseinek: Aranynak, Gyulainak, Kazinczy Gábornak, Szász Károlynak, Tompának szeretetét is megszerezték. Majd következett 1860-ban *Kazinczy-Emlénye* és *Széchenyi-gyásza*, mire a Kisfaludy-társaság 1862-ben, az akadémia 1863-ban tagjai sorába fűzte. Itt, Miskolcon, gyermeki és ifjúi emlékei színhelyén, szülőfalva közelében, melyet mindig áldva emleget, megtermékenyűl költői és írói tolla s 1863-ban a Kisfaludy-társaságban székfoglalóként *A szép nyilvánulásáról* értekezik, majd 1865-ben *Kazinczy Gábor* felett és 1870-ben *Tompa Mihály* felett mond emlékbeszédet, miknek tárgyias rajzára a baráti szeretet melegítő fénye sugárzik. Közben a műfordítás terére lép, s 1865-től 1871-ig egymás után jönnek tőle a magyar Shakspereben *Titus Andronicus, A makrancos hölgy, IV. Henrik* és *V. Henrik király*, s *A vízkereszt*, több szerencsével a lírai, mint a drámai részekben; 1874-ben pedig *Seneca vigasztalása Marciához*, melylyel nőtestvére halála miatt szülei fájdalmát,

Lévay József

Költeményei

s a maga bánatát törekszik enyhíteni. Majd 1883-ban *Összes költeményeit,* két vaskos kötetben, bocsátja közre, négy évtizedes pályájának fényes eredményeként. Lévay e gyűjteménye egyéniségének és életének igaz kifejezése, egyszersmind a magyar lírának nemes termése. Nem hiába ragaszkodik szülőföldéhez, erdős bérceihez, virágos völgyeihez; innen örökölte, népi eredetével, azt a szép és erőteljes magyarságot, melynek minden hangja, minden szava, minden fordulata tiszta és zamatos. Szinte megcsap benne a mező illata, a hegység levegője, annyira üde és egészséges. Pedig nem keresi a virágot, a különösséget; de a német, angol és francia irodalmak gazdag tanúlmányai közepette is megőrzi az ép érzéket a magyar ember beszéde és eszejárása iránt; s míveltsége és ízlése csak arra jó, hogy megnemesedjék általa.

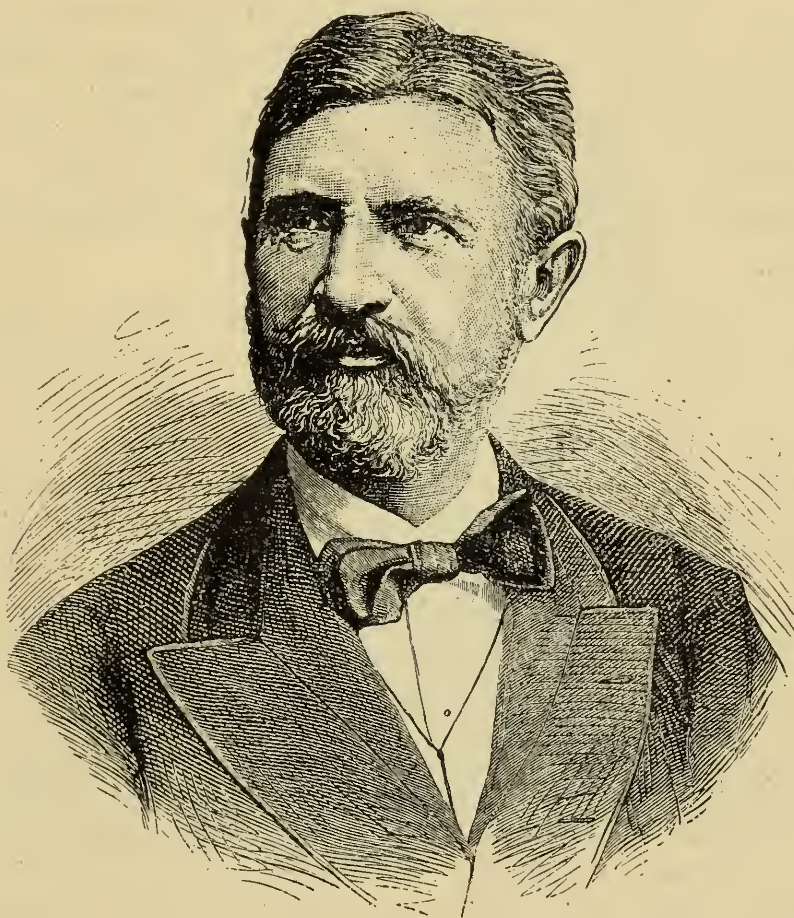
Mikes

Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zugását,
Egyedül, egyedül,
A bujdosók közül,
Nagy Törökországban, -
Hacsak itt nem lebeg sirjában nyugovó
Rákóczynak lelke az egercsapkodó
Tenger haragjában

Lévay József kézirata.

Mert ez a mily népies, ép oly művészi, a mily egyszerű, ép oly hatásos, a mily hajlékony, ép oly lendületes, mindig a költő célja szerint változik. Lévay e gyűjteménye már nyelvénél fogva kellemesen érint: eszméinek, érzéseinek, képeinek és színeinek tisztaságával pedig egészen elbájol. A mit *Vallomása* mond, hogy nem született üstökösnek, mely pusztulással fenyeget, nem viharnak, mely lázasan tombol, nem óriásnak, a kit csak bámulni kell: hanem szellő, mely nagy zajjal zenebonát nem csinál, s egy víg dallal, egy sóhajjal észrevétlen tova száll, meg pásztortűz, melynél az ember megmelegszik úgy a hogy, akkor is, ha már a tűznek hamva sűrű, lángja fogy, — költészete igazolja. Nem a fenség és erő jellemzi; hanem a tisztaság és összhang, melylyel a gondolat és érzés, az alak és kifejezés összeforr. Az édes ábrándok, szerelmi sovárgások, hazafias emlékezések, könnyű borongások, csöndes eszmélkedések és játékos vagy

gúnyos enyelgések e könyvében nem fordúl elő egy nemtelen szó, egy kirívó hang. Fájdalmai, csalódásai a Lévay szívének is vannak; de dalaiba és panaszaiba csak akkor önti őket, ha már fölötte a kiengesztelődés szivárványa ivell, vagy legalább szenvedésének izzása enyhűl. Ilyenkor a szerelem sóvárgásba és panaszba tör, a mélabúnak ritka édességével, mint a *Száraz ágon bús gerlice turbékol* és *Ha meghalok, szellő legyen belőlem* országszerte ismert népdalaiban; s búja csak akkor keserűbb, panasza csak akkor Népdalai

Lévay József arcképe és névaláírása.

szózatosabb, ha hazafias elégiáiban szólal meg; mint a *Babiloni vizeknél, Az év végén* és talán a legszebben *Mikes* mutatja. De a mily szívesen méláz el szerelme és hazafisága emlékein: ép annyira éles megfigyelése az élet jelenségei és tanúlságai iránt. A képzelet el-elragadja, de a való is érdekli, s költészete, mely eszmét rajzol képben, egyetemest az egyénben. A tapasztalat közvetlen forrásából sokszor merít, különösen genreiben és allegoriáiban, de az ellesett mozzanatban vagy alakban, elvont igazságban vagy tanításban eleven életet lehell. Milyen mozgalmas és jellemzetes darab Hazafias elégiái

a *Szüretünk* vagy a *Fecske cigány,* milyen költői és mély alkotás *A ló és lovagja* vagy *A szenvedély!* Kedélye pedig egész csillogással, szeretetreméltó bájjal leginkább ott nyilatkozik meg, hol derűs életbölcselete enyelgő tréfában és játszi gúnyban maga ellen villog, de magából kikicsap az általánosba; például *Engesztelése, Könnyű búcsú*ja, s a *Múzsák bosszúja* valóban mesteri ének. Lévay 1892-ben új kötettel, a *Burns Róbert költeményei*nek fordításával ajándékozta meg az irodalmat. Több mint egy évtizeden keresztül foglalkozott véle, szeretettel és gyöngédséggel, szellemének és kedélyének rokonságánál fogva. Beletenúlt hangjába, mely váltakozva érzelmes és gyöngéd, pajkos és dévaj, beletanúlt játékába, mely a hangok és rímek, visszazengő szavak és visszatérő sorok keresetlen művészetében áll, annyira, hogy az eredeti Burns kobza zeng mindenütt. Népiessége és elméssége a fordulatokban és kötődésekben mindig sajátos megfelelő visszhangra talál, s Lévay e kötettel legelső műfordítóink sorában foglal helyet.

Mentovich Ferenc

Ebbe a csoportba tartozik még MENTOVICH FERENC, a haza, természet és családi szeretet meleg magasztalója. Született 1819 áprilisában Nagy-Debreken, Belső-Szolnokmegyében, s tanúlt Naszódon, Deésen és Enyeden, hol négy éven át, 1837-től 1841-ig Szász Károly nevelője volt. Már ekkor a *Virágkosár*ban és *Remény*ben, sőt az *Athenaeum*ban és *Regélő*ben is több verse megjelent: de csak bécsi és berlini egyetemi tanúlmányai, németországi és svájci úti bolyongásai után zendűl meg lantja sűrűbben. 1847-ben bocsátja közre az *Unió-dalok*at, e csinos és hangulatos verseket, melyek a kor fuvalmától ihletve a két ország egyesüléséről szólanak, hiszen hőseik: Lajos és Mátyás, a Hunyadiak és Zrinyiek úgyis közösek voltak, a két országot egy kard és egy vér szerezte meg; ha idővel elszakadt egymástól, közte a válaszfalnak le kell omlania s a nemzetnek örökre kell összeforrnia, hogy egyesűlten, munkával és míveltséggel megint a hir és dicsőség templomába juthasson. Az eszme már az emberek lelkében élt, azért e dalok buzgó és buzdító hangja élénken hatott. 1848-ban Gyulai Pállal és Szász Károlylyal a *Nemzeti Szinek*et írja és adja ki, hazafias lírájok friss és lüktető lobogásával. A függetlenségi harc vihara nevelői állásából, melyet a b. Kemény-családnál Gáldon elfoglalt, és szülőföldéről, mely koszorús bérceivel és regényes völgyeivel elbűvölte, tova sodorta családjával. Pesten, majd Nyitra-Ujlakon húzódott meg, míg 1850-ben a nagy-kőrösi gimnázium természettudományi tanára lett. Csöndes nyugalmában és családi boldogságában dalos kedve is meglendűlt s 1854-ben megjelent a *Száraz lombok,* legjobb gyűjteménye, mely a költő fejlődéséről tanúskodik. Alakja rend szerint könnyedebb, hangja változatosabb, különösen a természet szépsége iránt fogékony. Hasonlatai, képei, példái, még hazafias és szerelmi költeményeiben is, mind a természet köréből kelnek és még inkább, a hol a természetet ünnepli. Költői érzéke és leleménye nem egyszer, mint a *Télen, Csillagsugarak*ban és *Éji merengés*ben, *Emléke-*

*zés*ben, s annyi másban igazán meglepő. De több a gondolata mint az érzése, több a színe mint a zengése, nagyobb az alaki gondja mint a szenvedélye sodra. 1856-ban visszajut Erdélybe, a marosvásárhelyi főiskolához, s a természet költészete helyett a természet kutatása foglalja el. Megindítja a *Marosvásárhelyi Füzetek*et, ez ismeretterjesztő folyóiratot s kiadja 1871-ben az *Uj világnézlet*et, a materializmus tanát, melyért ismételve sok ismerettel és erős meggyőződéssel harcolt; 1879-ben hal el.

Vajda János. (1855.)

A forradalom után való líránk e hivatottabb és nemesebb képviselői közt egészen magában áll VAJDA JÁNOS, határozott és merész eredetiségével, szenvedélyének szaggató viharával és eszméinek sötét villogásával; a világfájdalomnak és embergyűlöletnek, a végtelenséggel való vívódásnak és hazafias borongásnak, a szerelmi kárhozatnak és szilaj érzékiségnek kifejező, olykor megdöbbentő dalnoka. Még a Petőfi hódításának idejében lép fel, s a petőfieskedés divatának korában fejlődik, némely olyan vonással, hogy *Zilahy Károly* egyenesen azt mondta róla, mikép Petőfi a *Felhőkből* elvesztett valamit és Vajda János találta meg: annak kápráztató hatásától, ennek uralkodó áramlatától mégis megőrizkedik, s kezdettől fogva önma- Vajda János

gából merít és önmagát adja; egyénisége már első gyűjteményeiben sajátos és jellemzetes önállóságával jelentkezik. Azóta nőtt és izmosodott, de természete alaptulajdonságaiban nem változott. Már első gyűjteményeinek benyomása alatt Erdélyi János úgy jellemzi költészetét, mint a mely olyan embertől ered, kinek szívébe nyílvessző tört vagy szívében fulánk maradt, azért lelkére nehéz borongás árnya íródott; innen verseinek keserűsége, öntépelődésre mutató színe, kínkacajos gúnyja és maró fájdalmassága; nála az érzelmek siralomvölgyében járunk, hol a szenvedély süvölt, egészen az idegek túlfeszűltségéig, a mi majd kimerülésben, majd merevségben váltakozik; a hol a képzelődés a gyehenna tűzeivel kacérkodik, merő átok, láng, izzó velő, vér, gyilok, fagy, gúnykacaj, őrülés, ördög a tépelődés merényei közepett. Költészetében a követelés és lemondás, áldás és átok, élv és fájdalom szélsőségei tűnnek elénk, s e távol eső képezetek egymásra, egymás ellen mozgásba téve, küzdelemben hatva, és utoljára kibékítve olyan eleven játékot űznek, hogy a hol a *művészet* meg nem fogan is, az *érdek* mindig valósul. S ezt a jellemzést a költő félszázados munkássága is igazolja, legfölebb csak egyéniségének egyes vonásai lesznek élesebbek és jelentősebbek: kezdettől fogva annyira eredeti az.

Született 1827 május 7-én, Pesten, de már gyermekkorában Fehérmegyébe, a váli erdőbe kerűl, hol apja az erdész. Itt szívja be a természetnek, őszinteségnek, igazságnak azt a mély szeretetét, mely később költeményeiből kiárad. Tanúlmányait Székesfehérvártt kezdi s a fővárosban végzi, két évig a Vajda Péter oldalán, ki nemcsak lelke rokonságával hathatott gyermeki benyomásainak érlelésére, de példájával költői erének mívelésére is, legalább első beszélyeinek sajátos nevei, *Árviola* és *Ártor* reá emlékeztetnek. A szenvedély ábrándja és nyugtalansága korán viszontagságokba sodorja: előbb szinészszé lesz, s hányódva, nyomorkodva járja be a két Magyarországot, majd az alcsúthi uradalomban és a pesti gazdasági egyletnél talál alkalmazást; belemerűl a forradalmi fiatalság mozgalmaiba, aztán a függetlenségi harc küzdelmeibe, hogy a leveretés után az elnyomás kormányának büntető keze reá nehezedjék. Besorozza közlegénynek a Konstantin-ezredbe és Olaszországba rendeli, de egy esztendő múlva haza bocsátja. Vajda ekkor a földbecslésnél előbb Halason, utóbb Budán hivataloskodik, végre Pestre költözik, s mint a *Magyar Sajtó* dolgozótársa és 1857-től a *Nővilág* szerkesztője teljesen az irodalomnak szenteli magát.

Költeményei

Eddigelé keveset írt, noha már 1844-ben megszólalt; csakis 1855-ben jelent meg első lírai gyűjteménye, a hevűlő érzések e kis könyve és 1856-ban *Béla királyfija*, e hosszabb költői beszélye: de neve már jó hangzással bírt, s még *Ildikó*ja, ez öt felvonásos gyönge tragédiája 1857-ben sem ronthatta meg; pedig történeti felfogásában és drámai jellemzésében egyaránt hibás. Ékesebben beszélnek hivatásáról: az *Uj dalok* 1858-ból és a *Vészhangok* 1860-ból, mikben a *Sirámok, Szerelem átka* és *Gina emléke,* a megindító és megrázó dalok e három gazdag sorozata, hogy az Erdélyi szavainál

maradjunk, a magok sötét egével, fekete levegőjével, hangulatuk alanyi bensőségével és emberi természetünk megannyi ellenmondásával Vajda Jánost már lelke és vére valójában ismertetik meg. Majd következik 1862-ben két röpírata: az *Önbírálat* és *Polgárosodás* Aristides álnévvel, mind a kettő magvas fejtegetés, ébresztő és intő szózat; az az önismeretet állítja oda szükségszerű tényezőként, hogy a nemzet hibáinak, önhittségének, munkátlanságának, egyszersmind az irodalmi űzérkedésnek tudatára jusson; ez a mívelődés eszközeit tárja fel és a társadalom félszegségeit ostorozza előtte, hogy a magyart a nyugoti haladás útjára és magaslatára terelje. 1869-ben *Egy honvéd naplójából* címen forradalmi élményeit bocsátja ki; e beszédes és színes lapokat, melyek nemcsak a nagy időnek sok érdekes eseményébe, de magasztos szellemébe is beavatnak annyi közvetlenséggel, mintha csak szárnya suhogása felettünk csapna el. Vajda 1870-ben a Kisfaludy-társaság tagja lesz, s két év múlva ennek kiadásában rendezi sajtó alá *Kisebb költeményeit,* elbeszélő és lantos darabjainak javát. A vékony kötet meggyőzően bizonyítja, hogy nem a sokra dolgozik, csak a lelki viharok dúló vészei és gyötrelmes merengései ihletik. Azért később is csak ritkán lobban meg, gyűjteményei rendszerint csak évek múlva jőnek meg-megszaporodva: így 1876-ban az *Ujabb költemények,* 1882-ben az *Összes költemények,* két kötetben; 1884-ben a *Dalok és Beszélyek,* Jankó János rajzaival; 1887-ben *Ujabb munkái,* két kötetben; az első próza hirlapi cikkeiből, a második a dalok és beszélyek újra nyomása; végre 1892-ben *Költeményei,* az utolsó öt esztendő termése.

Lírai költészetének jellemzése

Vajda János lelke röpténél, vére lobogásánál, ifjonti emlékeinél fogva a romanticizmus követője, mint lantos és elbeszélő egyiránt. Mintha csak gyermeki éveinek tündérvilága, az erdő, hol a mélyedő árny a villanó fénynyel váltakozik, a maga nagy arányait és éles ellentéteit beleoltotta volna, kizárólag azt szereti: a mi szokatlan, szertelen, rendkívüli, sőt egyetlen, a mi ellenmondásos, bonyolúlt, rejtelmes és fenséges. A forradalmi idő, a nagyság és dicsőség e tüneményes kora, megigézi áramlatával, mert akkor a rendes, köznapi, óvatos és számító nevetség, sőt megvetés tárgya volt; őszinteségtől, nagylelkűségtől, bátorságtól és lelkesedéstől hevűltek a szívek; a schönbrunni kert, a természet és művészet e csodás alkotása, elbűvöli vonatkozásával, s egy egész nyáron mindennap ellátogat oda azért, hogy lássa azokat a fákat, a falakat, a szobrokat, melyek előtt Napoleon épen félszázaddal előbb elhaladt, hogy lelke ennek a gondolatnak, ő itt járt, csillogó tengerében fürödhessék. Az ily felfogással, a romanticizmus ez eleven erejével *hazafias költészete* nem lehet egyéb, mint a nagyság és dicsőség sóvár tisztelete s a megalkuvó élet és szükséglet türelmetlen elítélése; valóban az a néhány hazafias éneke, a mi van, a nagyzó álmok és csüggesztő csalódások heves kifejezése. Vérmes reménykedésében azzal a jövővel kecsegteti nemzetét, melyet isten a franciának szánt, a diadalnak azzal a dicsőségével, hogy Franciaországot is ő szabadítja meg; magasz-

talva énekel a vörös sipkásról, a régi vitézségről: míg az elbukás után félve, vívódva és merengve szövi sejtelmeit a feltámadásról és megírja *A virrasztó*kat, melynek nyomott, fojtó hangja olyan mesterien talál ahhoz a nyomott, fojtó időhöz. S a mikor megtörténik a feltámadás, de a kiegyezés be nem váltja azokat a merész ígéreteket, miket a nemzet fényes küzdelmével és magasztos szenvedésével szerinte kiérdemelt, a háborgó harag és kavargó keserűség kitörésével támad a kerítők ellen, s csalódása, kétségbeesése annyira ragadja, hogy még azon is töpreng: szeretheti-e honát tovább, megengedi-e a becsület? Ebből a hangulatból fakad *Luzitán dala,* a hazafias líra egyik erős alkotása. Töprengése enyhűl, hazaszeretetének tüze el nem lobban, hisz a *Jubilaté*ban bizakodva mutat legalább a népre, mely még ép, és vigasztalásul a második ezredévről álmodik, mely szebb lesz, mert nem halhat meg e hite nélkül. Az ily felfogással, a romanticizmus ez eleven erejével *szerelmi költészete* nem állhat másból, mint az elkárhozódó boldogtalanság dalaiból. Hiszen, a mint maga vallja, ő nem tud szeretni lanyhán; csak szertelen, szörnyen, nagyon; úgy ég a szíve, mint a kátrány a tengeren kigyúlt hajón; a mint maga vallja, az ő szerelme nem való sem égbe, sem földre, nincs az teremve csöndes, olvadó szelíd gyönyörre: épen azért a mi másnak áldás, az öröklét és istenség foglalata, neki merő kárhozat, istennek ostora. Mert az ő szörnyű lángja hiába lobog, nincs a ki *úgy* viszonozza, sőt nincs a ki viszonozza. Az ő szívének földi átka a visszhangtalanság és vigasztalanság, mert a végtelen világ — végtelen üresség számára; a kikért eseng, mint a *Szerelem átká*nak méltatlan eszménye, mint a *Gina emléké*nek bódító hideg szépsége nem üdvözítik, nem üdvözíthetik; s ő vergődő büszkeségével és izzó érzékiségével szilajan küzködik. Az el nem nyert és mégis elvesztett boldogság kárhozata zeng örökké dalaiban, a féktelen szenvedély hangjain és féktelen képzelődés színeiben; s a hol a bántó nyers érzékiségtől megtisztul, fölemelő nemességgel és megragadó erővel. A viszonzatlan szerelem ez elkülönítő szigetén valami nagy, rejtett bánat fogja el az egész tájat, s a költő is elborúl benne: világfájdalma és embergyűlölete megfogan, hangot keres és fel-felsüvölt, sötétlő képeket sugallva: a hideg szellő a hóhér kezére, a zöld levél a sziszegő kigyóra emlékezteti; s úgy tetszik, mintha fenyves erdőn járna, hol az árnyék szemfedőként leng s egy bujdosó nesz susog: koporsó lesz minden fából. S meghasonolva szerelmében ama csodálatos és imádatos női alakok iránt, kiknek kegyetlen tökéletessége csábítja, hideg visszatartása lázítja, meghasonlik önmagával, mert jobb meggyőződése ellenére rejtelmes hatalmokért, bűbájos igézetükért mégis őrületesen szereti őket; noha méltatlanokkal kijátszva vagy fagyos gúnynyal kikacagva, hasztalanul és céltalanul esenkedik utánok. De jellemök bonyolúltsága és helyzetük szokatlansága ingerli is, gyötri is, kínos ellenmondások között, a szenvedély szélsőségeiben, viharos csattogásában és töredelmes ellágyúlásában vívódik; s vívódása, a mély megindulások és erős rázkódások e lelki küzdelme oly drámai, hogy *Endrődi*

Sándor méltán nevezte szerelmi dalsorozatait: lírai drámáknak. *Van-e még egy oltár, Látlak én még, látni foglak, Eltakartam képed, Óh, hogy panaszkodnak* és annyi más, erejök hevével vagy szenvedésök gyászával a szívbe kapnak. A viszonzatlan szerelem ez elkülönítő szigetén magába vonúl, elzárkózik; az embereket kerűli és megveti, hiszen hitványak, írigyek, hazugok és csalók; mert hazudni és csalni csak az ember szabadalma; szeretne elvonúlni, hogy elfeledje, mikép ember is van a világon, és megsirassa, hogy a világra született. Előlük az erdő magányába menekszik, nem gyógyulást, *csak* enyhűletet keres, hisz neki már kárhozat az élet és nem vígasz a halál. Csak akkor lágyul meg, olvad gyűlölete és keserűsége fájó mélabúba, ha régi tündér világának emléke csillan lelkébe, mint a *Tavasz felé* és a *Gyermekkorom tájéka* mutatja, vagy régi szerelmének bálványával akad össze — a sír előtt, mint a *Harminc év után* megható hangja vallja. Csak akkor tölti el büszke, bár szomorú vígasz, ha az *Üstökösre* tekint, mely sugárecsettel írja végzetét: *egyenes* pályáján bárhova megy, az is mindenütt egyetlen, idegen. A költő újabb énekei közt kétségtelenül ez a kettő áll a legmagasabb színvonalon.

Vajda János ez egyedüliségében, ez elzárkózásában, költői egyéniségének e büszke, de szomorú kiváltságában a lét nagy kérdésein gyakorta tépelődik: homlokán a vampir, a vérivó gondolat. A végtelenség és végesség, az elmúlás és feltámadás, az élet célja és a sír títka, a lenni vagy nem lenni *bölcselő költészetében* mindúntalan foglalkoztatja, sőt ismétlésekbe bonyolítja. Majd a tudás ragadja és merész határozottsággal vonja le következéseit, majd a hit köti meg és szívesen ráfeledkezik vigasztalására: de a tudást a hittel kibékíteni, összhangba olvasztani nem bírja. Gondolkozása ennélfogva bölcselő költészetében következetlen, az ellenmondásoktól meg nem szabadúl. A *Végtelenség*ben isten a természet törvényével szemben maga is tehetetlen, a *Megnyugvás*ban és *Nyári éjjel*ben maga a törvény, mely a mindenségben uralkodik, s a csillagok tábora közt mozdulatlan nyugalma fenségében áll, a mint menetöket igazgatja; a *Végtelenség*ben gúnyolja azt a kötelet, melyen a hivő a maga szűk völgyéből, honnan csak az égre van kilátás, a föld mélyébe a feltámadás reményével ereszkedik; a *Jelenetek*ben és *Sirbolt*ban jól esik mégis tudnia, hogy a keresztfáról suttogó szél azt tanítja: kinyílik a rózsa, kihajt a levél, — ébredés van a mennyben. Mindamellett, ellenmondásai dacára, bölcselő költészetében sok az erő, s a lét nagy kérdéseinek szédítő örvényei fölött a romanticizmus szertelen képzelődésével szállong végletes határokon. Megesik rajta, hogy gondolata száraz, kifejezése próza, mert általában a verselés csínja ellen nem egyszer vétkezik, mintha csak az alaki tökély művészetét megvetné vagy nem bírná: rendszerint azonban a költőiség fényében és melegében jelenik meg; s világfájdalmának jajja és sötét borújának panasza megdöbbentő közvetlenséggel tör elő. Vajda, mint lantos költő önálló, mindenek fölött igaz. S ha nem is él addig, mint magába vetett büszke hite

Bölcselő költészete

hirdeti, míg ez a világ világ lesz, megújul benne a tavasz, emberkebelben egy szív érez és dobban arra, mi igaz; míg erdő a visszhangos hegyekben, mezőkön liliom terem, lesz illat a virágkelyhekben és a szívekben szerelem: költészete mai líránk legmaradandóbb terméséhez tartozik.

Költői elbeszélései

Mint *elbeszélő* jelentéktelenebb. Alanyisága sokkal hatalmasabb, semhogy egészen nyugodt és tárgyias bírna lenni. Sőt úgy tetszik, hogy elbeszéléseiben a maga eszményei és viszonyai nyernek újabb meg újabb alakot. A Szerelem átkának és Gina emlékének hódító hideg szépsége villan elő *Árviolában,* a kiállhatatlan szépben. *Dalimában,* a kőszívűben, *Idában,* a szűz hó-derekúban, *Isidorában,* kinek válla a kordillerák hava és haja lobogó láng, bájai íttasító rohamra lelkesítenek; *Leonában,* kinek minden parányi ize lázít és öldöklő tekintete megfagyaszt, hogy a kire esik, örökre ott marad, mint ijesztő botránykő-darab dermedten, de ölelése mámorával kibékít a mulandósággal. Aranka ép úgy kiállhatatlan, mint Árviola, a héttornyú vár királykisasszonya ép úgy jéggé változik az előtt, a kit nem szeret, mint Gina. S az az alapeszme, melyet Gyulai az *Alfréd regényé*ben kiemel, hogy egy mélyen érző szívre mily varázshatást gyakorolhat egy kacér nő bája, meglelhető a *Szerelem átká*ban és *Gina emlékében*, a *Találkozások*ban, *Ábel és Aranká*ban, a féktelen szenvedély felfelszakadó érzéki lihegésével, mert a költő hősei teljesen az ő izzó vérével bírnak. Jellemzése ennélfogva nem rendelkezik sok színnel, változatos alakítással; meseszövése pedig laza, a véletlen sokszor játszik bele. De teli vannak lírai szépségekkel; a kisebbek, *Bojtár Bandi, A kiállhatatlan szép, A jávorfa regéje* ép úgy, mint a nagyobbak, *Béla királyfi, Alfréd regénye* és a *Találkozások.* Még a legsikerűltebb két meséje: *Ábel és Aranka* és *Törzsök Jankó vagy a három erős ember,* melyek a népies alkotások naiv hangján s a hamis kártya kivételével azok egyszerű, naiv indítékaiból szövődnek. Az első *az igaz embernek megjutalmazása,* mert Aranka, a hortobágyországi hercegkisasszony a fényes, cifra kérők, üres, nyalka királyfiak helyett *Ábelé,* a szép juhászbojtáré lesz, kinek szíve jóra bátor és nem hamis, tenni rosszat nem tud, még ha akarna is; a második *az igazság diadalának példázása,* mert azt hirdeti, hogy a bűnös kapzsiságnak gyalázat a vége és a földi üdvözülésnek becsület a titka. A Vajda sötét világnézletébe épen beleillik, hogy e felemelő és magasztos erkölcsi eszmék hősei Ábel és Törzsök Jankó *csak* a mesék országában élnek. De ám legyen, lelkök nemességéből és szívök jóságából azzal nem veszítenek. Ez a két mese, mind a kettő három-három énekben, ép úgy kitűnik az elbeszélés folyamatosságában, mint a népies képzelet és nyelv színeivel.

Vajda 1894-ben töltötte be költői működésének félszázadát, a mikor a nemzet legjobbjai, a Wekerle-kormány tagjai, az irodalmi, művészeti, társadalmi és politikai élet legnevesebb képviselői ép oly elismerő, mint megtisztelő irattal üdvözölték.

84. Jókai Mór és a regény.

I.

Jókai Mór

Jókai Mór legfényesebb tehetsége újabb regényirodalmunknak; pályája azt az összes irodalmak történetében ritka jelenséget mutatja, hogy egy félszázados munkásság bámulatos termékenységében költői ereje, gazdagsága és elevensége ép oly kevéssé lankad és fogy, mint a közönség érdeklődése és szeretete iránta. A félszázados uralkodás, a hatalomnak egyenlő magaslatán, a trónokon is ritka: a költészet birodalmában majdnem páratlan. Még hozzá az övé nemcsak benn, a magyar szó kis világában, tartja ragyogó és szeretetreméltó szellemének erejével kétségbevonatlan elsőségét: hanem ennek határain túl is dicsőségesen hódító uralkodás. Költőink között, Petőfin kívül, nincsen senki, kinek nevét a művelt világ minden nyelvén annyi ember ismerné, munkáit annyi olvasná és szeretné, mint Jókai. A magyar költői szellemnek nemcsak csodálatos gazdagsága nyilatkozott meg benne, hanem hódító ereje is érvényesült.

Egész nagy könyvtárt megtöltő művei épen nem egyenlő értékűek. Működése sokoldalúságánál, képzelete nyugtalanságánál és túlzó hajlamánál, de különösen az alkotásban való könnyűségénél fogva nem is lehetnek azok; a mily könnyű megmagyaráznunk ezt az ingadozást, ép oly nehéz azt, hogy ennek ellenére, ellenére életkorának, hanyatlásról nála szó sem lehet: hisz legremekebb műveinek egyike épen utolsó népies regénye, melyet már hetvenedik évéhez közel írt. Ingadozása mellett is, pályája a költői és méltó sikereknek szakadatlan láncolata, legelső népies novelláitól kezdve a *Magyar nábob*on és *Kárpáthy Zoltán*on, az *Uj földesúr*on és *Arany ember*en át a *Tengerszemü hölgy*ig és a *Sárga rózsá*ig. E pályának mindkét oldalában, Jókai életének és költészetének képében van egy-egy olyan vonás, mely bennünket a mi fő szempontunkból, a magyar költői szellem valójának és fejlődésének szempontjából, különösen érdekelhet.

Irodalmunk történetének egyik jellemző, talán legjellemzőbb vonása, hogy a magyar költő majdnem kivétel nélkül magyar politikus is. A nemzet érzését serkentő, kifejező, vezérlő költészetével mindig; de igen sokszor a politikai életben, történetben való egyenes részvételével is. Nemcsak a leg-

nagyobbakra: Zrinyire, Gyöngyösire, Petőfire, Keményre, Eötvösre gondolhatunk, hanem a kisebbeknek is egész seregére. Olyanféle tartózkodó viszony, a milyenben például Goethe áll a politikához, nálunk példátlan és alig lenne elképzelhető. Még olyan költőinket is, a kik, mint Kazinczy, egész valójukkal, tehetségökkel és törekvéseikkel az elvont szép kultuszába látszanak olvadni, vagy a kik, mint Arany, természetöknél fogva félrehuzódni és elvonúlni igyekszenek az életnek minden zajától: még az ilyeneket is, pályájuknak egy-egy pontján, elragadja cselekvő szereplésre annak a géniusznak politikai törekvése, melynek fölkentjei. Mind a ketten megfordultak azon a veszedelmes mezőn, hol »halni volt esély.« E tekintetben is érdekes Jókai pályája, mely nemcsak félszázados költői, hanem körülbelül ugyanolyan régi politikai pálya és ez irányban talán a leghosszabb és legkitartóbb mindazok között, melyeket politizáló költőink életrajzaiból ismerünk. Politikai ellenfelei, sőt irodalmi kritikusai is, különösen régebben, el-elmondogatták, hogy minek osztja meg erejét, miért nem szenteli egészen a költészetnek; de mi azt hiszszük, hogy magának ez a látszólagos megosztása, a politikához való hű és kitartó ragaszkodása is magyar tulajdonság, melynek gyökerei mélyebben rejlenek az egyéni kedvtelésnél.

Jókai Mór gyermekkori lakóháza Komáromban, emléktáblával.

Jókai élete

1825-ben február 19-én született Komáromban, hol atyja, Ásvai Jókay József ügyvéd és árvagyám volt. Eleven képzeletét, mesemondó kedvét és tehetségét, vidám humorát, úgy látszik, anyjától, Pulay Máriától örökölte. Ügyessége, csinossága és gyors felfogása ellenére komoly és visszahuzódó fiú volt, iskolatársai *Jámbor*nak szólogatták: mintaképe az első eminensnek, ki a komáromi kis kollégiumból, majd Pozsonyból, Pápáról és Kecskemétről a legkitünőbb bizonyítványokat vitte haza s a rajzban is annyira haladt, hogy egy ideig festőnek készült. Pápán barátkozott meg 1842-ben Kerkápoly Károlylyal, kivel együtt lakott, és Petőfivel, ki tanulótársa volt s a »képző társulatnál« együtt nyertek jutalmakat. Petőfi a *Szin és való* cimű románccal nyerte meg a Kovács Páltól kitűzött két aranyat, Jókainak pedig a *Tűz és víz* cimű novellája lett nyertes. Ez idétt

már a festészettől mindinkább az irodalom felé fordúlt hajlamával s a tizenhét éves deák egy akadémiai pályázaton is megjelent a *Zsidó fiú* címü drámájával, melyet a bírálók figyelemben részesítettek. Iskoláinak bevégzése után patvaristáskodott Komáromban, majd jurátuskodott Pesten s 1846-ban letette az ügyvédi cenzurát, de ügyvédi gyakorlatot sohasem folytatott. Petőfi megismertette a fiatal írókkal; a Pesti Divatlapban s az Életképekben megjelent novellái, valamint első regénye, a *Hétköznapok,* az író világban feltűnést keltettek s a közönségnél tetszést arattak; egészen az írói pályára szánta magát s politikai és szépirodalmi lapoknak, különösen az Életképeknek munkatársáúl szegődött. E népszerű hetilap szerkesztését 1847-ben átvette Frankenburgtól s saját novelláival, de a fiatal irodalom legkiválóbb tagjainak dolgozataival is emelte értékben és érdekességben.

Jókai ifjúkori arcképe. (Saját rajza, 1849.)

Itt kezdődik politikai szerepe is. Petőfivel együtt vezértagjává lett az *Ifjú Magyarországnak,* fiatal írók nemzeti és szabadelvű politikai egyesűlésének; s az 1848-diki márciusi napok mozgalmainak: a népgyűléseknek, a »nemzet kívánatai« szerkesztésének, hazafias tüntetéseknek s a sajtó felszabadításának, mint szónok és ujságíró, egyik főtényezője volt. Szépirodalmi lapjában is, melyet már Petőfivel szerkesztett együtt, a radikális politika szelleme mind nagyobb tért foglalt, mígnem a közélet tornyosuló viharai között a vállalat megszűnt. Jókai akkoriban vette nőül a nemzeti szinház kitünő drámai művésznőjét, Laborfalvi Rózát s a menekülő kormányt 1849 elején Debrecenbe követvén, békéltető szellemben megindította az Esti Lapokat. A forradalom legyőzetése után az ő neve is annak a harminckét írónak lajstromába került, kiknek a vértörvényszék kivégeztetését kívánta. Soká rejtőzködött a borsodi Bükk rengetegeiben; de utóbb az irodalom amnesztiáltatván, az ő üldöztetése is megszűnt s visszatérhetett Pestre. *Forradalmi és csataképei* s a *Bujdosó napló*ja (1850. 1851) voltak első kiadott kötetei: a költészet politikája. A közrémület, a halálos szorongás napjaiban e könyvekkel úgy szólván Jókai az első, ki a közelmúlt dicsőségének ragyogó, izgató festéseivel a zsibbadó nemzetbe lelket önteni törekszik. Ugyanannak az igyekezetnek képezik mintegy folytatását a *Véres könyv*ben (1855) a keleti háború képei, melynek fejlődésétől a nemzet szabadúlását várta. Ez egyenesebb politikai célzatok mellett, az önkényuralom szomorú napjaiban, a magyar szellemi élet elevenségét alig táplálta

A forradalom után

valami sikeresebben, az irodalom és a közönség körében egyaránt, mint Jókai lankadatlan, kifogyhatatlan, mindig érdeklő írói munkássága. Nincs is e korszak magyar életének művészibb és jellemzőbb képe, mint az *Új földesúr* (1863). Hogy ebben a politikától teljesen elzárt s mégis a politikát teljesen uraló magán- és társaséletben nemzeti eszményeink az elfojthatatlan tűz erejével élnek és harapóznak tovább: ennek szításában Jókai hirlapírói (Remény, Délibáb, Vasárnapi Ujság) és költői munkásságának oroszlánrésze van. Novelláinak és regényeinek hosszú sorával ő tudja legjobban éreztetni a közönséggel, hogy a külföld regényirodalma sem nem elégséges, sem nem az igazi szellemi tápláléka. Még színművei közt is, melyek írói árnyoldalait élesebb világításban mutatták, van egy, mely nemes és költői hazafias páthoszával évtizedekig lelkesítő hatással volt: a *Szigetvári vértanúk*. A nemzeti élet hajnalhasadását is az ő 1858-ban megindúlt élclapja, az Üstökös jelzi először: a világ folyásából új reményt merítő, új erőhöz jutott magyar szellem itt kezd elsőben a gúny szárnyain föléje emelkedni hátráló ellenségeinek. Humora pompás fajképeket teremt benne, mint Tallérossy Zebulont és a Politikus Csizmadiát, s itt teszi közzé nagy hatású politikai költeményeit, melyekben, a szerkesztés és verselés lazasága mellett is, annyi jóízü tréfa, annyi lelkes páthosz, a nemzeti emlékeknek oly varázsos felidézése van *(Pro és contra, Tallérossy episztolája, Magyar divat, Utca szegletén ül a csonka hős)* s az önkényuralmat követő, úgy nevezett »kis forradalom« hangulatának oly jellemző kifejezést adnak, hogy az irodalomtörténetnek méltó róluk is megemlékezni.

Jókai mint orsz. képviselő

Az 1861-ben összehívott országgyűlésnek már tagja lett Jókai, mint a siklósi kerület képviselője s a határozati párthoz csatlakozott. Mint ennek tagja szerkesztette a Magyar Sajtót, majd 1863-ban megalapította a Hont; 1865-ben ismét belépett a parlamentbe, melynek 1875-ig balközép pártjához tartozott, azóta pedig, mint Tisza Kálmánnak egyik legbensőbb barátja, a szabadelvű kormánypárt tagja s 1886 óta a Nemzet főszerkesztője. Pártjának s az egész országgyűlésnek maig egyik legnépszerűbb és legelőkelőbb szónoka. Egyike az utolsóknak parlamentünkben, kik nem hagyják elfelednünk, hogy a szónoklat: művészet. Hatásának forrása: nem a hév, mely alig tör elő beszédeiből, inkább fordulatokban, leleményben kifogyhatatlan humora és melancholiája; úgy szólván csak társalog, de az élc sűrű villanásainak s a meghatottság el-elborúlásainak megkapó, lebilincselő váltakozásaival. Így személyiségét és működését a politikai élet köreiben ép oly tisztelet és szeretet környezi, mint az irodalmiban. Ezt fejezte ki az egész nemzet, minden rétege és osztálya, kicsinye, nagyja, midőn írói arany-ünnepét páratlan fénynyel ülte meg, biztosítván ez alkalommal összes műveinek száz kötetben megjelenendő nemzeti díszkiadását is. A költő méltó köszönetét a politikus mondta el, midőn az 1895-diki brüsszeli interparlamentáris kongresszuson nemzetének igazait a rágalmazó támadások ellen a művelt világ előtt fényes sikerrel és dicsőséggel védelmezte meg.

De ideje, hogy pályájának másik oldalát, a költőit is közelebbről szemügyre vegyük. Igyekezzünk különösen megállapítani azt, milyen helyet tölt be Jókai irodalmi munkássága szellemi életünkben, milyen fokát képezi fejlődésének, mennyiben és mi módon hatott reá. A forradalom előtt Jókaitól ugyan csak egy regény *(Héköznapok)* és egy novella-gyűjtemény *(Vadon virágai)* jelentek meg; de ha a föltett kérdésekre kielégítő feleletet akarunk adni, költészetünknek ama nagy jelentőségű forrongására kell visszamennünk, mely az egész nemzeti élet forrongását megelőzte és bevezette.

Jókai viszonya Tompa, Petőfi, Arany költészetéhez

1844, 1845 és 1846: ez a három esztendő az, mely újabb költészetünkben a nemzeti elvet teljes győzelemre juttatta. Ezek Tompa, Petőfi, Arany és Jókai első diadalainak évei. Vörösmarty orgona-szava még egész hatalmával zeng; de a mellette hangzott gitárokon és zongorákon erőt vesz a furulya, a hegedű, a tárogató. Költészetünknek elejétől fogva fő jellemvonása a mindenen átlüktető nemzeti érzés, a mindent átható nemzeti gondolat. De ennek az érzésnek igazán összhangos költői kifejezését: a nemzeti tartalom és alak tiszta harmóniáját azok a fényes szellemek teremtik meg vagy támasztják fel költészetünkben, kiknek dalait, verseit, meséit ez időtájt fogadja szívébe nemzetök és kapja szárnyára a hír. Petőfi kiadja *Verseinek* első és második gyűjteményét, Tompa a *Népregéket és népmondákat*, Arany írja *Toldiját*, Jókai pedig első novelláit s a *Hétköznapokat* teszi közzé. Felfogásban, érzületben és kifejezésben egyazon szellem nyilatkozik, él és hat általok: a népies, tehát a leggyökeresebb és legtisztább magyarság szelleme. Ennek a mélyéből hoz fel mindegyikök valamit; ereje és fénye így tűnik föl egyszerre szinte egész teljességében és ragyogásában. Méla borongását Tompa, szilaj tüzét Petőfi, hősi eszményeinek tiszteletét Arany, mesemondó kedvét és humorát Jókai. Az egyszerű és kifejező, természetes és zengő népnyelv gazdag kincseit és szépségeit egyik a Sajó mellől, másik a Kúnságból, harmadik Biharból, a negyedik meg Dunántúlról hozta.

Új stílt teremt

Jókai tehetségének és hatásának teljes kifejlődése későbbi időkre esik ugyan; de helyét és jelentőségét irodalmunk történetében az a belső kapcsolat jelöli ki, mely őt, vele körülbelül egy időben feltűnt három költőtársához fűzi. Petőfivel való barátkozásának, annak a körülménynek, hogy első költői kísérleteik úgy szólván egy időben, egymás biztatásával kerültek ki a pápai közös fészekből: egyik alapja hajlamuknak, ízlésöknek rokonsága. A mit Tompa, Petőfi és Arany a kötött beszédre nézve tettek, ugyanazt tette Jókai a prózában: az eredeti tehetségek naiv elfogulatlanságával és bátorságával *új stílt teremtett,* mely az érzés és képzelet játékait a népszellem frisseségével és természetességével fejezi ki. Pályájának kezdetén s még jó ideig a francia romantikának is mutatkozik hatása rajta, mintegy párhuzamosan a magyar élet közvetetlen benyomásaival; első beszélyei a *Nepean sziget* és *Sonkolyi Gergely.* De az idegen tárgy, a szertelen képzelgések is egyszerűbb, kifejezőbb, magyarabb nyelven vannak elbeszélve,

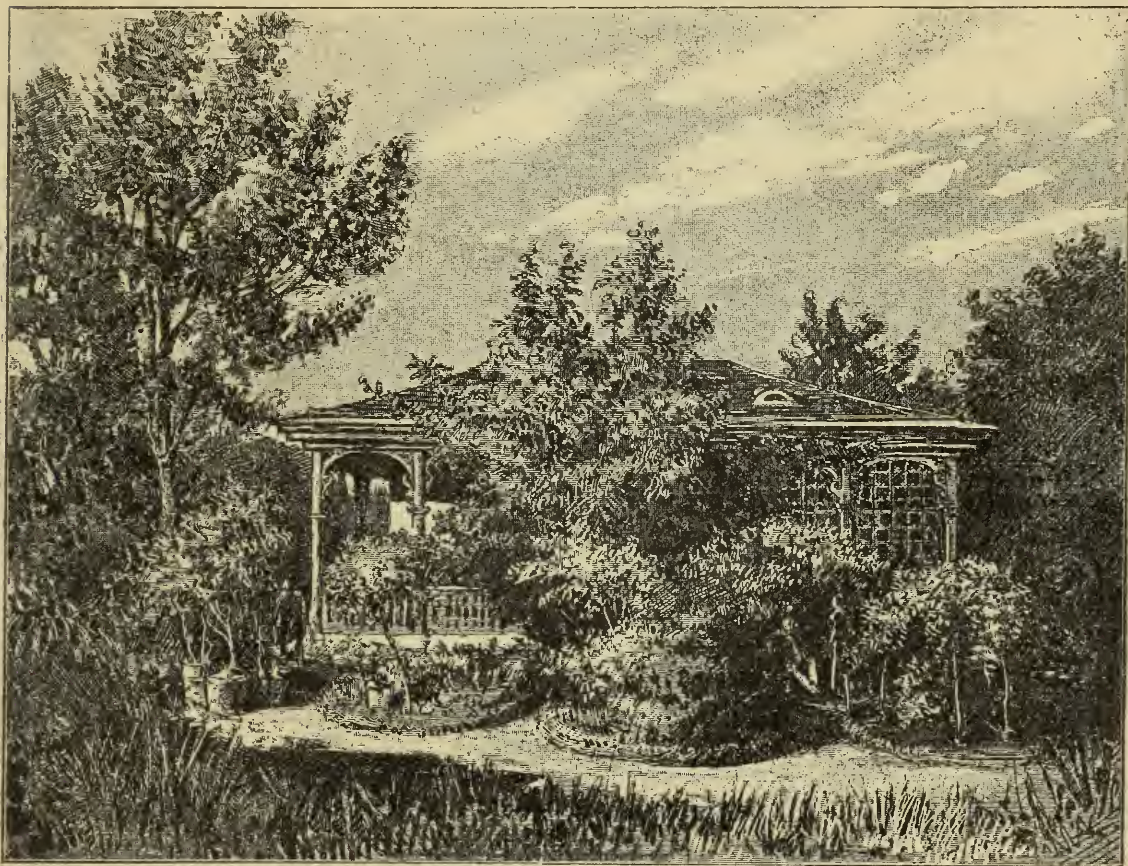
mint korábbi regényeink közönséges nyelve. Miképen említett nagy kortársai a költészetbe, úgy ő az elbeszélő prózába vitte be oly mértékben a népiest, mint előtte senki. Magyaros, találó, jellemzetes kifejezéseket, közmondásokat, a nép szemenszedett szólásformáit, tájszavakat az ország különböző vidékeiről egész tömeggel használ, mindig könnyedén, a maga helyén, erőszakolás nélkül. Arany e tekintetben nagyobb művész s a régiséget is mélyebben, tudatosabban használja föl; de se nem fogékonyabb,

Jókai Mór. (1855.)

se nem gazdagabb, mint Jókai, kinél nagyobb nyelvkincse aligha van egyetlen írónknak is. Nyelvének e gyökeres, szeplőtlen magyarsága tekintetében csak hamarosabban írt munkáiban lesz figyelmetlenebbé. Már e nyelv, melyet mindenki egyformán érthet és élvezhet, előadását valószerűvé és játszivá, természetessé és festőivé teszi s egészen eltérővé a rendes irodalmi halaványabb és mesterkéltebb stiltől. Ehhez járúl kitünő elbeszélő módja, mely keveset, majdnem semmit sem okoskodik, hanem oly világosan és könnyen beszél, mint a népmesék. Mondatai nem fonódnak a meander vagy csigavonal klasszikus kombinációiba, hanem mint a magyar leány

kláris-gyöngye könnyedén, kereken sorakoznak egymáshoz. Sajátságos, olykor nyugtalan frisseséggel halad; a mesélésben kedvét találva, nem lankad soha; megjegyzéseivel, ellentéteivel, tréfás ötleteivel, vagy érzelmes kitöréseivel színez, jellemez s észrevétlen varázszsal vonja be olvasóját gazdag képzeletvilágába. Tulajdonképen nyugvó pontokat képező természeti képei és jelenetei is oly elevenek s színeikben oly káprázatosak, hogy alig érezzük őket pihenőknek meséi haladásában. Egyik jellemző vonása, még pedig ritka vonása, hogy meleg fogékonysága a természet iránt és

Jókai svábhegyi nyaralója.

festő ereje, színeinek intenzitása és újsága, semmit sem fogy haladó, sőt hajló korával. A Hortobágy rajza a *Sárga Rózsá*ban, a Bükké a *Tengerszemü hölgy*ben a természetérzés frisseségére, rajzuk erejére és színeik gazdagságára versenyeznek régi híres balatoni és erdélyi tájképeivel.

Legtöbb regényének tárgyát a jelenből vagy a közelmultból választotta. Meséit szereti valamely népszerű eszme vagy emlékezetes esemény körül szőni. Így a *Magyar nábob*ban (1854) a régi magyar tivornyázó, zsarnokoskodó és absentista, léha nemesség eltünését rajzolja az új idők nemesei, Széchenyi és társai előtt, folytatva tárgyát a *Kárpáthy Zoltán*ban (1854). Az *Új földesúr*ban (1863) a magyar földnek és életnek az idegenekre gyakorolt átalakító, meghonosító hatását példázza, a Bach-korszak Regényeinek tárgya

onákságainak képei közt, melyeket a *Fekete* . .ben (1892) is kipellengérez. A *Politikai divatok*ban (1864), a *Kőszivü ember fiai*ban (1869), a *Tegnap*ban (1881) és a *Tengerszemü hölgy*ben (1889) a szabadságharc zajába vezet. A *Szerelem bolondjai*nak (1868) hátterét az 1863-diki nagy alföldi inség képezi. Az *Eppur si muove* (1872) a magyar irodalom és művészet régi apostolainak küzdelmét festi századunk elején a részvétlenséggel és előítéletekkel. Az *Egy az isten* (1877) a forradalomtól az olasz háborúig terjedő korszakot öleli föl; a *Névtelen vár*ban (1878) pedig az 1809-iki magyar nemesi fölkelő seregnek sokszor gúnyolt vitézségét veszi védelmébe. A *Rab Ráby*ban (1879) József császár újító rendszerének a nemzeti konzervatizmussal való küzdelmét találjuk. Mindezt nem filozófiai, a viszonyok legmélyére ható vagy új felfogással, de rendkívül éles, ragyogó világításban s a népszerű elemek, kedves hagyományok és adomás vonások felhasználásával. Mint korképek, egy-egy időszak mozgató eszméinek, törekvéseinek jellemző alakokban és cselekvényben való feltüntetésére legjelesebbek s valóban kitünőek a *Nábob* és *Új földesúr,* melyeknek keletkezését érdekesen beszéli el emlékezéseiben. Emlékezetes elemi csapások: a pesti nagy árvíz, a felvidéki halálos járvány, a komáromi nagy földrengés, az országos éhség és több más, előfordúl regényeiben s kétségkívül fokozza ezek hatását. Ily eszmék és események körűl gazdag feltaláló képessége érdekes, bár szertefolyó meséket sző. Kalandozó fantáziájának toluló, áradó képeit nem mindig foglalja kerekebb, erősebb szerkezetekbe tudatos műgond, s nem egy regényének egyes jelenetei, epizódjai sokkal formásabbak, mint az egész regény. Jelenetei, alakjai, képei, leírásai mind erről a kiapadhatatlan, örökös tevékenységben levő, néha nagyon is merész képzelő tehetségről tesznek bizonyságot. Arról stílje is, mely rövid mondataiban tele van képpel, ellentéttel, ötlettel, tréfás közbevetéssel.

Való és költészet

A mit csak valaha látott maga körül, azt erős, eleven színezéssel tudja visszaadni. Igy nagy érdeme, hogy a magyar életet, ennek számos képét, jelenetét, alakját, különösségét nagy mértékben használta fel. Ez életnek egyetlen regényírónk sem mutathatja fel oly gazdag, jellemző, szeretetreméltó képtárát, mint ő. Naivitásával, jókedvével, friss hangjával egészen bele látszik olykor olvadni a népéletbe. Így a *Sárga rózsa* című remekében, melynek hőse a magyar népjellemnek páratlanul igaz és mély megtestesítése, a pusztai életnek és természetnek elragadóan kedves, valószerű és eleven képei közt. Jókainak különösen komikai tehetsége ragyog népies s a falu és kisváros embereit festő dolgozataiban. Ezek közé tartozik kisebb terjedelme ellenére is egyik legjobb, legigazabb és legharmonikusabb munkája: a *Kedves atyafiak* cimű elbeszélése; közéjük a *Sonkolyi Gergely*, az *Örmény és családja* s a *Debreceni lunátikus,* a komikai előadásnak e feledhetetlen mesterművei. Nagyobb regényei közűl jellemző és szerkesztő gond tekintetében az *Új földesúr,* a feltalálás erejére, gazdagságára s a színezés melegségére nézve pedig a *Magyar nábob* foglal el kiváló helyet Az újabbak közűl eleven húmorú részletekben s költői hangúlatú rajzokban

Jókai Mór. (1893.)

 Az Athenaeum kiadása.

Kedves Zsolt öcsém!

Nagy szerencsesség rám nézve ama monumentális műben a Te tollad általi megörökítésem.

Ez ugyan csak akkor lesz meg már a fájának(?), a mikor az élet befejeződött: én pedig még mindig számlálom a napokat.

Vagy ha testileg nem, talán szellemileg lehetne befejezni az életet? Azt is megkisértettem: nem megy. Megpróbáltam a munkáimat elzárni: (jubileumi összes kiadásom könyvtárába) — nem marad ott: hazajár.

Aggódva gondolok rá, hogy évek mulva azon feladat fog Reád várni, hogy utóiratban törvényt tartó egy magát túlélt vén író felett, a kinél a késő ősz kiparódiázta a tavaszt.

Köszönöm Néked, hogy velem és pályafutásommal foglalkozál. Még ugyan nem olvastam a mit rólam írtál; de azt tudom, hogy igazságos vóltál hozzám; — ha szigorú vóltál irányomban, azt még inkább köszönöm.

Isten áldjon meg Téged és szeretteidet mindenha(?).

Ölel

Budapesten 1895 September 22-én.

szerető bátyád
Jókai Mór.

leggazdagabb a *Tengerszemü hölgy,* melyet, mint utóbb a *Sárga rózsát* is, az akadémia a Péczely-díjjal tűntetett ki s ezzel Jókai fényes és nagyhatású munkásságát megkoszorúzta.

Jókai fantáziája

Képzelő tehetsége azonban — különösen ha elhagyja az ismertebb közelmúltat, jelent és hazáját — korlátlanságában olykor kevésbe veszi meséinek valószinüségét, alakjainak határozott körvonalait, indítékainak biztosságát s a cselekvények fejlődésének természetes következetességét. Így már történeti regényei is *(Erdély aranykora, Török világ, Bálványos vár, Lőcsei fehér asszony, Szeretve mind a vérpadig, Rákóczy fia)* kápráztató részleteik ellenére nem állanak a korhűség szilárd alapján; sőt színekben gazdag festéseik: nem ritkán képzelgések, meséik: lehetetlenségek. Ez a csapongó képzelet keleti és fantasztikus elbeszéléseiben *(Oceania, Jövő század regénye, Északi pólusig)* ragadja legszélsőbb túlzásokra. Jellemrajzaiban érdekesen és sajátságosan érvényesűl. Bizonyos tekintetben újra a népszellemre emlékeztet vonzalmának naiv módja a jó, nagy és hős iránt, hajlama folttalan eszményekké emelni mind, a kiket szeret és tisztel s megszerettetni és tiszteltetni kíván. Míg megfigyelései alakításokká lesznek, mintha ugyanaz a folyamat menne végbe lelkében, melyet a népszellemnek monda-alkotó tevékenysége tűntet föl. Hőseit gyakran ruházza föl szinte természetfölötti erőkkel, melyek aztán a cselekvényt a levegőbe ragadják. Fő alakjai mindig titokban látszanak érlelni valamit és arra törekszenek, hogy cselekedeteikkel minél jobban meglepjenek, bámulatra ragadjanak bennünket. Legsikerűltebb, legtalálóbb jellemrajzait nem is ezek közt, hanem mellékszemélyei sorában kell keresnünk, melyek közűl aztán megszámlálhatatlan sokat különösen humora lehelletével elevenített meg s tett feledhetetlen barátainkká, gyermekkorunk pajtásaivá, öregségünk földerítőivé, örök kísérőinkké.

Jókai hatása nemcsak az olvasó közönségre, melyen ötven esztendeje uralkodik, hanem az irodalomra is nagy volt. Az ötvenes években fellépett íróink nagyobbára az ő modorának utánzásán kezdték: de annak csak gyöngébb oldalait sikerűlt elsajátítaniok. Szerették a mesés keletet, merész túlzásokat, némi szónokias páthoszt és minél nagyobb mondásokat. Utóbb azonban mind más útra tértek, meggyőződvén róla, hogy az ő fényes szellemének egyéni sajátságai, melyek legfőbb varázsát alkotják, utánozhatatlanok. Utánzói ekként elmaradoztak; de követői elszaporodtak. A prózai elbeszélő stíl reformjában ma jóformán egész irodalmunk az ő útján jár.

II.

Elbeszélő irodalmunkban nemcsak a kiegyezésig, a meddig történetünk fonalát vezetjük, hanem jóformán maig, termékenységben és népszerűségben egyaránt, Jókai uralkodik. Mellette azonban a regény- és novella-

íróknak egyre növekvő száma dolgozik, a mi hagyományainknak s a külföld áramlatainak különböző jelenségeiből indúlva ki s vagy elfogódva maradván bennök, vagy többé-kevésbbé eredetiségre emelkedve.

Még a forradalom előtt föllépett, de java műveiket később adott novellistáink között legtermékenyebbek Vas Gereben, Pálffy Albert és Degré Alajos. A Vas Gereben nevet *Radákovics József* (1823–1867) tette ismertté és egyideig jóhangzásúvá irodalmunkban. Egy tolnavármegyei gazdatiszt fia volt, ki iskoláinak végezte után nehány évig maga is, mint gazdasági **Vas Gereben**

Vas Gereben (Radákovics József).

írnok, a dunántúli nép között élt. Azután ügyvédi oklevelet szerzett s Győrött ügyvédkedett is. A *Darázsfészek* című humorisztikus gyűjteményében bizonyságát adván, hogy kiváló módon érti a népnek esze- és szavajárását, az új magyar kormány rábízta néplapjának, a Népbarátnak szerkesztését, melyben Arany János is részt vett. A forradalom után is, mint író és szerkesztő, különösen népies lapok, folyóiratok és naptárak szerkesztője, részint a fővárosban, részint Győrött lakott, az alkotmányos idő beköszöntéseig, a mikor Bécsben meghalt. Sokat és sokfélét írt: regényeket, korrajzokat, adomagyűjteményeket, különös vonzalmat tanusítva a népélet iránt, melyet kitünően ismert, s a néppel szorosabb kapcsolatban

levő régi táblabiró-világ patriarkális viszonyai iránt. Kedvvel gyűjtötte és használta fel a nép élceit, tréfáit, szokásait. A múlt évtizedek köz- és magánéletéből *(Nagy idők nagy emberek, A nemzet napszámosai, Egy alispán, Jurátus élet)*, a kisvárosi polgárvilág kicsinyes viszonyaiból *(Garasos arisztokrácia)* eleven és mulatságos képeket rajzolt s népies tárgyakat *(Parlagi képek)* sikerűlten és jellemzőleg dolgozott fel. Meséit nem igen kerekíti ki művésziebben, de elég leleményes. Bizonyos józan életbölcseséget hirdet, melynek tételeivel, olykor körmönfont formulákban, bőven árasztja el minden munkáját; konzervatizmusában bizony néha nagyon is alkudozó. Jellemei és előadásmódja azonban a fitogtatásig magyarosak; csupa élc, sallang, példabeszéd, alantibb hasonlat, annyira, hogy épen e tarkasága esik az igazi változatosság és jellemzetesség rovására. Ha Jókait bizonyos vonatkozásban látjuk Petőfivel vagy Aranynyal, lehetetlen a kapcsolatot, legalább stíl tekintetében, fel nem ismernünk Vas Gereben és a sallangos Petőfi-utánzók között.

Pálffy Albert

Pálffy Albebt (1823—) Nagyváradon született, a jogi folyam végzése után 1844-ben telepedett Pestre. Legkedvesebb tanúlmánya a francia irodalom és újabb politikai történet volt. Különösen az utóbbi vonzalma találkozott Petőfiével, kivel megbarátkozott s politikai tekintetben bizonyos befolyást is gyakorolt rá. *Magyar millionér* és a *Fekete könyv* című regényeit még a forradalom előtt kedvezően fogadták; de neve mint hirlapíróé jutott országos hírre. A forradalomnak kétségkívül ő volt legkitünőbb ujságírója, mint e mozgalmas idők legelevenebb és hatásosabb radikális hírlapjának, a *Március tizenötödiké*nek elmés és éles tollú, rettegett és tapsolt szerkesztője. Az önkényuralom alatt évekig Budweisban volt internálva, honnan haza bocsáttatván, folytatta írói és hírlapírói működését, e téren kiváló erejét különösen a kiegyezés védelmében érvényesítvén. Nehány újabb regényt és novellát is írt; az utóbbiak közt egyik legérdekesebb és legmelegebb dolgozatát, a *Nyolcvanéves férj hátrahagyott leveleit*. De első szerelméhez, a szépirodalomhoz, csak öregedő korában, hetvenedik éve felé, családjavesztett magányában tért vissza teljes kedvvel és nagy termékenységgel. Nehány év alatt hat nagyobb regényt fejezett be, többet mint egész korábbi írói pályáján. Tárgyait a történelemből *(Fejedelem keresztleánya, Szebeni ház, Nyolcvanéves férj, Radvánszky György)*, a jelen társadalmából *(Esztike kisasszony professzora, Egy mérnök regénye)*, de utóbbi időkben különös kedvvel a forradalom előtti magyar világból veszi, melynek sok jellemző reszletét, találó vonását szövi be, még pedig nála szokatlanabb melegséggel, meséibe *(Atyai ház, Leány mint özvegyasszony, A régi Magyarország utolsó napjaiból)*. Erre a világra emlékeztet az az írói hajlama is, hogy alakjaiban, ezek összeütközéseiben általán szívesen festi az osztályérdekek, osztályszellemek összetűzését, melyet aztán a munka becsének vagy a belső nemesség jogának nevében old meg. A nélkűl azonban, hogy valami lelkes reformernek mutatná magát, sőt a lelkese-

déstől, érzelmességtől, még a fölmelegüléstől is mintegy óvakodva. Leleményes, de nem képzelgő meséit jó helyzettekkel s érdekesen szövi; az élet apró, jellemző jelenségeinek megfigyelésére kitünő szeme van, mely azonban már a lélek mélyébe nem igen hat; olykor, igen tartózkodó módon, humora is felcsillanik. Jellemrajzai nem járnak mélyebben s hangjának sincs nagyobb ereje vagy változatossága, de a franciáktól tanúlt könnyű és kellemes folyással tud elbeszélni. Csak a mulattató szórakoztatásra törekszik, nem a művész felindítóbb hatására; némi, talán látszatos közönynyel fölötte marad tár-

Degré Alajos. (1855.)

gyának, ettől nem igen hevűl át s nem is akar hevíteni sem érzést, sem képzeletet; némi távolságból beszél közönségéhez is, a világ egy okos, leleményes és nyugodt szemlélőjének fenségével.

A francia irodalomnak, még pedig a francia társalgó termek regényének hatása érzik DEGRÉ ALAJOS (1820—) munkásságán is. Degré családja is francia eredetű. Lippán született s jogi tanúlmányait elvégezvén, 1843-ban a pozsonyi országgyűlési ifjúság körében hangadó szerepet vitt. Már ez időben fellépett nehány szinművével *(Zsarnok és fia, Iparlovag)*. A márciusi mozgalmakban is tevékeny részt vett s a forradalmat mint a Károlyi-huszárezred tisztje, hősiesen küzdötte végig. Sebeiből fölépűlve, egy Degré Alajos

ideig Aradon volt internálva, majd Pestre költözött s teljesen az irodalomnak élt. Több vígjátéka került a nemzeti színpadra *(Rendkívüli előadás, Divatos beteg)*, de a *Két év egy ügyvéd életéből* című regényének jó fogadtatása után mind több kedvvel mívelte az elbeszélés műformáját. E nemű munkái, különösen a korábbiak *(Két év, Kalandornő, Sors keze, Ördög emlékiratai)*, a francia társalgó regények könnyed, futó modorában

Beöthy László. (1855.)

vannak írva, vázlatosan megrajzolják a divatos életnek egy-egy képét, a jellemrajznak csak halaványabb körvonalait adván. Ez a franciás szalonstil, mely a divatos szólamokra, szokásokra, viseletre mindig gondolt, nem volt hatástalan közönségünkre, melynek az abszolút korszakban Degré egyik kedvelt és divatos írója volt. Stilje ugyan utóbb sem vájt művészibb és mélyebb nyomot, de regényei hovatovább mind lelkesebb tolmácsai lesznek a társadalmi és erkölcsi haladás eszméinek *(Kék vér, Nap hőse)* s több hajlamot mutatnak az erősebb fajta komikumhoz is *(Itthon, Elzárt gyámleány, Igy van jól)*.

Bérczy Károly

Kötettel nem léptek ugyan fel a forradalom előtt, de a negyvenes évek szépirodalmi lapjaiba, a Honderűbe, Életképekbe, Pesti Divatlapba már dolgoztak Bérczy Károly és Beöthy László is, kiknek igazi írói pályája az önkényuralom idejére esik. Bérczy Károly (1823—1867) egy nógrádmegyei orvos fia volt s a helytartó tanácsnál Széchenyi oldalán hivataloskodott. Talán a nagy gróffal való viszonya gyökereztette meg hajlamát az angol szellem, élet és modor iránt. Ez a hajlam jellemzi költői irányát, de mutatkozik pályájának abban az oldalában is, hogy a *Vadász és Versenylap* megindításával, vadászrajzaival, műszótárával és méneskönyvével ő lett a magyar sport-irodalom megalapítója. Általában az ötvenes éveknek egyik legmíveltebb és tanúltabb írója, ki az akkori lapokban nagy készűltséggel és tapintattal ismertette a külföld politikai mozgalmait. Regényt egyet sem írt; de novellái öt kötetet töltenek meg. Mesterei az angolok, a nélkül azonban, hogy külsőségekben is utánzójuk lenne. Kerek szerkezetű és szép stilű elbeszéléseit nemes tünődés jellemzi az élet nagy kérdésein, erős erkölcsi érzés, érdeklődés a lelki világ bonyolódottabb problémái iránt s fogékonyság az élet apró érdekességei iránt is. Az *Életutak* című, megragadó erővel írt novellájában a tragikum mélyére száll, míg a *Gyógyúlt seb,* mely utolsó költői dolgozata, s a magyar főrangú élet kitünően megrajzolt keretében egy nemes női lélek megingását és megtisztúlását festi, a legelső helyek egyikét foglalja el elbeszélő irodalmunkban. Becses s e tárgyban irodalmunk legjobb értekezése az *Irodalmi humorról* tartott akadémiai székfoglalója s különösen Puskin *Anyéginj*ének művészi fordítása.

A **Lacikonyha** címképe. (1855.)

Beöthy László

Beöthy László (1825—1857), ki Komáromban született, jogi tanúlmányokat végzett, majd honvédnek állott s a forradalom után egy ideig szinészkedett is: a kényuralom éveiben egyik legkedveltebb írója volt közönségünknek. Egy írói csoport tagja volt, melyet a sírva vigadás ősi kedve s országos alkalma hozott együvé a fővárosba, hol e gyásznapokban pohárcsengés, cigányzene és tréfaszó között éltek, most reménytelenűl nekibusúlva, majd meg légvárakat építve. E tehetséges és szeretetreméltó fiúk egyike volt Beöthy László, talán a legvígabb valamennyi közt. Ugy szólván jó pajtásának nézte mindenki az országban, kinek tréfáinál alig keltett

valaki több vidám mosolyt balvégzetünk borújában. Könnyű és gondatlan, de kétségkívül egészen eredeti tehetség volt; senkit nem utánzó, nem sokat tanúlt, de friss és eredeti. Nagyobb munkái mind tanúskodnak róla, hogy az élet sötét oldalai is meghatották; de sajátságos szellemi alkatánál fogva nem születhetett lelkében bármely borús kép, melyet élcének szikrái, tréfáinak röppentyűi önkénytelenűl el ne árasztottak volna. E folyamatokból művészibb hangulatokat fejleszteni: még erre alig volt érett és képes.

P. **Szathmáry** Károly.

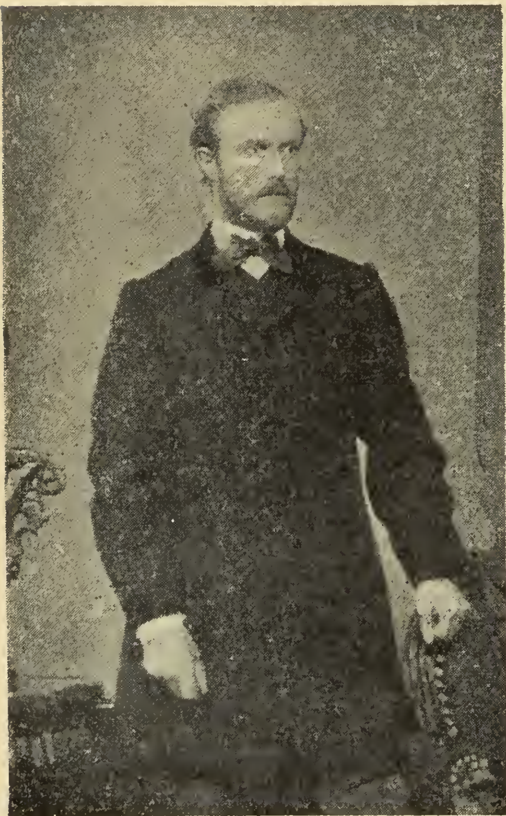
Legkedveltebbek voltak tréfás, adomázó füzetei, közöttük a *Lacikonyha* és a *Puncs*. Regényeibe, melyek között legterjedelmesebb a hátrahagyott *Goldbach et comp* s a töredékben maradt *Menyasszony,* víg beszélyeiben, rajzaiban, adomagyűjteményeiben élcekkel és ötletekkel szikrázó dús komikai ér, szinte zabolátlan jókedv, de az érzésnek is nem egyszer mélyebb hulláma jelentkezik. Így az *Ördög Róbert*ben s legjelesebb munkájában, a *Komédia és tragédiá*ban, mely leleményre is leggazdagabb s a melynek némely részletében már erkölcsi komolyság és tréfálkozó jókedv megilletően olvadnak a humor harmóniájába. Igazi írói pályája csak hat évre terjed s ez alatt nagyon sokat írt, a leleménynek ritka könnyedségével, előadásában a

víg fordulatoknak, élcnek szokatlan bőségével és önkénytelenségével; de — bár az illetlenség területére sohasem tévedt — kevesebb ízlés és tanúlmány kíséretében. Ezek megszerzésében meggátolta a halál, mely ifjan ragadta el.

A forradalom után fellépett regényíroink között legtermékenyebb PAP SZATHMÁRY KÁROLY (1830—1891). Szilágysomlyón született; Kolozsvártt folytatott jogi tanúlmányait megszakította a szabadságharc, melyet végig küzdött; utóbb Máramarosszigeten és Nagyenyeden tanárkodott; majd politikai hírlapírónak és képviselőnek a fővárosba költözött, hol utóbb az országgyűlési napló szerkesztője lett s emberbaráti irányban is, különösen a kisdedóvás érdekében, nagy és tiszteletreméltó munkásságot fejtett ki. Írt néhány történelmi munkát és színdarabot is; de mint regényíró, egyike a legtermékenyebbeknek: nem kevesebb mint kétszáz novellát s körülbelül harminc regényt adott ki. Íróink között jóformán ő az egyetlen, ki szorosabban csatlakozott Jósika irányához. Első regényeit bizonyos hazafias célzatosság is jellemzi. Így a *Sirály*ban, melynek meséje a mohácsi csata körül fonódik, elítéli a pártoskodást s összetartásra buzdít; a *Samyl*ban azt példázza, hogy bármely kis nép, szabadságért küzdve, mily csoda erőt fejthet ki. Regényeinek legnagyobb része történelmi, közelebbről erdélyi tárgyú; ismertebbek a *Magyarhon fénykora, Erdély vészcsillaga, Vetélytársak, Bethlen Gábor ifjúsága, Bujdosók, Ábrándozók, Tudósok harca.* Mindezek s a többiek is a história buzgó tanulásáról s nem terméketlen képzeletről tanúskodnak; hazafias és erkölcsi érzése is, mely áthatja őket s néha nagyon is tanító irányban nyilatkozik, becsülésre méltó. De sem történelmi, sem lélektani felfogása nem hat mélyebbre; szeme mindenütt inkább csak a külsőhöz tapad; stílje is, melylyel olykor a krónikákat szereti utánozni, híjával van a költői színnek és egyenetlen. Főérdeme, hogy a történetünk iránt való érdeklődést és kegyeletet a nagy olvasó közönségben buzgón táplálta oly viszonyok között, mikor az irodalomnak ez irányú hatására ép olyan szükség volt, mint negyed századdal korábban az époszi tárogató hangjára. Szathmáry Károly

Szintén az ötvenes évek elején lépett föl VADNAI KÁROLY (1832—), ki Miskolcon, előkelő birtokos családból született s úgy szólván gyermekkorában, az iskola padjáról sietett a honvédzászló alá, melyet bátran és becsülettel szolgált. Büntetésül Olaszországba vitték közkatonának s itteni borús emlékeiből van szőve *A besorozott* című kis regénye s több elbeszélése, melyek a jó megfigyelés hűségével, a nemes érzés melegével s jellemző hangulattal festik a forradalom utáni szenvedéseinknek némely borús és mégis emelő epizódját. Egy év múlva megszabadúlván, Pestre jött s Nagy Ignác *Hölgyfutár*jában Jókai hatása alatt írt novellákkal és költeményekkel lépett föl 1852-ben. E lap mellett híven kitartott s utódjának, a *Fővárosi Lapok*nak hosszú időn át szerkesztője volt, nem kis érdemet szerezvén e munkásságával úgy az irodalmi míveltség és ízlés terjesztése, mint a tisztes hang és erkölcsi kényesség ápolása és óvása által. Korai mintaképétől hamar önállóságra emelkedett s a társaséleti és lélek- Vadnai Károly

rajzokban sok becseset alkotott. Első regénye, a tetszéssel fogadott *Kis tündér,* egy pajzán, szívét rejtegető s végre is szív-sebébe halt leányka története: már legjellemzőbb és legkiválóbb oldaláról mutatja be tehetségét. Mint itt, úgy későbbi regényeiben is *(Eszter, Eladó leányok, Rossz szomszéd)* egy-egy kisebb körnek belső és külső életét rajzolja gyöngéd és finom vonásokkal s főkép fiatal szívek érzelemvilágát festi szerencsésen *(Éva leányai).* Különösen némely újabb dolgozata társadalmunk mélyebb, néha egészségesen humoros jellemzése által is kiváló *(Hymen, Immaculata grófné).* Bár jellemrajzai nem gazdagabbak s nem is mindig hibátlanok: stiljének gondja, eleven, fordulatos és elegáns folyamatossága elismerést érdemel. Megfigyelésének gazdagsága s előadása módjának választékossága és kedvessége legkiválóbb mértékben tűnik föl egy kötetes emlékezéseiben *(Elmúlt idők),* melyekben a honvédvilágról s az ötvenes évek művészeti és irodalmi életéből az érdekes és sikerült rajzoknak egész sorát adja.

Vadnai Károly.

Említsük meg még e korszak novellistái közűl az érdemesebbeket. Ilyen Balázs Sándor (1830—1887), ki hét kötet beszélyt s *A visszatért fecske* címen egy regényt is írt; mintájaul Thackerayt választotta, kinek két kötetnyi víg elbeszélését le is fordította, de az angol humorista keserű nevetése az ő könnyedebb, komikai felfogásra hajló kedélyében megenyhűl; legsikerűltebb dolgozataiban a városi szegény ember sorsát festi *(Henrik angyala, Az asztal végén, Rózsi dada esete),* nem hatva és nem is igyekezve mélyre, de valószerű vonásokkal és kedves képekben; meleg színeit szinte pajtásos vonzalmából s derűs képzeletéből meríti. — Vértesi Arnold (1836—), mint Vadnai és Győry Vilmos is, Jókai hatásán indúlt; többnyire sötéten színezett, de egyszerűen szőtt meséket és vázlatos jellemrajzokat ad, bizonyos, kissé könnyedén vett fatalizmus árnyékával; ezernél több novellája bizonyítja termékenységét, melyre nézve minden eddigi magyar beszélyírót meghalad. — Tolnai Lajos (1837—) is, ki ez időben még inkább mint lírai és ballada-költő tűnt ki, már megírta első novelláit, melyekben mindenekfölött a jellemzőre törekszik s különösen népi, falusi alakok és viszonyok hű rajzában, a testi-lelki nyomornak néha szívszorító

festéseivel, s nyelvének eredetiségével és kifejező erejével mélyen hat *(Az öt forintos, A nagy kalapácshoz, Régi levelek)*; az angol pesszimisták tanítványa, ki már ifjan az élet és lélek sötét oldalait, indulataink vakságát és reményeink kábaságát keresi és mutogatja, bár még több részvéttel és szeretettel, mint utóbb; még nem hatalmasodott el nála az a nyomasztó bizalmatlanság, sivár sarkazmus, nyers igazságkeresés és követelő igazkodás, mely későbbi műveit jellemzi. — Valóságos ellentéte Győry Vilmos (1838—1885), irodalmunk egyik legkitűnőbb műfordítója, a *(Frithjofmonda, Don Quijote,* spanyol drámák, spanyol és svéd költemények) s nemes érzésű lírai költő, ki szintén számos novellát írt, többnyire a polgári életből, melyekben legtöbbször egy-egy erkölcsi tételt példáz *(Külvárosi történetek, Csak az első szerelem boldogít).* Stílje úgy, mint egész iránya, tiszta és derűlt, a kényesebb realizmushoz szító, szereti a valót, de csak a nemes valót. Népszinműveiben már, ezek költői részletei ellenére, moralizáló kedve az igazi jellemzetesség és drámai élet rovására jelentkezik. — Szintén a nemesebb élethűség irányában lépett föl, már ez években *Kazár Emil* (1843—), igen jó elbeszélő stíllel s a társadalmi erkölcsrajzra is fogékonysággal és tehetséggel; mig a korán elhúnyt *Wohl Stefanie* (1848—1889) egy kötetes *Regekönyvé*ben a dán Andersen mese-formáját bonyolúltabb életviszonyok festésére naiv érzéssel alkalmazta.

Befejezésül még két írónkról kell szólanunk, kik a népies novellának legkiválóbb mívelői s mind a ketten, tartalomban és formában, egészen eredetiek. Az egyik Abonyi Lajos (1833—). Családi nevén *Márton Ferenc*, abból a Márton családból, melyből régi tudósaink, Márton József és Márton István is származtak. Kis-Terennyén, Nógrád vármegyében született, a forradalomban nemzetőr volt s rövid megyei hívataloskodása óta a pestmegyei Abonyban gazdálkodik. Az alföldi magyar nép között él s ennek a népnek az élete: tárgya költészetének, melyet a tárgy-szeretet melege, éleslátása, érdeklődése és kedvessége jellemez. Falusi kisebb novellái, melyekből négy gyűjteményt adott ki, legsikerűltebb dolgozatai: a magyar természet igaz arcával, tiszta mosolyával köszönt bennök *(A Bogár és a Bársony).* Költészete a néplélek és népélet százféle jellemző vonásából szövődik, s egészének hatásában az idill derüje és tisztasága érvényesűl. Nagyobb regényeinek *(A mi nótáink, Kenyér és becsület. Az utolsó kurucvilág)* csak részleteiben adott sikerűltet. Művészi gyakorlata általán fejletlenebb; szerkezetei rendesen szétfolyók és egyenetlenek, mint írásmódja is, melyben a friss és könnyen folyó elbeszélést nehézkes és bonyolódott részletek váltogatják. A másik népies novellista Baksay Sándor (1832—), az újabb kor egyik legjelesebb és legmagyarosabb elbeszélője. Nagy-Peterden született, Baranyavármegyében; Csurgón és Kecskeméten tanúlt, Halason tanárkodott s körülbelül harminc év óta kúnszentmiklósi református pap. Tárgyait legszívesebben a protestáns egyházi élet szűkebb és tágabb köreiből meríti *(Gyalogösvény, Szederindák).* Elbeszélései között az elsők és leg-

Abonyi Lajos

jobbak egyike a *Patak banya,* egy megrázó erővel koncipiált s megható bensőséggel előadott tragikus történet, a protestantizmus sanyargattatásának korából; az egyetlen történelmi novella irodalmunkban, mely tárgyát nem a nagyok, hanem a nép történetéből meríti. Baksay általában kitünő megfigyelő erővel s mulattató és változatos valószerűséggel tárja fel az általa ép annyira ismert, mint szeretett papi, kollégiumi és paraszt kálvinista világnak jellemző vonásait. Felfogása egészséges és nemes; de alakító művészete már fogyatékosabb. Eredeti, gyökeres magyarsága, erős szubjektiv színnel, nyilvánúl előadásában is, melyet, jókedvű terjengése mellett is, erő és fordulatosság tűntetnek ki. Baksay a klasszikus költészetnek is alapos ismerője és jeles tolmácsa. *Pharsalia*-fordítása akadémiai jutalmat nyert s az *Iliász* átültetéséből is (magyar alexandrinusokban) sikerűlt mutatványokat közölt.

Regényirodalmunk 1867 után

Az 1867-diki kiegyezés, mint irodalmunk más ágában is, úgy a regényre nézve szintén határpontot képez, melyen túl egész jellemében változást vehetünk észre. E változás mindenekelőtt abban áll, hogy a magyar irodalmi hagyományok hatása gyöngűl, a történeti fejlődés kapcsolatai szakadoznak. Nem lép föl többé egyetlen novellistánk sem, kin valamely régibb irónk hatásának szemmel láthatóbb nyomait találnók. Kemény hatalmas jellemrajzainak és megrázó koncepcióinak kisérletekben sincs követője; Eötvös finom szentimentalizmusa, nemes didaxisa és bölcselmi mélysége az irodalomban viszhangtalan marad; Jókai csillogó és tarka képzeletvilága bárki más számára meghódíthatatlannak bizonyúl. Elbeszélő irodalmunk a jelen élet kisebbszerű, mindennapi viszonyaihoz fordúl az egész vonalon. Jósikával s egyetlen követőjével befejezettnek látszik a történelmi regényköltészetnek az a korszaka, mely az éposz örökébe lépve, népszerűbb művészetének eszközeivel a nemzeti hagyományok lelkesítő ápolására törekedett. A jelen állapotának biztosságában, a politikai, mívelődési és gazdasági életnek szinte kábító felpezsdülésében, a kezünkbe tett jövő nagy feladatainak lázas munkájában: a történelmi regénynek ez az időszerűsége enyészvén, sajátos művészi feladatai és varázsa sem látszanak folytatására vonzani iróinkat. A történelmi regény a kiegyezés után fellépett íróink között alig talál többé művelőket. E jelenség hatása az új társadalmi alakúlás keveredésében és forrongásában, midőn a nemzet múlt életének, örök eszményeinek, jellemző hagyományainak, ezek megismertetésének és megszerettetésének az egységes magyar társadalom alakító elve gyanánt kellene érvényesűlniök: rendkívül sajnálatos. Úgy szólván egész elbeszélő irodalmunk a nemzeti tekintetben jellegtelenebb, halaványabb jelennél s ennek is azoknál az osztályainál időz legszívesebben, melyek az idegen mívelődési és erkölcsi áramlatok sodrába legerősebben belekerűltek.

Az új alkotmányos korszak novellistái, a mi művészetök szellemét illeti, elsőben inkább az angol és orosz realisták befolyását mutatják: a mindennapi élet viszonyainak, alakjainak, örömeinek, de inkább bajainak

valószerű, bizonyos részvéttől áthatott, humorosan színezett rajzaiban. Csapongó, regényes mesék szövése helyett inkább a világ közönséges folyását figyelik meg s ismertebb alakok között időznek. Igy kisebb feladatokat tűznek maguk elé s apró vonások halmozásával kívánják megoldani. Egyszerűbbek felfogásban és előadásban; különös törekvésök a jellemzetes; hatásukat a hűségben, a kis dolgoknak felismert és felmutatott költői elemeiben, a tréfa és megindúlás hangjának vegyítésében keresik. A regény nagyobb stiljére csak kivételesen nyújtanak példát; inkább a vázlatos elbeszélésnél s az úgy nevezett rajznál maradnak. Újabban mind szélesebb körben mutatkozik a francia naturalizmus hatása: a tárgyakban való csekélyebb válogatósság, eszményekben való megfogyatkozás, a lelki élet fizikai kapcsolatainak előtérbe állítása s kedvetelő elemezgetése, a hangnak néha a mesterkedésig menő közönye. Különösen ennek az iránynak a hívei mutatnak egy olyan fogyatkozást, mely költészetünk és nemzeti életünk viszonyának szempontjából komoly figyelemre méltó. Közöttük a magyar nemzeti élet, jellem, erkölcs, törekvések, beszéd, melyeknek költői megjelentetése föltételezi a magyar múlttal és a magyar néppel való benső kapcsolatot, ennek eleven érzését és megbecsülését: nem igen találnak szerető tolmácsot. Francia mintáik szinte fogva tartják őket. Ezeknek tőlünk idegen szellemét a forrongásában még nemzeti jellegtelen vagy részben idegen jellegű fővárosi élet képei által közvetitve terjesztik szét, holott megfordítva lenne kívánatos: Budapest jellemében magyarrá csak a vidék hatása által lehet s e hatás költői közvetítése ma az irodalomnak főfontosságú nemzeti feladata lenne. Egy percre úgy látszik, mintha a magyar költészetnek az az örök hajlama és képessége, hogy magyarrá tesz s a magyarság szolgálatába hajt mindent, a mit idegenhől kap, a mely oly mérhetetlen jelentőségű volt egész nemzeti fejlődésünkre s költészetünknek legfőbb ereje és dicsősége: mintha ez a hajlam és képesség veszni indúlna. Csak az nyugtathat meg, hogy legújabb elbeszélő irodalmunknak épen legkitűnőbb és legnépszerűbb tehetségeit ez az áramlat nem vesztegette meg. Az irodalmak továbbfejlődése pedig nem egy-egy napi divat képviselőinek bármily nagy számához, hanem a legkiválóbb talentomokhoz szokott fűződni.

85. Az Ember Tragédiája.

ZERNYOLCSZÁZ HATVANEGYBEN MADÁCH IMRE, akkor a b.-gyarmati választó-kerület országos képviselője, ki első beszédjével magára vonta a közfigyelmet, elvitt Arany Jánoshoz egy kéziratcsomót s fölkérte, olvasná el s mondana róla véleményt. Madáchot nem mint írót ismerték Pest irodalmi körei s a kézirat egy ideig hevert Arany János iróasztalán. E kézirat *Az Ember Tragédiája* volt, épen nem első műve Madách Imrének. De Madách eddig vonakodott volt a nagy közönség elé lépni. Nem akart középszerűt adni a világ elé; »ha írtam valamit, mondja egy Aranyhoz írt levelében, rendesen esztendeig rá sem néztem. Akkor elővehetém és megbírálhatám mint idegen művet, láttam hibáit s vetettem tűzre. *Az Ember Tragédiája* volt első, mely a próbaévet kiállván, azon meggyőződésre hozott, hogy a nekem jutott fejlődést elértem; most másnak kell ítélni, — így hoztam azt hozzád.« Arany János ítéletétől tette függővé nemcsak e műnek, hanem talán egész irodalmi működésének sorsát. »Ha ez az ítélet nem lesz kedvező, mondta Szontagh Pálnak, kinek sürgetésére Arany Jánoshoz fordúlt, utolsó kisérletem volt e mű.« Aranynak pedig később azt írja; »Ha az öreg isten szabó-mesteres kitörése művem tovább olvasásától végkép elriaszt, s te azt rosszaló ítélettel visszaküldöd, — már azóta melegedtem volna mellette, s Ádám utolsó álmát a purgatórium lángjai közt álmodta volna végig.« Madách és irodalmunk sorsa akarta, hogy a mű Arany Jánosnak jutott kezébe, ki mihelyt elolvasta, azonnal azt írta szerzőjének, hogy a mű irodalmunk legjelesb termékei közt foglalhat helyet, melynek kiadását a Kisfaludy-társaság utján óhajtaná eszközölni. Jól esik, hogy irodalmunk legnagyobb alakjának ezért is hálával tartozunk. Arany János olvasta föl a tragédia négy első jelenetét a Kisfaludy-társaságban ugyanez év október utolsó napján. »Ha láttad volna, referál a szerzőnek, egy Eötvös, Csengery stb. hogyan kiáltott fel — csupán a lokális szépségeknél is — ez gyönyörű! igen szép! stb. Győztünk, barátom, eddig győztünk és fogunk ezután is.« Két hónappal később a Kisfaludy-társaság tagjának választotta *Az Ember Tragédiája* szerzőjét. Azóta e súlyos, mélységes gondolatokkal teli mű a nemzeti szellem közkincsévé lett; ámbár formája nehézkes,

Madách és Arany

göröngyös, és tartalma az emberi sors és rendeltetés sötét és fenséges kérdéseit bolygatja: alig van művünk, melynek gondolatai annyira elterjedtek volna, mint az *Az Ember Tragédiájá*ban foglaltak. Erről nemcsak dísz- és olcsó kiadásai tanúskodnak, hanem az is, hogy 1883 óta színre hozva, több mint száz előadást ért s a legjövedelmezőbb magyar darabnak bizonyúlt. Ezzel *Az Ember Tragédiája* nemcsak »irodalmunk legjelesb termékei közt« foglalt helyet, hanem nagy kultúrai jelentőségre is tett szert hazánkban. Érdemes e művet irodalomtörténeti és kritikai szempontból vizsgálni és szerzője egyéniségébe elmélyedni; de mindezeknél fontosabb a mű eszmei tartalmát megérteni és méltányolni.

Az Ember Trag. thémája és elrendezése

Az Ember Tragédiája nagy thémát választ, az ember sorsát, az emberi élet értelmét kérdi, e célra az emberiség történetét dramatizálja, az kiragadván folyásából egyes nagy szimbolikus jeleneteket. A jeleneteket az kapcsolja egységbe, hogy az emberiség ugyanazon tipikus képviselői szerepelnek valamennyiben, továbbá, hogy minden jelenet eszmei szükségességgel a megelőzőből fejlődik, végre hogy valamennyi jelenet azon egy főeszmét adja tanulságul. De külső drámai kerete is van a műnek, bibliai elemekből szabadon alkotva, melynek kezdete hasonlít a Goethe *Faust*jához. Isten befejezte a teremtést, pihen s hallgatja az angyalok dicsőítő karát; csak Lucifer nem szól, majd meg az Úr felszólítására keserű, kicsinylő kritikát mond Isten művéről, kivel egyenlő rangúnak mondja magát. Az Úr ezért száműzi az égből. De Lucifer osztályrészét kéri a teremtésből s meg is kapja: a bibliai két fát az Éden kertjében. Ez neki elég. Indúl, hogy elfoglalja birtokát.

Hol a tagadás lábát megveti,
Világodat meg fogja dönteni.

Emberalakban jelen meg Ádám és Éva előtt, kiket elcsábít, hogy a tudás fájának tiltott gyümölcséből egyenek. De mielőtt még az örök élet fájának gyümölcseiből is szakíthattak volna, az Úr Cherubja útjokat állja s ők nem kiűzve, de szabad akaratjukból hagyják el a nekik kietlenné vált paradicsomot, s letelepednek kívül. Ott azután új érzésekkel eltelve kérdésekkel ostromolja Ádám Lucifert. Látni akarja a természet erőinek láthatatlan működését; de mikor Lucifer a föld szellemét idézi, megelégedést nem érez; nem érti mivoltát, mint Faust sem értette az előtte megjelent föld szellemét; jövőjébe akarna pillantani. Ezt a kérését is teljesíti Lucifer. Megigéri Ádámnak és Évának, hogy »tünékeny álom képei alatt a jövőnek végeig belátnak majd«, s ezzel megindúl az álomképek sorozata. Az álomképek befejezése után Ádám és Éva fölébrednek s következik a megoldás. Igy az egész mű két főrészre oszlik, a mithologiai szimbolikus keretre s a történeti álomképekre. A keretben is van drámai élet és a keret összefüggése az álomképekkel is drámai. A keret cselekvényében föl van vetve a kérdés: Mi az emberi élet végcélja, értelme? — és meg van adva a kér-

désre a felelet. Az álomképek pedig előkészítik a feleletet. Félreismerhetetlen, hogy ez elrendelésnek elméleti, filozofiai a jellege. Logikus fő gondolta ki. A kérdésre feleletet keres a történet lapjain és szinte induktiv alapossággal vizsgálja a felelet föltételeit. Mit tanulunk az emberiség múltjából, mit jelenéből, mit jövőjéből? Igy jut el a befejezéshez. De ha filozofiai is a probléma és megoldásának módja, azon a magaslaton áll a szerző, hol csak a sejtés, az érzés tudják az utat, hol legbensőbb valónk, az egész ember mivolta megrezdűl, hol a különbség filozofia és költészet között voltakép megszűnik. mert a kettő egymáshoz közeledik, összeér. Az emberiség legnemesebb és legnagyobb szellemei jártak e magaslaton s a mit ott láttak és találtak, az emberi gondolkodás és érzés legdrágább kincse lett. A magyar költő-filozofus az ő nyomdokukba lépett; de hogy külön utat vágott magának, a mű elemzése és másokkal való összehasonlítása utján könnyen kimutatható.

A történeti képek

Külsőleg a mű tizenöt színre van osztva. Az első a mennyországban játszik, a második a paradicsomban, a harmadik a paradicsomon kívül az álomképek megindúlásáig. Ezek tartalmát vázoltuk, ezekben folytattatik a théma, a kérdés, ezt nevezhetnők a mú expoziciójának. A tizenötödik adja a megoldást. A negyediktől a tizennegyedikig, tizenegy színen át, terjed a történeti képek sorozata. Ez a mű dereka.

A történeti képek közűl az első három (IV., V., VI. szín) az ókort öleli föl, melynek történetéből a költő kiszakít egy-egy jelenetet Egyiptom, Görögország és Róma történetéből Az *egyiptomi* színben (IV.) Ádám a fiatal, hatalmas Fáraó, a kit azonban már a szín elején nyugtalannak találunk. A dicsőséget, mint a mi egyedül kívánatos előtte, keresi, óriási hatalommal rendelkezik, rabszolgái egekig érő gúlán dolgoznak s ő mégis űrt érez szívében. Ekkor megpillantja Évát, rabszolganő képében, ki a felügyelők verésétől Fáraó trónjához menekűlő és ott haldokló férjét siratja. Ádám-Fáraó szívében új, ismeretlen érzés kél, megszereti Évát, trónja mellé ülteti s a szerelmes Ádám észreveszi, a mit eddig nem vett észre, hogy a nép szenved! Azt mondja Évának:

> Szíveden keresztűl
> A jajszó, mint villám, fejembe csap
> S úgy érzem, a világ kiált segélyt.

Eszébe jut, hogy annak az agyonvert rabszolgának utolsó kiáltása volt: *Milljók egy miatt.* Egész világnézlete felforgatását érzi. Nem akarja, hogy milliók *egy* miatt szenvedjenek és szabaddá teszi népét. S mikor Lucifer, kívánságára, megmutatja neki, hogy mi lesz dicsőségéből, hogy guláit homoktorlasz eltemeti, teste mint múmia marad fenn: lemond a dicsőségről, melyből kiábrándúlt, és új célt tűz ki magának:

> E millióknak kell érvényt szereznem
> Szabad államban — másutt nem lehet.
> Enyészszen az egyén, ha él a köz,
> Mely egyesekből nagy egészt csinál.

Az első mozzanat a történeti életből csalódással, kiábrándulással és új cél kitüzésével végződött. A jelenet értelme az, hogy a dicsőség nem elégíti ki az embert; mély forrásból fakad az utána való törekvés, a nagy ember érvényesűlni akaró önérzetéből, de ellenkezik az emberi lélek más, ép oly hatalmas ösztönével, nagylelkűségével, szánalomérzetével, boldogság utáni vágyával. Ezzel meg van adva a történeti jelenetek tipusa. Minden jelenet azzal kezdődik, hogy Ádám egy eszméért rajong és azzal végződik, hogy belőle kiábrándúl s újat keres, melyért lelkesedhessék. A vezérfonal pedig, mely eszmétől eszméhez vezeti, kettős; egy részt maga a történeti élet, melynek folyását követi a költő, másrészt a dialektikai fejlődés törvénye, mely valamely eszme bukása után a vele *ellentétest* juttatja fölszínre. Miképen sodorja a költő e két fonalat egybe, a következő jelenetek elemzése mutatja majd.

De az egész művön végig huzódó más világtörténeti théma is megcsendűl az első történeti jelenetben. *Az ellentét a nagy ember és a tömeg között.* A tömeg, így tanítja Lucifer Ádámot, arra van kárhoztatva, hogy mindig rabszolgaságban sinlődjék. A szabadságot is azért keresi, mert mindenki úr akar lenni. Nem lehet fölvilágosítani, nevelni, öntudatra ébreszteni. Csak egyes nagy emberekben eszmél öntudatra, ő maga a sötétségben marad. A költő meggyőződését fejezi ki Lucifer mondván:

Pedig mély tenger a nép; bármi napfény
Sem hatja át tömét; sötét leend az,
Csak a hullám ragyog, mit színe fölvet,
És mely hullám esetleg ép te vagy.

Ime előre megsejthetjük *Az Ember Tragédiája* tragikumát. *Ádám mint az emberi nagyság, az ember tisztúlt öntudatának képviselője, bukás után bukást, kiábrándulás után kiábrándulást ér, mert mindig a közért, a népért küzd, mely soha meg nem érti, eszméjét s őt magát mindig megbuktatja.*

Mint Fárao még az önző dicsőségnek élt Ádám, mint Miltiades rálépett passió-útjára. Mialatt ő távolban küzd hazájáért, demagogok föllázítják a népet ellene, mely halált mond fejére. De a nép aljassága még ennél is nagyobb. Lucifer, harcos képében, azt az álhírt hozza, hogy Miltiades megtudta, mit forralnak ellene s bosszúálló haddal közeledik. Miltiades jő. Mind könyörögnek előtte. De Miltiades Lucifer hazugságáról semmit se tudva, elbocsátja fegyvereseit s hatalmát a nép kezébe bocsátja. Neje, a tiszta lelkű Lucia-Éva, ki jobb szeretné férjét halva, mint honárúlónak látni, eliszonyodik e csőcselék hitványságától, mely most újra halálra ítéli férjét. Most átlátja Miltiades:

Mi dőre a szabadság,
Melyért egy élten küzködém keresztűl.

Nem átkozza a népet. »Annak természete, hogy a nyomor szolgává bélyegezze . . . .«

> Csak egyedül én voltam a bolond,
> Hivém, hogy ilyen népnek kell szabadság.

Kiábrándúlt eszméjéből. Lemond a magasra vágyásról, magának akar élni, a kéjnek. A történeti élet nagy válság elé jutott. Az ókort két eszme lelkesítette, a zsarnokság, melynek eszmei tartalma a dicsőség, s ennek

Madách Imre.

ellentéte a szabadság, melynek eszmei tartalma a közjólét. Az első megbukott Egyiptomban, a második Görögországban. Mindkét eszme ellentéte, az eszmei küzdelemről való lemondás, a római dőzsölő élet. Az ember tragédiája pihenőhöz ér, a mély hanyatlásban való pihenéshez Rómában. Mi fogja újra fölemelni?

A római jelenet így külön természetű. Ádám mint Sergiolus dőzsöl barátaival; Éva mint Julia, a kéjhölgy, szeretője, de azért Ádám fogadásra teszi Catullus lova ellenében, hogy melyiknek gladiatora győz a küzdelemben A romlott társaság gúnydalokat énekel Lucretiára, Brutusra, mindenre,

mit valamikor szentnek tartottak. De Éva lelkében nem halt meg a jobb érzés; a kéjt egy percnek érzi, mely eltűnik; közben sejtések kelnek szívében, emlékek, mikor »nagy és nemes volt lelke hivatása;« Ádám is émelygést érez, a folytonos édesség közt keserűt kíván. Ekkor megjelen Péter apostol s dörgő szavával lesújtja a dögvész pusztításaitól máris megrémült társaságot. Ádám imádkozik. Új népet s új eszmét kér Istentől, mert a régi emberiség elkopott s a magaerejéből újat nem bír létrehozni. Péter apostol hirdeti az új üdvösséget; jön új nép, a germánok, s új eszme, a testvériség, az egyén fölszabadulása, a keresztyén evangélium. Az ókor véget ért. A keresztyén világ veszi kezdetét.

A keresztyén világ képeinek rendje és összefüggése bonyolúltabb. A keresztyén világ képei Egy szakaszba tartozónak nézhetjük a jelen korig terjedő négy jelenetet. Ezek elseje a lovagkorszakot ábrázolja, a hit világát, melynek gyümölcse a lovagrend kasztszerű elzárkózása, a betükön veszekedő s egymást üldöző fanatikusok harca, a papok dölyfös fényűzése, az eretnekeket égető máglyák, a zárda, mely az egymást szeretőket természetellenesen örökre elzárja egymástól. Tankred-Ádám újra csalódott.

Csatára szálltam szent eszmék után
S találtam átkot hitvány felfogásban:
Isten dicsére embert áldozának
S az ember korcs volt eszmémet betölteni.

Nem akar többé semmiért lelkesedni. »Mozogjon a világ, a mint akar, kerekeit többé nem igazítom .... Elfáradtam, pihenni akarok.«

A következő három jelenet (VIII., IX., X.) összefüggése egészen különös. A Tankred-jelenettel, mint a középkori hit világával ellentétben áll a VIII., a Keppler-jelenet, mint a tudás világa. De ez nem a kifejlett tudás kora. A babona uralkodik még; Keppler, hogy pénzt szerezzen, jobb meggyőződése ellenére, árúba bocsátja tudását és elárulja; időjóslást, horoszkopot kénytelen csinálni. Törpe lett a kor, senki sem siratja »a társas rend megszokott nyomát, e megszentelt előítéletet«; ezt kívánta Ádám, mint Tankred, de mint Keppler nem tud belenyugodni; új kort akar, »mely új tetterővel szemébe néz az elavúlt lomoknak, biróul lép fel, büntet és emel.« Ezt az új kort *megálmodja* Keppler; álom az álomban! A IX. szín álomban láttatja Kepplerrel a francia forradalom egy mozgalmas és véres jelenetét, Dante-Ádámot, a forradalmi néptömeg közt, mely ujjong érte, de csakhamar Robespierre vádjára a nyaktilóval fejét véteti. Keppler-Ádám a X. színben fölébred s a látottakért való lelkesedése még törpébbnek mutatja neki a saját nyomorúságos korát. Fejlődni látom, úgymond, szent eszméimet, tisztúlva mindig, méltóságosan, mig lassan bár, betöltik a világot. De nem ez a visszapillantás az álomra, vagyis ez az előrepillantás a jövőbe a szín jelentése. A fő a tudás világának befejezése. Keppler-Ádám kifejti egy tanítványának, hogy a tudás a dolgok lényegét nem fogja föl; legjobb a

sárgúlt pergamenteket, foliánsokat tűzbe dobni; ne tanúljunk sírig theoriát; jő idő, midőn a gondolat szabad lesz, szabadon nyilatkozhatik s a múlt romjai ledőlnek. A Tankred-jelenet és a következő három szín értelme tehát ez: Az evangélium új világot teremtett, de az emberi dőreség elfordította a szent tanítást, új előítéleteket teremtett, melyek elsatnyították az emberiséget. Közben ébredt ugyan a tudás, de az is békóba volt verve. A francia forradalom eltörte a békókat és új nagy kilátást nyit az emberiség fejlődésére.

De közben más tragédia is lejátszódott, a nő tragédiája. Keppler neje Borbála, előkelő dáma, a kinek fényűzése kényszeríti Kepplert, hogy hitvány, hazug dolgokkal foglalkozzék. Egyike a legmegrázóbb jeleneteknek, mikor Borbála pénzt kér férjétől és szemére hányja, hogy ő, a nemes ház leánya, Keppler kétséges rangjához csatolta jövőjét. Mélyen megindító Keppler felelete: Kétséges rang-e hát szellem, tudás?...

Oh nő, ha te meg bírnál érteni,
Ha volna lelked oly rokon velem,
Minőnek első csókodnál hivém,
Te büszke lennél bennem s nem keresnéd
Kívül a boldogságot körömön;
Nem hordanád, mi benned édes,
Világ elé s mindent, mi keserű,
Nem tartanád fel házi tűzhelyednek.
Oh nő, mi végtelen szerettelek!
Szeretlek most is, ah de keserűen,
Fulánkos a méz, mely szívembe szállt.

Éva-Borbála megindúl e szavakon, de a lejtőn már nem bír megállni. Egy udvaronc megejti s Éva csak akkor eszmél magára s löki el magától a csábítót, mikor ez férje meggyilkolására szólítja föl. Mikép kerültek e realisztikus, egyénített, a mű jelképes természetétől annyira elütő részletek a Keppler-jelenetbe: Madách saját életének bús története magyarázza. A maga tragédiáját eszményítette bennök.

A modern és jövő világ képei

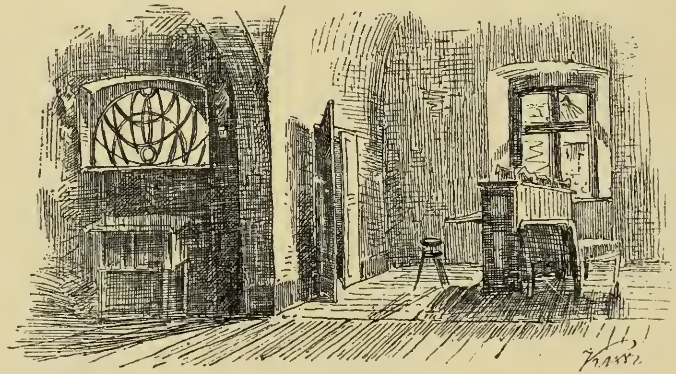
A mű itt áthaladt útja legmagasabb pontján és gyorsan halad lefelé. Ádám ezentúl nem vállal cselekvő szerepet az álomképekben, mint élemedett férfi, majd meg mint öreg nézi a világ folyását. A XI. színben a jelen tárúl föl előttünk. Ez a jelen a szabad, maga magát szabályozó élet a modern világ legfejlettebb színpadján, Londonban. De a szabad verseny világa is silány, az ember állattá aljasúlt; még a koldusok is egymást marják, a művészet vásári mulatsággá lett, leányát saját édes anyja adja el, a munkások a gyárosok, a gyárosok a munkások s egymás ellen harcolnak. Ádám ismét csalódott. Más világot keres, mely nem magára van hagyatva, melyet a tudomány kigondol »és melynek rendén értelem viraszt.« Igy a szabad verseny világa szüli a szabályozott, a kommunisztikus, a falanszteri jövő világot a XII. színben. De ez, mely az embereket egyformává akarja tenni, ellenkezik az emberi természet egyéni természetével, mely nem tűri az egyformásítást, a gépies rendet.

Csalódtam hát a tudományban is:
Unalmas gyermekiskolát lelék
A boldogság helyén, mit tőle vártam.

Igen sajátos a XIII. szín, melyben Ádám mint öreg a világűrben repűl, hogy a föld hitvány porát elhagyja. De a föld szelleme nem bocsátja ki köréből. Visszakívánkozik a földre, hogy újra csatázzon; elég boldogság, ha küzdeni tud. Az élet küzdelem s az ember célja a küzdés maga. De a XIV. színben ebből az utolsó illuziójából is kiábrándúl. A föld mindenütt hóval és jéggel van borítva; az ember fizikailag is elsatnyúlt, csak eszkimók vannak a világon, kiknek egyedüli gondolatjuk, hogy »kevesb ember legyen s több fóka.« Megszűnt minden, maga a nemes küzdés is. Midőn az eszkimó nejét fölajánlja Ádámnak, ez iszonyodva menekűl, eleget látott, az álom véget ért, Ádám fölébred.

A befejezés

Fölébredvén, az a gondolat villanik meg fejében, hogy dacolhat még istennel, hazuggá teheti, a mit látott, megölvén magát. Ekkor Éva fölébredvén, hozzálép. *Éva mit sem tud az egész álomról.* Megsúgja férjének, hogy anyának érzi magát. Ádám térdre esik az Úr előtt s legyőzöttnek vallja magát. Esdekel az Úrhoz, ki gloriában megjelen előtte, világosítsa föl a hallottakról. De az Úr nem fejti meg neki a nagy titkot. Csak ráutal Évára, a nőre, kinek tisztább lelkén át égi szózatot fog hallani dallá, költészetté szürődve, mely meg fogja óvni az élet útján. »Csak az a vég, csak azt tudnám feledni«, mondja Ádám. Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál, feleli az Úr s ezzel a sorral végződik a költemény.

Madách Imre dolgozószobája.

A mű alapeszméje

A költemény az ember sorsát kérdi, a történettől várja a feleletet, de ez a felelet, úgy látszik, vigasztalan. Az ember a történeti életben két fajta eszmében keres boldogulást. Az egyiknek mintegy ő a középpontja; az ember maga magának él, dicsőségének, élvezetének, a szemlélődő tudománynak, a fásúlt megadásnak. De mindez értéktelennek bizonyúl. A dicsőség üres, a kéj egy pillanat, a szemlélődés, megadás visszahatásként az embert egy időre hatalmába kerítheti, de ki nem elégíti. Ezek az eszmék magukban hézagosak. A másik fajta az embert arra hajtja, hogy az egészért, a népért éljen, de a nép nem érdemli meg, hogy érte föláldozzuk magunkat vagy csak küzdjünk is. A szabadsággal nem tud élni, a tudományt prostituálja, az evangéliumot elferdíti; semmiféle államformában nem boldogúl; a kényúr alatt elaljasúl, de ha maga úr, még aljasabb; a szabad versenyben egy-

mást öli, a szabad verseny ellen pedig őrült elméletet gondol ki. Ezt a csillagot el nem hagyhatjuk s ezen a csillagon nem boldogúlunk. Van-e valami, a mi értékes az emberi életben, a miért érdemes élni? Úgy látszik, nincs. Talán az, hogy mindig csalódásokat kergetünk, valamiért lelkesedünk, küzdünk, egy szóval: maga a küzdés? De hogyan elégíthetne ki maga a küzdelem, a mikor tudjuk, hogy a miért ma vívunk, azt holnap gúnyolni fogjuk? Azután ne felejtsük, hogy a fizika megjósolja a föld kihűlését, elsatnyúlását, a minek következménye, hogy az emberiség is elsatnyúl s a küzdéshez sem lesz majd ereje. A történet tanítása tehát: Vanitas, vanitatum vanitas, minden hiú, semmi.

A költő felfogása

A történeti jelenetek határozottan pesszimisztikus színt adnak a költeménynek, de ezzel nem egyezik meg az utolsó szín hangulata. Midőn Ádám atyának tudja magát, megnyugvás száll szívébe. Miért? Talán mert megjelenvén a második nemzetség, hiába akarná a jövő fejlődést megakasztani? De ez a látottak után inkább kétségbeeséssel tölthetné el. Vagy talán hazugnak hiszi-e az álomképeket? Tényleg mondja istennek: Uram, rettentő látások gyötörtek, és nem tudom, mi bennök a való. Igy vélekedett Arany János is, ki azon az alapon, hogy az álomképek ferdítik a történetet, tagadja a költemény pesszimista jellegét. »Téved tehát, úgymond Arany, ki úgy fogja fel, hogy a szerző a világtörténet egyes szakainak s általuk az egésznek hű képét akarta adni, azt mutogatván, hogy nincs haladás az emberiségben, csak szüntelen körben forgás, vagy alább szállás, míg minden a nihilizmusba sülyed. Ki egyszerű, egész voltában tekinti e kompoziciót, az tisztában lehet a költő céljával. Lucifer az embert teljesen meg akarja rontani; az első embert a kétségbeesésig űzve, benne megsemmisíteni összes nemét; ez neki a sötét képek által már-már sikerűl is, midőn a szeretet szava és Isten keze visszarántja az örvény széléről. Ez a mese alapvázlata: innen indúlva kell méltánylani az egyes részeket és a kivitel sikerét.« (A. J. Hátrahagy. Ir. és Lev. II. 491. l.) Ebben némi ellenmondást is találhatnánk, de ez nem Arany Jánosnak róható föl. Hogyan vetemedhetett az okos Lucifer ily dőre tervre? Tudhatja, hogy Ádámot nem ronthatja meg, mert tudja, hogy az emberiség élni fog; hogyan mutathatta volna különben álomképekben történetét? Ha lesz emberiség, akkor Lucifer nem ronthatja meg Ádámot; ha nem lesz, nem mutathatja az álomképeket. De mutatja. Ennélfogva Lucifer terve képtelen. De ezt az ellenmondást nem Arany követte el, hanem Madách. S Madáchnak sem szabad nagyon felróni. A mese alapvázlata csak szimbolum. Az emberiség történetében folyton küzd Lucifer Ádám ellen, mindig, minden jelenetben, minden időpontban meg akarja rontani. Hogy Ádámot akarja öngyilkosságra bírni, nem lehet a darab igazi célja, csak igazi céljának szimboluma. A kérdés tehát újra az: igazak-e a történeti képek?

Arany Jánossal ellentétben azt kell mondanunk, hogy igazak. Ádám kérdi ugyan az Úrtól, hogy látásaiban mi a való, de az igazi történeti

A kéjet, a mit ~~mellyet~~ egy ital víz ád
Szomjam kínével kell kiérdemelnem,
A csók mézének ára ott vagyon —
A mély (jár) nyomá(tán) a' lehangolásban.
De hogy ha a' halálnak ~~[illegible]~~ (percze) mind 7 csatja
Lehulla is, habár szabad levék
Alkotni sorsom, és újból lerontni:
Mit döre tervvel ember alkotand,
Akkor segélyed sem ~~[illegible]~~ kellett talán,
S felküzdtem vólna lelkem erejével.
De nem menekvém a' súlyos bilincsektől,
Mellyet ~~[illegible]~~ dessem por földéhez csatol.
Érzem, bár nem tudom nevét, mi az,
Talán egy hajszál ~~[illegible]~~ annál ~~gyalázatosb~~ szégyenebb, —
Mi korlátozza büszke lelkemet.
Nézd, ugyanis, e testem visszahull,
Szemem, fülem lemond szolgálatáról
Ha a' távolnak kémlem titkait;
S ha képzetem magasb körökbe von,
Az éhség kényszerít, ~~[illegible]~~ hunyászkodottan
Lesujtni ismét a' tiprott anyaghoz.
Lucifer.
E kötelék erősb, mint én vagyok.
Ádám.
Ah, úgy de gyönge szellem vagy igen ~~[illegible]~~,
Ha e láthatlan pókháló, e semmi,
Mit százezer lény észre sem veszen
S hálója közt szabadság érzetével
Ficzkándozik, s mit csak néhány kifáraszt /:
Magasb szellem, s te ~~[illegible]~~ még daczolsz ~~[illegible]~~ veled.
Lucifer
S csak is ez az, mi velem bír daczolni,
Mert szellem, mint én. Vagy tán azt hiszed,
~~Elrejtve [illegible]~~ Hogy, mert elrejtve munkál s rejtelem,
Nem is erős? — Ne hidd, homályban űl
Mi egy világot rendít és teremt,
Mert látásától megszédülne a' fej:
Csak ember műve csillog és zörög

Részlet Az ember tragédiájából. (Madách kézirata Arany János javításával.)

Az Athenaeum kiadása

képek igazságában nem kételkedik s nem kételkedhetik. Csak azt nem tudja, van-e földöntúli élet s erre a kérdésre az Úr nem felel. Azt sem tudja, hogy az utolsó álomkép igaz-e. »Csak az a vég! csak azt tudnám feledni!« erre sem felel az Úr. Ádám tudja a történetből, a mit Madách tud, a mit eddig átéltünk belőle, beleszámítva a falanszter-világot, mint a kommunisták álmodják. Sehol nyoma annak, hogy Lucifer Ádámot meg akarja csalni. Lucifer nem is a csalás képviselője; birodalma a »hideg tudás, dőre tagadás«, nem a csalás. Ha csalt volna, akkor ezt a költőnek valahol meg kellett volna mondania, akkor valamikép föl kellett volna bennünket erről világosítania, vagy Lucifer egy monologjában, vagy az Úr egy kijelentésében, vagy Ádám észretérésében. Igaz, hogy Lucifer az álomképek megindulása előtt azt mondja, hogy az ember egére egy kicsiny sugárt ád, mely biztatand, hogy *csalfa tünemény* az egész látás, — s e sugár a remény, de nem mondja, hogy a látás tényleg csalfa tünemény. Ha a drámában az egyik személy csalja a másikat, a közönségnek eleve tudnia kell a dologról. De mindennek nyoma sincs a költeményben. Lucifer nem mutatja ördögi világításban a történetet; ilyennek gondolta Madách a történeti életet. Realisztikus hűségről természetesen nem lehet szó. Az egyes jelenetek stilizálva vannak; ilyen Fáraó, Tankred, Keppler sohasem létezett; de a stilizáció nem hazug; a stilizációban kifejezett eszméket Madách igazaknak tartotta.

De akkor még sürgősebb a kérdés, hogyan fér meg a végjelenet az előbbiekkel? Jelentéktelen pótlás-e annak a Lucifer-féle balga reménynek a kifejezése, mely az emberiséget a csüggedéstől megóvja, hogy beteljesűlhessen végzete? Ez esetben a költemény tényleg a legsötétebb pesszimizmus hirdetője volna. Vagy a költemény igazi értelmének hirdetője az Úr győzelme Lucifer fölött, de akkor ennek meg kell hogy az előbbiekben alapja legyen. A költeménynek nem lehet értelme és tanítása: »Az emberiség története csupa gyász és bukás és hiába való küzdelem; de azért ember küzdj és bízva bízzál«; akár frázisként van mondva e biztatás, akár igazszívű buzdításként. Frázissal nem fejezheti be Madách nagyszerű költeményét, de ép oly kevéssé az egész költeménynyel ellenkező üres biztatással.

Az optimizmus és pesszimizmus-féle jelszókkal nem meríthetjük ki a költemény jelentését, Lucifer jelleme adja meg hozzá a kulcsot. Az egész költeményen végig vonúl, hogy Lucifer nem a gonoszság, hanem a számító ész képviselője. Mindent tud, mindent ért, mindent kiszámít, csak egy megfoghatatlan rá nézve: az érzelem. Már a paradicsomban, első fölléptekor kérdi magától, nem küzd-e hiába ellenök a tudás fegyverével, kiket az érzelem, a szerelem, megóv a lankadástól? A Miltiades-féle jelenetben új árnyalatát ismerjük meg az érzelemnek: művészi szépet alkotó erejét, melytől Lucifer irtózik. A görög templomot nézi Lucifer:

Csak e mindig megifjuló, örökké
Szépnek látása ne zavarna folyvást.
Ugy fázom idegenszerű körében . . . .
Mért késik oly soká az én világom,
A torzalak, a kétes rémület,
Hogy elriaszsza e káprázatot,
Mely küzdelmemben a már-már bukó
Embert mindannyiszor fölkelti újra.

A nő az Ember Tragédiájában

Az érzelemnek örök képviselője pedig *a nő*. Éva tanítja Fáraót a nép szenvedéseinek megértésére, Lucia imádságára száll megnyugvás a halálba menő Miltiades szívébe, Julia kelti Sergiolus szívében a nemesebb érzést, Isaura sorsa világosítja föl Tankrédet a lovagvilág ferdeségeiről, mint Müller Borbála sem aljasodik el végkép Éva, a Danton-jelenetben kettős alakban lép elénk Éva, mint brutális pórnő, de mint nemes, a múlt hagyományait őrző marquise is, s Londonban, mikor valamennyi szereplő a fantazmagorikus végjelenetben a sírgödörbe ugrik, csak Éva lépi át s fölkiált:

Szerelem, költészet s ifjúság
Nemtője tár utat örök honomban;
E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

A falanszter-világban is a szerelem édes őrülete ébred Ádám szívében, ki az elképedt falanszterbelieknek azt mondja:

Ne szánjatok. Miénk
Ez őrülés; mi józanságtokat
Nem írigyeljük. Hisz *mi a világon*
Nagy és nemes volt, mind ily őrülés.

Most feltárúl előttünk Lucifer küzdelmének, az ember sorsának, az egész költeménynek igaz értelme, a hogy Madách értette. A történeti jelenetek igazak, de más az értelmük mint Lucifer gondolja. Lucifer csak az ember bukását látja bennük, nem látja, mert nem érti, csak sejti azt az isteni erőt az emberi lélekben, mely mindig újra fölemeli. Eszmékért lelkesedni az ember isteni része. E lelkesedés abból a forrásból fakad, melyből minden, a mi szép és nemes és nagy ered, az érzelemből; ez az a szózat, melyről az Úr szól, melyet a nő tisztább lelkülete, ha a férfiú előtt az élet zajában elnémúl, meghall. A nő, a szép, a lelkesedés rokon kincsek, melyek az ember életét értékessé teszik. Az utolsó jelenet szimbolizmusa is megvilágosodik. Mikor Éva azt súgja Ádámnak, hogy anyának érzi magát, egyszerre föltárúl Ádám előtt az élet igaz értelme közvetetlen érzés formájában. Érzi, mi az élet: szeretet és küzdés. Ha a történeti élet harcaiban sebeket kap is, ott van mellette a vigasztaló erő: a nő, a család s benne s általa az élet becsesebb része: a szép, a lelkesedés, az isteni.

Madách nem pesszimista; nem tekinti az életet értéktelennek; nagy dolognak tartja az emberi kebel hevülését, a szépséget, a szerelmet. Sőt a

történeti életet sem nézi nihilisztikus szempontból. Az eszme, melyért ember lelkesedik, nagy és szent.

Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság
Vagy nagyravágy formájában hatott-e,
Előre vitte az embernemet.

A Danton-jelenetben tiszta, erős páthosz hatalmas hangja csendűl meg. A keresztyénség eszméje előtt mély hódolattal hajlik meg. A falanszter-világból is van menekülés. Ez a Lucifer világa, melyet a hideg ész rendezett, de az emberi természet föllázad ellene és mesterkélt bilincseit széttöri. Csak egy jelenet mond — úgy látszik — e magyarázatnak ellen: az eszkimó-világ. De ezt nem érthette a költő pozitiv módon, ez nem a mi világunk, hanem a távol jövőé, ha ugyan a tudomány nem csalódik. Ez a jelenet csak negativ erősbítése az előbbieknek. Annyit mond, hogy a míg az ember ember marad, nem veszhet el; csak ha testileg is elkorcsosodik, akkor vége mindennek, mert szellem és test válhatatlan kapcsolatban vannak egymással. Fog-e elkorcsosodni? A fizika állítja, de a fizika csalódhatik. A költőt mintegy tudományos lelkiismerete készti, hogy ezt a végső eshetőséget is számításba vegye. Az eszkimó-jelenet kínzó kérdőjel, melyet a történeti jelenetek végéhez biggyeszt a költő, a kételkedésnek, nem a kétségbeesésnek följajdulása. Legjobb bizonyság e mellett, hogy Ádám az Úr biztató szavára csak ezt az egy jelenetet említi. Abból, a mit látott, semmi sem csüggeszti;

Csak az a vég! csak azt tudnám feledni.

Az egész költemény így sajátos méla akkorddal végződik, melyben a megadás, kételkedés és lelkesedés hangjai megkapó módon egyesűlnek. Küzdeni s a küzdelemben elbukni az ember osztályrésze, tragédiája; az emberiségért kell küzdenie, mely a küzdelem gyümölcseit élvezi, de útjában az érte küzdőt eltiporja. Vigasztalásul marad a küzdőnek a mindig újra fellobogó isteni lelkesedés tüze, melyet a nő lelke ápol és éleszt, a nagy hivatás öntudata, a művészet, a szerelem. De ez a tűz is a testhez van kötve s a test satnyulásával elvész. Nem satnyúl-e majd el az emberiség? Ki tudja? De mindegy: A míg van erőnk, küzdjünk!

Vannak, a kik *Az Ember Tragédiáját* Goethe *Faustja* másolatának tartják, de ezek teljesen félreértik mind a két költeményt. Igaz, hogy *Az Ember Tragédiájának* néhány része némileg emlékeztet Faustra. Faustnak is van mithikus kereke, melynek kezdete párbajféle Isten s a tagadás szelleme közt, mig a végén Isten győz. De ennek a motivumnak is csak a külsőségei utalnak Faustra, az isten s ördög közötti harc célja, tartalma egészen más. Egyes részletekben is meg-megcsendűl Faust hangja, pl. a föld szellemének idézésében, Kepplernek a tanítványnyal való beszélgetésében, a Lucifer-Helena jelenetben, a londoni színben; Luciferben föl-föltűnik néha mefisztofelesi vonás (boszorkányok láttára: Véletlenűl mi

Goethe Faustja és az Ember Trag.

kedves társaságba juték stb. VII. sz.), de mindez csekély jelentőségű, inkább külső hasonlatosság, más célok szolgálatában. Döntő az, hogy Faustnak nemcsak alapeszméje, hanem hangja, világfelfogása egészen más. Faust a kételkedéstől meg nem illetett, bizalommal eltelt optimizmusnak evangéliuma. Faust bízik magában, bízik a világrendben, bízik a fejlődésben. Az egész költemény alaphangja: »Jó embernek jó utat sugalmas ösztöne mutat.« Minden jóra fordúl. Engedd át az embert természetes ösztönének, hajlamainak, meglátod, magától nemesedik, emelkedik. Ez a XVIII. század világfelfogása, a mint Leibnitz színes, ragyogó világnézetében geniális kifejezésre talált. Ezzel szemben *Az Ember Tragédiája* a XIX. század skepticizmusának terméke; a természettudományi és materialisztikus fölfogás oszlató hatása sok helyütt mutatkozik rajta. »Oh, e zűr között hová lesz énem zárt egyénisége« — kiált föl Ádám, mikor a természeti erők működését Lucifer láthatóvá teszi előtte. Danton azt mondja: »Én azt a túlvilágot nem hiszem.« Az eszkimó-világban Ádám kétségbeesetten kérdi: »Hát minden nagy eszme, nemes cselekvény konyhánk gőze csak?« s Lucifer feleli: »Van-é különben?« A XVIII. század jelszava: Terjeszszük a tudást, világosítsuk föl a népet. Madách meggyőződése:« Mély tenger a nép, bármi napfény nem hatja át tömét, sötét leend az«... A XVIII. század a francia forradalom előtt, alatt s után a közboldogságot várja a zsarnokság ledöntésétől. Madách nem hisz a forradalomban. Faust ideálja szabad népért élni és küzdeni, Madáchnál ez illuziónak bizonyúl, melyből a londoni szín züllöttsége durván felriasztja Ádámot. De még gyökeresebb a különbség. Faust annak a kornak terméke, melynek ideálja az egyéniség teljes és harmonikus kifejlődése. Ez is benne van Leibnitz filozofiájában, melynek monászai mind egyedek, függetlenek egymástól, hozzáférhetetlenek egymás számára. A monász saját belső törvénye szerint fejlődik alacsonyabb fokról magasabb felé, folytonosan és szükségkép. E világfelfogás szellemében mondja az Ur Mefisztónak: »Ein guter Mensch in seinem *dunklen Drange* ist sich des rechten Weges wohl bewusst.« Faust az egyéniség kifejlődésének, nemesbedésének költeménye. Goethe életének is ez volt ideálja. »Magát kiélni« (sich ausleben); mindent, a mi a belsőben mint csira él, kifejleszteni; a negativ erőket legyőzni, a pozitivokat egymással összhangzásba hozni s a legmagasabb fokra vinni; ez Goethe legfőbb gondolata. Ifjú életerejének tobzódásában, mikor rohanvást tesz mindent, tanúl, élvez, alkot: kezdi meg a Faustot, ki minden korlátot ledöntő szenvedélylyel lép az élet útjára. Sok viszontagságon megy keresztül. A bűn ösvényébe sülyed, lelki gyötrelemmel bűnhődik, megfordúl a nagy világban, császár udvarán, a görög világban s végre átlátja, hogy a legfőbb boldogság, mely embernek adatott, meg nem pihenni soha, de nem a végtelenbe kalandozni, hanem korlátokat vetni magának s végre is nem önmagának, hanem a köznek élni. Faust is kiábrándúl, de nem ideáljából, hanem egoizmusából. Úgy indúl, hogy mindent föláldoz magának, mintha isten volna, kinek számára van

minden. Mindent akar tudni, hogy ő legyen a mindentudó; mindent akar élvezni, mert minden ő érette van. »Énemet az emberiség énjévé akarom tágítani,« kiált föl, mikor Mefisztóval szerződik. Az egyéniség a moloch, mely mindent el akar nyelni. S végre ahhoz a mélyen megnyugtató, az emberiség haladását biztosító belátáshoz jut, hogy az egyéniség legfőbb kifejlődése az, ha alá tudja magát rendelni az egésznek s ezt szolgálni. Tehát az egyéniség körül forog minden; hogyan sülyed és emelkedik, fejlődik és eszmél magára, mely fokozatokon halad át, mi életének értelme. *Az Ember Tragédiája* ellenben nem az egyéniség, hanem az emberiség drámája. Az egyéniség fejlődéséről szó nincsen. Az önző hajlamok szerepet visznek ugyan, de nem mint az egyén fejlődésében föltünő és legyőzendő erők, hanem mint nagy történeti jelenségek, s mint ilyenek is csak átmeneti természetüek. Fárao a dicsőséget keresi, de hamar kiábrándúl belőle; Sergiolus s vele az egész római társadalom a kéjben él, mert belefáradt hasztalan küzdelmeibe; Keppler törpe emberek között, kik meg nem értik, a csillagos égboltot vizsgálja, de lelkének égő vágya idézi föl a francia forradalom képét. A mi Faust életének vége, a közért való élet, Ádáménak jóformán kezdete. »Enyészszen az egyén, ha él a köz« mondja mindjárt a mű kezdetén, mikor a dicsőség hiúságát fölismeri. S az egész költeményen végig vissza-visszatér az eszme szolgálatába, a mely nem egyéb mint az egyéniségnek a köz alá való rendelése. Már mint Fáraónak szívébe csap a milliók jajja; mint Miltiadesz a hazáért harcol; mint Sergiolust gyötrik jobb törekvések sejtései; mint Tankred küzd az evangélium tisztaságáért; mint Keppler látja a francia forradalmat és lelkesedik érte; Londonban is minden gondolata a közjóé; a falanszter-világban is az emberiség javát reméli. Még hanyatlásaiban is nagy és nemes. Sőt itt leljük föl a költemény igaz értelmét. Az ember tragédiája *a nemes, nagy lélek tragédiája.* Faust előre rohan az élet útjain, az ördöggel szövetkezik, hogy mindent megkeríthessen magának, a mi útjába akad, eltiporja, bűnbe sülyed és bűnhődik. Ilyen az egyéni élet! Ádám nem ismeri a vétket. Néha alábbhágy nemes küzdelmében, elfáradva, csalódva, de nem ismeri a bűnt, csak a sebeket. Madách előtt nem az egyéni élet áll, a mint jó és rossz közt haboz, választ, küzködik, hanem az egész emberiség, a mint vezérekre és tömegre oszlik; a vezér, mindig küzd a népért, a nép mindig félreérti és megöli vezéreit. *Van-e jutalma a nemes kebelnek, melyet kigúnyol vérhullásáért a kislelkű tömeg,* kérdi Ádám a fölébredés jelenetében az Úrtól. Ebben is mily híven tükröződik a kor szelleme! Goethe százada nem törődik a történettel, nincs érzéke iránta, nem érti. Ideálja a tiszta ész, mely magából teremt mindent, belátást az elméletben s útmutatást a gyakorlatban. A francia forradalom óriási kisérlet a történeti hagyományokat egy csapással eltörölni s kigondolt paragrafusokkal új államot és társadalmat teremteni. Faustban igazi történeti vonatkozás nincsen. Faust a nagy világban, császári udvaron fordúl meg, hadjáratban vesz részt, de minden

históriai illuziót kerűl a költő, a jelenetek mind szimbolikusok. Még inkább az a Helena-jelenet, az ókori élet fölelevenítése a középkor után, melynek végén Euphorionban a költő Byron szimbolizáltatik. Csak a művészi jellemzés kedvéért van Faust első jeleneteinek történeti színük, csak költői színt van Faustnak hivatva adni szines renaissance-kosztümje. Madách elméjét a históriai felfogás nagy kérdései foglalkoztatják: Van-e haladás a történetben, vagy mint »malomnak barma« körben járunk-e mindig? Milyen a viszony kor és egyén, nagy ember és tömeg között? Mily főbb államformákon ment keresztül az emberiség? Melyek fognak következni? A költő legfényesebb reflexiói ezekre a kérdésekre vonatkoznak. Lucifer a Tancred-jelenetben szinte ércbe önti ezt a fontos igazságot, hogy történeti intézmények olykép élik túl magukat, hogy a szellem kiköltözik belőlük, testük pedig a tovább haladást gátolja.

Minden, mi él és áldást hintve hat,
Idővel meghal, szelleme kiszáll,
A test túléli ronda dög gyanánt.

Hasonló szépségű és fontosságú Lucifer további tanítása ugyanebben a színben.

A kor folyam, mely visz vagy elmerít,
Uszója, nem vezére az egyén.... stb.

Madách költői felfogása

Mindezekben a történeti problémákon mélyen elgondolkodó költő szelleme nyilvánúl. Faust az egyéniség. *Az Ember Tragédiája* az emberiség sorsának drámája; azért amabban az egyéni élet főproblémája: az egyéni fejlődés, a jó és rossz harca a középpont, emebben az emberiség sorsának főproblémája az: történeti haladás, vezér és tömeg, közszabadság és közjólét. Goethe a XVIII. század egyéni míveltség ideálját juttatja kifejezésre, Madách a pesszimisztikus, kételkedő és par excellence históriai XIX. század fia, kit csak melegen érző szíve s a magyar szellem fiatalos friss ereje óv meg a hideg, boncoló észnek a nihilisztikus pesszimizmusra való csábításaitól. Nincsen erre vonatkozólag jellemzőbb, mint az, mikép fogja föl Goethe, mikép Madách a művészetet. Goethénél a művészi szempont az egész életet dominálja. *Mérték* az élet, mérték a művészet főtörvénye. Madáchnál a művészet csak az élet szépítésére, szenvedéseink enyhítésére való. A történeti életre nézve Madách végső tanítása ez: A történeti életet két erő hozza létre, egy racionális és egy irracionális, a számító ész és a kiszámíthatatlan érzelem, melyből a lelkesedés, a szerelem, a művészet fakad. Az ész fontos tényező, de a negacióhoz s lemondáshoz visz. Az érzelem a fentartó, teremtő, fejlesztő erő. Az okoskodás hinárba visz; a közvetetlen érzés, mely nem okoskodik s nem is hallgat okokra, visz az ég felé. Hiába kutatjuk sorsunkat észszel. Van egy belső szózat lelkünkben, melyben bízni életünk sorsa, boldogsága és menedéke.

Így fogva föl a költeményt, értjük az egyes személyek jellemét és rendeltetését. Madách jellemeiben vannak mesterkélt, doktrinarius vonások,

milyeneknek *gondolja* Madách az emberi nem képviselőjét s a többi személyeket, úgy mint a régi festőknél személyeik szájából cédulák lógnak magyarázó vagy jellemző felirattal. Ilyenek például, mikor Ádám a paradicsomban azt mondja, hogy úrnak lenni mindenek fölött mi szép; Éva meg abban gyönyörködik, hogy gondoskodnak felőlük, a mit Ádám nyomban tudákosan formuláz: A függés, látom, életelv neked. Nem ilyenekben szabad keresnünk Madách költői felfogását. Ádám igaz jelleme: A kiváló ember nemes idealizmusa; magából merítette a költő e jellemet. Hérosz ő, vezérlő erő, maga az emberek tömegéből kimagasló; kevéssé van egyénítve, egy nagy gondolat elvont képviselője elejétől végig. Annál érdekesebb Éva. A költő egész természetrajzát adja a nőnek. Mély jelentőségű az a fordulata a költeménynek, hogy Éva, a ki szintén kéri ez álomképeket Lucifertől, szintén álmodik: felébredvén *nem emlékezik álmaira*. Nem tud semmiről. Ez azt jelenti, hogy kívüle áll a történeti folyamatnak, nincsen cselekvő része benne. A történeti munka egészen a férfiúé. De épen mert a férfiú sorsa e küzdelemben sebeket kapni, bukni: a nő szerepe sebeit gyógyítani, felemelni a bukót. A két nagy történeti erő közül ő az irracionális, teremtő, mozgató erőnek a képviselője, illetőleg a férfiú ez erejének őrzője, élesztője. A nő hivatásának, mivoltának egyik legnemesebb, legmélyebb felfogása. *Az Ember Tragédiája* voltakép egyszersmind a nő fölmagasztosítása, apotheozise. A nő ott van az elnyomottak mellett (Egyiptom), a tiszta hazaszeretet oltáránál (Göröghon), a római dőzsölők közt a jobb érzés élesztője, a lovagvilágban nemes megadásssal lemond a boldogságról; ha romlik, »a jó sajátja, mig bűne a koré, mely szülte őt«. A nő konzervativ, az elhagyott oltár mártirja, a romok kegyeletes megóvója (francia forradalom). A nő nem romolhatik meg végkép. Maga mondja:

E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

Ha a nő az irracionális erő képviselője, Lucifer a racionálisnak megtestesítése. Lucifer nem a gonosz, hanem a hideg számító ész, melynek legfőbb remekműve, egyszersmind kudarca a falanszter-világ. Egyetlen ördögi vonása, mely Mefiszto szerepére emlékeztet *Faust* második részében, hogy idegenkedik a szépségtől, szereti a torzvilágot. Némileg hasonlít Byron *Kain*jának Luciferjéhez (ford. Győry Ilona, kiadta a Kisfaludy-Társaság 1895), a mint általában Byron költeménye valószinűleg hatással volt Madáchra. Kainban fordul elő, hogy Lucifer a légürbe viszi Kaint: »Repülj velem az űr végetlenén át s feltűntetem neked, mit megtagadni nem mersz; letűnt, *jelen és jövő világok történetét*«. Madách Luciferjét a tagadás szellemének nevezi ugyan, de nem az erkölcsi tagadásénak. Együtt teremtett istennel, egyenlő rangúnak gondolja magát vele, mint Kain Luciferje, a ki az idők végeig küzd az Úrral. Lucifer az örökös kiábrándulás s így azért az örökké legyőzött, mert minden kiábrándulásra következik föllendülés. Az Úr azt mondja neki:

Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz . . .
De bűnhödésed végtelen leend,
Szünetlen látva, hogy mit rontni vágyol,
Szép és nemesnek új csirája lesz.

A mű eszthetikai méltatása

Itt abba hagyjuk a költemény gondolattartalmának elemzését, melyre, minthogy a költeményt oly gyakran félreértették, különös súlyt helyeztünk. A mű eszthetikai értékére nézve a vélemények kevésbbé eltérők. *Az Ember Tragédiája* nagy koncepciójával, eszméi bőségével, egész mivoltával mélyen meghatja az embert s ennyiben a mű művészeti értéke is jelentékeny. De a művész érzéki és érzékítő ereje nem adatott meg Madáchnak. Már nyelve is mutatja, melynek csak egyes szerencsés, ritka pillanatokban van zenéje, bája, de néha igen is megrázó ereje, nagy gondolatbeli páthosza, mint Péter apostol vagy Keppler beszédjeiben. Még inkább megérzik e hiány az egész mű művészi oldalán; már említettük, hogy az egész koncepció inkább a gondolkodóra vall, mint a művészre; nem az érzékítés előtte a fő, hanem a tétel bizonyítása; a história rossz költői matéria ebben az esetben. Goethe egy alakba süríti össze az egész emberiséget; Madách sok emberre osztja szét az emberiség képviselőjét. Goethe egy emberben, mely bizonyos meghatározott korban él, tükrözteti az ember mivoltát; Madách a tükörképek sorozatát csak elvont gondolat fonalával fűzi össze. Goethe Faustja, Mefisztója, Margitja eleven alakok, tipikus egyének; Madách Ádámja absztrakció, Luciferje allegoria, és Évája nem is *egy* személy. Az egyes jelenetek is művészi tekintetben különböző értéküek; legmagasabban áll a római s a Keppler-jelenet; a többiekben is meg-megragad egy-egy költői vonás, lángeszű ötlet; de majdnem mindegyikben sok a didaktikai elem, az elmés tanítás, néha ezek helyett a hideg allegoria; leggyöngébb e tekintetben a második és harmadik szín, szétesik a londoni kép, visszataszító az eszkimó jelenet. A mithologiai keret is gyönge. Ádám álmában is gyakran úgy beszél, mintha ébren volna; az álomképek lefolyása pedig képtelen dologgá teszi Lucifer abbeli fáradozását, hogy az embert megrontsa. Ha Ádám ezeket álmodja, akkor mindez szükségkép jövőbeli valóság. A filozofiai gondolat nem hangzik össze a jelképpel. Annak az értelmét se tudjuk, mikép ajándékozhatta az Úr Lucifernek a tudás fája mellett az örök életét; ha pedig odaajándékozta neki, mikép állíthatta oda a cherubot lángoló pallossal, a ki elűzi tőle Ádámot. Madáchban nagy költői lélek lakott, de költői érzése harcban áll a formával; nem segíti megfelelő művészi alakító erő. Csak ritkán éri el a harmoniát egy-egy részletben. Ép azért választotta ezt a filozófiai thémát; sajátos tehetsége ebben érhette el erejének legfényesebb ragyogását; ez avatta művét a gondolat nagy költeményévé.

Többi művei nem mérkőzhetnek ezzel jelentőségben. Ezekben is küzdeni látjuk mély költői érzését a művészi formával, drámáiban kevesebb szerencsével mint lírai költeményeiben, melyek közt a pathetikusok, elmél-

kedők, néha mély elkeseredést lehelők a legsikerűltebbek. Magába mélyedő, borongós lélek volt, kiben a szenvedélyes érzés inkább gondolatban mint alakban vagy képben keres kifejezést. Élete folyásában is tükröződik természete. Alsó-Sztregován, Nógrádmegyében, született, 1823 január 21-én, ősrégi családból, mely magányos kastélyban magányos életet élt, még magányosabbat, mikor a család feje meghalt s az özvegy egészen két leánya és három fia nevelésének élt. Bérczy és Riedl e magányos életből magyarázzák magába-zárkózottságát, külsőleg hideg, tartózkodó magaviseletét, belső nagy érzékenységét, holott a külső életkörülmények az eredeti hajlandóságot csak fejlesztik, nem teremtik. Már 1838-ban Pesten találjuk az egyetemen, hol többekkel Lónyay Menyhértnél irodalmi kört alakítottak, melyben egymás műveit bírálták. Bérczy elmondja, hogy őhozzá is elhozta néhány költeményét megbirálás végett, s ő a versek nyelve és technikája ellen tett kifogásokat, mire Madách tűzhalálra ítélte őket. 1840-ben huszonhat lírai költeményt adott ki *Lantvirágok* cím alatt, melyet csak rokonai és barátai közt osztott szét. 1843-ban Nógrádmegye tiszteletbeli aljegyzője, s már akkor feltűnt Szontágh Pállal, benső barátjával együtt mint »a kelő nemzedék két legkitünőbb kapacitása«. 1845-ben megnősült. Ámbár sokat betegeskedett és élénk részt vett a megyei életben, 1843-1848 nem kevesebb mint hat ötfelvonásos drámát írt, melyek közül *Mária királyné, Csák végnapjai, Férfi és nő* összes művei kiadásában megjelent, a két első átdolgozva. Mint drámák ezek is gyöngék, főleg *Mária királyné,* de mindegyikben vannak érdekes jelenetek s mint egész is nagyon érdekes a *Férfi és nő,* mely Herakles halálát tárgyalja; a mithológiai tárgy, a kidolgozás freszkó stílje, egyes mélységes gondolatok, az egésznek szimbolikus jellege emlékeztet *Az Ember Tragédiája* nagy lendületű költő-filozófusára. Megnősülvén csesztvei birtokára költözött, ekkor élte rövid életének legboldogabb napjait. A forradalom ideje alatt régi betegsége ágyba döntötte, a forradalom után családi boldogsága tartotta fön hazafiui szenvedéseiben. 1852-ben kezdődött élete tragédiája. Elfogták, mert egy politikai üldözöttnek menedéket adott s egy évig fogva tartották, előbb Pozsonyban, később Pesten az Ujépületben. Mikor 1853-ban augusztus 20-ikán kiszabadúlt és haza sietett családjához, a legnagyobb csapás érte, nejét nem találta többé házában. Ugyanakkor, mikor hazáját végveszélyben látta és nem tehetett érte semmit, a közpálya bezáródott előtte: házi tűzhelyét is összerombolva találta. Egy 1857-ben Szontágh Pálhoz írt levelében sötét hangulata kétségbeesett gúnynyal nyilatkozik; egy később a vers alá irt jegyzetben pedig *Az Ember Tragédiájá*nak eszméje még eltorzítva jelen meg. Azt írja: E méreg (a mit ama versben az ember gyarlóságáról írt) igazság, ha tragédia is, s az emberi természet sohasem tagadta meg magát és *Ádám a teremtés óta folyvást csak más és más alakban jelen meg,* de alapjában mindig ugyanazon gyarló féreg marad, a még gyarlóbb Évával oldalán. (L. Bérczy emlékbeszéde. Madách összes művei I. XXXI.)

Íme az eszme talán első fogantatása pillanatában, a mely azután tisztúl, nemesbedik, s midőn szerzőjének lelke visszaszerzi egyensúlyát, komoly, de harmonikus akkorddal végződik. 1860-ban készen volt *Az Ember Tragédiája,* ugyanakkor a költő, föllendült lelkével, hazája sorsának jobbra fordultát is remélhette. A balassa-gyarmati kerület 1861-ben egyhangúlag megválasztotta képviselőnek s ő mindjárt első szónoklatával nagy föltünést keltett. A mi ezután következik, hogy Arany János nagy eszének köszönhetjük *Az Ember Tragédiája* értékének azonnal való fölismerését, már elmondottuk. 1862-ben és 1863-ban, a nagy siker ösztönzésére, beteg testtel is szorgalmasan dolgozott. Megírt néhány becses eszthetikai értekezést (Az eszthetika és társadalom viszonyos befolyása, A nőről, különösen eszthetikai szempontból) *Mózes* című drámáját, egy *Civilizátor* című arisztofanesi vígjátékot, a *Kolosiak* című elbeszélést s *Tündérálom* című költeményt, mely töredék maradt. 1864-ben október 5-én meghalt. 1880-ban Gyulai Pál adta ki a költő összes műveit három kötetben, melyből 1895-ben új kiadás vált szükségessé.

Így biztosítva látjuk a nagy elme hatását a magyar szellemi életre, melyet nem kell féltenünk e hatástól. Mert ha az elmélet emberei néha félreismerték is *Az Ember Tragédiája* szellemét; ha a költő az igazság keserűségétől nem kímélheti is meg olvasóit: a mű szelleme egészséges edző hatással van az emberi lélekre s ámbár az elvont gondolat legfelsőbb régióiba kél, az egészséges magyar érzést nem tagadja meg, a nemzeti szellemet gazdagítja, tágítja és jó útra tereli. De világirodalmi szerepre is hivatva van. Már több fordítása forog közkézen Németországban, Dietzé, Sponeré, Dóczié, mely utóbbinak formája is művészi, Lechneré, a Reclam-féle népszerű vállalatban, mely óriásilag terjeszti.

86. A dráma a forradalom után.

Az irodalmi és társadalmi élet hatása

A SZÍNHÁZAT KÉT NAGY TÉNYEZŐ FEJLESZTI, az irodalmi és társadalmi élet. Emez szabja meg a kielégítendő szükségleteket, szolgáltatja az eszmei tartalmat, juttatja kifejezésre a kor lelkét; amaz adja hozzá a művészi kivitel különböző formáit. Ha mindkét tényező erős, ha mindkettő egységes nemzeti szellemben gyökerezik: akkor a dráma összehangzóan fejlődik, minden fajtája virágzik, minden szükséglete a közönségnek kielégítést talál. Ilyen volt Sophokles, ilyen Shakspere kora. A renaissance míveltsége nemesítette Shakspere korának szellemi életét; a föllendülő világforgalom gazdaggá, hatalmassá, széles látókörűvé tette a népet; 1633-ban Londonnak 19 színháza volt! A társadalom óriási érdeklődése, az irodalmi élet fejlettsége szolgáltatta a talajt, melyből Shakspere lángelméjének nemes termékei kihajthattak. Ellenben a német irodalom fénykorában az irodalmi és nemzeti élet külön utakon járnak. Schiller s Goethe művészete idegen forrásokból táplálkozik; a nemzet társadalmi élete pedig kicsinyes, szűkkörű, erő nélkül való. Kevesen lelkesednek a nemzet nagy íróinak drámáiért; a többség Kotzebuenak tapsol; a nagy dráma nem népszerű; a népszerű nem művészi. A magyar dráma még kedvezőtlenebb viszonyok közt fejlődik. Se az irodalomnak, se a társadalomnak nincs középpontja; a mi van, szétszórtan, elszigetelve él, inkább tengődik a politikai és egyházi élet árnyékában. A múlt század végéig nincs szinészetünk; az első számot tevő színház 1837-ben keletkezik. Voltakép itt kezdődik a magyar dráma története, de az irodalmi fejlődéstől becses örökséget vesz át. Az első a lelkesedés a nemzet múltjáért. A múlt szeretete teremti a magyar époszt, a múlton való elmélkedés ád nagy vonást a hazafias magyar lírának s a múlt nagy alakjainak megelevenítése szinte kezdettől fogva törekvése a magyar drámának. A múlt szemlélete nemcsak kiapadhatatlan forrása a honfiúi érzésnek az irodalomban, hanem mintegy pótolja az irodalmi tradiciók fogyatékos erejét, némileg pótolja azt a támaszt is, melyet eleven nemzeti és társadalmi élettel való összefüggés tudata ád a költőnek. Költőink idegen mintákat utánoznak alakításaikban, de tartalomban magyarok: egy jövendőbeli nagy nemzetnek

dalolnak a nemzet múlt nagyságáról. Ez egészséges vonása a magyar irodalomnak, megóvja a felülről származó irodalmak mesterkéltségétől és idegenszerűségétől. Petőfi líráját nem tekintve, a magyar géniusz legnagyobb alkotásai az irodalomban majdnem mind a nemzet múltjára vonatkoznak: Vörösmarty és Arany éposza, Kemény regénye s a dráma terén Katona *Bánkbán*ja. De gyöngébb erőket is ez a forrás erősbít és emel magasra. — Második öröksége a magyar színháznak a magyar társadalmi élet rajzának kezdetei. Már Bessenyeinél is ennek némi nyoma mutatkozott; Kisfaludy Károly pedig oly erővel indítja a vígjátékot ebbe az irányba, hogy egészen sohasem zökken ki többé belőle. Bármily szegény volt tehát társadalmi életünk, kezdődő drámánkban megvolt az az egészséges ösztön, hogy ezt keresse föl és válaszsza mintául. Ez az ösztön alkotta meg a népszínművet is; a dráma, nem találván a felsőbb társadalomban elég eleven magyaros életet, a nép életviszonyainak színrehozatalával pótolta; egyszerűbb, szegényesebb anyaggal érte be, de ez az anyag erős, ez az anyag magyar volt, mindenki értette és vonzódott hozzá. Így, noha irodalmunk és társadalmunk fejletlen volt, mégis kezdettől fogva egészséges ösztön nyilatkozik drámairodalmunkban; korán kél életre benne a magyar tragédia és a magyar vígjáték termékeny csirája, hozzá egy új, sajátságos viszonyainkból alakuló műfaj, a magyar népszinmű, mint az egyetlen tisztán magyar életnek drámai képe. Hogy a magyar dráma formájának fejlődésére miképhat azután közre a magyar irodalmi élet és a nemzetközi irodalom: Shakspere, a német klasszikusok, a francia romantikusok, később Scribe mintája; mily nehezen lehetett a fővárosnak csak félig vagy még annyira sem magyar közönségét a magyar színház számára megnyerni; mennyi eltévelyedésnek tette ki a magyar drámát az a körülmény, hogy a színháznak nem volt törzsökös közönsége, melynek ízlése irányt szabott volna az íróknak; mekkora nehézségekbe ütközött az állandó színház repertoireját szegényes irodalmi viszonyaink közt darabokkal ellátni; mily áldás volt reánk nézve Szigligeti termékenysége, ki közepes erejével, de irodalmunk előbb vázolt egészséges ösztöne sugallatait követve, minden drámai fajtából adhatott gyöngébb darabok mellett a közepesnél is magasabban állókat, társadalmi vígjátékot, történeti tragédiát és népszinművet, melynek ő adott formát: azt részben mások mondhatták el e mű lapjain, részint a magyar dráma és színház történetébe tartozik, mely fiatal ugyan, de máris nehány fényes lappal dicsekedhetik. A magyar dráma történetének jóformán küszöbén áll *Bánkbán* alakja. A magyar szinészet és műbirálat is fölmutat alakokat, melyek ehhez az alkotáshoz méltóak.

Drámairodalmunk áttekintése

Már a forradalom előtt Szigligeti uralkodott a nemzeti színház műsorán; minden évben nehány új darabját adták elő; a forradalom után is ő a műsor legbiztosabb támasza. Mennyiség tekintetében a drámai produkció a forradalomtól a kiegyezésig egyáltalán nem meddő. 1850-től 1867-ig nem kevesebb mint kétszáz új darabot adnak elő a nemzeti szín-

házban, átlag 11 darabot minden esztendőben. Új nevekben sincs hiány. 1850-ben tünik föl *Dobsa Lajos* 3 darabbal; *Vahot Imre, Szigeti József, Obernyik* folytatják drámairói munkásságát; *Szilágyi Sándor, Komlósi, Csalóközi* gyorsan eltünő kisérleteket tesznek a színpadon; *Hegedűs Lajos* 1851-ben lép föl két drámájával; 1852-ben találkozunk először *Kövér Lajos* nevével; ekkor aratott nagy sikert *Jókai Mór Dalmá*jával; 1854-ben *Éjszaki Károly* lép föl először; 1855-ben *Jókai Könyves Kál-*

Szigeti József. (1855.)

*mán*jával és *Hegedűs Lajos Bibor és gyász*ával nyerik meg Tomori Anasztáz száz aranyát, mely történeti műre volt kitűzve; ugyanezt a két tárgyat dolgozta föl ugyanakkor *Berényi Pál,* ki fiatalon halt meg, *Szigeti Vén bakancsos*a is ez év terméke; 1856-ban 29 új darab kerűl előadásra; egy kétfelvonásos vígjátékra hirdetett pályázatot a nemzeti színház igazgatósága, a beérkezett művek közül kiválasztotta a jobbakat, előadatta s előadás után állapította meg, melyik érdemli meg a jutalmat. Ezt *Szigeti József Becsületszó* című egyfelvonásos vígjátéka nyerte. E pályázat eredménye volt a többi közt *Dobsa* kedves apróságа: *Egy nő, kinek elvei vannak. Szigligeti Mamá*ja, *Dobsa IV. László*ja, *Obernyik Brankovics*a

is ez év termékei; új nevek *Gajzágó Salamon, Beöthy László,* később *Vajda János (Ildiko), Tóth Kálmán,* 1862-ben *Berczik Árpád* és *Balázs Sándor;* a régibb írók közül a 60-as évek elején *Fáy András* szólal meg, 1866-ban, az új idők küszöbén, megjelenik *Szász Károly* két darabbal, *Jámbor Pál, Kvassay Ede, Rákosi Jenő Aesopus*ával, *Zichy Antal* s mások.[1] Nemsokára föl fognak tűnni *Toldy István, Dóczi Lajos, Tóth Ede, Csiky Gergely, Váradi Antal, Bartók Lajos, Bercsényi* stb; tehetségük javával fogják gazdagítani színpadunkat *Rákosi Jenő, Berczik Árpád,* a legújabb időket új embereivel nem számítva. De mi csak 1867-ig kísérjük a fejlődést. 1867 némileg fordulópont. Új tehetségek, új irányok keletkezése új fejlődést indít.

Ennek az eléggé bő produkciónak a forradalomtól a kiegyezésig igen egyenetlen a belső értéke. Nem oly értéktelen, mint rendesen föltűntetik. Az írók közt vannak izmosabb tehetségek, kik szerencsésebb viszonyok közt talán magasabbra lendűlnek, de minden bizonnyal nagy technikai készséget érnek el; a korszak végén megjelenőkről nem szólva, *Dobsa Lajos, Kövér Lajos, Szigeti József,* számottevő tehetségek, kiknek ereje nyomot hagyott a magyar színpadon. Mily nehézségekkel kellett küzdeniök abban a szomorú időszakban, melyben az emberek csüggedten, fáradtan, sok keserűséggel és kevés reménynyel a szívükben élték napjaikat! Az emberek búfelejteni mentek színházba; a régi dicsőség említése a kételkedés kínját ébresztette a szívekben. A tradiciók megszakadtak, a képzelet alaktalan játéka vagy a mindennapi élet jelentéktelen mozzanatainak rajza lépett az energikus nemzeti föllendülés tartalmasabb képeinek helyébe. Annyira nem satnyúlt el a magyar élet, hogy a szinház mulatsága kárpótolta volna az elvesztett szabadságért. A hazafias érzés utat-módot talált a színpadon is megnyilatkozni, de gazdagabb drámai élet még sem fejlődhetett. Még a népszinmű mutatja a legszerencsésebb fejlődést. A nép életét kevésbbé érintette a forradalom katasztrófája; a nép romlatlan erejének rajza kedves képül szolgált a csüggedt elméknek. A mit Szigligeti oly kiváló sikerrel kezdett és az ötvenes években lankadatlan erővel folytatott, abban SZIGETI méltó munkatársának bizonyúlt. *A vén bakancsos, A csizmadia mint kisértet, Viola* gyönyörűségére szolgáltak a közönségnek. A kritika kifogást tehet bennük a mese szövése, a lélektani megokolás helyessége ellen; de nem tagadhatja, hogy magyar élet lüktet a darabokban, magyar alakok lépnek valószerű elevenséggel elénk. Szigeti József a magasabb genre-ban is nyilvánítja eredeti erejét. *A becsületszó* kedves kis vígjáték, melynek derűlt humora, jó alakjai, kedves jelenetei még ma is fölvidíthatnák közönségünket. *A falusiak* című nagyobbszabású vígjátékának is vannak érdemei. A fő itt is a magyar élet eleven, rokonszenvet keltő, kitünő hatású rajza. Nem finom stílü vígjáték; Szigeti a vaskosabb

Szigeti József

[1] L. *Paulay Ede:* Drámairodalmunk a nemzeti szinház megnyitása óta.

komikumot szereti, de van érzéke a színpadiasság iránt, melynek hatását igaz eszközökkel keresi. Szigeti még később is egy-egy szerencsésebb drámai alkotással megállotta helyét a színpadon, melynek mint előadó művész egyik legkiválóbb alakja. — DOBSA LAJOS a francia romantikusok hatásának tradicióit folytatja. Szereti a szónoki páthoszt, a hatásos tableau-szerű jelenetet, a kompozició lazaságára talán Shakspere históriáiból vesz példát, de a történeti dráma erős lélekzetét, energikus jellemrajzát hiába Dobsa Lajos

Dobsa Lajos. (1860.)

keresnők drámáiban; *I. István*ja, mely a maga idejében nagy hatást tett, most letűnt a drámai színpadról, de érdekes operai szöveggé átalakítva tovább élt a dalműben; megmaradt *IV. László,* Dobsának talán legjobb darabja, egy igazi, nagy érzéstől lüktető jelenetével (Aida a tűzpróba előtt), mely ma is nagy hatással van a közönségre. Történeti élet nincs ebben a drámában sem, de van benne szenvedély, érdekes szövése a mesének, költői nyelv, a szó jobb értelmében vett romantika. A vígjáték terén is érdemes munkákat adott. *Egy nő, kinek elvei vannak* című darabja még ma is megóvta egykori nagyobb hatásának egyes tényezőit, igazán elmés dialógját, itt-ott felcsillámló színi leleményességét, finom gondosságát a formában.

A nemzeti színház érdekes kisérletet tett 1891-ben (dec. 12.) s előadatta *Vígjátéktárgy* című vígjátékát, mely 1862-ben Karácsonyi-jutalomban részesült, de akkor elő nem adatott. A darab színrehozatala nagy sikerrel járt, azóta mégis letűnt a színpadról. A cselekvény bonyodalmas, de a bonyodalom finom, aprólékos gonddal van megcsinálva; kár, hogy a színpad nem háladatos tér ily filigrán-munka számára. Egész sereg kedves genre-jelenet van a darabban, sok szellemes ötlet mulattatja a hallgatót, az egészben azon-

Rákosi Jenő arcképe.

ban hiába keressük a friss, közvetetlen, erős drámai író kezét. Dobsa Lajos rokonszenves alakja irodalmunknak, szellemes, ötletes, választékos; sok ideig egyik támasza volt a műsornak, a jobb ízlésnek, regényes fantáziának képviselője színpadunkon.

Kövér és Hegedűs

Míg Szigeti a magyar dráma jobb tradicióit folytatja, jó népszinműveket és magyar életképeket alkot, Dobsa pedig majd a francia romantikusokra, majd a finomabb francia társalgási darabra emlékeztet, addig *Kövér,* a legkevésbbé jelentékeny a három között, egészen Scribe nyomdokait követi, kinek darabjait sűrűn adták az ötvenes években a nemzeti színházban. Kövér gyorsan s könnyen írt, csak úgy szórta francia mintára

készült darabjait; a legnagyobb hatást azonban *A szép marquisnő* című darabjával érte el, melynek színlapján rajta van, hogy Balzac *eszméje után* írta Kövér Lajos. A nagy francia író eszméjének dramatizálásában Kövér meglepő ügyességet tanusít; eldurvásítja az eszmét, de igen hatásosan alkalmazza színpadra. Soká kedvelt darabja volt a magyar színháznak. Egyéb darabjaiban inkább kellemetlen és néha durva frivolság, mint szellemesség és finomság emlékeztet a francia mintákra. — *Hegedűs Lajos* e rövid vázlatban nem részesűlhet bővebb méltatásban. Históriai darabjai, mint *Bíbor és gyász, Nagy Lajos és kora* stb. inkább a színpadi technika ismeretét mint költői vagy drámairói tehetséget árulnak el; válogatatlan eszközökkel vadászszák, de el nem érik, vagy meg nem tartják a hatást, most egészen letűntek a színpadról. *Jókai Mór,* ha nem is voltaképi drámai tehetség, nemesebb írói sajátságaival tudja kárpótolni a nézőt. *Dalma, Manlius Sinister, Dózsa György* annak idején nagyon tetszettek. A *Szigetvári vértanúk* 1860-ban adatott először, s hazafias lendületével máig megmaradt kedvelt ünnepi alkalmi darabnak.

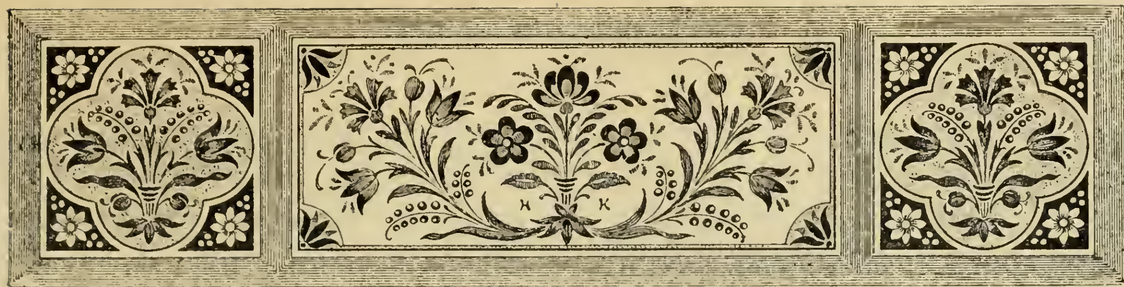
Nem vitathatni el ez irodalomtól azt az érdemet, hogy a gyöngébb erők is hozzájárultak a műsor fentartásához, érdeklődést keltettek a színház iránt és megóvták a nemzeti tradiciót a drámában. Szigligetinek pedig legjobb darabjai, melyek igazságtalanul szorúltak le most a nemzeti színház színpadjáról, ebben a korban teremnek. Ez a kor igen szomorú volt, de nem meddő. Remekműveket nem teremtett, de a magyar színpadnak egyáltalán kevés a remekműve. Vajjon ha most 1895 végén az utolsó évek drámatermelésére gondolunk, akadunk-e sok — nem mondom remekműre, csak oly — drámára, mely a napot túléli? Ne legyünk igazságtalanok a múlt iránt; a forradalom utáni dráma igen kedvezőtlen körülmények ellen küzdve fentartotta az irodalomban s a közönségben az érdeklődést a dráma iránt s ezzel erejéhez képest irodalmi és kultúrai missziót végzett.

A 60-as évek új drámaírói

A hatvanas években új tehetségek lépnek a küzdőtérre s a politikai élet föllendülésével frisebb élet lüktet a színpadon is. Már 1862-ben jelentkezik *Berczik Árpád*nak kedves, a mindennapi életet kedvelő, néha tenyerestalpas, jóízű hangulatot keltő múzsája. Berczik mellett a humoros erejű *Balázs Sándor* is feltünik *(Az égben,* 1863.), *Tóth Kálmán*nak még ma is becses *Király házasodik* című darabja is ez évből való. Mindnyájoknál izmosabb, eredeti erő *Rákosi Jenő,* kinek *Aesopus*a 1866-ban adatik először, de még ma is, majdnem harminc év után, megtartotta frisseségét, kacagtató erejét, nagy színpadi hatását. *Aesopus* azzal hatott, a minek az akkori színpad híjjával volt, színes ragyogó fantáziájával, a taposott utaktól való eltéréssel, drámai költőiségével, merész, de színi érzékből fakadt ötleteivel, mindent egybe: geniális újságával. Nyolc évvel később hasonló nagy hatást tett *Dóczi Csók*ja ragyogó nyelvével, finom elmésségével, költői érzésével, magával ragadó szeretetreméltóságával. Majdnem egyidőben jelent meg *Csiky Gergely,* eleinte bizonytalanul keresve az erős egyénisé-

gének megfelelő utat, többször változtatva stílt és irányt, míg végre merész és találó módon színre hozván a modern magyar életet, erős lendületet adott a magyar színpadnak. De Rákosi, Dóczi és Csiky még nem lehetnek tárgyai a históriai visszapillantásnak. Amazoktól még várhatunk újabb alkotásokat, Csiky kezéből kihullt a toll, de szelleme még él és hat a színpadon. Mily friss és erős áramlatot keltett Rákosi, Dóczi romantikus drámája, hogyan éledt föl a magyar élet drámai rajza a színpadon, mit tett Paulay Ede jeles művészeinek gárdájával a nemzeti színházért, ezt és egyebet még csak az imént éltük át mi magunk, majd a kortárs türelmetlenségével aggódva, a hibákat korholva, majd egy új tehetség fölmerülésével, reménytől eltelve. Itt az eseményeknek mi is tényezői vagyunk; másokra, későbbre marad, megírni ez események történetét.

87. A műfordítás 1830—1867.

A műfordítás Kazinczy előtt

MA SZABÁLY ALÓL, hogy majdnem minden nemzet irodalma fordításokkal kezdődik, a mi irodalmunk sem tesz kivételt. E könyv eddigi fejezeteiben lépten-nyomon fordítások ismertetésével találkozott az olvasó; fordítás már a legrégibb magyar nyelvemlék is, a Halotti Beszéd; középkori költészetünk java része, a legendák és egyházi énekek latinból vannak több-kevesebb hűséggel átültetve; nyelvünk történetének alig vannak fontosabb monumentumai, mint a különböző régi bibliafordítások; a nagy PÁZMÁNY is a fordítók közé sorakozott *Kempis Tamás*ával; fordítással kezdte irodalmi pályáját a XVI. század BALASSI BÁLINTja, s végül e kor regényes vagy széphistóriái is mind idegen munkák kisebb-nagyobb szabadsággal való átültetései. Ha előbbre megyünk egy századdal, megint egy nagy fordító nevével találkozunk: SZENCZI MOLNÁR ALBERTével, s megint egész seregét látjuk az idegen származású *mulattató olvasmányok*nak: a kor legnépszerűbb könyvében, a Haller-féle *Hármas Históriá*ban is újra fordításra akadunk. XVIII. századbeli széppprózánk is jobbára csak fordításokból áll; csakhogy fordítóink már ekkor nem szorítkoznak pusztán a latin és német irodalomra, hanem franciából, spanyolból, angolból, olaszból is merítenek egyet-mást. Itt is nagy nevekkel találkozunk: MIKEsével, a ki egész sereg vallásos és erkölcsi tárgyú munkát ültetett át, aztán FALUDIéval, a ki számos olasz, spanyol és angol könyvet tett a magyar közönségnek hozzáférhetővé. A testőrök felléptétől egész a Kazinczy haláláig terjedő korban pedig a műfordítás valósággal domináló szerepet játszott irodalmunkban. Maga a franciás iskola működése majdnem kizárólag fordításokból állott, vagy az olyan munkákból, melyeket Bessenyei György kifejezésével »fordítás is, nem is«-nek lehet mondani. A klasszikai iskola költői a római és görög irodalom remekeinek átültetésében buzgólkodtak, sőt még a népies iskolában is akadt számos fordító és átdolgozó. Végre jött KAZINCZY, a ki reformátori munkájával tudvalevőleg leginkább úgy vélt célt érhetni, ha a külföldi írók magyarítása közben gyarapítja nyelvünket új szókkal és szólásokkal.

Irodalmunk ez időszakában már a műfordítás elméletével is kezdtek foglalkozni, a régebbi fordítások pongyolaságával szemben szabályokat ipar-

Műfordítási elméletek

kodva megállapítani, melyeket a műfordítónak figyelembe kell vennie. Szóba hozták többen, hogy »a fordításban ne szegje az ember született nyelvének nyakát«, Bacsányi pedig a *Magyar Muzeum*ban egész értekezést tett közzé *A Fordításról*. Német esztetikusok nézete után indúlva, a lehető legszigorúbb hűség álláspontjára helyezkedik, megkivánva, hogy a fordítónak »mindent lehetőleg vissza kell adnia«; az alaki hűséget illetőleg is kimondja, hogy »ha csak lehet, fordítsunk ugyanazon renddel«. Ez értekezés egész irodalmi vitát indított, melyben pl. Kreskay Imre kikelt a latin méreteknek a magyarban való alkalmazása ellen, Rájnis védte a »szabad« fordításokat, s Péczeli József is azt vitatta, hogy lehet az eredetit »rövidíteni, bővíteni, tetszés szerint módosítani«. Péczeli követői e szabadsággal annyira visszaéltek, hogy e miatt a »szoros fordítás« pártja mindinkább növekedett, s ehhez csatlakozott a jeles Földi is. Kazinczy még szigorúbban megkivánta az anyagi és alaki hűséget mint Bacsányi: »Nem elég — szólt — hogy az originálból semmi el ne veszszen... az a mesterség, hogy *úgy*, nem hogy *azt!*« Kazinczy fordítói munkásságát és módszerét élesen elitélte Döbrentei, a ki helytelennek hirdette, »a görögöt görögösen, a deákot deákosan, a németet németesen beszéltetni«, és igen bölcsen formulázta a maga módszerét: hogy t. i. Shaksperet fordítva mindig azt kérdezte magától, vajjon Shakspere, ha magyarúl írt volna, hogy mondta volna ezt vagy amazt? A műfordítás elmélete sokat foglalkoztatta irodalmi köreinket a negyvenes években is. 1843-ban ugyanis Toldy Ferenc írt róla hosszabb értekezést, mely némi téves osztályozás mellett igen sok helyes szempontot is hangoztatott. Rámutatott pl. arra, hogy a műfordításokat nem filologusoknak csináljuk, hanem azoknak, kik az eredetihez hozzá nem férhetnek, s ezért nem tartotta szükségesnek, hogy e »szabad művészi munkásságnál« okvetlenül megtartsuk az eredeti versalakját. Helyesen óvott a német példa föltétlen utánzásától, azt hangoztatva, hogy mi e részben »a nemzeties franciákhoz« állunk közelebb. A műfordító, szólt, ne annyira a tudós bírálók tetszését keresse, mint inkább arra törekedjék, hogy a nemzet olvassa és így hathasson is a nemzetre. Toldy ez értekezés kapcsán felszólította a Kisfaludy-társaság tagjait, szóljanak hozzá a tárgyhoz, a mit többen meg is tettek, még pedig jobbára Toldy szellemében nyilatkozva. 1859-ben Szász Károly akadémiai székfoglalójában fejtegette a műfordítás elveit, azt kivánva, hogy »a fordítás adja az eredetinek anyagát, eszméit, egészen azon értelemben, azon rendben, ugyanannyi s ugyanoly lejtésű szótagokban, azon és annyi rímmel, a megfelelő nyelvi, nemzeti és írói sajátságokkal s ugyanazon alaphangulattal«. Maga is megengedi azonban, hogy ezzel tán »eszményi magasságú követeléseket szab és hogy a kivitelben lehet egy és más követelményt kevesbbé szigorúan venni.« A hosszú harcot végre Arany János döntötte el, a ki nem kivánta feltétlenül az alaki hűséget, mely — így szólt — »irodalmunkban mintegy az örök igazság tekintélyéig emelkedett. Mi azt hiszszük, hogy bizonyos

körülmények közt a fordító eldobhatja az eredeti mértékét, ha a költő szellemét inkább kifejezheti oly idomban, mely nemzeti nyelvén amazzal analog s mint megszokott nemzeti idom jobban behizelgi magát«.

Vörösmarty és Szenvey műfordításai

De térjünk immár az elméletről a gyakorlatra, s vizsgáljuk a magyar műfordítók tevékenységét a Kazinczy utáni korszakban. A harmincas és negyvenes években kevés jó művel gazdagodott fordított irodalmunk. 1831-ben VÖRÖSMARTY megkezdte az arab *Ezeregy Éj* regéinek németből való fordítását, melyet aztán mások — köztük SZALAY LÁSZLÓ és SZENVEY JÓZSEF — fejeztek be. Vörösmarty e prózafordítása távolról sem volt annyira sikerűlt, mint *Julius Caesar*ja, melylyel 1839-ben készűlt el s melyet később, 1856-ban, *Lear király* is követett. E művekről már más helyütt, a Vörösmartyról szóló fejezetben is szó volt. Itt újból hangsúlyozhatjuk, hogy Vörösmarty, a magyar tragikus nyelv legnagyobb művésze, általában szerencsésen birkózott meg Shakspererel, noha figyelmes összehasonlításnál itt-ott indokolatlan kihagyásokat és rosszul megértett passzusokat is találhatni fordításában. Mindkét fordítás később a Kisfaludy-társaság teljes magyar Shaksperejében talált helyet, a mint hogy általában e társaság működésével függ össze majdnem minden, a mit 1837-től fogva a magyar műfordítói irodalom terén érdemeset alkottak. A társaság ez irányú törekvéseiben osztozott különben az akadémia is, mely már 1833-ban megindította a *Külföldi Játékszint,* 19 kötetben számos német, és egynehány angol, francia és olasz darab fordítását is közzébocsátva. Itt jelent meg a már fentebb említett Szenvey József legjobb fordítása, a Schiller-féle *Messzinai hölgy* is, melynek jambusai olyan csengők és dallamosak, rímes részletei is oly jól vannak verselve, hogy Szenveyt ez egy fordítás révén is e kor legügyesebb műfordítói közé sorozhatjuk.

Régi klasszikusok fordítása

1841-ben HUNFALVY PÁL neve tűnik fel a régi klasszikusok magyarítása terén; lefordítja Arisztoteles könyvét a költészetről és Cicero leveleit a Pisokhoz, pár évvel utóbb pedig Plato kilenc munkájának első magyar fordítása jelenik meg tőle. KIS JÁNOS Longinust fordítja, majd Pythagoras arany mondatait és egyet-mást Arisztotelesből. CZUCZOR GERGELY is beáll az antik irodalom tolmácsai közé, *Cornelius Nepos*ában egyikét adva e kor jobb fordításainak. GUZMICS IZIDOR lefordítja Sophocles *Oedipus király*át és Euripides *Iphigenia Aulisban*ját. Szenczy Imre Julius Caesar *Gallus háború*ját adja, majd Tacitus *Agricolá*ját és *Évkönyvei*t, valamint Quintilianus *Utasításait az ékesszólásra* — valamennyit folyékony, még ma is élvezhető nyelven. Nagy szorgalommal fordította a latin költőket, kivált Ovidiust, EGYED ANTAL, a kinek kegyetlen hexametereit sokat dicsérték e korban, a midőn a puszta jó szándék is érdem számba ment. 1842-ben a nagy műveltségű LUKÁCS MÓRIC azzal köszöni meg a Kisfaludy-társaság tagjául való megválasztatását, hogy lefordítja Popenak a műbírálatról írt költeményét. Ugyanez idő tájt indítja meg a társaság a *Külföldi Regénytár*t, hol azonban megengedték a másodkézből való fordítást is. E gyűj-

temény számára fordította Petőfi Bernard *Koros Hölgyét* és James *Robin Hoodját*.

Fábián és Székács

A Kisfaludy-társaság körében működtek FÁBIÁN GÁBOR és SZÉKÁCS JÓZSEF is. Amaz már jóval a társaság alakulása előtt feltűnt, Hafizból, a Frithiof-mondából és Ossziánból fordítgatva. Munkássága java része azonban az ókor klasszikusainak volt szentelve. Lefordította Cicero számos művét, Lucretius Carus *De natura rerumját*, Valerius Flaccus *Argonauticonját*,

Szabó István.

Horatius levelét a Pisokhoz és sok egyebet is, sima és gondos verselésben. Székács József szerb népdalok és regék fordításával kezdte pályáját, de aztán ő is a régi klasszikusokhoz pártolt, kik közül főkép Plutarchost fordította

Szabó István

sikeresen. Ugyane téren mozgott SZABÓ ISTVÁN, a ki a Kisfaludy-társaságnak 1843-ban megindúlt hellen könyvtárát *Aesopussal* és *Isokratessel* gazdagította. Nem ezek voltak különben első műfordításai, mert már 1834-ben kiadta az *Anthologia graeca* epigrammjait. Később ugyanő Homer *Iliását* és *Odysseáját* is lefordította, élete alkonyán pedig az *Argonauticon* fordítását bocsátotta könyvpiacra. Mind e fordítások — épúgy mint Fábián és Székácséi — tartalmilag hívek ugyan, de fájdalom költői

érzék nélkül valók; inkább filologus, mint poéta kezére vallanak. Ez áll különben latin és görög nyelvből való műfordításaink legnagyobb részére; szerzőik, nem fogadva meg Toldy bölcs tanácsát, inkább a tudós bírálók, mint a nagy közönség számára dolgoztak, s innen van, hogy még abban az időben is, melyben Magyarországon oly nagy volt a latin és görög írók kultusza, egyetlenegy sem hatolt be az olvasók szélesebb köreibe, miként pl. az angoloknál a Pope-féle Homer, az olaszoknál az Annibal Caro-féle Vergilius.

Az újabb irodalmak tolmácsai között a negyvenes évek elején Császár Ferenc tűnt fel, a ki a nálunk addig majdnem teljesen elhanyagolt olasz irodalom egyik-másik termékét ültette át magyarra. Ő volt első magyar fordítója Danténak, átültetve az egész *Vita Nová*t és négy éneket a *Divina Commedia*ból. Alfierit is ő mutatta be nálunk legelőször, *Orestes*t és *Sophonisbá*t adva tőle; Silvio Pellico, Ugo Foscolo, Ippolito Prudemonte is benne leltek tolmácsot. Dilettáns kézzel fordította mindnyájukat, de méltán nagy érdeméül tudták be, hogy az olasz irodalom ismertetése terén úttörői szolgálatott tett. Császár

Ugyancsak a mondott évben Erdélyi János is gazdagította irodalmunkat Boileaunak a költészetről szóló versével, egyikét adva ez időszak legjobb magyar fordításainak. Lemouton Emilia a Shakspere-fordítás terén próbálkozott, gyarló erőkkel ültetve át a *Szélvész*t, a *Két Veronai Nemes*t, a *Windsori víg Nők*et, *Violá*t és a *Szeget Szeggel*t. E primitiv kisérletek után Petőfi Sándor lépett Shakspere-fordítóink sorába. A vérmérsékletének és költészete alaphangjának annyira megfelelő Coriolanust tolmácsolta, különösen a szenvedély hangjait nagy erővel tudva visszaadni. Igaz, hogy másrészt nem végezte fordítását azzal a minden árnyalatra kiterjedő gondossággal, melyet ily munka megkiván, s hogy nem egy helyütt angol nyelv-tudása is fogyatékosnak mutatkozik. *Coriolanus*át is fölvették később a Kisfaludy-társaság magyar Shaksperejébe, melyet Tomori Anasztáz költségén 1864-ben kezdtek nyomtatni. Erdélyi, Petőfi

Műfordítói irodalmunknak e terjedelemre és fontosságra nézve legnagyobbszerü alkotásához Vörösmartyn és Petőfin kívül hozzájárult Arany János is, még pedig három darabbal: *Hamlet*tel, a *Szentivánéji Álom*mal és *János király*lyal. Arany, a kiben oly rendkívüli mértékben egyesült az ily műhöz megkívántató minden tulajdonság, e három színdarabban a műfordítás valódi remekeit nyújtotta, melyekhez fogható idegen irodalmakban is csak elvétve akad. Mély szelleme be tudott hatolni az angol költő minden sorába és szavába, nyelv- és verselésbeli művészete legtöbbször csodálatra méltó tökéletességgel bírta az eredetit visszaadni. Mint mindenben, a mihez keze nyúlt, a műfordításban is hosszú időkre ő alkotta nyelvünkön a legjobbat és legszebbet. Kivált a *Szentivánéji Álom*ban ragyog művészete szinte káprázatos fénynyel, úgy hogy egész műfordítás-irodalmunkban nincs munka, melyet ezzel egy polcra helyezhetnénk. Arany Arany

később Aristophanes összes vígjátékait is lefordította, szintén mesteri módon, de mégsem oly teljes sikerrel, mint Shaksperet. A görög költő sokféle tréfás célzása, szójátéka és szócsavarása oly óriási nehézségeket gördídenek a fordító útjába, hogy még az ő genialitása sem tudott velök mindig egyforma eredménynyel megküzdeni. Fordított Arany néhány apróbb verset is, valamint »kisérletül« adott néhány versszakaszt Tasso *Megszabaditott Jeruzsálem*éből és Ariosto *Őrjöngő Lóránt*jából is, mind e munkáival egy vagy más tekintetben irányt szabva a magyar műfordításnak.

Szasz Károly

Azok sorában, a kik Aranyon kívül résztvettek a magyar Shakspere létesítésében, legelső helyen áll Szász Károly, a kinek bár eredeti költői munkássága is nagyon számottevő, de a ki mégis a műfordítás terén aratta legtöbb koszorúját. Végtelen fontosságú a munka, melyet e részben az utóbbi négy évtized alatt végezett; talán háromnegyede az ez időszakban megjelent műfordításainknak az ő tollából való, vagy legalább az ő ösztönzésére, az ő támogatásával készűlt. A magyar Shaksperehez nyolc darabbal járult: *Othello,* a *Téli Rege, Macbeth, Antonius és Cleopatra, Romeo és Julia, A Vihar, II. Rikhárd* és *VIII. Henrik*kel. Ez időszak másik legjelentősebb műfordítói alkotásában, a Kisfaludy-társaság magyar Molière-jében szintén neki jutott az oroszlánrész. Ő fordította a *Mizantrop*ot, a *Férjek iskoláját*, a *Nők iskoláját*, a *Nők iskolájának birálatát*, a *Pórul járt negédeseke*t, a *Kénytelen házasság*ot és *Pourceaugnac*ot. Victor Hugo leghatalmasabb művét, a *Századok Legendáját* is ő ismertette meg a magyar közönséggel; a német költészet gyönyörű naiv époszát, a *Nibelung-ének*et is az ő magyarításában birjuk; az újabb angol költészetből Tennyson *Király-idylljei*vel ajándékozta meg nemzetét; egy vaskos kötetben közzébocsátotta Goethe lírai verseit; igen sokat fordított Byronból *(Parisina, Chilloni fogoly* és számos apróbb költemény), Schillerből, Heineből, Bérangerből, valamint sok más francia, angol és német költőből; végre belefogott oly föladatba, melynél nehezebbet műfordító alig tüzhet maga elé: Dante *Isteni Szinjátéká*t kezdte fordítani, s ma már e nagy munkának is vége felé jár. S még ezzel csak versfordításai legfontosabbjait soroltuk el; pedig rendkívül sok prózafordítása is van: George Eliotból, Thackerayből, Lewesből, Emersonból stb.

Szász Károly műfordításainak egyik legnagyobb erénye, hogy majdnem csalhatatlan biztossággal eltalálják az eredeti munka színét és hangulatát. E mellett formatehetsége is rendkívüli; gyakran a legnehezebb versalakokban, pl. a dantei terzinák oly tömött és magvas soraiban is teljes könnyedséggel bir mozogni. A fordítások alaki hűsége dolgában, mint már jeleztük, igen szigorú szabályokat követ, s ha átültetései egyenlőtlen értéküek, nem onnan van, mintha simulékony költői lelke nem tudná magát egyformán beleélni majd minden költőbe, hanem onnan, hogy az alakhűség követelményét néha nagyon is szorosan törekszik szemmel tartani. Ha fordításait osztályozni akarjuk, első helyre kétségkívül *Nibe-*

*lung-ének*ét kell tennünk; ez után néhány kisebb elbeszélő költeménye következik, köztük kivált Poe *Holló*jának átültetése, egyike műfordítói irodalmunk méltán csodált remekeinek; kiválóan sikerűlt mindaz, a mit a *Századok Legendá*jából tolmácsolt. Lírai fordításai közül is tán a Hugo-félék a legjobbak, bár természetesen a többiek közt is bőven akad kifogástalan munka. Drámai fordításai sorában a Shakspere-darabok általában fölötte állanak a Molière-féléknek. Szász Károly e roppant terjedelmű fordítói munkássága igen nagy hatással volt századunk második felének magyar költészetére. A népies irány elleni visszahatás korában költőink, a kik közül csak kevesen élvezhették az idegen remekműveket eredetiben, sok új benyomást szereztek könyveiből. Hatással volt e mellett verselésünk technikájára is, melynek fejlesztésében Arany után jelentékeny rész jutott neki is.

Győry Vilmos.

A magyar Shakspere- és Molière-fordítások szerzői közt még számos kiváló írónkkal találkozunk, a kik, bár működésük súlypontja inkább más térre esik, de a műfordítás terén is sokkal értékesebb munkálkodást fejtettek ki, semhogy itt nevöket említés nélkül hagyhatnók. Így LÉVAY JÓZSEF is tevékeny részt vett mindkét vállalatban, a legszabatosabb és gondosabb munkát nyújtva. Ugyanő sok apróbb költeményt is fordított, kivált angol költőkből, kik közül Burnst annyira megszerette, hogy lassan-lassan összes versei magyarításával megajándékozta irodalmunkat. Magyar Shakspereünk és Molièreünk egy másik kiváló munkatársa ARANY LÁSZLÓ volt, a kinek finom költői érzéke és nyelvbéli művészete e téren is érvényesűltek. Legjobb társaihoz méltón vett részt a magyar Shakspereben RÁKOSI JENŐ is, valamint LŐRINCZI LEHR ZSIGMOND, a ki különben Moore *Lalla Roukh*ját is kitűnően fordította le nyelvünkre. Lévay és mások

A Kisfaludy-társaság két nagy fordítói vállalatában találkozunk GYŐRY VILMOS nevével is, a ki azonban egy más munkájával, a Tegnér-féle *Frithiof-mondával* emelkedett az elsőrangú magyar műfordítók sorába. Nemcsak, hanem egy *Svéd költőkből* című antologiával is megnyitotta előttünk e távol eső nép irodalmát, melyet síma, gondos, korrekt versekben tolmácsolt. Nagy nyelvbéli erő nyilvánult ama színdarabjaiban is, melyeket a spanyol klasszikusokból, Calderonból, Moretoból fordított. De munkásságának koro- Győry Vilmos

nája egy prózafordítás volt: Cervantes *Don Quixote*ja — talán a legjobb szépprózafordítás az egész magyar irodalomban. A spanyol regénynek kivált ama helyei vannak páratlan virtuozitással átültetve, melyekben Sancho Pansa parasztos beszédjét kellett visszaadni; de kár, hogy az itt feltétlenül megkivánt népies szólásokat oly helyütt is túlságosan használta, a hol az eredetinek más a színe.

Bérczy, Szilády stb.

Ugyanebben az időtájban, melyben Győry a *Frithiof-mondá*val nyerte el a Kisfaludy-társaság egyik jutalmát, Bérczy Károly, a novella-író is »vendégszerepelt« a műfordítás terén. Csak egyetlen munkát fordított le, Puskin *Anyégin*jét, de ennek hangulatát, színét, zamatját oly tökéletességgel sikerült visszaadnia, hogy az orosz költő verses regénye méltán egyike lett a legolvasottabb magyar könyveknek. A hatvanas években Szilády Áron is belefogott egy nagy éposz fordításába. Miután már előbb néhány keleti lírai költeményt átültetett nyelvünkre, most elkezdte Firdúszi *Sahnámé*ját tolmácsolni, az eredeti mutakarib versalakjában és oly sikerrel, mely Arany János dicséretét is kiérdemelte. A világirodalom nagy époszai közül Jánosi Gusztáv Milton *Elveszett paradicsom*át fordította, később — nagyobb sikerrel — Tasso *Megszabadított Jeruzsálem*ét; Greguss Gyula Camoens *Luziádá*ját magyarította, igen jól; Tárkányi Béla pedig Klopstock *Messiás*át bocsátotta közzé. Végre Baksay Sándor lefordította *Lucanus Pharsaliá*ját, aztán pedig Homer *Iliás*ának alexandrinusos fordításából tett közzé mutatványokat, melyeket irodalmi köreink méltán fogadtak a legnagyobb elragadtatással.

Mindezzel természetesen nem merítettük ki azok sorát, kit az 1830-tól 1867-ig terjedő nagy időközben idegen költők fordításával szereztek nálunk érdemeket. Hisz nevesebb költőink között alig van olyan, a ki — ha csak kevés számú verssel is — ne szerepelne e téren. Mindazonáltal nagyon sok hézag maradt műfordítási irodalmunkban, melyeknek betöltése égetően szükséges, ha csak nem akarjuk magunkat elszigetelni a külföldi nagy irodalmak áldásos hatása elől.

88. A magyar történetirás fejlődése a XIX. században.

Visszatekintés

MÚLT SZÁZAD TUDÓS, latin historikusai összegyűjtötték a hazai történet anyagát és vaskos köteteikben, latin nyelven elvégezték annak külső, kritikai csoportosítását, kortani és nemzedékrendi tisztítását. Bár a magyar nemzetben mindig szerfölött élénk volt a történeti érzék, és bár egy múlt századi szellemes utazó szerint a bécsi udvari könyvtár olvasói közt mindjárt meg lehet ismerni a magyart, mert az hazai történetének komoly műveit tanúlmányozza: Pray, Katona és Kovachich munkái, minden tudományos érdemök mellett sem válhattak igazán nemzetiekké, sem nem tűzhették ki a múlt megvilágítása által a jelenen át a jövőhöz vezető útat.

És ebben nem csupán a nyelv, a régi jezsuita latinság szolgált akadályul, mely, bármennyire felpiperézte magát klasszikus reminiszcenciákkal, mégis mindig irdatlan maradt; nem is a nehézkes, a modern literaturától és annak formáitól annyira elütő stílus, sem a tisztán chronologiai, tárgyi csoportosítással nem törödő előadás; Verbőczy országában, hol a magyar anyanyelv mellett a deákot mintegy atyai nyelv gyanánt tisztelték, »mely a férfit megkülönbözteti a nőtől, a nemzetet a plebstől,« legalább a tanúlt olvasó közönség nem riadt vissza a még az iskolában is a tanítás nyelvéül szolgáló latintól. Hanem Praynak és Katonának szigorúan felekezeti iránya nem elégítette ki a felvilágosodás századát, és a múltban már más problemákra nézve kerestek okulást, mint tisztán egyházi vagy chronologiai kérdésekre nézve. Azonkívül, József császár ideje óta egyre nőtt a németűl tudók és olvasók száma, kik az akkor elterjedt német történeti műveket is forgatták, és honi művekben keresték az ott előadott tények megerősítését, bővítését vagy cáfolását.

Engel

E kettős szükségletnek feleltek meg Engel és Fessler művei. Engel, az udvari kancelláriának tudós tisztviselője, egész lényében racionalista, a Schlözer-féle szkeptikus iskola híve, ki nagy készűltséggel és különösen a kútfők alapos ismeretével fogott a *Geschichte Ungarns und seiner Nebenländer* megírásához. Nem szenved kétséget, hogy ő történetíróink közül az első, ki régibb forrásainkat kritikailag méltatta, és e tekintetben sok homályt eloszlatott. De az is bizonyos, hogy már állásánál fogva is gyakran ferde

és igazságtalan volt azon hagyományok iránt, melyeket Bécsben mint nemzeti balitéleteket és közjogi tévedéseket megvetettek. Így nem csuda, ha tagadhatatlan tudományos érdemei dacára sem birt e munka népszerűvé lenni, sem bárminő hatást előidézni.

Fessler Egészen más szellemmel és felfogással írt FESSLER, a volt kapucinus, aztán »aufklärista«, szabadkőmives, ki végre mint protestáns szuperintendens végezte be kalandos pályafutását Oroszországban. Ő távol a hazától szabadabban írhatott, és mivel hosszú időn át irodalmi műveiből kellett élnie, reá volt utalva, hogy érdekesen írjon. Ő a történetet gyakran dramatizálja; stílusán minduntalan kiérzik a »Schöngeist« és, a mi fő, épen a kulturai viszonyok rajzánál időz legszívesebben és hosszasan. Új anyagot nem igen hoz forgalomba, de az elődjeinél meglevőt tetszetős, időszerű formába birja öltöztetni, úgy hogy munkájának tíz vaskos kötetét nemcsak a külföldön, hanem itthon is szívesen olvasták. Nevezetes, hogy ő már igen erősen foglal állást a Schlözer óta divatba jött finnizmus ellen, egyenesen a »finnizmus iránt való utálatot« (Ekel vor dem Finnismus) említi és határozottan a magyarok török származását vitatja.

Buday É. Magyar nyelven is megjelennek már az első feldolgozott, összefoglaló munkák. BUDAY ÉZSAIÁS három kötetes kézikönyvben adja elő Magyarország históriáját a húnoktól egész Ferenc császár uralkodásáig. Buday tudós, olvasott férfiú, a rövid textust számos jegyzet és citatum világosítja fel és erősíti, de kritikája igen hiányos, előadása minden emelkedés nélkül való, nyelve egyrészt tele latinossággal, másrészt pedig a debreceni grammatikának áll befolyása alatt. A cenzurai viszonyok magyarázzák, hogy itéleteiben, különösen a habsburgi időszakot illetőleg, több mint óvatos. Így p. o. a szent szövetségről így ír: »A Birodalma tsendességének és a Népek Bóldogságának ezentúl, állandó lábra lehető helyheztetése végett kötötte továbbá Felséges Urunk az orosz Császárral I. Sándorral és a Pruszsus királlyal III. Fridrik Uilhelmel amaz esmeretes Szent Szövetséget, Párisban, September 26-ik napján 1815«. Az alkotmány felfüggesztését 1812—1825, a törvénytelen rendeleteket szóval sem említi, hanem azt a szomorú korszakot így jellemzi: »Azon közben, mig a külföld, ily zürzavarok, háborúk és mozgások által hányattatott: édes Magyar Hazánk, Ő Felségének atyai bölts kormánya alatt, tsendes nyugalomban élt a békesség áldott gyümöltseivel«. Mindazáltal a könyv nagy elterjedésnek örvendett, s 1833-ig három kiadást ért. A huszas és harmincas évek kálvinista ifjúsága leginkább e könyvből s Buday Ézsaiásnak és testvérének Ferencnek Polgári Lexikonából merítette történeti ismereteit.

Virág Mindeddig történeti irodalmunkban hiába keresnők a magas erkölcsi szempontok keresését, a művészi alkotás ihletét. A tartalom még teljesen elnyomta az alakot, és a politikai vagy az egyházi irányzatok oly élesen és meztelenűl nyilatkoztak, hogy ezek a pártiratok már a miatt sem győzhették meg az elfogulatlan olvasót. VIRÁG BENEDEK volt az első, ki a meg

levő anyagot mint egységet mutatta be, élvezhető, gyakran lendületes nyelven, ki nem a tudós, hanem az író babérjára áhítozott, de még annál is inkább arra, hogy a történeti igazság hű feltűntetése, és nem pártos, hanem valóban erkölcsi alapon nyugovó itélete által a jóra nevelje hőn szeretett nemzetét. Csak oly stoikus, római erényű jellem, minő az övé volt, tarthatta lehetőnek — Ferenc császár uralkodása alatt — a magyar viszonyok felfogásába átültetni Tacitusnak elveit és egész világnézetét. Mert a *Magyar Századok*nak a nagy római történetíró Annalesei szolgáltak bevallott mintaképeül. Tacitust követik nemcsak a chronológiai sorrend szoros megtartásában, hanem abban is, hogy a történet lényegét a szereplő férfiak megitélésében keresik. A stílus is rövid, szentenciás mondatokra törekszik és a magyar író komoly, velős előadása gyakran vetélkedik az annyira bámúlt de oly nehezen utánozható Cornelianus stílussal.

Egyben azonban a magyar szerzetes fölötte áll mintaképének. Valóban »sine ira et studio« ír, teljes pártatlansággal, és bármennyire szereti nemzetét, nem hallgatja el a keserű igazságot. Ritka mértékben ment a felekezeti részrehajlástól, és ez az eljárása mutatja, minő magasra haladt e tekintetben a josefinus aerának és az 1790—91. országgyülésnek befolyása alatt a magyar gondolkodás. Egyre vitatkozik a pápai párti írókkal. »Rajnáldra, burgi kurialistára, ki mást írt, nem kell hallgatni«. (XIII. sz. III. András, 1295.) E filozófikus felfogás még igazságtalanná is tette, úgy mint azt a hires német írót, kit sokban hasonlítani lehet hozzá, Johannes von Müllert. Így Nagy Lajos megítélésénél: »Vajha a jövendőbe jobban betekintett volna! a mire minden uralkodó kötelessége szerint tartozik. A török naponkint közelgetett országaihoz: ő noha gyakran, a mint olvastad, ösztönöztetett, nem fogott fegyvert e veszedelmes ellenségre. De Bernabóra, mihelyt megkéretett,[1] kész volt fordítani a nemzeti erőt, a térítésre is örömest fordította azt, követvén más fejedelmeket, kik régi, megregzett előitéletből üldözték a haeretikusokat, schismatikusokat, zsidókat«.

Virág történeti irányából folyik, hogy a részletekkel nem sokat törődik. Ez az oka, hogy a sok tekintetben annyira kiváló munka inkább csak az írókra volt hatással. Ők a tanúlságon kívül megtalálták benne a kútfőket is, melyeket Virág szivesen beszéltet. Ki lehetne tán mutatni, hogy Virág rideg erkölcse viszhangzik Katona *Bánkbán*jában. De az a közönség, mely részletet, anekdotát keres, nem karolta fel a *Magyar Századok*at. Ép azt nem találta meg benne, mi a historiában legjobban érdekelte.

Eredetek kutatása

Szerencsés viszonyok közt történetökben gyönyörűséget, a jelen törekvéseinek buzdítását és erősítését keresik a nemzetek. Oly viszonyok közt, minőben a magyar volt a század elején, midőn aléltságában még léte is meg volt támadva, messze, nagyon messze kellett visszamennie, hogy igazán érezze szabadságát, uralmát. Nagy Lajos, Mátyás kora egy-egy

[1] VI. Innocentius pápától.

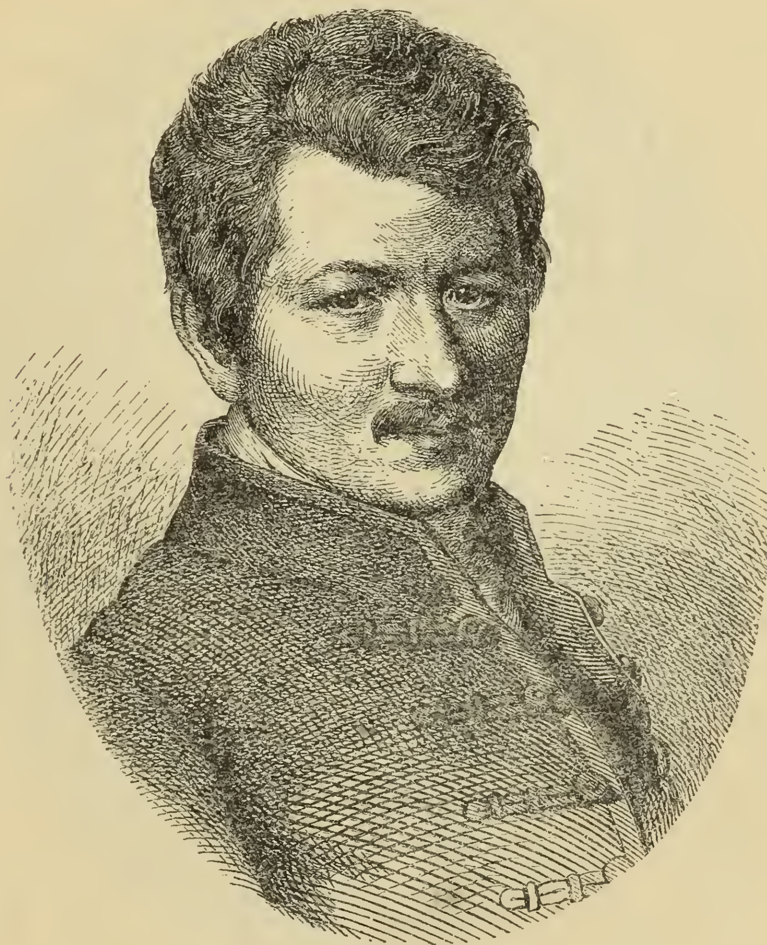
fényes, de rövid pillanat, mely csak annál sötétebbé teszi a meghasonlásnak és elnyomatásnak reája következő századait. Igazi világbirodalom Árpád és Szent István Magyarországa alig volt valaha, de igenis volt Attila hún birodalma, az, melynek a magyar, százados hagyomány és tanítás alapján, egyenes örököséül képzelte magát. Mi volt akkor a német a hún-magyarhoz képest?! Midőn II. József rendeleteinek visszavonása után egy pillanatig feltűnhetett az az ábránd, mintha a magyar nemzet függetlenül, saját belső ösztönei szerint rendezhetné jövőjét, egy ünnepi mottó Nagy-Váradon azt tűzte ki jelszó gyanánt: Nagy, hatalmas Attila kell nekünk. Ez a mozgalom nem volt, nem lehetett tartós: nem lehetett eltörűlni a kulturának e földön folyó sok százados munkáját, de azért az akkori viszonyok közt nemcsak igazolt, hanem némileg hasznos is. Megfelel egészen a század elején Németországban uralkodó teutomániának, melyet szintén a nemzeti lealázás, a napoleoni uralom idézett elő és növelt nagyra.

De az eredetek kutatását nemcsak a politikai helyzet szüksége mozdította elő, hanem nagy része volt abban a származására büszke nemesi nemzet hiuságának is. A hún-avar ererdetet mint valami adottat, bizonyosat fogadták el, s Béla király névtelen jegyzőjének műve, mely csak 1790 körül lép be a köztudatba, még jelentékenyen megerősítette ezt a hitet. Az idegen nyelvek tanulása új eszközt nyújtott az összehasonlításra, rokonság-keresésre. Érthetőnek fogjuk találni a XVII. század jámbor papjainak igyekezetét, minden áron bebizonyítani a magyar nyelv rokonságát a zsidóval. Ezt követi Sajnovicsnak finn-lapp összehasonlítása, mely eleinte szintén nem lehetett népszerűtlen, különben Dugonics nem helyezhette volna hősnőjét, Etelkát, Karjelbe, Karjalába. Gyarmathinak, Beregszászinak művei egyre új és becses anyagot szolgáltattak ez iránynak. Hiába, a nemzet napról napra jobban érezte testvértelen, elszigetelt voltát. Mennyire hatott a tudós vágyának és a nemzeti érzésnek ez az összeforrása az ifjú képzeletre, bizonyítja Körösi Csoma Sándor, ki roppant előző tanúlmánynyal, de úgy szólva minden segédeszköz nélkül egymaga indúl útnak az ázsiai testvérek megkeresésére. Abban a korban, midőn a többi európai nemzet új világot szerez magának iparban, forgalomban, midőn kitárja magának Ázsia, Afrika, Amerika kincseit, a magyar megelégszik azzal, hogy őseit fedezze föl.

Horvát István

Ennek a gondolkodásmódnak, vagy jobban mondva érzelemnek nyújtott táplálékot a sokat olvasott, vasszorgalmú Horvát István. Mint a Széchenyi-könyvtár igazgató-őre nem ismert más örömöt, más ambiciót, mint az összes világirodalomban fölkeresni azt, mi a magyarok eredetére, régi dicsőségére vonatkozhatik. És a ki keres, talál. Kutatásának fő eredményeit egy rövidke, alig 150 lapos értekezésben adta elő, melynek címe *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből*. És a mit talál, a bibliában, Homerosban, Herodotosban — mert Horvát, mire többször nagy büszkén ráutal is, még görögül is tudott — megdobogtathatta szívét minden magyar embernek, ha csak elméjéhez nem férközött a szerző előtt

ismeretlen daimón, a kritika, vagy ha véletlenül nem volt valami más, eltérő, név- és népszármaztatástól elfoglalva. Mert Horvát nemcsak egynek vesz minden szkitha, parthus, hún, török népet a magyarral, úgy hogy az egyes nyelvekben legfölebb dialektusi különbségeket ismer el, hanem egyes nevek vagy szavak hasonlóságára alapítva tanát megdöbbentő bizonyossággal szittyának mondja ki a rómait és a karthagóit, a pelasgust és a spanyolt (lusitanus = usitánus, úz = kún). Magyar nemcsak Herakles, hanem Hannibál is. Afrikában még most is megmutathatja a hét szittya törzset.

Horvát István.

Néhány szóegyezésen kívül nem fejt ki semmit, hanem oda állítja a kész eredményt, mely aztán őt magát is csudálatba ejti. Természetes, hogy legszívesebben a bibliával foglalkozik, hisz az etimologikus iránynak abban van meg az igazi gyökere. »A Szent Irás tele vagyon a XI—XIV. századi Magyar Oklevelek neveivel. — Pözsög a Szent Irás mindenfelé a *régi Magyar nevektől s régi Magyar Irásmódtól.* Ti éjjel nappal Szent Irást olvasó Rokonim! hogyan nem vevétek ezeket észre a' sok század alatt!« (19. lap 41. pont). Pedig ugyan lett volna mit. »Találunk t. i. mindenütt mindenkor PALÓTZ (Hethaeus), MAGYAR (Gergesaeus), JÁSZ (Amorrhaeus), KÚN (Chananaeus), VÁL (Pheresaeus), LÓFEJŰ (Hevaeus) és ÚZ (Jeb. Usaeus)

nemzetséget«. (123. lap 142. pont.) Ő nem elégszik meg a hadi dicsőséggel, azt is kimutatja, »hogy az ősök nemtsak *vitézségekről,* hanem *tsinosodásokról* (ma civilizációnak mondanák) is magasztaltatnak«.

Ebben az elmében máskép rajzolódott a világ mint más emberében. De igazságtalanok volnánk, ha Horvát Istvánt csak nyomtatásban megjelent művei után itélnők meg. Azoknak nem volt s nem is lehetett maradandó hatása. A nemzeti múzeumban megmaradt nagy kézirati hagyatéka mutatja minő fáradhatatlan volt mint gyűjtő. De igazi hatása mint tanárnak volt, ki nem annyira tudományos, mint hazafias szellemben nevelte az ifjúságot. Abban a petyhüdt, félénk, kémektől környezett világban, ő lángoló honszeretetével, tüzes meggyőződésével, a részleteknek és annak, mit meg nem írt történetnek nevezhetünk és a minek hazánkban mindig nagy volt a dísze, beható ismeretével roppant hatást gyakorolt hallgatóira. Nem kicsinyelhetjük azt a férfiút, kire hálás kegyelettel tekintettek Eötvös, Szalay és a törekvő, hazafias ifjak százai.

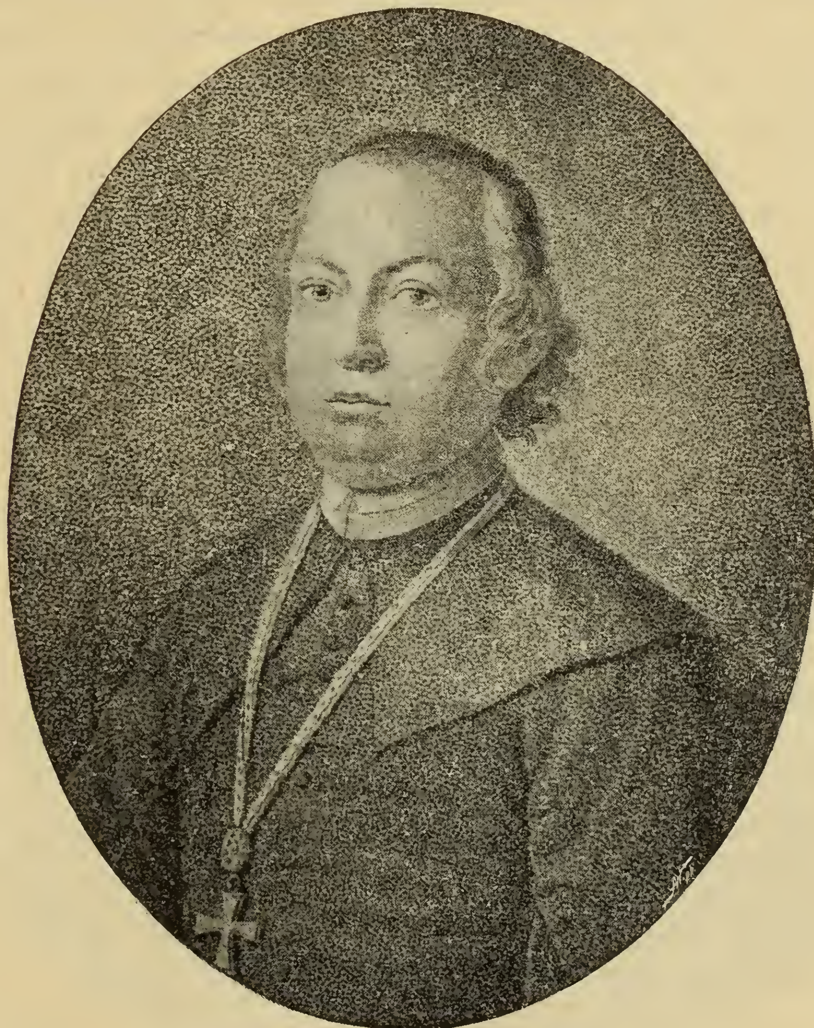
Fejér

Az egyetemnek Budapestre való áttétele, majd Széchenyi Ferenc adománya és a nemzeti muzeum alapítása itt némileg tudományos központot teremtett. Már volt két könyvtárunk, mely, bár gazdagságban a külföldi nagy gyűjteményekkel nem vetekedhetett, elég anyagot nyujtott a hazai történetekkel foglalkozónak. Ehhez járúlt, hogy itt volt a levéltár is, különösen a királyi kamarának régi oklevelekben oly gazdag levéltára. Ezeknek kincseiből merítettek már az előbbi században Hevenesi és Kovachich. Most Fejér György elhatározta, hogy az összes magyar oklevéltani anyagot közrebocsátja. Ez a nagyszerű vállalat nem állott állami auspicium alatt, mint Franciaországban, vagy Angliában, nem is volt egy az uralkodók által támogatott tudós társaságnak műve, mint a Monumenta Germaniae; egy ember, ki egyszerű pap volt és az egyetem könyvtárnoka, hozta azt létre ernyedetlen buzgalmával és áldozatkészségével. Igaz, hogy a *Codex diplomaticus Hungariae*nek nem erős oldala a kritika, igaz, hogy vegyest és minden megkülönböztetés nélkül találunk benne már kiadott és kiadatlan, igaz, koholt és interpolált okleveleket, igaz, hogy alig van hozzá magyarázó jegyzet, hogy olvasása nem mindig kifogástalan, és használatát az Index hiánya is nehezítette — de mind a mellett roppant szolgálatot tett a kutatóknak. Valahára együtt volt a sokfelé elosztott, gyakran a köz- és magánlevéltárakban kicsinyes féltékenységgel őrzött anyagnak legnagyobb része, és kezdetét vehette a régi magyar történetnek tudományos feldolgozása.

Az akadémia

Ezen a téren az egyetem alig tehetett szolgálatot. Hiányzott ott az a tudományos, jogi és filologiai képzés, az a nemzeti szellem, mely azon időben a német egyetemeket a történet tudományának igazi laboratoriumaivá tette. A nemzeti irodalom ilynemű központot az Akadémiában teremtett meg magának. Ez intézet elejétől fogva egyik főfeladatának vallotta a honi történetek mívelését. Alapítóinak és első tagjainak szelleme és míveltsége

elejétől fogva megóvták attól, hogy a Horvát István-féle irány ott gyökeret verhessen. Oly férfiak, mint gróf Teleki József és gróf Széchenyi István készek voltak méltatni és támogatni azt a tudományt, mely meg birja eleveníteni a múltakat. Csak az volt a baj, hogy széles Magyarországon alig találtak embert, ki szakszerűen és mégis az európai irodalmi míveltség alapján állva, lett volna képes azt mívelni.

Fejér György.

Történeti tudományunknak egyáltalában az volt a gyengéje, hogy szobatudósok mívelték, kik kívül állottak az élet pezsgésén és az állami és társadalmi viszonyokat csak az írott betűből ismerték. Tudós osztályaink távol állottak a közélettől, viszont államférfiaink is a XVIII. század ideje óta egészen elidegenedtek a nemzeti irodalomtól. Ez állapot csak akkor javúlhatott, midőn a közélet a fölpezsdülő nemzeti élet befolyása alá jutott, mint ez 1825 óta megtörtént.

E korszak növelte nagyra történeti irodalmunk két kiváló munkását: Horváth Mihályt és Szalay Lászlót. Fejlődésök menete egyúttal mintegy

visszatükrözteti a hazai történetírás feladatait, és az azok megoldása által elért haladását.

Horváth Mihály

Horváth Mihály fiatal pap volt, ki főúri házakban nevelősködött és aztán Hatvanban lelkészkedett, midőn 1836-ban első művével, *Nádasdy Tamás életé*vel magára vonta a figyelmet. Sem ebben, sem az *Ipar és kereskedés történeté*ben, melyet néhány évvel később adott ki, nem mutatkozik valami mélyre ható tudomány, sem valami magasan szárnyaló bölcseleti szellem, vagy különös érzék a művészi forma iránt. Hanem megtaláljuk benne azt a józan világnézetet, azt a szabadelvű felfogást, azt a hazafias hangot, azt az egyszerű, komoly és folyékony nyelvet, mely azóta az oly hírnevessé vált szerző minden munkáját jellemzi. Mint a hogy oly férfiúnál, ki komolyan készűlt historikusnak, nem is lehetett másként, nem lépett fel egyszerre nagy, egész korszakot felölelő munkával, hanem előbb egyes kérdések megvilágításával szerzett anyagot és technikai ügyességet arra, hogy később szélesebb körű munkásságot fejthessen ki. Az ipar és kereskedés története pedig azon időben, midőn mindig a városokkal foglalkoztak, midőn századok mulasztásait szerették volna rövid évek alatt jóvá tenni, egyenesen népszerű volt, és mutatta, minő szoros kapcsolatba készűl lépni a történetíró az oly hatalmasan hullámzó közélettel.

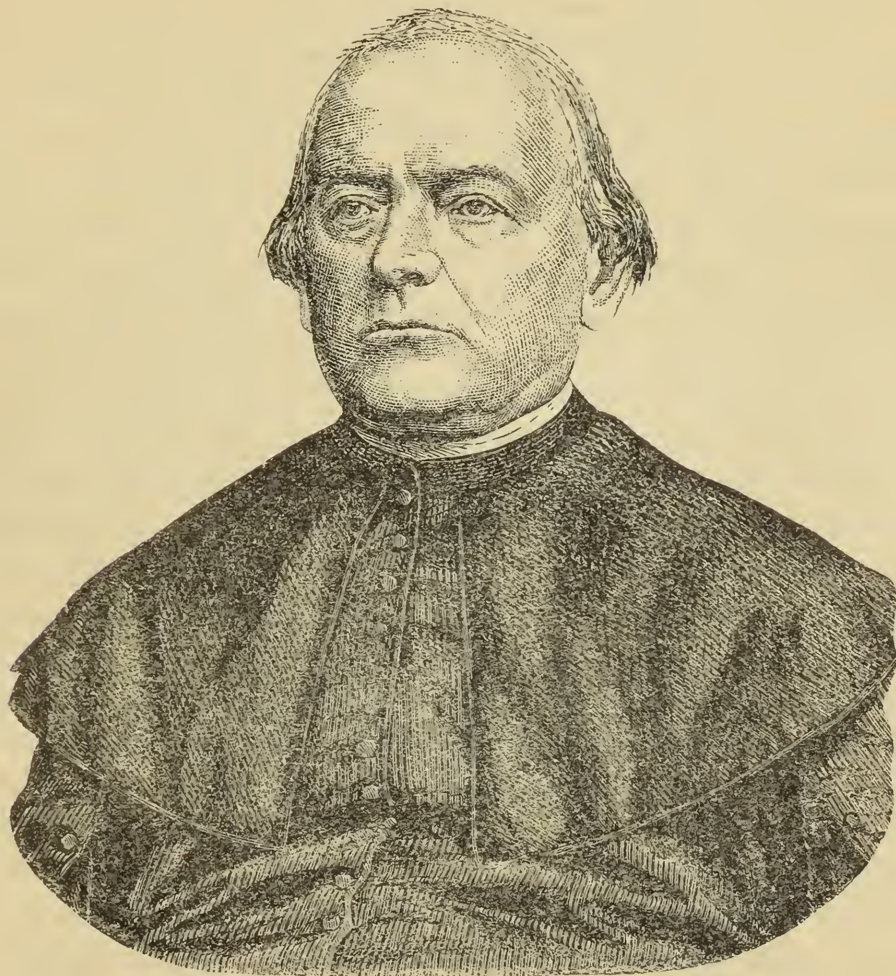
Az 1836-iki és 1840-iki törvények véget vetettek a deák nyelv hegemoniájának; az 1844-ikiek a magyart tették az oktatás nyelvévé. A Palmák, Bollák és Spányik Glycérek kora lejárt. A magyar iskolának magyar szellemű, felekezetileg el nem fogúlt történeti tankönyvekre volt szüksége. Horváth igen nagy szolgálatot tett a hazai tanügynek, midőn hat kötetes munkában feldolgozta az egész hazai történetet, és a középiskolát is ellátta nagyon használható kézikönyvvel.

Mindeddig az író dominál benne a tudós, a kutató fölött. Mert addigi műveiben — a monografiákat kivéve — nem igen találunk önálló tanúlmányt, sem a hagyományos történeti anyag kritikai megrostálását. És midőn az 1848-iki mozgalom őt is magával ragadja, midőn csanádi püspök, majd a forradalom vallás- és közoktatásügyi minisztere lesz, úgy látszott, mintha ez országos tevékenység a még alig negyvenéves férfiút egészen elszakítaná a történelem múzsájától.

Másként történt. A forradalom a maga válságaival és katasztrófáival kétségtelenül jótékony hatást gyakorolt Horváth Mihály kifejlődésére. Valahára volt ismét oly tudósunk, ki mint beavatott szereplő ott állhat a nagy események műhelyében és ki egy igazán világtörténeti epochában szemlélheti, mint cselekszik a nemzet, s mint intézik saját fiai és külső hatalmak annak sorsát.

A számüzetés kényszerű nyugalmában, midőn vigasztalást nyújtott a haza ügyeivel való foglalkozás és a tudományos munkásság, tért vissza Horváth Mihály hivatásához, a történetíráshoz. A európai míveltség központjaiban való tartózkodás szélesítette látkörét, fejlesztette művészi érzékét, és a külföldi könyvtárakban és levéltárakban található dús anyag nemcsak

ismereteit bővítette, hanem — mi még fontosabb — nyilvánvalóvá tette előtte a hazai történeti élet belső összeköttetését az általános európai mozgalmakkal. Első műve, melyen az emigráció idejében dolgozott, tisztán az anyaggyűjtés: a brüsszeli könyvtárban talált, magyar érdekű iratokat állította össze Regestákban. Azután, a mint némileg derűlni kezdett Magyarország fölött az ég, s midőn némileg tárgyilagosabban lehetett már néznie a közelmúlt eseményeit, megírta a forradalomhoz vezető korszak történetét, azon huszonöt évét, melyek alatt addig páratlan erővel és lendülettel

Horváth Mihály.

nyilatkozott a nemzet szelleme. Majd magának a függetlenségi harcnak adta elő részletes, oknyomozó történetét. E két műnek köszönheti leginkább historikus hírnevét és népszerűségét. És nem érdemtelenül. Bár — a mint nem is lehetett másként — gyakran egyoldalú, részrehajló, bár igazi tudomása csak az egyik táborban történtekről lehetett, és arra nézve, mi az ellentáborban történt, minthogy levéltárakban nem kutathatott, csak kompendiumokra, vagy megbizhatatlan hirekre volt utalva — mégis nagyjában átgondolt és igaz képét rajzolta a magyar történet egyik legfontosabb epochájának. Nyelve sohasem tűnt ki különös ereje és magyarossága által

és nem csuda, ha azon időben, midőn oly soká távol volt hazájától, még jobban megromlott. De stílusa emelkedett, és a mellett világos, s magának a tárgynak nagyszerűsége elfeledteti a kisebb botlásokat. A forradalomról, annak okairól és szereplő egyéniségeiről való felfogása mai napig uralkodik a közvéleményben.

Hazatérve vezetője lett a történettudományi törekvéseknek, miben kétségtelen tudományos érdemei mellett, méltóságos és mégis kedves egyéniségének is volt része. Ezen időből való monografiáiban már nemcsak felhasználja az anyagot, hanem fel is dolgozza, művészi formába önti. Ilyenek: *Fráter György* — tán valamennyi közt a legkülömb — és *Zrinyi Ilona.* De élete munkájának mégis Magyarország történetének bővítését és kiegészítését tekintette. Az anyag legnagyobb része úgy öröklődött át, már egy század óta, Pray és Katona munkáiból. Ő nem elégedett meg azzal, hogy ezt az anyagot csoportosítsa, hanem ki is egészítette az azóta nyomtatásban megjelent adatokkal, sőt, különösen a XVIII. század történetére nézve, levéltári kutatást is végzett. E roppant terjedelmes és eredményes munkásság nemcsak a hazai történetírók közt állította őt az első sorba, hanem méltóvá teszi arra, hogy az európai historiografia mívelői közt is tisztelettel említsék nevét. Az egyszerű falusi papból komoly, lelkiismeretes kutató fejlődött, kinek előadását élvezettel lehetett követni. Csak egyben maradt mindig gyenge: a kútfők kritikájában. Különösen szembetünő ez utolsó művében, melynek *A keresztyénség első százada Magyarországban* a tárgya.

Horváth Mihály egész iránya s készültsége szerint nem lehetett más mint elbeszélő történetíró. A történeti élet egyik ágával sem foglalkozott oly behatóan, hogy azt saját kutatásai alapján megmagyarázhassa: meg kellett elégednie a hagyományok összegyűjtésével, az anyag elbeszélésével. Igazi tanúlságot sem politikai, sem társadalmi tekintetben nem lehetett műveiből meríteni, és ez az írónak nem is volt ambiciója. De a nemzeti élet szabadabb fejlődése igen kivánatossá tette, hogy a jelen küzdelmei és válságai közt a múlt eseményeit is fel lehessen használni mintául, okulásul. A nemzet haladásért, szabadságért küzdött, de a jobb jövő kivívása szervesen összefüggött az ország közjogi helyzetének és alkotmányának biztosításával. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a hazafiak aggódó elméje a múltban találva a jelen bonyodalmak okát, kútfejét, nem elégedett meg azzal, hogy a viadalban segítségül hívja az ősök árnyait, hanem egyúttal a modern törekvéseket és tényezőket átvitte a múltba is. A királyi hatalom és az ország önállósága közti viszony dominált mindenben: így a történetnek is, ha hatni akart, első sorban az intézményekkel, az alkotmányos mozgalmakkal kellett foglalkoznia. Ez az irány Szalay Lászlóban találta legméltóbb képviselőjét.

Szalay László

Szalay egy tanúlt tisztviselőcsaládból származott, jogot végzett, és már az egyetemen, Horvát István tanításán buzdúlva, nagy szorgalommal

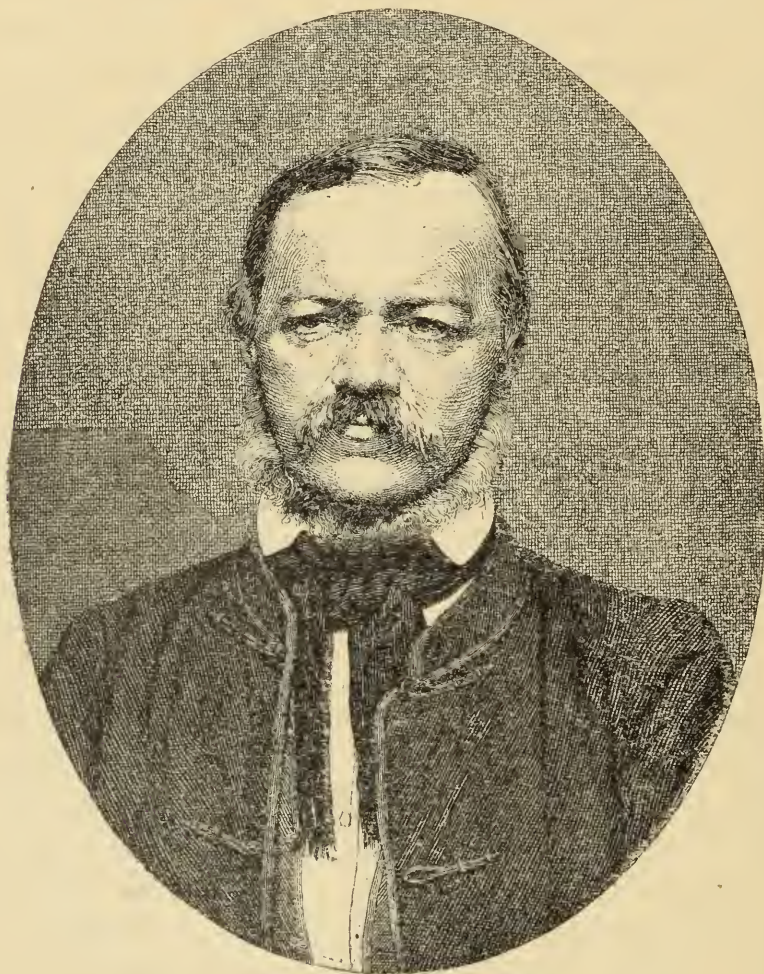
olvasta a történeti emlékeket. De a közéletbe kilépve nem akart más lenni, mint jogász, és valóban azok a nagy jogi és törvénykezési reformok, melyekre hazánk akkor készűlt, elég munkát adhattak egy egész jogász-nemzedéknek, és elég táplálékot akár a legnagyobb ambiciónak. Jelentékeny része volt a büntető törvénykönyv szerkesztésében és a börtönügyi reformban. De az igazságszolgáltatás javítása csak egy része a nyugot-európai intézmények organikus átvételének, és nem is léphet életbe a rendi alkotmány gyökeres megváltoztatása, az állami hatalom szervezése nélkül. Így vált Szalay Lászlóból a centralizációnak, a jogegyenlőségnek, a felelős kormánynak előharcosa, ki a *Pesti Hirlap*ban és az országgyűlésen nagy tehetséggel és buzgalommal küzdött az új eszmék mellett. 1848-ban ő volt megbizva a magyar kormány képviseletével az akkor Frankfurtban gyülésező német parlamentnél, melyhez a német nemzet oly óriási — vajmi gyorsan elfoszló — reményeket fűzött. Deák Ferenc június 3-án így írt barátjának: »Mennyi lesz a haszon, mit hazánkra Frankfurtban eszközölni tudtok, az Isten kezében van; de sok legyen az, hogy csak némileg is pótolhassa a hátramaradást, mit távolléted okoz«.

A forradalom véget vetett e sokat igérő pályának, mint annyi másnak. Szalay, barátjával Eötvössel, Svájc szabad földjén húzódott meg a vihar előtt. Itt, Rorschachban, a Bóden tava partján, fogott élete művének, *Magyarország történeté*nek megírásához. Alapos jog- és törvénytudás, a hazai alkotmány és közélet teljes ismerete, az európai nagy szellemi mozgalmakban való lelkes részvét tüntették őt ki; írt is már kitűnő essayket hires kortársairól, de szigorúan szakszerű történeti tanúlmányba addig nem mélyedt.

Nem volt célja tudományosan, kútfők alapján, írni meg hazánk történetét. Sokkal inkább tisztában volt az ilynemű vállalkozás nehézségeivel, sokkal nagyobb volt míveltsége és lelkiismeretessége, semhogy ezt csak megkisértse. Távol minden segédforrástól és nagy könyvtártól, csak néhány gyűjteményes munkára és forráskiadásra szorúlva, meg kellett elégednie a kész anyag feldolgozásával, politikai, alkotmányos szempontok szerint való megrostálásával. Művét a felnövekvő ifjúságnak szenteli. »Könyvet akartam adni azon ifjú nemzedék' kezébe, melly most készűl az atyai ház' küszöbén át, a' nyilvános élet' pályájára lépni, 's melly lelkesedést ovatossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeretetet hazaismerettel, bizalmat a' nemzet jövendőjéhez e nemzet' multjának bölcs számbavételével párosítson, ha a' benne vetett reményeknek, ha az ország' szükségeinek meg akar felelni«. Íme nyiltan ki van tűzve a politikai cél, és az előszónak rezignáló hangjából kihallik, mennyit tanúlhatna a nemzet a múltból, az épen lezajlott forradalomból is. Szalay sokkal magasabbnak ismerte a történetírói hivatást, semhogy be ne látta volna vállalkozásának nehéz voltát. »Előadásomban egyszerű kivántam lenni. — Magára vessen, ha csalódik, ki a' történeti kutatások' pólyáiból kibontakozott, 's az események' művészeti simasággal

lefolyó eleven tükörét várta tőlem. Nem hiszem, hogy már megérkezett volna az idő, melly ez' eszménynek megfelelő művel gazdagíthassa irodalmunkat; az anyag, melyből készül, részben még az aknákban van, hová minduntalan le kell szállanunk, hogy szükségeinket fedezhessük, 's itt is, mint egyébben, míg a munkafelosztás' elve nem vétethetik teljes alkalmazásba, a' dolgozó felváltva kézműves és művész tartozik lenni«.

Mindjárt történeti talajon érezzük magunkat. Szalay nem sok szót veszteget a nyelvészkedésre, sem a hún-szittya rokonságra, mint mind az

Szalay László.

elözője. Ő azon kezdi, hogy a »magyar-turk nemzet-társa s rokona volt, úgy látszik, a khazár népcsaládnak«. Kivetkezik nyomban, eltérés nélkül, a bolgár háború és a honfoglalás. Már az előszóban érezzük a szerző politikai tendenciáját: ő Palacky szavaiból indúl ki, hogy a magyar letelepedés a legnagyobb szerencsétlenség volt, mely valaha érte a szláv világot és kiemeli, hogy e földön csak a magyarnak sikerűlt egységes álladalmat alapítani. Magában az elbeszélésben az Anonymust követi ugyan, de a hol az alkotmányos viszonyoknak, a vallásnak és erkölcsnek fejtegetéséhez ér, mindig tudja valami tartalmát találni a holt betűnek.

Szent István korához érve szilárd alapot érez lábai alatt és a törvények útmutatása szerint megkezdi Magyarország belső viszonyainak és ősi alkotmányának leirását. Ez a rajz, mely minden sorában mutatja a szerző nagy tárgyi ismeretét és jártasságát a külföldi jogfejlődés terén, mai napig sem avúlt el minden részében. Ezután is mindig legszivesebben a törvényhozásnál időzik: Szent Lászlónál, Kálmánnál, az arany bullánál. E mellett nem hanyagolja el a külső viszonyok tárgyalását sem, és nem mulasztja el a kútfők fedezetéhez fordulni, ha nemzetét bármiben meg kell oltalmazni a külföldi, különösen a német történetirók vádjai ellen.

A későbbi kötetekben is mindenütt az alkotmányos és jogi viszonyok előadása a legrészletesebb és legtartalmasabb. Igen behható méltatásra talál az ősiség és a jobbágyság szervezése, az egész banderiális alkotmány Nagy Lajos korában, a városok befogadása Zsigmond alatt, Mátyás törvénykezése, a köznemeség és a főurak nagy küzdelme a mohácsi vész előtt. Még érdekesebbé, úgyszólva minden pontjában kihegyezetté válik az előadás, midőn a Habsburgok trónralépésére, az ország jogainak biztosítására és a sérelmekre kerűl a sor. Szalay az első történetirónk, ki a megfelelő magas polcra helyezi Bocskay alakját. A vallás- és szabadságharcok történetében nagy ügyességgel és tapintattal osztja el a pártok és felekezetek közt az árnyékot és a napsugarat. A hol ellenben a bécsi udvar beolvasztó szándékáról, Ampringenről, Kollonicsról szól, egészen hazafi, ki tudja a törvényt, és mást mint a hazait nem ismer el. Így jut el Rákóczy felkeléseig, az ónódi gyülésig, az 1707-iki függetlenségi nyilatkozathoz, mely után a munka — a VI. kötet 480. lapján — megszakad.

Szalay munkája.

Ha így végig tekintünk az egész munkán és nem feledkezünk meg arról sem, hogy elejétől végig az abszolutizmus korában jelent az meg — 1852—1859. — szembetűnő, hogy az több, mint történeti mű: az egy kifejtett, szilárd alapokon nyugovó, politikai, közjogi hitvallás. Az a politikai hitvallás, mely az elnyomás évei alatt a nemzetnek minden még élő szerve által tiltakozott azon felfogás ellen, mintha százados, gyökeres jogokat egy csatával, vagy egy tollvonással, el lehetne veszteni, el lehetne konfiskálni. Az a hitvallás, a jogfolytonosság hitvallása, melylyel ajkán jelent meg 1861-ben a nemzet Európa színe előtt, és ragadta bámúlatra a legmíveltebb népeket, hitének, jogérzetének rendíthetetlen volta által. Szalayban Deák Ferenc egyik leghatalmasabb, leghasznosabb úttörőjét, szövetségesét kell tisztelnünk. A hazafias jogok és kötelességek felfogásának ez azonosságán alapúlt az a barátság, mely e két férfiút összekötötte, s mely szinte szimbolikus kifejezést nyert az által, hogy az 1861. országgyűlésen Szalay olvasta föl a jogfolytonosság kátéját: Deák második feliratí javaslatát. Deák Ferenc íróasztala fölött Szalay László arcképe függött.

Ez a politikai, alkotmányos tartalom és a hazafias tendencia adja meg Szalay munkájának igazi értékét, egyéniségét. De azért historikus maradt, ki midőn haza tért és hozzáférhetett a gyűjteményekhez, lényegesen

bővítette az addig ismeretes anyagot. A XVII. századnak és Rákóczy Ferenc felkelésének történetére nézve már felhasználta a nemzeti muzeumnak kincseit és a Károlyiak levéltárát. Az állami levéltárak felhasználására természetesen, az akkori viszonyok közt, magyar kutatónak még álmodnia sem lehetett.

Minthogy Szalay László műve első sorban feldolgozás, és csak oklevelek, törvények és más kisebb terjedelmű emlékek voltak abban szószerint vagy kivonatban közölhetők, a történeti érzék ébrentartása és fejlesztése céljából igen kivánatos volt a XVII. és XVIII. századi magyar nyelvű mémoireok kiadása. A *Magyar Történeti Emlékek* közrebocsátása által Szalay nagy szolgálatot tett a hazai történetírásnak. Bethlen Miklósnak és Károlyi Sándornak önéletírását ő rendezte sajtó alá.

Salamon Ferenc.

De Szalaynak mint historikusnak képe csak úgy válik életteljessé, ha működéséhez és annak egyes vonásaihoz hozzá veszszük magának az írónak egyéniségét. Hazafisága, komoly egyszerűsége, törhetetlen jogézete reá ütötték bélyegöket könyvének minden sorára. Egyike azon kevés történetírónknak, ki igazán nevelője volt nemzetének.

Mindezen tulajdonságok magasan elődjei és kortársai fölé emelték Szalayt mint historikust. Méltán írhatta róla gróf Teleki József, a Hunyadiak történetírója, hogy a kútfők ismeretében és azok felhasználásában nemcsak utolsó, hanem legkiválóbb tudósunk. Csak egyben nem birt szakítani korával. Az ő kritikája sem hat a dolog mélyéig, ő sem bir pártatlan lenni, hol a nemzet valódi vagy képzelt dicsősége forog kérdésben. Tudománya, lelkiismeretessége nem birták eltörölni ifjúságának benyomásait. »Sok, igen sok részletre nézve véleményem eltér Horvát Istvánétól; de az egészet, az irányt, a szellemet illetőleg övé a magyar történetírás pálmája« írja egy alkalommal, midőn mestere véleményét cáfolja. (I. 91. l. 29. jegyzet).

Teleki, Szabó, Kerékgyártó

Midőn a nemzetet jelenétől, jövőjétől akarták megfosztani, annál görcsösebben ragaszkodott múltjához. A külföldi írók által megtámadott honi szerzőknek, különösen az Anonymusnak megvédelmezése hazafias kötelességnek tűnt fel. És minthogy a német tudósok, mint Büdinger és Dümmler, a Monumenta Germaniae elvei szerint, most már nagy készültséggel kezdték boncolni régi történetünk emlékeit, felmerűlt annak szüksége, hogy hasonló eszközökkel bizonyítsák be azok hitelességét. E szellem uralkodik Szabó Károlynak értekezéseiben, melyekben a görög kútfőket igyekezett

hozzáférhetőkké tenni, és Kerékgyártó Árpád mívelődéstörténetében, ki nemcsak az anyagot állítja össze, nagy szorgalommal, hanem az írók véleményeit is az egyes kérdések felől szembe állítja egymással, hogy az olvasó tájékozást nyerhessen és maga itéljen. Bár a polémia megakadályozta szerzőinket abban, hogy egészen tisztán, elfogulatlanul lássanak, az a nagy haszon mégis megvolt, hogy szorosan tudományos, kútfői közlésekre térítette a figyelmet. Más irányban nyújtott táplálékot a nemzeti érzésnek a tudós, konzervativ Teleki József gróf. Ő a magyar politikai és kulturai felsőség dicső epocháját, a Hunyadiak korát keltette művében új életre. Nagy terjedelmű kutatáson alapuló, komoly, lelkiismeretes munka. Kár, hogy kuriális szinezetű nyelve miatt szinte élvezhetetlen, és hogy a szerzőnek kora halála miatt befejezetlen maradt.

Az adatok pontos kritikája, és a nyert anyag művészi előadása Salamon tekinthetők a két legfőbb történetírói tulajdonságnak. Magokban is ritkán fordúlnak elé, annál ritkább, hogy együtt ékesítsenek egy elmét. Salamon Ferencben, a nagy autodidaktában, meg volt mind a kettő. Nem volt más előkészülete, mint éles szeme és nagy igazságszeretete, midőn az irodalmi kritikából átcsapott a história terére. De biztos ösztöne a források tanúlmányára vezette, világos feje a betű mögött az igazi történeti élet lüktetését észlelte, és a nagy írók tanúlmányán nevelt ízlése magyaros, tetszetős formába birta önteni az anyagot. Pártatlansága meg oly nagy, hogy nem is látszik érdemnek, hanem természetnek. E pártatlansággal függ össze, hogy a hazai történetet sohasem nézi magában, hanem mindig összeköttetésben Európa általános mozgalmaival. Alaposság és előadás által kiváló művei közt első helyen állanak: *A török hódoltság története* és *A magyar haditörténethez a vezérek korában.*

Látjuk, hogy némi látszólagos ingadozás dacára valóban folytonos emelkedés, haladás volt történelmi irodalmunkban, napjainkig. Mert Salamont csak néhány év előtt ragadta el közülünk a halál. A legközelebbi szükséges lépés, mely még hátra van, a fontos események és különösen a kulturai mozgalmak és változások kritikai megállapítása és elbeszélése. E cél felé közeledünk az akadémia által megindított nagy anyaggyűjtemények és az egyre sokasodó feldolgozott monografiák által. Aztán következhetik csak, betetőzés gyanánt, a nemzeti szellemű, de lelkiismeretes és igazságos előadás beillesztése az általános történelem tudományának keretébe.

89. A magyar nyelv és műszellem buvárai.

I.

E KORSZAK TUDOMÁNYOS ÉLETÉBEN nyelvészetünk ügye nagy lendületet vett, törekvéseit kiváló eredmények jelzik. Saját körén belül maradandó és becses munkásságot végezett s általános érdeket tudott felkölteni, mely a magyar nyelv ügyét négy évtizeden keresztül lankadatlan figyelemmel kísérte. Megalapította az új iskolát, mely a hazai nyelvtudománynak szűkebb területéről az egyetemes nyelvészetére lépett s megszerezte a külföld elismerését. Az ugorság vizsgálatában vezetővé lett s az alatt itthon, épen a legalkalmasabb időben gátat vetett a nyelv fenyegetőző megromlásának. Mindez nem ment simán. Úgy az ugor elméletnek, mint az orthologiának megvoltak a maga polemiái és küzdelmei: amazt a közönség előítélete ellen a tudomány nevében, emezt az irodalmi gyakorlat ellen, a nyelv szellemének megmentésére ki kellett vívni s meg kellett erősíteni. Mind e törekvések folytonos és élénk mozgalmakat keltettek, s a nyelvújítás történetének második és nem kevésbbé jelentékeny fejezetét vezették be s küzdötték végig. E kor növelte nagyra nyelvtudományunkat, ez teremtette meg kitünő tanítványaiban azt az erős nyelvészeti gárdát, melyre bizalommal hagyhatta örökségül a még megoldandó föladatokat s a már megszerzett poziciók megvédését.

Nyelvtudományunk az akadémia korában

Nyelvészetünk emelkedése amaz alapokon történt, melyeket *Révai* rakott le s az akadémia tekintélyének súlyával támogatott. Mikor *Verseghy* elméletét visszautasította s Révai etimologikus rendszerét fogadta el, nem csak emlékének és érdemeinek állított maradandó oszlopot, hanem egyben megjelölte az új törekvések és föladatok célját és irányát. *Verseghy* tanítványai még egy ideig védelmezték mesterök tanításait, de az akadémia tekintélye s az etimologiai nyelvészet hívei és munkássága ellen nem tarthatták soká magukat. Az új irányban dolgozók ama források kimerítésére munkálkodtak, melyeket még Révai kijelölt: a nyelv történetének, dialektikus használatának s a rokon nyelvek tanulmányának szentelték munkásságukat. E föladatok megközelítése alkalmával intenzivebbé tették nyelvészetünket. Pragmatikus birálat alá vették a nyelv anyagát, különösen szókincsének

beható kritikája által; azután fejlődését, a történeti emlékek fölkutatása és ismertetése segítségével; továbbá rendszerét, a rokon nyelvek tanulmányozásának eredményekép. Ez irányú tevékenységük végső célját: nyelvünknek rendszeres és kritikai földolgozását ugyan még nem érhették el, de annál többet végeztek e munka előkészítésére és megkönnyebbítésére. A míg e célra dolgozva új meg új területeket járt be: új meg új kérdéseket vetett föl és oldott meg, új meg új törvényeket födözött föl és világított meg, melyeket gyakorlatira váltva a nyelv romlásának meggátolására használt föl. Észre kellett vennie, hogy műve nem teljes, ha megmarad az elméletnek fönséges magaslatán, hogy könnyelműséggel méltán vádolják, ha le nem száll a gyakorlat síkjára. Mert nyelvünk ügye ez időben új stádiumba jutott, újra a neologia ingoványára lépett. Kihívta maga és alkotásai ellen az elméletet s megindította a második újítási harcot. Az elmélet már ekkor föl volt szerelve, készülten foghatott a támadáshoz, mely inkább védelem, a nyelv tisztaságának védelme. Innentől fogva nyelvészeti mozgalmaink kettős útra jutottak: egyiken a nyelvtudomány rendszeres művelése, másikon a nyelv használatának öntudatos bírálata járt, de együttműködőleg, kezet kézbe téve. E kettős munkának szerencsés párhuzama tette lehetővé, hogy nyelvészetünket úgy a tudományos, mint a közéleti fórumok folytonos figyelme s éber érdeklődése kisérhette; ez magyarázza hatását és tekintélyét s teszi érthetővé minden irányban gyümölcsöt hozó munkáját.

Mindez az akadémia égise alatt történt. Az akadémia a magyar nyelv művelésére alapíttatott; felállásának igéjét, Széchenyi gróf szavát e kor munkája váltotta be s ennek vezére épen az akadémia volt. Színe előtt és általa, tagjainak szorgalma és munkássága, anyagi segélye és áldozatkészsége tette lehetővé, hogy a nyelvtudománynak új programmjában kitűzött föladatai megvalósúlhassanak, az új munkálatoknak nagy sora elkezdessék és befejeztessék. Akadémiánk a történeti, dialektikus, összehasonlító nyelvészet s a nyelv használata, helyessége érdekében nagy bőkezűséggel gondoskodott a rendszeres munkálatok végzéséről és a feldolgozott anyag kiadásáról.

Nyelvtudományi gyűjtemények, szótárak és folyóiratok

Hozzáférhetőkké tette a nyelvnek régi emlékeit, folytatván a *Döbrentei* által kezdett *Nyelvemléktár* kiadását, melynek eddig tizennégy kötetes sorozata jelent meg s magában foglalja kódex-irodalmunk legnagyobb részét. Megindította a *Nyelvtörténeti Szótár* munkálatait, mely első ízben eredménytelen maradt ugyan, de másodízben teljes gyűjteménybe foglalta össze nyelvünk legrégibb anyagát. *Mátyás Flórián* félben hagyott művét *Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond* vették át és fejezték be; *Döbrentei* Gábor hagyatékát *Volf György* folytatja. Az akadémia bízta meg *Czuczor Gergelyt* és *Fogarasi Jánost Nagy Szótára* szerkesztésével, mely 1862—75 között harminc évi munka eredményét dolgozta fel. A művet Czuczor halála után maga Fogarasi folytatta s megtágította eredeti tervezetét, mely szerint értelemmagyarázó szótárul lett volna szerkesztendő. Igy tehát

etimologiával is foglalkozott és szófejtéseit s hasonlításait a rokon és hatást gyakorolt nyelvek bevonásával végezte. Bármilyen nagy s használható anyagot adott is, az új iskola tanításaitól nem tanúlva s módszerét elvetve, hasonlításai nem hoztak hasznot tudományunknak. Érdeme azonban maradandó, mert összefoglalta s földolgozta nyelvünknek saját korabeli anyagát. Merész és gyakran téves etimologizálását követő gúny abba az elismerésbe fog beleveszni, melyet majdan az új, a magyar nyelv *Teljes szótára* készitői biztosítanak neki. Akadémiánk a régi s részben hiányos, részben elavult Tájszótár helyébe is gondoskodott egy újabbról, mely dr. *Szinnyei József* által írva és gyűjtve most van folyamatban. Ezzel a dialektusok fontosságát és művelését ismeri el, melyet szintén gondja alá vett. Ő alapította meg s adta ki tudományos folyóiratait, a *Magyar Nyelvészet*et, mely utóbb *Nyelvtudományi Közlemények* címen folytattatott s a *Magyar Nyelvőr*t, melynek negyedszázados folyama alatt a nyelv használata és tisztasága s a népies nyelv ismertetése körül nagy érdemei vannak. Ezek a momentuózus munkálatok, mint az akadémia tevékenységének álló pontjai s nyelvészetünk kerete, hosszú és nagy munkálkodást foglalnak magukban, melyek a nyelv egész körére kiterjedve, úgy a sajátképi magyar nyelvtudományt, mint kivált az általánosabb altáji nyelvészetet, fejlődésének magas fokán mutatják.

A nyelvészetnek e folyamatos fejlődése gyakorlati jelentőséggel is bírt s fölötte gyümölcsözővé vált nyelvünk és irodalmunk történetében, szélesebb körről szólva: nemzeti mívelődésünk kibontakozásában. E megjelölés a maga tágasabb értelmével jobban talál, mert nyelvünk új alakulása nemcsak az irodalomban, hanem közkeletében is veszedelmes tünetet mutatott. A nemzeti nyelv törvényeinek és szellemének pontos ismeretére volt szükségünk, hogy komolyan és súlylyal lehessen beleszólani ama könnyelműen és könnyen alkotó nyelvcsinálásba, melyet e kor neologiája mutatott.

A nemzeti életnek gyorsabban haladó, utóbb rohamosan fejlődő átváltozása nem hagyta érintetlenül nyelvünket sem, a mint megtámadta irodalmunk hagyományait és erkölcsi életünk patriarkhális fogalmait. Az új viszonyok és alakulások szükségessé tették a nyelv terjesztését, még pedig úgy szókincse, mint frazeologiája tekintetében. A mívelődés s a haladó technikai és humánus tudományok új fogalmainak megjelölésére ép úgy gondoskodni kellett új szavakról és kifejezésekről, mint a hogyan alkalmazkodni kellett az új érintkezések, társalgás, életmód követelményeihez. Társadalmi érintkezésünkben, akár élőszóval, akár írásban történt, rövidebb, gondosabb és finomabb beszédre kellett törekednünk, tehát nyelvünket hajlékonyabbá, árnyaltabbá és választékosabbá kellett tennünk s meg kellett jelölnünk az új fogalmak özönét, melyet az anyagi és szellemi téren nyert hathatósabb kultúra vetett fölszínre. E kettős szükség mind sürgetőbben követelte a nyelv gyakorlati művelését s addig is maga tágított, újított, fejlesztett, alkotott, különösen a köznapi életben s a rohamosan gyarapodó

újságírásban. E kényszerűség elől ki nem térve, ki nem térhetve, részint idegen szavakkal, részint gyártott szólamokkal sokasodott meg nyelvünk. A barbarizmusok tömege lepte meg beszédünket és írásunkat s elősegítette a német, latin s más nyelvek izmusainak hódítását. A siető élet sem hagyománynyal, sem törvénynyel nem gondolt, frázisokat és szavakat gyárilag képzett s vetett közhasználatba. Helytelen képzések mellett lehetetlen elvonásokat, nehézkes összetételek mellett idegen vonzatokat, félreértett tájszavak mellett idegen szavakat, rosszul használt szólások mellett hamis szólamokat honosítottak meg nyelvünkben. Valóságosan bábeli zavar ütötte föl fejét, úgy hogy az ötvenes és hatvanas évek irodalmi nyelvét szinte távolabb állónak látjuk, mint a reformok korabelit.

A nyelv romlásának fenyegető veszedelmét nem volt elég fölismerni, védekezni kellett ellene. A neologia valósággal féktelenkedett és komolyabb jelenség volt a mi életünkben, mint a hogyan némelyek értelmezték. Két okon kell gondolkodni: egyik, hogy az idegen szellemek, tudományos műszavak, életmód, szokások stb. hatását nem ellensúlyozhatta a nyugalmas fejlődésnek természetes kiválása; a másik, hogy az új alakulást nem tiszta és megbízható nyelvérzék vezette. Az idegen világnak, a megbízhatatlan nyelvérzéknek e kettős behatolása sokkal komolyabban fenyegette a magyar beszéd érintetlen organizmusát s már nem tiszta szókincsét, mint azt akkortájt gondolták. Az idegen hatásoknak ily tömege s ily könnyű szerrel még addig soha sem lepte meg beszédünket, sem a XVIII. században, sem a reformkor elején. Akkor inkább magát a nyelvet, mint annak épségét féltették a latin és német ellen s a reformkorban meggondolás, elmélkedés és grammatikai képzettség alapján újítottak. Az írók törzsökös nemzetségek tagjai, vidéken éltek vagy szülőföldjükről érintetlen beszédet vittek magukkal a nagy városokba s a nyelv ügyét a nemzetével kapcsolván össze: a neologiát fontos érdeknek tekintették. De a szabadságharcot követő korszak legvégén egészen megfordúltak a viszonyok. Az írók nagy része nyelvi és grammatikai készültség nélkül, gyakran idegen anyanyelvet szíva be, sietős munka közben s a szóalkotás és nyelvújítás lelkiismerete hián dolgoztak. E kor oly rohamosan vesztette el a magyar nyelv iránt tiszteletét, érzését és tapintatát, hogy csodálkoznunk kell azon, hogy nyelvünk mai állapotában megőrizhető maradt. A neologia féktelenségei

Ennek érdeme az akadémia megbízásából alapított folyóiratot, a *Magyar Nyelvőr*t illeti. Mikor *Szarvas Gábor,* mint annak szerkesztője, címe védelmére első vitáját megkezdette, e vitában mintegy szimbolizálva látták a folyóirat jövendőjét. Tényleg úgy volt. A *Nyelvőr* negyedszázados élete állandó tiltakozás volt a neologia merészsége ellen, állandó polémia és küzdelem a nyelv szelleme és tisztasága érdekében. Programmját épp oly biztosan koncipiálta, mint a milyen következetesen hajtotta végre. Megkorrigálta a rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenességeit, tisztára váltotta az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseit, A Magyar Nyelvőr

tisztázta a függőben volt vitás kérdéseket, megkönnyítette s előkészítette a tudományos magyar nyelvtan összeállítását. Mindebben a történeti, népi, irodalmi nyelvet, a nyelv életét s az általános nyelvészet elveit s az összehasonlító eljárás tanúságait használta föl. Ilyen módon pontról pontra foglalta vissza nyelvünknek veszélyeztetett helyeit, jóformán szórul szóra magyarázta s védelmezte annak tisztaságát. Hogy mindez megtörténhetett, ama nagy

Hunfalvy Pál. (1866.)

előmunkálatnak köszönhető, melyet *Hunfalvy Pál* mindjárt a szabadságharc után megkezdett s ama nagy tevékenységnek, melyet programmja szerint maga és társai megvalósítani életök céljának tartottak.

Hunfalvy Pál

HUNFALVY PÁL (1810—1891) hosszú és nagy sikerekben gazdag életének egész folyása alatt a nemzeti müvelődés munkása volt. Egyetemes szellemét tanulmányainak megoszlása, tárgyainak sokasága jellemezte, megadván neki azt a képességet, hogy a részletek búvárlásában fáradhatlan, az egész mű egybefoglalásában uralkodó legyen. Irodalmunkban a görög klasszikusok fordítása által tűnt ki, tőle bírjuk Thukydidest és

Arisztoteles *Költészettanát*; irodalmunktól a görög nyelv védelme között valt meg, mikor azt a középiskolából kiszorították. Útját a klasszikus szellem sugárai özönlötték be, mikor indúlt, s ugyanazon szellem fénye vllágította meg, mikor elvált tőlünk. E két verőfényes emlék között elmúlt élete a magyar nyelvészeté volt. Az akadémiában ő fejtette ki az új nyelvtudomány követeléseit; hangsúlyozta a rokonság vizsgálatának kérdését, melyet előtte már *Ballagi Mór* is kiemelt. De Hunfalvy pontosabban dolgozott: meghatározta az ugor nyelvnek területét, melynek művelésére törekednünk kell. E követelményeket maga iparkodott legjobban betölteni. Egymásután mutatta be a rokon népek nyelvét, a mordvint, cseremiszt, zürjént, lappot; az eszteket és finneket maga is fölkereste és személyes tapasztalatai által erősítve, ösztönt nyert fokozottabb munkásságra; a vogulok nyelvét *Reguly Antal* hagyományaiból ismerte és ismertette meg, midőn Reguly vogul-gyüjteményét kiadta. Munkássága mind tágabb körre terjedett s később már az ethnografia és történetírás felé hajlott. Az összehasonlító nyelvészet tanúságait értékesíteni s általuk nemzetünk őstörténelmére némi fényt deríteni, új kérdés volt, melyet elkerűlni alig lehetett. Hunfalvy tehát e gondolat hatása alatt, de a vogul hagyományok ethnografiai jelentőségétől vezetve, a magyar föld és nép múltját kutatta s belemerűlt történeti kutatásaiba. Természetes átmenet volt ez a román törekvések megvilágításához, történeti eljárásunk kritikájára s történetünk megírására. Valóban úgy történt, Hunfalvy egész szenvedélylyel feküdt e tanulmányoknak s ezt annál könynyebben tehette, mert már akkor mellé nőtt a fuldai *Budenz József,* kinek előbb mestere, utóbb társa volt, a kinek erős tudományára, mesés szorgalmára és eszményi lelkesülésére nyugodtan bízhatta úgy az ugor összehasonlító nyelvészet vezetését, mint a *Közlemények* gondját.

Budenz József

Budenz József (1836—1892) e képességei által mintegy ki volt arra jelölve, hogy mesterét követve, annak nyomába lépjen. Nemzetiségére német, érzésére és tudományos érdemeire testestől lelkestől magyar volt. Egyetemi pályáján ismerkedett meg Nagy Lajossal s általa a magyar nyelvvel, s a baráti viszony eldöntötte jövendőjét. Hazánkba jött s előbb nyelvünket teljesen elsajátítva, kulturánk szolgálatába ajánlotta magát. Tanár, majd könyvtárnok s utóbb egyetemünkön az arat-altáji nyelvtudomány professzora, folytonos és nagyszabású munkát végezett. Neki köszönjük a rokon nyelveknek pontosabb ismertetését, rokonságunk mérve megállapítását, szókincsünk és alaktanunknak a rokon nyelvekkel való gondos egybevetését. *Ugor összehasonlító szótára* és *Alaktana* kidolgozásában szorgalmának és tudásának minden eredményét összefoglalva, e disciplinának alapvető munkáját végezte el. Budenz volt vezetője és győztese ama polemiának, melyet *Vámbéry* Ármin vetett fölszinre a magyarság török rokonságát állítva.

Vámbéry Ármin

Vámbéry Ármin (1832—) dervisnek öltözve bejárta Közép-Ázsiának ama területeit, melyeket hajdani őseink bölcsejének tartottak. Útjának

leírása a művelt nyelvek legtöbbjére lefordítva nagy föltünést keltett. Személyes tapasztalatai megerősítésére összehasonlító nyelvészeti és ethnografiai tanulmányokba mélyedt s ezeknek eredményeképen kiadott művében, *A magyar faj eredete*, hevesen támadta meg az ugor elméletet s hevesen vitatta a török rokonságot. Budenz és tanítványai s mesterök Hunfalvy

Szarvas Gábor.

nem osztoztak nézetében s nagy arányú polemiába bocsátkoztak tanítása megcáfolására, mely a nyelv és eredet kérdését éveken keresztül fölszínen tartotta. E polemiának meg volt az a jó eredménye, hogy az eredet és faj kérdését lehető tiszta világításban mutatta be. Budenz maga is foglalkozott a törökség nyelvével s eleintén a török rokonság mellett foglalt állást, utóbb azonban az ugor elméletet ismerte el s megállapította az ugorság elválását nyelvük tanúsága alapján. Vámbéry támadására készen volt s bár az ethnikai sajátosságokat nem tagadta: az ugor rokonságot kétségtelenné

tette. E polemiának szenvedélyét magas színvonala multa csak fölül, s mint minden elvi mérkőzésnek, ennek is tisztító hatása volt az egész tudomány fejlődésére. Ma már kétségtelen az ugor ősrokonság és a török fajnak ránk gyakorolt hatása, s az újabb nyelvészek, mind Budenz tanítványai, egymás mellett s egymás köreit nem zavarva működnek; *Szinnyei József*, katédráján is követője, a finn, *Halász Ignácz* a lapp, *Munkácsy Bernát* a vogul nyelv tüzetesebb művelésével foglalkoznak.

Összehasonlító nyelvészetünkkel párhuzamosan haladt a sajátképi magyar nyelvtudomány, mely természetes föladatai szerint, a történeti fejlődés, a dialektikus használat s az irodalmi és közéleti nyelv gyakorlati kérdéseit fejtegeti. Ez utóbbi irányban dolgozva becses munkásságot fejtett ki a nyelv védelmében s tisztasága megőrzésében. Ez irány munkásai a *Magyar Nyelvőr* köré csoportosultak, melynek megteremtője, vezére és legbuzgóbb katonája Szarvas Gábor (1832—1895) volt. Előbb bajai, majd budapesti tanár, a *Magyar igeidők* pályakoszorús szerzője, csodálatos energiával intézte a nyelv védelmét. E küzdelemnek eredménye, hogy irodalmunk és közéletünk beszédje és stílje nyert magyarságában s gazdagodott szókincsében. Nyelvünk ma már alkalmassá lett arra, hogy az európai élet színvonalán megállva, saját szellemének megfelelően, saját rendszere és anyaga keretében tolmácsa lehessen minden szellemi mozgalomnak. A neologia, melynek *Ballagi Mórban* erős támasza támadt, visszavonúlt s mérsékelte újítási merészségét. Ballagi műve, *A magyar nyelv szótára* (1867), inkább tanúja és emléke eme törekvésnek, mint forrása magyar nyelvészetünknek. A nyelv fejlődése, azt lehetne mondani, biztosítva van, tudományos megismerése, rendszere és törvényei összefoglaló munkában mihamarább lehetővé lesz, a miben nagy érdeme van *Simonyi Zsigmond*nak a rendszeres magyar nyelvtan szerzőjének. Szarvas Gábor

II.

Eszthetikai gondolkozásunk fejlődése művészeti életünk gyarapodásával vett erősebb lendületet. A költészet emelkedésével mélyebbé vált műbirálatunk, régi művészetünk emlékeinek fölfödözése műtörténeti tanulmányokat kivánt, szobrászaink, festőink tevékenysége maga után vonja a képzőművészeti kritika szükségét. E tudománynak öntudatos művelése tehát oly mértékben szélesült, oly arányban emelkedett, a hogyan izmosodott művészetünk, e kifejezést tágabb értelmében fogva föl. Mindez a gyakorlati eszthetikát illette ugyan, de máris föltételezett bizonyos elméleti készültséget, általános bölcseleti szellemet. S ez irányban vizsgálódva, könnyen ráakadunk ama nyomokra, melyek e kor eszthetikai törekvéseit jelzik, melyeken haladását megfigyelhetjük. Irodalmi és mű- Eszthetika és irod. kritika

vészeti tanulmányokban és bírálatokban, műtörténeti és régészeti közleményekben találunk rájok, s azok szerzőiben ismerjük meg eszthetikánk e korbeli művelőit. Az elméleti, a tudományos műbölcseletnek egyetemünkön 1872 óta újra külön katédrája van, de előzményei régebbről, szinte egy század óta ismeretesek. Inkább a külföldi eszméknek itthon megcsendülő viszhangjaiként, mint eredeti s önálló munkálkodás gyanánt tekintendők. Azonban elősegítik a művészeti fölfogás emelkedését, nemesítik az izlést s előkészítik a rendszeres műbölcsészetet, mely gyakorlati alkalmazásában már ez időtájt nevezetes eredményeket, s elméleti kialakulásában egy kiváló eszthetikust bír fölmutatni, Greguss Ágoston.

Ez irányban legjobban eszméltet irodalmi kritikánk ismerete. S ha igaz, hogy minden nagy művészetnek megvan a maga eszthetikája, műbirálatunk e korabeli állapotát tekintve, ismételten iróink dicsőségét kell hangoztatnunk. E kor műbirálata magasra emelkedik, midőn hangsúlyozza az alkotás gondosságának szükségét, követeli a formák tisztaságát, kutatja a költői nyelvnek és verselésnek törvényeit. Magyarázza a világirodalom nagy szellemeit, figyeli saját irodalmunk menetét s elmélkedik művészi törvényeiről; megismerteti a külföld eszthetikusait és tanul tőlük; sürgeti és kifejti egy-egy elvnek tisztaságát — szóval minden lépten-nyomon a gyakorlati eszthetikát műveli. Hasonlóképen jár el művészettörténeti emlékeink fölkutatása és méltatása körűl. Iparkodik megállapítani általános és különös becsüket, keresi a külfölddel összekötő kapcsokat s vizsgálja multunk művészeti érzékét. Amott, az irodalom terén *Erdélyi János* mellett, a kritikának kiváló mívelői, *Arany János, Gyulai Pál, Szász Károly, Salamon Ferenc* és *Greguss Ágost;* emitt *Henszlmann Imre* körében, *Ipolyi Arnold, Rómer Flóris* és *Pulszky Ferenc* tűnnek leginkább ki.

Erdélyi János — Irodalmunkban Erdélyi, művészettörténetünkben Henszlmann kezdik a műbölcseletnek valódi útját megjárni. Amaz (1814—1868) költeményeket, elbeszéléseket és szindarabot ir, kifejti a népköltészet fontosságát s megkezdi rendszeres gyűjtését, bírálja a műköltészet termékeit; szerkesztő, színházigazgató, majd akadémiai tanár. Egyik vizsgálója szerint küzdelmes életében megjárja a szellemi életnek minden tartományát, ifjú korát költészetben, férfi erejét műélvezetben tölti s élete tapasztalásait filozófiai elmélkedésekbe foglalja. Tanulmányai tiszta ízlést, eredeti fölfogást s mélyen járó bölcsészeti szellemet mutatnak. Költészetünk vizsgálatában ő kezdi a történeti módszer alkalmazását s a szellem szabadságát követeli; bírálataiban az új irány eszthetikusa, a népies elem törvényesítője; bölcseleti dolgozataiban a magyar szellem filozófiai munkásságának történetét kutatja. Hegel követője és magyarázója, keresi az eszme és az alak harmoniáját, a szépet úgy, a mint a magyar szellem a maga módja szerint ki tudja fejezni. Rendszert nem alkotott, de egész működése elárulja, hogy művészi fölfogása erős bölcseleti alapokon épült. Nála nélkül e kornak sem irodalmi, sem eszthetikai történetét nem lehet megirni.

Henszlmann Ipolyi és mások

Henszlmann Imre (1813—1888) orvosdoktor, író, képviselő és egyetemi tanár, széles körben dolgozott. Irodalmi tanulmányokon és műbírálatokon kezdte meg tevékenységét. A klasszikus szellemnek is legavatottabb buvárai közé tartozik s e nembe tartozó iratai maig megállanak. Tevékenysége azonban főként az általános és hazai műtörténetre vonatkozik. Tőle származik a gótikus rendszer arányainak tana, az egység arányának elmélete, melylyel nevét a művelt világ előtt tiszteltté tette; tőle származnak művészi emlékeink leírása, bírálata és egybefoglalása, a kassai, székesfehérvári stb. templomok monografiái és számtalan más emlékünk föltárása és megismertetése. Kitünő képzettségű, széles látókörű és lelkesült tudós, kinek e kor művészeti mozgalmaiban jelentékeny része volt. Külföldi útjaiban s tanulmányainak hatása alatt ízlése tiszta, ítélete biztos; lelkessége által fáradhatatlan és szorgalmas, érdemei által feledhetetlen. Egyetemünknek dísze s műtörténetünkben ma is érzett veszteség. Körötte volt Ipolyi Arnold (1823—1886) besztercebányai, majd váradi püspök, irodalmunk búvára, a *Magyar mythologiá*nak koszorús szerzője, művészi hajlamú történetíró. Értekezései, melyekben a középkori építkezés, szobrászat stb. méltatását adja, a maguk idejében országos tetszéssel találkoztak; művei (Besztercebánya templomáról s a magyar koronáról, stb.) maradandóságot biztosítanak emlékének. *Rómer Flóris* (1815—1889), műrégészetünk első munkásainak egyike, nagy arányú munkásságot fejtett ki. Nemcsak dolgozatainak nagy számával és értékével szolgálta művészetünk ügyét, hanem ritka buzgalmával és népszerűségével nagy körben terjesztette és ápolta azt. Művei között a Corvina maradványainak bibliografiája s a régi falképek ismertetésén kívül kalauza és feliratai őrzik munkásságát. *Pulszky Ferenc* (1814—), múzeumi igazgató, hányatott pályáján egész tevékenységét a nemzeti művelődésnek és tudománynak szentelte, sok irányú működései között talált alkalmat műtörténeti dolgozatok írására (Corvina, olasz művészek magyar viszonyai stb.), melyekben régi hajlamának erejéből tesz tanuságot. Fiatal korában őt is a műkritika avatta az eszthetika szolgálatába, melyet később elhagyott, hogy más téren váljék szellemi életünk kitünőségévé.

Greguss Ágost.

Greguss Ágost

GREGUSS ÁGOST (1825—1882), egyetemi tanár, első az eszthetikai új katedrán volt e korban az elméleti széptannak legkiválóbb képviselője. Tanúlmányait külföldön, Halleban végezte s itthon, mint tanár, író, szerkesztő működött. Változatos eseményekben gazdag élete mívelődésünk szolgálatában telt. Korán föllépett az irodalomban és pedig kész tudósnak mutatkozva be 1849-ben kiadott művével, *A szépészet alapvonalai*val. Fiatal korának e műve szinte kötelezte őt, hogy irodalmunkat az első rendszeres és önálló széptannal ő ajándékozza meg. Egész életét kritikai és műelméleti tanulmányokban töltötte s kivált katedrája elfoglalása után, a magyar eszthetika megírására készült. Művének egyes részleteit maga dolgozta ki, de az egészet tanítványai adták ki egyetemi előadásai után. A *Rendszeres Széptan* (1888) Greguss művészi elvét, az idealrealizmust hirdeti, ama kettősséget, melyet ő a sarkalatosság elvének nevezett. A külső és belső világban mindenütt föltünő kettősség teszi műve alapját, melyen szigorúan szerkesztett, minden ízében sajátját tevő épületet, széptanát emelte. Tanítása a filozofiai dualizmuson alapúl s a szépben nem csupán eszthetikai, hanem ethikai jelentőséget talált: a szép gondolatát az erkölcsinek igaz módon való kifejezésében állapítva meg. E fölfogásban benne van egész erkölcsi gondolkodása, melyet életével bizonyított. Egész lényét a harmonia töltötte be s minden művén finom érzései, tiszta gondolkodása és gondos munkája látszik. E kiváló tulajdonságainak köszönheti sikereit és emelkedését. *A balladáról* írt pályakoszorús műve legkiválóbb eszthetikai monografiánk közül való, *Shakspere pályája* széleskörű tudományát és művészi folfogását mutatják, *Tanulmányai*nak két kötetében finom szellemének ékesen szóló tanúságait találjuk. Műfordításokkal (Cid, Shakspere), epigramm és mese írásával is foglalkozott, oly műfajokkal, melyekben az élezett beszéd s a tanító szellem uralkodik. Greguss pályája valóban nem egyéb, mint rendszeres széptanának gyakorlati bizonyságlevele. Greguss emléke nem volna teljes, ha csak tudományos érdemeiről szólana, emberi erényeiről sem szabad megfeledkeznünk.

A második kötet tartalma.

AZ IRODALMI MEGÚJHODÁS KORA

A NEMZETI IRODALOM KIFEJLŐDÉSE. REFORM-KOR

Szövegképek

a II. kötetben.

Műmellékletek

a II. kötethez.

Lap

Név- és tárgymutató

az I. és II. kötethez.

MDCCCLXVIII
ATHENAEUM

DM 30.—

Budapest.
Athenaeum r. társulat kiadása.

GOTTERMAYER N. KÖNYVKOTO BUDAPESTEN